TALÂT KOÇYİĞİT

KUR'AN-I KERİM

MEAL VE TEFSİRİ

CİLT 1

بسم الله الرحمن الرحيم

KUR'AN-I KERİM MEAL VE TEFSİRİ

Prof. Dr.
TALAT KOÇYİĞİT

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

Prof. Dr. Talât Koçyiğit (1927-2011)

3 Ağustos 1927'de Uşak'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Uşak'ta tamamladı. 1949'da açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1953'te mezun oldu. En çok etkilendiği hocası Bosnalı M. Tayyip Okiç'in teşvikleriyle aynı yıl fakültesine asistan oldu. 1957'de tamamladığı Hadislerin Toplanması Ve Yazı İle Tespiti adlı doktora tezinin ardından Hadis tarihi, Hadis Usulü, Hadis Istılahları, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar gibi her biri klasikleşmiş eserleri telif etti. Birçok hadis hocasını yetiştirdi. 1982-1985 yılları arasında fakültede dekanlık yaptı. Ülkemizin yetiştirdiği ilk hadis hocası, geçirdiği kalp krizi sonucu 18. 4. 2011 Pazartesi günü vefat ettiğinde geriye 20 değerli eser ve onlarca makale bıraktı.

1234567

9 789753 898829

Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri Prof. Dr. Talat Koçyiğit
Gözden Geçiren: Prof. Dr. Bünyamin Erul
Yayın no: 631
Grafik, Tasarım: TAVOOS

© Bütün yayın hakları
Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser ilksay Kurulu'nun 05.02.2014 tarih ve 1/2 sayılı kararıyla uygun görülmüş ve Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin 22.04.2015 tarih ve 1510 sayılı kararıyla basılmıştır.

1. Baskı, Ekim 2016, Ankara 1000 adet

Sertifika No: 15402

ISBN 978-975-389-882-9
978-975-389-881-2 takım
16.06.Y.0005.631

BASKI : TDV
YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASIMEVİ | PRINTING HOUSE
Serhat Mah. 1256 Sokak No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel : 0312 354 91 31 (pbx)
Faks : 0312 354 91 32
e-posta : bilgi@diyanetvakfiyayin.com.tr

İÇİNDEKİLER

MUKADDİME
A. KUR'AN-I KERİM HAKKINDA GENEL BİLGİ 21
1. Kur'an Nedir, Nasıl Bir Kitaptır? 21
2. Kur'an Niçin İndirilmiştir? 22
3. Kur'an Kime İndirilmiştir? 28
4. Kur'an Nasıl İndirilmiştir? 31
5. Kur'an Nasıl Toplanmıştır? 34
6. Kur'an'ın İcazı (Eşsizliği) 36

B. KUR'AN TEFSİRİNE GİRİŞ 40
1. Tefsire Neden İhtiyaç Vardır? 40
2. Tefsirin Kaynakları 42
3. Tefsir Faaliyetleri 45
1. Surenin Nazil Olduğu Yer 53
2. Surenin Adı ve Ayetlerinin Sayısı 53

1. Cilt

1. FÂTİHA SURESİ
1. Surenin Nazil Olduğu Yer 53
2. Surenin Adı ve Ayetlerinin Sayısı 53
3. Surenin Gayesi 54
4. Fâtiha Suresinin Namazdaki Hükmü 55
5. Fâtiha Suresinin Fazileti 56

2. BAKARA SURESİ
1. Surenin Nazil Olduğu Yer 71
2. Surenin Gayesi 71

3. ÂL-İ İMRÂN SURESİ
1. Surenin Nazil Olduğu Yer ve Zaman 417
2. Surenin Gayesi 417
3. Âl-i İmrân Suresinin Faziletleri 418

2. Cilt

4. NİSÂ SURESİ
1. Surenin Nazil Olduğu Yer ve Zaman 9
2. Surenin Gayesi 9
3. Nisâ Suresinin Faziletleri 10

5. MÂİDE SURESİ
1. Surenin Nazil Olduğu Yer ve Zaman 253
2. Surenin Gayesi 253

6. EN'ÂM SURESİ
1. En'âm Suresinin Nazil Olduğu Yer ve Zaman 463
2. Surenin İsmi 463
3. Surenin Gayesi 464
4. Surenin Fazileti 465

3. Cilt

7. Â'RÂF SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 9
2. Surenin Gayesi 9

8. Enfâl SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 215
2. Surenin Gayesi 216

9. TEVBE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 295
2. Tevbe Suresinin Özellikleri 296
3. Tevbe Suresinin Enfâl Suresi ile Bağlantısı 296
4. Tevbe Suresinin Gayesi 297

10. YUNUS SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 455
2. Surenin Konusu 456
3. Surenin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 457

11. HÛD SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 547
2. Hûd suresinin konusu 548

4. Cilt

12. YÛSUF SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 9

2. Surenin Konusu 10
3. Yûsuf Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 11
4. Yûsuf (as) Kimdir? 11

13. RA'D SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 81
2. Surenin Konusu 81
3. Ra'd Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 82

14. İBRÂHİM SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 131
2. Surenin Konusu 132
3. İbrahim Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 132
4. Sureye Adı Verilen İbrahim (as) Kimdir? 133

15. HICR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 181
2. Surenin Konusu 182
3. Hıcr Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 184

16. NAHL SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 221
2. Surenin Konusu 221
3. Surenin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 223

17. İSRÂ SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 305
2. İsrâ Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 305
3. İsrâ Suresinin Fazileti 306
4. Surenin Konusu 306

18. KEHF SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 389
2. Kehf Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 389
3. Kehf Suresinin Konusu 390
4. Kehf Suresinin Faziletleri 397

19. MERYEM SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 451
2. Meryem Suresinin Konusu 451
3. Meryem Kimdir? 452

20. TÂHÂ SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 499
2. Tâhâ Suresinin Konusu 499
3. Tâhâ Suresinin Kendinden Önceki Sureyle Bağlantısı 500
4. Tâhâ Suresinin Fazileti 500

21. ENBİYÂ SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 561
2. Enbiyâ Suresinin Konusu 561
3. Enbiyâ Suresinin Kendinden Önceki Sureyle Bağlantısı 562

5. Cilt

22. HACC SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 9
2. Surenin Konusu 9
3. Hacc Suresinin Kendinden Önceki Sureyle Bağlantısı 10

23. MÜ'MİNÛN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 61
2. Surenin Konusu 61
3. Mü'minûn Suresinin Kendinden Önceki Sure ile bağlantısı 61

24. NÛR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 113
2. Nûr Suresinin Konusu 114
3. Nûr Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 115
4. Nûr Suresinin Faziletleri 115

25. FURKÂN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil olduğu Yer ve Zaman 179
2. Furkân Suresinin Konusu 179
3. Furkân Suresinin Kendinden Önceki Sureyle Bağlantısı 180

26. ŞUARÂ SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 227
2. Şuarâ Suresinin Konusu 227
3. Şuarâ Suresinin Kendinden Önceki Sureyle Bağlantısı 228

27. NEML SURESİ
1. Neml Suresinin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 291
2. Neml Suresinin Konusu 291
3. Neml Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 292

28. KASAS SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 333
2. Kasas Suresinin Konusu 334
3. Kasas Suresinin Kendinden Önceki Sureyle Bağlantısı 335

29. ANKEBÛT SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 381
2. Ankebût Suresinin Konusu 381
3. Ankebût Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 382

30. RUM SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 429
2. Rum Suresinin Konusu 430
3. Rum Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 430

31. LOKMÂN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 461
2. Lokmân Suresinin Konusu 461
3. Lokmân Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 462

32. SECDE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 485
2. Secde Suresinin Konusu 485
3. Secde Suresinin Faziletleri 486
4. Secde Suresinin Kendinden Önceki Lokmân Suresiyle Bağlantısı 486

33. AHZÂB SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 503
2. Ahzâb Suresinin Konusu 504
3. Ahzâb Suresinin Kendinden Önceki Sureyle Bağlantısı 505

34. SEBE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 569
2. Sebe Suresinin Konusu 569
3. Sebe Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 571

6. Cilt

35. FÂTIR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 11
2. Fâtır Suresinin Konusu 11
3. Fâtır Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 12

36. YÂSÎN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 43
2. Yâsîn Suresinin Konusu 43
3. Yâsîn Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 44
4. Yâsîn Suresinin Faziletleri 45

37. SAFFÂT SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil olduğu Yer ve Zaman 71
2. Saffât Suresinin Konusu 71
3. Saffât Suresinin Kendinden Önceki Sure ile Bağlantısı 72

38. SAD SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 113
2. Sad Suresinin Konusu 113
3. Sad Suresinin Kendinden Önceki Saffât Suresi ile Bağlantısı 113

39. ZÜMER SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 151
2. Zümer Suresinin Konusu 151
3. Zümer Suresinin Kendinden önceki Sad Suresiyle Bağlantısı 152
4. Zümer Suresinin Fazileti 152

40. MÜ'MİN (ĞÂFİR) SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 191
2. Mü'min Suresinin Konusu 191
3. Mü'min Suresinin Kendinden Önceki Zümer Suresiyle Bağlantısı 192
4. Mü'min Suresinin Faziletleri 192

41. FUSSİLET SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 233
2. Fussilet Suresinin Konusu 233
3. Fussilet Suresinin Kendinden Önceki Mü'min Suresiyle Bağlantısı 234

42. ŞÛRÂ SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 265
2. Şûrâ Suresinin Konuusu 266
3. Şûrâ Suresinin Kendinden Önceki Fussilet Suresiyle Bağlantısı 267
4. Şûrâ Suresinin Faziletleri 267

43. ZUHRUF SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 301
2. Zuhruf Suresinin Konusu 301
3. Zuhruf Suresinin Kendinden Önceki Şûrâ Suresiyle Bağlantısı 302

44. DUHÂN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 335
2. Duhân Suresinin Konusu 335
3. Duhân Suresinin Kendinden Önceki Zuhruf Suresiyle Bağlantısı. 336
4. Duhân Suresinin Faziletleri 337

45. CÂSİYE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 355
2. Câsiye Suresinin Konusu 355
3. Câsiye Suresinin Kendinden Önceki Duhân Suresiyle Bağlantısı 356

46. AHKÂF SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 373
2. Ahkâf Suresinin Konusu 373
3. Ahkâf Suresinin Kendinden Önceki Câsiye Suresiyle Bağlantısı 374

47. MUHAMMED SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 399
2. Muhammed Suresinin Konusu 400

48. FETİH SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 421
2. Fetih Suresinin Konusu 422
3. Fetih Suresinin Kendinden Önceki Muhammed Suresiyle Bağlantısı 423
4. Fetih Suresinin Faziletleri 424

49. HUCURÂT SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 445
2. Hucurât Suresinin Konusu 445
3. Hucurât Suresinin Kendinden Önceki Fetih Suresiyle Bağlantısı 447

50. KAF SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 461
2. Kaf Suresinin Konusu 461
3. Kaf Suresinin Kendinden Önceki Hucurât Suresiyle Bağlantısı 462
4. Kaf Suresinin Faziletleri 462

51. ZÂRİYÂT SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 481

2. Zâriyât Suresinin Konusu 481
3. Zâriyât Suresinin Kendinden Önceki Kaf Suresiyle Bağlantısı 482

52. TÛR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 501
2. Tûr Suresinin Konusu 502
3. Tûr Suresinin Kendinden Önceki Zâriyât Suresiyle Bağlantısı 502
4. Tûr Suresinin Faziletleri 503

53. NECM SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 519
2. Necm Suresinin Konusu 519
3. Necm Suresinin Kendinden Önceki Tûr Suresiyle Bağlantısı 520
4. Necm Suresinin Faziletleri 520

54. KAMER SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 541
2. Kamer Suresinin Konusu 541
3. Kamer Suresinin Kendinden Önceki Necm Suresiyle Bağlantısı 542
4. Kamer Suresinin Faziletleri 542

55. RAHMÂN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 561
2. Rahmân Suresinin Konusu 561
3. Rahmân Suresinin Kendinden Önceki Kamer Suresiyle Bağlantısı 562
4. Rahmân Suresinin Faziletleri 562

56. VÂKIA SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 579
2. Vâkıa Suresinin Konusu 579
3. Vâkıa Suresinin Kendinden Önceki Rahmân Suresiyle Bağlantısı 580
4. Vâkıa Suresinin Faziletleri 580

7. Cilt

57. HADÎD SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 13
2. Hadîd Suresinin Konusu 13
3. Hadîd Suresinin Kendinden önceki Vâkıa Suresiyle Bağlantısı 14
4. Hadîd Suresinin Faziletleri 14

58. MÜCÂDELE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 37
2. Mücâdele Suresinin Konusu 38
3. Mücâdele Suresinin Kendinden Önceki Hadîd Suresiyle Bağlantısı 38

59. HAŞR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 53
2. Haşr Suresinin Konusu 54
3. Haşr Suresinin Kendinden Önceki Mücâdele Suresiyle Bağlantısı 54
4. Haşr Suresinin Faziletleri 54

60. MÜMTEHİNE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 71
2. Mümtehıne Suresinin Konusu 73
3. Mümtehıne Suresinin Kendinden Önceki Haşr Suresiyle Bağlantısı 73

61. SAF SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 89
2. Saf Suresinin Konusu 89
3. Saf Suresinin Kendinden Önceki Mumtehine Suresiyle Bağlantısı 90
4. Saf Suresinin Faziletleri 90

62. CUMA SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 101
2. Cuma Suresinin Konusu 101
3. Cuma Suresinin Kendinden Önceki Saf Suresiyle Bağlantısı 102
4. Cuma Suresinin Faziletleri 102

63. MÜNÂFİKÛN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 113
2. Münâfikûn Suresinin Konusu 113
3. Münâfikûn Suresinin Kendinden Önceki Cuma Suresiyle Bağlantısı 114

64. TEĞÂBÜN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 121
2. Teğâbün Suresinin Konusu 121
3. Teğâbün Suresinin Kendinden Önceki Münâfikûn Suresiyle Bağlantısı 122

65. TALÂK SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 133
2. Talâk Suresinin Konusu 133
3. Talâk Suresinin Kendinden Önceki Teğâbün Suresiyle Bağlantısı 134

66. TAHRÎM SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil olduğu Yer ve Zaman 143
2. Tahrîm Suresinin Konusu 144
3. Tahrîm Suresinin Kendinden Önceki Talâk Suresiyle Bağlantısı 144

67. MÜLK SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 157
2. Mülk Suresinin Konusu 157
3. Mülk Suresinin Kendinden Önceki Tahrîm Suresiyle Bağlantısı 158
4. Mülk Suresinin Faziletleri 158

68. KALEM SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 171
2. Kalem Suresinin Konusu 171
3. Kalem Suresinin Kendinden Önceki Mülk Suresiyle Bağlantısı 172

69. HÂKKA SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 187
2. Hâkka Suresinin Konusu 187
3. Hâkka Suresinin Kendinden Önceki Kalem Suresiyle Bağlantısı 188

70. MEÂRİC SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 199

2. Meâric Suresinin Konusu 199
3. Meâric Suresinin Kendinden Önceki Hâkka Suresiyle Bağlantısı 200

71. NÛH SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 209
3. Nûh Suresinin Kendinden Önceki Meâric Suresiyle bağlantısı 209
2. Nûh Suresinin Konusu 209

72. CİN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 219
2. Cin Suresinin Konusu 219
3. Cin Suresinin Kendinden Önceki Nûh Suresiyle Bağlantısı 220

73. MÜZZEMMİL SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 231
2. Müzzemmil Suresinin Konusu 231
3. Müzzemmil Suresinin Kendinden Önceki Cin Suresiyle Bağlantısı 232

74. MÜDDESSİR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 241
2. Müddessir Suresinin Konusu 241
3. Müddessir Suresinin Kendinden Önceki Müzzemmil Suresiyle Bağlantısı ... 242

75. kıyâmet SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 253
2. Kıyâmet Suresinin Konusu 253
3. Kıyâmet Suresinin Kendinden Önceki Müddessir Suresiyle Bağlantısı 254

76. İNSÂN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 267
2. İnsân Suresinin Konusu 267
3. İnsân Suresinin Kendinden Önceki Kıyâmet Suresiyle Bağlantısı 268
4. İnsân Suresinin Faziletleri 268

77. MÜRSELÂT SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 281
2. Mürselât Suresinin Konusu 282
3. Mürselât Suresinin Kendinden Önceki İnsan Suresiyle Bağlantısı 282
4. Mürselât Suresinin Faziletleri 282

78. NEBE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 293
2. Nebe Suresinin Konusu 293
3. Nebe Suresinin Kendinden Önceki Mürselât suresiyle Bağlantısı 294

79. NÂZİÂT SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 305
2.Nâziât Suresinin Konusu 305
3.Nâziât Suresinin Kendinden Önceki Nebe Suresiyle Bağlantısı 306

80. ABESE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 317
2. Abese Suresinin Konusu 317
3. Abese Suresinin Kendinden Önceki Nâziât Suresiyle Bağlantısı 318

81. TEKVÎR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 325
2. Tekvîr Suresinin Konusu 325
3. Tekvîr Suresinin Kendinden Önceki Abese Suresiyle Bağlantısı 326
4. Tekvîr Suresinin Fazileti 326

82. İNFİTÂR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 333
2. İnfitâr Suresinin Konusu 333
3. İnfitâr Suresinin Kendinden Önceki Tekvîr Suresiyle Bağlantısı 333
4. İnfitâr Suresinin Faziletleri 334

83. MUTAFFİFÎN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 339
2. Mutaffifîn Suresinin Konusu 339
3. Mutaffifîn Suresinin Kendinden Önceki İnfitâr Suresiyle Bağlantısı 340

84. İNŞİKÂK SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 349
2. İnşikâk Suresinin Konusu 349
3. İnşikâk Suresinin Kendinden Önceki Mutaffifîn Suresiyle Bağlantısı 349
4. İnşikâk Suresinin Faziletleri 350

85. BURÛC SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 355
2. Burûc Suresinin Konusu 355
3. Burûc Suresinin Kendinden Önceki İnşikâk Suresiyle Bağlantısı 356
4. Burûc Suresinin Faziletleri 356

86. TÂRIK SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 361
2. Târık Suresinin Konusu 361
3. Târık Suresinin Kendinden Önceki Burûc Suresiyle Bağlantısı 362
4. Târık Suresinin Fazileti 362

87. A'LÂ SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 367
2. A'lâ Suresinin Konusu 367
3. A'lâ Suresinin Kendinden Önceki Târık Suresiyle Bağlantısı 367
4. A'lâ Suresinin Faziletleri 367

88. ĞÂŞİYE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 375
2. Ğâşiye Suresinin Konusu 375
3. Ğâşiye Suresinin Kendinden Önceki A'lâ Suresiyle Bağlantısı 375
4. Ğâşiye Suresinin Fazileti 375

89. FECR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 381
2. Fecr Suresinin Konusu 381
3. Fecr Suresinin Kendinden Önceki Ğâşiye Suresiyle Bağlantısı 382
4. Fecr Suresinin Faziletleri 382

90. BELED SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 391
2. Beled Suresinin Konusu 391
3. Beled Suresinin Kendinden Önceki Fecr Suresiyle Bağlantısı 392

91. ŞEMS SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 399
2. Şems Suresinin Konusu 399
3. Şems Suresinin Kendinden Önceki Beled Suresiyle Bağlantısı 399

92. LEYL SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 403
2. Leyl Suresinin Konusu 403
3. Leyl Suresinin Kendinden Önceki Şems Suresiyle Bağlantısı 404

93. DUHÂ SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 409
2. Duhâ Suresinin Konusu 409
3. Duhâ Suresinin Kendinden Önceki Leyl Suresiyle Bağlantısı 410

94. İNŞİRÂH SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 415
2. İnşirâh Suresinin Konusu 415
3. İnşirâh Suresinin Kendinden Önceki Duhâ Suresiyle Bağlantısı 415

95. TÎN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 419
2. Tîn Suresinin Konusu 419
3. Tîn Suresinin Kendinden Önceki İnşirâh Suresiyle Bağlantısı 419
4. Tîn Suresinin Faziletleri 419

96. ALAK SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 423
2. Alak Suresinin Konusu 423
3. Alak Suresinin Kendinden Önceki Tîn Suresiyle Bağlantısı 424

97. KADR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 431
2. Kadr Suresinin Konusu 431
3. Kadr Suresinin Kendinden Önceki Alak Suresiyle Bağlantısı 431

98. BEYYİNE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 435
2. Beyyine Suresinin Konusu 435
3. Beyyine Suresinin Kendinden Önceki Kadr Suresiyle Bağlantısı 435
4. Beyyine Suresinin Fazileti 436

99. ZELZELE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 441
2. Zelzele Suresinin Konusu 441
3. Zelzele Suresinin Kendinden Önceki Beyyine Suresiyle Bağlantısı 441
4. Zelzele Suresinin Faziletleri 442

100. ÂDİYÂT SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 445

2. Âdiyât Suresinin Konusu 445
3. Âdiyât Suresinin Kendinden Önceki Zelzele Suresiyle Bağlantısı 445
4. Âdiyât Suresinin Faziletleri 446

101. KÂRİA SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 449
2. Kâria Suresinin Konusu 449
3. Kâria Suresinin Kendinden Önceki Âdiyât Suresiyle Bağlantısı 449

102. TEKÂSÜR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 453
2. Tekâsür Suresinin Konusu 453
3. Tekâsür Suresinin Kendinden Önceki Kâria Suresiyle Bağlantısı 454
4. Tekâsür Suresinin Faziletleri 454

103. ASR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 459
2. Asr Suresinin Konusu 459
3. Asr Suresinin Kendinden Önceki Tekâsür Suresiyle Bağlantısı 459
4. Asr Suresinin Faziletleri 460

104. HÜMEZE SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 463
2. Hümeze Suresinin Konusu 463
3. Hümeze Suresinin Kendinden Önceki Asr Suresiyle Bağlantısı 463

105. FİL SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 467
2. Fil Suresinin Konusu 467
3. Fil Suresinin Kendinden Önceki Hümeze Suresiyle Bağlantısı 468

106. KUREYŞ SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 471
2. Kureyş Suresinin Konusu 471
3. Kureyş Suresinin Kendinden Önceki Fil Suresiyle Bağlantısı 472

107. MÂÛN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 475
2. Mâûn Suresinin Konusu 475
3. Mâûn Suresinin Kendinden Önceki Kureyş Suresiyle Bağlantısı 475

108. KEVSER SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 479
2. Kevser Suresinin Konusu 479
3. Kevser Suresinin Kendinden Önceki Mâûn Suresiyle Bağlantısı 480

109. KÂFİRÛN SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 483
2. Kâfirûn Suresinin Konusu 483
3. Kâfirûn Suresinin Kendinden Önceki Kevser Suresiyle Bağlantısı 484
4. Kâfirûn Suresinin Faziletleri 484

110. NASR SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 487
2. Nasr Suresinin Konusu 487

3. Nasr Suresinin Kendinden Önceki Kâfirûn Suresiyle Bağlantısı 487
4. Nasr Suresinin Faziletleri 488

111. TEBBET SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 491
2. Tebbet Suresinin Konusu 491
3. Tebbet Suresinin Kendinden Önceki Nasr Suresiyle Bağlantısı 492

112. İHLÂS SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 495
2. İhlâs Suresinin Konusu 496
3. İhlâs Suresinin Kendinden Önceki Tebbet Suresiyle Bağlantısı 496
4. İhlâs Suresinin Faziletleri 496

113. FELAK SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 501
2. Felak Suresinin Konusu 501
3. Felak Suresinin Kendinden Önceki İhlâs Suresiyle Bağlantısı 502
4. Felak Suresinin Faziletleri 502
5. Muavvizetân Surelerinin Nüzul Sebebi 502

114. NÂS SURESİ
1. Surenin Adı, Nazil Olduğu Yer ve Zaman 505
2. Nâs Suresinin Konusu 505
3. Nâs Suresinin Kendinden Önceki Felak Suresiyle Bağlantısı 505

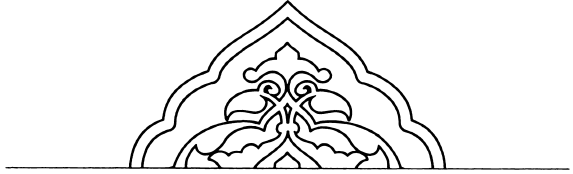

MUKADDİME

A. KUR'AN-I KERİM HAKKINDA GENEL BİLGİ

1. Kur'an Nedir, Nasıl Bir Kitaptır?

Kur'an, Allah Teâlâ'nın, peygamberler silsilesinin son halkasını teşkil eden Muhammed'e (sas.) vahiy yoluyla ve Cebrail vasıtasıyla indirdiği mukaddes kitabın adıdır. Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde bu mukaddes kitabın Kur'an adı altında zikredildiği görülür. Mesela Bakara suresinin 185. ayetinde Ramazan ayından söz edilirken, insanlara yol gösteren ve hak ile batılı birbirinden ayıran Kur'an'ın bu ay içinde indirildiği bildirilmiş, En'âm suresinin 19. ayetinde, Hazreti Peygamber'e, "Bu Kur'an, bana, sizi ve ulaştığı kimseleri uyarmam için vahyolundu." demesi emredilmiştir. Yûsuf suresinin ilk üç ayetinde Kur'an'dan söz edilerek şöyle buyurulmuştur: "Elif. Lâm. Râ. Bunlar, (bütün gerçeği) açıklayan kitabın ayetleridir. Biz, onu anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Ey Muhammed! Sana vahyettiğimiz bu Kur'an ile kıssaların en güzellerini anlatıyoruz. Hâlbuki önceden sen, bunlardan habersizdin." İsrâ suresinin 9-10. ayetlerinde de "Bu Kur'an, insanları en doğru yola iletir. İyi iş işleyen mü'minlere büyük mükâfat olduğunu müjdeler; ahirete inanmayanlara da acısı büyük azap hazırladığımızı haber verir." denilmiştir.

Örnek olarak sadece bir kaçının mealini zikrettiğimiz bu ayet-i kerimeler, Kur'an kelimesinin, Allah Teâlâ tarafından Hazreti Peygamber'e vahyedilen kitaba özel bir ad olarak verildiğini göstermeye yeterlidir.

Müfessirler, Kur'an kelimesinin lügat yönünden kökünü araştırmışlar, fakat belirli bir görüş üzerinde ittifak edememişlerdir. Bazılarına göre kelime, hiçbir kökten türememiştir. Bu sebeple o, Allah kelamına, bizzat Allah Teâlâ tarafından verilmiş özel bir isimdir.

Kelimenin bir kökten türemiş olduğu görüşünü ileri sürenler ise hemzenin asli harflerinden biri olup olmaması yönünden onu değişik şekillerde açıklamaya çalışmışlardır. Hemzeyi onun asli harflerinden saymayanlara göre Kur'an, bir şeyi bir şeye zammetmek, yaklaştırmak manasına gelen karane kökünden türemiş bir isimdir. Bu manada Kur'an, sureleri, ayetleri ve harfleri birbirine yaklaştırılmış, eklenmiş bir kitap demektir. Diğer bir görüşe göre kelime, eş ve benzer manasına gelen karin (kara'in)'den müştaktır. Zira Kur'an ayetleri birbirine benzer ve birbirini teyit ve tasdik eder.

Kelimeyi hemzeyle okuyanların bazısı onun toplamak manasına gelen kary'den müştak olduğunu söylemişlerdir. Bu manada Kur'an, sure ve ayetleri yahut kendinden önce indirilmiş mukad-

des kitapların, özellikle itikada taalluk eden esaslarını yahut da bütün ilimleri öz olarak kendinde toplayan, bir araya getiren kitabın adıdır. Diğer bazıları ise kelimenin tilavet etmek, okumak manasına gelen kara'e kökünden türemiş mef'ûl manasında bir mastar olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, "okunan kitap" demektir. İslam âlimleri arasında tercih edilen görüşün, bu sonuncusu olduğu anlaşılmaktadır.

Allah Teâlâ'nın, Peygamberine indirdiği bu yüce kitabı, muhtelif surelerde zaman zaman değişik isimlerle zikrettiği de görülür. Mesela Duhân suresinin ilk ayetlerinde geçen "Hâ-Mîm. Ve'l-kitâbi'l-mubîn." ayetinin, Kur'an'ı, "Kitâb" ismiyle zikrettiği anlaşılır ki bu ismin Kur'an-ı Kerim'de sık sık tekrar edildiği görülür. Bunun gibi, Kur'an'a delalet etmek üzere "Kelamullâh, Nûr, Hudâ, Rahmet, Furkân, Şifâ, Mev'ize, Zikr" gibi isimler zikredilmiştir ki bazı müellifler, "Kur'an" veya "Kitâb"a sıfat olarak gelen tabirleri de sıralayarak bu isimlerin sayısını yüze kadar çıkarmışlardır.

Allah Teâlâ tarafından Hazreti Peygamber'e vahiy yoluyla gönderilmiş ve gönderildiği anda yazıya geçirilmiş olan Kur'an-ı Kerim, her birinin özel ismi bulunan ve sure denilen 114 bölümden meydana gelmiştir. Her surenin birbirinden farklı sayılarda ayetleri vardır. Kur'an-ı Kerim'in mukaddimesi mahiyetindeki Fâtiha suresi nazarı dikkate alınmazsa, 286 ayetten müteşekkil Bakara suresi Kur'an'ın başında, 3 ilâ 10 ayetli en kısa sureleri ise sonunda yer almıştır. Bu bakımdan Kur'an'da uzun surelerden kısa surelere doğru geçişi gösteren bir tertibin bulunduğu dikkati çeker.

2. Kur'an Niçin İndirilmiştir?

Yukarıda mahiyetine kısaca işaret ettiğimiz Kur'an-ı Kerim'in Hazreti Peygamber'e indiriliş sebebini anlayabilmek için onun indirildiği sıralardaki insanlık âlemine kısa bir göz atmak faydalı olacaktır.

Kur'an-ı Kerim, miladi yedinci asrın başlarında Arabistan Yarımadası'nın Hicaz bölgesinde nazil olmaya başlamıştır. Bu sıralarda Arabistan dışında iki büyük devlet birbirleriyle devamlı bir mücadele hâlinde bulunuyor ve her ikisi de Arabistan için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Bunlardan birisi, Suriye ve Mısır'ı da elinde bulunduran Bizans veya Rum, değeri ise Irak ve Yemen'e hâkim olan Pers veya Fürs imparatorluğuydu ve her iki imparatorluk da coğrafi mevkiinin önemi, özellikle Rumlara Hint yolunu açacak olması dolayısıyla Arabistan üzerindeki hâkimiyetlerini yaymaya çalışıyordu.

İranlıların dini Mecusilikti yahut Zerdüşt dinine bağlıydılar. Bu sebeple, hâkimiyetleri altında bulunan Irak ve Yemen'de de bu dinin yayılmış olduğunu ve Arabistan'a buralardan sızdığını kabul etmek gerekir. Bizanslılar ise Hıristiyan idiler; hâkim oldukları Suriye ve Mısır'da bu dini yaymışlar, onun aynı zamanda Arabistan'a da girmesine yardımcı olmuşlardı. Zaten Perslerden önce Hıristiyan Habeşlilerin işgalinde bulunan Yemen'de Hıristiyanlık yaygın bir hâlde bulunuyordu. Yahudiliğin ise Suriye ve Filistin'de Hıristiyanların baskısına maruz kalan Yahudilerin güneye doğru göç etmeleri neticesinde yayıldığı görülür.

Bu değişik din ve inançlar, komşu ülkelerden Arap Yarımadası'na girip kendilerine bazı yerleşim merkezleri sağlamaya çalışırken bu ülkenin asıl sahipleri olan Araplar ise müşrikliğin değişik görüntüleri altında kendi inançlarını koruma gayreti içinde bulunuyorlardı. Kur'an-ı Kerim, İslam öncesinde Arap Yarımadası'nda yaygın olan çeşitli din ve inançlara Hacc suresinin 17. ayetinde şöyle işaret etmiştir: "İman edenler, Yahudiler, Sabiiler, Nasraniler, Mecusiler ve müşrikler arasında, Allah kıyamet günü hüküm verecektir. O, her şeye kadirdir."

Ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi, İslam'dan önce Arabistan'da bulunan başlıca dinler, Yahu-

dilik, Sabiilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve müşrik dinidir.

Ancak bu değişik din ve inançlardan hiçbiri, mensuplarını, gerçek "din" mefhumunun delalet ettiği hak yola ulaştırması mümkün değildir. Bu dinlerden bilhassa Yahudilik ve Hıristiyanlık, ilk insanın yaratılışından bu yana, Allah tarafından gönderilen peygamberler silsilesi içinde vücut bulmuş olmasına rağmen, Yahudi ve Hıristiyanların maksatlı davranışlarıyla asli hüviyetinden uzaklaştırılmış, gayesinden de saptırılmıştır. Filhakika gerçek din, İhlâs suresinde de açıklandığı gibi, tevhid esası üzerine bina kılınmıştır: "Allah birdir. Her şeyden müstağni, fakat her şey O'na muhtaçtır. Ne doğurmuş, ne de doğurulmuştur. O'nun hiçbir eşi ve dengi yoktur." İlk insandan itibaren Allah'ın zaman zaman gönderdiği peygamberleri vasıtasıyla insanlara tebliğ ettiği dinin esası da budur. Nasıl ilk peygamber Âdem'e (as.) bu esası öğretmişse, son Peygamber'e de aynı esası öğretmiş ve bunun bütün insanlara öğretilmesini emretmiştir. Nitekim Enbiyâ suresinin 25. ayetinde bu hususa işaret ederek şöyle buyurmuştur: "(Ey Muhammed!) Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, benden başka ilah yoktur; yalnız bana ibadet edin diye vahyetmiş olmayalım."

Tevhidin bütün insanlara talimi hususundaki gerçek bu olunca, Yahudilerin, Hıristiyanların yahut kendilerini başka bir dinin mensubu olarak tanıtan diğer insanların bu tevhidden haberdar olmamış ve kendilerine gönderilen peygamberlerin, onu kendilerine tebliğ etmemiş olmaları mümkün değildir.

Bütün peygamberler, Allah katında bir tek olan dini insanlara tebliğ etmek ve öğretmek için gönderilmişlerdir. Ancak ilk peygamberden son peygambere kadar gelip geçmiş bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri şeriat ahkâmı arasındaki bazı farkları ise insanlık âleminde varlığı hiçbir akıl sahibi tarafından inkâr edilemeyecek olan gelişmeye paralel bir dinî gelişme olarak değerlendirmek gerekir. Bu bakımdan, her peygamber, insanlara tebliğ ettiği dini, kendinden önceki peygamberin tebliğ ettiği dini tamamlayan, zamanın ihtiyaçlarına cevap vermeyen hükümlerini tadil eden, yeni hükümler getiren ve fakat akaid, ibadet ve ahlak gibi dinin özüne taalluk eden hususlarda birbirini daima ve mutlaka teyit ve tasdik eden bir hüviyete sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Kur'an-ı Kerim'de, Mâide suresinin 44. ayetinde, "İçinde hidayet ve aydınlık olan Tevrat'ı biz indirdik..."; 46. ayetinde, "Onların ardından Meryem oğlu İsa'yı, ellerindeki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderdik."; 48. ayetinde de, "(Ey Muhammed!) Sana da hak olarak kendinden evvelki kitapları tasdik edici olarak ve onlara bir şahit olmak üzere Kur'an'ı indirdik..." şeklinde; Bakara suresinin 41. ayetinde Yahudilere hitap edilerek, "Elinizde bulunan Tevrat'ı doğrulamak üzere indirdiğim Kur'an'a iman edin."; 91. ayetinde, "Kendilerine, 'Allah'ın indirdiği Kur'an'a iman edin.' denildiğinde, 'Biz, bize indirilen Tevrat'a inanırız.' diyorlar ve Tevrat'tan başkasını, ellerindekini tasdik edici olarak gönderilen bir hak olmasına rağmen inkâr ediyorlar." şeklinde buyurulmuş olması da bunu teyit eder.

Akaid konusunda hiçbir peygamber bir diğerinden farklı inanç getirmemiştir. Allah'a, Allah'ın birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere, ahiret gününe ve bu gündeki hesaba iman, bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri esaslardır.

Mü'minûn suresinin 51-52. ayetlerinde, "Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin; salih amel işleyin. Şüphesiz ben ne yaptığınızı bilirim. Ve işte bu ümmetiniz, (hepsi tek bir dine, İslam dinine bağlı oldukları için) tek bir ümmettir. Ben de sizin rabbinizim; benden korkun." buyurulmuş ve bütün peygamberlere, helal kazancın, ibadetin ve salih amelin emredildiği açıklanmıştır. Enbiyâ suresinin 73. ayetinde Lut, İbrahim, İshak ve Yakup'tan söz edildikten sonra, "Onları, emrimizle insanları doğru yola ileten imamlar

yaptık; onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılıp zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden kimselerdi." şeklinde; Meryem suresinin 55. ayetinde Hazreti İsmail, "Etrafında bulunanlara, namaz kılmalarını emrederdi." şeklinde; Tâhâ suresinin 14. ayetinde Hazreti Musa'ya hitap edilerek, "Şüphesiz ben Allah'ım; benden başka ilah yoktur; bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl." şeklinde; Meryem suresinin 30-31. ayetlerinde ise henüz çocuk olan Hazreti İsa'nın ağzından, "Ben, şüphesiz Allah'ın kuluyum. Bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı; nerede olursam olayım, beni mübarek kıldı. Yaşadığım sürece namaz kılmamı, zekât vermemi ve anneme iyi davranmamı emretti." şeklinde buyurulmak suretiyle, bu peygamberlere namazı kılmanın, zekât vermenin ve hayırlı iş işlemenin nasıl emredildiği bildirilmiştir. Bakara suresinin, "Ey iman edenler! Oruç, sizden önceki milletlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı." mealindeki 183. ayetinden de anlaşıldığı gibi oruç, geçmiş peygamberler tarafından biliniyordu. Hac ise Hacc suresinin 27. ayetinde bildirildiği gibi, İbrahim'e (as.) farz kılınmış, ayrıca insanları hacca davet etmesi emredilmiştir.

Daha önce işaret ettiğimiz Bakara suresinin, "Elinizde bulunan Tevrat'ı doğrulamak üzere indirdiğim Kur'an'a iman edin." mealindeki 41. ayeti göz önünde bulundurulursa, Allah Teâlâ'nın, Hazreti Musa'ya indirdiği şeriat ahkâmını ve ahlaki kaideleri bazı değişikliklerle ve farklı bir üslupla Hazreti Peygamber'e de indirmiş olduğu anlaşılır. Her ne kadar bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın Hazreti Musa'ya indirilen Tevrat'tan çok farklı olduğu bilinirse de içinde şifahi rivayete dayalı bazı sahih haberlerin bulunduğunu da kabul etmek gerekir. Bu haberler arasında Kur'an hükümlerine benzer hükümler bulunması gayet tabiidir. Mesela Tevrat'ın Çıkış kitabının 20. babında yer alan meşhur "on emir", hem Matta İncili'nde (bab 5) yer alan Hazreti İsa'nın dağdaki vaazı ile hem de Kur'an-ı Kerim ile tasdik edildiği görülür. Ancak, Tevrat ve İncil'de bu emirler topluca zikredildiği hâlde, Kur'an'da Mekkî ve Medenî surelerde dağınık olarak ve ihtiyaç duyulduğu zamanlarda meselelere çözüm getiren birer hüküm şeklinde indirilmiştir.

İtikat, ibadet ve ahlakla ilgili konularda, mukaddes kitapların getirdiği hükümler arasındaki bu benzerlik, hepsinin de tek bir kaynaktan neşet ettiğini ve hepsinin de tek bir gayede birleştiğini gösterir. Gerek Tevrat, gerekse İncil ve Kur'an, Allah Teâlâ tarafından indirilmiş olmaları dolayısıyla menşeleri, insanları Allah'ın tek olan dinine davet etmeleri dolayısıyla da gayeleri bir olan kitaplardır ve hiçbir din mensubunun bu gerçeği inkâr etmemesi gerekir.

Ne var ki gerek Yahudiler ve gerekse Hıristiyanlar, Allah'ın bir olan dinini parçalamışlar, kendi heva ve heveslerine uygun birtakım sapıklıklara din diyerek Yahudilik ve Hıristiyanlık adı altında inanmışlar, sonra da birbirlerini kötülemeye çalışmışlardır. Bakara suresinin 113. ayetinde de açıklandığı gibi, Yahudiler, Hıristiyanları itham ederek, hak yol üzerinde olmadıklarını ileri sürmüşler, Hıristiyanlar da Yahudiler hakkında aynı iddiada bulunmuşlardır. Oysa ellerinde bulunan kitaplar, birbirlerini tasdik ederek kendilerinden sonra gelecek kitap sahibi peygamberleri haber veriyor, kendilerini tek bir yola davet ediyordu. Eğer bunlar kendi kitaplarına iman etmiş olsalardı, yolları ayrılmaz, son gelen peygambere ve ona indirilen Kur'an'a da iman ederlerdi.

Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin kendi peygamberlerine ve kitaplarına inançsızlıklarını bütün açıklığıyla gözler önüne sermiştir. Bakara suresinin 47. ayetinden itibaren onlara ihsan edilen sayısız nimetlere rağmen, onların bu nimetler karşısında nasıl nankörlük edip küfre daldıklarını örnekleriyle görmek mümkündür. Firavun ordusundan kurtarıldıktan sonra, Musa'nın (as.) kırk günlük yokluğundan faydalanarak bir buzağı heykelini kendilerine tanrı edinmeleri (2/Bakara, 51);

Allah'ı apaçık görmedikçe Musa'ya inanmayacaklarını söylemeleri (2/Bakara, 55); kendilerine kesmeleri emredilen bir sığırı kesmemek için direnmeleri (2/Bakara, 67); Allah'tan başkasına ibadet etmemek, anaya, babaya, akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilik etmek, insanlara güzel söz söylemek, namaz kılıp zekâtı vermek hususunda kendilerinden alınan misakı ihlal etmeleri (2/Bakara, 83); kendilerine gönderilen peygamberlerden bazılarını inkâr edip bazılarını öldürmeleri (2/Bakara, 92); Allah'ın vahyini peygamberlere getiren Cebrail'e düşman olmaları (2/Bakara, 97); Yahudilerin gerçek dinden ne kadar uzak kaldıklarını gösteren bir kaç örnektir. Ellerindeki Tevrat'ı ne derece tahrif etmiş olurlarsa olsunlar, içerisinde, onların bu inançsızlıklarını tasvip eden yahut küfürlerine mesnet teşkil eden tek bir ibareye rastlanmayacağında şüphe yoktur.

Hıristiyanlar da Yahudilerden farklı değillerdi. Mâide suresinin 14. ayetinde, "Biz Nasraniyiz diyenlerden de misak almıştık; fakat onlar, kendilerine tebliğ olunanın bir kısmını unuttular. Onun için, biz de onlar arasına kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlık saldık." denilmek suretiyle Hıristiyanların nasıl doğru yoldan ayrıldıkları açıklanmış; yine aynı surenin 17. ayetinde, onların "Allah, ancak Meryem oğlu İsa'dır." diyerek kâfir olmaları, sapıklıklarının en belirli örneği olarak zikredilmiştir. Hıristiyanları şirke götüren bu inanca göre, İsa'nın Allah olması, onu Allah'ın oğlu olarak kabul etmelerinin bir neticesiydi. Nitekim Tevbe suresinin 30. ayetinde bu hususa da işaret edilerek, "Yahudilerin, Üzeyr Allah'ın oğludur; Hıristiyanların da Mesih (İsa) Allah'ın oğludur." dedikleri açıklanmış, bunu takip eden ayette ise bu inançtaki kimselerin, "Allah'ı bırakıp, âlimlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı rab edindikleri" bildirilmiştir.

İşte, İslamiyet geldiği zaman kitap ehlinden olan ve Allah'a, Allah'ın birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmaları gereken Yahudi ve Hıristiyanların gerçek durumları bu idi. Bu halleriyle onların, diğer sapık din mensuplarından hiçbir farkı yoktu.

Kitap ehlinin karşısında bulunan ve inançları itibariyle müşrik adını taşıyanlar ise insanların büyük çoğunluğunu teşkil ediyor, Arabistan'da da bunlar çoğunlukta bulunuyordu. Bunların Allah'a inanan, fakat ahireti inkâr eden, hem Allah'ı hem ahireti inkâr eden, Allah'a ve ahiret gününün bir çeşidine inanmış olsa bile, peygamberleri inkâr eden çeşitli kolları vardı ve fakat hepsi de putlara ibadet ediyorlardı. Allah'a inananlar ise ibadet ettikleri putların, kendileri için Allah katında şefaatçi olacaklarına inanıyorlardı. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin bu inançlarına zaman zaman işaret etmiş ve onları reddederek susturucu cevaplar vermiştir. En'âm suresinin 29. ayetinde Allah'ı ve ahireti inkâr edenlere işaretle bunların, "Bu dünya hayatımızdan başka hayat yok; biz tekrar dirilecek de değiliz." dediklerini bildirmiş; Câsiye suresinin 24. ayetinde, yine aynı müşriklerden söz ederek bunların, "Hayat, bu dünyada yaşadığımız hayattan ibarettir; yaşarız, ölürüz. Bizi ancak zaman helak eder." dediklerini haber vermiştir. Allah'a inanmış olsalar bile, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere, Yâ-Sîn suresinin 78. ayetinde işaret edilmiş ve bunlar hakkında, "Kendi yaratılışını unutup bize misal veriyor ve 'Çürümüş olan bu kemikleri kim diriltecek?' diyor." denilmiştir. Zümer suresinin 3. ayetinde ise Allah'a inandıkları hâlde putlara ibadet edenlere işaret edilerek, "Allah'tan başkasını dost edinenlerin, biz onlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." dedikleri bildirilmiştir. Müşriklerin bir kısmı da meleklerin ve cinlerin Allah'ın kızları olduklarını iddia ederek onlara ibadet etmişler ve bunların, kıyamet günü şefaatçi olacaklarına inanmışlardır. Nahl suresinin 57. ayetinde, "Bir de Allah'a kızlar isnat ediyorlar." buyurulmak suretiyle bunlara işaret edilmiş; Zuhruf suresinin 19. ayetinde de, "Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi saydıkları" açıklanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen Mecusilik ise –daha önce de işaret ettiğimiz gibi–, İranlıların diniydi ve Arabistan'a da onlar vasıtasıyla girmişti. Mecusiler, âlem için iki asıl veya iki tanrı icat ederek, birine nûr, diğerine zulmet demişlerdir. Nûr, yeryüzündeki bütün iyilikleri ve iyi olan şeyleri; zulmet ise bütün kötülükleri ve kötü olan şeyleri yaratmıştır. Bu sebeple, nûr ile zulmet arasında devamlı bir mücadele vardır. Bu mücadele nûr'un galebesiyle neticelenecektir. Bu inanca sahip olan Mecusiler, bulundukları yerlerde nûr'u temsilen içerisinde devamlı ateş yanan ateşgedeler kurmuşlar ve bu ateşe ibadet etmişlerdir.

Sabiilere gelince, Kur'an-ı Kerim'de zikredildikleri hâlde haklarında açık ve kesin bir bilgi mevcut değildir. Bunların gelişmiş bir müşrik fırkası mı, Yahudi Hıristiyan karışımı bir fırka mı, yoksa Hıristiyanlık perdesi altında gizlenen bir müşrik fırkası mı olduğu kesinlikle bilinmemektedir. Bazı milel kitapları, Sabiilerin uluhiyeti ikrar ettiklerini, Allah ile O'nun bir "mutavassıt"a tebliğ ettiği emir ve nehiyleri hakkında bir takım bilgilere sahip olmak gerektiğine inandıklarını, ancak bu mutavassıtın ruhani olduğunu ileri sürerek yol değiştirdiklerini bildirmişlerdir. Nitekim bu inancın neticesidir ki melekleri ve yıldızları ilahlaştırmışlar ve onlara ibadet etmişlerdir.

İşte, İslam'ın zuhuruna takaddüm eden devirlerde Arabistan ve çevresinde yaşayan insanların dinî hayatları ve inanç sistemleri bundan ibaretti. Yahudi'siyle, Hıristiyan'ıyla, müşrik ve Mecusi'siyle hepsi de peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettikleri tevhid dininden uzaklaşmış, küfrün ve şirkin karanlık uçurumunda bocalayıp duruyorlardı. Ahlak, inançsızlığın mubah kıldığı örf ve âdetler üzerine bina kılınmıştı. İçki ve kumar, günlük yaşayışlarının vazgeçilmez iki unsuruydu, üzüm veya hurmadan yapılan ve hamr denilen içki, Yahudi tüccarlar tarafından Suriye'den getirtilip yüksek fiyatla satıldığı gibi, şehirlerde de yapılıyor ve daima alıcı buluyordu. İçki tüketimi o kadar fazlaydı ki içki içenler, içtiklerinin çokluğuyla övünürler, şiirlerinde ona methiyeler dizerlerdi. Bu bakımdan içki, aralarında kuvvet, zenginlik ve nüfuz alameti olmuştu.

Kumar da içki kadar yaygın bir oyun ve eğlence vasıtasıydı. Çok defa ezlâm ve aklâm denilen ve üzerlerinde kazanılacak hissenin yazıldığı oklarla oynanır ve hisseli oku çeken kazanmış olurdu. İslam geldiği zaman hem içkiyi, hem de kumarı haram kılmıştır.

Nikâh adı altında –ne kadar meşrulaştırılmış olursa olsun–, bir kadının birden fazla erkekle düşüp kalkması sebebiyle zina da İslam öncesi Araplar arasında yaygındı. Bir adam, soylu bir evlat sahibi olmak istediği zaman, karısı hayızdan temizlendikten sonra, onu soylu birine gönderir ve onunla beraber bulunmasını isterdi. İstibdâ nikâhı denilen bu birleşme şekli, şüphesiz zinadan başka bir şey değildi. Bazen bir kadın, birden fazla erkekle bir arada bulunur, çocuğu olduğu zaman, adamları çağırır ve aralarından birini seçerek çocuğun ona ait olduğunu söylerdi. Erkeklerden hiç biri çağrıldığı zaman gitmemezlik edemez, kendisine isnat edilen çocuğu da kabul etmek zorunda kalırdı. Her gelen erkeği kabul eden ve bunu bildirmek için evinin damına bayrak diken kadınlar da ayrı bir grubu teşkil ediyordu. Kadının bir çocuğu olursa, ona gelip giden erkekler toplanır, kaif denilen ve neseplerden anlayan bir kişinin yardımıyla çocuğun babasını tayin ederlerdi. Bu adam da onu kabulden imtina edemezdi. (Cahiliye devrindeki nikâh şekilleriyle ilgili bu haber için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VI. 132; Ebû Dâvûd, *Sunen*, I. 528).

İki erkeğin, karılarını değiştirmeleri (bedel), zina işleyemeyen hür kadının bir erkekle metres hayatı yaşaması (haden), babası ölen büyük oğlun üvey anasını mehirsiz alması (makt) gibi değişik nikâh şekilleri de Cahiliye Arapları arasında zinayı meşrulaştıran yollardandı. İslam, içki ve kumar gibi, zina ile birlikte bu çeşit nikâhları da haram kılmıştır.

Cahiliye devrinde Araplar arasında yaygın

olan bir âdet de yeni doğan kız çocuklarının diri diri gömülmeleriydi. Kız doğurmak, büyük bir utanç vesilesi ve yüz karası idi. Aynı zamanda kız çocuklarının aileyi yoksulluğa düşüreceğine de inanılırdı. Bu sebeple aileler, doğan kız çocuğundan en kısa bir zamanda kurtulmak istediklerinden bazı usullere başvururlardı. Eğer baba, kızın yaşamasını ister, onu öldürmeyi düşünmezse, çobanlık yapabilecek bir yaşa kadar onu zillet ve meskenet içinde tutar, o yaşa gelince, sırtına yünden yahut kıldan yapılmış bir cübbe giydirip develerini gütmesi için çöle gönderirdi. Eğer öldürmek isterse, altı yaşına kadar onu bırakır, bu yaşa geldikten sonra, bir gün çocuğun anasına onu giydirip süslemesini söyler, sonra çocuğu alıp çöle, öldürüleceği yere götürür, orada bir çukur kazar, çocuğa, kazdığı çukura bakmasını söyler, her şeyden habersiz o zavallı, başını eğmiş bakarken, babası arkasından iter, sonra da çukuru toprakla doldururdu. Bazı ailelerde ise kadın, doğumun yaklaştığını hissedince bir çukur kazar ve doğacak çocuğu beklerdi. Eğer çocuk kız olursa onu çukura atar ve üzerini toprakla doldururdu. İslam geldiği zaman, hem En'âm suresinin 151. hem de İsrâ suresinin 31. ayetlerinde, "Yoksulluğa düşmek korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin." diyerek bu vahşice cinayetleri yasaklamıştır. Tekvîr suresinin 8-9. ayetlerinde, "Diri diri gömülen kız çocuğuna (onu gömenlerin önünde) hangi günahtan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman,... İnsanoğlu (dünyada iken ahiret için kendisine) ne hazırladığını anlayacaktır." buyurulmak suretiyle bu cinayetleri işleyenlerin cezasına da işaret edilmiştir.

Cahiliye devrinde intikam duygusu, dinî bir akide gibi bütün Arapların içine işlemişti. Öldürülen herhangi bir kimsenin intikamı alınmadıkça, ruhunun huzur ve sükûn bulmayacağına inanılır, ailesi, akrabası ve kabilesi de bundan muazzep olurdu. Öldürülenin bir baykuşa dönüşmüş olan ruhunun intikam alınıncaya kadar, kabri üzerinde "Beni sulayınız." diyerek çırpınması, intikam almaya sevk eden en kuvvetli inançlardan biriydi. Bu sebeple ailenin, akrabanın ve mensup olduğu kabilenin, onun katilinden veya onun yerine bir başkasından mutlaka intikamını alması gerekirdi. İntikam almamak veya intikam almaktan vazgeçmek, aileden kabileye kadar bir utanç vesilesi olurdu. Kan, ancak kanla temizlenir, diyet kabul edilmezdi; kabulü ise zayıflık ve âcizlik sayılırdı. Kanın kanla temizlenmesi, ancak kanlar arasında eşitlik bulunduğu zaman mümkün olurdu. Bir kabile reisinin kanı, yine bir reis kanıyla temizlenirdi; halktan alelade bir kimsenin kanı, reis kanını temizlemek için yeterli sayılmazdı. Bu sebepledir ki çok defa intikam, katilden değil, fakat öldürülen insanın şerefine denk şerefteki suçsuz kimselerden alınırdı. Bu, şüphesiz büyük bir zulümdü. İslam geldiği zaman, ancak katili cezalandıran kısas ayetleriyle bu zulmü ortadan kaldırmış ve insanlar arasında eşitlik ve adalet duygusunu yerleştirmiştir.

İşte, İslam'ın zuhuruna takaddüm eden cahiliye devrinde, çeşitli din mensuplarının gerek inanç yönünden ve gerekse bağlı bulundukları örf ve âdetleriyle sosyal yaşayış yönünden arz ettikleri durum, yukarıda bir kaçına kısaca işaret ettiğimiz örneklerin tümünün meydana getirdiği bir tablo görünümündedir. İnançsızlık, sapıklık, ahlaksızlık; kısacası, devre adını veren cahiliyet.

Tarihin çeşitli dönemlerinde insanlar bu duruma geldikleri zaman, kendilerine daima yol gösterici bir peygamber gönderilmiş ve bu peygamberin rehberliğinde doğru yolu bulabilmişlerdir. Şimdi Yahudi, Hıristiyan ve müşrik Arapların da böyle bir peygambere ihtiyaçları vardı. Zaten Yahudiler, Bakara suresinin 89. ayetinde de bildirildiği gibi, ne kadar doğru yoldan uzaklaşmış olurlarsa olsunlar, zaman zaman müşrik Araplarla dinî konularda münakaşaya giriyorlar, kendi kitaplarında bir peygamberin geleceğini bildiren haberlere dayanarak, müşriklere, bir peygamber ve onunla birlikte bir de kitap geleceğini, bu beklediklerinin gelmesiyle şirkin orta-

dan kalkıp tevhid inancının hâkim olacağını söylüyorlardı. Yahudiler bu sözlerinde doğruydular. Durum, böyle bir peygamberin gelmesini ve bir de kitap getirmesini gerektiriyordu. Her ne kadar Yahudiler, bekledikleri bu peygamber ve kitap geldikten sonra yine inanmamışlarsa da ellerindeki kitabın haber verdiği gibi, Allah Teâlâ şirki yeryüzünden tamamıyla kaldırmak ve tevhidi hâkim kılmak için son peygamberini göndermiştir. Onunla birlikte kıyamete kadar hükmü baki kalmak üzere bir de kitap indirmiş ve böylece kendinden önceki kitaplarda yer alan vaadini yerine getirmiştir.

3. Kur'an Kime İndirilmiştir?

Allah'a ve ahiret gününe inanan insanların, kalplerinde en ufak bir şüpheye yer vermeksizin inandıkları bir gerçek daha vardır ve bu gerçek, Allah Teâlâ'nın halife olarak yarattığı insanı başıboş bırakmaması, onu, yine bizzat kendisinin koyduğu hükümler çerçevesinde yönetmesidir. Ancak bu hükümlerin, yeryüzünde ilk insan ve ilk halifeden itibaren sayıları giderek artan insanlara ulaştırılması, yine kendi aralarından seçilen elçiler vasıtasıyla olmuş ve Allah Teâlâ, yeryüzünde yarattığı insanların, bu elçiler tarafından kendilerine duyurulan ilahî hükümlere uymaları emredilmiştir. Nitekim yeryüzünün ilk insanı ve ilk halifesi Âdem (as.), aynı zamanda kendi çocuklarına ve torunlarına bu hükümleri tebliğ etmekle görevlendirilmiş, onu diğer elçiler takip etmiştir. Kur'an-ı Kerim, nebi, resul veya peygamber denilen bu elçilerin gönderilişine pek çok ayette işaret etmiştir ki bu ayetlerden bir kaçı şöyledir:

"(Ey Muhammed!) Senden önce nice peygamberler gönderdik; onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir peygamber bir ayet getiremez. Her şeyin vakti yazılıdır." (13/Ra'd, 38).

"Kendilerine apaçık anlatabilmesi için, her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik." (14/İbrâhîm, 4).

"(Ey Muhammed!) Senden önce, hiçbir peygamber göndermedik ki ona benden başka ilah yoktur; bana ibadet edin, diye vahyetmiş olmayalım." (21/Enbiyâ, 25).

"Sonra birbiri ardından peygamberlerimizi gönderdik..." (23/Mü'minûn, 44).

"(Ey Muhammed!) Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki yemek yememiş, sokaklarda gezmemiş olsun." (25/Furkân, 20).

"(Ey Muhammed!) Senden önce, kavimlerine birçok peygamberler gönderdik. Bu peygamberler de onlara apaçık deliller getirdiler. Onları dinlemeyip suç işleyenlerden intikam aldık..." (30/Rûm, 47).

"(Ey Muhammed!) Senden önce birçok peygamberler gönderdik. Onların bir kısmını sana anlattık, bir kısmını da anlatmadık. Hiçbir peygamber, Allah'ın izni olmadıkça bir ayet getiremez..." (40/Mü'min, 78).

"Öncekilere ne kadar çok peygamber göndermişizdir!" (43/Zuhruf, 6).

Allah Teâlâ, gönderdiği bu peygamberlere emir ve yasaklarını vahiy yoluyla bildirmiş, onlar da bunları diğer insanlara tebliğ etmişlerdir. Ancak bu peygamberlerden bazılarına şeriat getiren suhuf ve kitaplar verilmiş, bazılarına da kendilerinden önce verilen kitaplara tabi olmaları ve insanları da yeniden bu kitaplarla getirilen şeriatlara davet etmeleri emrolunmuştur. Kur'an-ı Kerim'de, yalnız Hz. İbrahim'e (as.) verilen suhufla (87/A'lâ, 19), Hz. Musa'ya (as.) verilen suhuf veya Tevrat, Hz. Davut'a (as.) verilen Zebur, Hz. İsa'ya (as.) verilen İncil ve Hazreti Peygamber'e verilen Kur'an zikredilmiştir.

Konuya girerken de işaret ettiğimiz gibi, yeryüzünde insanoğlunun başıboş bırakılmaması ve zaman zaman onlara doğru yolu gösterecek, zulmetten nura, dalaletten hidayete geçmelerini sağlayan bilgiler verecek peygamberlerin gönderilmesi, ilahî bir irade olarak tezahür edince, Ya-

hudi, Hıristiyan ve müşriklerden müteşekkil insanlık âleminin içinde bulunduğu zulmet, dalalet ve şirkin ortadan kaldırılması için beklenen son peygamberin gelmesini tabii karşılamak gerekir. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya (as.) verdiği Tevrat'ta ve Hz. İsa'ya (as.) verdiği İncil'de, bir kitapla birlikte göndereceğini vaat ettiği bu peygamberi, insanlığın vahşet ve cahiliyet devrini yaşadığı bir sırada göndermiş ve ona, ilk peygamberden itibaren talimiyle görevlendirdiği dininı ikmal eden ve ona son şeklini veren bir de kitap indirmiştir. Bu peygamber, Mekke'deki Kureyş kabilesinden Haşimoğullarına mensup, asil bir aileden gelen Muhammed (sas.); ona indirilen kitap ise Kur'an-ı Kerim'dir.

Hz. Muhammed (sas.), kaynakların belirttiklerine göre, Hz. İbrahim'in (as.) oğlu Hz. İsmail (as.) soyundan gelmiştir. Hz. İsmail, İsrail lakabıyla tanınan Hz. Yakup'un (as.) amcasıydı. İsrailoğulları diye hitap edilen Yahudilerin, Bakara suresinin 89. ayetinde işaret edildiği gibi, Arap müşrikleriyle yaptıkları münakaşalarda kendilerine yardımcı olarak gelmesini istedikleri kitabın, Hz. Muhammed'e (sas.) gönderilmesi üzerine haset ederek ona inanmamalarının sebebi de bu idi. Çünkü onlar, gelecek olan peygamberi İsmail soyundan değil, Yakup soyundan bekliyorlardı. Beklediklerini bulamamaları, onların haset damarlarını çatlatmış, dışına hiç çıkamadıkları küfre iyice gömülmelerine sebep olmuştur.

Hz. Muhammed (sas.), miladi 571 senesinde Mekke'de doğmuştur. Bu sene, Yemenli Ebrehe'nin fil ordusuyla Hicaz'a saldırdığı senedir ki kaynakların, onun doğumunu "fil senesi" ile de tespit ettikleri görülür.

Babası Abdullah, o henüz doğmadan önce vefat ettiği için, sekiz yaşına kadar dedesi Abdulmuttalib'in himayesinde kalmış, altı yaşında annesini, sekiz yaşında da dedesini kaybetmesi üzerine, amcası Ebû Tâlib'in himayesine girmiştir. Bu devirde Kureyş, Yemen, Suriye ve Irak arasında ticaret işleriyle meşgul olduğu için, Ebû Tâlip de kervanıyla ticari yolculuklara çıkıyor ve bu yolculuk süresince de çok sevdiği yeğeninden ayrılmak zorunda kalıyordu. Mamafih üstün sıfatlarıyla dikkatleri hemen üzerine çeken bu temiz ve zeki çocuk, on üç yaşlarında iken amcasının yaptığı ticari yolculuklardan birine ilk defa katılmış ve onunla birlikte Şam yolculuğuna çıkmıştır. Bu yolculukta tarihin meşhur hadisesi cereyan etmiş ve kervan, Şam'a doksan kilometre mesafedeki Busra denilen şehre gelince, Hz. Muhammed (sas.), Bahira adlı bilgin bir Hıristiyan rahibiyle karşılaşmıştır. Bu rahip, belki kervan üzerinde müşahede ettiği bir takım alametlerden, belki bu çocuğun sahip olduğu sıfatlardan ve belki de her ikisinden bir takım neticeler çıkartmış, bu neticeleri mukaddes kitapların haberleriyle karşılaştırmış ve nihayet Ebû Tâlib'e, bu çocuğa dikkat etmesini, zira dünyanın gidişatı üzerinde çok önemli rol oynayacağını ve isminin şarkta ve garpta yayılacağını söylemiş, sonra da "Eğer Yahudiler bunu öğrenirlerse ona kötülükleri dokunabilir." demiştir.

Hz. Muhammed (sas.), gençlik devresini amcası Ebû Tâlib'in himayesinde, fakir bir hayat sürerek geçirmiştir. Babasından ve anasından gelir getirecek hiçbir şeyin kalmamış olması, amcasının da orta halli ve hatta fakir denilebilecek bir durumda bulunması ve ancak ticaret yoluyla geçinebilecek kadar kazanması dolayısıyla Hz. Muhammed (sas.) de çobanlık ederek aile gelirine bir şeyler katmaya çalışmıştır. Nitekim Duhâ suresinde de rabbi onun fakirliğine işaret ederek, "Rabbin seni yetim bulup da barındırmadı mı? Şaşkınlık içinde bulup da yol göstermedi mi? Seni fakir bulup da zenginleştirmedi mi?" şeklinde buyurulmaktadır.

Onun Hazreti Hatice ile evleninceye kadar geçen gençlik devri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak bilinen bir husus vardır ki o da hâl ve hareketleri, yumuşaklığı, doğruluğu, hakka riayetkârlığı ve kendi emsali arasında onu diğerlerinden ayıran bambaşka sıfatlarının Mekke hal-

kı arasında son derece güvenilir, itimat edilir bir kimse manasında emin lakabıyla tanınmasına vesile olduğudur. Şüphesiz onun bu sıfatları dolayısıyla olacaktır ki Kureyş'in gerek nesep yönünden ve gerekse zenginlik yönünden ulu kadınlarından biri olan Hatice binti Huveylid, ona ticaret kervanının başında Şam'a gitmesini teklif etmiş, o da bunu kabul etmiştir. Bu sıralarda yirmi beş yaşına yaklaşmakta olan Hz. Muhammed'in (sas.) Şam'dan büyük bir kârla dönmesi, Hazreti Hatice'nin hem takdirini, hem de evlilikle neticelenecek olan sevgisini kazanmasına vesile olmuştur. Aralarında yaş farkı bulunmasına rağmen, evlilikleri son derece güzel geçmiş ve ona gölge düşürebilecek herhangi bir hadiseye de meydan verilmemiştir. Bu evlilikten Kasım ve Abdullah adlarında –her ikisi de küçük yaşlarda ölmüş– iki erkekle, Zeynep, Rukiye, Ümmügülsüm ve Fatıma adlarında dört kızları olmuştur.

Hz. Muhammed (sas.), puta tapan ve bu maksatla Hazreti İbrahim zamanında yeryüzünün ilk mabedi olarak inşa edilen Kâbe'yi ibadet etikleri putlarla dolduran Mekkeli müşrikler arasında yaşamasına rağmen, bu putlara inanmıyor ve müşrik âdetlerinden hiçbirine iltifat etmiyordu. Allah'ın varlığına, birliğine ve ahiret hayatına inanıyordu. Halkın dalalet içinde bulunmasına da son derece üzülüyor, fakat hiçbir şey yapamıyor, elinden hiçbir şey gelmiyordu. Ancak onlardan uzaklaştığı ve inzivaya çekildiği zamanlarda rahatladığını hissediyordu. Bunun için zaman zaman evden ayrılarak Mekke'nin kuzeyinde bulunan Nur dağındaki Hira mağarasına kapanmayı ve tefekküre dalmayı, Allah'ı ve O'nun yaratıcı gücünü düşünerek ibadet etmeyi âdet hâline getirmişti. Bu inziva hayatının ne kadar devam ettiği bilinmemektedir. Fakat Buhârî'nin, vahyin başlangıcıyla ilgili ilk hadisinde Hazreti Aişe'den naklettiğine göre, vahyin gelişine takaddüm eden günlerde mağaraya iyice kapanmış ve sadece azık almak için evine gelmiş, sonra tekrar mağaraya dönmüştür. Bu sıralarda kırk yaşına girmiştir. İnziva hayatının devam ettiği günlerde, kendisinin dikkatini çeken en büyük hadise, uyku hâlindeyken gördüğü rüyaların gün ışığı kadar parlak ve aydınlık olması, sonra da aynen gerçekleşmesiydi. İşte bu hâl devam ederken, inziva hayatını daha çok sevmeye ve günlerini mağarada geçirmeye başlamıştı.

1 Şubat 610 senesine tekabül eden ve hicretten 12 sene önceki Ramazan ayının bir gecesinde –ki sonradan bu gece Kadir gecesi olarak bilinecektir– yine mağarada ibadetle meşgul olurken, hem kendi hayatının, hem de insanlık âleminin en büyük ve en önemli hadisesi cereyan etmiş ve Cebrail adındaki melek, ufku kaplayan heybetiyle önünde dikilerek ona "Oku!" emrini vermiştir. O ana kadar hiç karşılaşmadığı ve hiç görmediği bu insanüstü varlığın heybetli görünüşü ve bu görünüşle mütenasip heybetli hitap karşısında onun, şaşkına dönmemiş, tüyleri ürpermemiş ve korkmamış olması mümkün değildir. Bu şaşkınlık anını atlattığı zaman, "Ben okuma bilmem." cevabını vermişse de melek onu, tahammülünü aşan bir şekilde sıkmış, sonra bırakarak tekrar "Oku!" emrini vermiştir. O yine, "Ben okuma bilmem." demiş, melek ikinci defa aynı şekilde sıkıp bıraktıktan sonra "Oku!" diye tekrarlamıştır. O yine, "Ben okuma bilmem." cevabını vermiştir. Aynı hâl üçüncü defa tekerrür etmiş ve melek üçüncü defa "Oku!" emrini verip aynı cevabı aldıktan ve onu tahammülü imkânsız bir şekilde sıkıp bıraktıktan sonra, şöyle hitap etmiştir:

"Oku! Yaratan rabbinin adıyla.
O, insanı bir kan pıhtısından yarattı.
Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir.
O rab ki kalemle yazmayı öğretti.
İnsana bilmediğini de öğretti."
(96/Alak, 1-5)

Hz. Muhammed (sas.), cereyan eden bu hadisenin mahiyetini anlayamadan, fakat melek ta-

rafından söylenen sözlerin kalbinde iyice yerleşmiş olduğunu fark ederek ve onları tekrarlayarak evine koşmuş ve korkusunu gidermek için, eşi Hatice'ye, "Beni örtünüz; beni örtünüz." demiştir. Onun, cereyan eden bu hadiseden son derece korktuğu ve endişeye düştüğü, eşine söylediği, "Kendimden korktum." sözünden anlaşılmaktadır. Onun bu korkusu, belki daha çok, mahiyetini bilip anlayamadığı insanüstü bir varlığın gerçek olup olmadığını bilememekten ileri geliyordu. Bu bir hastalık, bir cinnet alameti mi, bir kehanet başlangıcı mı, yoksa kendisine ölümün yaklaştığını gösteren bir hâl miydi?

Cereyan eden hadiseyi sevgili eşine anlatmış, o da onu şöyle diyerek rahatlatmıştır: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki Allah seni hiç bir vakit utandırmaz. Çünkü sen akrabana bakarsın; doğru konuşursun; âciz olanların işini yüklenirsin; fakiri doyurur, misafiri ağırlar, halka yardım edersin." Bunları söyledikten sonra, onu amcasının oğlu Varaka bin Nevfel'e götürmüştür. Bu zat, putlara tapmaktan nefret ettiği için, hak dini aramak maksadıyla Zeyd bin Amr ile birlikte Suriye tarafına gitmiş, orada Hıristiyanlığı görerek ondan hoşlanmış ve Hıristiyan olmuştu. Yazı biliyor ve Arapça İncil yazıyordu. Hazreti Hatice ona, "Ey amca, bak kardeşinin oğlu ne söylüyor?" demiş, Muhammed (sas.) de olan şeyleri Varaka'ya anlatmıştır. Bunun üzerine Varaka ona şöyle demiştir: "Bu gördüğün, Allah'ın Musa'ya indirdiği Nâmûs'tur (Cebrail). Keşke davet günlerinde genç olsaydım! Keşke kavmin seni çıkaracağı günler hayatta bulunsaydım!" Varaka'nın bu sözlerini işitince Muhammed (sas.), "Onlar beni çıkaracaklar mı?" demiş, o da "Evet; çünkü senin getirdiğin şeyi getiren herkes, bu düşmanlığa uğramıştır. Eğer o günlere yetişirsem sana mutlaka yardım ederim." cevabını vermiştir.

Bu sözler, onun içini rahatlatmış, ümit ışıklarıyla doldurmuştur. Aynı hadisenin tekrar cereyan etmesini ve meleğin tekrar gelmesini beklemeye başlamıştır. Bu sebeple, sık sık onunla ilk karşılaştığı yere, Hira mağarasına gitmiş ve bir âşığın sevgilisini bekleyişi gibi onu gözlemiştir. Fakat günler, haftalar ve aylar geçtiği hâlde o gelmemiş, üç seneye yakın bir zaman geçmiştir. Bu sebeple o, ümitsizliğe kapılıyor ve Rabbi tarafından terkedildiğini zannediyordu. Yine mağarada inzivaya çekildiği bir gün mağaradan çıkmış ve evinin yolunu tutmuştu ki işittiği bir ses onu durdurdu. Bu sesin sahibini aradı ve nihayet onu yerle gök arasında, ilk gördüğü heybetli hâliyle tekrar gördü, onu tanımıştı. Bu, mağarada gördüğü melekti. Karşılaşma o kadar ani olmuştu ki korku ve heyecana kapılıp yere düşmekten kendini kurtaramamıştı. Eve koştu ve tekrar eşinin ihtimamına sığındı. Fakat melek, bu sefer onu bırakmamış, evde tekrar karşısına çıkarak ona şöyle hitap etmişti:

"Ey örtünen adam, kalk ve uyar."
"Rabbini tekbir et. Elbiseni temizle."
"Kötü şeylerden uzak dur!"
(74/Müddessir, 1-5).

Bu hitap, ona peygamberlik görevinin verildiğini, ilahî din tamam oluncaya kadar Rabbinin kendisine öğrettiklerini, onun da insanlara tebliğ edip öğreteceğini ve onları Rabbinin yoluna davet edeceğini, itaat edenleri dünya ve ahiret saadetiyle müjdeleyip yüz çevirenleri cehennem azabıyla korkutacağını gösteriyordu. Bu emir ve yasakların tümü Kur'an-ı Kerim'i meydana getirecek ve insanlık âlemi için mahza hidayet olacaktı.

4. Kur'an Nasıl İndirilmiştir?

Kur'an-ı Kerim, Hazreti Peygamber'e Cebrail adlı melek tarafından indirilmiş ve bu hâl umumiyetle vahiy kelimesiyle ifade edilmiştir.

Vahiy, lügatte bildirmek veya ilham etmek, emretmek, öğretmek, ima ve işaret etmek, fısıldamak gibi çeşitli manalara gelir. Kur'an'ın muhtelif surelerinde kelimenin bu manalardaki kullanış şekillerine rastlamak mümkündür. Mese-

la Kasas suresinin 7. ayetinde, "Musa'nın annesine, çocuğu emzirmesini vahyettik." denilmiştir ki burada kelime "bildirdik" veya "ilham ettik" manasındadır. Mâide suresinin 111. ayetinde "emretmek" manasında kullanılmış ve "Havarilere, 'Bana ve peygamberime iman edin.' diye vahyettiğinde, 'İman ettik; bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol.' demişlerdi." denilmiştir. Nahl suresinin 68. ayetinde, "Rabbin bal arısına, dağlarda, ağaçlarda ve kovanlarda yuva edinmesini... vahyetti." denilmiş ve burada "öğretmek" manasında kullanılmıştır. Meryem suresinin 11. ayetinde "ima ve işaret etmek" manasında kullanılarak, "Zekeriyya mihraptan çıkıp kavmine sabah akşam Allah'ı tesbih etmelerini vahyetti." denilmiştir. En'âm suresinin 112. ve 121. ayetlerinde ise aldatmak için birbirlerine cazip sözler vahy eden (fısıldayan) ins ve cin şeytanlarının, her peygamberin düşmanı olduğu bildirilmiş ve vahiy kelimesi burada "fısıldamak" manasında kullanılmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde geçen vahiy kelimesi, Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber'e Cebrail vasıtasıyla gönderdiği vahiy şeklinden tamamıyla farklıdır ve bunları Kur'an'ın geliş şekline delalet eden ilahî vahiyle karıştırmamak için Necm suresinin ilk ayetlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu ayetlerde şöyle denilmiştir: "Batmakta olan yıldıza andolsun ki arkadaşınız (Muhammed) ne sapmış, ne azmıştır ve ne de havadan konuşmaktadır. Onun sözleri, sadece kendisine vahyedilen bir vahiydir. Onu da son derece büyük kuvvetleri olan, güçlü (biri, vahiy meleği Cebrail) öğretmiştir. En yüksek ufukta iken dikilmiş, sonra inip sarkılmış, iki yay aralığı yahut daha fazla yaklaşmış ve Allah'ın, kuluna vahyettiğini vahyetmiştir."

Bu ayetlerden Hazreti Peygamber'e gelen vahyin Allah tarafından Cebrail adlı melek vasıtasıyla gönderildiği anlaşılmaktadır. Eğer Enfâl suresinin 12. ayetindeki, "Rabbin meleklere vahyetti ki..." ibaresi göz önünde bulundurulursa, daha önceki ayetlerde de işaret edildiği gibi, Allah'ın, kulu Cebrail'e vahyettiği şeyin, Cebrail'in Hazreti Peygamber'e vahyettiğinden farklı bir şey olmadığı anlaşılır. Bu bakımdan, bir vahiy meleği olan Cebrail'in Hazreti Peygamber'e Kur'an ayetlerini indirmekle görevlendirilişinin vahiy olarak isimlendirilmesiyle, Kur'an'da sık sık zikredilen ve doğrudan doğruya Hazreti Peygamber'in kendisine vahyedildiğini gösteren ifadeler arasında sıkı bir münasebet vardır. Buna göre, Kur'an'ın pek çok suresinde Hazreti Peygamber'e yöneltilen hitaplarda, "Sana vahyettik." manasına gelen ibareleri, "Sana Cebrail vasıtasıyla bildirdik." şeklinde anlamak gerekir. Nitekim Allah'ın Cebrail vasıtasıyla Hazreti Peygamber'e bildirdiklerinin toplamı Kur'an'ı meydana getirmiştir ki bu husus, Şuarâ suresinin 192-195. ayetlerinde açık ve kesin bir şekilde şöyle ifade olunmuştur: "Şüphesiz Kur'an, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu senin kalbine uyarıcılardan olman için apaçık bir Arap diliyle Cebrail indirmiştir."

Diğer taraftan Şûrâ suresinin 51. ayetinde, Allah'ın, kullarından herhangi biriyle ancak üç şekilde konuştuğu veya ona üç şekilde hitap ettiği, bunun dışında başka bir konuşma veya hitap şekli bulunmadığı belirtilerek şöyle denilmiştir: "Allah bir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahiyle (burada vahiy kelimesi ilham manasında kullanılmıştır ve insanın kalbine dilediği şeyi ilham ederek konuşur, demektir) yahut perde arkasından konuşur yahut da bir elçi gönderip dilediğini vahyeder."

Buna göre bir peygambere vahyin geliş yollarından birincisi, ilham yoluyla bildirmektir. İlham, bildirilmesi istenen şeyin bir defada ve süratle peygamberin kalbine ilka edilmesidir. İlka'ın hemen akabinde, peygamberin kalbinde bir ilm-i yakin hâsıl olur ve kendisine ilham olunan şeyin, Allah katından bir vahiy olduğunu bilir. Bu çeşit vahiylerin veya ilhamların, yakaza (uyanık) hâlinde geldiği gibi uyku hâlinde geldiği de olur.

Şu var ki bu vahiylerin gelişinde Cebrail'in herhangi bir rolü veya görevi yoktur.

İkincisi, peygamberin, Rabbini görmeksizin O'nun kelamını perde arkasından işitmesidir. Nitekim Hz. Musa'ya (as.) risalet görevi verildiği sırada Rabbinin kelamını o böyle işitmiştir. Tâhâ suresinin 10-14. ayetlerinde bu durum şöyle açıklanmıştır: "Hz. Musa bir ateş görmüş ve ailesine, "Siz durun; ben bir ateş gördüm; belki ondan size bir kor getiririm yahut ateşin yanında bir yol gösteren bulurum." demişti. Hz. Musa (as.) ateşin yanına gelince ona şöyle seslenildi: "Ey Musa! Ben, evet ben senin Rabbinim. Pabuçlarını çıkar; çünkü sen, mukaddes vadide, Tuva'dasın. Ben seni seçtim. Sana vahyolunanı dinle. Muhakkak ben, evet ben Allah'ım; benden başka ilah yoktur. Onun için yalnız bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl."

Keza A'râf suresinin 142. ayetinde bildirildiği gibi, "Musa tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmaya gelip de Rabbi onunla konuşunca, 'Rabbim, bana kendini göster, sana bakayım.' demiş, Rabbi de, 'Sen beni göremezsin; fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni göreceksin.' buyurmuştur. Rabbi dağa görününce onu darmadağın etmiş, Musa da baygın düşmüştür. Ayılınca da, 'Sen yücesin, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.' demiştir."

Bu ayet meallerinden de anlaşılacağı üzere, Hz. Musa (as.), Allah Teâlâ'nın kelamını işitmiş, fakat kendisini görmemiştir. Hazreti Peygamber'in Miraç gecesi Rabbinin huzuruna çıkışı ve beş vakit namazın farz kılınışı esnasında O'nun kelamını işitmesi de böyle olmuştur.

Vahyin üçüncü şekli, Allah Teâlâ'nın, peygamberine bildirilmesini istediği şeyi melek vasıtasıyla bildirmesidir. Rabbiyle Hazreti Peygamber arasında elçilik görevi yapan bu melek Cebrail'dir (as.) ve Kur'an-ı Kerim'de bu meleğin ismine sık sık rastlanır.

Hazreti Peygamber'e vahiy getiren Cebrail adlı melek, bazen kendini hiç göstermemiştir. Bazen ise ya kendi asli suretinde veya sahabeden Dihyetu'l-Kelbî suretinde görünmüştür. Ancak Buhârî ve Müslim tarafından vahyin gelişiyle ilgili olarak rivayet edilen meşhur hadisten anlaşıldığına göre, meleğin görünmeden gelişi, çıngırak sesine benzer bir ses çıkarmasından anlaşılır ki bu, ona en ağır ve güç gelen bir vahiy gelişidir. Hazreti Aişe, bu anı tarif ederken şöyle demiştir: "Çok soğuk bir günde ona vahyin gelişini gördüm; ağırlığından sanki alnı ter olmuş akıyordu." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, I. 1-2; Müslim, *Sahîh*, IV. 1817).

Bu arada akla şöyle bir sorunun gelmesi mümkündür: Allah Teâlâ, peygamberlerine ya ilham yoluyla, ya perde arkasından yahut da melek vasıtasıyla hitap ettiğine göre, acaba Kur'an-ı Kerim, bu üç şekilden hangisiyle gönderilmiştir? Bu sorunun cevabını, biz yine Kur'an-ı Kerim'de bulabiliriz. Şuarâ suresinin 192-195. ayetlerinde şöyle buyurulmuştur: "Muhakkak ki Kur'an, âlemlerin Rabbinin indirdiği bir kitaptır. Onu, uyarıcılardan olman için er-Rûhu'l-Emîn (Cebrail), apaçık bir Arapçayla senin kalbine indirmiştir." Bu ayet-i kerime, Kur'an'ın yalnız Cebrail vasıtasıyla indirildiğini gösteren açık ve kesin bir delil teşkil eder. Bunun dışında, yukarıda sırasıyla işaret ettiğimiz üç vahiy şeklinden birincisi olan ilham yoluyla herhangi bir ayetin geldiği hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Bununla beraber Müslim tarafından Enes ibni Mâlik'ten şu mealde bir haber nakledilmiştir: "Bir gün, Hazreti Peygamber aramızda bulunurken, üzerine hafif bir uyku bastı. Sonra gülümseyerek başını kaldırdı. Ona, 'Seni güldüren şey nedir ey Allah'ın Resulü?' diye sorduk. 'Hemen şimdi bir sure indirildi.' dedi ve okumaya başladı: İnnâ a'taynâke'l-kevser..." (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 300).

Hz. Enes'in bu hadisi, üç ayetten müteşekkil olan Kevser suresinin uyku hâlinde ve dolayısıyla ilham yoluyla indirilmiş olduğuna delalet etse de vahyin geldiği sırada Hazreti Peygamber'in üzerinde bulunan hâlin, uyku hâli mi, yoksa Ceb-

rail tarafından vahiy getirildiği zamanlarda vuku bulan bir ağırlık mı olduğu kesinlikle bilinmemektedir. Zaten bu haberden başka herhangi bir ayet veya surenin, Hazreti Peygamber bu hâldeyken geldiğini gösteren herhangi bir rivayet de yoktur.

Hazreti Peygamber'in, arada Cebrail olmaksızın doğrudan doğruya Rabbinden ve perde arkasından aldığı vahiy ise Buhârî'nin uzun bir hadisinden anlaşıldığına göre, beş vakit namazın farziyetiyle ilgili hususlardır. Ancak bunlardan ayet olarak Kur'an'a girmiş olan metin bulunup bulunmadığı kesinlikle bilinmemektedir.

Netice olarak Kur'an-ı Kerim, Şûrâ suresinin 51. ayetinde işaret edilen üç değişik vahiy şeklinden yalnız birisiyle, yani Cebrail'in Rabbinden getirdiklerini ona tebliğ etmesiyle indirilmiş ve bu husus Şuarâ suresinin 192-195. ayetleriyle teyit olunmuştur.

Cebrail'in (as.) Hazreti Peygamber'e gelip gitmesi ve ona Rabbinin emriyle vahiy getirmesi, 23 sene devam etmiştir. Bu sürenin 13 seneye yakın bir kısmı Mekke'de, diğer kısmı da Medine'de geçmiştir. Bu sebeple Mekke'de gelen vahiyler Mekkî, hicretten sonra Medine'de gelenler ise Medenî diye isimlendirilmiştir.

5. Kur'an Nasıl Toplanmıştır?

Cebrail'in (as.) vahiy getirmesiyle her iş tamamlanmış olmuyordu. Hazreti Peygamber yönünden vahyin gelişi kadar önemli olan bir iş de emir ve yasakların insanlara tebliğ edilmesi ve bu vahiylerin muhafaza edilmesiydi. Zaten bu, onun peygamberlik görevinin de bir gereğiydi. Bu sebeple, Hazreti Peygamber, bir taraftan tebliğ görevini ifa etmiş, bir taraftan da Müslümanlara kendilerine okuduğu vahiyleri hıfzetmelerini emretmiştir. Esasen Müslümanlar, yeni bir dine girmenin verdiği büyük bir heyecan ve yüksek bir iman ile Hazreti Peygamber'e gelecek vahyi dört gözle bekliyor, ondan dinleyerek hıfzediyor, gece gündüz, dualarında, namazlarında, mukim iken ve seferlerinde okuyorlardı. Bu sebeple daha ilk günlerden itibaren Müslümanlar arasında bir hafızlar ordusu meydana gelmişti.

Ancak Hazreti Peygamber, nazil olan ayetlerin ashabı tarafından hıfzedilmesini yeterli görmüyordu. Çünkü onları ashabından ne kadar çok kimse hıfzetmiş olursa olsun, hafıza, daima unutkanlık illetine maruz kalabilecek bir yetenekti ve belirli bir zaman için çok güçlü olsa bile, sonradan bu gücünü ve dolayısıyla güvenilir olma vasfını yitirebilirdi. İşte bu sebeple Hazreti Peygamber, vahyi hıfzedenler yanında, onu bir de hatasız bir şekilde yazabilecek kâtipler edinmiş ve kendisine bir ayet nazil olduğu zaman, onu bu kâtiplere yazdırmıştır. Ebû Bekr es-Sıddîk, Ömer ibnu'l-Hattâb, Osman ibn Affân, Alî ibn Ebî Tâlib, ez-Zubeyr ibnu'l-Avvâm, Ubeyy ibn Ka'b, Zeyd ibn Sâbit, Mu'âviye ibn Ebî Sufyân, Muhammed ibn Mesleme, Ebân ibn Sa'îd, Hazreti Peygamber'e vahiy kâtipliği yapan sahabilerden bazılarıdır. Zeyd ibn Sâbit ve Mu'âviye, kâtiplik işini en çok yapanlardandı. Şunu da unutmamak gerekir ki Mekke devrinde vahiy kâtipliği yapanlar sayıca ne kadar az olurlarsa olsunlar, yazı bilen diğer Müslümanların da doğrudan doğruya Hazreti Peygamber'den veya başkalarından duyup öğrendikleri ayetleri kendi şahısları için yazdıkları bir gerçektir. Eğer böyle olmasaydı, Hazreti Ömer'in İslam'a girmesine vesile olan Tâhâ suresine ait ilk ayetleri, kız kardeşinin evinde yazılı olarak bulmasını başka türlü izah etmek mümkün değildir.

Ancak, gerek Hazreti Peygamber tarafından görevlendirilen vahiy kâtipleri ve gerekse kendileri için yazan sahabiler, yazı maddesi olarak, yaprak, ağaç parçası, kürek kemiği, levha hâlinde taş ve deri kullanıyorlar ve ayetleri bu maddelerin üzerine yazıyorlardı. Bu sebeple Kur'an, vahyin devam ettiği sıralarda muntazam bir kitap hâlinde bulunmuyordu. Bununla beraber Hazreti Peygamber, nazil olan her ayetin hangi sureye ve hangi ayetten sonra yazılması gerektiğini bildiri-

yor, yazılı maddelerin numaralandırılmış bir şekilde tasnifi bu ikazla mümkün olmasa bile, hafızlar, her ayeti ilgili olduğu surenin kendine ait yerine koyarak hıfzetmekte güçlük çekmiyorlardı. (Hazreti Peygamber'in, bir ayet nazil olduğu zaman, vahiy kâtibini çağırarak, "Bu ayeti, şu surede zikredilen şu ayetlerin yanına koyun." dediğine dair bir haber için bkz. Ebû Dâvûd, *Sunen*, I. 181).

Hazreti Peygamber hayattayken veya vahiy devam ettiği sürece Kur'an-ı Kerim'in nihai şeklini aldığını söylemek elbette mümkün değildir. Zira sonradan nazil olan bir ayetin, Hazreti Peygamber'in talimatıyla daha önce nazil olan bir ayetin önüne veya arkasına yerleştirilmesi ihtimali vardı. Nitekim Bakara suresi Medine'ye hicreti müteakip nazil olmaya başlayan ilk sure olmasına rağmen, yine de en son tamamlanan sure olmuştur. Zira İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerden öğrenildiğine göre, "Allah'a döndürüleceğiniz o günden sakının." mealindeki 281. ayet en son nazil olan ayettir ve bu ayetin, Hazreti Peygamber'in işareti olmaksızın, herhangi bir sahabi tarafından Bakara suresinin mezkûr yerine konulmuş olması mümkün değildir.

Diğer taraftan Kur'an ayetlerinin tertibinde, Hazreti Peygamber'in yalnız başına hareket etmediğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Eğer Hazreti Peygamber, kendisine nazil olan ayetlerin hangi sureye gireceğini işaret etmişse –ki bunda en ufak bir şüphe yoktur– onun, bu işareti, o ayetleri kendisine getiren Cebrail'in talimatına dayanarak yaptığına da şüphe yoktur. Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir hadiste Hazreti Peygamber, her sene Ramazan ayında Cebrail (as.) ile Kur'an'ı birbirlerine arz ettiklerini, yani onu bazen kendisinin, bazen de Cebrail'in okuduğunu, vefatından önceki günlerde ise Cebrail'in iki defa gelip mukabele ettiğini kızı Fatıma'ya haber vermiştir; hatta bu son gelişini de ecelinin yaklaştığına bir işaret saymıştır. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV. 183; Müslim, *Sahîh*, IV. 1904). Bu hadiste, her ne kadar ayetlerin tertibine dair herhangi bir işaret mevcut değilse de vahyi getirmekle görevli bir meleğin onun tertibi hakkında da bir talimat getirmiş ve yapılan mukabelelerde onun tertip üzere okunmuş olması muhakkaktır. Bu bakımdan Hazreti Peygamber vefat ettiği zaman, ayetlerin, üzerine yazıldığı maddelerin elverişsiz olması dolayısıyla, her ne kadar tertip edilmiş bir mushaf mevcut değil idiyse de her ayetin ilgili olduğu sure içindeki yeri biliniyordu ve sahabiler, gerek ibadetlerinde ve gerekse ibadet dışında Kur'an okudukları zaman onu bu tertip ile okuyorlardı.

Ancak Hazreti Peygamber'in vefatından kısa bir zaman sonra Müslümanlar, Kur'an ayetlerinin, müracaatı kolaylaştıran kullanışlı bir kitap veya mecmua hâline getirilmesi gerektiğini anlamışlardır. Ebû Bekr'in hilafetinin ilk senesinde, Yemame'de yalancı Museylime peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmış ve birçok Arap kabilesini de peşine takmıştı. Museylime'den başka diğer bazı kimseler de peygamberlik iddiasında bulunuyorlar ve daha önce Müslüman olmuş kabileleri de dinden dönmeye ve halifeye karşı ayaklanmaya teşvik ediyorlardı. İslamiyet için büyük tehlike teşkil eden bu ayaklanmaları ve irtidat hareketlerini bastırmak ve mürtetleri cezalandırmak gerekiyordu. Bu maksatla Halife Ebû Bekr, muhtelif kumandanların idaresinde çeşitli yönlere sevk edilmek üzere kuvvetler hazırlamış ve onları yalancı peygamberler ve mürtetler üzerine sevk etmiştir. Ne var ki bu savaşlar uzun sürmemiş olsa bile savaşa katılan sahabiler arasında Kur'an'ı hıfzetmiş pek çok kimse de bulunuyordu ve savaş sırasında bunlardan şehit düşenler oluyordu. Bu ise Kur'an'ın en önemli şahitlerinin kaybolması demekti. Nitekim Buhârî tarafından nakledilen bir haber, böyle bir korkunun Ömer ibnu'l-Hattâb'ı harekete geçirdiğini ve onun Halife Ebû Bekr'e gelerek, "Yemame'de Kur'an karilerinin ölümü çoğaldı. Diğer yerlerde de onların ölmelerinden ve Kur'an'ın zayi olmasın-

dan korkuyorum. Bu sebeple Kur'an'ın toplanması için emir vermeni zaruri görüyorum." dediğini gösterir. Ömer ibnu'l-Hattâb'ın bu tavsiyesi üzerine Ebû Bekr, önce, "Hazreti Peygamber'in yapmadığı bir işi ben nasıl yaparım?" demişse de Ömer'in, "Bunu yapman daha hayırlıdır." diyerek Kur'an'ın toplanmasında ısrar etmesi üzerine, Zeyd ibn Sâbit'i bu işle görevlendirmiştir. Zeyd, Müslümanların ellerinde çeşitli maddeler üzerine yazılı olan ve hafızların hıfzında bulunan ayetleri toplamış ve ilk kitabı böylece meydana getirmiştir. (Kur'an'ın cemiyle ilgili bu haber için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V. 210). Burada şuna da İşaret etmek gerekir ki Zeyd ibn Sâbit tarafından Kur'an cem olunurken, Kur'an'a girecek ayetleri getirenlerden şahit istenmiş ve bizzat Hazreti Peygamber'in ağzından işiten iki şahidin şehadet ettiği ayetler Kur'an'a alınmıştır. Rivayetlere göre Ömer ibnu'l-Hattâb'ın zina edenlerin recmi hakkında getirdiği ayet, başka şahidi bulunmadığı için Kur'an'a alınmamıştır.

Ebû Bekr'in emriyle Zeyd ibn Sâbit tarafından cem olunan ve işlenmiş deri üzerine yazılan Kur'an, her ne kadar ciltli bir kitap hâline getirilmemişse de şahısların ellerinde bulunan dağınık metinlerden çok farklı idi ve ayrıca Hazreti Peygamber'in Cebrail (as.) ile yaptıkları son mukabeleye uygun düşen ayetleri toplaması yönünden de ayrı bir özellik gösteriyordu.

Zeyd ibn Sâbit çalışmasını bitirdikten sonra nüshayı Ebû Bekr'e, o da ölümünden önce Ömer ibnu'l-Hattâb'a teslim etmiştir. Hazreti Ömer'in ölümünden kısa bir süre önce kızı ve Hazreti Peygamber'in zevcesi Hafsa'ya emanet edilen bu nüsha, Hazreti Osman tarafından gerçekleştirilen Kur'an nüshalarının çoğaltılması ve neşri işinde temel nüsha olmuştur.

Buhârî tarafından rivayet edilen bir haberden öğrenildiğine göre, Ermenistan ve Azerbaycan fethine katılan Irak ve Suriye orduları, Kur'an'ı birbirinden farklı okuyor ve meseleyi münakaşa konusu ederek, her biri kendi kıraatinin daha doğru olduğunu ileri sürüyordu. Bu seferde hazır bulunan Hazreti Peygamber'in ashabından Huzeyfe ibnu'l-Yemân, iki tarafın bu münakaşasından ve farklı kıraat şekillerinden dehşete düşmüş ve Medine'ye dönüşünde Halife Osman'a durumu anlatarak, Yahudi ve Hıristiyanların kendi kitaplarında ihtilafa düştükleri gibi bir durum hâsıl olmadan Müslümanlara sahip çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Hazreti Osman, Ebû Bekr'in emriyle Zeyd ibn Sâbit tarafından cem edilen ve hâlen Hazreti Peygamber'in eşi Hafsa'nın elinde bulunan nüshayı getirtmiş, sonra da Zeyd ibn Sâbit, Abdullâh ibnu'z-Zubeyr, Sa'îd ibnu'l-Âs ve Abdurrahmân ibnu'l-Hâris'ten müteşekkil bir komisyon kurarak onlardan bu nüshayı kopya edip çoğaltmalarını emretmiştir. Ayrıca şunu da hatırlatmıştır ki eğer komisyon arasında, herhangi bir kelimenin yazılışı hususunda görüş ayrılığı çıkarsa, o kelime Kureyş lehçesiyle yazılmalıdır; çünkü Kur'an bu lehçeye göre nazil olmuştur. Komisyon Hazreti Osman'ın talimatına göre Kur'an nüshalarını çoğaltmış, sonra da bu nüshalardan her biri ülkenin bir tarafına gönderilmiş, ayrıca bu resmî nüshalar dışındaki diğer nüshaların geçersiz olduğu bildirilerek yakılmaları istenmiştir. (Kur'an'ın cemi ve teksiri hakkındaki haber için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VI. 98-99). İşte Hazreti Osman tarafından gerçekleştirilen bu son derece önemli iş sayesinde Müslümanlar, tek bir harfinde bile değişiklik bulunmayan ve zamanımıza kadar da değişikliğe uğramayan tek bir mushafa sahip olmuşlardır. Kıyâmete kadar da böyle devam edeceğinde şüphe yoktur. Çünkü Kur'an'ın korunmasını, onu insanlığa mahza hidayet olmak üzere gönderen Allah Teâlâ bizzat tekeffül etmiş ve bunu Hıcr suresinin 9. ayetinde şöyle bildirilmiştir: "Kur'an'ı biz indirdik, biz; onun koruyucusu da elbette biziz."

6. Kur'an'ın İcazı (Eşsizliği)

Daha önceki bahislerde de açıkladığımız gibi, Kur'an-ı Kerim, beşeriyetin koyu bir zulmet ve

dalalet içinde yüzdüğü bir devirde nazil olmuştur. Allah'ın birliğine, Allah tarafından gönderilen peygamberlere, kitaplara ve ahiret gününe inanmaları gereken Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah'ı terk edip kendi âlim ve rahiplerini rab edinmişler, onların heva ve heveslerinin mahsulü olan emir ve yasaklarına uyarak hak yoldan ayrılmışlardır. Müşrikler ise ağaçları, taşları ve yıldızları kendilerine ilah yaparak onlara ibadet etmişlerdir. İnsanların, içinde bulundukları bu zulmet ve dalaletten kurtulmaları, ancak ilahî bir mucizeyle mümkün olabilirdi. Öyle bir mucize ki onları zulmetten nura çıkarsın, dalaletten hidayete erdirsin. Bu mucize olmaksızın kurtuluş asla mümkün değildi. Filhakika beklenen bu mucize, Hazreti Peygamber'in gelmesi ve kendisine bir kitap gönderilmesiyle gerçekleşti. Bu kitaptan birbiri arkasına nazil olan ayetler, Hazreti Peygamber tarafından hemşerilerine okundukça, kanları çekiliyor, dilleri bağlanıyor, korku ürpertileri içinde mukabele edecek veya cevap verecek gücü kendilerinde bulamıyorlardı.

Devir edebiyat devriydi ve edebiyatın altın çağını yaşıyorlardı. Yıllık panayırlarda, şair ve hatipler arasında müsabakalar düzenleniyor, birinci gelenlere mükâfatlar veriliyor, şiirleri Kâbe duvarlarına asılarak şaheser payesiyle halka takdim ediliyordu. Mu'allaka-i Seb'a, bu payeyi kazanmış eserlerin başında geliyordu ve onu duvardan indirecek başka bir eser henüz çıkmamıştı.

İşte Kur'an-ı Kerim böyle bir devirde nazil olmaya başlamış ve ayetleri, üslup ve belagatiyle, edebiyat zevkini tatmış Arapları şaşkınlık içinde bırakmıştı. Bu ayetler, kendilerinin yazıp Kâbe duvarına astıkları şiirlere hiç benzemiyordu. Onları okuyanlar veya dinleyenler üzerinde bıraktığı tesir, kendi şiirlerinin hiçbirinde yoktu. Bahsettiği konular ise o zamana kadar hiç işitmedikleri meseleleri ele alıyor, kâh müjdeliyor, kâh cehennem azabıyla tehdit edip korkutuyordu. Bunları, kendisini yakından tanıdıkları, sözüne güvendikleri ve 'Emin' lakabını verdikleri bir kimseden duyuyorlardı. O zamana kadar, onun şiir söylediğini, panayırlarda hatiplerle müsabakaya girip hutbe irat ettiğini hiç görmemişlerdi. Okuma yazma bilmediği için, söylediklerini başkalarının kitaplarından almış olması da mümkün değildi. Hâsılı yakından tanıdıkları bu kimseyle söyledikleri arasında bir münasebet kuramıyorlar, söylediklerinin kaynağını bulamıyorlardı. Bu şaşkınlık içinde onun bir mecnun, aklını yitirmiş bir deli olduğunu ileri sürdüler. Hıcr suresinin 6. ayetinde de belirtildiği gibi, "Ey kendisine kitap indirilen kimse! Sen mutlaka bir delisin. Eğer doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirsene, diyorlardı." Fakat onların bu iddia ve istekleri cevapsız kalmıyor ve her şeyin halikı ve maliki, o sözlerin de asıl sahibi olan Allah, "Biz, melekleri ancak hak ile hikmet ile indiririz; o zaman da hiç beklemeden cezalarını görürler." diyor, sonra da duydukları ayetlere bir türlü akıl erdiremeyen o inançsızlara, Allah'ın elçisinden duydukları sözlerin mahiyetini açıklayarak şöyle buyuruyordu: "O Kur'an'ı biz indirdik, biz; onun koruyucusu da elbette biziz." (15/Hicr, 9).

Mekkeli müşriklerin, şaşkınlık eseri olarak Hazreti Peygamber'e isnat ettikleri delilik vasfı tutmamıştı. Kendileri de bunun farkındaydılar; çünkü onun söylediklerinin bir deli sözü olması mümkün değildi. Zaten fiil ve hareketlerinde de hiç delilik alameti yoktu. Bu sebeple ona deli demekten vazgeçtiler; şair, kâhin ve büyücü demeye başladılar. Aslında ne söyleyeceklerini de bilmiyorlardı. Enbiyâ suresinin 4. ayetinde de işaret edildiği gibi, "Karışık rüyalardır yahut onu uydurmuştur yahut o şairdir; haydi önceki peygamberler gibi bir mucize getirsin." diyorlar; sonra da birbirlerine, "Bu, çok yalancı bir sihirbazdır. Tanrıları tek bir tanrı hâline mi getirdi? Doğrusu çok garip bir şey." (38/Sâd, 4-5) diyerek inançsızlıklarını ortaya koyuyorlardı. Oysa Allah Teâlâ, onların gerek Hazreti Peygamber ve gerekse kendisine indirilen Kur'an hakkındaki şüphelerinin ne kadar mesnetsiz olduğunu yemin ede-

rek ve hatta yemine bile ihtiyaç duymayacak kadar açık bir gerçek olduğunu belirterek onlara cevap veriyor ve şöyle buyuruyordu: "Kur'an, şerefli bir elçinin getirdiği sözdür. O, şair sözü değildir. Ne kadar az inanıyorsunuz. Kâhin sözü de değildir. Ne kadar az düşünüyorsunuz. Kur'an, âlemlerin rabbinin indirdiği bir kitaptır." (69/ Hâkka, 40).

Aslında müşrikler, kendi atalarından görüp öğrendikleri dinlerini terk etmek istemiyorlardı. Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a inanmak istememeleri de bu yüzdendi. Sâffât suresinin 37. ayetinde de işaret edildiği gibi, "Deli bir şair yüzünden tanrılarımızı mı bırakalım?" diyorlardı. Fakat dinledikleri Kur'an ayetlerinin, ne kadar mahir olursa olsun, bir şair veya kâhin sözü olabileceğinden de emin değillerdi. Hiçbir şairin ve hiçbir kâhinin insanları cezbeden ve kendilerinden geçiren bu derece tesirli sözler söylemesi mümkün değildi. Ahmed ibn Hanbel Müsned'inde Ömer ibnu'l-Hattâb'ın şu haberini nakletmiştir: "Müslüman olmadan önce, Peygamberle konuşmak için onu aradım. Mescide gitmiş olduğunu öğrendim. Ben de gittim ve arkasına oturdum. Bu sırada Hâkka suresini okumaya başladı. Kur'an'ın telifi beni hayran bırakmıştı. İşte o zaman kendi kendime, 'Bu adam, Kureyş'in dediği gibi bir şair.' dedim. Fakat ben böyle demiştim ki o, "Bu şair sözü değildir; ne kadar az inanıyorsunuz." ayetini okudu. Ben, 'O bir kâhin.' dediğim sırada o, "Bir kâhin sözü de değildir; ne kadar az düşünüyorsunuz. Kur'an, âlemlerin rabbinin indirdiği bir kitaptır..." ayetlerini okudu. Sureyi bitirdiği zaman, İslam nurunun kalbime düştüğünü hissettim."

Hazreti Ömer'in kalbine İslam nurunu düşüren, Kur'an'ın son derece tesirli üslup ve belagatiydi. O, bu hadiseden sonra hemen Müslüman olmuş değildi. Fakat kalbindeki müşrik inançları, Kur'an'ın o birkaç ayetinden ilk darbeyi yemiş ve sarsılmıştı. İkinci bir darbe onların tamamıyla çökmesine ve yok olup gitmesine vesile olabilirdi. Nitekim öyle de oldu. Kız kardeşi Fâtıma bintu'l-Hattâb'ın Müslüman olduğunu öğrenince hiddetle onun evine koşmuş ve orada, önce dinlediği, sonra da okuduğu Tâhâ suresinin ilk ayetlerinin yazılı olduğu bir sahife, kelime-i tevhidi tekrarlamasına ve Müslüman olduğunu bildirmek için Hazreti Peygamber'e koşmasına vesile olmuştur. Bu, şüphesiz, Kur'an'a kalp gözüyle bakan ve onu can kulağıyla dinleyen kimseleri hidayete erdirmek hususunda onun sahip olduğu ilahî müessiriyetin bir neticesi olduğu kadar, Allah'ın hidayetlerine izin vermiş olmasına da bağlı bir iştir. Zira Kur'an'a istihfafla bakan ve onu eliyle geri iten kimselerin ondan bir ışık almaları mümkün olmadığı gibi, böylelerinin zulmetten nura ve dalaletten hidayete çıkabilmelerinin de imkânsız olduğuna şüphe yoktur.

Kur'an'ı küçümseyen ve onunla alay etmek cüretinde bulunan kimseler, aslında onu anlamayan, anlamaya yanaşmayan ve hatta onun ne olduğunu bile bilmeyen zavallılardır. Böylelerine Kur'an'dan söz ederek onun Allah kelamı olduğunu ve Hazreti Peygamber'e vahiy yoluyla gönderildiğini anlatmak mümkün değildir. İnançsızlıkları bütün idrak yollarını kapamıştır. Kur'an'ı küçümsemeleri ve ona dil uzatarak hakkında kötü ve çirkin sözler sarf etmeleri, ona inananları, onun yolundan saptırmak gayesine dayanır. İşte, Hazreti Peygamber'e Kur'an ayetleri nazil olmaya başladığı zaman Mekkeli müşriklerin Kur'an karşısındaki davranışları böyleydi ve aralarından zaman zaman hidayete erip Müslüman saflarına katılanlar dışında, hepsi de onu küçümsüyor, hakkında ağızlarına geleni söylüyorlardı.

Mamafih bunların Kur'an'a karşı takındıkları bu tavrın, ona herhangi bir zarar getirebileceğini düşünmek elbette mümkün değildi. Aksine onlar saldırılarını ne derece artırırlarsa, Kur'an da onların karşısında o derece büyüyor, yüceliyor ve onların hak ve hakikat karşısındaki bütün âcizliklerini yüzlerine vuruyordu. İsrâ suresinin 88. ayetinde, hem onlara meydan oku-

yan, hem de onların âcizliklerini ortaya koyan Kur'an üslûbunu görmek mümkündür. Bu ayette, Hazreti Peygamber'e yol gösterilerek şöyle denilmiştir: "(Ey Muhammed!) De ki: İnsanlar ve cinler şu Kur'an'ın bir benzerini meydana getirmek için bir araya gelseler, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine de onun benzerini getiremezler." Kur'an'ın bir benzerini meydana getirmek, vezin, nazım, üslup ve belagat gibi çeşitli edebî sanatlar yönünden, onun ayarında bir kitap yazmak manasındadır. Fakat bu kitabın muhtevasını ihmal etmemek gerekir. Bir taraftan asırlarca önce gelip gitmiş milletlerin gerçeğe uygun hayat hikâyelerinden alınmış tablolar, ibret alınması için gözler önüne serilmeli, bir taraftan gerçekleştiği zaman, insanları şaşkınlık içinde bırakan gayba ait haberler verilmeli, bir taraftan da uyulduğu takdirde, insanları dalaletten hidayete ve zulmetten nura çıkaran, fakat yüz çevrildiği zaman da içinde bulundukları zulmet ve dalaletlerini kat kat artıran hükümler bildirilmelidir. Hâsılı kim Kur'an'dan şüphe ediyor ve onun Allah kelamı olduğuna inanmıyorsa, vezinde, nazımda, üslup ve belagatte onun ayarında bir kitap getirmeli ve bu kitap, kıssaları, gaipten haberleri ve hükümleriyle insanlara mahza hidayet olmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'in, kendisinden şüphe eden Mekkeli müşriklere karşı yürüttüğü bu meydan okuma, yukarıda işaret ettiğimiz İsrâ suresinin 88. ayetinden sonra da devam etmiş ve birbiri arkasına nazil olan Yûnus ve Hûd surelerinde, Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna inanmayanları, onun sureleri gibi bir veya on sure getirmeye davet etmiştir. Yûnus suresinin 38. ayetinde şöyle denilmiştir: "Yoksa onu Peygamber uydurdu mu diyorlar? (Ey Muhammed! Onlara) de ki eğer doğruyu söyleyen kimseler iseniz, siz de onun benzeri bir sure getirin. Allah'tan başka gücünüzün yettiği kimseleri de yardıma çağırın." Hûd suresinin 13. ayetinde ise kâfirler, "uydurulmuş on sure" getirmeye davet olunmuşlardır: "Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? De ki öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sure getirin; eğer sözünüzde sadık iseniz, bu iş için Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardıma çağırın."

Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra da Kur'an-ı Kerim'in, Yahudilerin tecavüzlerine uğradığı görülür. Aslında Yahudiler, kendilerine de kitap gönderilmiş olması ve kitap ehlinden sayılmaları dolayısıyla, onların bu çeşit kitapların değerini bilmeleri ve onlara dil uzatmamaları gerekirdi. Fakat kendi kitaplarına bile inanmadıkları için, onlardan Kur'an hakkında saygılı olmalarını beklemek fazlaca bir iyimserlik olurdu. Bu sebeple onlar, yine de tıynetlerinin gereğini yapmışlar ve ellerinde Kur'an'a inanmalarını sağlayacak apaçık deliller bulunmasına rağmen, yine de müşrikler gibi ondan şüphe etmişler, kin ve düşmanlık içinde, ona zarar verebilecek davranışlarda bulunmaktan çekinmemişlerdir. Mamafih Kur'an-ı Kerim, müşrikler gibi Yahudileri de şüphe ettikleri bu kitap hakkında müsabakaya davet etmiş ve hicretin akabinde nazil olmaya başlayan Bakara suresinin 23. ayetinde onlardan, Kur'an'daki surelerden birinin benzerini getirmelerini isteyerek şöyle buyurmuştur: "Kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimiz Kur'an'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sure meydana getirin; eğer doğru sözlüyseniz, Allah'tan başka, güvendiklerinizi de yardıma çağırın."

Ne gariptir ki gerek müşrikler ve gerekse Yahudiler, Kur'an'ın Allah tarafından Hazreti Peygamber'e indirilmiş ilahî bir kitap olduğuna inanmamış olmalarına rağmen, onun, kendilerine meydan okuyuşu karşısında dilleri tutuluyor, yapabilecek yahut söyleyebilecek hiçbir şey bulamıyorlardı. Oysa İslam'ın akıllara durgunluk verecek bir süratte gelişip yayıldığını ve Müslümanların yine aynı süratte çoğaldıklarını görüyorlar ve bu gelişmenin kendileri aleyhine cereyan ettiğini anlayabiliyorlardı. Bu durumda onların yapmaları gereken iş, bu gelişmeyi durdur-

mak, sonra da geriletebilmek için, gelişme sebebi olan Kur'an'ın düzmece bir kitap olduğunu ispat etmekti. Yakinen biliyorlardı ki bu kitabın, kendisine Allah tarafından gönderildiğini söyleyen Peygamber, okuma yazma bilmeyen, şiir de söylemeyen bir kimseydi. Kur'an ayetlerini böyle bir kimse söyleyebildiğine göre, kendi aralarında bulunan ve ömürlerini şiir ve hutbe söylemekle geçiren nice büyük kimselerin, bu kitaptan daha mükemmelini yazıp söylemeleri gerekirdi. Fakat yine de gariptir, gerek müşriklerin ve gerekse Yahudilerin Kur'an karşısındaki davranışları en azından böyle olması gerekirken, Kur'an'dan küçük bir surenin benzerini dahi getirmeye teşebbüs edememişler, daha doğrusu teşebbüs etmeye cesaret edememişlerdir. Onların Allah kelamı olduğundan şüphe ettikleri, sonra da hakkında en kötü sözleri ve galiz küfürleri sarf etmekten çekinmedikleri bu kitabın veya bir suresinin benzerini getirmek söz konusu olunca suskunlaşmaları, sadece bir gerçeği işaret ediyordu. O da aralarında ne kadar mahir şair ve kâtipler bulunursa bulunsun, vezniyle, nazmıyla, üslup ve belagatiyle Kur'an'ın bir benzerini getiremeyeceklerini, bir şeyler yazıp söyleseler bile, bu yaptıklarıyla insanları zulmetten nura, dalaletten hidayete çıkaramayacaklarını, kısacası Kur'an'ın yaptığını yapamayacaklarını yakinen bilmeleriydi.

Kur'an-ı Kerim, bütün ayet ve sureleri bugün elde mevcut tertip ve sırada tam bir kitap olarak bir defada değil, 22 küsur senede ve hadiselerin gerektirdiği şekilde, bazen ayet ayet, bazen birkaç ayetten oluşan bir grup hâlinde ve bazen de küçük bir sure olarak nazil olmuştur. Bu sebeple her ayetin veya ayetler grubunun bir nüzul tarihi bulunduğu gibi, bir de nüzul sebebi vardır. Ayetlerin ihtiyaç hâsıl olduğu zamanlarda ve hadiselerin gerektirdiği şekilde nazil olması, özellikle ahkâma taalluk eden hususlarda tederrüci bir gelişmeye imkân sağlamış, bu ise Müslümanların vazolunan ahkâma uymalarını kolaylaştırmıştır. Mesela beş vakit namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetler, hemen farz kılınmamış, içki, kumar, bazı evlenme şekilleri, riba ve bazı cahili alışkanlıklar da keza ilk devirde ve birdenbire haram kılınmamıştır. Bu tederrüci gelişmenin hikmeti, katılaşmış nefisleri zor kullanmadan ve inada bindirmeden yumuşatmak ve onları kolayca ıslah edebilmekti. Kur'an-ı Kerim nazil olmaya başladıktan kısa bir süre sonra bu iş başarılmış ve hitap ettiği kimseler, cahiliye devrinin zulmet ve dalaletinden, İslam'ın nurlu yoluna sokulmakta güçlük çekilmemiştir. Böyle bir işi Allah'ın kitabından başka herhangi bir kitabın başarması elbette mümkün değildir ve tarihte bu olayın başka bir benzerine rastlanmamıştır.

B. KUR'AN TEFSİRİNE GİRİŞ

1. Tefsire Neden İhtiyaç Vardır?

Kur'an, Arapların fasih bir Arapçayla konuştukları, şiirlerini ve hutbelerini fasih bir Arapçayla söyledikleri devirlerde, fasih bir Arapçayla nazil olmuştur. Bu sebeple Araplar, her ne kadar idrak ve anlayış yönünden birbirlerinden farklı olsalar bile, Kur'an ayetlerinde hâkim olan maksadı anlayabiliyorlar, anlaşılmasını güçleştiren bir kelimeyle karşılaşsalar, kelimenin manasını sorup öğrenmekte güçlük çekmiyorlardı. Fakat böyle bir anlayışın, cahiliye devrinin zulmet ve dalaletinden kurtulup İslam'ın nurlu yoluna girmek için yeterli olması mümkün değildi. Zira Kur'an, kelime ve ibareleri, insan zihninde basit manevi intibalar bırakan ve bu intibalarla yetinilmesi mümkün olan bir kitapla mukayese edilemezdi. İbarelerindeki icaz yahut daha açık bir ifadeyle, iki kelimesine sıkıştırılmış hikmet dolu dev mana, onun eşine hiç rastlanmamış ve bundan sonra da rastlanılması mümkün olmayan bir hazine olduğuna delalet eder ki bu hazinenin anahtarını elde etmedikçe içine nüfuz etmek hiç kimseye nasip olmamıştır.

Kanaatimizce tefsir, insanlığın ıslahı ve insanoğlunun zulmet ve dalaletten kurtarılması için

indirilen Kur'an'ın içinde sakladığı bu hazinenin bir anahtarıdır. İbarelerine nüfuz etmek ve ayetlerinin ihtiva ettiği derin ve geniş manayı anlayabilmek, ancak bunların keşf ve beyanıyla yahut tefsiriyle mümkün olur; bu ise her kelime ve her ibare üzerinde durup düşünmeyi, tefekkür ve tezekkür etmeyi gerektirir. Eğer Müslümanların, ellerinde Kur'an gibi bir kitapları bulunduğu hâlde geri kalmışlıklarının sebebi sorulursa, denebilir ki bu, Kur'an'ı anlamak yerine, ya eve bereket getireceği inancıyla onu bir torbaya koyup evin duvarına asmaları yahut da sadece matemli günlerinde ölülerine dua makamında okumaları yüzündendir. Oysa Kur'an-ı Kerim, insanları Kur'an'ı anlamaya, bunun için de üzerinde durup düşünmeye davet etmiş ve bu davetini sık sık tekrarlamıştır. Sâ'd suresinin 29. ayetinde şöyle buyurulmuştur: "Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz bu mübarek kitap, akıl sahiplerinin onun ayetlerini düşünmeleri ve ibret almaları içindir." Muhammed suresinin 24. ayetinde Kur'an üzerinde düşünmeyenler, kalpleri kilitli kimseler olarak tanıtılmış, Kamer suresinin 17, 22, 32 ve 40. ayetlerinde ise, "Biz Kur'an'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık; öğüt alan yok mu?" şeklinde buyurulmuştur.

Kur'an ayetleri üzerinde düşünmek, onların hikmet dolu manalarını zihne yerleştirip hazmetmek demektir. Bir şeyin hazmı ise ondan gereken faydayı elde etmektir. Ancak bu faydanın gerçek bir fayda olabilmesi için, mananın doğru ve aslına uygun olması gerekir. Kur'an ayetlerinin doğru anlaşılmasını da ancak tefsirler sağlayabilir. Örnek olarak Bakara suresinin oruçla ilgili 187. ayeti verilebilir. Bu ayette, "Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar yiyip için." mealinde bir ibare yer almıştır. İmsak vaktini tayin eden bu ayet nazil olduğu zaman, ashaptan bazısı, Hazreti Peygamber'i de güldürecek şekilde imsak vaktinin başlangıcını öğrenmek için biri beyaz, biri de siyah iki parça ip alarak sabah vakti bunların birbirinden ayırt edilecek zamanı kollamaya başlamışlardır. (Buhârî'de Adiy ibn Hâtim'den gelen böyle bir haber için bkz. *Sahîh*, V. 156.) Oysa ayet-i kerimedeki beyaz ve siyah ip tabirleri mecazi manada kullanılmış ve bunlarla fecir vakti, gündüzün aydınlığıyla gecenin karanlığı bir ip gibi ufukta belirdiği zaman murat olunmuştur. Nitekim Hazreti Peygamber, yukarıda söz konusu edilen Buhârî hadisine göre, yastığının altında beyaz ve siyah ip bulundurup geceleyin bunlarla vakti tayin etmeye çalışıp da bir türlü beceremeyen Adiy ibn Hâtim'e, sözü edilen iplerin ufukta geceyle gündüzü birbirinden ayıran hat olduğunu beyan etmiştir. İşte Hazreti Peygamber'in bu beyanı, Kur'an ayetindeki mezkûr ibarenin bir tefsiridir. Eğer bu tefsir olmasaydı, pek çok kimsenin hâlen yastığının altında birer parça beyaz ve siyah ip bulundurup imsak vaktini öğrenebilmek için onlara başvurmayacağından kim emin olabilirdi?

Örnek olarak zikrettiğimiz bu ayet, tefsirin önemini ortaya koymak bakımından dikkate şayandır. Buna benzer daha pek çok ayet vardır ve tefsir edilmeksizin bu ayetlerin doğru şekilde anlaşılması mümkün değildir. Bu sebepledir ki sahabe, Kur'an ayetlerinden anlaşılması güç gelen bir ibareyle karşılaştıkları zaman, hemen Hazreti Peygamber'e başvurur ve ayetin manasını ondan öğrenirlerdi. Aslında onlar, beyaz ve siyah ip meselesinde olduğu gibi, ayetin zahirî manasını anlamakta güçlük çekmiyorlardı. Fakat önemli olan, kelime ve ibarelerin ifade ettikleri zahirî mana değil, Allah Teâlâ'nın bu kelime ve ibarelerle murat ettiği manadır. İşte sahabiler bu manayı öğrenmek için Hazreti Peygamber'e başvuruyorlar, o da onlara ayetlerin manalarını beyan ediyor, açıklıyordu. Zaten Hazreti Peygamber'in bir görevi de bu idi. Nahl suresinin 44. ayetinde Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'e hitap ederek, "Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye sana Kur'an'ı indirdik; ta ki onlar da düşünüp ibret alsınlar." şeklinde buyurmuştur.

Hazreti Peygamber'in Kur'an'dan tefsir ettiği

ayetlerin miktarı hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Bazılarına göre Kur'an'ın tamamını, bazılarına göre de çok az bir kısmını tefsir etmiştir. Ancak sahih hadis kitaplarında tefsirle ilgili olarak gelen rivayetler gözden geçirilirse Kur'an'ın tamamına ait Hazreti Peygamber'den gelmiş bir tefsirin bulunmadığı anlaşılır. Esasen buna gerek de yoktur. Çünkü Kur'an ayetleri arasında öyleleri vardır ki bunları Arap dilini bilen herkes kolayca anlayabilir ve anlaşılan bu mana, Allah Teâlâ'nın murat ettiği manadan farklı değildir. Zira bu gibi ayetlerde bütün kelimeler tek bir manaya delalet eder ve okuyan yahut işiten herkes, bu mananın murat olunan asıl mana olduğunu yakinen bilir. Bazı ayetler ise gayba delalet etmeleri dolayısıyla, bunların tevil ve tefsirini Allah'tan başkası bilmez. Binaenaleyh Hazreti Peygamber'in, Allah Teâlâ'nın vahiy yoluyla tefsirini öğrettikleri dışında bu gibi ayetleri de tefsir ettiğini ileri sürmek mümkün değildir. Buna göre, Hazreti Peygamber tarafından tefsir edilen ayetlerin, manaları açık ve belli olanlarla, müteşabih denilen ve Allah'tan başkasının bilmesi mümkün olmayanlar dışındaki ayetler arasında bulunması akla yakın gelmektedir. Bu ayetlerin tefsiri, mücmelin beyanı, âmmın tahsisi ve iki veya daha fazla manaya muhtemil olanların tayini gibi ictihada dayanan tefsirlerdir ki kaynağı ya Allah Teâlâ'nın vahiy veya ilhamıdır yahut da Hazreti Peygamber'in bizzat kendi ictihadıdır. Bu çeşit ayetlerden, Hazreti Peygamber tarafından tefsiri yapılmamış olanlar ise ancak Kur'an ve sünnete vâkıf âlim müfessirler tarafından tefsir edilebilir; zira biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, böyle ayetlerin tefsiri yalnız ictihada dayanır. İctihad ise Kur'an ve sünneti bilmeksizin yapılamaz.

2. Tefsirin Kaynakları

Kur'an-ı Kerim, insanları zulmetten nura, dalaletten hidayete çıkarmak ve onlara dünya ve ahiret saadetini hazırlamak için geldiğine göre, onun bu gayeyi gerçekleştirebilmesi ve insanları, hem Allah'ın, hem de kendilerinin hoşnut olacakları bir neticeye ulaştırabilmesi için, ayetlerinin Allah'ın murat ettiği manaları üzerinde durulup düşünülmesi ve insan için ibret teşkil edecek neticelere ulaşılması gerekir. Bunun için de ayet manalarının bilinmesine ihtiyaç vardır. Yukarıda da açıkladığımız gibi, bu ihtiyaç, Hazreti Peygamber'in hayatta bulunduğu ilk devirden itibaren Kur'an ayetlerinin tefsir edilmeleri neticesini doğurmuş ve bu tefsir faaliyeti asırlardan beri hiç durmadan devam etmiştir.

Bu faaliyete katılanların ve bir veya birkaç ayetin yahut bütün Kur'an ayetlerinin tefsirine niyet edenlerin önlerinde belli başlı üç kaynak vardır ve bu kaynakları nazarı dikkate almaksızın ayet tefsir etmeleri mümkün değildir.

Bu kaynaklar şunlardır:

1. Kur'an-ı Kerim.
2. Hazreti Peygamber'in sünneti.
3. Sahabe tefsirleri.

Daha sonraki devirlerde hazırlanan tefsirler de şüphesiz yardımcı birer kaynaktır; fakat onların da asıl kaynaklarının bu üç ana kaynak olduğunu unutmamak gerekir.

1. Bazı Kur'an ayetleri, diğer Kur'an ayetleriyle tefsir edilmiş ve manalarının anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Buna göre, tefsiri yapılan ayetin ilk kaynağının onu tefsir eden diğer ayetler olduğu anlaşılır. Bu tefsir, mücmelin mübeyyene yahut mutlakın mukayyede yahut da âmmın hâssa hamledilmesi gibi çeşitli şekillerde vuku bulmuştur. Mesela Bakara suresinin 35-37. ayetlerinde Hz. Âdem (as.) ve eşine cennette kalmaları, diledikleri yerde cennet nimetlerinden bol bol yemeleri bildirildikten sonra, "Yalnız şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz." denilmiştir. Ne var ki şeytan, onları kandırarak ağaca yaklaşmalarını sağlamış ve cennetten tart edilmelerine sebep olmuştur. 37. ayette ise, "Âdem, rabbinden bir takım sözler alıp yalvarmış, rabbi de onun tövbesini kabul etmişti." şeklinde bu-

yurulmuştur. Bu ayet-i kerimede, Hz. Âdem'in rabbinden alıp kendisiyle yalvardığı sözler veya ayetteki ifadesiyle kelimeler, mücmeldir; yani bu söz veya kelimenin ne olduğu açıklanmamıştır. Fakat ayet-i kerimeyi tefsir eden bir kimse, Hz. Âdem'in (as.) hangi söz veya kelimelerle rabbine dua edip yalvardığını açıklamak gerektiğini hissettiği zaman, mücmel olan bu ibarenin, A'râf suresinin 22. ayetinde mübeyyen kılındığını görmekte güçlük çekmez. Filhakika bu ayette, Âdem ve eşinin, şu sözlerle dua ettikleri görülmektedir: "Rabbimiz! Biz nefislerimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve bize rahmet etmezsen, herhalde hüsrana düşenlerden oluruz."

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine bir başka örnek, mutlak olan hükmün, mukayyet olana hamliyle mümkün olabilen hallerde görülür. Mesela Mâide suresinin 6. ayeti, abdesti farz kılan ayettir ve bu ayetin başında, "Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın." buyurulmuştur. Allah Teâlâ, abdest alırken yıkanması gereken ellerin hududunu dirseklerle tahdit etmiş olması dolayısıyla, ayetin bu ibaresi mukayyettir. Bununla beraber, aynı ayetin içinde, su bulunmadığı hallerde teyemmüme izin verilmiş ve "Temiz toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi ve ellerinizi onunla mesh edin." denilmiştir. Bu ibarede, mesh edilmesi gereken eller için abdestte olduğu gibi bir hudut tayin olunmamıştır; dolayısıyla bu emir mutlaktır ve tefsir yoluyla elden mesh edilecek yerlerin tayin olunmasına ihtiyaç vardır. Nitekim bazı mezhepler, mutlak olan bu emri, mukayyet olan abdestle ilgili emre hamlederek, su ile yıkanırken yapıldığı gibi teyemmümde de dirseklere kadar ellerin mesh edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Kur'an'ın yine Kur'an ile tefsiri, âmmın tahsisiyle veya umumi manada gelen bir hükmün, hususi manada gelen bir hükme hamliyle mümkün olabilmektedir. Mesela Bakara suresinin 254. ayetinde, "Ey iman edenler! Alışverişin, dostluğun ve şefaatin bulunmadığı o gün gelmeden önce sizi rızıklandırdığımız şeylerden infak edin." buyurulmuş ve gerek dostluk, gerekse şefaat umumi olarak nefyedilmiştir; hüküm âmm'dır. Bununla beraber Zuhruf suresinin 67. ayetinde, "O gün, Allah'tan korkanlar dışında, dost olanlar birbirlerine düşmandırlar." buyurulmak suretiyle dostlar Allah'tan korkanlara; Necm suresinin 26. ayetinde ise, "Allah, dilediği ve hoşnut olduğu kimseler için izin vermedikçe göklerde bulunan nice meleklerin şefaatleri fayda vermez." buyurulmak suretiyle de meleklerin şefaati, Allah'ın dilediği ve hoşnut olduğu kimselere tahsis edilmiştir. Binaenaleyh Bakara suresinin 154. ayetine dayanarak kıyamet günü hiç kimse için dostluk ve şefaatin bulunmadığını ileri sürmek hatalı olur. Bu sebeple, âmm olarak gelen bu ayetin hükmünü, hâs olarak gelen diğer ayetlerin hükümlerine hamlederek kıyamet günü Allah'tan korkanlara Allah'ın dilediği ve hoşnut olduğu kimseler dışında, diğer insanlar için dostluk ve şefaatin bulunmadığını söylemek gerekir.

Kur'an-ı Kerim'de, yukarıda örneklerini verdiğimiz pek çok tefsir şekli vardır. Bu sebeple, bir ayeti tefsir ederek, her şeyden önce onu beyan eden bir başka ayetin bulunup bulunmadığını araştırmak gerekir.

2. Tefsirin ikinci kaynağı Hazreti Peygamber ve onun sünnetidir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Hazreti Peygamber'in, herhangi bir ayetin beyan ve tefsirinde başvurulacak ilk mercilerden olması kadar tabii bir şey düşünülemez. Zira Kur'an-ı Kerim ona indirilmiş, insanlara tebliğ ve tebyini ona emredilmiştir. Nahl suresinin 44. ayetinde kendisine hitap edilerek, "Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye sana Kur'an'ı indirdik; ta ki onlar da düşünüp ibret alsınlar." denilmiştir. Kur'an'ı açıklamak Hazreti Peygamber'in görevlerinden biri olduğuna göre, Allah'ın kendisine talim ettiği ve açıklanmasına izin verdiği nispette bu görevi yerine getirdiğine şüphe yoktur. Nitekim hadis kitaplarına baş-

vuranlar, bu kitaplar içinde tefsire tahsis edilmiş bir bâb ve bu bâbta Hazreti Peygamber'den bir ayetin tefsiri hakkında rivayet edilmiş bir hadis bulmakta güçlük çekmezler. Mesela Tirmizî ve Ahmed ibn Hanbel'in, Adiy ibn Hâtim'den naklettikleri bir hadisten öğrenildiğine göre, Hazreti Peygamber, Fâtiha suresindeki el-mağdûbi aleyhim'i Yahudiler, ed-dâllîn'i Hıristiyanlar olarak tefsir etmiştir. (Hadis için bkz. Tirmizî, Sünen, V. 204; Ahmed ibn Hanbel, Müsned, IV. 378). Keza Bakara suresinin 238. ayetinde es-salâtu'l-vustâ olarak geçen "orta namaz", Hazreti Peygamber tarafından ikindi namazı (salâtu'l-asr) manasında tefsir edilmiştir. (Hadis için bkz. Tirmizî, *Sünen*, V. 218; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, I. 153; V. 12). Yine Hazreti Peygamber, el-Kevser kelimesini, "Cennette rabbimin bana ihsan ettiği bir nehirdir." şeklinde tefsir etmiştir. (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 300; Ebû Dâvûd, *Sünen*, I. 181; II. 538; Tirmizî, *Sünen*, IV. 680-681; Nesâî, *Sünen*, II. 134; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, III. 102, 220; VI. 281).

Hazreti Peygamber'den gelen tefsirle ilgili bu çeşit rivayetlere pek çok yerde rastlanır. Ancak yalancılar tarafından uydurulup Hazreti Peygamber'e isnat edilmiş haberleri de hatırdan çıkarmamak gerekir. Zira tefsir ve Kur'an'ın faziletleri hakkında uydurulduğu kadar hiçbir şey hakkında hadis uydurulmamıştır. Bu sebepledir ki Ahmed ibn Hanbel, "Üç şey vardır ki bunların aslı yoktur: Tefsir, melahim ve meğazi." demek zorunda kalmıştır. Ahmed ibn Hanbel bu sözüyle şüphesiz Hazreti Peygamber'den nakledilen tefsirle ilgili bütün haberleri reddetmiş değildir. Fakat ona göre, tefsir hakkında o kadar çok hadis uydurulmuştur ki sahih olanları bunların arasından ayıklamak âdeta güçleşmiştir. Bu sebeple ancak sahih hadis kitaplarında yer alan ve sahih isnadla gelen haberlere itibar etmek gerekir.

3. Hazreti Peygamber'den sonra tefsirin üçüncü kaynağı sahabilerdir. Sahabiler, Hazreti Peygamber devrini yaşamış, Hazreti Peygamber ile birlikte savaşlara katılmış, vahyin gelişine şahit olmuş ve o devri yaşamanın kazandırdığı geniş bilgi ve tecrübeyle temayüz etmiş kimselerdir. Onlar, eğer herhangi bir ayetin manasını beyan eden bir başka ayet bulamazlarsa, Hazreti Peygamber'den de bu ayetin tefsiriyle ilgili bir hadisin bulunduğuna vâkıf olmamışlarsa, kendi ictihadlarıyla ayeti tefsir ederlerdi. Onlar, Arap olmaları, Arap dilinin esrarına vâkıf bulunmaları, Hazreti Peygamber'in hayatını, çevresini, Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerle münasebetlerini ve mücadelelerini yakından bilmeleri, ayetlerin tefsirinde onların en büyük yardımcısı oluyordu. Şu var ki tefsir işinde hepsi de aynı kudret ve kabiliyete sahip değildi. Bazısının Hazreti Peygamber'le daha çok sohbete nail olması, bazısının Hazreti Peygamber'den daha çok tefsir işitmesi, sebeb-i nüzule daha çok vâkıf olması, re'y ve ictihadda, akıl ve idrakte daha üstün bir kabiliyete sahip bulunması ve nihayet bütün mesaisini yalnız Kur'an ayetlerinin tefsirine tahsis etmesi, sahabiler arasındaki bu farklılığın başlıca sebeplerini teşkil ediyordu. Bundan dolayı, Ebû Bekr es-Sıddîk, Ömer İbnu'l-Hattâb, Osman ibn Affân ve Alî ibn Ebî Tâlib ile İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Ubeyy ibn Ka'b, Zeyd ibn Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Abdullâh ibnu'z-Zubeyr, diğer sahabilere nispetle en çok şöhret kazanan sahabilerdir. Bununla beraber bu on sahabi arasında kendilerinden daha çok tefsir rivayet edilenler ise İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Alî ibn Ebî Tâlib ve Ubeyy ibn Ka'b'tır.

Sahabe devrinde tefsirle uğraşan sahabilerin azlığı yanında, işaret edilmesi gereken hususlardan birkaçı da şöyledir: Bu devirde Kur'an'ın tamamı tefsir edilmemiş, buna lüzum da görülmemiştir. Tefsir edilen ayetler, daha çok, manası kapalı ve anlaşılması güç olanlardır. Sahabe arasında, ayetlerin manaları üzerinde ortaya çıkmış herhangi bir görüş ayrılığının bulunmaması da tefsir edilen ayetlerin az olmasında rol oynayan amillerdendir. Tefsir edilen ayetlerin azlığı ise tefsirle il-

gili haberlerin müstakil bir ilim dalı hâlinde tedvin edilmesine ihtiyaç duyurmamış, bu haberler, hadis şeklinde ve diğer hadisler arasında rivayet edilmiştir. Yine bu azlık, ayetlerin tefsirinde Yahudi ve Hıristiyan kaynaklara müracaat etmekten sahabileri alıkoymuş, böylece tefsir, daha sonraki devirlerde görülecek olan israili boyadan masun kalmıştır.

Sahabe devrinin sona ermesi ve onlara talebelik etmiş ve dizleri dibinde yetişmiş olan tabiun devrinin başlamasıyla tefsir faaliyeti, ilk devir faaliyetinden çok daha farklı bir şekle girmiştir. İslam'ın çok geniş sahalara yayılması ve İslam ülkesinin genişlemesi, bir taraftan sahabilerin fethedilen ülkelere dağılmaları, bir taraftan da bu ülkelerdeki Arap olmayan gayr-i müslim unsurların İslam'a girmeleri ve kendi bölgelerine gelen sahabilere öğrencilik etmeleri neticesini doğurmuştur. Bu ise yeni bir tefsir zihniyetinin doğmasına sebep olmuştur.

3. Tefsir Faaliyetleri

Değişik görüş ve inançlara sahip, farklı dinlere mensup insanların İslam dinine girmiş olmaları, kendi görüşlerinden ve kendi inanç ve itikatlarından tamamıyla sıyrılmalarını sağlamamış, İslam'ın inanç ve itikadını benimsemiş olsalar bile, kafalarından ve kalplerinden, eski görüş ve inançlarından bazı kalıntıları söküp atamamışlardır. Diğer taraftan gelişen cemiyetlerde daima hissedilen yeni ihtiyaçlar, duygusu, düşüncesi, istek ve arzusuyla sahabeden çok farklı bir cemiyetin vücut bulmasına sebep olmuştur. Bu farklılık, şüphesiz, sahabeyle diğer Müslümanlar arasında olduğu kadar, sahabe dışındaki farklı milletlere mensup Müslümanların kendi aralarında da vardır. İşte, hepsi Müslüman olsa bile, ihtiyaçları, duygu ve düşünceleri birbirinden farklı bu toplulukların, Kur'an karşısındaki tutumları da farklı olmuş, belki hepsi de ona aynı derecedeki bir inançla sarılmış olsalar bile, halletmesini istedikleri müşkülleri ve karşılamasını bekledikleri ihtiyaçları yönünden ondan farklı şeyler ümit etmişler yahut onun, ümit ettikleri farklı şeyleri gerçekleştireceğine inanmışlardır. Kısacası, her farklı düşünceye, davranışa, inanç ve itikada sahip olan insan, Kur'an'ı kendi yanında ve kendinin müdafisi olarak görmüştür. İşte bu vakıanın tabii bir neticesi olarak tabiun devrinde bir taraftan hadis ve fıkıh gibi İslami ilimlere paralel olarak tefsir tedvin edilirken, bir taraftan da farklı duygu ve düşünceleri aksettiren tefsirler ortaya çıkmıştır. Şüphesiz her topluluğun kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir tefsirin, sahabe devrinde olduğu gibi Kur'an'ın çok az ayetinin icmalen açıklanmasıyla vücut bulması mümkün değildi. Bu sebeple tabiun devrinde bir taraftan Kur'an'ın tamamı tefsir edilirken, bir taraftan da görüş ve iddiaların delillendirilmesi maksadıyla ayet içindeki kelime ve tabirlerin açıklanmasına geniş yer verilerek daha mufassal tefsirler vücuda getirilmiştir. Bunlara ilaveten ayetlerin tefsirinde israiliyyat dördüncü bir kaynak olarak değer kazanmış, Kur'an kıssalarıyla Tevrat kıssaları arasındaki benzerliklerden de faydalanılarak ehl-i kitabın ağzında dolaşan hikâyeler, bazı Kur'an ayetlerinin tefsirinde kullanılmaya başlanmıştır.

Tabiun devrinde başlıca üç tefsir medresesi şöhret kazanmıştır: Birincisi İbn Abbâs'ın öğrencilerinin meydana getirdikleri Mekke medresesidir. Sa'îd ibn Cubeyr (ö. 95), Mücâhid ibn Cebre'l-Mekkî (ö. 103), İbn Abbâs'ın azatlısı İkrime (ö. 107), Tâvûs ibn Keysân el-Yemânî (ö. 106) ve Atâ ibn Ebî Rabâh (ö. 114) bu medresenin ileri gelen imamlarıdır ve tefsirleriyle şöhret kazanmışlardır.

İkincisi Medine medresesi olup müessisi Ubeyy ibn Ka'b'tır. Onun eliyle pek çok tabiin yetişmiş olmakla beraber, bunlar arasında bilhassa Zeyd ibn Eşlem (ö. 136), Ebû'l-Âliye Rufey ibn Mihrân (ö. 90) ve Muhammed ibn Ka'b el-Kurazî (ö. 118) tefsir sahasında şöhret kazanmışlardır.

Üçüncü medrese ise İbn Mes'ûd tarafından tesis edilmiş olan Irak medresesidir. Mesrûk ibnu'l-

Ecda (ö. 63), el-Esved ibn Yezîd (ö. 75), Alkame ibn Kays (ö. 62), Âmir eş-Şa'bî (ö. 103), Katâde ibn Diâme (ö. 117) ve el-Hasan el-Basrî (ö. 110) bu medresenin yetiştirdiği meşhur müfessirlerdir.

Tabiun devrini takip eden tabiu't-tabiin devri, tefsirin hadis görünümünü muhafaza etse bile, hadis içinden ayrılıp tamamıyla müstakil bir ilim hüviyeti kazandığı ve tedvinine hız verildiği bir devir olarak görülür. Bu devirde, çoğu zamanımıza kadar intikal etmeyen büyük veya küçük hacimde pek çok tefsir telif edilmiştir. Bu tefsirlerin müellifleri arasında bilhassa şu isimlerin büyük şöhret kazandıkları görülür: Mukâtil ibn Süleymân (ö. 150), Şu'be ibnu'l-Haccâc (ö. 160), Sufyân es-Sevrî (ö. 161), Veki' ibnu'l-Cerrâh (ö. 197), Sufyân ibn Uyeyne (ö. 198), Yahyâ ibn Sellâm (ö. 200), Yezîd ibn Hârûn (ö. 206), Ravh ibn Ubâde (ö. 205), Abdurrezzâk ibn Hemmâm (ö. 211), İshâk ibn Râhûye (Râhaveyh) (ö. 238), Âdem ibn Ebî İyâs (ö. 220). Bunlardan yalnız Mukâtil ibn Süleymân'ın, Sufyân es-Sevrî'nin, Yahyâ ibn Sellâm'ın ve Abdurrezzâk'ın tefsirleri zamanımıza kadar gelmiştir.birçok

Mamafih zayi olduğu bilinen bu tefsirlerin ihtiva ettikleri geniş ilmin de kitaplarla birlikte tamamıyla yok olmadığı, kendilerini yakından takip eden diğer tefsirler tarafından hemen hemen aynen aktarıldığı görülür. Bu hizmeti yapanların başında otuz ciltlik büyük hacmiyle İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310) tefsiri gelir. Filhakika sahabe, tâbiûn ve tabiileri devrinin tefsirleri müstakil olarak zamanımıza kadar gelmemiş olsa bile, tamamı elimizde bulunan Taberî'nin meşhur eseri, nüshaları kaybolmuş kendinden önceki tefsirlerin muhteviyatını nakletmesi yönünden büyük şöhret kazanmıştır. Bu bakımdan Taberî tefsiri, nakli tefsirlerin başta gelen örneklerinden biri sayılır. Mamafih ayetlerin ve kelimelerin tefsirinde Arap kelamına ve kadim şiire geniş ölçüde müracaat etmesi, nahvi mezheplerin görüşleriyle, fıkhi ahkâm ve ilm-i kelam meseleleriyle yakından ilgilenmesi, bu tefsirin, aynı zamanda akli tefsirler arasında yer almasını sağlamaya da yeterli olmuştur.

Şu hususa da işaret etmek gerekir ki ilk devirlerde müfessirler, başlıca iki gruba ayrılmışlardır. Bir kısmı Kur'an'ı kendi re'y ve ictihadlarıyla tefsir etmeyi kesinlikle caiz görmüyor, Hazreti Peygamber'den rivayet edilen, "Her kim Kur'an hakkında kendi re'yiyle konuşursa, isabet etmiş olsa bile hata etmiştir." hadisini, görüşlerinin en kuvvetli delili olarak ileri sürüyorlardı. (Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II. 287; Tirmizî, *Sünen*, V. 200). Bunlar tarafından meydana getirilen tefsirler ise yalnız Hazreti Peygamber'den, ashabından ve tabiundan nakledilen tefsirlerle ilgili haberlerden müteşekkildi. Bu sebeple bu çeşit tefsirlere nakli tefsirler adı verilmiştir.

Bazı müfessirler ise dil sahasındaki dirayetlerine, esbab-ı nüzul, nâsih ve mensûh gibi çeşitli Kur'an ilimlerindeki vukuflarına dayanak onu kendi re'y ve ictihadlarıyla tefsir etmekte herhangi bir mahzur görmüyorlardı. Akli tefsir denilen bu çeşit tefsir faaliyetinin öncülüğünü de re'y medresesinin vatanı olan Irak müfessirleri yapıyordu.

Tefsir sahasındaki bu farklı iki görüş, tabiun devrinden sonra da hayatiyetini muhafaza etmiş ve zamanımıza kadar taraftar bulmakta güçlük çekmemiştir. Fakat şurası bir gerçektir ki her iki tefsirin de birbirinden müstağni olması veya birbirine ihtiyacı bulunmaması mümkün değildir. Kur'an tefsir eden bir kimsenin her şeyden önce teşrî tarihine, nüzul sebeplerine, Mekkî ve Medenî ayetlere, nâsih ve mensûha, Hazreti Peygamber'den, ashabından ve tabiundan nakledilen tefsire vâkıf olması gerekir. Eğer bunlardan herhangi bir ayetin tefsiriyle ilgili bir haber gelmemişse veya gelmiş olsa bile, itimada şayan değilse, aklını ve re'yini Kur'an ilimlerindeki bilgisinin hizmetine vererek ayeti tefsir etmesi gerekir. Aksi hâlde, tefsir edilmeyen ayet, hem Müslümanlar tarafından gerektiği şekilde anlaşılma-

mış, hem de içinde bir hüküm bulunduruyorsa, bu hükmün çıkarılması yolları kapalı tutulmuş olur. Hazreti Peygamber'den ve ashabından gelen tefsirle ilgili haberlere hiç itibar edilmeksizin yalnız akla ve re'ye dayanılarak yapılan tefsirler ise aklın, Kur'an'ın çoğu muciz olan ibarelerini anlamakta, takdim ve tehirlerini, kısaltmalarını veya haziflerini bulup çıkarmakta ve doğru manalarını vermekte güçlük çekmesi dolayısıyla hata ihtimali çok yüksek olur. Oysa Hazreti Peygamber'den ve ashabından gelen haberler, böyle bir hata ihtimalini bazen tamamıyla önlerler; akla yol göstererek doğru olan manaya ulaşmasını sağlarlar. Nitekim tefsir tarihinde, Hazreti Peygamber ve ashabından gelen tefsirlere itibar edilmeksizin, yalnız akla ve re'ye dayanılarak yapılmış tefsire hemen hiç rastlanmaz; bununla beraber, akli tefsirleri, nakle az veya çok yer vermeleri bakımından tasnife tabi tutmak mümkündür.

Fakat kanaatimizce akli tefsirlerde asıl tasnife tabi tutulması gereken husus, bu tefsirlerin çeşitli ilim ve meseleleri aksettirmeleri yönünden sahip oldukları renk veya boyadır. Zira sarf ve nahiv gibi lügat ilimlerinin tedvin edilmesinden, fıkhi ihtilafların sebep olduğu fıkıh mezheplerinin zuhurundan, esasını bilhassa felsefe kitaplarının tercüme edilmesinden sonra ortaya çıkıp gelişen kelami görüşlerin teşkil ettiği itikadi mezheplerin belirmesinden, çeşitli siyasi fırka ve hiziplerin kendi görüş ve inançlarını yayabilmek için geniş bir propaganda faaliyetine girişmelerinden sonra telif edilen bütün akli tefsirlerin, bu hareketlerin tesiri altında kaldıkları ve onların boyasıyla boyandıkları görülür. Bu sebeple bütün tefsir kitapları, herhangi bir ilmin yahut mezhep veya fırkanın ıstılahlarıyla konuşmaya ve taraftarlarına yalnız bu ıstılahlarla hitap etmeye başlamıştır. Böylece her tefsirde, Müslümanlara ait felsefi ve ilmî kültürden az veya çok bir örnek yer almıştır.

Tefsirin herhangi bir ilim dalına, bir mezhebe yahut bir fırka veya hizbe mensubiyeti, onun bunlardan herhangi birine mensup olan ve onun müdafaasını yapan müellifiyle doğrudan doğruya ilgilidir. Kısacası müfessir, hangi ilim dalında temayüz etmişse yahut hangi mezhep veya fırkaya mensupsa, tefsirini de o sahaya tahsis etmiş ve o sahanın dili ve ıstılahıyla konuşmuştur. Müfessir dilciyse ve nahivle ilgileniyorsa, tefsirinde kendisini, Kur'an'ın irabından başka hiç bir şey ilgilendirmemiş, yalnız bu konuyla ilgili meselelerle görüşlere ve ihtilaflara yer vermiştir. Mesela Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311), Ebû'l-Hasan el-Vâhıdî (ö. 468) ve Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin (ö. 745) üçü de dilci olduğundan Zeccâc'ın Ma'âni'l-Kur'ân, Vâhıdî'nin el-Basît ve Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-muhît adlı tefsirleri, lügat yönünden şöhret kazanmıştır.

Buna mukabil Fahruddîn er-Râzî (ö. 606), fıkıh, usul-i fıkıh ve kelam ilimlerinde bir âlim olduğu kadar, edebiyat, felsefe, matematik, kimya, tıp ve astronomi ilimlerinde de büyük şöhret kazanmıştır. Kendisi Şafii idi. Bu sebeple onun *Mefâtîhu'l-gayb* adlı geniş tefsiri, ahlak, ilahiyat, felsefe ve astronomi gibi konularda büyük şöhret kazandığı gibi, onda, kelami meseleler, çeşitli yönlerden münakaşa edilmiş, fıkhi meseleler de Şafii fıkhı açısından ele alınmıştır. Hatta Râzî, bu tefsirini, sufiyye tarikına girdikten sonra yazdığı için, ayetlerin izahında bazı tasavvufi ifadelere de rastlanır.

Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370), Rey şehrine mensup olup (er-Râzî) Bağdat'a göç etmiş ve orada ölmüş bir Hanefi müctehid ve fakihidir. Onun müctehid fî'l-mezheb mertebesine yükseldiği bile söylenir. Cessâs, bir mezhep müctehidi olduğuna göre, tefsirinin de bu sahaya tahsis edilmiş olması tabiidir. Filhakika onun Ahkâmu'l-Kur'ân adlı eseri, Hanefi mezhebine göre ahkâm ayetlerini tefsir eden, mezhep görüşünün müdafaasını yapan, fıkıh ve usûl-i fıkıh sahasında kıymetli bir tefsirdir. Ancak Cessâs'ın Mutezile mezhebine meyyal olduğu görüşüne yol açan bazı fikirlerine de bu tefsirde rastlamak mümkündür,

Buna mukabil Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö.

671) ise bir Maliki âlimi olup telif ettiği el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kurân adlı eserinde, mezhep açısından fıkhi ahkâma ve hılafiyata ağırlık vermiştir.

Ebû İshâk es-Sa'lebî (ö. 427) ve el-Hâzin el-Bağdâdî (ö. 741), umumiyetle tarih sahasında şöhret kazanmışlardır. Bu sebeple, gerek Sa' lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* ve gerekse Hâzin'in *Lubâbu't-te'vîl fî ma'âni't-tenzîl* adlı tefsirlerinde israiliyattan nakledilen kıssalara fazlasıyla yer verildiği görülür.

Ebû Abdirrahmân es-Sulemî (ö. 412) ve Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö. 465), her ikisi de tasavvuf ehlinden olup hakayık ilimlerine, selef-i sufiyenin siyer ve menakıbına vâkıf idiler. Bu sebeple gerek Sulemî'nin Hakâyiku't-tefsîr ve gerekse Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât* adlı tefsirlerini mutasavvıfların mesleği üzerine telif etmişler, ayet-i kerimelerin işarat ve latifelerine yer vermişlerdir.

Bu tefsirler yanında, bir de bidat ehli tarafından telif edilen tefsirler vardır ki bunlar, dil ve edebiyat yönünden ne derece temayüz etmiş olurlarsa olsunlar, gaye yönünden diğer tefsirlerden tamamıyla ayrılmışlardır. Zira bu tefsirlerde, müfessirin mensup olduğu sapık fırkanın propagandasını yapmak, onun itikadi görüşlerini yaymak ve ehl-i sünnet akaidine hâkim kılmak gayesi güdülmüştür. Mesela Mutezile mezhebine mensup Ebû Alî el-Cubbâî (ö. 303), Ebû'l-Hasan el-Rummânî (ö. 384), el-Kâzî Abdu'l-Cebbâr (ö. 415) ve ez-Zemahşerî (ö. 538), tefsirlerini Mutezili esaslar üzerine telif etmişler ve bu esasların müdafaasını yapmışlardır. Keza Şia ve Haricilere mensup müfessirlerin eserlerinde de sadece kendi mezheplerinin görüşlerine yer verilmiş, muhalif görüşler ise cerh edilmiştir.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz çeşitli ilim ve mesleklere göre telif edilmiş tefsir kitaplarına, umumiyetle geçmiş devirlerin mahsulü olarak bakmak gerekir. Bugün, şüphesiz zikredilen bu tefsir çeşitlerinden herhangi birinin benzerini telif etmeye hiçbir engel yoktur. Arap diline, edebiyatına, sarf ve nahvine vâkıf bir kimse, elbette nahvi bir tefsir yapabilir. Yahut tasavvuf erbabının yollarını ve usullerini bilen ve kendisini onlardan addeden bir kimse, Kur'an'ın işaretleri hususunda bir tefsir meydana getirebilir. Kısacası, konuyla ilgilenen her ilim sahibi, kendi ihtisası dâhilinde Kur'an ayetlerini tefsir edebilir. Ancak bugün, yani asrımızda, İslam âleminde telif edilen tefsirleri, yukarıda verdiğimiz örnekler çerçevesi içinde değil de biraz daha farklı bir şekilde tasnif etmek gerekir; zira bugün, nahvi veya tasavvufi tefsir yerine, mesela Kur'an-ı Kerim'de fizik kanunlarını, yaratılışın esrarını, atomun mahiyetini, elektriği ve bunun gibi modern fennin konusunu teşkil eden meseleleri araştırmaya daha fazla bir eğilim vardır. En'âm suresinin 38. ayetindeki, "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."; 59. ayetindeki, "Gaybın anahtarları O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde olan her şeyi bilir. Düşen hiçbir yaprak yoktur ki onu bilmesin; yerin karanlıkları içinde hiçbir dane, yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki Kitâb-ı Mübîn'de bulunmasın." şeklindeki beyanlara dayanarak, modern dünyada yapılan bütün fenni keşiflerin Kur'an'da açık veya kapalı bir işaretinin bulunduğu ileri sürülmüştür. 1940 senesinde vefat eden Şeyh Tantâvî Cevherî'nin el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'ân adlı tefsiri, bu maksatla yapılmış tefsirlere bir örnek teşkil eder. Ancak diğer bazı müfessirler, böyle bir tefsir anlayışının, Kur'an'ı bir fen veya ilim kitabı hâline getireceğini ve onu asıl gayesinden uzaklaştıracağını ileri sürerek bu çeşit ilmî tefsirlere şiddetle karşı çıkmışlardır.

Asrımızda görülen diğer bir tefsir çeşidi de menşei İslam olan ve zamanımıza kadar hayatiyetlerini muhafaza eden yahut sonradan ortaya çıkan bir takım dinî mezhep ve fırkaların inanç ve itikatları istikametinde telif edilen mezhebi tefsirlerdir. Ehl-i Sünnet'e mensup müfessirler yanında, İmamiyye, İsna Aşeriyye, İsmailiyye, Zeydiyye, İbadiyye, Babiyye, Bahaiyye, Batınıyye,

Ahmediyye ve Kadıyaniyye gibi fırkalara mensup müfessirlerin tefsirleri örnek olarak verilebilir.

İslamiyet, zuhur ettiği günden bu yana, kendisine düşman olan, kin besleyen ve fırsat bulunca onu yıkmak için elinden gelen her çeşit kötülüğü yapmaktan çekinmeyen kimselerden kurtulamamıştır. Bunlar, güçle, kuvvetle veya silahla onu yıkamayacaklarını bildikleri için, daima hile ve desiseyle iş görmeye ve suret-i haktan görünüp onu içten yıkmaya çalışmışlardır. Bunun için çok defa başvurdukları ve tatbik ettikleri metot da İslam'ın üzerine bina kılındığı iman, ibadet ve ahlak esaslarından Müslümanları uzaklaştırmaktır. Çünkü çok iyi bilinmektedir ki kalpleri imandan soyutlanır, ibadet ortadan kalkar ve ahlak, gününü gün etme ve nefsi hiçbir lezzetten mahrum bırakmama prensibine dayandırılırsa dinden eser kalmaz. İşte bu gayeyi gerçekleştirmek isteyen bir takım mülhidler, Kur'an ayetleri hakkında birtakım görüşler serdederler; onları güya açıklarlar, kendi kafalarından kendi zihniyetleri istikametinde hükümler çıkarıp fetvalar verirler ve Müslümanların bu sapık fetvalara uymalarını isterler. Böylelerinden, Kur'an'ın başından sonuna bütün ayetlerinin yapılmış bir tefsiri elbette gelmemiştir. Fakat yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, günün icaplarına ve halkın o günkü temayüllerine uygun düşen ayetleri tefsir ederler. Her devirde görülen bu çeşit tefsirlere tefsir tarihinde, ilhadi tefsir adı verilmiştir.

Nihayet son asırda görülen ve büyük rağbet gören bir başka tefsir çeşidi ise edebî-ictimai tefsirlerdir. Bu çeşit tefsirlerde, her bir ayetin tefsiri yapılırken, Fâtiha suresinde ve onu takip eden Bakara suresinin ilk ayetlerinde belirtilen hedefler hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamış ve okuyucuya, daima, Kur'an'ın insanı ulaştırmak istediği hedefe ulaşmasına yardımcı olmak gayesi güdülmüştür. Nahvi tefsirlerde olduğu gibi, Kur'an'ın irabı üzerinde durulmamıştır. Mezhebi tefsirlerde görülen mezhep taassubuna yer verilmemiştir. Tasavvuf erbabını fazlasıyla ilgilendiren Kur'an işaretleri göz önünde bulundurularak her ayette mutlaka bir işaret keşfetmek gayesi güdülmemiştir. Kur'an ne tıp, ne fizik, ne astronomi, ne jeoloji, ne biyoloji kitabıdır. Bu sebeple ilmî tefsirlerin yaptığı gibi daima değişmesi mümkün olan bir takım beşerî teorilerin ve kanunların menşei Kur'an'da aranmamıştır.

Buna mukabil bu çeşit tefsirlerde edebî-ictimai bir program tespit edilerek bu program çerçevesinde, Kur'an'ın belagat ve icazı da göz önünde bulundurularak ayetlerin manaları açıklanmış ve öncelikle Müslümanların sonra da bütün insanların, Kur'an'ın irşat ettiği istikamette müşküllerinin halline çalışılmıştır.

Kur'an'ın gayesi, şüphesiz, insanları zulmetten nura dalaletten hidayete çıkarmak ve onlara dünya ve ahiret saadetini müjdelemektir. Fakat bu müjdenin her iki saadeti hak edenlere ait olduğuna da şüphe yoktur. Oysa nice insanlar vardır ki zulmete alışan gözlerini Kur'an'ın nurlu ışığına karşı açamamış, zulmette kalmayı tercih etmişlerdir. Kur'an, böylelerine de kötü akıbetlerini haber vermiş, onları cehennem azabıyla tehdit etmiştir. Kur'an'ın bu asli görevi karşısında insanların onun irşadına tabi olarak kendilerini dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak nurlu yola sülûk etmeleri gerekir. Ancak bu da onların, Kur'an'ın bu ulvi gayesini ve asli görevini iyi bilip anlamalarıyla mümkün olur. İşte, ictimai tefsirlerin kusursuz bir şekilde gerçekleştirmeye çalıştıkları görevlerin başında, insanlara Kur'an'ın bu asli gayesini anlatmak olmuştur.

Kur'an, bu gayenin gerçekleştirilmesi maksadıyla tarihin derinliklerine intikal etmiş, eski kavimlerin davranışlarını, yaşayış biçimlerini, iman ve küfürlerini, sonra da sevap ve ıkâb yönünden akıbetlerini kıssalar hâlinde gün ışığına çıkarmış ve bu kıssaları akıl ve idrak sahibi insanların ibret nazarlarına sunmuştur. Ancak bazı devirlerde bu kıssalar, Yahudi ve Hıristiyanların dillerinde dolaşan hikâyelerle açıklanmaya çalışılmış ve böylece Kur'ani bir kıssa, israili bir renge boyan-

mıştır. İçtimaî tefsirlerde bu kıssaların boyaları temizlenmeye ve Kur'ani hüviyetleri içinde tefsir edilmeye çalışılmıştır.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, herhangi bir ayetin tefsirinde başvurulması gereken başlıca üç kaynak vardır. Ya o ayet, yine kendisi gibi bir başka ayet tarafından beyan edilmiştir. Mücmel ise mübeyyeni, mutlak ise mukayyedi, âmm ise hâssı vardır ve bunlardan ikincisi daima ilkinin tefsiri için bir kaynak teşkil eder. Yahut ayet, Hazreti Peygamber tarafından tefsir edilmiştir. Yahut da sahabeden ayetin tefsiriyle ilgili tefsire ışık tutan sahih rivayetler gelmiştir. Eğer bu üç kaynaktan hiçbiri mevcut değilse, müfessir, diğer tefsirlerin yardımıyla çalışmasını sürdürür; kendi ictihadına dayanarak ya daha önce yapılmış tefsirlerden gerçeğe yakın gördüğünü tercih eder yahut da bunların hiçbirine itibar etmeksizin ayeti bizzat kendisi tefsir eder. Edebî-ictimai tefsirlerde ayetlerin tefsir metotlarından biri de bu olmuştur.

İşte, yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız bu son tefsir şekli, son asırda İslam âleminde revaçta olan ve kanaatimizce Kur'an-ı Kerim'in de irşat gayesine uygun düşen bir tefsir şeklidir. Mümessilleri arasında Muhammed Abduh (ö. 1905) Muhammed Reşîd Rızâ (ö. 1935), Ahmed Mustafa Merâğî (ö. 1945) ve Seyyid Kutub'u (ö. 1966) zikretmek gerekir.

Kur'an tarihi ve tefsiri hakkında, mümkün olduğu kadar teferruata kaçmadan vermeye çalıştığımız bu kısa bilgiden sonra, Allah'ın bize tamamlanmasını nasip ettiği Fâtiha ve Bakara surelerinin tefsiri hakkında şu mukaddimeye ilave edebileceğimiz bir kaç kelimelik söz, bu çalışmamızın da biraz önce açıkladığımız edebî-ictimai tefsir çeşidine girdiğini belirtmekten ibaret olacaktır. Ancak bunu belirtirken şu hususa da hemen işaret etmek gerekir ki bazı edebî-ictimai tefsirlerin, akla fazlasıyla yer vererek özellikle âhâd haberlere ve bu arada Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen sahih hadislere itibar etmemeleri ve bazı meselelerde Mutezile'yi hatırlatır bir davranışa sahip olmaları dolayısıyla yapılan itirazlar göz önünde bulundurularak bu çeşit hatalara düşmekten titizlikle kaçınılmıştır. Bununla beraber, Cenab-ı Hakk'ın, ihlasla ve yalnız hayır murat ederek yürüttüğümüz bu çalışmada, bilerek veya bilmeyerek düştüğümüz hatalar olmuşsa bu hataları bağışlamasını dileriz. Çalışmamızı rızasına muvafık hayırlı amellerden eylemesini ve onun sayesinde dünya ve ahiretimizi hayra tebdil etmesini, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için başlamak cesaretini gösterdiğimiz Kur'an tefsirini, yine bu niyet içinde tamamlamayı bize nasip etmesini ve bizi başarılı kılmasını niyaz ederiz. Tevfik Allah'tandır.

27 Ramazan 1402 /19 Temmuz 1982

BİBLİYOGRAFYA

Abduh Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr,* Mısır 1366.

Abduh Muhammed, *Cüz'ü Amme,* Mısır 1322.

Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm,* Kahire 1945.

Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* Mısır 1313.

Alî el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâzıha,* Mısır 1963.

Alî es-Sâis, Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm, Mısır 1373/1953.

Alûsî Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî,* Beyrut.

Atay Hüseyin-Kutluay Yaşar, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı,* Ankara.

Ateş Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali,* Ankara 1980.

Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân,* Mısır 1963.

Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,* İstanbul 1314.

Bilmen Ömer Nasuhi, *Tabakâtu'l-Mufessirîn,* Ankara 1962.

Buhârî, *Sahîh,* İstanbul 1315.

Bursevî İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân,* İstanbul 1306.

Cessâs Ebû Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* İstanbul 1325.

Cevad Ali, *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm,* Bağdat 1375/1956.

Curcânî Abdu'l-Kâhir, *Delâ'ilu'l-İ'câz,* Mısır.

Çantay Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim,* İstanbul 1384/1965.

Dânî Ebû Amr, *el-Muhkem fî Nukati'l-Mesâhıf, Dımaşk* 1960.

Derveze Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* Mısır 1383/1963.

Dırâz Muhammed, *İnitiation au Coran,* Türkçesi: Salih Akdemir.

Doğrul Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu,* İstanbul 1955.

Doğrul Ömer Rıza, *Kur'an nedir?,* Ankara 1967.

Ebû Dâvûd, Sünen, Mısır 1371/1952.

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît,* Mısır 1328.

Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm...,* Mısır.

Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân,* Mısır 1374/1954.

Ebyarî İbrâhîm, *Târîhu'l-Kur'ân,* Mısır 1965.

Ferrâ Ebû Zekeriyyâ, *Ma'âni'l-Kur'ân,* Kahire 1374/1955.

Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl fî Ma'âni't-Tenzîl,* Mısır.

İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhıf,* Mısır 1355/1936.

İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî,* Mısır 1319.

İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe,* Mısır 1323.

İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb,* Haydarâbâd 1325.

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* Mısır.

İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân,* Kahire 1373/1954.

İbn Mâce, *Sünen,* Mısır 1349.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* Beyrut 1388/1968.

İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* Mısır 1376/1957.

İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr,* Dımaşk 1384/1964.

İzmirli İsmail Hakkı, *Ma'âni'l-Kur'ân,* İstanbul 1343/1927.

Jeffery Arthur, *Mukaddemetân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Mısır 1954.

Kâzî Abdu'l-Fettâh, *Esbâbu'n-Nüzûl ani's-Sahâbeti ve'l-Mufessirîn,* Mısır.

Kâsımî Muhammed Cemâlu'd-Dîn, *Tefsîru'l-Kâsımî,* Mısır 1376/1957.

Keskioğlu Osman, *Kur'an Tarihi,* İstanbul 1953.

Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* Kahire 1372/ 1952.

Mahallî-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn, *Tefsîru'l-Celâleyn,* Kahire.

Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Beyrut 1396/1976.

Merâğî Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî,* Mısır 1382/ 1962.

Mucâhid, *Tefsîru Mucâhid,* Duhâ 1396/1976.

el-Muntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kahire 1393/ 1973.

Muhammed Hamidullah, *Kur'an Tarihi,* İstanbul 1965.

Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Mushafu'l-Mufesser,* Mısır.

Müslim ibnu'l-Haccâc, *Sahîh,* Mısır 1373/1955.

Nesâî, *Sünen,* Mısır 1348/1930.

Nesefî Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî,* Mısır.

Okiç Muhammed Tayyib, *Kur'an-ı Kerim'in Üslup ve Kıraati,* Ankara 1963.

Râfiî Mustafa Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'ân,* Kahire 1375/ 1965.

Sa'îdî Abdu'l-Muteâl, *en-Nazmu'l-Fenniy fî'l-Kur'ân,* Mısır.

Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân,* Türkçesi: E. Saraç, İ. H. Şengüler, B. Karhga, İstanbul 1970.

Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Beyrut 1969.

Suyûtî Celâlu'd-Dîn, *ed-Durru'l-Mensûr,* Beyrut.

Suyûtî Celâlu'd-Dîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Mısır 1370/1951.

Suyûtî Celâlu'd-Dîn, *Mu'tereku'l-Akrân fî Kâzi'l-Kur'ân,* Mısır 1969.

Şahhâta Abdullâh Mahmûd, *Târîhu'l-Kur'ân ve't-Tefsîr,* Mısır 1392/1972.

Şahhâta es-Seyyid, M. A. Ca'd Mevlâ, el-Becevî Â. Muhammed, M. Ebû'l-Fadl İbrâhîm, *Kasasu'l-Kur'ân,* Kahire 1373/1954.

Şeltût Mahmûd, *el-Fetâvâ,* Mısır 1971.

Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr,* Mısır 1393/1973.

Taberî ibn Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân,* Mısır 1373/1954.

Tabersî Ebû Alî, *Mecma'u'l-Beyân,* Tahran.

Tirmizî, *Sünen,* Mısır 1356/1937.

Tûsî, *Tefsîrü't-Tıbyân,* Necef.

Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl,* Mısır 1315.

Yazır Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* İstanbul 1935.

Zemahşerî, *el-Keşşâf,* Kahire 1373/1953.

Zehebî Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* Mısır 1381/1961.

Zencânî Ebû Abdillâh, *Târîhu'l-Kur'ân,* Beyrut 1388/ 1969.

Zerkânî Muhammed Abdu'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfân,* Mısır 1372.

Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Mısır 1376/1957.

FÂTİHA SURESİ

1. Surenin Nazil Olduğu Yer

Müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre, Fâtiha suresi, Mekke'de nazil olmuştur. Bununla beraber, onun Medine'de nazil olduğunu söyleyenler de vardır. Ebû Hureyre, Mucâhid, Atâ ibn Yesâr ve Zuhrî gibi imamlar bu görüştedirler. Fakat bu görüş gerçeğe uygun değildir; zira namaz, Mekke devrinde farz kılınmıştır. Eğer Fâtiha suresinin Medine'de nazil olduğu kabul edilecek olursa, farz namazlarını eda eden ilk Müslümanların, namazda bu sureyi okumadıkları anlaşılır ki Mekke devrinde Fâtihasız namaz kılındığını belirten tek bir habere rastlanmaz. Bu konuda bilinmesi gereken diğer bir husus da şudur: Hıcr suresinin 87. ayetinde *"Andolsun ki biz sana, tekrarlanan yedi (ayeti) (seb'an mine'l-mesânî) ve büyük Kur'an'ı verdik."* şeklinde buyurulmuştur. Bu ayette sözü edilen *"yedi ayet"*in, yedi ayetten ibaret olan Fâtiha suresine delalet ettiği ve bu surenin bir adının da "tekrarlanan yedi ayet" manasında *es-Seb'u'l-Mesânî* olduğu üzerinde hiçbir görüş ayrılığı yoktur. İşte, Fâtiha suresinin, her namazda tekrar tekrar okunduğuna işaret eden Hıcr suresinin bu ayeti Mekkî'dir ve onun Mekke'de nazil olduğu icma ile sabittir. O hâlde Mekke'de nazil olan bir ayet, her namazda tekrarlanan yedi ayetli bir sure indirildiğini haber verir ve bu yedi ayetli surenin Fâtiha suresi olduğu anlaşılırsa onun Mekke'de nazil olduğu tabii olarak ortaya çıkar.

Keza Hıcr suresinin yukarıda zikrolunan ayeti Fâtiha suresinin Mekke'de tam olarak nazil olan ilk sure olduğuna da delalet eder. Her ne kadar Alak, Müddessir ve Müzzemmil sureleri Mekke'de ilk defa nazil olmaya başlayan ayetleri ihtiva ederlerse de ilk nazil olan bu ayetlerle, tam olarak ilk defa nazil olan sureyi birbirinden ayırmak gerekir. Bu bakımdan, ilk nazil olan ayetler bu surelerde bulunsa bile, tam olarak ilk nazil olan sure Fâtiha'dır. Surenin iniş zamanı ise kaynaklarda işaret olunduğuna göre, risaletin ilk beş senesi içine, yani vahyin başlangıcıyla Habeşistan'a hicret edildiği sene arasına rastlar.

2. Surenin Adı ve Ayetlerinin Sayısı

Hem ilk defa nazil olması, hem de daha sonraki mushaf nüshalarına esas olan Hazreti Osman nüshasında ilk sure olarak yer alması dolayısıyla ona *Fâtiha* adı verilmiştir. Kur'an-ı Kerim bu sureyle açılır; okunmaya ve yazılmaya bu sureyle başlanır. Keza namazda da ilk okunan sure yine Fâtiha süresidir. Bu bakımdan sure, Kur'an-ı Kerim'in *"miftah"*ı yahut bugünkü deyimiyle *"mukaddime"*sidir.

Kur'an-ı Kerim'deki pek çok sure gibi Fâtiha suresinin de çeşitli adları vardır. *Fâtihatu'l-Kitâb, Ummu'l-Kitâb, es-Seb'u'l-Mesânî, el-Esâs, eş-Şifâ,*

el-Kâfiye, el-Vâfiye, eş-Şâfiye, en-Nûr, el-Hamd, es-Salât, ed-Duâ, et-Tâ'lim, Fâtiha suresine verilen adlardan bazısıdır.

Fâtiha suresi yedi ayetli bir suredir. Yukarıda zikredilen Hıcr suresinin 87. ayetinde de bu surenin yedi ayetine işaret olunarak *"tekrarlanan yedi ayet"* manasında *seb'an mine'l-mesânî* denilmiştir. Yine bu sebepten Fâtiha suresine *es-Seb'u'l-Mesânî* adı verilmiş ve bu adla da tanınmıştır.

3. Surenin Gayesi

Yukarıda da işaret olunduğu gibi Fâtiha suresi, Kur'an-ı Kerim'in *"mukaddime"*si veya *"ön-söz"*üdür. Bugün de her kitabın bir *"mukaddime"* si vardır. Yazarlar, kitaplarının başına koydukları bu mukaddimede, kitabı niçin yazdıklarını, nasıl bir gayeye ulaşmak istediklerini açıklamaya çalışırlar. Okuyucu, *"mukaddime"yi* okuduğu zaman, kitapta karşılaşabileceği konular hakkında ön bilgi sahibi olur ve kendisini bu konulara karşı hazırlamak imkânını bulur.

Kur'an-ı Kerim'in Fâtiha'sı da bir mukaddimedir ve bu mukaddimede Kur'an-ı Kerim'in gayesine yedi kısa ayetle işaret olunmuştur. Bu bakımdan Fâtiha, Kur'an-ı Kerim'in tümüne muadil bir sure olarak kabul edilir. Yani Kur'an-ı Kerim'in gayesi ne ise bu gaye, Fâtiha suresinde gösterilmiştir.

Peki Kur'an-ı Kerim'in gayesi nedir? Bu gayeyi basit bir ifadeyle ve kısaca şöyle belirtebiliriz: İnsanoğlunu dünya ve ahiret saadetine hazırlamak ve bu saadete götürecek yolları göstermek; aynı zamanda, dünya ve ahiret saadetinden onu mahrum bırakacak yollardan da sakındırmak.

Kur'an-ı Kerim'i başından sonuna kadar okuyan bir kimse, kısaca işaret ettiğimiz bu gayeyi tespit etmekte güçlük çekmez. O hâlde, aynı gayenin öz olarak yedi ayetten oluşan Fâtiha suresinde de görülmesi mümkündür; çünkü bu sure, biraz önce de işaret ettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'in tümüne muadildir.

Bu hususu açıklamaya çalışalım:

Bilindiği gibi, Kur'an-ı Kerim, insanların hak dinden uzaklaşarak kendi elleriyle yaptıkları putlara taptıkları bir devirde gönderilmiştir. Bu sebeple onun doğru yoldan çıkmışları, her şeyden önce Allah'ın varlığı ve birliği inancına davet etmesi tabiidir. Bu bakımdan *tevhid'e* davet, Kur'an-ı Kerim'in ilk hedefi olmuştur. Allah birdir. Ortağı ve benzeri yoktur. Bütün âlemleri, canlı ve cansız bütün varlıkları O tek başına yaratmıştır. Her insanın bu gerçeği bilmesi, O'na inanması ve ikrar etmesi, aynı zamanda kendini yaratana hamd u senada bulunması gerekir. Dünya ve ahiret saadeti bu esas üzerinde gerçekleşir. Fakat her kim bundan sapar, kendisine Allah'tan başka ilahlar bulmaya kalkışırsa, akıbeti hüsran olur.

İşte *tevhid'in* özü ve esası budur. Kur'an-ı Kerim de bu esas üzere gönderilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in bir mukaddimesi olarak nitelendirdiğimiz Fâtiha suresinin ilk ayetlerinde de bu esas veciz bir şekilde belirtilir:

"Hamd u sena, bütün âlemlerin Rahmân ve Rahim olan Rabbine mahsustur. Öyle bir Rab ki O, aynı zamanda din gününün, yani Allah'ı Rab olarak kabul eden ve etmeyenlerin hesaba çekilecekleri günün de sahibidir."

Bu tevhid esası içerisinde yaratıcısını tanıyan insanoğlunun, O'nu yegâne mabut bilmesi ve yalnız O'na ibadet etmesi, Kur'an-ı Kerim'in tevhidden sonraki ikinci esasını teşkil eder. Her surede insanları ibadete çağıran ayetlerin sayısı bu sebepten pek çoktur. İnsan, ancak Rabbine ibadet etmek suretiyle dünya ve ahiret saadetine kavuşabilir. İbadet etmeyen kimse ise tevhid inancını zedelemiş ve dolayısıyla her iki saadetten mahrum kalmış olur; çünkü ibadet, tevhid inancının tabii bir neticesi, aynı zamanda dünya ve ahiret saadetinin başlıca vasıtasıdır. İşte Kur'an-ı Kerim'in tevhidden sonra ikinci gayesini teşkil eden bu ibadet çağrısı, Fâtiha suresinde, yine tevhidden sonraki yerini almış ve burada, inanan

insaznın ağzından *"Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz."* denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, Allah'a ibadet etmeyi sık sık emretmiştir. Ancak, bu emirlerde tekrar edilen *"ibadet"* kelimesinden sadece namaz, oruç, zekât ve hac gibi insanın bedenine veya malına taalluk eden bir takım fiil ve hareketleri anlamamak gerekir. Gerçek ibadet, kalplerde Allah korkusuyla Allah sevgisini birleştirerek O'na tam anlamıyla kulluk edebilmektir. Bu anlamda kulluk, bedene taalluk eden ve dar anlamda "ibadet" adı verilen fiil ve hareketler yanında, Allah Teâlâ'nın din veya şeriat olarak ortaya koyduğu bütün emir ve yasaklarına da uymayı gerektirir; çünkü yegâne doğru ve gerçek yol, bu emir ve yasakları bünyesinde toplayan dindir, şeriattır. İnsanın dünya ve ahiret saadetini de ancak bu din veya şeriat temin eder.

Kur'an-ı Kerim, bütünüyle, Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını toplayan bir din kitabıdır. İnsan, bu emir ve yasaklara uyduğu sürece, Allah'a ibadet etmiş veya kulluk görevini yerine getirmiş olur. Böyle bir kulun, doğru yolda, dinin gösterdiği yolda olduğuna şüphe yoktur.

Kur'an-ı Kerim, tevhid yanında bu yolu da insanlara göstermek için gönderilmiştir. Fâtiha suresinde de keza kulun ağzından, *"Rabbimiz! Bizi (bu) doğru yola hidayet et."* denilmek suretiyle Kur'an-ı Kerim'in gaye ve hedefine işaret edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, doğru yola hidayet edilmesini isteyen ve gerçekten Allah'ın hidayetine mazhar olanlarla bu istekten uzak ve dolayısıyla Allah'ın hidayetinden mahrum kalmış olanlar hakkında pek çok kıssa nakletmiştir. Gayesi, insanoğlunun bu kıssalardan ibret almasını sağlamak, dünya ve ahiret saadetinin kazanılmasında, Allah'ın gazabına uğramış veya dalalete düşmüş kimselerin akıbetlerini göstererek, onları gittikleri yoldan sakındırmak, hidayetine mazhar olan kimseleri de örnek vererek mazhar oldukları hidayete onları özendirmektir. Fâtiha suresinde, Kur'an-ı Kerim'in bu özelliğine de işaret edilmiş ve yine inanan kulun ağzından, "Rabbimiz! Bizden önce gelmiş, gazap etmediğin, dalalette de bırakmadığın kimseleri hidayet ettiğin yola bizi de hidayet et." denilmiştir.

Görüldüğü gibi, Kur'an-ı Kerim'in gayesi, Fâtiha suresinde öz olarak belirtilmiş ve bu sebepten ona "mukaddime" olma niteliği kazandırmıştır. Düşünen her insan, yalnız bu sure üzerinde durması hâlinde bile, kulluk etmenin önemini anlamakta güçlük çekmez. Her vakit namazında onun tekrar tekrar okunması da bu yüceliğinden kaynaklanan bir hikmete dayanır. Yeter ki insan, sık sık okuduğu bu surenin manasını kavrasın ve üzerinde tefekkür edebilsin.

4. Fâtiha Suresinin Namazdaki Hükmü

Fâtiha suresi, farz ve nafile olarak kılınan her çeşit namazın bütün rekâtlarında okunması gereken bir suredir. Ancak, Fâtiha'nın okunuşu, farz ve vacip olması yönünden mezhepler arasında görüş ayrılıklarına sebep olmuştur.

Hanefi mezhebine göre namazlarda Fâtiha okumak vaciptir; Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri ise farz olduğu görüşündedirler. Teferruata girmeden mezheplerin hüküm istihracında dayandıkları bir kaç delile işaret etmek istiyoruz.

Müslim tarafından rivayet edilen sahih bir hadise göre Hazreti Peygamber, "Namazında Fâtiha'yı okumayan kimse namaz kılmamış demektir." buyurmak suretiyle Fâtiha suresinin her namazda okunmasını namazın şartı olarak zikretmiştir. (Hadisin metni için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 296-297; keza bkz. Tirmizî, *Sahîh*, II. 25; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, VI. 142, 275).

Buna karşılık, Müzzemmil suresinin 20. ayetinde, *"Kur'an'dan size kolay geleni okuyun."* buyurulmuştur. İşte bu ayetle biraz önce zikrettiğimiz hadis arasında hüküm istihracı yönünden belirli bir farklılık bulunduğu görülür. Hazreti Peygamber, içinde Fâtiha okunmayan namazın tam namaz sayılamayacağını bildirirken, ayet-i kerimede Fâtiha'dan söz edilmemekte, aksine Kur'an'dan ne olursa okunabileceğine cevaz verilmektedir. İşte mezhepler ara-

sında ortaya çıkan görüş ayrılığının sebebi, ayetle hadisin manaları arasındaki bu farklılıktır.

Hanefi mezhebine göre ayet, namaz kılan kimseyi, dilerse Fâtiha'yı dilerse Kur'an-ı Kerim'den kendisine kolay gelen başka bir sureyi veya bir kaç ayeti okumak yönünden muhayyer bırakmıştır. Hazreti Peygamber'in hadisi ise zanni bir delil olması itibariyle farziyet ifade etmez. Ne var ki zanni de olsa, sıhhati sabit olunca yine bir delildir ve Hazreti Peygamber'in, namazlarında Fâtiha'yı hiç terk etmediği bilinmektedir. Bu sebepten Fâtiha'nın okunması vaciptir. Kasıtlı olarak terk edilmesi hâlinde, namaz batıl olmaz.

Hanefiler dışındaki diğer mezheplere göre, yukarıda zikredilen ayet müphemdir. Hazreti Peygamber'in hadisi ise müphem olan bu ayeti beyan etmiştir. Hazreti Peygamber tarafından açıklanan ayetin emri gereğince Fâtiha'nın okunması farz olur. Farzın kasıtlı olarak terki ise namazın batıl olmasına sebep olur.

5. Fâtiha Suresinin Fazileti

Hakkında umumi bilgi verdiğimiz Fâtiha suresi, hem ilk defa nazil olması, hem her namazda tekrar tekrar okunması, hem de Kur'an-ı Kerim'in tümüne muadil bulunması dolayısıyla şerefi son derece büyük bir suredir. Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de bulunan bütün ayet ve surelerin *Kelamullah* olması dolayısıyla bazısının diğer bazısından daha üstün veya daha faziletli olduğu iddia edilemezse de bazısının ihtiva ettiği mana çokluğu yönünden diğer bazısına nispetle daha üstün sayılması yanlış değildir. Nitekim bir hadisten anlaşıldığına göre, Hazreti Peygamber, Ubeyy ibn Ka'b'a, "Yâ Ubeyy! Allah'ın kitabında hangi ayet sana göre (mana yönünden) daha yücedir?" diye sorduğu zaman, Ubeyy, "Allâhu lâ ilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm." cevabını vermiştir ki (hadisin tam metni için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 556; Ebû Dâvûd, *Sünen*, I. 337; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, V. 58, 142) bu haber, ayet ve surelerin, mana itibariyle birbirinden üstün ve şerefli olduğuna delalet eder. Bu sebeple, mesela İhlâs suresinin yalnız tevhidi ihtiva etmesi dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in üçte birine muadil olduğu, bizzat Hazreti Peygamber tarafından açıklanmıştır. (Bkz. Buhârî, *Sahîh*, VI. 105). Kur'an-ı Kerim, tevhid, ahkâm, vaaz ve nasihatten ibarettir. Fâtiha'nın, her üçünü de içine aldığı göz önünde bulundurulursa Kur'an'ın tümüne muadil olduğu anlaşılır. Bu bakımdan Fâtiha suresinin şeref ve itibarı, diğer surelerden çok daha üstündür.

Fâtiha suresi hakkında bu kısa bilgiyi verdikten sonra, lanetlenmiş şeytandan Allah'a sığınarak, Rahmân ve Rahim sıfatlarıyla âciz kullarını bile rahmetine gark eden O yüce zatın adıyla Kur'an-ı Kerim'in tefsirine başlıyoruz. Bizi, hayrı son derece büyük olan bu işte başarılı kılmasını niyaz ederiz. Âmîn...

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ①

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ② اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ③ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ④ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ⑤

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ⑥ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ⑦

Lanetlenmiş şeytandan Allah'a sığınırım.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

[1] Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

[2] (O, aynı zamanda) Rahmân'dır, Rahim'dir.

[3] Din Günü'nün de sahibidir.

[4] (Rabbimiz!) Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım isteriz.

[5] Bizi doğru yola ulaştır;

[6] Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna;

[7] Gazabına uğrayanların ve sapık olanların yoluna değil.

Nahl suresinin 98. ayetinde Allah Teâlâ'nın şu emri yer almıştır: *"Kur'an okuduğunuzda taşlanmış (lanetlenmiş) şeytandan Allah'a sığın."* Bu emir, gerek Kur'an okumaya ve gerekse Kur'an kıraati dışında, herhangi hayırlı bir işe başlarken, lanetlenmiş şeytandan, onun vesvesesinden ve diğer kötülüklerinden Allah'a iltica edip sığınmaya, bu iltica ve sığınmaya delalet etmek üzere *Eûzu billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm* sözünün tertip ile *"besmele"*den önce okunmasına vesile olmuştur. Bu söz, Kur'an-ı Kerim'in herhangi bir suresinde yer almış bir ayet veya ayetten bir cüz değildir. Bununla beraber, Hazreti Peygamber'den rivayet olunan pek çok hadiste bu sözün (mesela bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV. 93; VII. 99; Müslim, *Sahîh*, IV. 2015) ve *Eûzu billâhi's-semî'il-alîmi mine'ş-şeytâni'r-racîm* gibi benzerlerinin okunduğu ve ashabının da bu şekilde okumakla emrolundukları görülür. Bu bakımdan "istiâze" yani Allah'a sığınma, Müslümanlar arasında sünnet olarak şöhret kazanmış ve *"besmele"*den önce, daima okunagelmiştir.

*"İstiâze"*nin namaz dışında, Kur'an kıraatine başlarken okunması mezhepler tarafından sünnet olarak nitelendirilmiş ise de namaz içinde okunması hususunda bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Hanefi mezhebine göre ilk rekâtta, *Sübhâneke*'den sonra *Eûzu billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm* demek sünnettir; diğer rekâtlarda okunmaz. Hanbeli mezhebi de bu görüştedir.

Şafii mezhebi, *"istiâze"*nin, her rekâtın başında sünnet olduğu görüşündedir.

Maliki mezhebine göre ise *"istiâze"*, ister sesli (cehren), ister sessiz (sirren) okunsun, farz namazlarda mekruhtur. Nafile namazlarda ise sessiz okunması caiz olsa bile sesli okunması mekruhtur.

*"İstiâze"*de, Allah kelamını okumaya başlarken daha önce, ağzı kirleten boş ve kötü sözlerden onu temizlemek ve güzelleştirmek, Allah'ın kuvvet ve kudretini itiraf ile O'nun yardımını dilemek ve nihayet, kulun o batını düşmanının kötülüklerini defetmeye muktedir olmak hususundaki aczini ve zafiyetini bilerek Allah'a sığınmak manası vardır. Onun içindir ki her Müslümanın, bu sözün delalet ettiği manaları bilip anlamış olarak onu her fırsatta tekrarlaması gerekir.

Rahmân ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

*"İstiâze"*yi *"Besmele"* takip eder. "Besmele", *Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* sözünün kısaltılmış şekli olup hayırlı bir işe başlarken Allah Teâlâ'nın adını anmak ve bu adla işe başlamak manasına gelir.

İslamiyet'ten önce Araplar, herhangi bir işe başlarken bağlı bulundukları ilahlarının adlarını anarak başlarlar, mesela *Bismi'l-Lât* (Lât'ın ismiyle), *Bismi'l-Uzzâ* (Uzzâ'nın ismiyle) derlerdi. Her millette buna benzer sözlerin kullanıldığı ve mesela bir memurun, amirinin verdiği bir emri yerine getirirken "Bunu filanın adına yapıyorum." dediği maruftur.

Hazreti Peygamber, İslam Dinini tebliğ etmeğe başladıktan sonra, câhiliyye Arabının kullandığı sözü değiştirmiş ve *"Ey Allah'ım! Senin adınla."* manasına gelen *Bismike'llâhumme* terkibini ve

"Allah'ın adıyla" manasına gelen *Bismillâhi* sözünü kullanmıştır. Ancak, Neml suresinin 30. ayeti nazil olduktan sonra "besmele" son şeklini almıştır. Bu ayette, Hz. Süleyman (as.) tarafından yazılan bir mektup söz konusu edilerek "Bu mektup, Süleyman'dandır ve Rahmân, Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır." denilmektedir ki bu da "besmele"nin Kur'an-ı Kerim'den bir ayet olduğunu göstermektedir. yahut

Yukarıdaki açıklama ışığında, "besmele"nin daha umumi manası şu şekilde belirtilebilir: "İşime, Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla başlıyorum. O'nun emriyle ve O'nun için yapıyorum. Çünkü işin tamamlanmasında gerekli olan kuvvet ve kudret O'ndandır. O bana bu kuvvet ve kudreti vermezse hiçbir şey yapamam."

Hayırlı bir işe başlarken Allah'ın adını anmak, her Müslüman'ın, üzerinde titizlikle durması gereken görevlerdendir. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde buna delalet eden emirler vardır:

"Atalarınızı andığınız gibi, hatta daha çok Allah'ı anın." (2/Bakara, 200).

"Namazlarınızı kıldıktan sonra, ayakta, otururken ve yanlarınız üzerinde iken Allah'ı anın." (4/Nisâ', 103).

"Rabbinin adını an, ihlas ile O'na yönel." (73/Müzzemmil, 8).

"Rabbinin adını sabah akşam an." (76/Dehr, 25).

Hazreti Peygamber'den nakledilen bir hadiste de şöyle denilmiştir: "Bismillah ile başlamayan her ciddi iş noksandır." (Hadis için bkz. İbn Mâce, *Sünen*, I. 585; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, II. 359).

İşte, kısaca açıklamaya çalıştığımız bu sebepler dolayısıyladır ki Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi olan Fâtiha ile Berâe suresi dışındaki diğer bütün sureler *"besmele"* ile başlamıştır.

Ancak, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi *"besmele"*, Neml suresinde yer alan bir ayet olmasına rağmen, gerek Fâtiha suresinin ve gerekse diğer surelerin başındaki *"besmele"*lerin, o surelerden birer ayet olup olmadığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Bilindiği gibi bugün, Müslümanların ellerinde bulunan mushaflar, Hazreti Osman zamanında yazılan, sonra çoğaltılarak çeşitli vilayetlere gönderilen nüshaların kopyasıdır. Bu nüshalarda, Berâe suresi dışındaki bütün surelerin başına *"besmele"* yazılmıştır. Hazreti Osman, bu işi yaparken, şüphesiz, ne yaptığını çok iyi biliyor ve yazılan mushaf nüshalarına Kur'an dışında herhangi bir sözün girmemesi için büyük dikkat ve titizlik gösteriyordu. İşte bu görüşten hareketle, sure başlarına yazılan *"besmele"*nin, ilgili oldukları surelerden bir ayet olması düşünülebilir. Nitekim Şâfiî, bu görüşe sahip olarak, Fâtiha suresinin başındaki *"besmele"*nin bu sureden bir ayet olduğunu söylemiş ve namazda okunmasını farz saymıştır. Diğer surelerin başındaki *"besmele"*ler hakkında ise kendisinden gelen iki değişik rivayete göre, bir defasında onların da ayet oldukları, bir defasında da olmadıkları görüşünü ileri sürmüştür.

Hanefilere göre de *"besmele"*nin mushafta yazılmış olması, onun Kur'an'dan olduğuna delalet eder. Ancak, namazda, Fâtiha suresinin başında okunurken Fâtiha gibi cehren (sesli) okunmaması, onun, sureden bir ayet olmadığını gösterir. Diğer surelerin başında yer alan *"besmele"*ler de böyledir. O hâlde, her sure başındaki *"besmele"*, Kur'an'dan bir ayet olsa bile, başında bulunduğu sureden bir ayet değildir; sadece sureler arasını ayırmak için, teker teker nazil olmuştur.

İmam Mâlik'in bu konudaki görüşü, diğerlerinden farklıdır. Ona göre, sure başlarındaki *"besmele"* Kur'an'dan değildir. Bununla beraber, yeni bir sureye başlarken, her işte olduğu gibi, başlama alameti olarak yazılmıştır. Bu sebepledir ki İmam Mâlik, farz namazlarda, Fâtiha'dan önce *"besmele"*nin cehren (sesli) veya sirren (sessiz) okunmasını meneder.

Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm sözü, dört kelimeden oluşan bir cümledir: İsim, Allah, Rahmân ve Rahîm. Ancak *"isim"* kelimesinin önüne bir (b) harfi eklenmiştir ki bu harf kendinden ön-

ce var olduğu düşünülen bir fiile sonraki cümleyi bağlamak (ilsak) için kullanılmıştır, (b) harfinden önce var sayılan fiil, *"başlarım", "okurum", "yaparım"* olabileceği gibi, *"başla", "oku", "yap"* şeklinde emir de olabilir. Buna göre *"besmele"*, bu fiillerden birisinin var kabul edilmesiyle beş kelimeden meydana gelmiş olur: *"Rahmân (ve) Rahîm (olan) Allah'ın adıyla başlarım."* gibi.

*"Besmele"*deki ilk kelime olarak görülen *"isim"*, bir şeye delalet etmek üzere konulmuş addır. Ahmet, Ali, ağaç, taş, su gibi. İsim özel (has) ve cins olmak üzere iki kısımdır. Şahıs isimleri, yer veya şehir isimleri özel isimlerdendir. Ahmet, İzmir gibi. Bu isimleri taşıyan şahıs veya yerlerin, başkalarında bulunmayan, kendilerine has özellikleri vardır ve bu özellikleriyle diğerlerinden ayrılırlar. Buna karşılık, şehir, ağaç, insan gibi isimler, cins isimlerdendir ve umumi mana ifade ederler. Bu sebeple, mesela "Ahmet" denildiği zaman, onun insan olduğu anlaşılır; çünkü Ahmet, insan cinsi içerisinde yer alır. Fakat "insan" denildiği zaman mutlaka Ahmet anlaşılmaz; çünkü Ahmet'ten başka insanlar da vardır.

Özel isim olan Ahmet ile cins isim olan insan kelimeleri arasındaki bu farklılık, Ahmet'in, her insanda müşterek olan sıfatlarla tarifini imkânsız kılar. Mesela Ahmet, iki eli, iki gözü, ağzı, burnu olan bir kimsedir, demekle tarif edilemez; çünkü bunlar, her insanda bulunan şeylerdir. Bu sebepledir ki bir şahsa veya bir şeye ad olarak verilen özel isim, sadece ona hastır ve onu diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan özelliklerinin alametidir. Yine bu sebeple, özel isimlerin müradifi aranmaz, başka bir kelimeyle tercümesi yapılmaz.

*"Besmele"*de yer alan ikinci kelime *"Allah"* ismidir. *"Allah"*, kendine has sıfatları olan yüce zâtın, gerçek mabudun adıdır ve özel isimdir. Allah Teâlâ'nın kendine has sıfatlarından bazılarını, Kur'an-ı Kerim'in şu bir kaç ayetine işaret ederek gösterebiliriz:

"O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur. O, gizliyi de aşikârı da bilendir. O, esirgeyen, bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur. Hükümdardır, mukaddestir, selam (esenlik veren), mü'min, (güvenlik veren), müheymin (gözetip koruyan), aziz (üstün), cebbar (istediğini yaptıran)dır. Allah, müşriklerin ortak koşmalarından münezzehtir. O, öyle Allah'tır ki yaratan, yarattıklarına şekil verendir. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih eder. O, hüküm ve hikmet sahibidir" (59/Haşr, 22-24).

İşte, Allah, bazılarına işaret ettiğimiz bu ve buna benzer üstün sıfatları kendisinde toplayan yüce zatın ismidir. Hazreti Peygamber, bir hadisinde, "Allah'ın *99* –yüzden bir eksik– ismi olduğunu" söylemiştir. (*Hadisin metni için* bkz. Buhârî, *Sahîh*, VIII. 169; Müslim, *Sahîh*, IV. 2062). Bu isimlerden her birinin, O'nun bir sıfatına delalet ettiği göz önünde bulundurulursa Allah isminin bütün bu sıfatlara delalet ettiği anlaşılır ki başka hiç bir varlık, bu sıfatlar yönünden O'nun eşi ve dengi olamaz. Onun içindir ki tevhid kelimesinde LÂ İLÂHE İLLA'LLÂH (Allah'tan başka ilah yoktur.) denilmiştir.

Allah'tan başka ilah yoktur. Ancak müşrikler, kendileri için putlar yaparak bunları ilah edinmişler ve Allah'a ortak koşmuşlardır. Bununla beraber, bu ilahlardan hiçbiri Allah adıyla anılmamış ve bu ad, sadece, yukarıda sıfatlarından bazılarına işaret ettiğimiz yüce zâta has bir alem olmuştur.

Batıl da olsa müşriklerin kendileri için edindikleri ilahların çokluğu ve kendisine kutsiyet atfedilerek tapınılan her şeye *"ilah"* denilmesi, bu kelimenin cins isim olduğuna delalet eder. Esasen *"ilah"* kelimesinin çoğul yapılarak *"ilahlar"* (âlihe) denilebilmesi de bunu gösterir. Buna karşılık, bir özel ismin çoğul yapılarak kullanıldığı ve mesela *"Allahlar"* denildiği görülmemiştir. Buna göre Allah, ilah cinsi arasında kendine has yüce sıfatları olan, diğerlerinin eşi ve benzeri olmayan, yegâne Hâlık, yegâne Ma'bûd üstün bir varlıktır. Diğer-

leri ise kuvvet ve kudretleri olmayan, insanlara ne fayda ne de zarar getiren yaratıklardır. Bu sebeplerdir ki Allah adı, ilah kelimesiyle ne tercüme edilebilir, ne de bu kelime *"Allah"* adı yerine kullanılabilir.

"İlâh " kelimesinin Türkçe karşılığı olan *"tanrı"* kelimesi de böyledir. O da *"ilah"* kelimesi gibi cins isimdir. Tanrı, tanrıça, tanrılar şeklinde müzekker, müennes ve çoğul olarak kullanılır. Eski Mısır veya Yunan tanrı ve tanrıçaları tarihte şöhret kazanmıştır. Böyle olunca, en aşağı yaratıkların cinsine delalet etmek üzere kullanılan tanrı kelimesini, her türlü noksan sıfatlardan münezzeh, yegâne yaratıcı ve yegâne ma'bûd olan Allah adının karşılığı olarak kullanmak büyük bir hata ve cürettir.

*"Besmele"*de yer alan üçüncü kelime *"Rahmân"* kelimesidir. Bu kelime, kendinden önce yüce ismi zikrolunan Allah Teâlâ'nın sıfatıdır ve *"rahmet"* kelimesinden türemiştir.

Rahmet, lügatte, insan kalbinin bir kimseye karşı acıma ile birlikte meydana gelen bir yakınlık duygusudur ki bu acıma ile yakınlığın artması ve şiddet kazanması hâlinde, o kimseye karşı fiilî yardıma dönüşür; onu sıcaktan veya soğuktan, aç ve açık kalmaktan, kısacası her çeşit tehlikeden, her türlü afat ve beladan korumaya çalışır. Bu sebepledir ki o kimse hakkında *"çok merhametli"* denir. Ancak insandaki bu merhamet duygusunu, Allah Teâlâ'nın rahmetini anlamakta bir ölçü olarak kullanmamız mümkün değildir. Çünkü insandaki merhamet duygusu arızi bir hâldir ve ancak bir teessür ve infial neticesinde hâsıl olur. Teessür ve infialin ortadan kalkmasıyla merhamet duygusunun da yok olduğu görülür. Allah Teâlâ ise teessür ve infial gibi mahlukata has sıfatlardan münezzehtir. Bu sebeple Allah Teâlâ'nın rahmeti, kullarının merhametiyle kıyas olunamayacak bir üstünlük arz eder ve ezelden ebede eser ve neticesi inam ve ihsan olarak tezahür eden sonsuz bir merhameti gösterir.

Rahmet-i ilahînin ezelden ebede sonsuzluğu, Allah Teâlâ'nın zatına has ve zatıyla birlikte kadim olan irade sıfatının bir sonucudur ve kulları için daima hayrı murat ettiğini gösterir.

Allah Teâlâ'nın iradesi, olabilecek veya olmayabilecek her şeyi, irade sıfatının taalluku ile dilediği zamanda ve dilediği şekilde yapması veya yapmaması manasına gelir. Bir şeyi yapmasında veya yapmamasında, O'nun iradesine dışarıdan tesir edecek, yapmaya zorlayacak veya yapmaktan vazgeçirecek hiçbir güç yoktur. Allah Teâlâ'nın bu sıfatı, O'nun zatına has bir sıfat olması dolayısıyla, zatiyle kaim, kadim bir sıfattır. İşte ilahî rahmet, böyle bir sıfatın insanların hayrına yahut iyiliğine tecellisini gösterir.

Allah Teâlâ'nın, bütün âlemleri, canlı cansız bütün varlıkları iradesiyle yaratması, canlı olanlara, yaşayışlarını sürdürebilmeleri için çeşit çeşit rızıklar vermesi, bunlar arasında insana ayrı bir mertebe vererek, onu akıl, duygu ve düşünce ile diğerlerinin üstüne çıkarması, kısacası, her şeyi yerli yerinde sevk ve idare etmesi, O'nun sonsuz rahmetinin bir neticesidir.

İşte Allah Teâlâ'nın böyle bir rahmet sahibi oluşu, O'nun, kendisini Kur'an-ı Kerim'de Rahmân sıfatıyla tanıtmasına vesile olmuştur.

Rahmân, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, *"rahmet"* kelimesinden türemiş olup son derece merhametli, çok rahmet sahibi manalarına gelen bir sıfat-ı müşebbehedir. Şu var ki bu sıfat, ezelî ve ebedî bir rahmete delalet ettiği için hiç kimse hakkında kullanılmamış, yalnız Allah Teâlâ'ya tahsis edilmiştir.

Rahmân kelimesinin diğer bir özelliği de Kur'an-ı Kerim'de, Allah ismi makamında özel bir isim olarak kullanılmış olmasıdır. İlgili ayetler şunlardır: "İster Allah diye çağırın, ister Rahmân diye çağırın, hangisiyle çağırırsanız, en güzel isimler O'nundur." (17/İsrâ, 110); "Senden evvel gönderdiğimiz peygamberlerimizden sor: Biz, Rahmân'dan başka tapılacak ilahlar yapmış mıyız?" (43/Zuhruf, 45); "Sen ancak Kur'an'a uyan

ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseleri korkutacaksın" (36/Yâsîn, 11). "(Cennet), görmeden Rahmân'dan korkan ve (O'nun itaatine) yönelmiş bir kalp ile gelen kimselere hastır." (50/Kâf, 33); "Ey babam! Şeytana tapma; çünkü şeytan Rahmân'a çok asi olmuştur." (19/Meryem, 44); "Rahmân'ın yaratışında hiçbir düzensizlik göremezsin." (67/Mülk, 3).

Meallerini zikrettiğimiz bu ve elliye varan diğer ayetlerde, *"Rahmân"* kelimesinin Allah'a has ve Allah ismine muadil bir manada nasıl kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu sebepledir ki Rahmân özel bir isimdir ve diğer özel isimler gibi herhangi bir dile tercüme edilemez.

*"Besmele"*de de görüldüğü gibi, *Rahmân* kelimesi, Allah Teâlâ'nın sıfatı olması ve ezelden ebede O'nun sonsuz rahmetine delalet etmesi dolayısıyla, şümulü umumidir; yani, gözle görülsün veya görülmesin, yoktan var edilmiş veya yaratılmış her ne varsa, hepsi de rahmeti Rahmân'ın eseri, neticesidir. Bu rahmetin dışında kalmış hiçbir varlık düşünülemez. Hatta bu rahmet o kadar umumidir ki canlısından cansızına, taşından ağacına, nebatından hayvanına ve insanına, insanın çalışanından çalışmayanına, mü'mininden kâfirine, meleğinden şeytanına kadar akla ne gelirse hepsini de içine alır. Bu bakımdan, her şeyin vücut buluşu, ortaya çıkışı veya yaratılışı kesbî değil vehbîdir, iradi değil cebridir; rahmeti Rahmân'ın eseridir. İşte bundan dolayıdır ki *"Allah Teâlâ, dünya ve ahiretin Rahmânıdır."* denilmiştir.

Fakat mesele sadece bundan ibaret değildir. Eğer iş bu kadarla bitmiş olsaydı, âlemde her şey yaratıldığıyla kalır, onda hiçbir değişme, hiçbir gelişme olmazdı. Yaratılan, rahmeti Rahmân'ın tabiatına mahkûm olur, insan ve hatta Allah Teâlâ yaptıklarında mecbur sayılırdı. Bunun neticesi olarak, ilim ile cehalet, çalışma ile tembellik, hak ile haksızlık, adalet ile zulüm, şükür ile nankörlük, itaat ile isyan, iman ile küfür, hâsılı iyilik ile kötülük arasında fark kalmaz, hesap olmaz, kitap olmaz, hiç kimse yaptığının karşılığını bulmazdı.

Oysa Allah Teâlâ, hiçbir şeyi sebepsiz ve hikmetsiz yaratmamış, yarattıklarını başıboş bırakmamıştır. Rahmeti Rahmân'ın bir eseri olarak, insanı yarattığı zaman, ona kendi iradesinden irade ihsan etmiş ve böylece insanın kendi irade ve ihtiyarıyla çalışıp kazanmasını ve değişip gelişmesini sağlayacak yolu ona göstermiştir. Keza insana, çalışmakla tembelliği, ilim ile cehaleti, hak ile haksızlığı, adalet ile zulmü, şükür ile nankörlüğü, itaat ile isyanı, iman ile küfrü, hâsılı kendisini dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak doğru yol ile hüsrana götürecek eğri yolu birbirinden ayırt etmesini sağlayacak bir akıl vermiş, aklını kullanıp doğru yolu bulana rahmetini artıracağını, akılsız davranıp eğri yolu seçeni bu rahmetten mahrum bırakacağını, üstelik akılsızlığın cezasını çok ağır bir şekilde ödeteceğini bildirmiştir.

İşte Allah Teâlâ'nın, Rahmân sıfatının bir eseri olarak, âlim, cahil, çalışkan, tembel, haklı, haksız, adil, zalim, muti, asi, mü'min, kâfir ayırmadan herkese ve her mahluka teşmil ettiği rahmetine ilave olarak, sadece âlime, çalışkana, haklıya, adile, mutiye, mü'mine, hâsılı kendi iradelerini Allah Teâlâ'nın iradesiyle ahenk içinde tutabilen herkese ihsan ederken diğerlerini mahrum bıraktığı rahmeti, O'nun Rahîm sıfatının icabıdır ki bu sıfat, *"besmele"*nin dördüncü kelimesi olarak yer almıştır. O hâlde, bunu kısaca ifade etmek gerekirse, başlangıçta çalışana çalışmayana bakmadan, onu vücuda getirerek öylece idare etmek Allah Teâlâ'nın Rahmân sıfatının eseri iken sonradan, çalışana çalıştığının semeresini vermek de O'nun Rahîm sıfatının sonucudur. Bir başka ifadeyle denebilir ki insan, istese de istemese de kendisine vücut verilmiş ve bunun bekası için gerekli nimetler ihsan edilmiştir. Bu, ezelden ebede Rahmân olan Allah Teâlâ'nın rahmetidir. Fakat insan, Allah Teâlâ'nın irade ve ihtiyarını temsil etmek ve O'na yakınlık peyda

ederek rızasını kazanmak için yaratılmıştır. Bunun için kendisine irade ve akıl verilmiştir. Bunları doğru yolda kullanarak rızasını kazanan insan, Allah Teâlâ'nın mükâfatına nail olur; doğru yoldan sapan ise bundan mahrum kalır. Bu da Allah Teâlâ'nın Rahîm sıfatından yayılan rahmettir. Bu sebepten denilir ki "Allah Teâlâ, ahiretin Rahîm'idir"; yani ahiret günü bütün mü'minleri rahmetine gark eder.

Şunu da unutmamak gerekir ki Allah Teâlâ'nın Rahmân sıfatı, kendine has zât sıfatı olduğu hâlde, Rahîm sıfatı, kendi içgüdüleri veya iradeleriyle hareket eden mahlukata da bir nebze bahşedilmiş bir sıfattır. İnsanların kendi yavrularına veya birbirlerine karşı besledikleri şefkat ve merhamet dolu yardım duygusu yahut bir kuşun, yavrusu başında kanat çırpışı, sahip olduğu bu Rahîm sıfatının bir eseridir. Bundan dolayı insanın, Allah Teâlâ'nın zatına has olan Rahmân sıfatıyla nitelendirilmesi mümkün olmasa bile, Rahîm sıfatıyla nitelendirilmesinde bir beis yoktur. Nitekim bir kimse hakkında *"çok merhametli"* manasında *"rahîm"* denilmesi bundandır.

[1] Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

1 Yalnız O Allah'tır ki bütün âlemleri yarattığı, kullarını, hiçbir karşılık beklemeden bol bol nimetlendirdiği için hamd olunur. O'ndan başka hiç kimseye, hiçbir varlığa hamd etmek yaraşmaz. Hamd olunmak yalnız O'nun hakkıdır.

Fâtiha suresinin, dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in ilk ayeti, insanoğluna bu gerçeği öğretmek için gönderilmiştir. Farz kılınan beş vakit namazın her rekâtında tekrar tekrar okunan bu ayetle artık öğrenilmiş olmalıdır ki her Müslüman, Allah'ın her kulu, kendisine ihsan edilen sayısız nimetlere karşılık Allah'a hamd etmekle mükelleftir. Hamd, Allah'ın emri, insanın da görevidir.

Dikkat edilecek olursa ayet, bir haber cümlesi olarak gelmiş ve hamdin, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsus olduğunu bildirmiştir. Fakat, delalet ettiği mana emir manasıdır: Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd ediniz.

Kur'an-ı Kerim'de, haber cümlesi olarak gelen, fakat emre delalet eden buna benzer ayetler vardır. Mesela, *"İbrahim'in makamı; her kim oraya girerse (tecavüzden) emin olur."* (3/Âl-i İmrân, 97) ayeti bir haber cümlesi olduğu hâlde, *"İbrahim'in makamına (Mescid-i Harâm) girip sığınan kimseyi artık emin bırakınız; ona tecavüz etmeyiniz."* manasındadır. Bunun gibi hamd de Allah'a mahsustur ve insanın O'na hamd etmesi zorunlu bir görevdir.

Hamd, Türkçede karşılığı bulunmayan bir kelimedir. Her ne kadar bazıları bu kelimenin karşılığı olarak *"övgü"* (övmek) kelimesini kullanırlarsa da bu kelime, aslında hamdin değil *"medh"*in karşılığıdır. İnsan, canlı olsun cansız olsun, iyi olsun kötü olsun, hoşlandığı pek çok şeyi metheder, yani över. Eğer bir kimseyi methederse ondan herhalde iyilik görmüş olması lazımdır. Bununla beraber, iyiliğini ve kötülüğünü görmediği kimseleri de methettiği olur. Fakat gereksiz medihler dalkavukluk sayılır ve çirkindir. Hazreti Peygamber bir hadisinde, "Meddah kimseleri gördüğünüz zaman yüzlerine toprak saçınız." buyurmuştur (Müslim, *Sahîh*, IV. 2297) ki bu, dalkavukluğun ne kötü bir şey olduğunu gösterir. Oysa hamdde dalkavukluk söz konusu değildir.

Arapçada hamdin manasına yakın olarak kullanılan bir de *"şükür"* kelimesi vardır ve gerçekleşmiş bir iyiliğe veya elde edilmiş bir nimete karşı kalp ve dil ile yapılan teşekkür manasına gelir. Bu iyilik gerçekleşmemiş veya nimet elde edilmemiş ise teşekküre gerek kalmaz. İnsan, kendisine yardım eden kimseye teşekkür eder; fakat o kimsede herhangi bir yardım teşebbüsü olmamışsa, teşekkür etmeye lüzum görmez. Bu bakımdan şükür de medih gibi, hamdin müradifi (eş anlamlısı) değildir. Çünkü hamd, kendi iradesiyle ihsanda bulunan kimseye karşı, hâlen o ihsandan nasibini almamış olsa bile, ileride

alacağı ümidini hiçbir zaman yitirmeyen kimse tarafından yapılır. O hâlde, kısaca belirtmek gerekirse elde edilen bir nimete karşılık şükür, elde edileceği ümit olunan bir nimete karşılık da hamdedilir. Birincisi geçmişte kavuşulan nimetin sevincini, ikincisi de gelecekte kavuşulması ümit edilen nimetin şevk ve heyecanını taşır. Bu bakımdan, insanın hâli ve geçmişi için Rabbine şükrederken, geleceği için de hamd etmesi gerekir.

Fakat insanoğlu, ilahî bir hikmet gereği, nankör yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de onun nankörlüğüne sık sık işaret edilir. Bir ayette mealen şöyle buyurulmuştur: "Denizde size zarar dokunsa, bütün taptıklarınız kaybolur gider; yalnız O (Allah) kalır. Fakat O, sizi kurtarıp karaya çıkarınca, yüz çevirir dönersiniz; zaten insan da nankördür." (17/İsrâ,

Oysa insanın, kendisini kurtaran Rabbine şükretmesi gerekmez mi? Hayır, şükretmez; çünkü nankörlüğü, şükretmesine engel olur. Hâlbuki onun, bu geçici dünyada var oluşunun hikmeti, sınanmak, denenmektir. Kur'an-ı Kerim'in bir suresinde de şöyle buyurulmuştur; "Biz insanı, bir nutfeden, (iki cinsin) birleşmesinden yarattık. (Muradımız) onu denemektir. Onun için kendisini işitir ve görür kıldık. Ona yolu gösterdik. Artık o da ya şükredici olur yahut nankörlük eder." (76/Dehr, 2-3).

İnsanın nankörlüğü, hâli ve geçmişi çabuk unutarak daima geleceği düşünmesinden ileri gelir. Geçmişte elde ettiği ve hâlen elinde bulundurduğu nimetler onu doyurmaz ve büyük bir hırsla gelecekte elde edeceği yeni nimetlerin peşinde koşar. İşte bu hırstır ki ona, elindekiler için şükretmesini unutturur. Oysa insanın şükretmek için sahip olduğu nimetler sayılamayacak kadar çoktur. Allah Teâlâ bir ayette şöyle buyurmuştur: "İşte O Allah'tır ki geceyi dinlenmeniz, sükûn bulmanız, gündüzü de görmek için apaydınlık yarattı. Muhakkak ki Allah, insanlara karşı çok lütufkârdır; fakat onların çoğu şükretmez." (40/Mü'min, 61).

Görülüyor ki insanın göze çarpan ilk büyük kusuru, kendisine verilen nimetlere karşılık şükretmemesidir. İyiye yöneliş ise bu kusurun ortadan kaldırılması ve insanın şükreden bir kul olmasıyla mümkündür. Bu da onun, biraz önce işaret ettiğimiz hırstan kurtulmasıyla gerçekleşir. Hırstan kurtuluş, başkasına ihsan edilenden dolayı nefsini haset denilen illete kaptırmadan, Allah'ın, kendisine de ihsan edeceği ümidi içinde bulunmak ve bu ümidin verdiği şevk ve heyecan ile Allah'a hamd etmek suretiyle olur. Hamdetmesini bilen kimse, hem nefsini hırstan temizlemiş, hem de şükür kapısına yaklaşmış olur. Çünkü şükre hamd yoluyla ulaşılır. Hazreti Peygamber bir hadisinde, *"Hamd şükrün başıdır; Allah'a hamdetmeyen şükür de etmez."* buyurmuştur.

Demek ki insan, hamdederek şükretmesini öğreniyor. Ne var ki layıkıyla hamdetmenin güçlüğü, şükredenlerin az olması sonucunu doğuruyor. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, *"Kullarımdan şükredenler azdır."* (34/Sebe', 13) şeklinde buyurulmuştur.

Peki, Allah'a nasıl hamdedilir?

Hamdin güçlüğü, bu soruya verilecek cevapta kendisini gösterir. Önce şuna işaret etmek gerekir ki insan ELHAMDÜLİLLAH demek suretiyle Allah'a hamdetmiş olur. Ancak bu söz, kuru kuruya söylenmiş, ruhsuz bir sözden ibaret olmamalıdır. Hamd, hem dil ile hem kalp ile hem de diğer organlarla yapılmalıdır. Dil ile yapılan hamd, hamdin Allah'a mahsus olduğunu ikrardan ibaret olan ELHAMDÜLİLLAH demektir. Ancak dil, bunu ikrar ederken kalp, kendi yönünden, hamde layık olan Allah'ın birliğini, O'ndan başka ilah, O'ndan başka ibadet edilmeye değer hiçbir varlık bulunmadığını; her şeyi yaratan, her şeyi düzene koyan, idare eden, can veren ve can alan yalnız O olduğunu; en güzel isimlerin, en yüce sıfatların O'na ait bulunduğu-

nu tasdik etmelidir. Beden ise bütün organlarıyla, kalbin yegâne ma'bûd olarak tanıdığı Allah'ın, emir ve yasaklarına tam bir boyun eğişle O'na ibadet etmeli, kulluk görevini kusursuz yerine getirmelidir.

İşte, dil, kalp ve bedenin, beraberce yapmak zorunda olduğu böyle bir hamd, yalnız Allah'a mahsustur. O, öyle Allah'tır ki bütün âlemlerin Rabbidir. Yerde gökte, canlı cansız, gözle görülen ve görülmeyen, bilinen ve bilinmeyen her ne varsa bunların hepsi, O'nun tarafından yaratılmış, hepsi bir nizam içerisinde kendi yerine O'nun tarafından konulmuştur.

Rab kelimesi, terbiye manasında mastar olmakla beraber, bir şeyi veya bir insanı, en iptidai hâlinde ele alarak adım adım, derece derece yetiştiren, terbiye eden ve kemale erdiren "mürebbi" manasında isim olarak da kullanılmıştır. Lügatteki bu manası yanında bir de sahip ve malik manasına gelir ki ev sahibi hakkında *rabbu'd-dâr,* mal sahibi hakkında da *rabbu'l-mâl* denildiği maruf ve meşhurdur. Ancak rab kelimesi, *rabbu'd-dâr* ve *rabbu'l-mâl* terkiplerinde olduğu gibi bir izafet yapılmadan sadece "Rab" denilmek suretiyle Allah'tan başka hiç kimse hakkında kullanılmaz. Çünkü bu kelime, varlık âlemini icat eden, kemaline varıncaya kadar onu terbiyeden geçiren, beslenmesi için her çeşit ihtiyacını temin eden ve bunun gibi dilediği her şeyi kendi iradesiyle yapabilecek kuvvet ve kudrete sahip bulunan Allah Teâlâ'ya delalet eder. Buna göre Rab, hem yoktan var ederek yaratan, hem de yarattıklarını bir nizam içerisinde olgunlaştıran demektir ki ayet-i kerimede, şümulü dolayısıyla *Rabbu'l-âlemîn* denilmiştir.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki "âlem" kelimesiyle bütün mevcudat kastedilmiş olmakla beraber, bunun "Rab" kelimesiyle uyuşan bir manası da bulunmaktadır. Dilde bu kelimenin çok defa canlı varlıklara delalet etmek üzere kullanılması âdet olmuş ve "insanlar âlemi", "hayvanlar âlemi" veya "nebatlar âlemi" denildiği hâlde, hiç bir zaman cansızlara delalet etmek üzere, "taşlar âlemi" veya "topraklar âlemi" denilmemiştir. Allah Teâlâ cansız varlıkları da yaratarak onlara derece derece bir nizam vermiş ise de terbiye söz konusu olduğu zaman daima canlı varlıklar ve bunlar arasında özellikle insan, bu terbiyeden en büyük nasibini almıştır. Bundan dolayı insan, bütün mevcudatı yaratan ve terbiye eden Allah'a hemdetmek zorundadır; çünkü hamdedilmeye layık yalnız O'dur.

[2] (O, aynı zamanda) Rahmân'dır, Rahîm'dir.

2 Allah Teâlâ, ilk ayette, kendisini *Rabbu'l-âlemîn* diyerek vasfedip bütün mevcudat üzerindeki azametini ve hâkimiyetini ilan ettikten ve kullarının kalbinde bu azamet ve hâkimiyetten ileri gelen korku ürpertileri meydana getirdikten sonra, manalarını daha önce açıkladığımız Rahmân ve Rahîm sıfatlarını zikrederek onlara müjdeyle sükûnet veriyor. İlahî hikmet, kulların daha itaatkâr olmalarını sağlamak için azap ile müjdeyi, korku ile sevgiyi beraberce işlemeyi edebî sanatın bir gereği saymıştır. Kur'an-ı Kerim'de bunun pek çok örneğini görmek mümkündür. Mesela Hıcr suresinin 49-50. ayetlerinde şöyle buyurulmuştur: "Kullarıma haber ver ki muhakkak ben, evet ben, mağfiret ve rahmet ediciyim. (Bununla beraber) azabım da elbet en şiddetli azabın ta kendisidir."

Kur'an-ı Kerim'de görülen bu eşsiz üslup, insanın ne Allah'ın sadece azap edici bir varlık olduğunu düşünerek ümitsizliğe düşmesine, ne de sadece mağfiret edici olması dolayısıyla kendisini O'nun kontrolü dışında saymasına yol açar. Aksine insan, devamlı kontrol altında bulunduğunu bilerek, kendisini Allah'ın azabından kurtaracak ve mağfiretine kavuşturacak bir düşünce ve davranış içinde bulunur.

Fâtiha suresinde bu üslubun ince bir sanatla işlendiği görülmektedir. *Rabbi'l-âlemîn* lafzıy-

la Allah Teâlâ'nın azametini insan kalbine nakşedip ürperti hâsıl ederken, rahmetinin sonsuzluğuna işaret ederek bu ürpertiyi sevinç dolu bir ümide dönüştürüyor. İnsan, işte o zaman anlıyor ki kendisi, bütün canlıları yaratan, sonra terbiye eden ve rahmetini esirgemeyerek onlara bol bol ihsanda bulunan Allah Teâlâ'nın devamlı kontrolü altındadır. Bu kontrolden kurtuluş yolu bulunmadığı gibi, bir gün bu ihsana karşılık yaptıklarının hesabı kendisinden sorulacaktır. Bunu soracak olan elbette Allah Teâlâ'dır. Çünkü O,

[3] Din Günü'nün de sahibidir.

3 Din günü, ahiretteki hesap günüdür. Bu gün mutlaka gelecek ve insanlar Rablerinin huzurunda mutlaka hesaba çekileceklerdir. Yaratılışın gayesi bunu gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ, insanı yaratmış, akıl ve irade vererek ve en güzel şekilde terbiye ederek onu diğer varlıklardan ayırıp yüceltmiş, sonra da ona bir takım görevler yükleyerek kendisinden Rab olarak tanınmasını istemiştir. Her nimetin bir külfeti olmak gerek. Allah'ın sayısız nimetlerine karşılık insanın bu külfetlere katlanması kulluk icabıdır. Diğer yönden bu külfetler de insan için ayrı birer nimet sayılmalıdır. Allah Teâlâ'nın insana yüklediği hiçbir görev onun zararına değildir. Aksine bunların hepsi de ona insanlık şeref ve haysiyetini kazandıracak, onları kendi nefsinin şaşırtmasından, başkalarının yanıltmalarından koruyacak görevlerdir. Bu görevlerin yerine getirilmesi gerekir. Bununla beraber insan onları çekilmez bir yük sayarak tembellik eder, Rabbine kulluk etmekten kaçınırsa işte o zaman, O'nun emirlerine karşı isyan, nimetlerine karşı nankörlük etmiş olur. Oysa iyiyle kötünün, itaatle isyanın, şükür ile nankörlüğün bir olmaması, aynı kefede tartılmaması gerekir. İnsanoğlunun, uğrunda savaşıp ölümü göze aldığı iyilik, güzellik ve doğruluğun, zıtlarından mutlaka ayırt edilmesi ve bunlara yönelenlerin, bunları kendilerine düstur edinenlerin mutlaka mükâfatlandırılmaları gerekir. Aksi hâlde uğrunda savaşıp ölünecek ne kalır?

Zaten dinin gayesi de insanları iyi, güzel ve doğru olan yola yöneltmek değil midir? Peygamberler bunun için gönderilmemişler midir? Eğer iyi ile kötü birbirinden ayırt edilmez, iyilik yapanla kötülük yapan, yaptıklarının karşılığını görmezlerse, dinin ve onu tebliğ etmekle görevli peygamberin ne hükmü kalır?

Hayır, insan asla başıboş bırakılmayacak, yaptığının karşılığını mutlaka görecektir. İyilik eden mükâfatını alacak, kötülük eden de akıbetini görecektir ki bu hesap, ayet-i kerimede de işaret olunduğu gibi, din günü, yani hesap veya ceza günü görülecektir.

Dinin gayesi, Allah'a itaat edenle isyan eden arasındaki bu hesabın görüleceğini duyurarak insanı itaat yoluna davet etmek olunca, hesabın görüleceği bu güne "Din Günü" denilmesindeki incelik kolayca anlaşılır.

"Din Günü", 24 saatlik bir zaman dilimi değil, süresini ancak Allah'ın bildiği bir zaman uzunluğudur ve *ba'su ba'del mevt* dediğimiz "öldükten sonra dirilme" ile başlayan kıyamet gününün bir bölümüdür. Bu sebepten hesap veya ceza günü de denilen din günü sözünde kıyamete bir işaret varsa da bu söz, kıyamet günü manasına gelmez.

İşte bu din gününün yegâne maliki, sahibi Allah Teâlâ'dır. Mademki bütün âlemleri, canlı ve cansız bütün varlıkları yaratan O'dur; mademki hepsini terbiye eden ve hepsini nizama sokan O'dur ve mademki Rahmân ve Rahîm olarak hepsine sayısız nimetler veren ve rahmetini onlardan esirgemeyen O'dur; o hâlde hesap gününün maliki, sahibi de elbette O olacaktır. Ve elbette kullarını hesaba çekerek iyileriyle kötülerini birbirinden ayıracak, iyilerini mükâfatlandırıp kötülerini cezalandıracak olan da O'dur. İster bazı kıraatlere göre "Sahip" manasına gelen "Malik" olsun, ister diğer bazılarında okunduğu gibi hükümdar

manasına gelen "Melik" olsun, hesap günü, bütün kulları hakkında hüküm verecek olan da yalnız Allah Teâlâ'dır.

O hâlde, insan için yalnız O'na kulluk edip yalnız O'na sığınmaktan başka çare yoktur. İşte bundan dolayı, yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız bu gerçekleri görüp anlayan ve onlara inanan insan, Rahmân, Rahîm ve din gününün sahibi, bütün âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ'ya yönelir ve O'na der ki:

4 (Rabbimiz!) Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım isteriz.

4 Çünkü senden başka ma'bûd, senden başka sığınılıp yardımı istenecek Rab yoktur. Senin ulûhiyetin (tek ilah oluşun), benim ubudiyetimi (kulluğumu), senin rubûbiyetin de (Rab oluşun) benim sana sığınmamı ve senden yardım istememi gerektirir.

İbadet, kulluk etmek manasına gelir. İnsan, yaratılışı icabı kulluk etmeye müsait olan bir varlıktır. Bir ayette, *"Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım."* (51/Zâriyât, 56) buyrulmuştur. Bu açık ve kesin beyan, insanoğlunun fıtratında ibadet etmeye, kul olmaya karşı bir eğilimin bulunduğunu gösterir. Bu eğilim dolayısıyladır ki insan, kulluk edeceği bir varlık bulmakta güçlük çekmez. Nitekim insanlık tarihinde, insanoğlunun zaman zaman gerçek ma'bûdu unutarak kendisine çeşit çeşit ilahlar edinmesi; hatta bazen, kendi cinsinden bir varlığı ilah mertebesine yükselterek onun kulu ve kölesi olması yaratılışındaki bu eğilimden dolayıdır.

Hâlbuki insan, bu eğilimine rağmen şerefli bir varlıktır. Allah Teâlâ bunu Kur'an-ı Kerim'de belirtmiş ve İsrâ suresinin 70. ayetinde şöyle buyurmuştur: "Biz gerçekten insanoğullarına büyük şeref verdik. Onları karada ve denizde taşıdık; en güzel şeylerden onlara rızıklar verdik ve yarattıklarımızın çoğuna büsbütün üstün kıldık."

Onun için insan, kendisine bahşedilen bu şerefli mertebeyi takdir ederek koruması, ona gölge düşürecek yahut onu minnet, zillet ve hakarete maruz bırakacak her türlü düşünce ve davranıştan uzak bulunması gerekir. İnsanın kendi cinsinden bir canlıya yahut başka bir şeye kul ve köle olması, kendi şerefini yok etmesi ve yegâne ma'bûd olan Allah'ın ulûhiyetini inkâr etmesine sebep olacaktır. Bu sebeple insan, yalnız Allah'a kulluk etmeli ve yalnız O'na sığınmalıdır. Bu, şeref ve haysiyeti korumanın tek yoludur.

Allah'a ibadet etmek, namaz, oruç, zekât ve hac gibi sadece bedene ve mala taalluk eden davranışlardan ibaret değildir. İbadet kelimesi, lügatte, bir şeye sımsıkı yapışmak, sarılmak ve onu hiçbir surette bırakmamak manasına gelir. Şeriat dilinde ise bu manaya uygun olarak insanın, kendisini Rabbine bağlaması, zikriyle ve fikriyle O'nda bulunması ve O'nda yaşaması, kulluğunun gerektirdiği bütün davranışları yapmasıdır. Bunun için de Allah'ın bütün üstün sıfatlarıyla bilinip tanınmasını gerektiren kemale ermiş bir imana ihtiyaç vardır. İşte bu imanla, biraz önce işaret ettiğimiz davranışların bir insanda birleşmesi hâlindedir ki o insan Allah'ın gerçek kulu olur; yalnız O'na ibadet eder, yalnız O'ndan yardım ister.

Yalnız Allah'tan yardım istenmesi, O'nun bütün âlemlerin Rabbi olması dolayısıyladır. Canlı ve cansız her ne varsa, hepsini de kendi kuvvet ve kudretiyle yaratan, terbiye eden, sonra da bol bol rızık veren O'dur. Kuvveti ve kudreti sınırlı olan insan, ibadetlerinde olduğu kadar diğer işlerinde de O'nun yardımına muhtaçtır. O'nun yardımı olmazsa, insan ne kulluk görevini yapabilir, ne de diğer işlerini. Bir gün Hazreti Peygamber Hz. Muâz'ın elini tutmuş ve ona şöyle demiştir: "Vallahi ben seni severim; sana tavsiye ederim ki her namazın arkasından şu duayı ihmal etme: Allah'ım, seni zikrimde, sana şükrümde ve sana ibadetimde bana yardım et." (Ebû Dâvûd, *Sünen*, I. 349; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, V. 245).

Yardım, insanın kendi kuvvet ve kudreti dâhilinde yapabileceği önemli işler için istenir. İnsan yapacağı işe teşebbüs eder ve bu arada Allah'ın yardımını istemekten de geri kalmaz; çünkü her iş, ancak O'nun yardımıyla sonuçlanır. İşte bu inanç içerisinde Rabbine yönelen insan, bütün işlerinin doğru ve Rabbinin rızasına uygun olması için O'na kalbinin bütün saflığıyla dua eder ve şöyle der:

[5] Bizi doğru yola ulaştır.

5 Mademki bütün âlemlerin Rabbi sensin; mademki senin yardımın olmadan biz hiçbir şey yapamayız; o hâlde bizi dünya ve ahiret saadetine erdirecek doğru yola ulaştır. Çünkü biz senin yardımın olmadan bu yolu bulamayız. Hissimize güvenerek bir yol seçecek olursak doğruyu eğri görüp ondan sapabiliriz. Aklımız ise çok defa şehvetin esiri olan nefsimizin emri dışına çıkmadığı için ona hiç güvenilmez. Onun için, rıza gösterdiğin, bizzat seçtiğin doğru yola, bizi sen ilet. Aslında sen bize, Sevgili Peygamber'inle ve onun vasıtasıyla gönderdiğin Kur'an-ı Kerim'de bu yolu gösterdin. Fakat sadece göstermen bize yetmiyor. Dünyaya aşırı bağlılığımız, çok defa gözlerimizi kararttığı için gösterdiğin bu yolu göremiyoruz. Onun için bize yardım et ki bu yolda dosdoğru gidebilelim.

İşte bu manada kul, yalnız Allah'a ibadet edileceğinin ve yalnız O'ndan yardım isteneceğinin tam inancı içerisinde, O'ndan istenecek ilk ve sürekli yardımın da hidayet ve irşat olması gerektiğini bilmek zorundadır. Bu yardım isteği, ne şan şöhret ve ne de mal mülk kazancıyla ilgilidir. Çünkü Allah'ın hidayetinden mahrum kalmış insanın, ne şanı şöhreti, ne de malı mülkü kendisi için bir kurtuluş vasıtasıdır. Bunlar, insana, geçici bir dünya saadeti getirmiş olsa bile ebedî olan ahiret hayatı için hiçbir fayda sağlamaz. Onun için insanın her şeyden önce hem dünya, hem de ahiret saadetine vesile olacak bir şey için Allah'ın yardımını istemek zorundadır. Bu vesile de hak olan, doğru olan, Allah'ın rızasına uygun olan yolda gidebilmektir.

Her ne kadar insan, akıl sahibi olarak, diğer varlıklardan ayrılmış ve onlar arasında üstün bir mevki kazanmış ise de aklın her insanda birbirinden farklı derecelerde bulunması ve daima gelişmeye müsait olması dolayısıyla, her zaman doğru yolu, özellikle Allah'ın rızasına muvafık yolu bulabilmesi mümkün değildir. Nitekim toplumlar içinde akıllarıyla övünen nice insanlar vardır ki akılları şehvetlerinin esiri olmuş, sadece onları tatmin etmek için faaliyet göstermiş ve bu sebepten akıl onları doğru yola iletememiştir. O hâlde insanı bu yola sevk edecek, bu yolda gitmesini sağlayacak ayrı bir güce ihtiyacı vardır ki bu da Allah Teâlâ'dır. İnsan yalnız O'na yönelerek, "Bizi doğru yola ulaştır." diye yalvarır; sonra da bu doğru yolu şöyle tarif eder:

[6] Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna;

6 İnsanın, Rabbinden kendisini iletmesini istediği bu yol, O'nun, daha önce gelip geçmiş milletlerden nimet vererek dünya ve ahiret saadetine ulaştırdığı kimselerin yoludur. Gerçekten Allah Teâlâ, eski milletlere mensup bazı kimselere öyle bir yol ihsan etmiştir ki onlar bu yolda giderek dünya ve ahiret saadetine ulaşmışlardır. Bunu Kur'an-ı Kerim'in şu ayetinden anlamak mümkündür: "Kim, Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehitlerle ve iyi adamlarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştır." (4/Nisâ', 69).

Bu ayetin delaletiyle anlaşılmaktadır ki geçmiş milletlerden, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimseler, peygamberler, sıddîklar, şehitler ve iyi adamlardır. Allah Teâlâ bunları iman ve itaat gü-

cüyle nimetlendirmiş ve kendi seçkin kulları kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in birçok suresinde bunların kıssaları anlatılmış ve insanların bu kıssalardan ibret almaları, iman ve itikat hususunda onlar gibi olmaları istenmiştir. Bu sebeple onların yolu, iman ve itikat yoludur; kim bu yolda giderse onlarla bir ve beraber olur.

İşte Allah'tan kendisini doğru yola, geçmiş peygamberlerin ve salih kişilerin iman ve itikatla örülmüş hak yoluna iletilmesini isteyen insan, niyazına devam ederek Allah'ın rızasına uygun olmayan yollardan da korunmasını ister ve şöyle der:

7 Gazabına uğrayanların ve sapık olanların yoluna değil.

7 İnsanın Allah'tan kendisini iletmesini istediği doğru yol, şüphesiz, O'nun gazabına uğramışların yahut sapıklığa düşmüşlerin yolu değildir. Çünkü Allah Teâlâ, peygamberlere, sâlihlere ve şehitlere bahşettiği hak yolu, gazabına uğrayan ve sapıklığa düşen kimselere bahsetmemiştir.

Fâtiha suresinin, Kur'an-ı Kerim'in "mukaddime"si olması dolayısıyla sure içindeki bu ayetlerle, geçmiş milletlere işaret edilmiş, fakat onların açıklaması başka surelere bırakılmıştır. Nitekim onun dörtte üçü, geçmiş milletlerle ilgili kıssalarla ilgilidir. Bu kıssalarda, onların imanları yahut küfürleri, saadetleri yahut şekavetleri anlatılarak insanların bunlardan ibret almaları sağlanmıştır. Çünkü insanlık tarihinde, milletlerin başlarına gelenleri örnekleriyle göstererek doğru yola davet etmekten daha tesirli bir eğitim metodu düşünülemez. İşte insan, daha önce yaşamış bu milletlerin Kur'an-ı Kerim'de gösterilen akıbetlerini göz önünde bulundurarak Rabbinden gazabına uğramışların ve sapıklığa düşmüşlerin yoluna değil, Rableri tarafından kendilerine ihsan edilenlerin yoluna hidayet edilmesini ister.

Allah'ın ihsanına mazhar olanlar peygamberler, sıddîklar, şehitler ve iyi adamlar olduğuna göre o hâlde gazap olunanlar ve dalalete düşmüş olanlar kimlerdir?

Tefsirlerde bu konuda iki farklı görüş vardır. Görüşlerden birisi, *mağdûbi aleyhim* (gazap olunanlar) ve *dâllîn* (dalalete düşmüş olanlar) kelimelerini umumi manada alarak birincileri, kendilerine hak din ulaştığı hâlde, babalarından ve dedelerinden kendilerine miras kalan batıl yolu terk etmemekte direnen, hak dine sırt çeviren ve böylece cehennemin derinliğini boylayacak olan müşrik ve kâfirlerle açıklanmıştır. İkinciler ise yine bu görüşe göre, hak dini bilmeyen yahut doğru yönüyle anlamayan ve dolayısıyla inanç ve akidelerinde büyük hatalara düşen kimselerdir. Bunlara hak din ulaşmamış yahut ulaşmış olsa bile, onun gerçek yönü, bu gibi kimseler için açıklık kazanmamıştır.

Bu iki kelime hakkındaki diğer görüş ise umumiyetle eski tefsirlerin ittifakla benimsedikleri görüştür. Kelimeler dar mana içerisinde açıklanmış ve gazap olunanların Yahudiler, dalalete düşmüş olanların da Hıristiyanlar oldukları söylenmiştir. Bu görüş bazı ayetlere de uygun düşmektedir. Mesela Bakara suresinin 61. ayetinde, "Allah'tan bir gazaba da uğradılar."; A'râf suresinin 152. ayetinde, "Şüphe yok ki buzağıya (tanrı diye) tutunanlara Rablerinden bir gazap, dünya hayatında da bir horluk erişecektir."; Mâide suresinin 60. ayetinde, "Allah'ın lanet ve aleyhinde gazap ettiği, içlerinden maymunlar, domuzlar yaptığı kimselerle şeytana tapanlardır ki işte bunların mevkii daha kötü ve dümdüz yoldan daha sapıktır." buyurulmuştur. Bu ayetlerin hepsinde de söz konusu edilen "gazaba uğramışlar" Yahudilerdir.

Buna karşılık mesela Mâide suresinin 77. ayetinde, "De ki ey kitap ehli, dininizde haksız yere haddi aşmayın. Bundan evvel, gerçekten hem kendileri sapmış, hem birçoğunu saptırmış ve (hâlâ da) doğru yoldan ayrılıp sapagelmiş bir kavmin heva ve hevesine uymayın."; Âl-i İmrân sure-

sinin 69. ayetinde de, "Ehl-i kitaptan bir zümre sizi saptırmayı çok istedi. Hâlbuki onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar da (bunun) farkına bile varmazlar." buyurulmuş ve bu ayetlerde de Hıristiyanlar söz konusu edilmiştir. Gazabın Yahudilere, dalaletin de (sapıklığın) Hıristiyanlara nispeti, Hazreti Peygamber'den rivayet edilen bazı hadislerde de görülür. Tirmizî ve Ahmed ibn Hanbel'in Adiy ibn Hâtim'e varan bir isnadla naklettikleri hadiste Hazreti Peygamber, "Gazap olunanların Yahudiler, doğru yoldan sapmış olanların da Hıristiyanlar olduğunu" bildirmiştir. (Hadisin metni için bkz. Tirmizî, Sünen, V. 204; Ahmed ibn Hanbel, Müsned, IV. 378. Tefsir kitaplarında, bu konuda nakledilmiş daha birçok hadis görülür.).

İlk müfessirlerin, bazı Kur'an ayetlerine ve Hazreti Peygamber'den gelen hadislere istinaden gazabı Yahudilere, dalaleti de Hıristiyanlara nispet etmeleri, daha sonraki müfessirler tarafından kabul edilen ve umumi manada hak yola girmemiş veya hak yoldan sapmış kavimlere birer örnek gösterilmesi itibariyle olsa gerektir. Çünkü Allah Teâlâ'nın gazabına uğrayan ve dalalete düşmüş olanlar, sadece Yahudiler ve Hıristiyanlar değildir. Bununla beraber Yahudilerin ve Hıristiyanların kitap ehlinden olmalarına ve İslam'a yakın zıtlıkları bulunmasına rağmen gazap olunanlar ve dalalete düşmüş olanlar arasında zikredilmeleri, diğerlerinin akıbetlerini tayin etmek hususunda büyük fayda sağlaması yönündendir. Çünkü insan, suçu hafif olanlara verilen ağır cezadan, büyük suç işleyenlerin akıbetlerini daha kolay anlayabilir.

İşte Allah Teâlâ'nın gazabına uğrayan ve dalalete düşmüş olanların akıbetlerinden ders almasını bilenler, aynı akıbetle karşılaşmamak için, Rablerine yönelirler de, "Rabbimiz, bizi onların yoluna değil de hak yolu, kendilerine ihsan ettiğin kimselerin, peygamberlerin, sıddîkların ve şehitlerin yoluna ilet." derler; sonra da hemen arkasından dualarını yapıp tamamlamış olanların gönül rahatlığı içinde, "Allah'ım! Sen, kullarının dualarını kabul edicisin; benim bu duamı da kabul et." manasına gelen âmîn sözünü ilave ederler.

Âmîn, Kur'an'dan olan ve Fâtiha suresi içinde yer alan bir söz değildir. Bununla beraber, Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen bir hadisten öğrenildiğine göre Hazreti Peygamber, "İmam (namazda) *gayri'l-mağdûbi aleyhim ve laddâllîn* dediği zaman siz de *âmîn* deyiniz. Sizin *âmîn* demenizle, meleklerin *âmîn* demeleri birleştiği zaman geçmiş günahlarınız mağfiret olunur." buyurmuştur. (Hadis metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V. 146; Müslim, *Sahîh*, I. 307). Bu hadis gereğince Fâtiha suresinin okunmasından hemen sonra âmîn demek sünnet sayılmıştır. Keza namazda da imamın, imama uyan cemaatin ve tek başına namaz kılanın âmîn demesi, Malikiler dışındaki üç mezhebe göre sünnettir. Malikiler ise mendub olduğu görüşündedirler. Diğer taraftan Şafiiler ve Hanbeliler, Fâtiha suresinin cehren (sesli) okunduğu namazlarda âmîn sözünün de cehren, Hanefiler ise her çeşit namazda sirren (sessiz) okunmasını sünnetten saymışlardır.

BAKARA SURESİ

1. Surenin Nazil Olduğu Yer

Bakara suresi Medine'de inmiş bir suredir. Ayetlerinin büyük çoğunluğu, hicretin hemen akabinde nazil olmuş, diğerleri de Bedir savaşının vuku bulduğu ikinci hicrî seneye kadar peyderpey indirilmiştir. Ancak surenin, "Allah'a döndürüleceğiniz, sonra herkese kazandığının tastamam verileceği ve hiç kimsenin haksızlığa uğramayacağı kıyamet gününden sakınınız." mealindeki 281. ayeti, Veda Haccı sırasında en son nazil olan ayet sayıldığı için, Bakara suresi, Medine'de ilk nazil olmaya başlayan, fakat en son tamamlanan sure kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in en uzun suresi olan Bakara, 286 ayettir. Ona "Bakara" denilmesinin sebebi, Hz. Musa'nın (as.), bir sığır kurban edilmesi için verdiği emrin, İsrailoğulları tarafından savsaklanması ve yerine getirilmemesiyle ilgili kıssanın bu surede anlatılmış olmasıdır. Çünkü "Bakara" kelimesi, erkek olsun dişi olsun, çift süren, su dolaplarını döndüren, araba çeken ve benzeri işlerde kullanılan sığıra verilmiş bir isimdir.

Ayetlerin en yücesi sayılan *Âyetu'l-Kursî'nin* bu sure içinde bulunması dolayısıyla ona "Kursî suresi" denildiği gibi, "Senâm" ve "Zehrâ" adı da verilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Fâtiha suresi, Kur'an-ı Kerim'in mukaddimesi, mana yönünden de muadilidir. Kur'an-ı Kerim'in bu surede özetlenmesi dolayısıyla önemi ne derece büyükse, ahkâm ayetlerinin büyük çoğunluğunu geniş bir şekilde toplaması yönünden Bakara suresi de aynı derecede önemlidir.

2. Surenin Gayesi

Bakara suresini teşkil eden ayetlerin çoğu, hicretten hemen sonra nazil olduğu için hicret konusuna değinmemiz gerekmektedir. Hicret, Hazreti Peygamber'in "İslam'a davet" faaliyetini, Mekke'den Medine'ye intikal ettirmek ve çalışmalarını orada sürdürmek gayesiyle vuku bulan bir harekettir. Medineli Müslümanlar, bu hareketi büyük bir coşkuyla desteklemiş ve Mekke'den hicret eden Müslümanları eşi görülmemiş bir kardeşlik duygusuyla karşılamışlardır. Fakat Medine'de oturan Yahudiler, muhacirleri beklenmedik misafirler olarak, kin ve haset dolu bir düşmanlık havası içinde karşılamışlardır. Hasetlikleri, kendilerinin kitap ehli olmaları ve birbiri arkasına gönderilen peygamberlerin kendi kavimlerinden gelmeleri dolayısıyla, son gelecek peygamberin de yine kendilerinden olacağına inandıklarından dolayı Peygamber'in Araplardan gelmesi ve böylece kendilerinin saf dışı kalmalarından ileri geliyordu. Hâlbuki kitap ehli olarak onlara düşen iş, kitaplarının, geleceğini haber verdiği son Peygamber'e inanmak ve onun yolunda gitmekti. Hazreti Peygamber de bu düşünceyle davetini ilk defa onlara yöneltti. Fakat onlar, bütün gerçeği bildikle-

ri hâlde, bu daveti kendilerine hakaret saydılar. Aslında İslam'ın süratle yayılmasından ve mevkilerinin yok olup gitmesinden korkuyorlardı. Bu sebeple çeşitli yollardan Hazreti Peygamber'i rahatsız etmeye başladılar. Böylece onu davasından vazgeçirebileceklerini sanıyorlardı.

Müslümanların Medine'ye hicreti, Yahudileri böyle bir düşmanlık içerisine iterken, bir de ortaya münafıklar çıkmıştı. Mekke'de iken münafık yoktu. Çünkü Müslümanlar, orada baskı ve zulüm altında bulunuyorlardı. Kuvvetli değillerdi. Müslüman olan kimse, bu baskı ve zulmü göze alarak Müslüman oluyor, Müslüman olmayan ise kuvvet sahibi Mekkeli müşriklerin yanında yer alıyordu. Bu sebeple Mekke'de, Müslüman olmadığı hâlde Müslüman görünüp fayda sağlamak, herhangi bir Mekkeli için mümkün değildi. Medine'de ise durum değişikti. Müslümanlar kuvvet sahibiydiler ve giderek de kuvvetleniyorlardı. Bu sebeple çıkarlarını düşünen bazı kimseler, onlara karşı iyi görünmek ve iyi davranmak lüzumunu hissediyorlardı. Bunlar, İslam'a karşı tam bir sevgi beslemeseler bile, çıkar duygusu onları sevgi besler görünmeye zorluyordu. İşte bu duygu içinde Müslüman bile olmuşlardı. Fakat Müslümanlıkları zahiriydi. Müslümanlarla birlikte oldukları zaman, kendilerini onlardan göstermek, İslam düşmanlarıyla birlikte oldukları zaman da onlarla beraber, İslam'a ve Müslümanlara saldırmak en belirli özellikleriydi. Bu sebepten, onları çok defa Yahudilerin yanında yer almış olarak görmek mümkündü.

İşte hicreti takip eden günlerde, Medine'de durum böyleyken Bakara suresi nazil olmaya başladı. Bu bakımdan, ayetlerinin büyük bir kısmında, Yahudilerin ve onlarla hareket eden münafıkların sıfatlarından söz edilmiş, onlara cevaplar verilmiş ve gidişatlarının kötülüğü anlatılarak Müslümanların ibret almaları sağlanmıştır.

Medine'ye hicretten sonra, Müslümanların gerek Allah'a ve gerekse birbirlerine karşı sorumlu oldukları konularda davranış biçimlerini düzenleyen iman, ibadet ve muamelatla ilgili hükümler taşıyan ayetler de bu surede yer almıştır.

Bakara suresinin ayetlerini konularına göre genel olarak sıralayacak olursak;

Kur'an-ı Kerim'in doğruluğunu ve Allah tarafından gönderilen bir kitap ve mü'minler için gerçek bir hidayet olduğunu belirten ilk ayetten sonra mü'minlerin tarif ve tavsifini yapan ayetler yer almış; bunu, önce kâfirlerin, sonra münafıkların sıfatlarını anlatan ayetler takip etmiştir. Daha sonraki ayetlerde, Yahudiler ele alınarak onlara günler hakkındaki görüşleri, Hz. Musa (as.) ile münasebetleri, Hz. İbrahim (as.) ve Hz. İsmail (as.) ile olan hadiseleri, Kâbe'nin inşası hatırlatılmış ve İslam'a davet edilmişlerdir. Daha sonra, ahkâm ayetlerine yer verilmiştir. Bu ayetlerle, insanlar arasındaki münasebetleri düzenleyen hükümler getirilmiş, bu arada iman ve ibadete ait esaslar da ortaya konulmuştur. Kısas, vasiyet, oruç, haram kazancın yasaklanması, vakit ölçüleri, savaş, hac ve umre, talak (boşama), iddet, savaş ve barışta namaz, erkeklerin eşlerine yapacakları vasiyetler, boşanmış kadınların nafakaları ve cihad gibi konularda Müslümanlara düşen görevler açıklanmış, hükümler getirilmiştir. Surenin son ayetleri ise Peygamber'in ve mü'minlerin, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandıklarının belirtilmesi ve mü'minlerin bazı dualarına yer verilmesi bakımından "hâtime" mahiyetindedir.

Bakara, bu geniş muhtevası dolayısıyla şerefi büyük bir sure olmuştur. Ebû Hureyre'nin (ra.) Hazreti Peygamber'den rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "(Kur'an okumamakla) evlerinizi kabir hâline getirmeyiniz. Çünkü Bakara suresinin okunduğu eve şeytan girmez." (Hadisin metni için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 539; Tirmizî, *Sünen*, V. 157). Başka bir hadisinde de Hazreti Peygamber, "Zehrâvân'ı (yani Bakara ve Âl-i İmrân surelerini) okuyunuz; çünkü her ikisi de kıyamet günü, koruyucu iki gölgelik yahut kanatlarını açmış iki kuş olarak gelir. Bakara'yı okuyunuz; çünkü onun okunması bereket, terki ise hüsrandır." buyurmuştur. (Hadisin metni için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 553).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ ۚ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾
أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1 Elif, Lâm, Mîm.

2 İşte bu kitap, kendisinde şüphe (edilecek hiçbir şey) yoktur; Allah'tan sakınanlar için bir rehberdir.

3 (İşte bu sakınanlar) gayba inanırlar, namazlarını dosdoğru kılarlar ve bizim kendilerine verdiğimiz rızıktan (başkalarını da) faydalandırırlar.

4 Hem sana indirilene (kitaba) hem de senden önceki (peygamber)lere indirilenlere (kitaplara) inanırlar; hiç şüphe etmeden ahireti de tanırlar.

5 İşte bunlar, Rablerinden (gelen) hidayet üzerindedirler; kurtuluşa erenler de bunlardır.

Bakara suresinin bu ilk beş ayeti, Allah'tan sakınan ve böylece mü'min sıfatını bihakkın kazanan kimselere tahsis olunmuştur. Bu ayetlerde, önce Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olduğu, bu hususta en küçük bir şüpheye bile yer bulunmadığı, onun için bu kitabın Allah'tan korkan herkese bir hidayet kaynağı olacağı zikredilmiş; sonra da Allah'tan korkarak gerçek mü'min sıfatını kazanan kimseler açıklanmıştır. Bunlar, gayba inanan, namazlarını dosdoğru kılan, zekât ve sadakalarını veren, hem Kur'an-ı Kerim'e, hem de daha önce gönderilen kitaplara inanan, ahiret günü hakkında da kesin itikadı bulunan kimselerdir. İşte Rablerinin gösterdiği yolda giden ve dolayısıyla dünya ve ahiret saadetine erenler de bunlar olacaktır.

Bakara suresinin ilk beş ayetiyle ilgili olarak yapılan bu kısa açıklama, bize, Fâtiha suresinin, "(Rabbimiz!) Bizi doğru yola ulaştır." mealindeki beşinci ayetiyle Bakara suresi arasındaki münasebeti kolayca tespit etme imkânını vermektedir.

Fâtiha suresinin bu ayetini açıklarken de ifade ettiğimiz gibi, kul, âlemlerin Rabbi Allah'a yönelerek, ancak O'na ibadet edeceğini ve ancak O'ndan yardım isteyeceğini bildirdikten sonra, "Rabbimiz! Bizi doğru yola, nimet verdiğin kimselerin yoluna ulaştır; gazaba uğrayan ve sapıklığa düşen kimselerin yoluna değil." diyerek dua eder. İşte, Bakara suresinin ilk ayetlerinde bu duaya karşı Allah Teâlâ'nın cevabını bulmak mümkündür. "Rabbimiz! Bizi doğru yola ulaştır." diyen kula karşı O, şöyle buyurmuştur: "İşte sana kitap! Öyle bir kitap ki bunu benim gönderdiğimde zerrece şüphe yoktur. Hem de benden sakınanlar için doğru yolun ta kendisidir...". Diğer ayetlerde ise doğru yola kısaca işaret edilmiş ve bunun, gayba inanan, namazlarını dosdoğru kılan, zekât ve sadakalarını veren, gönderilen bütün kitaplara ve ahiret gününe inanan kimselerin yolu olduğu belirtilmiştir. İleride de görüleceği gibi Fâtiha suresinde sözü edilen gazaba uğramışların ve sapıklığa düşmüş olanların yolu ise

Bakara suresinin müteakip ayetlerinde kâfirler ve münafıklar ele alınarak gösterilmiştir.

[1] Elif, Lam, Mim.

1 *el-Hurûfu'l-mukatta'a* adıyla bilinen bu çeşitli harflere, Kur'an-ı Kerim'in 29 suresinde ilk ayet olarak rastlanır. Elif, lâm, mîm kompozisyonu ise yalnız altı surenin başında yer almıştır.

Gerek elif, lâm, mîm'in ve gerekse diğer surelerde görülen değişik kompozisyonların manaları hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Bazılarına göre bu birleşik harfler müteşabihattandır; bu sebeple manasını Allah'tan başka kimse bilmez. Bu görüşü benimseyenler, bu harflerin tefsirinden şiddetle kaçınmışlardır. Fakat Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'i okunup anlaşılması ve amel edilmesi için gönderdiğini, bu sebeple de onda anlaşılmaz hiçbir ayetin bulunmadığını ileri sürenler ise bu yönden, yukarıdaki görüşe itiraz ederek birleşik harfleri tefsir etmeye çalışmışlardır. Ancak bu tefsirlerde de belirli bir görüş birliği yoktur.

Onları tefsir edenlerden bazılarına göre bu harfler, Allah Teâlâ'nın isimlerinde yer alan harflerdendir. Bazılarına göre kasem harfleridir ve Allah Teâlâ bunlarla kasem etmiştir. Bazılarına göre muhtelif surelerin başında yer alan bu harfler, on dört değişik şekle sahiptir ve bütün harflerin aslını teşkil eder. Kur'an-ı Kerim bu harflerle telif olunmuştur. Bazılarına göre bunlar, başında bulunduğu surelerin adlarıdır. Bazılarına göre de Allah Teâlâ ile Peygamberi arasında bir çeşit şifredir ki Hazreti Peygamber bunu hiç kimseye açıklamamıştır.

Bir görüş de birleşik harflerin uyarı niteliğinde ve dikkati çekmek için kullanıldığı yolundadır ki bu görüş, bizce akla daha yakın gelmektedir. Masaya vurulan bir yumruğun çıkardığı ses, çok defa, bir mana ifade etmeyebilir; fakat bu yumruk, söz dinlemeyen yahut gideceği yolu araştıran bir insanın önünde vurulursa onun çıkardığı sesin çok manalar ifade ettiği ve onu duyan kimse üzerinde psikolojik tesir yaptığı inkâr olunamaz.

İşte bu husus göz önünde bulundurularak denebilir ki bazı sure başlarında yer alan bu harfler, gerek söz dinlemeyen kâfirler için ve gerekse kendilerine doğru yolu arayan kimseler için bir uyarı ve dikkati çekme işaretidir. Bu işaretten sonraki ifade tarzı da böyle bir uyarıdan sonra gelebilecek üslup niteliği arz eder. Bunu biz, "Şair sözüdür." diyerek kulaklarını parmaklarıyla tıkayan, sonra da başlarını önlerine eğerek büzülen ve Kur'an sözünü dinlemek istemeyen kâfirlerin yahut onu dinlese bile gaflet uykusundan bir türlü uyanmayan Müslümanların kafalarına indirilmiş bir yumruk manasında anlayabiliriz. Bu yumrukla gözlerini açarak yerinden fırlayan insanın kendisine yöneltilen ilahî hitabın azametiyle titremesi gerekir: "İşte bu kitap! Onda hiçbir şüphe yoktur. Allah'tan sakınanlar için hidayetin ta kendisidir."

Yirmi dokuz surenin başında değişik şekillerde gelen bu harflerin beşi dışında yirmi dördünün hidayetin ta kendisi olan bu kitapla ilgili olması da bu yönden dikkat çekicidir. Bunlardan birkaçını zikredelim:

"Elif, lâm, mîm, sâd. Bu, öyle bir kitaptır ki onunla korkutman ve mü'minlere öğüt vermen için sana indirilmiştir." (7/A'râf, 1).

"Elif, lâm, râ. Bu, öyle bir kitaptır ki ayetleri (kesin burhanlarla) sağlamlaştırılmış, sonra da açıkça beyan edilmiş, (her işi) hikmetle yapan (her şeyden) kemaliyle haberdar olan (Allah) tarafından indirilmiştir." (11/Hûd, 1).

"Elif, lâm, râ. Bunlar, hikmet dolu kitabın ayetleridir." (10/Yûnus,1).

"Elif, lâm, râ. Bunlar, (bütün gerçekleri) açıklayan kitabın ayetleridir." (12/Yûsuf, 1).

İşte bu hitap karşısında, hiç olmazsa uyuyanların veya gaflet uykusuna dalmış olanların, artık uyanmaları ve gerçeğe yönelmeleri gerekir. Dünya ve ahiret saadetine ermenin sırrı bu uyanışta ve Kur'an'ın sözüne kulak veriştedir. Çünkü:

[2] İşte bu kitap, kendisinde şüphe (edilecek hiçbir şey) yoktur; Allah'tan sakınanlar için bir rehberdir.

2 Akıl ve insaf sahibi hiç kimse, Kur'an-ı Kerim'i okuyup anladıktan ve onun üslubundaki üstünlüğünü, nazmındaki güzelliğini, icazındaki eşsizliğini, belagatindeki yüceliğini ve irşadındaki tesirini görüp öğrendikten sonra ondan şüphe edemez. Tam bir imanla kabul eder ki bu kitap Allah tarafından gönderilmiştir. Ona, insanı şüpheye düşürecek, beşer kelamından hiçbir söz karışmamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in Hazreti Peygamber'e gönderilişi, bazen ayet ayet, bazen de küçük sureler hâlinde ve vahiy yoluyla olmuştur. Söz ve mana olarak beraberce gelen vahiyler, Hazreti Peygamber'in kalbinde perçinlenircesine yerleştirildiği gibi, bir yandan vahiy kâtipleri tarafından yazılmış, bir yandan da ezberlenmiştir. Böylece Hazreti Peygamber'in dahi tek bir harfini değiştirmeye salahiyeti bulunmadığı ayet ve surelerin birleşmesiyle Kur'an-ı Kerim teşekkül etmiş ve Allah Teâlâ'nın din olarak rıza gösterdiği İslam'ın sarsılmaz temeli ortaya çıkmıştır. İlahî hikmet, bu dinin esasını teşkil edecek bir kitabın, hem de sadece Allah kelamından oluşan bir kitabın vücut bulmasını gerektirince, bunu engelleyecek hiçbir gücün varlığı tasavvur olunamaz. Nitekim müşriklerin her türlü engellemelerine ve hatta Hazreti Peygamber'i ortadan kaldırmak için giriştikleri saldırılara rağmen, onun risalet görevinde bir aksama olmamış, vahiy getiren melek, Kur'an-ı Kerim'in en son ayetini getirip tebliğ edinceye kadar ona gelip gitmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in Allah kelamı olduğundan şüphe edilemez. Her ne kadar ondan şüphe edenlerin, hatta onu tanımayıp reddedenlerin bulunduğu ortamlarda, "Ondan şüphe edilemez." sözü, şüpheciler nazarında bir değer ifade etmeyebilirse de inançsızların ondan şüpheye düşmelerinin yahut onu reddetmelerinin de hiçbir değeri bulunmadığını kabul etmek gerekir. Hazreti Peygamber Mekke'de iken, müşriklerin ona karşı takındıkları tavır, neyi değiştirmiş veya gelen vahiyden hangisini engellemiş ki günümüze kadar arkası kesilmeyen ve ileride de arkası kesilmeyecek ve inançsızlar tarafından izhar edilecek olan şüpheler Kur'an-ı Kerim'e bir zarar verebilsin!

Allah Teâlâ, 1500 sene evvelkilere karşı olduğu gibi, bugünkülere ve yarın gelecek olanlara karşı da Kur'an-ı Kerim'in korunmasını tekeffül etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Kur'an'ı biz indirdik; onun koruyucusu da elbet biz olacağız." (15/Hicr, 9). Bu açık ve kesin beyana karşı hangi şüpheci görüş, bu kitabı kadru kıymetten düşürebilir veya hangi mülevves söz onu kirletebilir?

Şunu da unutmamak gerekir ki başlangıçta, Kur'an'a cephe alan müşrikler, onu okumadan ve içindekileri öğrenmeden ona karşı çıkmışlardır. Bugünün şüphecileri veya inkârcıları da diğerlerinden farksızdır. Oysa şüphe etmek yahut geri çevirmek için, önce onun okunup öğrenilmesi gerekir. İşte o zaman, şüpheci yahut münkir, dilerse ondan daha güzelini yazabileceğini ileri sürme hakkına sahip olur ve bunu deneyebilir. Nitekim tarihte bunu denemeye kalkışanlar görülmüş, fakat başarısızlığa uğramışlardır. Zaten başka türlü olması da mümkün değildir. Nitekim Allah Teâlâ böylelerine meydan okumuş ve mademki Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olduğunda şüphe ediyorlar, O'nun bir beşer sözü olduğunu sanıyorlar; öyleyse onun gibi bir kitap ortaya koysunlar da görelim buyurmuştur. İşte bu manada indirilen ayetlerden birkaçının mealleri:

"De ki; Andolsun, insanlar ve cinler, şu Kur'an'ın bir benzerini (meydana) getirmek için toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini getiremezler." (17/İsrâ, 88).

İnançsızlar, Kur'an-ı Kerim'in bir benzerini elbette meydana getiremezler. Fakat hiç olmazsa on sure, evet çok değil, on sure meydana getirebilirler mi?

"Yoksa Kur'an'ı (Peygamber) kendisi uydurdu mu diyorlar? De ki öyleyse haydi siz de onun gibi on sure getirin; hem de düzmece ve uydurma olarak. Allah'tan başka kime gücünüz yetiyorsa, onları da (yardıma) çağırın; eğer doğruyu söyleyen kimseler iseniz." (11/Hûd, 13).

On sureyi de meydana getiremezler. Ya bir sureyi? Bunu yapabilirler mi? güçleri buna yeter mi?

"Yoksa onu (Peygamber) kendisi uydurdu mu diyorlar? De ki öyleyse siz de onun benzeri bir sure getirin. Allah'tan başka gücünüzün yettiği kimseleri de (yardıma) çağırın; eğer doğruyu söyleyen kimseler iseniz." (10/Yûnus, 38).

Ne Kur'an-ı Kerim'in benzerini, ne ondan on sureyi ve ne de tek bir suresini meydana getirebilirler. Buna güçleri yetmez; çünkü Kur'an-ı Kerim, sandıkları gibi bir beşer kelamı değildir. Fakat onlar, kalplerini karartmış, inançsızlığın uçurumunda, tutarsız iddialarla çırpınır dururlar. Kendilerine yönelen bir ışık olursa ondan rahatsız olurlar ve baykuşlar gibi, içinde bulundukları uçurumun daha karanlık yerlerine kaçışırlar.

Kur'an-ı Kerim'den kaçışları da böyledir. Onun her gerçeği önlerine sermesinden ve kendilerini karanlık dünyalarından çıkarıp gerçekle karşı karşıya bırakmasından korkarlar. Kur'an'ı dinlemek istemezler; birbirlerine, "Onu dinlemeyin; onun hakkında gürültülü yaygara koparın; belki duyulmasını engeller, üstün gelirsiniz." (41/Fussilet, 26) tavsiyesinde bulunurlar. Bu sebepledir ki Kur'an-ı Kerim, bu gibi kimselere hiçbir fayda sağlamaz, onun faydası Allah'tan sakınanlaradır. Allah'ın yasakladığı şeylerden sakınıp emirlerine uyulmadığı zaman, onun tayin edeceği azaptan korkanlaradır.

Gerçi Kur'an-ı Kerim bütün insanlara gönderilmiştir. Herkese rehber olmak, yol göstermek ve doğru yola ışık tutmak için gönderilmiştir. Fakat yukarıda işaret ettiğimiz inançsızlar, onun rehberliğinden istifade edemezler. Bu sebeple o, yalnız Kur'an'ı okuyan, dinleyen ve içindeki emir ve yasaklara uyan ve böylece "muttaki" olma vasfını kazanan kimselere rehberdir.

Kur'an-ı Kerim, aynı zamanda, fıtratında, büyük olsun küçük olsun, her çeşit kötülükten sakınma, iyi, güzel ve doğru olan şeylere yönelme eğilimi bulunan kimselere de rehberdir. Bunlar, henüz doğru yolu bulamamış olsalar bile, Kur'an, onların fıtratlarındaki bu eğilimi mutlaka ortaya çıkaracak ve onları doğru yola iletecektir.

O hâlde, bu kitap, inançsız olanlar ve kalplerini gerçeklere karşı kapamış bulunanlar dışında herkese rehberdir. Kısacası muttaki ve muttaki olmaya müsait bulunanlar için rehberdir.

3 (İşte bu sakınanlar) gayba inanırlar, namazlarını dosdoğru kılarlar ve bizim kendilerine verdiğimiz rızıktan (başkalarını da) faydalandırırlar.

3 Gayba inanmak, namazları dosdoğru kılmak ve kendilerine ihsan edilen rızıktan, karşılık beklemeden başkalarına vermek, Kur'an'ı rehber olarak bilen bu muttakilerin, yani Allah'tan sakınanların sıfatıdır. Allah'tan sakındıkları ve azabından korktukları için gayba inanırlar, namazlarını kılarlar, zekât ve sadakalarını verirler. Fakat her şeyden önce gayba inanırlar; çünkü diğerlerinin temelinde gayba inanç yer alır. Bu temel olmadan diğerlerinin yapılması mümkün değildir.

Gayb, duyu organlarıyla varlığı bilinemeyen şeyler hakkında kullanılır. Bilindiği gibi varlıklar iki kısımdır. Bunların bir kısmı, gözle görülen, elle tutulan cisimlerdir. Var olan şey, ses cinsinden ise kulakla işitilir; koku cinsinden ise koklanarak varlığı anlaşılır. Bunlar, duyu organları vasıtasıyla görülüp duyulduktan sonra, var olduklarına hükmedilir ve varlıkları hakkında bilgi sahibi olunur. Varlıkların ikinci kısmı ise mevcudiyetleri bu yollardan herhangi birisiyle bilinip anlaşılamayan, fakat var oldukları, onların varlığını

kesinlikle bilen üstün bir varlığın haberiyle bilinen şeylerdir ki işte bunlara gayb adı verilir. Bunlardan bazılarının varlığı hakkında sahip olunan bilgi, aklın istidlali (çeşitli delilleri kullanarak neticeye varması) ile kuvvet kazanır. Akıl bunların varlığını, kendi yönünden ispat eder; kalp de aklın varlığını ispat ettiği bu varlıklara inanır. Şu da var ki akıl, gaybten olan her varlığın mevcudiyetini ispat etmekte her zaman başarılı olamaz. Bu gibi durumlarda iş, sadece kalbe düşer ve onların mevcudiyetlerine ancak inanmakla yetinir. İşte, dinde "iman" denilen ve kalbin tasdikiyle dilin ikrarından ibaret olan inanç sisteminin esası budur.

İnsan için gayb sayılan varlıkların başında Allah Teâlâ'nın zatı gelir. Gözle görülmez; diğer duyu organlarından herhangi birisinin yardımıyla varlığı bilinmez. Fakat akıl, gözle görülebilen yahut hissedilebilen diğer varlıklara bakarak, istidlal yoluyla Allah Teâlâ'nın varlığını anlayabilir; kalp de buna inanır ve tasdik eder.

Allah Teâlâ'nın varlığına inanılması, aklın istidlal yoluyla bilemeyeceği diğer varlıkların mevcudiyetine inanmayı sağlar. Mesela insan için gayb sayılan meleklerin, ahiret gününün, yeniden dirilişin, hesabın, cennet ve cehennemin varlığı, aklın istidlaliyle değil, ancak Allah Teâlâ'nın haberiyle bilinir. Başlangıçta Allah'ın varlığına inanan kalp, O'nun bildirdiği gayba da inanmakta güçlük çekmez ve hatta akli birtakım istidlallerin desteğiyle bu inancı takviye eder.

Bizim burada inanç olarak ifade ettiğimiz iman kesin tasdikten ibarettir. Öyle kesin tasdik ki çok defa insanı peşinden sürükleyerek onun doğru yoldan çıkmasına sebep olan nefis bile bu tasdiki kabul eder ona boyun eğer, teslim olur. Bu vasıftaki imanın insan kalbindeki varlığı, o insandan, imanın gerektirdiği amellerin sâdır olmasıyla anlaşılır. Bu sebepledir ki "Amel imanın alametidir." denir.

İşte, Kur'an-ı Kerim'in kendileri için rehber olduğu muttakiler, Allah Teâlâ'nın bildirdiği gayba böyle bir iman ile inanırlar; bu imanın gerektirdiği amellerden olan namazı dosdoğru kılarlar; Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği maldan zekât ve sadakasını ihtiyaç sahiplerine verirler. Ayrıca;

> 4 Hem sana indirilene (kitaba), hem de senden önceki (peygamber)lere indirilenlere (kitaplara) inanırlar; hiç şüphe etmeden ahireti de tanırlar.

4 Çünkü iman, gayba olduğu kadar, bunlara ve özellikle bunların başında yer alan Kur'an-ı Kerim'e inanmakla tamam olur. Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın Peygamberimize indirdiği kitaptır. İkinci ayette de belirtildiği gibi, bu kitabın Allah tarafından gönderildiğinden asla şüphe edilemez. Bütün ayetleri Allah kelamıdır ve arasına beşer kelamından tek bir harf karışmamıştır.

Onun doğruluğu ve şüphe götürmezliği, Allah tarafından beyan edildiğine göre muttaki olanlar, içlerinde en ufak bir şüpheye yer vermeden ona inanırlar; ona inanılması, Allah tarafından bildirilen ve içinde yer alan her şeye inanılmasını gerektirir.

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'i, insanlar arasından seçip yücelttiği ve elçilik görevi verdiği Hz. Muhammed'e (sas.) gönderdiğini bildirmiştir. O hâlde Hazreti Muhammed'in (sas.) peygamberliğine inanmak zorunludur. Muttaki olanlar buna iman ederler.

Peygamberimizden önce de birçok peygamberlerin gönderildiği, bunlardan bazılarına suhuf adı verilen küçük; diğer bazılarına da *Zebur, Tevrat* ve *İncil* gibi daha büyük kitaplar verildiği Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir. Bu sebeple Allah'tan sakınarak muttaki olma niteliğini kazanan her insanın, Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlere ve onlara indirilen bütün kitaplara inanması, iman etmesi gerekir. Zaten bunlara inananlar da işte o muttakilerdir, yani Allah'tan sakınanlardır. Onlar, peygamber-

ler arasında hiçbir ayırım yapmazlar; birine inanıp diğerine inanmamazlık etmezler. Birisi Yahudilere, diğeri Araplara gönderilmiştir diyerek onları küçük görmezler. Allah'a ve O'nun Peygamberine gönderdiği Kur'an-ı Kerim'e olan sağlam inançları, Kur'an'da bildirilen her şeye aynı sağlamlıkta inanmalarını sağlar.

Onlar, içlerinde en ufak bir şüpheye yer vermeden, yakinen ahiret gününe ve bu günün, Allah'ın tayin ettiği bir zamanda mutlaka gerçekleşeceğine de inanırlar. Bu inanç, her şeyden önce, Allah'a inanmanın bir sonucudur. Çünkü Allah Teâlâ kendi irade ve ihtiyarıyla canlı cansız bütün varlıkları yaratmış, onlara bir nizam vermiş, sonra da kendi azametini, azametindeki eşsizliğini mahlukatına tanıtmak ve onlar tarafından da tanınmasını sağlamak için, bu mahlukat arasından insanı seçmiştir. Ona yetecek derecede akıl ve irade vermiş, bu akıl ve iradeyi kullanarak rızasını kazanmayı, gazabından da sakınmayı ona emretmiştir. Bu emrin taalluk ettiği bir müeyyidenin bulunması artık tabiidir. Yani akıl ve iradesini Allah'ı tanıyarak O'nun rızasını kazanma yolunda kullanan insan, mükâfat görecek, gazabına sebep olan yollarda kullananlar ise cezalarını çekeceklerdir. O hâlde, Allah Teâlâ'nın rızasını kazananların mükâfatlandıracağı gazabına uğrayanların da cezalandırılacağı bir zamanın bulunması gerekir ki işte bu zamanı Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de bildirmiş ve ona "ahiret günü" demiştir. Bu günde insanlar yeniden dirilecek ve zerre miktarı da olsa, hayır işleyerek Allah'ın rızasını kazanan, bunun mükâfatını görecek, zerre miktarı da olsa şer işleyerek O'nun gazabını celbeden, bunun cezasını çekecektir.

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de, bu günün mutlaka geleceğini haber vermiş, Peygamberi de bunu bütün insanlara duyurmuştur. O hâlde her insanın bunu böylece bilmesi ve ona böylece inanması gerekir. Ancak bunları yakinen bilmek ve hiçbir şüpheye yer vermeden inanmak, muttaki olanların, Allah'ı şanına layık bir şekilde tanıyan ve O'ndan sakınanların işidir.

[5] İşte bunlar, Rablerinden (gelen) hidayet üzerindedirler; kurtuluşa erenler de bunlardır.

5 İşte bunlar, gaybe inanan, namazlarını dosdoğru kılan, Allah'ın kendilerine verdiği rızkın bir kısmını hayır işlerinde sarf eden, Hazreti Peygamber ve ondan önceki peygamberlere indirilen kitaplara inanan, ahiret gününü de yakinen tanıyıp kabul eden muttakiler, Allah Teâlâ'nın gösterdiği doğru yol üzerindedirler. Bu yol, Fâtiha suresinin beşinci ayetinde, kulun Rabbine yönelerek, *"Rabbimiz! Bizi sırat-ı müstakime (doğru yola) ulaştır."* diye niyazda bulunurken ulaştırılmasını istediği yoldur.

Allah'tan sakınanlar bu yolda tam bir kararlılık içinde hedefe doğru ilerlerler. Gayba inançlarında, namazlarını dosdoğru kılışlarında, kendilerine verilen rızıktan sarf edişlerinde, peygamberlere gönderilen kitaplara ve ahiret gününe inanışlarında bir sapma olmadıkça bu yol, onları hedefe ulaştıracaktır. Bu hedef, "kurtuluş" olarak ifade ettiğimiz "felah"tır ki Allah'tan sakınanların her türlü güçlüğe sabırla göğüs gererek ulaşmak istedikleri neticedir. Binaenaleyh bu neticeye, felaha yahut ebedî saadete erecek olanlar, iman zırhına bürünerek dünyevi şehvetlerden oluşan engelleri aşmasını bilen işte bu muttakilerdir, Allah'tan sakınanlardır. Kur'an-ı Kerim de bunlar için rehberdir. Allah'tan sakınmayanlar ise onun rehberliğinden hiçbir surette faydalanamazlar. Çünkü:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

6 Küfredenleri (başlarına gelecek tehlikeyi haber vererek) korkutsan da korkutmasan da (onlar için) birdir; (yine de) inanmazlar.

7 Allah da onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş, gözlerine de perde çekmiştir. Onlar için büyük azap vardır.

Kur'an-ı Kerim'in kendileri için rehber olduğu muttakileri tanıtan ilk beş ayetten sonra gelen bu iki ayet, kâfirlere tahsis edilmiş ve bu ayetlerde, onların neden muttakiler gibi Kur'an'ın rehberliğinden faydalanamadıkları veciz bir şekilde açıklanmıştır.

Yukarıda da anlatıldığı gibi, Allah'tan sakınanlar, gaybla birlikte inanılması gereken diğer şeylere tam bir teslimiyetle inanan ve namazlarını kılıp rızıklarını başkalarıyla paylaşan kimselerdir. Bunların Kur'an-ı Kerim'e olan sarsılmaz inançları, onları ebedi saadete götürecek olan yolda, güven içinde yürümelerini sağlar; çünkü bu yol, Kur'an'ın çizdiği ve yolcularını ebedî saadetle müjdelediği yoldur.

Bu yola girmeyen kâfirler ise Kur'an'ın sesine kulak vermeyen ve dolayısıyla kendileri için hazırlanan azaptan haberi olmayan kimselerdir.

Bu sebepledir ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

6 Küfredenleri (başlarına gelecek tehlikeyi haber vererek) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir. (Yine de) inanmazlar.

6 Allah Teâlâ'nın kâfirler hakkındaki bu hükmü, onların gerçeği görmemek hususundaki inat ve ısrarları dolayısıyladır. Güneş doğmuş ve her tarafı kaplamıştır, fakat öyle bir insan vardır ki güneşe olan düşmanlığından ona sırt çevirir ve ışığını görmemek için gözlerini sıkıca kapatır. Böyle bir kimsenin güneş ışığından faydalanması artık mümkün olur mu? Yine böyle bir kimse için, karanlıkla aydınlık arasında bir fark bulunur mu? Tıpkı bunun gibi, Kur'an-ı Kerim de bütün insanlara rehber olmak ve onları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için gönderilmiştir. Bu kitapta her iki saadete götürecek yol gösterilmiş ve insanların bu yoldan gitmeleri emredilmiştir; bu emre muhalefet edenlerin ve doğru yol dururken eğri yolu seçenlerin akıbetleri gösterilmiş ve kendileri için büyük azaplar hazırlandığı duyurulmuştur. Bu gerçek karşısında, artık her insanın bu emre uyması ve doğru yolu seçmesi gerekmez mi? Fakat bu böyle olmamış, daha Kur'an-ı Kerim'in gönderilmeye başladığı ilk günden itibaren ona sırt çeviren, sözlerini duymak istemeyen, bunun için kulaklarını tıkayan ve böylece, gerçeklerin kalplerine nüfuz etmesini önleyen bir takım insanlar çıkmıştır. Her devirde çıkan bu çeşit insanları, ne cennet nimetlerinin müjdesiyle, ne de cehennem azabı tehdidiyle inatlarından vazgeçirmek ve gerçekleri onlara kabul ettirmek mümkün değildir. Çünkü ne müjde ve ne de azap haberlerinden hiçbirini duymazlar; duymamakta inat ederler. Onun için, onları korkutsan da korkutmasan da fark etmez.

İşte, onların kalplerini, kulaklarını ve gözlerini gerçeklere karşı bu derece ısrarla kapatmaları ve imana yanaşmamak hususundaki bu derece inatları dolayısıyladır ki:

7 Allah da onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş, gözlerine de perde çekmiştir. Onlar için büyük azap vardır.

7 Allah Teâlâ'nın, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemesi, gözlerine de perde çekmesi, şüphesiz onlara zulmetmek ve onların imanlarını engellemek için değildir. Çünkü Allah Teâlâ kullarına asla zulmetmez; iman edecek kulun imanına da asla engel olmaz. Fakat kâfirlerin kalplerinin ve kulaklarının mühürlenmesi, gözlerine de perde çekilmesi, onların iman etmemek hususundaki inat ve ısrarlarının neticesidir. Ayette geçen ve bizim "mühürlemek" manasında ifade ettiğimiz "hatm" kelimesi, bir şeyin sonuna gelişin alameti olarak kullanılır. Nitekim mektupların sonuna vurulan damga veya mühürlerde bu mana vardır. İşte bu manaya uygun olarak kâfirler, küfürlerinde o derece inat ve ısrar ederler ki artık kalpleri gerçeği idrak etme, kulakları işitme, gözleri de onu görme yeteneğini tamamıyla kaybeder; fıtrat-ı aslileri bozulur ve artık işe yaramaz hâle gelir. İşte bu durumda Allah Teâlâ, onların işe yaramazlığını manevi bir mühürle damgalar ki bu artık onların sonu demektir; bununla onlar azap görmeyi hak etmiş olurlar.

Saff suresinin beşinci ayetinde aynı manada, "Onlar (haktan) ayrılıp uzaklaştıkları zaman, Allah da onların kalplerini (hidayetten) uzaklaştırdı." buyurmuştur ki bu da kalbin hidayete karşı kapalı kalmasını, küfürde inat ve ısrar edilmesinin bir neticesi olarak meydana geldiğini gösterir. Bu sebeple hiçbir kâfir, kalbinin ve kulaklarının mühürlendiğini, gözlerine perde çekildiğini ileri sürerek küfrüne mazeret gösteremez. Zira onların kalpleri, bir başka ayette de açıkça belirtildiği gibi, (4/Nisâ', 155), kendi küfürleri sebebiyle mühürlenmiştir. İşte, bu gibi kimseler için büyük azap vardır. Bu azabı, küfürlerinde inat ve ısrar ettikleri için hak etmişlerdir.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki bu ayetin tefsirinde biz, kalpleri ve kulakları mühürlenmiş, gözlerine perde çekilmiş kâfirleri, daima küfürlerinde inat ve ısrar eden ve dolayısıyla büyük azaba duçar olan kimseler olarak ifade ettik. Bunlar, küfürlerinin son haddine ulaşmış ve Allah'ın ilmi nezdinde azap görecekleri tebeyyün etmiş kimselerdir. Böyleleri geçmiş devirlerde bulunduğu gibi gelecek devirlerde de bulunacaktır. Bununla beraber, bütün kâfirleri, kalpleri ve kulakları mühürlenmiş ve gözlerine perde çekilmiş kimseler olarak nitelendirmek de mümkün değildir. Çünkü bunlar arasında, bir gün küfürlerinden dönecek ve hak yolu seçecek kimselerin bulunacağı da şüphesizdir. Nitekim gerek Hazreti Peygamber devrinde ve gerekse zamanımıza kadar geçen süre içinde Allah'ın hidayetine ererek Müslüman olan kimseler pek çoktur. Bundan sonra da böylelerinin bulunacağına şüphe yoktur. Bunlar da Allah Teâlâ'nın ilmi içindedir. Bu sebeple Allah Teâlâ'nın ileride ihtida edeceğini ve ihtidasının güzel olacağını bildiği kimseleri, kalpleri ve kulakları mühürlenmiş, gözlerine perde çekilmiş, böylece büyük azabı da hak etmiş inatçı kâfirler arasında saymamak gerekir. Hazreti Peygamber'in, kendisiyle mücadele eden müşrik ve kâfirlerin hepsini içine alacak şekilde onlara lanet etmekten ve bedduada bulunmaktan şiddetle kaçınmasının sebebi de budur. Onun bu hâli, bugünün ve yarının Müslümanları tarafından titizlikle takip edilecek ve ibret alınacak güzel bir örnektir. Biz, kâfiri ancak içinde bulunduğu küfrü dolayısıyla tanıyabiliriz; fakat bu küfrün, sahibini kalbi mühürlenmiş ve onu artık felah bulmaz bir dereceye getirmiş olduğunu bilemeyiz. Bu, ancak Allah'ın ilmi içindedir ve o kâfir hakkında hüküm verecek olan da Allah Teâlâ'dır.

Netice olarak, Allah Teâlâ'nın ilmi içinde hidayete erecekleri belirlenmiş kâfirler müstesna, diğerleri küfürlerinde inat eden ve bu sebepten kalpleri ve kulakları mühürlenip gözlerine perde çekilen kimselerdir ki bunları korkutmakla korkutmamak arasında hiçbir fark yoktur; ne yapılırsa yapılsın, bunlar inat ettikleri küfürlerinden vazgeçip iman etmezler. İşte bunlar için ahirette görecekleri büyük azap hazırlanmıştır. Hiç kimse ve hiçbir şey onları bu azaptan kurtaramayacaktır.

İşte küfürlerinde inat eden kâfirlerin hâli budur. Fakat azabı hak etmiş başka kimseler de vardır. Bunların hâli de bir başkadır ve kâfirlerin hallerine hiç benzemez.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا ۚ
وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ۙ
بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ ۙ قَالُٓوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ اَلَآ اِنَّهُمْ
هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَآ اٰمَنَ
السُّفَهَآءُ ۗ اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّا ۚ وَاِذَا خَلَوْا
اِلٰى شَيَاطِينِهِمْ ۙ قَالُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ ۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى ۖ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾ مَثَلُهُمْ
كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا ۖ فَلَمَّآ اَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ
﴿١٧﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ ۚ يَجْعَلُونَ
اَصَابِعَهُمْ فِٓي اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۚ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ
اَبْصَارَهُمْ ۖ كُلَّمَآ اَضَآءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ ۙ وَاِذَآ اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ۚ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ۚ
اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

8 İnsanlardan öyle kimseler vardır ki, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik." derler; hâlbuki onlar mü'min değillerdir.

9 Allah'ı da iman edenleri de (güya) aldatırlar; hâlbuki onlar kendilerinden başkasını aldatamazlar; (bunun da) farkına varmazlar.

10 Onların kalplerinde bir hastalık vardır; Allah da hastalıklarını gittikçe artırmıştır. Söyledikleri yalandan ötürü onlar için acıklı bir azap vardır.

11 Onlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın." denildiği zaman, "Biz ancak ıslah ediyoruz." derler.

12 Bilesin ki asıl fesat çıkaranlar onlardır, evet onlardır; fakat (bunun) farkına varmazlar.

13 Onlara, "Siz de insanların inandıkları gibi inanın." denildiği zaman, "Biz, beyinsizlerin inan-

dıkları gibi mi inanıyoruz?" derler. Oysa bilesin ki asıl beyinsizler onlardır, evet onlardır; fakat (bunu) bilmezler.

[14] Onlar, iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İman ettik." derler; şeytanlarıyla baş başa kalınca da "Biz sizinle beraberiz; sadece onlarla alay ediyoruz." derler.

[15] (Hâlbuki asıl) Allah onlarla alay ediyor ve azgınlık içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına (şimdilik) göz yumuyor.

[16] (İşte), hidayete karşılık sapıklığı satın alanlar bunlardır. Fakat ticaretleri (onlara) kazanç sağlamamış; (kendileri de) doğru yolu bulamamışlardır.

[17] Onların durumu, ateş yakan kimsenin durumu gibidir: (Yakılan ateş) etrafını aydınlattığında, Allah ışıklarını giderir de onları, görmez bir hâlde, karanlıklar içinde bırakır.

[18] (Onlar), sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. (Bir daha hakka) dönemezler.

[19] Yahut (onların durumu), gökten zifiri karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşeklerle birlikte gelen yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. Bunlar, yıldırımlardan ölmek korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. (Oysa) Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.

[20] Şimşek, neredeyse gözlerini kör edecekti; onları aydınlattığında, (ışığından faydalanıp) yürürler; üzerlerine karanlık çökünce de dikilip kalırlar. (Oysa) Allah dileseydi, kulaklarını sağır, gözlerini de kör ederdi. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

Bundan önceki iki ayette, kâfirlerin hallerini açıklayarak onları yakından tanıtan Allah Teâlâ, yukarıda zikrolunan 13 ayette de kâfirler gibi inançsız olan, fakat din için onlardan daha büyük tehlike teşkil eden başka bir güruhu tanıtmıştır. Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları hâlde, yalan beyanla inandıklarını söyleyen bu güruhun kimler oldukları ve hangi adla şöhret kazandıkları daha ilk ayetten anlaşılmaktadır. Bunlar, inançsızlıklarını kalplerinde gizleyerek inandıklarını söyleyen ve Müslümanlar arasına girerek, her fırsatta fesat tohumları saçmaya çalışan münafıklardır.

Bakara suresinin büyük bir kısmının Medine'ye hemen hicretten sonra nazil olduğu göz önünde bulundurulursa, münafıkların hicretle birlikte ortaya çıktıkları ve Müslümanları rahatsız etmeye başladıkları anlaşılır. Bunlar, Medine'nin ileri gelen kimseleridir. Menfaatlerine ve mevkilerine aşırı derecedeki düşkünlükleri sebebiyle, Müslümanlara karşı açıktan cephe alamadıkları gibi, İslam'a da sağlam bir imanla bağlanamamışlardır. Onların bu hâli, kendilerini, Müslümanlarla karşılaştıkları zaman inandıklarını, kâfirlerle beraber oldukları zaman da Müslümanlarla alay ettiklerini söylemeye sevk ediyordu. Gerçekte, kalplerine imanın kırıntısı bile girmiş değildi. Kur'an-ı Kerim, yukarıda zikrolunan ayetlerinde, onların bu hâlini çeşitli yönlerden veciz bir şekilde tarif eder. Diğer surelerde de onlara zaman zaman temas edilecek ve hatta adlarına tahsis olunan müstakil bir sure bile Kur'an içinde yer alacaktır.

Münafıkların en büyük özellikleri yalancılıktır. Bunlar, yalancılığı hayatlarının vazgeçilmez bir unsuru hâline getirmişler ve gıdalarını yalandan almışlardır. Bu bakımdan, kendilerinde temayüz etmiş başka bir özellik mevcut ise bunun altında da mutlaka bir yalan yer almıştır. Hazreti Peygamber bir hadisinde onların bu özelliğini o kadar açık bir şekilde ortaya koymuştur ki bununla, bugünün münafıklarını bile tanımak mümkündür. Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Münafığın alameti üçtür: Konuştuğu zaman ya-

lan söyler, vaat ettiği zaman vadinden döner, emniyet olunduğunda hıyanetlik eder." (Hadisin metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, I. 14). Bu üç alametten her birinin altında bir başka çeşit yalanın yattığı açıkça anlaşılmaktadır. İşte, Bakara suresinin münafıklarla ilgili ayetlerinde onların bu özellikleri belirtilerek şöyle buyurulmuştur:

[8] İnsanlardan öyle kimseler de vardır ki, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik." derler; hâlbuki onlar mü'min değillerdir.

8 Bu ayet-i kerime bize şunu açıkça gösteriyor ki insanlar, ne bu surenin ilk beş ayetinde tarif edilen mü'min ve muttakilerden, ne de bunları takip eden iki ayette görüldüğü gibi, küfürlerini açıkça ortaya koyan kâfirlerden ibarettir; fakat bunların yanında üçüncü bir grup daha vardır ki bunlar, inanmadıkları hâlde inandıklarını söyleyen münafıklardır. Şüphesiz bunlar da inanmadıkları için kâfirdirler; fakat kendilerini diğer kâfirlerden ayıran özellikleri, inançsızlıklarını gizlemeleri ve Müslümanlar arasına, "Allah'a ve ahiret gününe inandık." diyerek girmeleridir. Küfür yönünden aralarında hiçbir fark bulunmasa bile, münafıkların sahte ve aldatıcı bir yüzle Müslümanların arasına girmeleri, cürümlerini bir kat daha artırmakta ve onları diğerlerine nispetle daha tehlikeli kimseler hâline getirmektedir.

Ayet-i kerime bize bir başka gerçeği daha öğretmektedir. İman, sadece dille "İnandım, iman ettim." demekten ibaret değildir. Nitekim münafıklar da dilleriyle inandıklarını söylemektedirler; fakat aslında inanmamışlardır. Bu sebepledir ki inanmak, iman etmek, dil işi değil, kalp işidir; onun yeri ağız değil kalptir. Bu itibarla dilin mutlaka kalple irtibatı bulunmalı ve kalpten gelen inancı söylemelidir. Zaten doğruluğun esası da budur. Dil, kalpten geleni söylediği zaman insan doğruyu söylemiş olur. Fakat dilin kalple irtibatı bulunmaz, kalpte olmayanı söylerse yalancılık dediğimiz münafıklık alameti ortaya çıkar.

Dille kalp arasındaki irtibat, kalbin, vücudun diğer organlarıyla irtibatını da zorunlu kılar. Yani dil, nasıl kalpten geleni söylemek zorundaysa, vücudun diğer organları da kalbin dille söylediğini yapmak zorundadır. Dilin, kalpten gelenin aksini söylemesiyle, organların kalpten gelenin aksini yapması arasında hiçbir fark yoktur. Dil, kalpte olmayanı söylemekle nasıl yalan söylemiş olursa organların kalptekine uygun olmayan hareketleri de aynı derecede yalan ve sahte sayılır. Müslümanlık, dil, kalp ve organlar arasındaki kusursuz uyumdur; kalpten gelen imanı dil söyler; organlar da bu imanın gereğini yapar.

Küfür de aksi yönden bu uygunluğun bir tezahürüdür. Dil, kalpte bulunan inançsızlığı söyler; organlar da küfrün alameti olan işleri yapar.

Münafıklık ise bunlardan farklıdır. Dil, kalpte olmayanı söylerken organlar, bazen dilin, bazen de kalbin hüviyetini açıklar. Bu sebeple aralarında uyumsuzluk görülür.

Dil, kalp ve organlar arasındaki bu sıkı irtibat dolayısıyladır ki, "İman, dille ikrar, kalple tasdiktir." denilmiş, organlara taalluk eden amel ise dille kalp arasındaki bu bağlantının tabii neticesi sayılmıştır. Bu bakımdan, üzerinde durduğumuz ayet, imanı, sadece dilin ikrarından ibaret sayan bazı sapık mezheplere reddiye manası taşır.

Münafıklar, dilleriyle kalpleri arasında bir uyum bulunmadığı içindir ki "Allah'a ve ahiret gününe inandık." deseler bile, sözleri yalandır ve gerçekten mü'min değillerdir. Onlar bu sözleriyle;

[9] Allah'ı da iman edenleri de (güya) aldatırlar; hâlbuki onlar, kendilerinden başkasını aldatamazlar; (bunun da) farkına varmazlar.

9 Kalplerindeki inançsızlıklarını gizleyerek, "Allah'a ve ahiret gününe inandık." demekle, münafıklar, Allah'ı ve Müslümanları aldattıklarını zannederler. Aslında onların Allah'ı aldatmaları mümkün değildir; çünkü Allah, gizliyi de aşikârı da bilir. Münafıkların, kalplerinde gizle-

dikleri küfür de Allah'ın bilgisi dışında değildir. O hâlde onların Allah'ı aldatmış olmaları, "Biz de inandık." demek suretiyle kendilerinde meydana gelen bir zandan ibarettir.

Münafıklar, bu sözleriyle acaba Hazreti Peygamber'i ve mü'minleri aldatabilmişler midir? İlk anda bunun mümkün olabileceği akla gelirse de yalanlarının birbiri arkasından ortaya çıkması, kendilerine inanılmaması hususundaki bir kanaatin, Müslümanların zihinlerinde belirmesine ve giderek kuvvet kazanmasına sebep olacağı şüphesizdir. Mamafih bu ayetlerin, hicretin hemen akabinde nazil olduğu ve münafıkların da bu sıralarda ortaya çıktıkları düşünülürse, onlar hakkında kesin bir kanaatin belirmesi için vaktin henüz erken olduğunu kabul etmek gerekir. Bu bakımdan Müslümanların, zaman zaman münafıkların sözlerine inanmış olmaları uzak bir ihtimal değildir ve hatta bu ayetlerin, münafıklara karşı Müslümanları bir uyarı niteliğinde olduğu bile söylenebilir. Nitekim yukarıdaki ayette onların, kendilerinden başkasını aldatamayacaklarının ifade edilmesi de buna işarettir. Daha doğrusu, Müslümanların Allah'ın himayesine sığınarak, münafıkların şerrinden korunmalarını gerektiren bir ihtar, aynı zamanda Müslümanlara güven veren bir destek ve dayanaktır.

Münafıklar yönünden ise ayetin korku ve dehşet verici olduğuna şüphe yoktur. Yalanlarıyla Müslümanlara zarar vermeleri hâlinde, karşılarında Allah Teâlâ'yı bulacaklardır. Çünkü bunlar, sadece Müslümanları değil Allah'ı da aldattıklarını zannetmektedirler. Fakat onlar, ne zannederlerse etsinler, gerçek olan şudur ki aldatmaları kendilerine dönecek ve sadece kendilerini aldatmış olacaklardır. Ancak, gafletleri ve zihinlerini yalnız yalanla meşgul etmeleri, bu gerçeği anlamalarına imkân vermemektedir. Bu sebepten şuursuzdurlar. Akıl ve iradeleri ellerinden gitmiş, sadece şehevi arzularının esiri olmuşlardır. Fakat onları bu hâle getiren asıl sebep, kalplerine arız olan bir hastalıktır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> [10] Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını gittikçe artırmıştır. Söyledikleri yalandan ötürü, onlar için acıklı bir azap vardır.

10 Münafıkların kalplerine arız olan bu hastalığın en mühim belirtisi vehim ve şüphedir. Bu hastalığa yakalanan bir kimse, her şeyden ve herkesten şüphe eder. Allah'tan, Allah'ın kitabından, peygamberinden şüphe eder. Kitaptaki emir ve yasaklarından, bu emir ve yasaklara uyan mü'minlerden, onların davranışlarından, ibadetlerinden şüphe eder. Her şeyden ve herkesten şüphe etmesi, kendi nefsine olan düşkünlüğünün aşırı derecede artmasına ve neticede onun heva ve heveslerinin kölesi olmasına yol açar. Herkesi küçük, buna karşılık kendisini her şeyin üstünde gören hâli, onu, küçük gördükleriyle alay etmeye, zaman zaman onları aldatmaya sevk eder. Gerçek inancın, gerçek imanın kendisinde olduğunu zanneder. Bu hâlet-i ruhiye içinde olan insan, ahlaksızlığın en aşağı derecesindedir.

İşte münafıkların hâli budur. Bu hâl, kalplerindeki hastalığın neticesidir. Kendileri bu hastalığın farkında olmadıkları için, ondan kurtulma çareleri aramazlar. Kur'an-ı Kerim, bu çeşit hastalıkların tedavisi için gönderilmiş olduğu hâlde, inançsızlıkları sebebiyle ona sarılmayı, ondan faydalanmayı düşünmezler. Böylece, bataklığa düşmüş bir insanın, kımıldadıkça içine gömülüşü gibi, münafıklar da her davranışlarında kalplerini kemiren hastalığın pençesine kendilerini biraz daha kaptırırlar. Allah Teâlâ da onların inanmadıkları, daima şüpheyle karşıladıkları Kur'an-ı Kerim'den yeni yeni ayetler indirdikçe ve bu ayetlerde, nefislerinin meylettiği heva ve heveslerini, zevk ve sefalarını, kibir ve gururlarını yerip kötüledikçe hastalıklarını daha da artı-

rır. Hastalıklı göze vuran ışığın onu rahatsız edişi ve hastalığını daha çok artırışı gibi, kafalarına çarpan gerçek dalgaları, onları sersemletir, akıllarını başlarından alır.

Artık bunlar için hiçbir kurtuluş yolu yoktur. Aksine, Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları hâlde "İnandık." diyerek yalan söylemeleri sebebiyle onlar için elim bir azap vardır. Bu azabı mutlaka göreceklerdir. Münafıklığın akıbeti budur.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki münafıkların inanmadıkları hâlde inandıklarını söyleyerek azaba müstahak olmaları, ayetteki kelimenin *yekzibûn* şeklindeki okunuşu dolayısıyladır. Kelime bu şekilde okunduğunda mana "Yalan söylerler." demek olur ki buradan münafıkların, inanmadıkları hâlde yalan söyleyerek, "İnandık" demeleri sebebiyle azaba müstahak oldukları anlaşılır. Bu okunuş, Kûfe imamlarına göredir ve bunların başında Âsım, Hamza ve Kisâî vardır.

Medine, Hicaz ve Basra imamları ise kelimeyi *yukezzibûn* şeklinde okumuşlardır ki o zaman bu kelimenin anlamı, "Tekzip ederler.", "Yalanlarlar." manasına gelir. Bu takdirde, münafıkların Hazreti Peygamber'i yalanladıkları ve bu sebepten azaba müstahak oldukları neticesine varılır. Mamafih bu iki manadan birincisinin, münafıkların sıfatlarına uygun olması bakımından daha doğru olduğu söylenebilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi münafıklar, yalanlarıyla temayüz etmiş kimselerdir ve müstahak oldukları elim azabın sebebi de onların bu yalancılıklarıdır. Nitekim onlara ne çeşit nasihatte bulunulursa bulunulsun, onlar bu nasihate daima bir yalanla cevap verip sırt çevirirler. İşte bu cümleden olarak,

[11] Onlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın." denildiği zaman, "Biz, ancak ıslah ediyoruz." derler.

11 Münafıkların yalana dayanan bir başka faaliyetleri de mü'minlerin gizli kalması gereken işlerini kâfirlere açıklamak, kâfirleri mü'minler üzerine tahrik etmek ve Müslümanları Allah'ın yolundan uzaklaştırmaya, peygamberlerine uymaktan vazgeçirmeye çalışarak aralarında fitne ve fesat çıkarmaya çalışmaktır. Her devirde bu çeşit bozgunculara rastlanır. Fakat onlar, kalplerine arız olan hastalık sebebiyle, yaptıklarının bozgunculuk değil, aksine, cemiyeti ıslah etmek yahut ona bir düzen vermek gayesine matuf olduğunu ileri sürerler. Kendilerinin ıslahatçı olduklarına inanırlar. Hâlbuki İslam, bütün insanları, birlik ve beraberliğe davet ederken, onların İslami yolda bir araya gelmiş insanları birbirinden ayırmaya, aralarına kin ve nefret tohumları saçmaya çalışmalarından daha büyük bozgunculuk olur mu? Bu sebeple,

[12] Bilesin ki asıl fesat çıkaranlar onlardır; evet onlardır; fakat (bunun) farkına varmazlar.

12 Onlar ıslahatçı olduklarını ne kadar ileri sürerlerse sürsünler, buna ne derece inanırlarsa inansınlar, Müslümanlar arasında yaptıkları iş, bozgunculuktan başka bir şey değildir. Bu sebeple, asıl bozguncu olanlar da onlardır; fakat onlar, yaptıkları bozgunculuğu anlamazlar, onun farkına varmazlar; çünkü fesat, kalplerine o derece yerleşmiştir ki artık o, kalbin bir sıfatı, ondan ayrılmaz bir unsuru hâline gelmiş ve yapılan her iş, bu fesatla yoğrulmuş, kalbin tabii bir neticesi olarak kabul edilmiştir. Keza,

[13] Onlara, "Siz de insanların inandıkları gibi inanın." denildiği zaman, "Biz beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanıyoruz?" derler. Oysa bilesin ki asıl beyinsiz onlardır, evet onlardır. Fakat (bunu) bilmezler.

13 Münafıklarla ilgili ilk ayette de ifade edildiği gibi, bunlar, *"Allah'a ve ahiret gününe iman ettik."* diyen, fakat gerçekte mü'min olmayan kimselerdir. Her ne kadar Müslüman olmuşlarsa da

Müslümanlıkları zahiridir ve sadece dillerindedir. Bütün davranışlarından ve bütün sözlerinden, iman hususundaki yalanlarını kolayca anlamak mümkündür.

İşte bu ayette de onların bu yalanlarına ve ikiyüzlülüklerine işaret edilerek bundan vazgeçmeleri ve diğer insanlar gibi iman etmeleri istenmiştir. Ayette geçen "insanlar" (nâs) sözü iki manaya delalet eder. Bu sözle ya dar manada, Hazreti Peygamber devrinde mü'min ve Müslüman olanlar kastedilmiştir yahut da geniş manada, ilk peygamberden son peygambere kadar gelip geçmiş bütün peygamberlere inanan ve inançlarında samimi mü'minler kastedilmiştir. Bu hususta, tefsirlerde değişik görüşler ileri sürülür. Fakat gerçek olan şudur ki "insanlar" (nâs) sözüyle, ister dar manada yalnız Müslümanlar kastedilmiş olsun, ister geniş manada Hz. Âdem'den (as.) itibaren tevhid akidesine inanmış bütün mü'minler kastedilmiş olsun, bunların imanlarıyla münafıkların imanları, daha doğrusu inançsızlıkları arasında büyük fark vardır ve münafıklardan istenen de diğer insanlar gibi iman ederek bu farkı kaldırmaları ve iman yönünden mü'minlerle eşit seviyeye gelmeleridir. Ne var ki münafıkların bu davete verdikleri cevap yine kalplerini çepeçevre kuşatmış olan nifakın alametini taşımaktadır. Diyorlar ki: "Biz, beyinsizlerin iman ettikleri gibi mi iman ediyoruz?"

Bütün tefsirler, münafıkların bu cevaplarında geçen ve bizim "beyinsizler" diye çevirdiğimiz sufehâ (sefihler) kelimesini, Hazreti Peygamber'e tabi Müslümanlar hakkında kullandıklarını kaydederler. Daha doğrusu, "beyinsizler" sözünü, "İnsanların (nâs) inandığı gibi inanın." ibaresindeki, "İnsanlara (nâs)" talîk ederler ve münafıkların bu davete cevaplarını, "Biz, o beyinsiz insanların inandıkları gibi mi inanalım?" şeklinde manalandırırlar.

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meallerinde de ayetin manası bu tefsire göre verilmiştir. Mesela değerli âlim Balıkesirli Hasan Basri Çantay'ın *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*'inde;

"Onlara, 'İnsanların (Müslümanlar) inandığı gibi inanın.' denilince, 'Biz de o beyinsizlerin inandığı gibi mi inanacağız?' derler."

Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlanan *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*'nda;

"'Herkesin inandığı gibi siz de inanın.', denilince de 'Beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?' derler."

İzmirli İsmail Hakkı Bey'in *Meali'l-Kur'an*'ında;

"Onlara 'Nâsın iman ettikleri gibi siz de iman ediniz.' denildiği zaman onlar, 'Biz o avanaklar gibi iman mı edelim?' derler."

Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu*'nda da:

"Onlara, 'Herkes nasıl inandıysa siz de inanın!' denildiği zaman, 'Biz de avanaklar gibi iman mı edelim?' derler." şeklindedir.

Görüldüğü gibi bu meallerin hepsinde de diğer insanların iman ettikleri gibi iman etmeye davet olunan münafıkların, o insanları beyinsiz veya avanak olmakla itham ederek onlar gibi iman etmeyecekleri ifade olunmaktadır.

Kanaatimizce bu mealler hatalıdır ve münafıkların bilinen sıfatlarına aykırı düşmektedir. Şöyle ki:

Münafıklarla ilgili olarak 8. ayette, "'Allah'a ve ahiret gününe iman ettik.' derler; hâlbuki onlar mü' min değillerdir."; 11. ayette, "Onlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın.' denildiği zaman, 'Biz ancak ıslah edicileriz.' derler."; 14. ayette de "Onlar, iman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İman ettik.' derler; şeytanlarıyla baş başa kalınca da 'Biz sizinle beraberiz; sadece onlarla alay ediyoruz.' derler." buyurulmuştur.

Üzerinde durduğumuz 13. ayetin siyak ve sibakını teşkil eden bu ayetler göstermektedir ki münafıklar, kendilerine söylenen her şeyi, Müslümanları itham etmeden ve istenilen şeye itirazda bulunmadan yaptıklarını söylemektedirler. Allah'a ve ahiret gününe inandıklarını; yeryüzünde fesat çıkarmadıklarını, aksine ıslah et-

tiklerini bildirirler; iman edenlerle karşılaştıkları zaman da, "iman ettik" derler. Ne var ki bütün söyledikleri yalandır ve zaten münafıklığın alameti de budur.

İşte siyak ve sibaktaki ayetlerin bu manaları göz önünde bulundurularak 13. ayetin meali şöyle olmalıdır: "Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın.' denildiği zaman, 'Biz, beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanıyoruz?' derler."

Bu mealde münafıkların, Müslümanları beyinsizlikle itham etmelerine yer verilmemiştir. Eğer hatalı bulduğumuz diğer meallerde olduğu gibi, "Biz de o beyinsizler gibi mi inanalım?" denilseydi, münafıkların, inanan insanları beyinsizlikle itham etmiş oldukları anlaşılırdı. Hâlbuki onlar, diğer ayetlerde olduğu gibi bu ayette de münafıklığın sıfatına uygun olarak şunu demek istemişlerdir: *"Siz, bizim, insanlar gibi inanmamızı istiyorsunuz. Hâlbuki biz beyinsizler gibi mi inanıyoruz? Hayır, biz de insanlar gibi inanıyoruz."* Fakat münafıklar, bütün işlerinde ve bütün sözlerinde samimi değillerdir. Beyinsizler gibi değil, insanlar gibi inandıklarını söylerken de böyledir ve bu sözleri de yalandır.

Münafıklar, "beyinsizler" sözüyle Müslümanları yahut geniş manada gelmiş geçmiş bütün mü'minleri kastetmediklerine göre bu sözle ne demek istemişlerdir?

Karşılığını "beyinsizlik" olarak ifade ettiğimiz sefeh kelimesi, lügatte akıl noksanlığından ileri gelen görüş darlığı, budalalık, beyinsizlik, avanaklık manasına gelir ki bu hâl, insanı dinin gerektirdiği inançların ve hareketlerin aksine inanmaya ve yapmaya sevk eder. Sefih, bu hâlde olan insandır. O hâlde münafıklar, *"Biz sefihler gibi mi inanıyoruz?"* demekle, kendilerinin akılsız, beyinsiz, avanak, kısaca sefih olmadıklarını ve din neyi gerektiriyorsa ona inandıklarını ifade etmiş oluyorlar ve tabi yalan söylüyorlar. Nitekim ayette, onların bu sözlerini takiben Allah Teâlâ yalanlarını yüzlerine vurmuş ve *"Şunu kesinlikle biliniz ki asıl sefihler, asıl beyinsizler onlardır."* buyurmuştur. Çünkü onlar, dinin gerektirdiği inanç ve davranışlara sahip değillerdir. Sahip olduklarını söylemekle yalan beyanda bulunmuşlar, bu yalanla başkalarını da kandırdıklarını sanmışlar; fakat beyinsizlik etmişler ve bunun da farkına varamamışlardır.

Onların beyinsiz ve dolayısıyla inançsız olduklarını gösteren bir diğer alamet de şudur:

[14] Onlar, iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İman ettik." derler; şeytanlarıyla baş başa kalınca da "Biz sizinle beraberiz; sadece onlarla alay ediyoruz." derler.

14 Münafıkların en büyük alameti yalancılık ve ikiyüzlülük olunca, Müslümanların arasına sahte yüzleriyle girerler ve kendilerinin de onlardan olduklarını ve onlar gibi iman ettiklerini söylerler. Fakat Müslümanlardan ayrılıp kendi şeytanlarıyla yahut kendilerine akıl veren, yol gösteren, imansızlığı aşılayan önderleriyle baş başa kaldıkları zaman, gerçek yüzlerini onlara çevirerek, "Siz, bizim Müslümanların yanına gidip onlar gibi iman ettiğimizi söylememize bakmayın; aslında biz, onlar gibi iman etmiş falan değiliz; biz sizdeniz ve sizinle beraberiz. Onlara iman ettiğimizi söylememiz, sadece onları kandırmak içindir; onlarla alay etmek içindir." derler. Hâlbuki bu münafıklar bilmezler ki,

[15] (Asıl) Allah onlarla alay ediyor ve azgınlık içinde, şaşkın şaşkın dolaşmalarına (şimdilik) göz yumuyor.

15 Münafıkların Müslümanlarla alay etmiş olmaları, aslında onları inanç ve itikatlarından dolayı küçük görmeleri ve onların inandıkları şeyleri hafife almalarıdır. Fakat bu alay, küçük gördükleri ve hafife aldıkları inanç ve itikatları, Müslümanlara karşı, "Aman ne güzel; biz de böyle inanıyoruz." sözünü de içine alan bir manayı taşır. Münafıkların bu davranışlarına karşılık Allah

Teâlâ'nın onlarla alay etmesi ise şüphesiz bu manada değildir. Bu şekilde bir alay, insanlar için mümkün olsa bile, Allah Teâlâ için mümkün değildir; O'nun şanına yaraşmaz.

Allah Teâlâ'nın münafıklarla alay etmesi, onları, içinde bulundukları dalalet çukurunda yüzüstü bırakması ve vakti geldiği zaman, bu alaylarından ötürü yakalarına yapışıp layık oldukları cezayı onlara vermesidir. Bu ceza, mü'minlerle alay edenlerin, alayla birlikte, başlarına gelecek bir azap olacaktır. Nitekim Allah Teâlâ Hadîd suresinin 13-14. ayetlerinde şöyle buyurmuştur: "O gün (hesap günü), erkek ve kadın münafıklar, iman etmiş olanlara, 'Bizi bekleyin; nurunuzdan bir parça ışık alalım.' diyeceklerdir. (Onlara alaylı bir şekilde), 'Arkanıza dönün de nuru (orada) arayın.' denilecek, sonra da kendileri (ile mü'minler) arasına, kapısı bulunan bir duvar çekilecektir. Bu duvarın içinde rahmet, dış (taraf)ında ise azap vardır. Münafıklar onlara bağıracaklar: 'Biz sizinle beraber değil miydik?' (Mü'minler de) diyecekler ki: 'Evet, (beraberdiniz); fakat Allah'ın emri (ölüm) gelinceye kadar kendinizi, siz kendiniz yaktınız; (hep mü'minleri) gözlediniz; (İslam'dan) şüphe ettiniz. Sizi ihtiraslar(ınız) aldattı; (hatta) sizi aldatanlar, Allah'a karşı bile aldattılar.'"

İşte, mü'minlerle alay edenlerin akıbeti, böyle alaylı bir azap olacaktır. Fakat onlar, bu azaba çarptırılıncaya kadar, yeryüzünde azgınlık içinde dolaşmalarına göz yumulacak, onlara dokunulmayacak, ta ki hesap günü, layık oldukları cezayı hakkıyla çekebilsinler.

Gerçekten yeryüzünde münafıklara dokunulmamış ve onlara daima iyi muamele edilmiştir. Yine bu sebepten, gayr-i müslimlere tanınan bir takım haklar münafıklara tanınmamış, fakat Müslümanlara tatbik edilen hükümler, münafıklara da tatbik edilerek Müslüman gibi davranılmıştır. Aslında bu muamele, münafıklar için dünyevi bir azap olmuştur. Çünkü insan için, kalben inanmadığı bir dinin hükümlerine tabi olmaktan ve bu hükümleri tatbik etmek için daima zorlanmaktan daha büyük bir azap düşünülemez.

İşte, Allah Teâlâ onları dünyada böyle bir azap içinde bırakır. Bu azap onların azgınlıklarını daha da artırır. Nihayet ölünceye kadar, giderek artan bu azgınlık, onların hesap günü uğrayacakları büyük azabın da mesnedi olur.

[16] (İşte), hidayete karşılık sapıklığı satın alanlar bunlardır; fakat ticaretleri (onlara) kazanç sağlamamış, (kendileri de) doğru yolu bulamamışlardır.

16 Münafıklar, Müslümanların Medine'ye hicret etmelerinden ve İslam'ın kuvvet kazanmasından sonra Müslüman olmuşlar yahut hiç olmazsa Müslüman olma yoluna girmişlerdi. Böylece önlerinde hidayet kapısı açılmış, kendilerini dünya ve ahiret saadetine götürecek yol önlerinde görünmüştü. Bundan sonra onlar için yapılacak iş, sağa sola sapmadan bu yolu takip etmek ve diğer mü'minlerle birlikte hedefe ulaşmaktı. Fakat beyinsizlikleri onlara bu imkânı sağlamadı. Kabilelerinin ileri gelenlerinden olmalarının kendilerine verdiği bencillik duygusu ve gurur sebebiyle, malını mülkünü terk ederek Medine'ye hicret etmiş Müslümanlarla inanç ve itikat yönünden aynı seviyeye düşmeyi ve hele yardım ellerini onlara uzatarak mallarını onlarla paylaşmayı bir türlü hazmedemediler. Bu hazımsızlık, İslam'a ve Müslümanlara karşı, içlerine daha başlangıçtan itibaren düşmüş şüphe kırıntılarının giderek büyümesine sebep oldu. İradeleri ellerinden, akılları başlarından gitmişti. İslam'a girmiş olmaları, onlara hiçbir fayda sağlamadı. Ticarette sermayesini tüketen tüccar durumuna düştüler. Oysa ticaretin gayesi, sermayeyi işleterek meşru kazanç sağlamak ve bu kazançla hayatı devam ettirmektir. Eğer tüccar, ticaretinde kâr edemez ve sermayeden yemeye başlarsa, bir gün sermayeyi tüketir ve eli boş kalır. Münafıklar, Müslüman olmakla büyük biri sermaye ele geçirmişlerdi. Fa-

kat münafıklıkları, bu sermayeyle kâra geçmelerine izin vermediği gibi, giderek onu da tüketmelerine sebep oldu. Çünkü sermayeyi hayırlı yolda değil sapıklık alışverişinde kullandılar. Böylece, hem Müslümanlıklarını yitirdiler, hem de ticaretini yaptıkları sapıklığın içine daldılar. Kısacası, hidayet yerine sapıklığı tercih ettiler.

Münafıkların, böyle beyinsizce bir ticaret işine girişmelerinde, zifiri karanlıkta parlayan ışıktan faydalanamayanların örneğini görmek mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmuştur:

[17] Onların durumu, ateş yakan kimsenin durumu gibidir. (Yakılan ateş) etrafını aydınlattığında, Allah ışıklarını giderir de onları, görmez bir hâlde, karanlıklar içinde bırakır.

17 Hidayet yerine dalaleti tercih eden münafıkların hâli, işte bu ateşin nurundan faydalanamayan kimselerin hâlinden farklı değildir. Allah Teâlâ, tıpkı küfründe inat eden kâfirlerin, kalplerini ve kulaklarını mühürleyip gözlerine perde çektiği gibi, nifaklarında direnen ve yalandan vazgeçmeyen münafıkların da kalplerindeki idraki ve gözlerindeki görme yeteneğini kaldırır da onları zifiri karanlıkta bırakır; artık onlar, İslam'ı anlayamaz, İslam nurunu göremezler.

Allah, bu ayette münafıkların hâlini, bir meselle gözler önüne sermiş ve münafıklık yapan, yapacak olan ve yapmaya yeltenen insanlara, ibret almaları gereken bir ders vermiştir. Mesel, daha önce vuku bulduğu tasavvur olunan ve halk dilinde hikâye suretiyle şöhret kazanan ibretli bir hadisedir ki benzeri bir hadiseyi anlatmak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak maksadıyla, diğer benzerine işaret edilir ve iki hadise arasındaki benzerlikten ibret alınması sağlanır. Bir hadiseyi, halk arasında şöhret kazanmış bir başka hadiseye benzeterek anlatmaya temsil denir. Bazen anlaşılması güç gelen gerçekleri anlatmak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için Kur'an-ı Kerim'de temsile sık sık yer verilmiştir.

Yukarıdaki ayet, temsilin bir örneği olup münafıkların durumları, yakılan bir ateşin ışığından istifade edemeyen kimsenin durumuna benzetilmiştir. Buna göre, bir kimse aydınlanmak için ateş yakmış; ışığı etrafını aydınlatmaya başlayınca şiddetli bir yağmur yahut fırtına, ateşini söndürmüş ve onu yine karanlıkta bırakmıştır. Münafıkların hâli de ateş yakan bu kimseye benzer. Önce iman edip İslam'a girmişlerdi. İslam, onların yollarını aydınlatacak ve onları dünya ve ahiret saadetine ulaştıracaktı. Fakat onlar, kalplerini çepeçevre kuşatan yalan ve nifakı tercih ettiler ve İslam'ın kendilerine ışık vermesini önlediler. Allah da onların kalplerini, kulaklarını ve gözlerini İslam'a karşı mühürledi. Nitekim Munâfikûn suresinin üçüncü ayeti de bu manayı teyit eder. Bu ayette şöyle buyurulmuştur: *"Önce iman ettiler; sonra kâfir oldular. Bu yüzden kalplerine mühür vuruldu. Onun için (gerçeği) anlamazlar."*

İşte, ışıkları söndürülmüş yahut ellerinden alınmış ve böylece zifiri karanlıkta bırakılmış münafıklar artık,

[18] Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. (Bir daha hakka) dönmezler.

18 Tıpkı kalpleri, kulakları mühürlenmiş, gözlerine perde çekilmiş kâfirler gibi münafıklar da yalan ve nifaktaki inatları dolayısıyla kulakları mühürlenmiş olup hakkı duymazlar; dilleri kilitlenmiş olup hakkı söylemezler; gözlerine de perde çekilmiş olup hakkı görmezler. Kısacası, dalaletten başka hiçbir şey onları ilgilendirmez. İşte bu sebepledir ki artık onların bir daha hakka dönmeleri mümkün değildir. İslam'dan o kadar uzak bir yolda seyrederler ki artık bir daha ona kavuşamazlar.

Onlar bu halleriyle, gök gürültüsü ve yıldırımlardan korkup dehşet içinde büzülüp kalan kimselere de benzerler. Fakat korkunun ecele faydası

ne? Allah Teâlâ onların bu hallerini de bir meselle açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

[19] Yahut (durumları), gökten, zifiri karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşeklerle birlikte gelen yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. (Bunlar), yıldırımlardan ölmek korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.

[20] Şimşek, neredeyse gözlerini kör edecekti; onları aydınlattığında, (ışığından faydalanıp) yürürler; üzerlerine karanlık çökünce de dikilip kalırlar. Oysa Allah dileseydi, kulaklarını sağır, gözlerini de kör ederdi. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

19 Öyle bir tablo ki korku ve dehşet, heyecan ve endişe, hepsi bir arada. Gökyüzü bütün sularını bırakıvermiş; her taraf zifiri karanlık. Bu karanlığı zaman zaman yırtan ve dağıtan şimşekler... Işıkları gözleri kör edecek kadar parlak... Bunun arkasından, kulakları sağır edercesine dalga dalga yayılan gök gürültüleri... Bu arada, sağa sola düşen ve her şeyi bir anda yakıp yok eden yıldırımlar... Yerle göğün sanki birbirine girip her şeyin alt üst olduğu bir ortamda, kulaklarını parmaklarıyla tıkayıp korunmaya çalışan bir insan...

20 Şimşek, gözleri kör edercesine ışığını yayınca bundan faydalanıp görebildiği yolda, bir iki adım yürüyor. Fakat ışık yok olunca yine korku ve heyecan içinde, şaşkın, dikilip kalıyor. Hâlbuki korkunun, başına geleceklere faydası ne? Allah dileseydi, kudretiyle onun kulaklarını sağır, gözlerini kör edemez miydi?

İşte, böyle bir tablo içerisinde, kendisine bir yol bulmaya çalışan bu insanın aczi ve zayıflığı nasıl beliriyor? Kim onu yağmurdan koruyacak? Zifiri karanlıkta kim ona yol gösterecek? Çakan şimşeklerin ışığı mı? Ya şimşeklerin getirdiği yıldırımlar? Bunlardan nasıl korunabilecek? Hâlbuki o, sadece kulaklarını tıkıyor ve böylece korunabileceğini sanıyor. Fakat bundan da emin değil. Bu sebeple devamlı bir korku ve endişe içinde. Her an ölümün pençesini üzerinde hissediyor ve ölümden kendisini kurtaracak bir yardımcı arıyor.

Hâlbuki insanın, hangi durumda olursa olsun, daima sığınabileceği, korku ve endişelerden uzak bir şekilde, daima yardımına güvenebileceği Allah'tan başka hiç kimse yoktur. Ne var ki insanın Allah'a sığınması ve yardımına güvenmesi için her şeyden önce O'na inanması, iman etmesi gerekir. Onun Allah'a inanması hâlindedir ki O'na sığınma ve yardımına güvenme ihtiyacını duyar ve o zaman, bütün korku ve endişelerden kurtularak tam bir güven içerisinde O'nun yardımını beklemeye başlar. Bu yardım belki gelir, belki de gelmez. Fakat insan, Allah'ın takdirinde bir değişme olmayacağını da bilerek ümidini kesmez; yardımın gelmesi hâlinde şükreder, gelmediği sürece de sabır gösterir. Fakat ne olursa olsun, yukarıdaki meselde görülen insan gibi, korku ve endişeye kapılmaz; kulak tıkamakla ölümden kurtulabileceğini sanmaz. Korku ve endişe, inançsızların, hiçbir zaman kendisinden kurtulamayacakları bir ümitsizlik hâlidir. Sığınacak, yardımına güvenecek bir kimsesi bulunmayan ve bu sebeple ne yapacağını bilemeyen kimselerin hâlidir. Tıpkı meseldeki insanın hâli gibi.

İşte, münafıkların hâli de böyledir. Allah'a ve ahiret gününe inandıklarını söylemiş olsalar bile, kalplerine iman girmemiştir; söyledikleri yalandır. Kur'an-ı Kerim, onların bu inançsızlıklarını ve yalanlarını haber vermeye başladıktan sonra onlar, Müslümanlar arasında yalnızlığa itilmişler, hor görülmüşlerdir. Bu aşağılanma, onların daha çok yalana başvurmalarına ve diğer mü'minler gibi iman ettiklerine Müslümanları inandırma gayretine girişmelerine sebep olmuştur. İçlerini saran korku ve endişe de giderek artmış, bundan ancak yalanla kurtulabileceklerini sanmışlardır. Oysa yalanın, zifiri karanlıkta yağmurla birlikte gelen şimşek, gök gürültüsü ve yıldırımlar altın-

da korunmak için kulakların tıkanmasından farkı yoktur. Gerçekten inanmış olsalardı, ne korkuya kapılacaklar, ne de yalana başvurmuş olacaklardı. Fakat şimdi, ne yaparlarsa yapsınlar, yalanları kendilerini kurtaramayacaktır. Allah, onları çepeçevre kuşatmıştır. Önlerinde, arkalarında, sağlarında, sollarında O vardır; O'nun kudreti vardır. Her an onları, boyunlarından tutup hak ettikleri yere fırlatıp atmaya hazırdır. Tıpkı zifiri karanlıkta, yağmurun, şimşeğin, gök gürültüsünün ve yıldırımların çepeçevre kuşattığı insana, her an bir musibetin gelebileceği gibi. Kulaklarını tıkaması, onu bu musibetten nasıl kurtaramazsa münafıkları da yalanları Allah'ın kabzasına düşmekten kurtaramayacaktır. O hâlde, bütün bu yalanlar niçin? Kalpler, küfür yerine imanla dolsa; hayat, korku ve endişe yerine, ümit ve huzur içinde geçse, şekavet yerine saadet, düşmanlık yerine sevgi ve kardeşlik hâkim olsa bundan kim zararlı çıkar?

İnsanları böyle bir mutluluğa götürecek yol, hiç şüphe edilmesin, hak yoldur; İslam'ın yoludur. Bu yol, bütün âlemleri yoktan var eden, insana bu varlıklar arasında müstesna bir yer veren ve onu canlıların en şereflisi kılan yegâne yaratıcı Allah'a iman etmekle başlar ve yalnız O'na kulluk etmekle mutlu hedefe ulaşır. Bunu iyice anlamak için Kur'an'ın sesine kulak vermek gerekir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعْبُدُوا۟ رَبَّكُمُ ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ فِرَٰشًا وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءً وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا۟ لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

[21] Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Ta ki takva sahibi olasınız.

[22] O Rab ki sizin için yeryüzünü (korunup rahat edebileceğiniz) bir döşek, göğü de (onun üzerine) bir çatı yaptı. Gökten su indirdi; o su ile size rızık olmak üzere meyveler çıkardı. O hâlde (bütün bunları) bilip dururken Allah'a ortaklar koşmayın.

Önceki ayetlerde, insanların inanç yönünden üç gruba ayrılmış olduklarını ve her bir gruba ayrı ayrı yer verilerek tarif ve tavsif edildiğini gördük. Bu üç grubun başında, takva sahibi olan mü'minler anlatılmıştır. Bunlar, gayba, ahiret gününe, peygamberlere indirilen kitaplara inanan, namazlarını dosdoğru kılan, zekât ve sadakalarını veren kimselerdir. Doğru yol üzerinde olanlar bunlardır.

İkinci grup kâfirlerdir. Bunlar, hiçbir şeye inanmayan, inanmadıklarını açıkça söyleyen ve inançsızlıklarında inat ve ısrar eden kimselerdir. Bu sebeple, bunları korkutmakla korkutmamak arasında hiçbir fark yoktur. Küfürlerinde inat ve ısrarları dolayısıyla, kalpleri ve kulaklarını mühürlenmiş, gözleri de perdelenmiştir. Bunlar için büyük azap vardır.

İnsanların üçüncü grubu ise kâfirlerden daha tehlikeli olan münafıklardır. Bunlar, sureta Müslüman olmuşlardır; fakat kalplerine iman girmemiştir. Allah'a ve ahiret gününe inandıklarını söylerler; fakat kendi başlarına kalınca, Müslümanları kandırdıklarını ileri sürerek onlarla alay ederler. Bunlar için de acı bir azap vardır.

Allah Teâlâ, bu üç çeşit insan grubunu tanıttık-

tan sonra, mü'min, kâfir veya münafık olsun, bütün insanlara hitap ederek şöyle buyuruyor:

[21] Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Ta ki takva sahibi olasınız.

21 Allah Teâlâ'nın bütün insanlara yönelttiği bu hitap, tertip sırasına göre Kur'an-ı Kerim'deki ilk hitaptır. Gerek Fâtiha suresinde ve gerekse Bakara suresinin bundan önceki ilk yirmi ayetinde, "Ey insanlar!" manasında başka bir hitap gelmemiştir.

Bakara süresindeki bu ilk hitapla, Fâtiha suresinin ve dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in, "Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." mealindeki ilk ayeti arasında, mana yönünden dikkate değer bir mutabakat vardır. Daha önce de açıkladığımız gibi, *hamd'in,* Allah'a ibadeti gerektiren bir davranış, Rabbin de bütün âlemleri yaratan, sonra da yarattıklarını derece derece geliştirip terbiye eden ve bu sebepten tek başına hamd ve ibadet edilmeye layık olan Allah Teâlâ olduğu göz önünde bulundurulursa ilk ayetle bu ilk hitap arasındaki mutabakat kolayca anlaşılır. Bu mutabakat, âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ'ya ibadet etmenin ne derece büyük önemi bulunduğunu göstermeye de yeterlidir.

Şunu da iyice bilmek gerekir ki ibadet, her şeyden önce *tevhide* inanmanın tezahürüdür. İnsan, bu inancını, ancak Allah'a ibadet etmekle ortaya koyabilir. İbadet etmeden böyle bir inancın varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu sebepledir ki bazı müfessirler, ayette geçen *u'budû* (ibadet ediniz) emrini *vahhidû* (tevhid ediniz, Allah'ı birleyiniz) manasında tefsir etmişlerdir. Çünkü Allah'ın tevhidi, yalnız O'na ibadet etmeyi gerektirir.

İbadet, Allah'a kulluk görevini kusursuz yerine getirmek demektir. Her ne kadar namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve haccetmek birer ibadet sayılırsa da ibadetin hepsi, sadece bu farzları ifa etmekten ibaret değildir. İnsan, bu farzlarla birlikte, Allah'a kulluğun bütün gereklerini yerine getirdiği zaman gerçekten O'na ibadet etmiş olur. Fâtiha suresinin dördüncü ayetini tefsir ederken ibadetin manası üzerinde durulduğu için burada tekrarına lüzum görmüyoruz.

İnsan, daha önce açıklandığı şekilde, ibadet ettiği ve kulluk görevini kusursuz olarak yerine getirdiği zaman takva sahibi olabilir. Takva, korkmak, çekinmek, sakınmak manasına gelen *ittikâ'dan* isim olup insanın Allah'tan korkarak, büyük olsun küçük olsun bütün günahlardan sakınması, şirkten, fısktan, bidatten çekinmesi ve kendisini Allah'ın itaatine vermesidir. İnsan, ancak ibadet etmek suretiyle bütün bu günahlardan sakınabilir ve ahirette Allah'ın azabından korunabilir. Nitekim ibadet çeşitlerinden biri olan namaz hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "... Namazı dosdoğru kıl; çünkü namaz, insanı her türlü hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor."

İnsanın Allah'a ibadet etmesini sağlayacak ve hatta onu ibadet etmeye zorlayacak bazı değerler vardır ki akıl ve düşünce bunların başında gelir. İnsan, aklını kullandığı ve düşünebildiği zaman, kendisini Allah'a ibadet etmeye zorunlu hisseder. Çünkü aklın faaliyeti, insana, kendisini yaratan mutlak bir varlığın mevcudiyetini ispat eden deliller vermekte hiçbir zaman güçlük çekmez. Ancak akla, bu yönde faaliyet göstermesini sağlayacak imkânı da hazırlamak yahut onu bu yöne çevirmek lâzımdır.

Kur'an-ı Kerim, bu hususta da insan aklına yardımcı olmuş ve ayetlerinde sık sık akla yol göstererek düşünmesi gereken konulara işaret etmiştir. Yukarıdaki ayetlerde, "Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet ediniz." şeklinde buyurulurken önce insanın kendi yaratılışı üzerinde durup düşünmesi, sonra da gözünü çevresindeki diğer insanlarla daha önce gelip geçmiş insanların yaratılışına çevirmesi istenmiştir. Fakat düşünülmesi gereken husus, sadece insanın yaratılışı değildir. Onun yaratılışın-

dan sonra akıl ve iradeyle diğer varlıklardan ayırt edilerek üstün bir mertebeye yükseltilmesi, derece derece geliştirilip terbiye edilmesi ve şerefli bir mahluk hâline getirilmesi de üzerinde düşünülmesi gereken hususlardandır. Ayette "yaratma" fiilinin, Allah Teâlâ'nın Rab ismine isnat edilmesi buna işarettir.

Fakat insanın Allah'a ibadet etmesini sağlayacak başka düşünce sahaları da vardır. İnsan kendi yaratılışıyla kendinden önceki insanların yaratılışını ve her birinin derece derece geliştirilip terbiye edilmesini düşünürken yaratılışından sonra hayatını sürdürmesine yardımcı olan ve kendisine çeşit çeşit rızıklar temin eden dış âleme, yere, göğe, akan sulara, yağan yağmurlara, bunlarla sulanan toprağın yetiştirip büyüttüğü sebzelere ve meyve ağaçlarına da gözünü çevirip düşünmek zorundadır. Bunları kim veriyor, kim yapıyor? Bunların kendi kendine olması mümkün mü? Bir yapıcı, bir yaratıcı olmadan, bir şey meydana gelir mi? İnsanın sahip olduğu akıl, bu sorulara ve düşünce neticesi ortaya çıkabilecek diğer sorulara cevap bulabilecek niteliktedir. Yeter ki insan, kendisini bu türlü sorularla karşı karşıya getiren düşüncelere aklını sevk edebilsin.

İşte Kur'an-ı Kerim, yukarıdaki ayette, insanın kendi üzerinde düşünmesini sağlamak için akla yol gösterdikten sonra, onu dış âleme yöneltiyor ve şöyle buyuruyor:

> [22] O Rab ki sizin için yeryüzünü (korunup rahat edebileceğiniz) bir döşek, göğü de (onun üzerine) bir çatı yaptı. Gökten su indirdi. O su ile size rızık olmak üzere meyveler çıkardı. O hâlde (bütün bunları) bilip dururken Allah'a ortaklar koşmayın.

22 Bu, Allah Teâlâ'nın insanoğluna ne büyük bir lütfudur. Onu yarattıktan sonra, yeryüzünü onun emrine tahsis etmiş, korunup rahat edebilmesi ve hayatını sürdürebilmesi için onu, tıpkı bir döşek hâline getirmiştir. İlk insanın yaratılışından bu yana, gelip geçmiş bütün canlılara döşeklik yapan yeryüzünün bundan sonra gelecek insanlar için de işi aynı olacaktır.

Yeryüzünün insanlara döşek olması bir yana, gökyüzü de onun bir çatısı yahut tavanı olarak bina edilmiş ve ona, yeryüzünün koruyuculuk görevi verilmiştir. Nitekim gökyüzüne bakan insan, orada milyonlarca yıldız görür de bazen bu yıldızlardan birinin yeryüzüne düşmesi yahut çarpması hâlinde onun ne hâle geleceğini düşünür; sonra da bunların gökyüzü tarafından tutulduğuna hükmederek döşeğinde rahatlık içinde yaşamasına devam eder.

Fakat bir insanın yaşaması için, sadece döşek ve örtüsü elbette yeterli değildir. Onun bir şeyler yiyerek gıda alması da gerekir. İşte bunun için Allah Teâlâ, yeryüzünde denizleri ve nehirleri yaratmış, sonra da bunların suyu ile toprakların sulanması için suyun buharlaşmasını ve yağmur olarak tekrar yeryüzüne dökülmesini sağlamıştır. Böylece insan, yiyebileceği çeşit çeşit meyveler, sebzeler ve ekinler yetiştirebilmiştir.

Yeryüzünün bir döşek gibi yaratılması, gök kubbenin bu döşeğin üzerine bir örtü yapılması, ışığından ve ısısından faydalanmak için güneşin, bir lamba gibi gökyüzüne dikilmesi, gökyüzünden yeryüzüne suyun indirilmesi ve bunun gibi daha pek çok şey insan için yapılmış ve onun istifadesine sunulmuştur. Ayrıca, yapılan her şey, birbirine bağlantılı olarak bir nizam içinde yapılmış ve hayatın idamesi için bu nizam sürdürülmüştür.

O hâlde insanın bütün bunları düşünmesi ve hiçbir bozulma göstermeyen bu nizamı sürdürenin kim olduğunu kendi kendine sorması gerekmez mi? Evet, kimdir, bütün bu şeylere bu nizamı veren? Eğer, bu nizam ve bu nizamın devamı için insan aklının tasavvur edemeyeceği bir güce, kuvvet ve kudrete ihtiyaç varsa bu gücün, bu kuvvet ve kudretin kaynağı nedir? Hiçbir akıl sahibi, düşünce sonucu karşılaştığı bu ve benzeri soruları kulak arkasına atıp cevapsız bırakamaz.

Düşünmek ve bir takım sorulara cevap aramak insanlık gereğidir. Düşünmeyen insan, kendisine verilen aklı kullanmayan insan demektir ki böylelerinin, yaratılıştan akıl verilmeyen hayvanlardan farkı yoktur. Dahası, aklını kullanmayan insana "akılsız, fikirsiz" denildiği hâlde, hayvanlara böyle hitap edildiği duyulmamıştır.

Düşünen ve aklını düşünce yolunda kullanan insan ise yeryüzünü de gökyüzünü de yaratan, bunlar arasındaki irtibatı sağlayarak, yeri göğe, göğü de yere muhtaç kılan ve bunların işbirliğiyle insana hayatını sürdürme imkânını veren bir yaratıcının, bir Rabbin bulunduğunu, bu Rabbin, her şeyi tek başına yaptığını, işlerinde hiçbir yardımcısı, hiçbir ortağı olmadığını bilir, anlar ve buna inanır ve yine bilir ve inanır ki bu Rab, Allah Teâlâ'dır; O'ndan başka ilah, O'ndan başka ibadet edilmeye layık ma'bûd yoktur.

O hâlde, akıl sahibi olduğu için bütün bunları bilen, bilmesi gereken insan, artık Allah'a eş ve ortaklar koşmamalıdır. Hem her şeyi Allah'ın yarattığını ve her rızkı yine O'nun verdiğini bilmek, hem de çeşitli işlerin gerçekleşmesinde ve çeşitli ihtiyaçların karşılanmasında bazı kimseleri "erbâb" ittihaz ederek onların yardımına sığınmak ve onlara boyun eğmek, illeti olmayan bir aklın kabul edebileceği işlerden değildir. Çünkü insanın Allah'tan istemesi gereken şeyleri, kendisi gibi Allah'ın yardımına muhtaç kimseden istemesi, o kimseyi Allah'a eş ve ortak (nidd, çoğulu; endâd) kılması manasına gelir ki şirkin bir çeşidi sayılır ve İslam'ın temelini teşkil eden tevhid esasını yıkar, yok eder.

İşte, yukarıdaki iki ayette, önce insanları, sonra da gökleri, yeri ve diğer mevcudatı yarattığını ve bunları insanların rızıklandırılması için vasıta kıldığını beyan eden ve yegâne Hâlık ve Râzık'ın kendisi olduğuna, düşünen akılları irşat ederek yalnız kendisine ibadet edilmesini ve mahlukattan hiçbirinin kendisine eş ve ortak kılınmamasını emreden Allah Teâlâ, böylece tevhidi ispat ve şirki kesinlikle nehyettikten sonra, surenin baş tarafında zikrolunan Kur'an'ın şüphe götürmezliğiyle ilgili konuya tekrar dönüyor; mü'min, kâfir ve münafık olmak üzere üç kısımda tanıttığı insanlar arasında, eğer Kur'an'ın Allah katından geldiğinde şüphe edenler varsa bu kitap karşısındaki âcizliklerini gözler önüne sermek için meydan okuyarak onları müsabakaya davet ediyor ve şöyle buyuruyor:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

[23] Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimizden (Kur'an'dan) şüphe içindeyseniz, haydi onun gibi bir sure getirin; (bunun için) Allah'tan başka şahitlerinizi de (yardıma) çağırın; eğer sözüne güvenilir kimseler iseniz.

[24] Eğer (bunu) yapamazsanız –ki asla yapamayacaksınız– o hâlde kâfirler için hazırlanmış, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakınınız.

Şüphecileri Kur'an-ı Kerim hakkında müsabakaya davet eden bu iki ayetteki yumuşak üslup dikkat çekicidir. Şüpheciler Kur'an'dan bir surenin benzerini getirmeye davet edilirken ne tehdit edilmişler, ne de zorlanmışlardır. Aksine yumuşak bir dil kullanılarak Kur'an'ın benzeri bir sure meydana getirebilmeleri için, Allah'tan başka, güvendikleri ne kadar şair, edip, hakim gibi güzel söz söyleyebilen kimse varsa hepsini de yardıma çağırmaları hatırlatılıp onlara yol bile gösterilmiştir. Bu bakımdan ayetlerde, şüphecilere karşı apaçık bir meydan okuma vardır. Meydan okumanın bulunduğu yerde tehdide elbette gerek yoktur.

Kur'an'dan bir veya bir kaç surenin benzerini meydana getirmek hususunda şüphecilere meydan okuyarak onların aczlerini önlerine sermek için onları müsabakaya davet etmeye tehaddî denir. Kur'an-ı Kerim'in başka surelerinde de bu manada tehaddî ayetleri gelmiştir. Bunlardan ilki, Mekke'de nazil olan İsrâ suresinin 88. ayetidir: "De ki: Andolsun, insanlar ve cinler, şu Kur'an'ın bir benzerini (meydana) getirmek için bir araya gelseler, birbirlerine yardımcı da olsalar, onun benzerini getiremezler."

İsrâ suresindeki bu ayet, gerek nazım, gerek vezin ve gerekse üslup, belagat vs. yönlerinden Kur'an'ın bir benzerinin meydana getirilemeyeceğini kesinlikle ortaya koymaktadır. Bu, onun bir insan sözü değil, Allah sözü olması dolayısıyladır. Çünkü nazmında da vezninde de üslup ve belagatinde de görülen üstünlük, herhangi bir insan kabiliyetinin benzerini meydana getiremeyeceği derecededir. Keza geçmiş peygamberlerden ve onların kavimlerinden verdiği bilgilerle, gayba ait haberler de herhangi bir insanın verebileceği bilgi ve haberler cinsinden değildir.

Mekke'de nazil olan tehaddî ayetlerinden ikincisi, Yûnus suresinin 38. ayetidir: "Yoksa onu, (Peygamber) kendisi uydurdu mu diyorlar? De ki öyleyse siz de onun benzeri bir sure getirin. Allah'tan başka, gücünüzün yettiği kimseleri de (yardıma) çağırın; eğer doğruyu söyleyen kimseler iseniz."

Bu ayet de Kur'an'ı, Peygamber'in kendisi uyduruyor diyenlere ret mahiyetindedir. O, peygamber de olsa netice itibariyle bir insandır. Eğer Kur'an'ı, bu insanın söylediğine inanıyorlarsa onlar da insan olduklarına göre, Kur'an'dan bir surenin benzerini söylesinler de görelim. Hem, diledikleri kimseleri de kendilerine yardım etmeleri için çağırsınlar. Bakalım, nazım, vezin, üslup ve belagat yönünden Kur'an suresinin benzeri mükemmeliyette bir sure meydana getirebilecekler mi?

Mekke'de nazil olan üçüncü tehaddî ayeti, Hûd suresinin 13. ayetinde yer almıştır. Bu ayette inkârcılar, on sureyle tehaddî edilmişlerdir: "Yoksa Kur'an'ı (Peygamber) kendisi uydurdu mu diyorlar? De ki öyleyse siz de onun gibi on sure getirin; hem de düzmece ve uydurma olarak. Allah'tan başka kime gücünüz yetiyorsa, onları da (yardıma) çağırın; eğer doğruyu söyleyen kimseler iseniz."

Bu ayette inkârcıların on sureyle tehaddîleri, icaz çeşitlerinden birine has olarak, bir haberi, müteaddit üsluplarda getirirken Kur'an'ın belagatine denk olan mükemmelliği de muhafaza etmesine dikkati çekmek içindir. Diğer taraftan, inkârcılardan on sure meydana getirmeleri istenirken bunlardan "düzmece ve uydurma" olarak söz edilmesiyle de muhtemelen, Kur'an'da yer alan peygamberler ve kavimleriyle ilgili kıssaları ihtiva eden surelerin benzerlerini getirmelerine işaret edilmiş olacaktır.

Yukarıda manalarına kısaca temas ettiğimiz üç tehaddî ayetinin yer aldığı İsrâ, Yûnus ve Hûd surelerinin her üçü de Mekke'de birbiri arkasına nazil olmuştur. Buna göre, Kur'an'ı inkâr ederek onun Peygamber tarafından uydurulduğunu iddia edenlerin müşrikler olduğu anlaşılır. Allah Teâlâ, her üç ayetle müşriklere meydan okumuş ve onların, ne üslup ve belagat yönünden ve ne de gayba ait verdiği haberlerle kıssalar ve bunların anlatılışı yönünden Kur'an'dan bir kaç surenin benzerini bile meydana getirmekten âciz kalacaklarını bütün açıklığıyla gözleri önüne sermiştir.

Bakara suresinde yer alan tehaddî ayetine gelince, bu ayette söz konusu edilen şüphecilerin başında Yahudiler gelir. Çünkü ayet Medine'de nazil olmuştur ve burada İslam'ın karşısında görülen başlıca kuvvet de Yahudi dinine mensup kimselerdir. Aslında Yahudiler kitap ehlinden oldukları için, İslam'a müşriklerden daha yakın olmaları ve kendi peygamberlerine de bir kitap gönderildiği için, Kur'an'a daha kolay inanmaları gerekirdi. Fakat onlar, Hazreti Peygamber'e inanmadıkları gibi ona gönderilen Kur'an'a da şüpheyle baktılar. Münafıkları da İslam'a karşı diledikleri şekilde kullandılar. Hatta Müslümanları şaşırtmak ve şüpheye düşürmek için sabahleyin Müslüman olduklarını ilan ettiler; akşamleyin ise bu dinden vazgeçtiklerini söylediler. Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân suresinin 72. ayetinde buna işaret ederek şöyle der: "Kitap ehlinden bir grup dedi ki: Mü'minlere indirilene (Kur'an'a) günün önünde iman edin; günün sonunda da (onu) inkâr edin; belki (bu hareketinizle) onlar da (dinlerinden) dönerler."

İşte, Allah Teâlâ, başta Yahudiler olmak üzere Kur'an hakkında bu çeşit inançsızlık gösteren bütün insanlara meydan okuyarak şöyle buyuruyor:

[23] Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimizden (Kur'an'dan) şüphe içindeyseniz, haydi onun gibi bir sure getirin; (bunun için) Allah'tan başka şâhitlerinizi de (yardıma) çağırın; eğer sözünüze güvenilir kimseler iseniz.

23 Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim, hakkında içlerinde şüphe bulunanlara meydan okuyarak onları benzeri bir sure getirmeye davet ederken, ayetin üslubu yumuşaktır; fakat bu yumuşaklığa rağmen kendilerinin davet edildiği iş onları köşeye sıkıştırmış, ne yapacaklarını ve ne söyleyeceklerini bilemeyecek hâle getirmiştir. Onlar, Kur'an'ın Allah kelamı olduğundan şüphe mi ediyorlar? Onun, daha önce hiç şiir söylemeyen, edebiyatla hiç meşgul olmayan, okuma yazma bilmeyen ve bu sebepten ümmi olduğu herkesçe bilinen Hazreti Peygamber tarafından uydurulup ileri sürüldüğünü mü zannediyorlar? O hâlde siz ey şüpheciler, Peygamber gibi ümmi olanlarınızdan vazgeçtik, fakat tanıdığınız tanımadığınız, bildiğiniz bilmediğiniz ne kadar şair ve edip varsa hepsini toplayınız, bütün imkânları, bütün kolaylıkları onlara temin ediniz; dilediğiniz kadar da mühlet veriniz ve hep beraber Kur'an'dan bir surenin benzerini, nazım, üslup, belagat, gayba ait verdiği bilgiler, dünyaya ve ahirete ait getirdiği hükümler yönünden aynını yazıp getiriniz. Eğer sözünüzde sadık, şüphenizde haklıysanız ve gerçekten Kur'an'ın ümmi olan Peygamber'in sözleri olduğuna inanıyorsanız, şair ve ediplerinizle ondan daha üstününü meydana getirebileceğinize de aklınız kesiyor demektir. Öyleyse haydi, Kur'an'dan bir surenin benzerini getirin.

"Kur'an'dan bir surenin benzerinin getirilmesi" manası, müfessirlerin çoğu tarafından, ayette yer alan *min mislihî* ibaresinden çıkartılan manadır. Bu müfessirlere göre bu ibaredeki hu zamiri, *min mâ nezzelnâ*da sözü edilen Kur'an'a aittir. Buna göre *fe'tû bisûretin min mislihî* ibaresinden, "Kur'an'ın benzeri bir sure getirin." manası anlaşılır.

Aralarında dil âlimlerinin de bulunduğu bazı müfessirler ise *min mislihî* ibaresindeki *hu* zamirini, ayetteki *alâ abdinâ* ibaresinin delalet ettiği Hz. Muhammed'e (sas.) ait kılarlar. Buna göre, *fe'tû bisûretin min mislihî* ibaresinin manası, "Kulumuz (Muhammed) gibi, bir sure getirin." demek olur. Yani, mademki siz, Kur'an'dan şüphe ediyor ve onun okuma yazma bilmeyen, ümmi olan Muhammed tarafından getirildiğini zannediyorsunuz, öyleyse içinizden ümmilikte onun gibi olanlar bir sure getirsinler de görelim.

Kur'an-ı Kerim'den şüphesi olanlara yahut onu açıkça inkâr edenlere karşı kolayca anlayabilecekleri bir dil ve üslupta meydan okuyan Allah Teâlâ, bu ayetle, bir taraftan Kur'an'ın bir beşer kelamı

olmadığını idraki kıt insanların kafalarına sokarken bir taraftan da sevgili kulu Hz. Muhammed'in (sas.) nübüvvetini bir daha ispat etmiş olmaktadır. Çünkü Kur'an'ın beşer kelamı oluşunun nefyi, onun, peygamber kelamı oluşunun da nefyi demektir. Bununla beraber bu kelamın, ümmi olmasına rağmen, ayet ayet ve sure sure ilk defa Hazreti Peygamber'den suduru, onun Hazreti Peygamber'e vahyedildiğini gösterir. Vahiy ise ancak Allah'ın peygamber olarak seçtiği sevgili kullarına nasip olmuştur. Bu sebeple Kur'an'a inanan bir kimse, onun Hazreti Peygamber'e vahiy yoluyla indirilmiş olduğuna ve dolayısıyla Peygamber'in de nübüvvetine inanmış olur. Kur'an'dan şüphe eden kimse de Peygamber'in nübüvvetinde şüphesi olan kimse demektir. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, yukarıdaki ayette, Kur'an-ı Kerim'in şüphe götürmezliğini kesinlikle beyan ederken sevgili kulu Hz. Muhammed'e (sas.) bu kitabı indirdiğini bildirerek onun nübüvvetine de bir daha işaret etmiş olmaktadır.

O hâlde hiç kimse Kur'an'dan şüphe etmemelidir. O, Allah'ın, Peygamberine bahşettiği eşsiz bir mucizedir. Bununla birlikte, ondan yine de şüphesi olanlar varsa işte meydan, Peygamber gibi bir sure getirsinler. Allah Teâlâ onların, bunu hiçbir surette yapamayacaklarını bildirerek şöyle buyurmuştur:

[24] Eğer (bunu) yapamazsanız –ki asla yapamayacaksınız– o hâlde kâfirler için hazırlanmış yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakınınız.

24 Kur'an'dan şüphe ettiğinize ve onu Peygamber gibi okuma yazma bilmeyen, hayatında da hiç şiir söylemeyen bir kimse tarafından uydurulup söylendiğini sandığınıza göre, bu kitabı küçümsediğiniz anlaşılıyor. İşte size bir fırsat verilmiş ve onun surelerine benzer bir sure getirmenize müsaade edilmiştir. Haydi, bu işi yapmaya çalışınız. Fakat şunu aklınızdan çıkarmayınız ki bunu asla ve kat'a yapamayacaksınız. Ne siz ve ne de sizin gibi düşünen torunlarınız, kıyamete kadar bunda muvaffak olamayacaksınız. Çünkü Kur'an, sandığınız gibi bir beşer kelamı, peygamber de olsa bir insan sözü değildir. O, ancak Allah'ın sevgili kulu Hz. Muhammed'in nübüvvetine delalet etmek üzere Allah tarafından vahiy yoluyla, ayet ayet, sure sure gönderilen Allah kelamıdır. Siz, Allah'la mı boy ölçüşeceksiniz? Asla! Bunu yapamayacağınıza göre artık inadınızdan vazgeçiniz; şüpheyi bırakınız. Bunda ısrar ederek kâfirlerle bir olmayınız ve kâfirler için hazırlanan cehennem ateşinden sakınınız. O, öyle bir cehennemdir ki onun tutuşturucusu, çırası veya kibriti, Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına ve ahiret gününe inanmayarak kendi elleriyle yaptıkları putlara ibadet eden insanlarla, işte ibadet ettikleri bu putlarıdır. Onların kendileri ve "Allah'tan başka taptıkları her şey cehennem odunudur." (21/Enbiyâ, 98). Eğer siz de şüphenizde inat eder ve kalbinizde Kur'an'a karşı en ufak bir şüpheye yer verirseniz, işte bu kâfirlerden farkınız kalmaz ve cehennem odunu olursunuz; çünkü kâfirlerin akıbeti budur. Oysa mü'minler ve iyi amel sahiplerinin durumu böyle midir? Ey sevgili Peygamberim!

وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ۖ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ
رِزْقًا ۙ قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ ۖ وَاُتُوا بِهٖ مُتَشَابِهًا ۖ وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ ۖ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

[25] İman edenlere ve iyi iş işleyenlere müjdele ki onlara, (ağaçları) altından nehirler akan cennetler vardır. Orada kendilerine rızık olarak bir meyve verildiğinde, "Bu, daha önce bize verilmiş olan meyve." diyecekler. Onlara birbirinin benzeri (rızıklar) verilecek. Onların tertemiz eşleri bulunacak ve orada ebedî kalacaklar.

Bir evvelki ayette, Kur'an-ı Kerim'den şüphe edenlerin, yakıtı insanlar ve taptıkları putlar olan cehennemde, diğer kâfirlerle birlikte acı bir akıbete uğrayacakları apaçık bildirildikten sonra, bu ayetle de onların mukabili olan ve Kur'an'dan zerrece şüphesi bulunmayan, aynı zamanda Allah'a, peygamberlerine ve ahiret gününe de inanarak "mü'min" vasfını kazanan ve iyi amellerde bulunan insanların nail olacakları mükâfata işaret olunmuştur. Çünkü kâfirlerin akıbetlerini beyandan sonra, mü'minlerin mükâfatına işaret, Kur'an'ın üslup özelliklerinden biridir. İrşat, hem terhîb (korkutma), hem de terğîb (heveslendirme) ile birlikte faydalı olur. Yalnız terhîb, insanı ümitsizliğe, yalnız terğîb de ilgisizliğe ve yapılması gerekli görevleri umursamazlığa sevk eder. Bu sebepledir ki Kur'an'da kâfirlerin akıbetlerinden bahsedildiği zaman, mü'minlerin ahirette nail olacakları mükâfata da ayrıca yer verilmiştir. Allah Teâlâ, bu mükâfatın mü'minlere, iyi amel sahiplerine müjdelenmesi görevini sevgili kulu ve peygamberi Hz. Muhammed'e (sas.) vermiş ve şöyle buyurmuştur:

> [25] (Ey Muhammed!) İman edenlere ve iyi iş işleyenlere müjdele ki onlara, (ağaçları) altından nehirler akan cennetler vardır. Orada kendilerine rızık olarak bir meyve verildiğinde, "Bu, daha önce bize verilmiş olan meyve." diyecekler. Onlara, birbirinin benzeri (rızıklar) verilecek. Onların tertemiz eşleri bulunacak ve orada ebedî kalacaklar.

25 Görüldüğü gibi, ayet-i kerimede zikri geçen "iman edenler" ve "iyi iş işleyenler", bir önceki ayette sözü edilen "şüpheciler"in ve "kâfirler"in, "ağaçları altından nehirler akan cennetler"de "yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşi"nin mukabili olarak gelmiştir. Buna göre şüpheciler ve kâfirler için, nasıl yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem hazırlanmışsa, iman edenler ve iyi iş işleyenler için de ağaçları altından nehirler akan cennetler hazırlanmıştır.

İmanın taalluk ettiği esaslar, şüphesiz, nakille gelen ve akılla teyit olunan bütün sıfatlarıyla birlikte Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına, öldükten sonra dirilmeye ve ceza gününe ve kaderin hayır ve şerrinin Allah'tan olduğuna inanmaktan ibarettir.

İyi işler dediğimiz âmâl-i sâliha ise Kur'an'da, yapılması emir ve tavsiye olunan bütün hayırlı fiil ve hareketlerdir.

Buna göre yukarıdaki ayet şu hususu açıkça ortaya koymaktadır ki cennet, inanılması gereken esaslara inanmak ve iyi işlerde bulunmak suretiyle nail olunacak bir yerdir. Çünkü Hazreti Peygamber'in müjdelemekle emrolunduğu *ellezîne'nin* delalet ettiği kimseler, ne yalnız iman edenler ve ne de yalnız iyi iş işleyenlerdir. Aksine imanlarıyla birlikte iyi iş sahibi olanlar cennet nimetlerine nail olacaklardır.

Her ne kadar bazı mezhepler, amelin imandan bir cüz olmadığını, hatta diğer bazıları, daha da ileri giderek amel olmasa bile imanın yeterli olduğu görüşünü benimsemişlerse de amel olmaksızın imanın zayıf olduğu da bir gerçektir. Nitekim selefin görüşünde iman, kavil ve amelden ibaret olup artma ve eksilme gösterebilir. Bu bakımdan amel, imanın meyvesidir. Nasıl, kökü zayıf ve kurumaya yüz tutmuş bir ağacın meyve vermesi beklenemezse, imanın zayıf olduğu kişiden de iyi amel beklemek çok güçtür. Hazreti Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "... Haberiniz olsun ki insan vücudunda bir et parçası vardır, bu et parçası iyi ve sağlam olursa bütün vücut da iyi ve sağlam olur; o bozulduğu zaman da bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir." (Hadis metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, I. 19).

İmanın yeri, karargâhı kalptir. Kalbin iyiliği ve sağlamlığı, ancak imanın kemaliyle kalbin doldurulmuş olmasına bağlıdır. Eğer iman kalbe bu şekilde yerleşmiş olursa vücudun diğer organlarında iyilik görülür ki bu, onlardan iyi amellerin

sâdır olacağına delalet eder. Bu organlardan hiçbir iyi amel sudûr etmezse, bu da kalbin imandan tamamıyla hâli (boş) olduğunu gösterir.

O hâlde cennet, kalplerinde imanları kemal derecesini bulmuş ve dolayısıyla kendilerinden yalnız iyi ameller sâdır olan kimseler içindir. Cennette ebedîlik bunlara aittir. Cennette rızık olarak bunlara bir meyve, bir nimet verildiğinde, bunun daha önce dünyada kendilerine verilenin benzeri olduğunu göreceklerdir; zaten onlara verilecek her rızık, dünyadakilerin benzeridir; fakat tatları başka, kokuları başkadır.

Cennette onlara yiyip içecekleri rızıklardan başka, her türlü çirkinlikten ve pislikten arınmış tertemiz zevceler, eşler de verilecek, erkek mü'minlerin kadın, kadın mü'minlerin de erkek eşleri olacaktır ve onlar, ahiret saadetine ermiş, her türlü kaygı ve endişeden uzak kimseler olarak cennette sonsuza kadar kalacaklardır.

Allah Teâlâ, Kur'an'dan şüphe edenlerin ve kâfirlerin, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemde maruz kalacakları elim akıbete, buna karşılık mü'minlerin ve iyi amel sahiplerinin cennette nail olacakları sonsuz mükâfata işaret ettikten sonra, tekrar şüphecilere ve kâfirlere dönerek onların, Kur'an'ın meselleri hakkında alaycı görüşlerini reddediyor ve şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾ ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ ۚ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ اللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٢٧﴾

[26] Gerçekte Allah, bir sivrisineği, hatta ondan da küçüğünü mesel olarak irat etmekten sakınmaz. İman edenler bilirler ki o, Rablerinden (gelen) bir haktır. Kâfirler ise, "Allah bu meselle ne kastediyor? Bununla (güya) çok kimseyi saptırıyor; çok kimseye de hidayet ediyor." derler. (Oysa Allah) o meselle fasıklardan başkasını saptırmaz.

[27] (O fasıklar ki) teyidinden sonra, Allah'ın ahdini bozarlar; Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler; yeryüzünde fesat çıkarırlar. İşte asıl hüsrana uğrayacak olanlar onlardır.

Bu iki ayetin, önceki ayetlerle irtibatı apaçık görülmektedir. Allah Teâlâ, Peygamber'ine indirdiği Kur'an'dan şüphe edenlerin akıbetlerine işaret ettikten sonra, şüphecilere ve Kur'an'ı küçümseyerek onunla alay etmek cüretini gösterenlere bu iki ayetle cevap veriyor ve onların akıbetlerini hüsran olarak bir daha tescil ediyor.

Medine'de bulunan Yahudiler ve onların oyuncağı olan münafıklar, daha önce açıkladığımız, "Onların durumu, ateş yakan kimsenin durumu gibidir." ve "Yahut gökten zifiri karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşeklerle birlikte gelen yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir." mealindeki 17. ve 19. mesel ayetlerinin, diğer bazı rivayetlere göre de Kur'an'da sinek ve örümceği misal gösteren (22/Hacc, 73; 29/Ankebût, 41) ayetlerin indirilmesi üzerine, "Bunlar pek Allah kelamına benzemiyor; Allah böyle meseller vermez;

O, bunları vermekten çok yücedir." gibi sözler sarf etmişler ve Kur'an'dan nazil olan ayetleri küçümsemişler, alaya almışlardı. İşte bundan sonradır ki Allah Teâlâ, Yahudilerin bu davranışlarını reddederek şöyle buyurmuştur:

[26] Gerçekte Allah bir sivrisineği hatta ondan da küçüğünü mesel olarak irat etmekten sakınmaz. İman edenler bilirler ki o, Rablerinden (gelen) bir haktır. Kâfirler ise, "Allah bu meselle ne kastediyor? Bununla (güya) çok kimseyi saptırıyor; çok kimseye de hidayet ediyor." derler. (Oysa Allah), o meselle fasıklardan başkasını saptırmaz.

26 Yahudilerin ve münafıkların, Kur'an'da gelen mesellerle istihzaları, aslında onları bahane ederek Kur'an hakkındaki inançsızlıklarını ortaya koymaktan başka bir manaya gelmez. Oysa meseller, düşünen ve ibret almasını bilen insanlar için pek çok hikmetler getirmiştir. Mesela Hacc suresinin 73. ayetinde, bir sinek söz konusu edilerek şöyle denilmiştir: "...Sizin, Allah'tan başka (ilah olarak) isimlendirdiğiniz (putlar), bir sineği bile yaratamazlar; hepsi bunun için bir araya gelseler bile (bunu yine yapamazlar). Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri alamazlar."

Sinek, ne kadar küçük ve hakir görülen bir hayvan olursa olsun, onu da diğer mevcudatın yaratıcısı Allah yaratmıştır. Hatta sinekten daha küçük, gözlerin bile görmekten âciz kaldığı canlıları da yaratan Allah'tır. O hâlde, insanların küçük ve hakir gördükleri, önem vermedikleri başka hangi canlı varlık vardır ki onu Allah'tan başkası yaratmıştır da o sözde yaratıcıyı Allah'a eş ve ortak koşup ilah mertebesine yükseltiyorlar; sonra da hakir gördükleri bu canlıyı Allah'ın misal vermesini alaya alıyorlar?

Oysa inanan ve akıllarını kullanmasını bilen kimseler, Kur'an'da zikredilen bu mesellerden, Allah'ın kudretini daha kolay anlamak imkânını bulurlar. Çünkü bu meseller, insanı düşünmeye ve onlardan ibret almaya sevk eder. Nitekim Allah Teâlâ, bir ayette şöyle buyurmuştur: "İşte meseller! Biz onları insanlar için zikrediyoruz; âlim olanlardan başkası onları anlamaz." (29/Ankebût, 43). "Âlim olanlar", şüphesiz akıllarını doğru yolda kullanmasını bilen ve inanmış kimselerdir. Nitekim üzerinde durduğumuz ayette Allah Teâlâ, bu meselleri inananların, "Rablerinden gelen bir hak olarak" kabul ettiklerini beyan etmiştir. O hâlde Kur'an'da, insanlara ibret olacak ve onlara doğru yolu gösterecek mesellerin gelmesinde kâfirlerin istihzalarına sebep olacak hiçbir şey yoktur ve Allah Teâlâ da bu çeşit meselleri irat etmekten elbette çekinmez.

Ayette zikredilen ve bizim "çekinmez" yahut "sakınmaz" manasıyla ifade ettiğimiz kelimenin mastarı olan *istihyâ*, lügatte haya etmek, utanmak manasınadır. Ancak kelimenin Allah Teâlâ hakkında bu manada kullanılmış olması mümkün bulunmadığı cihetle, onun, terk etmek, ictinâb etmek, imtina etmek (çekinmek, sakınmak) gibi manalarda kullanıldığını kabul etmek gerekir. Buna göre, "Allah mesel irat etmekten ictinâb etmez yahut imtina etmez yahut korkmaz yahut mesel iradını terk etmez." demek gerekir ki hepsi de aynı manaya gelir.

İman edenler, Kur'an-ı Kerim'de gelen meselleri, Rablerinden gelen bir hak olarak kabul ettikleri hâlde kâfirler, Allah'a, peygamberine ve Kur'an'a inanmayanlar bu meselleri alaya alarak, "Allah bunlarla ne kastediyor? Aslında bunlarla insanları bölüyor, sözde çoğunu dalalete sevk ediyor, çoğuna da hidayet ediyor." derler. Bu gibi sözler, şüphesiz kâfirlerin Kur'an hakkındaki inançsızlıklarının bir neticesi olarak onlardan sâdır olmaktadır. Çünkü inançsızlık yahut hakkı inkâr, onların tabiatındadır. Başka türlü davranmaları elbette mümkün değildir.

Burada, kâfirlerin bu meseller hakkındaki sözlerini aksettiren bu ayetin manası üzerinde müfessirler arasında bir görüş ayrılığı bulunduğuna işaret etmek gerekir. Müfessirlerin çoğu, sadece,

"Allah bununla ne kastediyor?" sözünün kâfirlere ait olduğunu, bu sözü takip eden, "Onunla çok kimseyi dalalete, çok kimseyi de hidayete sevk eder" ibaresinin ise kâfirlerin sözüne karşı Allah'ın cevabı olarak geldiğini söylerler. Türkçe Kur'an meallerinde de bu görüşe yer verilmiştir. Mesela Hasan Basri Çantay merhum, mealinde ayeti şöyle manalandırmıştır: *"...Kâfirler ise 'Allah bu misal ile ne murat etmiştir?' derler. Allah onunla birçoğunu şaşırtır; yine onunla birçoğunu yola getirir. Onunla fasıklardan başkasını şaşırtmaz."*

Aralarında dil âlimlerinin de bulunduğu bazı müfessirler ise bizim de tercih ettiğimiz görüşe meyletmişler ve ikinci ibareyi de kâfirlerin sözlerinden sayarak meali şöyle vermişlerdir: *"...Kâfirler ise 'Allah bu misal ile ne murat ediyor? Onunla (güya) birçoğunu şaşırtıyor, birçoğuna da hidayet ediyor.' derler. Oysa Allah onunla fasıklardan başkasını şaşırtmaz."*

Kanaatimizce bu mana, gerçeğe daha yakındır. Çünkü "Bu misal ile birçoğunu şaşırtıyor..." ibaresinin, Allah'ın kâfirlere cevabı olduğu kabul edilirse bu sözün, ayetin sonunda yer alan, "Bununla fasıklardan başkasını şaşırtmaz." sözüyle tam bir uyum sağlamadığı anlaşılır. Hâlbuki meselleri bahane ederek Kur'an'la istihza eden ve "Allah bununla (güya) insanların çoğunu şaşırtıyor, çoğuna da hidayet ediyor." diyen kâfirlere karşı Allah Teâlâ'nın, "Allah, bununla fasıklardan başkasını şaşırtmaz." manasında cevap vermiş olması akla daha yakındır. Şüphesiz, doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Burada dikkat edilmesi ve yanlış anlaşılmaması gereken bir nokta daha vardır ki ayetin sonunda Allah Teâlâ'nın, mesellerle, ancak fasıkları dalalette bırakacağı beyan edilmiştir. Bu, onların yalnız meseller sebebiyle dalalette kalacakları manasında değildir. Aslında fasıklar yalnız mesellerle değil, fıtrat-ı asliyelerine aykırı bir davranış içinde bulundukları, akıl ve idraklerini kullanıp hak yolu seçmedikleri, kendilerini bu yola irşat etmek için gönderilen Peygamber'e ve Kur'an'a inanmadıkları ve nihayet bu menfi davranışlarında inat ve ısrar ettikleri için, Allah onları istedikleri dalalete sevk etmiştir. Meseller ise sapıklıklarının yüzlerine vurulmasına sebep olduğu için, onların kin ve gayızlarını daha çok artırmıştır. Ayetten de anlaşıldığı gibi, bu mesellerle istihza etmeye kalkışmaları da bu yüzdendir. Nitekim daha sonraki ayette Allah Teâlâ, onların dalalette bırakılmalarının başlıca üç sebebini fasıkları tarif ederek açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

> [27] (O fasıklar ki) teyidinden sonra Allah'ın ahdini bozarlar; Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler; yeryüzünde fesat çıkarırlar. İşte, asıl hüsrana uğrayacak olanlar bunlardır.

27 Görüldüğü gibi, ayette fasıkların üç ayrı sıfatına işaret edilmiş ve bu sıfatlarıyla akıbetlerinin hüsran olduğu tescil olunmuştur. Bu üç sıfat sırasıyla şunlardır: Allah'ın ahdini bozmak; Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi kesmek; yeryüzünde fesat çıkarmak.

1. Fasıklar, Allah'ın ahdini bozmuşlardır; ahd, anlaşma, sözleşme manasına gelir. Ahde vefa, verilen sözü tutmak, ondan dönmemek demektir.

Allah Teâlâ insanları yarattığı zaman, onlara, akıl idrak ve his vererek, bunların yardımıyla bütün mevcudatın bir Hâlık'ı bulunduğunu, ondan başka Hâlık, ondan başka Ma'bûd olmadığını bilip anlamalarını istemiştir. Böylece Allah Teâlâ ile kendisini tanıyacak kulları arasında bir ahit vücut bulmuştur. Ayrıca Allah Teâlâ, kullarının akıl ve idraklerinin Allah'ın kanunlarını kolayca kabul edebilecek bir fıtrat üzere yaratmak, sonra da reddi mümkün olmayan delillerle peygamber göndererek onları irşat etmek suretiyle bu ahdi teyit ve takviye etmiştir. O hâlde insan için, Allah'ın teyidinden sonra, artık bu ahde sadık kalarak onun gereğini yerine getirmekten başka yapacak bir şey yoktur.

Fakat insanların çoğu, akıl ve idraklerini yaratılış gayesinin dışında kullanarak Allah'ın mahlu-

katı hakkındaki kanunlarının dışına çıkmışlar ve böylece, onun teyit ve takviyesine rağmen aralarındaki ahdi bozmuşlardır.

Akıl ve idrakin, yaratılış gayesi dışında kullanılması, aslında onların varlıklarını yitirmesi ve yok olması demektir. Nitekim Allah Teâlâ, A'râf suresinin 179. ayetinde, insanların çoğunun cehennem için yaratıldığına işaret ettikten sonra, *"Onların kalpleri vardır, bunlarla idrak etmezler; gözleri vardır, bunlarla görmezler; kulakları vardır, bunlarla işitmezler. Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidir; hatta daha sapıktırlar, onlar gaflete düşenlerin ta kendileridir."* buyurmuştur.

Eğer bir insanda kalp var, fakat idrak etmezse; göz var, fakat görmezse; kulak var, fakat işitmezse, bunların varlığıyla yokluğu arasında ne fark bulunur? Yahut insan, yalnız gerçeği anlamak, görmek ve işitmek için bunları kullanmazsa onların kendisine ne faydası olur?

İşte insan, Allah'ın kanunlarını bilip anlamak ve peygamberinin irşadını dinlemek için akıl ve idrakini kullanmaz ve böylece onları yaratılış gayesinden uzaklaştırarak Allah'ın ahdini bozarsa fasık vasfını kazanır ve kâfir damgasını yemiş olur.

2. Fasıklar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi kesmişlerdir. Yukarıda da açıkladığımız gibi Allah Teâlâ, insana akıl ve idrak vererek onu mahlukatın en şereflisi kılmıştır. Ayrıca bu akıl ve idrak, Allah'ın emriyle vücut bulan kâinatın mutlaka bir yaratıcısı bulunduğunu, O'nun bütün fiillerinde tek ve yegâne olduğunu, eşi, benzeri ve ortağı bulunmadığını kabule müsait bir fıtrat ile yaratılmıştır. O hâlde insan, kendisine bir uyarıcı gönderilmemiş olsa bile kâinattaki âsâra bakarak Allah'ın varlığını ve birliğini bulup O'na inanmak zorundadır. Buna inandığı zaman, Allah'ın ahdine sadık kaldığı gibi, kendisiyle Allah'ın emri arasındaki bağı da korumuş olur. Oysa Allah Teâlâ insanı başıboş bırakmamıştır. Fıtratının gerektirdiği yönde onu uyarmak için peygamberler göndermiş, onlara indirdiği kitaplar vasıtasıyla emir ve yasaklarını insanlara duyurmuştur. O hâlde insan, hem Allah'a, hem de peygamberlerine ve onlar vasıtasıyla gönderdiği kitaplarına inanmak zorundadır. Bunlara inandığı zaman, Allah'ın kitabındaki emirleriyle irtibatını korumuş olur. Fakat her kim, Allah'ın varlığına delalet eden çeşitli âsârın şehadetine rağmen, Allah'ı ve sıfatlarını inkâr yahut Kur'an'ın doğruluğuna delalet eden nübüvveti reddederse Allah'ın emriyle olan bağlarını koparmış olur. Fasıklar, bu bağı koparan ve böylece kâfir vasfını kazanan kimselerdir.

3. Fasıklar, yeryüzünde fesat çıkarmışlar, bozgunculuk yapmışlardır. Allah'a, peygamberine ve kitabına inanmadıkları için, inananlar onların en büyük düşmanları olmuş, bütün ömürlerini inananlara karşı mücadele etmekle geçirmişlerdir. Mücâdele şekilleri, çok defa, onları Allah'ın yolundan uzaklaştırmak biçiminde olmuş; bunun için de dinle ve dinin temelini teşkil eden Kur'an'la alay etmekten ve mü'minlerin akidelerinde şüphe uyandıracak din dışı inançları bu akaide sokuşturmaktan çekinmemişlerdir. Fakat hedeflerine ulaşmak için her şeyden önce, Kur'an'ın tesis ettiği İslam ahlakını bozmayı birinci planda ele almışlardır. Çünkü ahlak, dinin temelidir; bu temel yıkıldığı anda din kendiliğinden yıkılır.

İşte, bu üç çeşit sıfatı, kendilerinde birleştiren fasıklar, dünya ve ahirette hüsrana uğrayacaklar ve mutlaka Allah'ın rahmetinden mahrum kalacaklardır. Bunların ahirette maruz kalacakları azap ise her türlü tarifin üstündedir. Fakat ne gariptir ki çok kimse, Allah, peygamber ve kitap tanımayan, bununla beraber zenginlik içinde ve zevk u sefa âlemlerinde hayat sürdüren bazı insanların, nasıl olup da dünyada hüsrana uğramadıklarına hayret eder. Oysa onların hüsran içinde bulunmadıkları inancı yanlış ve bu inanca dayanan gayret yersizdir. Zira onların dünyada hüsrana uğramış olduklarını çok kimse anlamasa bile, üstün fazilet ve akl-ı selim sahipleri, bu fasıkların ne derece zengin olurlarsa olsunlar, nefisleri-

nin zulmeti içinde bocaladıklarını, manevi bir darlık içinde kıvrandıklarını ve ahlaki bir çöküntü içinde, insanlık sıfatlarını yok eden bir bayağılık çukurunda mütemadiyen yuvarlandıklarını fark etmekte güçlük çekmezler. Bu çöküntü ve yuvarlanış, ruhi ve bedenî bir takım hastalıkların belirmesine sebep olmaya başlayınca, dünya nimetlerine karşı duydukları hırs daha çok artar ve içlerini kemiren bir sıkıntı hâline dönüşür; rahat hayat, onlar için bir yorgunluk kaynağı olur. Kısacası zevk almak için yaptıkları her şey, artık onlara acı bir zehir gibidir. Bütün bunlar hüsrandan başka nedir?

O hâlde bu fasıklara, bu kâfirlere, herkesin önünde, kendilerini rezil ve rüsva eden davranışlarının, dünya ve ahiret hayatlarını hüsrana uğratan bu inançsızlıklarının sebebini sormak gerekmez mi? Onların, artık akıllarını başlarına toplamaları ve gerçeği görme zamanının gelip geçmekte olduğunu anlamaları icap etmez mi? İşte, Allah Teâlâ, bu davranışları dolayısıyla bir taraftan ihtar, bir taraftan da hayret ifade eden bir üslupla fasıklara hitap ediyor ve şöyle buyuruyor:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَآءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

[28] (Ey kâfirler!) Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki ölü idiniz, sizi O diriltti; sonra (yine) O öldürecek; sonra (tekrar) diriltecek; sonra da (yine) O'na döndürüleceksiniz.

[29] Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra (doğrudan) gökyüzünü murat ederek (onu) yedi gök hâlinde (yaratıp) tanzim eden de işte O'dur. Ve O, her şeyi hakkıyla bilendir.

Allah'ın ahdini bozarak, birleştirilmesini emrettiği şeyi keserek ve yeryüzünde fesat çıkararak açıktan Allah'a isyan eden ve küfür işleyen kimselere karşı yöneltilen ve aklı başındaki insanları hayret ve dehşete düşürecek bu derece kötü işleri nasıl yapabildiklerini bir soru hâlinde yüzlerine çarpan bu hitapta, istisnasız her insanın Allah'a inanarak İslam'ın yoluna girmesi gerektiği, yaratılışın başından sonuna, bütün safhaları delil gösterilerek ortaya konulmuştur.

İnsanoğlu nasıl ölüyken diriltilmiştir; sonra nasıl tekrar öldürülüp tekrar diriltilecek ve sonra da kendisini öldürüp dirilten Rabbinin huzuruna götürülecektir. Bu dünyayı kim ve niçin yaratmıştır? Sonra niçin başka bir şeyin yaratılışından önce, hemen yedi tabaka hâlinde gökyüzü yaratılmıştır? Bütün bu sorular, akıl sahibi her insanın, kendi kendine sorması ve cevabını mutlaka bulması gereken sorulardır. İnsan, bunları kendi kendine sorduğu ve cevabını da verdiği zaman, onun, artık Allah'ı bulmaması ve O'na inanmaması mümkün değildir. Bununla beraber, Allah'a inanmayan ve O'nu ısrarla inkâr eden insanlar vardır. O hâlde bu nasıl iştir? Bu inkârcılar, kendi yaratılışlarına bakıp düşünmezler mi? Yoktan nasıl var olduklarını akıl etmezler mi? Kendi nefislerine bakmasalar bile, gözlerini etrafa çevirmezler mi? Şu yeryüzü nasıl meydana gelmiş; şu gökyüzü, güneşi, ayı ve yıldızlarıyla nasıl vücut bulmuş; bir nizam içinde, hepsi de insanoğlunu menfaatlandırıp duruyorlar, düşünmezler mi? Eğer bütün bunları düşünüp gerçeği bulmaya yanaşmıyorlarsa sahip oldukları akıl ne işe yarıyor? Bu ne kadar hayret edilecek ve hayıflanılacak bir iştir!

İşte, Allah Teâlâ, küfür içinde bocalayan sözde akıl sahiplerine bu soruları ve akla gelebilecek buna benzer soruları bir "istifham-ı inkârî" ile yöneltiyor ve buyuruyor ki:

[28] (Ey kâfirler!) Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki ölüydünüz, sizi O diriltti; sonra (yine) O öldürecek; sonra (tekrar) diriltecek; sonra da (yine) O'na döndürüleceksiniz.

28 Kâfirlere yöneltilen bu ilahî hitapta, Allah'ı inkâr etmenin, illetten salim, hastalığı bulunmayan sağlam akıllara sığmayacak bir davranış, dehşet verici bir iş olduğuna "Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?" sorusuyla işaret edildikten sonra, O'na her akıl sahibinin istisnasız inanması gerektiğini ispat edecek deliller zikrediliyor. Bu deliller, insan denilen varlığın yokken var edilişinden Allah'ın huzurunda hesap verişine kadar geçen bütün hayat safhalarının özlü bir şekilde sıralanışından ibarettir. O hâlde her insan ve bilhassa küfre dalmış, başına gelecek akıbetten habersiz her gafil, artık akıl ve idrakini işleterek şu deliller üzerinde durup düşünmeli ve "Ben ölüydüm yahut ölü gibi, cismi ve hayatı bulunmayan bir şeydim. Bir gün, baba sulbünde gözle görülmeyen bir varlık olarak belirdim. Sonra ana karnında, görenlere tiksinti verecek bir kan pıhtısı ve bir et parçası hâline geldim. Sonra bana ruh verildi; canlılık kazandım ve insan yavrusuna benzemeye başladım. Nihayet gözlerim dünyaya açıldı; insan oldum." dedikten sonra, kendine şu soruyu sormalıdır: "Ben ölüyken yahut ölü gibi yokluk içindeyken, bana kim hayat verdi? Eğer bana bu hayatı veren, beni yoktan var eden bir yaratıcı olmasaydı, ben kendi kendime var olabilir miydim?" Bu düşünce içerisinde, kendisine bu soruları soran insanın, Allah'ı bulmaması yahut bu soruların kendisini Allah'a götürmemesi mümkün müdür?

İnsana verilen bu hayat, bir gün yine sona erecek, Allah, verdiğini geri alacaktır. İlk insanın yaratılışından bugüne kadar geçen zaman içerisinde bunun aksi görülmemiş, ölümden kendisini kurtaran olmamıştır. Allah, yokken var ettiği her insana ölümü tattıracak, sonra onu tekrar diriltecektir ve bu diriliş, artık onun son dirilişi olacaktır. İlk yaratışta, baba sulbüne gözle görülmeyen bir varlık olarak düşüren, sonra onu kan pıhtısı, et parçası ve nihayet insan yavrusu hâline getirip dünya yüzüne salıveren Allah, ölümü tattırdıktan sonra, onu tekrar diriltmekten elbette âciz kalacak değildir. Evet, insan, takdir olunan günde tekrar dirilecek ve kendisini yaratan Allah'ın huzuruna getirilerek dünyada iken kendisine verilen akılla birlikte sorumlu kılınışının hesabı sorulacaktır.

İnsan, kendi yaratılışıyla ilgili bütün bu deliller karşısında, hâlâ Allah'ı inkâr edebilir mi? Bununla beraber delilleri yetersiz bulur, inkârında ısrar ederse gözünü bir de kendi dışına çevirip baksın; önce yeryüzünü, sonra da gökyüzünü gözetleyip aklını çalıştırsın ve düşünsün. Gördüklerini bir nizam içerisinde yaratıp istifadesine sunan kimdir?

[29] Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra (doğrudan) gökyüzünü murat ederek (onu) yedi gök hâlinde (yaratıp) tanzim eden de işte O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilendir.

29 İnsan, kendi yaratılışı üzerinde durup düşündüğü kadar, içinde yaşadığı şu âleme de göz çevirip bakmalıdır. Nitekim yukarıdaki iki ayet, düşünebilen akıllara, önce insanın, sonra da yeryüzüyle gökyüzünün yaratılışına işaretle bu yolu göstermiş ve ancak bu yolun, Allah'ın varlığı ve birliği inancına götüren en emin bir yol olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan insanın, önce kendine, sonra da dış âleme yönelip bakması ve gördüğü şeylerin nasıl vücut bulduğunu düşünmesi gerekir. Yeryüzünün ve yeryüzünde bulunan her şeyin, sonra gökyüzünün ve

gökyüzünde bulunan her şeyin, bir yaratıcı olmadan, kendi kendine vücut bulması mümkün müdür? Bütün bunların bir yaratıcısı olması gerekirken insanın hâlâ Allah'ı inkâr etmesi düşünülebilir mi?

Allah'ın yarattığı nimetler sayılamayacak kadar çoktur. Daha önce üzerinde durduğumuz ve açıklamasını yaptığımız 22. ayette de bildirildiği gibi yeryüzü, üzerinde korunup rahat edilebilecek bir döşek, gök de onun üzerine koruyucu bir çatı yapılmış, sonra da gökten indirilen suyla çeşit çeşit rızıklar yaratılmıştır. Fakat yeryüzündeki nimetlerin hepsi, elbette sadece gökten indirilen suyun getirdiği rızıklardan ibaret değildir. Bugün insan, aklını kullanarak yerin altından çeşit çeşit madenler, gazlar ve sıvı maddeler çıkarmasını bilmiş ve bunları çeşitli sahalarda kullanarak hayatını kolaylaştırmak ve rahatlatmak imkânları elde etmiştir.

Evet, yeryüzünde şu anda sayılması mümkün olmayan ne kadar nimet varsa hepsini Allah yaratmıştır. Ancak, insanın, şu soruyu da kendi kendine sorması gerekir: Allah, bütün bu nimetleri neden ve niçin yaratmıştır? Bu sorunun cevabı, yukarıdaki ayette apaçık belirtilmiş ve *"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur."* denilmiştir. Evet, her şey sizin için, yani insanlar için yaratılmıştır. Ayette geçen "sizin için" sözü üzerinde dikkatle durmak gerekir; çünkü bu sözde, insanın ne derece yüksek ve şerefli bir mevkie sahip bulunduğunu gösteren derin bir mana vardır. Bu manayı, Kur'an'ın başka ayetlerinde de görmek mümkündür. Mesela Câsiye suresinin 13. ayetinde, *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin emrinize verdi."*; Mü'min suresinin 61. ayetinde, *"İçinde dinlenesiniz diye geceyi, görüp (çalışasınız) diye gündüzü sizin için yaratan Allah'tır."*; İsrâ suresinin 70. ayetinde, *"Âdemoğullarını şerefli kıldık; onları karada ve denizde taşıdık; güzel (yiyeceklerle) rızıklandırdık ve yarattıklarımızın hepsinden çok üstün kıldık."* buyurulması ve Fâtır suresinin 39. ayetinde ve diğer bazı surelerde insanın yeryüzünde "halife" yapıldığının açıklanması, onun Allah katındaki bu üstün mevkiini gösteren delillerdendir.

Evet, yeryüzünde ne varsa, hepsi de "insan için" ve insanın onlardan faydalanması için yaratılmıştır. Yaratılan şey ne olursa olsun, ondan faydalanma "sizin için" sözünden anlaşılan ve anlaşılması tabii olan bir manadır. Fakat bu sözden anlaşılan bir mana daha vardır ve insanların asıl üzerinde durmaları gereken mana da budur. Bu mana, yeryüzünde ne varsa, hepsinin de insanların onlara bakarak akıllarını başlarına almaları, düşünmeleri ve neticede Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaları için yaratılmış olmasıdır. Ayetteki "sizin için" sözünün bu manası, "(Ey kâfirler!) Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?" mealinde gelen bir evvelki ayetin manasına da uygun düşmektedir. Buna göre Allah Teâlâ kâfirlere hitaben buyuruyor ki: Yerde ve gökte ne varsa hepsini de sizin düşünüp ibret almanız ve Allah'ın varlığına inanmanız için yaratan Allah'tır. Öyleyse ey kâfirler, gözünüzün önünde Allah'ın varlığına delalet eden, yaratılmış bu kadar şey varken nasıl olup da O'nu hâlâ inkâr edebiliyorsunuz?

Allah Teâlâ, yalnız yeryüzünü ve yeryüzünde bulunan şeyleri mi yaratmıştır? Göğü yedi tabaka hâlinde yaratan da O'dur. Güneşi, ayı ve yıldızlarıyla ona bir nizam vermiş ve yeryüzünde yarattığı canlıların hayatlarını devam ettirebilmelerini sağlamak için onları göğe ve göğün nimetlerine muhtaç kılmıştır.

Yer ve gök, bu nizam içerisinde vücut bulurken hiçbir şey tesadüfi olmamış, her şey Allah'ın iradesi ve bilgisi dâhilinde yaratılmıştır. Zaten O'nun iradesi olmasaydı, ne bir şey vücut bulur, ne de her şeyi ihata eden ilmi bulunmasaydı, bu âlemde nizam olurdu. Nitekim Allah Teâlâ yukarıdaki ayette kast ve iradesine delalet etmesi için *istevâ ilâ's-semâ'i* buyurmuştur. Zira Allah Teâlâ, bir şeyi yaratmayı murat ettiği zaman, onu yaratmaya yönelmesi, O'nun aynı anda başka şeyleri de yaratmayı irade etmesine ve yarat-

masına engel olmaz. Bununla beraber, ibareden anlaşılan mana odur ki Allah Teâlâ, yeryüzüyle birlikte göğü yaratmayı murat ettiği zaman, o anda bir başka şeyin yaratılmasını kastetmemiştir.

Ancak, arzın mı, yoksa semanın mı daha önce yaratıldığı hususunda, müfessirler arasında bir görüş birliği yoktur. Esasen bu husus, Kur'an-ı Kerim'de de açıklanmamıştır. Bazı müfessirler, bu ayette arzın daha önce yaratıldığına işaret bulunduğunu ileri sürerlerken diğer bazı müfessirler de başka ayetlere istinaden, semanın arzdan önce yaratıldığını açıklamaya çalışmışlardır. Kanaatimizce bu konunun münakaşa edilmesine lüzum yoktur. Biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın bir şeyi yaratmayı murat etmesi ve onu yaratması, aynı anda bir başka şeyi de yaratmayı murat edip onu yaratmasına engel teşkil etmez. Bu itibarla, diyebiliriz ki Allah Teâlâ, arzı yaratmayı murat ettiği anda, semanın yaratılmasını da murat etmiş ve ikisi birden aynı anda vücut bulmuş olabilir. Bu takdirde arz ve semadan herhangi birine yaratılış yönünden öncelik vermeye gerek kalmaz. Fakat şurası muhakkaktır ki ister yer olsun ister gök olsun, her ikisi de insan için ve insanın faydalanması için yaratılmıştır. Her ikisi de ne yarattığını ve ne için yarattığını en iyi bilen Allah Teâlâ'nın eseridir. İnsanoğlunun idrakinden âciz kaldığı bu eşsiz nizam ve intizam da bunun en kesin delilidir. O hâlde insan, bütün bunlara bakarak ve aklını kullanıp düşünerek onların yaratıcısı Allah'a inanmak zorundadır. Sağlam aklın gereği budur ve O'nu inkâr, akıl sahibi insanın işi değildir. O hâlde ey kâfirler, Allah'ı inkârınızda hâlâ niçin direniyorsunuz?

Allah Teâlâ, akıl sahiplerinin düşünce sahasını genişletmek ve onlara inanç yollarını göstermek için yerin ve göğün yaratılışından sonra, insanlığın doğuşunu da değişik bir üslup içinde anlatıyor ve şöyle buyuruyor:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ ۖ
وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ
عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هٰٓؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۖ
إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ ۖ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ ۙ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ
لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ
اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ۖ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ
أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا ۖ وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ
﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ ۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِي
الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾
قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولٰٓئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

[30] Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." dediğinde, (onlar), "Orayı ifsat edecek ve kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın? Biz sana hamd ederek noksan sıfatlardan seni tenzih, kemal sıfatlarıyla tavsif edip duruyoruz." demişlerdi. (Rabbin de onlara), "Sizin bilmediğiniz şeyleri, şüphesiz ben daha iyi bilirim." demişti.

[31] (Allah) bütün isimleri Âdem'e öğretmiş, sonra onları meleklere göstererek, "Eğer sözünüzde doğru iseniz, bunların isimlerini bana bildirin." demişti.

[32] (Melekler de) demişlerdi ki (Rabbimiz), seni tenzih ederiz. Senin öğrettiğinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz (her şeyi) en iyi bilen, hâkim olan ancak sensin.

[33] (Bunun üzerine, Allah Âdem'e) "Ey Âdem! Bunların isimlerini meleklere bildir." deyip de Âdem isimleri onlara bildirince demişti ki ben size göklerin ve yerin sırlarını muhakkak daha iyi bildiğimi, sizin açıkladığınız ve gizlemiş olduğunuz şeyleri de (keza) daha iyi bildiğimi söylemedim mi?"

[34] Meleklere, "Âdem'e secde edin." dediğimizde, secde etmişlerdi de yalnız İblis dayatıp kibirlenmiş ve (böylece) kâfirlerden olmuştu.

[35] Demiştik ki "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin ve dilediğiniz yerde O'nun nimetlerinden bol bol yiyin. (Ancak) şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.

[36] Ne var ki şeytan, onları oradan uzaklaştırmış ve içinde bulundukları (o rahat) durumdan çıkarmıştı. Biz de (onlara), "Birbirinize düşman olarak inin; yeryüzünde (belirli) bir zamana kadar sizin için yerleşebileceğiniz bir mekân ve geçinebileceğiniz bir nimet bulunacaktır." demiştik.

[37] Bundan sonradır ki Âdem Rabbinden bazı sözler alıp (O'na yalvarmıştı da), O da onun tövbesini kabul etmişti. Zaten tövbeleri kabul ederek bağışlayan yalnız O'dur.

[38] (Onlara şöyle) demiştik: "Hepiniz oradan inin. (Bundan sonra) size benden bir rehber gelir de kimler benim rehberime uyarsa artık onlar için hiçbir korku yoktur, mahzun olacaklar da onlar değildir."

[39] Ayetlerimizi inkâr edip yalanlayanlar ise işte onlar, cehennem ateşinin dostlarıdır ve orada ebedî kalacaklardır.

Görüldüğü gibi bu ayetlerin hepsi, bundan önceki ayetler gibi insanı küfür ve isyandan uzak tutarak onların iman ve itaatte devam etmelerini sağlamak için Allah'ın verdiği sayısız nimetleri gözler önüne sermiştir. Bu nimetler, Allah Teâlâ'nın meleklerine, "yeryüzünde bir halife yaratacağını" bildirdiği ilk ayetteki "halife" tabiri içinde en derin manasıyla toplanmış bulunmaktadır. Çünkü "halife" kelimesi, birisi adına işleri idare eden, tasarrufta bulunan, nizam ve intizamı sağlayan ve bu maksatla kanun ve kaideleri yerinde tatbik eden kimse manasına gelir. Ancak halifenin bütün bu işleri yapabilmesi için bazı yeteneklere sahip olması gerekir. Bu yetenekleri ilim ve kudret olmak üzere başlıca iki sıfat üzerinde toplamak mümkündür. Buna göre Allah Teâlâ'nın, yeryüzünde yaratmayı murat ettiği halife, bu iki sıfatla mücehhez olmasını takdir ettiği varlık demektir. Yani Allah Teâlâ, halife olarak yaratacağı insana, kendi sonsuz ilminden ve sonsuz kudretinden bir nebze bahşederek onun yeryüzünde halifelik yapmasını, kendisiyle ilgili işleri idare etmesini ve kendi menfaatine uygun tasarruflarda bulunmasını temin edecektir.

Allah Teâlâ'nın bu muradı, O'nun murat ettiği şekilde gerçekleşmiş ve insan, kendisine verilen ilim ve kudret sayesinde, yeryüzünde gerçekten bir halife olmuştur. O hâlde, bu iki sıfat, yani ilim ve kudret, Allah'ın insana bahşettiği iki büyük nimettir ve insan bu nimetlere karşılık Allah'a daima şükretmek zorundadır. Şunu da unutmamak gerekir ki bu iki nimet, aslında insana bahşedilen başka nimetlerin de birer semeresidir. Eğer görme, işitme ve iradeye bağlı çeşitli hareket kabiliyetleriyle bunlardan düzenli bir sonuca ulaşılmasını sağlayan akıl ve düşünce insana verilmemiş olsaydı, o ne ilim ve kudret sahibi olur, ne de Allah'ın yeryüzünde halifesi olmaya layık bulunurdu. Onun içindir ki halife olarak yaratılan insan, kendisini halife olmaya layık kılan birçok sıfatla teçhiz edilmiştir ve bunların hepsi de Allah'ın ona ihsanıdır. Öyleyse Allah'ı inkâr eden kâfirin küfründen yahut O'nu zikrinden uzak tutan gafilin gafletinden vazgeçmesi ve sayısız nimetlerine karşılık O'na şükretmesi gerekmez mi? Bu soru, yukarıda zikrettiğimiz, *"(Ey kâfirler!) Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?"* mealindeki ayetle irtibatını açık bir şekilde gösterir. Çünkü insana bahşedilen nimetlerin birbiri arkasından zikredilmesi, onun Allah'ı inkâr etmesini değil, O'na şükretmesini gerektirir.

Daha sonraki ayetlerde, yeryüzünü ifsat edecek ve kan dökecek insanın, orada halife kılınacağını meleklerin öğrenmeleri üzerine, gizleyemedikleri şaşkınlığa karşı, Allah Teâlâ'nın yeryüzü hakkında onu nasıl geniş bir ilimle mücehhez kıldığı ve meleklerine ona secde etmelerini emrederek onu nasıl yücelttiği anlatılmıştır. Meleklerin, Rablerinin emriyle insana secde etmeleri, buna karşılık şeytanın kibirlenerek bu emre uymaktan çekinmesi, sonra da zevcesiyle birlikte cennette yerleşmiş olan Âdem'i yanıltarak Allah'ın yasakladığı ağaca yaklaşmalarını sağlayıp günah işlemelerine sebep olması, insanı, bir nizam içerisinde yeryüzündeki hilafet makamına doğru adım adım yükselten basamaklardır. Aklını kullanabilen insan, bu basamaklarda Allah'ın o sonsuz ve değişmez iradesinin nasıl tecelli edip gerçekleşme yoluna girdiğini müşahede etmekte güçlük çekmez. Çünkü Allah Teâlâ Âdem'i yaratmış ve eşiyle birlikte ona cennette bir mekân vererek diledikleri şekilde onun nimetlerinden faydalanmalarını istemiş, yalnız bir ağaca da yaklaşmamalarını emretmiştir. Eğer Âdem, şeytanın iğvâ (kandırma)sına kapılmayıp o ağaca yaklaşmasaydı, acaba ne olurdu? Şüphesiz, cennetten kovulmasını gerektiren bir günahın işlenmemiş olması dolayısıyla, Âdem eşiyle birlikte bulundukları yerde kalır ve dolayısıyla yeryüzü hilafeti de gerçekleşmezdi. Oysa Allah Teâlâ, onu yeryüzünde halife yapmak için yaratmıştı ve O'nun iradesini engelleyecek hiçbir şey olamazdı. Takdir, şeytanın Âdem'i iğvası, Âdem'in cennetten kovulması ve böylece yeryüzü hilafetinin gerçekleşmesiyle tecelli etmiştir.

Fakat akıl sahipleri için asıl üzerinde durulması ve ibret alınması gereken husus, bu bir kaç ayet içinde zikredilen olaylar zincirinin, insanoğlunun, dünya hayatını aksettiren bir ayna oluşudur. Cennette Âdem'e ve eşine musallat olarak onları günah işlemeye sevk eden ve böylece cennetten tart edilmelerine sebep olan şeytan, yeryüzünde halife olan insanın ve insanoğlunun artık daima peşinde ve onları daima günah işlemeye sevk edecek bir gayretin içinde, insanoğlu da onun iğvasına kapıldığı anda bu günahı işlemek istidadındadır. Cennetin günah ağacı, dallarıyla budaklarıyla, insana yeryüzünde haram kılınan bütün fiil ve hareketleri gösterir. Âdem, bu ağaca yaklaşarak günah işlemiş ve cennetten tart edilmiştir. Fakat kendisine açık bırakılan tövbe kapısından girerek Rabbinden af ve mağfiret dilemesini bilmiş, Rabbi de onun günahını bağışlamıştır. Yeryüzünde şeytanın iğvasına kapılarak çeşitli fiil ve hareketlerle günah işleyen insanoğlu için de bu kapı daima açıktır. Fakat insan, her şeyden önce kendisine rehber olarak gönderilen Peygamber'in yolundan gitmek ve şeytanın

iğvasından korunmak zorundadır. Bu rehberin yolundan gitmeyen ve şeytanı kendisine rehber edinen kimsenin ebediyen kalacağı yer ise cehennem olacaktır.

İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayetleriyle, insanoğluna Âdem'in bu kıssasını anlatırken yeryüzü hayatına ait bir ibret tablosunu da gözler önüne sermiş bulunmaktadır. Âdem'in kıssası, insanoğlunun kendi kıssasıdır ve bundan ibret almasını bilmesi lazımdır. İbret alabilen kimse, yine de Allah'ı inkâr eder, O'nun emirlerine karşı gelir mi? Bu soruyu biraz daha açıklık getirmek için yukarıdaki ayetleri ayrı ayrı ele alıp üzerlerinde durmak gerekir.

[30] Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." dediğinde (onlar), "Orayı ifsat edecek ve kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın? Biz sana hamd ederek, noksan sıfatlardan seni tenzih, kemal sıfatlarıyla tavsif edip duruyoruz." demişlerdi. (Rabbin de onlara), "Sizin bilmediğiniz şeyleri, şüphesiz ben daha iyi bilirim." demişti.

30 Daha önce de işaret ettiğimiz gibi "halife" kelimesi, birisi adına işleri idare eden, tasarrufta bulunan, kanun ve nizamnamelere uygun olarak nizam ve intizamı sağlayan kimselere verilen bir addır. Nitekim bu kelime halk dilinde, Hazreti Peygamber'in vefatından sonra, sırasıyla Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin (ra.) halife seçilmesiyle şöhret kazanmış ve bunlara "Halîfetu Resûlillâh" (sas.) (Hazreti Peygamber'in halifesi) veya "Hulefâ-i Râşidîn" denilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki bu halifelerden her biri, devlet ve millet işlerini Hazreti Peygamber'e vekâleten ve onun adına yürütmüşler, ister vahye dayalı olsun, ister olmasın, onun tarafından vazolunan kanun ve nizamları tatbik etmişlerdir.

Halife kelimesinin bu manası göz önünde bulundurularak denebilir ki Allah Teâlâ, yeryüzünde bir halife yaratacağını duyurduğu zaman, orada, kendisine vekâlet edecek, emir ve yasaklarını tatbik ederek nizamı ve intizamı sağlayacak, kısacası, yeryüzünün hâkimiyetini eline teslim edecek bir varlığı, yani insanı murat etmiştir. Bunun için ona cüz'î de olsa akıl, kudret ve irade vermiştir. Çünkü hilafet işlerinin bunlar olmaksızın yürütülmesi mümkün değildir. Nitekim insan, Allah'ın yeryüzünde halifesi olarak kendisine bahşedilen bu nimetlerle oranın hâkimi olmuş, toprağını, suyunu, havasını dilediği şekilde tasarruf ederek onlardan faydalanmıştır. O hâlde, insanoğlunun yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğunu, O'nun adına yeryüzünün hâkimi bulunduğunu düşünerek O'nun emir ve yasaklarına uyması ve O'nun kanunları çerçevesi içinde hareket etmesi gerekir. Aksi hâlde, kendisine verilen hilafet vazifesini suistimal etmiş olur.

Allah Teâlâ, yeryüzünde tam bir vazife şuuru içerisinde kendisine vekâlet edecek böyle bir insan yaratmayı murat ettiğini meleklerine haber verince onlar, "Biz hamdinle seni tesbih ve takdis edip dururken orayı ifsat edecek ve kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın?" demişlerdi. Meleklerin bu sözü, Rablerine karşı, yaratacağı insan için bir itiraz değildi. Belki Allah'ın mahlukatından olmaları dolayısıyla, yaratılması murat olunan insana karşı bir hayret ifadesiydi. Bu hayret, meleklerin yeryüzünde yaratılacak insan hakkında az da olsa sahip oldukları bilgiden ileri geliyordu ve bu bilgi de onlara elbette Allah tarafından bahşedilmişti. Çünkü Allah onlara, bir halife yaratacağını ve yeryüzünün hâkimiyetini onun eline teslim edeceğini haber vermişti. Hiç olmazsa melekler "halife" tabirinden böyle bir hâkimiyet manasını ve bu mana içerisinde zaman zaman şehvet ve hırsın insan nefsine galebe çalabileceğini, bunun da yeryüzünün ifsadına ve kan dökülmesine sebep olabileceğini anlamışlardı. Belki de melekler, yaratılması murat edilen halife hakkında hiçbir önbilgiye sahip değillerdi ve Allah Teâlâ onlara bir halife yaratacağını haber verince onlar bunun sırrını ve hikmetini

sorup öğrenmek için Rablerine böyle demişlerdi. Hangi mana kabul edilirse edilsin, şurası muhakkaktır ki Allah Teâlâ, kendisiyle melekleri arasındaki bu muhavereyle, yaratılan her mahluk hakkındaki sebep ve hikmeti sorup araştırmanın caiz ve bu konuda bazı şeyler öğrenmenin mümkün olduğunu ve buna rıza gösterdiğini insanlara öğretmiştir.

Ayet-i kerimenin değişik bir üslubu vardır. Allah Teâlâ'nın melekleriyle konuşması, onlara, yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirmesi, meleklerin buna cevapları ve nihayet, Allah'ın, onların bilmedikleri şeyi daha iyi bildiğini beyan ederek onlara verdiği cevap bu üslubu oluşturur.

Allah ile melekleri arasındaki bu muhavere, şüphesiz, bizim idrakinden âciz kaldığımız bir hikmete dayanır. Çünkü Allah'ın bir halife yaratacağını meleklere bildirmesi, onlarla istişarede bulunması manasında değildir; çünkü bu, Allah için muhaldir. Meleklerin, yeryüzündeki yaratılacak insanların orada fesat çıkarıp kan dökeceklerini söylemeleri de Allah Teâlâ'nın fiiline karşı bir itiraz olamaz. Çünkü melekler, *"Allah'a, emrettiği şeylerde isyan etmeyen ve sadece kendilerine emrolunanı yapan"* (66/Tahrîm, 6) itaatkâr varlıklardır. O hâlde ayet, bu yönden, zahirine göre manalandırılması mümkün olmayan müteşabihattandır. Bu sebepledir ki ilk müfessirler, ayeti tefsire çalışmamışlar, daha sonraki müfessirler ise çeşitli şekillerde tevil etmişlerdir. Ancak tevil, Allah Teâlâ'nın, ayetten muradını belirtmekten çok tevili yapanın görüşünü aksettirdiği için, ayetle ilgili değişik tevilleri burada zikretmekte herhangi bir fayda yoktur. Bununla beraber, şu hususa işaret edilebilir ki Allah Teâlâ, yeryüzünde halife olarak yaratacağı insanın fıtratında orayı ifsat edecek ve kan dökecek bir özelliğin bulunduğunu meleklerinin ifadesiyle haber vermiş olmaktadır. Nitekim daha sonraki ayetlerden de anlaşıldığı gibi bu özellik, ancak şeytanın yolundan giden insanoğlunda bütün açıklığıyla ortaya çıkmış ve insan, gerçekten yeryüzünü ifsat etmiş ve kan dökmüştür. Meleklerin bilgisi dâhilinde ve onların dilleriyle ortaya konan bu gerçek, elbette bir hikmet gereği olarak Rableri tarafından onlara talim edilen sınırlı bir bilginin sonucudur ve her mahluk gibi melekler de bu hikmeti anlamaktan âcizdirler. Nitekim Allah Teâlâ, meleklerin bu hikmeti araştırmaya varan sorularına karşılık, "Sizin bilmediğiniz şeyleri şüphesiz ben daha iyi bilirim." sözüyle onların âcizliklerini ortaya koymuştur.

İnsanın halife olarak yaratılışına taalluk eden bu hikmetin bilinip anlaşılmasında, insanoğlu da melekler kadar âciz kalmış olsa bile, onun halife olmasını sağlayan bazı sıfatlarla teçhiz edilerek meleklerden üstün kılındığına şüphe yoktur. Nitekim müteakip ayetlerde Allah Teâlâ bu gerçeği tam bir açıklıkla ortaya koymuş ve şöyle buyurmuştur:

> 31 (Allah), bütün isimleri Âdem'e öğretmiş, sonra onları meleklere göstererek, "Eğer sözünüzde doğruysanız, bunların isimlerini bana bildirin." demişti.
>
> 32 (Melekler de) demişlerdi ki: (Rabbimiz!) Seni tenzih ederiz. Senin öğrettiğinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz (her şeyi) en iyi bilen, hâkim olan ancak sensin.
>
> 33 (Bunun üzerine Allah Âdem'e), "Ey Âdem! Bunların isimlerini meleklere bildir." deyip de Âdem isimlerini onlara bildirince demişti ki: "Ben size, göklerin ve yerin sırlarını muhakkak daha iyi bildiğimi, sizin açıkladığınız ve gizlemiş olduğunuz şeyleri de (keza) daha iyi bildiğimi söylemedim mi?"

31 Allah Teâlâ yeryüzünde bir halife yaratacağını beyan buyurduğu zaman, Âdem'in ve âdemoğlunun yahut başka bir tabirle insanın, meleklerden ve diğer varlıklardan daha çok halife olmaya layık bir istidat ile teçhiz edildiği bu meallerden açıkça anlaşılmaktadır. Fâtiha suresinin ilk ayetini açıklarken de işaret ettiğimiz gibi,

Allah Teâlâ, yarattığı âlemleri, Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla sonsuz nimetine gark ederken, onlar üzerinde tecelli eden rubûbiyetiyle de onları en güzel şekilde terbiye etmiş ve akıl sahiplerine kendisinden başka hamd ile tesbih olunmaya layık bir ilah bulunmadığını göstermiştir. Bu terbiyede insan, diğer varlıklara oranla en büyük payı almış ve böylece yeryüzünün hâkimi ve halifesi olmaya hak kazanmıştır.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve dolayısıyla oranın hâkimi yapan en büyük özelliği, akıl ve onun semeresi ilimdir. İnsan, en çok bu özelliğiyle diğer varlıklardan ayrılmış ve onların çok üstünde bir mevki kazanmıştır. Ona bu aklı, sonra da daima gelişmeye ve ilerlemeye müsait bu ilmi Allah Teâlâ bahsetmiştir. Nitekim yukarıdaki ayette, bütün isimlerin Âdem'e öğretilmiş olmasıyla ilgili beyan bu gerçeğe işaret eder.

Allah Teâlâ'nın Âdem'e öğrettiği ve hakkında ilim sahibi yaptığı bu isimler, bütün müfessirlerin görüş birliği içinde açıkladıklarına göre, insanoğlunun yeryüzünde karşılaşabileceği ve hayatının devamını sağlamasında kendisinden faydalanabileceği her şeydir; çünkü bunların birbirinden ayırt edilmesi, ancak her birine ayrı ayrı isim verilmesiyle mümkün olur ve ayette "isim" kelimesinin kullanılışı da bu sebeptendir; zira "isim", daima müsemmâya, yani verildiği şeye delalet eder ve her şey, kendisine verilen isimle bilinir. Nitekim insan, karşısındakine "elma" denilen meyveden söz ederken, onu eline alıp, "İşte bu meyve." demek yerine sadece "elma" ismini söylemekle yetinir ve bu isimle, eline alıp göstermek külfetinden kurtulduğu meyveyi kasteder. Buna göre yukarıdaki ayetten anlaşılan mana odur ki Allah Teâlâ, insanoğlunu yeryüzünde halife olmaya layık bir istidatla mücehhez kılmak için –ister bazı müfessirlerin söyledikleri gibi tedrici olarak, ister diğer bazılarına göre bir anda– ona bütün eşyayı öğretmiş, ayrıca bunları birbirinden ayırmak ve her birinden dilediği gibi faydalanmak için ihtiyaç duyduğu kudret ve kabiliyeti de vermiştir.

İnsan, böyle bir kudret ve kabiliyetle teçhiz edilirken halifelik şeref ve itibariyle de yüceltilmiştir. Bu yücelik, aynı eşyanın meleklere gösterilip isimlerinin sorulması üzerine, onların verdikleri cevapta bütün açıklığıyla görülür. Zira Âdem, eşya hakkında sözü edilen ilim ve kudretle mücehhez kılınırken melekler bu eşyayı tanımaktan âciz kalmışlardır. Esasen Allah Teâlâ'nın eşyayı meleklere gösterdikten sonra, "Bunların isimlerini bana bildiriniz." emrinde, onların kendilerine has ilim ve marifetlerinin genişliğine rağmen, hilafet makamı olarak tayin edilen yeryüzü hakkındaki ilmî aczlerinin kendilerine gösterilmesi gibi bir hikmetin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ayetin sonunda yer alan, "Eğer sözünüzde doğruysanız." ifadesi de buna delalet eder. Allah Teâlâ, bununla meleklerine buyuruyor ki: İnsanın yeryüzünde halife olmasında sizi dehşete düşürecek yahut onun buna layık olmadığını gösterecek bir şey varsa ve bu hususta içinize bir şüphe girmişse haydi size gösterdiğim şu eşyanın isimlerini bana bildiriniz. Fakat hayır; siz bu eşyanın esrarını bilemezsiniz; bunlar hakkındaki bilgi yalnız insana verilmiştir; yalnız o, bu hususta kudret ve kabiliyetle mücehhez kılınmıştır ve dünyada halife olmaya yalnız o layıktır.

32 İşte, Rablerinden gelen bir hitap üzerinedir ki melekler, "Rabbimiz! Seni tenzih ederiz; senin öğrettiğinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi en iyi bilen, hâkim olan ancak sensin." demişlerdir.

Meleklerin bu sözleriyle, halife hakkındaki sorularının sadece meraktan kaynaklandığı anlaşılır. Ayrıca, meleklerin itirafından da açıkça görülür ki Allah Teâlâ'nın ilmini hiç kimse ihata edemez ve O bir şey öğretmeden hiç kimse o şeyi bilemez. Her şeyi en iyi bilen ve ilmi her şeyi ihata eden ancak O'dur. Keza bu itirafta, meleklerin, yeryüzünde bir halife yaratılmasıyla ilgili ilahî iradenin sebep ve hikmetini Allah'a tefviz (bırak-

mak) manası da vardır. Buna göre, meleklerin sözünü şu manada anlamak mümkündür: Rabbimiz! Yeryüzünde yaratacağın halifenin sebep ve hikmetini sormakta kusur ettik; çünkü sen, yarattığın ve yaptığın şeyleri en iyi bilir ve onları hikmetle yaparsın. Seni noksan ilimden, kusurlu hikmetten tenzih ederiz. Bize gösterdiğin eşyanın isimlerini sen öğretmedikçe bizim bilmemiz mümkün değildir. Yarattıklarını en iyi bilen ve yaptıklarında hikmet sahibi olan ancak sensin. Yeryüzünde bir halife yaratacağını murat etmendeki sebep ve hikmeti de şüphesiz en iyi sen bilirsin.

33 Allah Teâlâ, meleklerin bu tenzih ve tesbihinden sonra, Âdem'in yeryüzü hilafetine daha layık olduğunu onlara göstermek için Âdem'e hitap ederek, "Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere bildir." demiştir. Âdem tarafından isimler bildirilince, "Ben size, göklerin ve yerin sırlarını muhakkak daha iyi bildiğimi, sizin açıkladığınızı da gizlemiş olduğunuz şeyleri de keza daha iyi bildiğimi söylemedim mi?" demiştir.

Allah Teâlâ'nın, önce Âdem'e sonra da meleklere yönelttiği bu hitaba, insanın diğer mahlukata nispetle çok daha şerefli bir mahluk olduğuna, ilmin de Allah katında ne derece üstün sayıldığına açık bir işaret vardır. Çünkü melekler Allah'a en çok ibadet eden varlıklardır. Bununla beraber Allah Teâlâ, yeryüzündeki hilafete melekleri değil insanı layık görmüş ve onu halife yapacağını bildirmiştir. Hilafetin şartı ve hatta esası ilimdir ve insan bu yönden meleklerden üstündür. Nitekim melekler, kendilerine gösterilen eşya hakkında bilgileri olmadığını açıkladıkları hâlde, Âdem, Allah'ın kendisine bahşettiği ilim sayesinde meleklere bu eşyayı bildirmiş ve kendisinin meleklerden üstün olduğunu göstermiştir.

Âdem'in yeryüzünde halife olarak seçilmesindeki hikmet, melekler tarafından elbette bilinmiyordu ve bu sebepten kendilerini hilafete daha layık görüyorlardı. Hâlbuki Allah, onları bu iş için seçmiş olsaydı, hem kâinatın sırrına vâkıf olmadıkları, hem de insana nispetle farklı bir yaratılışa sahip olmaları dolayısıyla, yeryüzünde bulunanlardan hiçbirine ihtiyaç duymayacakları için insanın yeryüzünde yapmaya muktedir olduğu işlerden hiçbirini yapamayacaklardı. Oysa yeryüzünün imarı ve hayatın devamı için insanın ve insanoğlunun yeryüzünde yaptığı işler ne kadar çoktur.

İşte Allah Teâlâ, bu hikmete binaen insanı yeryüzünde halife olarak seçmiş ve yarattığı hiçbir şeyin abes olmadığını, meleklerin, "Yeryüzünü ifsat edip kan dökecek kimse mi yaratacaksın?" diyerek açıkladıkları yahut "Allah, bizden daha üstün bir varlık yaratmaz; onun için yeryüzünde halife olmaya biz daha layığız." diye düşünüp de açıklamadıkları şeyleri daha iyi bildiğini meleklere bir defa daha hatırlatmıştır.

Allah Teâlâ, insanın bu üstün mevkiini ve yeryüzünde halife olmaya ondan daha layık bir varlık bulunmadığını bildirdikten sonra, bu şerefi tescil etmek ve meleklerin, "ifsat edici ve kan dökücü" olarak nitelendirdikleri insandan özür dilemelerini sağlamak için onlara Âdem'e secde etmelerini emrederek şöyle buyurmuştur:

> [34] Meleklere, "Âdem'e secde edin." dediğimizde secde etmişlerdi de yalnız İblis dayatıp kibirlenmiş ve (böylece) kâfirlerden olmuştu.

34 Meleklerin, insanların ilk mümessili olan Âdem'e secde etmekle emrolunmalarında insanın meleğe nispetle daha faziletli bir varlık olduğunu gösteren açık bir işaret vardır. Evet, meleklere, Âdem'e secde etmeleri emrolunmuştur ve melekler de ona secde etmişlerdir. Onların bu secdelerinde, insanı tebcil ve tazim manası vardır. Onun şerefini yüceltmek, faziletini itiraf etmek gayesi mevcuttur. Ancak burada şunu hemen belirtmek gerekir ki bu secde, bir ibadet secdesi değildir; zira ibadet, ancak Allah'a yapılır.

Lügatte secde, huzû ve inkıyat, yani boyun eğ-

mek ve teslim olmak manasına gelir. En büyük tezahürü, alın yere gelecek şekilde yüzüstü kapanmaktır. Şeriat dilinde, Allah'a ibadet manasında kullanıldığı gibi, Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinin de delaletiyle, emirlere boyun eğmek, tebcil ve tazim etmek, yüceltmek manalarında da kullanılmıştır. Meleklerin Âdem'e, Yakup ve evladının Yusuf'a (12/Yûsuf, 100), nebatların ve ağaçların Allah'a secdeleri (55/Rahmân, 6) bu manada, yani tebcil ve tazim manasındadır. Buna göre meleklerin Âdem'e secde etmeleri, ilahî emre uymaları yönünden Allah'a ibadet, hilafet makamına layık görülen insana da bu makama mütenasip olarak hürmet ile hizmet arzı ifade eder.

Melekler, Allah'ın emrine uyarak, açıkladığımız bu manada Âdem'e secde ettikleri hâlde, İblis bu secdeden kaçınmış, böylece Rabbinin emrine karşı gelerek kâfirlerden olmuştur.

Melek, gayb âlemine mahsus, hakikatini bilmediğimiz ruhani bir varlıktır. Kur'an-ı Kerim'in bazı işaretlerinden de anlaşıldığı gibi, çeşitli sınıfları vardır ve her bir sınıf kendine ait işlerle görevlendirilmiştir. Şeriat dilinde, hakkın, iyinin, güzelin ve hayırlı işlerin ilhamı daima meleklere isnat edilmiştir. Nitekim Meryem suresinin 17. ayetinde Allah Teâlâ, *"Meryem'e insan suretinde görünen ruhumuzu gönderdik." şeklinde* buyurduğu ve bu ruhun ona, "Ben *sana günahlardan uzak bir oğlan vermesi için Rabbinin bir elçisiyim."* dediği bildirilir ki bu ayetlerde, Meryem'e oğlan müjdesiyle gelen ruhun melek olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur.

İblis ise o da melekler gibi gayb âleminin ruhani bir varlığıdır ve onun hakkında da hiçbir bilgimiz yoktur. Ancak, Kehf suresinin 50. ayetinde, "Meleklere, Âdem'e secde edin dediğimizde onlar secde etmişlerdi de İblis etmemişti; o cinden idi ve Rabbinin emrinden dışarı çıkmıştı." denilerek İblis'in cin taifesinden olduğuna işaret edilmiştir.

İblis'in, Rabbinin emrine karşı gelerek Âdem'e secde etmemesi, kibirlenmesi ve kendisini Âdem' den üstün görmesi sebebiyledir. Nitekim secde kıssasını daha geniş bir şekilde nakleden A'râf suresinde İblis, secde etmemesinin sebebini şöyle açıklamıştır: "Ben Âdem'den hayırlıyım, (Çünkü) beni ateşten yarattın; Âdem'i ise topraktan yarattın." (7/A'râf, 12).

İblis'in hem cin taifesinden oluşu ve hem de ateşten yaratılışı, onu meleklerden ayıran başlıca özelliği olsa gerektir. Zira meleklerin asli unsuru hakkında Kur'an'da açık bir nass mevcut değilse de bazı haberlerden, onların nurdan yaratıldıkları öğrenilmektedir. Mesela Müslim tarafından rivayet edilen bir hadiste Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Melekler nurdan yaratıldı. Cin de alevli bir ateşten yaratıldı. Âdem ise size vasfolunan şeyden yaratılmıştır." (Hadisin metni için bkz. Müslim, *Sahîh*, IV. 2294).

Bununla beraber, İblis'in de meleklerden olduğunu, çünkü secde emrinin meleklerle birlikte ona da yöneltildiğini söyleyen müfessirler vardır. Diğer taraftan, cinlerle meleklerin birbirinden ayırt edilmelerine yardım edecek açık bir delil de mevcut değildir. Ne var ki Kur'an-ı Kerim'de melekler, "Allah'a, emrettiği şeylerde isyan etmeyen ve sadece kendilerine emrolunanı yapan" itaatkâr varlıklar olarak nitelendirildikleri hâlde, cin taifesinden olduğu açıklanan İblis, Rabbinin emrine karşı gelmiş ve kâfirlerden olmuştur. Keza Hazreti Peygamber'den rivayet olunan sahih hadislerden, cin taifesinden bir kısmının mü'min ve Müslüman, bir kısmının da kâfir olduğunu ve bunlara şeytan denildiğini öğreniyoruz ki bu da cinlerin ve meleklerin ayrı varlıklar olduklarını göstermeye yeterlidir.

İblis kibirlenerek Allah'ın emrine itaat etmemiş ve bu sebepten kâfirlerden olmuştur. İblis'in kâfirlerden olması, kendisini Âdem'den üstün ve hayırlı görüp Allah'ın secde emrine uymaması sebebiyledir. Secde emrinin vukuundan önce, İblis'in herhangi bir sebepten dolayı Rabbine isyan ettiğini ve küfür işlediğini gösteren herhangi bir delile sahip değiliz.

Kur'an-ı Kerim'de buna dair bir nass gelmiştir.

Bu sebeple, ayetin son ibaresini, bazı Türkçe meallerde görüldüğü gibi, "Zaten İblis kâfirlerden idi." şeklinde manalandırmak hatalı olacaktır. İblis'in kâfirlerden sayılmasına, secde emrine uymaması sebep olduğuna göre, melekler secde ettikleri hâlde, "İblis dayatıp kibirlendi ve (böylece yahut bu sebepten) kâfirlerden oldu." demek akla daha uygun görünmektedir.

Allah Teâlâ'nın secde emriyle şanı yüceltilen Âdem, cennetin mutena bir köşesine de yerleştirilmek suretiyle şanına layık bir itibara kavuşturulmuştur. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurur:

> [35] Demiştik ki: "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin ve dilediğiniz yerde O'nun nimetlerinden bol bol yiyin. (Ancak), şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.

35 Allah Teâlâ, yeryüzünün halifesi olmasını murat ettiği Âdem'i, eşiyle birlikte cennete yerleştirmiş ve onlara cennet nimetlerinden bol bol faydalanmalarını bildirmiş, yalnız bir ağaca yaklaşmaktan ve meyvesini yemekten onları menetmiştir.

Âdem'in ve eşinin yerleştiği bu cennet, acaba nasıl bir cennettir ve nerededir? Bu cennet, kıyamette, Allah Teâlâ'nın mü'minlere vaat ettiği, ağaçları altından ırmaklar akan ebedî saadet yeri midir, yoksa Âdem'in halife olmak üzere yaratıldığı yeryüzünün cennete benzer köşelerinden biri midir? Zira cennet kelimesi lügatte, bağlık, bahçelik yer manasında da kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim, Âdem ve eşinin yerleştiği bu cennet hakkında açıklayıcı bilgi vermemiştir. Bu sebeple müfessirler arasında bu konuda tam bir görüş birliği yoktur. Bazı müfessirlere göre Âdem'in ve eşinin yerleşerek nimetlerinden bol bol faydalandıkları, buna karşılık yaklaşmaktan ve meyvesini yemekten menolundukları ağacın bulunduğu cennet, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü mü'minler için hazırladığı dâru's-sevâb adıyla da anılan cennettir ve yeryüzünden ayrı bir yerdedir. Ancak, onun nerede olduğunu Allah'tan başka kimse bilmez. Âdem'in, şeytanın iğvasına kapılıp ağaca yaklaşması ve bilinen günahı işlemesi üzerine Allah Teâlâ'nın, *"Birbirinize düşman olarak (cennetten) inin; yeryüzünde belirli bir zamana kadar sizin için yerleşebileceğiniz bir mekân ve geçinebileceğiniz bir azık bulunacaktır."* buyurması da buna delalet eder. Bu ayette, hem "inme" tabiri (hubût) kullanılmış, hem de inilecek yer, "yeryüzü" olarak zikredilmiştir. Buna göre ilk yerleşme noktası yeryüzü dışında bir yer olmalıdır ki buradan yeryüzüne iniş söz konusu edilebilsin. Eğer bu cennetten maksat yeryüzündeki bir bahçe olsaydı, inişten (hubût) söz etmek mümkün olmazdı. Diğer taraftan, ayette geçen "Cennet" kelimesinin başındaki elif lâm harfleri de bu isimle, Müslümanlar arasında maruf olan cennetin kast olunduğuna, onun bağ ve bahçe manasında umum ifade eden bir manası bulunmadığına delalet eder. Bu bakımdan ayetin zahiri, cennetin yeryüzü dışında, Allah'ın takdir ettiği bir yerde bulunduğunu gösterir.

Bazı müfessirler ise ayette söz konusu edilen cennetin, ahirette mü'minlere vaat olunan cennet olmadığını, bunun, yeryüzünde suyu, ağaçları ve çeşitli güzellikleri bulunan bir bahçe olduğunu ileri sürerler. Onları bu görüşe sevk eden bazı delilleri vardır:

1. Âdem, yeryüzünde halife olmak için yaratılmıştır ve yaratıldığı yer de yeryüzüdür. Eğer onun ahirette mü'minlere vaat olunan cennette yaratılmış olup da bir günah dolayısıyla yeryüzüne indirildiği kabul edilecek olursa bu, onun yaratılış gayesine aykırı düşer. Eğer yeryüzünde yaratılıp sonradan cennete yükseltildiği ileri sürülürse Kur'an-ı Kerim'de, bu derece önemli bir olayı doğrulayacak hiçbir işaret mevcut değildir.

2. Ahirette mü'minlere vaat olunan cennet, yalnız mü'minler içindir ve onlardan başkası oraya giremez. Eğer Âdem'in ve eşinin yerleştirildiği cennetin bu cennet olduğu kabul edilirse Âdem'i

ve eşini kandırarak yasaklanmış ağaca onların yaklaşmalarını sağlayan şeytanın bu cennete nasıl girmiş olduğunu izah etmek güçleşir. Zira şeytan, daha önce Rabbinin emrine karşı gelerek Âdem'e secde etmemiş ve böylece kâfirlerden olmuş, cennetten de kovulmuştu.

3. Ahirette mü'minlere vaat olunan cennet, mü'minlerin içinde rahat edecekleri ve nimetlerinden diledikleri gibi faydalanabilecekleri bir yerdir. Dâru't-teklîf değildir; yani mü'minlere bazı görevlerin yüklendiği, bazı şeylerin serbest bırakılıp bazı şeylerin yasaklandığı bir yer değildir. Hâlbuki burada Âdem'e ve eşine bir ağaç yasaklanmış, meyvesinden yemelerine izin verilmemiştir.

Netice itibariyle, Âdem'le eşinin yerleştirildikleri cennetle mü'minlere vaat olunan cennetin sıfatları birbirine benzememektedir. Bu sebeple ayette söz konusu edilen cennetin ahirette mü'minlere vaat olunan dâru's-sevâb'tan ayrı bir yer olduğu ve bunun da yeryüzünde bulunduğu anlaşılır.

Görüldüğü gibi her iki görüşü de müdafaa eden grupların kendilerine ait kuvvetli delilleri vardır ve her iki grup da karşı delilleri çürütmek için açıklaması uzayıp gidecek cevaplara sahiptir. Fakat bu delil ve cevaplar, ne derece kuvvetli olursa olsun, müşkülün halline yardımcı olmaktan uzaktır. Bu sebepledir ki yine birçok ehl-i sünnet müfessiri, selefe tabi olarak, ayet-i kerimede sözü edilen cennetin yerini tespite ve nasıl bir cennet olduğunu araştırmaya kalkışmamış, 'Allah Teâlâ bu konuda bize bilgi vermediğine göre bunu O'ndan başka kimse bilmez.' demekle yetinmişlerdir. Kanaatimizce, müşkülün halli bakımından sığınılacak en doğru görüş de budur.

İşte, Allah Teâlâ, Âdem'i ve eşini, adı geçen bu cennete yerleştirdikten sonra onlara, *"Cennetin neresinde olursa olsun, nimetlerinden dilediğinizce yiyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın; aksi hâlde zalimlerden olursunuz."* buyurmuştur. Nimetin bolluğu ve çeşidi, insanın bu bol ve çeşitli nimetlerden dilediği şekilde faydalanmak hususundaki mutlak hürriyeti, cennete ait başlıca özelliklerdendir. Bununla beraber, Allah'ın bildiği bir hikmete istinaden bu mutlak hürriyet, Âdem'e kısıtlanmış ve mahiyetini bilmediğimiz bir ağaca yaklaşmaktan ve onun meyvesini yemekten menolunmuştur.

Menolunan ağacın cinsi ve mahiyeti, Kur'an-ı Kerim'de açıklanmamıştır. Her ne kadar bazı müfessirler, onun, buğday, üzüm vs. olduğunu nakletmişlerse de bu hususta kesin bir delil olmadıkça ağacı veya meyvesini tayin etmekte bir mana yoktur. Bununla beraber, bu ağaca yaklaşmanın ve meyvesinden yemenin yasaklanmasındaki hikmet, ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre, insan nefsine zararlı olduğuna işaretle, insanın bir imtihana tabi tutularak harama karşı yaratılışındaki temayülün gösterilmesidir. Nitekim Allah Teâlâ, yasaklanan bu ağaca yaklaştıkları takdirde, Âdem ve eşinin zalimlerden olacağını bildirmek suretiyle, hem ağacın zararına işaret etmiş, hem de takip eden ayette, Âdem'in ve eşinin şeytanın iğvasına kapılarak ağaca yaklaşmalarını Allah'ın emrine karşı gelmek hususunda, insan yaratılışındaki zayıflığın açık bir örneği olarak ortaya koymuştur.

Âdem ve eşinin ağaca yaklaşmaları kendileri için zararlı olmuştur ve bu zarar, nefislerine zulmetmek şeklinde tecelli etmiştir. Nitekim aynı kıssanın zikredildiği A'râf suresinin 22. ayetinde de görüldüğü gibi, Âdem ve eşinin, *"Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve rahmet etmezsen herhalde hüsrana düşenlerden oluruz."* diyerek tövbe etmeleri de nefse zulüm şeklinde tecelli eden bu zarara işaret eder. Çünkü onların fiillerinde, üzerine bir zararın terettüp ettiği bir kusur vardır ve Âdem, Rabbine bu kusurdan dolayı tövbe etmiştir.

Âdem'in ve eşinin yasaklanan ağaca yaklaşmaları ve meyvesinden yemeleri, daha önce Âdem'e secde etmekten çekinen, kibirlenen ve böylece kâfirlerden olan şeytanın iğvasıyla (kandırmasıy-

la) olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ, şeytanın bu işini açıkça bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

> [36] Ne var ki şeytan, onları oradan uzaklaştırmış ve içinde bulundukları (o rahat) durumdan çıkarmıştı. Biz de (onlara), "Birbirinize düşman olarak inin; yeryüzünde (belirli) bir zamana kadar sizin için yerleşebileceğiniz bir mekân ve geçinebileceğiniz bir nimet bulunacaktır." demiştik.

36 Şeytanın, Âdem ve eşinin yasaklanan ağacın meyvesinden yemelerini sağlamak için başvurduğu oyuna Tâhâ suresinde işaret edilerek, *"Ey Âdem! Seni ebedîlik ağacına ve sonu hiç gelmeyecek hükümranlığa delalet edeyim mi?"* dediği açıklanmıştır. (20/Tâhâ, 120). Öyle anlaşılıyor ki Âdem, her ne kadar cennete yerleştirilmiş ve nimetlerinden dilediği kadar faydalanmasına izin verilmiş olsa bile burada ebediyen kalamayacaklarını biliyor ve insan, yaratılmanın bir sonucu olarak, bol nimet içerisindeki bu rahat hayatın ebedî olmasını arzu ediyordu; bu arzu, onun zayıf olan insanlık tarafıydı. Şeytan ona bu zayıf tarafından yaklaşmış ve cennette ebedî kalmanın sırrını açıklayacağını söylemiştir. A'râf suresinde ise şeytanın, onların bu zayıf taraflarını nasıl kullandığı ve arzularını kamçılayan bu fiti içlerine sokmak suretiyle, yaklaşmaktan menolundukları ağacın meyvesinden nasıl yedirmeye muvaffak olduğu açıkça görülür: *"Rabbiniz iki melek yahut ebedî kalıcılardan olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı."* (7/A'râf, 20). Şeytanın bu sözü söyledikten sonra, doğru söylediğine onları inandırmak için bir de yemin etmesi, arzuları istikametinde kolayca kandırılmaya müsait olan insani yaratılışın ilk yanılgısını böylece hazırlamış oldu. Zira şeytanın yemin ederek söylemiş olduğu bu sözün uzantısını tasavvur ve bu uzantının Âdem ile eşinin arzularına denk düşen bir teklif ile noktalanmış olacağını tespit etmek güç değildir. Şeytan, iki melek yahut ebedî kalıcılardan olmamaları için bu ağacın yasaklandığını Âdem ve eşine hatırlattıktan sonra, her hâlde onlara şöyle demiş olacaktır: "Siz, eğer bu ağacın meyvesinden tadacak olursanız, arzunuza kavuşur ve iki melek olarak cennetin bol nimetleri içerisinde, sonu gelmeyecek bir hayat yaşarsınız." Şeytanın bu aldatıcı sözlerine kanan Âdem ve eşi, ebedî hayata kavuşmanın ümit ve heyecanı içerisinde Rablerinin ikazını unutmuşlar ve o ağacın meyvesinden yemişlerdir. İşte bundan sonradır ki Allah Teâlâ, onlara bulundukları yerden yeryüzüne inmelerini emretmiş, ayrıca şeytanla insan arasında sürüp gidecek bir düşmanlığın takdir olunduğuna işaretle, onlara, yeryüzünü nimetleriyle birlikte belirli bir süre için yaşayabilecekleri bir mesken kılmıştır.

Âdem ile eşinin ve onlarla birlikte, hem de düşmanları olarak şeytanın yeryüzüne gönderilmesinden sonra, artık insanın yeryüzü hilafeti de başlamış olacaktır. Zira daha önceki ayetlerde de açıklandığı gibi Allah Teâlâ, insanı yeryüzünde halife yapmak için yaratmıştır ve bu halifelik, insan hayatı boyunca, bir halifeye bahşedilen akıl ve irade gücünün yettiği nispette yeryüzünün nizam ve intizamını sağlayan bir görev olarak onun uhdesinde kalacaktır. Bu görevin yürütülüşü sırasında şeytan, şüphesiz Âdem'le birlikte ve ona düşman olarak gönderilişinin sebep ve hikmetlerine uygun bir şekilde daima onun peşinde olacak ve tıpkı cennette olduğu gibi onu ve oğullarını kandırmak, doğru yoldan saptırmak için üzerine düşeni yapacaktır. Çünkü ilahî hikmet, yeryüzünün, insan için bir imtihan yeri olması şeklinde tezahür edince, onun, şeytanın iğvasına kapılmadan Allah'ın gösterdiği yolda, hilafet görevini yürütmesini, bu imtihanda başarılı olmanın başlıca şartı saymak gerekir. O hâlde bu görüş, tabii olarak bizi, Âdem ve eşinin, işledikleri bir hata vesilesiyle hilafet görevinin onların omuzlarına yükletilmesi için ilahî takdirin tecelli etmesi vaktinin gelmiş olması dolayısıyla yeryüzüne gönderildikleri neticesine götürür. Nitekim bu-

nu takip eden ayette, Âdem'in, şeytana kanarak işlediği bu hatadan dolayı Rabbine tövbe ettiği ve tövbesinin Rabbi tarafından kabul edildiği belirtilerek şöyle buyurulmuştur:

[37] Bundan sonradır ki Âdem Rabbinden bazı sözler alıp (O'na yalvarmıştı da) O da onun tövbesini kabul etmişti. Zaten tövbeleri kabul ederek bağışlayan yalnız O'dur.

37 Şeytana aldanarak, yasaklanan ağaca yaklaşan Âdem ve eşine, Rablerinden gelen yeryüzüne inme emrinin, nasıl Âdem'in aklını başına getirdiğini ve şeytana uymakla ne büyük bir hata işlediğinin farkına vardığını bu ayetten kolayca anlamak mümkündür. Zaten Âdem, şeytan gibi Rabbine isyan edecek ve her fırsatta O'nun emirlerine karşı gelecek bir insan olarak yaratılmamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi o, yeryüzünde Allah'ın halifesi olmak üzere yaratılmış ve kendisine, yeryüzünün nizamını sağlamakla görevlendirileceği bildirilerek bu görevin yürütülmesiyle ilgili fıtri bilgiler verilmiş ve şanı yücelsin diye meleklerin kendisine secde etmeleri emrolunmuş bir varlıktır. Böyle bir yaratılışa sahip olan Âdem'in, şeytan tarafından kandırılmaya ne kadar müsait olursa olsun, kandırıldığını anlayarak düştüğü hatadan dönmeye ve kendisini kurtarmaya da o derece muktedir olduğunu, bu yaratılışın bir gereği olarak kabul etmek icap eder. Çünkü işlenen bir hatayı fark etmemek yahut hata işlemekte ısrarlı olmak, özel bir görev için yaratılan ve diğer yaratılanlar arasında mertebesi yaratıcısı tarafından yükseltilen bir varlığa yaraşmaz. Bu sebepledir ki Âdem, şeytana kanıp ağaca yaklaştıktan sonra Rabbinden, "Şeytan ve siz birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin." emrini alır almaz, şeytana kanmakla işlediği hatayı anlamış ve yaratılışında bulunan Rabbine tövbe etmek, O'nun af ve mağfiretini dilemek özelliği ile ve O'ndan alıp öğrendiği bir takım sözlerle O'na yalvarmış, af dilemiştir. A'râf suresinin 22. ayetinde, Âdem'in Rabbinden aldığı söz ve kelimelerle O'na nasıl yalvardığı açıkça görülür: *"Rabbimiz! Biz nefislerimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve bize rahmet etmezsen herhalde hüsrana düşenlerden oluruz."* Âdem'in bu tövbesi, kendisinden başka tövbeleri kabul edip bağışlama sıfatı bulunmayan Allah Teâlâ tarafından kabul edilmiştir. Bu, yeryüzünün halifesi olmaya namzet bir varlık için ilahî bir lütuf, aynı zamanda hilafet görevine ilk adımını atacak olan bu varlığı, beşerî zaafın sebep olduğu ilk hatadan tebriye yahut temize çıkarmadır. Yeryüzünde ilk defa halifelik yapacak bir varlığın her türlü kusur ve hatadan arınmış olarak bu göreve başlaması kadar ilahî hikmete uygun bir durum elbette düşünülemez. Nitekim aşağıdaki ayetlerde bu mana açık bir şekilde görülür:

[38] (Onlara şöyle) demiştik: "Hepiniz oradan inin. (Bundan sonra) size benden bir rehber gelir de kimler benim rehberime uyarsa artık onlar için hiçbir korku yoktur; mahzun olacaklar da onlar değildir."

[39] "Ayetlerimizi inkâr edip yalanlayanlar ise işte onlar, cehennem ateşinin dostlarıdır ve orada ebedî kalacaklardır."

38-39 Âdem'in şeytana uyarak işlediği hata dolayısıyla tövbe etmesinden ve Rabbinin onun bu hatasını bağışlamasından sonra, yeryüzüne inme emrinin ikinci defa tekrar edilmesi, halifelik görevinin artık başlama vaktinin geldiğini ona bildirmekten ibarettir. Âdem'in yaratılışında Allah'ın takdir ettiği bu görev, yine O'nun takdir ve tespit ettiği bir vakte kadar yahut başka bir ifadeyle, yeryüzü hayatının sona ereceği kıyamete kadar devam edecektir. Bu takdirde, herhangi bir değişme, herhangi bir gerileme düşünülemez. Her ne kadar şeytanın Âdem'e musallat olması ve onu yanıltarak bilinen hatayı işlemeye sevk etmesi, onun yeryüzüne gönderilmesinin başlıca sebebi olarak görülürse de bunu, şeytanın ona mu-

sallat olmaması hâlinde, onun yeryüzüne gönderilemeyeceği ve hilafet görevinin başlamayacağı manasında anlamamak gerekir. Çünkü Âdem, yeryüzünde, Allah'ın halifesi olmak üzere yaratılmıştır ve onun yaratılmasına sebep olan bu görev, şeytan ona musallat olmasaydı bile, onun omuzlarına mutlaka yüklenecekti. Bununla beraber, şeytanın ona musallat kılınması, Âdem'in onun teşvikiyle bilinen hatayı işlemesi, sonra işlediği hatayı anlayarak Rabbine tövbe etmesi ve nihayet Rabbinin onu bağışlaması, bunların hepsi ilahî bir hikmete dayanır ve bu hikmet, Âdem'in yeryüzünde karşılaşması mukadder olan bir takım hadiselere karşı hazırlıklı bulunması ve şeytanın çeşitli oyunları karşısında tecrübe sahibi olması esasında görülür. Nitekim bu tecrübe sayesinde Âdem, düşmanını tanımış ve asıl sorumlu kılındığı yeryüzünde onunla nasıl mücadele etmek zorunda kalacağını öğrenmiştir. Herhalde bu mücadele çok çetin geçecek ve çetin olduğu kadar da uzun sürecektir ki Allah Teâlâ onlara yeryüzüne inmelerini emrettikten sonra, "Kimler benim rehberime uyarsa onlar için hiçbir korku yoktur; ayetlerimi inkâr edip yalanlayanlar ise cehennemde daimî kalacaklardır." şeklinde buyurmak suretiyle bu gerçeğe işaret etmiştir. Buna göre kim şeytana kanmaz ve yalnız Rabbinden gelen hidayet üzerinde olursa onun için korku ve hüzün yoktur; kim de şeytanın esiri olur, onun arzuları istikametinde hareket ederek küfür yolunu seçerse o da cehennem ashabı arasında yer alır.

Bu iki ayet, aynı zamanda, yeryüzünde halifelik görevi başlamış olan Âdem'in, bu göreve, şeytana uyarak işlediği hatanın vebalinden arınmış olarak başladığını da gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, bu iki ayetle, insanlık tarihinin iman ve küfür yönünden üzerine bina edileceği yegâne prensibi vazetmiş ve kendisinden gelecek hidayete uymayı, dünya ve ahiret hayatının korkutucu akıbetinden emin kalmanın şartı kılmıştır. Yani insan, korkunç akıbetten kendisini koruyabilmek ve ebedî saadete kavuşabilmek için, Allah'tan gelen hidayete uymak zorundadır; aksi hâlde kendisini bu akıbetten kurtaramaz. Ancak insanın uymak zorunda kaldığı bu şart, sadece onun sorumlu kılındığı dünya hayatında geçerlidir. Dünyasını değiştiren insan için artık bu sorumluluk kalkmış fakat sorumlu olduğu dünya hayatında mezkûr şarta ne derece uyduğunun hesabını vermek dönemine girmiştir. İşte bu kaidenin, şeytana uyarak işlediği hatadan dolayı Rabbine tövbe eden ve tövbesi kabul edildikten sonra asli görevine, yani yeryüzü halifeliğine gönderilen Âdem için de geçerli olduğunda şüphe yoktur. O hâlde Âdem'in yeryüzüne gönderilişinde ve ilk insan olarak halifelik görevine başlayışı sırasında, daha önce işlediği hatanın vebalini taşıdığı ve bundan sorumlu olduğu iddia edilemez. Hele bu vebalin onun çocuklarına ve asırlar boyu nesilden nesile torunlarına intikal ettiği hiç düşünülemez. İşte bu noktada, Hıristiyan akaidinin önemli unsurlarından biri olan ve asli günah diye adlandırılan bir inancı hatırlatmakta fayda vardır. Bu inanca göre beşeriyet, İsa'nın (as.) gelişine kadar Âdem'in işlediği günahın vebalini taşıyordu. İndilerin ifadesine göre İsa (as.) beşeriyeti bu günahtan kurtarmak için gönderilmiş ve çarmıha gerilerek kanı ve canıyla bu günahın keffaretini ödemiştir. Gerçekle hiçbir ilgisi bulunmayan bu inancın, aslında İsa'yı (as.) farklı görüp gösterme gayretinin bir neticesi olduğunda şüphe yoktur. Zira Âdem, yukarıda zikredilen ayetlerden de açıkça anlaşıldığı gibi, henüz insan olarak dünyevi sorumluluk yüklenmeden önce işlediği hatadan dolayı Rabbine tövbe etmiş ve bağışlanmıştır. Bu hatanın Rabbi tarafından bağışlanmadığı farz edilse bile, Kur'an-ı Kerim'in açık hükümleri gereğince, hiç kimse bir başkasının işlediği günahtan sorumlu değildir. İşte, sadece bu nokta dahi, İslam dininin akla ve mantığa uygunluğunu ispat etmeye yeter bir delildir.

Âdem'in yaratılışı ve yeryüzüne gönderilişiyle ilgili bu kıssa, 28. ayette, *"Allah'ı hâlâ nasıl inkâr edersiniz?"* hitabına uğrayan kâfirleri uyarmak ve yeryüzünde bulunuşlarının sebep ve hikmetleri-

ni gözler önüne sererek ibret almalarını ve artık Allah'ı inkâr etmekten vazgeçmelerini sağlamak için anlatılmıştır. Son iki ayet ise hem Âdem'in yaratılış kıssasının bir neticesi, hem de bütün insanların önüne serilen başlıca iki tercihin işaretidir ki bunlar, ya yeryüzünün halifesi olarak, Allah'ın insana bahşettiği bu ulvi görevin şerefini korumak ve bunun için Allah'tan gelen hidayete uyarak kurtuluşa ermek, ya da Allah'ı inkâr ve ayetlerini tekzip ederek cehennemin daimî ashabından olmaktır. İnsan bu iki yoldan birisini tercih etmek zorundadır. Bunun dışında tercih edebileceği üçüncü bir yol yoktur. Kur'an-ı Kerim, başından sonuna kadar, insanı bu iki tercihle baş başa bırakmış ve kurtuluş yolunu seçmesini sağlamak maksadıyla da her fırsatta onu uyarmış, geçmiş milletlerden kıssalar naklederek hak yolda olanların eriştikleri yüksek mertebeye işaretle onu bu mertebeye özendirmeye, küfre dalmış olanların uğradıkları korkunç akıbete işaretle de onu inkârcılık yolundan sakındırmaya çalışmıştır.

İşte Yahudiler yahut diğer adıyla İsrailoğulları... Başından beri Allah'ın sayısız nimetlerine sahip oldukları, çeşitli tehlikelere karşı yine Allah tarafından korundukları hâlde, hem kendi peygamberlerine sırt çevirmişler, hem de okuyup durdukları kendi kitaplarından bir İslam peygamberinin geleceğini öğrenmiş olmalarına rağmen, bu peygamber gelince ona da ihanet etmekten geri kalmamışlardır. Kur'an-ı Kerim, geçmiş tarihlerini de hatırlatarak Yahudilere hitap ediyor ve şöyle buyuruyor:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

[40] Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetimi hatırlayın; benim ahdimi yerine getirin ki ben de sizin ahdinizi yerine getireyim. Ve yalnız benden korkun.

[41] Elinizdeki (Tevrat)'ı doğrulamak üzere indirdiğim (Kur'an)'a iman edin ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın; ayetlerimi de yok pahasına değişmeyin. Ve yalnız benden sakının.

[42] Hakkı batılla karıştırıp onu bile bile gizlemeyin.

[43] Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte rükû edin.

[44] Siz kitabı okuyup dururken kendinizi unutup da insanlara iyiliği mi emredersiniz? Hiç akıl etmiyor musunuz?

[45] Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin; (ne var ki) bu, huşu duyanların dışındakilere şüphesiz çok zordur.

[46] Huşu duyanlar ise Rablerine mutlaka kavuşacaklarını ve O'na mutlaka döneceklerini bilirler.

Yukarıdaki ayetlerde görüldüğü ve bundan sonra zikredilecek diğer ayetlerde de görüleceği gibi Kur'an-ı Kerim, Bakara suresinin oldukça büyük bir bölümünü Yahudilere tahsis etmiş ve "Ey İsrailoğulları!" hitabıyla doğrudan doğruya onlara hitap ederek, onları Kur'an'a inanmaya ve İslam'a girmeye davet etmiştir. İsrail, Hz. İbrahim'in (as.) torunlarından Yakup'un (as.) lakabıdır; bu sebeple Yakup soyundan gelenlere "İsrailoğulları" denilmiş ve gerek Tevrat'ta ve gerekse Yahudilerin diğer kitaplarında, çok defa bu adla anılmışlardır. Kur'an-ı Kerim'de de "Ey İsrailoğulları!" hitabına sık sık rastlanır.

Bakara suresinin Medine'de ilk nazil olan sure olduğu ve Yahudilerin büyük bir çoğunluğunun Medine ve civarında yaşadığı göz önünde bulundurulursa, bu surede onlara büyük bir bölüm ayrılmasındaki hikmet anlaşılmış olur. Yahudiler, kendilerine Allah tarafından kitap gönderilmiş, kendi kavimlerinden birbiri arkasına çıkan birçok peygambere sahip olmuş en eski milletlerden biridir. Kur'an-ı Kerim'de de işaret olunduğu gibi, Allah bu milleti daima yüceltmiş, yok olma derecesine geldikleri sıralarda yok olmaktan kurtarmış, onları diğer birçok milletlerden üstün kılmıştır. Onlara bahşedilen bu nimetler, onların diğer kavimlerden daha çok Allah'a şükretmelerini ve kitaplarında geleceği haber verilen son peygambere de her kavimden önce inanmalarını ve İslam'a girmelerini gerektiriyordu. Fakat durum böyle olmadı. Yahudiler, Medine'ye hicret eden Hazreti Peygamber'e inanmak şöyle dursun, ona ve ashabına sırt çevirdiler. Bunun sebebi de peygamberlerin asırlar boyu yalnız kendi kavimlerinden gelmesi ve son gelecek peygamberin de kendilerinden geleceğine inanmalarıydı. Oysa Allah, peygamber yapacağı kimseyi dilediği kavimden seçer; O'nun mutlak iradesi, elbette kullarının arzu ve hevesleriyle sınırlandırılamaz. Yahudilerin, kendilerine yine kendi içlerinden çıkmış birçok peygamber gönderilmesi ve kitap da verilmiş olması dolayısıyla bu gerçeği herkesten çok daha iyi bilmeleri ve bilhassa kitaplarında, geleceği bildirilen son peygambere ve onunla birlikte gönderilen kitaba herkesten önce inanmaları gerekirdi. İşte Kur'an-ı Kerim, Bakara suresinin bu bölümünde, Yahudilere bu gerçeği hatırlatarak onları İslam'a davet etmiş ve demiştir ki:

> [40] Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetimi hatırlayın; benim ahdimi yerine getirin ki ben de sizin ahdinizi yerine getireyim. Ve yalnız benden korkun.

40 Yukarıda da işaret olunduğu gibi İsrail, Peygamber Yakup'un (as.) lakabıdır ve Yahudiler, Yakup (as.) soyundan geldikleri için kendilerini "İsrailoğulları" diye isimlendirirler. Gerek Tevrat'ta ve gerekse Yahudilerin diğer kitaplarında umumiyetle bu isim kullanılmıştır. Yahudilerin kendilerini İsrail lakabıyla tanınan Yakup'a (as.) nispet etmeleri ve bu ismi kullanmaları, şüphesiz bu isimde kendileri için bir övünç vesilesi bulmuş olmaları dolayısıyladır. Ancak, onlar peygamber soyundan gelmiş olmakla övünürken, o peygambere layık evlatlar olduklarını ispat etmek de elbet kendilerine düşer. Bunun ispatı ise Peygamber Yakup gibi hakka bağlı olduklarını göstermekle mümkündür. İşte, yukarıdaki ayette Yahudilere hitap edilirken "Ey İsrailoğulları!" denilmiş olmasında bu hususa ince bir işaret vardır. Bu, tıpkı âlim bir babanın oğluna, "Ey âlim oğlu!" yahut baba kerim bir zat ise oğluna, "Ey kerim oğlu!" diye hitap etmek gibidir ki bu hitabın altında söylenmek istenen mana, "Ey âlim oğlu! Sen de baban gibi âlim ol!" yahut "Ey kerim oğlu! Sen de baban gibi kerim ol!"dur. Kur'an-ı Kerim, Yahudilere bu manada hitap ediyor ve "Ey İsrailoğulları! Sizin için övünç vesilesi olan babanız İsrail gibi Allah'a itaatkâr salih kullar olunuz ve hakka uyunuz; sonra da size ihsan ettiğim nimetleri hatırınızdan çıkarmayınız."

Allah'ın Yahudilere ihsan ettiği nimetler, sayılmayacak kadar çoktur. Mâide suresinin 20. ayetinde Hz. Musa (as.) kavmine hitap ederken bu

nimetlerin bir kısmına işaret etmiştir: *"Ey kavmim! Allah'ın içinizden peygamberler çıkarmak, sizi yeryüzünde hükümdarlar yapmak, dünyalarda hiç kimseye vermediğini size vermek suretiyle üzerinize bahşettiği nimetlerini hatırlayın."* Keza A'râf suresinin 160. ayetinde de ihsan edilen nimetler hatırlatılmıştır.

Hz. Musa'nın (as.), Tih sahrasında susuz kalan kavmi için su arayıp dururken Rabbinden aldığı vahiyle asasını taşa vurup su akıtması, güneşin yakıcı sıcağından, üzerlerinde dolaşan bir bulutla korunmaları, açlık hâlinde kendilerine kudret helvası ve bıldırcın gönderilmesi ve Firavun ile mücadelelerinde, Firavun ordusunun denizde helak edilmesi Yahudilere ihsan edilen nimetlerdendir.

O hâlde Yahudilerin bütün bu nimetleri hatırlayarak Allah'la olan ahitlerini yerine getirmeleri gerekir. Bu ahit, umumi manada, 27. ayetin tefsirinde fasıklar tarafından bozulduğunu açıkladığımız ahittir. Bu ahit, her insana, Rabbini tanıması ve O'nun emirlerine uyması görevini mecburi olarak yükleyen ve bu görevden hiçbir insanın hiçbir surette kaçmasına yol bulamayacağı ahittir. Bu ahit, hem onu yerine getirenleri teyit etmek, hem de unutanlara yeniden hatırlatmak için gönderilen peygamberlere ve Rablerinden getirdikleri kitaplara inanmayı gerektiren ahittir. Çünkü Allah Teâlâ, yarattığı her insandan, ona bahşettiği akıl ve idrake mukabil bu ahdi almıştır. A'râf suresinin 172. ayetinde işaret olunduğu üzere, her bir insanın elinden zürriyetini alıp onları kendilerine şahit tutarak *"Elestu birabbikum?"* (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) demiş, onlar da *"Kâlû belâ şehidnâ."* (Evet sen Rabbimizsin, buna şehadet ederiz.) diye cevap vermişlerdir. Hiçbir insan, akıl ve idrakini yitirmedikçe, kendisini bu şehadetin yükümlülüğünden kurtaramaz; çünkü o akıl ve idrak sayesindedir ki insan, Rabbine karşı taahhüt eylediği bu şehadetten artık dönülemeyeceğini bilir.

Umumi manada insanın yaratılışıyla ilgili olan bu ahit, hususi manada da Allah Teâlâ'nın, Mâide suresinin 13. ayetinde İsrailoğullarından aldığını haber verdiği ahittir. Bu ayette şöyle denilmiştir: *"Allah, İsrailoğullarından söz almıştır. (Bu sözün yerine getirileceğine kefil olmaları için) içlerinden on iki reisi de hazır bulundurmuştur. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim; eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onlara yardım eder, Allah yolunda sarf ederseniz, sizin günahlarınızı örter, sizi, (ağaçları) altından ırmaklar akan cennetlere sokarım, fakat içinizden kim bu sözleşmeden sonra küfrederse dosdoğru yoldan sapmış olur."*

İşte, yukarıdaki ayette söz konusu edilen ahit, ister açıkladığımız umumi manadaki ahit olsun, ister hususi manada İsrailoğullarından alınan ahit olsun, netice itibariyle kendilerinden istenen husus, ahitlerine sadık kalarak insan fıtratına uygun bir davranışla Allah'a inanmaları ve O'nun gösterdiği yolda gitmeleridir. "Yahudiler bu ahitlerine sadık kaldıkları takdirde, Allah da ahdini yerine getirecek ve onların günahlarını bağışlayarak cennetine sokacaktır. Allah, şüphesiz, verdiği sözden dönmez. Fakat siz ey İsrailoğulları! Eğer size ve sizden önce atalarınıza ihsan ettiğim nimetleri unutur, bana olan ahdinizden dönerseniz yahut bir takım dünya menfaatlerini kaybetme korkusu, sizi ahdinizden döndürürse, biliniz ki bu korkunun kat kat ağırını benim azabımla karşılaştığınız zaman duyacaksınız. Onun için yalnız benden korkunuz."

Allah Teâlâ, Yahudileri bu hitapla uyardıktan sonra, kitaplara ve peygamberlere inanacaklarına dair verdikleri sözün bir gereği olarak Kur'an'a inanmalarını emrediyor ve şöyle buyuruyor:

[41] Elinizdeki (Tevrat)'ı doğrulamak üzere indirdiğim (Kur'an)'a iman edin ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın; ayetlerimi de yok pahasına değişmeyin. Ve yalnız benden sakının.

41 Medine'ye hicretin hemen akabinde nazil olan bu ayetle Yahudiler, ilk defa açık bir şekilde Kur'an'a ve İslam'a davet olunmuşlardır. Her ne kadar ayette Tevrat ve Kur'an isimleri zikredilme-

miş ve sadece, *"Elinizdekini doğrulamak üzere indirdiğime iman edin."* denilmiş ise de Yahudilerin elinde bulunan kitabın Tevrat, onu doğrulamak üzere indirilen kitabın da Kur'an olduğu malumdur. Tevrat'ın Kur'an tarafından doğrulanmasıyla kastedilen mana ise Tevrat'ta bir İslam peygamberinin geleceğiyle ilgili haberlerin Kur'an'ın indirilmesiyle teyit ve tasdikidir. Nitekim A'râf suresinin 157. ayetinde, Allah'tan sakınan, zekâtı veren ve Allah'ın ayetlerine inanan mü'minlerden söz ettikten sonra, bunların, yanlarındaki Tevrat ve.l'de yazılı bulacakları ümmi peygambere tabi oldukları bildirilmiştir ki bu beyan, Yahudilerin ve Hıristiyanların, bir İslam peygamberinin geleceğinden Tevrat'ın Musa'ya (as.) gönderildiği zamandan beri haberdar olduklarını gösterir. Buna göre, yukarıdaki ayeti kısaca şöyle açıklamak mümkündür: *"Siz ey İsrailoğulları! Elinizdeki Tevrat'ta bir İslam peygamberinin geleceğini önceden ve yakinen biliyordunuz. İşte kitabınızda sözü edilen o peygamber gelmiş ve Tevrat'ın bildirdiği bu hususu teyit ve tasdik eden bir de kitap getirmiştir. O hâlde bu kitaba iman ediniz. Daha önceden bunu bildiğinize göre, bu kitabı inkâr edenlerin değil, fakat ona iman edenlerin ilki olunuz. Bir peygamber soyundan gelmiş olmanız dolayısıyla size ancak bu yaraşır. Ayetlerimizi de yok pahasına satıp geçici dünya menfaatiyle değişmeyiniz; zira bu menfaat sizi ebedî saadete ulaştırmaz. Ve mutlaka benden sakınınız."*

İşte bu noktada, Yahudi din adamlarının yahut hahamların, Tevrat'ın birçok hükümlerini tağyir ve tebdil ederek bunları halktan gizlediklerini hatırlamakta fayda vardır. Çünkü değiştirilip gizlenen bu hükümler arasında, bir İslam peygamberinin geleceğini haber veren Tevrat sözleri de bulunmaktadır. Nitekim Bakara suresinin 75. ayetinde, *"Yahudilerden bir zümre vardır ki bunlar, Allah'ın kelamını dinlerler, anladıktan sonra da onu bile bile tahrif ederlerdi."* denilmek suretiyle hahamlar tarafından işlenen bu sahtekârlığa işaret olunmuştur. Hahamlar bunu, Yahudilerin gerçeği anlayıp Müslüman olmalarından ve böylece, maddi ve manevi menfaat sağladıkları bir kaynağın yok olup gitmesinden korktukları için yapıyorlardı. İşte yukarıdaki ayette, bilhassa hahamlara hitaben, "Ayetlerimi yok pahasına değişmeyin." denirken bu gerçeğe işaret edilmiş ve hahamlar, dünya menfaati karşılığında, Allah'ın ayetlerini değiştirmemek hususunda uyarılmışlardır. Bu uyarının tabii bir neticesi olarak yaptıkları sahtekârlığın büyüklüğünü düşünerek Allah'tan korkup sakınmaları, takva sahibi olarak hakka yönelmeleri istenmiştir. Bunu takip eden ayette, hahamlara hitap ve bu hitapla vazgeçmeleri istenen sahtekârlık daha da açıklık kazanmıştır.

[42] Hakkı batılla karıştırıp onu bile bile gizlemeyin.

42 Hakkın batılla karıştırılması, gerçeğin tahrif edilerek anlaşılmaz bir hâle getirilmesi veya anlaşılır olsa bile, gerçekten uzak bir manaya sokulmasından ibarettir. Daha açık bir ifadeyle, delil üzerinde sahtekârlık yaparak yanlış hüküm çıkarılmasını sağlamaktır. İşte Yahudi din adamlarının, İslam peygamberinin geleceğini haber veren Tevrat sözleri üzerindeki tahrifleri böyledir. Kitaplarında, ortaya çıkacağı haber verilen yalancı peygamberlerden söz edilerek bunların sıfatları açıklanmış ve bu gibilerden sakınılması emredilmiştir. Ayrıca, İsmail (as.) soyundan bir peygamberin geleceği kendi kitaplarında haber verilmiştir. Bu peygamberin hak peygamber olacağı konusunda Yahudileri şüpheye düşürecek hiçbir husus bulunmamasına ve İsmail (as.) soyundan Hazreti Peygamber'in gönderileceği hakkında verilen haber gerçekleşmiş olmasına rağmen Yahudi hahamlar, hak ile batılı birbirine karıştırmışlar ve Hazreti Peygamber'in, kitaplarında ortaya çıkacağı bildirilen ve sıfatları açıklanan yalancı peygamberlerden olduğunu iddia etmişler, Yahudileri de kandırmışlardır. Hâlbuki kitaplarında açıklanan yalancı peygamberlerin sıfatlarıyla Hazreti Peygamber'in sıfatları arasında uzaktan yakından hiçbir benzerlik yoktu. Böyle bir

benzerliğin olmadığını kendileri de çok iyi biliyorlardı. Nitekim Kur'an-ı Kerim de buna şehadet etmiştir. Bakara suresinin 146, En'âm suresinin de 20. ayetlerinde, "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Peygamberi, kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar." denilmiş; ayrıca 146. ayette, hahamların sahtekârlıklarını açıkça ifade eden şu ibareye de yer verilmiştir: "Fakat Yahudilerden bir grup, bile bile hakkı gizlerler."

Abdullâh ibn Selâm, Kaynuka kabilesine mensup, ilmiyle tanınmış, kabile içinde mevki kazanmış bir Yahudi iken, Hazreti Peygamber'in Medine'ye hicreti üzerine Müslüman olmuş ve İslam'ın güzelliğiyle tanınmış bir sahabi idi. Tirmizî ve İbn Mâce Sünen'lerinde, Ahmed ibn Hanbel de Müsned'inde, Abdullâh ibn Selâm'ın şu hadisini rivayet etmişlerdir: "Hazreti Peygamber Medine'ye geldiği sırada, halk onu görmek için yollara dökülmüş koşturuyordu. Aralarında ben de vardım. Yüzünü ilk defa gördüğüm zaman anladım ki o yüz, bir yalancı yüzü değildir..." (Hadisin metni için bkz. Tirmizî, *Sünen*, IV. 652; İbn Mâce, *Sünen*, II. 299; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, V. 451). Bu sözler, henüz Müslüman olmamış bir Yahudi'nin, Abdullâh ibn Selâm'ın sözleridir ve Yahudi hahamların, Yahudilerin İslam'a girmelerini engellemek için kendi kitaplarında nasıl tahrifat yapıp halkı kandırdıklarının da apaçık delilidir. Eğer hahamlar, bu sahtekârlığı yapmasalardı ve *kâlû belâ'daki* sözlerinde sadık kalsalardı, şüphesiz Yahudiler böyle bir sahtekârlığın kurbanları olmaktan kurtulurlardı. Bu görüşün en güzel ifadesini, Hazreti Peygamber'in Buhârî tarafından nakledilen şu hadisinde görmek mümkündür: "Eğer bana, Yahudilerden on kişi iman etmiş olsaydı, bütün Yahudiler iman ederlerdi." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV. 269). Hadiste sözü edilen on kişi, elbette avamdan kişiler değildir; çünkü avamdan Müslüman olmuş Yahudiler vardı; bu on kişi, diğer Yahudileri peşlerinden sürükleyebilecek hahamlar veya Yahudi ileri gelenleridir.

Hakkın batılla karıştırılması, onun gizlenmesi ve başkaları tarafından bilinip anlaşılmaması gayesine matuftur. Bu sebeple, ayette hahamlara, önce hakkı tahrif ederek batılla karıştırmamaları emredilmiş, sonra da bu hakkı bile bile gizlemekten vazgeçmeleri onlardan istenmiştir. Bu, Allah'la olan ahitlerine sadık kalmanın ilk şartıdır. Hakkı gizlemekten vazgeçtikleri takdirde, kitaplarının, geleceğini haber verdiği Peygambere ve ona indirilen Kur'an'a inanmakta güçlük çekmeyecekler ve kendilerini hak yola yönelmiş bulacaklardır. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, Yahudilerden hakkı gizlemekten vazgeçmelerini istedikten sonra, onları hak yola davet etmiş ve şöyle buyurmuştur:

[43] Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte rükû edin.

43 Kur'an'a ve Hazreti Peygamber'e tam bir imanla inandıktan sonra, namazın bütün erkânına riayet edilerek dosdoğru kılınması ve sahip olunan malın zekâtının verilmesi, İslam'ın vazgeçilmez ve ihmal edilmez şartlarındandır. Şart, bir şeyin vücut bulması için, olması gereken, olmaması hâlinde onun vücut bulmasını imkânsız kılan unsur olarak düşünülürse Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a imandan sonra, namazın ve zekâtın İslam'a vücut veren iki unsur olduğu ve bunlar olmaksızın İslam'ın vücut bulamayacağı kolayca anlaşılır. Bu sebepledir ki Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin batılla hakkı gizlemekten vazgeçmelerini ve Kur'an'a inanmalarını emrettikten sonra, onları İslam'a davet etmiş, gerçek Müslüman olmaları için de namazı dosdoğru kılmalarını ve mallarının zekâtını vermelerini onlardan istemiştir.

Türkçe karşılığını "namaz" olarak kullandığımız salât kelimesi, zikir, dua ve sena maksadıyla huşu içinde ve ihlasla Allah'a yönelmek manasına gelir. Bu manada salât, Allah Teâlâ'nın vazettiği esaslar çerçevesinde, her peygamberin ifa ettiği, kavmine öğretip ifa edilmesini istediği bir ibadet şek-

lidir. Ancak bu ibadetin, her peygamber tarafından farklı şekillerde ifa edildiği de bilinen hususlardandır. Bu sebeple Yahudilerin de Musa şeriatına tabi olarak, bu şeriatın getirdiği şekilde Allah'a ibadet ettiklerinde şüphe yoktur. Fakat Kur'an-ı Kerim'in indirilmesinden ve İslam şeriatının vazedilmesinden sonra, artık Musa şeriatının hükmü kalkmış ve bütün insanların, iman ve ibadet esaslarıyla İslam şeriatına tabi olmaları istenmiştir. İşte Yahudiler, yukarıdaki ayetle, namaz kılmaya ve zekât vermeye davet olunurken tamamıyla İslami olan ve İslam şeriatı içinde bulunan namaz ve zekât kastedilmiştir. Bu namaz, kıyamıyla, kıraatiyle, rükû ve sücuduyla Cebrail (as.) tarafından Hazreti Peygamber'e, Hazret-i Peygamber tarafından da Müslümanlara talim edilen namazdır. Nitekim yukarıdaki ayette, "Rükû edenlerle birlikte rükû edin." denilmiş olması da bunun en açık delilidir. Çünkü Hazreti Peygamber'den önce gelip geçmiş hiçbir peygamberin salâtında rükû yoktu ve hem bu peygamberler, hem de onların kavimleri, ibadet sırasında rükûa tamamıyla yabancıydılar.

"Rükû edenlerle birlikte rükû edin." emrinde, cemaat namazına açık bir işaret bulunduğu gibi, Yahudilerin, kendilerini artık Araplardan ayrı bir kavim sayarak onlardan uzak durmamalarını, onlarla kaynaşıp aynı mescitte ve aynı safta beraberce namaza durmalarını tavsiye eden bir mana da vardır. Bu mana, beyaz olsun siyah olsun, Arap, Acem veya Yahudi olsun bütün insanların, Allah katında bir ve eşit olduğu hususundaki İslam'ın temel prensibini ifade eder.

Kur'an-ı Kerim, Yahudileri İslami bir ruh ve şuura sahip olarak namaza ve zekâta davet ettikten sonra, tekrar hahamlara ve Yahudi ileri gelenlerine hitap etmiş ve onların uygunsuz, akıl dışı bir davranışını büyük bir taaccüp ifadesiyle ortaya koyarak şöyle buyurmuştur:

44 Siz, kitabı okuyup dururken kendinizi unutup da insanlara iyiliği mi emredersiniz? Hiç akıl etmiyor musunuz?

44 Allah tarafından gönderilen her peygamber, indirilen her kitap, insanın ıslahını ve yaratılış gayesine uygun olan bir yönde gelişmesini sağlamak için imanla birlikte iyiliği emreden, kötülükten nehyeden hükümler getirmiştir. Hazreti Peygamber, gerek Kur'an ayetleriyle ve gerekse hadisleriyle, nasıl imanı ve bu imanın gereği olan iyi amelleri emretmişse kendisinden önce gönderilen Musa ve İsa gibi peygamberler de kendilerine indirilen Tevrat ve İncil hükümleriyle iman ve bu iman mucibince amel etmeyi kavimlerine emretmişlerdir. Peygamberlere ve kitaplara samimiyetle inanan ve onlara tabi olan insanlar ise imanlarının gereği olarak daima peygamberlerinin yardımcısı olmuşlar, onlar gibi insanlara yol göstermeyi, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı görev edinmişlerdir. Fakat bazı insanlar da vardır ki Bakara suresinin 8. ayetinde açıklandığı gibi, Allah'a ve ahiret gününe iman ettiklerini söylerler de hakikatte mü'min değillerdir. Peygamberleri ve kitapları olduğu hâlde, onlara inanmış görünürler, fakat inançları sathîdir. Bu inancın kalplerinde kökleşmemiş olması dolayısıyla, kitaplarını okusalar bile onun gösterdiği yolda gitmezler; peygamberlerini dinleseler ve hatta sözlerini beğenseler bile tavsiyelerini tutmazlar. İşte, Hazreti Peygamber Medine'ye hicret ettiği sıralarda Yahudiler böyle çürük bir imanın sahibiydiler. Tevrat'ı okuyorlar, fakat içindekileri anlamak hususunda akıllarını çalıştırmıyorlardı. Peygamberlerine yardımcı olmak iddiasıyla ortaya çıkan Yahudi din adamları veya hahamlar da diğer Yahudilerden farklı değillerdi. Belki farklı oldukları tek husus, diğerlerine nispetle daha iyi anladıkları Tevrat hükümlerinden sadece işlerine gelen ve menfaatlerine yarayan kısımları açıklamaları, işlerine gelmeyen hükümleri açıklamaktan yahut bunlarla amel etmekten kaçınmalarıydı. Hazreti Peygamber'in geleceğini haber veren Tevrat hükümleri, tahrif ederek gizlemeye çalıştıkları, kendileriyle amel etmekten şiddetle kaçındıkları hükümlerdendi. O hâlde, nerede bunların kalplerine yerleşmiş olması gere-

ken iman? Eğer buna iman demek gerekirse bu nasıl bir imandır ki işlerine gelen Tevrat hükümlerini açıklayıp kendileri dışındakilerin iyi olmalarını, iyilikte bulunmalarını emrettikten sonra kendileri de dünyanın en büyük sahtekârlığını yaparlar. Hangi çeşit iman, yapılan bu işin Allah'tan gizli kalacağını ve O'nun bu sahtekârlıktan haberi olmayacağını temin eder? Ya akıl? İnsanları doğru yola sevk etmek görevini yüklenmiş olan ve sadece insanlara Allah'ın bir lütfu olarak bahşedilen bu üstün cevher, buna ne ölçüde cevaz verir? Halka iyiliği emredip de kendileri en büyük kötülüğü yapanlar, akıllarını hiç kullanmazlar mı? İyiliği emretmek, şüphesiz Allah'ın her insana yüklediği bir görevdir ve her insan, diğer insanlara iyiliği emretmek ve kötülükten de onları sakındırmakla görevlidir. Fakat başkalarına iyiliği emrederken kendi nefsini bu emir ve yasakların dışında tutup heva ve hevesi istikametinde hareket eden insan, imanı sahte olan ve akıldan nasibi bulunmayan insandır. Sözleriyle fiilleri birbirini tutmayan bu gibi kimselerin, etrafı aydınlatan, fakat kendi kendini yakıp yok eden mumdan ne farkı kalır?

İşte, Allah Teâlâ yukarıdaki ayette, özellikle Yahudi hahamlarını ve hangi dine mensup olurlarsa olsunlar, ibret almaları gereken bütün din adamlarını böyle bir taaccüp ifadesiyle uyarmış, söz ve fiillerinin birbirine uygunluğunu akıllarının kontrolünde, akıllarını da gerçek imanın aydınlattığı nurlu yolda tutmalarını emretmiş, sonra da bu güç işi, sabır gösterip namaza devam ederek Allah'tan yardım dilemekle mutlaka başaracaklarını müjdeleyip şöyle hitap etmiştir:

[45] Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin; (ne var ki) bu, huşu duyanların dışındakilere şüphesiz çok zordur.

[46] Huşu duyanlar ise Rablerine mutlaka kavuşacaklarını ve O'na mutlaka döneceklerini bilirler.

45-46 Sabır, lügatte, nefsi meylettiği şeylerden alıkoymak ve uzak tutmak manasına gelir ve çeşitli şekillerde tezahür eder.

İnsan, ya başına gelen bir musibetten sabretmek zorundadır ki nefis, çok defa Allah'ın takdirini unutarak bu musibete isyan eder; oysa musibet geldikten sonra isyan etmek fayda sağlamaz; bu sebeple Allah'ın takdirine inanıp musibete sabretmek ve onun kalkması için itidalle çare aramak gerekir.

Yahut insan, taatten sabretmek zorundadır; çünkü taat, insanın omuzuna namaz, oruç ve zekât gibi bazı ibadetleri görev olarak yükler ki bunlar çok defa nefse zor ve ağır geldiği için nefis onlardan kurtulmak ister. İnsan, ancak sabrederek nefsin bu arzusunu önleyebilir.

Son olarak insan, masiyetten veya günah işlemekten sabretmek zorundadır. Çünkü günah, çok defa nefsin şehevi arzularının ve dünya menfaatine aşırı derecedeki düşkünlüğünün bir neticesidir; insan, yine sabrederek ve nefsin bu arzularını önleyerek günah işlemekten kurtulabilir.

Sabrın değişik şekillerde tezahür eden bu manası göz önünde bulundurulursa Yahudilerden istenen sabrı tayin ve tespit etmek kolaylaşır. Bu sabır, herhangi bir musibete karşı nefislerinde beliren isyan hareketini önlemeye matuf sabır değildir. Çünkü Hazreti Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği ve onları İslam'a davet eden ayetlerin nazil olduğu sıralarda, Yahudilerin başına gelmiş herhangi bir musibet mevcut değildir. O zaman bu sabır, birinci planda masiyetten, sonra da taatten sabırdır ki yukarıdaki ayetlerin Yahudileri önce hakkı batılla karıştırıp onu gizlemekten vazgeçmeye, sonra da İslam'a girmeye davet eden bir tertiple gelmiş olması da bunu teyit eder. O hâlde Yahudiler ve bilhassa hahamları, nefislerine hoş gelen dünya menfaatini bir tarafa atıp hakka yönelmeli ve onu gizlemekten vazgeçmelidirler. Bu da ancak sabırla yahut nefsin masiyete geçit veren arzusunu kırmakla mümkün olur. Bu sabrı, taatten sabır takip eder. Çünkü taat, bir takım ibadetleri ve bu ibadetler yanında iyi amelleri yapmayı gerektiren bir teslimiyet

hâli olduğu için nefis buna hiç katlanamaz; insanı bu amellere yaklaştırmamak için çeşitli engeller bulmaya çalışır. O hâlde Yahudilere düşen iş, nefsin bu engellerini sabırla kırmak ve taat üzerinde ısrar etmektir. Ayet-i kerimede sabırdan sonra namazın zikriyle iktifa edilmesi, onun, İslam'ın direği, ibadetlerin anası olması dolayısıyladır. İnsan namaz kılarken bedenini ve ruhunu maddi ve manevi kirlerden temizlemek, Kâbe'ye yönelmek, niyetini doğrultmak, şeytanın vesveselerini içinden atmak, Kur'an okumak ve Allah'a yalvarmak suretiyle çeşitli ibadetleri bir arada yapmış olur. İnsanı fuhşiyattan ve her çeşit kötülükten uzak tutan namaz, oruç, zekât ve hac gibi diğer ibadetlerin ifasını da kolaylaştırır. Bununla birlikte namaz, günde beş vakit kılınması dolayısıyla, nefse en ağır gelen ve çok sabır isteyen bir ibadet şeklidir. O hâlde insan, nefsinin kötü arzularını sabırla kırarak ve beş vakit namazda sebat göstererek imanının gereğini yapmış ve doğru yola girmiş olur. Bunlar olmaksızın imanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Buna göre yukarıdaki ayetleri daha geniş bir şekilde ifade etmek gerekirse denebilir ki masiyetten uzak kalmada ve taatte sabır göstererek ve insanı her türlü fuhşiyattan ve kötülükten alıkoyan namazı kılarak Allah'tan yardım dileyin. Bu, Allah'a iman eden ve huşu duyan, kıyamet günü O'na mülaki olacağını ve O'na döneceğini bilen kimseler için hiç de güç olmayan bir iştir. Çünkü o mülakat günü, aynı zamanda bir hesap günüdür. Allah'a mülaki olacağını ve huzurunda hesap vereceğini bilen insan, o gün borçlu çıkmak ister mi? O hâlde ey hahamlar, Yahudi din adamları! Size birçok peygamberler gönderildi; kitaplar indirildi. Bunlar size kıyamet gününün geleceğini, o gün yeniden dirilip Rabbinizin huzurunda hesaba çekileceğinizi haber verdiler. Buna göre bir gün Rabbinize mülaki olacağınız ve O'na döneceğiniz hususundaki inancınızın tam olması gerekir. Bu inançta samimi iseniz, işte o zaman nefsinizi masiyetten uzak tutmak ve namaz kılmak hususunda göstereceğiniz sabır size güç gelmeyecektir. Bunda güçlük görenler ise sadece huşu duymayanlar ve okudukları kitaptan mutmain olmayanlardır; bunların kalplerine iman girmemiştir. O hâlde, sabır göstererek ve namazda sebat ederek Allah'tan yardım dileyin. Allah'ın size ihsan ettiği sayısız nimetleri hatırlamanız, bu işte size yardımcı olacaktır.

يَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَٱتَّقُوا۟ يَوْمًا
لَّا تَجْزِى نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَٰعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾
وَإِذْ نَجَّيْنَٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ۚ وَفِى ذَٰلِكُم
بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ ٱلْبَحْرَ فَأَنجَيْنَٰكُمْ وَأَغْرَقْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٠﴾
وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّنۢ بَعْدِ
ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾ وَإِذْ
قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ يَٰقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُم بِٱتِّخَاذِكُمُ ٱلْعِجْلَ فَتُوبُوٓا۟ إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَٱقْتُلُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ۚ
ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ ۚ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ
لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَٰكُم مِّنۢ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ

تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ
شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ
الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ
﴿٥٩﴾ وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِهٖ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ
عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ
يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا
وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِى هُوَ اَدْنٰى بِالَّذِى هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ
مَا سَاَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ
اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا
وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِـِٕينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَآ اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ
لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً
خَاسِـِٕينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾ وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ
اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوٓا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ
لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِىَ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ
﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ
﴿٦٩﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِىَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّآ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ اِنَّهُ
يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِى الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ
فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾ وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۚ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ
مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً ۗ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ ۚ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا
يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاۤءُ ۚ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

47 Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetlerimi ve (bilhassa) sizi âlemlerden üstün kıldığımı hatırlayın.

48 Hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden şefaatin kabul edilmeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı ve (nihayet) kendilerine yardım bile edilmeyecek bir günden (hesap gününden) sakının.

49 Hani sizi, Rabbinizden gelen büyük bir imtihan olmak üzere, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayarak en büyük azabı size çektiren Firavun ailesinden kurtarmıştık.

50 Sizin için denizi yarıp sizi kurtarmış ve gözünüzün önünde Firavun ailesini de suda boğmuştuk.

51 Musa ile kırk gece için sözleşmiştik; (fakat) siz ondan sonra kendinize zulmederek buzağıyı (ma'bûd) edinmiştiniz.

52 (Bununla beraber) bundan sonra belki şükredersiniz diye (yine de) sizi affetmiştik.

53 Belki doğru yolu bulursunuz diye Musa'ya kitabı ve furkânı vermiştik.

54 Musa kavmine, "Ey kavmim! Siz buzağıyı (ma'bûd) edinmekle kendinize zulmettiniz. Bundan dolayı yaratanınıza tövbe ediniz ve nefislerinizi öldürünüz; bu, yaratanınız katında sizin için daha hayırlıdır." demiş, (Allah da) sizin tövbenizi kabul etmişti. Zaten tövbeleri en çok kabul edip bağışlayan yalnız O'dur.

55 (Bir gün) siz (şöyle) demiştiniz: "Ey Musa! Allah'ı ayan beyan görmedikçe sana asla inanmayacağız." (Siz bunu söylemiştiniz ki) gözünüz göre göre yıldırım çarpmışa dönmüştünüz.

56 (Bununla beraber) belki şükredersiniz diye bu ölü hâlinizden sizi tekrar diriltmiştik.

57 Bulutu üzerinize gölge yapmış, size rızık olarak verdiğimiz güzel şeylerden yiyesiniz diye kudret helvası ve bıldırcın indirmiştik. Onlar bize zulmetmemişlerdir; fakat kendi kendilerine zulmediyorlardı.

58 (Onlara şöyle) demiştik: "Şu kasabaya girip dilediğiniz şekilde bol bol yiyin; kapısından secde ederek girin ve "hıtta" deyin ki kusurlarınızı bağışlayalım; iyilik edenlere (ecirlerini) daha da artıracağız."

59 (Buna rağmen içlerinden) zulmedenler, sözü kendilerine söylenenden başka bir şekle çevirmişlerdi de biz de o zalimlerin üzerine, fasıklık etmelerinden dolayı gökten bir azap indirmiştik.

60 Musa, kavmi için su aradığında (ona), "Asanı taşa vur." demiştik de taştan on iki pınar kaynamış, herkes su alacağı yeri öğrenmişti. Allah'ın rızkından yiyin için, fakat yeryüzünde müfsitlik ederek karışıklık çıkarmayın.

61 (Musa'ya şöyle) demiştiniz: "Ey Musa! Bir çeşit yemeğe hiç katlanamayız; bizim için Rabbine yalvar da bize yeryüzünün yetiştirdiği şeylerden sebze, acur, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarsın." (Musa da onlara), "Siz bu adi şeyleri hayırlı olanla değişmek mi istiyorsunuz?

Öyleyse bir şehre inin; (orada) istediğiniz şeyler vardır." demişti. (İşte bundan sonra) üzerlerine zillet ve meskenet (damgası) vurulmuş, Allah'tan bir de gazaba uğramışlardı. Bu, Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi; bu, isyan etmelerinden ve haddi aşmalarındandı.

62 Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiiler, bunlardan kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve hayırlı iş işlerse işte onların mükâfatları Rableri katındadır; onlara hiçbir korku yoktur; mahzun olacaklar da onlar değildir.

63 Sizden güvenilecek söz almış, Tur'u da üzerinize kaldırıp, "Size verdiğimize (kitaba) sıkıca tutunun ve içindekileri hatırlayın; belki böylece sakınmış olursunuz." demiştik.

64 Fakat bundan sonra yine sözünüzden dönmüştünüz. Eğer üzerinizde Allah'ın ihsanı ve merhameti olmasaydı herhalde hüsrana uğrayanlardan olurdunuz.

65 Cumartesi günü, içinizden haddi aşanları(n durumunu) şüphesiz bilirsiniz. Hani onlara, "Horlanan maymunlar olunuz." demiştik.

66 Böylece o hadiseyi, hem önündekiler için hem ardındakiler için ibret verici bir ceza, (Allah'tan) sakınanlar için de bir öğüt kılmıştık.

67 Musa kavmine, "Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor." dediğinde onlar, "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" demişler, (Musa da onlara): "Cahiller gibi olmaktan Allah'a sığınırım." demişti.

68 (Musa'ya), "Rabbine bizim için dua et de onun mahiyetini bize açıklasın." demişler; o da "(Rabbim) diyor ki o, ne çok yaşlı, ne de çok genç, fakat bunun ortası dinç bir sığırdır. Emrolunduğunuz şeyi yapınız." demişti.

69 (Yine Musa'ya): "Rabbine bizim için dua et de o sığırın rengini bize açıklasın." demişler; o da (Rabbim) diyor ki o, bakanlara hoş gelen sapsarı bir sığırdır." demişti.

70 "Rabbine bizim için dua et de onun mahiyetini bize açıklasın; zira sığırlar birbirine benziyor; fakat Allah dilerse biz (o sığırı) herhalde buluruz." demişlerdi.

71 (Musa da onlara şöyle) demişti: "(Rabbim) diyor ki o, ne boyunduruğa koşulup arazi sürmüş, ne de ekin sulamış bir sığır değil, kusurdan salim, lekesi olmayan bir sığırdır." Bunun üzerine (Musa'ya), "İşte şimdi gerçeği söyledin." demişler ve sığırı kesmişlerdi; neredeyse bunu yapmayacaklardı.

72 Hani birisini öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üzerine atmıştınız. Oysa Allah, gizlemiş olduğunuz şeyleri ortaya çıkaracaktı.

73 (Bunun üzerine), "Öldürdüğünüz kimseye onun bir parçasıyla vurun." demiştik. İşte Allah, belki aklınızı başınıza alırsınız diye ölülere böyle hayat verir ve size ayetlerini gösterir.

74 Fakat bundan sonra kalpleriniz taş gibi yahut (taştan) daha sert bir şekilde tekrar katılaşmıştı; hâlbuki içinden nehirler fışkıran, yarılıp sular çıkan, Allah korkusundan yuvarlanıp düşen ne taşlar vardır! Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

İsrailoğullarına yöneltilen ilk hitapta Allah Teâlâ, onları Kur'an-ı Kerim'e ve Hazreti Peygamber'e iman etmeye ve İslam'a girmeye davet ederken, önce kendilerine ihsan ettiği sayısız nimetleri hatırlamalarını istemiş, sonra vaatlerine sadık kalarak Kur'an'a inanmalarını, hakkı batılla karıştırıp onu gizlemekten vazgeçmelerini ve nihayet namazı kılıp zekâtı vermelerini ve bu yolda

sabır gösterip Allah'tan yardım dilemelerini emretmiştir. Yedi ayet içerisinde, Yahudilerden hatırlamaları istenen nimetler birer birer sayılmamış sadece, "Size ihsan ettiğim nimetlerimi hatırlayın." denilmekle yetinilmiştir. Böylece Yahudiler, önce kısa bir ihtarla uyarılmışlar; daha sonra birer birer sayılacak nimetlerin kadrini daha iyi anlayarak durumlarını kontrole ve bu nimetlere karşı daha çok şükredebilecekleri bir istidada sahip kılınmışlardır.

Yukarıdaki ayetlerde Yahudilere ikinci defa hitap edilerek onlardan Allah'ın nimetlerini hatırlamaları istenmiştir. Fakat bu sefer, âlemlerden üstün kılındıkları kendilerine hatırlatıldıktan sonra, her insanın kendi yaptıklarıyla Allah'ın huzuruna çıkacağı hesap günü tasvir edilmiş ve bu ilk büyük nimete karşılık, "Ya Allah'a itaat eder hak yola girersiniz yahut da tasvir edilen bu hesap günü, başınıza gelecek en şiddetli azaba hazır olursunuz." manasında ilk büyük ihtara muhatap kılınmışlardır. Bundan sonra sözü edilen nimetlerin sayımına geçilmiştir ki bunlar, en muannit kâfirleri bile doğru yola getirebilecek bir delil, bir hüccet mahiyetindedir; yeter ki bu kâfirler, akıllarını ve düşünme melekelerini yitirmemiş olsunlar. İşte bu hüccetleri teker teker görüp anlamak için ilk ayetler şöyledir:

> [47] Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetlerimi ve (bilhassa) sizi âlemlerden üstün kıldığımı hatırlayın.
>
> [48] Hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden şefaatin kabul edilmeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı ve (nihayet) kendilerine yardım bile edilmeyecek bir günden (hesap gününden) sakının.

47 İlk hitaptan sonra gelen ve İsrailoğullarına ikinci defa yöneltilen bu hitap, kendilerine ihsan olunan nimetleri hatırlamalarını istemekle yetinen ilk emrin tekidi, aynı zamanda bundan sonra teker teker sayılarak kendilerine hatırlatılacak nimetlerin bir mukaddimesidir. Fakat bu nimetlerin sayımına geçilmeden önce, Yahudilerin âlemlerden üstün kılınmış olduklarının hatırlatılmasındaki hikmeti tespit etmekte fayda vardır. Onların beşer olarak, şüphesiz diğer milletlerden farkı yoktur. Bununla beraber Allah Teâlâ aralarından pek çok peygamber çıkarmak ve kitaplar indirmek suretiyle onları diğer milletlerden üstün kılmıştır. Bu üstünlük, şüphesiz, kendisine vücut veren birtakım faziletlere sahip olmayı, buna karşılık insanlığı yok eden bir takım kötü sıfatları da terk etmeyi gerektirir. Çünkü üstün olan ve kendisini başkalarından üstün gören kimse, bu üstünlüğünü, ancak kötülüklerden uzak kaldığı sürece devam ettirebilir. Buna göre Yahudiler, hem bir peygamber soyundan gelmek, hem de kendilerine birçok peygamber gönderilmek suretiyle sahip oldukları bu üstünlüklerini muhafaza etmek zorundadırlar; bu da ancak, kendilerini üstün kılan Allah'a ve O'nun kitaplarına inanmaları ve bu inancın gereği olarak iyi amelde bulunmaları hâlinde mümkün olur. Fakat Yahudiler bu temel prensibi çiğnemişler ve kendi kitaplarında, Allah'ın, geleceğini haber verdiği İslam Peygamberiyle ilgili ayetleri tahrif ederek hakkı gizlemeye çalışmışlar; bu arada Peygamber gelmiş ve kendisine bir de kitap indirilmiş olmasına rağmen inanmamakta direnerek üstünlüklerini heba etmişlerdir. Hâlbuki kendilerini üstün kılan Allah Teâlâ, bir başka zamanda, Hazreti Peygamber'i ve ümmetini diğer milletlere üstün kılmaya elbette muktedirdir. Yahudiler, Allah'ın bu kudretini de inkâr etmişlerdir.

48 Yukarıdaki ilk ayette zikredilen üstünlük, Yahudilere ihsan edilen en büyük nimettir; hatta diğer nimetlerin anasıdır. Çünkü daha sonraki ayetlerde de görüleceği gibi, kendilerine ihsan edilen her nimetten sonra küfür ve isyan çukuruna dalmış olmalarına rağmen belki akıllarını başlarına alırlar diye tekrar tekrar bağışlanmaları ve yeni nimetlere gark olunmaları, bu üstünlükle-

ri sebebiyledir. Fakat bağışlamanın da bir hududu olmak gerektir. Artık son Peygamber gelmiş ve hak yolu göstermiştir. Ondan sonra ne bir peygamber gelecek ve ne de bu yolu yeniden çizen bir kitap gönderilecektir. Bu yola girmek, müşrik olsun, Yahudi veya Hıristiyan olsun, her insanın görevi, aynı zamanda, ezelde Allah'a olan vadinin gereğidir. İşte bu sebepledir ki yukarıdaki ayetlerle, Yahudiler sahip oldukları üstünlüğün icabı olarak herkesten önce ve nihai bir şekilde hak yola davet olunmuşlardır. Sonradan tabi olacakları umulan bir peygamber daha gelmeyeceği için artık bağışlanmaları ihtimali de yoktur. Ya her gün okuyup durdukları kitaplarının geleceğini haber verdiği İslam Peygamberine iman edecekler, ya da hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden şefaatin kabul edilmeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, hiç kimsenin kimseye yardım edemeyeceği hesap gününde, bu küfürlerinin akıbetini görecek, cezalarını çekeceklerdir. Onlar zannederler mi ki o gün, bir zamanlar sahip oldukları üstünlük kendilerini kurtaracaktır? Yahut soyundan gelmekle övündükleri peygamberleri kendilerine şefaatçi olacaktır? Allah Teâlâ onlara, peygamberlerin kâfirler hakkındaki şefaatlerini kabul edeceğine dair vaatte mi bulunmuştur? Bu ne kadar yanlış bir zandır. Herkesin kendi inancından ve kendi amelinden sorumlu olduğu, herkesin kendi derdine düşüp çaresini aramaya koyulduğu o gün, hiçbir inançsız, başkasından yardım göremeyecek, *"Kişi kardeşinden, anasından, babasından, karısından ve oğullarından kaçacak."* (80/Abese, 34-36), herkes yaptığının karşılığını bulacak ve böylece Allah'ın adaleti tahakkuk edecektir. O hâlde ey İsrailoğulları! İşte bu dehşetli hesap gününden sakınarak Allah'ın size ihsan ettiği sayısız nimetleri de hatırlayarak hakka yönelin. Bu nimetlerin başında da sizin, Firavun belasından kurtarılışınız gelir:

[49] Hani sizi, Rabbinizden gelen büyük bir imtihan olmak üzere, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayarak en büyük azabı size çektiren Firavun ailesinden kurtarmıştık.

[50] Sizin için denizi yarıp sizi kurtarmış ve gözünüzün önünde Firavun ailesini de suda boğmuştuk.

49 Firavun, milattan çok önceki asırlarda hüküm sürmüş Mısır hükümdarlarının lakabıdır. Kur'an-ı Kerim'den öğrendiğimize göre firavunlar, aynı zamanda, kendilerini ilah (tanrı) olarak ilan etmekle de tanınmışlardır. Yahudilerin Mısır'a yerleşmeleri, bu firavunların hüküm sürdükleri, Peygamber Yusuf (as.) zamanına rastlar. Yûsuf suresinde de anlatıldığı gibi, kardeşleri tarafından kıskançlık neticesi kör bir kuyuya atılan Yusuf (as.), bir kervan sahibi tarafından kurtarılıp Mısır'a götürülmüş ve orada satılmıştır. Yusuf (as.) böylece, Mısır'a yerleşmiş, daha sonraları babası Yakup'u (as.) ve kardeşlerini de yanına getirterek neslinin çoğalmasını sağlamıştır. Ancak İsrailoğullarının kısa bir zaman içerisinde çoğalması, Firavun ve hanedanı için büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Çünkü ileride, bunların Mısır'a hâkim olmaları ve Firavun hanedanının hâkimiyetine son vermeleri işten bile değildir. İşte bu korku içerisinde firavunlar, Yahudi neslinin çoğalmasını önlemek ve zamanla Mısır'da yok olmalarını sağlamak için onları aşağılamaya, horlamaya ve hiçbir Mısırlının çalışmadığı en pis ve en güç işlerde çalıştırmaya başladılar ki bu esaret ve zillet hayatının, zamanla, onların inkırazına yol açacağına inanıyorlardı. Fakat örf ve âdetlerine bağlı olan ve kendilerini "Allah'ın milleti" olarak gören Yahudiler, sağlam bir ruh yapısıyla bu zillete ve esarete katlandılar; nesillerini artırmaya devam ettiler. Firavun hanedanı, Yahudileri aşağılamanın bir fayda sağlamadığını görünce, onları en kısa yoldan imha etmeyi planladılar ve bütün kabilelere emirnameler çıkararak yeni doğan erkek çocuklarının öldürülmesini istediler. Bu emir, Mısır'ın her köy ve kasabasında tatbik olundu ve binlerce Yahudi çocuk öldürüldü.

Mısır'da Yahudilerin, başına gelen bu esaret ve zillet, sonra da erkek çocukların öldürülmesi, buna mukabil kız çocukların başka maksatlar için sağ bırakılması, dünyada eşine ender rastlanan bir bela idi. Fakat bu bela da diğer belalar gibi Allah Teâlâ'nın doğru yoldan sapan milletlere bir cezası, doğru yolda gidenlere ise ibret almaları ve sapıklığa düşmemeleri için bir ders idi. Bu belalar, bazen bir kavmin tamamıyla yok olmasına ve tarih sahnesinden silinmesine sebep olduğu gibi, bazen de kavim yok olmadan o belaların kaldırıldığı görülür ki bu gibi durumlarda ilahî rahmetin tecelli ettiği ve kavmin bağışlandığı anlaşılır. İşte o zaman, kavme isabet eden belalar da bağışlanan kavim için bir daha sapıklığa düşmemek üzere ders alınması gereken bir imtihan olur.

50 İşte, yukarıdaki ayet-i kerimede Yahudilere isabet ettiği bildirilen bela, böyle bir beladır. Firavun hanedanının, önce onları aşağılayarak sonra da kız çocuklarını bırakıp erkek çocuklarını öldürerek uğrattıkları büyük azap, aslında, akıllarını başlarına toplamaları için Allah'tan gelen bir ihtardır. Eğer Allah dileseydi, onları firavunlar eliyle yok ederdi. Fakat ilahî takdir, onların yok olmak yerine ileride yine kendi aralarından çıkarılacak Peygamber Musa (as.) eliyle hak yola davet edilmeleri üzerinde tecelli etmiş ve böylece bağışlanarak Firavun belasından kurtarılmışlardır. Nitekim Hz. Musa (as.), peygamberliği sırasında Rabbinden aldığı bir vahiyle Mısır'ı terk etmesi emredilmiş, fakat Firavun tarafından takip olunacakları da haber verilerek yola gece çıkmaları istenmiştir. Nitekim Musa (as.), kavmiyle birlikte deniz kıyısına geldiği sırada Firavun ve adamları da onlara yaklaşmış bulunuyorlardı. Yahudiler burada yakalanacaklarını düşünerek büyük bir ümitsizliğe kapılmışlardır ki o anda Allah'ın rahmeti onların imdadına yetişmiş ve bir mucizeyle denizi geçmeleri sağlanmış, aynı şekilde suyu geçmek isteyen Firavun ve adamlarını ise suda boğmuştur. Mekke'de nazil olan Şuarâ suresinde daha geniş bir şekilde anlatılan bu kıssa, yukarıdaki ayette de belirtildiği gibi, Yahudilere ihsan edilen nimetin büyüklüğünü gösterir. Fakat bu nimet, onların Firavundan kurtarılışıyla tükenmiş değildir. Aşağıdaki ayetlerde, küfür ve isyanlarına rağmen onlara daha pek çok nimetin ihsan olunduğu görülecektir.

[51] Musa ile kırk gece için sözleşmiştik; (fakat) siz ondan sonra, kendinize zulmederek buzağıyı (ma'bûd) edinmiştiniz.

[52] (Bununla beraber), bundan sonra, belki şükredersiniz diye sizi affetmiştik.

[53] Belki doğru yolu bulursunuz diye Musa'ya kitabı ve furkânı vermiştik,

[54] Musa kavmine, "Ey kavmim! Siz buzağıyı (ma'bûd) edinmekle kendinize zulmettiniz. Bundan dolayı yaratanınıza tövbe ediniz ve nefislerinizi öldürünüz; bu, yaratanınız katında sizin için daha hayırlıdır." demiş, (Allah da) sizin tövbenizi kabul etmişti. Zaten tövbeleri kabul edip bağışlayan yalnız O'dur.

51-53 Allah Teâlâ'nın Yahudilere ihsan ettiği nimetlerden biri de yukarıdaki dört ayetle işaret olunan "af" hadisesidir. A'râf ve Tâhâ surelerinde daha geniş bir şekilde anlatılan bu hadisenin esası, Hz. Musa'nın (as.) kırk gece süreyle Rabbine mülaki olmak üzere Tur'a gittiği sırada, kavminin, onun yokluğundan istifade ederek kıymetli madenlerden dökülmüş bir buzağı heykelini ma'bûd (tanrı) edinmeleri ve ona tapınmalarıdır. Yeri gelince üzerinde daha geniş bir şekilde durulacak bu kıssayı burada anlatmaya gerek yoktur ve esasen yukarıdaki ayetlerin üslubu da kıssa üslubu değildir. Bununla beraber şuna işaret etmek gerekir ki Yahudiler, Allah Teâlâ'nın, kendilerini Firavunun elinden kurtardığını çok kısa bir zaman içinde unutarak yeniden isyan etmişler ve tanrı edindikleri bir buzağı heykelini Rablerine ortak koşmuşlardır. Hâlbuki *"Şirkten daha büyük bir zulüm yoktur."* (31/Lokmân, 13). Yahu-

diler, Allah'tan başka bir tanrı edinmekle, kendilerine en büyük zulmü işlemişlerdir. Buna rağmen Allah Teâlâ'nın onlar üzerindeki rahmeti yine galip gelmiş ve onların bu azgınlıklarını, belki akıllanarak şükrederler diye yine affetmiş ve doğru yolu bulmaları için, Musa (as.) vasıtasıyla kitabı, hakkı batıldan ayıran Tevrat'ı göndermiştir.

54 Allah Teâlâ'nın Yahudileri tekrar bağışlaması, Musa'nın (as.) onlara hitap ederek, *"Siz buzağıyı tanrı edinmekle kendinize zulmettiniz; bu yüzden yaratanınıza tövbe ediniz ve nefislerinizi öldürünüz. Bu sizin için daha hayırlıdır."* demesinden sonra gerçekleşmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Yahudiler, Musa'nın (as.) bu sözlerinden sonra tövbekâr olmuşlar, nefislerinin Allah'tan başka bir tanrı edinmek hususundaki arzularını kırarak hakka yönelmişler, Allah Teâlâ da onların bu tövbelerini kabul etmiştir.

Tefsirler, Musa'nın (as.), kavmine söylediği, "Nefislerinizi öldürünüz." sözüne, Tevrat'taki rivayetlere istinaden, "İyi olanlarınız, itaatkâr olanlarınız, kötü ve isyankâr olanlarınızı öldürsün." manası vermişler ve emirden sonra, buzağıya tapan üç bin, bazı rivayetlere göre yirmi üç bin veya yetmiş bin Yahudi'nin öldürüldüğüne işaret etmişlerdir. Nitekim Tevrat'ta (Çıkış, 32/27), "Herkes kılıcını beline kuşansın ve ordugâhta kapıdan kapıya dolaşsın ve herkes kendi kardeşini ve herkes kendi arkadaşını ve herkes kendi komşusunu öldürsün. Ve Levioğulları Musa'nın söylediği gibi yaptılar ve o gün, kavimden üç bin adam kadar düştü." denilerek altın buzağıya tapanların akıbetleri anlatılmıştır. Ancak, Kur'an-ı Kerim'de bu konuda herhangi bir açıklama yer almadığı için biz, bu çeşit israili rivayetleri ihtiyatla karşılamak zorundayız; "Nefislerinizi öldürünüz." ibaresinin de "Nefsinize hâkim olan sapık inançları ve buzağıya tapma arzusunu öldürünüz; atınız." manasında anlaşılmasının gerçeğe daha yakın olduğu kanaatindeyiz. Zira A'râf suresinin 138. ayetinde, *"İsrailoğullarını denizden geçirdik; putlara tapan bir kavme rastladılar ve (Musa'ya) dediler ki: Ey Musa! Şu kavmin nasıl ilahları varsa, sen de bizim için öyle ilahlar yap..."* denilmiş olması da Yahudilerin henüz buzağı heykelini ilah edinmeden önce, içlerinde böyle sapık bir arzu beslediklerini ve Musa'nın Rabbi ile mülakat için yanlarından ayrılmasını fırsat bilip buzağıyı ilah edindiklerini açıklamaya yardım eder. "Nefislerinizi öldürünüz." sözünün, "Buzağıyı ilah edinenleri öldürünüz." manasında anlaşılmaması gerektiğini gösteren diğer bir husus, bu sözü ihtiva eden ayetin, İsrailoğullarına ihsan edilen nimetleri hatırlatmak maksadıyla gelmiş olmasıdır. Ayette sözü edilen nimet ise Yahudilerin, buzağıyı tanrı edinmelerine rağmen Musa'nın (as.) ikazından sonra tövbe etmeleri ve bu tövbenin Allah Teâlâ tarafından kabulü yahut büyük günahlarının bağışlanmasıdır. Bu bağışlanmadan sonra, onların kılıçtan geçirildiğini düşünmek mümkün değildir. Eğer onların tövbe etmeden ve bağışlanmadan kılıçtan geçirildikleri düşünülürse tövbe edecek günahkâr kalmadığı için, Musa'nın (as.), "Yaratanınıza tövbe ediniz." diyebileceği muhatap yok demektir. Hâlbuki herhangi bir günah vukuunda tövbeye davet olunmak herkesten önce o günahı işleyenlere racidir. Bununla beraber, kendi sözüyle kastettiği manayı en iyi bilen şüphesiz Allah Teâlâ'dır.

Netice itibariyle Allah Teâlâ, buzağıyı tanrı edinen Yahudileri yine de affetmekle onlara başka bir nimet daha ihsan etmiş olmaktadır. Bu nimetlerle birlikte hatırlanması gereken başka nimetler de vardır.

[55] (Bir gün) siz (şöyle) demiştiniz: "Ey Musa! Allah'ı ayan beyan görmedikçe sana asla inanmayacağız." (Siz bunu söylemiştiniz ki) gözünüz göre göre yıldırım çarpmışa dönmüştünüz.

[56] (Bununla beraber) belki şükredersiniz diye bu ölü hâlinizden sizi tekrar diriltmiştik.

55-56 Bu ayetler açıkça göstermektedir ki is-

yandan sonra azap korkusu ve bağışlanma, bağışlanmadan sonra yeni bir azgınlık ve bu azgınlığa mukabil yeni bir nimet... Bu, Yahudilerin var oldukları tarihten bu yana, hayat sahnesindeki grafik çizgisidir. Zor karşısında boyun eğip yılışmak, biraz müsamaha görünce isyan edip azgınlaşmak, başlarına inecek bir yumruğun kalkışını hissedince yeniden korkup sinmek ve bir nimet karşısında şımarıp böbürlenmek onların değişmez karakteri ve Mısır'da firavunların baskısı altında, asırlarca süren esaret ve zillet hayatının kendilerine kazandırdığı bozulmaz fıtratlarıdır. Nitekim yukarıdaki iki ayet, onların yeni bir azgınlığını ve bu azgınlıktan sonra uğradıkları korkunç akıbetten kurtarılışlarını gösterir. Hadise, Nisâ' suresinin 152. ve buna ilaveten bazı müfessirlere göre A'râf suresinin 155. ayetlerinde de işaret olunan Allah'ı görme isteğinin açıklanmasıyla meydana gelmiştir. Buzağıyı tanrı edinmeleri üzerine Yahudiler, Musa (as.) tarafından tövbeye davet olundukları gibi, ayrıca aralarından seçilen yetmiş kişi, yine tövbe maksadıyla Tur'a götürülmüşlerdi. Burada, Musa'nın (as.) Rabbiyle konuştuğunu görünce kendileri de O'nu görmek arzusuna kapılmışlar ve Musa'ya (as.), "Allah'ı apaşikâr görmedikçe sana asla inanmayız." demişlerdir. İşte bu görme isteğinin açıklanmasından sonradır ki yerle gök birbirine girercesine gürültülü bir sarsıntı meydana gelmiş ve Yahudiler bu gürültüyle birlikte yıldırımlara maruz kalıp kendilerini kaybetmişlerdir. Korku dolayısıyla kendini kaybetme veya kendinden geçme hadisesi, ikinci ayette, ölümden sonra yeniden dirilme ifadesiyle tamamlandığı için, bazı müfessirler tarafından gerçek bir ölümle tefsir edilmişse de ilk ayetteki, "gözünüz göre göre" ifadesi, onlara ölüm gelmediğini, fakat o korkunç manzara karşısında, sanki kendilerine ölüm gelmiş gibi bir duruma girdiklerini, bununla beraber, olanları da gözleriyle görebildiklerini gösterir. Eğer A'râf suresinin 155. ayetinde sözü edilen sarsıntı, birçok müfessirin kabul ettiği gibi, bu ayette sözü edilen yıldırım çarpmasıyla ilgili aynı hadise ise Musa'nın (as.), o ayette yer alan, *"Rabbim! Eğer dileseydin onları da beni de daha evvel helak ederdin."* sözleriyle başlayan duası da yıldırım hadisesinde onlara ölüm gelmediğine delalet eder. Bununla beraber, doğrusunu şüphesiz en iyi Allah bilir. Bizim için burada önemli olan husus, Yahudilerin Musa'ya (as.), ancak Allah'ı görmek şartıyla inanacaklarını söylemeleri ve böylece kalplerine hiçbir zaman imanın girmemiş olduğunu ve hâlâ elle tutulup gözle görülebilen bir ma'bûd özlemi içinde bulunduklarını bir daha ispatlamalarıdır. Hâl böyleyken Allah Teâlâ onları yine bağışlamış ve helak olmaktan kurtarmıştır. Bu da Allah'ın onlara başka bir nimetidir ve bu nimetlerin sonu henüz gelmemiştir.

[57] Bulutu üzerinize gölge yapmış, size rızık olarak verdiğimiz güzel şeylerden yiyesiniz diye, kudret helvası ve bıldırcın indirmiştik. Onlar bize zulmetmemişlerdir; fakat kendi kendilerine zulmediyorlardı.

57 Yahudiler Mısır'dan çıktıktan sonra, arz-ı mev'ûda ulaşmak için uzun yollar katetmişler, bazen dağlarda, bazen de çöllerde uzun seneler geçirmişlerdi. Bu yolculuk esnasında çeşitli güçlüklerle karşılaştıklarına şüphe yoktur. Yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı gibi, azgınlıklarının sebep olduğu birçok tehlikeye maruz kaldıkları da bilinen hususlardandır. Bununla beraber gerek çeşitli güçlükler ve gerekse kendilerini yok edebilecek tehlikeler, Allah Teâlâ'nın yardımlarıyla bertaraf edilmiş ve kendilerine yeni yeni nimetler ihsan olunmuştur. Bu nimetlerden birisi ve hatta ikisi de yukarıdaki ayette hatırlatılmıştır; birincisi, Tih sahrasında yolculuk ederken çölün yakıcı güneşinden, bulutla gölgelendirilip korunmaları; ikincisi de yiyip karın doyurmaları için kendilerine kudret helvası ve bıldırcın indirilmesidir. Bu nimetlere A'râf suresinin 160. ayetinde işaret edilmiştir. Bizim, "kudret helvası" olarak işaret ettiğimiz nimet, ayette menn kelime-

siyle ifade olunmuştur ki bu kelime, umumiyetle dağlarda insan emeği geçmeden kendi kendine yetişen meyveler hakkında kullanılır. Bununla beraber müfessirler bunu, çöllük olan ve geceyle gündüz arasında büyük ısı değişikliği bulunan yerlerde sabaha karşı ağaç yaprakları ve taşlar üzerinde teşekkül eden ve "kudret helvası" denilen bir tatlı tabakasına tahsis etmişlerdir. Ayet-i kerimede geçen selvâ ise yine müfessirler tarafından "bıldırcın kuşu" olarak açıklanmıştır. Bunlar, çöllerde uzun seneler kalan Yahudilere aç kalmamaları için ihsar olunan protein ve kalori yönünden zengin yiyecek maddeleridir. Ne var ki Yahudiler, bu nimetlere karşılık hiç şükretmemişler, aksine azgınlıklarıyla daima nankör bir davranış içinde bulunmuşlardır. Fakat bu nankörlüklerinin kendilerinden başka hiç kimseye zararı dokunmamış; cezasını yalnız kendileri çekmiştir. Bu bakımdan zulümleri yalnız kendilerinedir.

Yahudilere ihsan olunan nimetler çoğaldıkça onların azgınlıklarının da aynı derecede arttığı görülmektedir. Nitekim bundan sonraki ayetlerde, kendilerine hatırlatılan nimetler meyanında, ortaya konan azgınlıklar, daha dikkati çeker bir mahiyet arz edecek ve haklarında çok daha ağır bir dil kullanılacaktır.

[58] (Onlara söyle) demiştik: "Şu kasabaya girip dilediğiniz şekilde bol bol yiyin. Kapısından secde ederek girin ve 'hıtta' deyin ki kusurlarınızı bağışlayalım; iyilik edenlere (ecirlerini) daha da artıracağız."

[59] (Buna rağmen içlerinden) zulmedenler, sözü kendilerine söylenenden başka bir şekle çevirmişlerdi de biz de o zalimlerin üzerine fasıklık etmelerinden dolayı gökten bir azap indirmiştik.

58 İşte, yukarıdan beri Yahudilere ihsan edilen nimetler hatırlatılıp dururken bu iki ayetle artan azgınlıkları karşısında belki yeni bir nimet değil, fakat ağırlığını isyan ve küfür teşkil eden yeni bir azgınlık ve bu azgınlığın başlarına getirdiği yeni bir azap hatırlatılıyor. Bu azgınlık, secde ederek, yani huşu ve huzû içinde kusurlarının bağışlanmasını dileyerek girmeleri emredilen şehre, emre muhalefet ederek girmemeleriyle kendini gösteriyor. Ayet-i kerimede, bu şehrin neresi olduğu açıklanmamıştır. Bununla beraber, eğer Mâide suresinin 21. ayetinde, Musa'nın (as.), kavmine hitap ederken söylediği, "Ey kavmim! Allah'ın size takdir ettiği arz-ı mukaddese girin ve arkanızı dönmeyin; yoksa hüsrana uğrayanlardan olursunuz." sözleriyle bu ayet arasında bir bağlantının var olduğu düşünülürse sözü edilen şehrin arz-ı mukaddeste, yani şimdiki Filistin'de bulunan şehirlerden biri olduğu anlaşılır. Nitekim yine Mâide suresinin 22. ve 23. ayetlerinde, Yahudilerin arz-ı mukaddese, zorba bir kavmin oturduğunu bahane ederek girmedikleri, bunun üzerine Hz. Musa'nın yakınlarından iki kişinin, onlara şehrin kapısından girmelerini, girdikleri takdirde mutlaka galip geleceklerini söyledikleri, fakat onların girmemek için direndikleri, bu sebeple Allah Teâlâ'nın da bu arzı onlara 40 sene daha haram kıldığı açıklanmıştır.

59 Yukarıdaki iki ayetin, Mâide suresinden kısaca naklettiğimiz bu kıssayla ilgili olması hâlinde, bu iki ayetin manasını anlamak daha kolay olacaktır. Buna göre, Allah Teâlâ Yahudilere "hıtta" diyerek yani günahlarının bağışlanmasını dileyerek huşu ve huzû içinde (secdeyle) girmelerini emretmiş, böyle yaptıkları takdirde bağışlanacaklarını bildirmiştir. Fakat Yahudiler bu emre uymamışlar, sanki kendilerine bunun aksi söylenmiş gibi şehre girmekten kaçmışlar ve böylece isyanlarının cezası olarak üzerlerine gökten indirilecek azabı hak etmişlerdir.

Bununla beraber müfessirler, Hazreti Peygamber'in Buhârî ve Müslim tarafından da nakledilen bir hadisine işaretle Yahudilere, "Şehrin kapısından secde ederek girin ve hıtta deyin." denildiği hâlde, bu emri tebdil ederek, secde yerine arkalarında sürünerek, "hıtta" yerine de "habbe" (buğday veya arpa tanesi) diyerek şehre girdikleri görüşü-

ne de yer vermişlerdir. Bu takdirde olay, Musa'nın (as.) hayatta bulunduğu sıralarda vuku bulmuşsa –çünkü ayette Musa ismi geçmemektedir– söz konusu şehir, arz-ı mukaddes dışında bir şehirdir; yok eğer arz-ı mukaddesteki bir şehir kastedilmişse olay, Musa'nın (as.) vefatından sonra cereyan etmiştir; çünkü Musa (as.) Tih sahrasında vefat etmiş ve arz-ı mukaddese hiç ayak basmamıştır. Yine Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri bu hadise göre (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V. 148; Müslim, *Sahîh*, IV. 2312) olay, Mâide suresinde anlatılan ve Musa (as.) zamanında cereyan eden olay değildir. İşin doğrusunu şüphesiz en iyi Allah bilir. Biz şu kadarına işaret edelim ki Yahudilere, karşılaştıkları bir şehrin bol nimetleri arz edildiği, buna karşılık kendilerinden huşu ve huzû içinde bulunup hakka saygılı olmaları ve iyilik yapmaları istendiği hâlde, esaret ve zilletin bozduğu fıtratları icabı, bu emirlere yine karşı gelmişler, fasıklık etmişlerdir. Bundan dolayı üzerlerine –şüphesiz fasıklık edenlere– gökten bir azap indirilmiştir ki bu azap, müfessirler tarafından Yahudilerin çok sık karşılaştıkları taun (veba) hastalığı ve diğer milletlerin Yahudiler üzerindeki devamlı tasallutlarıyla izah edilmiştir. Allâhu a'lem.

[60] Musa, kavmi için su aradığında (ona), "Asanı taşa vur." demiştik de taştan on iki pınar kaynamış, herkes su alacağı yeri öğrenmişti. Allah'ın rızkından yiyin için, fakat yeryüzünde müfsitlik ederek karışıklık çıkarmayın.

60 Yahudilere hatırlatılan yeni bir nimet ve bu nimete karşılık yeryüzünde müfsitlik edip karışıklık çıkarmamaları hususunda üzerlerine yüklenen yeni bir külfet. Aslında, peygamber soyundan gelmiş olmaları ve aralarından pek çok peygamber çıkarılması dolayısıyla sahip olmaları gereken fazilet, onların uzaktan yakından müfsitlikle ilgileri bulunmamasını gerektirirdi. Fakat yukarıdaki ayetlerde görüldüğü ve daha da görüleceği gibi, kendilerine ihsan edilen nimetlere daima küfür ve isyanla mukabele etmişler ve fesatlıklarıyla yeryüzünü daima birbirine katmışlardır. Tıynetleri böyle olan insanların fesatlıktan arınıp doğru yolu bulmaları ne kadar zor, ne kadar külfetli bir iştir.

Yukarıdaki ayetle Yahudilere, kendilerine ihsan edilen başka bir nimet hatırlatılmıştır. Bu nimet, Yahudilerin, Mısır'dan çıktıktan sonra Tih sahrasını geçerken Musa'dan (as.) su istemeleri üzerine Allah Teâlâ tarafından kendilerine ihsan edilmiştir. Bu nimete, A'râf suresinin 160. ayetinde de işaret olunmuştur. Bu ayette şöyle denilmektedir: "Biz, onları on iki toruna, kabileye ayırdık. Kavmi, Musa'dan su isteyince ona, "Asanı taşa vur." diye vahyettik. Bunun üzerine taştan on iki pınar fışkırdı; böylece her kabile su içeceği yeri öğrendi. Onları üstlerindeki bulutla gölgelendirdik; onlara kudret helvasıyla bıldırcın indirdik. Size rızık olarak verdiğimiz güzel şeylerden yiyin dedik. Onlar, bize zulmetmediler; fakat kendi kendilerine zulmettiler." Görüldüğü gibi bu ayette topluca zikredilen, taştan su fışkırması, kavmin bulutla gölgelendirilmesi, gökten kudret helvası ve bıldırcın indirilmesi gibi çeşitli nimetler, Bakara suresinde birbirinden ayrı ve tertip gözetilmeden zikredilmiştir. Bunun sebebi, daha önce de belirttiğimiz gibi, Bakara suresindeki ayetlerin Yahudilere ihsan olunan nimetleri hatırlatarak onları İslam'a davet etmektir. Ayetlerin sebeb-i nüzulü bu olunca tarihî bir sıra aramanın gereksiz olduğu kolayca anlaşılır. Keza A'râf suresinde topluca zikredilen nimetlerin Bakara suresinde ayrı ayrı zikredilmesi de aynı sebebe dayanır. Burada şu hususu da gözden uzak tutmamak gerekir ki A'râf suresi Mekkîdir ve bu surede Yahudiler gâib sigasıyla zikredilmiş ve kıssaları Hazreti Peygamber'e anlatılmıştır. Bu sebeple Yahudilerin Mısır'dan çıktıktan sonra mukaddes arza doğru göç ederken kendilerine ihsan edilen çeşitli nimetlerin, bazen bir ayet içerisinde zikredilmesi tabiidir. Bakara suresi ise Medenîdir ve Medine'de Müslümanların karşısında Yahudiler vardır. Onların İslam'a davet edilmeleri söz konu-

su olduğu için bu surede ayetler gâib sigasıyla değil, muhatap sigasıyla gelmiş ve doğrudan doğruya Yahudilere hitap edilmiştir. Tesiri büyük olması dolayısıyla da kendilerine ihsan edilen nimetler ayrı ayrı zikredilmiştir.

Â'râf suresinde aynı hadiseye işaret edilerek ayetler hakkında verilen umumi bilgi meyanında şurası da anlaşılmış olmaktadır ki Musa'nın (as.), asasını taşa vurmasıyla taştan on iki göz açılması ve her bir gözden su fışkırması, Musa (as.) kavminin on iki kabileden meydana gelmiş olması ve her kabileye bir pınar tahsis edilmesi dolayısıyladır. Daha önce de açıkladığımız gibi İsrail, Yakup'un (as.) lakabıdır ve İsrailoğulları denildiği zaman Yakup'un (as.) iki oğlundan çoğalmış Yahudiler anlaşılır.

Asanın taşa vurulmasıyla taştan on iki göz açılıp her birinden su fışkırması, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine ihsan ettiği mucizelerdendir. Bu çeşit mucizeleri, bildirdiği şekliyle kabul etmek, akıl yoluyla bunların izahı mümkün olmadığı için mütalaa serdinden sakınmak, İslam dininin iman esaslarındandır. Yeri geldiği zaman bu konuda daha geniş bilgi verilecektir. Biz şu kadarına işaret edelim ki Yahudiler, gözleri önünde cereyan eden ve kendilerine mucizevi yollardan nimet sağlayan peygamberlerine daha sağlam bir imanla inanmaları gerekirken ona kafa tutmaktan, büyük bir azgınlık ve şımarıklık içinde bu nimetleri beğenmeyip başka şeyler istemekten geri kalmamışlardır. Aşağıdaki ayet-i kerime, onların bu azgınlıklarının başka bir örneğini verir.

[61] (Musa'ya şöyle) demiştiniz: "Ey Musa! Bir çeşit yemeğe hiç katlanamayız. Bizim için Rabbine yalvar da bize, yeryüzünün yetiştirdiği şeylerden sebze, acur, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarsın." (Musa da onlara), "Siz bu adi şeyleri hayırlı olanla değişmek mi istiyorsunuz? Öyleyse, bir şehre inin; (orada) istediğiniz şeyler vardır." demişti. İşte bundan sonra üzerlerine zillet ve meskenet (damgası) vurulmuş, Allah'tan bir de gazaba uğramışlardı. Bu, Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi; bu, isyan etmelerinden ve haddi aşmalarındandı.

61 Mukaddes arza göç etmek için Mısır'dan çıkan Yahudilerin uzun seneler yolda kaldıkları ve ömürlerinin çoğunu çöllerde geçirdikleri malumdur. Daha önce işaret ettiğimiz Mâide suresinin 21-24. ayetlerinde de açıklandığı gibi Yahudiler, mukaddes arza geldikleri hâlde, orada zalim bir kavmin bulunduğunu bahane ederek oraya girmekten çekinmeleri, bunun üzerine ceza olarak kırk sene arzın onlara haram kılınması, sürdükleri göçebe hayatının uzunluğu hakkında fikir vermektedir. Bu süre zarfında, karınlarını doyurmak için yedikleri yiyeceklerin mahdut olduğu ve insan olmanın verdiği bir istekle değişik yiyecekler özledikleri de muhakkaktır ve Musa'dan (as.) bu sebeple değişik yiyecekler istedikleri düşünülebilir. Ancak böyle bir istek, her gün aynı şeyleri yiyen her insanda görülebileceği için tabii sayılabilir; çünkü insan, her şeye karşı biraz şehvetli yaratılmıştır. Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki insan her gün yediği şeyden farklı bir yiyecek istemekle günah işlemiş olmaz ve bunu istediği için Allah'ın gazabına uğramaz. Hâlbuki yukarıdaki ayette Yahudiler, Musa'dan (as.) sebze, acur, sarımsak gibi değişik yiyecekler çıkarması için Rabbine yalvarmasını istemişler, fakat bu istekleri yüzünden de üzerlerine zillet ve meskenet damgası vurulmuş, bir de Allah'ın gazabına uğramışlardır. Her ne kadar ayet-i kerimede, üzerlerine zillet ve meskenet damgasının vurulmasına ve Allah'ın gazabına uğramalarına, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebep olarak zikredilmişse de bunların masum bir istekten sonra zikredilebilecek şeyler olmadığı da bir gerçektir. O hâlde, Yahudilerin Musa'dan (as.) değişik yiyecek istemelerinde masum olmadıkları, bu isteği ileri sürerken başka şeylerin özlemini duydukları ve bu sebep-

le kendilerini aşağılayan bir ifade kullanıldığı kolayca anlaşılır. Öyleyse onların duydukları bu özlem nedir? Allah'ın kendileri için taştan fışkırttığı suyu, üzerlerine gökten indirdiği bala benzeyen kudret helvasını ve bıldırcın etini unutarak sebze, acur, soğan, sarımsak ve mercimek gibi daha basit yiyecekler istemelerinin asıl sebebi, gerçekten onlara duydukları bu özlem miydi, yoksa bu özlemin altında, açığa vuramadıkları başka bir özlem mi vardı?

Aslında bu yiyecekler, onların Mısır'da iken esaret altında, zillet ve meskenetle elde edip yiyebildikleri şeylerdi. Esaret ve zillete alışmışlardı. Fakat bir gün Musa (as.) çıkmış ve onları, Allah'ın Hazreti İbrahim'e vaat ettiği mukaddes topraklara götürmek ve hürriyetlerine kavuşturmak için harekete geçirmişti. Musa'ya (as.) yürekten inanmamışlardı. Nitekim göç başladıktan sonra sık sık ona başkaldırmaları, buzağıyı tanrı edinmeleri, Allah'ı görmedikçe ona inanmayacaklarını söylemeleri bunun apaçık delilleridir. Esaret yerine hürriyet, zillet yerine izzet, meskenet yerine zenginlik için de olsa, yolculuk meşakkatine katlanmak istemiyorlar, esareti, zilleti ve meskeneti, diğerlerine tercih ediyorlardı. İşte, Musa'dan (as.) değişik yiyecekler isterken, içlerinde bu yiyeceklerin değil, fakat bu yiyecekleri elde edebildikleri esaret hayatının özlemi vardı. Nitekim Musa'dan (as.) bu yiyecekleri istedikleri zaman o, onların asıl istedikleri şeyi anlamakta güçlük çekmemiş ve "Siz, bu adi şeyleri, hayırlı olanla değişmek mi istiyorsunuz? Öyleyse bir şehre inin; orada istediğiniz şeyler vardır." demiştir. Musa'nın (as.) sözünde geçen "şehir" kelimesi, ayet-i kerimede mısr olarak zikredilmiştir. Acaba bu kelime, "şehir" manasında mı kullanılmıştır; yoksa Yahudilerin çıktığı, firavunlar ülkesi olan Mısır manasında mı? Tefsirlerde her iki manaya da işaret edilmiştir. Eğer bu kelimeyle, firavunların ülkesi Mısır kastedilmişse bu takdirde Musa'nın (as.) sözünü, "Öyleyse haydi Mısır'a, Mısır'ın özlediğiniz hayatına dönün." manasında anlamak gerekir. Fakat bu kelimeyle, herhangi bir şehir kastedilmişse Allah Teâlâ'nın ayet-i kerimedeki, *"Üzerlerine zillet ve meskenet damgası vurulmuş, ayrıca O'nun gazabına uğramışlardır."* hükmüyle, yine özlemini duydukları zillet ve meskenet hayatına kavuşturulmuş oldukları anlaşılır. Her ne kadar bu hayata Musa'dan (as.) değişik yiyecekleri ister istemez kavuşmamışlarsa da ileriki tarihlerde zillet ve meskenetten hiç kurtulamamışlar, Allah'ın gazabı da üzerlerinden hiç eksik olmamıştır. Allah'ın ayetlerini inkâr eden, haksız yere peygamberlerini öldüren, haddi aşan ve Allah'a isyan eden milletlerin akıbetleri de zaten budur ve her milletin bundan ibret alması gerekir.

Yahudiler, her gün Musa'nın (as.), Rabbinin izniyle gösterdiği mucizelere ve bu mucizeler neticesinde kendilerine ihsan olunan çeşitli nimetlere şahit oldukları hâlde, bundan hiç ders almamışlar, daima küfür ve isyan içerisinde ondan değişik şeyler beklemişlerdir. Musa'ya (as.), "Rabbine bizim için dua et." derken Allah Teâlâ'nın aynı zamanda kendi Rableri de olduğunu unutacak kadar azgınlık içinde bulunan bu kavim, böylece ibret almaları gereken mucizeleri ve dolayısıyla Allah'ın ayetlerini inkâr etmiş, daha sonraki devirlerde peygamberlerini haksız yere –zaten haklı olması mümkün değil– öldürmüş, bu peygamberlerin getirdiği şeriata tecavüz ederek isyan etmiş ve bütün bu yaptıklarından dolayı Allah'ın gazabına uğrayıp ebedî zillet ve meskenete, kısacası özlemini duydukları hayata mahkûm edilmişlerdir. Hâlbuki bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş, amel-i sâlih de işlemiş olsalardı, akıbetleri bu mu olurdu? Nitekim Allah Teâlâ bu hususa işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

[62] Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiiler, bunlardan kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve hayırlı iş işlerse işte onların mükâfatları Rableri katındadır; onlara hiçbir korku yoktur; mahzun olacaklar da onlar değildir.

62 Yukarıdaki ayetlerde, Yahudilere ihsan edilen nimetler ve bu nimetlere mukabil onların isyan ve inkârları anlatılırken bu ayette, iman edenlerden ve onlar için hazırlanan mükâfattan söz edilmesi, bir evvelki ayette zikri geçen ve Allah'ın ayetlerini inkâr ederek, peygamberlerini öldürerek, isyan ederek ve haddi aşarak Allah'ın gazabına uğrayan ve hem zillete, hem de meskenete mahkûm edilen kimselerden mü'min olanların istisna edilmesi maksadına matuftur. Her ne kadar bu ayetlerde, daima Yahudilerden ve onların azgınlıklarından söz edilmişse de bu, daha önce de açıkladığımız gibi, Hazreti Peygamber'in Medine'ye hicreti üzerine ilk defa, orada yaşayan Yahudilerin İslam'a davet edilmeleri sebebiyledir. Bu sebeple Yahudiler, aynı azgınlık içinde bulunan diğer milletlere örnek gösterilmiş ve o milletlerin de akıbetlerinin Yahudilerden farklı olmadığı böylece belirtilmiştir. Ancak bu akıbet, ister Yahudi olsun, ister başka bir kavim veya millet olsun, sadece daha önce tavsif edilen azgınlar içindir; Allah'ın ayetlerini inkâr eden, peygamberlerini öldüren ve isyan ederek haddi aşanlar içindir. Hatta sureta Müslüman olduğu hâlde bu vasıfta olanların akıbetleri de budur. Çünkü yukarıdaki ayette, Yahudi, Hıristiyan ve Sabiiler meyanında zikredilen "iman edenler" sözü –ki bununla Müslümanlar kastedilmiştir– bu dinlere mensup kimselerin, ancak Allah'a ve ahiret gününe iman etmeleri ve amel-i sâlih işlemeleri şartıyla bir evvelki ayette zikredilen akıbetten istisna edildiklerine delalet eder. O hâlde insan, ister Müslüman olsun ister Yahudi, Hıristiyan veya Sabii olsun, ancak Allah'a ve ahiret gününe tam bir imanla iman ettiği ve amel-i sâlih işlediği takdirde Rabbi katındaki mükâfata hak kazanabilir ve akıbetinden emin olabilir.

Ancak, şuna da işaret etmek gerekir ki yukarıda söz konusu edilen istisna hükmü, henüz yeni bir şeriat gelmeden önce kendi şeriatına bağlı kalan ve o şeriat çerçevesinde imanını koruyan din mensupları için caridir. Çünkü her yeni gelen şeriatın kendinden önceki şeriatı hükümsüz kılması ve eski şeriata bağlı olanları kendi hükümlerine bağlanmayı emretmesi, Allah Teâlâ'nın değişmez bir kanunu olarak vazedilmiştir. Buna göre bir Yahudi, İsa şeriatı gelmeden önce, Musa şeriatına bağlı kaldığı sürece mü'min vasfına sahip olursa da İsa şeriatının gelmesinden sonra bu yeni şeriata tabi olmaması hâlinde mü'min vasfını kaybeder. Keza İslam şeriatının gelmesinden sonra da Musa veya İsa şeriatlarına bağlı kalmak da insana mü'min vasfını kazandırmaz. Çünkü İslam şeriatı, kendinden önceki şeriatları iptal etmiş ve bütün insanları kendi hükümlerine tabi olmaya çağırmıştır. Bu sebepledir ki İslam şeriatının gelmesinden sonra, herhangi bir Yahudi veya Hıristiyan yahut da Yahudilikle Hıristiyanlık arasında tevhid esasına dayalı bir dinin mensubu olan Sabii, İslam şeriatına tabi olmaksızın Allah'a ve ahiret gününe iman ettiğini ve amel-i sâlih işlediğini ileri sürüp yukarıdaki ayete istinaden kendisini istisna edemez. Kısacası İslam şeriatı çerçevesinde Hazreti Peygamber'e ve Kur'an-ı Kerim'e inanmadıkça ve bu şeriatın gerektirdiği amelleri işlemedikçe, bir evvelki ayette sözü edilen kötü akıbetten kendisini kurtaramaz.

İşte Allah Teâlâ, Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve Sabiilerden, gerçek mü'min olanları ve bu imanın gereği olarak amel-i sâlih işleyenleri, malum akıbete mahkûm olanlardan, açıkladığımız bu esaslar çerçevesinde istisna ettikten sonra tekrar Yahudilere dönüyor ve ibret almaları için geçmişteki azgınlıklarını hatırlatmaya devam ederek şöyle buyuruyor:

[63] Sizden güvenilecek söz almış, Tur'u da üzerinize kaldırıp, "Size verdiğimize (kitaba) sıkıca tutunun ve içindekileri hatırlayın; belki böylece sakınmış olursunuz." demiştik.

[64] Fakat bundan sonra, yine sözünüzden dönmüştünüz. Eğer üzerinizde Allah'ın ihsanı ve merhameti olmasaydı, herhalde hüsrana uğrayanlardan olurdunuz.

63 Daha önceki ayetlerde de işaret olunduğu gibi Allah Teâlâ Yahudilerden, Musa'ya (as.) iman ve Tevrat hükümlerine göre amel etmek hususunda kesin söz almıştı. Bu söz, insanın asli fıtratına da uygundu ve Allah'ı Rab olarak tanımanın bir gereği idi. Bu sebeple Yahudilerin, hem bu fıtratları, hem de vermiş oldukları söz dolayısıyla Musa'ya (as.) inanmaları ve Tevrat hükümleri dışına çıkmamaları gerekirdi. Onların, vermiş oldukları bu sözden dönmemelerini gerektiren diğer bir husus da Allah'ın bir ayeti olarak Tur'un, tepelerine dikilmiş olmasıydı. Çünkü bu sözü verdikleri sırada o dağın eteğinde bulunuyorlardı ve onun kuvvetli bir sarsıntı ile üzerlerine geldiğini, sanki tepelerine çöküverecekmiş gibi hareket ettiğini hissetmişlerdi. Gördükleri bu manzaranın dehşetinden kaçıp kurtulmaları yahut o şiddetli korku ürpertilerini içlerinden atmaları mümkün değildi. Orada kendilerine, "Size verdiğimiz kitaba sıkıca sarılın ve içindekileri hatırlayın." denilmişti. Verilen kitaba, yani Tevrat'a sıkıca sarılmak ve içindekileri hatırlamak, onun getirdiği hükümleri iyi öğrenip onlarla amel etmek manasına gelir. Hükümleriyle amel edilmeyen kitap, unutulmaya ve terkedilmeye mahkûmdur. Amel edilmeksizin sadece okunan bir kitabın akıbeti de bundan farklı değildir. Nasıl bir amir memuruna yazılı bir emir göndererek bir işin yapılmasını ister, fakat memur yazıyı, her gün defalarca okuyup emredilen işi yapmadığında cezaya müstahak olursa Allah'ın kitabıyla amel etmeyenler de aynı şekilde cezayı hak etmiş olurlar.

Gönderilen kitapla amel etmek ise insana, Allah'ın murakabesini her an üstünde hissetme melekesi kazandırdığı için onun Allah'ın rızasına uygun işler yapmasına, buna karşılık gazabına sebep olacak işlerden sakınmasına vesile olacağından takvayı artırır; insanı imanın en yüksek mertebesine ulaştırır.

64 İşte, Yahudilerden, imanın bu en yüksek mertebesine ulaşmaları için Tevrat'a sıkıca sarılmaları ve içindekilerle amel etmeleri istenmişken üstelik kendilerine, kuvvetle iman etmelerini sağlayacak Allah'ın ayetlerinden birisi de gösterilerek söz alınmışken onlar, sonradan verdikleri bu sözden yine dönmüşler, Tevrat'ı unutup Musa'yı (as.) dinlememişler ve böylece Allah'ın azabını hak etmişlerdir. Bununla beraber O'nun fazl u rahmeti yine onlarla beraber olmuş ve ileride gönderilecek peygamberlere ve kitaplara uyarak verdikleri söze dönmeleri ümidiyle onları mukaddes arza ulaştırmış ve hüsrana uğramaktan kurtarmıştır. Fakat Yahudilerin inkâr ve isyanlarının sonu gelmemiş, dünya menfaatlerine karşı duydukları aşırı hırs, onları daima Allah'ın emirlerine karşı gelmeye sevk etmiştir ki bunlardan birisi de şu ayetle hatırlatılmıştır:

> [65] Cumartesi günü içinizden haddi aşanları(n durumunu) şüphesiz bilirsiniz. Hani onlara, "Horlanan maymunlar olunuz." demiştik.
>
> [66] Böylece o hadiseyi, hem önündekiler için, hem ardındakiler için ibret verici bir ceza, (Allah'tan) sakınanlar için de bir öğüt kılmıştık.

65 Allah Teâlâ Yahudilere, haftanın altı gününü iş günü olarak tahsis etmiş, yedinci cumartesi gününü de sadece din işleriyle uğraşmaları ve içlerinde dinî şuuru sağlamlaştırıp dünya malına karşı besledikleri hırsı kırmaları için mukaddes bir gün kılmıştı. Fakat onlar, bu günü de ticaret günü yapmışlar ve böylece haddi aşarak Allah'ın emrine karşı gelmişlerdi. Nitekim A'râf suresinin 163. ayetinde de anlatıldığı gibi Yahudiler cumartesi gününün hürmetine saygı gösterdikleri zaman bir sahil kasabasında, balıklar can korkusuna düşmeden su yüzüne çıkarlar, akın akın yanlarına kadar gelirlerdi. Fakat bu günün hürmetini ihlal ettikleri ve haddi aştıkları zaman, sahilde tek bir balık görülmezdi. İşte bu hadise, Yahudilerin verdikleri sözden nasıl döndüklerinin ve haddi aşarak Allah'a nasıl karşı geldiklerinin açık bir örneğidir. Tevrat bu hadiseyi nakletme-

miştir. Bununla beraber Yahudiler arasında bilinen ve nakledilen bir hadise olduğu içindir ki Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de Yahudilere cumartesi gününün hürmetini ihlal ederek haddi aşan atalarının hallerini çok iyi bilmeleri gerektiğini hatırlatmış ve elim akıbetlerini onların gözleri önüne sermiştir. Bu elim akıbet, ayet-i kerimede, haddi aşanların horlanan maymunlar hâline dönmeleri şeklinde ifade edilmiştir. Maymun hâline dönmek veya maymunlaşmak. Müfessirlerin çoğu bunu, o insanların, cisim ve şekil olarak maymun hâline döndüklerini söyleyerek izah etmişlerse de bu görüş kanaatimizce Allah'ın sünnetine aykırıdır. Zira Allah'a isyan edenler, her devirde çıkmıştır ve Allah Teâlâ'nın bunlar hakkındaki sünneti birdir. Bu sebeple, onların maymunlaşmış olmaları yahut başka bir ifadeyle sureta insan olsalar bile, akıl ve ruh yönünden daima horlanan, alay edilen ve ciddiye alınmayan bir maymuna benzemeleri akla daha yakındır. Nitekim A'râf suresinin 167. ayetinde, Allah'a karşı gelerek maymunlaşan ve artık ciddiyetlerini kaybeden Yahudilerin üzerine kıyamet gününe kadar azap edecek kimseler gönderileceği beyan edilmiştir ki bu beyan dahi, onların şekil yönünden değişmediklerini gösterir.

66 İşte, cumartesi gününün hürmetini ihlal ederek haddi aşanların maymunlaşmak veya hayvan derekesine düşmek suretiyle hak ettikleri bu ceza, hem o devirde yaşayıp hadiseye şahit olanlar için, hem de daha sonraki devirlerde yaşayıp aynı sapıklığı işleyenler için bir ibret, Allah'tan sakınanlar için de bir öğüt kılınmıştır. Ta ki haddi aşanlar, akıllarını başlarına alıp doğru yolu seçsinler; Allah'tan sakınanlar da ayaklarını denk atıp sapıklığa düşmesinler.

Kur'an-ı Kerim, buraya kadar Yahudilere hitap ederek kendilerine ihsan edilen nimetleri, onların bu nimetler karşısındaki nankörlüklerini, Allah'ın emirlerine karşı gelip isyan etmelerini hatırlatmış, onları, sık sık, bu azgınlıktan vazgeçerek hak yola girmeye davet etmiştir. Fakat bunu takip eden ayetlerde, yukarıdan beri alışık olduğumuz üslûp değişmiş, onun yerini, insanı düşünmeye, sebebini araştırmaya ve neticesini öğrenmeye sevk eden Kur'an-ı Kerim'e has bir kıssa üslubu almıştır. Bu ayetlerde de Yahudilerden bahsedilmiş ve onların Musa'ya (as.) olan inançsızlıklarıyla Allah'ın emrini savsaklamaları ve ondan kurtulma gayretleri anlatılmıştır; ancak, daha önceki ayetlerde olduğu gibi, Yahudilere hitap ederek değil, dinleyenlere, üzerinde düşünüp ibret alacakları bir kıssa olarak. Daha önceki ayetler, umumiyetle Mekkî surelerde kıssaları anlatılan hadiselerden ibret alınması gereken birer hatırlatma ve ihtar örnekleri olduğu hâlde, bu ayetler, Kur'an-ı Kerim'in başka bir suresinde yer almayan ve bu sebeple içinde bulunduğu Bakara suresine adını veren bir kıssa hükmündedir. Bu kısa açıklamadan sonra ayetlere tekrar dönelim ve ibret alınması için Bakara kıssasına kulak verelim:

[67] Musa kavmine, "Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor." dediğinde, onlar, "Sen, bizimle alay mı ediyorsun?" demişler; (Musa da onlara), "Cahiller gibi olmaktan Allah'a sığınırım." demişti.

[68] (Musa'ya), "Rabbine bizim için dua et de onun mahiyetini bize açıklasın." demişler; o da, "(Rabbim) diyor ki o ne çok yaşlı, ne de çok genç, fakat bunun ortası, dinç bir sığırdır. Emrolunduğunuz şeyi yapınız." demişti.

[69] (Yine Musa'ya), "Rabbine bizim için dua et de o sığırın rengini bize açıklasın." demişler; o da, "(Rabbim) diyor ki o, bakanlara hoş gelen sapsarı bir sığırdır." demişti.

[70] "Rabbine bizim için dua et de onun mahiyetini bize açıklasın; zira sığırlar birbirine benziyor; fakat Allah dilerse biz, (o sığırı) herhalde buluruz." demişlerdi.

[71] (Musa da onlara şöyle) demişti: "(Rabbim) diyor ki o, ne boyunduruğa koşulup arazi sürmüş, ne de ekin sulamış bir sığır değil, kusurdan salim, lekesi olmayan bir sığırdır."

Bunun üzerine (Musa'ya), "İşte şimdi gerçeği söyledin." demişler ve sığırı kesmişlerdi; neredeyse bunu yapmayacaklardı.

67-71 İşte, Bakara suresine adını veren kıssayla ilgili ayetlerin meali budur. Bu mealden de anlaşıldığı gibi, Allah Teâlâ Yahudilere bir sığır (Bakara) kesmelerini emretmiş, Yahudiler ise emri hemen yerine getirip bir sığır kesmeleri gerekirken onu tebliğ eden Hz. Musa'ya yönelttikleri çeşitli sorularla işi savsaklamaya, geciktirmeye ve kendilerini bu işten sıyırmaya çalışmışlar, ancak sonunda sığırı kesmişlerdir; fakat onu kesinceye kadarki davranışlarıyla, sahip oldukları isyankâr tabiatı bütün açıklığıyla ortaya koymuşlardır. Bu isyankâr tabiat, daha ilk ayette göze çarpmaktadır. Musa (as.) onlara Allah'ın bir emrini tebliğ ettiği hâlde, onlar Musa'ya (as.), "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" sözüyle mukabele etmişlerdir. Aslında bu mukabele, emri tebliğ eden Musa'ya (as.) değil, Allah Teâlâ'yadır; çünkü emrin asıl sahibi O'dur ve Musa (as.), emri onlara ileten bir elçidir. Bu bakımdan Yahudilerin, Allah'ın bir emri karşısındaki bu davranışları, onların tıynetlerini ortaya koymak bakımından yeterlidir. Bununla beraber, bu mukabelenin doğrudan doğruya Musa'ya (as.) yapıldığı kabul edilse bile, onların Allah'ın bir peygamberine karşı takındıkları bu tavır, ona olan inançlarının derecesini göstermek bakımından da yeterlidir. Nitekim Musa (as.), Allah'ın emri karşısında bu kadar ciddiyetten uzak bir zannın, ancak Allah ve peygamber tanımayan cahillere ait olduğunu ima etmiş ve "Ben cahiller gibi olmaktan Allah'a sığınırım." demiştir. Ancak, bu imayı anlamaktan çok uzak olan Yahudiler, müteakip ayetlerde de görüleceği gibi içlerinde Allah korkusundan ve peygamber sevgisinden yoksun bir duygu içinde, sanki kendi Rableri değil de sadece Musa'nın Rabbiymiş gibi, "Rabbine bizim için dua et." diyerek, alaylı, edep ve erkândan uzak birtakım sorularla, kesmeleri emredilen sığırın mahiyetini öğrenmeye, daha doğrusu öğrenmek bahanesiyle emrin ifasından kendilerini sıyırmaya çalışmışlardır. Ancak bu sıyrılma işinde yine de muvaffak olamamışlardır. Çünkü oyalamak maksadıyla sordukları sorular, kendilerini, kesmeleri gereken sığırla birlikte o kadar dar bir çember içine sıkıştırmıştır ki artık onu kesmekten başka çareleri kalmadığını anlamışlar, fakat bu çaresizliği alaylı bir dönüşle gizleyip, "İşte şimdi tarif ettiğin sığır belirdi; onu iyi anlattın." manasında bir söz söyleyerek kendilerine kesmeleri emrolunan sığırı kesmişlerdir.

Özetleyerek açıklamaya çalıştığımız bakara kıssası, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, insanları düşünmeye, sebebini araştırmaya ve neticesini bulmaya sevk eden bir üslupla gelmiştir. Buna göre ilk akla gelen soru, Allah Teâlâ, onlara, neden bir sığır kesmelerini emretmiştir?

Mukaddes topraklara yerleşmek üzere Mısır'dan çıkan, imanla küfür arasında bocalayan, Allah'ın akıllara durgunluk veren ayet ve delillerini görünce imana yönelen, fakat bu ayet ve delillerin tesiri ortadan kalkınca yeniden küfre dalan Yahudilerin, içinde bulundukları bu kararsız hâli ve Mısırlıların üzerlerindeki tesirlerini göz önünde bulundurmaksızın bu soruyu cevaplandırmak mümkün değildir. Bilinen bir hususdur ki Mısır'da sığır, bugün tıpkı Hindistan'da olduğu gibi, mukaddes bir hayvan telakki ediliyor ve Mısırlıların ma'bûdlarından biri olarak yüksek itibar görüyordu. Eti yenmiyor, çifte koşulup toprak sürmüyor, araba çekmiyordu. Dört asırdan fazla Mısır'da kalan Yahudiler de Mısırlıların bu inancını benimsemişler ve sığır hakkındaki duygularını onlarla paylaşmışlardı. Bu sebeple Yahudilerin, Allah'tan başka şeyleri tanrı edinmeye karşı bir eğilimleri vardı. Nitekim A'râf suresinin 138. ayetinde de açıklandığı gibi, Mısır'dan çıktıktan sonra puta tapan bir kavme özenerek Musa'ya (as.), "Sen de bize böyle bir tanrı yap!" demeleri, bu eğilimin tabii bir neticesiydi. Fakat daha önemlisi, onların Musa'nın (as.) kırk günlük yokluğundan faydalanarak bir buzağıyı tanrı edinmeleriydi ki bu, Mısır'da kazandıkları tanrı sığır inancının tipik bir örneğini teşkil eder. Hâlbuki başlarında bulunan peygamber, bü-

tün kâinatın bir tek yaratıcısı ve bir tek ilahı olan Allah Teâlâ'nın peygamberiydi ve onları yalnız bu ilaha inanmaya davet ediyor, hepsinin tevhid inancında birleşmesini istiyordu. Bu birleşmenin ilk adımı ise kalplerinde taht kurmuş olan putların kırılıp atılması olacaktı. İşte, Yahudilerin bu ilk adımı atmalarını sağlamak maksadıyla Allah Teâlâ onlara, saygı duydukları ve bir tanrı gibi itibar ettikleri sığırı kesmelerini emrediyordu. Bu emir, yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü gibi Yahudiler üzerinde önce bir şaşkınlık yaratmış ve Musa'ya (as.), "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" demişler; sonda işin ciddiyetini anlayarak onu savsaklamaya ve çeşitli sorularla geciktirmeye çalışmışlardır. Ancak bu sorular, onları daima çıkmaz bir sokağa sürüklemiş ve nihayet orta yaşlı, çevik, rengi güzel, sarı, hiç boyunduruğa koşulmamış ve toprak sürmemiş vasıflarıyla, kendilerince tanrı olmaya tam layık bir sığır kesilmesinin emredildiğini anlayınca direnme güçlerini kaybetmişler ve sığırı kesmişlerdir.

Okuyanların ve dinleyenlerin, üzerinde durarak ibret almaları gereken bakara kıssasının zikrinden sonra daha önceki ayetlerde olduğu gibi, Yahudilere hitapla yeni bir hadise hatırlatılmış ve bu hadiseyle, öldükten sonra tekrar dirilmeye ve mutlaka gerçekleşecek olan hesap gününe işaret edilerek artık akıllarını başlarına almaları tekrar ihtar edilmiştir. Ancak, tıynetleri gerçekten bozulmuş olan bu kavim, aklını başına alacak ve doğru yola girecek midir? Allah Teâlâ şehadet ediyor ki hayır. Kalpleri taş gibi katılaşmış bu kavmin doğru yola girmesi mümkün değildir.

[72] Hani birisini öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üzerine atmıştınız. Oysa Allah, gizlemiş olduğunuz şeyleri ortaya çıkaracaktı.

[73] (Bunun üzerine), "Öldürdüğünüz kimseye, onun bir parçasıyla vurun." demiştik. İşte Allah, belki aklınızı başınıza alırsınız diye ölülere böyle hayat verir ve size ayetlerini gösterir.

[74] Fakat bundan sonra kalpleriniz taş gibi yahut (taştan) daha sert bir şekilde tekrar katılaşmıştı; hâlbuki içinden nehirler fışkıran, yarılıp sular çıkan, Allah korkusundan yuvarlanıp düşen ne taşlar vardır! Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

72 Yahudilere hatırlatılan yeni bir hadise göre içlerinden birisi öldürülmüştür; ancak katil meçhul olduğu için Yahudiler birbirlerinden şüphe etmekte ve herkes suçu birbirine yüklemeye çalışmaktadır. Hadisenin cereyan ettiği devir açıklanmamıştır. O sıralarda Musa'nın (as.) hayatta bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Kur'an-ı Kerim'de veya Hazreti Peygamber'den rivayet edilen hadisler arasında açıklayıcı başka bir nass da bulunmadığı için bunu tespit etmek mümkün değildir. Bu sebeple, zamanın tayinini bir tarafa bırakarak öldürme hadisesiyle ilgili ilk iki ayetin manasını açıklamaya çalışalım.

73 Yahudiler arasında bir adam öldürülmüş, fakat katili tespit edilememiştir. Bu sebeple herkes birbirinden şüphe etmeye ve öldürme suçunu birbiri üzerine yüklemeye başlamıştır. Fakat insanların gizledikleri her şeyi bilen ve dilediği zaman onları açığa çıkaran Allah Teâlâ, katilin bulunmasını sağlamak maksadıyla ve muhtemelen bir peygamberi vasıtasıyla veya ilham yoluyla onlara, öldürülen adamın bir parçasını veya bir uzvunu yine o adamın cesedine vurmalarını emretmiştir. Bundan sonraki hadise açıklanmamış olsa bile, siyaktan anlaşıldığına göre bu emir yerine getirilmiş ve ölü dirilerek kendisini öldüren katili haber vermiştir. Ancak bu hadisede ve hadisenin Yahudilere hatırlatılışında ibret alınması gereken nokta, katilin bulunması değil, öldükten sonra dirilmedir. Öldükten sonra dirilme ve bunun arkasından gelen hesaba çekilme, bütün peygamberlerin, kavimlerine tebliğ ettikleri ve mutlaka inanmalarını istedikleri bir esastır; aynı zamanda insanın yeryüzünde var oluşunun sebep ve neticesidir. Eğer öldükten sonra dirilme, sonra da hesaba çekilme olmasaydı, insanın mükellef kılınması ne kadar abes olurdu.

Allah Teâlâ, bir mucize olarak Yahudilerin gözleri önünde ölü bir adamı diriltmiş ve bunu, akıllarını başlarına almaları ve bir gün hesaba çekileceklerini unutmamaları için kıyamet gününün açık bir delili kılmıştır.

Öldürme hadisesiyle ilgili iki ayetin özet olarak açıklaması budur. Ancak burada, bütün tefsir kitaplarının ittifakla ele aldıkları ve çok farklı bir görüşle açıklamaya çalıştıkları bir konuya işaret etmek gerekir. Bu konu, öldürülen adamın dirilmesine sebep olan vurma hadisesiyle ilgilidir. Açıklayıcı başka bir ayet yahut Hazreti Peygamber'den gelen herhangi bir rivayet bulunmadığı hâlde, bütün müfessirler, öldürme hadisesiyle, daha önce anlatılan bakara kıssası arasında bir irtibat kurmuşlar ve öldürülen adama, kesilen sığırın bir uzvuyla vurulduğunu ileri sürmüşlerdir. Böyle bir iddianın sebebi de ayet-i kerimenin *fe-kulnâ'dribûhu biba'dıhâ* ibaresindeki hâ zamirinin, bakara kıssasında kesilmesi emrolunan bakaraya (sığıra) atfedilmesidir. Hâlbuki bu zamiri, diğer bir kıssadaki isme atfetmek yerine, bu zamirin yer aldığı ayet-i kerimede geçen, *ve iz kateltum nefsen* ibaresindeki nefs kelimesine matuf kılmak akla daha yakındır. Nitekim aynı ayetin *fe'ddâre'tum fîhâ* ibaresindeki hâ zamiri de nefs'e matuftur. Müfessirler, bir zamir dolayısıyla iki kıssa arasında bir münasebet kurunca, sığır kesmek hususunda varit olan emrin sebebini de öldürme hadisesinde bulmuşlar ve öldürülen adamın dirilmesi ve dolayısıyla kıyamet günü yeniden dirilmeye delil olması için, bir uzuv ile vurulmak üzere, Allah Teâlâ'nın bir sığır kesilmesini emrettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu açıklama, ortaya başka bir müşkül çıkarmıştır. Sığır kesilmesiyle ilgili emrin, bu emre sebep teşkil eden öldürme hadisesinden önce zikredilmesi, yani müsebbebin sebebe takdim edilmesi. Müfessirler, bu müşkülü de Kur'an-ı Kerim'de zaman zaman görülen takdim ve tehirle izah etmişler ve bunun caiz olduğunu söylemişlerdir.

Kanaatimizce, ayetlerin tefsirinde böyle bir zorlamaya gerek yoktur. Sığır kesilmesiyle ilgili emrin vürudu, daha önce de açıkladığımız gibi, Yahudilerin, sığırı mukaddes sayan inançlarını kırmak içindir ve öldürme hadisesiyle sebep ve netice yönünden bir irtibatı yoktur. Nitekim Yahudilere yöneltilen ilk hitaptan itibaren, onlara hatırlatılan her nimet ayeti daima, *ve iz* lafzıyla başlamıştır ve bu ayetlerin her biri, ayrı ayrı hadiselere delalet etmektedir. Bakara kıssasıyla, arkasından gelen öldürme hadisesini anlatan ayetler de keza *ve iz* lafzıyla başlamıştır ve her ikisi de ayrı ayrı hadiselerdir.

74 Netice itibariyle Yahudiler, Mısır'dan çıkıp mukaddes arza gelinceye kadar sayısız mucizelerle karşılaşmışlar, akıllarına gelmedik birçok nimetlere kavuşmuşlardır. Son defa bir ölünün nasıl dirilip tekrar hayata döndüğünü kendi gözleriyle görmüşlerdir. Bu kadar açık ve kesin deliller karşısında, artık kıyamet gününe ve bu günün bir de hesap günü getireceğine inanmaları gerekirdi. Bu inançla kalpleri yumuşamalı ve küfrün değil imanın, isyanın değil itaatin, batılın değil hakkın barınağı olmalıydı. Fakat heyhat! Bu delillerden, reddi mümkün olmayan bu hüccetlerden sonra, kalpleri yine katılaşmış ve taştan daha sert bir madde hâline gelmiştir. Çünkü taş, ne kadar sert olursa olsun, kendilerinin de çok iyi bildiği gibi, bazısı göz göz olup içinden sular akıtır; bazısı nehirler fışkırtır; bazısı da Allah korkusuyla bulunduğu yerden kopup yuvarlanır. Yahudilerin kalplerinde ise bunlardan herhangi birine denk, hayırlı hiçbir hareket görülmez. Onlarda ne iman sızıntısı vardır, ne de Allah korkusundan coşup taşmak. Fakat ne olursa olsun, bunun akıbetini elbette göreceklerdir. Allah, elbette onların yaptıklarından gafil değildir.

Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin bu değişmez vasıflarını, yukarıdan beri daima kendilerine hitap ederek ortaya koyduktan sonra, şimdi Müslümanlara dönüyor ve geçmişlerini tanıttığı o azgın kavme dikkatlerini çekerek şöyle buyuruyor:

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّا ۚ وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ قَالُٓوا اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَٓاجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْ ۚ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ اَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾ وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهٖ ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةً ۚ قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهٗٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيٓـَٔتُهٗ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

75 (Ey Müslümanlar! Şimdi siz) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Hâlbuki onlardan bir grup, Allah'ın kelamını dinlerlerdi de sonra akılları erdiği hâlde, onu bile bile tahrif ederlerdi.

76 İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İman ettik." derler; fakat birbirleriyle yalnız kalınca (bir kısmı diğerlerine), "Allah'ın size (Tevrat'ta) açıkladığı şeyi Rabbiniz katında size karşı hüccet olarak kullansınlar diye mi onlara anlatıyorsunuz; buna hiç aklınız ermiyor mu?" derler.

77 Oysa onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da Allah'ın bildiğini bilmiyorlar mı?

78 İçlerinden bir kısmı ümmîdir; kitabı bilmezler; bildikleri sadece bir takım kuruntulardır ve (bunlara istinaden) sadece zanda bulunurlar.

79 Yazıklar olsun, elleriyle kitabı yazıp da sonra onu yok pahasına satabilmek için, "Bu Allah'ın katındandır." diyenlere; yazıklar olsun, elleriyle yazdıklarından dolayı onlara ve yazıklar olsun, böyle kazandıklarından dolayı onlara.

80 Demişlerdi ki "Sayılı günler dışında bize asla ateş dokunmayacaktır." (Ey Muhammed! Sen de onlara) de ki "Siz, Allah katından bir söz mü elde ettiniz? –Zira Allah, asla sözünden dönmez.– Yoksa Allah'a karşı bilemeyeceğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?"

81 Hayır, (öyle değil)! Kim, bir günah kazanır ve suçu çepeçevre kendisini kuşatırsa işte böyleleri cehennem ehlidir; onlar orada ebedî kalacaklardır.

82 İman edenler ve iyi işler yapanlar ise bunlar da cennet ehlidir ve orada ebedî kalacaklardır.

Yukarıdaki ayetlerde, Müslümanlara hitap edilmiş ve yine Yahudilerden bahsedilse bile, artık Medine'de Müslümanların karşısında bulunan ve Hazreti Peygamber'e ve dolayısıyla ona indirilen Kur'an-ı Kerim'e inanmaları beklenen zamanın Yahudileri ele alınmıştır. Ancak, anlaşılıyor ki bu Yahudiler de daha önce tıynetleri ve karakterleri bütün açıklığıyla gözler önüne serilen atalarından farklı değillerdir. Bunlar da eskileri gibi Allah'ın ayetlerini tahrif edip kendi kitapla-

rında okudukları bir takım uydurmacaları bilir görünseler de asıl bilip açığa vurmaları gereken bazı esasları yine gizlemekten vazgeçmemişlerdir. Bunlar, inkâr, isyan ve küfür olarak atalarından ne öğrenmişlerse onu sürdürüp geldiklerine göre başından beri kalplerinde imanı hiç sindirememiş bu insanların, şimdi İslam'a girmeleri mümkün müdür? Kendi içlerinden çıkmış peygamberlere sırt çeviren, hatta bazılarını öldüren bu kavmin çocukları, küçük gördükleri ve küçültmek için daima fırsat kolladıkları başka bir kavmin içinden çıkan Hazreti Peygamber'e inanmaları mümkün müdür? İşte, yukarıdaki ayetlerde bu istifham ile Müslümanlara hitap ediliyor ve deniliyor ki:

[75] (Ey Müslümanlar! Şimdi siz), onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Hâlbuki onlardan bir grup, Allah'ın kelamını dinlerlerdi de sonra akılları erdiği hâlde, onu bile bile tahrif ederlerdi.

75 Yahudiler, mensup oldukları din itibariyle Allah'ın birliğine inanıyorlardı, kendilerine birçok peygamber gönderilmiş olması dolayısıyla da hem peygamberlere, hem gelen vahye hem de vahiy mahsulü olan kitaba inanıyorlardı. Başta Hazreti Peygamber olmak üzere, bütün Müslümanlar, onların bu inançlara sahip olduklarını veya sahip olmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Bu düşünce sebebiyle onlara, İslam'a girmeleri için açık bir davet vuku bulduğu zaman, onların bu davete hemen icabet edeceklerini umuyorlar, hatta umuttan da kuvvetli bir inanç besliyorlardı. Bu inançla onlara karşı bir yakınlık duyuyorlar, içlerinden dostlar ve sırdaşlar ediniyorlardı. Nitekim daha sonraları, bu çeşit dostlukların Hazreti Peygamber'e gelen bir vahiyle yasaklandığı görülecektir. (3/Âl-i İmrân, 118).

Ne var ki Kur'an-ı Kerim, Müslümanlara, Yahudiler hakkında besledikleri bu umudun boşuna olduğunu hatırlatmış ve "Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?" diyerek bu boş umuttan vazgeçmelerini istemiştir. Aslında bu hitap Hazreti Peygamber'edir ve "Onların sana peygamber olarak inanacaklarından boşuna umutlanma." manasındadır. Ancak bu umutta, diğer Müslümanların da Hazreti Peygamber'e iştirak etmeleri dolayısıyla hitap hepsine birden gelmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in, Yahudilerin iman etmeleri ve İslam'a girmeleri hususunda beslenen bu umudu reddetmesi, onlardan bir grubun, bizzat kendi kulaklarıyla işitip dinledikleri Allah kelamını, akılları da erdiği hâlde, kasten tahrif etmeleri deliline dayanır. Bazı müfessirler, herhangi bir nassa istinat etmeksizin, Allah kelamını tahrif eden bu grubun, Allah Teâlâ'nın Tur'da, Musa (as.) ile konuştuğu sırada, dağın eteğinde bulunan ve Allah'ın sözlerini işiten seçilmiş yetmiş kişi olduğu görüşüne yer verirler. Ancak Allah Teâlâ'nın kelamını işitmek, yalnız peygamberlere has bir özellik olması ve başkalarının Allah Teâlâ'yı işitmede onlara iştirak etmelerinin mümkün olmaması dolayısıyla bu görüşe katılmak pek kolay görülmemektedir. Bununla beraber Allah'ın kelamını tahrif edenler, eğer Musa (as.) devrinin Yahudileriyse bunlar, herhalde Musa'nın Tevrat'tan kendilerine okuduğu Allah kelamını değiştirmiş olacaklardır. Nitekim yukarılarda, hahamların, Hazreti Peygamber'in sıfatlarıyla ilgili Tevrat metinlerini nasıl tahrif ettiklerinden söz etmiştik.

Allah'ın kelamını tahrif edenlerin Yahudilerin ileri gelen din adamları ve hahamlar olduğu bu ayet-i kerimeden de anlaşılmaktadır. Çünkü Tevrat'ı okudukları veya dinledikleri zaman, onu en iyi anlamak durumunda olanlar bu din adamlarıdır ve ayet-i kerimedeki "akılları erdiği hâlde" ibaresi de buna delalet eder. Nitekim 78. ayette bunlara karşılık, halktan olan ve okuma yazma bilmeyen (ümmî) kimselerin Tevrat'ı da bilmediklerine işaret edilmiş ve bunların bütün bilgilerinin, hahamlar tarafından kendilerine aktarılan tahrif edilmiş, yalan yanlış şeyler olduğu belirtilmiştir.

İşte, Yahudiler ve onların din adamları, Allah'ın kelamını bile bile ve kasıtlı olarak tahrif edip dururken ve diğer Yahudilerin bilgileri de bu tahrif edilmiş yanlış zanlardan ve kuruntulardan ibaretken onların İslam'a girmelerini, Hazreti Peygamber'e ve Kur'an-ı Kerim'e inanmalarını ummak ne kadar yanlış olur. Öyleyse ey Müslümanlar, gerçekleşmesi mümkün olmayacak bu umuttan vazgeçin. Onların ataları, kendi peygamberlerine bile inanmamışlardır. Bunlar, atalarından farklı değiller ki. Eğer bunları daha iyi tanımak ve haklarında beslediğiniz umudun boşuna olduğunu anlamak isterseniz, işte onların sıfatlarından bir örnek:

[76] İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İman ettik." derler; fakat birbirleriyle yalnız kalınca, (bir kısmı diğerlerine), "Allah'ın size (Tevrat'ta) açıkladığı şeyi Rabbiniz katında size karşı hüccet olarak kullansınlar diye mi onlara anlatıyorsunuz; buna hiç aklınız ermiyor mu?" derler.

[77] Oysa onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da Allah'ın bildiğini bilmiyorlar mı?

76 Müslümanların Medine'ye hicret etmelerinden ve İslam'ın bazı Arap kabilelerinin gönüllerinde taht kurmasından sonra, bilhassa Yahudiler, büyük bir korku ve şaşkınlık içine düşmüşlerdi. Hahamları her ne kadar Tevrat metinlerini tahrif ederek İsmail (as.) soyundan geleceği bildirilen son Peygamberin sıfatlarını gizlemeye çalışıyorlarsa da Yahudilerin çoğu bunun farkındaydılar ve Peygamberin geleceği günü bekliyorlardı. İşte şimdi Peygamber gelmişti ve Yahudileri de İslam'a davet ediyordu. Hem de Yahudilerin geçmişlerinden haber vererek. Ancak Yahudiler, ona inanıp inanmamak hususunda müteredditidiler. Eğer inanır ve yeni dine girerlerse İslam'ın zannedildiği gibi yayılmaması ve başarıya ulaşmaması hâlinde, tekrar eski dinlerine dönseler bile, eski itibarlarını kazanamazlar, pek çok menfaati de yitirmiş olurlardı. Bu düşünceyle yeni dine girmeseler, onun başarıya ulaşması ve her tarafa yayılması hâlinde, kendileri, Müslümanların gölgesinde yine zelil bir hayata mahkûm olarak yaşamak zorunda kalırlar ve menfaatleri yine heba olup giderdi.

77 İşte, Yahudiler, sadece bu menfaat endişesiyle Müslümanlara yaklaşıyorlar, hatta bazıları da inanmadıkları, iman etmedikleri hâlde, "İnandık, iman ettik." diyorlardı. Maksatları, hem Yahudilikten ayrılmayarak kendi cemaatlerini memnun etmek, hem de Müslümanlara iman etmiş görünmekti. Ancak, diğer Yahudiler, münafıklık eden bu Yahudilere çatıyorlar ve onları, Hazreti Peygamber'in sıfatları hakkında ve diğer bazı meseleler hakkında Tevrat'ta yer alan hükümleri Müslümanlara haber vermekle ve sırlarını onlara aktarmakla itham ediyorlar, "Bu kadarcık şeye de mi aklınız ermiyor?" diyerek onları azarlıyorlardı. Düşünmüyorlardı ki Kur'an-ı Kerim'de her ne söylenmişse, hepsi de Allah kelamıdır ve Hazreti Peygamber'e Allah Teâlâ tarafından bildirilmiştir. Denilebilir ki onlar, Kur'an'da her ne varsa hepsinin Allah tarafından Hazreti Peygamber'e vahyedildiğine inanmıyorlardı. Fakat onların geçmişlerini ve geleceklerini, isyanlarını ve inkârlarını, Tevrat'tan neleri tahrif edip gizlediklerini Allah Teâlâ bilmiyor mu? Allah Teâlâ'nın her şeyi bildiğini onlar bilmiyorlar mı? Eğer onlar bunu biliyor ve Allah'ın ilminin her şeyi ihata ettiğine gerçekten inanıyorlarsa iman ettiklerini söyleyip de kalplerinde küfrü gizlediklerini Allah'ın bilmesinden nasıl şüphe ederler? Onların kâfirleri de münafıkları da âlimleri de cahilleri de dünyada ve ahirette, bu küfürleri sebebiyle hak ettikleri akıbete elbette kavuşacaklar ve cezalarını çekeceklerdir. Cahillerinin zaten kitaptan haberleri yoktur ve bir takım hurafelerle kendilerini kandırmaya çalışmaktadırlar ki bu da aşağıdaki ayetlerde açıklanmaktadır.

[78] İçlerinden bir kısmı ümmîdir; kitabı bil-

mezler; bildikleri, sadece bir takım kuruntulardır ve (bunlara istinaden) sadece zanda bulunurlar.

78 Bu ayet-i kerimeyle, Yahudilerin ikinci bir grubuna, okuma yazma bilmeyenlere yahut Tevrat'ı okusalar bile, içindekileri anlamaktan âciz olanlara işaret edilmiştir. Daha önceki ayetlerde ise Yahudi ileri gelenlerinden yahut din adamlarından veya hahamlarından söz edilmiş ve onların Tevrat'ı nasıl tahrif ettikleri ve bilhassa Hazreti Peygamber'in sıfatlarını nasıl gizlemeye çalıştıkları belirtilmişti.

Tevrat'ı bilmeyenler, okusalar bile onu anlamaktan ve hükümleriyle amel etmekten âciz olanlar, Cum'a suresinin beşinci ayetinde de işaret edildiği gibi, cilt cilt kitaplar taşıyıp da onların ne olduğunu bilmeyen eşekler gibidirler. Hâlbuki insanın ümmi olması veya okuma yazma bilmemesi, kendisi için bir mazeret teşkil etmeyeceği gibi, itikadi konularda bilmesi gereken bir takım meselelere cahil olmasını da gerektirmez. Çünkü böyle kimselerin, bilen ve güvenilir kimselere başvurarak sahih ve delile dayanan bilgileri onlardan almaları kaçınılmaz bir görevdir. Hâlbuki Yahudiler ve bilhassa cahil olanları, işin asılını araştırmak yerine, hahamlarının, kafalarına soktukları yalan yanlış, gerçekleşmesi mümkün olmayan akıl dışı hayallerin peşine düşüyorlar, yalnız onlarla avunuyorlardı. Çünkü hahamların Tevrat'tan tahrif edip "Bunlar Allah katındandır." diyerek cahillerin kafalarına soktukları şeyler, Yahudilerin öteden beri peşinde koştukları hayallerin aynısıydı. Bu sebeple, hem doğruyu araştırmayıp hahamların yalanlarına tabi oldukları için cahil Yahudiler, hem de onların cehaletini istismar ederek tahrif ettikleri Tevrat metinleriyle onları dalalete sevk ettikleri için hahamlar kötülenmeye layıktırlar. Fakat hahamların kötülenmesi, herhalde diğerlerine nispetle çok daha şiddetli olacaktır; çünkü halkı bu yola sevk edenlerin başında asıl onlar vardır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ bilhassa Yahudilerin âlimleri geçinen bu sahtekârları kastederek şöyle buyurmuştur:

[79] Yazıklar olsun elleriyle kitabı yazıp da sonra onu yok pahasına satabilmek için, "Bu, Allah katındandır." diyenlere; yazıklar olsun elleriyle yazdıklarından dolayı onlara ve yazıklar olsun böyle kazandıklarından dolayı onlara.

79 Evet, yazıklar olsun! Cahillerin cehaletini istismar ederek daha çok mal, daha çok para ve daha çok şan, şöhret ve menfaat temini için Allah'ın kitabını yazan, yazarken tahrif eden ve hakkı gizleyerek, "İşte bu Allah katından gelmiştir." diyerek onlara telkin eden ve böylece Allah kelamını beş para etmeyen dünya menfaatine satanlara yazıklar olsun. Hem de bizzat kendi elleriyle yazdıkları ve bunu da sırf kazanacaklarını umdukları önemsiz dünya menfaatine mukabil yaptıkları için yazıklar olsun. Kendi haris emellerine alet ederek halkı doğru yoldan uzaklaştıran bu sahtekârların akıbeti ne feci olacaktır! Fakat bu akılsızlar, yaptıkları sahtekârlığın büyüklüğünü yine de anlamış olacaklardır ki kendileri için ceza takdirine kalkışarak şöyle demişlerdir:

[80] Demişlerdi ki: "Sayılı günler dışında, bize asla ateş dokunmayacaktır." (Ey Muhammed! Sen de onlara) de ki: "Siz, Allah katından bir söz mü elde ettiniz? –Zira Allah, asla sözünden dönmez.– Yoksa Allah'a karşı bilemeyeceğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?"

[81] Hayır, (öyle değil)! Kim, bir günah kazanır ve suçu çepeçevre kendisini kuşatırsa, işte böyleleri cehennem ehlidir; onlar, orada ebedî kalacaklardır.

[82] İman edenler ve iyi işler yapanlar ise bunlar da cennet ehlidir ve orada ebedî kalacaklardır.

80 Yahudilerin, "Sayılı günler dışında, bize asla ateş dokunmayacaktır." derken, "Biz, cehennemde ancak sayılı bir kaç gün kalacağız." demiş olmalarında, herhalde bir dayanakları olması gerekir. Bu sözü neye istinaden söylemişlerdir? Bu hususta Allah'tan aldıkları bir söz vardır da Allah onlara, "Ben sizi cehennemde, sadece bir kaç gün yakarım." mı demiştir? Eğer böyle bir söz almışlarsa –ki Allah verdiği sözden asla dönmez–, bu sözü hangi peygamberleri vasıtasıyla elde etmişler ve hangi davranışlarına karşılık almışlardır? Bu sözü, Allah'ın şeriatına kusursuz bir ihlasla tabi olmanın ve peygamberlerine tam bir itikatla iman etmenin veya Allah'a olan ahitlerinde sadık kalmanın bir semeresi olarak mı ele geçirmişlerdir? Yoksa onlar, sadece boş gururlarının yahut içlerini dolduran bir takım kuruntuların neticesi olarak, bilmedikleri bir meselede Allah'a iftira mı ediyorlar?

Görüldüğü gibi, Yahudilerin, "Biz, cehennemde sadece sayılı bir kaç gün yanarız." derken iki dayanak noktaları vardır: Ya Allah'tan bu hususta bir söz almışlardır yahut da bilemeyecekleri bir konuda kesin konuşmuşlar ve böylece Allah'a iftira etmişlerdir. Allah'tan herhangi bir söz almış olmaları mümkün değildir; çünkü ellerinde her gün okuyup durdukları kendi kitapları bile, onların azgınlıklarını, küfür ve isyanlarını anlatan kıssalarla doludur. Allah'a karşı gelmek, şeriatını çiğneyerek haddi tecavüz etmek, Allah'a verdikleri sözlerden her seferinde dönmek, peygamberlerinden kimini yalanlayıp kimini öldürmek gibi çeşitli küfür hareketleri onların başlıca özellikleri olmuştur. Bu özellikleri ortaya koyması bakımından Tevrat'la Kur'an arasında tam bir mutabakat vardır. Hâl böyleyken Allah Teâlâ'nın onları cehennemde sadece sayılı bir kaç gün yakacağı hususunda söz vermiş olması düşünülemez. Bu, Allah'ın bizzat kendi kanunlarına, kıyamet gününün hikmet-i vücûduna, hesaba, mizana aykırıdır. Bu, Allah'ın, *"Zerre miktarı da olsa hayır işleyen, onun karşılığını görecek; zerre miktarı da olsa şer işleyen onun cezasını çekecek."* hükmüyle tezahür eden şaşmaz adaletini hiçe sayan cüretkâr bir düşünceden başka bir şey değildir. O hâlde, Yahudilerin, Allah'tan söz almış olmaları yalandır; bilmedikleri bir konuda, gururla, kibirle ve inatla Allah'a atılmış bir iftiradır. Hahamların, Yahudi ileri gelenlerinin, cahilleri uyutmak ve kendi menfaatlerini korumak için ortaya attıkları bir düzmecedir. Güya Musa'nın (as.) kırk gün süreyle Allah'a mülaki olmak için aralarından ayrılmasını fırsat bilip buzağıyı tanrı edinmelerinin cezası olarak sadece kırk gün cehennemde kalacaklarını yahut dünyanın yaşı yedi bin sene olduğundan her bin sene, ahiretin bir senesine muadil olduğu ve Yahudilerin, her sene için bir gün olmak üzere cehennemde sadece yedi gün yanacaklarını iddia etmektedirler. Yahudiler, hahamların kendilerine telkin ettikleri bu çeşit düzmecelerle ve kuruntularla uyutularak hak yoldan saptırılmışlar ve cürüm üstüne cürüm işlemişlerdir.

81 Fakat hayır! Gerçek, bu kuruntulardan ve bu kuruntulara dayanak yapılan zanlardan çok farklıdır. Tarihleri boyunca Allah'a küfretmiş, peygamberlerine karşı gelmiş ve hatta zaman zaman onları öldürmüş, şeriatlarını çiğnemiş olan bu milletin günahları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. Böyleleri, cehennemin daimî ehlindedirler; orada daimî kalacaklardır. Kâfirlerin akıbeti, ne yedi, ne de kırk günlük bir ateş değil, ebediyyen kalacakları cehenneme yakıt olmaktır.

82 Hâlbuki iman edenler ve iyi işlerde bulunanlar böyle midir? Cennet sadece onların hakkıdır. Cennetin ebedî ehli olmak ve orada ebedî kalmak sadece mü'minlere aittir. Onun için kâfirler, üç beş gün cehennemde kaldıktan sonra cennete girmekten ve mü'minlerle eşit seviyeye gelmekten hiç umutlanmasınlar. Bu umudun boş hayalden farkı yoktur ve küfürde ısrar etmelerini teminden başka kendilerine hiçbir fayda sağlamaz.

Allah Teâlâ, Yahudilere ihsan ettiği nimetleri

hatırlattıktan, bu nimetlere karşılık onların isyan ve inkârlarını gözler önüne serip böylece tıynet bozuk bu kavmin, Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a inanmalarının boş bir umuttan ibaret olduğunu delilleriyle ortaya koyduktan sonra, bütün peygamberlerin tebliğinde ittifak ettikleri bir takım emir ve nehiylere uymak hususunda Yahudilerden alınan söze tekrar işaretle, onların davranışlarını anlatmaya devam etmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَٰٓاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ
وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٰٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ
عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَاْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ
الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَٰٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

[83] Hani İsrailoğullarından, sizin Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceğinize, anaya babaya, bir de akrabaya, yetimlere ve miskinlere iyilik edeceğinize dair güvenilir söz almıştık. İnsanlara iyi (söz) söyleyin; namazı dosdoğru kılıp zekâtı verin. (Fakat) sonra siz, içinizden çok azı müstesna, (bu sözden) döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz

[84] Keza sizden (birbirinizin) kanlarını dökmeyeceğinize, (birbirinizi) yurdunuzdan çıkarmayacağınıza dair kesin söz almıştık. Sonra, siz de buna şehadet edip ikrarda bulunmuştunuz.

[85] Ve buna rağmen işte siz, birbirinizi öldürüyor ve içinizden bir zümreyi yurtlarından çıkarıyorsunuz; onların aleyhinde, günahla ve düşmanlıkla yardımlaşıyorsunuz; size esir olarak gelirlerse onların (yurtlarından) çıkarılması haram olduğu hâlde, fidyelerini verip onları kurtarıyorsunuz. Siz, kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını da inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunu yapanların cezası, dünya hayatında zilletten başka bir şey değildir. Kıyâmet gününde de azabın en ağırına uğratılacaklardır. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

[86] Ahirete mukabil dünya hayatını satın alanlar işte bunlardır. Onların üzerindeki azap hafifletilmeyecek, kendilerine yardım da edilmeyecektir.

Allah Teâlâ, Yahudilere ihsan ettiği nimetleri sayarken, 63. ayette, *"Yahudilerden güvenilecek söz aldığını, Tur'u da üzerlerine kaldırıp kendilerine verilen kitaba sıkıca tutunmalarını ve içindekileri hatırlamalarını"* emrettiğini bildirmiş, fakat Yahudilerin, ihsan olunan bu nimetlere daima küfürle karşılık verdiklerini, çeşitli örneklerle gözler önüne sermişti. Ancak, bu ayetlerde, Yahudilerden alındığı bildirilen söz açıklanmadığı gibi, bu sözün ne gibi maddeleri şamil olduğu da bildirilmemiş, fakat sadece, kendilerine verilen kitaba sıkıca tutunmalarının ve kitabın içindekileri hatırlamalarının emredildiğine işaret olunmuştu. Yukarıdaki ayetlerde ise Yahudilerden alınan bu söze tekrar vurgu yapılmıştır. Fakat bu sefer, kitabın içinde yer alan ibâdât ve muamelatla ilgili amelî ahkâmdan bazı örnekler verilmiş ve Yahudilerin bu ahkâm karşısındaki isyankâr davranışları anlatılmıştır.

Bu ayetlerde de hitap, Medine'de, Müslümanların karşısında yer alan Yahudilere yöneltilmiştir. Bununla beraber, Allah Teâlâ'nın, "İsrailoğullarından... söz almıştık." beyanı, kendilerinden söz alınan Yahudilerin geçmiş Yahudiler olduğuna delalet eder. Bu sebepledir ki Medine Yahudileri de atalarının verdikleri söze bağlı kalmak hususunda, hiç olmazsa onlar kadar sorumludurlar. Bununla beraber daha önceki ayetlerde, küfür ve isyanları bütün açıklığıyla ortaya konan selefin, asırlar geçmiş olsa bile aynı tıynette nesiller yetiştirdiğini görmek dehşet vericidir. Aşağıdaki ayetlerde bu husus açıkça görülmektedir:

[83] Hani İsrailoğullarından, sizin Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceğinize, anaya babaya, bir de akrabaya, yetimlere ve miskinlere iyilik edeceğinize dair güvenilir söz almıştık, insanlara iyi (söz) söyleyin; namazı dosdoğru kılıp zekâtı verin. (Fakat), sonra siz, içinizden çok azı müstesna, (bu sözden) döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz.

83 Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre Allah Teâlâ, muhtemelen Tevrat'ı Musa'ya (as.) indirdiği sıralarda İsrailoğullarından, gerek ibadet hususunda ve gerekse birbirlerine karşı nasıl muamele etmeleri hususunda kesin söz almıştı. Yahudiler, vermiş oldukları bu söze göre;

1. Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceklerdi. Çünkü Allah'tan başka ilah yoktur ve ibadet edilmeye layık tek tanrı O'dur. Ayet-i kerimede, Allah'tan başkasına ibadet etmek nehyedilmiş, bununla beraber tasrih edilmemiş olsa bile, Allah'a ibadet etmek, zaruri bir davranış olarak ortaya konulmuştur.

2. Ana babaya iyi davranacaklardı. Çünkü ana babanın evlat üzerindeki hakkı, hiçbir maddi menfaatle ödenemeyecek kadar büyüktür. Bu hakkın belki çok az bir kısmı, onlara iyi davranmak, iyi muamelede bulunmak ve gönüllerini daima hoş tutmakla karşılanabilir. Bu sebepledir ki Yahudilerin, hâlen ellerinde bulunan Tevrat'ta (Çıkış, 21/17), "Ve babasına yahut anasına lanet eden mutlaka öldürülecektir." denilmiştir.

3. Ana babaya iyi davranmakla birlikte akrabaya, yetimlere ve miskinlere de iyi muamelede bulunacaklardı. Çünkü bir millet, ailelerden teşekkül eder. Bu sebeple milletin salahı, aileler arasındaki münasebetin iyi olmasına bağlıdır. Aileler arasındaki münasebet ise akraba da dâhil, bütün aile fertlerinin birbirleriyle olan iyi münasebetleri ve aralarındaki yetimlerin ve yoksulların korunmasıyla salah bulur.

4. İnsanlara iyi söz söyleyip iyi muamelede bulunacaklardı. Çünkü cemiyetin salahı, fertlerin birbirlerine karşı iyi davranmalarına da bağlıdır. Dikkat edilecek olursa, ayet-i kerimede, bu konuyla ilgili ibarenin üslubu değişmiş, daha önceki ibarelerde Yahudilere hitaben, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceğinize, anaya, babaya, bir de akrabaya, yetimlere ve miskinlere iyilik edeceğinize dair söz almıştık." denilmiş olduğu hâlde, bunu takip eden ibareler emir şeklinde gelmiş ve "İnsanlara iyi (söz) söyleyin; nama-

zı dosdoğru kılıp zekâtı verin." denilmiştir. Bunun sebebi, Allah'tan başkasına ibadet etmemek, anaya babaya, akrabaya, yetim ve yoksul plan-lara iyilik etmek, her ferdin ihmal edemeyeceği bir görev olmasıdır. Oysa bütün insanlara iyi söz söylemenin ve herkese iyi muamelede bulunmanın, bazen mümkün olmadığı bilinen hususlardandır. Bununla beraber Allah Teâlâ, fertler arasındaki münasebetlerin güzelleşmesi ve cemiyetin salah bulması için, nasihat olarak herkesin birbirine iyi söz söyleyip iyi davranmasını, birbirlerine iyi olanı tavsiye edip kötü olandan sakındırmasını emretmiştir.

5. Ve nihayet, namazı dosdoğru kılıp zekâtı vereceklerdi. Çünkü birinci maddede de açıklandığı gibi, Allah'tan başka ilah yoktur ve ibadet de yalnız Allah'a yapılır. Ancak bu ibadetin, sadece Allah'a yönelerek sıdk ile ihlas ve huşu ile yapılması gerekir. Keza zekât da hahamların iddia ettikleri gibi, sadece bazı günahların keffareti veya Mısır esaretinden kurtuluşun şükranı olarak değil, Allah Teâlâ'nın, çeşitli hikmetlere binaen vacip kılması dolayısıyla ihmal edilmeden ihlas ile ödenmesi gereken bir borçtur.

İşte, Allah Teâlâ, madde madde açıkladığımız bu meselelerde, geçmiş Yahudilerden kesin söz almış ve onların bu söze sadık kalacaklarını, ellerinde okuyup durdukları Tevrat'larında da tescil etmişti. O hâlde, aradan asırlar geçmiş ve nesiller değişmiş olsa bile, Müslümanlarla karşı karşıya olan Yahudilerin, ataları tarafından verilen bu söze sadık kalmaları gerekirdi. Bu, aynı zamanda, asıl yaratılışlarının da icabıydı. Fakat ne çirkin bir gerçektir ki bir kaç kişi dışında, hepsi de verdikleri sözde durmamak yönünden atalarının gittiği yola girmişler ve tıpkı onlar gibi, sadece kendi çıkarlarını düşünen ve bu çıkarlara göre dilediklerini haram, dilediklerini de helal kılan hahamların peşinden gitmişlerdir. İstisna teşkil eden üç beş kişi ise yine ataları arasında Musa'ya (as.) inanan ve onun gösterdiği yolda giden üç beş Yahudi gibi, Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a inanarak İslam'a girmişler, böylece atalarının verip de tutmadıkları söze sadık kalmışlardır.

Mamafih, bu üç beş kişi dışındaki Yahudilerin, Allah Teâlâ ile olan misaklarını bozmaları, onların, esasen bozuk olan tıynetlerinin bir gereğiydi. Atalarından söz edilirken kendilerine ihsan edilen sayısız nimetlere rağmen, Musa'nın (as.) kısa bir süre yokluğundan faydalanarak buzağı heykelini nasıl tanrı edindikleri, mukaddes saydıkları sığırı kesmekten nasıl kaçınmaya çalıştıkları, Allah'ı ayan beyan görmedikçe, Musa'ya (as.) inanmayacaklarını nasıl söyledikleri vb. azgınlıkları nasıl yaptıkları daha önce anlatılmıştı. Şimdi ise bunların torunlarının, aynı davranışları ve aynı azgınlığı sürdürdükleri şöyle anlatılmaktadır:

[84] Keza sizden (birbirinizin) kanlarını dökmeyeceğinize, (birbirinizi) yurdunuzdan çıkarmayacağınıza dair kesin söz almıştık. Sonra, siz de (buna) şehadet edip ikrarda bulunmuştunuz.

[85] Ve buna rağmen işte siz, birbirinizi öldürüyor ve içinizden bir zümreyi yurtlarından çıkarıyorsunuz; onların aleyhinde, günahla ve düşmanlıkla yardımlaşıyorsunuz; size esir olarak gelirlerse, onların (yurtlarından) çıkarılması haram olduğu hâlde, fidyelerini verip onları kurtarıyorsunuz. Siz, kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını da inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunu yapanların cezası, dünya hayatında, zilletten başka bir şey değildir; kıyamet gününde de onlar azabın en ağırına uğratılacaklardır. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

[86] Ahirete mukabil dünya hayatını satın alanlar işte bunlardır. Onların üzerindeki azap hafifletilmeyecek, kendilerine yardım da edilmeyecektir.

84-86 Allah Teâlâ, Kur'an nazil olduğu sıralarda yaşayan Yahudilerle, asırlarca önce Musa'nın

(as.) Mısır'dan çıkardığı Yahudilere tek bir cemaat hüviyetiyle hitap ederek, kendilerinden alınan misakı tekrar hatırlatmış ve "Sizden kesin söz almıştık." demiştir. Bu söz, bundan önceki ayetlerde gördüğümüz aynı üslup ile beyan edilmiş ve tıpkı, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceğinize, ana babaya iyilik edeceğinize..." denildiği gibi, burada da "Birbirinizin kanlarını dökmeyeceğinize ve birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacağınıza dair sizden kesin söz almıştık." denilmiştir. Tek bir şahıstan alınan söz gibi, Yahudilerden alınan bu sözü, yine tek bir şahsın verdiği sözü bizzat kendisinin ikrar etmesi ve onun doğruluğuna şehadette bulunması gibi, Yahudiler de verdikleri sözü ikrar etmişler ve doğruluğuna şehadette bulunmuşlardır. O hâlde, Kur'an-ı Kerim'in hitabına muhatap olan Yahudilerin, verdikleri bu söze sadık kalarak birbirlerinin kanlarını dökmemeleri ve birbirlerini yurtlarından çıkarmamaları gerekirdi. Çünkü verilen sözü bozarak bunun aksi davranışta bulunmak, yine tek bir şahsın intihar etmesi veya kendi kendini yurdundan dışarı sürmesi demek olur ki insanın, kendi nefsine bundan daha büyük bir kötülük yapması düşünülemez. Fakat Allah Teâlâ, ikinci ayette, asr-ı saadetteki Yahudilere hitap ederek vermiş oldukları bu kesin söze rağmen, birbirlerini öldürdüklerini, içlerinden bir zümreyi yurtlarından çıkardıklarını ve onlar aleyhine bir takım oyunlara girdiklerini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. Gerçekten, Yahudilerin üç büyük kabilesi olan Benû Kaynûkâ, Benû Kurayza ve Benu'n-Nadîr, İslamiyet'ten önce Arap kabileleri Evs ve Hazrec ile anlaşmalar yapıyorlar ve bu anlaşmalar gereğince harpte ve sulhta, birbirlerine yardım ediyorlardı. Yahudi kabilesi Benû Kaynûkâ, önceleri Evs kabilesiyle, Benû Kurayza ve Benu'n-Nadîr de Hazrec kabilesiyle anlaşmışlardı. Ancak Evs ve Hazrec birbirlerine düşman iki Arap kabilesiydiler ve birbirleriyle dövüşüyorlardı. Bu sebeple ve anlaşma gereğince, Evs'in müttefiki Benû Kaynûkâ Yahudileriyle Hazrec'in müttefiki Benû Kurayza Yahudileri arasında da ister istemez bir düşmanlık belirmişti. Sonraları, bu anlaşmalar bozulmuş, yeni bir anlaşmayla Benu'n-Nadîr, Hazrec'in dostu kalırken Benû Kurayza da Evs'in dostu olmuş; böylece, önceleri dost olan Benu'n-Nadîr ile Benû Kurayza, Evs ve Hazrec arasındaki düşmanlık sebebiyle birbirlerinin düşmanı olmuşlardı. Evs ve Hazrec birbirleriyle dövüşürken, bu iki Yahudi kabilesi de anlaşma gereğince, birbirleriyle dövüşüyor ve kendilerinden misak alınmış olmasına rağmen birbirlerini öldürüyorlardı. İşte, ayet-i kerimede işaret olunan öldürme hadisesi budur.

İki Yahudi kabilesinin birbirine düşman iki Arap kabilesiyle anlaşmış olması, savaş sonrası birinin diğerine galip gelmesiyle mağlup olanların yurtlarından çıkarılması ve bir kısmının da esir edilmesi neticesini doğuruyordu. Başka bir ifadeyle, galip gelen Yahudi kabilesi, mağlup olan diğer dindaşlarını yurtlarından çıkartıyor ve böylece, ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi, birbirlerini yurtlarından çıkarmamak üzere Allah'a verdikleri sözü ihlal etmiş oluyorlardı. Fakat daha garibi, mağlup olan Yahudilerden bazıları, kendilerine esir olarak getirildiğinde yahut kendilerinden bazısı, diğerlerine esir olarak götürüldüğünde, elbirliğiyle bu esirlerin fidyelerini ödeyip onları kurtarmalarıydı. Kendilerine, "Neden düşmanlarınızın fidyesini verip onları esaretten kurtarıyorsunuz?" denildiği zaman da kitaplarında hiçbir Yahudi'nin esir edilmemesi, esir edilirse fidyeyle mutlaka kurtarılması hususunda emir bulunduğunu ileri sürerek güya kitaptaki emirlere uyduklarını göstermiş oluyorlardı. Hâlbuki onlar, bu davranışlarıyla kitabı alaya alıyor, onunla istihza ediyorlardı. Çünkü birbirlerini öldürmeleri yahut yurtlarından çıkarmaları da kitaplarında onlara haram kılınmıştı ve bu haram davranış, fidyeleşmekten çok daha şiddetliydi. Eğer Yahudiler kitaplarına gerçekten inanmış olsalardı, fidyeleşmekten önce, birbirlerini öldürmekten ve birbirlerini yurtlarından çıkar-

maktan şiddetle kaçınırlardı Oysa bunlar, haramı işlemekten çekinmiyorlar, fakat işledikleri haramın neticesi olarak ortaya çıkan fidyeleşmede kitabın emrine uyduklarını söylüyorlardı. İşte, Allah Teâlâ, onların bu çelişkili davranışlarına işaretle, *"Siz, kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını da inkâr mı ediyorsunuz?"* buyurarak istifhama bağlı bir cevapla, onların, kitaplarına asla inanmadıklarını yüzlerine vuruyordu. Böyle inançsızların akıbeti ise dünyada zillet, ahirette de en şiddetli azaptır. Allah Teâlâ böylelerinin yaptıkları işlerden elbette gafil değildir ve hak ettikleri cezayı elbette verecektir. Bunlar, bütün bu işleri, sırf dünya menfaatlerine zarar gelmesin diye yapıyorlar; fakat asıl ahiret hayatlarını ziyana uğratıyorlardı. Ahiret hayatı ziyana uğramış kimseler ise azaptan kurtulamadıkları gibi hiç kimseden yardım da göremezlerdi.

Allah Teâlâ, asr-ı saadetteki Yahudilerin atalarından alınan misakı nasıl ihlal ettiklerini ve bu yüzden onların nasıl bir cezaya müstahak olduklarını beyan ettikten sonra, Yahudilerin eskiden beri maruf olan tıynetlerini tekrar yüzlerine vuruyor ve şöyle buyuruyor:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ
الْقُدُسِ ۗ اَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ ۚ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ
﴿٨٧﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۚ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ
عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ ۙ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا
عَرَفُوا كَفَرُوا بِهٖ ۚ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَا
اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ ۚ فَبَٓاءُو بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ ۗ وَلِلْكَافِرِينَ
عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ
وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ
مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا
فَوْقَكُمُ الطُّورَ ۜ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا ۜ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ
بِكُفْرِهِمْ ۚ قُلْ بِئْسَمَا يَاْمُرُكُمْ بِهٖٓ اِيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾ قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ
عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْدِيهِمْ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ ۛ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ
اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ ۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ ۗ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ
﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا
إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۖ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾ أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ ۚ بَلْ
أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ
عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ۗ وَمَا أُنْزِلَ
عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ
فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۚ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ
مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ۚ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ
أَنْفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ ۖ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

[87] Musa'ya kitabı vermiş, ondan sonra da birbiri arkasına peygamberler göndermiştik; Meryem oğlu İsa'ya da apaçık deliller vermiş, Rûhu'l-Kudüs ile onu teyit etmiştik. (Buna rağmen siz), ne zaman bir peygamber size gönlünüzün hoşlanmadığı bir şey getirdiyse kibirlenip bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürmediniz mi?

[88] (Bir de kalkıp), "Kalplerimiz perdelidir." diyorlar. Hayır, Allah, küfürleri dolayısıyla onlara lanet etmiştir. Onlar ne kadar da az inanıyorlar.

[89] Onlara, Allah katından yanlarındakini (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap geldiğinde, –önceden, kâfirlere karşı (böyle yardım edici bir kitabın gelmesini) bekleyip duruyorlardı– işte önceden, (geleceğini) bildikleri (bu kitap) gelince onu inkâr ettiler. Bu sebepten Allah'ın laneti o inkârcıların üzerine olmuştur.

[90] Onlar, Allah'ın fazl u keremiyle kullarından dilediğine (kitap) indirmesine haset ederek O'nun (Muhammed'e) indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr etmekle, kendilerini çok kötü bir şey mukabilinde satmış oldular ve bu yüzden de gazap üzerine gazaba uğradılar. Zaten Allah'ın zelil eden azabı kâfirler içindir.

[91] Kendilerine, "Allah'ın indirdiğine iman edin." denildiğinde, "Biz, bize indirilene (Tevrat'a) inanırız." diyorlar ve Tevrat'tan başkasını, ellerindekini doğrulayıcı olarak (gönderilen) bir hak olmasına rağmen inkâr ediyorlar. (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "(Siz, sadece kendinize indirilene) inanıyor idiyseniz, daha önce, Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"

[92] Musa, size apaçık mucizeler getirmişti de sonra siz, zalimler olarak onun arkasından buzağıyı (niçin) tanrı edinmiştiniz?

[93] Sizden kesin söz almış, Tur'u da üzerinize dikerek, "Size verdiğimize (kitaba) sımsıkı tutunun ve (emirlerini) dinleyin (demiştik). Onlar da, "Dinledik ve isyan ettik." demişlerdi. Buzağı tutkusu, küfürleri yüzünden kalplerine iyice işlemişti. (Ey Muhammed! Onlara) de ki; "Eğer gerçekten mü'min kişiler idiyseniz, imanınız size ne kötü şeyler emrediyormuş!"

[94] (Ve yine) de ki: "Allah katında ahiret yurdu başkalarına değil de sadece size ait ise (bu inancınızda da) samimi iseniz, haydi ölümü isteyin."

[95] (Fakat) kendi elleriyle işleyip çıkardıkları cürümlerinden dolayı, ölümü asla istemeyeceklerdir. Allah, elbette zalim olanları en iyi bilendir.

[96] Sen, onların hayata, başkalarından ve hatta her biri bin sene yaşamayı temenni eden müşriklerden bile çok daha düşkün olduklarını görürsün. Hâlbuki uzun yaşamak, hiçbirini azaptan kurtarmayacaktır. Allah elbette yaptıklarını hakkıyla görendir.

[97] (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Kim Cebrail'e düşman olursa (bilsin ki) işte o Cebrail, daha önceki kitapları doğrulayan, mû'minler için hidayet ve müjde olan Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir."

[98] "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, (yine bilsin ki) Allah, muhakkak kâfirlerin düşmanıdır."

[99] Biz sana apaçık ayetler indirdik; onları fasıklardan başkası inkâr etmez.

[100] Oysa Yahudiler, ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa onlardan bir zümre bu ahdi bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez.

[101] Onlara, Allah katından ellerindeki kitabı doğrulayan bir peygamber geldiği zaman, kendilerine kitap verilenlerden bir zümre, sanki bilmiyorlarmış gibi, Allah'ın kitabını arkalarına attılar.

[102] (Sonra da) şeytanların, Süleyman'ın hükümranlığı aleyhine uydurup söyledikleri şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman küfretmemişti. Asıl şeytanlar, sihri ve Babil'de Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirilen şeyleri insanlara öğreterek küfretmişlerdi. Oysa bu iki melek, "Biz fitneyiz; (sakın bize kanıp) küfretme!" demedikçe, hiç kimseye bir şey öğretmezlerdi. (Buna rağmen, öğrenmek isteyenler) bu ikisinden, kişiyle karısı arasını bozacak şeyleri öğreniyorlardı. Gerçi Allah'ın izni olmadıkça, bu öğrendikleriyle hiç kimseye zararlı olamazlar. Onlar ise kendilerine fayda değil zarar verecek şeyleri öğrenirler. Şüphesiz onlar, bunu satın alan kimselerin ahirette nasibi olmadığını biliyorlardı. Keşke kendilerini ne kötü bir şeye mukabil satmış olduklarını da bilselerdi.

[103] Eğer onlar, iman etmiş ve (Allah'tan) sakınmış olsalardı, Allah katından gelecek sevap (kendileri için) daha hayırlı olurdu. Keşke bunu bilselerdi.

Yukarıdaki ayetlerde Yahudilerin küfürleri bir defa daha gözler önüne serilmekte ve bizzat kendi sözlerinden alınan örneklerle, reddedilmesi mümkün olmayan birer delil hükmünde yine kendi yüzlerine vurulmaktadır. Bu delillerin, onları nasıl bir köşeye sıkıştırdığı ve nasıl cevap vermekten âciz bir hâle getirdiği, bu ayetlerde açık bir şekilde görülecektir.

Bilindiği gibi Yahudilere, peygamberleri Musa (as.) vasıtasıyla Allah Teâlâ tarafından bir kitap gönderilmişti. Bu kitaba dayanarak, müşriklerle mücadele ediyorlar ve tevhid inancının onlar arasında da hâkim olmasını istiyorlardı. Ancak, bu isteklerinin gerçekleşmesi için, ellerinde bulunan kitabın delaletini kuvvetlendirecek, müşriklerle mücadelelerinde kendilerine yardımcı ola-

cak ve onları kuvvetli delilleriyle ikna edecek bir kitabın daha gönderilmesini bekliyorlardı. Gerçekten Allah Teâlâ bir gün, kulu ve peygamberi Muhammed'e (sas.), Yahudilerin bekledikleri bu kitabı gönderdi. Fakat Hazreti Muhammed'in peygamberliğini hazmedemeyen, kitabın ona indirilmesini hasetlikle karşılayan Yahudiler, bunları ret ve inkâr etmekten çekinmediler. Kendilerinden, Hazreti Peygamber'e indirilen kitaba inanmaları istenince, sadece kendi kitaplarına inandıklarını söylüyorlardı. Hâlbuki bu söyledikleri yalandı ve gerçekle herhangi bir münasebeti yoktu. Eğer Yahudiler, hakikaten kendi kitaplarına inanmış olsalardı, o kitap ellerindeyken Allah'ın peygamberlerinden kimini yalanlayıp kimini öldürürler miydi? Musa (as.) yanlarında ve Tur'un eteğindeyken, mucizelerin akıllarına durgunluk verdiği bir sırada, Allah'a söz vermişlerdi. Eğer gerçekten mü'min olsalardı verdikleri bu sözden dönüp buzağı heykeline tanrı diye taparlar mıydı? Kendilerine birçok peygamber gönderilmişti. Bu sebepten "Allah'ın milleti" olmakla övünüyorlar ve cennetin sadece kendilerine ait olduğunu sanıyorlardı. Fakat cennete kavuşmayı düşünmüyorlar, aksine hayatta bin sene kalmak isteyen müşriklerden daha çok dünya hırsıyla yanıp tutuşuyorlardı. Karıyla koca arasını açacak, insanları birbirine düşürüp cemiyetleri tarumar edecek her türlü büyünün, hile ve desisenin peşine takılmış, bu işlerde şeytanlarla dostluk kurmuşlardı. İşte bütün bu delilerle asıl yüzleri, tıynetleri ve karakterleri apaçık ortaya konan Yahudilerin, kendi kitaplarına iman ettiklerine inanılabilir mi? Bu sıfatlarıyla, kendi kitaplarını doğrulamak üzere yine Allah tarafından gönderilen Kur'an'a iman edecekleri umulabilir mi? Bu iki sorunun cevabını apaçık delilleriyle görebilmek için ilk ayete tekrar dönelim:

[87] Musa'ya kitabı vermiş, ondan sonra da birbiri arkasına peygamberler göndermiştik; Meryem oğlu İsa'ya da apaçık deliller vermiş, Rûhu'l-Kudüs ile onu teyit etmiştik. (Buna rağmen siz), ne zaman bir peygamber, size gönlünüzün hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, kibirlenip bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürmediniz mi?

[88] (Bir de kalkıp), "Kalplerimiz perdelidir." diyorlar. Hayır, Allah, küfürleri dolayısıyla onlara lanet etmiştir. Onlar ne kadar da az inanıyorlar.

87 Allah Teâlâ Yahudilere, Musa'yı (as.) peygamber olarak göndermiş, amel etmeleri için ona bir de kitap (Tevrat) indirmişti. Beşeriyetin başlangıcından beri, zaman zaman peygamberler göndermek ve bu peygamberler vasıtasıyla insanları doğru yola davet etmek, Allah Teâlâ'nın yeryüzünde cari olan sünnetlerinden biriydi. Ancak, bazen iki peygamber arasında geçen zaman, çok uzun oluyor ve insanlar, bu zaman içinde kendilerine gönderilen peygamberi unutuyor, şeriatından da yüz çevirip sapıklığa düşüyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ'nın Hadîd suresinin 16. ayetinde, mü'minlerin Allah'ı anmaları ve indirdiği kitaba bağlanmaları zamanının artık geldiğine işaret ettikten sonra, kendilerine kitap verilen bazı milletler gibi olmamalarını, zira bunlara peygamber gönderildikten sonra uzun zaman geçtiğini ve bu sebeple kalplerinin katılaştığını beyan buyurması, uzayan zamanın insanlar üzerindeki menfi tesirini göstermesi bakımından açık bir delil teşkil eder. Fakat Yahudilerin durumu böyle değildi. Musa (as.) ile İsa (as.) arasında birbiri arkasına ve sık sık peygamber gönderilmişti. Bu sebeple Yahudilerin peygamberler arasında geçen zamanın uzunluğunu ileri sürmeleri ve küfürlerine mazeret aramaya kalkışmaları mümkün değildi. Diğer taraftan, çok kısa bir zaman sonra gönderilen İsa'ya (as.), Tevrat ahkâmından bazısını teyit, aynı zamanda nübüvvetinin doğruluğunu ve Allah'ın vahyine mazhar olduğunu ispat eden apaçık deliller ve mucizeler verilmiş, Rûhu'l-Kudüs ile de takviye olunmuştu. Rûhu'l-

Kudüs, peygamberlere vahiy getiren Cebrail'den (as.) başkası değildi. Nitekim Nahl suresinin 102. ayetinde, Kur'an-ı Kerim'in Rûhu'l-Kudüs tarafından indirildiği beyan edilmiş, Hazreti Peygamber de Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir hadisinde, müşrikleri hicveden İslam şairi Hassân ibn Sâbit için dua ederek, "Allah'ım! Onu Rûhu'l-Kudüs ile teyit et." demiştir. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 16; Müslim, *Sahîh*, IV. 1933). Başka bir hadiste ise Hassân'a, "Onları hicvet; Cebrail seninle." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, IV. 1933).

İşte Musa'dan (as.) sonra peş peşe ve apaçık delillerle gelen bu peygamberlere rağmen, Yahudilerin tutum ve davranışları ne olmuştur? Bu sorunun cevabı, ayet-i kerimede, Yahudilerin yalanlamalarına imkân vermeyecek ve yaptıkları kötü davranışların ağırlığı altında en şiddetli azabı hak etmiş olanların sinmiş halleri içinde, onları köşeye sıkıştıracak ve lanete uğratacak bir istifhamla ortaya konarak, "Ne zaman bir peygamber, size gönlünüzün hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, kibirlenip bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?" denilmiştir. Bu ilahî hitap, Yahudilerin bizzat kendileri tarafından da yakinen bilinen bozuk karakterlerini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Filhakika Yahudiler, kendilerine gönderilen hiçbir peygambere yürekten inanmamışlardı. O peygamberlerin gölgesinde yaşamışlar, onlar sebebiyle gururlanıp kibirlenmişler ve onlar sayesinde kendilerini "Allah'ın milleti" ilan etmişlerdi. Fakat şehvetlerinin esiri olmaktan kurtulmaları ve doğru yolu bulmaları için, yine o peygamberler tarafından getirilen emir ve yasaklar karşısında gururlarına kapılıp onlara karşı gelmekten, emir ve yasaklarını hiçe saymaktan çekinmemişlerdi. İsa (as.) Cebrail ile teyit edilerek kendilerine gönderilmiş bir peygamber olduğu hâlde onu yalanlamışlardı. Ondan önce gönderilmiş olan Zekeriyya (as.) ve Yahya (as.) peygamberleri ise öldürerek dünyanın en büyük ve en şeni cinayetini işlemişlerdi. Şimdi onların, işledikleri bu şenaatlerden habersiz olmaları mümkün müdür? İşte aynı Yahudiler, geçmişteki atalarının izinden gitmekte, kendi kitaplarından peygamber olarak geleceğini öğrendikleri Muhammed'i (sas.) aynı şekilde yalanlamakta ve hatta öldürmek istemektedirler. Nitekim ayet-i kerimede, onların bu isteklerine de işaret edilmiştir. "Bir kısmını yalanladınız." ibaresi, geçmiş zaman (mazi) sigasıyla geldiği hâlde, "Bir kısmını da öldürüyorsunuz." ibaresi hâle de delalet etmek üzere geniş zaman (müzârî) sigasıyla gelmiş ve Hazreti Peygamber hakkındaki niyetlerine de bu ifade içinde yer verilmiştir. Gerçekten Yahudiler, daha önce işledikleri cinayetlerin bir benzerini daha işlemek istemişler ve Hayber'de Hazreti Peygamber'e zehirli koyun eti yedirerek onu öldürmeye teşebbüs etmişlerdi. Buhârî tarafından nakledilen bir hadisten öğrendiğimize göre bu zehirlenme hadisesinden sonra, üç sene kadar daha yaşamış olan Hazreti Peygamber, zehirden ileri gelen bir ağrıyı, vücudunda zaman zaman hissetmiş, ölüm hastalığında da zevcesi Hazreti Aişe'ye, aynı ağrının verdiği rahatsızlıktan söz etmiştir. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V. 137).

88 İşte, bir taraftan peygamberleri yalanlayan, bir taraftan da fırsat bulunca öldürmekten çekinmeyen bu azgın millet, bütün bu yaptıkları yetmiyormuş gibi, güya kendi peygamberlerine sadık ve inançlarında samimi olduklarını göstermek, aynı zamanda kendilerine bir mazeret bulmuş olmak için Hazreti Peygamber'in, kendilerini İslam'a davetine karşılık, Fussilet suresinin 5. ayetindeki, *"Bizi davet ettiğin şeye karşı kalplerimiz kapalıdır; kulaklarımızda ağırlık, bizimle senin aranda da perde vardır. Sen istediğini yap, biz de istediğimizi yapacağız."* manasında, "Kalplerimiz perdelidir." diyorlar. Fakat hayır; onlar ne çeşit mazeret bulurlarsa bulsunlar, hepsi de yalandır, sahtedir; onların kalplerinde perde de yoktur. Fakat geçmiş peygamberlerini yalanlamaları ve bazılarını da öldürmeleri dolayısıyla Allah onlara

lanet etmiş, rahmetinden uzaklaştırmıştır. Onlar bu sebeple, Hazreti Peygamber'in davetine icabet edemezler. Her ne kadar kitap ehlinden olsalar, Allah'a, kendi kitaplarına ve kendi peygamberlerine inanıyor sayılsalar bile, imanları azdır, sathidir. Kitapları vasıtasıyla getirilmiş bir şeriatları da vardır; fakat bu şeriatın ahkâmını düşünüp esrarını anlamaya çalışmazlar; onlara sarılıp amel etmek istemezler. Bu sebepledir ki iman onların ağızlarında sadece kuru bir sözden ibarettir. İşte Allah Teâlâ, Yahudilerde yokluğa karışmış olan bu imana bu şekilde işaret ettikten sonra, onların imandan yoksun bu hallerini, yeniden delillendirerek şöyle buyuruyor:

[89] Onlara, Allah katından yanlarındakini (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap geldiğinde –önceden kâfirlere karşı (böyle yardım edici bir kitabın gelmesini) bekleyip duruyorlardı– işte, önceden (geleceğini) bildikleri (bu kitap) gelince, onu inkâr ettiler. Bu sebepten Allah'ın laneti o inkârcıların üzerine olmuştur.

[90] Onlar, Allah'ın fazl u keremiyle kullarından dilediğine (kitap) indirmesine haset ederek O'nun (Muhammed'e) indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr etmekle, kendilerini çok kötü bir şey mukabilinde satmış oldular ve bu yüzden de gazap üzerine gazaba uğradılar. Zaten Allah'ın zelil eden azabı kâfirler içindir.

89 Yukarıda da işaret edildiği gibi, Yahudiler, kitap ehlinden olmakla beraber, iman yönünden çok zayıf bir millet idi. Kitap ehlinden olmaları dolayısıyla, zaman zaman putperest Araplarla münakaşaya giriyorlar ve tevhid inancının müdafaasını yapıyorlardı. Ayrıca kendi kitaplarında bir peygamberin geleceğini bildiren haberlere dayanarak, müşriklere, bir peygamber ve onunla birlikte bir de kitap geleceğini ve bu beklediklerinin gelmesiyle şirkin ortadan kalkıp tevhid inancının galip geleceğini söylüyorlardı. Gerçekten, Allah Teâlâ fazl u keremiyle, hem Yahudilerin ellerindeki Tevrat'ı doğrulayan, hem de tevhidin zaferi için, onlara müşrikler karşısında yardım edecek bir peygamber ve bir de kitap (Kur'an) gönderdi. Fakat onlar, geleceğini önceden bildikleri ve gelmesini bekleyip durdukları bu peygamber ve kitap gelince, inançlarının zayıf olması dolayısıyla bunlara cephe almaktan ve doğruluklarını inkâr etmekten çekinmediler. Onların bu davranışı, son derece iğrenç idi; Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıcı ve gazabını celbedici bir küfür hâliydi, işte bu sebeple onlar, Allah'ın lanetine müstahak oldular. Zaten O'nun peygamberlerini ve kitaplarını inkâr edenlerin akıbeti de budur.

90 Yahudilerin, Hazreti Peygamber'i ve ona indirilen kitabı inkâr etmelerinin sebebi, iman yokluğu olduğu kadar, Muhammed'in (sas.) peygamber olarak gönderilmesine ve Kur'an-ı Kerim'in de ona indirilmesine haset etmeleriydi. Çünkü İsrail lakabıyla anılan Yakup'tan (as.) İsa'ya (as.) kadar peş peşe gelen peygamberlerin hepsinin kavimlerinden çıkmış olması, Tevrat, Zebur ve İncil gibi üç büyük kitabın da yine kendi peygamberlerine indirilmesi, geleceğini bekledikleri son peygamberin de yine kendilerinden çıkacağına dair bir inanca sahip olmalarına yol açmıştı. Fakat bu Peygamberin Araplar arasından çıkarılması ve kitabın da ona gönderilmesi, haset damarlarının kabarmasına ve onlara şiddetle karşı koymalarına sebep oldu. Oysa Allah Teâlâ, fazl u keremiyle dilediğini peygamber seçer ve dilediğine kitap indirir. O'nu dilediği şeyi yapmaktan alıkoyacak veya dilemediği şeyi yapmaya mecbur edecek herhangi bir kuvvet düşünülebilir mi? Fakat Yahudiler, hasetliklerinin yol açtığı bu düşünceyle, küfrün en karanlık çukuruna düştüler. Daha önceleri, kendilerine gönderilen peygamberlerin kimini yalanlayarak, kimini de öldürerek en büyük azabı hak ettikleri, fakat her seferinde Allah'ın af ve mağfiretine mazhar oldukları hâlde, son defa gönderilen Hazreti Peygamber'i ve ona indirilen Kur'an'ı hasetlik yüzünden inkâr etmekle, nefislerini yeniden en iğrenç

şey mukabilinde satmış oldular ve böylece, işledikleri küfür üstüne küfürden sonra kat kat azabı hak ettiler. Bu azap, onları hem dünyada, hem ahirette zelil edecek bir azaptır. Nitekim dünyada bu zillete uğramışlar ve bütün milletlerin nazarında, horlanan, alay edilen, oradan oraya sürülen ve fırsat çıkınca öldürülen bir kavim hâline gelmişlerdir. Ahirette çekecekleri azap ise bunun kat kat üstünde olacaktır. Zaten Allah'ın, insanları hakir ve zelil eden azabı böyle kâfirler içindir. Her insanın ve her milletin bundan ibret alması gerekir; ta ki zelil ve makhûr olan Yahudilerin durumuna düşmesin. Ne garip bir tecellidir ki Hazreti Peygamber henüz gönderilmeden ence, müşrik Arapları, bir peygamberin geleceğini ve putlarını parçalayıp şirki ortadan kaldıracağını söyleyerek tehdit eden bu kavim, Hazreti Peygamber'in gelmesinden sonra ona karşı çıkmış; buna mukabil, tehdit ettikleri müşrik Araplar ise o peygambere sarılıp onun davasına hizmet yolunda canlarını feda etmekten çekinmemişlerdir. Garip bir tecelli olarak vasıflandırdığımız bu durum dahi, onların içine düştükleri sapıklığı göstermeye yeter bir delil teşkil eder. Oysa buna benzer daha pek çok delil vardır. Kur'an-ı Kerim, onların akıl ve mantığa sığmayan davranışlarından başka örnekler vererek onları köşeye sıkıştırmaya ve cevap vermekten âciz kalmış hallerini gözler önüne sermeye devam ediyor ve şöyle buyuruyor:

[91] Kendilerine, "Allah'ın indirdiğine iman edin." denildiğinde, "Biz, bize indirilene (Tevrat'a) inanırız." diyorlar ve Tevrat'tan başkasını, ellerindekini doğrulayıcı olarak (gönderilen) bir hak olmasına rağmen inkâr ediyorlar. (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "(Siz sadece kendinize indirilene) inanıyor idiyseniz, daha önce, Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"

[92] Musa size apaçık mucizeler getirmişti de sonra siz, zalimler olarak onun arkasından buzağıyı (niçin) tanrı edinmiştiniz?

[93] Sizden kesin söz almış, Tur'u da üzerinize dikerek, "Size verdiğimize (kitaba) sımsıkı tutunun ve (emirlerini) dinleyin." (demiştik). Onlar da "Dinledik ve isyan ettik." demişlerdi. Buzağı tutkusu, küfürleri yüzünden kalplerine iyice işlemişti. (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Eğer gerçekten mü'min kişiler idiyseniz, imanınız size ne kötü şeyler emrediyormuş!"

91 Hazreti Peygamber'in, Yahudileri Kur'an'a inanmaya davet etmesi, onun bir peygamberlik göreviydi. Mekke'deyken, şiddetli muhalefete rağmen müşrikleri nasıl imana davet etmekten geri kalmamış idiyse, Medine'ye hicretten sonra da bu görevi yürütecek ve ister müşrik olsun, ister Yahudi veya Hıristiyan olsun, herkesi imana davet edecekti; çünkü bu görev, kendisine Allah tarafından verilmişti. Ancak Yahudiler, bir evvelki ayette de işaret edildiği gibi, kitabın Hazreti Muhammed'e (sas.) indirilmesine haset ederek ona karşı çıktılar. Aslında Kur'an, kime indirilmiş olursa olsun, onu indirenin Allah Teâlâ olması dolayısıyla ona inanmaları gerekirdi. Nitekim yukarıdaki ilk ayette bu hususa işaret edilerek, *"Kendilerine, 'Allah'ın indirdiği Kur'an'a iman edin.' denildiğinde, 'Biz, bize indirilene inanırız.' demişlerdi."* denilmiş, fakat "Allah'ın Muhammed'e indirdiği kitaba iman edin." denilmemiştir. Bu sebeple onların Hazreti Peygamber'e haset etmelerini gerektirecek hiçbir gerekçeleri yoktur. Fakat onlar, Allah'ın indirdiği kitaba inanmamakla, aslında, Allah'a olan inançsızlıklarını ortaya koymuşlardır. Her ne kadar kendilerine, *"Allah'ın indirdiği Kur'an'a inanın."* denildiği zaman onlar, *"Biz, bize indirilene inanırız."* diye cevap vermişlerse de bu sözlerinin de yalan olduğu apaçık meydandadır. Çünkü Allah'ın indirdiği Kur'an'a inanmamakla Allah'a inançsızlıklarını ortaya koymaları, inançsızlık besledikleri Allah'ın indirdiği bir başka kitaba, yani Tevrat'a da inanmadıklarının delilini teşkil eder. Eğer Yahudiler, Allah'a karşı

inançsızlık göstermeselerdi, O'nun indirdiği Tevrat'a samimiyetle inandıkları gibi, yine O'nun tarafından indirildiğinde hiç şüphe olmayan ve ellerindeki kitabı aklen ve naklen teyit ve tasdik etmek için gelen Kur'an'a da inanırlardı. Fakat Allah'a inançsızlıkları, Tevrat'a yürekten inanmamaları neticesini doğurmuş, Kur'an'a ise hiç inanmamışlardır.

Allah Teâlâ, Yahudilerin, yalnız kendilerine indirilen Tevrat'a inandıklarını söylemelerinin nasıl yalan bir iddia olduğunu ispat etmesi ve yalanı yüzlerine vurması için Hazreti Peygamber'e yol göstermiş ve *"Ey Muhammed! Onlara de ki: Siz, sadece kendinize indirilen kitaba inanıyor idiyseniz, daha önce, Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"* buyurmuştur. Yahudiler, kendi kitaplarına bile inanmadıklarını ispat eden bu açık beyan karşısında, acaba savunmalarına yardım edecek bir cevap bulabilirler mi? Kendi kitaplarında, acaba peygamber öldürmeyi emreden yahut buna cevaz veren hükümler mi bulmuşlardır ki inançları bu hükümlere uymalarını gerektirmiştir? Yoksa bir peygamberin değil, fakat alelade bir insanın bile öldürülmesi haram kılındığı hâlde, onlar, ellerindeki kitaba inanmadıkları için mi bu cürmü işlemekten çekinmemişlerdir? Yahut bütün suçu atalarına yükleyip inançsız olmaları dolayısıyla, bu cürmü onların işlediklerini mi ileri süreceklerdir? Hâlbuki onlar, atalarıyla birlikte aynı ahlak ve aynı seciyeye sahip tek bir millettir. Ataları peygamberleri öldürmüş, bunlar da onlara tabi olup peşlerinden gitmişlerdir. Onların, Allah'ın peygamberlerine yaptıklarını, bunlar da O'nun başka bir peygamberine yapmaktadırlar. Eğer başarabilselerdi, onu da diğerleri gibi, büyü veya zehirle öldüreceklerdi. O hâlde, var olduğunu iddia ettikleri iman bu mudur?

92-93 Sonra, yine aynı tıynete sahip olan atalarına, Musa (as.) apaçık mucizeler getirmişti. Fakat bu mucizelere rağmen o zalimler, Musa'nın (as.) bir süre için yokluğunu fırsat bilerek buzağıyı tanrı edinmemişler miydi? Tur'un eteğinde bulundukları bir sırada, bu koca dağın mucizevi bir şekilde üzerlerine geldiğini hissettikleri zaman, Tevrat'a sımsıkı yapışmak ve emirlerini dinlemek hususunda Allah'a kesin söz vermiş olmalarına rağmen (2/Bakara, 63), bu sözden dönüp isyan etmemişler miydi? Elbette söz olarak, "Dinledik ve isyan ettik." dememişlerdi; fakat misakı anlayıp kabul etmişler, Tevrat'a sımsıkı tutunacaklarına ve emirlerini dinleyeceklerine dair Allah'a söz vermişler, sonra bu sözden dönerek, "İsyan ettik." diyenlerin durumuna düşmüşlerdi. Zaten onlardan, başka türlü bir davranış da beklenemezdi. Çünkü küfürleri sebebiyle buzağı tutkusu kalplerine iyice işlemişti. Bu da Mısır'da asırlarca kalmanın ve sığıra tapan Mısırlıların inanç ve itikatlarını benimsemenin bir neticesiydi. Bu tutkuyu kalplerinden hiçbir zaman atamamışlar, onun tesiriyle Allah'a isyan etmekten, peygamberlerini öldürmekten ve emirlerine kulak asmamaktan kurtulamamışlardı. İşte şimdi, babadan oğula ve nesilden nesile intikal eden bu tıynet ve bu seciyeyle Yahudiler, kendilerini imana davet eden Hazreti Peygamber'in karşısında bulunuyorlar ve ona, Kur'an'a değil kendilerine gönderilen Tevrat'a inandıklarını söylüyorlar. Ne kadar sahte bir inanç! Bütün bu cürümleri işledikleri aşikâr iken ve bunu kendileri de bilip dururken, Tevrat'a iman ettiklerini söyleyebilmeleri ne büyük bir cüret! Demek ki imanları, onlara bu cürümleri işlemelerini emrediyormuş! İşte bu noktada Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'in eline bir hüccet daha vermiş ve ona yol göstererek, "Ey Muhammed! Onlara de ki: Eğer siz gerçekten mü'min kişiler idiyseniz, imanınız size ne kötü şeyler emrediyormuş!" buyurmuştur. Aslında gerçek iman, insanı cürme değil, hayırlı işlere sevk eden, kötü düşünce ve davranışlardan da uzak tutan imandır. Bu sebeple, gerçekten mü'min olan kişiden de kötü işler değil, sadece iyi ve güzel işler sudur eder; aynı zamanda kişinin, kendisine vaat olunan cennet nimetlerine kavuşmasına ve ebedî saadete ulaşmasına vesile

olur. Hâlbuki Yahudilerden, buzağıya tapmaktan, Allah'ın ahdini bozmaktan ve peygamberlerinden kimini yalanlayıp kimini öldürmekten başka ameller sâdır olmamıştır. O hâlde bunlar, hangi inançlarının ve hangi fiil ve davranışlarının karşılığı olarak kendileri için cennet nimetlerinden bir nasip bekleyebilirler? İşte burada da Allah Teâlâ, Sevgili Peygamberini yeni bir hüccetle teçhiz ederek Yahudilerin karşısına dikmiş ve ona şöyle buyurmuştur:

[94] (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Allah katında ahiret yurdu başkalarına değil de sadece size ait ise, (bu inancınızda da) samimiyseniz haydi ölümü isteyin."

[95] (Fakat) kendi elleriyle işleyip çıkardıkları cürümlerinden dolayı ölümü asla istemeyeceklerdir. Allah, elbette zalim olanları en iyi bilendir.

[96] Sen, onların, hayata başkalarından ve hatta her biri bin sene yaşamayı temenni eden müşriklerden bile çok daha düşkün olduklarını görürsün. Hâlbuki uzun yaşamak, hiçbirini azaptan kurtarmayacaktır. Allah, elbette yaptıklarını hakkıyla görendir.

94-95 80. ayette ve tefsirinde gördüğümüz gibi Yahudiler, kendilerine sayılı günler dışında asla ateşin dokunmayacağını ve bu sebeple, cennetin sadece kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Fakat bu iddia, 81. ayette, suçu ve günahları kendilerini çepeçevre kuşatan kimselerin ebediyyen cehennemde kalacakları bildirilerek reddedilmişti. Yukarıdaki ayette ise yine bu iddiadan kaynaklandığı anlaşılan bir inancın, Yahudileri yeniden köşeye sıkıştıran bir hüccetle nasıl çökertildiği apaçık görülecektir. Kendilerini, "Allah'ın milleti" (şa'bullâh) olarak gören ve kendilerine indirilen kitaba inandıkları iddiasında bulunan Yahudiler, bu iddianın tabii bir neticesi olarak, cennetin de kendilerine ait olacağına inanıyorlar ve 111. ayette de görüleceği gibi, "Yahudi olanlardan başkası cennete asla giremeyecektir." diyorlardı. İşte, yukarıdaki ayetle getirilen ve onları bir daha cevap veremez hâle düşüren hüccet, bu inançlarının boş bir hayalden ibaret olduğunu kafalarına iyice sokmak içindir. Cennet, şüphesiz, ahirete inanan her insanın girmeye can attığı bir yerdir. İnsan, dünyada ne kadar yaşarsa yaşasın, ölüm er geç gelecek ve onu ahiret yolculuğuna çıkaracaktır. Bu yolculuğun sonu ise inananlar için cennetle, inançsızlar için de cehennemle noktalanacak ve ebedî hayat bunlardan birisiyle tekrar başlayacaktır. Dünyanın geçici hayatını, cennetin ebedî hayatına tercih edebilecek aklı başında bir insan (kâfir bile olsa) düşünülemeyeceğine göre, Allah'a kulluk görevini hakkıyla yapıp da cennete girmeyi umut eden her insanın, dünya hayatını bir an evvel terk edip cennete gitmek istemesi kadar tabii bir şey tasavvur olunamaz. İslam tarihi, gazveleri ve harpleri fırsat bilerek şehit olmayı ve Allah'ın vaat ettiği cennet nimetlerine kavuşmayı temenni eden mü'minlerin sayısız menkıbeleriyle doludur. İşte, şüphe götürmez bu gerçek karşısında, Yahudilerin de görüş ve inançlarının yahut tutum ve davranışlarının böyle olması ve her fırsatta, bir an evvel kendilerine ait olduğuna inandıkları cennete gitmeyi ve ebedî saadete kavuşmayı istemeleri icap ederdi; çünkü her mü'minin tabii isteği bu idi. İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyle Sevgili Peygamberine bu konuda yol göstermiş ve Yahudilerin, kendilerine ait olduğunu sandıkları cennete gerçekten gitmek isteyip istemediklerini, istiyorlarsa, bu isteklerinde samimi olup olmadıklarını sınamak için onlara şöyle demesini emretmiştir: "Eğer cennetin gerçekten size ait olduğuna inanıyorsanız ve bu inancınızda da samimiyseniz haydi oraya gitmek için ölümü temenni edin de görelim." Fakat, hayır! Kâfirlerin içindekilerini de dışındakilerini de gizlediklerini de açığa vurduklarını da en iyi bilen Allah Teâlâ, onların cennete gitmeyi arzu etseler bile, ölümü temenni edemeyeceklerini, çünkü işledikleri hadsiz hesapsız cürümleriyle oraya girmeye hak kazanamadıklarını

bütün açıklığıyla gözler önüne sermiştir. Ölümü temenni edememeleri ve dünya hayatını kaybetmekten korkmaları, işledikleri cürümlerden dolayı başlarına gelecek akıbeti, kendilerinin de çok iyi bilmelerinden ileri geliyordu. Eğer dünyada iyi ameller işleyip bu amellerinin karşılığı olarak ahirette kazanacakları cennet nimetlerinden birazcık emin olsalardı, yeryüzünde tek bir Yahudi kalmaz, hepsi de ahiretin yolunu tutardı. Hele dünyada, horlanan, hakir görülen ve her çeşit zillete uğrayan bir millet için, dünya hayatını terk edip cennetin en mutena köşesine yerleşmek söz konusu olunca, onları bir saniye bile yeryüzünde tutmak mümkün olmazdı.

96 Fakat bunların hepsi, Yahudiler için erişemeyecekleri bir hayaldi. Kendilerini böyle avutuyorlar ve dünya nimetlerine sımsıkı sarılarak onlardan bir an da olsa ayrılmak istemiyorlardı. Allah Teâlâ, onların bu hâlini, Hazreti Peygamber'e tasvir ederek anlatmış ve onların, hiç ölmek istemeyen müşriklerden daha çok hayata düşkün olduklarını haber vermiştir. Ayet-i kerimede müşriklerin bin sene yaşamak istediklerine işaret edilmişse de bu rakam, kesretten kinayedir ve Araplar arasında, sayıların sonu, sayılması itibariyledir. Fakat Yahudiler, işledikleri büyük cürümlerin tabii bir neticesi olarak ahirette uğrayacakları şiddetli azabın korkusuyla, dünyada ister bin sene yaşamak istesinler, ister dünyadan ayrılmayı hiç arzu etmesinler, neticede, her insan gibi ölümün pençesine düşecekler ve ahirette kendilerini bekleyen akıbete kavuşacaklardır. Uzun yaşamak, onları azap yüklü bir akıbetten asla kurtaramayacaktır. Allah, şüphesiz, onların yaptıklarını da yapacaklarını da çok iyi bilir ve görür. Bu sebeple, hiç kimsenin ve hiçbir kâfirin, fiilini gizleyerek, kendisini O'nun kabzasından kurtarmaya gücü yetmeyecektir.

Yahudilerin, yalnız kendilerine indirilen kitaba inandıklarını ileri sürerek Hazreti Peygamber'in davetine sırt çevirmeleri, müteakip ayetlerde de söz konusu edilmiş ve mazeretlerinin reddi hususunda, Hazreti Peygamber'e yol gösterilerek şöyle buyurulmuştur:

> 97 (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Kim Cebrail'e düşman olursa, (bilsin ki) işte o Cebrail, daha önceki kitapları doğrulayan, mü'minler için hidayet ve müjde olan Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir."
>
> 98 "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, (yine bilsin ki) Allah, muhakkak kâfirlerin düşmanıdır."

97-98 Yahudilerin "Allah'ın milleti" olduklarını ve bu sebeple cennetin yalnız kendilerine ait bulunduğunu ileri sürerek Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a iman etmemelerinin, garip olduğu kadar akıl ve mantık dışı bir başka sebebi daha vardı; o da Hazreti Peygamber'e vahiy getiren Cebrail'e akıl almaz bir şekilde düşmanlık beslemeleriydi. Yukarıdaki ayetin, Tirmizî, Nesâî ve Ahmed ibn Hanbel tarafından nakledilen nüzul sebebinden anlaşıldığına göre, Yahudilerden bir grup, Hazreti Peygamber'e gelerek bazı sorular soracaklarını, bunları bildiği takdirde kendisinin peygamber olduğuna inanacaklarını söylemişlerdir. Sordukları ilk sorulara karşılık Hazreti Peygamber'den aldıkları cevaplar, Yahudileri tatmin etmiş olmakla beraber, kendisine vahiy getiren melek hakkında sordukları son soruya karşılık olarak aldıkları "Cebrail" cevabı, onların Hazreti Peygamber'den yüz çevirmelerine sebep olmuştur. Konuyla ilgili olarak nakledilen haberlerde, Yahudilerin, Hazreti Peygamber'e şöyle dedikleri görülür: "Cebrail bizim düşmanımızdır. Çünkü o, harp, kıtal, azap ve kan dökümü getirir. Eğer sana vahiy getiren meleğin rahmet ve bolluk getiren Mikail olduğunu söyleseydin, sana inanır, peşinden gelirdik." (Hadis için bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, I. 274).

Bu hadise üzerine, Allah Teâlâ yukarıdaki aye-

ti indirmiş ve Peygamberi vasıtasıyla Yahudilere ihtarda bulunarak şu gerçeği hatırlatmıştır: Onların düşman oldukları Cebrail, daha önceki peygamberlere indirilen kitapları doğrulayan ve mü'minlere hidayet ve müjde olan Kur'an'ı, Allah'ın izniyle ve Allah katından getiren bir melektir. O ancak bir emir kuludur ve onun kendiliğinden bir şey getirmesi mümkün değildir. Bununla beraber Yahudiler, utanç verici hallerini ve gizli kalması gerektiğine inandıkları sırlarını Hazreti Peygamber'e haber veriyor diye Cebrail'e düşman olmuşlardı. Allah'ın peygamberlerinden kimini yalanlayıp kimini öldüren, kendilerini diğer milletlerden üstün görüp cenneti yalnız kendilerine ait sanan, emir kulu olmaları dolayısıyla sadece Allah'ın kendilerine verdiği emirleri yerine getiren meleklerin kimine muhabbet besleyip kimine düşman kesilen Yahudilerin şunu iyice bilmeleri gerekir ki her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ve Mikail'e düşman olur, küfür işlerse, Allah da böyle kâfirlerin düşmanıdır. Yahudiler, Hazreti Peygamber'e inanmamakla, ondan önceki peygamberleri yalanlayıp öldürmekle ve vahiy getiren Cebrail'e düşman olmakla, Allah'a inançsızlıklarını ve düşmanlıklarını ortaya koymuşlardır. Bu sebeple, Allah da onlara düşman muamelesi yapacak ve düşmanlıklarının cezasını en pahalı bir şekilde ödetecektir.

Allah Teâlâ, Yahudilere bu kötü akıbeti hatırlatıp onları bir daha uyardıktan sonra, Hazreti Peygamber'e hitap ederek, Kur'an-ı Kerim'e işaretle, hususi manada Yahudilerin, umumi manada da fasıkların bu kitap karşısındaki tutumlarını anlatmış ve son defa onların çirkin davranışlarından yeni bir örnek vererek şöyle buyurmuştur:

99 Biz sana apaçık ayetler indirdik; onları fasıklardan başkası inkâr etmez.

100 Oysa Yahudiler, ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa, onlardan bir zümre bu ahdi bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez.

101 Onlara Allah katından ellerindeki kitabı doğrulayan bir peygamber geldiği zaman, kendilerine kitap verilenlerden bir zümre, sanki bilmiyorlarmış gibi, Allah'ın kitabını arkalarına attılar.

102 (Sonra da), şeytanların, Süleyman'ın hükümranlığı aleyhine uydurup söyledikleri şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman küfretmemişti. Asıl şeytanlar, sihri ve Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirilen şeyleri insanlara öğreterek küfretmişlerdi. Oysa bu iki melek, "Biz fitneyiz; (sakın bize kanıp) küfretme." demedikçe, hiç kimseye bir şey öğretmezlerdi. (Buna rağmen, öğrenmek isteyenler), bu ikisinden, kişiyle karısının arasını bozacak şeyleri öğreniyorlardı. Gerçi Allah'ın izni olmadıkça bu öğrendikleriyle hiç kimseye zararlı olamazlar. Onlar ise kendilerine fayda değil zarar verecek şeyleri öğrenirler. Şüphesiz onlar, bunu satın alan kimselerin ahirette nasibi olmadığını biliyorlardı. Keşke kendilerini ne kötü bir şeye mukabil satmış olduklarını da bilselerdi.

103 Eğer onlar iman etmiş ve (Allah'tan) sakınmış olsalardı, Allah katından gelecek sevap (kendileri için) daha hayırlı olurdu. Keşke bunu bilselerdi.

99-100 Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ tarafından Hazreti Peygamber'e vahyedilmiş bir kitaptır. Vahyin yüksek bir makamdan, yani rubûbiyet makamından gelmiş olması dolayısıyla, çok defa vahiy, inzal (indirmek) kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu sebeple, kelimeyi maddi manada yüksek bir yerden daha aşağıdaki bir yere indirmek manasında anlamamak gerekir. Rubûbiyet makamından peygamberlik makamına Cebrail (as.) vasıtasıyla getirilen Kur'an-ı Kerim'in, Bakara suresinin ilk ayetinde de beyan edildiği gibi, Allah katından geldiğinde hiçbir şüphe yoktur ve bizatihi açık ayetlerden müteşekkil olup onun Al-

lah katından geldiğini doğrulayacak veya ayetlerini açıklığa kavuşturacak başka delil ve ayetlere muhtaç değildir. Bu sebeple, akl-ı selim sahibi olan ve asli yaratılışı bozulmamış bulunan her insan, herhangi bir delile ihtiyaç duymadan ihtiva ettiği itikadi meseleleri ve delillerini, çeşitli konulardaki edebî ve amelî ahkâmı ortaya koyuşunda insanları âciz bırakan eşsiz üslup ve tertibiyle onun Allah katından geldiğini kabul ve tasdik eder. Buna mukabil, salim bir akıldan yoksun, fıtratları bozulmuş, hakkı arama güçlerini kaybetmiş ve böylece doğru yoldan sapmış, hak yerine batıla yönelmiş olanlar ise hem hasetlikleri, hem de inatları yüzünden onu inkâr etmekten çekinmezler. İşte, Yahudiler bunlardandı. Fıtratları bozulmuş, hakkı arayıp bulma güçlerini kaybetmiş, Hazreti Peygamber'e açıktan cephe alıp Kur'an-ı Kerim'i de inkâr etmişlerdi. Zaten başka türlü bir davranış da beklenemezdi. Müslümanlarla peş peşe yaptıkları ahitleri bile, onlardan bir zümre bozup atmamış mıydı? Ancak bu "zümre" sözünden, ahitleri bozanların az sayıda oldukları, çoğunun ahitlerine sadık kaldığı anlaşılmamalıdır. Zira ahitleri bozmak, verdikleri sözden dönmek, onların asli tıynetleri olmuş, eski devirlerden beri bu işi yapagelmişlerdir. Bu bakımdan onların büyük çoğunluğunun fıtratları bozuktur ve ahde vefaları yoktur; çünkü çoğu imansızdır.

101 Keza ister Yahudi, ister Hıristiyan olsun, kitap ehlinden yine çoğunluğu teşkil eden bir zümre, kendi kitaplarıyla övünüp müşriklere karşı onu hüccet olarak kullanıp dururken, Allah tarafından, kitaplarını teyit ve tasdik eden bir Peygamber gönderilince, ellerindeki kitabı arkalarına atıvermişlerdi. Oysa bu Peygamberin sıfatları, kitaplarında, İsmailoğullarından geleceği haber verilen peygamberin sıfatlarına tam manasıyla uyuyordu; sözleriyle ve itiraflarıyla Musa'nın (as.) peygamberliğini, getirdiği şeriatın doğruluğunu tasdik ediyor, aynı zamanda, Yahudilerin kitaplarında yaptıkları tahrifleri, kitabın bir kısmiyle amel edip bir kısmını terk ettiklerini onlara ihtar ile haber veriyordu. İşte, Yahudiler, Allah katından böyle bir peygamberin gelip kitaplarını doğruladığını görünce, sanki ellerindeki kitabın Allah tarafından peygamberleri Musa'ya (as.) indirilmiş bir kitap olduğunu bilmiyorlarmış gibi onu arkalarına atıyorlar. Burada şuna işaret etmek gerekir ki ayet-i kerimedeki, "Allah'ın kitabını arkalarına attılar." ibaresinden, Tevrat'ın tamamını attıkları manası anlaşılmamalıdır. Atılan kısım, Hazreti Peygamber'in geleceğini haber veren ve onun sıfatlarını açıklayan, ona iman etmeyi ve tabi olmayı emreden ayetlerdir. Ancak, kitabın bir kısmına inanıp onunla amel etmek, bir kısmını da inkâr edip arkaya atmak, onun tamamını atmak demek olacağından, ayet-i kerimede bu mana ifade edilmiş ve "Allah'ın kitabını arkalarına attılar." denilmiştir.

Netice itibarıyla, kendilerine kitap verilenlerden bir zümre, yani Yahudiler, ellerindeki kitabı doğrulayan Hazreti Peygamber'in gönderilmesi üzerine, kendi kitaplarını bile inkâr etmekten çekinmediler; sonra da Hazreti Peygamber'e karşı içlerinde besledikleri hasedin sebep olduğu bir kin ve düşmanlıkla onun karşısına dikilip onunla mücadeleye giriştiler.

102-103 Yahudilerin Hazreti Peygamber'e karşı giriştikleri mücadele, ayet-i kerimede, *"Şeytanların, Süleyman'ın hükümranlığı aleyhine uydurup söyledikleri şeylere tabi oldular."* beyanıyla ifade olunmuş ve bununla, onların Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a tabi olacakları yerde, Hazreti Süleyman hakkında şeytanlar tarafından uydurulup ileri sürülen bir takım sözlere tabi oldukları kastedilmiştir. Ayet-i kerimede sözü edilen şeytanın, En'âm suresinin 112. ayetinde tarif edilen insan veya cin şeytanı olduğu anlaşılır. Bu ayette şöyle buyurulmuştur: *"Böylece, her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar, insanları kandırmak için yaldızlı sözlerle bir takım vesveseler telkin ederler."* Bu ayetin ışığı altında şu husus iyice anlaşılmış olmaktadır ki ister insan şeytanları, ister cin şeytanları olsun, kötü ruh-

lu bir takım yaratıklar, Hazreti Süleyman'ın hükümranlığı sırasında, bir takım asılsız iddialarda bulunmuşlar ve bu hükümranlığın sihir ve tılsım esası üzerine kurulduğunu, hatta daha da ileri giderek, Hazreti Süleyman'ın putperest zevceleri yüzünden dinden çıkıp putlara taptığını ileri sürmüşlerdir. Hz. Süleyman'ın (as.) Yahudilere gönderilen peygamberlerden biri olduğu ve onun hakkında bu çeşit iftiralarda bulunan şeytanların da yukarıda mealine işaret ettiğimiz ayet-i kerimeyle belirtilen insan şeytanlarından olduklarını düşünülürse onun aleyhinde asılsız söz söyleyenlerin yine Yahudiler olduğu neticesine varılır. Filhakika, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta da Hazreti Süleyman aleyhine söylenmiş buna benzer iftiraların yer aldığı görülür. (Mesela Hz. Süleyman'ın (as.) zevcelerine tabi olarak doğru yoldan uzaklaştığı yolundaki iddialar için bkz. Ahd-i Atîk, 1. Krallar, bâb 11).

Kur'an-ı Kerim, yukarıdaki ayet-i kerimeyle, gerek Yahudilerin Hazreti Süleyman hakkındaki bu asılsız iddialarını ve gerekse bu iddiaların kaynağını teşkil eden tahrif edilmiş Tevrat metinlerini, "Hâlbuki Süleyman küfretmemişti." diyerek kesin bir şekilde reddetmiştir. O hâlde asıl küfredenler, Allah'ın peygamberine küfür isnat etmekten çekinmeyen, sihri ve Babil'de Hârût ve Mârût adlı iki melekten öğrendikleri sihir kabilinden şeyleri insanlara öğreten insan kılıklı, fakat şeytan ruhlu bu Yahudilerdir.

Yahudilerin Babil'de Hârût ve Mârût adlı iki melekten öğrendikleri şeylerin, sihir kabilinden bir takım şeyler olsa bile, sihir olmadığı, ayette gerek sihrin ve gerekse bu iki melekten öğrenilen şeylerin, ayrı ayrı zikredilmesinden anlaşılmaktadır; ancak sihirden ayrı olan bu şeylerin ne olduğu açıklanmamıştır. İsmi zikredilen iki melek hakkında da açıklayıcı herhangi bir bilgi mevcut değildir. Müfessirlere göre Hârût ve Mârût, iki melek olabileceği gibi, Allah tarafından bazı güçlerle teçhiz edilmiş melek huylu iki insan da olabilir. Ancak bunların hüviyetlerini tespit etmek mümkün olmadığı için, tefsir kitaplarında yer alan değişik görüşleri burada tekrar etmekte herhangi bir fayda yoktur. Fakat ayet-i kerimeden anlaşılan mana şudur ki şeytan ruhlu bu Yahudiler, bir taraftan sihri, bir taraftan da Hârût ve Mârût'un sahip olduğu birtakım bilgileri öğrenmişler ve bunları halka da öğreterek onlarla amel etmelerini sağlamışlardır. Hârût ve Mârût, aslında, kendilerine Allah tarafından verilen ve tatbik edildiği takdirde insanlara büyük zararı dokunacak bu bilgileri hiç kimseye öğretmiyorlar, öğrettikleri zaman da zararını hatırlatıyorlar ve insanları küfre götüreceğini söylüyorlardı; kısacası, öğrenmekte ısrar edenleri, tehlikesiyle ikaz ediyorlardı.

İşte, Yahudiler, mahiyeti Kur'an-ı Kerim'de açıklanmayan sihir ve sihir cinsinden bir takım bilgilere tabi olarak, kişiyle karısının arasını bozacak, aileleri ve cemiyetleri birbirine düşürecek davranışlara girişmişlerdi. Her ne kadar Yahudilerin sihir veya büyüye dayanarak giriştikleri bu davranışlarla, Allah'ın izni olmadıkça herhangi bir kimseye zarar vermeleri mümkün değilse de sihre inanarak ve olağanüstü bazı kuvvetlere sahip olduklarını düşünerek bir takım şeyler yapabileceklerini zannetmeleri, aslında, sadece kendileri için zararlıydı; ne var ki Yahudiler, bunu anlamayacak kadar akıldan yoksunlardı. Sihir adına öğrendikleri şeyin, kendilerine zararı dokunan, fakat faydası da bulunmayan şeyler olduğunu düşünemiyorlardı.

Sihir, sebebi gizli olan ve insan tahayyülünde cereyan eden hakikat dışı birtakım şeylerdir ki aslı, hile ve hud'aya dayanır. Kur'an-ı Kerim'de sihrin tavsifi yapılmış ve Firavunun sihirbazlarıyla Musa (as.) arasında cereyan eden bir gösteriden söz edilerek sihirbazlar tarafından atılan ip ve değneklerin, Musa'ya (as.) koşuyorlarmış gibi göründüğü bildirilmiştir. (20/Tâhâ, 66). Aynı hadiseyle ilgili olarak A'râf suresinin 116. ayetinde ise sihirbazların, halkın gözlerini büyüleyip onlara korku saldıkları belirtilmiştir. Bu açıklamaya göre sihir, gözü aldatmak ve olan hadiseyi gizli

bir sebebe dayanarak, olduğundan farklı göstermek şeklinde tarif edilebilir. Ancak, bunu yapabilmek için bir takım marifetlere, bilgilere sahip olmak gerekir. İşte bu noktada, bilgi ve marifet söz konusu olunca, sihrin de kendine has usul ve metotları bulunan bir ilim dalı olduğu neticesine varılır ki her çeşit ilimde olduğu gibi, bunda da ona vâkıf olmuş, usul ve metotlarını kavramış mütehassıslar vardır ve bunlara "sihirbaz" denir. Keza her ilmin, insanların menfaatine kullanıldığı zaman faydalı ve övülmeye layık olduğu düşünülürse sihrin de bu yönden öğrenilmesinde herhangi bir mahzur olmayabilir. Nitekim ayet-i kerimede, Hârût ve Mârût'un bu konuda bilgi sahibi olduğuna ve bu bilginin Allah Teâlâ tarafından ilham edildiğine işaret olunduğu gibi, bu bilgiyi elde etmek isteyenlere de onları uyardıktan sonra verdikleri belirtilmiştir. Müfessirlere göre bu uyarma, bilgiyi aldıktan sonra, onunla amel edenler içindir. Kim sihri öğrenir ve onu amelî sahada tatbik ederse küfür işlemiş olur; fakat onu öğrenmekte, tatbikinden sakınıldığı takdirde bir mahzur yoktur. Bu, tıpkı kimyevi maddeler arasında yer alan bir zehir gibidir ki eczacılıkta çeşitli hastalıklar için tedavi için kullanıldığı hâlde, kötü niyetli bir kişinin elinde öldürücü bir silah olur.

İşte, Yahudiler, ellerindeki kitabı doğrulayan bir Peygamber gelince, bu Peygambere ve ona indirilen kitaba tabi olacakları yerde, hasetlikleri yüzünden, o Peygamberi müjdeleyen kitaplarını arkalarına atmışlar, sonra da Hârût ve Mârût'a verilen bir takım bilgilere ve sihre tabi olarak, insanları birbirine düşüren oyunlara girişmişlerdir. Tevrat, sihri öğreten ve onu tatbik eden kimseleri uyarmış ve bu gibi kimselerin puta tapanlarla aynı derecede olduklarını bildirmiş olduğu için, Yahudiler, kendilerinin ahirette nasipleri bulunmadığını elbette biliyorlardı. Fakat bunu bilmelerine rağmen, inatları yüzünden, küfür işlemekten ve ahiretlerini kötü bir şey mukabilinde satmaktan çekinmemişlerdir. Hâlbuki onlar, sihre, hile ve desiseye tabi olacaklarına, Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a tabi olsalardı yahut da hiç olmazsa Hazreti Peygamber'in geleceğini müjdeleyen ve ona uymayı emreden kendi kitaplarına inanmış ve haram kıldığı şeyleri işlemekten sakınarak Allah'a sığınmış olsalardı, ahiret için kazanacakları sevap, kendileri için çok daha iyi olurdu. Fakat onlar, kafalarını sihirle meşgul ederek bu gerçeği bilip anlamaktan uzak kaldılar ve her zaman olduğu gibi batılı hakka yeğ tuttular.

İşte, yukarıdan beri, Bakara suresinin bir hayli yekûn tutan ayetlerini, Allah Teâlâ sırf Yahudilere tahsis ederek onların Mısır esaretinden kurtuluşundan mukaddes arza gelip yerleşmelerine kadar geçen zaman içerisinde, inanç yönünden iniş çıkışlarını, isyanlarını, küfürlerini, her isyandan sonra, akıllarını başlarına alırlar diye yeniden bağışlanıp çeşitli nimetlerle taltif olunmalarını, fakat yine de küfür yolunu seçip peygamberlerinden kimini yalanlayıp kimini öldürmelerini, son defa gönderilen Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a inanmamak için kendi kitaplarında yaptıkları tahrifleri, bazen nasihate, bazen ihtara ve bazen de şiddetli azap ile tehdide bağlı olarak, bütün açıklığıyla gözler önüne sermiştir.

Aşağıdaki ayetlerde ise Müslümanlara hitap edildiği görülecektir. Bununla beraber, hususi manada İslam düşmanı, umumi manada da din düşmanı olarak temayüz eden Yahudilerden yine söz edilecek, zaman zaman Hıristiyanlar da işaret olunarak, Müslümanların, onların tasallutundan, sataşmalarından veya tecavüzlerinden korunmaları için onlara yol gösterilecek, düşmanların itham ve iddialarına, onları yine köşeye sıkıştıran, akılları olsa sıkıştıkları o köşeden başlarının ucunu bile gösteremez hâle getirecek yahut imana gelmelerini sağlayacak cevaplar verilecektir. İşte bu umumi mana içerisinde Allah Teâlâ mü'minlere, Yahudilere benzememek hususunda ilk edep dersini vererek şöyle buyuruyor:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقُولُوا۟ رَٰعِنَا وَقُولُوا۟ ٱنظُرْنَا وَٱسْمَعُوا۟ ۗ وَلِلْكَٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَّا يَوَدُّ
ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ وَلَا ٱلْمُشْرِكِينَ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْكُم مِّنْ خَيْرٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۚ وَٱللَّهُ يَخْتَصُّ
بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

104 Ey iman edenler! (Peygamber'e) "râinâ" demeyin; "unzurnâ" deyin ve (onu) dinleyin. Kâfirler için elim bir azap vardır.

105 Ehl-i kitaptan olan kâfirler ve müşrikler, Rabbinizden size bir hayır gelmesini hiç arzu etmezler. Oysa Allah, rahmetini dilediği kimseye tahsis eder. Allah, büyük lütuf ve ihsan sahibidir.

Görüldüğü gibi bu iki ayet-i kerimede hitap, Yahudilerden Müslümanlara intikal etmiş, fakat Yahudilerle Müslümanlar arasındaki münasebetlerle ilgili bazı meseleler üzerinde durulmuş olması dolayısıyla, konunun ağırlık noktasını yine Yahudiler teşkil etmiştir. Hatta ikinci ayette, kitap ehlinden olan kâfirlerle müşriklerden söz edilerek Hıristiyanlara da işaret edilmiş olsa bile, ağırlığın yine Yahudiler üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. İlerideki ayetlerde de bu husus açıkça görülecektir. Bu bakımdan, yukarıdaki iki ayeti ve bundan sonra gelecek olan diğer ayetleri, isyan, küfür, fitne ve fesat halleriyle bozuk tıynetlerini teferruatıyla yüzlerine vuran önceki ayetlerin siyakı içinde mütalaa etmek gerekir. Buna göre Allah Teâlâ, bu ayetlerde, mü'minlere hitap ederek tıynetlerini ve karakterlerini artık yakından bildikleri Yahudiler gibi edepsiz olmamaları, edep dışı söz ve fiillerden sakınmaları ve o kâfirlerin akıbetine düşmemeleri için uyarıyor ve şöyle buyuruyor:

104 Ey iman edenler! (Peygamber'e) "râinâ" demeyin; "unzurnâ" deyin ve (onu) dinleyin. Kâfirler için elim bir azap vardır.

105 Ehl-i kitaptan olan kâfirler ve müşrikler, Rabbinizden size bir hayır gelmesini hiç arzu etmezler. Oysa Allah, rahmetini dilediği kimseye tahsis eder. Allah, büyük lütuf ve ihsan sahibidir.

104 Müslümanlara yöneltilen bu hitapta, Hazreti Peygamber'e karşı "râinâ" sözünün söylenmesinden onları nehiy, fakat bu söz yerine "unzurnâ" denilmesini ve Hazreti Peygamber'e kulak verilip sözlerinin dinlenmesi emri vardır. "Râinâ" ne demektir ve Allah Teâlâ, Müslümanların bu kelimeyi Hazreti Peygamber'e karşı kullanmalarını niçin yasaklamıştır?

"Râinâ", murâât mastarından emir sigasındaki "râi" ile "nâ" zamirinden meydana gelmiş bir kelimedir. Murâât, lügatte, murakabe etmek, bir işin nereye varacağını gözetmek, birisine kulak verip dinlemek manalarına gelir. Buna göre "râinâ" kelimesinin, "Bizi gözet!", "Bizi dinle!" manasına geldiği anlaşılır. Ve filhakika Hazreti Peygamber, ashabına, kendisine nazil olan ayetleri tebliğ ettiği yahut din işlerinden bazı şeyleri onlara öğretmeye başladığı zaman, sahabeden bazısı, "Bizi gözet; anlattığın şeyleri iyice anlamamız için bize mühlet ver; soracağımız sorular için bize izin ver." gibi manalara gelmek üzere râinâ yâ resûlallâh derlerdi. İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayetle, bu kelimenin kullanılmasını menetmiştir. Bunun sebebi de tefsirlerde açıklandığına göre yine Yahudilerdir. Çünkü Yahudiler, Müslümanların Hazreti Peygamber'e zaman zaman râinâ yâ resûlallâh diye hitap ettiklerini fark edince, onlar da Hazreti Peygamber'in yanında aynı kelimeyi kullanmaya başlamışlardı. Ancak Yahudilerin, ağızlarını yayarak ve dillerini bükerek, keli-

meyi farklı şekilde söyleyişlerinde çirkin bir kasıt vardı ve bu kasıt, farklı söyleyişle kelimenin kazandığı manadan da açıkça anlaşılıyordu. Hazreti Peygamber'e hitap ederken "râinâ" diyorlar ve kelimeyi riâyet mastarından alarak "çobanımız" yahut ruûnet mastarından alarak "sözü dinlenmeyecek adam, ahmak" manasında kullanıyorlar, böylece Hazreti Peygamber'i küçük düşürmek ve ona hakaret etmek istiyorlardı. Nisâ suresinin 46. ayetinde, Yahudilerin kendi kitaplarında yaptıkları tahriflere işaretle bu konuya da temas edilerek şöyle denilmiştir: "Yahudiler içinde öyleleri var ki kelimelerin yerlerini değiştirirler ve dini tahkir etmek için, 'İşittik ve isyan ettik.'; 'İşit, işitemez olası.'; dillerini bükerek râinâ gibi sözler söylerler." Burada, şuna da işaret etmek gerekir ki "râinâ" kelimesi, murâât mastarının iki kişi arasında müşareket ifade etmesi dolayısıyla riâyetten, "Bizi gözet yahut bize kulak ver ki biz de seni gözetip sana kulak verelim." manasına gelir ve kelimenin bu manada kullanılması, sahabenin Hazreti Peygamber karşısındaki mevkileri itibariyle edebe aykırı bir davranış olur. İşte açıklamaya çalıştığımız bu sebepler dolayısıyla, Allah Teâlâ Müslümanların, Hazreti Peygamber'e bu kelimeyle hitap etmelerini yasaklamış, onun yerine, yine aynı manaya gelen, fakat Yahudilerin dillerini eğip bükerek ve kelimeyi tahrif ederek onu başka manada kullanmalarına imkân vermeyen, aynı zamanda Müslümanları, Hazreti Peygamber karşısında edep dışı bir söz sarf etmiş olmaktan koruyan "unzurnâ" kelimesini kullanmalarını, ayrıca, Hazreti Peygamber'in, ister vahiy olsun, ister sünnet olsun, öğrettiği her şeyi öğrenmelerini ve bunun için de onu iyi dinlemelerini emretmiştir. Ayet-i kerimede yer alan, "Kâfirler için elim bir azap vardır." ibaresi ise Yahudilerin Hazreti Peygamber'e edep dışı hitaplarının küfür eseri olduğunu ve bu yüzden şiddetli bir azabı gerektirdiğini beyan içindir. Müslümanlar cihetinden gelen edep dışı hitaplar ise küfür sayılmasa bile, küfre yakın ağır bir günaha yol açacağından, Müslümanların bu çeşit hitaplardan men olunmalarındaki hikmeti anlamak da güç değildir. Hatta "râinâ" kelimesi, iki kişi arasında müşareket ifade eden, "Sen bize kulak ver, dinle, biz de sana kulak verip dinleyelim." manasında kullanılmış olsa bile, hoca ile talebe, mürşit ile mürit yahut üstat ile öğrenci arasında, ilim ve amel yönünden eşitliğe delalet eden bir manaya sahip olması dolayısıyla, talebenin hocadan veya müridin mürşitten istifade etmesini engelleyen ve aradan saygıyı ve ittibayı kaldıran bir davranışa yol açar. Hâlbuki talebe hocaya, mürit mürşide, ilim ve terbiye yönünden daima muhtaçtır ve bu ihtiyaç, ancak ve ancak, ilimde ve terbiyede, küçük olanın büyük olana saygı duyması ve ona tabi olması hâlinde giderilebilir. Bu sebepten, bütün insanların, Allah Teâlâ'nın âlemlere rahmet olarak gönderdiği ve kendisinde herkes için üsve-i hasene (güzel örnek) bulunduğunu beyan buyurduğu Hazreti Peygamber'e saygı duymaları ve aralarındaki talebe-hoca veya mürit-mürşit hududunu muhafaza etmeleri gerekir ki talebenin hocadan, müridin mürşitten yapabileceği azami istifadeyi elde edebilsin. Zaten bu sebepten değil midir ki Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de herkese Allah'a ve Resulüne itaat etmeyi emretmiş, sonra da Resul'e (sas.) itaati Allah'a itaatle denk ve eşit kılmıştır. O hâlde kim, Allah'ın Resulüne saygıda kusur ederse veya ona itaatten yüz çevirirse, bu davranışı, Allah'a karşı yapmış olacağından azaba müstahak olur; dünyada ve ahirette hak ettiği azabı da mutlaka görür.

105 Mamafih, kitap ehlinden, başta Yahudiler olmak üzere, Hıristiyanlara ve küfür yönünden bunlara denk hâle gelen müşrikler, Hazreti Peygamber'e saygı bir yana, ona hasetleri yüzünden onu en şiddetli bir şekilde inkâr ettikleri gibi, Müslümanlara Rablerinden en küçük bir hayır gelmesini bile istememişlerdir. Oysa Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'i göndermekle, mü'minlere en büyük hayrı vermişti. Çünkü Kur'an, mükemmel bir nizam, her çeşit nimeti şamil bir lü-

tuf ve mahza hidayetti. Allah Teâlâ, Müslümanları onunla bir araya getirmiş, kabileleri ve milletleri onunla birbirine yaklaştırmış ve birleştirmiş, akılları yine onunla putperest düşüncelerden temizleyip asli fıtratları üzerinde korunmalarını temin etmişti. Bu sebeple, Yahudilerin ve diğer kâfirlerin Kur'an-ı Kerim'e karşı içlerinde besleyip büyüttükleri kin ve hasedi, yine bu yüzden Allah'a karşı duydukları düşmanlığı anlamak güç değildi. Hâlbuki büyük lütuf ve ihsan sahibi Allah Teâlâ, rahmetini dilediğine tahsis eder ve kullarından hiçbiri O'nu, dilediği şeyin aksini yapmaya veya yapmaktan vazgeçirmeye icbar edemez, zorlayamaz. Bununla beraber, bilhassa Yahudilerin ve onlarla birlikte müşriklerin, hasetleri yüzünden ortaya attıkları iftiraların haddi ve hesabı yoktu. Kur'an-ı Kerim onların bu iftiralarını sırası geldikçe cevaplandırmış ve yüzlerine vurmuştur. Aşağıdaki ayetlerde, onların bu iftiralarından birine verilen cevap görülecektir.

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا ۗ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ
اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۗ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾ اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا
رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ ۗ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾
وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّارًا ۚ حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا
تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ۚ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ ۗ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

106 Biz bir ayeti neshedersek yahut unutturursak, ondan daha hayırlısını yahut onun dengini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?

107 Keza göklerin ve yerin hükümranlığının Allah'ın bizzat kendisine ait olduğunu bilmez misin? Sizin için Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı yoktur.

108 Yoksa siz, daha önce Musa'dan talep edildiği gibi, kendi peygamberinizden de (bir takım mucizeler) mi talep etmek istiyorsunuz? Her kim, imanı küfürle değişirse, dümdüz yoldan sapmış olur.

109 Kitap ehlinden olanların çoğu, hak kendilerine apaçık belirdikten sonra, içlerindeki haset yüzünden, imanınızdan sonra sizi tekrar küfre çevirebilmeyi arzulamaktadırlar; (bu hususta) Allah'ın emri gelinceye kadar (onları)bağışlayın ve kendi hallerine bırakın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

110 Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin. Kendiniz için hayır olarak takdim ettiğiniz şeyin sevabını Allah katında bulacaksınız. Muhakkak Allah, yaptıklarınızı en iyi görendir.

Kitap ehlinden olan Yahudilerin ve müşriklerin, içlerini kaplayan hasetle İslam'a ve Müslümanlara saldırmalarının ardı arkası kesilmiyordu. Hem Müslümanları İslam'dan uzaklaştırmak, hem de yakınlık duyup İslam'a girmek isteyenlerin heves ve arzularını kırmak için çeşitli bahaneler uyduruyorlar, bir taraftan Hazreti Peygamber'i bir taraftan da ona indiri-

len Kur'an-ı Kerim'i kötüleyerek onlar üzerinde şüphe uyandırmaya çalışıyorlardı. Yukarıdaki ayetlerde, hem Hazreti Peygamber'i, hem de Kur'an-ı Kerim'i hedef alan bu iftiralardan birine cevap verilerek iddia reddedilmiş, Müslümanlara yöneltilen hitaplarla da imanlarını korumaları ve Yahudilerin yalanlarına kapılmamaları için onlara yol gösterilmiştir. Söz konusu bu iftiraların en büyüğü, ehl-i sünnetin Kur'an-ı Kerim'de vukuunu ittifakla kabul ettiği nesh keyfiyetiyle ilgilidir ve Yahudiler, buna istinaden, Hazreti Peygamber'in birbirini tutmayan sözler söylediğini, bir gün emredip ertesi günü bu emri değiştirdiğini ileri sürerek onu ve Kur'an'ı yalanlamaya çalışmışlardır. Allah Teâlâ, yukarıdaki ilk ayet-i kerimede Yahudilerin bu iddialarını cevaplandırmış ve şöyle buyurmuştur:

106 Biz, bir ayeti neshedersek yahut unuttururs ak, ondan daha hayırlısını yahut onun dengini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?

107 Keza göklerin ve yerin hükümranlığının, Allah'ın bizzat kendisine ait olduğunu bilmez misin? Sizin için Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı yoktur.

108 Yoksa siz, daha önce Musa'dan talep edildiği gibi, kendi peygamberinizden de (bir takım mucizeler) mi talep etmek istiyorsunuz? Her kim, imanı küfürle değişirse dümdüz yoldan sapmış olur.

106 Yahudilerin, "Muhammed, ashabına bir şeyi önce emrediyor, sonra da bunu yasaklayarak ilk emre aykırı bir emir veriyor. Bugün bir söz söylüyor, ertesi günü o sözden dönüyor. Kur'an onun kendi sözlerinden başka bir şey değildir; bu sebeple, içinde birbirini nakzeden sözler vardır." diyerek Hazreti Peygamber'e ve Kur'an-ı Kerim'e dil uzatmalarına sebep olan nesh hadisesi, aslında büyütülecek ve mesele yapılacak bir hadise değildir. Bu hadise, fertlerin ve cemiyetin, değişen zaman içinde, gelişmelerine ve örnek bir cemiyet hüviyetini kazanmalarına imkân verecek İslami nizamın teessüsünde yardımcı rol oynayan ahkâmdan bazısının yeniden açıklanmasından ibarettir. Bu açıklama, bazen bir hükmün ihtiyaca binaen değiştirilmesi şeklinde olmuştur.

Nesh, lügatte, bir şeyin, bir yerden diğer bir yere nakli manasına geldiği gibi, izale ve iptal manalarına da gelir. Şeriatta ise daha önce vazolunan bir hükmün, sonradan gelen bir nassla tatbik sahasından kaldırıldığını beyandan ibarettir. Bu bakımdan nesh, ilk nassla gelen hükmün, ikinci bir nassla tatbik şeklinin gösterilmesi manasına gelen beyanın bir çeşidi sayılırsa da her beyana nesh demek mümkün değildir.

İlahî ahkâm tetkik edildiği zaman, bu ahkâmın daima halkın faydasına paralel olarak vazolunduğu anlaşılır ve esasen hüküm vaz'ından maksat da insanların menfaatine olanı sağlamaktır. Bu sebeple mesela Allah Teâlâ, önce bazı ahkâmı vazetmiş, sonra maslahat bu ahkâmın değiştirilmesini gerektirmişse Allah Teâlâ da onları değiştirmiş veya neshetmiştir. Çünkü bir hüküm, kendisine şiddetle ihtiyaç duyulduğu zaman vazedilmiş, fakat başka bir zaman o ihtiyaç ortadan kalkınca, o hükmün kaldırılmasında da bir beis görülmemiştir.

Kur'an-ı Kerim'de neshin mevcudiyetini kabul etmek, hiçbir surette Kur'an'a veya umumi manada İslam'a kusur izafe etmek manasına gelmez. Çünkü İslam diniyle ilgili olarak, Kur'an-ı Kerim'de yer alan hükümler, tek bir celsede çıkarılan kanunlar gibi bir defada değil, 22 sene ve bir kaç ay içinde, hadiselerin gerektirdiği şekilde ve birbirinden ayrı olarak vazolunmuştur. Bu sebeple, her hükmün bir sudur tarihi bulunduğu gibi, kendine has bir teşrî sebebi de vardır. Değişen zaman içinde, bu sebebin ortadan kalkması mümkün olduğu gibi, o sebebe istinaden vazolunan hükmün değiştirtmesinde de herhangi bir kusur düşünülemez.

Bununla beraber, cemiyetlerdeki tekâmülü, ge-

lişme ve ilerlemeyi nazarı dikkate almadan, Allah Teâlâ'nın önce vazettiği bir hükmü, aradan bir müddet geçtikten sonra kaldırdığını ve onun yerine şartlara ve cemiyetin ihtiyaçlarına uygun yeni bir hüküm getirdiğini kabul etmenin, Allah'a cehalet isnat etmek manasına geleceğini ileri sürenler de yok değildir. Ancak mahdut sayıda olan bu görüş sahibi Müslümanlar, neshi daha umumi manada alarak neshin sadece şeriatlar arasında cereyan ettiğini ileri sürerler. Bunlara göre Allah Teâlâ, bir şeriat içinde vazettiği bir hükmü, yine aynı şeriat içinde vazettiği diğer bir hükümle değiştirmemiş; bir şeriatı, kendisinden sonra gelen diğer bir şeriatla değiştirmiştir. Yani Musa şeriatı, nasıl İsa şeriatı tarafından nesholunmuşsa, İslam şeriatı da kendinden önceki diğer şeriatları neshetmiştir. Mamafih, şeriatlar arasında neshin cereyanı hususunda Müslümanlar arasında herhangi bir görüş ayrılığı mevcut değilse de İslam şeriatında bazı ahkâmın toplumun tekâmülüne paralel olarak, yine Allah Teâlâ tarafından değiştirilmesinde O'na cehalet isnat etmeye yol açacak hiçbir sebep ve bu görüşe sahip olanların dayanabilecekleri hiçbir sağlam mesnet yoktur.

Nesh hakkında verilen bu kısa ve umumi bilginin ışığı altında, ayeti açıklamak gerekirse denebilir ki Allah Teâlâ, herhangi bir ayeti veya bu ayetle getirilmiş bir hükmü kaldırdığı yahut onu unutturduğu zaman, onun yerine cemiyet için daha hayırlı olanını yahut hiç olmazsa diğerinin dengini getirir. O, her şeye kadir olduğu gibi neshe de kadirdir ve O'nun bazı ahkâmı neshetmesinde kötü görülecek veya ayıplanacak hiçbir husus yoktur.

Ayet-i kerimede yer alan, "Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?" hitabı, Hazreti Peygamber'e ve dolayısıyla bütün Müslümanlaradır. Bu hitapla, Yahudilerin, neshi ele alarak Hazreti Peygamber'e ve Kur'an-ı Kerim'e dil uzatmalarından ve onları birbirini nakzeden sözler söylemekle itham etmelerinden müteessir olan Müslümanlar teselli edilirken, İslam'a yeni girmiş ve kalplerindeki imanları henüz kuvvet kazanmamış olanlar da iman yönünden takviye olunmuşlardır.

107 Hazreti Peygamber'e ve dolayısıyla Müslümanlara yöneltilen hitap, ikinci ayette de tekrarlanmış ve Allah Teâlâ'nın, göklerin ve yerin yegâne sahibi ve hükümdarı olduğu belirtilerek bu kudret ve hükümranlığın azameti karşısında bütün mahlukatın, O'nun emir ve yasaklarına tabi olmaları gerektiğine işaret edilmiştir. O hâlde, Allah'a inanan ve O'nun emir ve yasaklarına tabi olan mü'minler için, yine Allah'tan başka dost, Allah'tan başka yardımcı yoktur. Bu sebeple hiçbir Müslüman, Yahudilerin neshi inkâr etmelerinden ve ona dayanarak Hazreti Peygamber'i ve Kur'an-ı Kerim'i ayıplayıp onlarda kusur bulmalarından müteessir olup endişeye kapılmasın; hele bu yüzden, kalbine en ufak bir şüphe kırıntısının düşmesine ve imanının zedelenmesine hiçbir surette fırsat vermesin. Şunu iyice bilsin ki Allah'ın dostu olarak kaldığı ve O'ndan yardım gördüğü sürece, Yahudiler, inkârlarıyla kendisine hiçbir zarar veremeyecektir. Bununla beraber, eğer o din düşmanlarına kulak verip onların sözlerine kapılır ve şüpheye düşer, sonra da bu şüpheyle, bir zamanlar Yahudilerin, peygamberleri Musa'ya (as.), "Rabbini bize göster de sana öyle iman edelim." dedikleri gibi, Hazreti Peygamber'den bir takım ayetler veya mucizeler istemeye kalkışırsa işte o zaman, imanı küfürle değişmiş ve gitmekte olduğu o dümdüz yolun ortasından sapmış olur.

108 Görüldüğü gibi, ayet-i kerimede, önce bir nasihat, sonra da bir ikaz, ihtar ve tehdit manası vardır. Tehdide sebep teşkil eden mesele, Musa'dan (as.) peygamberliğini ispat edecek bir takım mucizeler istendiği gibi, Hazreti Peygamber'den de buna benzer şeylerin istenmesidir. Ancak, Hazreti Peygamber'den bu türlü isteklerde bulunulmuş mudur; eğer bulunulmuş ise bunu yapanlar kimlerdir? Önce şunu belirtmek gerekir ki ilk iki ayetteki, "Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?" ve "Keza göklerin ve yerin hükümranlığının Allah'a ait olduğunu

bilmez misin?" hitaplarının Hazreti Peygamber'e ve dolayısıyla Müslümanlara yöneltildiği anlaşılmakta ve müfessirler de bu görüş üzerinde birleşmekte iseler de, "Yoksa siz, daha önce *Musa*'dan talep edildiği gibi, Peygamberinizden de (bir takım mucizeler) mi talep etmek istiyorsunuz?" mealindeki üçüncü ayette, hitabın kimlere yöneltildiği ihtilaf konusu olmuştur. Bazı müfessirlere göre Hazreti Peygamber'den mucize talep edenler müşriklerdir. Bazılarına göre Yahudiler, bazılarına göre de Müslümanlardır. Bunların müşrikler olduğunu söyleyenler, İsrâ suresinin 90-93. ayetlerini delil olarak ileri sürerler. Bu ayetlerde, "Onlar derler ki: Bize yerden bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, asmalardan bir bahçen olup ortasından güzel ırmaklar akmadıkça yahut dediğin gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah ile melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça yahut göğe çıkmadıkça, sana hiçbir zaman inanmayız; (bununla beraber) bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe, göğe çıktığına da inanacak değiliz." denilmiştir.

Hazreti Peygamber'den mucize isteyenlerin Yahudiler olduğunu söyleyenler ise, –ki bunların başında müfessir Râzî gelir– ayet-i kerimede, Hazreti Peygamber'den talep olunan şeyin açıklanmadığı görüşünden hareketle, eğer istenen şey mucizeyse, bunun küfür sayılmaması gerektiğini, ahkâm neshiyle ilgili bir açıklama isteğiyse bunun da küfür sayılamayacağını ileri sürmüşler; küfür sayılacak bir isteğin, ya inat olsun diye mucize istemek yahut da müşrik kavimlerin sahip oldukları ilahlar gibi, kendileri için de ilahlar bulmasını talep etmek olduğuna işaretle, bu istek sahiplerinin de Yahudiler olabileceğini söylemişlerdir. Râzî'ye göre doğru olan görüş budur.

Kanaatimizce, ayet-i kerimedeki muhatap, ilk iki ayette olduğu gibi, yine Müslümanlardır. Çünkü ayette, "Her kim imanı küfürle değişirse dümdüz yoldan sapmış olur." denilmiş olması, bu sözün, ancak mü'minlere yöneltilebileceğine delalet eder ve mü'min olmayanlar için, imanın küfürle değiştirilmesinin söz konusu edilemeyeceği aşikârdır. Keza, "*Musa*'dan talep edildiği gibi, Peygamberinizden de mi talep etmek istiyorsunuz?" ibaresindeki "peygamberiniz" sözüyle Hazreti Peygamber kastedilmiştir. Ancak, gerek müşrikler ve gerekse Yahudiler, ona inanmadıkları ve onu peygamber olarak tanımadıkları için, Allah Teâlâ'nın onu Yahudilere veya müşriklere izafe ederek "peygamberiniz" demiş olmasını düşünmek güçtür. Hitap Müslümanlara olmalıdır ki Yahudilerin Musa'dan (as.) bir takım şeyler talep ettikleri gibi, "Siz de peygamberinizden mi böyle şeyler talep etmek istiyorsunuz?" denilmiş olsun. Ancak bu hitabın, Müslümanlara yöneltildiği kabul edildiği zaman, Yahudilerin, Musa'dan (as.) kendilerini küfre götüren taleplerde bulundukları gibi, Müslümanların da Hazreti Peygamber'den buna benzer talepleri olup olmadığı sorusunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Kur'an-ı Kerim'de, bu hususu açıklayacak herhangi bir ayet bulunmadığına göre karşımızda iki ihtimal belirmektedir. Bu ihtimalleri, üzerinde durduğumuz ayet-i kerimenin nesih ayetiyle ilgisi yönünden şöyle açıklamak mümkündür: Yahudilerin, Kur'an ayetlerinin Hazreti Peygamber'in sözleri olduğunu ileri sürerek ve nesih keyfiyetini de göz önünde bulundurarak, bu sözlerde tenakuzlar olduğu iddiasında bulunduklarına ve bu iddialarla Müslümanların kalbinde, Hazreti Peygamber ve Kur'an-ı Kerim hakkında şüphe uyandırmak istediklerine, nesih ayetinin tefsirinde işaret etmiştik. İşte bu durum karşısında, sözünü ettiğimiz iki ihtimali şöylece ortaya koyabiliriz:

1. Her ne kadar Yahudiler, Müslümanların kalplerine şüphe sokmak için nesih keyfiyetini istismar etmek istemişlerse de bunda muvaffak olamamışlar ve dolayısıyla Müslümanlar, Yahudilerin Musa'dan (as.) talep ettikleri gibi, Hazreti Peygamber'den herhangi bir şey talep etmemişlerdir. Bununla beraber, Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyle Müslümanları yine de uyarmış ve kendilerini dümdüz yoldan saptıracak bir takım talep-

lerde bulunmamalarını onlara emretmiştir. Nitekim ayet-i kerimede bunu takip eden ibare bu gibi taleplerin, imanın küfürle değiştirilmesi manasına geleceğini göstermiş ve Müslümanlar bununla ikaz edilmişlerdir.

2. Herhangi bir delil bulunmamakla beraber, İslam'a yeni girmiş, kalplerine iman henüz iyice yerleşmemiş bazı Müslümanların, Yahudilerin iftiralarına kanarak Hazreti Peygamber'i sınamak maksadıyla ondan bir takım isteklerde bulunmuş olmalarıdır. Allah Teâlâ, bu gibi Müslümanlara hitap etmiş ve "Her kim imanı küfürle değişirse, dümdüz yoldan sapmış olur." ihtarında bulunmuştur. Zaten Yahudilerin Müslümanları kandırarak İslam'dan döndürmek için başvurdukları oyunların, hile ve desiselerin ardı arkası hiçbir zaman kesilmiyordu. Nitekim Allah Teâlâ müteakip ayetlerde yine Müslümanlara hitap ederek Yahudilerin giriştikleri bu oyunları gözler önüne sermiş ve Müslümanlara, bu oyunlara düşmemeleri için yol göstermiştir. Müslümanlara yöneltilen bu hitap dahi, biraz önce üzerinde durduğumuz ayet-i kerimedeki muhatabın Müslümanlar olduğuna delalet eder. Allah Teâlâ, Yahudilerin Müslümanlara karşı besledikleri niyet ve arzuları, buna karşılık Müslümanların yapmaları gereken şeyleri aşağıdaki ayetlerde şöyle açıklamıştır:

109 Kitap ehlinden olanların çoğu, hak kendilerine apaçık belirdikten sonra, içlerindeki haset yüzünden, imanınızdan sonra sizi tekrar küfre çevirebilmeyi arzulamaktadırlar. (Bu hususta) Allah'ın emri gelinceye kadar (onları) bağışlayın ve kendi hallerine bırakın. Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir.

110 Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin. Kendiniz için hayır olarak takdim ettiğiniz şeyin sevabını Allah katında bulacaksınız. Muhakkak Allah, yaptıklarınızı en iyi görendir.

109-110 Başta Yahudiler olmak üzere kitap ehlinin çoğu, yakarıda da işaret ettiğimiz gibi, iftira ederek, çeşitli hile ve desiselere başvurarak, Müslümanları dinlerinden döndürmeyi, iman ettikten sonra, eskiden olduğu gibi tekrar küfre düşürmek istiyorlardı. Bunu da hak, kendilerine apaçık belirttikten sonra yapıyorlardı. Yani inandıkları ve ondan başkasına inanmayacaklarını kesinlikle ifade ederek sabah akşam okudukları kitaplarından ahir zaman Peygamberinin geleceğini öğrendikleri ve gerçekten bu peygamberin, kitaplarının bildirdiği sıfatlara sahip olarak geldiğini gördükleri hâlde yapabiliyorlardı. Müslümanları dinlerinden uzaklaştırmak için giriştikleri bu oyunlar, ulvi bir gaye uğruna değildi. İslam'ı batıl sayıp onları bu batıldan kurtarmak ve hak bildikleri yola çekmek için değil, sırf haset yüzündendi; Müslümanların sahip oldukları İslam gibi bir nimetten onları mahrum etmek ve tekrar eski karanlık günlerine döndürmek içindi. Hâlbuki kendileri de Hazreti Peygamber'e iman ederek ve ona tabi olarak aynı nimete diğer Müslümanlarla birlikte ortak olabilirlerdi. Fakat haset, içlerini o derece kaplamıştı ki onların Hazreti Peygamber'e iman etmelerini de engelliyordu. Çünkü haset, başkalarının sahip olduğu nimetin aynısına sahip olmayı arzulamak değil, kendisi ister sahip olsun ister olmasın, başkalarının elindeki nimetin yok olmasını, elden çıkmasını istemekti. İşte Yahudiler de bu duygu içinde İslam'ın yok olmasını istiyorlar ve bu sebeple Müslümanları ondan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.

Mamafih Allah Teâlâ, ahlak yönünden tefessüh etmiş bu kavmin arzu ve niyetlerini Müslümanlara apaçık gösterdikten sonra umumi bir ifadeyle onları ve onlar gibi olanları bağışlamalarını ve onlara şimdilik dokunmamalarını emretmiştir.

Ayet-i kerimede geçen bağışlama (afv), suçlunun suçundan vazgeçmek ve üzerine terettüp eden cezayı vermemektedir. "Kendi hâline bırakmak" manasında ifade ettiğimiz "safh" kelimesi ise terk etmek ve uzaklaşmak manalarına gelir. Allah Teâlâ'nın, yeni bir emri gelinceye kadar hasidleri bağışlamak ve kendi hallerine bırakmak husu-

sundaki emrinde, Müslümanların sayıca az olsalar bile, düşmanlarından kuvvetli olduklarına delalet eden bir mana vardır; çünkü suçu bağışlamak ve suçluyu kendi hâline bırakmak, ancak, kuvvetli olanlara mahsus bir atıfettir. Keza bu emir, Allah'ın yardımının daima hak yolda olanlarla beraber olduğuna delalet ettiği gibi, Allah'ın yeni bir emri gelinceye kadar afv ve safh'a devam edilmesi de bu yardımın kesilmeyeceğine bir işarettir. Allah'ın emri geldiği zaman, onlar elbette layık oldukları akıbete uğrayacaklardır; çünkü Allah Teâlâ her şeye kadirdir. Eğer bu emir, azdıkça azan ve hasetlikleriyle Müslümanları hak yoldan ayırmaya çalışan Yahudilerle bir savaş emri olursa, Allah bu savaşta da Müslümanların yardımcısı olacak ve Yahudilere hak ettikleri cezayı verecektir. Onun için ey Müslümanlar! Şimdilik onları kendi hallerine bırakın ve namazı dosdoğru kılarak, zekâtı vererek yalnız ibadetlerinizle meşgul olun. Yapacağınız her hayırlı işin karşılığını Allah katında bulacağınızı aklınızdan hiç çıkarmayın. Çünkü Allah, ne yaparsanız yapın, hepsini görür. Şunu da unutmayın ki sizi dininizden uzaklaştırmak ve Allah'ın size bahşettiği bu eşsiz nimeti kalbinizden koparıp yok etmek isteyen hasidlere karşı size vaat edilen yardım, ancak namaz ve zekât gibi ibadetleriniz vesilesiyle tahakkuk eder. Çünkü namaz, imanın kalplerde gelişip kuvvetlenmesine, Allah'a güvenin artmasına vesile olduğu gibi, nefsin, kötü ve çirkin olan düşünce ve davranışlara meyletmesine de engel olur. Namaz, mescitlerde bir araya gelen mü'minlerin kalplerinde birbirlerine karşı sevgiyi ve saygıyı, birbirlerine yakınlaşmayı artırır, pekiştirir; böylece cemiyeti Allah'ın yardımına daha layık bir topluluk hâline getirir. Zekât ise zenginle fakir arasındaki bağın kuvvetlenmesine, cemiyet fertlerinin birbirine bağlanmasına ve tek vücut hâline gelmesine yardım eder; öyle ki vücut azalarından biri rahatsız olduğu zaman, diğer azalar bu rahatsızlığın acısını hissederler. Bu sebepledir ki Kur'an-ı Kerim'de, namaz ve zekât, daima bir arada zikredilmiş ve birincisiyle ferdin, ikincisiyle de cemiyetin ıslahı gaye edinilmiştir. Bu iki ibadetle salah bulan ve hak yola giren cemiyetten, artık hayırlı amellerden başka bir şey çıkmayacağı için, dünyada Allah'ın yardımını, ahirette de amellerinin sevabını hak eder ve "Her kim zerre miktarı hayır işlerse onun karşılığını görür." hükmü gereğince, hak ettiği mükâfata nail olur. Şuna da işaret etmek gerekir ki hiçbir kul, işlediği hayrın karşılıksız kalacağından endişeye kapılmamalıdır; çünkü yapılan her iş, zerre miktarı da olsa Allah'ın bilgisi dâhilindedir ve kim ne yaparsa yapsın, yaptığını gizlemiş bile olsa, Allah, onu görmekten âciz değildir.

Allah Teâlâ, namaz ve zekâta devam eden Müslümanların dünya ve ahirette hak edecekleri mükâfata böylece işaret ettikten sonra, kitap ehlinden olan Yahudi ve Hıristiyanların bir takım iddialarını da ele alarak durumlarını açıklamaya ve bu iddiaların ne kadar asılsız olduğunu göstermeye devam etmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

111 "Yahudi yahut Hıristiyan olanlardan başkası asla cennete giremez." demişlerdir. Bu, onların kuruntularıdır. (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Eğer sözünüzde sadık iseniz delilinizi getirin."

112 Hayır! Kim ihlas ile yüzünü Allah'a çevirirse, işte onun bu amelinin, Rabbi katında sevabı vardır. Onlara hiçbir korku yoktur; mahzun olacaklar da onlar değildir.

113 Hepsi de (kendilerine indirilen) kitabı okuyup durdukları hâlde, Yahudiler, Hıristiyanların (doğru) bir şey üzerinde olmadıklarını söylerken, Hıristiyanlar da Yahudilerin (doğru) bir şey üzerinde olmadıklarını söylemektedirler. Bilmeyenler de aynen onların sözlerini söylüyorlar. Fakat Allah, kıyamet günü ihtilafa düştükleri bu meselede, aralarında elbette hükmünü verecektir.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerde Yahudilerin iki ayrı özelliği daha tanıtılmıştır. Birincisi, nübüvvetin kendilerine has bir gelenek olduğu inancından hareketle, cennetin de yalnız kendilerine tahsis edilmiş bir yer iddiasında bulunmak. İkincisi ise Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın, Hıristiyanların elindeki İncil'in aslı olmasına ve İncil'in Tevrat'ı tamamlamak için gönderilmesine rağmen, Yahudilerin Hıristiyanları, Hıristiyanların da Yahudileri dalalete nispet etmeleri ve her birinin yalnız kendilerini hak yolda görmeleridir. Bu iddialarıyla onlar, kendi heva ve heveslerine tabi olmak suretiyle, ne kendileri hakkında ileri sürdükleri hak davasında ve ne de muhaliflerine karşı ileri sürdükleri dalalet nispetinde, hiçbirinin sözüne itimat edilmez bir duruma düşmüşlerdir. Bu sebeple onların, Hazreti Peygamber'e inanmamaları ve her fırsatta çeşitli yalan ve iftiralara başvurarak ona tan etmeleri, hiçbir suretle Hazreti Peygamber'in hakka aykırı bir yolda olduğu şeklindeki iddiaların doğruluğunu ispat etmez. Nitekim Yahudiler bekledikleri ve kendilerine gönderileceğini bildikleri İsa'yı (as.) tekfir ettikleri gibi, Hıristiyanlar da Musa'yı (as.) tekfir etmişler ve kendi dinlerinin en sağlam delillerinden biri sayılan Tevrat'ı da reddetmekten çekinmemişlerdir. Hâl böyleyken, onların, kendi kavimlerinden olmayan, üstelik getirdiği şeriatla kendi şeriatlarını neshederek hükümsüz kılan Hazreti Peygamber hakkındaki görüşlerine itimat etmek ve hatta bu görüşlerde bir takım gerçek kırıntıları bulunabileceğini sanmak bile akıl sahibi kişilerin işi değildir.

Rivayet olunduğuna göre Medine Yahudilerinden bir grupla Necran Hıristiyanlarından bir heyet, Hazreti Peygamber'in huzurunda münakaşaya girişmişler ve birbirlerini şiddetli bir dille kötülemişlerdir. Bu arada Yahudiler, kendilerinden başkasının cennete girmeyeceği iddiasında bulunmuşlar; buna mukabil Hıristiyanlar da aynı iddiayı kendileri için ileri sürmüşlerdir. Bu hadise üzerine yukarıdaki ayetler nazil olmuştur.

Tefsirlerde yer alan bu rivayet, ister sahih olsun, ister olmasın, Yahudi ve Hıristiyanların birbirleri hakkındaki görüş ve iddiaları budur ve Allah Teâlâ da Kur'an-ı Kerim'de buna işaret ederek şöyle buyurmuştur:

> 111 "Yahudi yahut Hıristiyan olanlardan başkası asla cennete giremez." demişlerdir. Bu, onların kuruntularıdır. (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Eğer sözünüzde sadık iseniz delilinizi getirin."

111 Kur'an-ı Kerim'in veciz üslubu bu ayetin ilk ibaresinde hemen fark edilir: "Yahudiler, Yahudi olanlardan başkası asla cennete giremez; Hıristiyanlar da Hıristiyan olanlardan başkası asla cennete giremez, demişlerdir." şeklinde uzun bir cümleyle ifade edilebilecek bir söz, ayet-i kerimede kısaltılarak, "Yahudi yahut Hıristiyan olanlardan başkası asla cennete giremez demişlerdir." ibaresiyle ifade olunmuştur.

Yahudilerin Hıristiyanlar, Hıristiyanların da Yahudiler hakkındaki bu inançları, İsa'nın (as.) peygamber olarak gelişinden bu yana hiç değişmemiştir. Asr-ı saadette nazil olan Kur'an-ı Kerim buna şehadet ettiği gibi, zamanımızda bütün din mensupları da aynı gerçeği kendi gözleriyle müşahede etmektedirler.

Ancak, her iddianın bir delili olmak icap eder. Bu sebeple Yahudilerin Hıristiyanları, Hıristiyanların da Yahudileri itham ile dalalete nispet ederken ve cennete yalnız kendilerinin girebileceklerini ileri sürerken dayandıkları bir delil olmalıdır. Oysa kendi kitaplarında bile, bu iddialarını kuvvetlendirecek bir delil yahut Allah Teâlâ tarafından mutlaka cennete gireceklerine dair verilmiş bir söz veya garanti mevcut değildir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ onların bu iddialarını, ayet-i kerimede erişemeyecekleri boş bir hayal olarak tavsif etmiş ve "Bu, onların kuruntularıdır." buyurduktan sonra, Hazreti Peygamber'e hitap ederek, onlardan, iddialarını ispat edecek delil istemesini emretmiştir.

İddialara karşı delil istemek, Kur'an-ı Kerim'in özelliklerinden ve Müslümanlara kazandırdığı hasletlerden biridir. Geçmiş kavimlere hitap eden diğer semavi kitapların hiçbirinde bu özelliğe rastlanmaz. Bu kavimler, fikir hürriyetine müstaid ve eşyayı delilleriyle bilip anlama kabiliyetine henüz sahip değillerdi. Bu sebeple eski kitaplar, indirildikleri kavimlere, peygamberlerini taklit etmeyi emretmekle yetinmişler, fakat emrolunan hususları herhangi bir delile bağlamaya lüzum görmemişlerdir. Kitap sahipleri de niçin emrolunduğunu ister bilsinler ister bilmesinler, sadece kendilerine emrolunanı yapmakla mükellef tutulmuşlardır. Oysa Kur'an-ı Kerim, diğer kitaplardan farklı olarak, bütün emir ve nehiylerini akli ve nazari delillerle teyit etmiş, bu emir ve nehiylerin karşısına dikilecek olanlardan da aynı şekilde deliller istemiş, onları, getirebilecekleri bu delillerle iddialarını ispata davet etmiştir. Mesela Allah'ın birliğinden şüphe edenlere karşı Kur'an-ı Kerim'in getirdiği, "Yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, o yer ve gök birbirine girerdi." mealindeki ayet-i kerime, akıl sahiplerini düşündürecek ve onların gerçeği bulmalarını sağlayacak eşsiz bir delildir ve Kur'an-ı Kerim'de buna benzer pek çok delile rastlanır. Oysa diğer kitaplarda böyle deliller mevcut değildir.

İşte, İslam'ın delile verdiği bu büyük önem sebebiyledir ki yukarıdaki ayet-i kerimede, cennetin, sadece kendilerine ait olduğu iddiasında bulunan Yahudi ve Hıristiyanlardan, iddialarını ispat için delil istenmiş ve "Eğer sözünüzde sadık iseniz ve iddianızın doğruluğuna gerçekten inanıyorsanız, haydi, bu iddiayı ispat edecek bir delil getirin." denilmiştir. Fakat hayır! Onlar, kendilerinden istenen bu delili asla bulup getiremeyeceklerdir. Nitekim Allah Teâlâ, müteakip ayette buna şehadet ederek şöyle buyurmuştur:

> [112] Hayır! Kim ihlas ile yüzünü Allah'a çevirirse işte onun bu amelinin, Rabbi katında sevabı vardır. Onlara hiçbir korku yoktur; mahzun olacaklar da onlar değildir.

112 Yahudilerin, "Yahudi olanlardan başkası cennete giremez."; Hıristiyanların da, "Hıristiyan olanlardan başkası cennete giremez." iddialarına karşı Allah Teâlâ'nın cevabı açık ve kesindir: Hayır! Gerçek, sizin iddia ettiğiniz gibi değildir. Allah, cenneti ne Yahudilere ve ne de Hıristiyanlara tahsis etmiştir. Cennet, ancak oraya girmeye hak kazananlarındır ve oraya girmenin de yolu ve şartları vardır: Kim, muhsin olarak Allah'a yüzünü çevirirse işte bu amelinin karşılığı olarak cennete o girecektir.

Ayet-i kerimede yer alan *İslâmu'l-vechi li'llâhi* (yüzünü Allah'a çevirmek) sözü, yalnız O'na yönelerek ibadet etmek manasındadır. Nitekim insan, Fâtiha suresinde de ifade edildiği gibi, Allah'a yönelerek, "Ancak sana ibadet eder ve ancak sana sığınırız." der ve O'ndan başka ibadet edilmeye layık bir varlık olmadığını ikrar ve

itiraf eder. Buna göre, *İslâmu'l-vech* sözünde, insanın bütün kalbiyle Allah'a teslim olması ve inkıyat etmesi manası vardır ki bu, O'na ibadetle tevhidini ispat etmek demektir. Ancak Allah Teâlâ, ayet-i kerimede bu ibadeti ve *huve muhsinun* ibaresiyle tavsif etmiş ve onun ihlas ile yapılması gerektiğini bildirmiştir. Nitekim Hazreti Peygamber, Müslim tarafından nakledilen sahih bir hadisinde ihsanı, insanın "Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmesi" manasında tarif etmiş ve "Her ne kadar sen Allah'ı görmesen bile, O seni muhakkak görür." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 37). O hâlde kul, ihlas ile Allah'a ibadet ettiği, yani O'nun huzuruna çıkmış ve karşısında O'nu görüyormuş gibi kulluk görevini yerine getirdiği zaman cennete girmeyi hak edebilir. Bu sebepledir ki İslam'da iman ve ibadet birbirinden hiçbir surette ayrılmaz ve ibadet, imanın gereği ve mütemmimi sayılır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, imanın zikredildiği her ayette, onu, amel-i sâlih'in takip ettiği görülür. Nisâ' suresinin 123. ayeti, buna bir misal olarak zikredilebilir: *"Erkek ve kadın her kim mü'min olarak salih ameller işlerse, işte böyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar gadre uğramazlar."* Buna göre şu husus iyice bilinmelidir ki ister Yahudi olsun, ister Hıristiyan ve hatta Müslüman olsun, cennete girmek için kalbinde ümit besleyen herkesin, iman ile mücehhez olarak içinde ibadetin de yer aldığı bütün iyi amelleri yapması şarttır. İman olmadan başta ibadet olmak üzere birtakım iyi amellerin yapılması nasıl mümkün değilse, Allah'a ibadet edilmeden imanın varlığından veya var olsa bile mükemmelliğinden söz etmek de mümkün değildir. Bu sebeple, böyle kimseler, Allah'ın rızasını kazanamamış ve dolayısıyla cennete girme şansını yitirmiş olan bedbahtlardır.

İşte, yukarıdaki ayet-i kerimede, bir taraftan Yahudilerin ve Hıristiyanların, cennetin yalnız kendilerine ait olduğu iddiası reddedilirken bir taraftan da cennete ancak mü'min olan ve ihlas ile Allah'a ibadet eden kimselerin girebileceği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Cennete girmeye hak kazanan böyle mü'minler için artık hiçbir korku ve endişe yoktur. Bunlar mahzun da olmayacaklardır. Asıl korku, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere ve ahiret gününe inanmayan kimseler içindir. Kıyâmet günü, hesap vermek için Rablerinin huzuruna çıktıklarında, başlarına gelecek akıbetten mahzun olacaklar da bunlardır. Başta müşrikler olmak üzere, Yahudiler ve Hıristiyanlar, ya Allah'a hiç inanmadıkları yahut da inansalar bile, kitaplarından ve peygamberlerinden bir kısmına inanıp bir kısmını da reddettikleri için hak yolda olmadıkları açık ve kesindir. Zaten onların birbirlerini sapıklıkla itham etmeleri de bunun bir delilidir. Nitekim Allah Teâlâ, takip eden ayette bu hususa işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

> 113 Hepsi de (kendilerine indirilen) kitabı okuyup durdukları hâlde, Yahudiler Hıristiyanların (doğru) bir şey üzerinde olmadıklarını söylerken Hıristiyanlar da Yahudilerin (doğru) bir şey üzerinde olmadıklarını söylemektedirler. Bilmeyenler de aynen onların sözlerini söylüyorlar. Fakat Allah, kıyamet günü ihtilafa düştükleri bu meselede, aralarında elbette hükmünü verecektir.

113 Yahudilerin Hıristiyanları din konusunda doğru bir yol üzerinde olmamakla itham etmeleri, Hıristiyanların da Yahudilere aynı ithamı yöneltmeleri, buna karşılık, kitap ve şeriat hususunda hiç bilgileri olmayan müşrik Arapların ve diğer milletlerin ise öbürlerinin söylediklerini aynen tekrar etmeleri sapıklıkta birbirlerine nasıl tabi olduklarının apaçık delilini teşkil eder. Aslında bunlar, kendi sapık inançlarına tabi olup onun müdafaasını yapacakları yerde, dinin halis iman ile salih amelden müteşekkil olduğunu kabul etselerdi –zaten ellerinde okuyup durdukları kitapları da kendilerine sadece bu gerçeği tel-

kin ediyordu– Allah'ın gönderdiği kitaplar ve peygamberler arasında hiçbir ayırım yapmadan onlara iman ederler; bu iman ise onları, ihtilafa değil ittifaka, tefrikaya değil vahdete götürür, dünya ve ahirette gerçek saadete ulaştırırdı. Oysa Yahudiler, hem kendi kitaplarının müjdelediği yine kendilerinden olan İsa'yı (as.), hem de Muhammed'i (sas.) inkâr ederek, aynı zamanda kendi kitaplarının tamamlayıcısı ve doğrulayıcısı olarak indirilen İncil ve Kur'an'a sırt çevirerek dinin iman ve amel prensiplerini çiğnemişler, böylece en büyük ihtilaf ve tefrika kapısını açmışlardır. Hıristiyanlar da aynı sapık yolu takip etmişler, bir taraftan Musa'yı (as.) tekfir edip kendi kitaplarının aslı olan Tevrat'a sırt çevirirken, diğer taraftan, kitaplarının müjdelediği Muhammed'e (sas.) ve ona indirilen Kur'an'a da aynı davranışı sürdürerek, Yahudilerin başlattıkları tefrikayı körüklemişlerdir. Bu bakımdan Yahudi ve Hıristiyanlarla, bunların hepsini birden inkâr eden cahil müşrikler arasında büyük bir fark kalmamıştır. Bununla beraber Allah Teâlâ, müşrik, Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman, kim olursa olsun, kıyamet günü, bunların ihtilaf ettikleri konularda, aralarında hükmünü verecek, hak yolda olanlarla batıla saplanıp kalmış olanları birbirinden ayırarak, cennet ve cehennemden hak ettikleri yere koyacaktır. Çünkü O, kimin hak yolda olduğunu, kimin hak yolda olması gerekirken o yoldan saptığını herkesten çok daha iyi bilir.

Allah Teâlâ müşriklere de işaret ederek Yahudi ve Hıristiyanların din konusundaki hallerini ve birbirlerine karşı davranışlarını böylece açıkladıktan sonra, bütün kitap ehline şamil olmak üzere, hem geçmişteki karakterlerini kınayıp kötülemek, hem de gelecekte benzeri hareketlerden sakındırmak için onlara ihtar ile hitap ediyor ve şöyle buyuruyor:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَا ۚ اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ
يَدْخُلُوهَآ اِلَّا خَآئِفِينَ ۚ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ
فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ۘ سُبْحَانَهُ ۚ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ ۚ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۚ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾
وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَاْتِينَآ اٰيَةٌ ۗ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۘ تَشَابَهَتْ
قُلُوبُهُمْ ۗ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ اِنَّآ اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ
الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾ وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى ۗ وَلَئِنِ
اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ۚ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

114 Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zalim kim olabilir? Onların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. Dünyada onlar için rüsvalık vardır; ahirette de en büyük azap yine onlar içindir.

115 Doğu da batı da Allah'a aittir. Ne tarafa yönelirseniz yönelin, Allah'ın vechi oradadır. Şüphesiz Allah, (her yönü) kaplar ve (her şeyi) hakkıyla bilir.

116 Allah'ın bir çocuk edindiğini söylüyorlar. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa O'na aittir; hepsi de O'na boyun eğerler.

117 Göklerin ve yerin yoktan var edicisi (O'dur). Ve bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece "ol" der; o da (hemen) olur.

118 Bilmeyenler, "Allah bizimle konuşsaydı yahut bize bir mucize gelseydi (ne olurdu)?" demektedirler. Onlardan öncekiler de tıpkı onların söyledikleri gibi söylemişlerdi; kalpleri (nasıl da) birbirine benzemiş. Oysa biz yakinen bilmek isteyenlere ayetleri apaçık bildirmişizdir.

119 (Ey Muhammed!) Biz seni hem müjdeci hem de korkutucu olarak hak ile gönderdik. (Bu sebeple) cehennem ashabından sen sorumlu tutulmayacaksın.

120 Ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar, sen onların dinine tabi olmadıkça, senden asla hoşnut olmayacaklardır. De ki: Allah'ın yolu, işte asıl yol odur. Eğer sen, sana gelen bunca ilimden sonra onların heva ve heveslerine tabi olursan, Allah'tan sana ne bir dost, ne de bir yardımcı olur.

121 Kendilerine verdiğimiz kitabı hakkıyla okuyanlar, işte bunlar, ona iman ederler; ona küfredenler ise işte asıl hüsrana uğrayacaklar da bunlardır.

Yukarıdaki ayetlerde, Müslümanlar da dâhil bütün kitap ehli söz konusu edilmiş; bazen Hıristiyanların bir davranışına işaretle bunun kötülüğü açıklanmış, bazen Yahudiler sözün ağırlık noktasını teşkil etmiş, bazen de Hazreti Peygamber'e hitap edilerek, onun şahsında bütün Müslümanlar, yapacakları ters bir hareketin ve tutacakları yanlış bir yolun başlarına getireceği büyük felaketlerle tehdit olunmuşlardır. Bu ayetlerin, daha önceki ayetlerle irtibatı açık ve kesindir. Nitekim Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerini hak yolda olmamakla nasıl itham ettiklerini, kendi kavimlerinden birbiri arkasına gönderilen peygamberleri, dolayısıyla dinleri aynı ve birbirinin tamamlayıcısı olduğu hâlde –nasıl bunda ayrılığa düştüklerini– daha önce açıkladığımız ayetlerde görmüştük. Yahudi ve Hıristiyanların, dinleri üzerindeki bu ihtilafları sebebiyledir ki Allah Teâlâ, yukarıdaki ayetlerin ilkinde, Hıristiyanlar tarafından gerçekleştirilen bir hareketi ortaya koymuş ve bunu şiddetle kötüleyerek sorumluların dünya ve ahiretteki akıbetlerine ve uğrayacakları büyük azaba işaret etmiştir. Hıristiyanlar tarafından gerçekleştirildiğini belirttiğimiz bu hareket, Yahudi mabetlerinde Allah isminin anılmasını engellemek ve bu maksatla, mabetlerin tahribine çalışmaktır. Allah Teâlâ, her zaman ve zeminde, hükmünün geçerli olduğunu bütün akıl sahiplerine gösteren Kur'an üslubu içinde bu hadiseye işaret ederek şöyle buyurmuştur:

> 114 Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zalim kim olabilir? Onların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. Dünyada onlar için rüsvalık vardır; ahirette de en büyük azap yine onlar içindir.

114 Allah'ın mescitlerinde, O'nun isminin anılmasını engelleyenler ve bu mescitlerin tahribine çalışanlar kimlerdir ve hangi devrin insanlarıdır? Ayet-i kerimede bu sorunun cevabı açıklanmamıştır ve esasen ona cevap aramak da lüzumsuzdur. Çünkü Allah'ın emirlerine karşı gelenler, O'na düşman olup, kitaplarına, peygamberlerine, ismi-

nin anıldığı mescitlere tecavüz edenler, her devirde yaşamış ve ellerinden geldiğince bu tecavüzü sürdürmeye ve ondan zevk almaya çalışmışlardır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hükümlerinin kıyamete kadar geçerli oluşunun tabii bir neticesi olarak, Allah isminin anılmasını engelleyen ve bu ismin anıldığı mescitleri tahribe çalışan kimseleri tayin etmemiş, fakat her devirde, bu şenaati işleyecek kimselerin çıkabileceğini göz önünde bulundurarak bunların hepsi hakkındaki hükmünü umuma şamil bir üslup ile bildirmiştir. Bununla beraber, önceki ayetlerde söz konusu edilen Yahudi ve Hıristiyanların, dinleri hususundaki ihtilaflarını ve birbirlerine yönelttikleri hak yolda olmama ithamlarını göz önünde bulundurarak konunun gerektirdiği siyaka uygun bir sebebi tespit etmek mümkündür.

Her ne kadar açık ve kesin bir delil mevcut değilse de yukarıdaki ayet-i kerimeyle, İsa'dan (as.) yetmiş sene sonra, Roma hükümdarlığına getirilmiş olan Titus'un Kudüs'ü zapt ederek şehri yakıp yıkmasına, Süleyman (as.) mabedini tahrip etmesine ve bütün Tevrat nüshalarını yakmasına işaret edilmiştir. Romalıların o sıralarda, müşrik oldukları ve semavi dinlerden hiçbirine intisap etmedikleri bilinmektedir Ancak, yine o sıralarda, sayıları çok az olan ve dinlerini gizlemek zorunda kalan Hıristiyanların, Yahudiler tarafından devamlı takip edildikleri ve yakalananların yurtlarından çıkarıldıkları ve hatta öldürüldükleri de malumdur. Her ne kadar Yahudileri, daha önceki ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi, hak yolda görmeyen müşrik Romalılar, onlarla din savaşı yapmamış, sadece ülkelerini genişletmek için istila hareketine girişmiş iseler de mabetlerini yıkmaları ve din kitaplarını yakmaları, hareketlerine din savaşı görüntüsünü vermiştir. Bunun ise Yahudilerden intikam alma fırsatını elde eden Hıristiyanların teşvik ve tahrikiyle meydana geldiği anlaşılmaktadır; zira Romalıların böyle bir istila hareketinde, mabetleri tahrip etmelerine ve Tevrat nüshalarını yakmalarına hiç gerek yoktu. Mamafih bir önceki ayet-i kerimede belirtildiği gibi, Yahudilerin Hıristiyanları, Hıristiyanların da Yahudileri doğru bir yol üzerinde olmamakla itham etmelerinin, müşriklerin de diğerleri hakkında aynı görüşü ileri sürmelerinin tabii bir neticesi olarak Allah isminin anıldığı mescitler tahrip edilmiş ve o yüce ismin anılması engellenmiştir. Şu da var ki tarihte buna benzer hadiselerin zaman zaman tekerrür ettiği görülmektedir. Nitekim müşrik Araplar, Mekke devrinde ve Hudeybiye'den sonra, Hazreti Peygamber ve ashabının Kâbe'yi ziyaret etmelerine ve orada Allah ismini anmalarına engel olmuşlardır. Daha sonraki devirlerde ise haçlıların istilasına maruz kalan İslam ülkelerinde, pek çok mescit tahrip edilmiş ve Müslümanlar, Allah'ın ismini anmaktan menedilmişlerdir. Bu sebepledir ki ayet-i kerimede belirli bir hadise zikredilmemiş, fakat ileride vuku bulabilecek hadiselere de şamil olan bir ifade kullanılmıştır.

Allah Teâlâ, bu umumi mana içerisinde, vuku bulan ve vukuu muhtemel bulunan bu gibi hadiselere işaret ederken mütecavizlerin hâlini de açıklamış ve onların, dünyanın en zalim insanları olduklarını, bu işi yapanlardan daha zalim bir kimsenin bulunamayacağını beyan etmiştir. Çünkü mescitlerin tahribinde ve Allah isminin anılmasını engellemede, dinin yok edilmesi ve Allah isminin unuttturulması, böylece fesadın yeryüzünde yayılması gayesine hizmet vardır. Bu hizmeti yüklenenler ise elbette en zalim kimselerdir. Hâlbuki eğer bu kimselerin akılları olsaydı yahut akıllarını kullanıp doğru düşünebilselerdi, Allah'a ibadet etmenin ve Allah ismini anmanın zararı değil faydası olduğunu görecekler ve o mescitlere, onları tahrip etmek ve Allah isminin anılmasını engellemek için değil, fakat korkarak, huşu ve hudû içinde girmek gerektiğini anlayacaklardı. Kurulduğu günden itibaren, fetih hareketlerini sürdüren ve asırlarca Avrupa'nın yarısına hâkim olan Müslüman Türk orduları, daima bu anlayışa sahip olmuşlar, girdikleri hiçbir ülkede kiliseleri tahrip etmeyi ve oralarda Allah isminin anılmasına engel olmayı hiçbir zaman düşün-

memişlerdir. Bu şenaati işleyenler ise ister müşrik olsun, ister Yahudi veya Hıristiyan olsun, hem akılsızlıklarının ve hem de işledikleri bu büyük zulmün cezasını, dünyada rezil ve rüsva olarak, ahirette de en şiddetli azaba uğrayarak mutlaka çekeceklerdir. Bundan hiç kimsenin şüphesi olmasın.

Ancak, ayet-i kerimede, Allah isminin anıldığı ve O'na ibadet edilen mescitlerin tahribi, en büyük zulüm olarak tavsif edilmiş ve buna yeltenecek kimseler, en şiddetli azap ile tehdit edilmiş olsalar bile, bu ifadeden yanlış bir netice çıkarmamak ve bu mescitlerden başka hiçbir yerde Allah'a ibadet edilemeyeceği vehmine kapılmamak gerekir. Çünkü bazı kimseler zannedebilirler ki mescitlerin tahribi ve Allah isminin anılmasının engellenmesi, ayet-i kerimeyle bu derece kötülendiğine göre, mescitler tahrip edildikten ve ibadetler engellendikten sonra, artık hiçbir yerde ibadet edilmez ve hiçbir yerde Allah'ın adı anılmaz... Hayır. Bu, yanlış bir zan ve yanlış bir düşüncedir. Nitekim Allah Teâlâ, takip eden ayette, böyle bir düşüncenin ne kadar yanlış ve batıl olduğunu göstermek için şöyle buyurmuştur:

115 Doğu da batı da Allah'a aittir. Ne tarafa yönelirseniz yönelin, Allah'ın vechi oradadır. Şüphesiz Allah, (her yönü) kaplar ve (her şeyi) hakkıyla bilir.

115 Ayet-i kerimede yalnız doğuyla batı zikredilmiş olmakla beraber, bununla yeryüzü üzerindeki bütün yönler kastedilmiştir. Nitekim Rahmân suresinin 17. ayetinde de güneşin yaz ve kış aylarındaki doğuş ve batış yerleri de göz önünde bulundurularak, Allah Teâlâ'nın iki doğunun ve iki batının Rabbi olduğu belirtilmiş ve bununla O'nun bütün âlemlerin Rabbi olduğu kastedilmiştir. Halk diline girmiş olan "şarktan garba..." sözünün de dünyanın her tarafını içine alan bir manaya sahip olarak kullanıldığı herkesçe malumdur. İşte bu manada insan, nerede olursa olsun ve yönünü ne tarafa çevirirse çevirsin, karşısında Allah Teâlâ'nın vechini, yani kendisine yönelik olduğunu bulur. Çünkü O, her tarafı kaplamıştır: varlığı herhangi bir hudutla tahdit, belirli bir yöne tahsis edilmiş değildir. Bu sebeple O, nerede ve hangi hâlde olursa olsun, kendisine ibadet etmek için yönelen her insanı görür ve ne yaptığını hakkıyla bilir.

Ayet-i kerimenin daha önceki ayetle bağlantısına yukarıda işaret etmiştik. Ancak, onu sadece, bu bağlantının gerektirdiği mana içerisinde ve dar bir çerçevede ele alıp açıklamak, hem Kur'an-ı Kerim'in üslubuna aykırı düşer, hem de ayetten hâsıl olan faydaların yok olmasına yol açar. Çünkü Kur'an'daki bir ayet, bazen kendinden önceki ayet veya ayetlerle bağlantılı olarak gelmesine rağmen, bu ayetler grubunun delalet ettiği mana dışında müstakil bir hüküm getirir yahut ibret alınacak bir hadiseyi veya bir nasihati sergiler ki bu, Allah kelamı olan Kur'an-ı Kerim'i, beşer kelamından ayıran en mühim özelliklerden birini teşkil eder. Nitekim müfessirler, Kur'an-ı Kerim'in üslubundaki bu özelliğe dayanarak, yukarıdaki ayet-i kerimeyle kıble tayini arasında bir bağlantı kurmuşlar ve bazıları, ayetin, belirli bir kıbleye yönelme emrinin gelmesinden önce nazil olduğu görüşünü benimseyerek namaz kılmak için ne tarafa yönelirsek yönelelim Allah'a yönelmiş olacağımızı ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre ayet, kıblenin Beytu'l-Makdis'ten (Kudüs) Kâbe'ye değiştirilmesi münasebetiyle, bazıları da yolculuk esnasında kıbleye yönelmenin şart olmadığını belirtmek maksadıyla nazil olduğunu söylemişlerdir ki ileri sürülen bütün bu sebepler, ayet-i kerimenin delalet ettiği manaya uygundur; çünkü namaz kılan insan, ne tarafa yönelirse yönelsin, namazda sadece Allah'a yönelmiş olur ve Ma'bûd olarak O'ndan başkasını kastetmemiştir. Ancak, Müslümanların yalnız Kâbe'ye yönelmeleri ve bu yönelmenin namazın şartlarından sayılması, ictimai bir gayeye matuftur ve ümmetin vahdetini sağlamak içindir. Esasen bütün Müslümanların Kâbe'ye yönelmeleri hâlinde, Kâbe'nin dört bir cihetine düşen Müslümanlardan kiminin güneye, kiminin kuze-

ye, kiminin doğuya, kiminin de batıya yönelmelerini gerektirir ki bu farklı yöneliş, ayet-i kerimenin de delalet ettiği gibi, onların Allah'a yönelmiş olmalarına aykırı düşmez.

Burada, şuna da işaret etmek gerekir ki ayet-i kerime, İslam akaidinin en önemli kaidelerinden birini de manası içinde getirmiş bulunmaktadır. Bu kaide, Allah Teâlâ'nın herhangi bir cihet ve herhangi bir mekânla tahdit edilemeyeceği ve O'na yaklaşarak kulluk görevinin ifa edilmesi için belirli bir mekânın şart olamayacağı yahut başka bir ifadeyle, ibadetin mescit, cami veya kiliselere inhisar edemeyeceğidir.

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın mescitlerini tahrip ederek O'nun isminin anılmasını engelleyenleri en şiddetli azap ile tehdit, bununla beraber, mescitler tahrip olunsa bile, her yerde O'na ibadet edilebileceğini itikadi bir kaideye bağlı olarak beyan ettikten sonra, kitap ehlinin ve müşriklerin dünyada rezil ve rüsva, ahirette de büyük azaba müstahak olmalarına sebep teşkil eden sapık inançlarını saymaya devam etmiş ve bu inançları reddederek gerçek iman esaslarını açıklamıştır:

[116] Allah'ın bir çocuk edindiğini söylüyorlar. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa O'na aittir. Hepsi de O'na boyun eğerler.

[117] Göklerin ve yerin yoktan var edicisi (O'dur). Ve bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece, "ol" der, o da hemen olur.

116 Ayet-i kerime, 111. ayete matuf olup, Allah Teâlâ'nın bir çocuk edindiği iddiasında bulunanların, bu ayette sözü edilen ve cennete kendilerinden başkasının giremeyeceğini ileri süren Yahudi ve Hıristiyanlarla, 113. ayette işaret olunan ve bunların sözlerini tekrarlayan müşrikler oldukları anlaşılmaktadır. Ayet-i kerimede, Yahudi ve Hıristiyanlarla müşriklerin birbirinden ayırt edilmeksizin hepsine şamil umumi bir ifade kullanılması, tevhid inancına sahip olması gereken kitap ehlinin, nasıl müşrikler derekesine düşmüş olduğunu gösteren açık bir delildir. Filhakika Tevbe suresinin 30. ayetinde de bildirildiği gibi, Yahudiler Uzeyr'in, Hıristiyanlar Mesih'in (İsa'nın) Allah'ın oğlu olduğunu söylemişler; müşrikler ise Zuhruf suresinin 19. ayetinde görüldüğü gibi, bir taraftan Allah'ın kulları olan melekleri dişi kılarken bir taraftan da Nahl suresinin 57. ayetine göre, bunların Allah'ın kızları olduğunu iddia etmişlerdir.

Kitap ehlinin müşriklere paralel olarak Allah'a çocuk isnat etmeleri ve O'nu, sadece mahlukata has olan doğma ve doğurma sıfatlarıyla tavsif etmeleri büyük şirktir. Çünkü doğmak ve doğurmak, yok olması mukadder olan mahlukatın, yok olacağı güne kadar neslini devam ettirebilmesi için vazolunmuş ilahî bir kanundur. Nitekim insanın bir çocuk doğurması, insan cinsinin ve neslinin devamını sağlamak içindir. Keza hayvan ve nebatlar için de durum aynıdır. Hâlbuki Allah Teâlâ, başlangıcı ve sonu bulunmayan ve herhangi bir zaman ölçüsüyle varlığı sınırlandırılamayacak yegâne yaratıcıdır. Hiç bir şey yok iken, O, ezelde vardı; her şey yok olduktan sonra da ebede kadar var olacaktır; herhangi bir cins olmadığı için oğula ve kıza da muhtaç değildir. O'na çocuk nispet edilmesi, çocuğun da O'nun cinsinden olmasını gerektireceği için, bu nispet, Allah'tan başka ilahlar olması sonucunu doğurur. Nitekim Hıristiyanlar, Mesih İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanmışlar ve bu inancın neticesi olarak, bir taraftan Allah'a babalık isnat edip O'nu "baba" diye çağırırken, bir taraftan da İsa'yı ulûhiyet mertebesine yükseltip Allah'a şirk koşmuşlardır. Oysa İsa (as.) da diğer bütün peygamberler gibi bir beşerdir ve Allah'ın kuludur.

Burada, dikkatsiz bazı Müslümanların bilhassa çocuklarını bazı şeylerden sakındırmak istedikleri zaman onlara yönelttikleri çok tehlikeli bir söze işaret etmek gerekir. Bunlar, çocuklarının hoşa gitmeyecek bir davranışını gördüklerinde, "Bunu bir daha yapma; sonra Allah baba kızar."

gibi sözler sarf ederler. Bu gibi Müslümanların Allah'a babalık isnat etmeleri herhangi bir kasta dayalı olmasa bile, insanın farkına varmadan şirke düşmesine sebep olacağı gibi, çocuk terbiyesi yönünden de son derece tehlikeli neticeler doğurabilir. Çünkü bu gibi tabirlerin çocuğun kafasında yerleşmesi, Müslüman bir ana ve babanın, ona sapık bir Hıristiyan inancını telkin etmesinden başka bir şey değildir.

Allah'a evlat isnat edenler, ister müşrik, ister Yahudi veya Hıristiyan ve hatta ister O'na "baba" diyerek diğerlerine benzemek gafletine düşen Müslüman olsun, Allah Teâlâ, bu isnatta bulunanlara karşı kendisini tenzih ederek, onları şiddetle reddetmiş ve hayret manasını da ihtiva eden bir ifadeyle *subhânehû*, yani, "Hâşâ!" denilerek Allah'ın ileri sürülen iddialardan ne kadar uzak olduğu belirtilmiştir. O, size çocuğu olduğunu söyleyerek kendi cinsinden biri bulunduğunu haber vermediğine yahut bu manaya gelebilecek bir söz kendisinden sâdır olmadığına göre, siz O'nun bir çocuğu olduğunu nereden biliyor ve bilmediğiniz bir şeyi O'na nasıl isnat ediyorsunuz? Sizin kötü bir zanna ve kötü bir yalana dayanarak O'na nispet ettiğiniz evlat, ya gökyüzüne delalet eden ulvi bir âlemden veya arza delalet eden süfli bir âlemden olmalıdır. Hâlbuki bunların hiçbirisi de Allah Teâlâ'nın cinsinden değildir. Fakat göklerde ve yerde ne varsa, hepsi de O'nun mülküdür; O'nun hükmüne tabi olup O'nun iradesine boyun eğmiştir. Hâl böyle olunca, gökteki ve yerdeki varlıklardan herhangi birini alıp onu Allah'a cins kılmakta ve O'na oğulluk ve kızlık isnat etmekte hiçbir mana yoktur. Meryem suresinin 92. ayetinde de bildirildiği gibi, "Göklerde ve yerde olan herkes, istisnasız, Allah'a kul olarak gelecektir." Bununla beraber Allah Teâlâ, dilediği bazı kimselere dilediği bazı işleri tahsis etmiştir. Mesela bazı kullarına vahiy göndererek onu diğer kullarına tebliğ etmeleri için elçilik görevi vermiştir. Fakat böyle bir görevin, mahlûku hâlık mertebesine çıkarmayacağı aşikârdır.

Allah Teâlâ, ayeti kerimede, "Göklerde ve yerde ne varsa O'na aittir." buyurarak, önce cansız ve akıl sahibi olmayan bütün varlıkları murat etmiş, sonra da bütün bu varlıkların O'nun iradesine ve hükmüne boyun eğdiğini bildirmiş ve akıl sahipleri için kullanılan cemi sigasıyla *kânitûn* diyerek mülkiyetini insanlara da teşmil etmiştir. Buna göre, ister göklerdeki güneş, ay ve yıldızlar olsun, ister yerdeki insan, hayvan vs. varlıklar olsun, bunların hepsi de Allah'ın mülkü olup O'nun iradesine tabidir. Bu sebeple, bunlardan herhangi birisini Allah'a çocuk olarak nispet etmek mümkün olmadığı gibi, güneşe, aya ve yıldızlardan birine ulûhiyet isnat edip onları ma'bûd edinmek de mümkün değildir.

117 Allah Teâlâ, gerek kendisine çocuk isnat edenlerin reddine ve gerekse göklerde ve yerde ne varsa hepsinin kendi mülkü olduğu ve hepsinin kendi iradesine boyun eğdiği beyanına kuvvet kazandırmak için, ikinci ayette, göklerin ve yerin yoktan var edicisi olduğunu ve bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece "ol" dediğini, onun da hemen olduğunu açık ve kesin bir ifadeyle beyan etmiştir.

Ayet-i kerimede, "göklerin ve yerin yaratıcısı" manasına gelen Hâlık ismi yerine "yoktan var edicisi veya mucidi" manasında Bedî ismi kullanılmış ve böylece, Allah Teâlâ'nın bir çocuk edindiği yolundaki düşüncelere imkân verebilecek bütün kapılar kapatılmıştır. Zira halk (yaratma) fiili, bazen var olan bir maddeden örneği bulunan bir şeyin benzerini vücuda getirmek manasına da şamildir. Mesela ana karnında çocuğun yaratılması, baba sulbündeki bir maddeye dayanır. Keza yeryüzündeki nebatın vücut bulması da tohuma ve toprağa verilen özellikler dolayısıyladır ve hepsi de mensup olduğu cinslerin birbirine benzeyen özelliklerini taşır. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın yerde ve gökte bulunan her şeyi, eşsiz bir sanatkâr eliyle birbirine denkleştirerek kendi iradesine uygun bir şekilde yarattığını gösterir. Ancak "yoktan var etmek veya icat etmek" manasında kullanılan ibdâ kelimesi ise halk (ya-

ratmak) manasına da şamil olmak üzere, maddesi ve örneği bulunmayan bir şeye vücut vermek demektir ki Allah Teâlâ, bu manada göklerin ve yerin Bedî'i, yani yoktan var edicisi, yani mucidi ve yaratıcısıdır. O, bu sıfatıyla, bir şeyin icadını murat ettiği zaman, ona olmasını emreder ve o şey de hemen vücut bulur. Ancak, maddesi ve modeli olmayan bir şeyin vücut bulmasına ilahî iradenin taalluk etmesi hâlinde, onun nasıl vücut bulduğu bir sırdır ki insan aklının bu sırra vâkıf olması mümkün değildir.

Burada, şuna da işaret etmek gerekir ki bir şeyin vücut bulması için, Allah Teâlâ'nın ona *kün* (ol) emrini yöneltmesi, İslam âlimleri arasında değişik şekillerde izah edilmiştir. Çoğunluğun görüşü, emrin temsili olduğu yönündedir; yani hakikatte Allah Teâlâ'dan böyle bir emir sâdır olmaz; fakat bir şeyin vücut bulmasına Allah Teâlâ'nın iradesi taalluk edince, bunu, o şeyin hemen vücut bulması takip eder. Ne var ki ayet-i kerimede, meselenin daha iyi anlaşılması için bir şeyin icadına ilahî iradenin taalluku, *kün* (ol) emriyle ifade edilmiştir. Bazı âlimler ise emrin hakiki olduğunu, Allah Teâlâ bir şeyin icadını murat ettiği zaman, ona bu emri verdiğini, onun da hemen vücut bulduğunu ileri sürmüşlerdir ki ayet-i kerimenin zahirî manası da buna delalet eder. Şurası bir gerçektir ki *kün* (ol) emri, ister ilahî iradenin ilk icada taallukuna delalet eden bir manada kullanılmış olsun, ister hakiki manada kullanılmış olsun, insan aklının erişemeyeceği bir sır, bundan daha açık bir söz ile ifade edilemezdi. Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin, aynı zamanda göklerdeki ve yerdeki her şeyin ilk mucidi ve yaratıcısı olduğu bu açık ve kesin beyanla anlaşıldıktan sonra, O'nunla mahlukatı arasında baba evlat münasebeti kurmak kadar abes bir düşünce tasavvur olunamaz. O, her şeyi yoktan var etmiştir; fakat hiçbir şey O'ndan veya O'nun zatından bölünüp ayrılmış değildir.

Allah Teâlâ, kitap ehlinden bilhassa Yahudi ve Hıristiyanların Allah'a çocuk isnat etmek suretiyle nasıl şirke düştüklerini ve böylece, nasıl müşrikle aynı derekeye indiklerini beyan ettikten ve iddialarını göklerin ve yerin yoktan var edilişini delil getirerek kesin bir şekilde çürüttükten sonra, sözü müşriklere intikal ettirmiş ve bu sefer, onların hallerini geçmiş milletlerin hallerine benzeterek akıl sahiplerine ibret alacakları bir ders vermiştir:

> [118] Bilmeyenler, "Allah bizimle konuşsaydı yahut bize bir mucize gelseydi (ne olurdu?)" demektedirler. Onlardan öncekiler de tıpkı onların söyledikleri gibi söylemişlerdi; kalpleri (nasıl da) birbirine benzemiş! Oysa biz, yakinen bilmek isteyenlere ayetleri apaçık bildirmişizdir.

118 113. ayette, Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerini doğru yol üzerinde olmamakla itham ederken, bilmeyenlerin de onların sözlerini tekrarlayarak Yahudi ve Hıristiyanları itham ettikleri bildirilmiş, biz de ayetin tefsirinde, söz konusu edilen "bilmeyenler"in, kitap ve şeriattan haberi bulunmayan müşrikler olduklarını açıklamıştık. Yukarıdaki ayet-i kerimede zikredilen "bilmeyenler"in de yine müşrikler olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar da Yahudi ve Hıristiyanlar gibi hem Hazreti Peygamber'e inanmamışlar, hem de ona indirilen Kur'an'ı inkâr ederek Hazreti Peygamber'den, başka ayetler ve mucizeler istemişlerdir. Nitekim İsrâ suresinin 90-93. ayetlerinde, müşriklerin bu isteklerine daha açık bir şekilde işaret edilerek, "Bizim için şu yerden bir pınar akıtmadıkça sana *asla* inanmayacağız."; Furkân suresinin 21. ayetinde ise, "Bizim üzerimize melekler indirmeli değil miydi yahut hiç olmazsa Rabbimizi görmeli değil miydik?" dedikleri bildirilmiştir. Müşriklerin, yukarıdaki ayet-i kerimede işaret olunan, "Allah bizimle konuşsaydı yahut bize bir mucize gelseydi." şeklindeki istekleri de diğerleri gibi, Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen kitaba inanmamak için başvurdukları bahanelerdendi. Geçmiş milletler arasında da kendilerine gönderilen peygamberlere inanmamak için bu çeşit bahanelere başvuranlar vardı ve on-

ların söyledikleriyle bunların söyledikleri arasında tam bir benzerlik bulunuyordu. Mesela Yahudiler, daha önce de zikredildiği gibi, "Ey Musa! Allah'ı ayan beyan görmedikçe sana asla inanmayacağız." (Bkz. 2/Bakara, 55) demişler; bir çeşit yiyeceğe sabredemeyeceklerini ileri sürerek, yine Musa'dan (as.) sebze, acur, sarımsak, mercimek ve soğan gibi yiyecekler çıkarması için Rabbine dua etmesini istemişlerdi. (Bkz. 2/Bakara, 61). Hıristiyanlar ise Mâide suresinin 112. ayetinde de belirtildiği gibi, İsa'ya (as.), "Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?" demişler ve bu isteklerini, kendisine daha çok inanmak için ileri sürdüklerini bildirmişlerdir.

Geçmiş kavimler gibi ve hatta bu kavimlerden inançlarını yitirmiş bazı Yahudi ve Hıristiyanların kendi peygamberlerinden istedikleri mucizeler gibi, müşriklerin de Hazreti Peygamber'den birtakım mucizeler istemeleri, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bir bahaneydi ve ona inanmamak hususunda başvurulan bir oyundu. Nitekim Allah Teâlâ, En'âm suresinin 7. ayetinde, onların bu oyunlarını açık bir şekilde gözler önüne sermiş ve "(Ey Muhammed!) Eğer sana kâğıt içinde yazılı bir kitap göndermiş olsaydık, kendileri de elleriyle ona dokunmuş olsalardı, o küfredenler, (yine de inanmazlar ve) bu, apaçık büyüden başka bir şey değil, derlerdi." buyurmuştur.

Müşriklerin Hazreti Peygamber'e inanmamak için ondan bir takım mucizeler istemeleriyle, geçmiş kavimlerden Yahudi ve Hıristiyanların kendi peygamberlerinden bu çeşit isteklerde bulunmaları arasında tam bir benzerlik vardı ve bu benzerlik, aslında, onların Allah'a ve peygamberlerine karşı olan inançsızlıkları arasındaki benzerlikten başka bir şey değildi. Çünkü inanan ve inanacak olan insanlar için Allah'ın mucizeleri pek çoktu ve başka mucizelere de ihtiyaç yoktu. İnançsızlar ise kendilerine yeni mucizeler verilmiş olsa bile, arkasından, küfürleri dolayısıyla, başkalarını isteyecekleri şüphesizdi.

İnanç ve inançsızlığın yerleşip kök saldığı yer insanın kalbidir. Bu sebepledir ki insan bir şeye ya kalpten inanır yahut da inançsızlık, onun bütün kalbini doldurur. Bundan dolayı, bir takım isteklerle Hazreti Peygamber'e karşı inançsızlıklarını ortaya koyan müşriklerle, aynı durumda olan Yahudi ve Hıristiyanların kalpleri arasında bu yönden tam bir benzerliğin bulunduğu anlaşılır. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede müşriklerle eski kavimlerin kalpleri arasındaki bu benzerliğe işaret etmiş; yolları ve yönleri ayrı olsa bile, netice itibariyle hepsinin tuttuğu yolun küfür olduğunu ortaya koyarak *el-kufru milletun vâhide* (küfür tek millettir) hükmünün delilini göstermiştir.

Müşriklerin, eski kavimler gibi Hazreti Peygamber'den bir takım ayet ve mucizeler istemeleri, şüphesiz, kalplerine imanın hiç girmemiş olması dolayısıyladır. Hâlbuki Allah Teâlâ, hakkı arayan ve delilleriyle kalplerinde sağlam ve sarsılmaz bir imanın yerleşmesi için akıllarını kullanan kimselere, ayet ve mucizelerini öyle beyan etmiştir ki bunlar, başka ayet ve mucizeler istemek bir yana, Allah'ın beyan ettiklerinde bile zerre miktarı da olsa kalplerinde herhangi bir şüpheye yer vermezler. İşte gerçek iman budur. Kalplerinde, herhangi bir illet veya maraz bulunmayanların, yalnız hakka yönelen ve yalnız hak peşinde gidenlerin imanı... Hâlbuki hak nurunun kalplerine nüfuz etmesini engelleyen ve küfür üzerinde inat ve ısrar eden akılsızların, ayet ve mucizeler istemeleri, ne kadar boş ve faydasızdır! Bunlara, Allah'ın beyan ettiği ayetlerden sonra, daha binlerce ayet verilse onların yine iman edecekleri yoktur.

Allah Teâlâ, müşriklerle kitap ehli arasında küfre ve batıla yönelme yönünden bu açık benzerliğe böylece işaret ettikten ve kitap ehlinden olmaları dolayısıyla imana müşriklerden daha yakın olmaları gereken Yahudi ve Hıristiyanların dehşet verici bu menfi davranışlarını açıkladıktan sonra, onların bu davranışlarından son derece müteessir olan Hazreti Peygamber'e hitap etmiş ve onu teselli etmek için şöyle buyurmuştur:

[119] (Ey Muhammed!) Biz seni hem müjdeci hem de korkutucu olarak hak ile gönderdik. (Bu sebeple) cehennem ashabından sen sorumlu tutulmayacaksın.

[120] Ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar, sen onların dinine tabi olmadıkça, senden asla hoşnut olmayacaklardır. De ki: Allah'ın yolu; işte asıl yol odur. Eğer sen, sana gelen bunca ilimden sonra, onların heva ve heveslerine tabi olursan, Allah'tan sana ne bir dost, ne de bir yardımcı olur.

[121] Kendilerine verdiğimiz kitabı hakkıyla okuyanlar; işte bunlar, O'na iman ederler. O'na küfredenler ise, işte asıl hüsrana uğrayacaklar da bunlardır.

119 Yahudi ve Hıristiyanların, kendilerine peygamber gönderilmiş ve kitap verilmiş bir kavim olmalarına ve bu sebepten Allah tarafından gönderilecek bütün peygamberlere ve onlara indirilecek bütün kitaplara inanmak durumunda bulunmalarına rağmen, Hazreti Peygamber'in davetine sırt çevirmeleri ve hatta küfür yönünden müşriklere benzer hâle düşmeleri, gerçekten esef edilecek bir şeydir. Bundan, Hazreti Peygamber'in büyük üzüntü duymamış olması mümkün değildir. Çünkü o, ister müşrik, ister Yahudi veya Hıristiyan olsun, her inanca sahip insanlara Allah'ın emirlerini tebliğ etmek ve onları Allah'ın hak olarak bildirdiği tek bir inanç ve tek bir şeriat üzerinde birleşmeye davet etmek üzere görevlendirilmişti. Görevinin idraki içinde bulunan herkesin görevinde başarılı olmayı arzu etmesi ve onu istenildiği şekilde tamamlamaya çalışması, onun elbette ki en tabii hakkıydı ve bunu yapabildiği nispette kendisini huzurlu hissedebilirdi. Başaramadığı bazı hususlarda ise bu huzurun yok olması ve onun yerini huzursuzlukla birlikte büyük bir üzüntünün alması da çok tabiiydi.

Hazreti Peygamber'in Mekke'de müşriklerden gördüğü sert tepkiden sonra, Medine'de, kitap ve peygamber tanıyan yahut tanıması gereken Yahudi ve Hıristiyanlardan da aynı muameleyi görmesi, onu son derece müteessir etmişti ve bu teessür, hiç şüphesiz, onun, Yahudi ve Hıristiyanları doğru yola getirmede başarısız olduğu düşüncesinden kaynaklanıyordu. Fakat bu değişik inanç sahiplerini saf İslam inancı etrafında toplamak yahut başka bir tabirle onlara hidayet ederek tek bir inançta toplanmalarını sağlamak, acaba onun görevi miydi? Yoksa kendisinin bu işte başarısız olması yahut kendisini böyle görerek teessüre kapılması, aslında kendisine böyle bir görevin verilmemiş olmasından mı ileri geliyordu? İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede, akla gelebilecek bu çeşit sualleri cevaplandırmış ve Hazreti Peygamber'in asıl görevinin ne olduğunu kendisine hitap ederek hatırlatmıştır: Ey Muhammed! Biz seni, temelini İslam akaidiyle İslam şeriatının teşkil ettiği bir hak ile gönderdik. Kim bu iki temele dayanır ve onlara tabi olursa, dünya ve ahiret saadetine nail olur. Kim onlardan uzak düşerse, doğru yoldan ayrılmış ve batıla sapmış olur. İşte, senin görevin, hakikatin ta kendisi olan bu akaidi ve şeriatı insanlara duyurarak, onlara tabi olanların nail olacakları iki saadeti müjdelemek, onlardan uzaklaşanların kötü akıbetiyle de onları korkutmaktır. Bunun dışında, doğru yoldan sapmış olanları hidayet etmek senin görevin değildir. Ve bunlar, doğru yoldan sapıp cehennem ashabından oldukları takdirde, bunun sorumlusu da sen olmayacaksın.

Hazreti Peygamber'in, müşrik, Yahudi ve Hıristiyanların bu davranışları karşısında duyduğu teessürün büyük ve devamlı olduğu, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif surelerindeki –onu teselli etmek ve hidayetin ancak Allah'a mahsus bir iş olduğunu hatırlatmak maksadıyla sık sık gelen– ayetlerden anlaşılmaktadır. Bu ayetlerden biri, Hazreti Peygamber'in, bilhassa Mekke müşriklerinden, kendi kabilesi Kureyş'in tutumundan duyduğu teessür sebebiyle nazil olmuştur. Bu ayet-i kerimede, Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber'e mealen şöyle hitap ettiği görülür:

"Demek, Kur'an'a inanmazlarsa üzüntü duyarak arkalarından kendini âdeta harap edeceksin." Bu ayet-i kerimede, Mekkeli müşrikler kadar, Allah'ın evlat edindiği iddiasında bulunduğuna işaret olunan Yahudi ve Hıristiyanların da kastedildiği anlaşılmaktadır. Yine Mekke'de nazil olan Fâtır suresinin 8. ayetinde, Allah'ın dilediği kimseyi dalalette bırakıp dilediğine hidayet edeceği işaret olunduktan sonra, Hazreti Peygamber'e hitaben, "O hâlde (Ey Muhammed!), Nefsin onlar yüzünden üzüntüyle tükenip gitmesin." denilmiştir. Keza Mekkî olduğu kadar Medenî olduğu da söylenen Ra'd suresinin 40. ayetinde, Hazreti Peygamber'e görevi hatırlatılarak, "Ey Muhammed! Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de yahut senin ruhunu daha önce kabzetsek de senin vazifen sadece tebliğ etmektir; hesap görmek ise bize düşer." denilmiştir. Bakara suresinin 272. ayetinde ise hidayete erdirmenin sadece Allah'a mahsus olduğu bildirilmiş ve şöyle buyurulmuştur: "Ey Muhammed! Onları hidayete erdirmek senin üstüne borç değildir; ancak Allah hidayeti kime dilerse ona verir."

120 Örnek olarak sadece bir kaçını zikrettiğimiz bu ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki Hazreti Peygamber'in görevi, akaid ve şeriat olarak kendisine bildirilen "hakk"ı insanlara tebliğ ederek doğru yolu göstermektir. Bundan sonra, isteyen bu yolu seçer, isteyen de kendisini cehennem azabına götürecek yolu seçer; fakat şurası muhakkaktır ki batıl yolu seçerek cehennem ashabı arasında yer alacak kimselerden Hazreti Peygamber asla sorumlu değildir ve onlar adına üzülmenin de hiçbir faydası yoktur. Zira o, üzülse de üzülmese de ikinci ayette de belirtildiği gibi, ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar Hazreti Peygamber'den asla hoşnut olmayacaklar ve onun kendi dinlerine tabi olmasını ve kendi yollarına girmesini isteyeceklerdir. Hâlbuki onlar, birbirlerini hak yolda olmamakla itham ederek, aslında tek ve aynı şey olması gereken dini de heva ve heveslerine uydurmuşlar, sonra da Hazreti Peygamber'in, din olmaktan çıkardıkları bu batıl yola tabi olmasını istemek cüretinde bulunmuşlardır. Hazreti Peygamber'in onlara tabi olması ve onların peşinden gitmesi düşünülebilecek bir şey midir? Allah Teâlâ, bunu şiddetle reddetmesi için Sevgili Peygamberine yol göstermiş ve "Ey Muhammed! Onlara de ki: Allah'ın yolu; işte asıl tabi olunacak en doğru yol budur." buyurmuştur. Bu yol, sadece Yahudi peygamberlerine değil, fakat ilk peygamberden son peygambere kadar akaidiyle ve şeriatıyla derece derece geliştirilmiş ve mükemmelleştirilmiş olarak indirilen İslam'ın yoludur. Bununla beraber ey Muhammed! Onların, kitaplarına izafe ederek dinlerinin asıllarından saydıkları bu heva ve heveslerine tabi olursan ve bunu da ilahî vahiy geldikten ve ilm-i yakîn hâsıl olduktan sonra yaparsan, bilesin ki Allah'ın dostluğunu bulamaz, yardımını göremezsin.

Allah Teâlâ'nın bu ayet-i kerimeyle, önce Hazreti Peygamber'e yol göstermesi, sonra da Yahudi ve Hıristiyanların sapık yollarına tabi olması hâlinde, onu şiddetle tehdit etmesi, Hazreti Peygamber'in şahsında bütün insanlara yöneltilmiş bir ihtardır. Zira Allah Teâlâ, Sevgili Peygamberinin, Yahudi ve Hıristiyanların batıl yollarına asla tabi olmayacağını elbette biliyordu. Bununla beraber, Kur'an-ı Kerim'in kendine has üslubu içinde Hazreti Peygamber'e yöneltilen bu hitapla, hem hak yola tabi olanlar için Allah'ın dostluğunun ve yardımının devam edeceğine işaret olunmuş, hem de hak belli olduktan sonra, Yahudi ve Hıristiyanların "din" adı altında tabi oldukları heva ve hevesleri peşinden gitmenin ve onları taklit etmenin getireceği büyük tehlikeler gösterilmiştir.

121 Allah Teâlâ, ehl-i kitaptan Yahudi ve Hıristiyanların, tabi oldukları batıl yolu nasıl "din" adı altında maskeleyip onunla başkalarını idlal etmek istediklerine işaret ettikten ve onlara kanarak, artık belli olan hak yoldan ayrılıp onların yoluna gidenlerin akıbetini apaçık gösterdikten sonra, kitap ehli arasında bulunan bazı kimseleri tanıtmış ve bunların, kendilerine verilen Tevrat'ı hak-

kıyla okuyup manasını anladıklarını ve akıllarını kullanıp hakkı görmekte güçlük çekmediklerini açıklamıştır. İşte bunlar, kendilerinden öncekilerin kitaplarında yaptıkları tahriflere itibar etmeyen; dindeki gelişmeyi ve mükemmelleşmeyi gözden uzak tutmayarak kitaplarının esrarını anlayan ve bu anlayış içinde Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a da inanan Yahudi ve Hıristiyanlardır. Nitekim bunlar Hazreti Peygamber'in daveti üzerine, kendi dinlerini terk edip İslam'a girmekte hiç tereddüt göstermemişler ve böylece Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de tavsif ettiği mü'min kimselerden olmuşlardır. Fakat atalarının ve bilhassa onlardan ileri gelenlerin tahrif ederek heva ve heveslerine uydurdukları ve din adı altında tabi oldukları batıl yolu takip eden, kitaplarını okusalar bile içindekileri anlamayan yahut akıllarını kullanıp anlamak zahmetine katlanmayan ve bu sebeple dinin esrarına vâkıf olamayan birçok kitap ehli ise kitaplarına gerçekten inanmayan ve dolayısıyla Hazreti Peygamber'e ve Kur'an-ı Kerim'e inanmak için kendilerine bir yol bulamayan bedbahtlardır ki dünya ve ahirette hüsrana uğrayacak olanlar da işte bunlardır.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki ayet-i kerimede, kendilerine verilen kitabı hakkıyla okuyan ve bu sebeple mü'min vasfını kazananlarla, onu inkâr edip hüsrana uğrayanların kimler olduğu açıklanmamıştır. Birçok müfessir, bizim de tercih ettiğimiz bir görüş olarak, bunların, kitap ehlinden Yahudi ve Hıristiyan olduklarını söylemiş, bazı müfessirler ise ayet-i kerimeyle Müslümanların kastedildiğini ileri sürmüşlerdir. Mamafih ayeti, Müslümanlar da dâhil, kendilerine kitap verilen bütün din mensuplarına teşmil etmek, kendisinden daima ibret alınması gereken Kur'an-ı Kerim'in eşsiz üslubuna aykırı düşmez.

Allah Teâlâ, zaman zaman müşriklere de işaret ederek Yahudi ve Hıristiyanların, geçmişteki düşünce ve davranışlarıyla nasıl müşriklerle aynı seviyeye geldiklerini açıkladıktan ve hepsinin birden İslam karşısındaki tutum ve davranışlarını gösterip bu yüzden müstahak oldukları kötü akıbeti belirttikten sonra, dinde tefrikanın ilk ve en büyük müsebbipleri olan Yahudilere tekrar dönüyor ve daha önce olduğu gibi, kendilerine bahşedilen nimetleri hatırlatarak, belki ibret alıp doğru yolu bulurlar diye, geçmiş peygamberlerden İbrahim'in (as.) kıssasından örnekler verip vaaz ve nasihatte bulunuyor ve şöyle buyuruyor:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا
لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَإِذِ
ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي
الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ
هَٰذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ
قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ
رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ

وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾ وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ
اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُۚ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَاۚ وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ
اَسْلِمْۙ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصّٰى بِهَآ اِبْرٰهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُۘ يَا بَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ
الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَۘ ﴿١٣٢﴾ اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَآءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُۙ اِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا
تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِيۜ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَآئِكَ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا وَاحِدًاۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ
﴿١٣٣﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

122 Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetlerimi ve (bilhassa) sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

123 Hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden fidyenin kabul edilmeyeceği, hiç kimseye şefaatin fayda vermeyeceği ve (nihayet) kendilerine yardım bile edilmeyecek bir günden (hesap gününden) sakının.

124 (Ve hatırlayın): Hani Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle imtihan etmiş, o da onları tamamlayınca, "Ben, seni insanlara imam kılacağım." buyurmuş; (İbrahim de O'na) "Soyumdan da." deyince, (Rabbi şöyle) cevap vermişti: Zalimlere ahdim ulaşmaz.

125 Beyt'i (Kâbe'yi) insanlar için bir toplanma yeri ve emniyet mahalli kılmış ve "İbrahim'in makamını bir namazgâh edinin." (demiştik). İbrahim ve İsmail'e de evimi, tavaf edenler, (orada) kalanlar, rükû ve sücûd edenler için temiz tutmalarını tavsiye etmiştik.

126 İbrahim, "Rabbim! Burasını emniyetli bir şehir kıl; ahalisinden, Allah'a ve ahiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır." demiş, (Rabbi de O'na), "Küfredeni de, onu da kısa bir süre için faydalandıracak, sonra da cehennem azabına mecbur tutacağım. Ne kötü bir akıbet!" diye buyurmuştu.

127 İbrahim İsmail ile birlikte, Beyt'in temellerini yükseltiyor (ve şöyle dua ediyorlardı:) "Rabbimiz! Bizden (duamızı) kabul buyur; şüphesiz hakkıyla işiten, hakkıyla bilen ancak sensin."

128 "Rabbimiz! Bizi sana teslim olan iki kul ve zürriyetimizden de sana teslim olan bir ümmet eyle. Bize ibadet yollarımızı göster ve tövbelerimizi kabul et; zira tövbeleri kabul edip bağışlayan ancak sensin."

129 "Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden, kendilerine senin ayetlerini okuyan, kitap ve hikmeti öğreten ve onları (şirkten) arındıran bir peygamber gönder. Şüphesiz, aziz ve hâkim ancak sensin."

130 İbrahim'in dininden, kendini bilmeyenden başka kim yüz çevirir? Biz dünyada onu seçtik; ahirette de o, şüphesiz salih kullardandır.

131 Rabbi ona, "Teslim ol." buyurduğunda, o, "Âlemlerin Rabbine teslim oldum." demişti.

[132] İbrahim bunu oğullarına vasiyet etmiş, Yakup da aynı şeyi yapmış ve "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; onun için ancak Müslüman olarak ölün." (demişlerdi).

[133] Yoksa (ey Yahudiler!) Yakup'a ölüm yaklaşıp da oğullarına, "Ey oğullarım! Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" diye sorduğu ve onların da, "Senin ilahına, babaların İbrahim'in, İsmail ve İshak'ın bir tek ilahına ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olanlarız." dediklerinde, siz buna şahit mi olmuştunuz?

[134] Bunlar gelip geçmiş bir ümmettir. Kendi kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız da size aittir. Onların yapmış olduklarından siz sorulmayacaksınız.

Görüldüğü gibi yukarıdaki ayet-i kerimelerle yine Yahudilere hitap edilmiş ve onlara geçmişten yeni ibret sahneleri gösterilerek bazı gerçekler yeniden hatırlatılmıştır. "Ey İsrailoğulları!" hitabıyla başlayan ilk iki ayet, 47. ve 48. ayetlerin tekrarı olarak görülürse de bundan sonra hatırlatılan nimetler ve Yahudilerin gözleri önüne serilen tablolar, birbirinden çok farklıdır. Daha önceki ayetlerde, Musa'nın (as.), Yahudileri Firavun hanedanının zulmünden kurtarışıyla başlayan ve mukaddes topraklara gelişlerine kadar devam eden zaman içinde, kendilerine bahşedilen sayısız nimetlere rağmen, onların nasıl isyan ve küfür içinde bocaladıkları anlatılmış; böyle olduğu hâlde, yine de gurur ve inattan vazgeçemedikleri, bunu asr-ı saâdete kadar devam ettirip aynı gurur ve inatla Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an-ı Kerim'e de sırt çevirdikleri, hâl böyleyken yine de cennetin kendilerine ait olduğu iddiasında bulunabildikleri bütün açıklığıyla gözler önüne serilmiştir. Yukarıdaki ayet-i kerimelerde ise Musa'dan (as.) daha önceki devirler anlatılmış ve Yahudilerin de ataları olan İbrahim ve İsmail'in, İslam'ın temelini teşkil eden bir tevhid inancı içinde Kâbe'yi nasıl bina ettikleri, kendilerini Allah'a teslim edip nasıl niyazda bulunduklarını ve bu teslimiyeti oğullarına ve torunlarına nasıl vasiyet edip onları hak yola tevcih ettikleri belirtilmiştir. Böylece, bir taraftan İbrahim'in dini olan İslam ile Hazreti Peygamber'in tebliğine memur edildiği İslam'ın aynı olduğu, aralarında ayrılık ve gayrılık bulunmadığı gösterilirken, bir taraftan da atalarıyla gururlanıp cennetin kendilerine ait olduğu iddiasında bulunan Yahudilerin, Hazreti Peygamber'e sırt çevirmekle nasıl kendileriyle övündükleri atalarının hak yolundan saptıkları, aklı başındaki hiç kimsenin reddedemeyeceği bir açıklıkla ispat edilmiştir.

Gerçekten, yukarıdaki ayet-i kerimeler, Hazreti Peygamber'e ve dolayısıyla İslam'a sırt çeviren kitap ehline ve bilhassa Yahudilere karşı bir hüccet olarak gelmiş ve onların gurur, küfür ve inada dayanan davranışlarındaki çelişkiyi bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. Yahudilerin, İsrail lakabıyla tanınan Yakup (as.) soyundan geldikleri, bu sebeple kendilerine İsrailoğulları denildiği daha önce açıklanmıştı. Yakup'un babası İshak ise İsmail'in (as.) kardeşi olup, her ikisi de İbrahim'in (as.) oğullarıydılar. Bu bakımdan Yahudiler, hem İbrahim'e (as.) mensubiyetleriyle, hem de daha sonra gelen peygamberlerin İsrail soyundan gelmiş olmalarıyla övünüyorlar ve bunun tabii bir neticesi olarak da cennete sadece kendilerinin girebileceği iddiasında bulunuyorlardı. Fakat daha önce de açıkladığımız gibi, kendi peygamberlerinin ve kitaplarının, geleceğini müjdeledikleri Hazreti Peygamber'in, İsmail'in (as.) soyundan gelmiş olması, onları hayal sükûtuna uğratmış ve ona şiddetle karşı çıkmalarına sebep olmuştu. Ne var ki Yahudilerin bu davranışı, inattan ve boş bir gururdan kaynaklanıyordu; zira mensup oldukları Yakup (İsrail) ile Hazreti Peygamber'in veya kabilesinin mensup olduğu İsmail (as.) arasında kardeş çocuğu yakınlığı vardı ve her ikisinin nesebi, Yahudilerin mensup olmakla övündükleri İbrahim'de (as.) birleşiyordu. O hâlde, ehl-i kitapla Araplar, İbrahim'in (as.)

milletinden ve nesebinden geliyorlardı ve aralarında hiçbir ayrılık ve gayrılık mevcut değildi. Bu sebeple Yahudilerin, kendilerini Araplardan üstün görmeleri için de herhangi bir sebep yoktu. Ancak bir üstünlük söz konusu olmak gerekirse, bu, ister Yahudi, ister Hıristiyan veya Müslüman, hatta ister müşrik olsun, çeşitli inançlara sahip bu insanların, faziletini hiçbir zaman inkâr etmedikleri, aksine, mensup olmakla övündükleri İbrahim'e (as.) ne derecede bağlı kaldıkları ve onun dinine ne derecede tabi oldukları yönünden söz konusu olabilirdi. İşte Allah Teâlâ, bu konuda kitap ehline ve müşriklere karşı bir hüccet olarak yönelttiği bu ayet-i kerimelerde, İbrahim'in (as.) dinini tanıtmış ve bu dinin, müşrik, Yahudi ve Hıristiyanların sırt çevirdikleri İslam dini olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymak için Yahudilere hitap etmiş ve şöyle buyurmuştur:

122 Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetlerimi ve (bilhassa) sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

123 Hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden fidyenin kabul edilmeyeceği, hiç kimseye şefaatin fayda vermeyeceği ve (nihayet) kendilerine yardım bile edilmeyecek bir günden (hesap gününden) sakının.

122-123 47 ve 48. ayetlerin tekrarı olarak geldiğine yukarıda işaret ettiğimiz bu iki ayet, farklı bir siyaka delalet etmesi yönünden ayrıca üzerinde durulması gerekir. Daha önceki ayetlerde, Yahudilerden hatırlamaları istenen nimetler, Musa'nın (as.), onları Firavunun zulmünden kurtarışıyla başlayan ve mukaddes arza gelinceye kadar arkası kesilmeksizin devam eden ilahî yardımlardı. Hâlbuki yukarıdaki ayet-i kerimelerde, bunları takip eden ayetlerle zikredilecek olan ve Musa'dan (as.) çok daha önce gelip geçmiş bulunan İbrahim (as.) ile oğullarının ve torunlarının Allah'a teslimiyetleri, hatırlanması gereken bir nimet olarak gösterilmiştir. İşte bu siyaka göre, Yahudilere denilmektedir ki: Ey İsrailoğulları! Size, cetleriniz arasında, bütün insanlara imam kılınan, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi bina edip namazgâh kılan, Allah'a teslimiyette eşi bulunmayan ve bu teslimiyeti oğullarına ve torunlarına da tavsiye ederek onları İslam'a yönelten İbrahim gibi bir peygamber gönderilmiş ve böylece siz, âlemlere üstün kılınmıştınız. İşte bu nimetleri hatırlayın. Hem hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey söyleyemeyeceği, hiç kimseden fidyenin kabul edilmeyeceği, hiç kimseye şefaatin fayda vermeyeceği ve nihayet, hiç kimsenin kendisi için bir yardımcı bulamayacağı o korkunç hesap gününden sakınarak bu hatıranızı tazeleyin. Bunu hatırladığınız takdirde, elinizdeki kitabı hakkıyla okumak, onda yapılan tahrifata itibar etmemek, böylece, ceddiniz İbrahim'in dinine yönelmek gerektiğini kolayca anlayacaksınız. Zira Allah'ın, böyle peygamberler gönderip kitap indirerek bütün âlemlere üstün kıldığı bir kavme, kitabını hakkıyla okumamak, ondan ibret almamak ve bir takım kâfirlerin heva ve heveslerine uyarak onda yaptıkları tahrifatın peşine düşmek yaraşmaz.

İşte Allah Teâlâ, Yahudilere geçmişi ve geçmişte kendilerine ihsan olunan nimetleri hatırlamaları için bu ikazı yaptıktan sonra, onların, 121. ayette de işaret olunduğu gibi, kitaplarını inkâr edip hüsrana uğrayanlardan değil, onu hakkıyla okuyup İslam'a yönelenlerden olmaları için cetleri İbrahim'i (as.) ve onun hak yolunu onlara hatırlatmaya başlamış ve şöyle buyurmuştur:

124 (Ve hatırlayın:) Hani Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle imtihan etmiş, o da onları tamamlayınca, "Ben seni insanlara imam kılacağım." buyurmuş; (İbrahim de O'na): "Soyumdan da." deyince, (Rabbi şöyle) cevap vermişti: "Zalimlere ahdim ulaşmaz."

124 Ayet-i kerimede, İbrahim'in (as.) bütün insanlara nasıl kendisine tabi olunan ve yolundan

gidilen bir "imam" kılındığı anlatılmış; bunun için de önce Rabbi tarafından, bazı kelimelerle imtihana tabi tutulduğu açıklanmıştır. Ancak imtihana konu teşkil eden "kelimeler"in ne olduğu ve İbrahim'in (as.) bu imtihanı nasıl tamamladığı bildirilmemiştir. Her ne kadar müfessirler, değişik görüşler ileri sürerek bunu, hac menâsiki, iman hasletleri, vahdaniyetin ispatı gibi bazı inanç ve ibadetlerle tefsir etmişlerse de gerçek olan husus, Allah Teâlâ'nın yükleyeceği büyük bir görev dolayısıyla İbrahim'i (as.) bazı emir ve yasaklarla terbiye etmesi ve bu göreve hazırlamasıdır. Bu görev, ayet-i kerimede, "bütün insanlara imam kılınmak"la ifade edilmiştir ki bununla, insanlara rehberlik etmek, doğru yolu göstermek ve onları Allah'ın vahdaniyeti inancına davet etmek manasında peygamberlik görevinin kasdolunduğuna şüphe yoktur. Ancak, İbrahim'in (as.) bir takım kelimelerle imtihana tabi tutulması, bu imtihanda başarılı olması, sonra da ona peygamberlik görevi verilmesi, elbette bugün bizim anladığımız manada bir imtihan olarak mütalaa edilmemesi gerekir. Zira böyle bir mütalaa, peygamberliğin, ancak kesbî bir meslek olduğu ve bu işe sadece yeteneğini ispat eden kimselerin getirilebileceği neticesine götürür ki bunun gerçekle hiçbir ilgisi bulunmadığı aşikârdır. Peygamberlik, Allah'ın, kullarından bazısına ihsanıdır ve bunların peygamber olarak seçilişlerinde kendi irade ve isteklerinin hiçbir rolü yoktur. Bu sebeple, ayet-i kerimede mahiyeti açıklanmayan "kelimeler", imtihana konu teşkil eden bir takım sorular şeklinde değil, Allah'ın sonsuz ihsanına nail olan İbrahim'in (as.) bazı vecibelerden sorumlu tutulduğunun ve bunları hakkıyla ifa ettiğinin beyanı ve peygamber olarak seçilen bir insanın tanıtılması manasında anlamak gerekir. Nitekim Hazreti İbrahim'in peygamber olarak imamlığı, bütün insanları tevhide davet etmekle gerçekleşmiş ve onun zamanında İslam'ın başlıca esasları tezahür etmiştir. Allah'ın vahdaniyetine inanmak, şirkten uzak olmak ve risaleti kabul etmek şeklinde ifade edebileceğimiz bu esaslar, İbrahim'in (as.) zürriyeti boyunca hiç değişmeden devam edegelmiştir. Nitekim Allah Teâlâ'nın, İslam'ı, *milletu İbrâhîm* (İbrahim dini) olarak tarif etmesi de bundandır.

Allah Teâlâ'nın, İbrahim'e (as.), kendisini bütün insanlara imam yapacağını müjdelemesi üzerine, İbrahim'in Rabbine dua etmesi ve "Zürriyetimden de imam kıl." demesi, hak yolda olan bir insanın, kendi neslinin de o yolda olmasını Rabbinden niyaz etmesi demektir ki bu, onun en tabii hakkıdır. Ancak İbrahim (as.), bu niyazında, kendi neslinden gelecek bütün fertlerin imam olmasını değil, min *zurriyyetî* diyerek bazısının imam yapılmasını istemiştir. Zira Hazreti İbrahim, bir peygamber olarak kendi zürriyetinden gelecek herkesin imam yapılmasının mümkün olmadığını, bunun Allah'ın sünnetine aykırı düşeceğini ve imkânsız bir şeyi O'ndan istemenin bir peygambere yaraşmayacağını elbette biliyordu. Nitekim Allah Teâlâ, onun bu duasına karşılık, onu teyit etmiş ve "Ahdim zalimlere ulaşmaz." buyurmuştur. Yani, "Senin istediğin şeyi sana verir ve zürriyetinden ehil olanları insanlara imam yaparım. Fakat buna ehil olmayanlar, bilhassa küfrederek zulüm işleyenler, benim imamlık hususunda verdiğim bu söze nail olamazlar." denilmiştir.

Filhakika Allah Teâlâ'nın Hazreti İbrahim'e verdiği bu söz gerçekleşmiş ve onun zürriyetinden olan torunu Yakup (İsrail) kolundan birçok kimse imam olmuş, insanlara hak yolu göstermiştir. Ancak, yine bu koldan, yani İsrailoğullarından pek çok kimse de kendi içlerinden çıkan bu imamlara yahut peygamberlere kulak asmamaya ve onları dinlememeye başlamıştır. Bilhassa Musa'dan (as.) sonra, bir taraftan buzağıyı tanrı edinmek, bir taraftan da kendilerine imam olan peygamberlerden bazısını inkâr edip bazısını da öldürmek suretiyle küfre dalıp zulüm işlemişler ve böylece, imamlıktaki ehliyetlerini tamamıyla yitirmişlerdir. İşte bundan sonradır ki Allah

Teâlâ, imamlık görevini İsrailoğullarından almış, fakat yine Hazreti İbrahim'in zürriyetinden, oğlu ve İsrail'in amcası olan İsmailoğullarına vermiştir ki bu nesilden gelen ilk ve son imam, Allah Teâlâ'nın âlemlere rahmet olarak müjdelediği İslam Peygamberi Hazreti Muhammed'dir. (sas.).

Ayet-i kerimenin, "Ahdim zalimlere ulaşmaz." mealindeki son ibaresi, İslam hukukçuları tarafından imamlık veya liderlik hususunda hüküm kaynağı olarak kullanılan delillerden biri olmuştur. Ayetin zahirinden anlaşıldığı gibi, zalim olanlar, imamet ve hilafet gibi dinî veya siyasi liderliklere nasbedilmezler. Eğer bir lider, adaletini yitirir ve halka zulmetmeye başlarsa onun bu görevden uzaklaştırılması gerekir. Ancak, ayet-i kerimedeki *zâlim* kelimesi, müfessirler tarafından değişik şekillerde tefsir edilmiş, bazısı kelimenin kökü olan *zulm'ü,* Lokmân suresinin, "Şirk, elbette en büyük zulümdür." mealindeki 13. ayetine göre şirk ve küfre tahsis ederken, diğer bazısı, ayette tahsise delalet edecek bir husus bulunmadığını, risaleti ikrar eden tevhid ehli arasında da halka zulmeden kimseler bulunduğu cihetle, bunların da zalim sayılacaklarını ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple bazı fakihler, şirkini ve küfrünü izhar ile halkı bu yola davet etmedikçe, fitne ve fesada yol açmamak için zalim bir lidere karşı ayaklanmayı caiz görmemişler, bazıları ise şirk ve küfür ehlinden olmasa bile, halka zulmeden bir liderin görevinden uzaklaştırılmasını gerekli saymışlardır.

İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyle, başta Yahudiler olmak üzere, bütün insanlara Hazreti İbrahim'i bir imam, peşinden gidilecek bir lider ve şeriat sahibi bir peygamber yaptığını ve bunun unutulmaması gerektiğini bir esas olarak hatırlattıktan sonra, Hazreti Peygamber'in davet ettiği dinin İbrahim dininin temelleri üzerine bina edildiğini göstermek ve küfürlerinde inat edip bu gerçeği görmek istemeyenlerin gözleri önüne onu bir defa daha sermek için, İbrahim'in yolunu açıklamaya başlamış ve şöyle buyurmuştur:

[125] Beyt'i (Kâbe'yi) insanlar için bir toplanma yeri ve emniyet mahalli kılmış ve "İbrahim'in makamını bir namazgâh edinin." (demiştik). İbrahim ve İsmail'e de evimi, tavaf edenler, (orada) kalanlar, rükû ve sücûd edenler için temiz tutmalarını tavsiye etmiştik.

[126] İbrahim, "Rabbim! Burasını emniyetli bir şehir kıl; ahalisinden Allah'a ve ahiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır." demiş, (Rabbi de ona), "Küfredeni de. Onu da kısa bir süre için faydalandıracak, sonra da cehennem azabına mecbur tutacağım; ne kötü bir akıbet!" diye buyurmuştu.

125 Yukarıdaki ayet-i kerimelerde, Allah Teâlâ'nın, İbrahim dininin en önemli asıllarından ve insanlara bahşedilen en büyük nimetlerden biri olmak üzere hatırlattığı ilk husus, iman birliği içerisinde toplanmalarına vesile olan, toplandıkları zaman da emniyetle Allah'a ibadet etmelerine imkân sağlayan Beyt (Kâbe) ile ilgili meselelerdir. Beyt'in inşasından sonra, Allah Teâlâ orasını haccederek ve ibadette bulunarak sevap kazanmak isteyenler için bir toplanma yeri, ayrıca onun kadrini bilen, ona hürmet eden ve tazimde bulunan kimseler için de her türlü tecavüzden emin olacakları bir yer kılmış, insanlara da "İbrahim'in makamını namazgâh edinmelerini" emretmiştir.

Dikkat edilecek olursa, ayet-i kerimede, "Beyt'i insanlar için bir toplanma yeri ve emniyet mahalli kılmıştık." denildiği hâlde, bunu takip eden ibarede "demiştik" sözü hazfedilerek hâldeki emre delalet etmek üzere, "İbrahim'in makamını namazgâh edinin." denilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in eşsiz üslubundaki icaza delalet eden bu kısaltma, Makam-ı İbrahim'in namazgâh edinilmesi hususundaki emrin, sadece İbrahim'e ve onunla birlikte yaşayan geçmiş insanlara değil, aynı zamanda, bu emri işiten, okuyan ve ileride okuyacak ve

işitecek olan bütün insanlara müteveccih olduğunu gösterir. Bu sebeple ayet-i kerime, geçmişten hikâye üslubunda görünse bile emir, Kur'an'ı okuyan herkese şamildir.

Makam-ı İbrahim, bazılarına göre, Hazreti İbrahim'in Kâbe'yi bina ederken üzerine çıktığı taştır. Bazılarına göre, Beyt-i Harâm'ın tamamı, diğer bazılarına göre de bütün hac mahallidir. Namazgâh (musalla) ise umumi manada Allah'a yönelip dua ve ibadet edilecek yer demektir.

Allah Teâlâ, Makam-ı İbrahim'de kendisine yönelip dua ve niyazda bulunmayı ve yalnız kendisine ibadet etmeyi emrettikten sonra, İbrahim ve İsmail'e de Beyt'in, tavaf edenler, orada kalanlar, rükû ve sücûd edenler, kısaca Allah'a ibadet etmek için oraya gelenler için temiz tutulması, şirk ve küfür gibi manevi, kötü söz, kavga, münakaşa ve itişip kakışma gibi hissî pisliklerle kirletilmemesi tavsiyesinde bulunmuştur. Ayet-i kerimede, İbrahim'in ve ondan sonra gelecek olanların, bir takım ibadetlerle mükellef kılındıklarını gösteren bir işaret varsa da bu ibadetleri eda ediş tarzlarını gösteren herhangi bir delil mevcut değildir.

126 İkinci ayet, kendinden öncekine matuftur ve müstakil bir manaya sahiptir. Muhtemelen Hazreti İbrahim'in, eşini ve oğlu İsmail'i Mekke vadisine getirdiği zamanki duasını hatırlatmaktadır. Nitekim İbrâhîm suresinin 37. ayetinde de onun şu mealde bir duası zikredilmiştir: "Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini namaz kılabilmeleri için senin kutsal evinin yanında ziraata elverişsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların gönüllerini onlara meylettir; şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır."

Hazreti İbrahim, yukarıdaki duasında Rabbinden, ileride üzerine bir şehir kurulacak bu vadiyi her çeşit tehlikeden emin kılmasını niyaz etmiştir. Bir önceki ayet-i kerimede de Beyt'in insanlar için emin kılındığı bildirilmişti. Ancak, Beyt'in emin kılınmasıyla beldenin emin kılınması isteği arasındaki fark aşikârdır. Birincisinde, Allah Teâlâ Beyt'i, oraya sığınan kimseler için emin bir yer kılmış ve her türlü tecavüzün haram olduğunu bildirmiştir. İkincisinde ise Hazreti İbrahim, Rabbine niyazda bulunarak, Beyt'in bulunduğu Mekke vadisinin çeşitli tecavüzlerden ve zelzele gibi felaketlerden korunmasını istemiştir.

Hazreti İbrahim'in ayet-i kerimede işaret olunan bu duasının, Allah Teâlâ tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, "Burasını emniyetli bir şehir kıl." dedikten sonra, duasına devam ederek, "Ahalisinden Allah'a ve ahiret gününe inananları rızıklandırmasını" isteyince, Rabbi, "küfredeni de." rızıklandıracağını bildirmiştir ki bu, duanın Allah katında müstecab olduğunu gösterir.

Hazreti İbrahim'in duasında, Rabbinden yalnız mü'minler için rızık istemesi, 124. ayette kendisinin insanlara imam yapılacağının bildirilmesi üzerine, "Soyumdan da." demesi, buna karşılık Allah Teâlâ'nın, "Zalimler ahdime nail olamaz." buyurarak kâfirlerin imam olamayacağını hatırlatması sebebiyledir. Muhtemelen İbrahim (as.) Rabbinin gazabına müstahak olan kâfirler için rızık talebinde bulunmuş olmamak için duasını yalnız mü'minlere tahsis etmiş olacaktır. Fakat Allah Teâlâ, yarattığı bütün varlıkların Rabbidir ve rahmeti, mü'min olsun kâfir olsun bütün insanlara şamildir. O'nun Rahîm sıfatıdır ki kâfirler, yalnız ahirette bu sıfatıyla ihsan ettiği rahmetinden mahrum kalacaklardır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimede kâfirleri de yaşadıkları sürece rahmetiyle rızıklandıracağını, fakat öldükten sonra, artık rahmetini onlardan keseceğini ve küfürlerinin cezası olarak onları cehennem azabına uğratacağını bildirmiştir. Düşünülse, bu, ne feci bir akıbettir.

Allah Teâlâ, Beyt'in insanlara sevap kazandıran bir toplantı yeri ve emniyet mahalli kılındığını ve İbrahim'in (as.) duasıyla Beyt'in bulunduğu şehrin çeşitli tecavüzlerden ve afetlerden salim bulunduğunu, ayrıca insanlarının da rızıklandırıldığını bildirdikten sonra, bu nimetlere vesile olan Beytu'llah'ın İsmail'in yardımıyla İbrahim (as.)

tarafından inşa edildiğini belirtmiş ve inşa sırasında onların İslam'ın özüne taalluk eden dualarını açıklayarak şöyle buyurmuştur:

127 İbrahim, İsmail ile birlikte Beyt'in temellerini yükseltiyor (ve şöyle dua ediyorlardı): "Rabbimiz! Bizden (duamızı) kabul buyur; şüphesiz, hakkıyla işiten, hakkıyla bilen ancak sensin."

128 "Rabbimiz! Bizi sana teslim olan iki kul ve zürriyetimizden de sana teslim olan bir ümmet eyle. Bize ibadet yollarımızı göster ve tövbemizi kabul et; zira tövbeleri kabul edip bağışlayan ancak sensin."

129 "Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden kendilerine senin ayetlerini okuyan, kitap ve hikmeti öğreten ve onları (şirkten) arındıran bir peygamber gönder. Şüphesiz, Azîz ve Hakîm ancak sensin."

127 Birinci ayetin ilk ibaresi, Kâbe'nin İbrahim ve oğlu tarafından inşa edildiğini ve temelinin ilk defa onlar tarafından atıldığını hiç şüpheye yer vermeyecek bir açıklıkta ortaya koymuştur. Bu sebeple, bazı tefsirlerde ve vaaz kitaplarında anlatılan ve Beyt'in Âdem (as.) zamanında inşa olunduğu yahut gökten indiği ve Âdem'in onu tavaf ettiği şeklinde gelen haberlere itibar etmemek gerekir. Ayet-i kerimede bunu takip eden ibareler ve diğer iki ayet, Beyt'in temelleri yükselirken, İbrahim ve oğlu İsmail'in Rablerine yönelttikleri duadan ibarettir. Bu duada, İbrahim ve oğlu, Allah'a ibadet etmek için Kâbe'yi inşa ederken, fiillerinin Allah'ın rızasına muvafık ve niyetlerinin halis olduğuna işaretle yaptıkları işin Allah tarafından kabul edilmesini istemişler, sonra da Allah Teâlâ'yı sena ederek, "Şüphesiz, dualarımızı hakkıyla işiten ve niyetlerimizi hakkıyla bilen ancak sensin." demişlerdir.

128 İkinci ayette, "Rabbimiz! Bizi sana teslim olan iki kul eyle." dedikleri görülür. Teslim olmak, Allah'ın tevhidini ikrar ile amel ve itikatta ihlası gerektiren bir manaya şamil olup müslim, müsellim veya müsteslim kelimelerinin karşılığıdır. Allah'ın tevhidi, O'ndan başka ilah, O'ndan başka yaratıcı bulunmadığına, hiçbir şeyin O'nun eşi ve benzeri olmadığına kalp ile inanıp dil ile ikrar etmektir. İtikatta ihlas, yine kalp ile yalnız O'na yönelmek ve yalnız O'ndan yardım istemek; amelde ihlas ise yapılan işi sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yapmaktır. Buna göre İbrahim ve oğlunun, "Rabbimiz! Bizi sana teslim olan iki kul eyle." derken kastettikleri mananın, "Rabbimiz! Bizi, senin birliğine ve senden başka ilah olmadığına inanan, yalnız sana yönelen ve yalnız senden yardım isteyen, yaptığımız işlerde yalnız senin rızana muvafık işler yapan kullar eyle."; kısacası "Bizi kâmil birer Müslüman kıl." demek olduğu anlaşılır. İbrahim ve İsmail, dualarına devam ederek kendi zürriyetlerinden de aynı şekilde Müslüman bir ümmet çıkarmasını Rablerinden istemişlerdir. Dikkat edilecek olursa ayet-i kerimede, "zürriyet" kelimesinin "Bizi iki Müslüman kıl." ibaresindeki tesniye zamirine atfedildiği görülecektir. Bu atıf, hem İbrahim'den hem de İsmail'den gelecek zürriyete delalet eder. Nitekim Allah Teâlâ, onların dualarını kabul etmiş ve her ikisinin zürriyetinden İslam ümmetini çıkardığı gibi, bu ümmete de "Hâtemu'l-Enbiyâ"yı (sas.) peygamber olarak göndermiştir.

İbrahim ve oğlu İsmail, dualarına devam ederek, Allah Teâlâ'dan ibadet yollarını göstermesini ve tövbelerini kabul etmesini istemişlerdir, "ibadet yolları" olarak ifade ettiğimiz *menâsik, mensek'in* cemi olup, ibadet edilecek ve kurban kesilecek mahallere delalet eder ve umumiyetle hac ibadeti hakkında kullanılır. Buna göre İbrahim ve İsmail'in Rablerinden söz ve fiil olarak hac ibadetinin bütün safhalarını öğretmesini istedikleri anlaşılmaktadır. "Tövbemizi kabul et." sözünde ise, "Tövbe etmemizde bize yardım et ki sana tövbe edelim ve bizi senden ayıran her çeşit hâl ve hareketten uzaklaşarak sana dönelim." manası vardır. Çünkü günah işlemeye

alışmış insana tövbe etmek ne kadar güç gelirse, tövbe etmediği için günah işlemekten sakınması da o derecede imkânsızdır. Bu sebeple insanın, Allah'tan daima tövbe gücü istemesi ve sonra tövbeye yönelmesi gerekir. Her ne kadar Hazreti İbrahim'in ve oğlu İsmail'in birer peygamber olmaları dolayısıyla, günahtan masun oldukları düşünülebilirse de tövbelerinin, ya günah sayılmayacak bazı unutkanlıklar ve kusurlar sebebiyle olması mümkündür yahut da ümmetlerini irşat etmek ve tövbenin günahtan sakınıp Allah'a rücu etmek için gerekli olduğunu onlara öğretmek için tövbe etmişlerdir. İbrahim ve İsmail, Rablerinden tövbelerini kabul etmesini istedikten sonra, "Tövbeleri en çok kabul eden ve bağışlayan ancak sensin." diyerek O'nu medh u sena etmişlerdir. Çünkü insanlar, Allah yolundan sık sık uzaklaştıkları hâlde, Allah onların tövbe etmelerine yardımcı olmuş, sonra da tövbelerini kabul ederek günahlarını bağışlamıştır.

129 Hazreti İbrahim ve oğlu İsmail, dualarına devamla, "Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden, kendilerine senin ayetlerini okuyan, kitap ve hikmeti öğreten ve onları arındıran bir peygamber gönder." demişlerdir. Filhakika Allah Teâlâ, onların bu duasını kabul etmiş ve âlemlere rahmet olmak üzere, en sevgili kulu Muhammed'i (sas.) göndermiştir. Ahmed ibn Hanbel'in Müsned'te rivayet ettiği bir hadisten öğrendiğimize göre (bkz. IV. 262) Hazreti Peygamber, "Ben, babam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi, anamın da rüyasıyım." buyurmuştur ki burada söz konusu edilen duanın, ayet-i kerimedeki İbrahim'in bu duası olduğu anlaşılmaktadır.

İbrahim ve İsmail'in, ümmetlerine gönderilmesini istedikleri peygamberin, bazı sıfatlarını da zikrettikleri ve onun, Allah'ın ayetlerini okuyan, kitap ve hikmeti öğreten ve onları şirk, küfür ve benzer kötülüklerden arındıran bir peygamber olmasını istedikleri görülür. Ancak ayet-i kerimede geçen Allah'ın ayetleri, kitap ve hikmet sözleri açıklanmadığı için, bu kelimeler, müfessirler arasında farklı tefsirlere yol açmıştır. Bazılarına göre, Allah'ın ayetlerinden maksat, vahiy yoluyla inzal olunan ayetler, kitaptan maksat, Kur'an-ı Kerim, hikmet ise Peygamberin sünnetidir. Ancak bu görüşe göre, Kur'an'ın ayetlerden müteşekkil olması dolayısıyla, birbirini takip eden ibarelerde aynı şeyin tekrar edildiği anlaşılır ki böyle bir tekerrür ihtimaline meydan vermemek için başka tefsir yolları aramak akla daha uygun gelmektedir. Buna göre, Allah'ın ayetlerinden maksat, O'nun vahdaniyetine, noksan sıfatlardan tenzihine, azametine ve gönderdiği peygamberlerin sıdkına delalet eden akli ve kevni alametlerdir ve bu tefsir, gerçeğe daha yakın gelmektedir. Kitabın, Kur'an-ı Kerim olduğu kadar, Arapçada *kitâbet* mastarıyla birlikte kullanılan ve Türkçede okuma yazma denilen manada kullanılmış olması ihtimali vardır. Hazreti Peygamber, her ne kadar okuma yazma bilmiyor idiyse de ashabını yazıyı öğrenmeye teşvik ettiği ve bunun için çeşitli imkânlardan geniş ölçüde faydalandığı bilinen hususlardandır. Ayet-i kerimede geçen hikmet kelimesi ise her şeyin sırrı manasındadır ve dinî ahkâmın veya şeriatın esrarı ve incelikleri manasında kullanılmıştır. Kelimelerin bu manaları göz önünde bulundurularak duayı açıklamak gerekirse şöyle denilebilir: Rabbimiz! Onlara, kendi içlerinden senin vahdaniyetine, tenzihine, azametine ve peygamberlerinin sıdkına delalet eden ayet ve alametlerini açıklayan, okuyup yazmayı ve dinî ahkâmın esrarını öğreten ve her türlü kötülükten arındıran bir peygamber gönder. Çünkü Azîz olan, yani yaptığı her şeyi yalnız kendi gücü ve kuvvetiyle yapan ve hiçbir iş karşısında mağlup olmayan, aynı zamanda Hakîm olan, yani yaptıklarını yerli yerinde ve en güzel biçimde yapan ancak sensin.

Bu duanın en büyük özelliği, İbrahim dinini bize tanıtmış olmasıdır. Buna göre, duayı göz önünde bulundurarak, bu dinin esaslarını bir kaç maddede şöyle tespit edebiliriz:

1. Allah'ın tevhidi,

2. Kalbin O'na teslimi,
3. Amellerde ihlas,
4. Beyt'i temiz tutarak gereken hürmeti ona göstermek,
5. Hac menâsikini ifa etmek.

İşte bu beş esas, Allah Teâlâ'nın *Milletu İbrâhîm* olarak isimlendirdiği İbrahim dininin ihmal edilmemesi gereken temelleridir. Nitekim Allah Teâlâ, aşağıdaki ayetlerde, bunların önemine dikkati çekerek şöyle buyurmuştur:

130 İbrahim'in dininden, kendini bilmeyenden başka kim yüz çevirir? Biz, dünyada onu seçtik; ahirette de o, şüphesiz salih kullardandır.

131 Rabbi ona, "Teslim ol." buyurduğunda o, "Âlemlerin Rabbine teslim oldum." demişti.

132 İbrahim bunu oğullarına vasiyet etmiş, Yakup da (aynı şeyi yapmış ve): "Oğullarım! Allah sizin için (bu) dini seçti. Onun için ancak Müslüman olarak ölün." (demişlerdi).

133 Yoksa (ey Yahudiler!) Yakup'a ölüm yaklaşıp da oğullarına, "Ey oğullarım! Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" diye sorduğu ve onların da, "Senin ilahına; babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın bir tek ilahına ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olanlarız." dediklerinde siz buna şahit mi olmuştunuz?

134 Bunlar gelip geçmiş bir ümmettir. Kendi kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız da size aittir. Onların yapmış olduklarından siz sorulmayacaksınız.

130 Allah Teâlâ, İbrahim dininin esaslarını açık bir şekilde ortaya koyduktan sonra, başta Yahudiler olmak üzere, Hıristiyanları ve müşrikleri kastederek, İbrahim'in dininden aklı başında olan ve kendini bilen hiç kimsenin yüz çeviremeyeceğini ve ona inançsızlık gösteremeyeceğini beyan etmiş, yüz çevirenlerin ise ancak nefislerini tahkir ve tezlil eden kendini bilmezler olduğunu bildirmiştir. Hitabın Arap müşrikleriyle kitap ehlinden Yahudi ve Hıristiyanları hedef alması, bunların, bir taraftan Hazreti İbrahim'e mensup olmakla iftihar etmeleri, bir taraftan da onun dininden yüz çevirmeleri sebebiyledir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Yahudiler, Hazreti İbrahim'in torunu, İsrail lakabıyla bilinen Yakup zürriyetinden geliyorlardı. Hıristiyanların da İsa'nın (as.) Yahudilere gönderilmiş bir peygamber ve anasının Yahudi olması dolayısıyla Yahudilerden ayrılan bir yönleri yoktu. Kureyşli müşrikler ise Cahiliye devrinde Kâbe'yi tazim ediyorlar ve İbrahim'in oğlu İsmail'e mensup olmakla övünüyorlardı. Netice itibariyle, hem kitap ehli, hem de müşrik Araplar, Hazreti İbrahim'e intisap etmede birleşiyorlardı. O hâlde, hepsinin de İbrahim dinine inanması ve onun yolunda gitmesi gerekirdi. Fakat ne gariptir ki onlar, İbrahim dinine inanmadıkları gibi, İbrahim'in duası neticesi gönderilen "Hâtemu'l-Enbiyâ"ya da (sas.) inanmamışlar ve ondan yüz çevirmişlerdir. Hâlbuki yukarıda da işaret edildiği gibi, İbrahim dininin aslı, Hazreti Peygamber'in tebliğ ettiği İslam dininin aslıdır ve aralarında hiçbir ayrılık ve gayrılık yoktur. O hâlde İbrahim'e mensup olmakla iftihar eden bu Yahudi, Hıristiyan ve müşrikler, nasıl olur da onun dininden ve aslen o dinden farkı bulunmayan İslam'dan yüz çevirirler? Fakat yüz çevirdiklerine göre, bunlar, kendilerini ve nefislerini tahkir ve tezlil edenlerdir. Oysa ayet-i kerimenin devamında da belirtildiği gibi, İbrahim (as.), Allah Teâlâ tarafından bu din için seçilmiş ve bütün insanlara imam kılınmıştır. Ayrıca, zürriyetinden peygamberler çıkarılmış ve onlara kitaplar verilmiştir. Kendi diniyle amel etmesi ve insanları da bu dine davetle irşatta bulunması dolayısıyla o, ahirette de Allah'ın salih kulları arasında bulunmaktadır. İşte bu sebeplerden dolayı onun dininden ancak kendini bilmezler yüz çevirirler.

131-134 Hazreti İbrahim'in dünyada bu din için seçilmesi ve insanlara imam kılınması, ahirette ise Allah'ın yanında, O'nun salih kulları arasında bulunmasının bir sebebi de ikinci ayette açıklandığı gibi, Rabbi ona, "Teslim ol." diyerek onu İslam'a davet ettiği zaman, onun, "Âlemlerin Rabbine teslim oldum." deyip bu davete icabet etmesiydi. Hâlbuki o, yıldızlara tapan, putları ilah edinen bir kavim içinde büyümüştü. Fakat Allah ona tefekkür gücü vermiş, basiretini açmış ve tefekkür gücüyle bütün âlemlerin tek bir yaratıcısı olduğuna inanmıştı. Hatta yalnız kendisi buna inanmakla kalmamış, bütün insanları bu inanca davet ettiği gibi, oğullarına da aynı inanç tavsiyesinde bulunmuştu. Oğulları İsmail ve İshak, bu tavsiyeyle babalarının yolunda gitmişler, İshak'ın oğlu Yakup da aynı yolda yürümüş ve tıpkı dedesi İbrahim gibi oğullarına, "Ey oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; onun için ancak Müslüman olarak ölün; İslam'ı iyi muhafaza edin; Allah'a itaat hususunda ihlası elden bırakmayın ve bu hâli bir an da olsa terk etmeyin ki gayr-i müslim olarak ölmeyesiniz." demişti. Dikkat edilecek olursa, ayet-i kerimede, bu nasihati veren İbrahim'le birlikte Yakup'un da ismi zikredilmiş ve onun da oğullarına aynı nasihatte bulunduğu açıklanmıştır. Yahudilerin ceddi olan Yakup'un, İbrahim'den sonra burada zikredilişinin özel bir manası vardır ve bu, sadece Arapların değil, aynı zamanda Yahudilerin de İslam'a davet edildiklerini gösteren açık bir delildir. Bu sebeple, ne müşriklerin ve ne de kitap ehlinden olan Yahudi ve Hıristiyanların, bir taraftan mensup oldukları peygamberleriyle iftihar edip, diğer taraftan onların davetlerinden yüz çevirmelerini, herhangi bir mazeretle izah etmeleri mümkün değildir. Hele Hazreti Peygamber'den ve onun davet ettiği, aslı İbrahim'in, İsmail, İshak ve Yakup'un dini olan, İslam'dan yüz çevirirken sülûk ettikleri Yahudiliğin veya Hıristiyanlığın, kendilerine cetleri Yakup tarafından tavsiye edildiğini hiç ileri süremezler. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, kitap ehline karşı bir hüccet olmak üzere, dinlerinin kendilerine atalarından intikal ettiği yolundaki bir iddiayı onlara soru yönelterek reddetmiş ve "Yakup ölürken oğullarına, 'Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?' dediği zaman siz orada mıydınız? Böyle dediğine şahit mi olmuştunuz?" buyurmuştur. O sırada onlar Yakup'un yanında bulunmadıklarına göre, onun, oğullarına Yahudiliği veya Hıristiyanlığı tavsiye ettiğini ileri sürebilirler mi? Nitekim 140. ayette, "Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarının Yahudi ve Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? Peki, siz mi, yoksa Allah mı daha iyi bilir?" denilmiştir ki bu durum yukarıdaki ayet-i kerimeye sebep yönünden açıklık getirmektedir. Kitap ehlinin sahip olduğu böyle bir inanç, bu ayetle reddedilmiş ve "Siz, Yakup'un ölümünden önce, oğullarına nasihat ederken orada bulunmadığınıza ve nasihatine şahit olmadığınıza göre, onun, Yahudiliği veya Hıristiyanlığı tavsiye ettiğini nereden bileceksiniz?" denilmiştir. Hâlbuki Yakup, oğullarına, "Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" diye sorduğu zaman onlar, "Senin ilahına, babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın bir tek ilahına ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olanlarız." cevabını vermişlerdi. O hâlde, İbrahim, İsmail, İshak ve Yakup'un mensup oldukları tek bir din vardı ve bu da tevhid esasına dayanan, Allah'a teslimiyeti ve amelde ihlası gerektiren Hanîf dini yahut İslam dini idi. İbrahim de İsmail de İshak ve Yakup da oğullarına bu dini tavsiye ettikleri gibi, Musa da İsa da son Peygamber Muhammed (sas.) de insanları bu dine davet etmişlerdi. O hâlde Yahudilik ve Hıristiyanlık diyerek, Allah'ın size gönderdiği, bütün peygamberlerin davet ettikleri bu dini nasıl bölüp parçalıyor ve atalarınızın bir tek dini olan İslam'dan nasıl yüz çeviriyorsunuz? Siz ondan yüz çevirmekle nefislerinizi tahkir ve tezlil ediyorsunuz; kendinizi bilmiyorsunuz. Çünkü en büyük atanız İbrahim'in dininden kendini

bilmeyenden başkası yüz çevirmez. Ne var ki bu dine bağlı kalan İbrahim, oğulları ve torunları İsmail, İshak ve Yakup, hepsi de bir ümmet, bir cemaat idi ki bu âlemden göçüp gittiler; hem de kendi amellerinin karşılığını kazanarak... Çünkü onların kazancı onlara ait olduğu gibi, sizin kazancınız da size aittir ve hesap günü, onların yaptıklarından size sorulmayacağı gibi, sizin yaptıklarınızdan da onlara sorulmayacaktır. Fakat herkes kendi amelinden sorumlu olacaktır. Bu sebeple ey kitap ehli, ey Yahudiler ve ey Hıristiyanlar! Siz, atalarınız İbrahim ve Yakup ile gerçekten iftihar etmek istiyorsanız, onların size tavsiye ettiği İslam dinine gelin ve onların yoluna girin. Yok, eğer inadınızda ısrar eder ve küfrünüzden dönmezseniz, iftihar ettiğiniz atalarınızın Allah katında ulaştıkları mertebeden istifade edemez, onların şefaatine mazhar olamazsınız ve sadece küfre dayalı amellerinizin karşılığını görürsünüz.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde İbrahim dininin aslını açıklayarak, kitap ehline ve müşriklere temelini bu dinin teşkil ettiği İslam'ı bir daha anlattıktan sonra, Yahudi ve Hıristiyanların, dini nasıl parçaladıklarına ve başkalarını da nasıl kendi sapık yollarına çekmeye çalıştıklarına işaret ederek Hazreti Peygamber'i ve mü'minleri bunlara karşı uyarmış ve gerçek dinin, bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri İslam dini olduğunu açıklayarak şöyle buyurmuştur:

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا آمَنَّا
بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ
وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ ۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ ۖ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ
مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا ۖ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۖ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾
صِبْغَةَ اللَّهِ ۖ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً ۖ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

135 (Yahudiler ve Hıristiyanlar), "Yahudi veya Hıristiyan olun ki hidayete eresiniz." demektedirler. (Ey Muhammed! Sen de) de ki: "Hayır, dosdoğru olan İbrahim'in dinine tabi olun; o, müşriklerden de değildi."

136 (Ey Müslümanlar! Siz de) deyin ki: "Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilenlere, Musa'ya, İsa'ya ve (bütün) peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Bunlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olanlarız."

137 Eğer (Yahudi ve Hıristiyanlar da) sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse şüphesiz hidayete ererler. Yok, eğer yüz çevirirlerse, onlar muhakkak düşmanlık içindedirler. (Ey Muhammed!) Allah, onlara karşı sana yeter. O, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

138 (İşte) Allah'ın boyası. Allah'tan daha güzel boyası olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz.

Allah Teâlâ, Yahudi ve Hıristiyanların, aslında tek olan ilahî dini nasıl parçaladıklarını, parçaladıkları bu dinden hisselerine düşen kısmı nasıl hak yol sayıp diğerlerine tan ettiklerini belirttikten sonra, asıl dinin İbrahim'in dini olduğunu ve bütün peygamberlerin bu din üzerinde ittifak ettiklerini açıklamıştır. Buna göre, hidayete ermek için Yahudi veya Hıristiyan olmak değil, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunları Musa, İsa ve Muhammed'e (as.) indirilenlere, aralarında hiçbir ayırım yapmadan inanmak gerekir; çünkü ilahî dinin esası budur; kısacası vahdettir. Ne var ki Yahudiler ve Hıristiyanlar, ilahî dindeki bu vahdeti ve bütün peygamberlerin dinin özüne taalluk eden ittifaklarını anlayamamışlar ve dinin sadece İncil'i Tevrat'tan veya Kur'an'ı bu ikisinden ayıran bazı cüz'î ve fer'î meselelerden ibaret olduğunu sanıp kendi kitapları dışındaki kitaplara inanmamışlardır. Oysa hepsinin de hem peygamberleri, hem kitapları ve hem de dinleri bir ve aynıdır. İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde bu gerçeği ortaya koyarak şöyle buyurmuştur:

135 (Yahudiler ve Hıristiyanlar), "Yahudi veya Hıristiyan olun ki hidayete eresiniz." demektedirler. (Ey Muhammed! Sen de) de ki: "Hayır, dosdoğru olan İbrahim'in dinine tabi olun; o, müşriklerden de değildi."

136 (Ey Müslümanlar! Siz de) deyin ki: "Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilenlere, Musa'ya, İsa'ya ve (bütün) peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Bunlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olanlarız."

135 Birinci ayetin ilk ibaresinde, "Yahudi ve Hıristiyan olun ki hidayete eresiniz." denilmek suretiyle, Yahudi ve Hıristiyanların Allah'ın dininde nasıl tefrikaya düştükleri ve tek olması gereken dini kendi heveslerine göre nasıl bölüp parçaladıkları açık bir şekilde görülmektedir. "Yahudi veya Hıristiyan" manasına gelen "*hûden ev nasârâ*" ibaresinde geçen ev kelimesi, Yahudi ve Hıristiyanlardan gelen davetin çeşidini göstermek için kullanılmış ve Yahudilerin, Yahudi olmayanları Yahudiliğe davet ederek, "Yahudi olun."; Hıristiyanların da Hıristiyan olmayanları Hıristiyanlığa davet ederek, "Hıristiyan olun." dedikleri ifade olunmuştur. Böylece, bir tarafta Yahudiler hidayeti yalnız kendilerine hasredip diğerlerini hidayet dışı olmakla itham ederken diğer tarafta Hıristiyanlar, aynı işi kendi hesaplarına yapmaktadırlar. Hâlbuki Yahudi ve Hıristiyanlardan herhangi birinin bu iddiasında doğru olduğu kabul edilse, bu takdirde, İbrahim'in (as.) hidayete erenlerden olmaması gerekirdi. Çünkü Âl-i İmrân suresinin 67. ayetinde de açıklandığı gibi, İbrahim, ne Yahudi ve ne de Hıristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden değildi. İşte, Allah Teâlâ, Yahudi ve Hıristiyanların akıl ve mantık dışı bu iddialarını reddetmesi için sevgili Peygamberine yol göstermiş ve onların Yahudiliğe veya Hıristiyanlığa davet ettikleri kimseleri uyarmasını ve onlara gerçeği bildirmesini emretmiştir. Bu gerçek, ne Yahudi ve ne de Hıristiyan olmakla değil, fakat İbrahim'in dinine tabi olmakla tezahür eder. Onun için, Yahudi ve Hıristiyanların davetlerine kulak asmayın ve muvahhit olan, mü'min ve müslim olan İbrahim'in dinine tabi olun. O, putperestliğin her tarafa yayıldığı bir zamanda, tevhid ve ihlastan hiç sapmadığı ve Allah'ın gösterdiği doğru yoldan hiç ayrılmadığı gibi şirke de düşmemişti.

136 Allah Teâlâ, hitabını, Hazreti Peygamber'den sonra mü'minlere yönelterek, kendilerini Yahudiliğe veya Hıristiyanlığa davet eden kitap ehline verecekleri cevabı öğretmiş ve mü'minlere şöyle emretmiştir: "Ey mü'minler! Siz de deyiniz ki: Biz, yalnız Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilenlere, Musa, İsa ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Bunlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olanlarız."

Allah Teâlâ'nın mü'minlere yönelttiği bu emirde, çeşitli din sahipleri arasındaki tefrikayı yok eden, onları tek bir dinin aslında, ruhunda birleşmeye çağıran bir mana vardır. Bu birleşme, âlemlerin Rabbi Allah'a teslimiyetle, O'nun tarafından gönderilen bütün peygamberlere, bu peygamberlerden bazısına verilmiş kitaplara, kitap verilmemiş olanlara da vahiy inzal olunduğuna, aralarında hiçbir ayırım yapmadan inanmakla gerçekleşebilir. Ancak, peygamberlere verilen kitaplar hususundaki bu inancın, dindeki tekâmül göz önünde bulundurularak en son verilen kitap hakkında tafsili, kendinden önceki kitaplar hakkındaysa icmali olması gerekir. Başka bir ifadeyle insan, peygamberlere indirilen bütün kitaplara icmali olarak inanmak, fakat amel söz konusu olduğu zaman, usulünden füruuna kadar yalnız en son nazil olan kitapla amel etmek zorundadır. Allah Teâlâ'nın, mü'minlere, "Biz, peygamberlerinden hiçbirini ayırmayız." demelerini emrettikten sonra, sahih imanın bir gereği olarak, "Biz O'na teslim olanlarız." demek hususunda da yol göstermesinde bu mana vardır ve Allah'a teslimiyet, ancak en son kitabıyla amel etmeyi gerektiren bir inançla gerçekleşir.

Allah Teâlâ, Yahudi ve Hıristiyanların, insanları, kendi sapık yol ve mezheplerine davet etmekle asıl dini nasıl parçalamaya çalıştıklarına ve Müslümanların bu davet karşısında nasıl bir tavır almaları gerektiğine işaret ettikten ve tek dinin İbrahim ve onun zürriyetinden gelen peygamberlerin dini olduğunu ve insanları ancak bu dinin hidayete erdireceğini belirttikten sonra, Yahudi ve Hıristiyanların da hidayete ermek için Müslümanlar gibi iman etmek zorunda olduklarını bildirerek şöyle buyurmuştur:

[137] Eğer (Yahudi ve Hıristiyanlar da) sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse şüphesiz hidayete ererler. Yok, eğer yüz çevirirlerse, onlar, muhakkak düşmanlık içindedirler. (Ey Muhammed!) Allah, onlara karşı sana yeter. O, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

[138] (İşte) Allah'ın boyası... Allah'tan daha güzel boyası olan kim vardır? Biz, yalnız O'na kulluk ederiz.

137 Yahudi ve Hıristiyanlar da şüphesiz, Allah'a ve peygamberlere indirilen kitaplara inanıyorlardı. Fakat bu inançları, Müslümanların inançları gibi saf ve gerçek değildi. İnançlarında, Allah'ın mahlukatından bazısına hulul ettiği, peygamberlerinin ilah (tanrı) yahut Allah'ın oğlu olduğu yolunda bir takım putperest izlere rastlamak mümkündü ve bunlar, tevhid esasına dayanan gerçek dine zıt düşen inançlardı. Diğer taraftan, peygamberler arasında ayırım yapıyorlar, bir kısmını tasdik ederken, diğer bir kısmını inkâr etmekten çekinmiyorlardı. İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede, onların bu sakat inançtan vazgeçmelerini hidayete ermeleri için şart koşmuş ve bir önceki ayette de açıklandığı gibi, "Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilenlere, *Musa*'ya, *İsa*'ya ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Bunlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olanlarız." diyen Müslümanların sahih imanlarını onlara örnek göstererek, "Eğer Yahudi ve Hıristiyanlar da böyle iman ederlerse hidayete ererler." demiştir. Fakat sapık inançlarında ısrar eder, Allah'a şirk koşmaktan, peygamberleri arasında ayırım yapmaktan ve bazısını tasdik, bazısını da inkâr etmekten vazgeçmezlerse, düşmanlıktan, ihtilaftan ve çekişmeden hiç bir zaman kurtulamazlar. Ne var ki ey Muhammed, onların bu düşmanlıkları, ihtilaf ve çekişmeleri, hiçbir surette sana zarar vermeyecek; onlara karşı Allah daima senin yanında ve seninle birlikte olacak ve O sana yetecektir. Çünkü O, sizin dualarınızı hakkıyla işiterek yardım elini uzatır; fiil ve hareketlerinizdeki niyeti ve işlerinizdeki ihlası hakkıyla bilerek sizi zafere ulaştırır.

138 İşte Allah'ın boyası budur; O'nun, gelmiş

geçmiş bütün peygamberlerini, İbrahim'i, İsmail'i, İshak'ı, Yakup'u, Musa, İsa ve Muhammed'i (aleyhimu's-selâm) ve bütün mü'minleri boyadığı bir iman boyasıdır ki bu boyayla boyanmış olanlar, Allah'tan başka ilah tanımazlar; Allah'ın, peygamberleri vasıtasıyla bildirdiğinden başkasına kulak asmazlar. İşte bu boyadır ki Allah'ın mü'min kullarını küfür pisliğinden temizler, şirk çirkefinden kurtarır; nefisleri tezkiye edip kalpleri birleştirir; milletleri kaynaştırır. Kitap ehlinden olan Yahudi hahamların ve Hıristiyan papazların kitaplarını tahrif ederek dine soktukları asıl ve esası olmayan bir takım şeyler, beşerî boyanın bir tezahürüdür ki tek olan dini birbirinden farklı mezheplere ayırmış, İbrahim'in ümmetini birbirine düşman milletlere bölmüştür. Bu sebeple, Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan hiç kimse yoktur. Biz, bu boya sayesinde yalnız Allah'a ibadet eder ve yalnız O'nun kulu oluruz. Dinimizden olmayan şeyleri dinimize sokan yahut dinden olan şeyleri ondan çıkarıp atan, helali haram, haramı helal kılan, gönüllerimizden tevhid boyasını silerek, onun yerine bizi küfre ve şirke götürecek beşerî boyayla boyayan haham ve papaz gibi kimseleri kendimize asla rehber edinmeyiz.

Allah Teâlâ bu ayetiyle, İslam'da, Hıristiyanlıkta olduğu gibi dinî görev yapan bazı kimselerin, bu görevleriyle diğer insanlardan ayrı ve üstün tutulamayacaklarına işaret ettikten sonra, kitap ehline yeni bir hüccetle karşı çıkıyor ve şöyle buyuruyor:

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ۖ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ ۖ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾
أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ
اللَّهُ ۗ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا
كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

139 (Ey Muhammed! O kitap ehline) de ki: "Siz, Allah hakkında bizimle delilli mücadeleye mi girişiyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir ve biz, O'na ihlâs ile sarılmışızdır."

140 "Yoksa siz, İbrahim'in, İsmail'in, İshak, Yakup ve torunlarının Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?" (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah'tan gelen bir şahitliği yanında gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah sizin yaptıklarınızdan gafil değildir."

141 Bunlar gelip geçmiş bir ümmettir. Kendi kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız da size aittir. Onların yapmış olduklarından siz sorulmayacaksınız.

Allah Teâlâ, sahih dinin İbrahim dini olduğunu, bunun, ne Yahudilik ne de Hıristiyanlıkla hiçbir ilgisi bulunmadığını, hiç kimsenin eli değmemiş, sırf Allah yapısı bir boya olup insanların vazettikleri ıstılahlardan veya bir takım seçkin kişilerin taklitlerinden beri bulunduğunu, bu sebeple uyulması gereken yegâne din olduğunu bildirdikten sonra, yukarıdaki ayetlerde, Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından uyandırılan şüpheleri iptal ve ileri sürülen birtakım isnat ve iftiraları reddetmek için, Sevgili Peygamberini açık ve kesin delillerle takviye etmiştir. Tefsirlerde işaret olunduğuna gö-

re Yahudi ve Hıristiyanlar, ileri sürdükleri bu isnat ve iftiralarında şöyle diyorlardı: "Bütün insanların din hususunda bize tabi olmaları gerekir; çünkü peygamberler hep bizden gelmiştir; şeriat yalnız bize gönderilmiştir. Ne peygamber ve ne de şeriat hususunda Araplara verilmiş herhangi bir söz mevcut değildir." İşte kitap ehlinin bu iddiasına karşı Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'i, onları cevap vermekten âciz bırakacak bir hüccet ile teçhiz etmek maksadıyla şöyle buyurmuştur:

139 (Ey Muhammed! O kitap ehline) de ki: "Siz, Allah hakkında bizimle delilli mücadeleye mi girişiyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir ve biz O'na ihlas ile sarılmışızdır."

140 "Yoksa siz, İbrahim'in, İsmail'in, İshak, Yakup ve torunlarının Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?" (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah'tan gelen bir şahitliği yanında gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah, sizin yaptıklarınızdan gafil değildir."

139-140 Allah Teâlâ'nın, Peygamber'i vasıtasıyla kitap ehline yönelttiği bu hüccet, yukarıda da işaret edildiği gibi, gerçekten onları cevap vermekten âciz bırakacak bir manaya sahiptir. Allah Teâlâ, kitap ehline şöyle hitap etmektedir: Siz, gerçekten hak dinin Yahudilik veya Hıristiyanlık olduğunu mu iddia ediyorsunuz? Bazen, "Yahudi yahut Hıristiyan olandan başkası asla cennete giremeyecektir." diyorsunuz; bazen de "Hidayete ermek için Yahudi yahut Hıristiyan olunuz." deyip başkalarını kendi yolunuza davet ediyorsunuz. Peki ama bizim dışımızda, sizin Allah'a olan bu yakınlığınız nereden ileri geliyor? Sizin, kendinizi Allah katında bizden farklı görmenizin sebebi nedir? Oysa Allah, sizin Rabbiniz olduğu gibi bizim de Rabbimizdir. Sizin gibi bizi de O yaratmıştır. Ancak, bizim bildiğimiz, Allah katında muteber bir kaide vardır. Bu kaideye göre insanlar, yalnız amellerine göre birbirlerinden ayrılırlar ve en iyi amel sahipleri, Allah katında en iyi dereceyi alırlar. Buna göre amellerimiz, ister hayır olsun, ister şer olsun, karşılığı bize aittir. Keza sizin amellerinizin karşılığı da size aittir. Ancak biz, bütün amellerimizde Allah'a ihlas ile bağlanmış ve yaptığımız her şeyi yalnız O'nun için yapmışızdır. Siz ise sırtınızı sadece geçmişlerinize dayadınız; fakat onların gittiği yoldan ayrıldığınız ve onlara tabi olmadığınız hâlde, zannettiniz ki onlar, Rabbiniz katında sizin için şefaatçi olacaklardır. Hâlbuki onlar, Allah'a yalnız salih amel ve sadık iman ile yaklaşıyorlardı. Siz ise onların hak olan bu yolundan saparak Allah'a yaklaştığınızı sanıyor, sonra da tuttuğunuz bu sapık yola Yahudilik veya Hıristiyanlık diyorsunuz. Yoksa siz, ey Yahudiler ve ey Hıristiyanlar, İbrahim'in, İsmail'in, İshak, Yakup ve torunlarının da Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? Yahut başka bir ifadeyle, sizin, üzerinde bulunduğunuz Yahudilik veya Hıristiyanlıkla imtiyaz kazanmış olduğunuzu sanmanız, adı geçen bu peygamberlerin Yahudilik veya Hıristiyanlık üzerinde olmaları dolayısıyla mıdır ve siz böyle mi zannediyorsunuz? Eğer zannınız ve iddianız bu ise siz büyük bir yalancısınız. Zira Yahudilik ve Hıristiyanlık tabirleri, adı geçen bu peygamberlerden çok daha sonraları ortaya çıkmış; Yahudilik ancak Musa'dan, Hıristiyanlık da İsa'dan sonra şöhret kazanmıştır. O hâlde, İbrahim'in, Yahudi yahut Hıristiyan olduğunu nasıl iddia edebilirsiniz? Aklın bu basit muhakemesi bile, sizin yalanınıza şehadet etmiyor mu?

Şu da var ki Allah, sizin itiraf, kitabınızın da tasdik ettiği gibi, bütün insanlar için İbrahim dinini seçmiş ve ondan razı olmuştur ki bu, elbette Yahudilik ve Hıristiyanlığın zuhurundan çok daha önceydi. O hâlde siz, niçin İbrahim'in bu dininden razı olmuyorsunuz da Yahudilik veya Hıristiyanlık peşinde koşturuyorsunuz? Allah'ın

rızasına uygun olan dinin, İbrahim dini mi, yoksa başkası mı olduğunu, siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Şüphesiz bunu, Allah daha iyi bilir ve siz O'ndan daha iyi bildiğinizi iddia edemezsiniz. O hâlde ey kitap ehli! Allah'tan size gelen şehadeti, sırf İslam'a düşmanlık olsun diye gizlemeyin. Bu şehadet, kitabınızın, Allah tarafından, kardeşiniz oğullarından birinin peygamber olarak gönderileceğini müjdelemesidir ki siz Tevrat'ı bilmeyenlere karşı bu müjdeyi inkâr ederek, bilenlere karşı da müjde ayetlerini tahrif ederek bu şehadeti gizlemeye çalışıyorsunuz. Hâlbuki Allah'tan gelen bir şehadeti gizleyenden daha zalim kim olabilir? Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki iki ayet-i kerimede kitap ehlinin, "İnsanların din hususunda bize tabi olmaları gerekir." iddiasına karşı üç delil getirerek onların bu iddiasını çürütmüş ve onları, bu deliller karşısında cevap vermekten âciz bir hâle düşürmüştür. Yukarıda açıklanan bu delillere kısaca şöyle işaret edebiliriz:

1. O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir.

2. Yoksa siz, İbrahim'in, İsmail'in, İshak, Yakup ve torunlarının Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?

3. Bir şehadeti gizleyenden daha zalim kim olabilir?

Bu açık ve kesin deliller karşısında, insanın, ya gerçeği kabul edip doğru yola gelmesi gerekir yahut da o, akıl ve mantığını yitirmiş olarak apaçık bir düşmanlık içinde bulunduğunu kabul etmek zorundadır; bu takdirde, davranışının karşılığını da mutlaka görecektir. Nitekim Allah Teâlâ, ortaya konan bu deliller karşısında, yine de gerçeği görmeyenlere, değişmez bir kaideyi bir daha hatırlatmış ve şöyle buyurmuştur:

[141] Bunlar gelip geçmiş bir ümmettir. Kendi kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız da size aittir. Onların yapmış olduklarından siz sorulmayacaksınız.

141 İşte bu kaideye ve Allah'ın bu değişmez sünnetine göre, siz de sadece amellerinizden sorulacak ve bu ameller üzerine cezalandırılacaksınız. Başkalarının amelleri, ister iyi olsun, ister kötü olsun, size hiçbir fayda veya zarar sağlamayacağı gibi, sizin iyi veya kötü amelleriniz de başkalarına fayda veya zarar getirmeyecektir. Onun için, geçmişlerinizle övünmeyi, iftihar etmeyi ve başkalarına bu yüzden çalım satmayı bırakın da sizin kendi amellerinizin neler kazandırıp kazandıramayacağını hesap edin. Zira siz, iftihar ettiğiniz geçmişlerinizin yolundan ayrılmakla, gerek din yönünden ve gerekse amel yönünden onlarla eşitliğinizi kaybettiniz. Aranızdaki eşitlik bozulunca, ceza yönünden de onlardan farklı olacağınızı ve sadece yaptıklarınızın karşılığını göreceğinizi unutmamanız gerekir. Tabiatıyla Müslümanlar da bu kaideyi unutmamalı ve kurtuluşlarını sırf babalarının ve dedelerinin yahut iyi olan geçmişlerinin şefaatlerine bağlamamalılardır; çünkü geçmiş olanlar da gelecek olanlar da yalnız kendi amellerinden hesap vereceklerdir.

Bu ayet-i kerimeyle, Kur'an-ı Kerim'in birinci cüzü tamamlanmış olmaktadır. Bu ilk cüzde, umumiyetle kitap ehlinin ve bilhassa Yahudilerin İslam dini ve İslam cemaati karşısındaki menfi tutumları üzerinde durulmuş, İslam akaidine karşı giriştikleri mücadeleler, çelişkili, akıl ve mantığa sığmayan dinî yaşayışları kıssalar hâlinde nakledilerek ibret almaları, sonra da hak yola girmeleri istenmiştir. Fakat Yahudilere yöneltilen hitaplar, Yahudilerden çok Müslümanlar için hidayet kaynağı olmuş, Yahudilerin inanç tarihinden nakledilen kıssalar da yine Müslümanlar için ibret sahneleri vücuda getirmiştir. Böylece, Mekke'deyken müşrik zulmünden Allah'ın ismini yüceltmek ve yaymak imkânını bulamayan Müslümanlar, Medine'ye hicret edip Bakara suresinin ilhamlarıyla karşılaşmaya başlayınca, Yahudilerin inanç keşmekeşine düşmemek ve onlar gibi âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'nın şiddetli ihtar ve tehditlerine muhatap olmamak için

İslami itikada daha kuvvetle sarılmışlar ve bu itikat etrafında daha kesif ve daha sağlam bir cemaat teşkil etmişlerdir. Bakara suresinden nazil olan ayetler, birbirini takip ettikçe, kalplerindeki İslami şuur kuvvetlenmiş, küçük bir cemaat yerine, dünyanın her bir cihetine kol atmış koca bir ümmetin, bir şehir devleti yerine, bu ümmeti çekip çevirecek kuvvetli bir imparatorluğun plan ve programları da belirmeye başlamıştır. Bundan sonraki ayetlerde, kıblenin değiştirilmesiyle birlikte, Müslümanlara bütün dünyanın sorumluluğunu yükleyen bir ümmet olma yolundaki bu plan ve programların safha safha nasıl gerçekleştiği, buna paralel olarak, İslam ibadet ve akaidinin nasıl gelişip mükemmelleştiği görülecektir.

سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰىهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا ۚ قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ
يَهْدِي مَنْ يَشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ
وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَآ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ
يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ ۚ وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً اِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ ۗ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ ۗ اِنَّ
اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَا ۪ فَوَلِّ وَجْهَكَ
شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَاِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ
اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ
مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَآ اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۗ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ مِنْ
بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ الظّٰلِمِينَ ﴿١٤٥﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ
اَبْنَآءَهُمْ ۗ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۚ
﴿١٤٧﴾ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ۗ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۗ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَحَيْثُ
مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۙ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ ۗ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِي وَلِاُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۙ ﴿١٥٠﴾ كَمَآ اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ
اٰيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ۗ ﴿١٥١﴾ فَاذْكُرُونِي
اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

142 İnsanlardan birtakım beyinsizler: "Üzerinde bulundukları kıblelerinden onları döndüren nedir?" diyeceklerdir. (Ey Muhammed! O beyinsizlere) de ki: "Doğu da batı da Allah'a aittir. O, dilediği kimseyi doğru yola iletir."

143 Nitekim insanlara şahit olmanız, Peygamber'in de size şahit olması için, biz sizi orta (vasat) bir ümmet kıldık. Senin üzerinde bulunduğun kıbleyi ise sırf Peygamber'e uyanları ökçesi üzerinde dönenlerden (ayırıp) bilelim diye kıble yaptık. Gerçi (kıblenin değiştirilmesi), Allah'ın hidayet ettiği kimselerden başkasına bir hayli ağır gelecektir; fakat Allah, imanınızı zayi edecek değildir; O, şüphesiz, insanlara çok şefkatli ve merhametlidir.

144 Senin, yüzünü çok defa gökyüzüne çevirip durduğunu elbette görüyoruz. İşte, şimdi hoşnut olacağın bir kıbleye seni döndürüyoruz. Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına (Kâbe'ye) çevir. (Ey Müslümanlar!) Nerede bulunursanız, siz de yüzlerinizi onun tarafına çevirin. Kendilerine kitap verilenler, bunun, Rablerinden gelen bir hak olduğunu çok iyi bilirler. Allah, onların yaptıklarından gafil değildir.

145 Kendilerine kitap verilenlere her delili getirsen, senin kıblene yine uymazlar; sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblelerine uymuyorlar. (Faraza) sana gelen bunca ilimden sonra, (yine de) onların heva ve heveslerine uysan, işte o zaman, sen muhakkak zalimlerden olursun.

146 Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Peygamberi, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar ve onlardan bir grup da hakkı bile bile gizlerler.

147 Oysa hak Rabbindendir; öyleyse, sakın şüphecilerden olma.

148 Herkesin (yüzünü) kendisine çevirdiği bir yön vardır. O hâlde, yarışırcasına hayır işlerine koşuşun; nerede bulunursanız bulunun, Allah sizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir.

149 Nereden (yola) çıkarsan çık, (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına döndür. Bu, şüphesiz Rabbinden gelen haktır. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

150 Nereden (yola) çıkarsan çık, (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de (ey Müslümanlar) nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin ki içlerinden zulmedenler dışında, insanların aleyhinize (kullanabilecekleri) bir delilleri bulunmasın; –zaten onlardan korkmayıp benden korkun– bir de size olan nimetimi tamamlayayım; böylece, umulur ki siz de hidayete erersiniz.

151 Nitekim size, kendi içinizden ayetlerimizi size okuyan, sizi arındıran, size kitap ve hikmeti belleten ve bilmediğiniz şeyleri öğreten bir de Peygamber gönderdik.

152 O hâlde, beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim; bana şükredin,(fakat) nankörlük etmeyin.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerde, kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a, yani Kudüs yönünden Mekke'deki Kâbe yönüne değiştirilmesinden söz edilmiş ve bu değişiklik, vukuundan önce Müslümanlara haber verilmiştir. Ayrıca, Yahudi ve müşriklerden birtakım beyinsizlerin, kıblenin değiştirilmesi karşısında başlatacakları dedikodulara ve ileri sürecekleri isnat ve iftiralara karşı, Müslümanlar uyarılmış, kendilerine bu beyinsizleri susturabilecek ikna edici deliller telkin edilmiştir.

Kıblenin Mescid-i Harâm tarafına değiştirilmesinden önce ve Mekke devrinde Müslümanlar,

Kudüs tarafına, Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namaz kılmışlardı. İsrail peygamberleri de o tarafa yönelmişlerdi. Kudüs'teki Beytu'l-Makdis veya Beyt'teki bir kaya onların kıblesiydi. Ancak Hazreti Peygamber, ibadetlerinde, Kudüs tarafına yönelmekle birlikte, Allah Teâlâ'nın kıbleyi değiştirmesi ve Kâbe'yi Müslümanlara kıble yapması hususunda içinde büyük bir arzu duyuyor ve bu arzusunu Rabbine yönelttiği dualarında sık sık dile getiriyordu. Hatta ibadetlerinde, kuzeye, yani Kudüs istikametine döndüğü zaman, kendisi Kâbe'nin güneyinde duruyor ve böylece, kıble olarak Beytu'l Makdis'e yönelirken Kâbe'ye de yönelmiş oluyordu. Ancak, Medine'ye hicret edince, iki kıbleyi birleştirme imkânı ortadan kalkmış, Hazreti Peygamber de kıblenin Kâbe'ye değiştirilmesi için Allah'a yönelip dua etmekten başka yapacak bir şey bulamamıştı. Ne ise ki bu bekleyiş uzun sürmemiş ve yukarıdaki ayet-i kerimelerin ilkinde bu değişikliğe ait ilk müjde haberi gelmiştir. Bu ayette Allah Teâlâ, kıblenin değiştirilmesi hâlinde, Yahudilerden gelebilecek itirazlara karşı Hazreti Peygamber'in vereceği cevaba işaret ederek şöyle buyurmuştur:

142 İnsanlardan birtakım beyinsizler: "Üzerinde bulundukları kıblelerinden onları döndüren nedir?" diyeceklerdir. (Ey Muhammed! O beyinsizlere) de ki: "Doğu da batı da Allah'a aittir. O, dilediği kimseyi doğru yola iletir."

143 Nitekim insanlara şahit olmanız, Peygamber'in de size şahit olması için, biz sizi, orta (vasat) bir ümmet kıldık. Senin üzerinde bulunduğun kıbleyi ise sırf Peygamber'e uyanları ökçesi üzerinde dönenlerden (ayırıp) bilelim diye kıble yaptık. Gerçi (kıblenin değiştirilmesi), Allah'ın hidayet ettiği kimselerden başkasına bir hayli ağır gelecektir; fakat Allah imanınızı zayi edecek değildir; O, şüphesiz, insanlara çok şefkatli ve merhametlidir.

142 Sefihler, yani görüş, düşünce ve ahlak yönünden noksan olan, akıllarını kullanmayan ve sadece başkalarını taklit ederek hayatlarını sürdüren Yahudi, münafık ve müşriklerden bir takım beyinsizler, kıblenin değiştirilmesi üzerine, "Bu Müslümanlara ne oldu ki şimdiye kadar üzerinde bulundukları ve ibadetlerinde yönelip durdukları, daha önceki peygamberin de kıblesi olan Beytu'l-Makdis kayasından yüz çevirdiler." diyeceklerdir. Oysa bu beyinsizler düşünmüyorlar ki Beytu'l-Makdis kayasının madde ve teşekkül yönünden diğer kayalardan herhangi bir üstünlüğü bulunmadığı gibi, onlardan farklı birtakım özellikleri yahut insanlara fayda sağlayan herhangi bir yanı da yoktur. Netice itibariyle bir taştır ve taş olmak yönünden Kâbe'ye yerleştirilmiş Hacer-i Esved'den farklı değildir. Ne var ki Allah Teâlâ, insanları ibadetlerinde birlik ve beraberliğe sevk etmek, tek bir düşünce ve tek bir inanç etrafında toplamak için, onların belirli bir yöne yönelmelerini emretmiş ve bu yönü de insanların bilip anlayabilecekleri bir noktaya işaretle bizzat kendisi tespit etmiştir. O hâlde, bu akılsızların zannettikleri gibi, herhangi bir yöndeki herhangi bir taş veya bina, kıble olmuştur diye, dinin asıllarından olacak değildir. Zira bu taş veya bina, ister doğuda olsun ister batıda ne tarafta olursa olsun, o yine taş veya binadır ve onların bulunduğu doğu da batı da Allah'a aittir. Ne doğunun batıya ve ne de batının doğuya üstünlüğü yoktur. Ancak Allah Teâlâ, dilediği bir yönü seçer ve dilediği kimseleri o yöne yönelterek hidayete sevk eder.

143 Allah Teâlâ, Yahudi, münafık ve müşriklerden gelebilecek itirazlara karşı Sevgili Peygamber'ini böylece uyardıktan ve onlara vereceği cevabı ona bu şekilde telkin ettikten sonra, her şeyin kendi meşiyyet (istek) ve iradesine tabi olduğunu göstermek için, "O, dilediği kimseyi doğru yola iletir." buyurmuş ve bu kesin hükmün bir tezahürünü Müslümanlara göstermek için de, "Nitekim sizi de biz orta bir ümmet kıl-

dık." demiştir. Orta (vasat) ümmet, ifrat ve tefrite düşmeyen, her şeyde mutedil olan, hak ve adaletten ayrılmayan fertlerden müteşekkil bir dinin mensuplarıdır. Orta yoldan ayrılarak ifrat ve tefrite düşen fertlerin veya cemiyetlerin hak ve adalet duygusunu nasıl yitirdikleri ve bu sebeple insanlık vasıflarını nasıl yok ettikleri her devirde görülür. Bunların bir kısmı maddecidirler; maddenin esiri olmuş ve onu ma'bûd edinmişlerdir. Bu sebeple onların ruhla ve ruhani hayatla hiç bir ilgileri yoktur. Dinsizdirler; Allah, peygamber tanımazlar. Diğer bir kısmı ise bütün hayatın ruhani hayattan ibaret olduğunu sanarak dünyayı terk veya maddi hayatın ihtiyaçlarına karşı harp ilan etmişlerdir. Dindar görünürlerse de inançları dinin asıllarından olmayan görüş ve düşüncelere dayanır. Bu iki zıt kutupta yer alan insanların, hak ve adalet duygularına sahip olmaları mümkün değildir; çünkü hak ve adaleti daima kendi taraflarında görürler. Hâlbuki ortada olan bir insanın durumu diğerlerine göre çok farklıdır; ne ifrata ve ne de tefrite temayül göstermediğinden her iki taraf hakkında da hak ve adalet ölçüleri içinde hareket eder.

İslam dini, ne yalnız maddeye ve ne de yalnız ruha önem veren bir dindir. Eğer insanın, madde ve ruh olmak üzere iki yönü bulunduğu düşünülürse, İslam'ın bu iki yönden birini alıp diğerini ihmal etmesinin mümkün olamayacağı kolayca anlaşılır. Bu sebeple İslam, insanın bu iki yönden terbiyesini gaye edinmiş, bütün emir ve yasaklarını, yine bu yönlere göre düzenlemiştir. O hâlde, şu gerçek bütün açıklığıyla belirmiş olmaktadır ki gerçek bir Müslüman, her zaman ifrat ve tefritten uzak olan, daima ortada bulunan ve böyle olduğu için de hiçbir vakit hak ve adalet duygusunu yitirmeyen insandır. İşte, Allah Teâlâ, "Sizi orta bir ümmet kıldık." derken, murat ettiği mana budur ve bunu, "Sizi Müslüman bir ümmet kıldık." sözüyle kısaca ifade etmek de mümkündür.

Müslümanların, ifrat ve tefrite düşmeyen, hak ve adalet duygusuna sahip, orta bir ümmet kılınması, orta yoldan sapan yahut ifrat ve tefrite düşen diğer ümmetlere, Hazreti Peygamber'in de Müslüman ümmete şahitlik etmeleri içindir. Bu şahitliğin, kıyamette Allah Teâlâ'nın huzurunda olabileceği gibi, dünyada bir numune-i imtisal, yani peşinden gidilecek ve taklit edilecek bir örnek manasında olması da mümkündür. Çünkü şahidin vasfı, haktan olmak ve adaletli davranmaktır. Bu vasıftaki her insan, bir taraftan kendi nefsinin ve cisminin hukukuna riayet eder, onlara haklarını verirken, diğer taraftan da yakınlarının ve diğer insanların hukukuna riayet eder. Fakat bütün bu hakları öderken, Rabbinin hukukuna riayetkâr olmayı da ihmal etmez. İşte bu vasıf, ahirette ona, Rabbinin huzurunda, diğer insanlar hakkında şahitlik etme imtiyazını kazandırırken, dünyada da sahibini kemal mertebesine yükseltir ve diğer insanlara örnek olmasını sağlar. Bu vasıftaki bir ümmetin diğer milletler nezdindeki mevki ve mertebesi ne ise Hazreti Peygamber'in bu ümmet nezdindeki mevki ve mertebesi de odur; çünkü Hazreti Peygamber de kemal mertebesinin en üst noktasında olmakla bu ümmetin şahidi, aynı zamanda numune-i imtisalidir. Nitekim Ahzâb suresinin 21. ayetinde, "Allah'ı ve ahiret gününü uman ve Allah'ı çok zikreden kimselerle birlikte, sizin için, Allah'ın Resulünde bir üsve-i hasene (güzel bir örnek) vardır." denilmiştir ki böyle bir örneğin, orta bir ümmet kılınan Müslümanlara mahsus olduğu anlaşılmaktadır.

Allah Teâlâ, doğunun da batının da kendisine ait olduğunu ve Müslümanları nasıl kendi meşiyyetiyle vasat bir ümmet kılmışsa, yine kendi meşiyyetiyle herhangi bir yönü kıble yapmaya muktedir bulunduğunu beyan ettikten sonra, kıblenin değiştirilmesindeki asıl sebebi açıklamış ve "Biz, senin üzerinde bulunduğun kıbleyi, Peygamber'e uyanları, ökçesi üzerinde dönenlerden ayırıp bilelim diye kıble yaptık." demiştir. Filhakika ayet-i kerimenin takip eden ibaresinde

de belirtildiği gibi, bir kıblenin neshedilip onun yerine başka bir kıblenin getirilmesi, eski kıbleye yönelmiş ve ona alışmış kimselere, ondan vazgeçip yenisine yönelmenin bir hayli güç gelmesi dolayısıyla büyük bir iştir. Bununla beraber, kıblenin değiştirilmesi hususundaki emrin Allah Teâlâ'dan geldiği ve Hazreti Peygamber tarafından tebliğ edildiği düşünülürse, kalpleri imanla dolu kimseler için bu değişiklikte hiçbir güçlüğün bulunmaması gerekir. Eğer bu iman, Allah'ın vazettiği hükümlerin hikmetini ve fıkhi değerini anlayan, anlamak için çalışan akıl ve tefekkür sahibi kimselerin imanı olursa yahut ayet-i kerimede de ifade edildiği gibi, Allah'ın, ahkâmın teşrii hikmetini bilmek ve anlamak hususunda hidayetine mazhar olan kimselerin imanı ise böyle bir güçlükten hiç söz edilemez. Bununla beraber, Müslümanlar arasına girmiş, Müslüman görünen, Hazreti Peygamber'e inandığını söyleyen, fakat hakikatte imanı hazmedememiş yahut münafıklığı meslek hâline getiren bazı kimselerin bulunduğu ve bunların kıblenin değiştirilmesinden şaşkına dönüp ne yapacaklarını bilemedikleri de gözden uzak tutulmamalıdır. İşte Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'in öteden beri kıble olmasını arzu ettiği ceddi Hazreti İbrahim'in kıblesi olan Kâbe'yi yeniden kıble yapmakla, hem Sevgili Peygamberinin duasına icabet etmiş, hem de ona gerçekten tabi olanlarla, tabi olduklarını söyleyip de kıblenin tahvili üzerine, ökçeleri üstünde dönüş yapıp ondan yüz çevirenleri birbirinden ayırmış ve hâllerini Müslümanlara teşhir etmiştir.

Burada bir hususa daha işaret etmek gerekir: Ayet-i kerimede, "Üzerinde bulunduğun kıbleyi, sırf, Peygamber'e uyanları, ökçesi üzerinde dönenlerden ayırıp bilelim diye kıble yaptık." denilmiştir. Hazreti Peygamber'in üzerinde bulunduğu kıble hangisidir? Tefsirlerde bu hususta iki görüş belirmiştir. Birincisine göre, ibarenin zahirinden de anlaşıldığı gibi, değiştirilmesine kadar Hazreti Peygamber'in yöneldiği kıble, Kudüs'teki Beytu'l-Makdis'tir. Buna göre ayetin manası, "Üzerinde bulunduğun Beytu'l-Makdis'i, Resul'e tabi olanları, ökçeleri üzerinde dönenlerden ayırmak için kıble yaptık." demek olur. Diğer görüşe göre ise Hazreti Peygamber'in, üzerinde bulunduğu kıble Kâbe'dir ve bu görüş, Kudüs istikametine yönelmeden önce Kâbe'nin kıble olması esasına dayanır. Tefsirlerde de ayet-i kerimenin ibaresi bu manaya göre te'vîl edilmiştir. Fakat ibaredeki ca'ale fiilinin tebdil ve tahvil, yani değiştirmek manasında kullanıldığını kabul ederek, ibareyi, "Üzerinde bulunduğun kıbleyi, Resul'e tabi olanları, ökçeleri üzerinde dönenlerden ayırıp bilelim diye tebdil ve tahvil ettik, değiştirdik." manasında anlamak daha doğru görünmektedir. Aynı zamanda bu mana, ibarenin zahirine de uygun düşmektedir. Zira Hazreti Peygamber, kıblenin Kâbe'ye değiştirilmesinden önce Medine'de 16 veya 17 ay Kudüs istikametine yönelmiştir ve bu bakımdan, Hazreti Peygamber'in, değişikliğe kadar üzerinde bulunduğu kıble Kudüs'teki Beytu'l-Makdis'tir. Ca'ale fiili ise Kur'an-ı Kerim'de on üç değişik manada kullanılmıştır. Bu manalardan birinin de tebdil ve tahvil (değiştirmek) olduğu göz önünde bulundurulursa ibareyi doğru manasıyla anlamak kolaylaşmış olur.

Allah Teâlâ, kıble olarak belirli bir yöne alışmış olanlara, o yönü değiştirmenin bir hayli ağır geleceğini, bununla beraber kalplerine imanın iyice yerleşmiş ve Allah'tan hidayet bulmuş kimseler için herhangi bir ağırlığın söz konusu olmayacağını beyan ettikten sonra, Hazreti Peygamber'e tabi olarak ve tam bir imanla yeni kıbleye yönelecek olanların bu imanlarının zayi olmayacağını ve bunun mükâfatını göreceklerini müjdelemiştir. Tefsirler umumiyetle, ayet-i kerimede zikredilen "iman" kelimesini, "salât/namaz" manasında almışlar ve Allah Teâlâ'nın "imanın zayi edilmeyeceği" hususundaki vadini, eski kıbleye yönelerek kılınan namazların Allah katında makbul olacağı manasında açıklamışlardır. Kanaati-

mizce böyle bir te'vîle gerek yoktur ve "iman" kelimesini hakiki manasıyla almak daha doğru görülmektedir. Kıblenin değiştirilmesinden önce Kudüs istikametine yönelerek kılınan namazların sıhhati hakkında bir tereddüt hâsıl olsaydı, belki ayetin, bu tereddüdün izalesi maksadıyla nazil olduğu düşünülebilir ve "iman" kelimesinin "namaz" manasında te'vîli ancak o zaman doğru görülebilirdi. Oysa değişiklikten önce, Hazreti Peygamber de Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştı ve bu, Kur'an-ı Kerim'de nassı bulunmasa bile, Rabbinin emrine yahut iznine dayanıyordu; kısacası o kıble de şer'î idi ve bu hususta ki şeriat hükmüne uymak, Müslümanların üzerine vacipti. Bu hüküm kaldırıldıktan ve yeni bir emirle kıble değiştirildikten sonra, geçmişte vacip olanı yapmaktan dolayı endişeye kapılmalarına elbette gerek yoktu. İşte bu sebeple, ayet-i kerimedeki "iman" kelimesini hakiki manasında almak ve ayetteki ibareyi, "Hazreti Peygamber'e tam bir imanla tabi olarak yeni kıbleye yönelmeniz hâlinde, Allah bu imanınızı zayi edecek değildir; elbette bunun mükâfatını göreceksiniz." manasında anlamak gerekir. Allah'ın, gerçek mü'minlerin imanlarını zayi etmemesi, ecir ve mükâfatlarını vermesi, O'nun şefkat ve merhametinin çokluğundan ve halis kullarından bu rahmetini hiç esirgememesindendir; çünkü O, Ra'ûf ve Rahîm'dir.

Allah Teâlâ, kıblenin değiştirilmesinden önce, Sevgili Peygamberine, bu değişiklikle ilgili ilk işaretlerde bulunduktan ve değişiklik üzerine bir takım beyinsizlerden geleceği muhakkak olan itirazlara karşı onu ve ashabını uyarıp buna hazırladıktan sonra, Hazreti Peygamber'in eskiden beri bekleyip durduğu değiştirme emrini büyük bir müjde olarak vermiş ve şöyle buyurmuştur:

144 Senin, yüzünü çok defa gökyüzüne çevirip durduğunu elbette görüyoruz. İşte şimdi, hoşnut olacağın bir kıbleye seni döndürüyoruz: Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına (Kâbe'ye) çevir. (Ey Müslümanlar!) Nerede bulunursanız, siz de yüzlerinizi onun tarafına çevirin. Kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden gelen bir hak olduğunu çok iyi bilirler. Allah, onların yaptıklarından gafil değildir.

145 Kendilerine kitap verilenlere her delili getirsen, senin kıblene yine uymazlar; sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblelerine uymuyorlar. (Faraza) sana gelen bunca ilimden sonra, (yine de) onların heva ve heveslerine uysan, iste o zaman sen, muhakkak zalimlerden olursun.

146 Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Peygamber'i, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar ve onlardan bir grup da hakkı bile bile gizlerler.

147 Oysa hak, Rabbindendir; öyleyse sakın şüphecilerden olma.

144 Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Hazreti Peygamber, kendinden önceki peygamberlerin kıblesi olan Kudüs'teki Beytu'l-Makdis'e yönelmiş olmakla beraber, bu kıblenin, ceddi Hazreti İbrahim'in inşa ettiği ve kendisine kıble yaptığı Kâbe'yle değiştirilmesini şiddetle arzu ediyor ve bu hususta, Rabbinden gelecek bir emri sabırsızlıkla bekliyordu. Kendisi, onun dinini ihya etmek ve davetini yenilemek için gönderilmişti. Her ne kadar daha önceki peygamberlerin de görevi bu idi; fakat kavimleri bu peygamberleri dinlememişler, onların yolundan uzaklaşarak büyük ölçüde şirke düşmüşlerdi. Bu sebeple onların birlik ve beraberliği sağlayacak olan Beytu'l-Makdis de aynı ölçüde fonksiyonunu yitirmişti. Diğer taraftan Yahudiler, bu Beyt'i istismar ediyorlar ve Müslümanların kıblesi olarak o tarafa yönelmeleriyle Yahudiliği kabul etmemeleri arasında çelişki görüyorlar ve bunu fırsat düştükçe onlara hatırlatmaktan çekinmiyorlardı. Bu ise Hazreti Peygamber'e ağır geliyor ve kıblenin de-

ğiştirilmesi hususundaki arzusunu daha da artırıyordu. Bunlara ilaveten, Kâbe'nin kıble olması, onu eskiden beri hürmet duygularıyla yücelten Arapların imana davetini kolaylaştıracak, bunu diğer kavimlerin davetindeki kolaylıklar takip edecekti; çünkü davette esas, yakın akrabadan başlamak üzere daireyi giderek genişletmek ve onu, kabile, kavim ve diğer milletlere teşmil etmekti. Bu bakımdan Araplar, davet hususunda diğer milletlerin önünde yer alıyorlardı. İşte bütün bunlardan dolayı Hazreti Peygamber, kıblenin değiştirilmesini arzu ediyor ve zaman zaman yüzünü gökyüzüne çevirerek Rabbinden geleceğini umduğu bir vahyi yahut değiştirme emrini bekliyordu. Nihayet Allah Teâlâ, onun beklediği bu vahyi, "Senin, yüzünü gökyüzüne çevirip durduğunu görüyoruz. İşte şimdi, hoşnut olacağın bir kıbleye seni döndürüyoruz." buyurarak göndermiş ve bu vahiyle, "yüzünü Mescid-i Harâm'a, yani *Kâbe*'ye çevirmesini" emretmiştir. Değişiklikle ilgili bu emir, İbn Hacer'in Buhârî şerhinde açıkladığına göre, hicretin ikinci senesi Recep ayının ortasında gelmiştir. Berâ ibn Âzib'ten rivayet edilen bir hadiste de şöyle denilmiştir: "Hazreti Peygamber Medine'ye ilk geldiğinde, ensardan bazı yakınlarının yanına inmişti. On altı yahut on yedi ay boyunca Beytu'l-Makdis'e dönerek namaz kıldı. Fakat kıblenin Beytu'l-Harâm olmasını arzu ediyordu. Değişiklikten sonra kıldığı ilk namaz ikindi namazıydı ve onunla birlikte başkaları da kılmışlardı. Bunlardan birisi, mescitten çıkıp başka bir mescide uğramış ve orada cemaatin rükûda olduğunu görmüştü. Bunun üzerine cemaate, Hazreti Peygamberle birlikte Kâbe'ye yönelmiş olarak namaz kıldıklarını haber vermiş, cemaat de yönünü o tarafa çevirmiştir..." (Buhârî'nin bu hadisi ve İbn Hacer'in şerhi için bkz. *Fethu'l-bârî*, I. 72).

Ayet-i kerimede, Mescid-i Harâm tarafına yönelmek hususundaki ilk emir, Hazreti Peygamber'e yöneltilmiş, bunu, bütün Müslümanları da içine alan ikinci emir takip etmiş ve "Siz de nerede bulunursanız bulunun, namaz kılarken yüzlerinizi Mescid-i Harâm tarafına çevirin." denilmiştir. Aslında emrin, sadece Hazreti Peygamber'e yöneltilmiş olması da Müslümanların aynı emre uymalarını gerektirirdi. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, has lafzıyla gelen, fakat âmma delalet eden birçok ayet vardır. Bununla beraber, ayet-i kerimede, Mescid-i Harâm'a yönelmek hususundaki emrin, önce Hazreti Peygamber'e, sonra da Müslümanlara yöneltilerek tekrar edilmesi, kıble değişikliğinin Allah katında ne büyük bir mana ifade ettiğine delalet ettiği gibi, Hazreti Peygamber'den sonra Müslümanların da aynı hitaba muhatap olmakla nasıl şereflendirildiklerini gösterir.

Kıble değişikliğinin kitap ehli arasında uyandırdığı tedirginlik de bu işin büyüklüğünü göstermeye yeterlidir. Nitekim daha bu değişiklik gerçekleşmeden önce, onlardan birtakım beyinsizlerin, "Üzerinde bulundukları kıblelerinden onları döndüren nedir?" diyerek buna itiraz edecekleri 142. ayette açıklanmıştı. Oysa yukarıdaki ayette de belirtildiği gibi, "Kendilerine kitap verilen bu beyinsizler, kıblenin değiştirilmesi hususundaki emrin, Rablerinden gelen bir hak olduğunu çok iyi biliyorlardı." Çünkü Kâbe'nin, cetleri İbrahim tarafından inşa edildiği ve onu kıble yaptığı meçhul değildi. Keza kitap ve şeriat sahibi olmaları dolayısıyla, bazı ahkâmın Allah tarafından neshedilip değiştirildiğine de vâkıf idiler. Bunlara ilaveten, kendi kitaplarının, geleceğini haber verdiği bir peygamber gelmiş ve yeni bir şeriat getirmişti. Bu Peygamber'in, Rabbinin emirlerini tebliğ ve tatbik etmekle mükellef olduğunu da biliyorlardı. O hâlde, bu beyinsizlerin bütün bunları bile bile yine de inançsızlık göstermeleri, inatlarından ileri geliyordu. Kıblenin değiştirilmesine itiraz etmekle, imanları henüz kuvvet kazanmamış bazı Müslümanların kalplerine şüphe sokabileceklerini ve Müslümanlar arasında fitne çıkarabileceklerini düşünüyorlardı. Fakat gizliyi de açığı da en iyi bilen Allah, onların

bu yaptıklarından elbette gafil değildir ve onları elbette cezasız bırakmayacaktır.

145 Allah Teâlâ, kıblenin değiştirilmesini emrettikten ve kitap ehlinin, bu emrin Rablerinden gelen bir hak olduğunu çok iyi bildiklerine, bununla beraber, küfürleri dolayısıyla bunu bilmezlikten geldiklerine, fakat bu davranışlarının bir gün cezasını çekeceklerine işaret ettikten sonra, onların ve özellikle Yahudilerin kıble hakkındaki tutumlarını açıklamaya devam etmekte ve Hazreti Peygamber'e hitap ederek şöyle buyurmaktadır: Zaten onlar inatlarında ve küfür üzerindeki ısrarlarında o kadar katıdırlar ki kendilerine ne kadar delil getirirsen getir, ne senin peygamberliğine ve doğruluğuna inanırlar, ne de kıblene tabi olurlar. Bu sebeple, ayetlerimizin ve delillerimizin onları ikna edip inatlarından vazgeçireceğini zannetme. Bununla beraber elbette sen de onların kıblesine tabi olacak değilsin. Çünkü sen, hak olan ve onların dahi itibar ettikleri ve mensup olmakla övündükleri İbrahim'in kıblesine tabisin. Ancak onların İbrahim'e mensup olmaları, onları taassuplarından ve inatlarından vazgeçiremiyorsa, alışkanlıkları ve taklitçilikleri, kıblenin gerçek manasını araştırıp bulmak ve onun, bölünmek ve ayrılmak değil, fakat birleşmek ve yekvücut olmak hususundaki faydasını anlamalarına engel oluyorsa, hiçbir delil ve hiçbir ayet onları kıblelerinden döndüremez ve senin de onların kıblelerine tabi olmanda hiçbir fayda yoktur. Nitekim kitap ehli de birbirlerinin kıblelerine tabi olmamış ve Hıristiyanlar, Yahudilerin tabi oldukları kıbleden başka bir yönü kıble edinmişlerdir.

Diğer taraftan, sen ey Peygamber, faraza bütün yönlerin Allah'a ait olduğunu bilip anladıktan, yüzünü ne tarafa çevirsen Allah'ı o tarafta bulacağına inandıktan ve bununla beraber Allah'ın, sizin birlik ve beraberliğinizi sağlamak için cddiniz İbrahim'in kıblesine sizi yönelttiğine şahit olduktan sonra, kitap ehlinin sana inanması ve senin dinine meyletmesi için, onların heva ve heveslerine uyup kıblelerine tabi olsan, işte o zaman sen de onlar gibi zalimler arasında yer alırsın. Çünkü onlar, kıblelerini biraz önce açıklanan akıl ve mantığa dayalı esaslara göre değil, heva ve heveslerine göre seçmişler ve taklit üzere o tarafa yönelmişlerdir. Hakkı görmemeleri, inatları ve onu görmek istememeleri yüzündendir.

146 Allah Teâlâ, kitap ehlinin, kıble meselesindeki tutum ve davranışlarını açıkladıktan sonra, bunun asıl sebebini, onların Hazreti Peygamber'i oğullarını tanıdıkları gibi tanımış olmalarına bağlamıştır. Nitekim 144. ayette belirtildiği gibi, onlar, kıble değişikliğiyle ilgili emrin, Rablerinden gelen bir hak olduğunu çok iyi biliyorlardı. Bu bilgileri ise Hazreti Peygamber'i, oğullarını tanıdıkları gibi tanımış olmalarından ileri geliyordu. Çünkü kitapları Hazreti Peygamber'in geleceğini haber vermiş, ayrıca, bir peygamberde bulunması gereken bütün sıfatları ve Hazreti Peygamber'in kendine has sıfatlarını ayrı ayrı zikretmişti. Yahudiler bu sıfatları çok iyi öğrenmişler ve onlarla sıfatlanmış bir kimse görseler, onun, kitaplarında zikredilen peygamber olduğunu hemen anlayabilecek bir yeteneğe sahip olmuşlardı. Bu sebeple, Hazreti Peygamber geldiği zaman, hiç kimsede bulunmayan kendine has peygamberlik sıfatlarıyla onu tanımakta güçlük çekmemişlerdi. Nitekim tefsirlerde nakledilen bir haberden öğrenildiğine göre, Ömer ibnu'l-Hattâb, hicretten önce Yahudi ileri gelenlerinden sayılan, fakat hicrette Hazreti Peygamber'i görünce Müslüman olan Abdullah ibn Selâm'a, "Sen, Peygamberi oğlunu tanıdığın gibi tanır mısın?" diye sorduğu zaman, İbn Selâm, "Evet, belki daha fazla; çünkü Hazreti Peygamber'i kendi sıfatlarıyla hemen tanıdım; ondan asla şüphe etmem; fakat oğlumun benden olup olmadığını kesin olarak bilemem." cevabını vermiştir ki bu haberin doğruluğundan şüphe edilse bile, Yahudilerin Hazreti Peygamber'i bu haberde ifade edildiği şekilde tanıdıklarında şüphe etmek mümkün değildir.

147 İşte Yahudiler, Hazreti Peygamber'i bu derece tanıdıktan sonra, ona inanmak ve onun,

Rabbinden tebliğ ettiği her şeyi kabul etmek zorundaydılar. Kıble hususunda da şüphe etmeden ona uymaları gerekirdi. Fakat kıskançlıkları buna fırsat vermedi. İçlerinden bazıları, hakkı görüp itiraf etmiş olsalar bile, büyük çoğunluğu onu inkâr etmekten ve bile bile gizlemekten çekinmediler. Oysa bu hak, Hazreti Peygamber'e Rabbinden gelen vahiydir; tümüyle dindir. Bu sebeple inkârcıların evhamına kapılıp şüphecilerden olmamak gerekir. Bu gereklilik, ayet-i kerimede, Allah Teâlâ'nın, Hazreti Peygamber'e yönelttiği hitap içinde ifade edilmiştir. Bu hitap, şüphesiz O'nun bütün ümmetine ve özellikle, her devirde örneklerine sık sık rastlanan imanı zayıf kimseleredir. Halk dilinde, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit." sözüyle ifade edilen bu çeşit hitaplara Kur'an-ı Kerim'de çok rastlanır. Zira Allah Teâlâ, din hususunda, Hazreti Peygamber'in kalbine zerre miktarı da olsa bir şüphenin arız olmayacağını elbette biliyordu. Bununla beraber, Müslüman olmuş, fakat imanları cılız kalmış bazı kişiler, kıble değişikliği sırasında Yahudilerin ateşledikleri fitnede, onların evhamına kapılıp irtidat etmişler, dinden çıkmışlardı. Daha sonraki devirlerde de buna benzer hadiseler cereyan edebilir ve cılız imanlı kimseler, haktan yüz çevirebilirlerdi. Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'e yönelttiği bu hitabıyla, her devirde bulunabilecek bu çeşit insanları hak karşısında şüpheci olmaktan nehyetmiştir. Nehyedilen şeyin yapılması, emrolunanın terki gibidir ve her iki davranış da Allah'ın ağır cezasını gerektirir. Allah ise 144. ayette de işaret edildiği gibi, ister gizli olsun ister açık olsun, kullarının yaptıklarından ve yapacak olduklarından gafil değildir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde, kıble değişikliğini inatla ve kıskançlıkla inkâr eden kitap ehline karşı, bunun Rablerinden gelen bir hak olduğunu ve onların, Hazreti Peygamber'i oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını beyan ederek bunu inkâr etmemeleri gerektiğini gösteren açık ve kesin deliller getirdikten sonra hitabını Müslümanlara yöneltmiş ve kitap ehlinin de ders alması gereken bir üslup ile şöyle buyurmuştur:

148 Herkesin (yüzünü) kendisine çevirdiği bir yön vardır. O hâlde, yarışırcasına hayır işlerine koşuşun; nerede bulunursanız bulunun, Allah sizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

149 Nereden (yola) çıkarsan çık, (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına döndür. Bu, şüphesiz Rabbinden gelen haktır. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

150 Nereden (yola) çıkarsan çık, (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de (ey Müslümanlar!), nerede olursanız olun, yüzünüzü O'nun tarafına çevirin ki içlerinden zulmedenler dışında, insanların aleyhinize (kullanabilecekleri) bir delilleri bulunmasın. –Zaten onlardan korkmayın benden korkun– bir de size olan nimetimi tamamlayayım; böylece umulur ki siz de hidayete erersiniz.

151 Nitekim size, kendi içinizden, ayetlerimizi size okuyan, sizi arındıran, size kitap ve hikmeti belleten ve bilmediğiniz şeyleri öğreten bir de Peygamber gönderdik.

152 O hâlde, beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim; bana şükredin; (fakat) nankörlük etmeyin.

148 Her dinde kıble, Allah'ın birliğine yahut öldükten sonra dirilmeye ve hesap gününe inanmak gibi sabit rükünlerden biri değildir. İbrahim ve İsmail peygamberler Kâbe'ye, Yahudiler Beytu'l-Makdis kayasına, Hıristiyanlar da bu kaya istikametini terk edip şarka dönmüşlerdir. Belirli bir yönün kıble olması, çeşitli dinlerde sabit bir rükün ve dinin asıllarından biri olmadığına göre, değişmesi mümkün olan fer'î meselelerden biri sayılması gerekir. Böyle olunca da

kitap ehlinin kıble değişikliğini ele alıp Hazreti Peygamber'e ve İslam şeriatına dil uzatmamaları, Müslümanların içlerine şüphe sokmak ve onları dinlerinden döndürmek için fitnecilik yapmamaları icap ederdi. Önemli olan ve her insanın bilmesi gereken husus, vahyin kabulünde ve onunla gelen emir ve yasaklara uyulmasında herkesin aynı derecede sorumlu olmasıdır. Kıble bir vahiyle değiştirilmiştir ve onu değiştiren de Allah Teâlâ'dır. O hâlde, Beytu'l-Makdis yahut başka bir beyt yahut da şark tarafı değil de Kâbe'nin kıble yapılması önemli değildir. Önemli olan, onun Allah tarafından kıble yapılmasıdır ve bu hususta da Allah'ın emrine uymaktır.

İşte, Allah Teâlâ, "Herkesin, yüzünü kendisine çevirdiği bir yönü vardır." sözüyle bu gerçeğe işaret ettikten sonra, bütün insanları hayır işlemekte yarışa davet etmiştir; çünkü hayır işinde yarışmak, ister kıble meselesinde olsun, ister dinin diğer asli ve fer'î meselelerinde olsun, nefislerin heva ve heveslerine değil, Allah'ın emirlerine uymakla olur. Bu itibarla insanlar, hangi ülkede ve hangi yönde bulunurlarsa bulunsunlar, Allah, onları hesap günü toplayıp bir araya getirecek ve O'nun emirlerine uydukları ölçüde mükâfatlandıracaktır. Ayet-i kerimede işaret olunan hayırlı iş, Bakara suresinin 177. ayetinde geniş bir şekilde açıklanmış ve şöyle denilmiştir: "İyilik, yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimselerin (iyiliği)dir ki Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman etmişlerdir. Mal sevgisine rağmen, onu yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara ve kölelerin kurtuluşuna vermişlerdir. Namazı dosdoğru kılmış, zekâtı vermiş, ahitleştikleri zaman, ahitlerini yerine getirmişlerdir. Zorda, darda ve savaşta sabırlıdırlar. İşte, doğruyu söyleyenler onlardır; takva sahibi olanlar da onlardır."

İşte bu yolu benimseyen ve bu yolda başkalarıyla yarış eden kimse, hesap günü diğer insanlarla bir araya getirilip hesaba çekildiği zaman, iyiliklerinin ve tabiatıyla bu yarıştaki başarısının mükâfatını görecektir. İnsanlar, nerede ve hangi yönde bulunurlarsa bulunsunlar, kıyamet günü, Allah onların hepsini bir araya getirmeye muktedirdir. O, her şeye kadirdir.

149 Allah Teâlâ, gerek kıble meselesinde olsun ve gerekse diğer meselelerde olsun, bütün insanların Allah'ın emirlerine uymaları gerektiğine işaret ettikten sonra, kıbleyle ilgili olarak 144. ayette yer alan ilk emrini değişik bir şekilde tekrar etmiş ve "Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir." buyurmuştur. Bu tekrarla, namazlarda Mescid-i Harâm'a yönelmek bir şeriat olarak vazedilmiş olduğu gibi, muhtemel bazı yanlış anlamalar da önlenmiş ve ilk emrin, sadece Hazreti Peygamber'e ve bu emrin geldiği sırada Hazreti Peygamber'le birlikte namaz kılan Müslümanlara, o namazın kılındığı mescide, şehre veya ülkeye yahut sadece o ülkenin bulunduğu kara parçasına ve sadece orada oturanlara değil, ister karada, ister denizde bulunsun, ister mukim ister misafir olsun, dünyanın neresinde ve hangi devirde yaşarsa yaşasın, bütün insanlara şamil olduğu beyan edilmiş ve bütün insanların namazlarında yalnız Mescid-i Harâm'a yönelmeleri gerektiği bildirilmiştir. Buna göre her insan, Allah'ın bu emrine uymak ve namazda Mescid-i Harâm'a yönelmek zorundadır. Artık bunun dışında bir kıble yoktur ve hiç kimse kendi hevesine uyarak bundan başka bir kıble ihdas edemez. Zira Allah Teâlâ, kim ne yaparsa onun yaptığı şeyi bilir ve görür; O, yapılanlardan gafil değildir.

150 Bu ayette aynı emrin üçüncü defa tekrar edildiği ve Hazreti Peygamber'den sonra onun, Müslümanlara da yöneltildiği görülmektedir. Ancak buradaki tekrarın sebepleri, yine aynı ayet içinde açıklanmış ve "İçlerinden zulmedenler dışında, insanların aleyhinize kullanabilecekleri bir delilleri bulunmasın." ve "Bir de size olan nimetimi tamamlayayım." denilmiştir. Buna göre emrin üçüncü defa tekrar edilmesinin başlıca iki sebebe

dayandığı anlaşılmaktadır. Birincisi, fitnecilerin, Müslümanlar aleyhine ileri sürebilecekleri delilleri ortadan kaldırmak; ikincisi ise kıble değişikliğiyle Müslümanları nimetlendirmektir.

Zalim olanları dışındaki Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanlar aleyhinde ileri sürebilecekleri başlıca delil, Hazreti Peygamber'in, hâlâ Kudüs'teki Beytu'l-Makdis'e yönelmiş olmasıydı. Çünkü onlar, kendi kitaplarından biliyorlardı ki İsmail soyundan gelecek peygamber, kendi ceddinin evini, yani Kâbe'yi kıble yapacak ve o tarafa yönelecektir. Ehl-i kitaba göre, işte, İsmail soyundan geldiğini ve peygamber olduğunu söyleyen bir kimse çıkmıştır. Kitaplarının verdiği haber bu yönden doğru görülse bile, bu peygamberin kıbleyi değiştireceğine dair haber gerçekleşmemiştir; çünkü hâlâ o, Kudüs tarafına yönelmektedir. O hâlde, kitaplarında geleceği bildirilen peygamber o değildir; eğer o olsaydı, kıblesini değiştirirdi. İşte, kitap ehli tarafından Müslümanlara karşı ileri sürülebilecek delil bu idi ve akla dayalı olduğu için kuvvetliydi. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim, kendinden önceki kitapların, İsmail soyundan bir peygamberin geleceğini haber verdiklerine şehadet ediyor ve gelen peygamberin sıfatlarının, bu kitaplarda bahsedilen peygamberin sıfatlarına uyduğunu bildiriyordu. Oysa kıble meselesinde bu uygunluktan söz etmek mümkün değildi. Müşriklerin de buna yakın bir delilleri vardı ve onlar da İbrahim soyundan bir peygamberin geleceğine ve onun milletini ihya edeceğine inanıyorlardı. İbrahim ve oğlu İsmail, Kâbe'yi inşa etmişler ve kıble olarak ona yönelmişlerdi. Gelecek peygamberin de Kâbe'yi kıble edinmesi gerekirdi. Hâlbuki gelen peygamber Kudüs'e yönelmişti. Kitap ehlinin ve müşriklerin bu delilleri yabana atılır cinsten değildi ve Müslümanlara karşı kullanıldığı zaman, onları müşkül durumlarda bırakabilir ve hatta imanı zayıf olanların dinden uzaklaşmalarına bile sebep olabilirdi. İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede, Hazreti Peygamber'e ve Müslümanlara, yüzlerini Mescid-i Harâm'a çevirmeleri hususundaki emrini tekrarlamış ve "O tarafa yönelin ki zalimler dışındaki kimselerin, size karşı kullanabilecekleri bir delilleri bulunmasın." buyurmuştur.

Bununla beraber, kitap ehlinden, müşriklerden ve münafıklardan bazı kimseler de vardır ki Allah Teâlâ bunları diğerlerinden ayırarak zulmedenler diye isimlendirmiştir. İşte bunların da Müslümanlara karşı ileri sürdükleri bir takım deliller vardır; ancak bunlar, küfür, inat ve düşmanlık sebebiyle ileri sürülmüş bir takım isnat ve iftiralardır ki hiçbirine delil demek mümkün değildir. Kıble değişikliğine itirazda bulunan ve 142. ayette *sufehâ* diye isimlendirilen beyinsizler de işte bunlardır.

Allah Teâlâ, kitap ehlinin ve müşriklerin, Müslümanlar aleyhinde ileri sürebilecekleri delil bulunmaması için Beytu'l-Harâm'a yönelmeyi emrettikten sonra, Müslümanlara yönelttiği yeni bir emirle, "Onlardan korkmayın, benden korkun." buyurmuştur. Çünkü onların delilleri ne olursa olsun, ilahî bir emre müstenit değildir ve hiçbir kıymeti yoktur. İlahî emir, Kâbe'nin kıble yapılması şeklinde tecelli etmiş ve böylece ellerinde Müslümanlar aleyhine kullanabilecekleri bir delil de kalmamıştır. Artık Müslümanların, bu emre muhalefetle Allah'a isyan etmemeleri gerekir. Çünkü hesap gününün yegâne sahibi O'dur ve kendi emirlerine uyanları mükâfatlandıracak veya isyan edenleri cezalandıracak O'ndan başkası yoktur. Bu sebeple yalnız O'ndan korkmak gerekir.

Mescid-i Harâm'a yönelmek hususundaki emrin üçüncü defa tekrar edilmesindeki diğer sebep ise Allah Teâlâ'nın Müslümanlara tahsis ettiği nimetini tamamlamak gayesine matuftur. Bu nimet, İbrahim ve İsmail tarafından inşa olunan Kâbe'nin, Müslümanlara müstakil bir kıble yapılması ve diğer milletlerin onlara tabi kılınmasıdır. Böyle bir kıblenin gerçekleşmesiyle, hem şeriat tamamlanmış, hem de diğer milletlerin Müslümanlara tabi kılınmasıyla, İslam ümmetine şeref kazandırılmıştır ki her ikisi de bu nimetin büyüklüğünü göstermeye yeterlidir.

İşte bu iki sebebin gerçekleşmesi için Allah Teâlâ, önce Hazreti Peygamber'e, sonra da Müslümanlara Kâbe tarafına yönelmelerini emretmiş ve "Umulur ki siz de hidayete erersiniz." buyurmuştur. Bu ibareyi, hem Kâbe'nin kıble yapılmasının sebep ve hikmetlerinden üçüncüsü, hem de yukarıda açıkladığımız iki sebebin neticesi olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ, bu emriyle, önce kitap ehlinin delillerini çürütmüş, sonra da şeriatının bir noksanını tamamlayarak hidayet yolunu açmıştır.

151 Nitekim Allah Teâlâ, gerek Müslümanlar üzerindeki nimetini tamamlamak ve gerekse bu nimetin tamamlanmasının tabii bir neticesi olarak insanların hidayete ermelerini sağlamak için daha önce de bu ümmetten birini peygamber olarak göndermişti. İşte bu peygamber, Allah'ın vahdaniyetine, Muhammed'in (sas.) Allah'ın peygamberi olduğuna, Kur'an'ın Allah tarafından vahiyle bu peygambere gönderildiğine, kıyamet gününe, kısacası dinin usul ve füruuna dair bir insanın hidayete ermesini sağlayacak ne kadar Kur'an ayeti varsa bu ayetleri onlara okuyup izah ediyor; en basit sebeplerle birbirlerini öldürmek, birbirlerinin mallarını gasp etmek, geçindirememek korkusuyla kendi çocuklarını bile öldürmek gibi içlerine işlemiş en kötü âdetlerden ve en çirkin ahlaktan onları arındırıp temizliyor, onlara, kitabı (Kur'an'ı), bu kitabın okunup yazılmasını, kitaptaki ahkâmın esrar ve hikmetini, kısacası, onların bilmedikleri her şeyi onlara öğretiyordu.

152 O hâlde bütün bu nimetlere karşı her insanın Rabbine şükretmesi gerekir. İşte, Allah Teâlâ, insanları hidayete erdirmek için büyük bir nimet olmak üzere, Mescid-i Harâm'ı onlara kıble yaptıktan ve bu nimetin değerinin, Hazreti Peygamber'in gönderilişiyle eş değerde olduğuna işaret ettikten sonra kendisine şükredilmesini istemiş ve "Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim; bana şükredin, fakat nankörlük etmeyin." buyurmuştur.

Zikir, Allah Teâlâ'yı hiçbir an hatırdan çıkarmamak ve O'nu daima anmaktır. O'nun esmâ-i hüsnâsını (güzel isimlerini) dil ile tekrarlamak zikir olduğu gibi, yatarken, otururken, gezerken veya iş görürken, çevrede gözün görebildiği mahlukata bakarak onların Hâlık'ını, bu Hâlık'ın kudretini, iradesini ve diğer sıfatlarını kalben düşünmek de zikirdir. Bütün ibadetler, Allah'ın zikrine birer vesile olduğu için, insanı, O'nun huzuruna çıkarması bakımından namaz zikirlerin en büyüğüdür. İnsan, ancak zikir sayesinde Allah'a yaklaşabilir. Nitekim Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir kudsî hadiste şöyle buyurulmuştur: "Ben, kulumun beni zannı yanındayım. Beni nefsinde zikrettiği zaman, ben de onu nefsimde zikrederim. Beni bir toplulukta zikrettiği zaman, ben onu daha hayırlı bir toplulukta zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım, bana bir kulaç yaklaşırsa, ben ona iki kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VIII. 71; Müslim, *Sahîh,* IV. 2067). Bu kudsî hadisten anlaşılan gerçek mana şudur ki insan, kul olarak Rabbine ne türlü muamelede bulunursa Rabbi da ona o türlü muamele yapar. Kul O'nu zikrederse, O da kulunu zikreder; fakat kul O'nu unutursa, O da onu unutur. Ne var ki her şey ve herkes O'na muhtaç olduğu hâlde O, her şeyden ve herkesten müstağnidir ve bu sebepledir ki O'nun, kulunu unutması, o kul için en büyük hüsrandır.

Kulun Rabbini zikri, kendisine verilen nimetlere karşı, O'na şükretmeyi gerektirir. Çünkü insan, bu nimetlerin çokluğunu ve değerini ancak, Rabbini zikrettiği zaman anlayabilir ve O'na şükreder. Rabbini zikretmeyen ve zikir için kendisini zorlamayan kimse ise elbette O'nun kendisine ihsan ettiği nimetleri düşünemez. Düşünülmeyen ve hatırlanmayan nimetlere de teşekkür etmek mümkün değildir. İşte, Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'i ve ümmetini, Mescid-i Harâm'a yönelttikten sonra, bu büyük nimet için Allah'ı

zikretmelerini, sonra da nankörlük etmeyip şükür borcunu ödemelerini emretmiştir.

Bu ayet-i kerimeyle, insanlar için büyük bir nimet olan ve gerçek bir hidayet kaynağı sayılan ve bu sebeple Allah'ı şükretmeyi gerektiren kıble konusu tamamlanmış olmaktadır. Nerede bulunulursa bulunulsun, namaz kılarken Mescid-i Harâm'a yönelmek hususunda tekrar edilen emirler, kıble meselesine tam bir açıklık getirmiş ve bu sebeple Mescid-i Harâm'a yönelmek, bütün Müslümanların ittifakıyla farz olmuştur. Ayrıca, kıble bilinip dururken ve o tarafa yönelmek imkânı varken bir başka tarafa yönelerek kılınan namazların da butlanına, yani geçersizliğine hükmedilmiştir. Yine bu sebepledir ki kıbleyle ilgili bu emirlerden sonra, bilhassa Mekke dışındaki şehirlerde ve daha sonraları İslam devletinin hudutları içine giren ülkelerde kıble tayini yahut başka bir ifadeyle Mescid-i Harâm'ın bulunduğu yönün tespiti, başlı başına bir iş olmuş ve bu işte gösterilen itina ve ihtimam, Müslümanlar arasında coğrafi bilginin artmasında ve Astronomi ilminin gelişmesinde belli başlı amillerden sayılmıştır.

Allah Teâlâ, kıble hakkındaki hükmünü bildirdikten sonra, hitabını mü'minlere yönelterek şöyle buyurmuştur:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱسْتَعِينُوا۟ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَن يُقْتَلُ
فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتٌۢ ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ وَٱلْجُوعِ
وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوٓا۟ إِنَّا
لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۟ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

153 Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin; şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.

154 Allah yolunda öldürülen kimseler hakkında "ölüler" demeyin; aksine onlar diridirler; fakat siz anlamazsınız.

155 Sizi, herhalde, biraz korkuyla, biraz açlıkla ve biraz da mal, can ve ürünlerden yana eksiltmekle deneriz. Öyleyse (buna) sabredenleri müjdele.

156 Nitekim bunlar, kendilerine bir musibet geldiği zaman, "Biz Allah'a aitiz ve elbette O'na döneceğiz." derler.

157 Rablerinden gelen mağfiret ve rahmet, işte onların üzerinedir; hidayete ermiş olanlar da onlardır.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetleriyle kıbleyi değiştirmiş ve Mescid-i Harâm'ı kıble yapmıştı. Ancak, kıblenin değiştirilmesi, kitap ehli arasında itirazlara yol açmış ve onların Müslümanlara karşı bir takım mesnetsiz deliller ileri sürmelerine ve bu delillerle aralarında fitne çıkarmak hevesine kapılmalarına sebep olmuştur. Ancak Allah Teâlâ, onların delillerini çürütmüş, mü'minle kâfirin, Müslümanla münafığın birbirinden ayırt edilmesine yardımcı olacak ölçüler getirmiş ve bunlara ilaveten, Kâbe'yi içinde barındıran Mekke'nin fethine ve kıble olması hasebiyle Kâbe'nin putlardan temizlenmesine götürecek yola da ışık tutmuştur. Çünkü İbrahim

(as.) zamanında, vahdaniyet inancının timsali olarak inşa edilen ve şimdi de tekrar kıble yapılmak suretiyle yine bu inancın merkezi hâline getirilen Kâbe'nin, şirk yuvası olarak kalmasına artık müsaade edilemezdi. Mekke'nin ve dolayısıyla Kâbe'nin müşriklerden ve şirk alametlerinden temizlenmesi gerekirdi. Kıble değişikliğiyle, şimdiye kadar olan ve bundan sonra olacağı iyice belirmiş bulunan hadiseler, Müslümanlar için son derece büyük nimetlere delalet ettiği kadar, aynı derecede külfetleri de beraberinde getiriyordu. Esasen külfetsiz nimet olması da düşünülemezdi. Bu sebeple, Müslümanlara düşen iş, nimete karşı şükretmek, külfete karşı da sabır göstermekti. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ, kıble ayetlerinin sonunda, nimetlerine karşı zikirle birlikte şükrü emretmiş, yukarıdaki ayetlerin başında ise bu nimetlerle birlikte gelmesi mukadder külfetlere karşı da sabrederek Allah'tan yardım dilenmesini istemiştir. Bu külfetin içerisinde, belki Mekke'nin, belki de bir başka yerin veya ülkenin fethi sırasında, fakat herhalde Allah yolunda öldürülmek bulunduğu kadar, korku, açlık ve mal kaybı gibi insana katlanması zor gelen felaketler de olabilir. Binaenaleyh bütün bunlara sabretmek ve bu sabrın mükâfatına hak kazanmak gerekir. İşte Allah Teâlâ, kıblenin değiştirilmesinden sonra Müslümanlara ihsan edilmiş nimetlere karşılık, yüklenmeleri gereken külfetlere işaret etmek ve onların, bu külfetler karşısında sabır göstermeleri gerektiğini göstermek maksadıyla şöyle buyurmuştur:

153 Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin; şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.

153 Ayet-i kerimede mü'minlere yöneltilen ilk emir, Allah'tan yardım dilemekle ilgilidir. İnsan, ne çeşit iş peşinde olursa olsun, bu işin tamamlanması için Allah'ın yardımına muhtaçtır. Bu yardım olmaksızın işin neticeye ulaşması mümkün değildir. Bu sebepledir ki Fâtiha suresinin ilk ayetlerinde hamdin yalnız Allah'a mahsus olduğu ve yalnız O'na hamdedilmesi gerektiği bildirildikten sonra bu gerçeği kabul eden insanın yalnız O'na ibadet edip yalnız O'ndan yardım istediği belirtilmiştir. Yalnız Allah'a ibadet etmek ve yalnız Allah'tan yardım istemek. İşte İslam'ın temel kaidesi budur. Nitekim daha önce üzerinde durduğumuz 43-45. ayetlerde de Yahudilere yöneltilen nasihatlerde ve emirlerde, namaz kılıp zekât vermeleri ve rükû edenlerle birlikte rükû etmeleri istendikten sonra sabırla ve zekâtla Allah'tan yardım dilemeleri emredilmiş, bununla beraber bu işin Allah'tan korkanlardan başkasına güç geleceği belirtilmiştir. Allah'tan korkanlar, yani mü'minler için böyle bir güçlüğün artık söz konusu olmaması gerekir. Nitekim namazlarını hiç terk etmeyen ve her vakitte müteaddit defalar Fâtiha suresini okuyan mü'minler her seferinde, "Yalnız Allah'a ibadet eder ve yalnız Allah'tan yardım dileriz." derler.

Allah'ın yardımını dilemek, mücerret bir yardım isteği değildir. Yukarıdaki ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi bu istek, sabır ve namaza bağlı olan bir istektir. Çünkü insan, gerçekleşmesini istediği bir işin çeşitli güçlüklerini ancak sabrederek göğüsleyebilir ve bu esnada da Allah'tan yardım dileğinde bulunur. Bu dilek ise ibadetlerin en büyüğü olan namazla gerçekleşir. Allah Teâlâ, Meâric suresinin 19-23. ayetlerinde, "insanın, hırsına düşkün yaratılmış olduğunu, kendisine şer dokunduğu zaman feryadı basıp sabırsızlık gösterdiğini, hayır dokununca da cimrilik ettiğini" beyan buyurduktan sonra, "namaz kılanların ve namazlarına devam edenlerin böyle olmadıklarını" bildirmiştir ki bu beyan, namazla birlikte sabrın ne derece kolaylaşmış olduğunu göstermeye yeterlidir. Nitekim Ahmed ibn Hanbel'in rivayet ettiği (*Müsned*, IV. 388) bir hadisten öğrendiğimize göre, Hazreti Peygamber, kendisine bir şey isabet ettiği zaman hemen namaz kılardı. Bu namaz, şüphesiz, mücerret yatıp kalkmaktan

ve bazı ayet ve duaları okumaktan ibaret değildir. Bu namaz, Allah Teâlâ'nın Ankebût suresinin 45. ayetinde de tavsif ettiği gibi, insanları her türlü kötülükten alıkoyan bir namazdır. Eğer kılınan namaz, insanı bu kötülüklerden alıkoymazsa onun faydası nedir?

İşte Allah Teâlâ, dinde sebatı sağlamak ve onu düşmanların her türlü tecavüz ve tasallutlarından korumak için maruz kalınabilecek çeşitli tehlike ve güçlüklere karşı koyabilmek maksadıyla, mü'minlere, sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dilemeleri tavsiyesinde bulunmuş, sonra da ancak namazla teyit olunan bir sabrın mü'minleri başarıya ulaştıracağını göstermek için, "Allah, muhakkak sabredenlerle beraberdir." buyurmuştur. Bundan anlaşılan mana şudur ki siz, sabrederek ve namazla bu sabrınızı takviye edip Allah'ın yardımını dilediğiniz takdirde, Allah mutlaka sizin bu duanızı kabul edecek ve sizi yardımsız bırakmayacaktır. Allah'ın yardımına nail olan kimse ise sabrının mükâfatını görecek, arzu ettiği neticeye ulaşacaktır; çünkü kimin yardımcısı Allah olursa, hiçbir güçlük onu mağlup edemez.

Bazen sabrı gerektiren güçlük çok daha ağır ve şiddetli olabilir ve dinin düşmanlara karşı korunmasında birçok kimse hayatını kaybedebilir. Allah Teâlâ, müteakip ayette, din uğrunda hayatlarını kaybedenlerden söz ederek şöyle buyurmuştur:

[154] Allah yolunda öldürülen kimseler hakkında "ölüler" demeyin; aksine onlar diridirler; fakat siz anlamazsınız.

154 Ölüm... Bu, şüphesiz her insanın başına gelmesi mukadder olan bir akıbettir. Ölüm bazılarına göre bir musibet, bazılarına göre de musibetlerden kurtuluş olarak değerlendirilir. Fakat Allah yolunda ölmek veya öldürülmek, ne bir musibet ve ne de musibetler altında ezilmiş bir insanın kurtuluş çaresidir. Aksine, Allah yolunda ölen kimsenin yine Allah katında hiç kimseye sunulmamış, erişilmesi güç bir mevkie getirilip oturtulmasıdır ki biz bu mevkie veya mertebeye şehitlik mertebesi diyoruz.

Kur'an-ı Kerim'in hiçbir suresinde "şehîd" veya "şehâdet" kelimeleri bu manada kullanılmamıştır. Şehit kelimesine delalet etmek üzere daima, "Allah yolunda öldürülen" tabiri tekrar edilmiştir. Mesela yukarıdaki ayetten başka Âl-i İmrân suresinin 169. ayetinde, "Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma."; yine aynı surenin 157. ayetinde, "Eğer Allah yolunda öldürülür, ya da ölürseniz, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti, topladıkları dünyalıktan çok daha iyidir."; Muhammed suresinin 4. ayetinde de "Allah yolunda öldürülenlerin amellerini Allah *zayi* etmeyecektir." denilmiştir.

"Şehid" kelimesi, Hazreti Peygamber'den rivayet edilen birçok sahih hadiste kullanılmış ve kelime, bu hadisler vasıtasıyla şöhret kazanmıştır. Hazreti Peygamber'in, Allah yolunda öldürülenleri şehit diye isimlendirmesi, rahmet meleklerinin şehidin gasil ve naklinde hazır bulunmaları dolayısıyladır; çünkü "şehâdet" kelimesi *âlimu'l-gaybi ve'ş-şehâde* ibaresinde olduğu gibi, *gayb'ın* zıddı olan *hazır* manasındadır. Nitekim Müslim tarafından rivayet edilen bir hadiste (*Sahîh*, IV. 1918), Uhud savaşında düşman tarafından burnu ve kulakları kesilerek zalimce öldürülen Câbir'in babası Abdullah'ın başında ağlayan kızına veya kız kardeşine Hazreti Peygamber şöyle demiştir: "Niçin ağlıyorsun? O, kaldırılıncaya kadar melekler onu kanatlarıyla gölgelendirmişlerdir."

Allah'ın ve meleklerinin, şehidin cennet nimetlerinden faydalanmasına şehadet etmeleri yahut da ölmeyip Allah katında zinde bir şekilde hazır olması dolayısıyla da ona şehit denilmiştir.

Şehitlerin Allah katında kazanmış oldukları mertebe, Hazreti Peygamber tarafından muhtelif hadislerde belirtilmiştir. Bu hadislerden biri şöyledir: "Hiç kimse, cennete girdikten sonra, yeryüzünde sahip olacağı bir takım şeyler bulunsa bile dünyaya tekrar dönmek istemez; an-

cak şehit bundan müstesnadır. Çünkü o, görmekte bulunduğu kerametten dolayı tekrar tekrar dünyaya dönmeyi ve on kere öldürülmeyi temenni eder." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III. 208; Müslim, *Sahîh*, III. 1498). Hazreti Peygamber bizzat kendisi de aynı temennide bulunmuş ve "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki ben, Allah yolunda öldürülmeyi, sonra diriltilmeyi, sonra öldürülmeyi, sonra diriltilmeyi, sonra öldürülmeyi sonra diriltilmeyi, sonra tekrar öldürülmeyi ne kadar isterdim." demiştir. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III. 203; Müslim, *Sahîh*, III. 1495). Başka bir hadis de şöyledir: "Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki Allah yolunda şehidin vücudunda açılan her bir yara, kıyamet gününde, yeni açıldığı andaki şekli üzere gelecektir. Rengi kan rengi, fakat kokusu misk kokusudur". (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV. 204; Müslim, *Sahîh*, III. 1495). "Şehidin Allah katında altı hasleti vardır: Vurulup da birden kanı boşandığı zaman günahları affolunur; cennette kendisine ayrılan yeri görür; kabir azabından kurtulur; haşir korkusundan emin olur ve iman ziynetine bürünür; huriler ile evlendirilir; akrabasından yetmiş kişiye şefaat olunur." (Hadis için bkz. Tirmizî, *Sünen*, IV. 187; İbn Mâce, *Sünen*, II. 184; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, IV. 131).

Şehitler için vaat olunan bu mükâfat, şüphesiz Allah yolunda vuruşurken ölen kimseler içindir. Nitekim bir bedevi, Hazreti Peygamber'e şu soruyu sorar: "Yâ Rasûlallah! Bir kısım insan ganimet için savaşa katılır; bir kısım insan halk arasında anılmak için, bir kısım insan da kahramanlıktaki derecesi görülsün diye savaşır. Şu hâlde, Allah yolunda cihad eden kimdir?" Hazreti Peygamber ona şu cevabı verir: "Kim Allah'ın kelimesi yüce olsun diye cihad ederse, o mücahidin cihadı Allah yolundadır." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III. 206; Müslim, *Sahîh*, III. 1512). Bu hadis, yapılan işin, onu yapanın niyetine göre değerlendirileceğini göstermektedir. Nitekim Müslim de kitabında, "Ameller niyete göredir." hadisini zikretmiş ve "Cihad ve diğer ameller de buna dâhildir." sözünü bâb başlığı yapmıştır.

Hazreti Peygamber bir başka hadiste şehitlerin çeşitlerini bildirerek şöyle buyurmuştur: "Şehitler beştir: Tâ'ûn (veba)dan ölen, karın hastalığından ölen, suda boğulan, yıkık altında kalıp ölen, bir de Allah yolunda şehit olan." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III. 211; Müslim, *Sahîh*, III. 1521). Başka bir hadiste ise "Kim malını korumak uğrunda öldürülürse o şehittir; dini ve ırzı uğrunda ölenler de şehittir." demiş (hadis için bkz. Tirmizî *Sünen*, IV. 30), ayrıca zâtulcenbten ölenleri, yanarak ölenleri ve karnındaki çocukla ölen kadınları şehit olarak zikretmiştir.

Ancak, Allah yolunda öldürülüp şehit olanlarla diğer şehitler arasında fark vardır. Bu fark, onların, gasil ve defin işlerinde de açıkça görülür. Allah yolunda ve savaş alanında ölen kimse, yıkanmadan, kanı ve elbisesiyle defnolunur; Hanefilere göre namazı kılınır; fakat Malikilere ve Şafiilere göre namazı kılınmaz. Hazreti Peygamber'in hadislerinde zikredilen diğer şehitler ise ecelleriyle ölen Müslümanlar gibi yıkanıp kefenlendikten ve namazları kılındıktan sonra defnolunur.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki şehit olmak için insanın bile bile kendisini ölüme atması doğru değildir. Çünkü onun görevi, her şeyden önce dinini ve vatanını düşmana karşı korumaktır. Bu görevi yaparken öldürülürse şehitlik mertebesine erişir; aksi hâlde görevden kaçmış olur ki Allah'a karşı sorumlu olur.

İşte Allah Teâlâ, gerek hakka davet ve gerekse bu hakkın müdafaası yolunda öldürülen ve böylece şehitlik mertebesini kazanan mü'minlerin faziletlerine işaret ettikten sonra, umumi olarak bütün mü'minlerin başına gelebilecek musibetlerin, onları imtihan etmek gayesine matuf olduğunu bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

155 Sizi, herhalde, biraz korkuyla, biraz açlıkla ve biraz da mal, can ve ürünlerden yana

eksiltmekle deneriz; öyleyse (buna) sabredenleri müjdele.

156 Nitekim bunlar, kendilerine bir musibet geldiği zaman, "Biz, Allah'a aitiz ve elbette O'na döneceğiz." derler.

157 Rablerinden gelen mağfiret ve rahmet, işte onların üzerinedir; hidayete ermiş olanlar da yine onlardır.

155 Yukarıdaki ayetler, Allah Teâlâ'nın kulları hakkında koymuş olduğu bir sünnetin açık ve kesin ifadesidir. Değişmesi mümkün olmayan bu ilahî sünnete göre her insan, yaşamakta olduğu dünya hayatında, bir takım bela ve musibetlere maruz kalacak ve her insan, bunların acısını az veya çok, kendi nefsinde hissedecektir. Ayet-i kerimelerdeki hitap mü'minlere yöneltilmiş olduğu cihetle, onların da bu bela ve musibetlerden hisselerine düşeni alacakları muhakkaktır; yani onlara mü'min oldukları için bir imtiyaz tanınmamıştır; imanlarına rağmen, dünya hayatının çeşitli acılarıyla karşılaşacak ve onları tadacaklardır. Bu acılara, yukarıdaki ayet-i kerimelerde bazı örnekler verilmiştir. Bunlardan birincisi korkudur ve umumiyetle, bir musibet gelmeden önce, onun geleceği endişesinin sebep olduğu ruh hâlidir. Savaş korkusu, salgın hastalık korkusu, açlık korkusu, deprem korkusu ve buna benzer diğer felaketlerin sebep olduğu korkular. İnsan, varoluşundan itibaren, ister mü'min olsun, ister kâfir olsun, bu çeşit felaketlerle karşı karşıya gelmenin veya bu felaketlerin içinde yaşamanın korkusunu daima hissetmiş, acısını çekmiştir. Ayet-i kerimede zikredilen açlık da korku gibi, mü'min veya kâfir, her insanın başına gelebilecek musibetlerdendir. Keza savaş, hastalık, yangın, deprem ve sel gibi felaketlerin sebep olduğu mal ve can kaybıyla elverişsiz hava şartlarının yol açtığı kıtlık da aynı musibetlerdendir ve bunların hiçbirinden mü'minler muaf tutulmamışlardır. İşte Allah Teâlâ, ayet-i kerimede, çeşitli felaketlerin sebep olduğu bu musibetleri birbiri arkasına sayarken, bunların, mü'minleri denemek ve imtihana tabi tutmak, onların, bu gibi felaketler karşısında, ne derecede sabır gösterip imanlarını muhafaza edebileceklerini ölçmek maksadına matuf olduğunu bildirmiştir. Eğer mü'minler, sadece mü'min oldukları için bu çeşit felaketlerden muaf tutulmuş olsalardı, imanın değerini anlamaktan âciz kalırlar, onu müdafaa ve muhafaza etmek hususunda hiçbir gayret göstermezlerdi. Oysa bilinen bir gerçektir ki insanların hepsi de iman etmiş değillerdir ve iman etmiş olanlar, daima, iman etmemişlerin düşmanı olmuşlardır. Bu düşmanlığın hiçbir zaman ortadan kalkmayacağı göz önünde bulundurulursa iman veya daha geniş ifadesiyle din, bu düşmanlığın tabii bir neticesi olarak, düşmanların saldırısına maruz kalacak, çeşitli vesilelerle ortadan kaldırılıp yok edilmesine çalışılacaktır. O hâlde mü'min, bunlara karşı dinini ve imanını korumak mecburiyetindedir. Onun bu mecburiyeti hissetmesi ise ancak dinine bağlı kaldığı sürece mümkündür. Aksi hâlde, can ve mal korkusu, onun, saldırıya uğrayan dininden yüz çevirmesine sebep olur ki işte bu hadise, ayet-i kerimede sözü edilen deneme veya imtihanın asli konusunu teşkil eder. O hâlde insan, dinini ve imanını korumak için, düşmanlarının çeşitli saldırıları neticesinde ortaya çıkabilecek felaketleri sabırla karşılamak ve onlara mukavemet etmek zorundadır. Ancak bu sabır, sadece düşmanların sebep olduğu felâketlere değil, Allah Teâlâ'nın deneme maksadıyla verdiği her çeşit musibete karşı da gösterilmelidir; çünkü bunun hedefi de diğerinde olduğu gibi imanın korunmasıdır ve insan, ne çeşit musibet olursa olsun, ancak ona sabredebildiği zaman imanını koruyabilir. İşte Allah Teâlâ, ayet-i kerimede bu gerçeğe işaret ettikten sonra Hazreti Peygamber'e hitapla, çeşitli musibetler karşısında sabredip imanlarını koruyanları zaferle ve güzel akıbetle müjdelemesini emretmiştir.

156 Çünkü bunlar, kendilerine herhangi bir musibet eriştiği zaman, "Biz Allah'a *aitiz* ve elbet-

te O'na döneceğiz." derler. Onların bu sözü; hiçbir musibetin sarsamadığı, fakat peş peşe gelen felaketlerin daha çok kuvvetlendirdiği bir imanın eseridir. Bu söz, elbette, manası anlaşılmaksızın ağızlardan kuru kuruya dökülen bir takım kelimelerden de ibaret değildir. Aksine bu söz, Allah'ı bütün âlemlerin yaratıcısı ve hesap gününün tek sahibi olarak bilen ve buna bütün kalbiyle inanan mü'minin sözüdür. O mü'min, şuna da inanır ki kâinatta ne varsa hepsi Allah'ın elindedir ve hepsini de dilediği gibi kullanır. Eğer bir kulunun başına bir musibet vermişse, bu, O'nun değişmez sünnetinin bir neticesidir ve kendisince bilinen bir hikmeti vardır. Mademki bizi yaratan, yaşatan öldürecek olan, sonra tekrar diriltip huzurunda hesaba çekecek O'dur; kısacası biz O'na aitiz ve bizim asıl sahibimiz O'dur; o hâlde, O'nun bizim hakkımızdaki tasarrufuna biz ne diyebiliriz? Yahut buna sabretmekten başka ne yapabiliriz? Eğer O, bizim hakkımızda bin musibete razı olmuşsa, bizim buna rıza göstermememiz, imanımızı yitirip yok etmekten başka bize ne kazandırır? İşte insan, kendisine bu soruları yöneltiği zaman, musibetler karşısında sabretmesi gerektiğini anlar ve bu musibetlerin, kendisi hakkında hayra dönüşmesi ve akıbetinin güzel olması için yaratanına dua eder. Nitekim Müslim tarafından rivayet edilen (*Sahîh*, II. 632) bir hadiste Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kendisine bir musibet geldiği zaman, 'Biz Allah'a *aitiz* ve elbette O'na döneceğiz.' diyen ve 'Allah'ım! Bu musibetimin ecrini bana ver ve beni ondan daha hayırlı bir neticeye ulaştır.' diye dua eden hiçbir kul yoktur ki Allah onun ecrini vermemiş ve iyi bir neticeye ulaştırmamış olsun."

Burada şunu da hatırlatmak gerekir ki musibet karşısında gösterilen sabra, o musibetten dolayı insanın duymuş olduğu üzüntü hiçbir suretle aykırı değildir; çünkü mü'minin kalbi rikkat ve rahmetle doludur ve herhangi bir musibet karşısında hissiz ve katı kalması mümkün değildir. Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen bir hadise göre, oğlu İbrahim'in ölümüne ağlayan Hazreti Peygamber'e, "Sen bunu bize menetmemiş miydin?" denildiği zaman Hazreti Peygamber, ağlamasının bir rahmet eseri olduğunu bildirmiş ve "Göz, yaş döker; kalp, hüzünlenir. Biz, Allah'ın razı olduğu şeyden başkasını söylemeyiz. Ey İbrahim, biz, senin ayrılığın dolayısıyla mahzunuz." demiştir. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 85; Müslim, *Sahîh*, IV. 1807). Bundan da anlaşılmaktadır ki sabır, musibetler karşısında katı kalplilik yahut duygusuzluk değil, rahmet ve rikkatten ileri gelen bir üzüntüyle birlikte Allah'ın takdirine rıza göstermektir. Ancak bu üzüntünün aşırı dereceye ulaşmaması ve insana dinî vecibelerini unutturup onu ilahî takdire isyan eder hâle getirmemesi gerektiğini de unutmamak lazımdır. Zira büyük tehlike buradadır ve çeşitli musibetler karşısında bazen imanın yok olması da bu sebeptendir.

O hâlde gerçek sabır, musibet karşısında kalp hüzünlense bile bunun Allah'tan geldiğini bilerek, "Biz, Allah'a *aitiz* ve zaten O'na döneceğiz." diyebilmektir.

157 İşte, Rablerinden gelen mağfiret ve rahmet, bu sözü kalpten söyleyip de sabredebilenlerdir. Bunların, hem Rableri katında, hem de diğer insanlar nazarında yüksek mertebeleri vardır. Bu mertebe sayesinde günahları mağfiret olunacağı gibi, kendilerine tahsis edilen rahmetle de maruz kaldıkları musibet, dünyada eşine rastlanmayan bir nimete dönüşür. Sabrın kendilerine kazandırdığı selametle, hak olan, Allah'ın rızasına uygun bulunan yola yöneltilmiş olanlar da işte bunlardır.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerinde yer alan açık ve kesin emirlerle, Kâbe'yi kıble yaptıktan ve böylece Müslümanlara Mekke'nin fethini işaret ederek karşılaşabilecekleri çeşitli felaketler karşısında sabrı tavsiye ettikten sonra, İbrahim dininin ihyasına vesile ve bunun gerçekleşmesi yolunda ilk büyük müjde olmak üzere, Safa ve Merve tepelerinin tavafını İslam'ın alameti olarak belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا ۙ فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

158 Safa ve Merve, Allah'ın alametlerindendir. Bundan dolayı kim Beyt'i (Kâbe) hacceder yahut umre yaparsa, her ikisini tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönlünden bir iyilik yaparsa, şüphesiz ki Allah, (iyiliğe) iyilikle mukabele eden ve (bunu hak edeni) hakkıyla bilendir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Allah Teâlâ, kıblenin değişmesini ve Müslümanlara da Kâbe'ye yönelmelerini emrettikten sonra bunu, kitap ehlinin ve bilhassa Yahudilerin Müslümanlar aleyhine kullanabilecekleri delilleri hükümsüz kılmak, aynı zamanda Müslümanlara ihsan ettiği nimetini tamamlamak için yaptığını açıklamış, bununla beraber, Müslümanların elde ettikleri bu nimetlere karşı bazı külfetlere ve bilhassa kendilerini denemek maksadıyla üzerlerine gönderilen bir takım musibetlere katlanmalarını ve sabır göstermelerini onlara tavsiye etmiştir.

Kıblenin değiştirilmesinde Müslümanlar için büyük bir müjde vardı. Bu müjdeyle, Mekke'nin fethedileceği ve Kâbe'nin putlardan temizleneceği haber veriliyordu. Her ne kadar ayetlerde bu husus açıkça beyan edilmemiş ise de Kâbe'nin kıble yapılmasından bu manayı çıkarmamak mümkün değildir. Çünkü esası tevhid olan bir dinin kıblesi, içi şirk alameti olan putlarla dolu bir ev olamazdı. Bununla beraber Allah Teâlâ, başlangıçta böyle bir evi yine de kıble yapmış ve Müslümanlara yüzlerini o tarafa çevirmelerini emretmiştir. Bundan sonra bu kıblenin değiştirilmesi düşünülemeyeceğine göre, değişmesi gereken başka bir şey vardı ve o da Kâbe'nin şirk alametlerinden temizlenip tevhide alamet yapılmasıydı. Bu da ancak, Mekke'nin fethiyle müşriklerden ve müşrik pisliklerinden temizlenmesine bağlıydı. Bu sebeplerdir ki Kâbe'nin kıble yapılmasında, Mekke'nin fethine de açık bir işaret vardır. Nitekim yukarıdaki ayet-i kerimeyle, Mekke'de bulunan Safa ve Merve tepelerinin tavafı hakkında gelen yeni bir hüküm, Mekke'nin fethiyle ilgili işareti daha çok kuvvetlendirmiş ve daha belirli bir şekle sokmuştur. Bu iki tepe hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

158 Safa ve Merve, Allah'ın alametlerindendir. Bundan dolayı kim Beyt'i (Kâbe) hacceder yahut umre yaparsa, her ikisini tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönlünden bir iyilik yaparsa, şüphesiz ki Allah (iyiliğe) iyilikle mukabele eden ve (bunu hak edeni) hakkıyla bilendir.

158 Safa ve Merve, Mekke'de, Kâbe'nin hemen yanında ve bugünkü hâliyle ravaklar altına alınmış iki tepeciktir, tepeler arasında takriben 500 metrelik bir mesafe vardır. Bu iki tepeciğin, İbn Abbâs'tan rivayet edilen kıssası Buhârî tarafından nakledilmiştir. Bu kıssa özetle şöyledir: İbrahim (as.), emzikli eşini ve küçük oğlu İsmail'i Mekke'ye getirip Kâbe'nin yanındaki Zemzem suyunun bulunduğu yere, büyük bir ağacın altına bırakır. Tabii o sıralarda, ne Kâbe inşa edilmiştir ve ne de Zemzem suyu vardır. Hatta Mekke diye bir şehir olmadığı gibi, oradan gelip geçen bir insan bile yoktur. İbrahim (as.), eşini ve oğlunu bu ıssız vadide, yanlarında bir miktar hurma ve biraz da su ile bırakıp ayrılır. Ayrılırken eşinin, "Ey İbrahim! Bizi hiçbir insanın ve hiçbir şeyin bulunmadığı bu ıssız vadide bırakıp nereye gidiyorsun?" sorusunu cevapsız bırakır. Fakat eşi, "Bunu sana Allah mı emretti?" dediği zaman, İbrahim, "Evet" der ve ellerini kaldırarak şu duayı yapar: "Rabbimiz! Zürriyetimden bazısını, senin Beyt-i Harâm'ının yanındaki ekinsiz bir vadiye, namazı kılsınlar diye yerleştirdim. Sana şükretmeleri için insanların onları sevmelerini ve çeşitli meyveler-

le rızıklanmalarını sağla." (14/İbrâhîm, 37). İbrahim (as.), yanlarından ayrıldıktan sonra eşi, hurma ile bir süre idare ettiği gibi, oğlunu da emzirerek ve su vererek besler. Fakat su bitince, hem kendisi, hem oğlu susuzluktan kıvranmaya başlar. Çaresizlik içinde ve bir şey bulmak ümidiyle, bulundukları yere en yakın olan Safa tepesine çıkar; fakat bir şey göremez. Oradan iner ve bir şeyler arayan ve bulmak için koştururcasına yürüyen bir insan hâliyle Safa'nın karşı tarafında bulunan Merve tepesine yönelir. Tepeye çıkar, kimseyi göremez. Oradan tekrar Safa'ya döner ve böylece iki tepe arasında yedi defa koştururcasına, fakat üçüncü seferden sonra takati iyice kesilmiş olarak gider gelir. Yedinci seferinde ve Merve üzerinde bulunduğu sırada bir ses işitir; oğlunun bulunduğu tarafa yönelir. İşte o zaman, bir meleğin kanatlarıyla kumu kazdığını ve oradan Zemzem suyunun kaynadığını görür. (İbn Abbâs'ın bu haberi için bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV. 113-116).

Buhârî tarafından nakledilen bu hadis, öyle anlaşılıyor ki İbrahim'in tekrar Mekke'ye dönmesinden ve oğlu İsmail'in büyüyüp Kâbe'yi beraberce inşa etmelerinden sonra, bir hatıranın ihyası olarak hafızalardan silinmemiş ve Allah'ın verdiği nimete şükran borcunun ödenmesine vesile olması için, iki tepenin tavafı hac menâsikinden biri sayılmıştır. Çünkü böyle bir hadise olmaksızın, İslamiyet'ten çok önceleri Cahiliye Araplarının bu tepeleri tavaf etmelerini başka bir şeyle izah etmek mümkün değildir. Mekkeli müşriklerin her iki tepeye kendi putlarını dikmeleri ve böylece İbrahim devrinde hac menâsiki arasında ifa edilen bir işi putlar için yapmaları daha sonraki devirlere aittir. Bu yüzdendir ki Medineliler, Kâbe'yi ziyaret ettikleri zaman bu tepeleri tavaf etmekten vazgeçmişlerdir; çünkü onlar, Mekkelilerin putlarına itibar etmiyorlardı. İslamiyet'in gelişinden sonra ve hac henüz farz kılınmadan önce de Müslümanlar, Kâbe'yi ziyaret ediyorlar, fakat Safa ve Merve'nin tavafına cesaret edemiyorlardı. Çünkü bu iki tepe, Buhârî tarafından rivayet edilen bir haberden de anlaşıldığı gibi, üzerlerine dikilen putlar sebebiyle, Cahiliye alametlerinden biri olmuştu. Buhârî'de yer alan bu habere göre, Enes ibn Mâlik, "Siz, Safa ve Merve arasında sa'yetmeyi hoş karşılamaz mıydınız?" diye soran Âsım ibn Süleymân'a, "Evet, çünkü cahiliye alametlerinden oldu." cevabını vermiştir. (Hadisin metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 171).

İslam, şirki ortadan kaldırmak ve İbrahim dinini ihya etmek için gelmiş, bütün hazırlıklar da bu gayeye matuf olarak yürütülmüştür. Bundan dolayı ilk iş olarak şirkin merkezi olan Mekke'nin fethi ve burasının şirk pisliğinden temizlenmesi gerekiyordu. Allah Teâlâ, bu işin gerçekleştirilmesi için ilk işaretini vermiş ve Kâbe'yi Müslümanlara kıble yapmıştır. İkinci işaret ise Müslümanların ifasında tereddüt gösterdikleri Safa ve Merve'nin tavafına izin vermekle belirdi. Allah Teâlâ, bu tavafın cahiliye alametlerinden değil, aksine Allah'ın yahut İbrahim dininin yahut da İslamiyet'in alametlerinden olduğunu, binaenaleyh bu tavafı yapmakta hiçbir beis, hiçbir günah bulunmadığını bildirerek önce Müslümanları bunu yapmakta serbest bırakmış, sonra da, kim gönlünden bir iyilik yahut hayırlı bir iş yaparsa, bunun karşılıksız kalmayacağını bildirmek suretiyle, bu tavafın yapılmasının yapılmamasından çok daha hayırlı olduğuna işaret etmiştir. İşte bu işaret sebebiyledir ki Hanefiler dışında, Müslümanların çoğunluğu, Safa ve Merve arasındaki sa'y'i haccın rüknü olarak kabul etmişler ve hacceden kimseye sa'y farzdır demişlerdir. Hanefiler ise sa'y'in vacip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu vücûb, mevsiminde yapılan hac menâsiki için olduğu kadar, ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi, mevsim dışında yapılan ve ziyaret manasına gelen umre için de söz konusudur.

Allah Teâlâ, gerek hac esnasında olsun, gerek umrede olsun, Safa ve Merve'yi gönülden tavaf edenlerin ve hatta daha umumi manada, bu ibadetler dışında fazladan hayır işleyenlerin amellerini hiçbir surette karşılıksız bırakmaz. Kimin ne yaptığını O'ndan daha iyi bilen yoktur.

Ayet-i kerimede Allah Teâlâ, gönülden iyilik yapanlara karşı kendisini *şâkir* olarak isimlendirmiştir. Şâkir, şükreden manasınadır ve bir nimete karşılık, o nimeti ihsan edene teşekkür etmek manasındaki şükürden ism-i faildir. Buna göre *şâkir'in*, ayet-i kerimede mecazi manada kullanıldığı anlaşılır. Çünkü kulların işlemiş oldukları her çeşit iyiliğin, Allah Teâlâ'ya değil, ancak kendilerine faydası vardır ve Allah Teâlâ, kullarından hiçbirine hiçbir hususta muhtaç değildir. Bununla beraber O, kendisini *şâkir* olarak isimlendirmekle, aklını kullanabilenlere yüksek bir edep ve terbiye dersi vermiştir. Evet, Allah Teâlâ, kullarının yapacakları iyiliklere muhtaç olmadığı ve bu iyiliklerin kendisine hiçbir faydası bulunmadığı hâlde, kendisini bu iyiliklere karşı şükreden olarak gösterirse kullarının O'nun ihsan ettiği bunca nimetlere şükretmeyip nankörlük etmeleri nasıl mümkün olur?

Allah Teâlâ kıbleyi değiştirerek ve Safa ile Merve'yi dinin alameti olmak üzere yeniden ihya ederek şirkin yok edilmesi için Mekke yolunu Müslümanlara gösterdikten ve bu arada, kıble değişikliği üzerine, umumi olarak kâfirler, hususi olarak da Yahudiler tarafından ileri sürülen itiraz ve delilleri çürütüp hükümsüz bıraktıktan sonra, kitap ehline karşı yönelttiği hamlelere devam etmiş ve şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِى الْكِتَابِ ۙ أُولَٰٓئِكَ
يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّٰعِنُونَ ۙ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا۟ وَأَصْلَحُوا۟ وَبَيَّنُوا۟ فَأُولَٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا التَّوَّابُ
الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ۙ
﴿١٦١﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

159 İndirdiğimiz apaçık delilleri ve irşat yollarını kitapta insanlara açıklamamızdan sonra gizleyenler... İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet edebilecek olanlar lanet eder.

160 Ancak tövbe edenler, ıslah olanlar ve (doğruyu) açıklayanlar müstesna. Bunların tövbelerini kabul ederim. (Çünkü daima) tövbeleri kabul eden, bağışlayan benim.

161 Küfredenler ve kâfir olarak ölenlere gelince, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti bunların üzerinedir.

162 Bu lanette daimîdirler; onlardan azap hafifletilmeyeceği gibi, onlara (kurtulabilirler ümidiyle de) bakılmaz.

Daha önceki ayetlerin tefsirinde de müteaddit defalar işaret olunduğu gibi, kitap ehli âlimleri, hahamları ve rahipleri, kendi kitaplarında Hazreti Peygamber'in geleceğini müjdeleyen ve sıfatlarını açıklayan metinleri, Mâide suresinin tefsirinde (ayet: 44) zikri geçecek olan zaninin recmi gibi bazı şer'î nassları, herhangi bir ihtiyaç anında veya bunlardan sorulduğu zamanlarda gizliyorlar, kitaplarında böyle şeylerin olmadığını ileri sürerek inkâr ediyorlardı. Bazen de bu gizlemeyi, ya yazılı metinleri tahrif ederek yapıyorlar yahut da bu metinleri açıklarken onları asli manaları dışında tevil ederek manalandırıyorlar ve dinleyenlere gerçekle ilgisi olmayan, yalan yanlış bilgiler aktarıyorlardı. Kıblenin değiştirilmesinden sonra ortaya çıkardıkları fitne ve fesat da böyle bir tahrifin ve gerçeği ters göstermenin bir neticesiydi. Nitekim kıbleyle ilgili ola-

rak gelen 144. ayette, kendilerine kitap verilenlerin, kıble değişikliği keyfiyetini Rablerinden gelen bir gerçek olarak çok iyi bildiklerine işaret edildiği gibi, 146. ayette de yine bu kitap ehlinin Hazreti Peygamber'i, öz oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları belirtilerek, onların, yine de hakkı bile bile gizledikleri açıklanmıştı. O hâlde, hakka bu derece düşman bu kâfirlerin yaptıkları yanlarına elbette kâr kalmayacak ve yaptıklarının cezasını elbette çekeceklerdir. Allah Teâlâ, yukarıdaki ayetlerde, bu cezanın daimî lanet olduğunu açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

159 İndirdiğimiz apaçık delilleri ve irşat yollarını kitapta insanlara açıklamamızdan sonra gizleyenler... İşte onlara, hem Allah lanet eder, hem de lanet edebilecek olanlar lanet eder.

160 Ancak tövbe edenler, ıslah olanlar ve (doğruyu) açıklayanlar müstesna... Bunların tövbelerini kabul ederim. (Çünkü daima) tövbeleri kabul eden, bağışlayan benim.

161 Küfredenler ve kâfir olarak ölenlere gelince, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti bunların üzerinedir.

162 Bu lanette daimîdirler; onlardan azap hafifletilmeyeceği gibi, onlara (kurtulabilirler ümidiyle de) bakılmaz.

159 Kitap ehli, Tevrat'ta olsun İncil'de olsun, açık bir şekilde yazılı bulunan Allah'ın hükümlerini, İslam ve İslam'ın son Peygamberi hakkındaki müjdeli haberlerini gizlemekten yahut gizlemek maksadıyla tahrif etmekten çekinmemişlerdir. Yaptıkları bu iş, küçümsenecek ve üzerinde durulmasına lüzum görülmeyecek bir iş değildir. Çünkü onlar, bu hareketleriyle, kendilerine tabi olan gelip geçmiş milyonlarca insanın gerçeği görmelerine ve doğru yolu bulmalarına engel oldukları gibi, bundan sonra gelecek olan nesillere de aynı kötülüğü yapmışlardır. Suçlarının ağırlığı dolayısıyla haklarında takdir olunacak cezanın da aynı derecede ağır olması gerekir. İşte bu ceza, yukarıdaki ayet-i kerimelerle takdir olunmuş ve önce Allah'ın, sonra da meleklerin ve insanların ebedî lanetine mahkûm edilmişlerdir. Lanet, dünya ve ahirette, Allah'ın mü'minlere teşmil ettiği rahmetinden mahrum kalmaktır ki bu mahrumiyete uğrayanların akıbeti ebedî cehennem ateşidir.

160 Bununla beraber, ne olursa olsun, vakit henüz geçmiş değildir. Gerçekleri gizlemek cürmünü işleyenler, bu işten vazgeçip yaptıklarından tövbe ederlerse, Hazreti Peygamber'e ve O'nun Rabbinden getirdiği mahza hidayet olan dine samimiyetle inanıp hak yola girerlerse, daha önce gizledikleri gerçekleri açıklar yahut ıslah-ı hâl ettiklerini fiil ve hareketleriyle açıklamaktan çekinmezlerse, Allah, şüphesiz onların bu tövbelerini kabul ederek üzerlerine indirdiği lanetinden vazgeçer. Çünkü Allah'tan başka tövbeleri kabul eden yoktur.

Dikkat edilecek olursa Allah Teâlâ, ilk ayette gerçeği gizleyenler hakkında, "Allah onlara *lanet* eder." buyurmak suretiyle üçüncü şahıs sigası kullanmışken, ikinci ayette, tövbelerin kabulü söz konusu olduğu zaman, "Allah onların tövbelerini kabul eder." buyurmamış, fakat kabul keyfiyetini kendi yüksek zatına isnat ederek, "Onların tövbelerini ben kabul ederim." demiştir. Bu üslup, ilahî tedîbin en güzel örneklerinden birini teşkil eder. Nitekim bundan sonraki ibarede de aynı üslup devam etmiş ve Allah Teâlâ, suçluların tövbeye rağbetini artırmak ve içlerinde herhangi bir şüphe kırıntısı bırakmamak için, "Muhakkak tövbeleri kabul eden ve tövbe edenleri bağışlayan benim." buyurmuştur. Bu beyan, Allah Teâlâ'nın, kul her seferinde tövbe edip tekrar günah işlese bile tövbesini kabul edip onu bağışladığının açık bir ifadesidir. Nitekim Zümer suresinin 53. ayetinde de bu gerçeğe işaret edilmiş ve Allah Teâlâ, "Ey kendi aleyhlerine günah işlemekte haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü O, bütün günahları bağışlar." buyurmuştur. O hâlde, günah işleyen-

ler için tövbe kapısı daima açıktır. Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimesiyle, peygamberlerine indirmiş olduğu apaçık delilleri gizleyen yahut tahrif ederek başkaları tarafından bilinip öğrenilmesini engelleyen kâfirler için bile tövbe kapısını açık tuttuğuna göre, günahkâr mü'minler için bu kapıdan girmekten daha kolay ne olabilir?

161 Fakat Allah'ın peygamberlerini ve bu peygamberlerin Allah katından getirdikleri kitapları inkâr ederek küfür işleyenler, küfürlerinde inat ve ısrar edenler, sonra da bu hâlde iken ölenler ise işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti, artık bunların üzerinedir. Bu lanet, onların üzerine tescil edilmiş olup dünya ve ahirette bundan kurtuluş yoktur. Günahkâr mü'minler için kıyamette şefaat bir kurtuluş vesilesi olsa bile, bu kâfirlere ne bir melek ve ne de bir insan şefaatte bulunmayacaktır. Çünkü bunlar, bütün meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramışlardır. Lanet edenin lanet ettiğine şefaatte bulunması nasıl mümkün olur? Bir insanın dünya ve ahirette hüsrana uğraması için yalnızca Allah Teâlâ'nın laneti yeterli olduğu hâlde, ayet-i kerimede, meleklerin ve insanların lanetine de yer verilmiş ve böylece kâfirlerin, kıyamet günü, şefaatten bile mahrum kalacaklarına işaret edilmiştir.

162 Küfürlerinde ısrar edip tövbeye yanaşmayanlar, sonra da küfür içinde ölüp gidenler üzerindeki bu lanet, üzerlerinden hiçbir zaman kalkmayacak, ebediyen bu lanetin altında kalacaklardır. Bu lanetin, üzerlerinde ebediyen devamı ise onların ebediyen cehennem ateşinde kalmaları demektir. Bu sebeple, hem lanet ve hem de bu lanetle birlikte gelen azap sürüp gidecek ve hiçbir zaman bundan kurtuluş ümidi bulunmayacağı gibi, azabın hafifletilmesi de söz konusu olmayacaktır. Zaten Allah'ın, meleklerin ve insanların onlar üzerindeki lanetleri devam edip giderken azabın hafifletilmesi yahut onlara mühlet verilip kurtulabileceklerinin beklenmesi nasıl mümkün olur? Artık onlar, tövbe vaktini kaçırmışlar ve küfürlerinin acı meyvesini toplamaya başlamışlardır.

Allah Teâlâ, küfürlerinde inat edenlerin elim akıbetlerini böylece açıkladıktan sonra, mü'min olsun kâfir olsun, bütün insanlara ilahlarının bir ve dolayısıyla şeriatın veya dinin de bir olduğunu hatırlatarak, artık gerçekleri gizlemekten vazgeçmeleri, dış âlemde Allah'ın varlığını ve birliğini ispat eden delillere gözlerini çevirerek akıllarını kullanmaları, sonra da tevhid inancı üzerinde birleşmeleri için şöyle buyurmuştur:

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾ اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ
الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَّآءٍ فَاَحْيَا
بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَآءِ
وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

163 İlahınız tek bir ilahtır; Rahmân ve Rahîm olan O ilahtan başka ilah yoktur.

164 Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlar için faydalı olan şeylerle denizde yüzen gemilerde, Allah gökyüzünden indirip de kendisiyle ölümünden sonra yeryüzüne hayat verdiği ve her türlü canlıyı orada yaydığı suda, rüzgârı dilediği yöne sevk edişinde ve gökyüzüyle yeryüzü arasında (rüzgâra) tabi olan bulutlarda aklını kullanan kimseler için deliller vardır.

Allah Teâlâ, yukarıdaki iki ayet-i kerimede, önce ulûhiyet yönünden kendisini tavsif ederek vahdaniyetini ve rahmetinin genişliğini ortaya koymuş, sonra da bu vahdaniyete ve rahmete delalet eden ve her akıl sahibinin aklını kullandığı takdirde, bu iki temel inanca ulaşmasını sağlayacak delilleri zikretmiştir. Bu deliller karşısında insanın, artık Allah'ı bilmesi, tanıması ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmaması gerekir. Zira insanlar, çok defa O'na, ya ulûhiyetinde ortaklar edinip O'nunla birlikte bu ortaklara da ibadet etmişlerdir yahut da Allah Teâlâ'nın rubûbiyetinde O'na ortaklar bulup O'nun kulları hakkındaki tasarruflarını, emir ve yasaklarını, bunları bütünüyle içinde açıklayan kitabından değil, fakat bu ortakların heva ve heveslerine dayanan ve helali haram, haramı da helal kılan sapık fikirlerinden alıp onlarla hükmetmişlerdir. Böylece, bir taraftan Allah'ın şeriatını bölüp parçalamışlar, bir taraftan da bu şeriata, Allah'ın kitabında olmayan ve Peygamberi tarafından getirilmeyen bir takım sapık fikirleri sokarak Allah'ın rubûbiyetine veya Rabliğine ortak olmuşlardır. Nitekim Allah Teâlâ, Tevbe suresinin 31. ayetinde kitap ehlinden söz ederken, *"onların, Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem'in oğlu İsa Mesih'i tanrı edindiklerini"* açıklamış, sonra da şöyle buyurmuştur: *"Hâlbuki hahamlar da rahipler ve İsa Mesih de ancak bir olan ilaha ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka ilah yoktur; O, onların ortak koştukları her şeyden münezzehtir."*

O hâlde, her insana ve özellikle din âlimlerine düşen iş, Allah'ın kitabında indirdiği her şeyi, ona hiçbir şey ilave etmeden ve ondan hiçbir şey çıkarmadan yahut hiçbir şey gizlemeden insanlara açıklamaktır. Çünkü çıkartılan veya gizlenen yahut da ilave edilen her şey, Allah'a, rubûbiyetinde ortaklık ettiğini gösterir. Hâlbuki Allah Teâlâ birdir ve O'ndan başka ilah yoktur. İşte bu gerçeği ortaya koymak ve daha önceki ayetlerde, Allah'ın apaçık delillerini gizlemek suretiyle O'nun lanetine müstahak olan kitap ehlinin, bu işi yapmakla nasıl Allah'a şirk koştuklarına bir daha işaret etmek için şöyle buyurmuştur:

163 İlahınız tek bir ilahtır; Rahmân ve Rahim olan O ilahtan başka ilah yoktur.

163 Bütün insanların ibadet etmek mecburiyetinde oldukları tek bir ilah, tek bir ma'bûd vardır. Kim O'ndan başkasını ilah kılıp ona ibadet ediyorsa bilmelidir ki ibadet ettiği şey, ilah olmaya layık bir şey değildir; sahtedir, batıldır; çünkü ibadet edilmeye layık bir tek ilah vardır ve o da bütün mahlukatın sahip olduğu noksan sıfatlardan münezzeh, kendi zatiyle kaim Allah Teâlâ'dır. Her ne kadar O'nun güzel isimleri, kusursuz, noksan olmayan sıfatları varsa da ve biz O'nu bu isim ve sıfatlarıyla bilebilirsek de O'nun zatını idrak etmemiz, künhüne vâkıf olmamız mümkün değildir. O, yukarıdaki ayet-i kerimede ve Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetlerinde, kendi zatına delalet etmek *üzere huve* lafzını kullanmış ve *huve'ye,* bütün isim ve sıfatlarına şamil olan Allah ismini layık görmüştür. Binaenaleyh, işte *o huve,* yani zât-ı bârî, her şeyden önce, Rahmân ve Rahim sıfatlarıyla muttasıftır ki bu, O'nun rahmetinin hudutsuz olduğuna delalet ettiği gibi, insanların O'ndan başkasının rahmetinden müstağni olduklarına, O'ndan başkasının rahmetine ihtiyaçları bulunmadığına da delil teşkil eder. O hâlde insan, şunu iyice bilmek zorundadır ki rahmetini umduğu kimseyi terk edip yalnız Allah'ın rahmetine sığınır ve yalnız ona ümit beslerse, ulûhiyetinde tek olan ve şeriki bulunmayan Allah, terkedilen kimseden gelebilecek zarara karşı kâfidir. Fakat başkasının rahmetine bel bağlayarak Allah'ın rahmetinden yüz çeviren kimse, O'nun rubûbiyetine başkasını ortak kıldığı için, Allah'ın rahmetinden mahrum ve başına geleceği muhakkak her türlü felaket karşısında yalnız kalır. İşte Allah Teâlâ, böyle geniş rahmeti olan bir ilahtır ve O'ndan başka rahmet sahibi bir ilah yoktur. İnsanın bunu anlaması için

gözlerini etrafa çevirip şöyle bir bakması ve biraz da aklını çalıştırması yeterlidir. Bunu yaptığı takdirde, ilahının tek bir ilah olduğunu, Rahmân ve Rahim sıfatlarıyla hudutsuz rahmetini bütün âlemlerin üzerine yaymış O'ndan başka bir ilah bulunmadığını kolayca anlayacaktır. İnsanı, bu gerçeği ispat yolunda irşat eden şu ilahî hitap bile, O'nun rahmetinin genişliğine ve sonsuzluğuna delalet eder:

[164] Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlar için faydalı olan şeylerle denizde yüzen gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip de kendisiyle ölümünden sonra yeryüzüne hayat verdiği ve her türlü canlıyı orada yaydığı suda, rüzgârları dilediği yöne sevk edişinde ve gökyüzüyle yeryüzü arasında (rüzgâra) tabi olan bulutlarda, aklını kullanan kimseler için deliller vardır.

164 Şüphesiz şu âlem, aklını kullanan insanlar için, Allah'tan başka ilah olmadığını ispat eden delillerle doludur ki bu delilleri yedi maddede özetleyebiliriz:

1. Göklerin yaratılışı, Allah'ın vahdaniyetine bir delildir. Nasıl olmasın ki? Ucu bucağı olmayan şu boşlukta kocaman bir güneş sistemiyle milyonlarca yıldız yüzmektedir. Her birinin kendine has bir nizamı bulunduğu gibi, hepsinin de bağlı olduğu başka bir nizam vardır ve her biri, kendi nizamı içerisinde nasıl hareket ediyorsa, hepsi birden bağlı bulundukları nizamın dışına da çıkmamaktadır. Bize en yakın olan ve ışığıyla dünyayı aydınlatan, aynı zamanda, insan, hayvan ve bitki gibi bütün canlılara hayat veren güneş, kendisine uzaklıkları ne olursa olsun, kendisine bağlı diğer yıldızların hareketlerini de düzenlemekte ve kontrol görevi yapmaktadır. Bütün bunlar, göklerde görülen bu nizam ve intizamın, yaratmada, takdirde ve tedbirde eşi, ortağı bulunmayan tek bir ilahtan sâdır olduğunu ve sadece O'nun eseri olarak meydana geldiğini ispat eder. Tedbir ortadan kalkarsa, yerle göğün, güneşle yıldızların birbirine girip atılmış pamuk gibi boşlukta uçuşmalarına kim engel olabilir? Fakat kudreti sonsuz olan O tek ilahtır ki tedbiriyle göklere bir nizam verip insanların faydalanmaları, hem de ibret almaları için onları başları üzerine sermiştir.

2. Allah'ın vahdaniyetini ispat eden ikinci delil, arzın yaratılışıdır. Büyüklüğünde, taş, toprak, su ve çeşitli madenlerden meydana gelmiş maddesinde, şeklinde ve insanların istifadesine sunulmuş bitki, hayvan ve her çeşit mahsulünde Allah'ın birliğini gösteren deliller vardır.

3. Geceyle gündüzün birbiri arkasında gelişinde, zamana ve bölgelere göre uzayıp kısalışında, güneşe bağlı olarak mevsimlerin değişmesinde insanlar için çeşitli faydalar vardır. İsrâ suresinin 12. ayetinde bu faydalardan birine işaret edilerek şöyle buyurulmuştur: "Biz, geceyle gündüzü iki ayet (delil) kıldık. Geceyi giderip, yerine aydınlık gündüzü getirdik ki böylece, Rabbinizden geçiminiz için rızkınızı arar, yılların sayısını, günlerin hesabını bilirsiniz." Furkân suresinin 62. ayetinde ise geceyle gündüzün, düşünüp ibret almak yahut Allah'a şükretmek isteyenler için, birbiri arkasına Allah Teâlâ tarafından getirildiği açıklanmıştır. Bütün bunlar, bu nizamı koyan ve hepsini kullarına birer nimet olarak ihsan eden Allah'ın birliğine delildir.

4. İnsanlar için faydalı şeyleri oradan oraya taşıyan, ticaret ve seyahatleri kolaylaştıran gemilerde ve bu gemilerin deniz üzerinde gidip gelişini sağlayan deniz, göl ve ırmaklarda Allah'ın birliğini ispat eden deliller vardır. Hacmi küçük, ağır bir cisim suda batarken, gemilerin su üzerinde kalmasının ve itici bir güçle hareket etmesinin kanunlara bağlanmasında da aynı delilleri görmek mümkündür. Bütün bunlar, insanların faydalanması için, kendisinden başka ilah olmayan Allah Teâlâ'nın onlara ihsan ettiği nimetlerin bolluğunu göstermeye de yeterlidir. O dere-

cede ki En'âm suresinin 97. ayetinde de açıklandığı gibi, "Allah Teâlâ, karanın ve denizin karanlıkları içinde yollarını doğrultmaları için yıldızları yaratmış" ve onları, hem karada, hem denizde, zifiri karanlıkta yolculuk eden kimselerin istifadesine sunmuştur.

5. Allah Teâlâ'nın gökten indirdiği suda da O'nun birliğini ispatlayan deliller vardır. Rûm suresinin 48. ayetinde, "rüzgârları gönderip bulutları harekete geçirenin, sonra bunları dilediği şekilde yayıp parçalayanın, sonra da bunlardan yağmur çıkararak dilediği yere yağdıranın ve bununla insanları sevindirenin Allah Teâlâ olduğu" açıklanmıştır ki bu keyfiyet, yağmurun teşekkülü hakkında bugünkü ilmin ortaya koyduğu gerçeklerden farklı değildir. Yeryüzündeki su birikintilerinin güneşin hararetiyle buharlaşıp gökyüzüne çıkması, orada meydana gelen bulutların rüzgârın itişiyle belirli bir yerde toplanıp soğuk hava tesiriyle tekrar su hâline dönmesi ve yeniden yeryüzüne düşmesi. İşte bu devr u dâim, Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde cereyan eder ve bundan, insanların yaşayışlarını sürdürmelerine yarayan neticeler hâsıl olur.

a) Allah Teâlâ, yağmur olarak gökyüzünden tekrar indirdiği bu su ile ölmüş toprağa yeniden hayat verir; kurumuş bitkiler yeşerir; meyveden kesilmiş ağaçlar yeniden meyvelerini vermeye başlar. Hacc suresinin 5. ayetinde de işaret edildiği gibi, "Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün; fakat biz, onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, o harekete geçer, kabarır; her güzel çiften nice güzel nebat bitirir."

Topraktaki bitkiler, hayat kaynağı olan ve gökyüzünden yağmur olarak dökülen tek bir su ile sulanır; fakat sonradan görülür ki toprak üzerinde bu bitkilerin rengi, kokusu, tadı birbirinden farklıdır. Bir tarafta karpuz yetişmiştir; onun yanı başında, şekli ona benzese bile, tadıyla, kokusuyla ondan ayrılan bir kavun belirmiştir. Bir tarafta son derece tatlı meyve veren hurma ağacı vardır; onun yanı başında aynı derecede ekşi limon ağacına rastlanır. Keza gökten inen su, bir tarafta çeşitli renkleri ve güzel kokularıyla gül fidanına hayat verirken, onun yanı başında kötü kokusuyla başka bir bitkiyi canlandırır.

b) Gıdasını sudan ve topraktan alan bu bitkiler, insanlar için faydalı olduğu kadar, yeryüzüne yayılmış çeşit çeşit hayvanların da gıdasını teşkil eder. Bu bakımdan su, bitkiler için ne derecede hayat kaynağı ise hayvanlar için de aynı derecede önemlidir ve bütün bunlar, Allah'ın birliğine delalet ettiği gibi, O'nun insanlar üzerine yaydığı rahmetinin genişliğini de gösterir.

6. Allah Teâlâ'nın gökle yer arasında rüzgârları dilediği tarafa yöneltmesinde de O'nun birliğini ispat eden deliller ve insanlar için sayısız faydalar vardır. Hıcr suresinin, "Biz, aşılayıcı rüzgârlar gönderdik." mealindeki 22. ayetinde de işaret edildiği gibi, bitkilerin meyve vermesi, çok defa çiçektozlarının birbirlerini aşılamasına bağlıdır. Bu ise hem kuşların ve böceklerin o tozları diğer çiçeklere taşıması, hem de rüzgârın, onları uçurup diğerlerine bırakmasıyla mümkün olur. Rüzgârın değişik yönlere doğru esmesiyse aşı işinden, her yönde bulunan bitkilerin aynı derecede istifade etmesini sağlar.

7. Nihayet çeşitli yönlere esen rüzgâra tabi kılınarak bulutların da çeşitli yönlere sevk edilişinde, Allah'ın birliğini ispat eden deliller vardır. Çünkü yeryüzünün her tarafı, üzerinde yaşayan bitkileri ve hayvanları besleyebilmek için yağmura ve suya muhtaçtır. Bu ihtiyaç ise bulutların sadece bir yöne değil, muhtelif yönlere sevk edilip yağmur yağdırılmasıyla karşılanabilir. İşte, ayet-i kerimede yedi madde içinde işaret olunan bu hususlar, bir evvelki ayetle ortaya konan, "İlahınız tek bir ilahtır. Rahmân ve Rahîm olan O ilahtan başka ilah yoktur." hükmünü ispat eden delillerdir. Ancak, bunların birer delil olması, aklını kullanan, düşünen, sebeple müsebbibi birbirinden ayıran ve nihayet bir sonuca ulaşarak bütün bunları icat edenin kudretine, hikmetine ve rahmetinin genişliğine hükmedip O'ndan başka ibadet edilmeye layık bir ilah bulun-

madığına inanan kimseler içindir. Öyle kimseler de vardır ki çevrelerinde her gün cereyan eden bu olayları görürler de akıllarını kullanıp bunların sebep ve hikmetlerini araştırmazlar; inanç sahibi olmaktan korkarcasına, bunlara, tabiat olaylarıdır, deyip geçerler. Bunlar, kendilerine akıl verilmemiş bir takım yaratıklar derekesindedir ki Allah Teâlâ bu gibiler hakkında şöyle buyurmuştur:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ ۖ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ ۗ وَلَوْ يَرَى
الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ ۙ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا
مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ
مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا ۗ كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

165 İnsanlar içinde bir takım kimseler de vardır ki Allah'tan başkasını O'na ortaklar kılıp onları Allah'ı sever gibi severler; gerçi iman edenlerin Allah'a olan sevgileri çok daha kuvvetlidir; fakat o zulmedenler, azabı görürken bütün kuvvetin Allah'a mahsus ve Allah'ın şiddetli azap sahibi olduğunu bir bilseler...

166 (Yine o zaman) peşlerinden gidilenler, azabı görüp peşlerinden gelenlerden kaçıp kurtulmuşlar; kendileriyle aralarındaki münasebetler kesilmiş...

167 Ve peşlerinden gidenler, "Keşke bizim için dünyaya bir defa daha dönüş olsaydı da onların bizden kaçıp kurtuldukları gibi, biz de onlardan kurtulsaydık." demekteler... İşte, Allah onlara amellerini, üzerlerine yığılmış pişmanlıklar hâlinde böyle gösterecektir. Fakat onlar ateşten çıkacak değillerdir.

Yukarıdaki ayet-i kerimeler, Allah Teâlâ'nın birliğine ve rahmetinin genişliğine delalet etmek üzere, daha önceki ayetlerde zikredilen delilleri akıl etmeyen, bu deliller üzerinde durup düşünmeyen ve bu sebepten, Allah'a ortaklar bulup onlara sığınan, onlardan hayır ve rahmet bekleyen, dinlerini ve şeriatlarını onlardan alan bir takım beyinsizlerin hâlini açıklamıştır. Ayet-i kerimede geçen ve bizim "ortaklar" manasını verdiğimiz *endâd* (müfredi: nidd), bazı meal ve tefsirlerde görüldüğü gibi, ilim, irade, kudret vs. sıfatlar yönünden Allah'a denk, eş, benzer şeyler değil, Allah ile kul arasında vasıta olan ve kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarına inanılan şeyler veya kimselerdir. Bu, tıpkı hükümdarlara, devlet başkanlarına yahut makam sahiplerine yaklaşmaktan âciz, zayıf kişilerin, kendilerini onlara yaklaştıracak vasıtalara sığınmaları gibidir. Bu âciz ve zayıf kişilerin nazarında, devlet başkanı, yine devlet başkanıdır; sığındıkları vasıtalara ise devlet başkanı nazariyle bakmazlar. İşte, *nidd* (veya cem'i *endâd*) de böyledir ve arada vasıta olan kimselerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buna delalet eden muhtelif ayetler vardır. Yûnus suresinin 18. ayetinde şöyle denilmiştir: "Allah'ı bırakıp kendilerine ne zararı, ne de faydası dokunan şeylere ibadet ederler ve sonra da bunlar, Allah yanında bizim şefaatçilerimizdir derler..." Zümer suresinin 3. ayetinde de, "Allah'tan başkasını dost edinenlerin, biz bunlara, ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz dedikleri" açıklanmıştır. Buna göre, Allah'tan başka şeyleri *endâd*, yani O'na ortak kılanlar, bazen Allah'a ve O'nun kudretine inan-

salar bile, Allah'tan istenecek şeyleri, O'na ortak kıldıkları kimselerden isterler yahut yalnızca Allah'tan alınması gereken şeyleri, yine onlardan almaya kalkışırlar. O hâlde ayet-i kerimede zikredilen *endâd* kelimesinin, taştan, tahtadan veya çamurdan yapılmış putlardan daha geniş bir manaya şamil olduğu ve bu mana içerisine ister dinî hüviyeti olsun, ister olmasın, reis veya lider mevkiinde olan ve halk üzerinde tesiri bulunan insanların da girdiği anlaşılır. İkinci ayette, peşinden gidilenlerle gidenlerden ve bunların, kıyamet günü görecekleri azabı anlayınca birbirlerinden kaçıp kurtulmak istemelerinden söz edilmesi de buna delalet eder. Keza Tevbe suresinin 31. ayetinde sözü edilen kitap ehlinin, Allah'ı bırakıp hahamları, rahipleri ve Meryem'in oğlu İsa'yı kendilerine erbâb (müfredi rabb) edinmeleri de bunların kitap ehli tarafından *endâd* (Allah'a ortak) kılındıklarını gösterir. Burada, şunu da gözden uzak tutmamak gerekir ki Allah'a ortak kılınan bu kimselerin, peşlerinden gidenlere, Allah yanında şefaatçi olduklarına inanıldığı gibi, Allah'ın kitabına ve Peygamberinin sünnetine zıt düşen görüş ve düşüncelerine de itibar edilir ve onlara, terki caiz olmayan dini birer nass nazariyle bakılır.

İşte, Allah Teâlâ, Allah'ın birliğini ve sonsuz rahmetini gösteren sayısız delillerden intibaha gelmeyen, akıllarını kullanıp bu deliller üzerinde durmayan, sonra da Allah'tan başka kimseleri O'na ortak kılarak onların peşinden giden beyinsizlerin, kıyamet günü, uğrayacakları azabı görünce nasıl pişmanlık duyacaklarını ve nasıl dünyaya geri dönüp bir daha Allah'a ortak koşmamak hasreti içinde kıvranacaklarını göstermek için bu ayet-i kerimeleri indirmiş ve şöyle buyurmuştur:

165 İnsanlar içinde bir takım kimseler de vardır ki Allah'tan başkasını O'na ortaklar kılıp, onları, Allah'ı sever gibi severler; gerçi iman edenlerin Allah'a olan sevgileri çok daha kuvvetlidir; fakat o zulmedenler, azabı görürken, bütün kuvvetin Allah'a mahsus ve Allah'ın şiddetli azap sahibi olduğunu bir bilseler...

166 (Yine o zaman) peşlerinden gidilenler, azabı görüp peşlerinden gelenlerden kaçıp kurtulmuşlar; kendileriyle aralarındaki münasebetler kesilmiş...

167 Ve peşlerinden gidenler, "Keşke bizim için dünyaya bir defa daha dönüş olsaydı da onların bizden kaçıp kurtuldukları gibi, biz de onlardan kurtulsaydık." demekteler... İşte, Allah onlara amellerini, üzerlerine yığılmış pişmanlıklar hâlinde böyle gösterecektir. Fakat onlar ateşten çıkacak değillerdir.

165 Allah'tan başka ilah olmadığını ve O'nun, kuvvet, kudret ve rahmetiyle her şeyi kapladığını içlerine bir türlü sindiremeyen, hem göklerin ve yerin yaratılışında, hem de göklerde ve yerde mevcut her şeyde Allah'ın birliğini ve rahmetinin genişliğini gösteren sayısız deliller bulunmasına rağmen, akıllarını kullanıp bu delilleri değerlendiremeyen bir takım kimseler vardır ki bunlar, Allah'ın kuvvet ve kudretindeki büyüklüğü kavrayamamışlar; bunun tabii bir neticesi olarak da O'nun yarattığı bazı kimseleri, O'na has bir takım meselelerde O'nun benzeri yaparak ve O'nun mertebesine yükselterek Allah'a beslenmesi gereken sevgiyi onlar için beslemişlerdir. Ancak, beşerî sevginin çeşitli sebepleri vardır ve bu sebeplerin değişmesiyle sevginin arttığı veya eksildiği görülür. Bir insan, herhangi bir şahsa karşı büyük sevgi besleyebilir. Bu sevginin de o şahsın sahip olduğu kuvvet ve kudretin, kendisininkinden çok daha üstün olduğuna ve herhangi bir müşkülün onsuz halledilemeyeceğine inanmış olmasından ileri gelmesi mümkündür. Böyle bir misal, sevenle sevilen arasında mevcut olan sevginin, sebep ve müsebbip çerçevesinde teşekkül ettiğini gösterdiği gibi, sevgide-

ki eksilme veya artmanın da sevilenin sıfatlarına bağlı olarak değişeceğini gösterir. Bir insan, işini yaptıracağı kimseye ne derece güvenirse ona karşı içinde duyduğu sevgi de o derece büyük olur; fakat daha az güvendiği kimseyi daha çok sevmesi mümkün değildir.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki insanın Allah'tan başka herhangi bir kimseye *nidd* olarak, yani Allah'ın ortağıymış gibi beslediği sevgi, ondan beklediği bir menfaatin karşılığıdır. Bu karşılık, ya üzerine gelebilecek bir zararın, onun vasıtasıyla defi, ya da herhangi bir zarar söz konusu olmasa bile, yine onun vasıtasıyla bir takım menfaatlerin temini içindir. Bu sebepledir ki insanın böyle bir şahsa karşı duyduğu sevginin, bu menfaatlerin sağlandığı sürece devam ettiği, fakat bunların kesilmesi hâlinde, sevginin de sarsıldığı ve kısa bir süre sonra ondan hiçbir eser kalmadığı görülür. Bu andan itibaren de o insan, kendisine bu menfaatleri sağlayacak başka şahıslar aramaya koyulur. Müşriklerin çeşitli putları veya kendilerine sığındıkları ve yardımlarını umdukları muhtelif erbâb ve reisleri olması bu sebeptendir. Herhangi bir tehlikeyle karşılaştıkları yahut kendilerine bir zarar geleceğini hissettikleri zaman, taştan yapılmış bir puta, ondan fayda göremedikleri zaman bir hayvana, o da olmazsa, kendileri gibi bir insana sığınmalarının sebebi yine budur. Sevgilerini, faydasını göremedikleri *bir nidd'ten,* yani Allah'a ortak kıldıkları bir şeyden veya şahıstan, bir başka *nidd'e* kolayca aktarabilme dolayısıyladır ki *nidd'lerini* Allah'ı sever gibi sevmiş olmalarına rağmen, bu sevgileri, sağlam ve sabit değildir.

Hâlbuki Allah'tan başka ilah olmadığına inanan ve yalnız O'na ibadet edip yalnız O'ndan yardım isteyen mü'minlerin Allah sevgisi böyle değildir; bu sevgi, tam ve sabittir; onun değişmesi, azalması veya yok olması mümkün değildir. Çünkü mü'min bilir ki her şey Allah'tandır. Kâinatta her ne varsa, onlar üzerindeki kuvvet, kudret ve hâkimiyet yalnız O'nun elindedir. İnsana isabet eden her hayır, kendi kesbî veya kazancıyla olup Allah'ın yardımı ve hidayetiyledir. Başına gelebilecek şer de yine kesbiyledir; bu takdirde, Allah'a tövbe eder ve zararın defi için O'na sığınır. Bu sebepledir ki mü'minin Allah sevgisi, çok daha sağlam ve kuvvetlidir.

Fakat Allah'ın vahdaniyetini, kuvvet ve kudretini, sayısız delillere rağmen idrak edememiş ve bu sebepten Allah'tan başkasını O'na ortak kılıp şirke bulanmış, böylece en büyük zulmü işlemiş olan o beyinsizler, Allah'a şirk koşmanın cezasını kıyamet günü şiddetli azap görerek çekecekler ve işte o zaman, asıl kuvvet ve kudretin, onların Allah'a ortak kıldıkları ve Allah'ı sever gibi sevdikleri kimselere değil, yalnız Allah'a mahsus olduğunu anlayacaklardır. Bunu anladıkları zaman da en büyük pişmanlığı duyacaklardır.

166 Onları pişmanlığa sevk eden başka şeyler de olacaktır. Kendilerini Allah'a ortak kılıp peşlerinden gittikleri kimseler, yani *endâd,* insanları kandırarak kendi heva ve heveslerine tabi kılmanın ve onları şirk çirkefine düşürmenin cezası olmak üzere hak ettikleri azabı çekeceklerdir. Fakat daha önce bu azabın büyüklüğünü anlayınca, dünyada iken kandırıp peşlerine taktıkları kimselerden kaçıp uzaklaşmak ve onlarla hiçbir münasebetleri olmadığını, onları kendilerinin dalalete sevk etmediğini göstermek isteyecekler, böylece, bir zamanlar kendileriyle onlar arasında var olan yakınlık, dostluk ve menfaate dayalı ahbaplık münasebetleri kesilecek, birbirlerinin düşmanı olacaklardır.

167 Ahirette, onların kendilerinden uzaklaştığını gören o beyinsiz uydular ise büyük pişmanlığın uç noktasına varmış olarak dövünecekler ve "Ah! Ne olurdu, dünyaya bir daha dönüş mümkün olsaydı da biz de peşlerinden gittiğimiz ve yalanlarına kanıp tanrı gibi kendilerine bel bağladığımız bu kimselerden, şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi uzaklaşıp doğru yolu bulsaydık." diyeceklerdir.

İşte, Allah Teâlâ, dünyada iken Allah'ın birliği-

ne, kuvvet ve kudretine inanmayıp O'ndan başkalarını O'na ortak kılanların amellerini, ahirette böyle birbiri üzerine yığılmış pişmanlıklar tablosu hâlinde onların gözleri önüne serecektir. Fakat ahirette duyulan bu pişmanlığın hiçbir faydası olmayacak ve onlar hak ettikleri cehennem ateşi içinde ebedî kalacaklardır. İşte, Allah'ın kuvvet ve kudretinde başkalarını O'na ortak kılanların akıbeti budur. Bundan, elbette Müslümanların da almaları gereken dersler vardır. Öyle Müslümanlar ki sadece Allah'tan istemeleri gereken hidayeti, rahmeti ve her türlü yardımı, şeyhlerden, dedelerden, yatırlardan yahut kendileriyle Allah arasında rabıta kılıp kendilerini Allah'a yaklaştırdığını iddia ettikleri kimselerden isterler. İşlerinin olması için, şan, şeref ve mevki sahibi kimselere ubudiyet derecesinde eğilip eteklerine yüz sürerler ve böylece, Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini kendilerine erbâb (rablar) edinen kitap ehlinin durumuna düşerler. Bu Müslümanlar, şüphesiz Allah'a, O'nun kuvvet ve kudretine inanırlar; fakat cehaletleri, onları, işlerinde başkalarını Allah'a ortak kılmaya sevk eder ve farkına varmadan şirk çirkefine düşerler. Müslümanların bu tehlikeli oyunlara girişmemek ve ahirette büyük pişmanlığa düşmemek için çok dikkatli olmaları gerekir. Zira pişmanlık ne derece büyük olursa olsun, insanı cehennem ateşinden kurtaramaz.

Allah Teâlâ, tevhid inancına yüz çevirerek başkalarını Allah'a ortak kılanların hallerini, ahiretteki büyük pişmanlığa rağmen bu pişmanlığın fayda etmeyeceğini ve hak ettikleri elim azabı mutlaka göreceklerini beyan ettikten sonra bütün insanlara hitap ederek, Allah'a ortak kılınan ve rab edinilen kimselerin, kendi heva ve hevesleri istikametinde verdikleri hükümlere, haramı helal, helali haram kılan görüşlerine uymamalarını emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُوا۟ مِمَّا فِى ٱلْأَرْضِ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا۟ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِٱلسُّوٓءِ وَٱلْفَحْشَآءِ وَأَن تَقُولُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُوا۟ بَلْ نَتَّبِعُ مَآ أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ ۚ أَوَلَوْ كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ كَمَثَلِ ٱلَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً ۚ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

168 Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helal ve temiz olanlarını yiyin. Şeytanın adımlarına uymayın; zira o, sizin için apaçık bir düşmandır.

169 Size, sadece kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

170 Onlara, "Allah'ın indirdiklerine uyun." denildiği zaman, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeylere uyarız." derler. O hâlde, ya ataları hiçbir şeyi akıl edememiş ve doğru yolu bulamamış iseler!

171 Küfredenlerin hâli, sadece çağırış ve bağırış olarak işitenlere haykıran çobanın hâli gibidir. Onlar, öyle sağır, dilsiz ve körlerdir ki akıllarını kullanamazlar.

Bu ayet-i kerimelerin daha önceki ayetlerle irtibatı açık bir şekilde görülmektedir. Yukarıda da açıklandığı gibi, akıllarını kullanmaktan âciz olan bir takım beyinsizler, kendilerini, sonradan büyük pişmanlığa sevk edecek bazı işler yapıyorlar ve sığınıp yardımını isteyecekleri, aynı zamanda emirlerine sıkı sıkıya tabi olacakları bir takım kimseleri Allah'a ortak kılarak, Allah'a karşı beslenmesi gereken sevgiyi bu kimseler için besliyorlardı. Onları, Allah'ı sever gibi sevmeleri ise onların emir ve yasaklarına, Allah'ın emir ve yasaklarına uyar gibi uymalarını gerektiriyordu. Bu sebeple, Allah'a ortak kılınanların, kendi heva ve heveslerine uygun olarak helal kıldıkları bir şey, bu beyinsizler için helal, haram kıldıkları şey de keza onlar için haram oluyordu. Fakat onların, bir şeyi nasıl helal veya haram kıldıklarını bilmiyorlar, sebebini sormuyorlar, delillerini araştırmıyorlardı. Çünkü kendileriyle Allah'a ortak koştukları kimseler arasında menfaate dayalı bağlar vardı ve bu bağlar, onlara böyle bir araştırma imkânı vermiyordu.

İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde, bütün insanları ve bilhassa Allah'a ortaklar kılarak bu ortakların emir ve yasaklarına akılsızca uyanları bir daha uyarmış; onları bu davranışlarıyla, şeytanın telkinlerine kapılan ve bu sebeple hak yoldan uzaklaşan kâfirlere benzeterek şeytana ayak uydurmamalarını emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

168 Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helal ve temiz olanlarını yiyin. Şeytanın adımlarına uymayın; zira o, sizin için apaçık bir düşmandır.

169 Size, sadece kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

168 Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimelerle, insanlara yalnız helal ve temiz olan şeylerden yemelerini, insanın en büyük düşmanı olan şeytana da ayak uydurmamalarını emretmiştir.

Şeriat dilinde helal, haram olmayan şeydir. Haram ise yiyeceklerle ilgili olarak, En'âm suresinin 145. ayetinde şöyle açıklanmıştır: "De ki: Bana vahyolunanlar arasında yenecek şeylerden ölü, dökülmüş kan, domuz eti –ki zaten murdardır– ve bir de Allah'tan başkasının adına kesildiği için fısk olanlar dışında haram kılınmış bir şey görmüyorum." Allah Teâlâ bu ayetinde, zatı itibariyle yenmesi haram olan şeyleri açıklamış, hatta aynı ayetin devamında, açlık hâlinde ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalındığında, haram olan bu maddelerden haddi aşmamak üzere bir miktar yenmesine bile izin vermiştir. O hâlde, haram kılınan bu şeyler dışındaki bütün yiyecekler, temiz olmak şartıyla helaldir ve yenmesinde herhangi bir mahzur yoktur.

Şu var ki biraz önce zikredilen ayette haram olarak sayılan maddeler, sadece yiyeceklerle ilgilidir ve bunlar arasında, başkalarının hakkı olan şeyden söz edilmemiştir. Oysa Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde, başkalarına ait malların haram yollarla yenmemesi emredilmiştir ki o malın, onu yemeğe hakkı olmayan kimse için haram olduğu anlaşılır. Buna göre, haramı iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi, yukarıdaki ayette sayılan ve zatı itibariyle haram olan yiyecekler; ikincisi de başkalarına ait olması dolayısıyla yenmesi arızi olarak haram sayılan şeylerdir. İşte, Allah'tan başkasını *endâd* edinen, yani O'na ortak kılıp peşlerinden gidenlerle, peşlerinden gittikleri kimseler arasında menfaate dayalı münasebetin sağladığı haksız kazanç, ikinci kısımda işaret edilen haram cinsi arasında yer alır; çünkü Allah'a ortak kılınan ve peşlerinden gidilen kimseler, gerek mevkileri ve gerekse bu mevkiin sağladığı güçle peşlerinden gelenleri sömürürler; kendilerine haram olmasına rağmen onların mallarını yerler. Allah'a ortak kıldıkları kimselerin peşinden gidenler ise onların mevkilerinden istifadeyle hakları olmayan mallara sahip

olurlar. 116. ayette, kıyamet günü tabi olunanların, tabi olanlardan teberri edecekleri, başka bir ifadeyle, kendilerini onlardan sıyırıp kurtaracakları ve böylece aralarındaki münasebetlerin kesileceği açıklanırken, işaret olunan münasebet, işte bu menfaat birliği ve karşılıklı kazanç tutkusudur. Yukarıdaki ayet-i kerimelerde, helal ve temiz şeylerin yenmesiyle ilgili olarak gelen emir ise menfaate dayalı münasebetler yardımıyla ve haksız yolla elde edilen malların haram olduğunu ve bunları yemekten şiddetle kaçınmak gerektiğini beyan içindir.

169 İnsanın, hakkı olmayan bir malı yemesi, onun ancak şeytana ayak uydurması ve onun peşinden gitmesi hâlinde mümkün olur. Zira şeytan, insanın dostu değil, aksine en büyük düşmanıdır. Bu sebepledir ki insana daima kötülüğü, hayâsızlığı ve insanın Allah'a karşı bilmediği şeyleri söylemesini emreder.

Ayet-i kerimede geçen *fuhuş* (cem'i fahşâ) kelimesi, sadece zina manasında kullanılan bir kelime değildir. Daha geniş manada, çirkinliği insanların yüzlerini kızartacak ve onları dehşete düşürecek derecedeki edepsizliklerdir ki mealde hayâsızlık manasını verdiğimiz bu kelime, ayet-i kerimede "kötülük" manasında zikredilen su'den daha şiddetli ve daha çirkin fiillere delalet eder. İşte şeytan, insanlara bu çeşit kötülükleri ve edepsizlikleri yapmalarını emreder; onları bu yollara sevk etmeye çalışır. Fakat o, bununla da yetinmez, Allah'a karşı insanların bilmedikleri şeyleri söylemelerini emreder. İster ki insanlar, Allah'ın şeriatına rağmen şeriat koysunlar ve bununla helali haram, haramı da helal kılsınlar. Birtakım inanç esasları vazedip diğerlerini bunlara inanmaya çağırsınlar. Bir takım fiil ve hareketleri ibadet yerine koyup uydurdukları sözleri dua yapsınlar.

İşte, şeytanların insanlara telkin ettikleri bu çeşit kötülükler, bazı beyinsizlerin, önce Allah'a ortak kıldıkları, sonra da peşlerinden gidip telkinlerine tabi oldukları kimselerin öğrettikleri kötülüklerden başkası değildir. O hâlde, şeytanla Allah'a ortak kılınan kimseler arasında, insanları kandırıp Allah'ın yolundan uzaklaştırmak yönünden tam bir benzerlik vardır. Hatta bu benzerliği, Allah'a ortaklar kılıp onların peşinden giden beyinsizlerde bile görmek mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ, aşağıdaki ayetlerde bu benzerliğe işaret ederek şöyle buyurmuştur:

> 170 Onlara, "Allah'ın indirdiklerine uyun." denildiği zaman, "Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeylere uyarız." derler. O hâlde, ya ataları hiçbir şeye akıl edememiş ve doğru yolu bulamamış iseler!
>
> 171 Küfredenlerin hâli, sadece çağırış ve bağırış olarak işitenlere haykıran çobanın hâli gibidir. Onlar, öyle sağır, dilsiz ve körlerdir ki akıllarını kullanamazlar.

170 Şeytana ayak uydurup da onun telkinleriyle Allah hakkında bilmediklerini söyleyenlere, Allah'ın vahiy yoluyla peygamberine indirdiği dine veya şeriata uyun denildiği zaman onlar, buna karşı çıkarlar ve hayır, biz, atalarımızı hangi yol üzerinde bulmuşsak, onlar neye uymuşlarsa biz de sadece o yolda gider ve sadece onların uydukları şeye uyarız derler. Böylece, akıllarını kullanıp doğruyu eğriden ayırt etmek yerine taklidi tercih ederler. Oysa taklit, çok defa insanları doğru yoldan saptırır da onlar bunun farkına varmazlar. Nitekim her devirde ve her millette, atalarından gördüklerini taklit ederek Allah'ın dininden yüz çevirmiş pek çok zümre görmek mümkündür. Hâlbuki akıl sahibi olanlar ve akıllarını kullanmasını bilenler, taklit ettikleri şeyin, Allah'ın indirdiklerine uygun olup olmadığını araştırabilen ve ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi, kendilerine, "Ya atalarımız da akıl edip Allah'ın indirdikleriyle amel etmemiş ve doğru yolu bulamamışlarsa, biz de onları taklit etmekle, onların sapık yoluna girmiş olmaz mıyız?" sorusunu yöneltebilenlerdir. Çünkü insan, ancak bu soruyu kendi-

sine yönelttiği zaman, atalarından öğrendiği akaid ve ibadetlerin hak olup olmadığını tespit edebilir. Eğer bunlar hak ise o zaman atalarını taklit etmiş değil, fakat Allah'ın indirdiklerine uymuş olur; eğer hak değilse atalarını taklit etmekten vazgeçer ve Allah'ın indirdiklerine tabi olur.

Bu manasıyla ayet-i kerimenin ictihada kudreti olanlara taklidi yasakladığı anlaşılır. İçtihada kudreti olmayanların ise hakkı arayan kimseler olarak bir müctehide tabi olmaları, Nahl suresinin, "Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun." mealindeki 43. ayetine göre taklit sayılmaması gerekir. Çünkü delilleriyle hakkı araştırıp bulmaya en yakın olanlar müctehidler olduğu gibi, araştırma ehliyetine sahip olmayan cahillerin ictihad ehlinden sorup öğrenmeleri de hakkı araştırmak manasına gelir.

171 Yukarıdaki ayet-i kerimede söz konusu edilen taklit ise atalarının inanç ve ibadetlerini, hak olup olmadığını araştırmadan, hak olmadığını söyleyenlere de kulak asmadan benimsemektir ki bu yolda gidenler, aslında şeytana ayak uyduran ve onu kendilerine rehber edinen inançsızlardır. Bu gibilerin hâli, çobanın seslenişiyle hareket eden, fakat bu sesin ifade ettiği manayı anlamayan ve onu sadece bir gürültü yahut bağırış veya çağırış olarak işiten hayvanların hâlinden farksızdır. Kendi iradesiyle hareket etmekten, hareket ettiği zaman da belli bir maksatla hareket ettiğini bilmeyen bir koyun sürüsü, nasıl çobanın söz ve kelimelerini anlamadığı hâlde, sesine sadece bir alışkanlık saikıyla cevap verir, suya veya yiyeceğe gelir, önü kesilen yoldan geri dönerse, kâfirler de tıpkı bu sürü gibi kendi iradeleriyle hareket etmekten âciz, akıl ve düşünceden yoksun, ancak başkalarının sevk ve idaresiyle hareket eden birtakım yaratıklardır. Bu bakımdan, kâfirler ve kendilerini idare eden reisleriyle, koyun veya herhangi bir hayvan sürüsünü güden çoban arasında tam bir benzerlik vardır. Bu benzerlik, hayvan sürüsüyle kâfir sürüsünün, bilhassa akıl ve düşünce eseri olmayan ve sadece alışkanlıktan ileri gelen hareketlerinde görülür ki bu, daha önce işaret ettiğimiz taklitten başka bir şey değildir. Bu bakımdan, akla dayanmayan ve insanı doğru yola sevk etmeyen taklitler, sadece kâfirlerin işidir. Zira insan, dinine akıl erdirip kendini tatmin edecek bilgiye sahip olmadıkça, gerçek bir mü'min olamaz. İmandan maksat, Allah'ı bilerek, emir ve yasaklarının sebep ve hikmetlerini düşünmek ve kendisine O'nun rızasını kazandıracak hayrı işlemek, kötü akıbeti dolayısıyla de şerri terk etmektir. Ancak böyle bir iman insan aklını geliştirir ve nefsini terbiye eder. Eğer kâfirler, akıllarını kullanıp bu gerçeği anlayabilselerdi, şeytana ayak uydurmaktan yahut Allah'tan başkalarını O'na ortak kılıp Allah'ı sever gibi onları sevmekten ve peşlerine düşmekten sakınırlardı. Fakat onlar, akıllarını kullanmaktan âciz bir takım sağırlardır. Kendilerini iyiye, doğruya ve güzele davet eden sözleri anlayacak derecede işitmezler. Hem dilsizdirler. İyiden, doğrudan ve güzelden bilerek ve inanarak söz etmezler. Hem de kördürler. Gözlerini önce kendi vücutlarına, sonra da dış âleme çevirip iyinin, güzelin ve doğrunun belirmesi için Allah'ın sayısız ayet ve delillerine bakmazlar; baksalar da görmezler; kısacası bunlar, akıllarını kullanmazlar. Bu sebepten hayvandan farkları yoktur ve bu sebepten şeytana ayak uydururlar veya şeytan kılıklı akılsızları Allah'a ortak kılıp rab edinirler ve onların peşlerinden giderler.

Allah Teâlâ, kendisine ortak koşanların hâlini açıkladıktan, bütün insanlara helal ve temiz olması şartıyla arzda yetişen her şeyi yiyebileceklerini belirttikten ve nihayet çobanın hayvan sürüsünü yeddiği gibi, şeytan kılıklı endâdın yeddiği taklitçi kâfirlerin hâlini de gözler önüne serdikten sonra, akıl, düşünce ve idrak bakımından diğerlerinden çok daha üstün olduklarında şüphe bulunmayan mü'minlere hitap ederek şöyle buyurmuştur:

يَآ اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُوْنَ ﴿١٧٢﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيْرِ وَمَآ اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٧٣﴾

172 Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz temiz şeylerden yiyin ve eğer Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.

173 O, size ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası için kesilen (hayvan)ı haram kıldı. Bununla beraber, kim mecbur kalırsa, haris olmamak ve haddi aşmamak üzere (bunlardan yemesinde) herhangi bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle hitabını yalnız mü'minlere tahsis etmiş ve onlara rızık olarak verdiği temiz yiyecekleri helal olmak şartıyla mubah kılmıştır. 168. ayette de bu husus belirtilmiş ve yalnız helal ve temiz yiyeceklerin yenilmesi emredilmişti. Ancak bu ayetteki hitap umumi idi ve bütün insanlara yöneltilmişti. Şu var ki bu insanlar arasında gerçekten mü'min olanlar bulunduğu gibi, şeytana yahut şeytan kılıklı reislere ayak uyduran ve onların peşinden giderek Allah'ın indirdiği şeriattan yüz çeviren kâfirler de bulunuyordu. Nitekim aynı ayette, bunlara hitap edilerek şeytanın adımlarına uymamaları da istenmişti. Ne var ki bunlar, söz dinleyecek cinsten kimseler değillerdi. Onlara, Allah'ın indirdiklerine uyun denildiğinde, buna karşı çıkıyorlar ve atalarının yolundan ayrılmayacaklarını söylüyorlardı. Bu halleriyle onlar, akıldan yoksun, hayvan sürülerinden farksızdırlar. İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde, akıllarını kullanmadıkları için, sağır, dilsiz ve kör olan ve bu sebeple hakkı kabul etmekten uzak bulunan bu sürüyü bir tarafa itmiş ve gerçekten hitap edilmeye layık olan, hitap edildiği zaman, onun sebep ve hikmetini düşünen, sonra da hak olduğunu anlayarak ona yönelen mü'minlere hitap etmiş ve şöyle buyurmuştur:

172 Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz temiz şeylerden yiyin ve eğer Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.

173 O size, ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası için kesilen (hayvan)ı haram kıldı. Bununla beraber, kim mecbur kalırsa, haris olmamak ve haddi aşmamak üzere (bunlardan yemesinde) herhangi bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

172 Allah Teâlâ'nın insanlara rızık olarak verdiği yiyecekler, gerek cinsleri ve gerekse tat, koku ve renkleri itibariyle sayılamayacak kadar çoktur. Ancak, insanlık tarihinde görülmüştür ki bazı kavimler, bu yiyeceklerden bazılarını kendilerine haram kılmışlar ve onları yemekten şiddetle kaçınmışlardır. Mesela cahiliye devrinde Araplar arasında *sâibe* denilen devenin eti yenmediği gibi, sütü içilmez, üzerine binilmez ve herhangi bir işe koşulmazdı. Sahibi onu azat eder ve ölünceye kadar başıboş bırakırdı. Bu deve de ya erkek yavrusunun erkek yavrusunu görmüş, ya on batında dişi yavrulamış yahut da sahibi tarafından sâibe olması nezredilmiş bir deve olurdu. Binecek hayvanı kalmadığı için saibesine binen bir ârâbîye bir diğeri, "Harama mı biniyorsun?" dediği zaman, onun *yerkebu'l-harâme men lâ helâle lehû* (helali olmayan, harama biner) cevabı darb-ı

mesel olmuştur. Bunun gibi, Hıristiyanlar da birçok temiz yiyeceği kendilerine haram kılarak nefse eziyet etmeyi Allah'a yaklaşmak için vesile kabul etmişlerdir. Ruhban sınıfı, birbirinden farklı olarak, balık dışında et ve yağı yemiyor yahut balığı, sütü ve yumurtayı kendilerine haram ediyorlar ve bu maksatla sık sık oruç tutuyorlardı. Aslında bunlar, Tevrat'ta veya İncil'de bulunmayan, fakat rabb (cem'i erbâb) edinilen bazı liderler tarafından vazolunan ahkâmdır ki bu liderler, Allah'ın indirdiklerinden yüz çeviren kitap ehlinin endâd'ı, yani Allah'a ortak kılınan kimseler olmuşlardır. Nitekim Tevbe suresinin 31. ayetinde de açıklandığı gibi, kitap ehli, hahamlarını ve rahiplerini kendilerine rab edinmişlerdir.

İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayetiyle mü'minleri, kendilerine Allah'tan başkasını erbâb ve endâd edinen kâfirlerden ayırt etmek için, onlara rızık kapısını genişletmiş, ruhun ihtiyacı kadar vücudun da gıdaya ihtiyacı olduğunu öğreterek temiz ve helal yiyecekleri kendilerine haram kılmamalarını onlara emretmiştir. Bu sebepledir ki ayet-i kerimede yer alan *külû* (yiyin) emri, bazı müfessirlerin işaret ettiği gibi *ibâha'ya* değil, *vücûb'a* delalet eder. Zira ibâhada, temiz ve helal olan yiyeceklerin yenip yenmemesinde kulun seçme hakkı vardır. Bu hak, kula zaten verildiği için, ayet-i kerimenin bunu beyan için geldiğini düşünmeye gerek bulunmadığı gibi, bunun konuyla da ilgisi yoktur. Konu, Allah'a ortak kılınan kimselerin, bazı yiyecekleri haram saymaları ve peşlerinden gelenlere de bunu böylece telkin etmeleridir ki Allah Teâlâ, buna karşılık mü'minleri uyarmış ve helal olan yiyecekleri, diğerleri gibi kendilerine haram kılmamalarını ve onlardan yemelerini emretmiştir. Buna göre hiçbir mü'min, helal olan herhangi bir yiyecek için, "Bu haramdır; ben yemem." diyemez; kısacası, helalı haram kılamaz. İşte ayet-i kerimedeki "yiyin" emrini bu manada, yani "Helal yiyeceği haram kılarak yemekten çekinmeyin." manasında anlamak gerekir; bu da vücûb ifade eder.

Allah Teâlâ, mü'minlere yönelttiği bu emirle, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, rızık kapısını genişletmiş ve onlara sayısız nimetlerden faydalanma imkânını vermiştir. Bu, O'nun, kullarına fazl ve ihsanıdır. O hâlde ey mü'minler! Bu nimetleri sizin için yaratan, onları elde etmenizi kolaylaştıran ve yenmesini helal kılan Allah'a şükredin. Eğer gerçekten O'nun birliğine, kâinat üzerindeki hükümranlığına ve her şeyin yalnız O'nun kudret ve iradesiyle vücut bulduğuna inanıyor ve bu inançla ibadetinizi yalnız O'na tahsis edip kulluk görevinizi hakkıyla yerine getiriyorsanız O'na şükretmeniz gerekir. Yalnız O'na şükredin ki O'ndan başkalarını O'na ortak kılıp O'nun nimetlerini onlardan istemeyesiniz. Aksi hâlde, O'na ortak kılıp kendinize önder yaptığınız bu kimseler, Allah'ın helal kıldıklarını size haram ettikten başka, sizi müşrik ve kâfir zümresine de sokarlar. Onun için, yalnız Allah'ın indirdiklerine uyun ve size ihsan ettiği nimetlerinden dolayı yalnız O'na şükredin.

173 Ancak, size rızık olarak verdiği bu sayısız nimetler arasında, sizin için zararlı olan bir kaç şey vardır ki Allah bunları zararları dolayısıyla haram kılmıştır. Bunlar, ölü hayvan eti, akmış kan, domuz eti ve Allah'tan başkası için kesilmiş hayvan etidir. Ölü hayvan, kesilmeksizin kendi kendine ölmüş hayvan demektir. Onun neden öldüğünü insan kesinlikle bilemez. Ya bir hastalık sebebiyle ölmüştür veya zehirlenmiştir. Bazen hastalığın tehlikeli bir mikroptan ileri gelmiş olması da mümkündür ve insan, etinin sağlıklı olduğundan emin olamaz. Mâide suresinin 3. ayetinde de işaret edildiği gibi, boynu sıkılıp boğularak ve başına vurularak öldürülen hayvanlarla, kuyuya veya yüksek bir yerden düşerek ölen yahut yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanarak öldürülen hayvanların etleri de keza haram kılınmıştır. Aynı şekilde, akmış ve pıhtılaşmış kanla domuz eti de diğerleri gibi iğrenç ve insan için zararlıdır. Bilhassa domuzun başlıca gıdasını kazurâtın teşkil ettiği düşünülürse, vü-

cudunun insan için ne zararlı mikroplara yataklık ettiği kolayca anlaşılır.

Allah'tan başkası için kesilen hayvanlarla, bir puta kurban olarak takdim edilen ve bu maksatla kesilen hayvanlar kastedilmiştir. Böyle bir hayvan etinin haram kılınması, vahdaniyet inancının korunması gibi tamamıyla dinî bir gayeye matuftur. Çünkü Allah'tan başkası için kurban kesmek, putperestlik âdetlerindendir ve bu maksatla kurban kesen kimse, adına kurban kestiği putu Allah'a ortak koşmuş ve kurbanıyla o puta yaklaşmak ve onu yüceltmek gayesini gütmüş olur.

İşte bizim bilebildiğimiz, fakat Allah Teâlâ'nın daha fazlasının bildiği zararları dolayısıyla, yukarıda sayılanların yenmesini haram kılmıştır. Bununla beraber, insanın, açlık ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalması hâlinde, haram kılınan bu yiyeceklerin yenmesinde bir günah yoktur. Ancak bunlardan yenebilecek miktar, ayet-i kerimeyle tayin ve tespit edilmiş ve "o şeylere haris olmamak, yani istekle ve iştiha ile yememek ve ihtiyaçtan fazlasını yiyip haddi aşmamak şartıyla" bunlardan yenilmesine izin verilmiştir. Bundan anlaşılan mana şudur: Aç kalan insan, yiyecek helal ve temiz bir şey bulamadığı zaman, açlıktan ölmemek için haram olan bu şeylerden bir miktar yiyebilir. Kendisini ölümden kurtaracak olan miktarın fazlası yine haramdır.

Allah Teâlâ'nın kullarına ihsan ettiği sayısız nimetlerden ancak bir kaçını yine kendisinin bildiği zararları dolayısıyla haram kılması, sonra da açlık hâlinde ölmemek için bunlardan bir miktar yenmesine izin vermesi, O'nun kulları üzerindeki rahmetinin bolluğundandır ve Rahîm sıfatının bir tezahürüdür. O, Rahîm olduğu gibi Gafûr'dur da. Kulları, ayak sürçmesi denilebilecek hareketlerle düştükleri günahlardan tövbe ettikleri zaman onları bu sıfatıyla affeder.

Allah Teâlâ, ahkâm ayetleri arasında, yiyeceklerle ilgili ilk hükmünü böylece beyan ettikten sonra, Yahudilere ve onlar gibi davrananlara karşı deliller getirmeye devam ederek şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي
بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا
الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

174 Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyen ve onu yok pahasına değişen kimseler, işte onlar, karınlarına ateşten başka bir şey yemezler; kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onları temize de çıkarmayacaktır. Onlar için elim bir azap vardır.

175 Hidayete karşılık dalaleti, mağfirete karşılık azabı satın alan kimseler işte onlardır. Ateşe karşı ne de sabırlılar!

176 Bu da Allah'ın, kitabı hak olarak indirmiş olması sebebiyledir. Kitap üzerinde ihtilaf edenler ise muhakkak (hak yoldan) uzak bir ayrılık içindedirler.

Allah Teâlâ, daha önceki ayet-i kerimelerde, şeytanın adımlarına ayak uyduran bir takım akılsızların, kendilerine Allah'tan başkasını rab edinip onların kendi heveslerine göre vazettikleri şeriata uyduklarını ve bu sebeple onlar tarafından haram kılınan birçok nimeti kendilerine haram ettiklerini bildirmişti. Hâlbuki insanlar için gerçek zararını ancak Allah'ın bildiği bir kaç yiyecek dışında hiçbir şey haram kılınmamıştı. Allah Teâlâ bu hususu belirtirken, bir taraftan, Kur'an-ı Kerim'den yiyeceklerle ilgili olarak ilk hüküm ayetini indirmiş, bir taraftan da kulları için yarattığı sayısız nimetlerini, lütfunun ve rahmetinin genişliğine bir delil olmak üzere onların gözleri önüne sermiştir.

Aşağıdaki ayet-i kerimelerde ise Allah'ın şeriatını bir tarafa iterek kendi heveslerine göre şeriat vazeden ve Allah'ın helal kıldığı şeyleri kendi uydularına haram kılan birtakım liderler, Allah'ın hak olarak indirdiği kitap hükümlerini gizleyen ve uydularına gerçeği aksettirmeyen kimseler olarak tanıtılmış ve bu gibilerin kıyamet günü uğrayacakları elim azaba işaret edilmiştir.

Böylece, Bakara suresinin bundan sonraki ayetlerine de ince bir atıf yapılmış olmaktadır. Zira Allah Teâlâ, yiyeceklerle ilgili ilk şer'î hükmü vazettikten sonra, aşağıdaki ayetlerle yeni hükümler vazedecek ve bu hükümlere uyulması hususunda açık ve kesin emirlerini bildirecektir. Bu bakımdan yukarıdaki ayet-i kerimeleri, Allah'ın hak olarak gönderdiği bu hükümleri gizlememek ve nefsin arzularına göre onlarda değişiklik yapmamak hususunda Müslümanlara bir ihtar, aynı zamanda, Bakara suresinin ahkâm ayetlerine bir geçiş olarak değerlendirmek gerekir. İşte bu manada Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[174] Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyen ve onu yok pahasına değişen kimseler; işte onlar, karınlarına ateşten başka bir şey yemezler. Kıyâmet günü, Allah onlarla konuşmayacak, onları temize de çıkarmayacaktır. Onlar için elim bir azap vardır.

[175] Hidayete karşılık dalaleti, mağfirete karşılık azabı satın alan kimseler işte onlardır. Ateşe karşı ne de sabırlılar!

[176] Bu da Allah'ın, kitabı hak olarak indirmiş olması sebebiyledir. Kitap üzer inde ihtilaf edenler ise muhakkak (hak yoldan) uzak bir ayrılık içindedirler.

174 Allah'ın, peygamberlerine gönderdiği kitaplardaki herhangi bir hükmün yahut emir veya yasağın gizlenmesi, ya onu tahrif etmekle, ya da gerçek manasından uzak bir manaya gelecek şekilde te'vîl etmekle olur. Bunu yapanlar da yaptıklarının karşılığı olmak üzere, ya bir ücret alırlar yahut da gönüllerine hoş gelen bir makama kavuşurlar. Kısacası, Allah'ın kitabını, dünya menfaati karşılığında tebdil ve tağyir ederler; aslını değiştirip başkalarından gizlemiş olurlar. Bu, umumiyetle, akılsız kişilerin kendilerine önder yaptıkları ve her hususta peşlerinden gittikleri kimselerin işidir. Ancak bu liderler, yaptıkları bu işin kendilerine ne büyük zararlar getireceğini ve ticaretlerinin kendilerini nasıl bir iflasa sürükleyeceğini düşünemeyecek kadar da beyinsizdirler. Çünkü dünya menfaati karşılığında elden çıkardıkları şey, ebedî ahiret saadetidir ve bu saadeti onlar, yok pahasına, geçici olan ve hiçbir kıymeti bulunmayan dünya menfaatine feda etmektedirler. Bu sebepten, onların karınlarını dolduracak dünya malı, aslında, onları içine alacak cehennem ateşidir; karınlarını bu ateşle doldurmaktadırlar. Onlar, ahiret saadeti yerine cehennem ateşini tercih ettikleri için kıyamet günü, Allah elbette onlarla konuşmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Allah'ın onlarla konuşmaması, şüphesiz, onlara olan gazabından kinayedir. Onları temize çıkarmaması ise işledikleri büyük günahta ölünceye kadar ısrar etmeleri ve tövbeye yanaşmamaları dolayısıyla onları affetmemesi manasındadır. İşte, işledikleri bu büyük günah dolayısıyla Allah'ın gazabını üzerlerine çeken ve hiçbir surette af ve mağfiret edilme-

yecek olan bu kâfirler için, acısını şiddetle hissedecekleri bir azap vardır.

175 Hidayete karşılık dalaleti satın alanlar işte bunlardır. Allah'ın hidayet olarak indirdiği kitabı veya bu kitabın hükümlerini dünya menfaatine karşılık tebdil ve tağyir ederek gizlemişler; böylece, hidayeti sapıklık uğruna feda etmişlerdir. Hâlbuki bunlar, hidayeti tercih ve Allah'ın indirdiği kitapla amel etmiş olsalardı, Allah'ın af ve mağfiretini hak ederler, böylece hem dünya, hem de ahiret saadetine ererlerdi. Oysa bunlar, hidayet yerine sapıklığı tercih etmişler, bunun tabii bir neticesi olarak da mağfiret yerine yukarıda işaret olunan şiddetli azabı hak etmişlerdir. Onların görecekleri bu azap, şüphesiz, cehennem azabıdır. Fakat yaptıkları işlerle bu ateşe kendi kendilerini sürüklemelerine ve ona âdeta koşarcasına gitmelerine hayret etmemek mümkün değildir. Çünkü Allah'ın indirdiklerini gizleyerek dalaleti ve neticede azabı tercih eden kimselerin bu hareketi, cehennem ateşini umursamadıklarını ve ona sabretmeyi göze aldıklarını gösterir. Fakat bu nasıl bir sabırdır ve onlar, bu ateş içinde ne sabırlı insanlardır! Akıl sahibi insanların işi değildir bu.

176 Şurası muhakkaktır ki bu kimselerin cehennem azabına müstahak olmaları ve kıyamet günü, bu azabı cehennemde mutlaka yanarak görecek olmaları, Allah Teâlâ'nın, bu kitabı hak olarak göndermiş olması sebebiyledir. Kitap hak olunca, onun üzerinde tebdil ve tağyir yapmaya, dilediğince tasarrufta bulunmaya ve hoşuna gitmeyen hükümlerini başkalarından gizlemeye hiç kimsenin hakkı yoktur. Hiç kimse, bu kitap karşısında, ona hâkim ve galip olduğunu, onu dilediği şekle sokabileceğini iddia edemez. Kim galibiyet ve hâkimiyet iddiasında bulunursa mağlup ve mahkûm olur.

Şunu da unutmamak gerekir ki Allah'ın hak olarak indirdiği kitap üzerinde ihtilaf edenler, hükümlerini kendi heveslerine göre yorumlayarak gerçeği saptıranlar, hak yoldan uzak bir ayrılık içindedirler. Çünkü herkesin kendi hevesine göre yorumladığı hükümlerle kitap, tek bir kitap olmaktan çıkar ve "Hangi kitap?" sorusuna muhatap kılınan bir kitap hâline gelir. Bunun tabii bir neticesi olarak, kitabın hükümleri üzerinde görüş ayrılığına düşenler, bölünüp parçalanırlar; tek bir din içinde, birbirinden uzak, fakat hepsi birden hidayetten veya hak yoldan daha uzak yönlere dağılırlar.

Bundan anlaşılıyor ki kitap üzerinde görüş ayrılığıyla ilgili bu hüküm, ilk ayette söz konusu edilen ve kitaptan bir şeyin gizlenmesiyle ilgili olan hükümden ayrıdır. O hâlde, kitap üzerinde ihtilafa düşmek, ondan herhangi bir şeyi gizlemek kadar haktan uzaklaşmaktır. Çünkü hak birdir ve o da kitabın insanları davet ettiği haktır. Oysa kitap üzerinde ihtilafa düşenler, ne kendileri tek olan bu hak üzerindedirler; ne de başkalarını bu hakka davet etmektedirler. Nitekim Allah Teâlâ, En'âm suresinin 153. ayetinde, bütün ilahî kitap sahiplerine tek bir hak ve tek bir yol üzerinde bulunmalarını emretmiş ve bu yolun, yalnız kendi yolu olduğunu açıklayarak şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki bu yol, benim dosdoğru yolumdur. O hâlde bu yola uyun; başka yollara tabi olmayın. Aksi hâlde bu yollar, sizi O'nun yolundan ayırır, uzaklaştırır." Hak yoldan ayrılanların cezasını vermek ise aynı surenin 159. ayetinde de açıklandığı gibi Allah'a aittir: "Sen, hiçbir surette dinlerini (farklı inançlar ve farklı amellerle) parçalayan ve fırka fırka olanlardan değilsin. Onların cezası Allah'a *aittir.* Sonra onlara ne yaptıklarını haber verecektir."

Ancak, Allah'ın indirdiği bazı hükümlerde, insan yaratılışının tabii bir neticesi olarak farklı anlayışa sahip olmayı, yukarıdaki ayet-i kerimede söz konusu edilen kitap üzerindeki ihtilaftan ayrı mütalaa edilmelidir. Zira anlayıştan ileri gelen farklı görüşlerin kitap ve sünnetin hakem kabul edilerek birleştirilmesi mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ, Nisâ' suresinin 59. ayetinde buna işaret ederek şöyle buyurmuştur: "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygambere dön-

dürün (yani kitaba ve sünnete başvurun)." Kitap ve sünnete başvurulduğu takdirde, bu farklı görüşlerin tek bir görüş üzerinde birleşeceğinden şüphe edilemez.

Allah Teâlâ, Müslümanlara ve ilahî kitap sahibi olan diğer bütün din mensuplarına, Allah'ın kitabı üzerinde tebdil ve tağyir yaparak hükümlerini gizlemeyi, bu hükümler üzerinde ihtilafa düşüp tek olan dini parçalamayı ve ayrı ayrı fırkalara ayrılmayı kesinlikle yasakladıktan ve bu işi yapanları en şiddetli azapla tehdit ettikten sonra, daha önce üzerinde durulan kıble meselesine tekrar dönmüş ve onun dinde bir asıl olmadığını hatırlatarak şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِى الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِى الرِّقَابِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عٰهَدُوا وَالصّٰبِرِينَ فِى الْبَأْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ وَحِينَ الْبَأْسِ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177 İyilik (hayır), yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Fakat iyilik, o kimselerin (iyiliği)dir ki Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman etmişlerdir. Mal sevgisine rağmen, onu, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelerin kurtuluşuna vermişlerdir. Namazı dosdoğru kılmış, zekâtı vermiş, ahitleştikleri zaman, ahitlerini yerine getirmişlerdir. Zorda, darda ve savaşta sabırlıdırlar. İşte doğruyu söyleyenler onlardır; takva sahibi olanlar da onlardır.

142. ayetten 152. ayete kadar kıblenin değiştirilmesi konusu üzerinde durulmuş ve bu konu etrafında kitap ehlinden gelen itirazlar ele alınarak cevaplar verilmiş, ikna edici delillerle bu itirazların ne kadar yersiz ve ne kadar haksız olduğu akıl ve insaf sahibi her insan tarafından kabul edilir bir şekilde gözler önüne serilmişti. Fakat akıl ve insafın zerresinden nasibi olmayan kitap ehli, yani Yahudiler ve Hıristiyanlar, kıblenin Kudüs yönünden Kâbe yönüne değiştirilmesini o derece büyütmüşler ve günlük yaşayışlarının o derece vazgeçilmez bir konusu hâline getirmişlerdir ki sebep oldukları münakaşalara, ister istemez Müslümanların da atılmalarına yol açmışlardır. Esasen insan yaratılışının tabii bir sonucudur ki nerede kendi duygu ve düşüncesinin yahut kendi inanç ve itikadının aksine, birtakım inanç ve itikatların yahut duygu ve düşüncelerin münakaşa ve müdafaa edildiğini görse, o münakaşaya katılmaktan ve sahip olduğu görüşleri diğerlerine karşı müdafaa etmekten kendini alamaz. Kitap ehlinin kıble meselesini büyüterek her gün münakaşa konusu yapmalarında da durum aynen böyle olmuştur. Onlar, kendi kıblelerinden başka bir tarafa yönelerek yapılan ibadetlerin Allah katında makbul olmadığını, çünkü bunun, geçmiş peygamberlerin kıblesine aykırı olduğunu iddia ederken, münakaşaya katılan Müslümanlar da hem İbrahim'in (as.) kıblesi ve hem de yeryüzünde Allah'a ibadet etmek için ilk yapılan ev olması dolayısıyla asıl kıblenin Kâbe olduğunu ileri sürüyorlar ve münakaşalar böylece uzayıp gidiyordu. İşte Allah Teâlâ, bu münakaşaların ne kadar boş ve yersiz olduğunu göstermek, sadece belirli bir tarafa yönelmenin Allah'a itaat manasına gelmeyeceğini, bunun yanında yapılması gereken başka şeyler de bulunduğunu, Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve-

ya müşrik olsun, bütün insanlara bir daha hatırlatmak için bu ayet-i kerimeyi indirmiş ve şöyle buyurmuştur:

177 İyilik (hayır), yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Fakat iyilik, o kimselerin (iyiliği)dir ki Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman etmişlerdir. Mal sevgisine rağmen onu, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara ve kölelerin kurtuluşuna vermişlerdir. Namazı dosdoğru kılmış, zekâtı vermiş, ahitleştikhri zaman, ahitlerini yerine getirmişlerdir. Zorda, darda ve savaşta sabırlıdırlar. İşte, doğruyu söyleyenler onlardır; takva sahibi olanlar da onlardır.

177 Ayet-i kerimede, karşılığını "iyilik" (hayır) olarak verdiğimiz *birr* kelimesi, hayırlı işlerdeki genişlik manasına gelir ki büyüklüğü ve genişliği dolayısıyla "kara" manasında kullanılan *berr'den* (bahr: denizin zıddı) türemiş bir isimdir. Buna göre, ayet-i kerimedeki manasının, insanı Allah'a yaklaştıran iman, ibadet, ahlak ve sair amellerin hepsine birden şamil olduğu anlaşılır. Kısacası *birr,* tam bir imanla Allah'a, bütün emir ve yasaklarında itaattir. O hâlde bu manada itaat, sadece yüzleri doğuya veya batıya çevirmekten ibaret değildir. Başka bir ifadeyle, insan, doğuya veya batıya yönelmekle Allah'a itaat etmiş olmaz. Asıl itaat, önce Allah'a iman etmekle başlar; bunu, imanın diğer esaslarıyla amel-i sâlih de denilen iyi ve hayırlı işler takip eder. Ancak bu imanın, açık ve kesin delilleriyle kalbe iyice yerleşmiş ve onu mutmain kılmış olması gerekir. Ra'd suresinin 28. ayetinde de işaret edildiği gibi, kalpler, ancak Allah'ın zikriyle mutmain olur; zikir ise O'na olan imanın bir neticesidir. Allah'a imanı olmayan, O'nu zikretmez; O'nu zikretmeyenin de kalbi mutmain değildir. İşte, Allah'a iman etmek denildiği zaman bu manadaki imanı anlamak gerekir. Yoksa bir insanın, Allah adını, sadece şunun bunun vallahi ve billahi gibi yeminlerinde işiterek, "Allah vardır." demekle yetinmesi, O'na iman etmek manasına gelmez. Keza halkın konuşmalarında, ahirete ait duyduğu şeylere dayanarak dünya hayatından başka bir de ahiret hayatının olduğunu kabul etmesi de gerçek bir iman sayılmaz. Çünkü bunlara iman denilmiş olsa bile, böyle bir iman, ayet-i kerimede *birr* olarak tavsif olunan ve itaatin birer gereği sayılan hayırlı amelleri işlemesinde müessir olamaz. Daha açık bir ifadeyle, Allah adını, sadece halkın yeminlerinde işitip de O'na inandığını söyleyen bir kimsenin bu inancı, onu, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inanmaya ve bunlar vasıtasıyla insanlara bildirdiği emir ve yasaklarına uymaya sevk etmez. Toplumlarda görülen ahlak bozukluğunun, ibadetlere gereğince önem vermemenin ve sadece dünya menfaati peşinde koşmanın başlıca sebebi, Allah inancının sadece ağızlarda dolaşması, kalbe gidecek bir yol bulamamış olmasıdır. Nitekim Allah'ın haram kıldığı birçok günahı irtikap eden, fakat emirlerine hiç kulak asmayan pek çok kimsenin, Allah'a iman söz konusu olunca, O'na iman ettiğini söylemesi bundandır. İşte, Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimede, Allah'a tam ve gerçek itaat manasına gelen *birr'in* ilk şartı olarak Allah'a iman etmeyi zikrederken, bu imandan, yukarıda sözü edilen kimselerin değil, fakat Allah'ı çok zikreden ve bu zikirle kalpleri mutmain olan kimselerin imanını anlamak gerekir. Öyle bir iman ki *birr'in* veya gerçek itaatin şartları olan ve ayet-i kerimede birbiri arkasına sayılan iyi amelleri de arkasından sürükleyip getirsin.

Birr in, Allah'a imandan sonraki ikinci şartı, ahiret gününe imandır. Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde, Allah'a imanla ahiret gününe imanın bir arada zikredildiği görülür; çünkü ahirete iman, Allah'a iman etmenin tabii bir neticesidir. Allah'a iman eden bir kimse, O'nun, kendisini sebepsiz yaratmadığına, yarattıktan sonra da başıboş bırakmayıp bazı görevlerle mükellef kıldığına ina-

nır. İnsanın, Allah tarafından mükellef kılındığını bilmesi, kendisinin, daima murakabe altında bulunduğuna inanmasını gerektirir. Murakabe ise tabii olarak, ceza ve mükâfat ile neticelenir. O hâlde, bu ceza ve mükâfatın, onları hak edenlere dağıtıldığı bir günün bulunması icap eder ki "ceza günü" de denilen bu gün, insanların hesaba çekilmek üzere yeniden dirilecekleri kıyamet günüdür.

Birr'in üçüncü şartı, meleklere imandır. Bu iman, vahye inanmanın da şartıdır; çünkü Allah Teâlâ, Peygamberine kitabı vahiy yoluyla ve melek vasıtasıyla göndermiştir. Bu sebepledir ki ayet-i kerimede meleklere iman, kitaba ve peygamberlere imandan önce zikredilmiştir. Meleklere iman eden bir kimse; vahye iman ettiği gibi, kitaba ve peygamberlere de iman eder. Meleklerin inkârı ise diğerlerinin inkârı neticesini doğurur.

Birr'in dördüncü şartı, kitaba imandır. Ayet-i kerimede kitâb lafzı müfret sigasıyla gelmiştir. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'in diğer bazı ayetlerinde "kitaplara iman" lafzının yer aldığı görülür. Ayet-i kerimede "kitâb"ın müfret olarak gelmesinde, Yahudi ve Hıristiyanların, kendi kitapları olan Tevrat ve İncil'e hakkıyla iman etmediklerini gösteren bir işaret vardır. Eğer onlar, kendi kitaplarına gerçekten iman etmiş olsalardı, onları tahrif etmezler ve dolayısıyla bu kitaplar, onlar için birer hidayet kaynağı olur, Kur'an'a da hiç tereddüt etmeden inanmalarını sağlardı. Fakat onlar, kendi kitaplarına inanmadıkları için Kur'an'a da inanmamışlardır. Bununla beraber, kendi kitaplarına inandıklarını iddia etseler bile, Kur'an'a inanmadıkça mü'min sayılmazlar; çünkü din birdir; Allah tarafından hak olarak gönderilen bütün kitaplar, tek olan bu dini tamamlamak için gönderilmiştir. Dinin tamamlanması ise ilk kitapların hak olan muhtevasını da içine almış olarak gelen son kitapla mümkün olmuştur. O hâlde son kitaba, yani Kur'an'a iman etmek, Allah'a itaatin bir gereğidir ve ona iman eden kimse, onun, daha önce geldiğini haber verdiği kitaplara da iman etmiş olur. Kitaba iman, şüphesiz, sözde kalan bir inançtan ibaret değildir. Kur'an'dan her gün bir cüz okuyan yahut başından sonuna hıfz edip ayda bir kaç defa hatim indiren kimse, eğer onun içindeki emir ve yasaklardan haberdar değilse ve bu emir ve yasaklara uymuyor, ahlakını güzelleştirmiyorsa, kısacası Kur'an ahlakiyle ahlaklanmıyorsa, o kimsenin kitaba iman ettiğini söylemesi kuru bir sözden ibaret kalır ve imanı, birr'in veya Allah'a itaatin şartı olan iman değildir.

Birr'in beşinci şartı peygamberlere imandır. Bu iman, onlara inanan kimsenin, onların hidayetiyle hidayet bulmasını, onların ahlakiyle ahlaklanmasını ve onların edebiyle edeplenmesini gerektirir. Nisâ' suresinin 80. ayetinde peygambere itaat, Allah'a itaatin şartı olarak gösterilmiş ve "Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiştir." denilmiştir. Bu, peygambere itaat etmeyen kimsenin, Allah'a da itaat etmemiş olduğu manasına gelir. Peygambere itaat ise ona iman etmenin gereğidir. Eğer ona itaat etmezse, iman ettiğini söylemesi, boş ve kuru bir sözden ibaret kalır.

Allah Teâlâ, ayet-i kerimede, birr'in şartı olan iman esaslarını beyan ettikten sonra, yine *birr'in* şartı olan, aynı zamanda, bu iman esaslarının bir tezahürü ve tabii bir neticesi sayılan iyi amelleri zikretmiştir. Gerçekten bu ameller, yukarıda sayılan iman esaslarının bir gereğidir. Çünkü insan, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere, yukarıda açıkladığımız şekilde iman ettiği, bu imanı, sözde kalan bir iman olmayıp, kalbi mutmain kılan bir iman olduğu takdirde, o insanın, aşağıda zikredilecek olan iyi amellerden herhangi birini terk etmesi mümkün değildir; kalbe yerleşmiş ve orada kökleşmiş olan bu iman, onu, bu amelleri yapmaya zorlar; daha doğrusu, zorlama söz konusu olmadan, insan, kendisini bu amellerin içinde bulur; fakat onun bu imanı, sözde kalan bir iman ise ve kalbinde bu imandan herhangi bir eser yerleşmiş değilse, ona, bu amellerden herhangi birini yaptırmak mümkün değildir. Bu sebepledir ki ayet-i keri-

mede, iman amelden önce zikredilmiş ve amele destek kılınmıştır. Eğer bu destek yok olursa amelden eser kalmaz.

Birr'in şartı olan amellerin başında, Allah sevgisiyle veya insanın mala olan sevgisine rağmen mal vermesi zikredilmiştir. Verilen malın, Allah sevgisiyle veya mal sevgisine rağmen verilmiş olması hususundaki bu farklı tercüme şekli, ayet-i kerimenin *alâ hubbihî* ibaresindeki *hâ* zamirinin mercii üzerindeki görüş ayrılığından ileri gelmektedir. Bazı müfessirlere göre zamirin mercii Allah Teâlâ'dır. Buna göre mana, "Allah sevgisiyle" veya "Allah için" demek olur. Ancak müfessirlerin çoğuna göre merci, zamirden önce zikredilen "mâl" kelimesidir. Ayet-i kerimede zamirin irca edilebilmesi için Allah isminin zikredilmediği göz önünde bulundurulursa, ikinci görüşün daha doğru olduğu anlaşılır. Âl-i İmrân suresinin 14. ayetinde de açıklandığı gibi, insanlara, yaratılıştan, kadın, oğul, altın ve gümüş, at, sair hayvanlar ve ekin gibi dünya nimetleri aşırı derecede sevdirilmiştir. Kısacası, insanda, yaratılıştan mala karşı son derece büyük bir sevgi vardır. O hâlde birr'in şartı, insanın yaratılışında olan bu mal sevgisine rağmen, malından, başkalarına hiçbir karşılık beklemeden vermektir. Ancak verilen bu mal, zekâttan ayrıdır. Zekât için nisap aranır ve malın belirli bir miktara ulaşması gerekirse de ayet-i kerimede birr'in şartı olarak zikredilen malın belirli miktara ulaşması şart değildir. Bu itibarla, muhtaç olmayan insanın, zekât dışında ve kudreti nispetinde, muhtaç olanlara malından dağıtması vaciptir.

Ayet-i kerimede, dağıtılan bu malda hakkı olan muhtaçlar, derecelerine göre zikredilmiştir.

Bunların başında, mal sahibinin akrabası gelir. Bir kimse zengin ise ve akrabaları arasında fakir ve muhtaç kimseler varsa, mal dağıtımına onlardan başlaması akrabalık görevidir.

İkincisi, kendilerine bakacak yakınları kalmayan yetimlerdir. Bunların bakımı, hâli vakti yerinde olan Müslümanların üzerine borçtur.

Üçüncüsü, çalışma gücünü kaybederek geçimini temin edemeyen, başkalarından istemeyi de hoş görmeyen, ancak ölmemek için çok az yiyecekle yetinen düşkünlerdir ki bunların bakımı da Müslümanlara aittir.

Dördüncüsü, yola çıkmış, fakat maddi gücünün tükenmesiyle ne yoluna devam edebilmiş, ne de geri dönebilmiş, akrabası veya tanıdığı bulunmayan yabancı bir yerde çaresiz kalmış kimselerdir.

Beşincisi, dilenciliğin İslam'da haram olduğunu bilerek ve fakat açlığın verdiği çaresizlik içinde yüzünü kızartarak ve zilleti göze alarak şundan bundan yiyecek bir şeyler istemek zorunda kalan kimselerdir. İslam, dilenciliği haram kılmış olsa bile, açlık bazen insanları buna zorlar. Bununla beraber, bir ülkede dilenmek zorunda kalanlar çoğalmışsa, bunun sorumluları, şüphesiz, hâli vakti yerinde olan Müslümanlardır. Dilenciliği ortadan kaldırmak için Müslümanların, Allah'ın bu emrinde titiz davranmaları ve aralarındaki açları, dilenmek zorunda kalmadan önce doyurmaları gerekir.

Altıncısı, esir ve köle olanların, hürriyetlerine kavuşmak için ödemek zorunda kaldıkları fidye veya kitabet ücretinin temininde onlara yardım etmek gerekir. Bu hüküm, İslam'ın köleliği ortadan kaldırmak için başvurduğu yollardan biridir. İslam'a göre insan hür doğmuştur ve hür yaşamalıdır. Kölelik İslam'ın ruhuna aykırıdır ve İslam, bu müesseseye karşı açtığı savaşta muvaffak olmuş ve Müslümanlar, diğer milletlerden önce onu ortadan kaldırmışlardır.

Allah Teâlâ *birr'in* mal dağıtımını ve bu malda hakkı olanları zikrettikten sonra diğer şartları beyan etmiştir ki bunların başında, usul ve erkânına riayet edilerek dosdoğru kılınması gereken namaz gelir. Ancak usul ve erkân, umumiyetle, namazın şekline taalluk eden ve fıkıh veya ilmihal kitaplarında teferruatıyla anlatılan hususlardır. İnsan, çok defa bunlara riayet ederek namazını kılar; bununla beraber, böyle kılınan bir

namazın, onu yine de bazı kötülüklerden alıkoymadığı görülür. Hâlbuki Ankebût suresinin 45. ayetinde de açıklandığı gibi, namaz, insanları her türlü edepsizlikten, akla ve şeriata aykırı her çeşit kötülükten alıkoyan bir ibadettir. Meâric suresinin 19-22. ayetlerinde, insanın, hırsına düşkün, kendisine bir şer dokunduğu zaman feryadı basan, hayır dokununca da cimriliği artan bir varlık olduğu açıklandıktan sonra, namaz kılanlar bundan istisna edilmiş ve onların böyle olmadıkları bildirilmiştir. Bununla beraber, namaz kılanlar arasında öyleleri vardır ki bazı edepsizlikten ellerini bir türlü çekememişlerdir. O hâlde, namazı dosdoğru kılmak, onun sadece usul ve erkânına riayet etmek değildir. Fakat bunun yanında, insanı kötülüklerden alıkoyan başka bir şey daha vardır ki namazın ruhunu ve özünü teşkil eder. O da insanın, Allah'ın huzurunda olduğunu, şeref timsali alnını yalnız O'nun önünde eğip toprağa sürdüğünü ve böylece, O'nun azameti karşısında kendi hiçliğini itiraf ettiğini bir ân da olsa hatırından çıkarmamasıdır. O hâlde, birr'in diğer bir şartı, namazı adap ve erkânına olduğu kadar, ruhuna da uygun bir şekilde kılmaktır.

Ayet-i kerimede birr'in şartı olarak zikredilen amellerden bir başkası da zekât vermektir. Zekât, daha önce sayılan, akrabaya, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara, isteyenlere verilen ve kölelerin kurtuluşu için sarf edilen maldan ayrı bir şeydir. Ancak zekâtı, hâli vakti yerinde olan ve malı belirli miktara ulaşan kimseler verir. Kur'an-ı Kerim'de zekât, umumiyetle namazdan hemen sonra zikredildiği için, İslam'ın en önemli rükünlerinden ve imanın başlıca alametlerinden biri sayılır. Bu sebeple sahabe, Hazreti Peygamber'in vefatı üzerine zekât vermekten kaçan bazı Müslüman kabilelere savaş açmak hususunda ittifak etmişlerdir. Zekâta engel olmak ve onu iptal etmek, İslam'ın en büyük rüknünü yıkmak manasına gelir.

Birr'in diğer bir şartı, ahitleşildiği vakit ahde sadık kalmak, yani verilen sözü tutmak veya yapılan antlaşmayı ihlal etmemektir ki iyi amellerin ahlakla ilgili sosyal yönünü teşkil eder. Ahit veya sözleşme, umumiyetle insanlar arasındaki görüş birliğine delalet ederse de dinde, insanlarla Rableri arasında ve insanların O'na iman ve itaat etmek hususunda yaratılışta verdikleri söze de şamildir. Ancak insanlar arasındaki sözleşmelerin ve bunlara bağlı kalmanın şartı, sözleşme konusunun hiçbir surette dine aykırı olmamasıdır. Hiç kimse, masiyet üzerinde, yani dinin yasakladığı bir şeyi yapmak hususunda bir başkasıyla sözleşemez. Esastan batıl olan böyle bir sözleşmede vefa veya sözleşmeye bağlılık bahis konusu olamaz.

Ahde vefa, İslam'da, ahlakın temel unsurlarından biridir. Ahde vefasızlık ise Hazreti Peygamber'in sahih bir hadisinde, münafıklığın dört alametinden biri olarak zikredilmiştir. Buhârî (Sahîh, I. 14) ve Müslim (Sahîh, I. 78) tarafından da nakledilen bu hadisinde Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Dört şey vardır ki kimde bulunursa halis münafık olur. Kimde bunlardan biri bulunursa, onu terk edinceye kadar kendisinde münafıklıktan bir parça var demektir. Bunlar, kendisine emniyet olunduğunda hıyanet etmek; bir şey söylediği zaman yalan söylemek; söz verdiği zaman sözünde durmamak; husumet ettiği zaman da haktan ayrılmaktır."

Bir mü'minin ahde vefasızlık ederek mü'min vasfını yitirmesi, buna karşılık münafık vasfını kazanması, hazmedilebilir bir hâl olmadığı gibi, bir toplumun ahde vefa göstermeyen insanlardan müteşekkil olması hâlinde, onun nasıl ahlaki bir çöküntüyle karşı karşıya kaldığını tahmin etmek de güç değildir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, ahde vefayı, birr'in, yani kendisine tam ve mükemmel bir itaatin şartlarından saymıştır.

Nihayet *birr'in* ayet-i kerimede zikredilen son şartı sabırlı olmaktır ki ayette, insanların maruz kalabilecekleri üç büyük felakete tahsis olunmuştur. Bunlar, sırasıyla, fakirlik manasında tefsir edilen *be'sâ;* hastalık, yaralanma ve bir yakı-

nın ölümüyle tefsir edilen *darrâ* ve savaşla tefsir edilen *be's* gibi felaketlerdir. İnsan, bu çeşit felaketlerle karşılaştığı zaman bunlara sabretmek zorundadır; çünkü bu sabır, Allah'a imanın bir gereği ve bu gibi felaketlerin Allah'tan gelmiş olması dolayısıyla O'nun emrine itaatin bir şartıdır. Ancak, burada yanlış anlaşılmaması gereken bir hususa işaret etmek gerekir. Fakirliğe sabır, hastalığa, ölüme veya düşmanla savaşa sabır, tembelliği ihtiyar edip oturmak değil, bu felaketlerden meşru yollarla kurtuluş çarelerini de aramak ve bulmaya çalışmak, fakat bu gayreti gösterirken sabırsızlığa düşüp meşru olmayan yollara sapmamaktır. Bazen insanların, fakirliğe karşı sabırsızlık gösterip hırsızlık, rüşvet, dolandırıcılık gibi ahlak dışı yollarla ondan kurtulmaya çalıştıkları görülür. Yahut savaşa sabırsızlık, onları ölüm korkusuyla savaştan kaçmaya zorlar. Bütün bunlar, bir mü'minin yapabileceği işler değildir. Fakat kim bunları yaparsa, birr'in veya Allah'a itaatin şartlarını yerine getirmemiş ve dolayısıyla mü'min olma vasfını yitirmiş olur.

Ayet-i kerimede, sabrın üç felakete tahsis edilmesi, bunların en büyük felaketler olması dolayısıyladır. Bunlara sabretmesini bilen insan, bunlardan daha küçük ve daha hafif diğer felaketlere kolayca sabredebilir. Bu sebeple üç büyük felakete gösterilecek sabır, zikredilmeyen diğer felaketlere de şamildir.

İşte Allah Teâlâ, birr'in veya Allah'a gerçek itaatin şartlarını böylece beyan buyurduktan sonra, yukarıda, ayet-i kerimenin umumi manası hakkında bilgi verirken işaret ettiğimiz kıble değişikliğiyle ilgili münakaşayı büyüten Yahudi ve Hıristiyanlara, sonra da bu münakaşaya katılan Müslümanlara hitap ederek, "İşte bunlardır o doğru söyleyenler; işte bunlardır o takva *sahibi* olanlar." demiştir. Bunlar, yani yukarıdan beri sayılan ve itaatin şartı olarak zikredilen hususları en mükemmel şekilde yerine getirenler... Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere hakkıyla iman edenler; yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara, isteyenlere ve kölelerin kurtuluşuna gönülden mal sarf edenler; namazı dosdoğru kılıp zekâtı verenler; ahitlerine sadık kalanlar; fakirlikte, hastalıkta ve savaşta sabır gösterenler... İşte, gerçek itaat, bunların itaatidir; doğruyu söyleyenler bunlardır. Allah'tan gerçekten korkanlar da bunlardan başkası değildir. O hâlde ey Yahudiler ve ey Hıristiyanlar! Siz de böyle misiniz? Yukarıda sayılan itaat şartlarını yerine getiriyor musunuz? Kıble, Kudüs tarafı olmuş yahut Kâbe tarafı olmuş, siz onu bir tarafa bırakın da imanınızın ve amellerinizin yukarıdaki şartlara uyup uymadığına bakın. Eğer bu şartlara hakkıyla riayet eden gerçek mü'minler, size kıblenin Kâbe olduğunu söylüyorlarsa onlara da inanın; çünkü gerçek imanın tabii bir neticesi olarak doğruyu söyleyenler, yalnız onlardır. Ve siz ey Müslümanlar! Yahudi ve Hıristiyanların kıble konusunda çıkardıkları yaygaraya kapılmayı bir tarafa bırakın. Kıble olarak Kâbe'ye yöneliyorsunuz ama itaatin şartı, sadece kıbleye yönelmekten ibaret değildir. Yukarıda zikredilen şartlar karşısında kendinizi kontrol edin. Eğer bu şartlara gerçekten riayet ediyorsanız, iman davasındaki iddianız doğru olur; o zaman mü'min olduğunuza ve Allah'tan korktuğunuza inanılır. Yok, eğer bu şartlara uymuyorsanız, imanınız kuru bir sözden, amelleriniz de boş bir gösterişten ibaret kalır.

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyle, gerçek itaat demek olan birr'in şartlarını, hem gerçek imanla mutlak küfrün, hem de imanla küfür arasında ne olduğu belirsiz inanç derecesinin ölçüsü olarak beyan buyurduktan ve böylece, ister mü'min, ister kâfir, ister asi, ister fasık olsun her inanana bu şartlar karşısında kendi nefsini değerlendirmek imkânını sağladıktan sonra, mü'minleri, yeni bir hüküm ayetiyle karşı karşıya bırakan şu emri indirmiştir:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِصَاصُ فِى ٱلْقَتْلَى ۖ ٱلْحُرُّ بِٱلْحُرِّ وَٱلْعَبْدُ بِٱلْعَبْدِ وَٱلْأُنثَىٰ بِٱلْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِىَ
لَهُۥ مِنْ أَخِيهِ شَىْءٌ فَٱتِّبَاعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَٰنٍ ۗ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ
بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِى ٱلْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ يَٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

178 Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı: Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın. Bununla beraber, öldürülenin kardeşi tarafından katil lehine bir şey affolunursa, artık örfe uymak ve öldürülen (tarafa) (borcu) güzellikle ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden size bir kolaylık ve rahmettir. Buna rağmen, kim bundan sonra haddi aşarsa, onun için acısı büyük azap vardır.

179 Kısasta sizin için hayat vardır ey akıl sahipleri! Ta ki sakınasınız.

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimelerle kısası Müslümanlara farz kılmıştır. Kısas, lügatte, yapılan bir fiile misliyle mukabele etmektir. Bu manada kelime, eşitliği ifade ettiği gibi, başkasına yapılan bir fiilin, yapana da aynen yapılmasına delalet eder. Kelimenin ayet-i kerimedeki manası da budur ve katilin kasıtlı olarak öldürdüğü adama karşılık, kendisinin de öldürülmesi ve böylece ikisi arasında eşitliğin sağlanmasıdır.

Ayet-i kerime, sadece işlenen fiil yönünden değil, aynı zamanda, o fiili işleyenler yönünden de tam bir eşitlik getirmiştir. Cahiliye devrinde, Araplar arasında yaygın olan bir âdete göre, şerefi yüksek, kuvvetli bir kabileye mensup katil cezalandırılmaz, buna karşılık, böyle bir kabileden herhangi bir kimse öldürülürse, onu öldürenin cezalandırılması yeterli görülmez, onunla birlikte suçsuz da olsalar, başkalarının da cezalandırılmaları istenirdi. Bazen soylu bir kişinin bedeli, katilin kabilesi tarafından çok kanlı bir ücretle ödenirdi.

Aynı kabile içinde vuku bulan öldürme olaylarında da hak, yine ailelerin soy sop yönünden üstün olanlarında idi. Kısacası, şeref ve kuvvet sahibi kabile veya ailenin, katilin aile veya kabilesinden öldürmek için isteyeceği kimselerin sayısında herhangi bir hudut yoktu. Eğer istenilenler verilirse onlar öldürülür, verilmezse kabileye karşı savaş ilan edilir ve pek çok kan dökülürdü. Bu ise büyük bir zulümdü. İşte Allah Teâlâ, bu zulmü kaldırmak ve insanlar arasındaki eşitliği sağlamak için kısas ayetlerini indirmiş ve şöyle buyurmuştur:

178 Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı: Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın. Bununla beraber öldürülenin kardeşi tarafından katil lehine bir şey affolunursa artık örfe uymak ve öldürülen (tarafa) (borcu) güzellikle ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden size bir kolaylık ve rahmettir. Buna rağmen kim bundan sonra haddi aşarsa, onun için acısı büyük azap vardır.

179 Kısasta sizin için hayat vardır ey akıl sahipleri. Ta ki sakınasınız.

178 Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, kısas, katille maktul arasında eşitliği sağlamak için katilin de öldürülmesidir; çünkü şeriat nazarında katilin maktul karşısında hiçbir imtiyazı yoktur. İkisi arasındaki eşitlik, katilin maktule karşı işlediği öldürme fiilinin, aynen katile de tatbik edilmesini gerektirir. Eğer hür bir kimse, kendisi gibi bir hürü öldürmüşse, kısas, hürün mensup olduğu kabilenin liderine yahut ileri gelenlerinden bir kaçına değil, öldüren kimseye tatbik olunur. Ke-

za bir köle, başka bir köleyi yahut kadın, başka bir kadını öldürmüşse, ne öldüren kölenin efendisi, ne de kadının babası veya kardeşi, katillere bedel olarak öldürülür. Öldürülecek olanlar, öldürme fiilini bizzat işleyenlerdir.

Ayet-i kerimenin zahiri, açıkladığımız bu manaya delalet ederse de bir hürün bir köleyi veya bir kadını yahut bir kölenin bir hürü veya bir kadını yahut da bir kadının bir hürü veya bir köleyi öldürmesi hâlinde, kısasın tatbik edilip edilemeyeceği hususunda bazı tereddütlerin belirmesi mümkündür. Nitekim hür bir kimsenin bir köleyi öldürmesi hâlinde, hürün kısas ile öldürülüp öldürülemeyeceği hususunda imamlar arasında görüş ayrılığı belirmiş, Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ ve Dâvûd ez-Zâhirî, eğer köleyi öldüren efendisi değilse o hürün öldürülmesi gerektiğini ileri sürmüş, çoğunluk ise hürün öldürülmemesi görüşünde birleşmiştir. Fakat ayetin zahirî manası dışındaki anlayışta herhangi bir tereddüde sebep bulunmadığını da burada hemen belirtmek gerekir. Zira ayet-i kerime, cahiliye devrinde adil olmayan bir tatbikata son vermek ve insanlar arasındaki eşitliği sağlamak için indirilmiştir. Binaenaleyh ayetin özü, ruhu veya esası, eşitlik prensibi üzerine oturtulmuştur. Eğer bir hür, bir hürü öldürdüğü için üzerine kısas tatbik edilir de bir köleyi veya bir kadını öldürdüğü zaman kısastan kurtulursa, bu tatbikat, ayetin getirdiği eşitlik prensibine yahut onun ruhuna aykırı düşer. Bu sebepledir ki ayet-i kerimeyi, katil kim olursa olsun ve hür, köle veya kadın olarak kimi öldürürse öldürsün, yaptığı fiilin adalet üzere kendisine tatbik edilmesini emrettiği manasında anlamak gerekir. Eşitliğin esası budur. Buna göre, öldürülen kimsenin yakınları tarafından kısas talebinde bulunulur ve katilin öldürülmesi istenirse, bu ayet gereğince kısas hükmünün tatbiki farzdır. Fakat kısasa hükmedecek hâkimin kısas talebine cevap vermemesi ve katilin öldürülmesine hükmetmemesi, öldürülen kimsenin yakınlarında intikam duygusunun belirmesine, iki taraf arasında daha büyük kavganın çıkmasına ve daha çok kanın dökülmesine yol açar. Bu sebeple, hâkimin kısas talebini kabul etmesi, hem daha büyük fitnenin önlenerek emniyetin sağlanması, hem de ayet hükmünün yerine getirilmesi bakımından zaruri görülmüştür.

Allah Teâlâ, eşitliğin ve adaletin esası olan kısası Müslümanlara farz kıldıktan sonra, sonsuz rahmetinin tabii bir neticesi olarak af meselesine de işaret etmiş ve öldürülen kimsenin yakınları veya vârisleri tarafından kısası gerektiren öldürme fiilinden cüz'i de olsa bir şey affolunduğu takdirde, buna uyulmasının da vacip olduğunu bildirmiştir.

Ayet-i kerimede, kısas hakkından vazgeçip katili affetme salahiyetine sahip olan kimse, katilin kardeşi olarak zikredilmiş ve bununla öldürülenin vârisleri veya kısas talebinde bulunma hakkına sahip olan yakınları kast olunmuştur. Öldürülenle kan bağı olan bu kimselerin, katilin kardeşi olarak zikredilmesinden maksat ise öldürenle öldürülen arasında var olan din kardeşliğine işaret etmektir. Çünkü bir Müslüman, bir din kardeşini kasten öldürmüş olsa bile dinden çıkmış sayılmaz ve ikisi arasındaki din kardeşliği bozulmaz. Ayet-i kerimede bu kardeşliğe işaret edilmekle hem kardeşlerin birbirlerini öldürmek değil, birbirlerinin canlarını korumak zorunda oldukları gösterilmiş, hem de iki kardeş arasında öldürme fiili cereyan ettiği takdirde, öldürülen tarafın öldüren din kardeşlerini affetmeleri teşvik olunmuştur; çünkü suç ne kadar büyük olursa olsun, bu suçtan geçmek ve suçluyu bağışlamak kardeşliğin gereklerindendir. Nitekim Bakara suresinin 237. ayetinde, "Bağışlamanız takvaya daha yakındır." buyurulmuştur. Her ne kadar bu ayet, nikâhla ve mehirle ilgiliyse de bağışlama hükmü umumidir ve İslam'ın ruhuna uygundur.

Öldürülenin vârisleri tarafından kısastan vazgeçilip öldüren affolunduğu takdirde gerek af ve gerekse diyet tespiti, halk arasında maruf olan usulde yapılır. Vârislerin katili affetmeleri, onları hiçbir surette katile zulmetme hakkını kazan-

dırmaz. Bu sebeple, vârislerle hâkimin beraberce tespit edecekleri diyetin, katilin ödeme gücünün üstünde olmaması ve halk arasında bilinen miktarı aşmaması gerekir. Diyet böylece tespit olunduktan sonra, artık katilin de bunu güzellikle ödemesi, tespit edilen miktarı düşürmemesi ve ödeme şartlarını ihlal etmemesi icap eder.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki vârislerden birisi katili affeder, fakat diğerleri kısas üzerinde ısrar ederlerse hüküm, onu affeden vârisin hükmüne uygun olur. Çünkü ayet-i kerimede, "öldürülen taraftan katil lehine bir şey affolunursa" denilmiştir ki bunun, "katilin cüz'î bir affa nail olması" manasında anlaşılması gerekir.

İşte Allah Teâlâ'nın, katilin affı ve buna mukabil üzerine diyet tespiti hususunda şeriat olarak vazettiği bu hükmün, O'nun, kullarına getirdiği bir hafiflik, bir kolaylık ve bir rahmettir. İnsanlar arasındaki kardeşliği pekiştiren ve kan dökülmesini önleyen aftan daha üstün ve daha makbul hangi kolaylık ve hangi rahmet olabilir?

Bununla beraber, kim katili affettikten ve diyete rıza gösterdikten sonra, öldürülen yakınının intikamını almaya kalkışır ve böylece haddi aşarsa, işte o kimse için kıyamet günü mutlaka göreceği acısı büyük azap vardır. Öldürülen kimsenin yakınları arasında katili affetmeyen ve diyete razı olmayan kimseler bulunsa bile bunlar, onu affedip diyete rıza gösteren diğer yakınlarına uymak zorundadırlar. Aksi hâlde haddi aşmış ve elim azabı hak etmiş olurlar.

179 Allah Teâlâ, Araplar arasında cari olan öldürmeyle ilgili cahili âdetleri ortadan kaldırıp insanlar arasında adaleti sağlayacak kısası emrettikten, buna rağmen, affın onlar için daha büyük bir kolaylık ve daha büyük bir rahmet olduğunu beyanla onları affa teşvik ettikten sonra, dikkatleri tekrar kısasa çekmiş ve umumi olarak kısas hükmünün gönüllere daha iyi yerleşmesini ve cahili âdetlerin terkedilip bu hükme uyulmasını sağlamak maksadıyla, "Kısasta sizin için hayat vardır." demiştir.

Kısasta hayat bulunması, onun, insanların birbirlerini öldürmelerine engel olması dolayısıyladır. Zira öyle kimseler vardır ki diyetle iktifa etmezler ve düşmanlarını öldürmek için servetlerini harcadıkları gibi, fırsat bulunca onların kanlarını dökmekten de bir an geri kalmazlar. Hâlbuki böyle bir kimse düşmanını öldürdüğü takdirde, kendisinin de kısasla öldürüleceğini bilirse öldürmekten vazgeçer ve böylece, hem onun hayatını, hem de kendi hayatını kurtarmış olur. Bundan da anlaşılır ki gerek ona ve gerekse onun öldürmek istediği kimseye hayat veren yahut hayatlarını devam ettirmelerini sağlayan şey kısastır. Bu sebepledir ki Araplar arasında, kısasın faydasını anlatan, darb-ı mesel hâline gelmiş bir takım sözler söylenmiştir ki bunlardan bir kaçı şöyledir: *el-Katlu enfâ li'l-katli* (Öldürmek, öldürmenin en iyi önleyicisidir.); *Eksirû'l-katle liyukille'l-katle* (Öldürmeyi azaltmak için öldürmeyi çoğaltınız.); *Katlu'l-ba'zı ihyâun li'l-cem'i* (Bazısının öldürülmesi ceminin ihyasıdır.). Her üç meselde de tavsiye olunan veya emredilen öldürme fiili, kısasa delalet eder; kısasla öldürmenin tavsiye edilmesi ise zalimce öldürmeleri önlemek içindir. Ancak Kur'an-ı Kerim'in, "Kısasta sizin için hayat vardır." mealindeki ayetini, gerek üslup ve icazındaki üstünlüğü ve gerekse ihtiva ettiği mananın genişliği yönünden yukarıdaki mesellerle mukayese etmek elbette mümkün değildir.

Allah Teâlâ kısasın hikmetini beyan ettikten sonra, hitabını umumi olmasına rağmen akıl sahiplerine tahsis etmiş ve böylece, hayatın kıymetini ancak onların anlayabileceklerini ve onu ancak onların koruyabileceklerini göstermiştir. Çünkü kısasla ilgili hükmün sırrını ve hikmetini, topluma getirdiği sayısız faydaları anlayabilecek olanlar yalnız akıl sahibi olan ve doğruyu eğriden ayırt edebilen kimselerdir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, "Kısasta sizin için hayat vardır ey akıl sahipleri!" diyerek onları uyarmış ve kısasla ilgili hüküm üzerinde akıllarını kullanmalarını ve bu hükmün bütün inceliklerini öğrenmelerini emretmiştir. Zira baş-

kalarına tecavüzden sakınmanın ve kan dökmekten el çekmenin yolu budur. Nitekim Allah Teâlâ ayet-i kerimede, akıl sahiplerine kısasta hayat bulunduğunu hatırlattıktan ve onları akıllarını kullanmaya davet ettikten sonra, "Ta ki sakınasınız." buyurmuştur ki yapılan kötülüklerin kötü neticeler doğuracağını bilerek bunları yapmaktan sakınanların, ancak akıl sahipleri oldukları anlaşılır.

Allah Teâlâ, öldürme fiilinde tatbik olunması gereken kısasla ilgili hükmünü beyan ettikten sonra, yine ölümle ilgili olarak yeni bir hüküm getiren şu ayetleri indirmiştir:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا ۖ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا
عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ
خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

[180] İçinizden birine ölüm yaklaştığında, eğer mal bırakacaksa, Allah'tan sakınanlara bir hak olmak üzere, anaya, babaya ve akrabaya, bilinen bir şekilde vasiyette bulunması üzerinize farz kılındı.

[181] Kim vasiyet olunanı işittikten sonra onu değiştirirse, bunun günahı, onu değiştirenlerin üzerinedir. Allah, şüphesiz, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

[182] Bununla beraber, kim de vasiyet edenin hataya düşmesinden ve günah işlemesinden korkar da aralarını düzeltirse onun üzerine bir günah yoktur. Allah, şüphesiz çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

174. ayetin tefsirinde de işaret ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ, yiyeceklerle ilgili ilk hüküm ayetinden sonra, birbirini takip eden diğer ahkâm ayetlerini indirmiş ve böylece, Bakara suresi, Medine'ye hicretten sonra kurulan ilk İslam devletinin ve bu devletin idaresinde yaşayan Müslüman cemaatin, kaidelere bağlı bir nizam içinde teşekkülünü ve gelişip büyümesini sağlayan başlıca rehber olmuştur. Nitekim daha önceki ayet-i kerimelerde, gerçek Müslümanlığın ve gerçek itaatin tarifi yapılıp şartları gösterildikten sonra, bu vasıftaki Müslümanların tatbikinde güçlük çekmeyecekleri kısas hükmü vazedilerek, herhangi bir kimsenin kasıtlı olarak bir başkasını öldürmesi hâlinde katilin de ceza olmak üzere öldürülmesi emredilmiştir. Böylece hem eskiden beri Araplar arasında cari olan haksız öldürm[illegible]laylarına son verilmiş, hem de Müslümanların kanun olarak uyacakları ve uygulayacakları adaletli bir hüküm getirilmiştir.

Gerek bir kimsenin zulmen öldürülmesi ve gerekse onu öldüren kimseye kısas hükmünün uygulanması, ölümle ilgili konulardır ve her ikisi de ölümün bir çeşididir. Konu ölüm olunca, bu konuyla ilgili yeni bir hükmün getirilmesi kadar tabii bir şey olmaması gerekir. İnsan, ister başkası tarafından öldürülmüş olsun, ister kısasla öldürülsün ve hatta ister ölümü tabii olsun, ölümünden önce yapması gereken bazı işler vardır. İşte, Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimelerle, ölümü yaklaşan ve bırakacak malı olan kimselere, ölmeden önce yapmaları gereken bir işi bildirmiş ve bırakılan maldan vasiyette bulunmayı farz kılmıştır. Böylece, kısas ayetiyle cemiyet ve fertler zulmen öldürülüp telef olmaktan korunurken, vasiyet ayetiyle de malın belirli kimseler elinde kalıp akraba ailelerin fakirlik yüzünden yıkılıp dağılmaları önlenmiştir.

Allah Teâlâ, vasiyetle ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

[180] İçinizden birine ölüm yaklaştığında, eğer mal bırakacaksa, Allah'tan sakınanlara bir hak olmak üzere, anaya, babaya ve akra-

baya, bilinen bir şekilde vasiyette bulunması üzerinize farz kılındı.

181 Kim vasiyet olunanı işittikten sonra onu değiştirirse, bunun günahı, onu değiştirenlerin üzerindedir. Allah şüphesiz hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

182 Bununla beraber, kim de vasiyet edenin hataya düşmesinden ve günah işlemesinden korkar da aralarını düzeltirse, onun üzerine bir günah yoktur. Allah, şüphesiz çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

180 Ayet-i kerimeden açıkça anlaşılmaktadır ki kim, kendisinde beliren hastalık, bitkinlik ve yaşlılık gibi çeşitli emarelerle ölümün kendisine yaklaştığını hissederse, geride bırakacağı malını, anasına, babasına ve yakın akrabasına vasiyet etmesi, onun üzerine farz kılınmıştır. Ancak bu vasiyetin, çok az veya çok fazla olması dolayısıyla hoşnutsuzluğa ve itiraza yol açmayacak şekilde yapılması gerekir. Böyle bir vasiyet, Allah'tan sakınanların üzerine bir hak veya bir borç olarak yazılmıştır.

Ayet-i kerimede "mal" karşılığında "hayr" kelimesi kullanılmış ve "ölüm yaklaştığında, eğer hayır bırakacaksa..." buyurulmuştur. Hayr, lügatte, mal manasına gelirse de umumiyetle, servet manasında ve çok mal hakkında kullanılmıştır. Nitekim bir adam Hazreti Aişe'ye gelip, "Ben vasiyet etmek istiyorum." dediği zaman Hazreti Aişe, malının miktarını ve ailesinin kalabalık olup olmadığını sorup öğrendikten sonra, 'Allah Teâlâ, "Eğer hayr bırakacaksa." buyuruyor; senin malın ise az; onu da ailene bırak.' demiştir. (Hadis için bkz. Beyhakî, *Sünen*, VI. 270). Bundan da anlaşılıyor ki sahabe devrinde hayr kelimesinin delalet ettiği mana, çok maldır. Ancak malın hangi miktara ulaştığı zaman hayr sayılacağı, zaman ve örfe göre değiştiği için, bu hususta kesin bir ölçü vermek mümkün değildir. Basit bir misalle açıklamak gerekirse evi barkı olmayanların yaşadığı fakir bir muhitte, başını sokacak bir kulübesi olan kimse, o muhit için hayr sahibi addedilebilirse de villa ve konak sahipleri yanında ona hayr sahibi demek mümkün değildir. Buna göre, ayet-i kerime, servet sahibi olanlara vasiyeti farz kılmıştır. Bununla beraber, şuna da işaret etmek gerekir ki hayrı, zengin olsun fakir olsun, öldüğü zaman geride bıraktığı az veya çok malla tefsir edenler de olmuştur.

Ayet-i kerime, ölümü yaklaşan kimseye vasiyeti farz kılmış olmakla beraber, miras ayetleri indirildikten ve Hazreti Peygamber veda haccında, "Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Binaenaleyh vârise vasiyet etmek yoktur." hadisini buyurduktan sonra (hadis için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II. 103; Tirmizî, *Sünen*, IV. 433; Nesâî, *Sünen*, VI. 247, İbn Mâce, *Sünen*, II. 159; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, IV. 186, 187; V. 266), vasiyet hükmünün neshedildiğini ileri sürenler olmuş (neshle ilgili olarak İbn Abbâs'tan nakledilen bir haber için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II. 103) ve bu konuda görüş ayrılığı belirmiştir.

Nisâ' suresin 11-12. ayetlerinde, ölen bir kimsenin eşi, erkek ve kız çocukları, anası, babası, erkek ve kız kardeşleri varsa yahut bunlardan bazısı var, bazısı yoksa ölenin geride bıraktığı malın, onun yakınları arasında, belirli miktarlarda taksimi emredilmiştir. Buna göre, ana ve baba, kendileri için tespit edilmiş miktarda mala hak sahibidirler ve dolayısıyla bunlara vasiyetle mal bırakmaya gerek yoktur. Hâlbuki yukarıdaki ayet-i kerimeyle, kalan maldan anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyet etmek farz kılınmıştır.

İşte, miras ayetleriyle vasiyet ayetinin zahirî manaları arasındaki bu farklılık ve Hazreti Peygamber'in yukarıda işaret ettiğimiz, "Vârise vasiyet yoktur." hadisi, vasiyet ayeti hakkında değişik görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bu görüşleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Vasiyet ayeti, miras ayetlerinden önce nazil olmuştur. Bu ayetle umumi manada anaya, babaya ve yakın akrabaya vasiyet farz kılınmıştır. Fakat miras ayetleri nazil olup anaya, babaya ve yakın akrabaya düşen mal miktarı belli olunca di-

ğer ayetin hükmü kalkmış olmaktadır. Yani ayet mensûhtur. Hazreti Peygamber'in mezkûr hadisi de buna delalet eder.

2. Vasiyet ayetinin, sadece miras ayetlerinde ismi geçen ana ve babayla ilgili kısmı mensûhtur; fakat verese arasında olmayan ve dolayısıyla malda hakkı bulunmayan yakın akrabaya vasiyet hükmü muhkemdir. Kısacası ayetin bir kısmı neshedilmiş olsa bile, diğer kısmı neshedilmemiştir.

3. Vasiyet ayeti miras ayetiyle neshedilmemiştir; muhkem bir ayettir ve dolayısıyla vasiyet vaciptir. Kanaatimizce ayeti kerimeyi mensûh addetmek veya miras ayetleriyle vasiyet hükmünün tamamen kaldırıldığını ileri sürmek mümkün değildir. Her ne kadar Hazreti Peygamber, "Vârise vasiyet yoktur." buyurmuş ise de bu, vâris olmayana da vasiyet edilemeyeceği manasında değildir. Miras ayetleri, sadece ölenin malından miras alabilecek akrabayı saymış, fakat bazı akrabayı zikretmemiştir. Anaya, babaya gelince, bunların daima mirasçılar arasında bulunmadığı da görülmektedir. Mesela Müslüman bir kimsenin anası babası Müslüman değilse, bunları verese arasında saymak mümkün değildir. Bununla beraber Allah Teâlâ, Ankebût suresinin 8. ayetinde onlara iyi muamele edilmesini ve fakat şirke davet etmeleri hâlinde onlara itaat edilmemesini emretmiştir. Bu iyi muamele arasında, kâfir bile olsalar, anaya babaya Müslüman evlâdın, malından bir miktarını –bu miktar sülüsten (üçte bir) fazla değildir– vasiyet etmesine engel olacak hiçbir hüküm yoktur. Buna göre, ayet-i kerimedeki anaya, babaya vasiyeti farz kılan emrin miras ayetiyle nesholunduğunu düşünmek doğru görülemez. Keza verese arasında zikredilmeyen akraba da böyledir ve onlara da vasiyette bulunmak bu ayetin hükmüdür. Diğer taraftan, selef arasında, vârislerden bazısına vasiyet etmeyi caiz görenler bile vardır. Ölen adamın, birisi zengin, diğeri fakir ve çeşitli sebeplerle çalışıp kazanmaktan âciz iki oğlu varsa, fakir olanı korumak için ona, miras dışında vasiyetle mal bırakmak da miras ayetinin hükmüne aykırı değil, fakat İslam'ın eşitlik prensibine uygundur. Zira miras ayetlerinde zikredilen vârislere tahsis olunan miktarların, vârislerin maddi yönden eşit olmalarına göre tespit edildiğini düşünmek yanlış olmaz; çünkü İslami adalet bunu gerektirir. Bununla beraber, vârislerden bazılarının çalışıp kazanamaz durumda olmaları sebebiyle bu eşitlik bozulmuşsa, vasiyetle bunu telafiye çalışmak da önce onların yakınlarına düşer. Miras ayetleriyle tespit olunan miktarların, halleri, vakitleri eşit vârisler için söz konusu olduğu düşünülür ve fakir bir vârise ayrıca vasiyette bulunulursa, bu tatbikat, Hazreti Peygamber'in, "Vârise vasiyet yoktur." hadisine de aykırı düşmez. Çünkü Hazreti Peygamber bu hadisiyle, miras ayetlerini beyan etmiş, fakir ve muhtaç olan bir vârise vasiyet edilemeyeceği hususunda bir hüküm getirmemiştir. Burada, hadis kitaplarında yer alan sahih bir hadise de işaret etmekte fayda vardır. Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Vasiyet etmek istediği bir şeyi bulunan Müslüman kimseye, vasiyeti yanında yazılı olarak bulunmadıkça, iki gece bile yatması caiz değildir." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 186; Müslim, *Sahîh*, III. 1249).

Netice itibariyle, vasiyet ayetini miras ayetleriyle neshedilmiş saymak yerine, birbirlerini beyan edip tamamladıklarını kabul etmek, vasiyet ayetinin ibaresinde görülen üslup ve bilhassa, "Üzerinize farz kılındı." denildikten sonra, bunu teyit etmek için zikredilen, "Allah'tan sakınanların üzerine bir hak olarak." ibaresinin gelişi, böyle bir hükmün bir kaç sene içinde neshedilmiş olabileceği düşüncesini zayıflatmaktadır. Bununla beraber, doğrusunu şüphesiz en iyi Allah bilir.

181 Allah Teâlâ, anaya, babaya ve akrabaya vasiyeti, kendisinden sakınanlara bir borç olmak üzere farz kıldığını beyan buyurduktan sonra, bu vasiyeti işitip de ondan hoşnut olmayan kimsenin onu değiştirmesini menetmiş, böyle bir değişiklik yapıldığı takdirde, bunun günahının, onu değiştirenin üzerine olacağını bildirmiştir. Bundan da anlaşılmaktadır ki bir kimse ölümün-

den önce vasiyette bulunursa ölümünden sonra vârislerin vasiyet hükümlerine aynen uymaları şarttır. Vasiyette bulunmak, vasiyet edeceği malı olan kimseye nasıl bir borç olarak farz kılınmışsa, o vasiyete uymak da geride kalan vârisler için borçtur ve hiç kimsenin bu vasiyette değişiklik yapmaya hakkı yoktur. Bununla beraber, herhangi bir kimse onu değiştirirse, Allah, şüphesiz bu değişiklik için kimin ne söylediğini ve kimin ne yaptığını çok iyi bilir ve değişiklik yapanı, işlediği bu günahtan dolayı cezalandırır.

182 Şu da var ki vasiyette bulunacak kimsenin, maruf usuller dışında vasiyet etmesinden ve böylece, hak ve adalet ölçülerini aşarak vârislerin şikâyetine yol açacak bir vasiyette bulunmasından korkarsa, onun hataya düşmesini ve günaha girmesini önlemesinde ve vasiyette bulunanla vârisler arasını bulup düzeltmesinde herhangi bir beis, herhangi bir günah yoktur. İyi niyet ve temiz duygularla böyle bir girişimde bulunan kimsenin gayretiyle hatalı olan vasiyette değişiklik yapılsa bile, bu değişiklik, bir önceki ayette sözü edilen ve günaha yol açan değişiklikten tamamıyla farklıdır. Birincisi, hak olan bir vasiyetin değiştirilmesi dolayısıyla günahı gerektirdiği hâlde, ikincisi, adil olmayan bir vasiyetin adalet çerçevesi içine sokulması ve vasiyette bulunanın hataya düşmekten ve günah işlemekten korunması gayesine matuf olması dolayısıyla günahı değil, belki Allah'ın ecr u sevabına vesile olur. Nitekim ayetin sonunda, Allah Teâlâ'nın çok bağışlayıcı ve çok esirgeyici olduğu beyan edilmiştir ki bunda, vasiyeti hakka uygun bir şekilde değiştirmeye ve vasiyet edenle verese arasını bulup düzeltmeye teşebbüs edenlerin Allah'ın mağfiretine mazhar olacaklarına ve sevap kazanacaklarına açık bir işaret vardır.

Allah Teâlâ, vasiyetle ilgili hükmünü beyan ettikten ve onu çok mal sahibi olan kimselere farz kıldıktan sonra, İslam'ın, üzerine bina kılındığı ana temellerinden biri sayılan oruç ibadeti hakkındaki hükümlerini bildirmiş ve onu da Müslümanlara farz kılmıştır. Böylece, kısas ayetiyle toplumun, vasiyet ayetiyle ailenin ve nihayet oruç ayetiyle de ferdin yaşayışı belirli bir düzen içine alınmış olmaktadır. Zira oruçta, nefis terbiyesi yönünden, hiçbir ibadette bulunmayan bir üstünlük vardır. Ailenin ve toplumun ıslahı da onları meydana getiren fertlerin nefis yönünden terbiye edilmiş olmalarına bağlıdır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, ahkâm ayetleriyle, toplum ve aile düzenini temin ederken, fertlerin nefis terbiyesini sağlamak için de orucu Müslümanlara farz kılmış ve şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا
مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ
مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ
الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ
وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا
الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ
أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

183 Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı; ta ki korunasınız.

184 Sayılı günler... İçinizden kim hasta yahut seyahatte olursa, (tutamadığı günleri) başka günlerde tutsun. Gücü yetmeyenlere de bir yoksulu doyuracak fidye gerekir. Fakat kim gönül rızasıyla hayır işlerse, bu, kendisi için daha iyidir. Ve oruç tutmanız, eğer bilirseniz, sizin için hayırlıdır.

185 (O sayılı günler) Ramazan ayıdır ki insanlara doğru yolu gösteren, hidayeti ve doğruyla eğriyi birbirinden ayırıp açıklayan bir rehber olmak üzere, Kur'an işte bu ayda indirilmiştir. Bu sebeple içinizden her kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun. Her kim de hasta yahut seyahatte olursa, (tutamadığı günleri) başka günlerde tutsun. Allah, müddeti tamamlamanız, sizi doğru yola iletmesine karşılık O'nu yüceltmeniz ve böylece şükretmeniz için size kolaylığı ister; güçlüğü istemez.

186 (Ey Muhammed!) Kullarım sana benden sorarlarsa ben, şüphesiz onlara yakınım. Bana dua edenin, dua ettiği zaman, duasını kabul ederim; o hâlde onlar da benim davetimi kabul etsinler ve bana inansınlar; ola ki doğru yolu bulurlar.

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimelerle Ramazan orucunu Müslümanlara farz kılmıştır. Ancak orucun farz oluşu, sadece Müslümanlara has bir keyfiyet değildir. Ayet-i kerimede kimlikleri belirtilmemiş olsa bile, geçmiş milletlere de orucun farz kılındığı açıklanmış ve böylece, yaratılıştan bu yana, Allah Teâlâ'nın, peygamberleri vasıtasıyla tebliğ ettiği dinin, esas ve gaye yönünden birliği bir defa daha teyit olunmuştur. Eski Mısırlılarda, Yunan ve Romalılarda oruç, maruf ve meşhurdu. Hatta yine putperest olmalarına rağmen Hindular arasında bile yaygındır. Tevrat ve İncil'de orucun farz kılındığını gösteren açık ve kesin emirlere rastlanmasa bile, Musa (as.) ve İsa'nın (as.) kırk gün oruç tuttuklarını belirten, (mesela bkz. Tevrat, Çıkış, 35/27; I, Matta, 4/2) yahut orucu ve oruçluyu metheden sözler görmek mümkündür. Mesela Matta İncilinde (6/16-17), "Ve oruç tuttuğunuz zaman, ikiyüzlüler gibi surat asmayın; zira onlar, oruç tuttuklarını insanlar görsünler diye suratlarını asarlar. Fakat sen, oruç tuttuğun zaman başına yağ sür ve yüzünü yıka..." denilmiştir. Hıristiyanların en meşhur oruçları fısh denilen hamursuz bayramından önce tuttukları, Musa (as.) tarafından, daha sonra da İsa (as.) ve havarileri tarafından tutulan oruçtur. Bundan başka, çeşitli mezheplere mensup kilise ileri gelenleri tarafından konulan oruç şekilleri de vardır. Bütün bunlar, orucun çok eski milletlerce de bilindiğini göstermektedir ki yukarıdaki ayet-i kerimelerde de buna işaret edilmiş ve "Oruç, sizden öncekilere de farz kılınmıştı." denilmiştir. Ancak diğer milletlerde, farz kılınışındaki gayesi ve hikmeti unutulan yahut din adamları tarafından gayesinden saptırılarak keyfî bir takım yasaklamalarla nefse işkence vasıtası hâline getirilen oruç, Medine'ye hicretin ikinci senesinde yeni bir İslam toplumunun vücut bulmasından sonra, bu toplumun daha çok ve daha çabuk gelişip kuvvetlenmesi için, nefisleri terbiye ederek Allah'a daha fazla yaklaştırmak maksadıyla nihai olarak yeniden farz kılınmıştır. Yukarıdaki ayet-i kerimelerde, orucun Müslümanlar üzerine yazılmış bir borç olduğu bildirilirken, onun gaye ve hikmeti de açıklanmıştır. Bununla beraber, orucun nefislere bir işkence vasıtası olmaması için, oruç tutmaktan âciz kalanlara bir takım kolaylıklar getirilmiş ve bu gibi kimselerin, oruç tutamadıkları zamanlarda yapmaları gereken işler gösterilmiştir. Bu husus, İslam dininin güçlük dini değil, kolaylık dini olduğunu, ayet-i kerimede de belirtildiği gibi Allah'ın kulları için güç-

lüğü değil, kolaylığı murat ettiğini gösteren en açık delillerden biridir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

183 Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı; ta ki korunasınız.

183 Allah Teâlâ, mü'minlere hitap ederek, orucun, geçmiş milletlerin mü'minlerine farz kılındığı gibi kendilerine de farz kılındığını beyan buyurmuş ve böylece, Müslümanlarla geçmiş milletlerin mü'minleri arasında bir benzetme yapmıştır. Ancak bu benzetme, sadece orucun farz kılınışıyla ilgili olup, şekli, mahiyeti ve sayısıyla ilgili değildir. Çünkü geçmiş milletlere farz kılınan orucun sayısı, şekli ve mahiyeti hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır ve bizim bu hususta sahip olduğumuz herhangi bir bilgi yoktur. Bununla beraber, Meryem suresinin 26. ayetinde, Rabbinin emriyle bir çocuk sahibi olan Meryem'e, "Ben, Rahmân'a oruç adadım; bugün hiçbir insanla konuşmayacağım." demesi emrolunmuş ve yemekten, içmekten ve cinsî münasebetten uzak durmak yanında, konuşmamak da orucun şartı olarak zikredilmiştir. Buna göre, eğer konuşmamak, geçmiş milletlere farz kılınan orucun şartlarından biriyse, bu orucun Müslümanlara farz kılınan oruçtan farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Mamafih ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi oruç, eski milletlere farz kılındığı gibi Müslümanlara da farz kılınmıştır; fakat eskilere farz kılınan orucun mahiyeti ve miktarıyla, Müslümanlara farz kılınan orucun miktar ve mahiyeti arasında benzerlik bulunup bulunmaması söz konusu değildir.

Allah Teâlâ, orucu Müslümanlara farz kıldığını beyan ettikten sonra, orucun farz kılınışının sebep ve hikmetini açıklamış ve "Ta ki korunasınız." buyurmuştur. Bundan da anlaşılmaktadır ki oruç, insanın korunması için farz kılınmıştır.

Bizim "korunmak" manasını verdiğimiz *ittika* kelimesi, büyük olsun küçük olsun her türlü günahtan ve her çeşit kötülükten sakınarak Allah'ın emirlerine uymak ve ubudiyet zevkine vararak Allah'a kulluk görevini hakkıyla yerine getirmek manasındadır. Buna göre, ayet-i kerimeyi şöyle açıklamak mümkündür: "Büyük küçük her türlü günahtan ve her çeşit kötülükten sakınmanız ve ilahî emirlere uyarak ubudiyet zevkine varmanız için, sizden öncekilere oruç nasıl farz kılındıysa, size de farz kılındı."

Oruç yahut ayet-i kerimedeki asıl ifadesiyle *savm* veya *sıyâm*, bir şeyden mutlak surette el çekmek, nefsi meylettiği şeylerden uzak tutmak demektir ki *buna imsâk* de denir. Nefsin meylettiği şeyler ise insan yaratılışının tabii bir neticesi olarak, başlıca iki kaynaktan zuhur eder. Bunlardan birisi karın şehveti, diğeriyse cinsî şehvettir. İnsan, çok defa bu iki şehvetin tesiri altında kalır ve eğer nefsini bunların baskısından kurtaramazsa, onların esiri olarak her türlü kötülüğü yapmaya müsait hâle gelir. Böyle bir kimsenin içinde, artık din duygusuna, Allah korkusuna ve peygamber sevgisine yer yoktur. Bu kimselerin bütün benliğini, karın şehvetini tatmin edecek mal hırsıyla, cinsiyet şehvetini yatıştıracak kadın sevgisi kaplamıştır. Ne var ki insan, bunlara sahip oldukça, hırsı yenilenir ve daha fazlasını elde etmeye çalışır.

Oruç, insanı bu türlü şehvetlerden koruyan ve onun Allah'a daha çok yaklaşmasını sağlayan bir ibadettir. Nitekim Hazreti Peygamber bir hadisinde, "Oruç kalkandır." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 226). Aynı hadisin Nesâî tarafından nakledilen bir rivayetinde ise (bkz. *Sünen*, IV. 167), oruç, savaşta, insanı ölümden koruyan bir kalkana benzetilmiş ve onun, cehennem ateşinden koruduğu belirtilmiştir. Filhakika orucun manası, şehvetlerden el çekmek ve onları azaltıp yok etmek olunca, oruç tutan insan onun sayesinde cehennem ateşine götürecek kötülüklerden uzak kalmış ve dolayısıyla kendisini ateşe karşı korumuş olur. Bu sebepten oruç, bir savaş-

ta, kılıç ve mızrak darbelerine karşı insanı koruyan kalkan gibidir.

Ancak, savaşta kullanılan kalkan, kılıç ve mızrak darbelerine dayanıklı olduğu sürece koruyuculuk görevini yapabilir. Kâğıttan, mukavvadan veya tahtadan yapılmış bir kalkan düşünülemez; çünkü bunların, insanı kılıca karşı koruması mümkün değildir. Bunun gibi, orucun da insanı cehennem ateşinden koruyabilecek derecede sağlam olması gerekir.

Orucun sağlamlığı ise onun ihlasla tutulmuş olmasına bağlıdır. Oruç, ancak böyle tutulduğu zaman insanın şehvetini kırar ve onu kötülüklerden alıkor. Eğer insan, hem oruç tutar, hem de elini kötülüklerden çekmezse, bu oruç, ihlâsla ve Allah için tutulmuş bir oruç değildir. Nitekim Hazreti Peygamber bir hadisinde, "Kim yalan söylemeyi ve yalanla iş görmeyi terk etmezse, Allah, o kimsenin yemesini ve içmesini terk etmesine bakmaz." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 222). Oruçta ihlâs, ayet-i kerimede zikredilen ittika ile gerçekleşir. Yani Allah'tan korkarak her türlü kötülükten sakınmak ve O'na tam bir imanla ibadet etmek. Bu gayeye yönelmeyen oruç, insanı en küçük kötülükten bile koruyamaz.

Allah Teâlâ, orucu, insanların kötülüklerden el çekip Allah'a daha çok yaklaşmaları için farz kıldığını beyan ettikten sonra sayılı günlerde oruç tutmaktan âciz kalanlara bazı kolaylıklar getirmiş ve şöyle buyurmuştur:

[184] Sayılı günler... İçinizden kim hasta yahut seyahatte olursa, (tutamadığı günleri) başka günlerde tutsun. Gücü yetmeyenlere de bir yoksulu doyuracak fidye gerekir. Fakat kim gönül rızasıyla hayır işlerse, bu, kendisi için daha iyidir. Ve oruç tutmanız, eğer bilirseniz, sizin için hayırlıdır.

184 Oruç tutulacak günler, belirli ve sayılı günlerdir. Bir sonraki ayette de açıklanacağı üzere bu günler, Ramazan ayının günleridir. Binaenaleyh bunlar, gözde büyütülecek, usanç duyulacak veya bıkkınlık getirilecek kadar çok değildir. Böyle olmasına rağmen, o bir aylık oruç günlerinin Allah katındaki değeri çok büyüktür; insanlara faydası ise sayılamayacak kadar çoktur.

Bununla beraber oruç tutamayacak kadar hasta olan yahut bir yolculuk dolayısıyla evinden ve memleketinden uzaklaştığı için oruç tutmakta güçlük çekeceğini hisseden kimseler, sayılı günlerde tutamadıkları oruçlarını, Ramazandan sonraki günlerde tutup tamamlasınlar. Yaşlılık dolayısıyla artık oruç tutmaya hiç gücü yetmeyecek olanlar yahut hiç geçmeyecek bir hastalığa müptela olup oruç tutmaktan ümitlerini kesenler ise sayılı günlere ait oruç borçlarını fidye vererek ödesinler. Fidye ise ortalama olarak, kişinin bir günlük yiyecek miktarıyla bir yoksulu doyurmaktır.

Görüldüğü gibi oruç, bir ibadet olarak Müslümanlara farz kılınmasına rağmen hasta, yolcu ve güçsüz kimseler için de bazı kolaylıklar getirilmiş, bu gibilerin halleri ne olursa olsun kendilerinden oruç tutmaları istenmemiştir. Onlara bu kolaylığın tanınması, orucun nefse eziyet etmek için bir vasıta olmadığını ve nefis terbiyesinin, ona eziyet etmekle hiçbir ilgisi bulunmadığını gösteren en açık delili teşkil eder.

Hasta kimseye, sayılı günlerde oruç tutmaması için verilen ruhsat, hastalığın şiddet derecesiyle sınırlandırılmamış yahut hastalığı hafif olanlara oruç tutmaları emredilmemiştir. Çünkü bilinmektedir ki bazı hastalıklarla birlikte oruç güç gelmese bile, hastalığın artmasına veya hastalık süresinin uzamasına sebep olabilir. Bu ise orucun hikmetine ve Allah Teâlâ'nın hastalara kolaylık olmak üzere tanıdığı ruhsata aykırıdır. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki bu ruhsat, bir takım kimseler için oruçtan kaçıp kurtulma vesilesi de değildir; zira ruhsatın istismarı takvaya aykırıdır.

İbadetler arasında yalnız oruç, içine riya karış-

madan yapılan bir ibadet sayılır; çünkü o, namaz ve zekât gibi fiil ve hareketlerle zahir olan bir ibadet değildir. İnsanın, yatıp kalkmasından namaz kıldığı anlaşılırsa da bunun ibadet veya gösteriş maksadıyla kılındığını anlamak mümkün değildir. Fakat oruç tutulduğu, fiil ve hareketlerden anlaşılmaz. O, sadece kalbe taalluk eden bir ibadettir ve gayesi takvadır. Nitekim Hazreti Peygamber'in, Rabbinden naklettiği bir hadis-i kudsî'de, "Oruç, yalnız benim için yapılan bir ibadettir ve onun mükâfatını vermek de bana aittir." buyurulmuştur. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 226). Bu sebeple insan, oruç tutmak isterse bunu sırf Allah için yapmak zorundadır. Fakat hastalığını bahane ederek ruhsat hükmünden faydalanmayı ve oruçtan kaçıp kurtulmayı düşünürse, zihnini boşuna yormuş olur. Zira kendisini oruç tutmaya zorlayan bir kuvvet bulunmadığı inancına sahip olduğu anlaşılan böyle bir kimsenin ruhsata sığınması gereksizdir. Netice olarak şunu ifade edebiliriz ki oruç, bir evvelki ayette de açıklandığı gibi, insanı büyük küçük her türlü günahtan uzaklaştırmak ve Allah'a ibadet etme zevkini ona kazandırmak için farz kılınmıştır. Nefsini bu yolda terbiye etmek isteyen kimse, Allah'ın bu emrini severek yerine getirir. Bununla beraber, eğer kendisinde bir hastalık belirirse, oruç tutup tutmamak hususundaki fetvayı yine kendi nefsinden ister. Oruç tuttuğu takdirde, kendisine güç gelecekse veya güç gelmese bile hastalığını artırmasından yahut süresini uzatmasından korkarsa, başka günlerde kaza etmek şartıyla oruç tutmaktan vazgeçer; çünkü Allah ona bu ruhsatı vermiştir. Eğer orucun hastalıkla birlikte kendisine zarar vermeyeceğine ve nefsine güç gelmeyeceğine inanırsa, sayılı günlerde orucunu tamamlar. Fakat hiçbir surette ruhsata oruçtan kaçıp kurtulma çaresi olarak başvurmaz. Bu konuda bilmesi gereken husus şudur ki Allah'ın, onun tutacağı oruca ihtiyacı yoktur; tutarsa kendisine, tutmazsa, yine kendisinedir.

Yolculuk da böyledir. Hazreti Peygamber'in sünnetiyle sabit olmuştur ki kendisi, üç gün veya üç fersah sürecek bir yola çıktığı zaman, namazını kısaltıp misafir namazı kılmıştır. Namazın kısaltılmasına sebep olan bu mesafe, aynı zamanda, orucu terk etmek için de sebep sayılır. Buna göre, eğer insan, üç günlük bir yola çıkacak olursa, orucunu daha sonraki günlerde kaza etmek şartıyla terk edebilir. Yolculukta orucun yenmesinde bu mesafeye itibar edilmiş, zaman veya bu mesafenin en süratli vasıtalarla katedilmiş olması nazarı dikkate alınmamıştır.

Çok oruç tutmakla tanınan sahabilerden Hamza el-Eslemî, Hazreti Peygamber'e, seferde oruç tutup tutmayacağını sormuş, Hazreti Peygamber de ona, "İster tut, ister tutma." demiştir. Aynı hadisin başka bir rivayetinde ise Allah Teâlâ'nın ruhsatını hatırlatarak ona uymanın daha güzel olduğunu, bununla beraber tutmak isteyene de günah olmayacağını söylemiştir. (Hadisin muhtelif rivayetleri için bkz. Müslim, *Sahîh*, II. 789-790).

Rivayet edilen pek çok hadisten anlaşıldığına göre ashab, Hazreti Peygamberle birlikte bir yolculuğa çıktıkları zaman, bir kısmı oruçlu, bir kısmı da yolculuk dolayısıyla oruca niyet etmemiş olurdu; fakat bu durum, hiç kimse tarafından yadırganmaz, kimse kimseyi ayıplamazdı. Ancak, ne zaman bir güçlük belirir ve oruçlu olanlarda fazlaca bir halsizlik görülürse, Hazreti Peygamber hepsine orucu bozmalarını emreder, beraberce iftar ederlerdi.

Bu konuda mezhep imamlarından değişik görüşler nakledilmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî, oruç tutacak gücü kendisinde hisseden ve herhangi bir meşakkatle karşılaşmayacağından emin olan kimseler için oruç tutmanın daha iyi olduğunu, Ahmed ibn Hanbel ve Evzâî ise ruhsatla amel edip oruç tutmamak gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Yaşlılık veya müzmin bir hastalık sebebiyle, ömrünün geri kalan kısmında hiç oruç tutamayacak olanlara gelince, bunların da borçlu kal-

mamaları için ayet-i kerimeyle ayrı bir kolaylık getirilmiş ve "Gücü yetmeyenlere de bir yoksulu doyuracak fidye gerekir." denilmiştir.

Ayet-i kerimede "oruca gücü yetmeyenler" manasında *yutîkûnehû* ibaresi zikredilmiştir. Her ne kadar itâka, bir şeye gücü yetmek, dayanmak manasına gelirse de bu mana içerisinde bir de zorluk vardır ve bir şeye zor dayanmak, dayanabilmek için zorlanmak ve hatta böyle olmasına rağmen dayanamamak manası vardır. İşte bu manada Allah Teâlâ, yaşlılık veya müzmin hastalık sebebiyle oruca zor dayanacak veya dayanamayacak kadar güçlük çekecek ve ölünceye kadar da oruç tutacak gücü kendinde bulamayacak kimselere fidyeyi vacip kılmıştır. Bu fidye, oruç tutmadığı her bir gün için bir yoksulu doyurmaktır. Ancak, bu yoksula vereceği bir günlük yiyecek veya yiyecek karşılığı para, kendisini veya ailesinden herhangi birisini doyuran yiyecekten veya karşılığı olan paradan daha az olmamalıdır. Zengin bir kimse, her gün kendisini ve ailesini kalitesi yüksek ve çeşitli yiyeceklerle doyururken fidye olarak yoksula vereceği yiyeceğin kalitesini düşürür, çeşidini ve miktarını azaltırsa, üzerine vacip olan fidyeyi vermiş olmaz ve dolayısıyla oruç borcunu da ödemiş sayılmaz.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki bazı tefsirler, oruca güç dayanabilecek, oruç tuttuğu takdirde çocuğunu besleyemeyecek hamile ve emzikli kadınlarla, ailesinin geçimini temin etmek için ağır ve güç işlerde çalışan ve bu işi seneler boyu devam ettirmek zorunda olan işçileri de ayetin bu hükmü içerisinde mütalaa etmişler ve bu gibilerin oruç tutmaya güçleri yetmediği takdirde fidye vermek suretiyle oruç borcunu ödemiş olacaklarını belirtmişlerdir. Ancak, hamile ve emzikli kadınların, oruca hiç gücü yetmeyen ve ileride de kaza etmesi mümkün olmayan yaşlılar grubu içinde sayılıp sayılamayacakları mezhep imamları arasında ihtilaflı bir konudur. İmam Şâfiî'ye göre, hamile ve emzikli kadınların da yaşlılar gibi oruç tutamamaları hâlinde fidye ödemeleri, ayrıca tutamadıkları orucu da kaza etmeleri gerekir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise hamile ve emzikli kadınlar, hasta kimseler grubuna girerler ve onlar gibi oruçlarını sadece kaza ederler. Zira fidye, yaşlı olup da ileride orucu kaza etme ihtimali bulunmayan kimseler içindir. Kaza ise özrü dolayısıyla oruç tutamayan, fakat bu özür kalktıktan sonra oruç tutabilecek gücü kazananlara mahsustur. Hamile ve emzikli kadınlarda, hamilelik ve emzikli olmak muvakkat birer özürdür. Hamilelik bittiği ve kadın emzikli olmaktan çıktığı zaman oruç tutabilecek duruma gelmiş olur ve özürlü iken tutamadığı oruçlarını kaza eder. Fidyeyle birlikte kaza ise hiç mümkün değildir; çünkü gerek fidye gerekse kaza, ayrı ayrı orucun bedelleridir. Bir oruca iki ayrı bedel ödemek doğru görülemez. Netice olarak, şuna işaret edebiliriz ki hamile ve emzikli kadınların oruç borçlarını ödeme şekli üzerinde görüş ayrılığı bulunsa bile, bunların da ruhsata tabi oldukları hususunda herhangi bir tereddüt yoktur.

Eğer orucun, insan nefsine eziyet etmek, oruç tutana veya onun yakınlarına zarar vermek maksadıyla farz kılınmadığı göz önünde bulundurulursa, bu görüşü kabul etmemek, orucun hikmetine ve istisnai hallerde, Allah'ın kullarına bahşettiği ruhsata uygun bulmamak mümkün değildir. Ancak, bir daha hatırlatmak gerekir ki yukarıda da belirttiğimiz gibi, orucun fidyeyle ödenmesi hâlinde de bu ruhsatın oruçtan kaçmak için bir vesile kılınması, fidye ödeyeni oruç borcundan kurtarmayacağı gibi, onu Allah katında günahkâr da yapar. Bu sebeple, orucu terk ederek fidye verecek olanların mesele üzerinde titizlikle durmaları gerekir.

Allah Teâlâ, Müslümanlara farz kılınan orucu, hasta ve misafir olanlar için daha sonra kaza etmek, yaşadıkları sürece hiç gücü yetmeyecekler için de fidye ödemek şartıyla bozmaya ruhsat verdikten sonra, "Kim gönül rızasıyla fazladan hayır işlerse, bu, kendisi için daha iyidir." buyurmuştur. Müfessirler arasında umumiyetle,

bu hitabın fidye ödemek durumunda olan yaşlılar hakkında geldiği kabul edilmiştir. Buna göre, kim fidye öderken gerekenden fazlasını verir yahut bir yoksul yerine daha fazla yoksul doyurur ve bunu, kendi gönül rızasıyla yaparsa, bu, kendisi için daha hayırlı olur. Ancak bazı tefsirlerde, bunlara ilaveten fidye ödeyen şahıs, fazladan bir de oruç tutarsa, bunun daha hayırlı olacağı görüşüne yer verilmiştir ki bu görüşün, ruhsat hükmüne ve orucun hikmetine aykırı düştüğünü kabul etmek gerekir. Zira oruç tutamayacak derecede gücünü yitirmiş bir yaşlıya oruç tutmak yerine fidye ödemesine ruhsat verildikten sonra, ayet-i kerimenin bu ibaresiyle, fidye ödendikten sonra bir de oruç tutmasının daha hayırlı olacağının murat edildiği ileri sürülürse, bu, o yaşlı ve itaatkâr kulu oruç tutmaya zorlamak ve dolayısıyla nefsini telef etmesini istemek manasına gelir ki Allah Teâlâ'nın kullarından böyle bir şey istediğini kabul etmek mümkün değildir.

Allah Teâlâ, hasta, misafir ve oruca hiç gücü yetmeyecek kimseler için şarta bağlı ruhsatını beyan ettikten sonra, farz kılınan orucun insanlara olan faydasını belirtmiş ve umumi manada, "Eğer bilirseniz, oruç sizin için hayırlıdır." buyurmuştur. Orucun, şüphesiz, gerek nefis terbiyesi, gerek irade takviyesi ve gerekse insan vücudunun iç organlarına yeniden düzenli bir çalışma sağlaması yönünden sayılamayacak kadar çok faydası vardır. Bunların yanında ve hepsinden önemlisi, insanın sahip olduğu imanı, takva ile besleyip kuvvetlendirmesidir. Ancak şu şartla ki oruç tutan insan, niçin oruç tuttuğunu yakinen bilmeli ve onun farz kılınışındaki hikmete tam manasıyla vâkıf olmalıdır. Eğer onun hikmetini ve bu hikmetin sırrını bilmeden oruç tutulacak olursa, borç ödenmiş olsa bile beklenen fayda hâsıl olmaz.

Burada, ayet-i kerimenin bu son ibaresiyle ilgili olarak tefsirlerde yer alan bir görüşe de işaret etmek gerekir. Bazı müfessirlere göre, "Eğer bilirseniz, oruç tutmak sizin için daha hayırlıdır." hitabı, hasta, misafir ve yaşlı kimseler içindir. Buna göre, hastalık, yolculuk ve yaşlılık dolayısıyla orucun sayılı günler dışında kaza edilmek veya fidyesi ödenmek şartıyla terkedilmesine ruhsat verilmiş olsa bile, hastanın, yolcunun ve yaşlının sayılı günlerde oruç tutmaları, kaza etmekten veya fidyesini ödemekten daha hayırlıdır. Ancak bu görüş, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ruhsat hükmüne ve orucun hikmetine olduğu kadar Hazreti Peygamber'in tatbikatına da aykırıdır. Nitekim bundan sonraki ayet-i kerimede de açıklandığı gibi, Allah Teâlâ kulları için güçlük değil kolaylık ister. Bu sebeple orucu, insanlara eziyet etmek için bir vasıta değil, onu, her yönden kendisinden istifade etmeleri gereken bir hidayet kaynağı görmek ve göstermek icap eder. Şunu da unutmamak gerekir ki Allah Teâlâ, oruca gücü yetmeyecek olanlara ruhsat vermekle, orucu onların üzerinden ıskat etmemiş, fakat oruca muadil olmak üzere sayılı günlerde tutulmayan oruçların kaza edilmesi veya yaşlılar için fidye verilmesi hükmünü koymuştur. İhlas ile kaza ve fidye ödenerek eda edilen oruç borçlarının, sayılı günlerde tutulan oruçlar kadar hayırlı olmadığını ileri sürmek, Allah'ın ruhsat hükmüne uygun değildir. Ancak, müteaddit defalar işaret ettiğimiz gibi, ruhsata oruçtan kurtuluş çaresi olarak sarılmamak kayıt ve şartıyla...

Allah Teâlâ, sayılı günlerde oruç tutmayı farz kıldıktan ve tutamayacak durumda olanlar için ruhsat hükmünü bildirdikten sonra, orucun farz kılındığı bu sayılı günleri beyan etmek maksadıyla şöyle buyurmuştur:

185 (Size orucun farz kılındığı o sayılı günler) Ramazan ayıdır ki insanlara doğru yolu gösteren, hidayeti ve doğruyla eğriyi birbirinden ayırıp açıklayan bir rehber olmak üzere Kur'an işte bu ayda indirilmiştir. Bu sebeple, içinizden her kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun. Her kim de hasta yahut seyahatte olursa (tutamadığı günleri) başka

günlerde tutsun. Allah, müddeti tamamlamanız, sizi doğru yola iletmesine karşılık O'nu yüceltmeniz ve böylece şükretmeniz için size kolaylığı ister; güçlüğü istemez.

185 Allah Teâlâ, biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, bir evvelki ayette zikredilen sayılı günlerin ne olduğunu bu ayet-i kerimeyle açıklamış ve bunların Ramazan ayının günleri olduğunu bildirmiştir. Orucun Ramazan ayına tahsis edilmesinin sebebi ise Hazreti Peygamber'e risalet görevinin bu ay içinde verilmesi ve Kur'an ayetlerinin ilk defa bu ay içinde ona indirilmiş olmasıdır. Ramazan ayında indirilmesine başlanan Kur'an, öyle bir kitaptır ki bütün insanlar için mahza hidayettir ve hidayet olmak üzere gelmiştir. Ayetleri açık, hükümlerinde herhangi bir karışıklık veya gizlilik yoktur. Bu vasfıyla Kur'an, daha önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dini açıklamak, hak ile batılı birbirinden ayırmak için indirilmiştir. İndirildiği ay ise Ramazan ayıdır ve bu ayın diğer aylardan daha şerefli ve daha faziletli oluşunun sebebi de budur. Yine bu sebeple orucun Ramazan günlerinde tutulması farz kılınmıştır. O hâlde, kim, sağ ve salim olarak bu ayı idrak eder yahut ona yetişirse, ayın ilk gününden itibaren oruç tutması gerekir. Hasta ve misafir olanlarla, oruç tutmaktan âciz kalan yaşlılar için ruhsat vardır. Birincileri, oruç tutacak gücü kendilerinde buluncaya kadar; ikincileri ise fidye ödemek şartıyla oruç tutmazlar. Yukarıdaki ayet-i kerimenin, daha önce üzerinde durduğumuz ruhsat hükmüyle birlikte genel manası budur.

Ramazan ayının ilk günü, Hazreti Peygamber devrinden itibaren Ramazan hilalinin gözetlenmesiyle tespit olunmuştur. Buhârî, Müslim ve diğer hadis kitaplarında bu konuyla ilgili olarak Hazreti Peygamber'den şu hadis nakledilmiştir: "Ay 29 gündür; ancak hilali görmedikçe oruç tutmayın ve yine hilali görmedikçe iftar etmeyin. Eğer hava kapalı olur, hilali göremezseniz, süreyi 30'a tamamlayın." (Hadisin metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 229; Müslim, *Sahîh*, II. 759; Nesâî, *Sünen*, IV. 135). Bu hadisten de anlaşıldığı gibi, bir ay, 29 gün olarak hesap edilse bile, yeni ayın girişi, hilalin görülmüş olmasına bağlıdır. Buna göre, eğer Şaban ayının 29. günü akşamı hilal görülürse, ertesi günü Ramazanın birinci günüdür ve oruca o gün başlanmış olması gerekir. Fakat havanın kapalı olması dolayısıyla hilal görülmezse, Şaban ayı 30 güne tamamlanır ve 31. gün Ramazanın birinci günü sayılarak oruca başlanır. Ramazan ayının bitiminde de aynı yol takip edilir. Eğer 29. günün akşamı hilal görülürse, o gün Ramazanın sonu sayılır ve ertesi günü iftar edilir; fakat hava kapalı olur hilal görülmezse, Ramazan günleri 30'a tamamlanır.

İşte, Ramazan ayının başlangıcı ve sonu, Hazreti Peygamber tarafından belirtilen bu esaslar çerçevesinde tespit olunmuş ve bu usul, asırlar boyu tatbik edilegelmiştir. Ancak, asrımızda Astronomi ve Matematik ilimlerindeki gelişme ve teknik ilerleme, hilalin hareketini çok önceden takip etme imkânı sağlamış ve bazı Müslüman ülkeler, hilali gözle gözetlemek ve görmek usulünü terk ederek, teknik yoldan onun bulunduğu mevkii tespit eder olmuşlardır. Diğer bazı ülkeler ise yine gözetleme usulüne bağlı kalmışlar ve bunu dinin bir gereği saymışlardır. Bunlara göre yukarıdaki ayet-i kerime ve Hazreti Peygamber'in hadisi, hilalin gözle görülmesini zorunlu kılar. Çünkü ayet-i kerimede, "Her kim şehre (aya) şahit olursa oruç tutsun." denilmiştir ki bu ibareyle, "Her kim hilali görürse oruç tutsun." manası murat olunmuştur. Hazreti Peygamber de "Hilali görmedikçe oruç tutmayın." buyurmuştur. Binaenaleyh bu emirler, Ramazan ayının başlangıç ve bitiminin, teknik yollarla değil, hilalin bizzat insan gözüyle görülerek tespit edilmesini gerektirir.

İşte bu görüş ayrılığı sebebiyle, Ramazan ayının başlangıç ve bitiş günlerinde farklılıklar olmuş ve Müslümanlar, ayrı ayrı günlerde oruç tutup bayram etmişlerdir. Ancak, meselenin münakaşasına girmeden önce, akla gelen bir soruya açık-

lık getirmek gerekir. Müslüman ülkelerde, Ramazan ayına farklı günlerde girilmiş olması ve farklı günlerde bu aydan çıkılıp bayram yapılması, dinî meselelerde Müslümanlar arasında bulunması gereken vahdete aykırı mıdır ve bu vahdetin sağlanması zorunlu mudur?

Ramazan ayına farklı günlerde girilmesi, gerek yukarıdaki ayet-i kerimeye gerekse Hazreti Peygamber'in hadisine aykırı değildir ve bu durum, Müslümanlar arasındaki vahdeti bozan bir durum olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü ayet-i kerimede vakit tayin edilmemiş ve o vakte girilince oruç tutun denilmemiştir. Fakat vaktin tespiti Müslümanlara bırakılmış ve "İçinizden her kim aya şahit olursa onu tutsun." buyurulmuştur. Ayet-i kerimede vaktin tayin edilmemesi, yeryüzünün her bölgesinde vakitlerin farklı olarak seyretmesi dolayısıyladır ve ilmiyle her şeyi kuşatmış olan Allah Teâlâ bu hikmete istinaden oruca başlama vaktini tayin etmemiştir. Ayet-i kerimedeki "aya şahit olmak" ibaresi, "hilali gözle görmek" manasında alınmış olsa bile, hilalin Fas'ta görüldüğü akşam Endonezya'da da görülmesi mümkün değildir. Ayetin hükmüne göre, hilali görmeyen ülke Müslümanları, ancak onu gördükten sonra oruca başlayacaklardır. Ancak, ayet-i kerimenin "aya şahit olmak" ibaresini, "hilali gözle görmek" manası yerine, "Ramazan ayına erişmek, o ayda hazır olmak." manasında anlamak, gerçeğe daha uygundur. Zira *şehadetten şehide* fiili, Kur'an-ı Kerim'de görmek manasında hiç kullanılmamıştır. Bununla beraber, kelimenin, idrak etmek, yetişmek, kavuşmak, hazır olmak gibi birbirine yakın manalarda kullanıldığı pek çok ayet vardır. Bu sebeple, ayetteki bu ibareyi, "İçinizden her kim hilali görürse oruç tutsun." manasında anlamak mümkün değildir. Doğrusu, "İçinizden her kim Ramazan ayını idrak ederse orucu tutsun." manasıdır. Buna göre ayet-i kerime, Ramazan ayının başlangıç ve bitiminin, hilalin gözetlenmesiyle tespit olunması hususundaki görüş için delil sayılamaz.

Hazreti Peygamber'den rivayet edilen hadislere gelince, bunlar, Ramazanın başlangıç ve bitiminin tayininde bir yol göstermiştir. Gaye, başlangıç ve bitimin tayinidir; çünkü ayet-i kerime bu tayini yapmamış, Müslümanlara bırakmıştır. Bunu yapmadan oruca başlanması mümkün değildir. Tayinin nasıl yapılacağı meselesi ise oruca başlamanın şartı değildir. Hazreti Peygamber, zamanında cari olan bir usulle bu tayini yapmış, fakat bu usulü tayinin şartı olarak vazetmemiş, hadislerinde bir gaye olarak zikretmemiştir. Bu sebepledir ki Ramazanın başlangıç ve bitiminin tayininde önemli olan husus, ister hilal gözle görülsün, ister teknik aletler ve hesap yardımıyla olsun, bu tayinin sağlıklı biçimde yapılmasıdır. Bölgeler arasındaki farklılıklar ise tıpkı namaz vakitlerinde olduğu gibi, ne Müslümanların vahdetini bozucu bir unsur olarak görülebilir; ne de Kur'an'ın hükmüne aykırı düşer.

Allah Teâlâ, Ramazan ayını sağ ve salim olarak idrak eden bütün Müslümanlara oruç tutmalarını emrettikten sonra, bir evvelki ayette tutmamak hususunda ruhsat verdiği hasta ve misafir kimseler hakkındaki hükmünü tekrarlamış ve onların Ramazan ayı dışında oruç tutabilecek gücü kazandıktan sonra tutamadıkları oruçları kaza etmelerini istemiştir. Bu ayet-i kerimede ruhsat hükmünün tekrar edilmesi, önceki ayette, "Oruç tutmanız sizin için çok hayırlıdır." denilerek orucun Allah katında son derece önemli bir ibadet olduğuna işaret edildikten ve yukarıdaki ayette de "Ramazan ayına kim yetişirse oruç tutsun." denilerek emir yenilendikten sonra, Müslümanlar arasında ruhsat hükmünün kaldırıldığını zannedip oruç tutmaya kalkışacak hasta ve yolculara bu hükmün kaldırılmamış olduğunu hatırlatmak gayesine yöneliktir. Ancak burada, oruç tutmaktan âciz yaşlılar hakkındaki fidye hükmüne tekrar işaret edilmemesi, bazı tefsircileri, evvelki ayette yer alan bu hükmün, yukarıdaki ayetle kaldırıldığı görüşünü benimsemeye sevk etmiştir. Ne var ki bu görüşe katılmak mümkün de-

ğildir. Zira orucu, yolculuğu esnasında bile tutabilecek kadar dinç bir kimseye ruhsat verilip de hiç oruç tutamayacak derecede yaşlanmış, hatta hareket etmeye bile mecali kalmamış kimseden ruhsat hükmünün kaldırıldığını düşünmek, orucun hikmetine olduğu kadar, Allah Teâlâ'nın, kulları hakkında güçlüğü değil, kolaylığı murat eden hükmüne de aykırıdır. Nitekim Allah Teâlâ, hasta ve yolcular dışında, Ramazan ayına sapasağlam erişen bütün Müslümanların oruç tutmalarını emrettikten sonra, "Allah size kolaylığı murat eder; güçlüğü murat etmez." buyurmuştur. Her ne kadar bu hüküm, oruç ayetiyle ilgili olarak gelmişse de bütün şer'î tekliflerde aynı kolaylığı görmek mümkündür. Nitekim Hacc suresinin 78. ayetinde, "Allah, din işlerinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi." buyurarak, bu hususu kesin bir şekilde beyan etmiştir. Keza Hazreti Peygamber de birçok hadisinde Müslümanlara daima kolay olanı göstermiş ve onlara da kolaylaştırmalarını emretmiştir. Buhârî ve Müslim tarafından da nakledilen şu meşhur hadis, Hazreti Peygamber'in bu konudaki emirlerinden biridir: "Kolaylaştırın güçleştirmeyin; müjdeleyin nefret ettirmeyin." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV. 26; Müslim, *Sahîh*, III. 1359).

Allah Teâlâ, hasta ve yolcu olanlara daha sonra oruçlarını kaza etmek, bir evvelki ayetle de yaşlı olanlara fidye ödemek hususunda verdiği ruhsatı, kullarına kolaylık olması sebebine bağladıktan ve esasen kulları için hiçbir zaman güçlük istemediğini kesin bir şekilde beyan ettikten sonra, söz konusu edilen bu kolaylığın da sebebini açıklamış ve şöyle buyurmuştur: "(Size güçlüğün değil, kolaylığın murat edilmesi), oruç müddetini tamamlamanız ve böylece sizi doğru yola iletmesine karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve nimetlerine şükretmeniz içindir."

Oruç müddetinin tamamlanması, şüphesiz, Ramazan ayı boyunca tutulması gereken 29 veya 30 günlük orucun tutularak tamamlanmasından ibarettir. Sağlam olanların ve yolculuğa çıkmayanların bugünlerde oruçlarını kusursuz bir şekilde tutmaları üzerlerine farzdır. Bununla beraber, hastalık veya yolculuk sebebiyle Ramazan günlerinin bir kısmında oruç tutamazlarsa, tutamadıkları gün sayısı kadar Ramazandan sonraki günlerde tutarlar ve böylece 29 veya 30 günlük süreyi tamamlamış olurlar. Allah Teâlâ'nın hasta ve yolculara ruhsat vererek oruç hükmünü kolaylaştırması da bu sürenin güçlük çekmeden tamamlanabilmesi içindir. Bu, şüphesiz, Allah'ın kullarına büyük bir lütfudur. Bazen insan bir şeyin kıymetini ancak o şeyi yitirdikten sonra anlayabilir. Allah'ın bu lütfunu, büyüklüğünü anlayabilmek için de hasta, misafir ve yaşlı olanlara verilen bu ruhsatın verilmediğini ve bu kolaylığın gösterilmediğini bir an için düşünmek yeterlidir. Allah'tan korkan ve O'nun emirlerini titizlikle yerine getiren gerçek bir mü'min, kımıldayamayacak derecede hasta yatağına düşmüşse, Ramazan günlerinde tutulması emredilen orucu acaba nasıl tutabilirdi? İşte bu düşünce, ruhsat hükmünün getirdiği büyük kolaylığı anlamamıza yardım eder. O hâlde insanın bunu anladıktan sonra, bir taraftan orucun, nefsini terbiye etmek ve kendisini kılıç darbelerine karşı koruyan bir kalkan gibi, her çeşit kötülükten uzaklaştırarak cehennem ateşinden korumak hususundaki faydasını görerek Allah'ın, kendisini doğru yola hidayet etmesi dolayısıyla O'nu tekbir etmemesi ve kendisine büyük bir nimet olmak üzere ihsan ettiği bu ve buna benzer kolaylıklar dolayısıyla O'na şükürde bulunmaması nasıl mümkün olur?

Allah Teâlâ, Ramazan ayını oruca tahsis ederek o ay içinde, hasta, yolcu ve yaşlı olanlar dışında, bütün Müslümanlara orucu farz kıldıktan sonra, dünya ve ahiret saadetine vesile olacak böyle bir ibadeti, son derece büyük bir nimet olmak üzere ihsan etmesi dolayısıyla, onlara Allah'ı tekbir etmelerini emretmiştir.

Allah'ın tekbir edilmesi, O'nun büyüklüğünü, yüceliğini, şeriat olarak vazettiği ahkâm ile kullarını terbiye edip doğru yola iletmek hususundaki

hâkimiyetini, vazettiği ahkâm karşısında âciz kalan kulları için durumlarına uygun ruhsatlar verip onlara lütuf ve ihsanda bulunmasını hatırdan hiç çıkarmadan O'nu zikretmek demektir. Allah'ı yücelterek zikretmek ise kullarına bahşettiği sayısız nimetlere karşılık O'na şükretmeyi gerektirir. Bu sebepledir ki ayet-i kerimede, kullarını vazettiği ahkâm ile doğru yola iletmesi dolayısıyla onların Allah'ı tekbir etmelerini emrettikten sonra, "Ola ki bu nimetlere karşılık şükredersiniz." denilmiştir.

Kulun, önce Allah'ı yüceltmesi, sonra da O'na şükretmesi, her hususta O'na muhtaç oluşunun delilini teşkil eder. İnsanın, Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi ise kalbe yerleşmiş bir imanın neticesidir. Bu imanladır ki insan, başı derde düşmüşse bu dertten kurtulmak, düşmemişse hiç düşmemek için daima yardımına muhtaç olduğu Allah'a sığınır ve gerek hâliyle, gerekse diliyle O'na dua edip yalvarır. İnanır ki Allah orucu farz kılmış olmakla beraber oruç tutmaktan âciz kullarına nasıl kolaylıklar getirmişse, O'na yönelttiği dualarıyla, kendi isteklerini de kabul eder ve yardımını kendisinden esirgemez. İşte Allah Teâlâ, mü'min kulunun bu inancını hem teyit etmek hem de oruç ayetleri arasında zikrederek oruçla arasındaki yakınlığı kullarına göstermek için şöyle buyurmuştur:

> [186] (Ey Muhammed!) Kullarım sana benden sorarlarsa ben, şüphesiz onlara yakınım. Bana dua edenin, dua ettiği zaman duasını kabul ederim; o hâlde onlar da benim davetimi kabul etsinler ve bana inansınlar. Ola ki doğru yolu bulurlar.

186 Oruç ayetlerinde mü'minlere yöneltilen ilahî hitap, yukarıdaki ayet-i kerimede Hazreti Peygamber'e yöneltilmiş ve Allah Teâlâ hakkında kullarından gelmesi muhtemel bir sorunun cevabı ona bildirilmiştir. Bu muhtemel sorunun ne olduğu ayet-i kerimede açıklanmamış ise de bu soruya verilmesi istenen cevaptan, onun, Allah Teâlâ'nın kullarına yakınlığı ve kendisine dua edildiği takdirde, bu duaya icabet edip etmeyeceği hususunda olduğu anlaşılır. Tefsirlerde nakledilen haberlere göre Hazreti Peygamber'e, "Rabbimiz yakın mıdır? O'na sessizce mi yalvaralım? Yoksa uzak mıdır? Ona bağırarak mı dua edelim?" diye sorulmuş olması, bu ayetin indirilmesine sebep olmuştur. Bir başka rivayette ise Hazreti Peygamber, Hayber gazvesinde Müslümanların yüksek sesle dua ettiklerini işitince, "Durun, bir sağıra ve gaibe dua etmiyorsunuz. Siz, işiten, yakın olan ve sizinle beraber bulunan Allah'a dua ediyorsunuz." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VIII. 168; Müslim, *Sahîh*, IV. 2076). Her ne kadar bu rivayette, hadisin, ayet-i kerimenin indirilişiyle ilgisine işaret edilmemiş ise de Müslümanların, bir evvelki ayette kendilerine emredilen tekbiri yüksek sesle tekrarladıkları, bunun üzerine Hazreti Peygamber'in yukarıdaki ayetle birlikte tekbiri açıkladığı ve hatta tatbikatını gösterdiği anlaşılır.

Allah Teâlâ, kendisi hakkında soru soran kullarına, kendisinin onlara çok yakın olduğunu bildirerek cevap vermiştir. Bu yakınlık, şüphesiz mekân ve zamanla ilgili bir yakınlık değildir. Her ne kadar iki insanın birbirine yakınlığı, vücutlarının birbirine yakın iki ayrı yerde bulunmasıyla ifade edilirse de Allah Teâlâ'yı belirli bir yerle tahdit etmek mümkün değildir; O, belirli bir yerde bulunmaktan münezzehtir. Allah'ın kullarına yakınlığı, ilmiyle her şeyi kuşatmış olmasındandır; kim ne söyler veya düşünürse onu bilir; kim ne yaparsa onu görür. Bu sebeple, kim dua etmek isterse doğrudan doğruya Rabbine yönelmesi ve dilediğini O'ndan istemesi yeterlidir. Allah'la kulu arasında herhangi bir perde yoktur yahut kul, duasını Rabbine ulaştıracak herhangi bir vasıtaya muhtaç değildir. O, Rabbinden ne dilerse, onun dileği, Rabbinin ilmi içindedir ve onu bilir. İnsan, Rabbine dua ettiği zaman, bu duaya icabet edecek olan da bizzat Allah Teâlâ'nın kendisidir.

Allah katında makbul dua, dileğin sözle ifade-

si sırasında, kalben Allah'a yönelerek yapılan duadır. Kalp, başka şeylerle meşgul olurken Allah'a arz edilen dileğin kabul edilmesi mümkün değildir. Zira insan, dileğini Allah'a değil kalbini işgal eden şeye arz etmiş olur. Dua esnasında yüksek sesle bağırmaya da gerek yoktur. Mademki Allah Teâlâ kullarına kendilerinden daha yakındır ve mademki ilmiyle her şeyi kuşatmıştır; o hâlde insanın kendi kulaklarının bile duyamayacağı fısıltılarını Allah'ın işitmesinden şüphe etmesi nasıl mümkün olur?

Duanın müstecap olmasının bir başka şartı da onun, Allah'ın sünnetine ve yarattığı varlıklar hakkında vazettiği kanunlara uygun olmasıdır. İnsan, Allah'a yönelip dua ettiği zaman, dileği, Allah'tan istediği şeylerin gerçekleşmesine yardımcı olacak sebeplerin yaratılmasıdır. Gerçekleşmesi istenen bu şeylerle, onların gerçekleşmesine yardım edecek sebepler arasında sıkı bir münasebet vardır ve Allah Teâlâ bunları bir takım kanunlara bağlamıştır. Mesela, bir insan, Allah'tan rızkının artırılmasını dilerken, hiçbir zaman evinin bahçesine gökten altın veya gümüş yağdırılmasını istemez; çünkü rızkın, altın veya gümüş yağdırılmasıyla artması Allah'ın kanunlarına aykırıdır. Bununla beraber rızkın artması için birtakım sebepler vardır ki kul bir taraftan bu sebeplere yapışmaya çalışacak, bir taraftan da bu sebeplerin kendisi için kolaylaştırılmasını Allah'tan isteyecektir.

İşte, yukarıdaki ayet-i kerimede Allah Teâlâ, kullarının usulü dairesinde dua ettikleri takdirde, bu dualarını kabul edeceğini buyurduktan sonra, kullarının da kendi davetine icabet etmelerini ve kendisine iman hususunda kusurlu davranmamalarını onlara emretmiştir. Bu ayetin oruçla ilgili ayetler arasında yer alması ise içine riya karışmadan yapılan oruç ibadetinin dua ile olan yakın ilgisine işaret içindir. Hazreti Peygamber, orucun diğer ibadetler arasındaki müstesna yerini belirtmek için şöyle buyurmuştur: "Oruç bir kalkandır; her kim oruçlu ise kötü söz söylemesin; cahiller gibi hareket etmesin ve bir kimse kendisiyle dövüşmek veya dalaşmak isterse ben oruçluyum desin ve bunu iki defa tekrarlasın. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki oruçlunun ağız kokusu, Allah indinde misk kokusundan daha güzeldir. Allah Teâlâ buyurmuştur ki oruç tutan kulum, yemesini, içmesini ve şehvetini benim rızam için terk etmiştir. Oruç bana yapılan bir ibadettir ve onun hesapsız mükâfatını vermek de bana aittir. Diğer ibadetler ise on misliyle ödenir." (Hadisin metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 226).

Orucun Hazreti Peygamber tarafından işaret olunan bu müstesna mevkii ve oruçlunun Allah katında kazandığı üstün mertebe, miskten daha güzel kokan oruçlu ağızlardan Allah'a yükselecek dualara ayrı bir özellik kazandırmakta ve bu duaların Allah katında başka zamanlarda yapılan dualardan daha makbul olduğunu göstermektedir. Filhakika Hazreti Peygamber de bir hadisinde bu hususa işaret ederek şöyle buyurmuştur: "Üç çeşit insan vardır ki bunların duaları reddolunmaz: Adil imam, iftar edinceye kadar oruçlu ve mazlum kişi..." (Hadisin metni için bkz. Tirmizî, Sünen, V. 578; İbn Mâce, Sünen, I. 533; Ahmed ibn Hanbel, Müsned, IV. 154). Başka bir hadisinde ise Hazreti Peygamber, "Oruçlunun iftar esnasındaki duası reddolunmaz." demiştir. (Hadis için bkz. İbn Mâce, Sünen, I. 533).

Zikrettiğimiz bu bir kaç hadis, Allah'ın rızasını kazanmak için oruç tutan ve orucunu hayır dualarıyla süsleyen Müslümanlara, Allah Teâlâ'nın, rahmetini ne derece yayacağını gösteren apaçık müjdelerdir. Oruç ayetinden sonra yer alan dua ayeti de zaten bu müjdeyi vermiyor mu?

Allah Teâlâ, orucu Müslümanlara farz kılıp şartlarını açıkladıktan ve bilhassa oruçlu iken yapılan duaların önemini hatırlatma kabilinden işaret ettikten sonra, oruçla ilgili ayetlerin beyanına devam etmiş ve şöyle buyurmuştur:

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ۗ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۖ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۖ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187 Oruç (tutulan günlerin) gecesinde, kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılınmıştır. Onlar sizin örtünüzdür; siz de onlar için bir örtüsünüz. Allah, sizin, nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu elbette biliyordu da bu sebepten tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Artık bundan sonra onlara yaklaşabilir ve Allah'ın sizin için takdir ettiğini dilersiniz. (Keza oruç tutulan günlerin gecesinde) fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden sizce seçilinceye kadar yiyebilir ve içebilirsiniz; (bu vakitten) sonra da geceye kadar orucu tamamlayın. Mescitlerde itikâfa çekilmiş olduğunuz sürece kadınlara yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın hudududur; ona yaklaşmayın, işte Allah, insanlara, kötülüklerden korunmaları için ayetlerini böyle açıklar.

Daha önceki ayet-i kerimelerde de açıklandığı gibi, Allah Teâlâ, orucu, geçmiş milletlere farz kıldığı gibi Müslümanlara da farz kılmış ve Ramazan ayını bu ibadete tahsis ederek ayın ilk gününden son gününe kadar geçecek olan 29 veya 30 günlük süre içinde bütün Müslümanların oruç tutmalarını emretmiştir. Ancak, hasta, yolcu ve oruç tutamayacak derecede yaşlı olanları bu emrin dışında tutmuş, ilk ikisine, Ramazan dışındaki günlerde oruçlarını kaza etmek, yaşlı olanlara da fidye ödemek şartıyla orucu terk etmelerine ruhsat vermiştir. Orucun önemine ve bilhassa oruçlu iken yapılan duaların Allah katında nasıl makbul olduğuna işaret etmek maksadıyla dua hakkındaki hükmünü de beyan ettikten sonra, Müslümanlar için açıklanmasında zaruret görülen oruçla ilgili diğer hükümlere geçmiş ve yukarıdaki ayet-i kerimeyle bu hükümleri bildirerek, orucun farz kılındığı sıralarda Müslümanlar arasında görülen bir tatbikata da son vermiştir. Bu tatbikat, kısaca şöyleydi: İftar vaktinde kısa bir süre için de olsa uyuyan bir kimse, uyandıktan sonra, artık imsak vaktine girmiş oluyor ve ertesi günün iftar vaktine kadar hiçbir şey yiyip içemiyor, eşiyle münasebette bulunamıyordu.

Buhârî tarafından da rivayet edilen ve yukarıdaki ayetin nüzul sebebi olarak gösterilen bir hadiste şöyle denilmiştir: "Sahabe arasında bir kimse, iftar vakti, iftar etmeden uyursa, ne gece ve ne de gündüz, akşama kadar bir şey yiyemezdi. Ansardan Kays ibn Sırma, iftar vakti eve gelmiş ve iftar etmek için eşinden yiyecek istemiştir. Ancak eşi hazırlık yapıncaya kadar yorgunluktan uyuyakalan Kays, sonradan uyanmış olsa bile, hiçbir şey yemeden orucuna devam etmek zorunda kalmış, fakat gündüz vakti de açlıktan baygınlık geçirmişti. Durum Hazreti Peygamber'e aksettirilmiş, sonra da bu ayet nazil olmuştur." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 230).

Ahmed ibn Hanbel tarafından nakledilen başka bir haberden de anlaşıldığına göre, Ömer ibnu'l-Hattâb, daha önce uyuyan eşine yaklaşmış, sonrada nadim olarak, yaptığını Hazreti Peygamber'e haber vermiştir. Ayet-i kerime de bundan sonra nazil olmuştur. (Hadis için bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, III. 460).

Ayetin indirilmesine, buna benzer başka hadiselerin de sebep olduğu göz önünde bulundurulursa orucun farz kılındığı ilk günlerde, sahabenin böyle bir oruca güç dayandığı, hatta bazılarının dayanamayıp ya uyuyup uyandıktan sonra bir şeyler yemek yahut kadınlarına yaklaşmak zorunda kaldıkları yahut da bütün güçlüklere dayanmayı göze alıp baygınlık geçirdikleri anlaşılır. İşte, sahabe arasında yaygınlaşan bu güçlükler sebebiyle Allah Teâlâ Müslümanlara rahmetini bir daha göndermiş ve gece orucunu kaldırarak oruç vaktini, ayet-i kerimede de görüldüğü gibi, ufukta geceyle gündüzü birbirinden ayırt eden fecir çizgisinin belirdiği vakitle akşam vakti arasına tahsis etmiş, bunun dışında yiyip içmeyi ve kadınlara yaklaşmayı helal kılmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki orucun farz kılındığı ilk günlerde görülen ve bu ayet-i kerimeyle kaldırılan oruç şeklinin menşei hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Ne Kur'an-ı Kerim'de ve ne de Hazreti Peygamber'den rivayet edilen hadisler arasında, iftar vakti uyuyan, kısa bir süre sonra da uyanan bir kimsenin, ertesi günü akşama kadar hiçbir şey yemeyeceği ve eşine yaklaşamayacağı hususunda herhangi bir kayda rastlanmaz. Öyle anlaşılıyor ki orucu farz kılan, "Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de oruç farz kılındı." mealindeki ayet nazil olduğu zaman sahabe bu sözü, orucun Müslümanlarla önceki milletler arasında sadece farz olması yönünden bir benzerliğin bulunduğuna işaret manasında değil, fakat onların tuttukları şekildeki orucun farz kılındığı manasında anlamışlar ve onlar gibi oruç tutmaya başlamışlardır. İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyle, eskilerin tuttukları bu oruç şeklini değiştirmiş ve bildiğimiz gibi, onu, sabah vaktiyle akşam vakti arasındaki güne tahsis ederek şöyle buyurmuştur:

[187] Oruç (tutulan günlerin) gecesinde, kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılınmıştır. Onlar sizin örtünüzdür; siz de onlar için birer örtüsünüz. Allah, sizin, nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu elbette biliyordu da bu sebepten tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Artık bundan sonra, onlara yaklaşabilir ve Allah'ın sizin için takdir ettiğini dilersiniz. (Keza oruç tutulan günlerin gecesinde) fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden sizce seçilinceye kadar yiyebilir ve içebilirsiniz; (bu vakitten) sonra da geceye kadar orucu tamamlayın. Mescitlerde itikâfa çekilmiş olduğunuz sürece kadınlara yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın hudududur; ona yaklaşmayın. İşte Allah, insanlara, kötülüklerden korunmaları için ayetlerini böyle açıklar.

187 Allah Teâlâ, ayet-i kerimenin baş tarafında, oruçlu geçen günün gecesinde, erkeklerin eşlerine yaklaşmalarını helal kılmış ve her konuda olduğu gibi, eşler arasındaki münasebetten söz ederken de bunu, Müslümanlara terbiye dersi veren bir üslup ve ifadeyle bildirmiştir. Zira kadına yaklaşmak manası verdiğimiz *refes* kelimesi, açıkça söylenmesi adaba uygun olmayan bir şeyin, kinaye yoluyla ifade edilmiş şeklidir ki ayet-i kerimeden bunun, erkekle eşi arasında cereyan eden karı koca münasebeti olduğu anlaşılır.

Allah Teâlâ'nın iftar vaktinden sonra ve sahura kadar geçen süre içinde, karı koca arasındaki yaklaşmaya izin vermesi ve bunu helal kılması, kadın ve erkek olarak eşlerin, birbirlerinin libası gibi olmaları dolayısıyladır. İnsanla sırtına giydiği elbise arasında nasıl bir yakınlık varsa ve elbise, üzerinde bulunduğu kişiyi nasıl sarıp sarmalarsa, karı koca arasında da böyle bir yakınlık ve birbirlerini sarıp sarmalama vardır. Bu yakınlık ise insanın yaratılışında bulunan karşılıklı arzuların daima canlı kalmasına ve zaman zaman bunların hafifletilmesi zaruretine sebep olur. Bazı hallerde bunun engellenmesi ise insanda tahammülsüzlüğe ve denge bozukluklarına yol açar. İşte, Allah Teâlâ, karı koca arasındaki bu yakınlığa istinaden, oruçlu geçen günlerin gecesinde, eşle-

rin birbirlerine yaklaşmalarını helal kılmış, hatta onların, kendiliklerinden bunu nefislerine haram kılmalarını hoş karşılamamış ve bu hoşnutsuzluğunu, "Allah, sizin, nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu elbette biliyordu." beyanıyla ifade etmiştir.

Müslümanların, nefislerine ihanet etmeleri, geçmiş milletlere farz kılınan orucun, gece yasağını da getirdiği ve karıyla kocanın birbirlerine yaklaşmalarını engellediği vehmine kapılmalarından ileri geliyordu. Müslümanlar, bu vehimle eşlerine yaklaşmayı nefislerine haram etmişler, sonra da tahammülsüzlük gösterip haram ettikleri bu işi işlemişlerdir. Hâlbuki Allah, gündüz oruçlu kimseye haram kıldığı yiyip içmeyi ve eşine yaklaşmayı, gece için haram kılmamıştı; bu hususta O'ndan herhangi bir emir veya nehiy gelmemişti. Fakat Müslümanlar, kendi ictihadları neticesi, eşlerine yaklaşmanın haram olduğuna inandılar ve böylece nefislerine ihanet ettiler. Ancak, Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi haram sayarak nefse ihanet etmek, onları, Allah'a karşı günah işlemiş kimselerin durumuna düşürdü. Günah işleyenlerin yapacakları ilk iş de günahlarından tövbe etmek, Allah'tan af ve mağfiret dilemektir. Filhakika Allah Teâlâ, Müslümanların bu hatadan tövbelerini kabul edip onları bağışladığını bildirmiş, sonra da, "Artık (oruçlu günlerin gecesinde) kadınlarınıza yaklaşın ve Allah'ın, sizin için takdir ettiğini dileyin." buyurmuştur. Ayet-i kerimede, yaklaşma fiili emir olarak ifade edilmiş ve *bâşirûhunne* denilmiştir. *Mübâşeret* kelimesi de yukarıda geçen *refes* kelimesi gibi karı koca arasındaki münasebete kinaye yoluyla delalet eden nezih kelimelerden biridir. Kelimenin emir sigasıyla gelmesi ise Müslümanların kendi ictihadlarıyla haram saydıkları bir fiilden haram hükmünün kaldırılıp helal kılınmasından sonra, bu fiile izin vermek manasındadır ki mutlak emre değil, bu fiili yapıp yapmamanın, eşlerin ihtiyarına bırakıldığına delalet eder. Bu sebepledir ki ayetin mealinde, "Kadınlarınıza yaklaşın." yerine, "Kadınlarınıza yaklaşabilirsiniz." ifadesi tercih olunmuştur.

Ayet-i kerimede, eşlerin birbirlerine yaklaşmaları, Allah'ın kendileri için yazdığı veya takdir ettiği şeyi dilemek gayesine bağlanmış ve bu yaklaşmanın, sadece nefsani arzuların giderilmesi için değil, Allah'ın, insan neslinin devamı için vazettiği bir kanuna uyulması için de gerekli olduğuna işaret edilmiştir. Ancak bu yaklaşmadan sonradır ki eşler, kendileri için takdir olunan çocuğa sahip olurlar ve nesillerini devam ettirebilirler.

Allah Teâlâ, oruç tutulan günlerin gecesinde eşlerin birbirlerine yaklaşmalarını helal kıldığı gibi, yine bu gecelerde yenilip içilmesine de izin vermiş ve Müslümanların, geçmiş milletlerin orucuna kıyasla tuttukları oruç şeklini iptal etmiştir. Buna göre, akşam vakti, iftar edildikten sonra bir süre uykuya varılsa bile, uyandıktan sonra yiyip içmek haram değildir. Ancak fecrin bir ip şeklindeki beyazlığı ufukta belirip de gökyüzünü kaplayan karanlıktan ayrıldığı sırada artık imsak vakti girmiş olur ki bu andan itibaren yiyip içmeyi ve karı koca münasebetini kesmek ve akşam, güneş ufukta kaybolup ışıkları yok oluncaya kadar orucu tutup tamamlamak gerekir. İşte, asıl oruç tutulacak vakit, ayet-i kerimede tarif edilen bu iki vakit arasıdır. Her Müslüman, bu iki vakit arasında orucunu bozacak veya ona zarar verecek her türlü davranıştan, yemekten, içmekten ve eşiyle münasebette bulunmaktan sakınmak zorundadır.

Allah Teâlâ, orucun hükmünü böylece beyan ettikten sonra, karı koca arasındaki münasebetle ilgili olarak istisnai bir hüküm getirmiş ve mescitlerde ibadet maksadıyla itikâfa çekilenlere, kadınlarına yaklaşmayı haram kılmıştır. İtikâf, insanın bir yerde kendisini hapsetmesi demektir ki dinî manada, ibadet etmek ve Allah'a yaklaşmak maksadıyla mescide kapanmaktan ibarettir. Hazreti Peygamber'in, Ramazanın son on gününü daima itikafta geçirdiğini bildiren sahih rivayetler vardır. Buna göre, her kim ibadet maksadıy-

la mescitte itikâfa çekilirse, itikâf için niyet ettiği süreyi tamamlamadan gece bile olsa, çıkıp eşiyle münasebette bulunamaz. Gündüz eşle münasebet orucu bozduğu gibi, geceleyin yapılacak bir münasebet de itikâfı iptal eder.

İşte, 183. ayetten itibaren oruçla ilgili olarak indirilen ayetlerde yer alan bütün bu hükümler, Allah'ın oruç hakkında çizmiş olduğu bir hudut veya sınırdır ki bununla bazı ameller tahdit edilmiş, başlangıç ve bitim yerleri yahut vakitleri tespit olunarak orucun sıhhati için şart sayılmıştır. Buna göre, her kim oruç tutmaya niyet ederse, bu hududa tecavüz etmemeli, hatta ona yaklaşmamalıdır. Oruç ibadetinin, Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yapılabilmesi için bu şarttır; aksi hâlde oruç batıl olur ve kişi hem Allah'ın emrini yerine getirmemiş, hem de elde edeceği maddi ve manevi faydaları kaçırmış olur.

Dikkat edilecek olursa ayet-i kerimede, "Bu hududa tecavüz etmeyin." denilmemiş, fakat bir ihtiyat tedbiri olmak üzere, "Hududa yaklaşmayın." buyurulmuştur. İnsan, birçok hallerde hudut üzerinde bulunur da hududa tecavüz etmeyeceğine güvenir. Fakat orucun hududu böyle değildir ve insan iradesi çok defa zayıf kalır ve nefse hâkim olamaz. Mesela oruçlu iken kadına yaklaşmak haram kılınmıştır ve bu, orucun bir hudududur. Bir kimse, iradesine güvenerek ve hududu aşmayacağına inanarak, münasebette bulunmaksızın eşiyle oynaşmaya kalkışırsa, bu, hududa yaklaşmak olur ki ona yaklaştıktan sonra nefsini onu aşmaktan alıkoyması çok güç olur. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, oruçlu kulunu korumak ve orucuna zarar gelmemesini sağlamak için ona, doğru yolu göstermiş ve hudut çevresinde teşkil ettiği yasak bölgeye girmemesini emretmiştir.

Allah Teâlâ, geçmiş milletlere olduğu gibi Müslümanlara da orucu farz kıldığını bildirdiği ilk ayetten itibaren orucun şartlarını, ruhsatını, faydasını ve hikmetini nasıl mükemmel bir şekilde insanlara açıklamışsa, bütün ayetlerini ve bütün hükümlerini de böyle açıklamıştır. Allah'ın ayetlerini insanlara böyle kusursuz bir şekilde açıklaması, onların, Allah'tan korkup günahtan sakınmaları ve doğru yolu bulmaları içindir. O hâlde, insanların da bu gerçeği bilerek O'na inanmaları ve O'nun emirlerine uyarak doğru yola girmeleri gerekir. Çünkü insanı asıl mutluluğa ulaştıracak olan yol budur.

Allah Teâlâ, oruç hükümlerini beyan edip bu hükümlerle orucun hududunu belirttikten sonra, yeni bir hükümle, oruçluya kendi malını yemesi nasıl haram kılındıysa, oruçlu olsun veya olmasın, başkasının malını haksız yere yemenin de haram olduğunu bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَآ اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

[188] Aranızda birbirinizin mallarını bile bile, haksızlıkla yemeyin ve insanların mallarından bir kısmını günahı gerektirecek şekilde yemek için hâkimlere onu peşkeş çekmeyin.

Oruçla ilgili ayetlerde Allah Teâlâ, oruçlu kimsenin yiyip içmesini haram kılmış, fecirden akşam vaktine kadar yemeden, içmeden kesilmesini, tuttuğu orucun şartlarından biri saymıştır. Bu ayetleri açıklarken de işaret ettiğimiz gibi, orucun insan için en büyük faydası, aç ve susuz kalarak karın şehvetini kırmak, nefsini terbiye ederek bu şehvetin sebep olduğu mal hırsını asgari seviyede tutmak suretiyle başkalarının hakkı olan mala göz dikip ona tecavüz etmesini önlemektir. Allah'ın rızasına uygun bir şekilde oruç tutan bir kimsenin, nefsini bu yolda terbiye

etmemiş ve mala karşı duyduğu aşırı derecedeki hırsı bu oruç sayesinde dizginlememiş olması mümkün değildir. Zira içerisine riya karışmadan tutulan orucun iman yönünden insanı ulaştırdığı en yüksek mertebe, takva mertebesidir ki bu mertebedeki bir kimsenin, nefsini mal hırsıyla yok etmesi düşünülemez. İşte Allah Teâlâ, oruç ayetleriyle insanı, nefsini terbiye edecek ve imanını takva mertebesine yükseltecek bir yola sevk ettikten sonra, bu terbiye ve takvanın tabii bir neticesi olarak, insanın tatbikinde güçlük çekmeyeceği yeni bir hüküm getiriyor ve şöyle buyuruyor:

[188] Aranızda birbirinizin mallarını, bile bile, haksızlıkla yemeyin ve insanların mallarından bir kısmını, günahı gerektirecek şekilde yemek için hâkimlere onu peşkeş çekmeyin.

188 Başkalarına ait malı batıl yolla veya haksız şekilde yemek, o mala bu yolla sahip olup ondan faydalanmak demektir. İnsan, bir mala, ya çalışıp kazanarak kendi alın teriyle sahip olur; ya o mal, ölen bir yakınından miras olarak kalır yahut da kendisine hibe edilir. İnsanın meşru bir yolla sahip olduğu mal dışında elde edip faydalanabileceği veya mülkiyetini elinde tutabileceği başka bir mal yoktur. O hâlde yenmesi helal olan mal da ancak meşru yoldan sahip olunan maldır.

Eğer bir kimse, elinde bulundurduğu bir malı, sahibi olmadığını bildiği hâlde yerse, onu, batıl ve haksız bir yolla yemiş olur ki bu mal ona haramdır ve Allah'ın, yenmesini haram kıldığı bir malı yemiş sayılır.

Bazen insanların, sahip olmadıkları bir mala, mahkemeye başvurarak hâkim kararıyla sahip oldukları veya sahip olmaya çalıştıkları görülür. Hatta bazen de hâkimin, lehlerine karar vermesini sağlamak için o maldan hâkime rüşvet verirler yahut yalancı şahitle malın kendilerine ait olduğunu ispat ederler. Fakat yakinen bilirler ki o mal kendilerine ait değildir ve onda, kendilerinin zerre miktarı da olsa hakları yoktur. Gerek hâkime rüşvet vererek ve gerekse yalancı şahit kullanarak başkasına ait mala sahip olmak büyük günahı gerektiren davranışlardır. Hâkim kararı ile de olsa, insanın bu yolla elde ettiği mal, onun için haram maldır ve hâkimin o malı kendisine vermesi, onu haram olmaktan çıkarmaz. Bazı hallerde, hâkime rüşvet verilmese ve yalancı şahit kullanılmasa bile, hâkimin, hak iddiasında bulunan iki hasımdan birinin güzel söz söylemesi veya delillerini ustaca ortaya koyması sebebiyle hakkı ona vermesi mümkündür. Ancak, hâkim kararıyla bu hakkı elde eden şahıs, aslında hak sahibi olmadığını bilirse, yine haram yolla ona sahip olmuş sayılır.

Hazreti Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Ben de bir beşerim; anlaşmazlık hâlinde bana başvuruyorsunuz. Bazılarınız delillerini daha açık ifade ettikleri için, onlardan işittiklerime göre hüküm veriyorum. Fakat kimin lehine kardeşinin hakkından bir şey hükmedersem, bilsin ki onu alan kimse, ancak cehennem ateşinden bir parça almış olmaktadır." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III. 101; Müslim, *Sahîh*, III. 1337).

İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyle, başkalarının hakkı olan mala, gerek hâkime rüşvet vererek ve gerekse yalancı şahit kullanarak batıl yolla ve büyük günahı gerektirecek şekilde sahip olmayı haram kılmış ve bunu, insanın kendi öz malını bile yemenin haram kılındığı oruçlu günlerle ilgili ayetlerinden sonra zikretmek suretiyle, Müslümanlara, düşünmek ve haktan ayrılmamak gerektiğini unutmama imkânı sağlamıştır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki ayet-i kerimenin sonunda yer alan ve *entum ta'lemûn* (bildiğiniz hâlde veya bile bile) ibaresi, bir malda hak iddiasında bulunan veya o malı elinde bulunduran kimsenin, onun aslında kendisine değil, başkasına ait olduğunu kesinlikle bilmesi ve bunu bildiği hâlde yemesi ma-

nasındadır. Buna göre, zanna dayalı hak iddiası, bu hükmün dışında kalmaktadır. Mesela bir kimse, tanıdığı bir kimseye bir mal emanet etse, aradan uzunca bir zaman geçtikten sonra her ikisi de ölmüş olsa, mal sahibinin oğlunun malı emanetçinin oğlundan talep etmesi, emanetçinin oğlunun da malın emanet olduğunu bilmeksizin babasından kendisine kalmış bir miras olduğunu ileri sürerek onu vermemesi hâlinde, malın sahibi, açık ve kesin delillerle ispat edilmedikçe, ayet-i kerimede söz konusu edilen mal batıl yolla yenmiş olmaz.

Allah Teâlâ, oruç hükümlerini ve bu hükümlerle gerek nefis terbiyesi ve gerekse takva yönünden ilgili olması dolayısıyla, haksız ve gayr-i meşru mal iktisap edip yemekle ilgili hükümleri beyan ettikten ve bunu Müslümanlara haram kıldıktan sonra, Ramazan ayının başlangıç ve bitiminin, hac vaktinin ve diğer vakitlerin bilinmesinin, hilalin görünmesine bağlı olması dolayısıyla, konunun tamamlanması için, aşağıdaki ayet-i kerimeyi indirmiş ve şöyle buyurmuştur:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا
وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ ۚ وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189 (Ey Muhammed!) Sana hilalleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar için ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmenizde değildir; fakat (asıl) iyilik, sakınan kimse(nin iyiliği) dir. Evlere kapılarından girin ve Allah'tan sakının ki muradınıza eresiniz.

Biraz önce de işaret ettiğimiz gibi orucun farz kılındığı Ramazan ayının başlangıç ve bitimi, gece vakti hilalin gözle görülmesi hâlinde tayin ve tespit olunabilmektedir. Hilal, yeni doğmuş ay demektir. İlk doğduğu akşam, ince bir yay parçası hâlindeyken, her gün biraz daha genişleyerek yay şeklini kaybetmeye ve daire şeklini almaya başlar. 29 veya 30 gün sonra, gurup vakti yine hilal şeklinde batı ufkunda belirir. Hilalin bir aylık belirli süre içerisinde değişik şekiller alması ve bir ay sonra yine hilal şeklinde belirmesi, eskiden beri insanların zaman tayininde kendisinden faydalandıkları başlıca ölçülerden biri olmuştur. Bu ölçüde ne hesaba ve ne de kitaba ihtiyaç vardır. İnsan, ister âlim olsun, ister cahil olsun, hilali gözetlemek suretiyle bir aylık süreyi tespit edebilir ve ihtiyaç duyduğu zamanı ayarlayabilir.

Ramazan orucunun farz kılınması üzerine, ayın başlangıç ve bitiminin tespit edilmesi maksadıyla hilalin dikkatli bir şekilde gözetlenmeye tabi tutulmasının Müslümanların zihinlerinde hilalle ilgili bir takım soruların belirmesine sebep olacağı tabiidir. Hatta diğer birçok meselede olduğu gibi, bu meselede de zihinlerinde beliren soruların cevabını bulmak için onları Hazreti Peygamber'e yöneltmeleri de yadırganacak hallerden değildir. Nitekim sahabeden bazı kimselerin hilal hakkında Hazreti Peygamber'e bir takım sualler sordukları, ayet-i kerimenin ilk ibaresinden de anlaşılmaktadır.

Ancak, hilal hakkında Hazreti Peygamber'e ne gibi sorular yöneltildiğini bilemiyoruz. Bununla beraber bütün tefsirler, Kelbî tarikiyle İbn Abbâs'tan, ayet-i kerimenin nüzul sebebi olarak şu hadiseyi naklederler: "Muâz ibn Cebel ve Sa'lebe, Hazreti Peygamber'e, Yâ Resûlallâh, nasıl bir iştir ki hilal önce ince bir ip gibi beliriyor; sonra büyüyor, düzleşiyor ve yuvarlak bir şekil alıyor; sonra tekrar inceliyor, kıvrılıyor ve ilk belirdiği şekle dönüyor. Güneş gibi bir kararda durmuyor? Bu soru üzerine, yukarıdaki ayet nazil olmuştur."

Kelbî tarikiyle İbn Abbâs'tan gelen tefsirle ilgi-

li rivayetler, umumiyetle zayıf addedilmiştir. Bununla beraber müfessirler, ayetin nüzul sebebi olarak Kelbî'nin bu rivayetini zikretmekten geri kalmamışlar ve Hazreti Peygamber'e yöneltilen soruların, bu rivayette yer alan sorular olduğunu kabul eder görünmüşlerdir. Ancak ortada bir müşkül vardır. Bu müşkül, ayet-i kerimede yer alan cevabın sorulara uygun olmamasından ileri gelmektedir. Filhakika bu sorular, ayın dünya etrafında dönerken güneşten ışık alan yüzünün, dünyada muhtelif şekillerde görünüşüyle ilgilidir ve bir astronomi bilginine sorulması gereken sorulardır. Ayet-i kerimede ise hilalin, oruç ve hac gibi ibadetlerin ay ve günlerini tespit için insanların faydalandıkları bir vakit ölçüsü olduğu bildirilmiştir. Bu bakımdan, sorularla cevap arasında bir uygunluk mevcut değildir. Bu müşkülün halli için şu iki ihtimali göz önünde bulundurmak gerekir:

1. Bu sorular, ya Kelbî rivayetinde yanlış tespit edilmiştir; yani sahabiler Hazreti Peygamber'e, gökyüzündeki ayın bazen hilal, bazen de yuvarlak görünüşünün sebebini değil, hikmetini ve faydasını sormuşlardır. Zira sebeple ilgili soruların Hazreti Peygamber'e yöneltilmesi yakışık almaz; çünkü o, bir astronomi bilgini değil, şeriat getiren, getirdiği şeriatı açıklayan ve insanlara doğru yolu gösteren bir peygamberdir. Gökyüzündeki ayın muhtelif şekillerde görünüşünün sebebini sorup öğrenmenin ise ne şeriatla ve ne de hidayetle ilgisi vardır. Hazreti Peygamber de bu gibi sorulara cevap vermekle mükellef değildir. Fakat ayın muhtelif şekillerde görünüşünün, insanlar için hikmet ve faydaları çoktur. En azından oruç ve hac ibadetlerinin, senenin hangi ayında ve ayın hangi gününde başlayıp biteceğini ayın bu farklı görünüşüyle tespit etmek mümkün olduğundan, Hazreti Peygamber'e yöneltilen soruların bu mahiyette olması akla daha yakındır. Bu sorular, dinle ve şeriatla doğrudan ilgilidir ve yukarıdaki ayet-i kerimede bu mahiyette olması muhtemel sorulara cevap verilmiştir.

2. İkinci ihtimal, Kelbî rivayetinin doğruluğunu kabul ederek, Hazreti Peygamber'e yöneltilen sorularla ayet-i kerimede verilen cevap arasındaki uyuşmazlığı, birçok müfessire tabi olarak tevil yoluyla gidermektir. Her ne kadar sahabiler, Hazreti Peygamber'e, ayın farklı görünüşünün sebebini sormuşlarsa da Allah Teâlâ, ayet-i kerimede, onlara sebebini değil, hikmet ve faydalarını açıklamıştır. Zira din ve şeriat yönünden öğrenilmesinde fayda bulunan husus, ayın farklı görünüşlerinin hikmeti ve faydasıdır.

Ayet-i kerimenin evlere arkasından girmeyi meneden ikinci kısmına gelince, eğer yukarıda işaret ettiğimiz Kelbî'nin rivayeti doğru kabul edilecek olursa, ayın farklı görünüşlerinin sebebiyle ilgili olarak Hazreti Peygamber'e soru yönelten sahabiler, ayetin bu kısmiyle ayıplanmış ve onlara, "Siz Peygambere sorulması yakışık almayan sorular soruyorsunuz. O, bu çeşit soruları cevaplandırmak için gönderilmemiştir. Siz bu çeşit sorularla, evlere arkasından giren kimseler gibisiniz. Evlere kapılarından girin; din yönünden sizin için faydalı olan ve öğrenmeniz gereken meseleleri sorun." denilmiştir. Ancak Kelbî rivayeti bir tarafa bırakılırsa, ayetin bu ikinci kısmiyle, Araplar arasında cari olan bir cahiliye âdetinin iptal edildiği anlaşılmaktadır. Bunun izahı da aşağıda açıklanacaktır.

Allah Teâlâ söyle buyurmuştur:

189 (Ey Muhammed!) Sana hilalleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar için ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir; fakat (asıl) iyilik, sakınan kimse(nin iyiliği)dir. Evlere kapılarından girin ve Allah'tan sakının ki muradınıza eresiniz.

189 Bazı sahabilerin hilalle ilgili olarak Hazreti Peygamber'e yönelttikleri sorular, bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ tarafından cevaplandırılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in 15 değişik ayetinde Hazre-

ti Peygamber'e sorulan soruların Allah Teâlâ tarafından bu şekilde cevaplandırıldığı görülür ki bu ayetlerden bazısı şunlardır: "Sana haram ayları soruyorlar."; "Sana içki ve kumarı soruyorlar."; "Sana yetimleri soruyorlar."; "Sana kadınların ay hâlini soruyorlar."; "Sana kıyamet saatini soruyorlar."; "Sana ganimetleri soruyorlar."; "Sana ruhu soruyorlar."; "Sana Zülkarneyn'i soruyorlar."

Hilalle ilgili soruya verilen cevapta hilal, insanların dinî ve dünyevi işlerinde daima faydalanabilecekleri bir vakit ölçüsü olarak tanıtılmıştır. Filhakika insan, ister ziraatla, ister ticaretle meşgul olsun, bazı işlerin yürütülmesinde ay olarak vakti bilmek zorundadır. Ziraatta ekim, dikim ve aşı vakitlerinin bilinmesi; ticarette ve sair muamelatta bazı sözleşme sürelerinin tespiti ve dinî işlerin yürütülmesi için ayların bilinmesine ihtiyaç vardır. Oruç için Ramazan ayının giriş ve çıkışı, hac ve kurban için Zilhicce ayının gelişi, ancak hilalin gözlenmesiyle tespit olunacak hususlardandır. Bu bakımdan, hilalin vakit ölçüsü olarak pek çok faydaları vardır.

Allah Teâlâ'nın ayet-i kerimede hilalin bu faydalarına işaret ederken özellikle haccı zikretmesi dikkat çekicidir. İbrahim (as.) devrinden beri Araplar arasında ifa edilen Kâbe ziyareti, bir ibadet olarak henüz farz kılınmamış olmakla beraber, gerek yukarıdaki ayet-i kerimede hilalle ilgili olarak haccın zikredilmesini ve gerekse 158. ayette hac ve umre sırasında Safa ve Merve tepelerinin de tavaf edilmesinde bir günah olmadığının açıklanmasını, haccın farz kılınacağını gösteren birer işaret olarak kabul etmek mümkündür.

Allah Teâlâ, hilalin özellikle hac vaktinin tayinindeki önemine işaret ettikten sonra, cahiliye Araplarının hacca niyet edip ihrama girdikten sonra evlerine veya çadırlarına kapılarından değil, ev veya çadır arkasında açtıkları bir delikten girme âdetlerini iptal etmiş ve bu işte hiçbir hayır bulunmadığını bildirerek Müslümanlara şöyle buyurmuştur: *"İyilik, evlere arkalarından girmenizde değildir; fakat asıl iyilik, Allah'tan sakınan kimselerin iyiliğidir. Evlere kapılarından girin ve Allah'tan sakının ki muradınıza eresiniz."*

Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir haberden öğrenildiğine göre, ashabtan el-Berâ ibn Azib şöyle demiştir: "Bu ayet, bizim hakkımızda nazil oldu. Ensar, haccedip Medine'ye döndüğü zaman, evlerine kapılarından değil de arka tarafından girerlerdi. Ensardan biri bu âdete aykırı hareket edip kapıdan girince ayıplanmış, bunun üzerine de bu ayet nazil olmuştur." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 205; Müslim, *Sahîh*, IV. 2319).

Allah Teâlâ, böyle bir âdetin takva ile hiçbir ilgisi bulunmadığına işaret ederek asıl takvanın Allah'tan korkup günahlardan ve kötülüklerden sakınmak, hayırlı işler yapmak ve batılı terk edip hakka yönelmek olduğunu bildirmiş, sonra da bu cahili âdeti iptalle, Müslümanlara, evlerinin kapılarından girmelerini ve Allah'tan sakınmalarını emretmiştir. Zira insanın amellerinde başarılı olması, kurtuluşa ermesi ve emellerinin gerçekleşmesi, onun takva sahibi olmasına bağlıdır. Aksi hâlde, hiçbir âdet insan için kurtarıcı olmadığı gibi emellerinin gerçekleşmesinde de hiçbir fayda sağlamaz.

Allah Teâlâ, ileride Müslümanlara farz kılacağı hacca böylece bir defa daha işaret edip onun bir takım batıl inanç ve hareketlerden arınmış olarak İbrahim'in dinini ihya eden bir menâsik olarak Müslümanlara intikalini sağladıktan sonra, konunun yine hac aylarıyla ilgili olması itibariyle, sözü bu aylarda yapılacak savaşlara getirmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ
ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ ۚ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ ۚ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ ۖ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ ۗ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ ۖ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

190 (Ey mü'minler!) Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın; fakat aşırı gitmeyin; zira Allah aşırı gidenleri asla sevmez.

191 Onları bulduğunuz yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten beterdir. Onlar mescid-i Harâm'da sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın; eğer sizinle savaşırlarsa onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası budur.

192 Fakat (savaştan) vazgeçerlerse, (siz de onları bırakın). Şüphesiz ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

193 Fitne bitinceye ve din sırf Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (bundan) vazgeçerlerse, (siz de onlardan elinizi çekin); zira zalimlerden başkasına düşmanlık gerekmez.

Medine'de, savaşla ilgili olarak ilk nazil olan bu ayetlerle Allah Teâlâ, dinin müdafaası söz konusu olduğu, düşman, dine ve Müslümanlara saldırdığı ve hatta fitneye sebep olacak fiil ve hareketlere giriştiği takdirde, onunla savaşmayı Müslümanlara farz kılmış, haram aylarda da olsa, saldıran düşmana aynı şeklide mukabelede bulunmayı emrederek, haram aylar içinde savaş yapılmayacağı hususundaki mutlak inancı iptal etmiştir. Daha önemlisi, Safa ve Merve tepelerinin tavafında bir beis bulunmadığını açıklarken ve kıbleyi Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a çevirirken Müslümanlara işaret ettiği Mekke fethine, yukarıdaki ayet-i kerimelerde, "Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın." buyurmak suretiyle tam bir açıklık kazandırmıştır. Onun içindir ki bu ayet-i kerimelerde, İslam'ın giderek büyüdüğünü ve onunla birlikte Müslümanların da kuvvet kazandıklarını kolayca müşahede etmek mümkündür. İşte Allah Teâlâ bu manaya da işaret ederek şöyle buyurmuştur:

190 (Ey mü'minler!) Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın; fakat aşırı gitmeyin; zira Allah, aşırı gidenleri asla sevmez.

191 Onları bulduğunuz yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten beterdir. Onlar Mescid-i Harâm'da sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın; eğer sizinle savaşırlarsa onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası budur.

192 Fakat (savaştan) vazgeçerlerse, (siz de onları bırakın). Şüphesiz ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

193 Fitne bitinceye ve din, sırf Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (bundan) vazgeçerlerse, (siz de onlardan elinizi çekin); zira zalimlerden başkasına düşmanlık gerekmez.

190 Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimelerle, Müslümanları ilk defa savaşa davet etmiş ve düşmana karşı savaşmayı onlara farz kılmıştır. Ancak, dikkat edilecek olur-

sa, savaşla ilgili olarak gelen bu emirlerde, düşman da olsa, kendi hâlinde yaşayan ve saldırıda bulunmayan kimseler savaş dışı tutulmuş, bunlara dokunulmaması müteaddit defalar tekrar edilmiştir. O hâlde, bu ayetlerde gelen savaş emri aslında bir tecavüz veya saldırı emri değil, saldıran düşman karşısında, nefsin ve hakkın müdafaası emridir. Bunu, yukarıdaki dört ayetin her birinde ayrı ayrı müşahede etmek mümkündür.

Allah Teâlâ, ilk ayet-i kerimede, "Sizinle savaşanlarla siz de savaşın." buyurmuştur ki bu emir, savaş için ilk saldırının düşmandan gelmiş olması gerektiğini gösteren açık bir manaya sahiptir. Buna göre denilmektedir ki düşman, savaşmak maksadıyla üzerinize saldırdığı zaman, sinmek, kaçmak veya ona teslim olmak size yaraşmaz. O hâlde, siz de Allah yolunda olmak, dininizi ve canınızı korumak için düşmana karşı koyun, fakat savaşta aşırılığa gitmeyin; haksız yere tecavüz edip savaş çıkaranlardan olmadığınız gibi, savaş esnasında sizinle dövüşecek durumda olmayan kadınlara, çocuklara, yaşlılara, hastalara, savaştan vazgeçip size teslim olmak için el kaldıranlara da ilişmeyin. Eğer bu gibileri öldürmeye devam ederseniz, savaş kaidelerini çiğnemiş ve haddi aşmış olursunuz ki Allah, haddi aşanları sevmez.

191 Bununla beraber, sizinle düşman arasında savaş yoğunlaşıp kızıştığı zaman, nerede olursa olsun, düşmanınızı öldürmekten çekinmeyin. Hatta Mescid-i Harâm'da da olsa, oranın hürmeti, sizin onları öldürmenize engel olmasın. Zira siz onları öldürmezseniz, onların sizi mutlaka öldüreceklerinden hiç şüphe etmeyin. Onlar sizi nasıl Mekke'den sürüp çıkarmışlar ve sizin, evinizi, barkınızı, malınızı, mülkünüzü terk ederek Medine'ye hicret etmenize sebep olmuşlarsa siz de onları Mekke'den sürüp çıkarın.

Şüphesiz savaş ve savaşta insan öldürmek iyi bir şey değildir. Fakat kâfirlerin size eziyet ederek, azap vererek ve vatanınızdan çıkararak sizi dininizden uzaklaştırmaya çalışmaları, savaştan ve öldürmekten çok daha kötüdür. Onun için, size ve dininize karşı savaş açanları öldürmekten çekinmeyin.

Ancak, sizinle savaşanlardan biri yahut bir kaçı Mescid-i Harâm'a sığınırsa, artık onlar emniyettedirler. Onları öldürmekten sakının. Beyt'in hürmeti bunu gerektirir. Mescid-i Harâm'ın bu hürmetine Âl-i İmrân suresinin 97. ayetinde de işaret edilmiş ve "...İbrahim'in makamı... Her kim oraya girerse taarruzdan emin olur." denilmiştir ki bu ibare, haber cümlesi olmasına rağmen emre delalet eder ve manası, "Her kim İbrahim'in makamına girerse ona taarruz etmeyin." demek olur. Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede, Müslümanlarla savaşan kimselerden Mescid-i Harâm'a sığınanların öldürülmesini haram kılmış, fakat bu hürmeti, onların oraya gerçekten sığınmak maksadıyla girmiş olmaları şartına bağlamıştır. Eğer bunlar orada da savaşı sürdürürler ve mescidin hürmetini ihlal ederlerse, onlarla savaşa devam etmekten ve mescit içinde bile olsa onları öldürmekten başka çare yoktur. Çünkü yukarıdaki ayetlerin başından beri görülüp anlaşılmıştır ki İslam'ın savaşı, hakkın müdafaası savaşıdır. Kâfirlerin tecavüzü karşısında onlara teslim olmak, sonra da hakkı terk edip batıla sarılmak, elbette düşünülebilecek bir çare değildir. Tek çare, hakkı müdafaa etmek için savaşanla savaşmak, o öldürmeden onu öldürmektir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, mescide sığınanlara, savaşı terk ettikleri takdirde dokunulmamasını, savaşa devam ederlerse öldürülmelerini emretmiştir. Zira kâfirlerin cezası böyledir. Bunlar, hakkı iptal etmek ve hak yolda gidenleri ortadan kaldırmak için taarruz etmişler ve zulüm işlemişlerdir; zalimlerin cezası ise öldürülmektir.

192 Bununla beraber, hakka karşı savaşan kâfirler, eğer küfrü terk edip savaştan vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah, çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir; onların küfür hâlinde işledikleri bütün günahları bağışlar ve onları rahmetine gark eder. Bu takdirde, elbette onlarla savaşmak ve onları öldürmek gerekmez.

193 Ey mü'minler! Fitne ortadan kalkıncaya ve din, sırf Allah için oluncaya kadar kâfirlerle savaşın. Ta ki bu kâfirler, yeniden güçlenip size eza ve cefa etmesinler; İslami davete engel olup dinde fitne çıkarmasınlar. Ve ta ki her ferdin dini, yalnız Allah'a has olsun. Hiç kimse dininde Allah'tan başkasının korkusunu hissetmesin ve hiç kimseyi dininden dolayı korkutmak lüzumunu duymasın. Âl-i İmrân suresinin 19. ayetinde de bildirildiği gibi, "Allah katında hak din İslam dinidir." Binaenaleyh hiçbir kâfir, fitnesiyle ve fesadıyla bu dinin yeryüzünde hâkim olmasını engelleyecek gücü kendinde bulamasın. Ancak bunlar, hak yola girerler veya ona fitne ve fesat sokmaktan vazgeçerlerse, artık onlara düşmanlık etmeye ve onlarla savaşmaya gerek yoktur; zira düşmanlık ve savaş ancak zalimlere karşıdır.

Allah Teâlâ, dini ortadan kaldırmak ve Müslümanları dinden uzaklaştırmak için savaş ilan eden kâfirlere karşı savaşmayı ve fitne ortadan kalkıp gerçek din hâkim oluncaya kadar savaşa devam etmeyi Müslümanlara farz kıldıktan sonra, haram aylarda yapılmak zorunda kalınan savaşlarla ilgili hükmünü beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا
اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ ۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾ وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ
اِلَى التَّهْلُكَةِ ۛ وَاَحْسِنُوا ۛ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

194 Haram ay haram aya bedeldir ve haramlar karşılıklıdır; kim size saldırırsa siz de onun saldırdığı gibi ona saldırın. Allah'tan sakının ve bilin ki Allah sakınanlarla beraberdir.

195 (Malınızı) Allah yolunda harcayın. Kendinizi tehlikeye atmayın. İşlerinizi de çok iyi yapın; zira Allah, iyi iş yapanları sever.

Haram, hürmeti ve kutsiyeti olan şey demektir ki Hazreti İbrahim tarafından inşa edilen mescide, bununla tavsif olunarak Mescid-i Harâm (el-Mescidu'l-Harâm) denilmiştir. Mescidin bu kutsiyeti dolayısıyla, içinde sövüşmek, dövüşmek ve adam öldürmek haram sayılmıştır. Nitekim savaşla ilgili yukarıdaki ayet-i kerimelerde Mescid-i Harâm'a özellikle işaret edilmiş ve bu mescitte kâfirler savaşa kalkışmadıkça onlarla savaşılmaması emredilmiştir.

Haram ay da (eş-şehru'l-harâm) bu manada kullanılmış ve bu tabirle, hürmeti ve kutsiyeti bulunması dolayısıyla, içinde savaş yapılması haram sayılan ay kastedilmiştir. Araplar arasında umumiyetle dört kamerî ay haram olarak bilinir ki Tevbe suresinin 36. ayetinde buna işaret edilerek şöyle denilmiştir: "Allah katında, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır ki bu aylarda nefislerinize zulmetmeyin. Bununla beraber müşriklerin sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın."

İçerisinde savaşın haram sayıldığı bu aylar, Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları olup ilk üçü, İslamiyet'ten önce Araplar arasında hac ayları olarak tanınmıştır. Bu ayların haram aylardan sayılması ve içlerinde savaş yapılmaması sebebiyle, Irak ve Suriye gibi uzak ülkelerde yaşayan Arap kabileler, her türlü tehlikeden emin olarak Mekke'ye gelebiliyor, haclarını ifa ettikten sonra, yine emniyet içinde ülkelerine dönebiliyorlardı. Haram ayların Araplar arasında gerek dinî gerekse ictimai ve iktisadi büyük değeri vardı. Bu ayların hürmetine önem veriyorlar ve bu hürmetin ihlal edilmesine ve sükûnetinin bozulmasına rıza göstermiyorlardı. İslamiyet, Arapların haram aylar

hakkındaki bu inançlarında hiçbir değişiklik yapmamış, Kur'an'dan nazil olan ayetlerle bu ayların hürmeti teyit olunmuş, bu hürmetin ihlal edilmemesi ve ona saygı gösterilmesi emredilmiştir. Mesela Mâide suresinin 97. ayetinde şöyle denilmiştir: "Allah, Beyt-i Harâm olan Kâbe'yi, haram ayları, kurbanı ve boyunlarındaki gerdanlıkları bir nizam kıldı." Yine aynı surenin 2. ayetinde de, "Ey iman edenler! Allah'ın şeairini, haram ayları, kurbanlıkları, onların gerdanlıklarını ve Rablerinden hem bir ticaret, hem de bir rıza aramak maksadıyla Beyt-i Harâm'a gelenleri ihlal etmeyin." buyurulmuştur. Bu ayetler, haram aylar içinde savaşın yasaklandığını gösteren bir delil sayılırsa da bu yasak, bir takım şartlara bağlıdır ve bu şartların başında, gerek Müslümanların ve gerekse İslam'ın düşman saldırısından emin olması ve İslami davete engel olunmaması gelir. Aksi takdirde haram aylarda da olsa bu tehdidin ortadan kaldırılması ve düşmanın yok edilmesi için savaşmak farzdır. İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle bu hükmü vazetmiş ve şöyle buyurmuştur:

194 Haram ay haram aya bedeldir ve haramlar karşılıklıdır; kim size saldırırsa siz de onun saldırdığı gibi ona saldırın. Allah'tan sakının ve bilin ki Allah sakınanlarla beraberdir.

195 (Malınızı) Allah yolunda harcayın. Kendinizi tehlikeye atmayın. İşlerinizi de çok iyi yapın; zira Allah, iyi iş yapanları sever.

194 Haram ay, haram aya bedeldir. Buna göre Müslümanların, bu ayların hürmetine saygılı oldukları kadar, onlara düşman olanların da bu ayların hürmetine aynı derecede saygılı olmaları gerekir. Zira Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de, haram aylarla ilgili olarak zait bir hüküm getirmemiş, İslam'dan önce bütün Araplar arasında cari olan ve haram ayların hürmetine saygılı olmayı gerektiren bir âdeti, insanlar için büyük faydası dolayısıyla aynen bırakmış, yukarıda da işaret ettiğimiz bazı ayetleriyle onu teyit etmiştir. O hâlde, bu âdete yalnız Müslümanların değil, cahili yaşayışı elden bırakmak istemeyen ve bu sebeple İslam'a düşman diğer insanların da uymaları gerekir; çünkü bu, aynı zamanda kendi âdetleridir. Bunanla beraber, eğer onlar, İslam'a ve Müslümanlara zarar vermek için bu ayların hürmetini ihlal ederlerse, Müslümanların, haram aydır diyerek elleri kolları bağlı bir şekilde oturmalarında elbette bir hayır yoktur ve hürmeti ihlal edenlere kısas cezası tatbik olunur. Nitekim bir kimse, Allah'ın haram kıldığı bir nefsi haksız yere öldürüp nefsin hürmetini ihlal ettiği zaman ceza olarak ona kısas yapılır ve o da öldürülürse, haram ayları ihlal edenler bulunduğu takdirde, kısas olmak üzere onlar da aynı muameleye tabi tutulurlar. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, ayet-i kerimede, "Haram aylarda kim size saldırırsa, siz de onun size saldırdığı gibi ona saldırın." buyurmuştur. Bu emir, tıpkı biraz önce açıkladığımız 191. ayetteki, "Onlar, Mescid-i Harâm'da sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın; eğer sizinle (orada) savaşırlarsa onları öldürün." emri gibidir. Mescidin hürmetini ihlal, nasıl kısası gerektiriyorsa ayların hürmetini ihlal de aynı şekilde kısası gerektirir.

Allah Teâlâ bu hükmü beyan ettikten sonra, Müslümanları bir daha uyarmış ve onları, haram aylarda mütecaviz olmaktan sakınmaya ve bu ayların hürmetini ilk ihlal edenlerden olmamaya davet etmiştir. Müslümanlar buna dikkat ettikleri zaman, Allah daima onlarla beraber olacak ve yardımını onların üzerinden hiç eksik etmeyecektir. Bu takdirde, düşmana karşı mutlak zafer şüphesiz Müslümanların olacaktır.

195 Ancak, ister haram aylarda, ister haram aylar dışında, düşmanın tecavüzüyle başlayan savaş, sırf İslam'ın ve Müslümanların korunması maksadıyla yapılan bir müdafaa savaşı bile olsa, düşmana karşı koyabilmek için bir takım silah ve teçhizata sahip olmayı zorunlu kılar. Düşman ne tür silahla saldırırsa saldırsın, Müslümanların, kendilerini korumak ve düşmana galip ge-

lip onu tesirsiz hâle getirebilmek için ondan daha üstün silaha ve daha çok kuvvete sahip olması gerekir. Bazı hallerde, saldırıya geçeceği haber alınan düşmanın, saldırmasına fırsat vermeden bulunduğu yerde imha edilmesi de savaşın kaidelerindendir ve böyle durumlarda da ordunun hareket kabiliyetini artıran nakil vasıtalarına ihtiyaç vardır. O hâlde, savaşacak bir ordunun silah teçhizatı, giyim ve kuşamı, gıdası, kısacası bir savaşta ordu için gerekli olan her şey, önceden temin edilmiş olmalı ve ordu, her an, savaşa girebilecek şekilde, silah ve teçhizatıyla birlikte hazır bekletilmelidir. Ancak bütün bunlar, parayla veya malla yapılabilecek işlerdir ve büyük masrafları gerektirir. İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede, savaşla ilgili hükümleri beyan ettikten sonra, savaşın gerektirdiği bu masrafları karşılamak için, Müslümanları Allah yolunda mallarını sarf etmeye davet etmiştir. Müslümanlar, mallarını ancak bu yolda sarf edip silahlanmak ve kuvvetlenmek suretiyle düşmana karşı durabilirler; dinlerini ve nefislerini koruyabilirler. Yok, eğer cimrilik eder, mallarını sarf etmekten kaçınırlarsa ne silah ve teçhizat yönünden ve ne de kuvvet yönünden, kendilerinde düşman karşısına çıkacak gücü bulamazlar; bulsalar bile, onun karşısında dinlerini ve nefislerini uzun süre müdafaa edemezler. Bu sebepledir ki düşman karşısında, düşmandan daha kuvvetli olmayı düşünmemek ve bu maksatla mal sarfından kaçınmak, bile bile tehlikeye atılmak ve yok olmayı göze almak demektir ki Allah Teâlâ, ayet-i kerimede, mal sarfını emrettikten sonra, bu emre aykırı hareket etmeyi yasaklayan bir manada, "Mal sarfından kaçınarak kendinizi tehlikeye atmayın." buyurmuştur.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki savaş için lüzumlu olan silah ve teçhizatın temininde düşmandan geri kalmak bu maksatla para ve mal sarf etmekten kaçınmak, Müslümanlar için ne derece büyük tehlike teşkil ediyorsa, Allah yolunda savaştan kaçmak veya kaçınmak da aynı derecede tehlikelidir. Zira taarruz eden ve taarruzla karşısındakini imha etmeyi planlayan düşmandan kaçış kurtuluş değildir. Kaçan er veya ordu, mutlaka yakalanır ve imha edilir. Enfâl suresinin 15. ayetinde, "Ey iman edenler! Toplu hâlde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönüp kaçmayın." buyurulmuştur ki böyle bir kaçışta ne büyük bir tehlikenin bulunduğunu, bu ayet-i kerimeden anlamamak mümkün değildir. Bu bakımdan, denilebilir ki, "Kendinizi tehlikeye atmayın." emrinde, "Allah yolunda savaş için mal sarfından kaçınmayın." manası bulunduğu kadar, "Allah yolunda düşmanla savaşmaktan kaçıp kendinizi tehlikeye atmayın." manası da vardır.

Allah Teâlâ, savaşla ilgili hükümlerini beyan ettikten sonra, Müslümanlara, savaş da dâhil bütün işlerini en iyi bir şekilde yapıp ikmal etmelerini, noksan bırakılmış veya ihmal edilmiş hiçbir şey bırakmamalarını emretmiştir. Çünkü bazen önemsenmeyerek ihmal edilen bir iş, çok önemli neticeler doğurabilir ve Müslümanların başına büyük dertler açar. Bu ihmal, özellikle bir savaş anında olursa, çok daha büyük tehlikelere sebep olabilir. Böyle bir neticeyle karşılaşmamak için başlanan ve yapılması gereken her şeyi dikkat ve titizlikle takip edip tamamlamak lazımdır. Allah, şüphesiz işlerini en iyi ve en güzel bir şekilde yapanlardan sevgisini esirgemez.

Allah Teâlâ, oruçla ilgili hükümleri beyan edip Ramazan ayının başlangıç ve bitiminin, bilhassa hac aylarının tespitinde ölçü olarak kendisine başvurulan hilalin faydalarını açıklayıp savaş hükümlerini de bildirip Mescid-i Harâm'da ve haram aylarda saldıran düşmanla savaşmayı emrettikten sonra, hem haram aylarıyla ilgili olması, hem de oruçtan sonra artık sırasının gelmiş bulunması dolayısıyla, haccın ve umrenin hükümlerini beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ ۭ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ وَلَا تَحْلِقُوْا رُءُوْسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ
مَحِلَّهٗ ۭ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيْضًا اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِّنْ رَّاْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ ۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ ۠
فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ
اِذَا رَجَعْتُمْ ۭ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۭ ذٰلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ اَهْلُهٗ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ
اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝ اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَّعْلُوْمٰتٌ ۚ فَمَنْ فَرَضَ فِيْهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوْقَ وَلَا جِدَالَ
فِي الْحَجِّ ۭ وَمَا تَفْعَلُوْا مِنْ خَيْرٍ يَّعْلَمْهُ اللّٰهُ ۭ وَتَزَوَّدُوْا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى ۡ وَاتَّقُوْنِ يٰٓاُولِي الْاَلْبَابِ ۝
لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوْا فَضْلًا مِّنْ رَّبِّكُمْ ۭ فَاِذَآ اَفَضْتُمْ مِّنْ عَرَفٰتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ
الْحَرَامِ ۠ وَاذْكُرُوْهُ كَمَا هَدٰىكُمْ ۚ وَاِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الضَّاۗلِّيْنَ ۝ ثُمَّ اَفِيْضُوْا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ
النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝ فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ
اٰبَاۗءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا ۭ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّقُوْلُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهٗ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۝ وَمِنْهُمْ
مَّنْ يَّقُوْلُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۝ اُولٰۗىِٕكَ لَهُمْ نَصِيْبٌ
مِّمَّا كَسَبُوْا ۭ وَاللّٰهُ سَرِيْعُ الْحِسَابِ ۝ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِيْٓ اَيَّامٍ مَّعْدُوْدٰتٍ ۭ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِيْ يَوْمَيْنِ فَلَآ اِثْمَ
عَلَيْهِ ۚ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ ۙ لِمَنِ اتَّقٰى ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ ۝

196 Allah için (niyet ettiğiniz) haccı ve umreyi tamamlayın. Eğer (herhangi bir sebeple bundan) alıkonursanız, kolayınıza gelen kurbanı gönderin ve (bu) kurban, mahalline varmadıkça başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden kim hasta olur yahut başında derdi bulunursa, üzerine ya oruç, ya sadaka yahut da kurban olarak bir fidye gerekir. (Tehlikeden) emin olduğunuzda, kim hacca kadar umre yapıp faydalanmak isterse, kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir. Fakat (onu) bulamazsa, hac esnasında üç, (yurdunuza) döndüğünüz vakit de yedi gün –ki bu, tam on gün eder– oruç tutması vacip olur. İşte bu, (hüküm), ailesi Mescid-i Harâm'da olmayan kimseler içindir. Allah'tan sakının ve bilin ki Allah şiddetli ceza sahibidir.

197 Hac (ayları) belli aylardır. Kim o aylarda haccı (kendine) farz kılarsa, artık hac esnasında kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur. Hayır olarak ne yaparsanız Allah onu bilir. Bu sebeple (hayırlı ameller yönünden) azıklanın; en hayırlı azık da şüphesiz takvadır. O hâlde ey akıl sahipleri, benden sakının.

198 (Hac esnasında) Rabbinizden rızık istemenizde herhangi bir günah yoktur. Arafat'tan indiğiniz zaman Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin. Siz önceden sapıklardan olduğunuz hâlde, sizi doğru yola sevk ettiği için O'nu anın.

199 Sonra insanların indiği yerden inin ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

200 Hac ibadetinizi bitirince, Allah'ı, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla anın. İnsanlardan öyle kimseler vardır ki "Rabbimiz, bize dünyada (nasibimizi) ver." derler; böyleleri için ahirette nasip yoktur.

201 Onlardan bazıları da derler ki: "Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver; ahirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru."

202 Kazandıkları şeyden nasibi olanlar işte bunlardır. Allah, hesabı çabuk görendir.

203 Sayılı günlerde Allah'ı zikredin. Allah'tan sakınan kimse için iki gün içinde, (Mina'dan çıkmak hususunda) acele etmesinde herhangi bir günah yoktur; geciken kimseye de günah yoktur. O hâlde Allah'tan sakının ve bilin ki siz, mutlaka O'na varıp toplanacaksınız.

Allah Teâlâ, Bakara suresinin 183. ayetinde, "Ey iman edenler! Oruç, sizden önceki milletlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı." hitabıyla orucu Müslümanlara farz kıldıktan ve bunu takip eden ayetleriyle oruç hükümlerini bildirdikten sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde de İbrahim'in (as.) diniyle ilgili bir hatırayı canlı tutmak ve onu Allah'a bir ibadet vesilesi kılmak için haccı tarif etmiş ve ana hatlarıyla onu Müslümanlara öğretmiştir. Oruç hükümlerinden sonra hacla ilgili hükümlerin açıklanması tabiidir; çünkü haccın yapıldığı haram aylar, oruç ayı olan Ramazanı ve Şevvali takip eden aylardır; başka bir ifadeyle hac ayları, Ramazandan bir ay sonra başlar. Nitekim Allah Teâlâ, oruçla ilgili hükümleri beyan ettikten sonra, Hazreti Peygamber'e hilalle ilgili olarak yöneltilen sorular münasebetiyle, hilalin insanlar için birçok faydaları bulunduğunu bildirmiş ve özellikle hac aylarının tayini için onun bir vakit ölçüsü olduğuna işaret ederek sözü haram aylara getirmiş ve bu aylarla ilgili hükümleri açıklamıştır. Söz, haram aylar üzerindeyken ve hac ibadeti de bu aylar içinde yapılıp dururken, bazı hac hükümlerini açıklamaktan daha tabii bir şey olamazdı.

Ancak, burada şuna hemen işaret etmek gerekir ki yukarıdaki ayetlerde bazı hac hükümleri açıklanmış olmakla beraber, hac ibadeti Müslümanlar üzerine henüz farz kılınmış değildir. Zira bilinmektedir ki Bakara suresi, Medine'ye hicretle birlikte nazil olmaya başlamıştır. Her ne kadar surenin tamamlanması gecikmiş olsa bile, haram aylarla ve bu aylarda yapılan savaşla ve hacla ilgili ayetlerin, Mekke'nin fethinden önce nazil olduğunda şüphe yoktur. Hâlbuki hac ibadeti, Mekke'nin fethinden sonra ve dokuzuncu hicrî senede farz kılınmıştır. Esasen fetihten önce Mekke, Müslümanlarla devamlı savaş hâlindeki müşriklerin elindeyken haccın farz kılınması da mümkün değildi; çünkü Müslümanlara, bu farizayı ifaya imkân verecek şartlar mevcut değildi. O hâlde, şu husus anlaşılmış olmaktadır ki hac hükümlerinin bazısını açıklayan bu ayetler, haccın farz kılınışından önce nazil olmuştur. Nüzul sebebinin ise İbrahim (as.) devrinden beri ifa edilen ve müşrik Araplar tarafından aslından saptırılarak bir takım şirk alametleriyle karıştırılan hac menâsikinden bu alametlerin temizlenmesi ve haccın tevhide delalet eden bir ibadet hâline getirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu ayetler nazil olduğu sıralarda Mekke henüz fethedilmemiş olsa bile, hac veya umre yapmak için oraya gitme imkânını elde edebilen Müslümanların, bu ibadeti cahili âdetlere göre değil, aslına uygun bir şekilde yapmaları gerekirdi ve bunun için de hac menâsikini onlara öğretmek icap ediyordu Nitekim Mekke'nin fethinden önce, Müslümanlarla müşrikler arasında imzalanan Hudeybiye antlaşması, bu antlaşmadan bir sene sonra Müslümanlara Kâbe'yi ziyaretle umre yapma hakkı ka-

zandırmıştı. Eğer haram aylarda savaşa izin veren ayetlerin, Kelbî tarikiyle İbn Abbâs'tan gelen ve umumiyetle zayıf telakki edilen rivayete göre, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı sıralarda nazil olduğu kabul edilecek olursa, bunları takip eden hacla ilgili ayetlerin de aynı sıralarda nazil olduğunu kabul etmekte herhangi bir beis yoktur. Buna göre, Allah Teâlâ'nın Hudeybiye antlaşması gereğince Mekke'ye gidip umre yapabilecek Müslümanlara, hac ve umrenin bazı hükümlerini talim etmek maksadıyla bu ayetleri indirdiği söylenebilir. Onların üslubu da bu görüşe uygun düşmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, ayetlerin ilkinde şöyle buyurmuştur:

196 Allah için (niyet ettiğiniz) haccı ve umreyi tamamlayın. Eğer (herhangi bir sebeple bundan) alıkonursanız, kolayınıza gelen kurbanı gönderin ve (bu) kurban, mahalline varmadıkça başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden kim hasta olur yahut başında derdi bulunursa, üzerine ya oruç, ya sadaka yahut da kurban olarak bir fidye gerekir. (Tehlikeden) emin olduğunuzda, kim hacca kadar umre yapıp faydalanmak isterse, kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir. Fakat (onu) bulamazsa, hac esnasında üç, (yurdunuza) döndüğünüz vakit de yedi gün –ki bu tam on gün eder– oruç tutması vacip olur. İşte bu (hüküm), ailesi Mescid-i Harâm'da olmayan kimseler içindir. Allah'tan sakının ve bilin ki Allah, şiddetli ceza sahibidir.

196 Lügatte "kasd" manasına gelen hac kelimesi, şeriat dilinde, belirli bir zamanda, belirli bir maksatla ve belirli şartlarla, belirli bir yeri ziyaret etmeye delalet eder. Hac için belirli zaman, Şevval, Zilkade ve Zilhicce (onuna kadar) aylarıdır. Maksat, Allah rızasını talep olup mikat mahallinde ihrama girerek, Arafat'ta vakfe ve Beyt'i tavaf ile tamamlanır. Umre ise ziyaret maksadıyla herhangi bir zamanda ihrama girip Beyt'i tavaf etmekten ibarettir. Arafat'ta vakfe, umrenin şartlarından değildir; başka bir ifadeyle umrede vakfe yoktur.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, yukarıdaki ayet-i kerimenin Mekke fethinden önce nazil olduğu düşünülürse, bu ayetle hac ve umrenin farz kılınmadığını, ancak bazı hükümlerinin beyan edilmek maksadıyla onun indirildiğini kabul etmek gerekir. Bununla beraber, bu husus, mezhepler arasında ihtilaf konusu olmuş, Şafii ve Hanbeli mezhepleri, bu ayetin farziyyete delalet ettiği görüşünden hareketle, haccın ve umrenin bu ayetle farz kılındığını ileri sürmüşler; Maliki ve Hanefi mezhepleri ise haccın, Âl-i İmrân suresinin, "O'na bir yol bulabilenlerin Beyt'i haccetmeleri, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır." mealindeki 97. ayetiyle ve dokuzuncu hicrî senede farz kılındığı görüşünü benimsemişlerdir. Bu sebepledir ki Kur'an-ı Kerim'de umre hakkında başka bir hüküm bulunmadığı ve haccı farz kılan bu ayette de umre zikredilmediği için umre, Şafii ve Hanbeli mezheplerine göre farz, Maliki ve Hanefi mezheplerine göre ise sünnet olarak değerlendirilmiştir.

Yukarıdaki ayet-i kerimeyle hac farz kılınmamış olsa bile, vazedilen hükümler, onun, yakın bir zamanda Müslümanlara farz kılınacağına delalet eder. Nitekim bu hükümlerin başında, hacca ve umreye niyet edilip ihrama girildikten sonra, bunun ihlasla ve sırf Allah rızası için tamamlanması hususundaki ilk emir yer almıştır. Bu emirden anlaşılan mana şudur ki bir kimse, hacca niyet eder bu maksatla ihrama girerse artık o haccı kusursuz bir şekilde tamamlaması gerekir. Eğer başladığı bu ibadeti yarım bırakıp dönerse günahkâr olur. Emirden anlaşılan diğer bir mana, haccın veya umrenin, ihlasla ve sırf Allah rızası için yapılmasıdır. Bununla beraber, eğer bir kimse, hac esnasında ticaret yoluyla Allah'tan rızık talebinde bulunursa, 198. ayette de açıklanacağı gibi, buna izin verilmiştir. Cahiliye devrinde

Araplar, hac mevsiminde Mekke'yi panayır yerine çeviririlerdi. Muhtelif bölgelerden gelen kabile mensupları, Kâbe'yi ziyaret maksadından çok, Mekke'nin sokak ve pazarlarında boy göstermek, kendi kabileleriyle övünmek, diğer kabilelere üstünlüklerini ispat etmek için söz veya şiirle yarışmalara katılmak ve bu arada evinin ihtiyaçlarını karşılamak gibi çeşitli maksatlar güderlerdi. Bu maksatlarla yapılan bir hac veya umrede Allah'a taatin varlığından söz etmek elbette mümkün değildi. İşte bu sebepledir ki yukarıdaki ayet-i kerimede, hac ve umrenin, bilhassa Allah için tamamlanması emredilmiştir.

Hacca veya umreye niyet edildikten sonra bunun tamamlanması emredilmiş olmakla beraber, bazı engellerin buna imkân vermemesi hâlinde yapılması gereken işler açıklanmış ve "Eğer alıkonursanız, kolayınıza gelen kurbanı gönderin ve bu kurban mahalline varmadıkça başlarınızı tıraş etmeyin." buyurulmuştur.

Haccın engellenmesi çeşitli sebeplerle olabilir. Mesela hastalık bu sebeplerden biri sayılabilirse de ayet-i kerimede kastedilen engelin düşman tehlikesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonraki ibarede, "emin olduğunuz zaman" denilmektedir ki bu emniyetin, düşman tehlikesinden emniyet olması akla daha uygun görünmektedir. Buna göre düşman hac yolunu keser ve Mekke'ye girmeyi önlerse hacca niyet etmiş kimsenin tıraş olmak ve ihramdan çıkmak için durumuna uygun olan ve kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Zira bu kurban kesilmedikçe, gelecek hac mevsiminde niyet olunan haccı tamamlayıncaya kadar ihramdan çıkmak mümkün değildir. Nitekim ayet-i kerimede, "Kurban mahalline varmadıkça başlarınızı tıraş etmeyin." buyurulmuştur ki bu, "İhramdan çıkmayın." demektir.

Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre, deve, sığır veya koyun gibi kurban edilmeye layık bir hayvanın kurban edilmek üzere Harem-i Şerîf'e gönderilmesi gerekir ve orada kesildiği kanaatine varıldıktan sonra tıraş olunup ihramdan çıkılır. Eğer Mekke'yi de içine alacak şekilde belirli hudut içinde kalan ve Harem-i Şerif denilen mahal düşman elinde bulunur ve kurbanın Harem'de kesilmesi mümkün olmazsa bu takdirde, hacdan engellenen kimse, bulunduğu yerde kurbanını keser ve ihramdan çıkar. Nitekim Hazreti Peygamber, Hudeybiye'de hacca ve umreye niyet ettiği hâlde, müşrikler tarafından Mekke'ye bırakılmamış, o da kurbanını bulunduğu yerde keserek ihramdan çıkmıştır.

İhram, Harem-i Şerîf'e yahut haram aya girmek yahut da ihlal edilmesi gereken bir şeyin hürmetine saygı göstermek manalarına gelir ki hacla ilgili olarak hac veya umre niyetiyle mikat mahalline gelen kimsenin, hac menâsikini tamamlayıncaya kadar, başka zamanlarda yapılması helal olan birtakım şeyleri kendisine haram kılması ve bunların hürmetine saygı göstermesidir. Eşiyle münasebette bulunmak, tıraş olmak yahut vücutta bulunan bazı kılları temizlemek, tırnak kesmek, koku sürünmek, dikişli elbise giymek, küçük de olsa herhangi bir hayvanı öldürmek, hac veya umre tamamlanıncaya kadar haramdır ve hürmetine saygı gösterilmesi gerekir. Buna göre, ihrama girmek, bu işleri yapmaktan sakınmanın başlangıcına, ihramdan çıkmak ise hac boyunca sakınılan bu işlerden saç veya sakal keserek sakınmanın bitimine delalet eder.

Hacca niyet eden bir kimsenin, ihrama girdikten sonra, yukarıda sayılan fiillerin hürmetine saygı göstermesi ve bunları ihlal etmemesi gerekir. Ancak bazı hallerde zaruretler, bunlardan herhangi birini yapmayı zorunlu kılabilir. Allah Teâlâ ayet-i kerimede bu gibi durumlar için de hükmünü bildirmiş ve "İçinizden kim hasta olur yahut başında derdi bulunursa, üzerine ya oruç, ya sadaka yahut da kurban olarak bir fidye gerekir." buyurmuştur. Buna göre, hasta olan yahut başında yarası bulunan ve hatta bitlenen bir kimse, eğer bakım için başını tıraş etmek zorunda kalırsa, bir hürmeti ihlal ettiği için fidye olarak ya oruç tutar ya sadaka verir yahut

da bir kurban keser. Buhârî ve Müslim tarafından da rivayet edilen bir hadisten öğrenildiğine göre, Hazreti Peygamber ve ashabının hac niyetiyle Hudeybiye'ye geldikleri ve ihrama girdikleri sırada, başı bitlenen ve bitleri saçları arasından âdeta yüzüne dökülen Kâb ibn Ucre'ye Hazreti Peygamber, saçını tıraş etmesini, sonra da bir koyun kurban etmesini, kurbanlık bulamadığı takdirde ya üç gün oruç tutmasını yahut da altı fakire ayrı ayrı yarımşar sa' hurma vermesini emretmiştir. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 208; Müslim, *Sahîh*, II. 860) Ayet-i kerimede bir hürmetin ihlali hâlinde fidye olarak tutulacak orucun, fakire verilecek sadakanın veya kurban edilecek hayvanın miktarları açıklanmamış ise de Hazreti Peygamber'in hadisi, ayetin mücmel olan bu hükmünü beyan etmiştir.

Herhangi bir düşman veya hastalık tehlikesi bulunmadığı zamanlarda hacca niyet eden, fakat hac menâsikine başlamadan önce umre yaparak Allah'a yaklaşmak ve rızasını kazanmak isteyen bir kimse, umreyle haccı birleştirme imkânını kendisine bahşettiği için Allah'a bir şükran nişanesi olmak üzere kurban keser. Bu kurban, Zilhiccenin onuncu günü kesilir ve eti yenir. Ancak, umreyle haccı birleştirerek *haccı kıran veya haccı temettü* yapan kimse, kesecek kurban bulamazsa yahut kurbanlık için parası olmazsa, ayet-i kerimede de açıklandığı gibi, üç gününü hacda, yedi gününü de memleketinde olmak üzere toplam on gün oruç tutar. Ancak, hacda tutulacak üç gün orucun hangi günlerde tutulacağı, mezhepler arasında ihtilaflı bir konudur.

Umreyle haccı birleştirdikleri için kurban kesmekle, bulamadıkları takdirde toplam on gün oruç tutmakla mükellef olanlar hakkındaki bu hüküm, hac için Mekke'ye dışarıdan gelmiş olanlara mahsustur. Çünkü bunların hac için ülkelerinden gelip tekrar ülkelerine döndükten sonra, bir de umre için gelip gitmeleri büyük ve külfetli bir iş olurdu. Allah Teâlâ, onları bu külfetten kurtarmak için umreyle haccı birleştirmelerine izin vermiş, ancak yukarıda da işaret olunduğu gibi, bir şükran alameti olarak onlara kurban kesmelerini emretmiştir. Mekke ve civarında oturanlar ise hac mevsimi dışında her zaman umre yapabilecekleri ve bunda herhangi bir güçlük çekmeyecekleri için bu hükmün dışında tutulmuşlardır.

Ancak bu hükme tabi olanlarla olmaması gerekenleri birbirinden ayıran hudut üzerinde görüş birliği yoktur. Malikilere göre, Harem-i Şerîf hudutları içinde oturanlar, oranın yerlileridir ve bu hükme tabi değillerdir. Yalnız Harem-i Şerîf dışında oturanlar hacla umreyi birleştirebilirler ve kurban keserler. Şafiilere göre, Mekke'ye geldikleri zaman namazlarını kısaltıp misafir namazı kılacak kadar bir mesafede oturanlar, Hanefilere göre ise mikat mahalli dışında kalanlar bu hükme tabidirler. Fakat dikkat edildiği zaman, imamlar tarafından tespit olunan bu hudutlar arasında büyük bir mesafe farkı bulunmadığı da kolayca anlaşılacaktır.

Allah Teâlâ, hac ve umre hakkındaki bu umumi hükümleri beyan ettikten sonra, Müslümanlara Allah'tan sakınmalarını emrederek vazettiği bu hükümlere uymak hususunda onları bir daha uyarmıştır. Zira vazedilen her hüküm, bir emir veya yasağın neticesidir. Allah'a iman ise O'nun emir ve yasaklarına uymayı gerektirir. Eğer bunlara uyulmazsa, imanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu takdirde, her Müslümanın şunu iyice bilmesi gerekir ki Allah, imanını yitirip emir ve yasaklarına kulak asmayanlar için son derece şiddetli cezalar hazırlamıştır ve bundan kurtuluş yoktur.

Allah Teâlâ, bu uyarıdan sonra, senenin her gününde yapılabilecek umreden söz etmeksizin, yalnız haccın belirli aylara has bir ibadet olduğuna işaretle bu aylarda hacca niyetlenen Müslümanların dikkat etmeleri gereken hususları açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

[197] Hac (ayları) belli aylardır. Kim o aylarda haccı (kendine) farz kılarsa, artık hac es-

nasında kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur. Hayır olarak ne yaparsanız, Allah onu bilir. Bu sebeple (hayırlı ameller yönünden) azıklanın; en hayırlı azık da şüphesiz takvadır. O hâlde ey akıl sahipleri, benden sakının.

198 (Hac esnasında) Rabbinizden rızık istemenizde herhangi bir günah yoktur. Arafat'tan indiğiniz zaman, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin. Siz önceden sapıklardan olduğunuz hâlde, sizi doğru yola sevk ettiği için O'nu anın.

199 Sonra insanların indiği yerden inin ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

197 Ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi, hac eski Araplarca da bilinen ve senenin belirli aylarında eda edilen bir ibadettir. Hazreti İbrahim ve oğlu Hazreti İsmail tarafından yeryüzünde ilk mescit olarak Kâbe'nin inşa edilmesinden sonra farz kılınan hac ibadeti, Arapların müşriklik dönemlerinde bile Kâbe ziyareti olarak amelî değerini hiç kaybetmemiş, bazı menâsiki, İslami devre kadar değişmeden intikal etmiştir. İslam'dan önceki devirlerde, Kâbe ziyaretleri senenin belirli aylarında yapıldığı için bu aylara hac ayları denilmiş ve Araplar arasında da bu adla tanınmıştır. İslam, Hazreti İbrahim zamanında farz kılınan hacca yapılan bazı ilaveleri yahut hac menâsiki arasında bulunmadığı hâlde müşrik Araplar tarafından sokulan bir takım âdetleri ondan çıkarıp iptal etmiş, fakat bu ibadeti tümüyle ret ve inkâr etmemiştir. İşte yukarıdaki ayet-i kerimede "hac aylarının belli aylar olduğu" beyan edilirken, Hazreti İbrahim zamanında belli aylara mahsus olmak üzere farz kılınan haccın, Araplarca bilinen bu aylarda eda edilmesi gerektiğine de işaret edilmiş olmaktadır. Bu aylar, Ramazan ayını takip eden Şevval ve Zilkade aylarıyla Zilhiccenin ilk on günüdür ki hacca niyet edip ihrama girerek hac menâsikini eda etmek, ancak bu aylar içinde mümkündür.

Bu aylarda hacca niyet edip ihrama girmekle haccı kendisine farz kılmış olan bir kimsenin, bu andan itibaren artık haccın hürmetlerine saygı göstermesi ve onları ihlal etmemesi gerekir. 196. ayetin tefsirinde de açıkladığımız gibi, ihrama girmiş olmak bunu gerektirir. Binaenaleyh hac esnasında karı koca münasebeti yapılamayacağı gibi, *füsûk* denilen ve sair zamanlarda yapılması helal olduğu hâlde hac aylarında ihrama girmiş olanlara haram kılınan tıraş olmak, tırnak kesmek, dikişli elbise giymek, avlanmak gibi fiillerle, *cidale,* yani itişip kakışmaya, sövüşüp dövüşmeye ve düşmanca davranışlara da yer yoktur. Kısacası ihrama girerek haccı kendilerine farz kılanların, ihramın şartlarını ihlal edecek hareketlerde bulunmamaları gerekir. Çünkü bu şartlar, Allah tarafından konulmuş ve hududu O'nun tarafından çizilmiştir. Haccın gayesi Allah'a yaklaşmak ve O'nun rızasını kazanmak olduğuna göre, bu hududu çiğnememek ve ona tecavüz etmemek icap eder. Nitekim Buhârî ve Müslim tarafından da rivayet edilen bir hadiste Hazreti Peygamber, "hacceden bir kimsenin, eşiyle münasebetten ve haccın hürmetlerini ihlalden sakındığı takdirde, anasından doğduğu günkü gibi bütün günahlarından kurtulmuş olacağını" bildirmiştir ki (Hadisin metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 141; Müslim, *Sahîh*, II. 983) bu, şartlarına uygun olarak yapılan bir ibadetin tabii neticesidir. Çünkü insan, nefsini haramdan koruduğu ve kendisini ibadete verdiği zamanlarda, hâl ve hareketinin değiştiğini ve ahlakının en yüksek mertebeye ulaştığını hisseder. İşte bu hâl, insanın, nefsini terbiye ettiği ve hayır işlemeye en çok müsait olduğu bir hâldir ki hac günlerinin devam ettiği sürece insanda bir alışkanlık hâline gelir ve hac menâsikinin tamamlanmasından sonra da devam eder. Bu ise insana daima sevap kazandıran bir hâldir; zira Allah, insanların işledikleri her hayırlı işi bilir ve onun mükâfatını verir.

O hâlde ey Müslümanlar, gerek hac ibadetiyle ve gerekse diğer ibadetlerle, ahiret hayatında kendisine şiddetle ihtiyaç duyacağınız azığınızı şimdiden hazırlayın ve ahirete katiyen azıksız gitmeyin. Uzun bir yola çıkan kimsenin, yolda azıksız kalması hâlinde çekeceği açlık ve susuzluk ıstırabını gözünüzün önüne getirin. Yardımını isteyebileceği hiç kimsenin bulunmadığı ıssız dağlarda, bir yudum su ve bir lokma yiyecek bulsa, yeniden hayata dönebileceğini zannedip de bunlardan hiçbirini bulamadığı kızgın çöllerde çaresiz kalan ve azap içinde kıvranıp bitap düşen yolcuyu düşünün. Sonra da ahiret yolculuğuna çıkacağınız ve hesap vereceğiniz o büyük günü hatırlayın. İşte bu yolculukta sizin ihtiyaç duyacağınız en kıymetli azık, takva olacaktır. Hiç kimsenin kimseden yardım göremeyeceği, hiç kimsenin kimseden bir şey isteyemeyeceği o gün, sizin imdadınıza, dünyada iken ahiret için azık olarak hazırladığınız takvanız yetişecektir. Allah'tan korkup yasaklarından sakınarak ve emirlerine uyarak, sırf O'nun rızasını, O'nun hoşnutluğunu kazanmak için işlediğiniz hayırlı işlerin size kazandırdığı sevap, o günün dehşetinden sizi koruyacaktır. Bunda hiç kimsenin şüphesi olmasın. O hâlde, akıl sahipleri olarak bütün bunları düşünün ve Allah'tan sakının.

Ayet-i kerimede, azıklanmakla ilgili olarak gelen bu emir, tefsirlerde, Buhârî tarafından da nakledilen bir nüzul sebebiyle izah edilmiştir. İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir haberden anlaşıldığına göre, Yemenliler, hac için Mekke'ye geldiklerinde azık getirmezler ve "Biz, mütevekkil insanlarız." derler; fakat sonra da halktan yiyecek bir şeyler isterlerdi. İşte bunun üzerine ayet-i kerimedeki, "Azıklanın; azığın hayırlısı da takvadır." ibaresi nazil olmuştur. (Bununla ilgili haber için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 141-142) Müfessirler bu habere istinaden ayet-i kerimedeki *takvâ* kelimesini "başkalarına el açıp istemekten sakınmak" manasında tefsir etmişler; ayetin bu ibaresini de "Yanınızda azık bulundurun; azık, şüphesiz başkalarından istemekten hayırlıdır yahut azığın hayırlısı, istemekten sakınmaktır." şeklinde açıklamışlardır. Ancak, ayet-i kerimede, İbn Abbâs'tan nakledilen bu haberin manasına delalet edecek herhangi bir karine mevcut değildir. Yani, eğer İbn Abbâs'tan böyle bir haber gelmemiş olsaydı, ayetin bu ibaresinden haberin manasını çıkarmak imkânı yoktu. Bu sebeple, Yemenlilerin hacca azıksız gelmiş olmalarını, sonra da halktan yiyecek istemelerini, ayetin nüzul sebebi olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Muhtemeldir ki bu ayet-i kerime nazil olduktan sonra, Yemenliler, ayetin "Azığın hayırlısı takvadır." hükmüne istinaden, takva sahibi olmak için hacca azıksız gelmeye başlamışlar, sonra bu hadise, ayetin nüzul sebebi olarak gösterilmiştir. Nitekim Yemenlilerin hacca azıksız olarak gelip, "Biz mütevekkil insanlarız." demeleri de ayeti, bizim daha önce açıkladığımız manada anladıklarını ve sırf takva sahibi olmak için azıksız yola çıktıklarını gösterir. Fakat ayette murat ettiği manayı en iyi bilen şüphesiz Allah Teâlâ'dır.

198 Allah Teâlâ, Müslümanlara takva sahibi olmalarını ve ahirete, kendilerine lazım olacak azıkla gitmek için hayırlı amellerini artırmalarını emrettikten sonra, dünyada kendilerine yiyip içmek ve hayatlarını sürdürmek için gerekli olan azığı da ihmal etmemelerini hatırlatmış ve "Hac sırasında Rabbinizden rızık istemenizde herhangi bir günah yoktur." buyurmuştur. Ayet-i kerimedeki bu ibareyi, bir evvelki ayette yer alan ve *"refes'i, füsûk'u* ve *cidal'i* haram kılan" ibarenin beyanı olarak değerlendirmek mümkündür. Zira haram kılınan füsûk ve cidal içinde, insanın geçimini temin edecek ticaret işlerinin de yer aldığı düşünülebilir ve ihrama giren kimseler, alış verişi de kendilerine haram kılabilirler. Nitekim ticaret, insanlar arasında cidale, nizaa ve kavgaya yol açabilecek bir iştir. İşte, Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyle, daha önce haram kıldığı füsûk ve cidalin bu şekilde yanlış bir anlamaya yol açmaması için hac esnasında rızık temini maksa-

dıyla yapılacak bir ticarette günah olmadığını beyan etmiştir. Filhakika Buhârî tarafından nakledilen bir haberden, bir evvelki ayetin nazil olmasından sonra, böyle bir anlayışla Müslümanların dükkânlarını kapatıp ticareti durdurdukları ve sırf ibadet işleriyle meşgul olmaya başladıkları anlaşılır. İbn Abbâs'tan gelen bu haberde, "Zu'l-Mecâz ve Ukâz, cahiliye devrinde Arapların ticaret merkezi olan yerlerdi. İslam gelince, Müslümanlar, hac mevsiminde ticaretle meşgul olup günah işlemekten korktular. Bunun üzerine, "Rabbinizden rızık istemenizde herhangi bir günah yoktur." ayeti nazil oldu." denilmiştir. (İbn Abbâs'ın bu haberi için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 197).

Şuna da işaret etmek gerekir ki hac esnasında yapılan ticarette günah olmadığının beyanı, rızık temini için yapılacak bir ticarete ruhsat veya izin manasındadır ve bu izni, haccı ticarete vesile kılacak şekilde manalandırmamak icap eder. İznin bu manada değerlendirilmesi, haccın ticaret niyetiyle yapıldığına delalet eder ki böyle bir ibadette hiçbir hayır yoktur. Bu sebeple İslam uleması, Müslümanların, ihrama girdikten sonra bütün vakitlerini ibadete ayırmalarını daha hayırlı saymışlardır.

Allah Teâlâ, hac esnasında, ticaret yoluyla rızık talebinde bulunmanın günah olmadığını beyan ettikten sonra, haccın en önemli rükünlerinden biri olan Arafat'taki vakfeyi takiben yapılması gereken işleri bildirmiş ve "Arafat'tan indiğiniz vakit Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin." buyurmuştur.

Arafat, Mekke'ye 12 mil mesafede bulunan bir yerin adıdır. Hacca niyet etmiş olanlar, Zilhiccenin dokuzuncu günü Arafat'a çıkarlar ve güneşin batışına kadar orada kalıp vakfeyi ifa ederler. Güneşin batışından sonra, Meş'ar-i Harâm da denilen Müzdelife'ye inilir. Burada, akşam ve yatsı namazları birleştirilerek kılındığı gibi tekbir, tehlil ve telbiye ile Allah zikredilir. Ayet-i kerimede, "Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin." denilmiştir ki bu zikirden maksat, akşam ve yatsı namazlarının edası olduğu gibi, tekbir, tehlil ve telbiye de olabilir. Ancak bu zikirleri kulun, Hâlık'ına ve Rabbine layık olan yalvarış ve yakarışları içinde ve en güzel şekilde yapması gerekir. Önceden, apaçık bir sapıklıkta iken nasıl Allah onları bu sapıklıktan kurtarıp güzel ve dosdoğru yola, İslam'ın yoluna sevk ettiyse, onların da bu büyük nimete layıkıyla şükredebilmek için Allah'ı en güzel şekilde anmaları icap eder.

199 Allah Teâlâ, hac menâsikini ifa edenlere Müzdelife'de Allah'ı en güzel şekilde anmalarını emrettikten sonra, "İnsanların indiği yerden inin ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir." buyurmuştur.

Ayetin zahirî ve sibakı göz önünde bulundurulursa, "Sonra insanların indiği yerden inin." emrinin, Müzdelife'den Mina'ya inişe delalet ettiği anlaşılır. Zira Arafat'ta vakfeden sonra Müzdelife'ye, oradan da Mina'ya geçiş, hac menâsikinin tertibidir ve bu tertip, Hazreti İbrahim'e farz kılınan haccın da esasını teşkil eder.

Ancak, Buhârî ve Müslim'de Hazreti Aişe'den değişik lafızlarla nakledilen bir hadis, ayet-i kerimede yer alan ibareye farklı bir mana kazandırmış ve müfessirler, umumiyetle bu hadise dayanarak ayeti farklı manada tefsir etmişlerdir. Bu manaya göre, sözü edilen ibare Müzdelife'den değil, Arafat'tan inişe delalet eder ve "İnsanların indiği Arafat'tan inin." manasına gelir.

Hazreti Aişe'den rivayet edilen hadis şöyledir: "Cahiliye devrinde, Kureyş ve onların dinine tabi olanlar Arafat'a çıkmazlar, Müzdelife'de vakfe yaparlardı. Dinlerinde şiddet ve taassup göstermeleri sebebiyle de kendilerine *hums* denilirdi. Diğer Araplar ise Arafat'a çıkarlar ve orada vakfelerini yaparlardı. İslam gelince, Allah, Peygamber'ine Arafat'a çıkmasını, orada vakfe yapmasını ve oradan (Müzdelife'ye) inmesini emretti. Bu emir, Allah Teâlâ'nın, 'Sonra insanların indiği yerden inin.' emridir." (Hadisin metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V. 158; Müslim, *Sahîh*, II. 893-894).

Gerçekten Kureyş kabilesi, kendisini diğer kabilelerden üstün görüyor, "Biz, Harem-i Şerîf'in hizmetkârlarıyız; bu sebeple bizim Harem dışına çıkmamız gerekmez." diyerek Harem dışında kalan Arafat'a çıkmıyor ve Müzdelife'de kalıyorlardı. Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyle, insanlar ve kabileler arasındaki bu imtiyazı kaldırmış ve Allah için Beyt'i hacceden herkesin Arafat'a çıkmasını ve diğer insanlar gibi Müzdelife'ye oradan inmesini emretmiştir. Bu manaya göre, "Diğer insanların indiği yerden inin." hitabının üstünlük iddiasıyla Arafat'a çıkmayan Kureyş kabilesine yöneltilmiş olduğu, "diğer insanlar" sözüyle de Arafat'a çıkan diğer kabilelerin yahut geçmiş devirlerde Hazreti İbrahim kavminin kastedildiği anlaşılır.

Ancak, Hazreti Aişe'den nakledilen habere bağlı kalınarak yapılan bu tefsir, müfessirleri bazı müşkülle karşı karşıya getirmiştir. Zira Allah Teâlâ, bir evvelki ayette, hac esnasında ticaret yoluyla rızık talebine izin verdikten sonra, "Arafat'tan indiğiniz zaman, Meş'ar-i Harâm'da (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin." buyurmuş; bunu takip eden ayetin hemen başında da "Sonra insanların indiği yerden inin." demiştir. Hazreti Aişe'den nakledilen habere göre, eğer ikinci ibarenin de Arafat inişine delalet ettiği kabul edilirse, bu inişin, birbirini takip eden iki ayette tekrar edilmiş olduğu anlaşılır. Bu takdirde, ikinci ibarenin başında yer alan ve "sonra" manasına *gelen summe* lafzı tertip için değil atıf için olur ve her iki ibare "Arafat'tan indiğiniz zaman, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin ve insanların indiği (bu) yerden (beraberce) inin." manasına gelir.

Ancak, ayet-i kerimede yer alan bu ibarenin, *summe* harfinin de delalet ettiği gibi tertip üzere gelmiş olması ve Müzdelife'den Mina'ya inişin kastedilmesi ihtimali vardır ve bu ihtimal daha kuvvetli görünmektedir. Buna göre her iki ayeti, "Arafat'tan indiğiniz zaman, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin; sonra da insanların indiği yerden (Mina'ya) inin." şeklinde manalandırmak gerekir. Nitekim Buhârî'nin naklettiği bir haberden anlaşıldığına göre İbn Abbâs, ayete bu manayı vermiş ve "Arafat'tan çıkıp geceledikleri Müzdelife'ye kadar insinler; sonra Allah'ı çokça zikretsinler yahut sabah vaktine kadar tekbir ve tehlili çoğaltın; sonra da halkın indiği gibi inin; zira Allah Teâlâ, 'Sonra insanların indiği yerden inin.' buyurdu." demiştir. (Hadisin metni için bkz. Buhârî, Sahîh, V. 159). İbn Abbâs'ın bu ifadesinden, "Sonra insanların indiği yerden inin." ibaresinin tertip üzere geldiği ve Müzdelife'den inişe delalet ettiği anlaşılır. Burada şuna da işaret etmek gerekir ki Hazreti Aişe'nin haberine aykırı olarak ayete bu mana verilmiş olmakla, onun, Kureyş'in Arafat'a çıkmamak suretiyle hac menâsikinin önemli bir rüknünü ortadan kaldıran batıl davranışlarını iptal etmiş olmaktan çıktığı ileri sürülemez. Allah Teâlâ bir evvelki ayette, "Arafat'tan indiğiniz zaman Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin." buyurarak Arafat'a çıkmanın gerekli olduğunu göstermiş ve bu emirle Kureyş'in batıl davranışını iptal etmiştir; zira Arafat'tan Müzdelife'ye yahut Meş'ar-i Harâm'a inmek için önce Arafat'a çıkmak gerektiğinde şüphe yoktur.

Allah Teâlâ, ilk görüşe göre Arafat'tan, diğer görüşe göre Müzdelife'den inmeyi emredip cahili bir âdeti iptal ettikten sonra onlardan, ya bu âdete bağlı kalıp Arafat'a çıkmamaları yahut da bir evvelki ayette işaret olunan sapıklıkları dolayısıyla Allah'tan af ve mağfiret dilemelerini istemiştir. Zira Allah Teâlâ'nın, kendisinden af ve mağfiret dileyenlere karşı rahmeti son derece geniştir.

Allah Teâlâ hac menâsikini beyan ettikten sonra, Arapların cahiliye devrinde haccın akabinde yapmayı âdet hâline getirdikleri başka bir batıl davranışa işaretle onu da iptal etmiş ve şöyle buyurmuştur:

200 Hac ibadetinizi bitirince, Allah'ı, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla anın. İnsanlardan öyle kimseler vardır ki "Rabbimiz, bize dünyada (nasibimizi) ver."

derler; böyleleri için ahirette nasip yoktur.

201 Onlardan bazıları da derler ki: "Rabbimiz bize dünyada iyilik ver; ahirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru."

202 Kazandıkları şeyden nasibi olanlar, işte bunlardır. Allah, hesabı çabuk görendir.

203 Sayılı günlerde Allah'ı zikredin. Allah'tan sakınan kimse için, iki gün içinde (Mina'dan çıkmak hususunda) acele etmesinde herhangi bir günah yoktur. O hâlde Allah'tan sakının ve bilin ki siz, mutlaka O'na varıp toplanacaksınız.

200 Tefsirlerde yer alan rivayetlerden öğrenildiğine göre, cahiliye devrinde Araplar, hac menâsikini ifa ettikten sonra, Mina'da ve diğer yerlerde toplanırlar ve atalarının yaptıkları iyi işleri anlatarak yahut bunlar üzerine şiirler inşat ederek övünürlerdi. Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimede bu cahiliye âdetine işaret ederek, "Hac ibadetinizi bitirince, Allah'ı, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla anın." buyurmuş ve Allah'ın, ataların anılışından daha çok ve daha kuvvetle anılmasını emreden bu hitabıyla, ataların anılışında kendilerine herhangi bir fayda bulunmadığını da beyan etmiştir. Nitekim Hazreti Peygamber, Veda Haccında Müslümanlara okuduğu hutbesinde, atalarının yaptıkları işlerle övünme âdetini terk etmek hususunda onları irşat etmiş ve "Ey nas! Rabbiniz birdir; babanız da birdir. Bu sebeple Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Araba, kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya takva dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur." buyurmuştur. (Hadisin metni için bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, V. 411). Buna göre hac ibadeti, insana faydası olmayan bazı örf ve âdetlerin teşhir edildiği ve bunların övünmek için birer vesile kılındığı bir takım fiil ve hareketler değil, Allah'ı zikretmeye ve O'na dua ederek af ve mağfiretini dilemeye vesile olan bir ibadettir.

Ancak Allah'ı zikreden ve O'na dua ederek arzu ve isteklerini bildiren kimseler başlıca iki grupta toplanır. Bunlardan bir grubun istek ve arzusu, yalnız dünya nimeti ve dünya menfaatidir. O derecede ki bu grubun içinde yer alanlar, dünya nimetinin hayırlı olanıyla hayırsız olanı arasında herhangi bir ayırım yapmak lüzumunu bile hissetmezler. İster hayırlı olsun, ister hayırsız olsun, ona sahip olmak isterler. Bunların bütün gönüllerini yalnız dünya sevgisi kaplamıştır ve Allah'ın, ahirette kendisinden sakınan kulları için hazırladığı yüksek dereceler veya mevkiler kendilerini hiç ilgilendirmez; gönüllerinde bunlara hiç yer vermedikleri için dualarında bunları dilemedikleri gibi, Allah'ın mücrimler ve günahkârlar için hazırladığı akıbetten de korkmazlar, bundan Allah'a sığınmazlar yahut korunmalarını dilemezler. Bütün arzuları, dünya malının artması ve ister helal olsun, ister haram olsun, bu artışı sağlayacak yolun kendileri için açılmasıdır. İşte, ayet-i kerimede, "Rabbimiz, bize dünyada nasibimizi ver." demekten başka hiçbir düşüncesi olmadığına işaret edilen bu gibi kimseler için ahirette elde edebilecekleri hiçbir nasip yoktur. Böyleleri, dünyada istedikleri şeyin çoğuna sahip olurlar; hatta fazla güçlük çekmeden helal veya haram yoldan dünya nimetlerini istedikleri kadar artırabilirler. Çünkü istekleri bu yolda olduğu için Allah da onlara bu yolu kolaylaştırır. Fakat ahirette, dünyada iken hiç akıllarına getirmedikleri ahiret nimetlerinden de nasipsiz kalırlar. Bu gibiler hakkında Allah Teâlâ, İsrâ suresinin 18. ayetinde şöyle buyurmuştur: "Kim acele geçip giden (dünyayı) dilerse, biz de dilediğimiz şeyi dilediğimiz kimse için vermekte acele ederiz; sonra da ona cehennemi, kötülenmiş ve kovulmuş olarak gireceği bir yer yaparız."

201 Allah'a dua eden ve bu dua ile istek ve arzularını O'na iletenlerden ikinci gruba gelince, bunlar, diğerleri gibi yalnız dünya nimetlerini düşünmezler, bu nimetlerin kendileri için hayırlı olanını isterken, ahiretlerinin de hayırlı olmasını niyaz ederler. Ve ayet-i kerimede de beyan

edildiği gibi, "Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver; ahirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru." derler.

Ayet-i kerimede geçen ve "iyilik" olarak tercüme edilen *hasene* kelimesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde tefsir olunmuştur. Sağlık ve sıhhat, hayırlı evlat, hayırlı mal, hayırlı eş, ilim, marifet, ibadet ve itaat, *hasene* kelimesini açıklamak için ileri sürülen görüşlerden bazılarıdır. Bunların her biri, ona muhtaç olan kimse için şüphesiz birer *hasenedir.* Fakat insanın, duasını bunlardan sadece muhtaç olduğunu sandığı şeylere tahsis etmesinin ve Rabbinden yalnız onları istemesinin de yanlış olduğunda şüphe yoktur. Zira insan, bazen bunlardan pek çoğuna ve burada zikredilmeyen daha birçok şeye muhtaç olur da bunun farkına varmaz; bu sebeple haseneyi, bir insanın dünyada iyi ve güzel bir hayat yaşamasını sağlayan, akla gelsin veya gelmesin, bütün vesaile şamil bir kelime olarak kabul etmek ve Allah'tan yalnız "iyilik"le tercüme edebileceğimiz *haseneyi* dilemek gerekir.

Allah'tan dilenecek bu hasene içinde, insana gerçekten mü'min ve muttaki vasfını kazandıracak iman ve ittika da yer almaktadır. Zira bunlar olmaksızın Allah'tan ahiret için *hasene* istemek mümkün değildir. Nitekim ayet-i kerimede de belirtildiği gibi, dünyada Allah'tan iyi bir hayat isteyen insanlar, ahireti de akıllarından çıkarmazlar ve "Rabbimiz, bize ahirette *de hasene* ver ve bizi cehennem azabından koru." derler. İnsan, dünyada iken Allah'tan, iman ve itaatiyle güzelleştirilmiş, O'nun rızasına uygun iyi bir hayat dilemelidir ki ahirette de Allah'tan dilediği *haseneye nail* olup cehennem azabından korunabilsin. Oysa dünyada sadece mal, mevki ve şöhret düşünen insanlar, Allah'tan iman ve itaat istemeyi akıllarına getirmedikleri gibi, ahiret hayatının varlığından bile haberdar olmazlar ve dolayısıyla ahiret için iyilik istemeyi düşünmezler.

Netice olarak, Allah'a ve ahiret gününe inancı olan insan, ahiretteki nasibini yitirmemek için, yalnız dünyasını düşünüp Allah'tan yalnız dünyalık isteyenlerden olmamalı, iman ve itaatiyle Allah'ın rızasına uygun iyi bir dünya hayatiyle, cehennem azabından uzak, iyi bir ahiret hayatı istemelidir; kısacası hasene dilemelidir. Zira bu kelime, hem dünyada hem ahirette insanı saadetin zirvesine ulaştıracak bütün iyilikleri içine alan bir kelimedir. Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir hadisten öğrendiğimize göre Hazreti Peygamber, çok defa bununla dua eder ve şöyle derdi: *Allâhumme rabbenâ âtinâ fi'd-dunyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr* (Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru). (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VII. 163; Müslim, *Sahîh*, IV. 2070). Müslim de şöyle bir hadis rivayet etmiştir: "Hazreti Peygamber, çok zayıflamış ve yavru gibi kalmış hasta bir adamı ziyarete gitmişti. Ona, 'Sen Allah'a dua ediyor ve O'ndan bir şey istiyor muydun?' demiş, adam da, 'Evet, ben, Allah'ım bana ahirette bir ceza vereceksen bunu dünyada ver bitir, diye dua ediyorum.' cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hazreti Peygamber, o adama şöyle buyurmuştur: Subhânallâh! Öyle olursa, sen buna dayanamaz, takat getiremezsin. Allah'a, *Allâhumme âtinâ fi'd-dunyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr* diye dua et. Adam bundan sonra bu duaya devam etmiş ve şifa bulmuştur." (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, IV. 2069; keza bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, III. 107, 288).

202 İşte, dünya ve ahirette kazançlarının karşılığı olarak nasiplerini alacak olanlar bunlardır. Yahut bu nasip, yalnız dünya malını, dünyanın şan, şeref ve mevkiini isteyip de ahireti unutanlar için değil, hem dünyada iyilik (hasene) isteyenler, hem de dünyada iyilik istedikleri için, Allah'tan ahiretin iyiliğini istemeye yüzü olanlar içindir. Yalnız dünyayı düşünenler ise dünyadan nasiplerini alsalar bile, bunlar için ahirette hiçbir nasip yoktur. Yahut olsa bile, nasipleri sadece cehennem azabıdır; çünkü dünyada iken bundan başka bir şey istememişlerdir.

Allah, şüphesiz, bunların dünyada istedikle-

ri şeylere göre akıbetlerini hazırlamakta ve amellerinin karşılığını vermekte çok süratlidir. Yalnız dünyayı düşünen ve dünya ziynetinin peşinden koştururken ahireti unutan kimseler, ahirete göçtükleri zaman, ahiretten hiçbir nasipleri olmadığını anlamak için uzun süre beklemeyecekler, amel defterleri önlerine konduğu zaman, dünyada kazandıklarının hiçbir işe yaramadığını ve ahirete iflas etmiş olarak geldiklerini hemen göreceklerdir. Dünya ve ahirette iyilik isteyenler ve ahiret için hazırlıklı olanlar da ahiretten alacakları nasibi görmekte gecikmeyecek ve bununla bahtiyar olacaklardır. Yapılan işlerin veya işlenen amellerin hesabını yapıp karşılığını vermek hususunda Allah'tan daha süratli kim olabilir?

203 Hac menâsiki hakkında yukarıda açıklanan ayetler ve bu ayetler arasında tertibe dayalı irtibat, son ayette sözü edilen sayılı günlerin, Mina'da şeytan taşlamakla geçen ve "teşrik günleri" (eyyâmu't-teşrîk) de denilen Zilhiccenin 11, 12 ve 13. günleri olduğuna delalet eder. Zira yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı gibi Arafat'tan başlanan iniş Mina'da tamamlanmış ve Müslümanlara, burada atalarını değil, Allah'ı zikretmeleri emrolunmuştur. O hâlde Arafat'ta vakfe sırasında Allah'ı zikretmek hususunda gelen emirler, Müzdelife'de ve Mina'daki sayılı günler için de tekrar edilmiş olmaktadır. Bu zikrin, Allah'ı tekbir ile yapıldığı hususunda görüş birliği vardır.

Ayet-i kerimede şeytan taşlamaktan söz edilmemiştir. Çünkü bu hareket, İbrahim'den (as.) bu yana Araplar arasında bilinip yapılıyordu ve atılan her taş, Allah'ın tekbir ile zikrine vesile oluyordu. Eğer taş atmak cahili bir âdet olsaydı, Allah Teâlâ, diğer cahili âdetleri kaldırdığı gibi şüphesiz bunu da kaldırırdı. Fakat burada ondan söz edilmemesi, onun ikrar ile kabul edildiğinin bir delilidir.

Arafat'tan başlayarak Mina'daki sayılı günleri de içine alan ve Zilhiccenin 13. veya bayramın dördüncü gününe kadar devam eden tekbir ile zikir, hac menâsikini ifa edenlere olduğu gibi hac etmeyenlere de borç sayılmıştır. Bu sebepledir ki hac etmeyen Müslümanlar da arefe günü sabah namazından bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar, her vakit namazının arkasından tekbir ile Allah'ı zikrederler.

Allah Teâlâ, sayılı günler olarak beyan ettiği bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günlerinde zikri emrettikten sonra, Mina'da geçen bu üç günün acele edilip iki güne indirilmesinde veya artırılıp orada daha fazla kalınmasında herhangi bir günah bulunmadığını bildirmiş, sonra da "Allah'tan sakının ve bilin ki siz, mutlaka O'na varıp toplanacaksınız." buyurmuştur.

Hac menâsikiyle ilgili olarak yukarıda açıklanan bütün ayet-i kerimelerde Allah'ı zikretmenin tekrar tekrar emredilmesi, hac sırasında yapılan bütün amellerin Allah'ın zikrine vesile kılındığının apaçık delilini teşkil eder. Bu sebepledir ki hacca niyet eden her Müslüman, haccını ifa ederken oraya sırf ibadet maksadıyla geldiğini, Allah'ı zikrederek bu ibadeti yapacağını bilmeli ve Allah'tan korkarak haccını başka maksatlara yöneltmemelidir. Şunu da bilmelidir ki yaptığı her işin hesabını vermek üzere diğer insanlarla birlikte Allah'ın huzurunda toplanacağı bir haşir günü vardır. Zira insan bunu bilir ve Allah'ın huzurunda hesap vermek üzere haşrolunacağına yakinen inanırsa Allah'tan korkar, ibadetlerini ve diğer amellerini ihmal etmediği gibi, onları, Allah'ın hoşnut olacağı bir şekilde yapmaya çalışır. Fakat bu inanç zayıfsa ve kalbinde, yeniden dirilip toplanacağı hususunda şüphe varsa, bu amelleri bazen yapsa bile, çok defa da ihmal eder ve bu yüzden azaba müstahak olur.

Allah Teâlâ, hac ibadetiyle ilgili hükümleri açıklayıp diğer ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetinin de asıl gayesinin Allah'ın zikriyle kalpleri ıslah edip takva sahibi olmaya Müslümanları irşat ettikten sonra, takvanın mahiyetini açıklamak ve tezahürünün ağızdan çıkan sözler değil, fiil ve hareketler olduğunu göstermek için iki tip insanı misal olarak zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهٖ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ ۚ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ ۗ وَاللّٰهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

204 İnsanlardan öyle kimseler vardır ki düşmanların en şiddetlisi oldukları hâlde, kalplerindekine Allah'ı da şahit göstererek dünya hayatı hakkındaki sözleriyle seni hayran bırakırlar.

205 Fakat senden ayrıldıkları zaman, yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve (hayvan) neslini yok etmek için gayret gösterirler. Oysa Allah fesadı sevmez.

206 Onlara, "Allah'tan sakının." denildiği zaman kibirleri, onları daha da günaha götürür. Böylelerine cehennem yeterlidir. Orası gerçekten ne kötü bir yataktır.

207 İnsanlardan öyle kimseler de vardır ki Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak uğrunda nefislerini satarlar. Allah, kullarına karşı çok şefkatlidir.

Allah Teâlâ'nın insanlara farz kıldığı ve onları yapmakla mükellef tuttuğu ibadetlerin tek bir gayesi vardır ve bu gayeyi, "Allah'ı zikretmek" şeklinde ifade etmek mümkündür. Nitekim Ankebût suresinin 45. ayetinde, "Kitaptan sana vahyedileni oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkor." denildikten sonra, "Allah'ı zikretmenin en büyük ibadet olduğu" belirtilmiştir ki bundan namazın en büyük zikir olduğu kolayca anlaşılır.

Zikir, aynı zamanda imanın tezahürüdür. Bu sebeple, namaz kılarak, zekât vererek, oruç tutarak ve haccederek Allah'ı zikredenler, yalnız iman edenlerdir. Kalbinde imanı kökleşmiş olup da bu ibadetlerle Allah'ı zikretmeyen bir insan düşünülemez. Ra'd suresinin 28. ayetinde de beyan edildiği gibi, iman edenler, Allah'ın zikriyle kalpleri mutmain olan, huzura ve sükûna kavuşan kimselerdir ve esasen kalpler, yalnız Allah'ın zikriyle mutmain olur; huzur ve sükûn bulur.

O hâlde, imanın ve iman ile birlikte gelişip kuvvetlenen takvanın yeri yalnız kalptir. Kalpte bulunan imanın ve takvanın şahidi ve delili ise yalnız amellerdir. Bununla beraber bazı kimseler vardır ki dillerini takvaya mekân kılmışlar, dillerinden dökülen sözleri de onun şahidi ve delili yapmışlardır. Böylece dilleri, kalplerindekini söylemediği gibi, fiil ve hareketleri de söylediklerine uymaz olmuştur. Böyleleri, kalplerine imanın kırıntısı bile düşmemiş kimselerdir. Hâlbuki gerçek mü'minler, kalplerindeki imanları, fiil ve hareketlerinde tezahür eden ve dilleri de kalplerindekini doğrulayan kimselerdir. İşte, Allah Teâlâ, ortaya çıkan bu iki tip insan grubuna işaret ederek onları şöyle tanıtmıştır:

> 204 İnsanlardan öyle kimseler vardır ki düşmanların en şiddetlisi oldukları hâlde, kalplerindekine Allah'ı da şahit göstererek dünya hayatı hakkındaki sözleriyle seni hayran bırakırlar.
>
> 205 Fakat senden ayrıldıkları zaman, yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve (hayvan) neslini yok etmek için gayret gösterirler. Oysa Allah fesadı sevmez.
>
> 206 Onlara, "Allah'tan sakının." denildiği zaman kibirleri, onları daha da günaha götü-

rür. Böylelerine cehennem yeterlidir. Orası gerçekten ne kötü bir yataktır.

204 Sözleri kalplerinde olanı aksettirmeyen ve fiilleri de sözlerine uymayan bir takım kimseler, başkalarıyla konuştukları zaman, onları kandırmakta ve kendilerine hayran bırakmakta büyük maharet gösterirler. Bu maharetleri sayesinde, kendilerini inanç ve imanında samimi, hakkın müdafisi, batılın da düşmanı olarak tanıttıkları gibi, Allah'tan son derece korkan, bu sebeple büyük küçük her çeşit günahtan sakınan kimseler olarak da gösterirler. Hatta daha ileri giderek, söyledikleri sözlerin doğruluğuna inandırmak için Allah üzerine yemin edip Allah'ın buna şahit olduğunu söylerler. Ve bütün bunları yaparken, izhar ettikleri halleriyle, insanların menfaatlerini korumak için batıla karşı şiddetle savaşan kimseler olarak da görünürler. Kısacası bunlar, insanları kandırmak için üç haslete dayanırlar:

1. Dinleyenleri hayran bırakan ve onların kalplerini fetheden güzel ve tesirli söz söylerler; öyle ki bu sözlerin doğruluğundan hemen hiç kimse şüphe etmez.

2. Sözlerinin doğruluğunu ve niyetlerindeki samimiyeti ispat etmek için yeminle Allah'ı şahit gösterirler.

3. Muarızlarına karşı giriştikleri mücadele ve münakaşada üstün bir cidal gücüne sahiptirler.

205 İşte bu üç çeşit hasletle ortaya çıkan bu insanlar, bir gün muhataplarından ayrılıp kalplerinin veya gönüllerinin isteği istikamette kendi işlerine yöneldikleri yahut mevki sahibi olup halkın iradesini ellerine aldıkları zaman, önceden iyilikten ve halkın hâlini iyileştirmekten söz edip dururlarken, bu sözlerinden dönerler ve daha önce söylediklerinin aksini yaparak yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışırlar. En basit dünya menfaatlerine sahip olmak ve şehevi arzularını tatmin etmek için dost ve ahbap edindikleri fazilet erbabı kişilerin en şiddetli düşmanları olurlar. Zaten bu kişilerle kendi aralarında, gerek karakter ve gerekse yaşayış gayeleri yönünden tam bir zıtlık bulunduğu için, onlarla hiçbir zaman dost ve ahbap olmamışlardır. Bununla beraber, onlardan ayrıldıktan sonra, yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışan kendileri gibi kimseleri bulmakta ve onlarla birlikte asıl gayelerine yönelmekte hiç güçlük çekmezler.

Yeryüzünde çıkardıkları fesatla, bir taraftan ziraatın yok olmasına, diğer taraftan hayvan neslinin kurumasına sebep olurlar. Yahut başka bir görüşe göre, kadınlara musallat olup ailelerin de dağılmasına, evlatlarının perişan olmasına yol açarlar. Ayet-i kerimede geçen *hars* kelimesi, ziraat manasına gelirse de bazı müfessirler, Bakara suresinin 223. ayetindeki *nisâ'ukum harsun lekum* ibaresine istinaden kelimeyi "kadın" manasında tefsir etmişler, *nesle* de evlat manası vermişlerdir. Fakat hangi manada alınırsa alınsın, bu münafık müfsitler, yaptıkları işlerle topluma işkence etmekten ve eza vermekten büyük zevk alırlar.

İşte bu tıynette ve bu yaratılışta olan kimseler, fazilet erbabı kişilerin karşısında ne kadar haktan yana olduklarını söylerlerse söylesinler ve ne kadar sözlerine Allah'ı şahit gösterirlerse göstersinler, amelleri yahut fiil ve hareketleri, bu sözlerin yalan olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Zira bu ameller, kalplerindeki yalanın mutlak delilidir. Dillerden dökülen sözler, ne kadar hakka ve hakikate uygun olursa olsun ve ne kadar övülmeye layık bulunursa bulunsun, eğer bunlar, kalpteki fesadı gideremiyor ve insanın fiil ve hareketlerini ıslah edip hakka yöneltemiyorsa, bu sözlerin Allah katında hiçbir değeri yoktur. Zira Allah, insanların suratlarına ve sözlerine değil, kalplerine ve amellerine bakar. Kalbi fesat, amelleri müfsit olan kimseleri de asla sevmez. Kısacası Allah, fesattan hoşlanmaz.

206 Sözleriyle haktan görünen, fakat amelleriyle yeryüzünü ifsat, harsi ve nesli de helak etmeye çalışan bu münafıkların bir sıfatları daha

vardır. Eğer onlara Allah'ın emir ve yasakları hatırlatılarak, "Allah'tan korkun." denilirse, birden bire küplere binip ayaklanırlar; verecekleri cevabı kızgınlık ve sinir buhranları altında gizleyerek büyüklük gösterisine kalkışırlar. Zira bunların yeryüzünde başlattıkları ifsat hareketleri, kendilerince ıslah hareketleridir. Eğer bu tıynetteki bir insan, halkın idaresini üzerine almış bir kişiyse, Allah'tan korkmayan, kendisini hakkın ve hak ehlinin üstünde gören, yalnız kendi görüşlerini halk için hayırlı sayan ve bu sebeple ifsadını ıslah olarak sürdüren böyle bir kimseye, "Allah'tan kork ve sakın." demek ne büyük iştir? Nasihat kabul etmez yaratılışta olan bu kimseler, herhangi bir nasihatle karşılaştıkları zaman kibirlenirler; fakat bu kibirleri, onları, daha çok isyana ve daha çok günaha sevk eder. Bu sebeple, böylelerinin gideceği yer, sadece cehennemdir; başkası değil. Ve bu cehennem de ne kötü bir yataktır. Ayet-i kerimede geçen *mihâd* kelimesi, yatak manasındadır. Yatak ise insanın yatıp rahat edeceği ve dinlenebileceği bir yerdir. Fakat Allah Teâlâ, yeryüzünde fesat çıkaran ve münafıklık eden, Allah'tan sakınmayan ve bu hususta nasihat de kabul etmeyen kimseler için cehennem ateşini yatak olarak hazırlamış ve böyle kimselere böyle yatağın yeterli olduğunu bildirmiştir. Allah'ın herkese layığını vereceğinden kim şüphe edebilir?

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle, insanların bir grubunu söz ve fiilleriyle Müslümanlara tanıtıp böylelerini söyledikleri sözleriyle değil, işledikleri fiilleriyle değerlendirmek ve sözlerine kanmamak hususunda onları uyarıp irşat ettikten sonra, insanların başka bir grubunu tarif etmiş ve bunlar hakkında da şöyle buyurmuştur:

[207] İnsanlardan öyle kimseler de vardır ki Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak uğrunda nefislerini satarlar. Allah, kullarına karşı çok şefkatlidir.

207 Ayet-i kerime, önceki ayetlerde tarif edilen ve sıfatları açıklanan müfsit münafıkların mukabili ve zıddı olan diğer bir grubu bize tanıtmaktadır. Birbirine zıt iki şeyin karşılaştırması yapılırken eğer bunlardan biri bütün sıfatlarıyla tanıtılmışsa, diğerinin zıt sıfatları da belirmiş olur ve bunları ayrıca zikretmeye gerek kalmaz. Yukarıdaki ayet-i kerimelerde iki grup insanın tarifi yapılmış, fakat birinci grupta yer alan müfsit münafıkların sıfatları ayrı ayrı zikredildiği hâlde, bunların zıddı olan kimseler, "Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için canlarını feda edenler" olarak tanıtılmakla iktifa edilmiştir. Ayet-i kerimede zikredilmemiş olsa bile, iki grup arasındaki karşılaştırma, canlarını Allah yolunda feda edenlerin, birinci grubun aksine, iyi amel sahibi oldukları hâlde, söze dayalı hiçbir iddiaları bulunmayan, sözleriyle amelleri birbirine uyan, kalplerinde olandan başkasını söylemeyen, yalnız hakkı arayan ve hak peşinde giden, insanların yalnız iyiliğini düşünen ve iyilik için çalışan, hataya düşüp günah işlese hemen toparlanıp tövbe eden, nasihat dinleyen ve nasihat almak için mürşit arayan, kibir ve gurur bilmeyen, hâsılı, diğerlerinde bulunmayan bütün iyi sıfatları kendilerinde cemeden kimseler olarak tanıtılmalarını gerektirir. Bu sıfatlara sahip kimseler, diğerlerinin aksine, gerçekten mü'min kimselerdir ki Allah'ın rızasını kazanmak için canlarını satarlar. Tevbe suresinin 111. ayeti, yukarıdaki ayet-i kerimeyi bu yönden açıklamış ve mü'minlerin Allah yolunda canlarını satışlarına daha da açıklık getirmiştir: "Allah, şüphesiz, Allah yolunda savaşıp öldüren ve öldürülen mü'minlerin canlarını ve mallarını –Tevrat, İncil ve Kur'an'da söz verilmiş bir hak olarak– cennet mukabilinde satın almıştır. Verdiği sözü Allah'tan daha çok yerine getiren kim vardır? O hâlde yaptığınız bu alışverişten sevinin. Bu, büyük başarıdır."

Bu ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi, insanın nefsi veya canı, ne şehvetler, ne hayva-

ni duygular ve ne de şeytani hileler içindir. Hiç kimsenin onu bu yolda kullanmaya veya feda etmeye hakkı yoktur. Zaten bu yollarda canlarını feda edenler yahut satışa çıkaranlar, onlara alıcı da bulamayacaklardır; çünkü cehennem ateşine odunluk yapmaktan başka bir işe yaramayacaklardır.

Canlar yalnız Allah içindir ve yalnız O'nun yolunda feda edilmeye layıktır. Bu gerçeği bilip canlarını yalnız Allah yolunda feda edenler ise can pazarında iyi bir alışveriş yapmış ve canları mukabilinde Allah'ın rızasını ve cennetini kazanmış gerçek mü'minlerdir.

Allah, kulları için şüphesiz çok şefkatli ve çok merhametlidir. Bunlar arasında öyle fedailer çıkarır ki canlarını Allah yolunda harcayan bu mü'minler vasıtasıyla, şerrin ve fesadın yeryüzünü altüst etmesine engel olur. Bakara suresinin 251. ayetinde de beyan edildiği gibi, "Eğer Allah'ın, insanları birbiriyle savması olmasaydı, yeryüzü müfsitlerin eliyle bozguna uğrardı." Bu sebepledir ki canlarını Allah yolunda feda eden bir ümmetin bulunuşu, sadece o ümmete has bir rahmet değil, Allah'ın kulu olan bütün insanlara şamil bir rahmettir. Zira bir cemiyeti ıslah etmek için gayret sarf edenlerin ve bunda başarıya ulaşanların bu faaliyetinden, yalnız kendileri değil, bütün insanlar ve kendilerinden sonra gelen nesiller de faydalanırlar.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle, insanları, yeryüzünde fesat çıkararak harsi ve nesli yok etmeye çalışanlarla, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için canlarını feda edip yeryüzünün ıslahı maksadıyla gayret sarf edenler olmak üzere iki grupta tanıttıktan sonra, bütün mü'minleri bölünüp parçalanmaktan korumak için İslam'ın gölgesinde birleşmeye davet etmiş ve şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾
فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ
فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾

208 Ey iman edenler! Barış (ve kurtuluş dini İslam)'a tam olarak girin. Şeytanın adımlarına uymayın; zira o, sizin apaçık düşmanınızdır.

209 Size bu kadar açık deliller geldikten sonra yine de hak yoldan saparsanız, bilin ki Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir.

210 (O hak yoldan sapanlar), bulut gölgeleri içinde, Allah'ın (azabının) meleklerle birlikte kendilerine gelmesini ve işin olup bitmesini mi bekliyorlar? Oysa her şey Allah'a döndürülecektir.

Bu ayet-i kerimelerde Müslümanların tam bir teslimiyetle İslam'a sarılmaya davet edildikleri görülür. Bu davette, iman ve İslam esaslarını yahut Allah'ın emir ve nehiylerini, keyfî bir takım tefsir ve tevillerle asli manalarından saptırıp fırka ve hiziplere ayrılmaktan, bölünüp parçalanmaktan sakınmak hususunda açık ve kesin bir emir vardır. Zira Müslümanların bölünüp parçalanması, onlara olduğu kadar İslam dinine de zarar verir ve dinin zayıflamasına sebep olur. Kur'an-ı Kerim'de bu manayı teyit eden başka ayetler de vardır. Âl-i İmrân suresinin 103.ayetinde yine mü'minlere hitap edilerek, "Hepiniz birden Allah'ın ipine sıkı sıkı sarılın; bölünüp parçalanmayın"; Enfâl suresinin 46. ayetinde de, "Allah'a ve Peygamber'ine itaat edin; birbirinizle çekişme-

yin; aksi hâlde kuvvetten düşüp zayıflarsınız." denilmiştir. Hazreti Peygamber de bir hadisinde, "Benden sonra birbirinizin boyunlarını vurarak kâfirlere benzemeyin." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, I. 38; Müslim, *Sahîh*, I. 82).

Ne var ki Kur'an-ı Kerim'in bu açık emirlerine ve Hazret-i Peygamber'in ihtarlarına rağmen Müslümanlar, yine de dinin emir ve yasaklarında ihtilafa düşmüşler, bunun neticesi olarak fırka, hizip ve mezheplere bölünmüşlerdir. Her bir mezhep, yalnız kendisinin dine hizmet ettiği iddiasıyla diğerlerini kötülemiş, din düşmanlarının da tahrik ve teşvikleriyle kanlı savaşlara girip birbirlerinin boyunlarını vurmuşlardır. Bugün, eğer Müslümanlar arasında hâlâ mezhep kavgalarına rastlanıyorsa, bunun sebebini, asırlarca önce, Kur'an-ı Kerim'in bu açık emirlerine uymayan Müslümanların ektikleri acı tohumlarda ve bu tohumların bugünün Müslümanlarınca da hâlâ bakılıp büyütülmesinde aramak gerekir.

İslam dini, yukarıdaki ayet-i kerimelerden de anlaşıldığı gibi, sulh (barış) ve selamet (kurtuluş) dinidir. Müslümanların girmekle emrolundukları *silm*, Allah'ın emirlerine boyun eğmek, teslim olmak manasına geldiği gibi, sulh ve selamet manalarına da gelir. İlk insanın yaratılışından itibaren Allah Teâlâ'nın, peygamberleri vasıtasıyla tebliğ ettiği bütün şeriatların bir hedefi de insanlar arasındaki münasebetleri düzeltmek ve kanlı savaşlardan korumak olmuştur. Bu sebepledir ki yukarıdaki ayet-i kerimelerde yer alan sulha daveti, sadece Müslümanlara değil, bütün din mensuplarına teşmil etmek ve savaşlara yol açacak anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak manasında anlamak da mümkündür. Mamafih Allah Teâlâ, her şeyden ve herkesten önce mü'minlere hitap ederek onları sulha yahut sımsıkı sarıldıkları takdirde bu sulhu gerçekleştirecek İslam'a davet etmiş, sonra da şeytana uyup hak yoldan sapacak olanların başlarına gelecek felakete dikkatlerini çekerek şöyle buyurmuştur:

208 Ey iman edenler! Barış (ve kurtuluş dini İslam)'a tam olarak girin. Şeytanın adımlarına uymayın; zira o, sizin apaçık düşmanınızdır.

209 Size bu kadar açık deliller geldikten sonra, yine de hak yoldan saparsanız, bilin ki Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.

210 (O hak yoldan sapanlar), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) meleklerle birlikte kendilerine gelmesini ve işin olup bitmesini mi bekliyorlar? Oysa her şey Allah'a döndürülecektir.

208 Allah Teâlâ ilk ayet-i kerimeyle mü'minleri *silme* davet ederek, "Ey iman edenler, *silme* girin." buyurmuştur. *Silm* kelimesi, teslim olmak, inkıyat etmek veya boyun eğmek manalarına gelir ki İslam'ın tam karşılığı olduğu gibi, barış (sulh) ve kurtuluş (selamet) manalarında da kullanılmıştır. Ayet-i kerimede, kelimenin "barış" manasında kullanıldığı kabul edilse bile, "İslam"ın aslı olması itibariyle, davetin İslam'a girmeye de şamil olduğu kolayca anlaşılır.

Ancak, mü'minlerin İslam'a davet edilmeleri, onların zaten İslam'a girmiş ve İslam'ın içinde olmaları göz önünde bulundurularak garip karşılanmamalıdır. Zira bilinen bir gerçektir ki İslam'a girmiş ve Müslüman olmuş pek çok kimse, *silm veya İslam* kelimelerinin delalet ettiği manada Allah'a teslim olmamış, O'nun bütün emir ve yasaklarına boyun eğmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ, ayet-i kerimede bu manaya delalet etmek üzere mü'minleri silme davet ettikten sonra *kâffeten* buyurmuştur ki bu ibare, Allah'a teslim olmayı ve boyun eğmeyi gerektiren "bütün emir ve nehiylerinde" manasına gelir. Bu mana göz önünde bulundurulursa, ayet-i kerimeyi şöyle ifade etmek mümkündür: "Ey İman edenler! Allah'ın bütün emir ve nehiylerinde O'na tam teslimiyetle barışa girin ve gerçek Müslümanlar olun." Her ne kadar *kâffeten* ibaresini, *silme* girmeleri istenen mü'minlere hâl yaparak toptan, hep birden,

cemîan manasında tefsir edenler varsa da doğrusu, "İmanın bütün esaslarına uyun, İslam'ın bütün şartlarını yerine getirin." manasıdır.

Allah Teâlâ, İslam'ın bütün şartlarını yerine getirmek ve böylece Müslümanlar arasında sulh ve selameti temin etmek hususunda mü'minleri uyardıktan sonra, şeytanın, insanlar ve bilhassa doğru yolda olanlar için en büyük ve en şiddetli düşman olduğunu bildirerek, mü'minlerin onun adımlarına uymamalarını ve onun peşinden gitmemelerini emretmiştir. Zira şeytan, bu düşmanlığın gerektirdiği işi yapmaktan asla geri durmaz ve doğru yolda olanları bu yoldan saptırmak ve sonu hüsran ile bitecek bir yola sevk etmek için her çareye başvurur.

209 Ve maazallah eğer şeytana uyar da ayağınız bu dosdoğru yoldan kayar ve siz, Allah'ın yolunu terk edip şeytanın peşinden giderseniz, hele bunu, açık ve kesin delillerle onun size düşman olduğu, sizi doğru yoldan uzaklaştırıp sonu gelmez bir felakete sürükleyeceği bildirildiği hâlde yaparsanız, işte o zaman, şunu bilin ve aklınızdan çıkarmayın ki Allah Azîz'dir. Doğru yoldan sapanları cezalandırmaktan asla acze düşmez ve yapacağı işler karşısında asla mağlup olmaz. Ve şunu da bilin ki O, aynı zamanda Hakîm'dir. Her suç ve her günah için bir ceza takdir etmiştir. Suçluların layık oldukları ceza ile cezalandırılmalarını asla ihmal etmez. O hâlde, ey mü'minler, şeytanın size apaçık düşman olduğunu bile bile onun peşine düşmekten ve ona uyanların uğrayacakları cezaya düşmekten sakının.

210 Fakat şeytana ayak uyduranlar ve onun peşinden giderek imandan ve İslam'dan yüz çevirenler, işledikleri zulüm ile yeryüzünü kan deryasına döndürenler ve bu sıfatlarıyla ilahî hitaba bile layık görülmeyenler, akıllarını başlarına almak için hâlâ neyi bekliyorlar? Bekledikleri, bulut gölgeleri içinde Allah'ın azabının meleklerle birlikte gelmesi ve kıyametin kopup her şeyin olup bitmesi midir? Eğer bekledikleri bu ise düşünmüyorlar mı ki o zaman iş işten geçmiş olacak ve herkes, iyi veya kötü, kendi ameliyle baş başa kalacaktır. Fecr suresinin 21-23. ayetlerinde de bildirildiği gibi, "Yer, sarsıntıdan parça parça dağıldığı, Rabbin, saf saf olmuş meleklerle birlikte geldiği zaman, cehennem getirilir de insanın aklı başına gelir; fakat o zaman, aklının başına gelmesi ona ne fayda sağlar?"

Dikkat edilecek olursa Allah Teâlâ, yukarıdaki iki ayetle mü'minlere hitap ederek, onları, barış dini İslam'a girmeye ve İslam'ın bütün hükümlerine riayet ederek yeryüzünde sulh ve sükûnu hâkim kılmaya davet etmiş, sonra da şeytanın adımlarına uymamayı, uyulduğu takdirde, işlenecek günahın cezasının mutlaka görüleceği Azîz ve Hakîm sıfatlarının bir gereği olarak hatırlatılmıştır. Üçüncü ayette ise üslup hemen değişmiş ve söz, muhataptan gaibe intikal etmiştir. Zira burada kendilerinden bahsedilenler mü'minler değil, İslam'a sırt çevirmiş, şeytanın peşinden giden kâfirlerdir ve yukarıda da açıklandığı gibi, bunların hâlâ niçin inanmadıkları, inanmak için hâlâ neyi bekledikleri sorulmakta ve soruya cevap aranarak, "Kıyametin kopmasını mı bekliyorlar?" denilmektedir. Aslında bir insan için kıyametin kopması, asırlarca beklenecek bir şey değildir. Mü'min olsun, kâfir olsun her insan, kıyametin koptuğunu her gün kendi gözleriyle müşahede etmekte ve bir gün kendisi için de kıyametin kopacağını bilmektedir. Ölüm, onu tadan her insan için kıyametin kopuşu değil midir? Öldükten sonra amellerin artık kesileceği ve her insanın ölümden önce işleyip de kazandığı sevap veya günahla baş başa kalacağı ve büyük kıyamette bunların karşılığı olan mükâfat veya cezayı alacağı nasıl unutulabilir? O hâlde insanın, Allah'ın emri gelip de kendisi kara toprağa verilinceye kadar hakkı görmemesinde direnişinin sebebi nedir? Melekler başucunda dikilip de onu layık olduğu yere götürecekleri zaman, aklı başına gelmiş ve gerçeği anlamış olması, artık neyi değiştirir? Şüphesiz o zaman iş işten geçmiş olacak ve İslam'dan yüz çeviren, götürüldüğü yerde yüz bulamayacak ve hak ettiği cezayı çeke-

cektir. Çünkü yeryüzü de dâhil orada bulunan her şey, Allah'ın emriyle vücut bulmuştur ve yine her şey O'nun emriyle O'na dönecektir. Her şeyi yerli yerine koyan O olduğu gibi, ahirette herkese layığını verecek de O'ndan başkası olmayacaktır.

Allah Teâlâ, mü'minlere İslami ahkâmın kâffesine riayet etmeyi ve şeytana uymamayı emrettikten, buna mukabil, İslam'dan yüz çevirenlerin akılsızca davranışlarına işaret edip her şeyin Allah'a döneceği cihetle hak ettikleri cezayı mutlaka çekeceklerini bildirdikten sonra, aynı davranış içine girmiş olan Yahudileri misal göstererek ibret alınması için şöyle buyurmuştur:

سَلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ كَمْ ءَاتَيْنَٰهُم مِّنْ ءَايَةٍۭ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَن يُبَدِّلْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ
ٱلْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۘ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ فَوْقَهُمْ يَوْمَ
ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾ كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّۦنَ مُبَشِّرِينَ
وَمُنذِرِينَ ۖ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ فِيمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ۚ وَمَا ٱخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا
ٱلَّذِينَ أُوتُوهُ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۖ فَهَدَى ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ مِنَ
ٱلْحَقِّ بِإِذْنِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم
مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ۖ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ
مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ۗ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

211 İsrailoğullarına sor: Kendilerine nice açık ayetler vermişizdir. Her kim, Allah'ın nimeti kendisine ulaştıktan sonra onu değiştirirse, şüphesiz Allah'ın cezası çok şiddetlidir.

212 Küfredenlere dünya hayatı cazip görünmekte ve bu sebeple iman edenlerle alay etmektedirler. Hâlbuki Allah'tan sakınanlar kıyamet günü onların çok üstündedirler; Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

213 İnsanlar tek bir ümmetti. Allah (onlara) müjdeleyen ve korkutan peygamberler göndermiş, onlarla birlikte, insanlar arasında ihtilaf ettikleri hususlarda hükmetmek için hak olan kitabı da indirmişti. Oysa kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki haset yüzünden kitap üzerinde ihtilafa düşenler, kendilerine kitap verilenlerden başkası değildi. Ne var ki Allah, iman edenleri, üzerinde ihtilaf ettikleri hakka, kendi izniyle hidayet etmiştir. Zaten Allah, dilediği kimseyi doğru yola hidayet eder.

214 Yoksa siz (ey Müslümanlar!), Sizden evvel gelip geçen, hatta peygamberleri, beraberindeki mü'minlerle birlikte, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar sıkıntılara ve acılara maruz kalıp sarsılanların (milletlerin) hâli, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde, bütün Müslümanları İslam'a tam olarak sarılıp emir ve nehiyleri arasında hiçbir ayırım yapmadan hepsine uymaya davet etmiş; ellerinde apaçık deliller varken, şeytanın adımlarına tabi oldukları ve onun peşinden gittikleri takdirde, hak yoldan ayrılıp bölüneceklerini ve bunun tabii bir sonucu olarak da Allah'ın yoldan çıkmışlar için takdir ettiği azaba müstahak olacaklarını onlara hatırlatmıştır.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerde ise İslam'a sımsıkı sarılmaya davet olunan Müslümanlara, ibret almaları için geçmiş milletlerden örnekler sunulmuş ve özellikle kendilerine peygamberler gönderilmiş, kitaplar verilmiş ve şeriat sahibi kılınmış Yahudilere dikkatler çekilerek, bunların dünya nimetlerini nasıl küfre vesile kılarak dinlerini parçaladıkları ve kendilerinin de nasıl bölünüp zelil ve hakir oldukları açık bir şekilde gösterilmiştir.

Aslında insanlar arasında bazı görüş ayrılıklarının çıkması, bu ayrılıkların zamanla büyümesi hâlinde bölünmelerin başlaması tabiidir. Çünkü her insanın kendine has aklı ve kalbi olduğu gibi, bunlardan kaynaklanan ve yine insanın kendine has bir takım duygu ve düşünceleri vardır. Ve bunların, bütün insanları tek ve belirli bir yöne veya yola irşat etmesi mümkün değildir. Bu ise insanlar arasındaki ihtilafın başlıca kaynağını teşkil eder.

İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde, tek bir ümmet hâlinde olması gereken insanların birbirinden farklı duygu ve düşünceleri sebebiyle ihtilafa düşmemeleri için, onları tek bir nizam altında bir araya getirecek peygamberler gönderdiğini, herhangi bir ihtilaf vukuunda başvurabilecekleri kitaplar indirdiğini, bununla beraber bu kitapların doğruluğunu ispat edecek apaçık delillere sahip oldukları hâlde, kalplerini dolduran haset yüzünden yine de kitapları üzerinde ihtilafa düştüklerini ve ihtilaf edenlerin de bu kitap ehli olduğunu açıklamıştır. Ayet-i kerimelerde şuna de işaret edilmiştir ki Allah Teâlâ, gerçek iman sahiplerinden, herhangi bir ihtilaf vukuunda kitaba başvurmak hususunda hidayetini esirgememiş; ayrıca onlara, İslam'ın zaferi ve barışın yeryüzünde hâkim kılınması için girilen savaşlarda, karşılaşılması mukadder acılara ve çeşitli sıkıntılara sabretmeleri gerektiğini bildirerek, yardımının daima kendileriyle beraber olduğunu müjdelemiştir. O hâlde Müslümanların, bu gerçeği gözden uzak tutmamaları ve bilhassa, yaşadıkları sürece Allah'ın yardımından mahrum kalmamak için İslam'a sımsıkı sarılmaları gerekir. Aksi hâlde, kendilerine apaçık ayetler verildikten sonra, bu ayetleri, dünya hayatının cazibesine kapılarak süfli menfaatler karşılığında değiştirip Allah'ın şiddetli cezasına müstahak olan İsrailoğullarının durumuna düşerler.

211 İsrailoğullarına sor: Kendilerine nice açık ayetler vermişizdir. Her kim, Allah'ın nimeti kendisine ulaştıktan sonra onu değiştirirse, şüphesiz Allah'ın cezası çok şiddetlidir.

212 Küfredenlere dünya hayatı cazip görünmekte ve bu sebeple, iman edenlerle alay etmektedirler; hâlbuki Allah'tan sakınanlar, kıyamet günü onların çok üstündedirler. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

211 Allah Teâlâ mü'minlere hitap ederek *silmi* (barış), ittifakı ve İslam'ın bütün emir ve nehiylerine sımsıkı sarılmayı emrettikten, böylece onları bölünüp parçalanmaktan, fırka ve hiziplere ayrılmaktan sakınmaya davet ettikten sonra, Yahudilere işaret ederek şöyle buyurmuştur: İşte İsrailoğulları önünüzde duruyor; hallerini biliyorsunuz. Bilmiyorsanız bile, sorup araştırın; tarihlerini okuyun. Göreceksiniz ki size gönderildiği gibi onlara da apaçık ayetler gönderilmiş, size emredildiği gibi, onlara da birlik içinde olmaları, bölünüp parçalanmamaları emredilmişti. Fakat bu emirlere kulak asmadılar. Kendilerine bir nimet olarak gönderilen, hakka ve vahdete delalet ettiği

için şükre vesile olması gereken bu ayetleri menfaat uğrunda değiştirerek bölünüp parçalanmanın dayanağı yaptılar; onları küfre vesile kıldılar; sonra da Allah'ın dosdoğru yolundan sapıp fırka ve hiziplere ayrıldılar. Allah da Azîz sıfatıyla onların yakasına yapışıp haklarında sünnetinin gereği olan hükmü infaz etti. Güçlerini ve kuvvetlerini yitirdiler; zihinlerinden vatan mefhumu silindi. Kendilerini yeryüzünün tiksinilen insanları hâline getiren zillet ve meskenet damgasını yediler. Bu, Allah'ın ihsan ettiği nimetleri değiştiren milletlere, yeryüzünde O'nun layık gördüğü bir cezadır. Ve bilinmelidir ki Allah'ın ihsan ettiği nimetler, bir millet tarafından değiştirilip küfre vesile kılınmadıkça, Allah da o milletin hâlini değiştirip zillete mahkûm etmez. Nitekim Enfâl suresinin 52-53. ayetlerinde bu hususa işaret edilmiş ve Allah'ın ayetlerini inkâr eden kavimlerin, bu günahlarından dolayı yok edildikleri belirtildikten sonra, Allah'ın bir kavme ihsan ettiği nimeti, o kavim bizzat kendisi değiştirmedikçe, Allah'ın onu değiştirmeyeceği bildirilmiştir ki bu ayetler, Müslümanların ibret almaları için misal olarak zikredilen Yahudilerin halleriyle ilgili yukarıdaki ayeti açıklığa kavuşturmaktadır. O hâlde, Müslümanların, Yahudilerin düştükleri bu zillet ve meskenet çukurunu iyice sorup öğrenerek ibret almaları ve Allah'ın emir ve nehiylerini muhtevi ayetlerini değiştirerek veya inkâr ederek aynı çukura düşmemeleri gerekir. Zira Allah'ın dinine muhalefet edenler veya ayetlerini değiştirip inkâra gidenler hakkındaki cezası çok şiddetlidir.

212 Allah Teâlâ, nimetlerini yahut ümmetin birliğine hidayet eden ayetlerini değiştirerek onları küfre vesile kılan milletleri, Yahudilerin akıbetiyle tehdit ettikten sonra, onları bu davranışa sevk eden sebebi açıklamış ve bunun, dünya hayatının onlara cazip gelmesinden ve süslü görünmesinden ileri geldiğini bildirmiştir. Filhakika, bir evvelki ayette, Müslümanlara hitap edilerek Yahudiler gibi dinde ihtilafa düşmemeleri, fırka ve hiziplere ayrılmamaları emrolunmuştu. Eğer bu emir zihinlerde, insanların dinlerinde nasıl ihtilafa düşüp fırka ve hiziplere ayrıldıkları hususunda bir soruya yol açarsa, yukarıdaki ayet-i kerimenin cevap teşkil ettiğini söylemek mümkündür ve denilebilir ki: Dünya hayatının cazibesi ve dünya malına karşı duyulan aşırı derecedeki sevgi, insanın bütün benliğini kapladığı takdirde, onu, Allah'ın apaçık ayetlerinden uzaklaştırır ve bu ayetlerin irşat ettiği hakka yönelmekten alıkor. Eğer insan, mevki sahibi kimselerden ise onu daha şöhretli olmaya, akranlarına hükmetmeye ve imtiyaz sahibi olmaya sevk eder. Bu ise aynı mevkideki diğer kimselerle aralarındaki ihtilafı körükler ve her birinin ayrı bir meşrep ve mezhebe yönelmesine sebep olur. Mevki sahibi olmayan kimseler ise mevki sahibi olanlardan birine bağlanarak onun taklitçileri olurlar ve onun peşinden giderler. Kısacası, ister mevki sahibi olsunlar ister olmasınlar, Allah'ın ayetlerinden yüz çevirenler, kendilerini dünya nimetlerinin esiri yapanlar ve bu nimetleri şükre değil, küfre vesile kılanlardır. Nitekim Kehf suresinin 7. ayetinde. "İnsanlardan hangilerinin daha iyi iş işlediklerini ortaya koyalım diye yeryüzündeki şeyleri ona süs yaptık." buyurulmuştur ki buna göre insanın, yeryüzünün süsü olan bu nimetlerin esiri olup Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmesi değil, aksine bunları, Allah'ın kudretine, ilmine, hikmetine ve kulları üzerindeki rahmetinin genişliğine birer delil sayarak bunlardan faydalanırken Allah'a şükretmesi gerekir.

Kitap ehli ve özellikle Yahudiler, şeriat sahibi olmalarına rağmen, mevki hırsına kapılan din adamlarının peşinden giderek Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri inkâr, kitaplarıyla ameli de ihmal etmişlerdir. Müslümanların, kendilerini dünyanın süsüne kaptırıp Yahudilerin durumuna düşmekten titizlikle sakınmaları icap eder. Her ne kadar Allah'ı inkâr etmedikleri yahut O'na şirk koşmadıkları için kâfir sıfatını kazanmamış olsalar bile, Allah'ın şükre vesile olması gereken nimetlerini, kitaplarını ve peygamber-

lerini unutmaya vesile kıldıkları için kâfir ismiyle isimlendirileceklerini unutmamalıdırlar. Nitekim ayet-i kerimede, "Küfredenlere dünya nimetleri süslü görünmektedir." buyurulurken, ne Allah'ı inkâr edenler ve ne de O'na şirk koşanlar değil, kendilerine peygamber gönderilmiş ve kitap verilmiş olup da bunlara inanarak dine girmiş; buna rağmen dünya nimetlerinin cazibesine kapılarak kitaplarını ve peygamberlerini unutmuş kimseler kastedilmiş ve bunlardan "küfredenler" diye söz edilmiştir. Allah'ın dinine mensup olduğu hâlde yine Allah tarafından "kâfir" ismiyle isimlendirilmek ne kötü bir akıbettir.

İşte kendilerini dünya nimetlerinin süsüne kaptırıp da dinlerini unutan ve Allah'ın "kâfir" hitabına müstahak olan bu kimseler, gerçekten mü'min olan ve imanları, kendilerini dinin gerektirdiği amelleri yapmaya sevk eden kimselerle alay etmekten de çekinmezler. Bu mü'minlerin, ahiret hayatını bir an için de olsa akıllarından çıkarmamaları, dünyada iken ahiret hayatı için hazırlık yapmaları ve dünya malını önemsemeyerek ellerindekini hayır olsun diye yoksullara dağıtmaları diğerlerini şaşkına çevirir; onları, dünya nimetlerinden faydalanmasını bilmeyen kimseler olarak itham ederler; sonra da onları alaya alırlar. Fakat düşünmezler ki Allah'tan sakınan bu mü'minler, kıyamet günü, Allah katında kendilerinden çok daha üstündür. Meryem suresinin 63. ayetinde de beyan edildiği gibi, cennetin asıl mirasçıları da işte bu sakınanlardır. O hâlde, dünyanın süsüne kapılmış ve onun esiri olmuş kimseler, Allah katında kendilerinden kat kat üstün olan bu mü'minlerle nasıl alay ederler? Zannederler mi ki dünyada sahip oldukları o mal ve mülk yahut şan ve şöhret, kendilerini kıyamet günü Allah'ın kabzasından kurtaracaktır. Eğer böyle zannediyorlarsa, ne büyük gaflet içindedirler.

Eğer kendilerine, dünyada, mal mülk, mevki ve şöhret verilmişse, bu, Allah'ın sevgili kulu oldukları için değil, O'nun, rızkı bunlardan mü'min, münafık veya kâfir olsun, dilediğine, hem de bol bol ve hesapsız olarak vermesi dolayısıyladır. Öyle ki bunları bazen çalışıp hak etmeyenlere bile verir. Vasiyetle, mirasla, hibeyle, şu veya bu yolla, çalışmadan ve alın teri dökmeden mal, mülk sahibi olmuş ne kadar çok insan vardır. Hak etmedikleri hâlde, yüksek mevkilere gelmiş, şan ve şöhret kazanmış kimseler yok mudur? Bütün bunlar, Allah'ın, rızkı kullarından dilediğine hesapsız bir şekilde verdiğini gösterir. Ancak ahiret hayatında verilecek ceza ve mükâfatlar böyle değildir. Mükâfat almak isteyen, dünyada iken mutlaka çalışmak zorundadır. Zerre miktarı mükâfat için zerre miktarı hayır şarttır. İsrâ suresinin 18-20. ayetlerinde bu gerçek şöyle beyan edilmiştir: "Dünyayı isteyenlerden dilediğimize dilediğimiz kadarını vermekte acele ederiz. Sonra da ona, yerilmiş ve kovulmuş olarak varacağı cehennemi hazırlarız. Ahireti isteyen ve mü'min olarak orası için çalışanlar ise işte çalışmaları şükre değer olanlar onlardır. Onlara ve bunlara (dünyada) Rabbinin nimetlerini uzatırız. Zaten Rabbinin nimetleri kimseye yasaklanmış değildir."

Allah Teâlâ Müslümanlara İslam'a sımsıkı sarılmayı emrettikten, Yahudileri misal göstererek kendilerine Allah'ın apaçık ayetleri geldikten sonra bu ayetler üzerinde ihtilaf edip parçalandıklarını, ihtilaf sebeplerinin de dünya nimetlerinin cazibesine kapılmak olduğunu beyan ettikten ve Müslümanları onlara benzememek hususunda şiddetli bir tehditle uyardıktan sonra, insanlara peygamberler gönderilişinin ve bu peygamberlere ilahî emirleri ihtiva eden kitaplar indirilişinin sebep ve hikmetini açıklayarak şöyle buyurmuştur:

213 İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, (onlara) müjdeleyen ve korkutan peygamberler göndermiş, onlarla birlikte, insanlar arasında ihtilaf ettikleri hususlarda hükmetmek için hak kitabı da indirmişti. Oysa kendilerine apaçık deliller geldikten sonra,

aralarındaki haset yüzünden kitap üzerinde ihtilafa düşenler, kendilerine kitap verilenlerden başkası değildi. Ne var ki Allah, iman edenleri, üzerinde ihtilaf ettikleri hakka, kendi izniyle hidayet etmiştir. Zaten Allah, dilediği kimseyi doğru yola hidayet eder.

213 İnsan, yaratılış itibariyle, akıl, kalp, duygu ve düşünce yönünden diğer varlıklardan çok üstün olmasına rağmen, yine de yardıma muhtaçtır ve bu yardımı diğer insanlarla iş birliği yaparak sağlar. Bu bakımdan onun tek başına yaşaması mümkün değildir. En azından neslini devam ettirebilmesi için, erkek ise kadına, kadın ise erkeğe ihtiyacı vardır ve bu ihtiyaç, sayıca az da olsa "aile" adı verilen bir topluluğun vücut bulmasının başlıca sebebini teşkil eder. Ailelerin teşekkülü ve yeni nesillerin ortaya çıkışı, yaşayışlarını kendi amelleriyle sürdürmüş olsalar bile, altından kalkamayacakları güçlükler karşısında birbirlerine daha çok yardım etmek mecburiyetini doğurur. Bu ise insanların daha çok yakınlaşmalarını ve daha çok kaynaşmalarını sağlar. Öyle ki bu birleşme ve kaynaşma ile insanlar, tek bir varlık, tek bir millet veya tek bir ümmet hâline gelmiş olurlar.

İşte bu kısa açıklamayla şu husus iyice anlaşılmış olmaktadır ki Allah Teâlâ insanı sosyal bir varlık olarak yaratmış ve her birini, dünya ile ilgili işlerinde bir diğerine muhtaç kılmıştır. Bu, bir bakıma bütün insanların tek bir varlık olması gibidir ki insan vücudunun el, ayak, göz, kulak gibi birbirinden farklı organlarının müşterek çalışmasına ve birbirine yardım etmesine benzer. İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede insanların tek bir ümmet olduğunu beyan ederken onlar arasındaki bu birliğe işaret etmiştir ve kanaatimizce bu mananın, tefsir kitaplarında yer alan ve "insanların ilk devirlerde tamamıyla hak yolda yahut bunun aksine, dalalet içinde bulunan tek bir ümmet olduğu" yolunda değişik şekillerde gelen manayla herhangi bir ilgisi bulunmaması gerekir. Zira Âdem'in (as.) ilk insan olarak yeryüzüne gönderilmesinden sonra insanlar, zaman zaman hak yoldan ayrılmışlardır. Ancak tarihin belirli bir dönüm noktasını tespit ederek, insanların o noktaya kadar hak yolda bulunduklarını, sonra bu yoldan saptıklarını ileri sürmek mümkün değildir.

İnsanlar, birbirlerine muhtaç ve birbirlerinin yardımına koşan tek bir varlık ve tek bir ümmet gibi yaratılmış olmalarına rağmen, her birinin sahip olduğu aklın, duygu ve düşüncenin birbirinden çok farklı derecelerde bulunması dolayısıyla, aralarında bir takım görüş ayrılıklarının çıkmasının da kaçınılmaz olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü farklı akılların ve farklı duygu ve düşüncelerin, onları tek bir yöne ve tek bir gayeye yöneltmesi mümkün değildir. Yaratılışın tabii bir neticesi olan bu farklılık, insanların bir nizam altına alınmamaları ve başıboş bırakılmaları hâlinde vahdeti bozan ve onları birbirine düşüren bir unsur olur.

Şu var ki Allah Teâlâ, kulları üzerindeki rahmetinin genişliği dolayısıyla, onların birbirine düşman insanlar olarak yaşamalarına rıza göstermemiş, tek bir nizam altında ve birlik içinde hayatlarını sürdürmeleri için, dünya yüzüne çıktıkları ilk devirden itibaren, birbiri arkasına peygamberler göndermiştir. Kavimlerine doğru yolu göstermek, birbirlerinin hakkına saygılı olmayı öğretmek, böyle oldukları takdirde, dünya ve ahiret saadetiyle müjdelemek, doğru yoldan saptıkları takdirde dünya zilleti ve ahiret azabıyla onları korkutmak bu peygamberlerin ilk görevleri olmuştur. Kavimlerin, kendilerine gönderilen peygamberlerin telkin ve irşatlarıyla gerçekleri görerek, hakka yönelmesi ve bir takım kötülüklerden el çeker bir istidat kazanmasından sonra da Allah Teâlâ kitaplar indirmiş ve bu kitaplar vasıtasıyla tecavüz etmemeleri gereken hududu ve uymaları gereken ahkâmı vazetmiştir. Şu hususu da açıkça bildirmiştir ki eğer aralarında herhangi bir meselede ihtilaf çıkarsa, kendilerine indirilen kitaba başvurmaları

ve kitabın hükmüne boyun eğip haklarına razı olmaları şarttır. Zira bu kitap, ihtilaf olunan konularda başvurulması gereken yegâne kitaptır, haktır ve hâkimdir. Ancak, kitabın herhangi bir nassıyla hükmederken, diğer nassları dikkate almadan, sadece aklın çektiği ve nefsin arzuladığı heva ve heveslere göre onu tevil etmek, kitabın tümünün ortaya koyduğu ruha aykırı düşecek bir şekilde manalandırmamak gerekir. Eğer herkes, kitaptan bir nassı veya bir ayeti kendi aklının çektiği yönde ve nefsinin arzuladığı istikamette manalandırsa, Allah'ın indirdiği kitap, kendisine yapılan başvurularda hâkimlik görevini yapamaz, fakat insanların heva ve heveslerine mahkûm, indiriliş gayesini yitirmiş, faydasız bir kitap hâline gelmiş olurdu. Dahası, insanlar arasında yaygınlaşan ve çözüm bekleyen ihtilaflara, bir yenisi ve daha şiddetlisi, kitap nassı üzerinde farklı tevillerin sebep olduğu din kavgaları eklenirdi. Hâlbuki Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede de açıkladığı gibi, peygamberlere indirdiği kitabı, insanların beraberce yaşamalarının neticesi olarak ortaya çıkan ihtilaflarda kendisine başvurularak bu ihtilafların giderilmesi için indirmiştir. Kitap haktır ve Câsiye suresinin 29. ayetinde de işaret edildiği gibi, "İnsanlara yalnız hak olanı söyler." Dahası, "En doğru yola hidayet eder; iyi amel sahibi mü'minlere büyük ecir olduğunu müjdeler; ahirete inanmayanlara da son derece acı azap hazırlandığını haber verir." (17/İsrâ, 9-10). Bütün bunlara rağmen kendilerine kitap verilenler ne yapmışlardır? Kitap, onun Allah katından geldiğini ve herhangi bir hata ve kusurdan salim bulunduğunu gösteren apaçık delillere sahip olduğu hâlde ona sırt çevirmişlerdir. Yaratılış icabı aralarında çıkması mukadder ihtilafları bu kitapla halletmek yerine, kitabı ihtiraslarına alet ederek ve ayetlerine menfaatlerine denk düşecek manalar vererek yahut onları tahrif ederek ihtilaflarını daha çok artırmışlardır. Bu hâli, kendilerine kitap verilen geçmiş kavimlerden Yahudilerde ve Hıristiyanlarda görmek mümkündür. Müslümanlar ise gerçek bir imanla kitaba bağlı kaldıkları Hazreti Peygamber ve ilk halifeler devrinde, ihtilaflardan uzak tam bir birlik içindeyken, sonraları, bazı liderlerde görülen siyasi ihtirasların ve dünyevi menfaatlerin ağır basması üzerine bu birlik bozulmuş, ihtilaflar neticesi ortaya çıkan hizipler, Kur'an'ı da alet ederek ayetlerine verdikleri keyfî manalarla ve ihtiraslarını artıracak tevillerle fırka ve mezheplerin belirmesine yol açmışlardır. Bu ihtilafların ve bölünmelerin sebep olduğu kin ve düşmanlığı bugünün Müslümanları arasında bile görmek mümkündür. Bütün bunların sebebini, yukarıdaki ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi, imanın sadece bir söz olarak dillerde kalmasında ve özünün kalplere nüfuz edip yerleşmemiş olmasında aramak lazımdır. Eğer iman kalplerde yerleşmiş olsaydı, kitap, insanın toplum içinde ve diğer insanlarla birlikte yaşamak zorunda oluşunun yol açacağı ihtilafların hallinde hâkim vasfını yitirmez, kendisine daima başvurulan bir rehber olarak fonksiyonunu icra ederdi. O hâlde, hiç tereddüt edilmemelidir ki insanların hakka yönelmelerinde yollarına ışık tutan ve onların hakka ulaşmalarını sağlayan yegâne unsur imandır. İşte Allah Teâlâ, ayet-i kerimede bu hususa işaret ederek, insanların üzerinde ihtilaf ettikleri hakka, Allah'ın izni ve yardımıyla ulaşanların mü'minler olduğunu bildirmiş ve "Allah, iman edenleri, üzerinde ihtilaf ettikleri hakka kendi izniyle hidayet etti." buyurmuştur. Zira imanın öyle nurlu bir ışığı vardır ki şüphe ve tereddütlerin zindan karanlığına çevirdiği yeryüzünde kendisini batılın kirletemediği hakka götürecek yolu aydınlatır ve insan, yanlarında yol boyu uzanan karanlık uçurumlara düşmemek için bu aydınlık yolu terk etmez. Bütün bunlar, Allah'ın, kullarından dilediğini doğru yola hidayet etmesinden ve kulun da bu hidayete sağlam imanıyla hak kazanmasındandır.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede, insanların bir arada yaşamalarının tabii bir neticesi olarak zuhur eden ihtilafların hallinde kendilerine doğru yolu gösteren peygamberler gönderi-

lip kitaplar indirildiğini beyan ettikten sonra, ihtilaftan kaçıp hakka yönelmenin güçlüğüne işaret ederek, mü'minlerin, dünya ihtiraslarını ihtilaflarla besleyen inançsızların çeşitli kötülüklerine maruz kalacaklarını haber vermiş ve şöyle buyurmuştur:

214 Yoksa siz (ey Müslümanlar!) Sizden evvel gelip geçen, hatta peygamberleri, beraberindeki mü'minlerle birlikte, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar sıkıntılara ve acılara maruz kalıp sarsılan (millet) lerin hâli, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.

214 Ayet-i kerimedeki hitap, bir evvelki ayette işaret edilen ve insanların, üzerinde ihtilaf ettikleri hakka Allah'ın izni ve yardımıyla yönelen gerçek mü'minleredir ki bunların, Hazreti Peygamber ve ilk halifeleri devrinde peygamberlerinin izinden giden ve aralarında Kur'an'ı hakem ve hâkim edinerek ihtilaflarını halleden ilk Müslümanlar olduklarında şüphe yoktur. Zira bu ayetin nazil olduğu sıralarda Hazreti Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an ayetlerine inandıkları için mü'min vasfını kazanan ve bu vasıflarıyla Allah'ın hitabına mazhar olan ilk Müslümanlardan başkasını düşünmek elbette mümkün değildir. O hâlde, ayet-i kerimenin gayesi, birinci planda, ihtilaflardan kaçarak hakka yönelen ve hak düşmanlarına karşı hakkın müdafaasını üstlenen ilk Müslümanlara, karşılaşmaları mukadder çeşitli musibetlere sabır göstermelerini tavsiye etmek; ikinci planda da gelecek Müslümanlara, Müslümanlığın kuru bir laftan ibaret olmadığını, ilk Müslümanlar gibi hakkın müdafaasını üstlenip bir takım musibetlere göğüs germedikçe "Müslümanım" demenin cennete girmek için yeterli bir sebep olmadığını gösteren bir ibret tablosu sermektir.

Filhakika ilk Müslümanların, İslam'a girdikten sonra kâfirlerden gördükleri işkenceler, çektikleri eza ve cefalar sayılamayacak kadar çoktur. Mekke devri, güneş altında kızmış kumlara yatırılan, üzerlerine ağır taşlar konarak aç ve susuz bırakılan ve İslam'dan dönmeleri için çeşitli işkencelere tabi tutulan Müslümanların menkıbeleriyle doludur. Bunlardan Habbâb ibnu'l-Eret, Buhârî tarafından nakledilen bir hadisten öğrendiğimize göre, maruz kaldığı işkenceler dolayısıyla Hazreti Peygamber'e şikâyette bulunarak, "Bizim için yardım istemeyecek misin?" demiş, Hazreti Peygamber de ona şu cevabı vermiştir: "Sizden önceki milletlerde bir adam alınır, yerde kazılan bir çukura gömülür, başının üzerine de bir testere konurdu. Sonra testereyle ikiye bölünüp, demir tarakla etleri kemiklerine kadar taranırdı da bunlar, onu dininden yine döndüremezdi. Yemin ederim ki Allah bu dini tamamlayacaktır ve yolcu, San'a'dan Hadramevt'e Allah'tan ve bir de koyunları adına kurttan başka hiç kimseden korkmadan gidebilecektir; fakat siz acele ediyorsunuz. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VIII. 56).

Mekke'de Müslümanlara yapılan bu işkenceler ve hak din İslam'ın tebliğini güçleştiren engellemeler dolayısıyla Medine'ye hicret edilmiş, fakat orada da müşrik saldırılarının ardı arkası kesilmemiştir. Bedir, Uhud ve Hendek savaşları, Müslümanları devamlı tedirgin eden birer musibet olarak ortaya çıkmış ve birçok Müslümanın ölümüne sebep olmuştur. Yahudiler ve münafıklar ise ayrı birer sıkıntı kaynağıdır. Bununla beraber Müslümanlar, yine de İslam'dan yüz çevirmemişler, onu hâkim kılıp yeryüzünü barış ve güvenle doldurıncaya kadar onun uğrunda canlarını feda etmişlerdir. Bu, şüphesiz kalplerini dolduran gerçek imanın eseridir ve bu iman olmaksızın çeyrek asır gibi kısa bir zaman içinde İslam'ın yeryüzünden şimali Afrika'yı da içine alan geniş bir alana barış götürmesi elbette mümkün olmazdı.

İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede, İslam'ın yayılması ve düşmanları karşısında onun

müdafaa edilmesi esnasında karşılaşılması mukadder çeşitli musibetlere işaret etmiş ve bu gibi musibetlerin, geçmiş milletlerden mü'min olanların da başına geldiğini, onların da büyük sıkıntılara ve acılara maruz kalıp sarsıldıklarını, hatta başlarındaki peygamberleriyle birlikte Allah'tan yardım dilediklerini bildirmiş, sonra da Müslümanlara, bu musibetlerin kendi başlarına da gelmedikçe cennete girme hususunda ümide kapılmamalarını ihtar etmiştir. Zira bu gibi musibetler, ihtilafların ortadan kaldırılması ve hakkın, yalnız hakkın hâkim kılınması için katlanılması gereken musibetlerdir. Bunlara katlanacak olanlar da yalnız mü'min olanlardır. O hâlde insan, ya mü'min olarak hakkın müdafaasında ölüm de dâhil her çeşit sıkıntıya, acıya katlanacak ve ancak o zaman cennete girmeye hak kazanacaktır yahut da kendisini bu musibetlerden korumak için hakkın müdafaasından vazgeçecektir; ancak bu takdirde hakka olan imanını yitirmiş olacağından cennetle ilgili ümitlerini de terk edecektir. İşte bu iki şık dışında insanın tercih edebileceği bir başka şık mevcut değildir. Müslüman olanlar ve Müslüman olduklarını söyleyenler –ki bunlar, cennete girmeyi ümit edenlerdir– eğer gerçekten cennete girmeyi dilerlerse, kendilerine, hak uğrunda canlarını feda eden ilk Müslümanları örnek edinip Allah'ın hak olarak indirdiği kitap üzerinde ihtilaf etmekten ve ayetlerini kendi heva ve heveslerine uydurup ihtiraslarına alet yapmaktan şiddetle kaçınmalıdırlar. Bu arada, karşılaşabilecekleri bir takım sıkıntılara ve acılara da katlanmasını bilmelidirler. Çünkü gerçek iman bunu gerektirir. Bilinmesi gereken bir husus da karşılaşılan bu sıkıntıların ve acıların uzun sürmeyeceği ve hak yolda olanlara Allah'ın mutlaka yardım elini uzatacağıdır. Nitekim ayet-i kerimenin sonunda bu müjde verilmiş ve "Allah'ın yardımı yakındır." buyurulmuştur.

Yukarıda, ayet-i kerimenin iki gayesi olduğuna işaret etmiş ve bunlardan birisinin, Müslümanlığın kuru bir laftan ibaret olmadığını, cennete girmek için bir takım musibetlere göğüs germeden, sadece "Müslümanım" demenin yetmeyeceğini gösteren bir ibret tablosu sermek olduğunu belirtmiştik. Kur'an-ı Kerim'in diğer surelerinde de bu manayı teyit eden muhtelif ayetler vardır ve bunları da burada zikretmek, konuya açıklık getirmesi bakımından faydalıdır.

"Yoksa siz, Allah'ın içinizden savaşanlarla savaşmayanları, sabredenlerle sabretmeyenleri belli etmeden, cennete gireceğinizi mi sanırsınız?" (3/Âl-i İmrân, 142).

"Yoksa siz, Allah'ın içinizden savaşanları, Allah'tan, Peygamberinden ve mü'minlerden başkasını dost edinmeyenleri belli etmeden başıboş bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz?" (9/Tevbe, 16).

"İnsanlar, yalnız inandık demekle, denenmeden bırakılacaklarını mı sanırlar? Hâlbuki biz, Allah'ın doğru ve yalan söyleyenleri belli etmesi için, kendilerinden öncekileri de denemiştik. Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sanıyorlar?" (29/Ankebût, 2-4).

Bütün bu ayet-i kerimeler, Müslümanların ve özellikle Müslüman olduklarını söyleyip de İslami prensipler karşısında dudak büküp yan çizenlerin düşünüp ibret almaları gereken ilahî ihtarlardır. Allah Teâlâ bu ihtarlar arasında yer alan yukarıdaki ayet-i kerimeyle, içlerinde cennet ümidi besleyen Müslümanları uyardıktan ve bu ümidin gerçekleşmesi için Allah'ın kitabı üzerindeki çekişmeleri bir tarafa bırakıp ihtilafları ortadan kaldırmaları ve hak yol üzerinde birleşmeleri, bunun için de bir takım sıkıntılara katlanmaları gerektiğini bildirdikten sonra, Hazreti Peygamber'e yöneltilen bazı soruları cevaplandırarak Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirecek amelî ahkâmla ilgili beyanlarda bulunmuştur. Bunlardan birisi, insanlar arasındaki ihtilafı körükleyen ve düşmanlığa sebep olan mal veya servet hakkındadır ve bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ
ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

215 (Sadaka olarak) ne vereceklerini sana soruyorlar. (Onlara) de ki: Maldan vereceğiniz şey, anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlaradır. İyilik olarak yaptığınız şeyleri Allah, şüphesiz en iyi bilendir.

"Küfredenlere dünya hayatı cazip görünmekte ve bu sebeple iman edenlerle alay etmektedirler." mealindeki 212. ayetin tefsirinde, insanlar arasında meydana gelen ihtilafların ve ihtilaflardan sonra başlayan bölünmelerin, dünya hayatının cazibesi ve dünya malına karşı duyulan aşırı derecedeki sevgi sebebiyle olduğunu belirtmiş ve bu dünyevi ihtirasın, insanları, Allah'ın dininden uzaklaştırdığını açıklamıştık. Keza bunu takip eden ayetlerde de kendilerine kitap verilenlerin, aynı ihtiras sebebiyle kitapları üzerinde nasıl ihtilafa düştükleri ve kitaplarını bu ihtiraslarına nasıl alet ettikleri anlatılmış, Müslümanlara yöneltilen bir ihtarın da onların ihtilaflardan sakınmak ve kitap üzerinde tam bir ittifakla birleşmek, bunun için de geçmiş milletlerin mü'minleri gibi bir takım acılara ve sıkıntılara katlanmak gayesine matuf olduğu belirtilmişti.

İhtilaflardan sakınarak kitap üzerinde birleşmenin ve bu birliği korumanın Müslümanlara getireceği acıların ve sıkıntıların, başta ölüm olmak üzere dünya süsü olarak nitelendirilen mal ve servet kaybı gibi çeşitli musibetler olduğu aşikârdır. Ancak, bir evvelki ayette de işaret edildiği gibi, mü'min ve Müslüman kimseler, hem Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, hem de kendilerine mükâfat olarak vaat edilen cennet nimetlerine kavuşmak için hak yolda canlarını ve mallarını feda etmekten çekinmezler. Bu bakımdan Allah yolunda hem canların hem de mal ve servetlerin feda edilmesi iman alametlerindendir. Şu var ki bazen can feda etmeye gerek kalmaksızın, sadece mal feda etmek de Müslümanların birlik ve beraberlik içinde yaşamalarını sağlayan, nefislere yerleşmiş mal hırsını kırarak Allah'ın dinine daha çok sarılmalarına sebep olan ve kendilerine cennet kapılarını açan bir unsur olur.

İşte, yukarıdaki ayet-i kerimelerin, insan zihninde meydana getirdiği bir çağrışımın neticesi olarak hem Allah'ın rızasını kazanmak, hem mal hırsını yenerek onun sebep olduğu ihtilafları önlemek, hem de cennet nimetlerine kavuşmak için sahip olunan malın nasıl ve nerelere verileceği hakkında bir takım soruların belirmiş olması tabiidir. Buna ilaveten 194-195. ayetlerde, haram ay içinde de olsa saldırıda bulunan düşmana karşı onun saldırdığı gibi saldırıda bulunulması emredildikten sonra, "Allah yolunda (malınızı) sarf edin." denilmiştir. Zira mal sarf etmeksizin ordu beslemek ve orduyu teçhiz etmek mümkün değildir. Şu var ki ayet-i kerimede, "Allah yolunda (malınızı) sarf edin." emrinin yer alması da Müslümanların Hazreti Peygamber'e, "Ne vereceğiz?" şeklinde bir soru yöneltmelerine yol açmış olabilir.

Tefsir kitaplarında sıhhati kesinlikle tespit olunamayan bazı haberlerden anlaşıldığına göre, Amr ibnu'l-Cemûh adında zengin bir sahabinin malını nasıl ve kimlere sadaka olarak dağıtacağını sorması üzerine ayet-i kerime nazil olmuş ve şöyle buyurulmuştur:

215 (Sadaka olarak) ne vereceklerini sana soruyorlar. (Onlara) de ki: Maldan vereceğiniz şey, anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlaradır. İyilik olarak yaptığınız şeyleri, Allah, şüphesiz en iyi bilendir.

215 Yukarıda da işaret edildiği gibi, önceki ayetlerin, Müslümanları, mallarını Allah yolunda sarf etmeye teşvik eden üslubu, 194. ayette ise bu hususta gelen açık emir, mal vermek isteyenlerin, bu işin yollarını sorup araştırmalarına sebep olmuş, sorulacak başlıca kimsenin de Hazreti Peygamber olması dolayısıyla ona başvurarak mallarından ne vereceklerini sormuşlardır. Bu sebeple, ayet-i kerimede mal vermekle ilgili hüküm, Hazreti Peygamber'e yöneltilen sorunun cevabı olarak gelmiştir.

Şu var ki müfessirlerin çoğuna göre verilen cevap, vaki olan soruya uygun düşmemektedir. Çünkü soruda *mâzâ yunfikûn* denilmek suretiyle ne vereceklerini öğrenmek istedikleri belirtildiği hâlde, bu soruyu takip eden cevapta verilecek malın cinsi değil, onun, öncelikle kimlere verileceği açıklanmıştır. Soru ile cevap arasındaki bu ayrılık, tefsirlerde çeşitli yönlerden izah edilmiştir. Bazılarına göre, cevapta yer alan ve "maldan vereceğiniz şey" mealine gelen mâ *enfaktum min hayrin* ibaresi, vaki olan sorunun karşılığıdır. Allah Teâlâ bu ibareyle hangi çeşit mal olursa olsun, bundan sadaka olarak verilmesine bu ibareyle işaret etmiş, fakat önemi dolayısıyla verilecek malın kimlere verileceğini açıklamayı da ihmal etmemiştir.

Diğer bazılarına göre soru, "Ne vereceğiz ve kimlere vereceğiz?" şeklinde vaki olmuş, ancak ayette, "Kimlere vereceğiz?" şıkkı hazfedilerek kısaltılmış, sonra da "Ne vereceğiz?" sorusuna, "Maldan vereceğiniz şey." sözüyle cevap verilmiş, hazfedilen soru ise önemi dolayısıyla, verilecek kimseler sayılarak geniş bir şekilde cevaplandırılmıştır.

Mamafih soruyla cevap arasında herhangi bir ayrılık bulunmadığı, bunun Kur'an'a has bir üslup olduğu görüşüne sahip müfessirler de vardır ve bu görüş, kanaatimizce daha doğrudur. Nitekim Bakara kıssasıyla ilgili ayetlerde Musa (as.), kavmine, "Allah size mutlaka bir sığır kesmenizi emrediyor." dediği zaman Yahudiler, bu emri geçiştirmek maksadıyla Musa'ya (as.) çeşitli sorular yönelttikten sonra, "Bizim için Rabbine dua et de onun ne olduğunu bize açıklasın." demişlerdir. (2/Bakara, 70). Aslında onun ne olduğu bellidir ve kesilmesi istenen bir inektir. Bununla beraber Yahudiler, "onun ne olduğunun" açıklanmasını isterken kastettikleri mana, kesilmesi istenen ineğin sıfatlarıdır ve bu sıfatların açıklanmasını istemişlerdir. Nitekim ayet-i kerimede, "Onun ne olduğunu bize açıklasın." denildikten sonra, yine Yahudilerin, "Zira inekler birbirine benziyor." dedikleri de nakledilmiştir ki bundan da ineklerin birbirinden ayırt edilmelerine yarayan sıfatlarının açıklanmasını istedikleri anlaşılır.

Yukarıdaki ayet-i Kerime de bu üslup ile gelmiştir. Ashabtan bazısı Hazreti Peygamber'e mallarından sadaka vermenin keyfiyetini, yani nasıl vereceklerini sormuşlardır. Kastettikleri mana, ne verecekleri değildir; zira kendileri de bilmektedirler ki kim ne çeşit mala sahipse ondan verecektir. Hurması olan hurmasından, buğdayı veya arpası olan buğdayından veya arpasından, parası olan da parasından... Öğrenmek istedikleri husus, bunları nasıl verecekleridir. Ayet-i kerimede de bu soruya cevap olarak, önce anaya, babaya, sonra sırasıyla akrabaya, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara verilmesi emredilmiştir. Bu bakımdan, vaki olan soruyla cevabı arasında herhangi bir aykırılık mevcut değildir.

Ayet-i kerimede, verilen malı almaya hak sahibi olanların başında, muhtaç durumdaki ana ve babalar (vâlideyn) zikredilmiş, bunu, akraba ve diğerleri takip etmiştir. Bu, zikredilen sıranın, en yakın akrabanın en öne alınması esasına göre tespit edildiğini gösterir. Buna göre, malı olan bir kimse, sadaka almaya hakkı olan en yakın akrabasından başlar; eğer akrabaya verdikten sonra verebileceği başka malı varsa yahut akraba arasında muhtaç kimse mevcut değilse, bu takdirde toplum içinde muhtaç durumda olan yetimleri, düşkünleri ve yolda kalmışları da düşünmesi gerekir. Kısacası, toplumun muhtaç durumda olan her ferdi, malı, mülkü ve parası olan diğer fertlerin bakım ve gö-

zetimi altında bulunmalıdır. Ve Müslümanlar arasındaki birliğin sağlanması da buna bağlıdır. Bu birlik için malını feda eden ve hayır işleyen Müslümanların yaptıkları her şey, şüphesiz Allah'ın meçhulü kalmayacak ve işlenen her hayrın karşılığı mükâfat olarak fazlasıyla ödenecektir.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki ayet-i kerimede sadaka olarak verilmesi istenen mal, zekât dışında hayır olarak verilecek maldır. Çünkü zekâtta zenginlik derecesi nisapla tespit olunduğu gibi, verilmesi gereken miktar da bellidir ve zekâtı alacak olanlar arasında ana, baba yoktur. Nitekim 177. ayette de açıklandığı gibi, hem akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere ve esirlerin kurtuluşuna mal vermek, hem de ayrıca zekât ödemek birr'in, şartlarından sayılmıştır ki yukarıdaki ayet-i kerimede sözü edilen mal şartı, birr'in şartlarından biri olan sadakadır.

Allah Teâlâ, Müslümanlar arasında birliğin sağlanması ve belli başlı ihtilaf sebeplerinden biri olan mal hırsının kırılarak dinin emir ve yasaklarına daha çok uyulması için yakın akrabadan başlanarak toplumun bütün muhtaç fertlerine Allah yolunda maddi yardım yapılmasını emrettikten sonra, malla yakın ilgisi dolayısıyla, yine Allah yolunda can feda etmeyi gerektiren savaş emrini vermiş ve aynı gayenin gerçekleşmesi için Müslümanlara savaşı farz kılarak şöyle buyurmuştur:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا
شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ
فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ ۚ
وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا ۚ
وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۖ وَأُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۙ أُولَٰئِكَ
يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

216 (Ey mü'minler!) Sizin için hoş olmasa bile savaş size farz kılındı; fakat olabilir ki bir şey sizin hakkınızda hayırlıdır da onu kötü görürsünüz; bir şey de hakkınızda şer olduğu hâlde ondan hoşlanırsınız. (Bunu) siz bilemezsiniz de Allah bilir.

217 (Ey Muhammed!) Sana, içinde savaş yapılan haram ayı soruyorlar, (onlara) de ki: Bu ayda savaş yapmak büyük suçtur; fakat Allah'ın yolundan alıkoymak ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ı (ziyaretten) menetmek ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında savaştan daha büyük suçtur ve fitne öldürmekten daha kötüdür. Müşrikler sizinle hâlâ savaşıyorlar; hatta güçleri yetse, sizi dininizden döndürecekler; fakat içinizden her kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte dünya ve ahirette amelleri boşa gitmiş olanlar bunlardır; cehennem ashabı olanlar da bunlardır ve bunlar orada daimîdirler.

218 Oysa iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler ise işte Allah'ın rahmetini umanlar da bunlardır. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimelerle düşmanla savaşmayı Müslümanlara farz kılmıştır. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, toplumun birliğini sağlamak, dünyevi ihtirasların sebep olduğu ihtilaflardan, düşmanlıklardan ve bölünüp parçalanmaktan onu korumak ve dinin toplum üzerindeki hidayet edici tesirinin yok olmasını önlemek için nasıl Allah yolunda mal sarfı gerekiyorsa, aynı gaye uğrunda can feda etmek de vaz geçilmez bir görev olur.

Hazreti Peygamber Mekke'de iken ve Mekke'den Medine'ye hicret ettiği sıralarda düşmanla savaşa henüz izin verilmemişti. Mekke'de nazil olan Hıcr suresinin 94. ayetinde de görüldüğü gibi, Hazreti Peygamber'den, emrolunduğu şeyi açıklaması, fakat müşriklerden de yüz çevirmesi istenmişti. Keza Mekkî olan Nahl suresinin 125. ayetinde de "insanları, Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet etmesi, onlarla en güzel bir şekilde mücadeleye girmesi" emrolunmuştu. Müşriklerin hâkim oldukları ve Müslümanlara her çeşit zulmü reva gördükleri Mekke devrinde, onlarla savaşa kalkışmak, nefis müdafaası için de olsa onlara karşı durabilmek elbette mümkün değildi. Zira Allah yolunda ölmek, insana ne derece büyük mertebe kazandırırsa kazandırsın, İslam'ın kuvvetlenmesi ve yayılması yönünden sağlayacağı herhangi bir fayda mevcut değildi. Bu sebeple Mekke devrinde asıl gaye, Müslümanların Allah yolunda can verip sayıca azalmaları değil, aksine, çoğalıp kuvvetlenmeleri ve dinlerini yayıp gerektiğinde onu koruyabilecek güce erişmeleriydi. Nitekim bu güç, Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmeleri ve orada kendilerine kucak açan bir gruba katılmalarıyla önemli ölçüde kazanılmıştı. İşte bundan sonradır ki Allah Teâlâ, onlara nefis müdafaası için saldıranlarla savaşmaya izin vermiş ve Hacc suresinin 39. ayetinde de görüldüğü gibi, "Kendilerine savaş açılan mü'minlere, uğradıkları zulümden dolayı savaşmalarına izin verildi." buyurmuştur. Her ne kadar bu ayet-i kerimenin Mekke'de nazil olduğu ileri sürülmüşse de Medenî olduğunu söyleyenler de vardır ve Müslümanların müdafaa maksadıyla da olsa Mekke'de müşriklerle savaşabilecek güçte olmadıkları göz önünde bulundurulursa, Medenî olması akla daha yakındır. Müslümanların güçlerini artırdıkları nispette düşmanların taarruzlarına daha geniş çapta mukabele etmelerine izin verilmiş ve Bakara suresinin 190. ayetinde de gördüğümüz gibi, "Size savaş açanlarla Allah yolunda siz de savaşın; fakat tecavüz etmeyin." denilmiş; Tevbe suresinin 5. ayetinde, "haram aylar dışında müşriklerin bulundukları yerde öldürülmeleri" emredilmiş, yukarıdaki ayet-i kerimeyle de düşmanla savaş, umumi olarak bütün Müslümanlara farz kılınmıştır. Haram aylardaki savaş ise bu ayların hürmeti dolayısıyla yine büyük günah olarak nitelendirilmiş; bununla beraber, insanları Allah yolundan ve Mescid-i Harâm'a gitmekten menetmenin ve halkı oradan çıkarmanın savaştan daha kötü olduğuna işaret edilerek, 194. ayette de belirtildiği gibi, haram ayda da olsa, fitnenin yok edilmesi ve saldıran düşmanın zararsız hâle getirilmesi için savaşa izin verilmiştir. Müslümanların düşman tehlikesinden emin olmaları ve İslam'ın yayılıp Allah adının yüceltilmesi için bunda zaruret bulunduğuna şüphe yoktur. İşte, Allah Teâlâ, savaşla ilgili ayetlerinde bu hususu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

> [216] (Ey mü'minler!) Sizin için hoş olmasa bile, savaş size farz kılındı; fakat olabilir ki bir şey sizin hakkınızda hayırlıdır da onu kötü görürsünüz; bir şey de hakkınızda şer olduğu hâlde, ondan hoşlanırsınız. (Bunu) siz bilemezsiniz de Allah bilir.

216 Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu ayet, Müslümanlara düşmanla savaşı farz kılan ilk ayettir ve ittifakla belirtildiğine göre, hicrî ikinci senede nazil olmuştur.

Ayet-i kerimeyle savaş, bütün Müslümanla-

ra farz kılınmış olmakla beraber, icmâ, bu farzın, farz-ı ayn değil, farz-ı kifâye olduğu yönündedir; yani düşmana karşı Müslümanların can, mal ve ırzlarını koruyacak yeterli bir asker gücü bulunduğu takdirde, diğer Müslümanlara savaşa katılmak farz olmaktan çıkar. Bununla beraber, eğer düşman, Müslümanların ülkesine girmiş ve orayı işgal etmişse, düşmanı bu ülkeden çıkarmak için savaşa katılmak, genç, ihtiyar, kadın, erkek bütün Müslümanların görevidir; hepsine farz-ı ayndır.

Allah Teâlâ, düşmanla savaşı Müslümanlara farz kılmış olmakla beraber, savaşın insan nefsine hoş gelmeyeceğini belirtmeyi de ihmal etmemiştir. Filhakika savaş, hem öldürmeye, hem ölmeye, hem de mal kaybına sebep olan, insanların üzerine akla hayale sığmayacak felaketler getiren bir hadisedir. Daha savaş çıkmadan savaş çıkacağı korkusu, insan ruhunda son derece büyük bir çöküntü meydana getirir. Bütün bunlara rağmen, şunu da unutmamak gerekir ki insanlar bütün ömürlerini daima bu korkunun verdiği ıstırap içinde geçiremezler. Bu korkuya sebep olan düşman tehdidini ortadan kaldırmak ve ondan kurtulmak gerekir. Bu da ancak savaşla mümkün olur. İlaç içmekten hoşlanmayan yahut ameliyat masasına yatmaktan kaçan insan bunun basit bir örneğidir. İlaç ne kadar acı yahut ameliyat ne kadar korkutucu olursa olsun, sağlığa kavuşmak için bunlara katlanmak icap eder. Çünkü insanın hoşuna gitmeyen bazı şeyler vardır ki bunlar onun için hayırlıdır. İstemeyerek yapmasına rağmen kendisi için hayırlı neticeler doğurur ve bu neticelerden kendisi de hoşnut olur. İşte savaş bunlardan biridir. Temenni edilmese bile, savaşa girildiği ve Allah yolunda dövüşüldüğü zaman, kazanılacak zaferin, savaş öncesi duyulan bütün korkuları unutturacak ve bu korkuya bir daha düşülmesini önleyecek derecede büyük önemi vardır. Bazı şeyler de vardır ki insan, onlardan ne derece hoşlanırsa hoşlansın, bunlar aslında kendisi için şerdir; hoşlanarak yaptığı şeyin neticesinden kendisi de zarar görür. İşte, bütün bu açıklamalar, bize şu gerçeği göstermiştir ki insan nefsi, çok defa, neticesi insan için hayırlı olan yolu değil, aksine şer olan ve zararlı bulunan yolu seçmekte, akıl ise onu doğru yola irşat etmekten âciz kalmaktadır. Kısacası insan, nefsinin ve aklının cazip gördüğü yolun, kendisini nasıl bir akıbete götüreceğini bilememektedir. O hâlde, akıbeti kendisi için hayırlı olacak yola irşat eden Allah'ın emirlerine uymaktan başka çare yoktur. Çünkü insan, bu akıbeti bilmediği hâlde, Allah bilir ve O'nun bildiğinden hiç kimsenin şüphesi olamaz. Buna göre, eğer Allah Teâlâ, Müslümanlara savaşı emrederek farz kılmışsa, bu, onların menfaatleri icabıdır. Zira Allah, insanın hayrına olmayan bir şeyi asla emretmez. O hâlde, savaştan hoşlanılmasa bile, neticesinin Müslümanların hayrına olması dolayısıyla, ondan kaçmamak ve Allah'ın emrine tam bir teslimiyetle uymak gerekir. Başta din olmak üzere canın, malın ve ırzın korunması, ülkenin düşman ayakları altında çiğnenmemesi için bu şarttır. Nitekim Allah Teâlâ, Hacc suresinin 40. ayetinde savaşın faydasına işaret ederek şöyle buyurmuştur: "... Allah, bazı insanların şerrini diğer bazısıyla defetmemiş olsaydı, içlerinde, Allah'ın adının çok anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi..."

Allah Teâlâ, savaşı Müslümanlara farz kılıp bunda insanların bilemeyecekleri hayırlar bulunduğunu beyan ettikten sonra, içinde savaş yapılan haram aylar hakkındaki hükmünü bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

217 (Ey Muhammed!) Sana, içinde savaş yapılan haram ayı soruyorlar. (Onlara) de ki: Bu ay içinde savaş yapmak büyük suçtur; fakat Allah yolundan alıkoymak ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ı (ziyaretten) menetmek ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında savaştan daha büyük suçtur ve fitne, öldürmekten daha kötüdür. Müşrikler sizinle hâlâ savaşıyorlar; hatta güçle-

ri yetse, sizi dininizden döndürecekler; fakat içinizden her kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte dünya ve ahiretteki amelleri boşa gitmiş olanlar bunlardır; cehennem ashabı olanlar da bunlardır ve bunlar orada daimîdirler.

218 Oysa iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler ise işte Allah'ın rahmetini umanlar da bunlardır. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

217 Allah Teâlâ, bir evvelki ayetle savaşı bütün Müslümanlara farz kılmış ve bunda Müslümanların bilemeyecekleri bir hayır bulunduğunu beyan etmişse de savaş emrinin haram aylara da şamil olup olmadığını yahut başka bir ifadeyle, bu aylar içinde de savaş yapılıp yapılamayacağını açıklamamıştır. Haram ayların hürmetini ihlal etmemek Arapların eski bir geleneği olmasına, Kur'an-ı Kerim'in de bu geleneği reddetmemesine rağmen, 194. ayette de gördüğümüz gibi, hürmetlerin karşılıklı olduğunun bildirilerek bu ayların hürmetini ihlal edip saldırıda bulunan düşmana misliyle mukabele edilmesinin emrolunması, yukarıdaki ayet-i kerimeyle de umumi manada savaşın farz kılınması, Müslümanların zihinlerinde, haram aylarda savaş yapılıp yapılmayacağı hususunda bazı istifhamların belirmesine ve bunu Hazreti Peygamber'e sormalarına sebep olabilir. Diğer taraftan, tefsirlerde de işaret edildiği gibi, Hazreti Peygamber, Bedir savaşından iki ay önce, Cemâziyye'l-âhir ayı içinde Kureyş hakkında bilgi toplaması için halasının oğlu Abdullah ibn Cahş kumandasında sekiz kişilik bir heyet çıkarmış, yolda açılıp okunmak şartıyla emirlerini ihtiva eden bir mektubu da Abdullah'a vermişti. Heyet, Mekke ile Taif arasında Batn-ı Nahle denilen bir mevkide gözetleme görevi yapacaktı. Ancak bu mevkie geldikleri zaman, Kureyş'in bir ticaret kervanına rastlamışlardı. Kervanın başında üç kişi vardı. Bunlardan birini öldürüp ikisini esir almışlar, kervana da el koymuşlardı. İşte bu hadise, Cemâziyye'l-âhir ayının çıktığı ve haram aylardan olan Receb'in girdiği gün cereyan etmişti.

Müşrikler, Hazreti Peygamber'in ayın hürmetini ihlal ettiğini ileri sürerek yaygara koparmaya başlamışlar, Hazreti Peygamber de Abdullah ibn Cahş'ı azarlayarak, "Ben size haram ayda kıtal emretmedim." demiş, Abdullah ibn Cahş ise bu işi yaparken haram aya girdiklerini bilmediğini söyleyerek kendilerini müdafaa etmeye çalışmıştı. Ne var ki bu müdafaaya rağmen, yine de kötü bir iş yaptıklarını kabul etmişler ve bu yüzden günah işlediklerini düşünerek büyük bir endişeye düşmüşlerdi. İşte, bir taraftan savaşın farz kılınması üzerine Müslümanların zihinlerinde beliren istifhamların halli için Hazreti Peygamber'e başvurmaları, diğer taraftan müşriklerin bu hadise dolayısıyla bir heyet göndererek, "Haram ayda savaş helal mi kılındı?" demiş olmaları, yukarıdaki ayet-i kerimenin nüzul sebebi olmuştur.

Ayet-i kerimede, Hazreti Peygamber'e hitap edilerek içinde savaş yapılan haram ay hakkındaki sorulara işaretle cevap verilmiş ve bu ayda savaş yapmanın büyük bir suç olduğu açıklanmıştır. Bu açıklama, haram aylarda savaşın helal kılınmadığına ve bu sebeple hürmetin ihlal edilmemesi gerektiğine delalet eder. Ancak ayet-i kerimenin sonraki ibareleri, bu hükme daha farklı bir mana kazandırmıştır: Her ne kadar hürmetin ihlali büyük bir cürüm ise de kâfirlerin, mü'minleri Allah'a ulaştıracak yoldan alıkoymaları, inançlarının ve imanlarının gereği olan ibadetleri yapmalarına ve imana uygun bir yaşayış biçimi seçmelerine engel olmaları, Allah'ı inkâr etmeleri, Mescid-i Harâm'a giderek hac vazifelerini yapmaktan alıkoymaları, Mescid-i Harâm'dan ve hatta kendi ülkelerinden sürüp çıkarmaları, hiç şüphesiz, hürmetin ihlalinden çok daha büyük birer cürümdür. Kısacası fitne çıkarmak ve mü'minlerin kalplerine birtakım şüpheler sokarak yahut akla hayale gelmeyecek işkenceler ya-

parak onları dinlerinden uzaklaştırmaya çalışmak, haram ayda savaşmaktan beterdir.

Mekke devrinde kâfirlerin sırf İslam'dan döndürmek için Müslümanlara yaptıkları işkenceleri unutmak nasıl mümkün olur? İşte Ammâr ibn Yâsir ve ailesi, işte Bilal, Suheyb, Habbâb ve diğerleri... Ammâr, İslam'dan dönmesi için derileri dökülünceye kadar ateşte âdeta kızartılmıştı. Babası, kardeşi Abdullah, anası Sümeyye, aynı maksatla işkenceye tabi tutulmuşlardı ki Hazreti Peygamber onları ziyaret eder ve "Sabır ey Yâsir ailesi, sabır; buluşma yeriniz cennettir." derdi. Babaları Yâsir bu işkenceler sırasında ölmüştü. Anaları Sümeyye ise işkence edilmesi için Ebû Cehil'e verilmişti. Yaşlı bir kadındı. Buna rağmen Ebû Cehil onu dinden döndürmek için işkence yapmaktan geri durmamış, fakat ondan beklediği cevabı alamamıştı. Nihayet mızrağını bu fedakâr mü'minenin tenasül organına saplayarak onu şehid etmişti.

Bilal, kızgın kum üzerine yatırılmış, sırtına da ağır bir kaya parçası konmuştu. Ona işkence eden Umeyye ibn Halef, "Ya bu hâldeyken ölürsün; ya da Muhammed'i inkâr, Lat ve Uzza'ya ibadet edip kurtulursun." diyor, fakat Bilal'den cevap alamıyordu. Bir seferinde de boynuna ip takıp çocukların eline vermişler, Mekke sokaklarında dolaştırmışlardı. Fakat Bilal, *Allâhu ehad, Allâhu ehad* (Allah birdir, Allah birdir) demekle yetiniyordu.

Bu bir kaç örnek, içlerinde Allah korkusu olmayan inançsızların nasıl cinayet işlediklerini ve daha neler yapabileceklerini göstermeye yeterlidir. İslam'ın Mekke'de tebliği ve Allah isminin yüceltilmesi imkânı kalmayınca, Hazreti Peygamber ve ashabı Medine'ye hicret etmiş ve müşriklerin muhitinden uzaklaşmışlardır. Buna rağmen müşrikler, yukarıdaki ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi hâlâ Müslümanların peşini bırakmamakta ve onlarla savaşmaktadırlar. Ellerinden gelse ve güçleri yetse, onları yine İslam'dan döndürmek için her çareye başvuracaklardı. Fakat ne bu çareyi bulabilecekler ve ne de onları dinlerinden döndürebileceklerdi. Onlar İslam'ı bilmiyorlardı; eğer bilselerdi, hiçbir Müslüman'ın bu hak yoldan ayrılıp kendi batıl yollarına girmeyeceğini anlarlar, bu düşmanlıktan ve bu düşmanlığın sebep olduğu savaşlardan vazgeçerlerdi. Nitekim asırlardan beri bu böyle olmuş, Müslümanlar daima kâfirlerin saldırılarına maruz kalmışlar ve dinlerinden döndürülmek istenmişlerdir. Fakat bütün bu saldırılara rağmen, tek bir Müslüman'ı bile dininden döndürememişler, döndürecek gücü kendilerinde bulamamışlardır.

Zaten Müslümanlardan herhangi biri, hangi sebeple olursa olsun, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, artık onun, daha önce Müslüman olarak işlediği bütün iyi amelleri batıl olur; ne dünyada ve ne de ahirette bu amellerin kendisine kazandırdığı sevaptan faydalanamaz. Kısacası, bütün ömürlerini küfür içinde geçiren kimselerle eşit olur ve cehennem ashabı arasında yer alarak orada daimî kalırlar. Dinden dönenlerin ve hak yoldan yüz çevirenlerin akıbeti budur. İslam'ın bu temel kaidesini bilen aklı başında hiçbir Müslüman dininden dönmez ve mürtet hükmüne tabi kılınmak istemez. Zira bu hüküm, fıkıh kitaplarında da tafsilatıyla anlatıldığı gibi, mürtedin dünyada Müslüman eşinden ayrılması, miras hakkını kaybetmesi gibi Müslümanların sahip oldukları çeşitli haklardan mahrum edilmesini gerektirir. Ancak eğer mürtet, tekrar İslam'a dönerse, bu haklara yeniden kavuşur.

218 Mürtetlerin akıbeti bu olduğu hâlde, gerçek mü'minlerin, Allah yolunda hicret edenlerin ve kâfirlerin maddi manevi her çeşit baskısına mukavemet ederek dinlerinde sebat gösterenlerin akıbeti ise elbette diğerlerinden farklıdır. Bunlar, Allah'ın rahmetini ümit eden ve ümit etmekte hakkı bulunan kimselerdir. Allah, şüphesiz bunların ümitlerini boşa çıkarmayacak, dünya ve ahirette aradıkları gerçek saadeti onlara ihsan edecektir. Allah, böyle kullarının, ufak tefek hatalarını da bağışlayacak ve sonsuz rahmetini yalnız onlar üzerine yayacaktır.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle savaşı Müslümanlara farz kılmış ve kaide olarak haram ayda savaşın büyük bir suç olduğunu beyan etmiştir. Bununla beraber, kâfirlerin fitne çıkarmaktan, savaş açmaktan ve güçleri yetse çeşitli işkencelerle Müslümanları dinlerinden döndürmek için ellerinden geleni yapmaktan asla vazgeçmeyeceklerine işaret ederek onların, "Haram ayda savaş helal mi kılındı?" şeklindeki yaygaralarına aldanmamak gerektiğini de Müslümanlara hatırlatmıştır. Buna göre, düşman tehlikesinin hissedildiği her zaman ve zeminde, bu tehlikenin bertaraf edilmesi, haram ayda da olsa eli kolu bağlı oturmayıp düşmanla savaş edilmesi şarttır. Aksi hâlde, İslam'ı ve Müslümanları yok etmek için fırsat kollayan düşmanın tuzağına düşülür ve dönülmesi mümkün olmayan bir yola girilmiş olur.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki yukarıdaki ayet-i kerimenin nüzul sebebi olarak işaret olunan hadisede, müşriklerin kervanına el koyan, kervanın başındaki üç kişiden birini öldürüp ikisini de esir alan Abdullah ibn Cahş ve arkadaşlarının haram ayda işledikleri bu günahtan bağışlandıkları anlaşılmaktadır. Zira Müslümanlar hakkında besledikleri niyetleri açıklanan kâfirlere karşı başka türlü davranmak elbette mümkün değildi ve onlar, müşriklerin kervanına saldırırken, gayeleri onlara zulmetmek değil, zulüm yoluyla İslam'ı yok etme niyeti taşıyan kâfirleri tesirsiz hâle getirmekti.

Allah Teâlâ, İslam'ın ve Müslümanların düşman tehlikesine karşı korunması ve Hak dinin yayılarak tevhid inancının yeryüzünde hâkim kılınması için Müslümanlara savaşı farz kıldıktan sonra, hem salgın bir hastalık gibi, yayıldığı takdirde cemiyetleri içinden yıkan içki ve kumara karşı Müslümanları uyarmak, hem de ihmal edildiği takdirde cemiyetin kanayan yaraları olarak kalacak olan yetimlerin hallerini düzeltmek hususunda onları harekete geçirmek için aşağıdaki ayet-i kerimeleri indirmiş ve şöyle buyurmuştur:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلِ الْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

219 Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. (Onlara) de ki: İkisinde de insanlar için hem büyük günah, hem de faydalar vardır; fakat günahları faydalarından daha büyüktür. Yine sana (sadaka olarak) ne vereceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını. İşte Allah, dünya ve ahiret işlerini iyice düşünesiniz diye ayetleri böyle açıklar.

220 Keza sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlarla bir arada olursanız, onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyla düzelticiyi elbette bilir. Eğer Allah dileseydi size güçlük çıkarırdı. Şüphesiz Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir.

Mekke'de nazil olan surelerde, içki ve kumar hakkında hüküm getiren herhangi bir ayetin bulunmaması ve bu hükmü ihtiva eden ayetin Medine'ye hicretten sonra ilk nazil olmaya başlayan Bakara suresinde yer alması dolayısıyla, yukarıdaki ayet, içki ve kumar hakkında nazil olan ilk ayet sayılır. Nitekim Ahmed ibn Hanbel'in Ebû Hureyre'den naklettiği bir haberden anlaşıldığına

göre, Hazreti Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği sıralarda Müslümanlar içki içiyor ve kumar gelirlerini yiyebiliyorlardı. (Haber için bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, n. 351). Kendilerini bundan meneden herhangi dinî bir hüküm mevcut değildi. Ancak, her ictimai hastalık gibi, içkinin ve kumarın da cemiyet fertleri üzerinde yol açtığı tahribat, cemiyet olma yoluna giren ve Medine'ye de münhasır olsa, küçük bir devlet kuran Müslümanların gözünden kaçmıyor ve zaman zaman Hazreti Peygamber'e içki ve kumarın hükmünü soruyorlardı. Hatta Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Ahmed ibn Hanbel'in rivayetlerine göre, Hazreti Ömer, içki hakkında açık ve yeterli bir hüküm göndermesi için Allah'a dua ediyordu. (Hadisin metni için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II. 291; Tirmizî, *Sünen*, V. 254; Nesâî, *Sünen*, VIII. 286; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, I. 53). İçki ve kumar hakkında gelen bu rivayetlerin, yukarıdaki ayetin nüzul sebebi olarak zikredildiği görülür. Nitekim ayet-i kerimenin başında da buna işaret edilmiş ve Hazreti Peygamber'e hitaben, "Sana, içki ve kumarı soruyorlar." denilmiştir.

Her ne kadar bazı imamlar içki ve kumarın yukarıdaki ayet-i kerimeyle haram kılındığını ileri sürmüşlerse de büyük çoğunluk, bunların tedrici olarak haram kılındığı görüşündedir. Zira ayet-i kerimede, içki ve kumarda hem büyük günah, hem de faydalar bulunduğu açıklanmıştır ki burada söz konusu edilen günahtan maksat, faydanın zıddı olan zarardır. Buna göre, içkinin ve kumarın zararları daha büyük olsa bile, faydaları da vardır. Bu sebeple, her zararlı şeyin haram kılındığı düşünülse bile bu, hem zararı hem de faydası olan şeylerin de haram kılınmasını gerektirmez. Bu bakımdan ayet-i kerime, sahabenin ictihad konusu yaptıkları ayetlerden biri olmuş, bazısı bu ayete istinaden içkiyi terk etmiş olsa bile, diğer bazısı zararından sakınacak, fakat faydasından da istifade edecek şekilde içmeye devam etmiştir. Nitekim yukarıda işaret ettiğimiz Ahmed ibn Hanbel'in hadisinden de anlaşıldığı gibi, bu ayetin nüzulünden sonra da içki içmeye devam edildiğini gösteren bir hadise cereyan etmiş ve muhacirlerden biri akşam namazı kıldırırken sarhoşluk sebebiyle kıraatinde hata yapmıştı ki bunun üzerine Nisâ' suresinden, "Sarhoş olduğunuz hâlde namaza yaklaşmayın." mealindeki 43. ayet nazil olmuştur. Şu var ki bu ayet-i kerimeyle de içki kesinlikle haram kılınmamış, "Sarhoş olduğunuz hâlde namaza yaklaşmayın." denilmek suretiyle içki içmek tahdit edilmiştir. Zira namaz vakitleri birbirine çok yakındır ve bir kimsenin bu vakitler dışında içki içmesi hâlinde girecek namaz vaktini aklı başında olarak idrak etmesi hemen hemen imkânsız hâle gelmiştir yahut içki içen kimse, sarhoş olmayacak derecede az içki içmek zorunda kalacaktır.

Nihayet Allah Teâlâ, Mâide suresinin 90. ayetinde, "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları, şeytanın işlerinden birer pisliktir. Bunlardan sakının ki *felah* bulasınız." buyurmak suretiyle içki ve kumarı kesinlikle haram kılmıştır.

İttifakla kabul edilen görüşe göre, Bakara suresi, hicretten sonra ilk nazil olmaya başlayan suredir. Nisâ' suresi, yedinci hicrî senede Hudeybiye antlaşmasından sonra; Mâide suresi ise Mekke'nin fethinden sonra ve sekizinci hicrî senede nazil olmuştur. Buna göre, içki ve kumarda insanlar için hem büyük zarar, hem de faydalar bulunduğunu bildiren yukarıdaki ayet-i kerime ilk nazil olan ayettir. Bunu, sarhoş iken namaza yaklaşmamayı emreden Nisâ' suresinin ayeti takip etmiş, son olarak da içki ve kumarın şeytan işi birer pislik olduğunu bildiren ve bunları kesinlikle haram kılan Mâide suresindeki ayet nazil olmuştur.

Bu açıklamadan şu husus iyice anlaşılmış olmaktadır ki Allah Teâlâ içki ve kumarı bir hikmete istinaden, birden bire haram kılmamış, beş altı sene içinde, tahdit ederek ve derece derece Müslümanları alıştırarak yasaklamıştır. Zira Araplar, Cahiliye devrinden beri içkiye ve kumara son derece alışıktılar ve onlardan büyük ölçüde faydalanıyorlardı. Bu derece alışkın oldukları bir şeyin birden

bire yasaklanması onlar için güç gelir ve bu yasağa dayanamayıp içebilirler ve böylece, haram bir işi işledikleri için günaha girerlerdi. Oysa Allah Teâlâ kullarına hiçbir zaman güçlük murat etmemiş ve onları daima kolay yoldan hidayete davet etmiştir. Nitekim içki ve kumarın tedrici olarak yasaklanması sebebiyledir ki ilk Müslümanlar arasında bu yasak, herhangi bir mesele olmamış, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bazı sahabiler, daha ilk ayetin gelişiyle içki ve kumarı terk etmişler, diğerleri ise kendilerini, ileride kesin bir yasak gelecekmiş gibi buna hazırlamaya çalışmışlardır. Bu yasak geldiği zaman da hiç güçlük çekmeden ve tam bir imanla ona uymuşlardır.

İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle üstün bir toplum olma yolunda bulunan Müslümanların bu yolda ilerlemelerini sağlamak için, önce içki ve kumar gibi iki tehlikeli engele onların dikkatlerini çekmiş, sonra da ihtiyaç fazlası malların sadaka olarak verilmesini ve yetimlerin hallerinin düzeltilmesini emredip toplumun başka bir yönden ıslahını hedef göstererek şöyle buyurmuştur:

219 Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. (Onlara) de ki: İkisinde de insanlar için hem büyük günah hem de faydalar vardır; fakat günahları faydalarından daha büyüktür. Yine sana (sadaka olarak) ne vereceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını. İşte, Allah, dünya ve ahiret işlerini iyice düşünesiniz diye ayetleri böyle açıklar.

219 Daha önce de açıkladığımız gibi bu ayet-i kerimeyle içki ve kumarın hem faydalarına, hem de zararlarına işaret edilmiş, fakat zararlarının faydalarından daha büyük olduğuna Müslümanların dikkatleri çekilmiştir. Manasını "içki" olarak verdiğimiz kelime, ayet-i *kerimedeki hamr* kelimesidir. *Hamr,* lügatte örtmek, kapatmak ve karıştırmak manasına geldiği gibi, rengi ve kokusu değişmek, tagayyür etmek manasına da gelir. Her iki manaya uygun olarak, aklı örtmesi, karıştırıp işlemez hâle getirmesi veya hurma, üzüm ve bazı meyve yahut bitki sularının renk ve kokularının değişikliğe uğraması dolayısıyla içkiye hamr denilmiştir. Bu sebepledir ki sadece üzüm suyundan yapılan ve Türkçede şarap denilen içkiye hamr denilmemiş; rengi, kokusu değişikliğe uğrayan ve insan aklını örtüp karıştıran, kısacası insanı sarhoş eden her çeşit içkiye *hamr* adı verilmiştir. Nitekim Buhârî ve Ebû Dâvûd'un naklettikleri bir hadise göre Hazreti Ömer, Medine'de içkiyi haram kılan ayet nazil olduğu sıralarda, *hamrın* beş çeşit şeyden yapıldığını açıklamış ve bunların, üzüm, hurma, buğday, arpa ve bal olduğunu bildirmiştir. (Hadis için bkz. Buhârî, Sahîh, V. 189; Ebû Dâvûd, Sünen, II. 291). Hazreti Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste, "üzümden, hurmadan, baldan, buğdaydan ve arpadan yapılan şeylerin hamr olduğu" açıklanmış, (Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Sünen, II. 293; Tirmizî, Sünen, IV. 297; İbn Mâce, Sünen, II. 330; Ahmed ibn Hanbel, Müsned, II. 118; IV. 267, 273), bir hadisinde de "sarhoş eden her şeyin hamr olduğu" bildirilmiştir. (Bkz. Müslim, Sahîh, II. 1587; Ebû Dâvûd, Sünen, II. 293; Tirmizî, Sünen, IV. 290; Ahmed ibn Hanbel, Müsned, II. 16, 29, 31). Bu sahih rivayetlerden de anlaşılmaktadır ki hem zararı, hem faydası bulunan, fakat zararının faydasından daha çok olduğu bildirilen hamr, sadece üzümden elde edilen içki değil, üzümden, hurmadan, baldan, buğdaydan, arpadan veya herhangi bir bitkiden veya meyveden elde edilen ve başlıca özelliği insanın aklını giderip sarhoş etmek olan bütün içkilerdir.

Kumar manasına gelen *meysir* ise "kolaylık" demek olan yüsrden türemiştir ve meşakkatsiz, kolayca kazanılan paraya veya mala delalet ettiği gibi, paylaşmak manasında *yesrden* de gelebilir. Araplar arasında yaygın bir âdete göre, on kişinin katıldığı bir oyun oynanır ve her birinin ayrı ayrı ismi bulunan *ve ezlâm ve aklâm* denilen on ok kullanılırdı. Oyun icabı, bir hayvan kesilir ve 28 parçaya yahut hisseye bölünürdü. On

oktan yedisinin kendine ait hisseleri bulunduğu hâlde, son üç okun hissesi olmazdı. Buna göre, adı *fezz* olan birinci okun bir, *tev'em* olan ikinci okun iki, yedinci okun da yedi hissesi vardı ve yedi oka ait hisselerin toplamı 28 oluyordu. Oyuna katılan on kişiden her biri torba içinde karıştırılan oklardan birer tane çeker ve çekilen okun hissesini kazanırlardı. Ancak boş okları çekenler, hiçbir şey kazanamadıkları gibi, kesilen hayvanın ücretini ödemek zorunda da kalırlardı. Şu var ki hisseli okları çekenler ve hisselerine düşen eti kazananlar, kazançlarını yemezler, onları fakirlere dağıtırlardı. İşte, ayet-i kerimede zararına işaret edilen ve ileride de haram kılınacak olan kumar, başkalarının mallarını batıl yolla yemek (Bkz. 2/Bakara, 188) manasına gelen bu ve benzeri oyunlardan ibarettir.

Ayet-i kerimede, insanlar için hem zararı, hem de faydası bulunduğuna işaret edilen içkinin, her şeyden önce, akli faaliyeti durdurması yönünden insana büyük zararı vardır. Bunun yanında, mal ve servet tüketimi yönünden insanlar arasında meydana getirdiği düşmanlık sebebiyle ictimai tesanütü bozması yönünden, insanı dininden, dinin gereklerini yerine getirmekten, kısacası, Allah'ın zikrinden uzaklaştırması yönünden meydana getirdiği zararlar son derece büyüktür ve bu zararların, aklı başında herkes tarafından kabul edildiğine şüphe yoktur.

Bu zararlara karşılık, içki için sayılabilecek faydalar çok cüz'îdir ve bunların başında, az içilmesi hâlinde, insana kazandırdığı neşe zikredilebilir. Eğer ticaretini yaparak kazanç sağlamak, deva olarak kullanmak, korkak yaradılışlı kimselere cesaret kazandırmak gibi bazı faydalar ileri sürülürse de bu faydaların geçici olduğunu kabul etmek gerekir. Aslında onun geçici tesiri de insan için fayda değil zarardır; zira insanın, üzüntülerini unutmak veya neşeli olmak ihtiyacı, onu daha çok içki kullanmaya zorlar ve bir gün alkolsüz yaşayamaz duruma gelir.

Kumarın zararlarına gelince, bunlar, oyuncular arasında düşmanlığa sebep olması, dinden ve Allah'ın zikrinden uzaklaştırması, bazılarına kolay kazanç sağladığı için onları tembelliğe sevk etmesi ve çalışıp alın teriyle kazanmaktan alıkoyması, mal ve servet kaybına ve bunun neticesi, kurulu aile düzeninin yıkılıp dağılmasına yol açması, ictimai ahlakı yok etmesi dolayısıyla, içkinin sebep olduğu zararlardan daha az değildir.

Kumarın bu zararlarına mukabil sayılabilecek bir kaç faydası da kazananı sevindirmesi ve kazanan fakir ise onu birden bire zengin yapmasıdır.

İşte, içki ve kumarın ilk anda akla gelebilen fayda ve zararları bunlar olmakla birlikte zararlarının faydalarından çok daha büyük, fert ve toplum için çok daha tehlikeli olduğunu görmemek mümkün değildir. Yukarıdaki ayet-i kerimede de bu hususa işaret edilmiş ve her ikisinin de zararlarının faydalarından daha büyük olduğu bildirilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, içki ve kumar bu ayetle haram kılınmamıştır. Fakat Müslümanlara onların fayda ve zararlarını tartmak, sonra da düşünüp doğru tercihi yapmak imkânı sağlanmıştır. Aklı başında olan her Müslümanın bu muhasebeyi yaptıktan sonra, zararları faydalarından daha çok ve daha büyük olan içki ve kumardan uzak durmaması mümkün değildir.

Allah Teâlâ, içki ve kumarın fayda ve zararlarına işaretle, Müslümanlara zararı faydasından çok olan bu şeyler hakkında ilk uyarısını yaptıktan sonra, Hazreti Peygamber'e yöneltilen, "Sadaka olarak ne vereceğiz?" sorusuna cevap teşkil etmek üzere, "İhtiyaçtan fazlasını..." buyurmuştur. Aynı mahiyetteki bir soruya 215. ayette de işaret edilmiş, fakat cevap olarak, "maldan verilecek olan sadakanın, anaya babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara verilmesi" gerektiği bildirilmiştir.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki aynı ayet içinde, önce içki ve kumarla, sonra da verilecek malla ilgili soruya işaret edilerek bunlara cevap verilmesi, bu soruların Hazreti Peygamber'e birbiri arkasına yöneltildiği manasında anlaşılma-

malıdır. Zira bu gibi sorular, her gün ve muhtelif sahabiler tarafından tekrar tekrar soruluyordu. 195. ayette de gördüğümüz gibi Allah Teâlâ, Müslümanlara, "Allah yolunda mallarını sarf etmelerini" emretmişti. Bakara suresinin ilk ayetlerinde ise mü'minlerin sıfatları sayılmış, bu arada, Allah'ın rızık olarak verdiği şeyleri hayır için sarf edenlere işaret edilerek, Allah yolunda mal sarfı, iman alametleri arasında gösterilmişti. Bütün bunlar, Müslümanların, mallarını nasıl sarf edecekleri hususunda bazı şeyleri öğrenmeye sevk etmemiş olması mümkün değildir. İşte Allah Teâlâ, gerek içki ve kumar hakkında ve gerekse Allah yolunda mal sarfı ve diğer meseleler hakkında Müslümanların zihinlerini meşgul eden müşkülleri halletmek için vakti geldiği ve ihtiyaç hâsıl olduğu zaman, ayetlerini indirmiş ve meselelerin hükümlerini bildirmiştir.

Ayet-i kerimede verilmesi istenen mal, ihtiyaç fazlası olarak tarif edilmiş, fakat malın miktarı açıklanmamıştır. Çünkü her ferdin veya her ailenin kazancı birbirinden farklı olduğu gibi, geçim şartları da her zaman aynı değildir. Geliri bol olan ve zengin sayılan bir ailenin israfa kaçmayan giderleri dışında artırdığı bir miktar malı veya parası bulunabileceği gibi, dar gelirli bir ailenin de kendi ölçüsünde artırdığı bir şeyleri olabilir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki fertleri ihtiyaç içinde kıvranan bir ailenin, elinde bulunan yiyeceğini sadaka olarak dağıtması da şart değildir. Nitekim Hazreti Peygamber, Buhârî tarafından nakledilen bir hadisinde, "Sadakanın hayırlısı bol servetten ayrılıp verilendir. Sadaka vermeye, bakımı üzerine vacip olan kimseden başla." buyurmuştur ki (Hadis için bkz. Buhârî, Sahîh, II. 117) bu hadis 215. ayette öncelikle sadaka verilmeye layık olan ve ana baba, akraba, yetim şeklinde sıralanan kimseleri hatırlatır. Buna göre, şu neticeye varmamız mümkündür: Hazreti Peygamber'e, Allah yolunda mal sarfıyla ilgili olarak zaman zaman yöneltilen sorulara cevap olmak üzere 215. ayette malın verileceği kimseler; yukarıdaki ayet-i kerimede ise verilecek malın miktarı açıklanmış ve konunun tamamlanması sağlanmıştır. Mal sarfıyla ilgili bu hükmün, içki ve kumar hakkında gelen hükümle birleştirilmesi ise halleri birbirinden farklı iki çeşit insana işaret içindir. Birisi günah yolunda hesapsız mal harcar; geçici bir neşe ve zevk için aklını kaybedip kendinden geçer yahut haksız ve batıl yolla başkalarının malını ele geçirip bunu övünme vesilesi kılar, diğeri ise alın teriyle kazandığı üç beş kuruşla ihtiyacını karşıladıktan sonra artırabildiğini Allah yolunda sarf edip din kardeşinin sıkıntısını gidermeyi yahut hafifletmeyi düşünür. Bu iki çeşit insan arasında, sahip oldukları insanlık duygusu yönünde ne büyük fark vardır? İnsanın bu farkı idrak edebilmesi için bu ayet-i kerime üzerinde durup düşünmesi gerekir.

İşte Allah Teâlâ, insanların menfaatlerine olan hükümlerle ilgili ayetlerini böyle açıklar. Ta ki dünya ve ahiretlerini ilgilendiren hususlarda, akıllarını çalıştırıp düşünsünler ve zarar görecekleri şeylerle faydalanacakları şeyleri birbirinden ayırt edip kendilerine faydası olacak şeylere yönelsinler. Zira insan, ne yalnız maddeden ve ne de yalnız ruhtan ibaret bir varlıktır. Onun hem maddi, hem de ruhi bir yönü vardır. Eğer insan yalnız dünya lezzetleriyle maddi yönünü besler, ruhi yönünü ihmal ederse, ahlakını bozarak hem dünyasını hem de ahiretini yitirmiş olur. Bunun aksine, yalnız ruhi yönüne ihtimam gösterip maddi yönünü terk ederse, dünyasını ve onunla beraber ahiretini de yıkmış olur. Zira dünya ahiretin tarlasıdır; bu tarlada hasadın iyi olması için ona bakmak gerekir. Nitekim 201. ayette de gördüğümüz gibi, aklı başında gerçek mü'minler, Rablerinden hem dünya, hem de ahiret için iyilik isterler.

Allah Teâlâ, içki ve kumarla Allah yolunda mal sarfı hakkında Hazreti Peygamber'e yöneltilen soruları böylece cevaplandırdıktan sonra, yetimler hakkındaki soruya işaret ederek şöyle buyurmuştur:

220 Keza sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlarla bir arada olursanız, onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyla düzelticiyi elbette bilir. Eğer Allah dileseydi size güçlük çıkarırdı. Şüphesiz Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.

220 Ebû Dâvûd ve Nesâî tarafından İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir habere göre İsrâ suresinin, "İyi bir surette olmadıkça yetimin malına yaklaşmayın." mealindeki 34. ayeti ve Nisâ' suresinin, "Yetimlerin mallarını haksız bir şekilde yiyenler, karınlarına sadece bir ateş yemiş olurlar." mealindeki 10. ayeti nazil olunca, yanlarında yetim barındıran Müslümanlar, bilmeden haksızlık etmekten korkarak onlardan uzak durmaya, yiyecek ve içeceklerini onların yiyecek ve içeceklerinden ayırmaya başlamışlardı. Yetimler ise kendi başlarına idare edemiyorlar, yiyeceklerini ya yiyorlar yahut da atıyorlardı. Bu durum Müslümanlara ağır gelince Hazreti Peygamber'e başvurmuşlar; bunun üzerine yukarıdaki ayet-i kerime nazil olmuştur. (Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II. 103; Nesâî, *Sünen*, VI. 256).

Kur'an-ı Kerim'de, yetimler hakkında nazil olmuş birçok ayet vardır. Bunlardan, bilhassa yukarıda işaret ettiğimiz İsrâ suresinin 34. ayeti; Duhâ suresinin, "Yetime sakın kahretme." mealindeki 9. ayeti; Mâûn suresinin, "yetimi nefretle itip kakıştıran kimse"den söz eden 2. ayeti ve En'âm suresinin, İsrâ süresindeki ayetle aynı manadaki 152. ayeti Mekke'de nazil olmuştur. Bu ayetlerin Allah'ın hududuna tecavüz etmekten şiddetle sakınan ilk Müslümanları, yetimlerle ilgili telkin ve tavsiyeler, bazen de ihtar derecesine varan ilahî hitaplar karşısında aynı dikkat ve titizliğe sevk etmemiş olması mümkün değildir. Zira cahiliye devrinde Araplar, yetimlere sadece malları dolayısıyla yakınlık gösteriyorlar, yetim bir kızla evlenirlerse sırf onun malı için evleniyorlar yahut malının başkasına gitmemesi için kızı oğullarına alıyorlar, fakat ona, aile içerisinde yetim muamelesi yapıyorlardı. Malı olmayan yetimler ise hor görülüyor, itilip kakılıyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki Mekke'de nazil olduğuna yukarıda işaret ettiğimiz ayetlerle, bu cahili âdete son verilmiş ve yetimlerin hakir görülerek itilip kakılması, mallarının haksız bir şekilde yenmesi önlenmiştir. Şu var ki Müslümanlar, Mekkî ayetlerin bu hükümlerine, biraz da onlardan ve mallarından uzak durarak uymuşlardır. Onların mallarını yemek korkusuyla yiyeceklerini ayırmışlar ve onları, âdeta kendi mallarıyla baş başa bırakmışlardır. Bu, şüphesiz biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, yetim malı yemek korkusundan neşet eden bir davranıştı ve yetimleri kendi hallerine bırakmayı da kendilerine yakıştıramıyorlardı. Hâsılı yetimler hakkında nasıl hareket edeceklerini bilemeyen kimselerin sıkıntısı içinde Hazreti Peygamber'e başvuruyorlar ve bir çare arıyorlardı ki Allah Teâlâ, bu konuda da onlara yol gösteren ayetini indirmiş ve yetimleri başıboş bırakmanın değil, onlarla ilgilenip hallerini ıslah etmenin daha hayırlı olduğunu bildirmiştir. Zira hiçbir yakını bulunmayan yetimlerin, gerek terbiye ve ahlak yönünden yetiştirilip hayırlı birer insan yapılmaya ve gerekse mallarını ziyan olmaktan korunarak onlara gelir getiren hayırlı bir işte kullanılmaya ihtiyaçları vardır. Keza, din kardeşleri olmaları itibariyle, onlarla beraber olmaktan ve beraber yiyip içmekten çekinilecek bir taraf da yoktur. Fakat bu beraberliği, yetim malının üstüne oturmak, ondan bu yönden faydalanmak ve neticede onun malını yiyip tüketmek için vesile kılanlar olursa, Allah bu gibileri ve onların yetimler hakkında besledikleri kötü niyeti elbette bilir.

İşte, Allah Teâlâ'nın yetimler hakkındaki bu hükmü, Müslümanlar için son derece büyük bir nimettir. Zira Allah dileseydi, hükmünü daha da ağırlaştırır ve mü'minlerin, altından kalkamayacakları bir hüküm getirirdi. Mesela onlarla beraber olmaya, birlikte yiyip içmeye, onların yiyeceklerinden bir lokma bile yemeye izin vermez, fakat onların tahsil ve terbiyelerini, malla-

rının korunmasını, nemalandırılmasını ve yapılması güç gelecek daha birçok işleri Müslümanlara yüklerdi. Oysa Allah Teâlâ Azîz'dir; yegâne kuvvet ve kudret sahibi O'dur. O'nun dilediği şeyi emretmesine, yapmasına ve yaptırmasına hiç bir kuvvet engel olamaz; O'na galip gelemez. O, aynı zamanda hikmet sahibidir; yapılmasını emrettiği her şeyde insanların kolayca anlayamayacakları bir hikmet vardır. Şu var ki onun değişmeyen sünneti, bütün şeriatını, bütün emir ve yasaklarını, kullarının hayır ve menfaatine uygun kılacak bir şekilde tecelli etmiş ve kulları için daima kolay yolu seçmiştir. Bu sebeple yetimi, evin kardeşlerinden biri saymış ve kardeşlere gösterilen yakınlığın aynen ona da gösterilmesini, onlar üzerindeki murakabenin yetim üzerinde de bulunmasını, ailenin malına karşı üstlenilen koruma görevinin, yetim malı için de üstlenilmesini emretmiştir. Allah, kötü niyetlileri bildiği gibi, şüphesiz, iyi niyetli olanları da bilir ve onlara bu iyiliklerinden dolayı hak ettikleri mükâfatı verir.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerde içki ve kumar hakkında gelen soruyla Allah yolunda mal sarfı hakkında gelen sorunun bir ayette birleştirilmesinde Müslümanların ibret almaları yönünden nasıl bir incelik varsa, yetimler hakkında gelen sorunun, mal şartıyla ilgili soruyla birleştirilmesinde de aynı inceliği görmek mümkündür. Zira Allah yolunda mal sarfı söz konusu olduğu zaman, ana babadan ve yakın akrabadan sonra sarf edilecek bu malda hakları olan ilk sınıfın yetimler olduğuna 215. ayette işaret edilmişti. Buna göre Allah Teâlâ, yetimlerle beraber olmaya, onlarla birlikte yiyip içmeye ve onların durumlarını gerek manevi yönden gerekse maddi yönden ıslah etmeye izin verirken, Müslümanlara, mallarının ihtiyaçtan fazlasını yetimler için sarf etmelerini de hatırlatmış olmaktadır.

Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimelerde, içki, kumar, Allah yolunda mal sarfı ve yetimler hakkındaki hükümlerini beyan ettikten sonra, bir ailenin kuruluşunda temel unsurlardan biri sayılan eş seçimi, karı ve kocanın üzerinde titizlikle durmaları gereken kadın halleri, karı koca münasebetleri, boşanma, boşanmanın getirdiği sorumluluklar, kocası ölen kadınların durumları vs. aileyle ilgili hükümleri bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ ۚ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ ۚ وَلَا تُنْكِحُوا
الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا ۚ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ ۗ اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ ۚ
وَاللّٰهُ يَدْعُوٓا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ ۚ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾ وَيَسْـَٔلُونَكَ
عَنِ الْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ اَذًى ۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِى الْمَحِيضِ ۙ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ ۚ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ
فَاْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ ۚ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ
لَكُمْ ۠ فَاْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ ۖ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ
﴿٢٢٣﴾ وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ ۗ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۗ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾
لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ ۚ فَاِنْ فَآؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ
فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُٓوءٍ ۗ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ
اللّٰهُ فِيٓ اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۗ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِيْ ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحًا ۚ
وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۠ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ ۖ
فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ ۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّآ اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّآ اَنْ
يَخَافَآ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ ۗ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ ۙ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ ۗ تِلْكَ
حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا ۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ
بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ ۗ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ اَنْ يَتَرَاجَعَآ اِنْ ظَنَّآ اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ ۗ
وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ۠ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ۗ وَلَا تَتَّخِذُٓوا
اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا ۚ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَآ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ
بِهٖ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ
اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ ۗ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ ۗ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ
حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ۚ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۗ لَا تُكَلَّفُ
نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَا تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهٖ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ ۚ فَاِنْ اَرَادَا
فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ۗ وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَآ اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾ وَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ ۚ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ
وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَن تَقُولُوا قَوْلًا مَّعْرُوفًا ۚ وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ
الْكِتَابُ أَجَلَهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾
لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ
قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن
تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ
النِّكَاحِ ۚ وَأَن تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ وَلَا تَنسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾ حَافِظُوا
عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ۖ فَإِذَا أَمِنتُمْ
فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً
لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۚ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ مِن
مَّعْرُوفٍ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾ وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ
اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

221 (Ey mü'minler!) İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Mü'min bir cariye, hoşunuza gitse bile müşrik bir kadından hayırlıdır. (Mü'min kadınları) iman etmedikçe müşrik erkeklerle evlendirmeyin. Mü'min bir köle, hoşunuza gitse bile (hür) bir müşrikten hayırlıdır. Bunlar (sizi) cehenneme çağırırlar; Allah ise izniyle cennete ve mağfirete davet ediyor. İşte, Allah, düşünüp ibret alsınlar diye ayetlerini insanlara böyle açıklar.

222 (Ey Muhammed!) sana hayzı (âdet hâlini) soruyorlar. (Onlara) de ki: O bir ezadır. Hayızlı iken kadınlardan uzak durun ve temizlenmedikçe onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği şekilde onlara yaklaşın. Allah, şüphesiz, tövbe edenleri sever; temizlenenleri de sever.

223 Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Bu sebeple tarlanıza dilediğiniz şekilde yaklaşın. Kendiniz için (gelecekte faydasını göreceğiniz iyi ameller) sunun. Allah'tan sakının ve bilin ki O'na mutlaka kavuşacaksınız. (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele.

224 Yeminleriniz sebebiyle iyilik yapmanıza, (kötülükten) sakınmanıza ve insanlar arasını bulmanıza Allah'ı engel kılmayın. Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

225 Allah, kasıtsız yeminlerinizden dolayı sizi ayıplamaz; fakat kalplerinizin kastettiği yeminden dolayı ayıplar. Allah Gafûr'dur, Halîm'dir.

226 Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin dört ay beklemeleri gerekir. Eğer (yeminlerinden) dönerlerse şüphesiz Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir.

227 Eğer boşanmaya karar verirlerse Allah, şüphesiz, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

228 Boşanmış kadınlar, kendi başlarına üç hayız (veya temizlik) süresi beklerler. Eğer onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyi gizlemeleri onlara helal olmaz. Fakat kocaları, eğer barışmak isterlerse, bu süre içinde onları geri almaya daha layıktırlar. Kocalarının onlar üzerinde hakları olduğu gibi, onların da kocaları üzerinde belli hakları vardır; fakat erkekler, onlar üzerinde bir üstünlük derecesine sahiptirler. Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir.

229 Boşanmak iki defadır. Sonrası ya bilinen usulde tutmak, ya da iyilikle salıvermektir. Kadınlara (mehir olarak) verdiğiniz şeyi, kadın, erkek Allah'ın çizdiği hududu ihlal etmekten korkmadıkça geri almanız size helal olmaz. Fakat onların, Allah'ın çizdiği hududu ihlal etmelerinden korkarsanız, bu takdirde, kadının kocasına verdiği fidyede ikisi üzerine bir günah yoktur. Bunlar, Allah'ın hudududur; ona tecavüz etmeyin. Kimler Allah'ın hududuna tecavüz ederse işte zalim olanlar onlardır.

230 Erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, artık o kadın, başka bir eşle evlenmedikçe ilk kocasına helal olmaz. Eğer bu eş, onu boşarsa, Allah'ın hududunu koruyacaklarını zannettikleri takdirde, birbirlerine dönmelerinde herhangi bir günah yoktur. Bunlar, Allah'ın bilen kimseler için açıkladığı hudududur.

231 Kadınları boşadığınız, onlar da iddetlerinin sonuna vardıkları zaman, onları ya güzellikle tutun; ya da güzellikle bırakın. Fakat onları eziyet edip zarar vermek için tutmayın. Kim bunu yaparsa, kendisine zulmetmiş olur. Allah'ın ayetlerini eğlence edinmeyin. Allah'ın, üzerinizdeki nimetini, öğüt vermek için size indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayın; Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

232 Kadınları boşadığınız, onlar da iddetlerinin sonuna vardıkları zaman, aralarında meşru bir surette anlaştıkları takdirde, eşleriyle evlenmelerine engel olmayın. İşte, içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olanlara bununla öğüt veriliyor. Bu, sizin için daha faydalı ve daha temizdir. (Bunları) Allah bilir, fakat siz bilmezsiniz.

233 Analar, emzirmeyi tamamlatmak isteyen kimseler için, çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Anaların bilinen usulde yiyecekleri ve giyecekleri, çocuk babalarına aittir. Bir insana takati dışında (bir şey) yüklenemez; ne ana, çocuğu yüzünden, ne de baba çocuğu yüzünden zarar görmelidir. Vârise de aynısı düşer. Eğer ana ve baba, görüşerek ve anlaşarak (çocuğu memeden) kesmeyi dilerlerse, üzerlerine herhangi bir günah yoktur. Ve eğer çocuklarınızı

(sütanneye) emzirtmek isterseniz, bilinen miktarda verdiğiniz (emzirme ücretini) teslim ettiğiniz takdirde, üzerinize herhangi bir günah yoktur. Allah'tan sakının ve bilin ki Allah, yaptıklarınızı şüphesiz, hakkıyla görendir.

234 İçinizden ölenler ve geride bıraktıkları zevceler, kendi başlarına dört ay on gün beklerler. Sürelerini doldurdukları zaman, kendi başlarına bilinen bir surette yaptıkları şeylerden dolayı sizin üzerinize bir günah yoktur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

235 Böyle kadınlara kapalı bir şekilde evlenme isteğinizi belli etmenizde yahut içinizde bu isteği beslemenizde üzerinize herhangi bir günah yoktur. Allah, sizin, onları düşündüğünüzü bilmektedir. Fakat onlara maruf söz söylemeniz dışında, onlarla gizlice sözleşmeyin; belli süre de dolmadıkça nikâh akdine kalkışmayın. Bilin ki Allah, içinizdekini şüphesiz bilir. Bu sebepten (böyle davranışlardan) sakının ve şunu da bilin ki Allah, şüphesiz, Gafûr'dur, Halîm'dir.

236 Kendileriyle temas etmeden ve mehirlerini belirlemeden kadınları boşamışsanız, üzerinize herhangi bir günah yoktur. Zengin olanlara güçleri nispetinde, fakir olanlara da yine güçleri nispetinde, bilinen ölçüler içinde ve iyilik yapanlara bir borç olmak üzere onları mal yönünden faydalandırın.

237 Ve eğer onlarla temas etmeden onları boşamışsanız ve onların mehirlerini de tayin etmişseniz, onların bağışlaması yahut nikâh akdini elinde tutanın (kocanın) bağışlaması dışında, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onlara aittir. Fakat (mehri) bağışlamanız takvaya daha yakındır. Aranızdaki bağı unutmayın. Allah, şüphesiz, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

238 Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin; huşu içinde Allah için namaza durun.

239 Fakat (bir tehlikeden) korkmuşsanız, yaya veya bir şeye binmiş olarak da kılın. Tehlikeden emin olduğunuzda ise Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi zikredin.

240 İçinizden ölenler ve geride zevceler bırakanlar, evlerinden çıkarmaksızın zevcelerine bir yıla kadar faydalanacakları mal vasiyet etsinler. Fakat kendileri çıkmışlarsa, kendi başlarına yaptıkları meşru işlerden dolayı, üzerinize herhangi bir günah yoktur. Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.

241 Boşanmış kadınlar için de Allah'tan sakınanlara borç olmak üzere maruf surette faydalanacakları bir mal olmalıdır.

242 İşte Allah, akıl edip düşünesiniz diye ayetlerini böyle açıklar.

Yukarıdaki ayet-i kerimeler, bir ailenin kuruluşu sırasında ve kurulduktan sonra, erkek ve kadının dikkat etmeleri ve üzerinde titizlikle durmaları gereken hususlarda Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarından oluşan hükümlerini bildirir. Hangi müessese olursa olsun, o müessesenin sağlam ve devamlı olabilmesi, onun, her şeyden önce, sağlam temeller üzerine oturtulmuş olması şartına bağlıdır. Temelleri çürük bir kuruluşun uzun süre ayakta durabilmesi mümkün değildir. Bir kuruluş olarak aile de böyledir. Ailenin sağlam ve devamlı olabilmesi, aileyi ilk anda teşkil edecek olan karı ve kocanın sağlam temellere dayalı bir evlilik yapmalarıyla mümkündür. Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde, mü'min bir erkeğin mü'min bir kadınla, mü'min bir kadının da keza mü'min bir erkekle evlenmesini, sağlam bir aile kuruluşunun ilk şartı olarak zikretmiştir. Aile içinde yetişecek ve dolayısıyla toplumu teşkil edecek yeni neslin imanlı fertlerden oluşmasının şartı budur.

Ailenin kuruluşundan sonra, karı ve kocanın evlilik münasebetlerinde dikkat etmeleri gereken husus, kadının hayızlı olduğu zamanlarda,

temizlenınceye kadar birbirlerinden uzak durmalarıdır. Zira evlilik, kadın ve erkek için şehevi duyguların tatmininden de öte, ulvi gayelerle meydana getirilen bir birleşmedir ve bu gayeyi, hem kadın için, hem de aile için zararlı olabilecek davranışlarla zedelememek gerekir.

Bazen karı koca arasında bir geçimsizlik çıkması ve bu geçimsizliğin boşanmaya kadar varması mümkündür. Bazen erkeğin karısına yaklaşmamaya yemin ettiği de olur. Önce şunu hatırdan çıkarmamak gerekir ki yapılacak hayırlı bir işi yapmamak için sarf edilen yeminler, Allah'ı o işi yapmaya engel kılmak manasına gelir ki böyle yeminlerden sakınmak gerekir. Bu sebeple, karısına yaklaşmamak için yemin eden bir erkek, ya dört ay beklemek zorundadır ki bu bekleyiş, erkeğin boşanmaya kesin kararlı olduğuna delalet eden ve dört ayın bitiminde boşanmayı fiilen meydana getiren bir bekleyiştir yahut dört ayı doldurmadan keffaretini ödeyerek yemininden döner; bu dönüş de karı kocanın barışma alametidir.

Eğer erkek karısını boşamış ise gerek kadının bekleme süresi ve gerekse nafakası yönünden her ikisi üzerine düşen görevler vardır ve bu görevlerin ifasında gösterilecek titizlik, Allah'a ve ahiret gününe imanın tabii sonucudur. Bu arada evli çiftlerin yeni doğmuş çocuklarının emzirilmesine, kocası ölmüş kadınların bekleme sürelerine ve bunların başka bir erkekle evlenme durumlarına ait hükümleri de gözden uzak tutmamak gerekir.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu ayet-i kerimelerle Allah Teâlâ, cemiyetin küçük bir kısmını teşkil eden ve aile denilen karı koca ve çocuklardan müteşekkil bir kuruluşun işleyişinde, her zaman ve her yerde çıkabilecek meselelere çözümler getirmiş, bazen itikada, bazen de ibadetlere temas ederek bu çözümlere bir ibadet hüviyeti kazandırmıştır. Bu sebepledir ki aile, İslam dininde mukaddes bir kuruluş olmuş ve bu kutsiliğin zedelenmesi, Allah'ın hiçbir surette hoşnut olmadığı işler arasında yer almıştı. Yine bu sebepledir ki Allah Teâlâ, aile kurulurken kadın olsun erkek olsun, bütün Müslümanları eş seçiminde uyarmış ve şöyle buyurmuştur:

> [221] (Ey Mü'minler!) İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Mü'min bir cariye, hoşunuza gitse bile müşrik bir kadından hayırlıdır. (Mü'min kadınları) iman etmedikçe müşrik erkeklerle evlendirmeyin, Mü'min bir köle, hoşunuza gitse bile (hür) bir müşrikten hayırlıdır. Bunlar (sizi) cehenneme çağırırlar; Allah ise izniyle cennete ve mağfirete davet ediyor. İşte, Allah, düşünüp ibret alsınlar diye ayetlerini insanlara böyle açıklar.

221 Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyle, erkek olsun kadın olsun, hür olsun köle olsun, bütün mü'min ve Müslüman olanlara, müşrik veya kâfir kadın ve erkeklerle evlenmeyi yasaklamıştır. Müşrik kadın veya erkek, gerek güzellikleri ve gerekse zenginlikleri sebebiyle Müslüman erkek ve kadınların hoşlarına gitseler bile onlarla evlenmek doğru değildir; Allah'ın açık ve kesin emrine karşı gelmek, O'na isyan etmektir. Bu sebeple, Müslüman bir erkeğin, Müslüman bir cariye ile evlenmesi, hem hür olan ve hem de güzelliği, zenginliği ve erkekleri cezbeden diğer halleriyle hoşa giden müşrik bir kadınla evlenmesinden hayırlıdır.

Hazreti Peygamber, Buhârî ve Müslim tarafından da nakledilen bir hadisinde, bir kadınla ancak dört meziyeti dolayısıyla evlenilebileceğine işaret ederek, bunların, kadının malı, soyu, sopu, güzelliği ve bir de dini olduğunu belirtmiş, sonra da "Sen kadının dindar olanını al." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VI. 123; Müslim, *Sahîh*, II. 1086). İbn Mâce tarafından nakledilen bir hadiste ise şöyle demiştir: "Kadınlarla güzellikleri dolayısıyla evlenmeyin; mümkündür ki güzellikleri onları kötülüğe sevk eder; malları

dolayısıyla da evlenmeyin; mümkündür ki malları da onları size karşı isyana sevk eder. Fakat onlarla dinleri dolayısıyla evlenin. Dindar siyahi bir cariye, diğerlerinden üstündür." (Hadis için bkz. İbn Mâce, *Sünen*, I. 572). Müşrik, Allah'a, Peygamber'e ve kitaba inanmayan ve bunların varlığını inkâr eden kimse demektir. Buna göre, ister erkek olsun ister kadın olsun, müşrik oldukları takdirde ve iman etmedikçe bunlarla evlenmeyi, onlara kız vermeyi veya onlardan kız almayı ayet-i kerime yasaklamıştır. Kısacası, evlenme yoluyla Müslümanların müşriklerle yakınlık kurmaları haram kılınmıştır.

Ancak ayet-i kerimede sadece müşriklerden söz edilmiş, Yahudi ve Hıristiyan gibi Allah'ın varlığına, birliğine, kendi peygamberlerine ve kendi kitaplarına inanan yahut inanmaları gereken kitap ehlinden söz edilmemiştir. Buna göre, kitap ehlini, ayet-i kerimenin müşriklerle evlenmeyi haram kılan hükmünden ayrı tutmak ve onların durumunu ayrı mütalaa etmek gerekir. Zira Bakara suresinin 105. ayeti ve Beyyine suresinin 1. ayetinde de görüldüğü gibi, kitap ehli ve müşrikler ayrı ayrı zikredilmiş, fakat kitap ehlinden müşrik adı altında hiç bahsedilmemiştir. Mâide suresinin 5. ayetinde ise kitap ehlinden kadınlarla Müslüman erkeklerin evlenmelerine izin verilmiş ve "*... Sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden hür ve iffetli kadınlarla, mehirlerini verdiğiniz takdirde, namusluca, zina etmeden ve dost edinmeden onlarla evlenmeniz size helal kılındı.*" buyurulmuştur.

Kitap ehlinden kadınlarla evlenmek hususunda gelen bu kolaylığın sebep ve hikmeti, dinlerinin İslam'a yakın olması ve İslam'da *er-Ricâlu kavvâmûne ale'n-nisâ (Erkekler kadınlar üzerinde hâkimdirler.)* (4/Nisâ', 33) prensibinin değişmez ağırlığıdır. Erkeğin aile içerisindeki hâkimiyeti, kitap ehlinden olan ve inancı İslami inanca yakın bulunan eşinin İslam'a girmesine ve Müslüman olmasına yardım eder. Şüphesiz onu, zorla, tehditle ve dayakla değil, sevgiyle şefkatle ve iyi muameleyle, ikna ederek İslam'a yaklaştırması, ondan olacak çocuklarını da kitap ehlinin inancına göre değil, İslami inanca göre yetiştirmesi, erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetinin eseridir.

İşte, yukarıda işaret ettiğimiz Mâide suresinin 5. ayetinde Müslüman bir erkeğin kitap ehlinden bir kadınla evlenmesine verilen ruhsatı bu mana içinde değerlendirmek icap eder. Buna göre, pısırık olan ve karısının hâkimiyeti altına girerek, onun baskısıyla kendi dinini bile ihmal edebilecek, çocuklarına da İslami terbiye vermekten âciz kalacak Müslüman bir erkeğin bu ruhsattan faydalanması ve kitabi bir kadınla evlenmesi mümkün değildir.

Müslüman bir kadının kitap ehlinden bir erkekle evlenmesine gelince, bu durum hiçbir Müslümanın tereddüt etmeyeceği bir şekilde, sünnet ve icmâ ile haram kılınmıştır. Müslüman erkeğin kitabi bir kadınla evlenmesine verilen ruhsatta illet olan erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyeti prensibi, Müslüman kadının kitabi erkekle evlenmesindeki hürmetin de illetini teşkil eder. Başka bir ifadeyle, erkeğin hâkimiyeti nasıl Müslüman erkekle kitabi bir kadının evlenmesine izin verilmesine sebep olmuşsa, yine aynı sebeple Müslüman kadının kitabi bir erkekle evlenmesi haram kılınmıştır. Çünkü erkek, hâkimiyeti dolayısıyla Müslüman karısını kendi dinine döndürebilir ve çocuklarını da kendi dini üzere terbiye edebilir.

Burada şu hususa da işaret etmek gerekir ki Kur'an-ı Kerim'de müşriklerden ayırt edilen kitap ehli, Allah'ın varlığına, birliğine inanan ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan Yahudi ve Hıristiyanlardır. Kitap ehlinden görünüp de Allah'ı inkâr edenlerin yahut O'nunla birlikte başkalarını kendilerine Rab edinenlerin müşriklerden farkı yoktur. Bu inançtaki kadınlarla evlenmek de müşrik kadınlarla evlenmek gibidir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede, Müslüman erkek ve kadının müşriklerle evlenmelerinin haram kılınışındaki sebebe de işaret ederek, "Müşrikler sizi cehenneme çağırırlar; Allah ise izniyle cennete ve mağfirete davet ediyor." buyur-

muştur. Filhakika müşrikler, söz ve fiilleriyle, Allah'a olan inançsızlıklarını ortaya koymaktan ve zihinleri bulandırıp kalplere şüphe sokmaktan çekinmezler. Evlilik bağıyla aile içerisine girmiş bir müşrikin aile fertlerine yapacağı tesir son derece büyüktür. Bu sebeple onun tesiri altında kalmış bir kimsenin gideceği yer de cehennemden başkası değildir.

Hâlbuki Allah, insanları cennete ve mağfirete davet etmekte ve onlara, kendilerini cennete götürecek yolu göstermektedir. Buna göre, müşriklerin gösterdikleri yolla Allah'ın gösterdiği yol arasında tam bir zıtlık vardır ve bu sebepten Allah'ın, kendi yolunda giden mü'min bir kulunun, müşrikle evlenmesine izin vererek onun yoluna girmesini kolaylaştırması elbette mümkün değildir.

İşte Allah Teâlâ, dininin hükümlerini, bu hükümlerin sebeplerini ve insanlara faydalarını bu şekilde açıklar. Akıl sahipleri, bunlar üzerinde durup düşündükleri zaman, getirilen hükümlerin, insan yaratılışına ne kadar uygun olduğunu anlamakta güçlük çekmezler ve onları tam bir teslimiyetle kabul ederler. Bu, Allah'ın kullarına rahmetinin genişliğindendir.

Allah Teâlâ, eş seçiminde kadın erkek bütün Müslümanları uyardıktan ve kurulacak ailenin sağlam İslami temeller üzerine oturması için müşriklerle evlenmeyi haram kıldıktan sonra, hayız denilen ve kadınların ay hâline delalet eden durumları hakkında, Hazreti Peygamber'e yöneltilen bir soruyu cevaplandırmış ve şöyle buyurmuştur:

222 (Ey Muhammed!) Sana hayızı (âdet hâlini) soruyorlar. (Onlara) de ki: O bir ezadır. Hayızlı iken kadınlardan uzak durun ve temizlenmedikçe onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği şekilde onlara yaklaşın. Allah, şüphesiz, tövbe edenleri sever; temizlenenleri de sever.

223 Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Bu sebeple tarlanıza dilediğiniz şekilde yaklaşın. Kendiniz için (gelecekte faydasını göreceğiniz iyi ameller) sunun. Allah'tan sakının ve bilin ki O'na mutlaka kavuşacaksınız. (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele.

222 Hakkında Hazreti Peygamber'e soru yöneltilen mahîz veya hayız, lügatte akıntı manasına gelir. Şeriat dilinde ise belirli zamanlarda ve belirli sürelerde kadınların rahimlerinden akıntı hâlinde gelen kandır ki rahmin hayatiyetine, sıhhatine ve akıntının kesildiği süre içinde çocuk yapabilecek bir istidatta bulunduğuna delalet eder.

Cahiliye devrinde Araplar ve kitap ehlinden olan Yahudiler, kadınların hayız gördükleri günlerde onlardan uzak dururlar, aynı sofraya bile birlikte oturmazlardı. Tevrat'ın Levililer (15/19) bölümünde şu ibareler görülür: "Ve eğer bir kadının akıntısı olur ve bedeninde akıntısı kan olursa, yedi gün murdarlığında kalacak ve ona her dokunan akşama kadar murdar olacaktır. Ve murdarlığında üzerinde yattığı her şey murdar olacak; üzerinde oturduğu her şey de murdar olacaktır. Ve onun yatağına dokunan her adam esvabını yıkayacak ve suda yıkanacak ve akşama kadar murdar olacaktır. Ve kadının üzerinde oturmakta olduğu herhangi bir şeye dokunan her adam esvabını yıkayacak ve suda yıkanacak ve akşama kadar murdar olacaktır. Ve kadının oturmuş olduğu yatak yahut herhangi bir döşek üzerinde bir şey olursa, adam o şeye de dokunduğu zaman akşama kadar murdar olacaktır. Ve eğer adam onunla yatarsa ve kadının murdarlığı ona bulaşırsa, yedi gün murdar olacak ve üzerinde yattığı her yatak murdar olacaktır."

Yahudilerin hayızlı kadına karşı takındıkları bu aşırı tavrın aksine Hıristiyanlar, bunu hiç önemsemiyorlar yahut onlar da aşırı derecede kolaylığa meylediyorlardı. Müslümanlar Medine'ye hicretten sonra Yahudileri de yakından tanıyınca, kitap ehlinden bu iki din mensuplarının hayızlı

kadınlara karşı takındıkları bu farklı davranışı anlamakta güçlük çekmemişler, diğer meselelerde olduğu gibi bunun da sebebini araştırmışlar ve zaman zaman Hazreti Peygamber'e gelerek durumu ona sormuşlardır. Zira kendilerinin de hayızlı kadınlar karşısında Allah'ın emrine uygun bir davranışları olması gerekirdi. Müslim ve diğer sünen sahiplerinin naklettiği bir hadis bu meseleye ışık tutar: "Enes ibn Mâlik der ki: Yahudiler, içlerinde bir kadın hayız olduğu zaman, o kadınla beraber yemek yemezler ve evlerde onunla bir araya gelmezlerdi. Hazreti Peygamber'in ashabı da hayız meselesini kendisine sordular. Bunun üzerine Allah Teâlâ, 'Sana kadınların ay hâlini soruyorlar.' ayetini indirdi. Bundan sonra Hazreti Peygamber, ashabına, 'Cinsî münasebet dışında hayızlı kadınlarla her şeyi yapabilirsiniz.' buyurdu." (Hadis için bkz. Müslim, Sahîh, I. 246; Ebû Dâvûd, Sünen, I. 59, 499; Nesâî, Sünen, I. 187; Tirmizî, Sünen, V. 214; Ahmed ibn Hanbel, Müsned, III. 132, 246).

Hadis kitaplarında Hazreti Peygamber'in, hayızlı zevceleriyle cinsî münasebet dışında, normal münasebetlerini nasıl sürdürdüğünü gösteren birçok hadis nakledilmiştir. Bunlar, Yahudilerin ve cahiliye Araplarının hayızlı kadınlardan uzaklaşmak hususundaki inanç ve tatbikatlarının yanlışlığını göstermek için birer ders mahiyetindedir ve böyle değerlendirilmesi gerekir. Nitekim bu inancın tesiri altında aynı çekingen davranışı gösteren Ümmü'l-Mü'minîn Hazreti Aişe'nin şu sözünü örnek olarak zikredebiliriz: "Resulullah (sas.), 'Mescitten seccadeyi bana alıver.' dedi. Ben de hayızlı olduğumu söyleyince, 'Onu bana alıver, hayız senin elinde olan bir şey değil.' buyurdu." (Hadis için bkz. Müslim, Sahîh, I. 245).

Allah Teâlâ hayız hakkında Hazreti Peygamber'e yöneltilen soruya, önce onun eza olduğunu bildirerek cevap vermiş, sonra da hayızlı iken kadınlardan uzak durmayı ve temizlenmedikçe onlara yaklaşmamayı emretmiştir. Hayızın eza olması, hayızlı hâldeyken kadına yaklaşmanın ezaya ve zarara sebep olması dolayısıyladır. Her ne kadar erkek, bu ezadan salim kalmış olsa bile, kadının her zaman salim kalması mümkün olmayabilir ve erkeğin kadına hayızlı iken yaklaşması, kan ifraz etmekte olan organları rahatsız eder ve bazı hastalıklara da sebep olabilir. Fakat Allah Teâlâ, eza tabiriyle murat ettiği manayı şüphesiz en iyi bilendir ve bu ağır sebebe istinaden hayızlı kadına yaklaşmamayı, yanı onunla cinsî münasebette bulunmamayı emretmiştir. Allah'ın kullarına yapılmasını emrettiği veya yapmaktan nehyettiği her şeyde şüphesiz onların menfaati vardır. Zira Allah Teâlâ, faydası olmayan hiçbir şeyi emretmediği gibi, zararsız bir şeyi de yasaklamamıştır.

Ayet-i kerimede hayızlı kadına yaklaşmayı yasaklayan emirden sonra, temizlenmek şartına bağlı olarak bu yasak kaldırılmış ve "Temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği şekilde onlara yaklaşın." buyurulmuştur. Buna göre, kadının akıntısı kesildikten ve yıkanıp temizlendikten sonra, artık normal karı koca münasebetlerini devam ettirmekte hiçbir mahzur yoktur. Zira karı koca arasındaki bu cinsî münasebet, Allah'ın, kadın erkek bütün insanlara yaratılıştan bahşettiği cinsî temayülün tabii bir neticesidir. Eğer kadınla erkeği birbirlerine yaklaştıran bu temayül bulunmasaydı, ne ikisinin bir araya gelmesi, ne evlilik ve ne de çocuk doğurma meşakkatine katlanma diye bir şey olurdu. Netice olarak ise insan nesli vücut bulmazdı. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, kadın erkek arasında yarattığı bu cinsî temayülün, ayet-i kerimede, neslin devamını sağlayacak tabii bir birleşmeyle izhar edilmesini ve kadına arkadan yaklaşılmamasını emretmiştir. Bununla beraber, şehvetine kapılıp eşlerine hayızlı iken veya tenasül organını bırakıp arkadan yaklaşanlar, işledikleri bu günahtan tövbe ederlerse Allah şüphesiz tövbe edenleri sever ve onların tövbelerini kabul eder. Keza Allah Teâlâ, hayızlı olan yahut pislik bulunan yerlerden uzak durup kendilerini

temiz tutanları yahut da kirlettikten sonra tövbe edip temizlenenleri de sever.

223 Allah Teâlâ, hayızlı kadınların hâlini açıkladıktan ve ancak temizlendikten sonra eşlerinin onlara yaklaşmalarını emrettikten sonra, neslin devamını sağlamak manasında gelen bu yaklaşmaya daha çok açıklık kazandırmak için ikinci ayeti indirmiş ve bunu, insanın ziraat maksadıyla tarlaya girişine benzeterek, "Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Bu sebeple, tarlanıza dilediğiniz şekilde yaklaşın." buyurmuştur. Filhakika tarla, bir insanın, hiç olmazsa bir sene boyunca ihtiyacı olan sebze, meyve ve hububatı ekip biçtiği veya mahsulünü aldığı bir yerdir. Kadın da erkeği için bir tarla gibidir. Bu sebeple ona, sadece şehevi arzularını tatmin etmek için değil, hayırlı evlat yetiştirip neslini devam ettirmek için dilediği şekilde yaklaşması gerekir. Zira insan için, ölümünden sonra arkasından hayır dua edecek bir evlat yetiştirmesinden daha güzel ve daha hayırlı başka bir amel yoktur. İnsan, sağlığında ancak böyle bir evlat yetiştirdiği zaman, ayet-i kerimede de emredildiği gibi, ahirete göçmeden önce kendisi için hayırlı bir amel takdim etmiş yahut böyle bir amelin ahirette faydasını göreceği sevabını hazırlamış olur.

O hâlde, mü'minlerin böyle hayırlı bir gaye ile hareket ederken, önce eş seçiminde dikkatli olmaları ve çocuklarına iyi terbiye veremeyecek eşler seçmekten, hayızlı kadınlara yaklaşmaktan ve sırf şehevi arzularını tatmin için uygunsuz yaklaşımlara girişmekten sakınmaları ve Allah'tan korkmaları gerekir. Ve şunu da unutmamaları gerekir ki bir gün nasıl olsa Allah'a mülaki olacaklar ve O'nun emirlerine muhalefet etmişlerse, bu muhalefetin cezasını çekeceklerdir. O'nun emirlerine muhalefet etmeyenler ve çizdiği hududu tecavüze yeltenmeyenler ise dünya ve ahiret saadetine muhakkak kavuşacaklardır. O hâlde ey Muhammed, işte böyle mü'minlere, sahip olacakları bu mükâfatı şimdiden müjdele.

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimelerde, Müslümanları evlenmek için eş seçiminde dikkatli olmaya, evlendikten sonra karı koca münasebetlerinde özellikle haram davranışlardan sakınmaya ve nezih, terbiyeli, Allah'ın koyduğu hududa saygılı bir aile hayatı sürmeye davet ettikten sonra, bir kaç ayet ileride bu konuya tekrar dönmek üzere ve bilinmesinde fayda bulunması sebebiyle, yeminle ilgili bazı hükümleri zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

224 Yeminleriniz sebebiyle iyilik yapmanıza, (kötülükten) sakınmanıza ve insanlar arasını bulmanıza Allah'ı engel kılmayın. Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

225 Allah, kasıtsız yeminlerinizden dolayı sizi ayıplamaz; fakat kalplerinizin kastettiği yeminden sorumlu tutar. Allah, Gafûr'dur, Halîm'dir.

226 Kadınlarına yanaşmamaya yemin edenlerin dört ay beklemeleri gerekir. Eğer (yeminlerinden) dönerlerse şüphesiz Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir.

227 Eğer boşanmaya karar verirlerse Allah, şüphesiz hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

224 Lügatte sağlam ve kuvvetli anlamına gelen yemin, sağlamlığa ve kuvvete delalet etmesi dolayısıyla, sağ el manasında da kullanılmıştır. Şeriat dilinde ise bir şeyi yapıp yapmamak veya bir şeyin olup olmadığı hususunda Allah'ı şahit göstererek ve O'nun azametine sığınarak kesin ve doğru söylediğini ifade etmekten ibarettir. Mesela bir kimse, "Vallahi şunu yapacağım." yahut "Vallahi bunu yapmayacağım." dediği zaman, "Allah şahidim olsun ki veya Allah'a söz vererek söylüyorum ki şunu yapacağım." yahut "Yapmayacağım." manasını ifade etmiş olur ki artık o kimsenin bu kesin sözünden dönmemesi ve yapacağını bildirdiği şeyi yapması gerekir; yapmadığı takdirde günahkâr olur ve günahının keffaretini ödemesi icap eder.

Ancak, kısaca manasını açıkladığımız yeminin

Allah katında çok büyük önemi vardır ve insanların bunu gelişi güzel sarf etmekten çekinmeleri gerekir. Özellikle yapılmasında hayır olan işleri yapmamaya, buna mukabil kötü işleri yapmaya Allah'ı şahit göstererek yemin etmek haramdır. Nitekim yukarıdaki ayet-i kerimede Allah Teâlâ, "Yeminleriniz sebebiyle iyilik yapmanıza, kötülükten sakınmanıza ve insanlar arasını bulmanıza Allah'ı engel kılmayın." buyurmuştur. Mesela bir yoksula sadaka vererek yardım etmek hayırlı bir iştir. Fakat bir kimsenin o yoksula kızarak, "Vallahi ben bu adama sadaka vermeyeceğim." diyerek yemin etmesi, Allah'ı sadaka vermeye engel kılmak manasına gelir; çünkü kızgınlığı geçtikten sonra ona sadaka vermek istese bile, Allah adını anarak ona sadaka vermeyeceğini beyan etmiş olması, onun sadaka vermesine engel olur. Oysa bu, Allah'a karşı büyük bir iftiradır; çünkü Allah, sadaka vermeyi daima emretmiş, hiç kimsenin sadaka vermesine engel olmamıştır. Bunun gibi, yapılmaması gereken kötü bir işi yapmak için Allah'a yemin etmek, sonra da "Ne yapayım; Allah'a yeminim var." diyerek o kötü işi Allah adına yapmak da aynı şekilde, Allah'ı o kötü işten sakınmaya engel kılmak demektir ve bu da O'na bir iftiradır. Çünkü Allah, kötülükten sakınmak isteyen hiç kimseye engel olmamıştır. İşte, insanın Allah'a bu şekilde çirkin iftiralarda bulunmaktan korunması için ayet-i kerimede, hayırlı işleri yapmamak, kötü işleri de yapmak hususunda yemin etmesi haram kılınmış ve *"Yeminlerinizle Allah'ı engel kılmayın."* buyurulmuştur. Taberî, Ebû Bekr'in Hazreti Aişe hakkındaki İfk hadisesine adı karışan Mistâh'a nafaka vermemek için yemin etmesini ayet-i kerimenin nüzul sebebi olarak göstermiştir ki bu husus, yukarıdaki tefsiri doğrular.

Ayet-i kerimeyle bu çeşit yeminler haram kılınmış olmakla beraber, herhangi bir kimse, hayırlı bir işi yapmamaya yahut kötü bir işi yapmaya yemin etmişse, onun, bu yeminden keffaret ödemek pahasına da olsa dönmesi gerekir. Nitekim Hazreti Peygamber, bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Her kim bir şeye yemin eder de yemin ettiği şeyin gayrisini yemin edilenden daha hayırlı görürse, yemininden keffaret versin ve daha hayırlı olanı yapsın." (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, III. 1272).

Netice olarak, hayırlı işleri yapmaya, kötü işlerden de sakınmaya yeminler sebebiyle Allah'ı engel kılmamak, eğer bu çeşit bir yemin yapılmışsa keffaret verip bu yeminden dönmek gerekir. Zira Allah Teâlâ, kimin ne çeşit sözlerle yemin ettiğini hakkıyla işittiği gibi, niyetinin ne olduğunu da hakkıyla bilir ve hududuna tecavüz edenleri cezalandırır.

225 Bazı kimseler vardır, ağız alışkanlığı sebebiyle konuşmalarında sık sık yemin ederler; fakat yemin ettiklerinin farkında olmazlar. Bu çeşit yeminler, kasıt olmaksızın yapılan yeminlerdir. Kalpten çıkmamış, sadece söz olarak ağızdan dökülmüşlerdir. İşte, ikinci ayette bu çeşit yeminlere işaret edilmiş ve Allah Teâlâ'nın, böyle yeminlerinden dolayı kullarını muaheze etmeyeceği, bu yüzden onları ayıplamayacağı bildirilmiştir. Bu sebepledir ki kasıtsız ve gelişigüzel sarf edilen bu çeşit yeminlerden dönüp dönmemek söz konusu olmadığı gibi, dönülmüş olsa bile keffaret gerekmez.

Allah Teâlâ'nın, dönüldüğü takdirde ayıpladığı, günah sayarak dünyada keffaret cezasıyla cezalandırdığı yeminler, kasta ve niyete dayalı olarak yapılan yeminlerdir. Bunlar, kalpten çıkıp sözle ifade edilirler; çünkü kasıt veya niyetin barındığı ve beslendiği yer kalptir. Bu sebepledir ki mü'minlerin bilerek ve kasıtlı olarak sarf ettikleri yeminlerde çok dikkatli olmaları, hem hayırlı bir iş yapmaya yeminleri sebebiyle Allah'ı engel kılacaklarını düşünerek bu çeşit yeminlerden şiddetle kaçınmaları, hem de kasıtlı diğer yeminleriyle Allah'ı şahit göstererek verdikleri sözü yerine getirmeleri gerekir. Eğer herhangi bir zaruret dolayısıyla kasıtlı yeminden dönecek olurlarsa dünyevi cezası olan keffareti ödemekten kaçınmama-

lı, günahından da tövbe istiğfar etmelidirler. Zira Allah Teâlâ Gafûr'dur, ahlakını ve amellerini ifsat etmeyecek şekilde kasıtsız ve ağız alışkanlığıyla yemin eden kullarını bağışladığı gibi, kasıtlı yemin ettikten sonra yeminlerinden dönmek zorunda kalıp keffaret verenlerin tövbelerini de kabul eder. O, aynı zamanda Halîm'dir, kullarının sakınmakta zafiyet gösterdikleri küçük günahların cezasını vermekte acele etmez ve bu sebeple iradeleri dışında kasıtsız yaptıkları işler dolayısıyla üzerlerine ağır gelecek cezalar yüklemez.

226 Allah Teâlâ, yukarıdaki ilk iki ayetle, Müslümanları yemin hakkında uyardıktan ve onları, bu konuda kendilerine yetecek kadar bilgi sahibi kıldıktan sonra, daha önce üzerinde durulan aile meselelerine ve karı koca münasebetlerine tekrar dönmüş ve yeminle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Kadınlarına *yaklaşmamaya* yemin edenlerin dört ay beklemeleri gerekir. Eğer yeminlerinden dönerlerse, şüphesiz Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir."

Erkeğin karısına yaklaşmamak üzere yemin etmesi, ayet-i kerimede *geçen yu'lûne* kelimesiyle ifade edildiği için bu hadise, *îlâ* adıyla tanınmıştır. Karı koca arasında çeşitli sebeplerden anlaşmazlık çıkması, bazen bu anlaşmazlığın kavga hâline dönüşmesi, birçok ailede görülen hadiselerdendir. Bazı aileler bu çeşit anlaşmazlıkları, sonradan kavgaya dönüşmüş olsa bile, gerek erkeğin ve gerekse kadının olgun davranışlarıyla ortadan kaldırmaya muvaffak olurlarsa da bazı aileler, ya erkeğin, ya kadının yahut da her ikisinin anlayışsız davranmaları sebebiyle bunda muvaffak olamazlar ve nihayet devamlı geçimsizlik, karı kocanın ayrılmasına ve aile müessesesinin yıkılmasına sebep olur.

Ancak, İslam dininde, bazı istisnai haller dışında, boşanma kararını vermek, erkeğe tanınmış bir haktır; onun, karısına kendisini boşadığını bildirmesiyle boşanma fiilen gerçekleşmiş olur.

Erkeğin karısına yaklaşmamak üzere yemin etmesi, yani îlâda bulunması, boşama yollarından biridir. Ancak onun, karısına kendisini boşadığını boşama kelimesini kullanarak bildirmesi hâlinde boşanma hemen o anda gerçekleştiği ve her ikisi de birbirine yabancı iki insan durumuna geldikleri hâlde, îlâda boşanma hemen vuku bulmaz. Ayet-i kerimede de belirtildiği gibi, boşanmanın vuku bulması için erkeğin yemininden dönmeksizin dört ay geçmesi gerekir. Dört ay geçtikten sonra boşanma gerçekleşmiş olur.

Ancak, *îlâ*, karı kocanın ayrılması ve ailenin yıkılması neticesini doğurduğu için, Allah'ın rızasına uygun düşmeyen davranışlardandır. Bu sebeple *îlâ*yı, 224. ayette de açıkladığımız gibi, yemin sebebiyle kötülükten sakınmaya Allah'ı engel kılmak manasında değerlendirmek gerekir. Buna göre, erkeğin keffaret vererek îlâ yemininden dönmesi, karısına rahmetle ve şefkatle yaklaşması ve yıkılmak üzere olan bir yuvayı yıkılmaktan kurtarması, yemininde ısrar etmesinden hayırlıdır. Allah, şüphesiz Gafûr'dur, Rahîm'dir. Önce Allah'ın rızasına uygun olmayan bir yemini sarf etmiş olmaları, sonra da iyi niyetle olsa bile bu yeminden dönmeleri sebebiyle işledikleri günahtan tövbe eden kullarını bağışlar, rahmetini onlardan esirgemez.

227 Bununla beraber, îlâda bulunan erkekler, dört ay içinde yeminlerinden dönmezlerse, bu takdirde boşanmaya kesin karar vermiş oldukları anlaşılır ki dört ayın sonunda istedikleri bu boşanma fiilen gerçekleşmiş olur. Dört ay tamamlandıktan sonra, artık karılarına kendilerini boşadıklarını söylemelerine de gerek yoktur. Çünkü dört ay önceki yeminleriyle bunu zaten söylemişlerdi.

Şu var ki yeminle boşanmaya karar verenlerin ve bu boşanmayı yeminlerinde ısrar ederek gerçekleştirenlerin, yaptıkları yemini Allah'ın işittiğini ve kalplerinde besledikleri niyeti bildiğini asla hatırlarından çıkarmamaları gerekir. Eğer karılarına yaklaşmamaya, sırf onlara eziyet etmek ve zarar vermek için yemin etmişlerse, Allah, onların bu niyetlerinden elbette haberdardır ve on-

ları bu yüzden cezalandırır. Eğer karılarını terbiye etmek, Allah'ın emir ve yasaklarına uymalarını sağlamak maksadıyla yemin etmişlerse, Allah, şüphesiz bunu da bilir ve mağfiretini onlardan esirgemez.

Allah Teâlâ, karılarına yaklaşmamaya yemin eden ve yeminlerinde ısrar ederek dört ayı dolduran erkeklerle ilgili hükmünü açıkladıktan sonra, boşanmış kadınların durumunu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

228 Boşanmış kadınlar, kendi başlarına üç hayız (veya temizlik) süresi beklerler. Eğer onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyi gizlemeleri onlara helal olmaz. Fakat kocaları, eğer barışmak isterlerse, bu süre içinde onları geri almaya daha layıktırlar. Kocalarının onlar üzerinde hakları olduğu gibi, onların da kocaları üzerinde belli hakları vardır; fakat erkekler, onlar üzerinde bir üstünlük derecesine sahiptirler. Allah. Aziz'dir, Hakîm'dir.

228 Kocaları tarafından boşanmış kadınların, boşanmanın fiilen gerçekleşmesinden sonra tam manasıyla serbest kalıp yeniden evlenebilmeleri için üç hayız veya üç temizlik süresi beklemeleri gerekir. Ancak ayet-i kerimenin bu hükmüne tabi olan kadınlar, hür olan, hayız gören ve hayızdan henüz kesilmemiş bulunan kadınlardır. Cariye, hayız görmeyen küçük yaştaki kız çocukları ve hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlar bu hükmün dışındadır. Zira cariyenin bekleme süresi iki hayız olduğu için ayet-i kerimenin hükmünden ayrıldığı gibi, hayızdan kesilmiş kadınların da hem yeniden evlenme ümitleri azalmış, hem de çocuk sahibi olmaları ortadan kalkmış olduğu için, bu hükümle herhangi bir ilgileri yoktur.

Buna göre, hayız görmekte olan kadınlar, kocaları tarafından boşandıkları takdirde, kendi başlarına, yani başka bir erkekle hemen evlenmeksizin üç hayız veya üç temizlik süresi beklemek zorundadırlar. Bu sürenin bazen üç hayız, bazen üç temizlik süresi olarak ifade edilmesi, ayet-i kerimedeki kurû' (çoğulu: kar') kelimesinin Araplar arasında, hem hayız, hem de temizlik manasında kullanılmış olması dolayısıyladır. Bu sebepledir ki Hanefi ve Hanbeli mezhepleri, kelimeyi hayız; Maliki ve Şafii mezhepleri ise temizlik manasında almışlar ve ayet-i kerimenin *selâsete kurû'in* ibaresine tercih ettikleri manayı vermişlerdir.

Kadının boşandıktan sonra üç hayız görecek sürede beklemesi, karnında, boşandığı kocadan çocuğu olup olmadığının anlaşılması içindir. Nitekim ayet-i kerimede bu hususa da işaret edilerek, Allah'a ve ahiret gününe inanan kadınlara, Allah'ın karınlarında yarattığı çocuk veya hayız olarak her ne varsa onu gizlemelerinin helal olmadığı bildirilmiştir ki bundan, üç hayız süresi beklemenin sebep ve hikmetini kolayca anlamak mümkündür. Zira cahiliye devrinde bir kadın, bazen kocasından ayrılınca, karnındaki çocuğu gizleyerek bir başkasıyla evlenir, çocuk doğduktan sonra da onun ikinci kocasından olduğunu ileri sürerdi. Bunun kötü bir iftira, yalan ve aldatma olduğu açıktır. Allah Teâlâ, boşanmış kadınların böyle bir yalana başvurmalarını önlemek için, önce üç hayız beklemeleri şartını koymuş, sonra da, "eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığı şeyi gizlemelerinin onlara helal olmayacağını" bildirmiştir. Bu hitapta, üç hayız süresi içinde hayız görüp görmediklerini yahut karınlarında çocuk bulunup bulunmadığını gizleyen boşanmış kadınlar için şiddetli bir tehdit vardır. Zira Allah'a ve ahiret gününe inanan ve o günde hesaba çekilip yaptıklarının mükâfatını veya cezasını göreceğini bilen bir kadın, kocasından ayrılırken, bazı menfaatler sağlamak için yalana başvurmaz; hayız görmüşken karnında çocuk olduğunu söylemez yahut karnında çocuk varken hayız gördüğünü iddia etmez. Allah'a ve ahiret gününe olan imanı, onun bu derece kötü bir yalana başvurmasına engel olur.

Allah Teâlâ, bekleme süresini böylece açıkladıktan sonra, bu süre içinde erkeklerin ailenin gidişini düzeltmek istemeleri hâlinde, boşadıkları kadınları yine kendi nikâhları altına almaya daha layık olduklarını beyan etmiştir. Bu, Allah'ın, karı ve kocanın ilk evliliklerindeki samimiliğin ve temizliğin korunmasına gösterdiği rağbetin bir tezahürü ve ayrılmak üzere olan eşlere son derece büyük bir lütfudur. Zira boşanan ve birbirinden ayrılan erkek ve kadınlar, ikinci defa başkalarıyla evlenmeye kalkıştıkları zaman, ilk evliliklerindeki gibi kolayca eş bulamazlar; bulsalar bile, ilk evliliğin saflığını, temizliğini ve heyecanını içlerinde hissedemezler. Bunun sıkıntısını kadınlar, şüphesiz erkeklerden daha çok hissederler, hâlbuki ayrılmaya karar vermiş olsalar bile, birbirlerine alışmış ve birbirlerinin huylarını yakından tanıyan çiftlerin yeniden bir araya gelmelerinde, her ikisi için de fayda vardır. Eğer bekleme süresi içinde kadının hamile olduğu da anlaşılırsa, bu, erkeğin boşanma kararından daha kolay vazgeçmesini sağlar. İşte bunları göz önünde bulunduran erkeğin, geçimsizliği ortadan kaldırmak, arayı düzeltmek ve aileyi dağılmaktan kurtarmak maksadıyla ve bekleme süresi içinde karısına dönmeye hakkı vardır. Fakat onun bu dönüşü, kadına eziyet etmek ve süresi tamamlandıktan sonra onun başkasıyla evlenmesine engel olmak maksadına dayanırsa, günah işlemiş ve Allah'ın cezasını hak etmiş olur.

Erkeğin, gerek îlâ ile ve gerekse sözle karısını boşadıktan sonra, bekleme süresi içinde ona tekrar dönmesi hâlinde, onun bu çeşit boşanma fiiline İslam hukukunda talâk-ı ric'î denilmiştir ki bu terim, süresi içinde karısına rücu (dönme) hakkını elinde bulunduran ve bu hakkı kullanan erkeğin talakı manasına gelir. Bu dönüşte, kadının görüşünü almak ve evlilik hayatının devamına rızası olup olmadığını sormak şart değildir.

Erkeğin boşanmaktan vazgeçip karısına dönmesinden sonra, aile içindeki geçimsizliğin ortadan kalkması ve ailenin gerçek saadete kavuşması, karı koca arasında bulunması gereken sevgi, şefkat ve iyi muameleye bağlıdır. Birbirlerine saygı duymayan, birbirlerinin hukukuna riayet etmeyen ve birbirlerini sevmeyen karı kocalardan iyi geçim beklemek çok güçtür. Keza yalnız bir taraftan beklenen sevgi ve saygının da iyi bir geçim temin etmesi mümkün değildir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, ayet-i kerimede, karı kocanın birbirleri üzerindeki haklarına işaret etmiş ve her ikisinin de karşılıklı olarak bu haklara riayet etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu haklar, halk arasında maruf örfe ve şer'e uygun haklardır. Bunlara sahip olma yönünden, karı kocadan birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Her ikisi de eşittir. Ancak bilinen bir gerçektir ki çocukları olsun veya olmasın, karı kocadan oluşan bir aile, cemiyetin en küçük bir topluluğunu teşkil eder ve nerede bir topluluk meydana gelmişse, o topluluğu idare edecek bir reise veya başkana ihtiyaç duyulur. Aile de bir topluluk olduğuna göre, onun da bir reisi, bir başkanı olması kaçınılmazdır ve bu başkan, yaratılış itibariyle kadından daha güçlü, kuvvetli ve daha otoriter olan, ev dışıyla daha çok münasebetleri bulunan erkektir. İşte, ayet-i kerimede, erkeklerde bulunduğuna işaret edilen bir derece üstünlük, onların sadece aile reisi olmaları yönündendir. Kısacası bu üstünlük, sadece idari vasfı bulunan, fakat erkeğe, hiçbir surette kadını köle gibi kullanmak, ona tahakküm etmek, zulmetmek veya keyfi nasıl isterse öyle muamelede bulunmak hakkı tanımayan bir üstünlüktür. İşte Allah Teâlâ, erkeğe verdiği hukukun aynısını, bu ayetiyle kadına da bahşetmiş ve eskiden beri bütün milletlerde hâkim olan "kadını mal gibi görme" zihniyet ve tatbikatına da son vermiştir. Allah Teâlâ'nın gerek erkek ve kadına ihsan ettiği bu hukuki eşitlik ve gerekse aile içinde erkeğe verdiği riyaset hakkı, O'nun hikmet sahibi olması ve koyduğu ahkâmın, daima kullarının menfaatine olmasını murat etmesi dolayısıyladır. Her kim, O'nun koyduğu ahkâmdan hoşnut olmazsa, O'nun

izzetini, mahlukat üzerindeki hâkimiyet ve galibiyetini inkâr etmiş olur. Hâlbuki O Aziz'dir; her şeye galip ve hâkimdir. Aynı zamanda Hakîm'dir; kullarının hayrına ve faydasına olan şeyi O'ndan daha iyi bilen yoktur.

Allah Teâlâ, boşanmış kadınların bekleme sürelerini, bekleme süresi içinde aileyi ıslah için kocanın karısına tekrar dönmesinin daha hayırlı olduğunu ve karı kocanın iyi geçinmelerinde önemli rol oynayan karşılıklı hakları beyan ettikten sonra, talak (boşamak) ile ilgili diğer hükümleri bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

229 Boşamak iki defadır. Sonrası, ya bilinen usulde tutmak, ya da iyilikle salıvermektir. Kadınlara (mehir olarak) verdiğiniz şeyi, kadın erkek, Allah'ın çizdiği hududu ihlal etmekten korkmadıkça geri almanız size helal olmaz. Fakat onların, Allah'ın çizdiği hududu ihlal etmelerinden korkarsanız, bu takdirde, kadının kocasına verdiği fidyede ikisi üzerine bir günah yoktur. Bunlar, Allah'ın hudududur; ona tecavüz etmeyin. Kimler Allah'ın hududuna tecavüz ederse, işte zalim olanlar onlardır.

230 Erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, artık o kadın, başka bir eşle evlenmedikçe ilk kocasına helal olmaz. Eğer bu eş, onu boşarsa, Allah'ın hududunu koruyacaklarını zannettikleri takdirde, birbirlerine dönmelerinde herhangi bir günah yoktur. Bunlar, Allah'ın, bilen kimseler için açıkladığı hudududur.

229 Cahiliye devrinde Araplar arasındaki âdete göre, bir erkek, karısına kızdığı zaman onu boşar, bir müddet sonra tekrar alır, yine boşar, tekrar alır ve böylece boşayıp almalar devam edip giderdi. Kısacası erkeğin karısını boşayıp ona tekrar dönmesinin haddi hesabı olmazdı. Bu hâliyle kadın, erkeğin elinde bir oyuncak gibiydi ve bu boşamalarla ona dilediği kadar işkence edebiliyordu. Allah Teâlâ, kadını oyuncak olmaktan kurtarmak ve kocanın boşama yoluyla ona işkence etmesini önlemek için erkeğin boşama hakkını tahdit etmiş ve ayet-i kerimede de görüldüğü gibi, "Talâk iki defadır." buyurmuştur.

Talâk, *tatlîk* manasında bir isim olup lügatte, bir şeyin bağını çözüp salıvermek demektir. Şeriat dilinde ise nikâh bağını çözmek, yani boşamak manasına gelir. Buna göre erkek, karısını ancak iki defa boşayabilir ve süresi içinde ona iki defa dönebilir. Her ne kadar ikinci ayette de işaret edildiği gibi, boşama üç defa ise de üçüncü boşamanın dönüşü artık yoktur. Karısını iki defa boşayan erkek, her boşamadan sonra üç hayızlık süre içinde karısına dönebilirse de üçüncü boşamadan sonra tekrar dönmesi mümkün değildir. Nitekim ayet-i kerimede, boşamanın iki defa olduğu bildirildikten sonra, karısını ikinci defa boşayıp ikinci defa ona dönen erkeğin, ölünceye kadar karı koca arasında bulunması gereken sevgi ve saygı çerçevesi içinde, ya onu tutması yahut da güzellikle salıvermesi istenmiştir.

Üçüncü defa kocası tarafından boşanan kadının güzellikle salıverilmesi, evlilik bağı kalmamış ve yalnız bırakılmış bir insana, her zamankinden daha fazla ihtimam gösterilmesi ve bilhassa başka bir adamla evlenmesine rıza göstermeyecek olan ilk koca tarafından ona kötü muamele yapılmaması manasındadır. Zira karısını üçüncü defa boşayan erkeğin, onun bir başka adamla evlenmesine rıza gösterse de göstermese de ona tekrar dönmesi mümkün değildir. Ayet-i kerimede, böyle bir boşanma vuku bulduktan sonra, erkeğin evlenirken talak mukabili olarak karısına verdiği mehri ve diğer şeyleri geri almasının kendisine helal olmadığı beyan edilmiştir ki bu da boşadığı kadını güzellikle salıvermesinin gereğidir. Ancak bunun bazı istisnaları vardır. Eğer kadın ayrılırken mehrini kendi rızasıyla eski kocasına iade ederse yahut fidye verirse, erkeğin bunu almasında herhangi bir günah yoktur. Kadının mehrini iade etmesi veya fidye vermesi, çok de-

fa boşanma talebinin ondan gelmesi hâlinde vuku bulabilir. Karı koca arasında bulunması gereken sevginin yerini nefret, saygının yerini de kin ve düşmanlık alırsa, erkeğin, aile reisi olarak evinin işlerini ihmal etmesinden ve çocuklarına gerektiği şekilde terbiye vermemesinden korkulabilir. Keza kadının da kin ve nefreti dolayısıyla kocasına kötü davranmasından veya ona hıyanet etmesinden endişe duyulabilir. Bu ve buna benzer davranışların hepsi de Allah'ın hoşnut olmadığı davranışlardır. Çünkü gerek erkek ve gerekse kadın, bu çeşit davranışlarla Allah'ın koymuş olduğu hududa tecavüz etmiş, evlilik hakkındaki hükümlerine riayet etmemiş olurlar. İşte bu gibi durumlarda, Allah'ın hududunu ihlal etmekten korkan erkek kadar kadın da korkabilir ve kocasından kendisini boşamasını isteyebilir; hatta boşaması için erkeğe fidye verebilir, mehrini iade edebilir. İşte, erkekle kadın arasında böyle bir anlaşma vuku bulursa, yaptıkları bu işten dolayı üzerlerine herhangi bir günah yoktur.

Yukarıdan beri boşanma ile ilgili olarak ayet-i kerimelerde yer alan bütün bu emir ve nehiyler, Allah Teâlâ'nın evlilik hakkında koyduğu hududur ki hiçbir Müslümanın emirleri ihmal, nehiyleri de irtikap ederek bu hududa tecavüz etmemesi gerekir. Her kim Allah'ın hududuna tecavüz ederse zulmetmiş olur. Zulüm, bir şeyi kendi yeri dışında bir yere koymak ve yapılmaması gereken bir işi yapmak demektir ki en büyük özelliği, medeniyetleri tahrip etmesi ve milletleri çöküntüye sürüklemesidir. Eğer cemiyetin en küçük topluluğunu teşkil eden aile içinde zulümden bir eser bulunursa, karı kocayı birbirine bağlayan ve bağların en kuvvetlisi olan evlilik bağının kısa bir zamanda koptuğu ve ailenin yıkılıp dağıldığı görülür. Ailenin yıkılması ise toplumun yıkılması demektir. İşte, Allah Teâlâ'nın evlilik hakkında koyduğu bu hudut, aileyi ve dolayısıyla toplumu yıkılıp dağılmaktan korumak gayesine matuftur ve bu sebepten hiçbir Müslümanın bu hududa tecavüz etmemesi gerekir.

230 Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede talakın (boşama) iki defa olduğunu, karısını ikinci defa boşayıp ikinci defa ona dönen erkeğin, ya ölünceye kadar onu iyi bir şekilde tutması yahut da üçüncü defa boşarsa, artık güzellikle onu salıvermesi gerektiğini beyan ettikten sonra, üçüncü defa boşanan bir kadının meşru yollarla başka bir adamla evlenip ondan boşanmadıkça eski kocasına dönemeyeceğini bildirmiş ve "Erkek, karısını üçüncü defa boşarsa, artık o kadın başka bir eşle evlenmedikçe ilk kocasına helal olmaz." buyurmuştur.

Yukarıda da açıkladığımız gibi Allah Teâlâ, ilk ayetinde talakın iki defa olduğunu bildirmiş, üçüncü ve son talaka da "kadını güzellikle salıvermek" ibaresiyle işaret etmiştir. Bu, karısını iki defa boşayan erkeğin, ikinci defa kararından vazgeçip ona dönmesinden sonra vuku bulacak bir hadisedir. Erkek, ikinci defa karısına döndükten sonra, ya ölünceye kadar evliliğini iyi bir şekilde devam ettirmek yahut da üçüncü defa karısını boşamışsa onu güzellikle salıvermek zorundadır. Çünkü bu ayet-i kerimenin hükmü gereğince, erkeğin tekrar karısına dönmesi veya onunla evlenmesi artık ona helal değildir. Ancak şu şartla ki kadın, ilk kocasından üçüncü talakla ayrıldıktan sonra, başka bir adamla evlenir ve bu adam da herhangi bir sebeple onu boşarsa işte o zaman kadın ilk kocasına helal olur ve onunla tekrar evlenebilir. Burada şu şarta da işaret etmek gerekir ki kadın ilk kocasından ayrıldıktan sonra ikinci şahısla gerçek bir evlilik yapmış olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle, evliliğin tabii neticesi olan karı koca münasebetinin fiilen vuku bulması lazımdır. Buhârî ve Müslim tarafından da nakledilen bir hadiste Hazreti Aişe şöyle demiştir: "Bir gün Rifâ'a'nın karısı Hazreti Peygamber'e geldi ve dedi ki: Ben Rifâ'a'nın yanındaydım. Beni üç talakla boşadı ve boşamayı kesinleştirdi. Ben de Abdurrahmân ibn Zubeyr ile evlendim. Fakat AbdurRahmân'ın tenasül organı şu elbisenin saçağı gibi gevşek... Hazreti Peygam-

ber gülümseyerek kadına şöyle buyurdu: Sen eski kocan Rifâ'a'ya tekrar dönmek mi istiyorsun? Hayır. Sen Abdurrahman'ın balcağızını, o da senin balcağızını tatmadıkça (yani bir birinizle cinsî münasebette bulunup onun tadını almadıkça) bu olmaz." (Hadis için bkz. Buhârî, Sahîh, VI. 182; Müslim, Sahîh, II. 1055).

Karısını üçüncü defa boşayan erkeğin, onu tekrar alabilmesi için, kadının başka bir adamla gerçek bir evlilik yapmasının ve ancak bundan sonra ikinci kocanın onu boşaması hâlinde ilk koca ile evlenebileceğinin şart koşulmasındaki hikmet, cahiliye devrinde olduğu gibi, kadın boşamanın oyuncak hâline getirilmemesi ve erkeğin boşamayı bir tehdit vasıtası kılarak karısına işkence yapmasının önlenmesidir. Hoş görülmemekle birlikte erkeğe karısını iki defa boşama hakkı verilmiştir. Erkek bu hakları, ancak ailenin ıslahı için kullanabilir. Eğer muvaffak olursa, evliliği sonuna kadar sürdürür; olamazsa, ıslah için girişilen denemeler yeterlidir ve üçüncü bir denemeye artık gerek yoktur. Bu sebeple kadını güzellikle salıverir. Eğer erkek, boşamayı bir tehdit vasıtası olarak kullanıyorsa, bunu da ancak iki defa yapabilir; üçüncüsünde bunu bir vasıta olarak kullanamaz. Kullandığı takdirde, bilir ki kadın artık elden çıkmıştır. Bir başkasıyla evlenip onun gerçek karısı olmadan, o adam da onu meşru yollarla boşamadan o kadını tekrar alamaz. İşte bütün bunları ve hatta aslında elden çıkarmak istemediği karısının, hoşlanmadığı bir adamın karısı olabileceğini düşünen koca, karısını daha önce iki defa boşamışsa, onu üçüncü defa boşamaktan korkar ve boşamayı, bir tehdit vasıtası olarak kullanmaktan da vazgeçer.

Hazreti Peygamber'in yukarıda naklettiğimiz hadisinden de anlaşıldığı gibi, kocası tarafından üç defa boşanan bir kadının, tekrar eski kocasına dönebilmesi için bir başkasıyla sahte evlilik yapıp boşanması, o kadını ilk kocaya helal kılmaz. Böyle bir oyuna başvuranlar, Allah'ın lanetine müstahak olurlar. Ancak bu lanet, sadece haram olan bir sahtekârlığa başvurmaktan değil, aynı zamanda bu haramın ikinci bir harama basamak yapılmasından ve haram üzerine haram işlenmesindendir. Çünkü kadının eski kocasına dönebilmesi için başka adamla sahte nikâhla evlenmesi ve sahte talakla boşanması haramdır. Bu harama dayanarak kadının ilk kocasına dönmesi ve onunla yine sahih olmayan bir nikâhla evlenip karı koca hayatı yaşaması zina sayıldığı için bu da haramdır. İki haramı meşrulaştıranlar, bu yüzden Allah'ın lanetine müstahak olurlar. Yapılan bu işin, Allah'ın yenmesini ve içilmesini haram kıldığı kanı idrarla karıştırıp helal kılanların işinden farkı yoktur.

Netice olarak, bir erkek karısını üçüncü defa boşarsa, artık o kadınla bir daha evlenemez; meğerki o kadın ikinci bir erkekle sahih bir evlilik yapmış, sonra da bu erkek, o kadını boşamış olsun.

İşte, Allah Teâlâ'nın, Sevgili Peygamber'i vasıtasıyla insanlardan aklını kullanabilen ve Allah'ın hududuna riayet edilmesi gerektiğini bilen kimselere beyan ettiği hükümler bunlardır. Çünkü bu hükümlerin fayda ve menfaatlerini cahiller değil, ilim sahibi olanlar anlayabilirler ve amellerini, bu fayda ve menfaatleri gerçekleştirecek yönde işlerler. Cahil olanlar ise çok defa bilen kimselerin görüşlerini alırlar, fakat amellerinde iyi niyet ve ihlasa yer vermeden, boşadıkları kadınlara kötülük yapmak ve onlardan intikam almak için dönerler.

Allah Teâlâ, karısını üçüncü defa boşayan erkeğin, bilinen şart gerçekleşmedikçe karısına dönemeyeceğini beyan ettikten sonra, kocaları tarafından boşanmış kadınlara yapılması gereken muameleyi açıklamış, erkekleri bu muamelenin aksini yapmaktan menederek şöyle buyurmuştur:

231 Kadınları boşadığınız, onlar da iddetlerinin sonuna vardıkları zaman, onları ya güzellikle tutun; ya da güzellikle bırakın. Fakat onları, eziyet edip zarar vermek için tut-

mayın. Kim bunu yaparsa kendisine zulmetmiş olur. Allah'ın ayetlerini eğlence edinmeyin. Allah'ın, üzerinizdeki nimetini, öğüt vermek için size indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayın; Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

231 İslam'da aile mukaddestir. Nikâh ve evlenme, ailenin vücut bulması için ilk önce konulması gereken temel taşları teşkil eder. Talâk ise aynı topluluğun yıkılıp dağılması için verilen kararın tasdik ve tatbikinden ibarettir. Bu bakımdan hoş karşılanmasa bile, bazı hallerde yine de kendisine başvurulması gereken bir iş sayılır. Bu, bir bakıma toprak kaymasıyla yıkılma tehlikesine maruz kalan bir evin, önceden boşaltılıp kazma kürekle yıkılması gibidir ki kendi hâline bırakıldığı takdirde, sakinlerinin hayatını tehlikeye düşürür. Karı koca da iyi bir geçim sağlayamadıkları veya sağlanmasından ümitlerini kestikleri zaman, boşanmaya başvurmaktan başka çare bulamazlar. Şu var ki geçimsizlik ne derece şiddetli olursa olsun, boşanmaya karar verildiği zaman, hem kadın için hem de erkek için hayırlı olacak bir neticeye ulaşılacağından emin olmak gerekir. Özellikle boşama hakkını ellerinde bulunduran erkekler, karılarını boşadıklarında, bekleme süreleri içinde veya bu sürenin sonuna yaklaştıklarında, eğer boşanmaktan vazgeçerlerse onları iyi tutmalı, fakat boşamaya kararlı iseler, yine iyilikle bırakmalıdırlar. Fakat hiçbir erkek, boşamaya karar verdiği karısını, ona eziyet etmek ve zarar vermek için yahut ondan intikam almak yahut da onun başka bir adamla evlenmesine engel olmak için tutamaz. Her kim böyle bir şey yaparsa, kendisine zulmetmiş olur. Çünkü İslam'ın umumi kaidesidir ki kim başkasına kötülük yaparsa, bu kötülüğü aslında kendisinedir. İşte Allah Teâlâ, ayet-i kerimede, karılarını boşayan erkeklere, onlara nasıl davranmaları gerektiğini hatırlattıktan ve tehditle birlikte onları, boşadıkları karılarına eziyet edip zarar vermekten nehyettikten sonra, yapılacak herhangi bir kötülüğün delalet ettiği manayı göstermek maksadıyla, "Allah'ın ayetlerini eğlence edinmeyin." buyurmuştur.

"Allah'ın ayetlerini eğlence edinmek", onlarla istihza etmek, onları alaya almak demektir. Allah Teâlâ, herhangi bir meselenin hududunu tespit ettikten ve onunla ilgili hükmünü bildirdikten sonra, insanların hâlâ cahiliye âdetlerine bağlı kalarak işlerini bu âdetlere göre düzenlemeleri, Allah'ın koyduğu bu hudutla alay etmek manasına gelir ki bu ifadede, hududa tecavüz edenler veya onlara sırt çevirenler için ayet-i kerimeyle getirilen şiddetli tehdidi fark etmemek mümkün değildir.

Allah Teâlâ, bu tehditten sonra, onlara, yapmaları gereken işi hatırlatmış ve "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, öğüt vermek için size indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayın." buyurmuştur. Allah'ın hududuna tecavüz etmek ve hükümlerine sırt çevirmek suretiyle onları alaya alacak insanın, her şeyden önce Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimeti hatırlaması gerekir. Bu nimet, kadın olsun erkek olsun, birinin diğerine eş olarak yaratılmış olmasıdır ki bunun büyüklüğünü ve insanlara faydasını inkâr etmek mümkün değildir. Nitekim Rûm suresinin 21. ayetinde, "Size, nefislerinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız zevceler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet duyguları koyması, Allah'ın ayetlerindendir." buyurulmuştur. Bu nimetin büyüklüğünü düşünen bir kimse, Allah'ın hududuna tecavüz ederek onu kendi eliyle yok edemez. Keza insanın kendisine dünya ve ahiret saadetini kazandıracak evlilikle ilgili Kur'an hükümlerini ve bu hükümlerin fayda ve hikmetlerini de hatırdan çıkarmamak gerekir. Çünkü bu hükümleri ihtiva eden ayetler, insanlara öğüt verir; kendileri için yapılması faydalı olan şeyleri emreder; yapılmasında zarar olan şeylerin yapılmasını da meneder. O hâlde, Allah'ın, üzerlerindeki nimetini, öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayan kimselerin, Allah'tan korkarak emirlerine uymaları, nehiylerinden de sakınmaları gerekir. Her konuda olduğu gibi, talak

konusunda da bu böyledir. Binaenaleyh şu husus iyice bilinmelidir ki Allah, kullarının açığa vurdukları her şeyi bildiği gibi, açığa vurmayıp içlerinde gizledikleri şeyleri de bilir ve yaptıkları her şeyden dolayı onları hesaba çeker.

Allah Teâlâ, kocaları tarafından boşanmış kadınlara yapılması gereken muameleyi beyan ettikten sonra, bütün mü'minlere ve özellikle kadınların velilerine hitap ederek yine kocaları tarafından boşanmış, fakat bekleme süreleri içinde kocalarının kendilerine dönmeleri mümkün olduğu hâlde dönmedikleri için sürelerini doldurmuş kadınların durumlarını açıklamış ve bunların eski kocalarıyla maruf şartlarla anlaşıp yeniden evlenmek istemeleri hâlinde, buna engel olmamalarını emrederek şöyle buyurmuştur:

232 Kadınları boşadığınız, onlar da iddetlerinin sonuna vardıkları zaman, aralarında meşru bir surette anlaştıkları takdirde, eşleriyle evlenmelerine engel olmayın. İşte, içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olanlara bununla öğüt veriliyor. Bu, sizin için daha faydalı ve daha temizdir. (Bunları) Allah bilir, fakat siz bilmezsiniz.

232 Kocaları tarafından boşanmış kadınlar, bekleme süreleri içinde, kocalarının kendilerine tekrar dönmemeleri ve onların da bekleme sürelerinin sonuna varmaları, yani üç hayız müddetini doldurmaları hâlinde talak kesinleşmiş ve kadınla erkek arasındaki bütün bağlar artık kopmuş olur. Bununla beraber erkeğin karısını boşaması, ilk veya ikinci boşamadır ki bekleme süresi içinde karısına dönebilir; fakat dönmediği için kadın bu süreyi doldurmuş ve talak kesinleşmiştir. Bilindiği gibi bu talak, eğer üçüncü talak olsaydı, bekleme süresi içinde bile dönüş mümkün olmaz ve kadın başka birisiyle evlenip ondan boşanmadıkça ilk kocayla evlenemezdi.

İşte, yukarıdaki ayet-i kerimede, bekleme süreleri içinde dönmeleri mümkün olduğu hâlde kocalarının dönmemeleri sebebiyle bu süreleri doldurmuş kadınların durumu açıklanmış ve böyle kadınlarla kendilerini boşayan kocaları arasında maruf şartlarla rızaya dayalı bir anlaşma olduğu takdirde, yeniden evlenmelerine velilerin engel olmamaları emredilmiştir. Ancak bu evlenme, erkeğin karısını boşayıp da bekleme süresi içinde talaktan rücu ederek tekrar onunla birleşmesi gibi değildir. Bu evlenme, yeniden nikâhı ve mehir tespitini gerektiren bir evlenmedir.

Şu var ki velilere böyle bir evlenmeye engel olmamaları emredilirken, bazı şartların da göz önünde bulundurulması istenmiş ve ayet-i kerimede buna maruf kelimesiyle işaret edilmiştir. Buna göre, eğer bu şartlar mevcut değilse ve evlenme maruf bir surette gerçekleşmeyecekse velilerin bu evlenmeye engel olmaları haram olmaktan çıkar, belki ihmal edilmemesi gereken bir görev olur. Bu şartların başında, kadınla erkek arasında bulunması icap eden eşitlik vardır. Bu eşitliğin de şüphesiz, toplumun örf ve âdetlerine göre değerlendirilmesi gerekir. Zengin bir kadınla, geliri kıt, fakat din ve ahlak yönünden mazbut bir erkek arasında eşitlik bulunmadığını ileri sürmek elbette mümkün değildir. Binaenaleyh kızları rıza gösterdiği takdirde, ailenin böyle bir evlenmeye engel olması haramdır. Fakat şerefli bir aileye mensup bir kadın, ahlaksız ve şerefsiz bir adamla evlenmeye rıza gösterir, ailesi de kızlarının bu adamla evlenmesi hâlinde, adamın aileye felaket getireceğine, ayrıca çevrenin hoşnutsuzluğuna sebep olacağına inanırsa, böyle bir evlenmeye engel olması haram değildir.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki ayet-i kerimenin "aralarında meşru (maruf) surette anlaştıkları takdirde" ibaresinde, erkekle kadının, kendi aralarında, meşru hududu aşmamak şartıyla görüşüp anlaşmalarının ve erkeğin kadına evlenme teklif etmesinin caiz olduğuna delalet eden bir mana da vardır.

Buhârî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî tarafından nakledilen bir hadise, ayet-i kerimenin nüzul sebe-

bi olarak gösterilmiştir. Hazreti Peygamber'in ashabından Ma'kıl ibn Yesâr, kız kardeşini bir adamla evlendirir. Fakat bir müddet sonra adam karısını boşar; süresi içinde de dönmediği için talak kesinleşir ve kadını salıverir. Ancak, çok geçmeden tekrar Ma'kıl'e gelir ve kız kardeşiyle yeniden evlenmek istediğini bildirir. Ne var ki Ma'kıl, adamın davranışını nefsine yediremez ve onu reddeder. Bunun üzerine yukarıdaki ayet-i kerime nazil olur. Hazreti Peygamber, ayeti Ma'kıl'e okuyunca, Ma'kıl inadından vazgeçmek ve Allah'ın emrine uymak zorunda kalır. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VI. 184; Ebû Dâvûd, *Sünen*, I. 481; Tirmizî, *Sünen*, V. 216).

Allah Teâlâ, süreleri dolarak kocalarından ayrılan kadınların yahut henüz evlenmemiş kızların kendilerine evlenme teklif eden erkeklerle maruf ve meşru yollarda anlaştıkları takdirde, ailelerin buna muhalefet etmelerini haram kıldıktan sonra, bu hükmün, Allah'a ve ahiret gününe inananlar için bir öğüt ve mü'minler için daha faydalı ve daha temiz olduğunu beyan etmiştir. Zira Allah'ın emirlerini tutanlar nehiylerinden sakınanlar ve öğütlerine kulak verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlardır. İnanmayanlar ise ne emir ve yasak dinlerler; ne de öğüde kulak verirler; onlar, yalnız kendi heveslerinin peşinde koşarlar. Oysa Allah'ın emir ve yasaklarında, insanlar için sadece fayda vardır. Binaenaleyh kadınların meşru ve maruf bir şekilde anlaştıkları erkeklerle evlenmelerine ailelerinin engel olmalarını yasaklayan hükmü de böyledir ve böyle olması, mü'minler için çok daha faydalı ve çok daha temizdir. Ancak bunun faydasını, temizliğini ve mü'minlerin hayrına olduğunu yalnız Allah bilir. İnsanlar ise ne kadar akıl ve tecrübe sahibi olurlarsa olsunlar, bunun hikmetini anlamaktan âcizdirler.

Allah Teâlâ, boşanmayla ilgili hükümleri beyan ettikten sonra, yine aileyi ilgilendirmesi dolayısıyla, ister boşanmış olsun, ister olmasın, emzikli kadınlardan söz ederek, emzirme hükümlerini, karı koca arasındaki emzirmeyle ilgili anlaşmaları ve üzerlerine düşen yükümlülükleri açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

> 233 Analar, emzirmeyi tamamlatmak isteyen kimseler için, çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Anaların bilinen usulde yiyecekleri ve giyecekleri çocuk babalarına aittir. Bir insana takati dışında (bir şey) yüklenemez; ne ana çocuğu yüzünden, ne de baba yine çocuğu yüzünden zarar görmelidir. Vârise de aynısı düşer. Eğer ana ve baba, görüşerek ve anlaşarak (çocuğu memeden) kesmeyi dilerlerse, üzerlerine herhangi bir günah yoktur. Ve eğer çocuklarınızı (sütanneye) emzirtmek isterseniz, bilinen miktarda (emzirme ücretini) teslim ettiğiniz takdirde, üzerinize herhangi bir günah yoktur. Allah'tan sakının ve bilin ki Allah, yaptıklarınızı şüphesiz hakkıyla görendir.

233 Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyle, bütün analara, doğumlarından itibaren iki tam yıl boyunca çocuklarını emzirmeyi vacip kılmıştır. Bu süre, iki seneyi geçmezse de ananın veya çocuğun sağlığı gerektirirse, iki seneyi tamamlamadan çocuğun memeden kesilmesi, ana ve babanın kararlaştırmaları hâlinde mümkündür.

Çocuğun bizzat anası tarafından emzirilip beslenmesi, bugünkü tıbbın da tespit ve teyit ettiği gibi, herhangi bir hayvan sütüyle beslenmesinden çok daha faydalı ve çok daha hayırlıdır. Çünkü çocuk, ana karnında, ananın kanından ve onun bir parçası olarak teşekkül eder; bu yüzden dünyaya gelmeden önce aldığı gıda da ananın aldığı gıdadır. Başka bir ifadeyle, ana vücudunun herhangi bir organı, damarlarda dolaşan kan sayesinde hayatiyetini nasıl devam ettirebiliyorsa, ana karnındaki çocuk da ananın herhangi bir organı gibi aynı şekilde ananın kanıyla hayatiyetini devam ettirir. Çocuk dünyaya geldikten sonra, vücudu her ne kadar ananın vücudundan ay-

rılmış olsa bile, vücudunda dolaşmakta olan kan, hâlen ananın kanıdır ve bu kanın, ana karnındayken ana kanıyla beslenip takviye edildiği gibi ana karnından ayrıldıktan sonra da aynı şekilde beslenmesi ve takviye edilmesi gerekir. Bu da ancak ananın çocuğu emzirmesiyle mümkün olur. Kısacası çocuk, ana karnındayken ana kanından aldığı gıdasını, doğumundan sonra da ana sütünden alır. Çocuğun en çok iki yaşını doldurunca-ya kadar bu gıdayı alması gerekir. Bu sebepledir ki ana, karnında çocuk taşırken nasıl sıhhatine dikkat etmesi gerekiyorsa, çocuğun doğumundan sonra ve onu emzirdiği sürece de çok dikkatli davranmak zorundadır. Çünkü sağlıklı ana kanının, doğumundan önce çocuğun büyüyüp gelişmesinde ne derece önemli rolü varsa, doğumundan sonra da sağlıklı ana sütünün aynı derecede önemli rolü vardır. Hatta sadece sağlık yönünden değil, aynı zamanda akıl, şuur ve ahlaki sıfatlar yönünden de ana kanı kadar ana sütünün de çocuğun yetişmesindeki tesirini unutmamak gerekir. Ana karnında, ana vücudundan bir parça olarak teşekkül eden ve ana kanıyla gelişip büyüyen çocuk, ananın bütün ahlaki sıfatlarına sahip olarak dünyaya gelir. Bunu bir misalle açıklamak gerekirse, hırsızlık yapmayı âdet hâline getirmiş bir kadının kendisine en yakın yardımcıları, elleri ve ayaklarıdır. Ayakları onu hırsızlık yapacağı yere götürür; elleri ise, alınmasını istediği eşyayı torbaya doldurur. Bu fiilde onun bütün organlarının rolü vardır: Kalp ister; göz araştırır; kulak gözcülük yapar. Ananın karnında ana kanından onun bir parçası olarak teşekkül eden çocuğun, ana karnında kaldığı sürece, ananın hırsızlık fiilinde kendisine yardımcı olan organlarından hiçbir farkı yoktur. Hatta doğumundan sonra da diğer organlarının ana kanıyla hayatiyetlerini sürdürürken, çocuğun ana sütüyle beslenmesi dolayısıyla henüz onlardan ayrılmış değildir. Bu bakımdan denebilir ki çocuk doğduğu sıralarda ahlak yönünden anasının bir benzeridir. Şu var ki memeden ayrılıp büyümeye ve değişik gıdalar almaya başladıktan sonra, aldığı terbiyenin ve dış baskıların da tesiriyle kendine has bir ahlak kazanır. Ancak bu ahlakta, yine de ana ahlakının izlerini bulmak mümkündür. İşte bu sebepledir ki İslam, çocuğun üstün bir ahlak sahibi olması için önce ana ve babanın ahlaklı olmaları şartını koymuş ve bunun üzerinde titizlikle durmuştur.

Ayet-i kerimede emzirme süresinin iki yılla tahdit edilmesi, ana sütünün ilk iki yaş içinde en iyi gıda olması dolayısıyladır. Bu yaşlarda çocuk, ana sütüne olduğu kadar, başka hiçbir kadında bulamayacağı ana şefkatine de muhtaçtır ve çocuğun bu şefkati gördüğü anlar ise emdiği anlardır.

Ananın, çocuğunu emzirerek ona gösterdiği şefkat ve ihtimam kadar, anaya da bu şefkat ve ihtimamın gösterilmesi gerekir. Onun, çocuğa iyi hizmet edebilmesi ve onu iyi besleyebilmesi, ananın da yeterli gıda almasına bağlıdır. Gıdasını tam alamayan bir ananın, çocuğuna tam gıda vermesi mümkün değildir. Ananın gerek yiyeceğine ve gerekse giyeceğine ihtimam gösterilmesi, maruf ölçüler içinde çocuğun babasına aittir. Ancak, hiç kimseye gücü üstünde bir yük yüklenemez. Nitekim Talâk suresinin 7. ayetinde bu husus daha geniş bir şekilde beyan edilmiş ve şöyle buyurulmuştur: "Hali vakti geniş olan, nafakayı hâline göre versin. Rızkı kendisine daraltılmış olan da Allah'ın ona verdiği kadar versin. Allah, hiçbir insana ona verdiğinden fazlasını yüklemez. Allah, güçlüğün arkasından kolaylık ihsan eder." Bu sebepledir ki hem çocuğun anası, hem de babası, maruf ölçüler içinde kendi haklarına rıza gösterirler ve çocuk yüzünden birbirlerinin zararına olacak isteklerde bulunmazlar. Karı koca boşanmış olsalar bile, babanın anayı emzirmekten menetmesi, çocuğu yüzünden anaya zulmetmek ve zarar vermek demektir. Hâlbuki ana, çocuğuna çok daha yakın, çok daha şefkatli ve çok daha merhametlidir. Keza babanın hâli vakti yerinde olmasına rağmen, ananın nafakasını kısması, aynı şekilde anaya zarar vermek-

tir. Yahut ananın babaya eziyet etmek veya daha fazla nafaka almak için çocuğunu emzirmekten kaçınması da çocuk yüzünden babaya zulmetmek ve zarar vermek demektir. Bütün bunlar, ana ve babaların yapmamaları gereken kötü işlerdir. Her iki taraf da güçleri nispetinde üzerlerine düşeni yapmalı, fakat çocuk yüzünden ve çocuğu alet ederek birbirlerine zarar verecek istek ve davranışlardan kaçınmalıdırlar.

Eğer ananın ve çocuğun nafakasını temin eden baba ölmüşse, maruf ölçüler içinde yiyecek ve giyeceğin temini vârise düşer. Ancak ayet-i kerimede bu vârisin kim olduğu açıklanmamıştır. Sözü edilen, çocuğun babası olduğuna göre, vârisin, babanın vârisi olması gerekir. Ancak bu hususta değişik görüşler ileri sürülmüş, bazıları, çocuğun malı varsa, nafakanın bu maldan verileceğini, bazıları da baba ölmüşse ananın, ana ölmüşse babanın vâris olacağını söylemişlerdir. Ayet-i kerimede vârisin açıklanmamış olması, şüphesiz, işaret ettiğimiz çeşitli durumlardan çocuk için en uygun olanın seçilmesine imkân vermek içindir.

Çocuğun bakımı, yetiştirilmesi ve terbiye edilmesi, ana ve babanın müşterek görevleri olduğuna göre, çocuğun hayrına olmak üzere iki yıllık sürenin bitiminde yahut daha önce yahut da daha sonra memeden kesilmesinde de müşterek kararları gerekir. Çocuk için faydalı olan zamanın tespitinde görüşüp anlaştıkları ve o zaman gelince çocuğu memeden ayırdıkları takdirde, üzerlerine herhangi bir günah yoktur. Fakat ananın, yorulduğunu ileri sürerek, babanın rızası hilafına çocuğu emzirmekten kaçınmaya yahut babanın, eğer karısını boşamışsa, daha fazla nafaka vermemek için, ananın rızası hilafına çocuğu memeden ayırmasını istemeye hakkı yoktur. Bu gibi davranışlar, günahı gerektirir; günah ise hiçbir zaman cezasız kalmaz.

Bununla beraber ana ve baba, çocuğun ve kendilerinin hayrına olacağını düşünerek çocuklarının bir sütanne tarafından emzirilmesini isterlerse, sütanneye maruf ölçüler içinde ücreti ödendiği takdirde, çocuğu ona emzirmekte hiçbir günah yoktur. Zira bazen ananın çok zayıf olup çocuğunu besleyememesi veya hastalıklı olması, çocuğun sağlıklı bir şekilde büyüyüp gelişmesine engel hallerdendir. Keza ana, çocuğuna yeteri kadar ihtimam göstermeyip onu vaktinde emzirmeyi ihmal ederse yahut ahlaken düşük, aklen bozuksa ve kocasından ayrılmışsa, erkeğin, ücretini ödemek şartıyla çocuğuna dışarıdan bir sütanne bulmasında hiçbir vebal yoktur.

Allah Teâlâ, emzikte olan çocuklarla ilgili hükümlerini böylece beyan ettikten sonra, bu hükümlere uymak ve başta çocuk olmak üzere ana ve babaların zarara uğramalarına sebep olacak davranışlardan sakınmak hususunda bütün Müslümanları uyarmış ve Allah'tan korkmalarını emretmiştir. Zira Allah'ın bütün hükümlerinde kulların menfaatleri daima birinci planda tutulmuştur. İnsanlar, emredilen ve yasaklanan şeylerin kendileri için ne gibi fayda ve zararlar getirebileceğini bazen yeterince bilmeyebilirler; fakat Allah bunu hakkıyla bilir ve yapılmasında kulları için fayda bulunan şeyleri emreder; zararlı olanların yapılmasını da yasaklar. Bu sebeple insanların, Allah'ın emir ve yasaklarına uymaları ve Allah'tan korkarak bunun aksine hareket etmekten sakınmaları gerekir. Şunu da unutmamaları gerekir ki Allah, bütün kullarının kalplerinde ne gibi niyetler beslediklerini ve neler yaptıklarını bilir ve görür. Bundan dolayı hiç kimsenin iyi ve kötü davranışını Allah'tan gizlemesi mümkün değildir.

Allah Teâlâ, evlenme, boşanma ve evlilik neticesi dünyaya gelen çocuklar hakkındaki hükümlerini beyan ettikten sonra, kocaları ölen kadınların durumu, bekleme süreleri ve yeniden evlenmeleriyle ilgili hükümleri açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

234 İçinizden ölenler ve geride bıraktıkları zevceler, kendi başlarına dört ay on gün beklerler. Sürelerini doldurdukları zaman, ken-

di başlarına bilinen bir surette yaptıkları şeylerden dolayı sizin üzerinize bir günah yoktur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

235 Böyle kadınlara kapalı bir şekilde evlenme isteğinizi belli etmenizde yahut içinizde, bu isteği beslemenizde, üzerinize herhangi bir günah yoktur. Allah, sizin onları düşündüğünüzü bilmektedir. Fakat onlara maruf söz söylemeniz dışında onlarla gizlice sözleşmeyin; belli süre de dolmadıkça nikâh akdine kalkışmayın. Bilin ki Allah, içinizdekini şüphesiz bilir; bu sebepten, (böyle davranışlardan) sakının ve şunu da bilin ki Allah, şüphesiz Gafûr'dur, Halîm'dir.

234 Kocaları tarafından boşanan kadınların bekleme süreleri, bekleme süresi içinde kocalarının tekrar eşlerine dönmeleri, dönmemekte kararlı oldukları takdirde onları güzellikle salıvermeleri, eğer onları üçüncü defa boşamışlarsa, dönüşün artık mümkün olmadığı daha önceki ayetlerde açıklandıktan sonra, yukarıdaki ayetlerde de kocaları ölmüş kadınların durumları açıklanmıştır. Buna göre, ölen erkekler, geride eş bıraktıkları takdirde, bu eşlerin, tamamen hür ve maruf usuller çerçevesinde kendi başlarına hareket edebilmeleri için dört ay on gün beklemeleri gerekir. Ancak bu süreyi doldurduktan sonra, örfe ve adaba, dinî emir ve yasaklara aykırı düşmemek şartıyla serbestçe hareket etmelerinde, onların gözetimini üzerlerinde bulunduran velilere herhangi bir günah yoktur. Fakat gayr-i ahlaki davranışlara girişirlerse velileri bundan sorumludurlar; onları bu gibi davranışlardan menetmek zorundadırlar.

228. ayet, kocaları tarafından boşanan kadınlar için üç hayız bekleme hükmünü getirmiştir. Bu ayetin tefsirinde de açıkladığımız gibi, kadın, kocası tarafından boşandıktan sonra, üç hayız görecek şekilde beklemek ve ancak bu süreyi doldurduktan sonra dilediği şekilde hareket etmek zorundadır. Bu beklemenin sebebi ise kadının hamile olup olmadığının anlaşılmasıdır. Kadın bu bekleme süresinde üç hayız görmüş olursa, hamile olmadığını anlar ve dilediği takdirde başka bir adamla evlenebilir.

Kocası ölmüş kadınlar için yukarıdaki ayet-i kerimeyle tayin olunan bekleme süresi ise dört ay on gündür ve bu süre, boşanmış kadınların bekleme sürelerinden daha uzundur. Bu sürenin de kocası ölen kadının hamile olup olmadığının anlaşılması dolayısıyla tespit edildiğine şüphe yoktur. Nitekim Talâk suresinin 4. ayetinde, hamile kadınların doğum yapmaları hâlinde bekleme sürelerinin sona ermiş olacağı beyan edilmiştir. Hazreti Peygamber de Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'ta geçen bir hadiste, kocası öldükten on beş gün sonra doğum yapan Subey'a el-Eslemiyye'ye, bekleme süresini tamamladığını bildirmiştir. (Hadis için bkz. Buhârî, Sahîh, V. 13; Müslim, Sahîh, II. 1122; Ebû Dâvûd, Sünen, I. 538). Bu hadis de göstermektedir ki gerek boşanan ve gerekse kocaları ölen kadınlar için konulan bekleme süreleri, kadınların hamile olup olmadıklarının anlaşılması sebebine dayanır. Ancak, kocaları ölen kadınların bekleme sürelerinin, boşanan kadınların bekleme sürelerinden daha uzun olmasının sebep ve hikmeti açıklanmamış, Hazreti Peygamber'den de bunu açıklayıcı herhangi bir haber gelmemiştir. Fakat bazı müfessirlerin de işaret ettikleri gibi, kocasını kaybeden kadının bekleme süresinin uzun tutulması, kocaya gösterilmesi gereken saygı sebebiyle olması mümkündür. Zira sürenin bitimi demek, kadının başka bir erkekle evliliğinin başlaması demektir. Kadın dilediği takdirde, sürenin bitiminde bir erkekle evlenebilir. Eğer bu süre kısa tutulacak olursa, bu, kadının, kocasının ölümünden kısa bir süre sonra evlenebileceği manasına gelir ve evlendiği takdirde hoş olmayan söylentilere sebep olabileceği gibi kocanın ailesini de üzer. Buna göre, sürenin uzun tutulma-

sı, kadını böyle bir duruma düşmekten korumak sebep ve hikmetine dayanır. Diğer bir sebep de hayız görme süreleri birbirinden farklı olan bütün kadınların, bir tedbir olarak, tespit edilen bu süre içine girebilmelerini sağlamak olabilir. Buna göre, boşanan kadınların bekleme süreleri olan üç hayız görme süresiyle kocası ölen kadınların bekleme süreleri olan dört ay on gün, birbirine eşit bekleme süreleri olur.

Allah Teâlâ, kocası ölen kadınların bekleme sürelerini beyan ettikten sonra, bu sürenin dolması hâlinde, maruf ölçüler içinde kadının süslenmesinde, evden çıkmasında ve bir talibi çıktığı takdirde onunla evlenmesinde herhangi bir günah bulunmadığını bildirmiştir.

"Cahiliye devrinde kocası ölen bir kadın, evinin küçük ve karanlık bir odasına kapanır, ne temiz bir elbise giyer, ne de koku sürünüp süslenirdi; dışarıya çıkmadan bir seneyi doldurur, bu arada odaya getirilen bir hayvanı, vücuduna sürte sürte öldürürdü. Bir sene dolduktan sonra odadan çıkar ve eline verilen bir deve tersini de fırlatıp atardı. Bu merasimden sonra temizlenir, süslenir ve görücü gelirse kendini ona gösterebilirdi." (Zeyneb bint Ebî Seleme'den gelen bu haber için bkz. Müslim, Sahîh, II. 1124).

Allah Teâlâ, bu cahili âdeti yukarıdaki ayet-i kerimeyle kaldırmış ve kadının, kocasının hatırasına riayeten tutacağı matemi, hamile olup olmadığının anlaşılması için geçmesi gereken süreyle birleştirmiş ve dört ay on günü bu bekleme için yeterli kılmıştır. Zeyneb bint Ebî Seleme'den gelen başka bir habere göre, Hazreti Peygamber'in zevcesi Ümmü Habîbe, babası Ebû Sufyân vefat ettiği zaman yüzüne boya sürmüş, sonra da şöyle demiştir: "Benim süslenmeye ihtiyacım yok. Fakat ne yapayım ki Resulullah'ın minber üzerinden şöyle hitap ettiğini duydum: Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kadının, kocasından başka bir ölü için üç günden fazla yas tutup süslenmeyi terk etmesi helal olmaz. Fakat kadın, kocasının ölümü üzerine dört ay on gün süreyle üzüntülü olur; süs ve ziyneti terk eder." (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, II. 1124).

İşte, Allah Teâlâ'nın, kocaları ölen kadınlar hakkında koyduğu hudut böyledir. Eğer kadınlar bu hududa tecavüz etmezler, ona saygılı olurlarsa, toplum olarak Müslümanların halleri düzelir; dünyada saadete kavuştukları gibi, ahirette de Allah'ın büyük mükâfatına nail olurlar. Hududa tecavüz edenler ise Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlardır. Bunlar, hem dünyada hem de ahirette yaptıklarının cezasını çekerler. Zira Allah, kimin ne yaptığını ve ne yapmak istediğini hakkıyla bilir; olan ve olacak her şeyden haberdardır.

235 Allah Teâlâ, gerek kocaları tarafından boşanan ve gerekse kocalarının ölümüyle dul kalan kadınların bekleme sürelerini beyan ettikten sonra, bu süre içinde, böyle kadınlarla evlenmek isteyen erkeklerin, ancak ima yoluyla bu isteklerini belli etmelerinde yahut belli etmeseler bile, içlerinde böyle bir isteğe yer verip onu tutmalarında herhangi bir günah bulunmadığını bildirmiştir. Ancak ric'î talakla boşanmış ve hâlen kocalarının dönme hakkına sahip olduğu kadınlara ima yoluyla da olsa bunu hissettirmek doğru değildir; çünkü onlar, kendi kocalarına başkalarından daha layıktırlar.

Erkeğin, bain talakla boşanmış yahut kocası ölmüş bir kadına, onunla evlenmek istediğini hissettirecek ima ve işaretler, asra veya örf ve âdetlere göre değişir. Mesela bir erkeğin, böyle bir kadınla evlenmek istediği zaman, o kadına uygun sıfatları sayarak, "Ben, bu sıfatlara sahip insanları severim." demesi, böyle bir ima için yeterli olabilir. Yahut erkeğin, "Allah, senin gibi güzel ahlak sahibi bir kadını bana da nasip etsin." demesi de bir ima sayılır. Binaenaleyh erkek, bu çeşit imalarla kadına evlenme arzusunu belli ettiği takdirde, bunda herhangi bir günah yoktur. Allah, zaten bu erkeklerin o kadınlara karşı içlerinde besledikleri duyguları bilmektedir ve bildiği içindir ki ima ile bunu belli etmelerine izin vermiştir.

Fakat bu arzularını açık bir şekilde bildirmeleri, hele örf ve âdete uygun, herkesin yanında söylenebilecek sözler dışında, onları tahrik edecek, akıllarını çelip kandıracak, onlarla gizlice buluşup anlaşmaya varacak şekilde konuşmaları helal değildir. Kısacası, boşanmaları kesinleşmiş yahut kocaları ölmüş kadınlara bekleme süreleri içinde ima yoluyla evlenme arzusunun hissettirilmesi caiz olsa bile, bunu açıkça bildirmek, daha da ileri giderek bu süre bitmeden onlarla evlenmeyi kararlaştırmak ve dolayısıyla evlenmek haramdır. Nitekim ayet-i kerimede bu hususa ayrıca işaret edilerek, "Belli süre dolmadıkça nikâh akdine kalkışmayın." buyurulmuştur. Buna göre, erkeklerin, kocaları ölmüş yahut boşanmaları kesinleşmiş olan ve bekleme süreleri içinde bulunan kadınlara, gerek açık sözlerle yaptıkları evlenme tekliflerini ve gerekse onlarla gizlice anlaşmalarını ve hatta evlenmelerini Allah'ın bildiğini ve O'ndan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini hatırlarından hiç çıkarmamaları gerekir. Allah, kimin içinde neleri gizlediğini de şüphesiz çok iyi bilir. Bu sebeple Müslümanların, insanlardan bile gizlemek zorunda kaldıkları bu gibi kötü davranışlardan, onları Allah'tan gizlemenin mümkün olmayacağını bilerek kaçınmaları gerekir. Bununla beraber, bütün bunları bilerek yine de kusur işlerler ve bu kusurdan dönüp Allah'a tövbe ederlerse Allah Gafûr'dur, onların tövbelerini kabul eder. Aynı zamanda Halîm'dir, kullarını kusurlarından dolayı hemen cezalandırmaz; onlara mühlet verir ve hallerini ıslah etmelerini bekler. Binaenaleyh Müslümanların bunu da bilmelerinde ve hatırlarından çıkarmamalarında kendileri için elbette büyük faydalar vardır.

Allah Teâlâ, normal evlilik hayatlarını sürdürürken kocaları tarafından boşanan yahut kocaları ölen kadınlarla ilgili hükümleri beyan ettikten sonra, evlenen ve fakat mehir tespit edilmeden yahut tespit edilse bile nikâhı müteakip karı koca münasebeti vuku bulmadan boşanan kadınların durumunu açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

> 236 Kendileriyle temas etmeden ve mehirlerini belirlemeden kadınları boşamışsanız, üzerinize herhangi bir günah yoktur. Zengin olanlara güçleri nispetinde, fakir olanlara da yine güçleri nispetinde, bilinen ölçüler içinde ve iyilik yapanlara bir borç olmak üzere onları mal yönünden faydalandırın.
>
> 237 Ve eğer onlarla temas etmeden onları boşamışsanız ve onların mehirlerini de tayin etmişseniz onların bağışlanması yahut nikâh akdini elinde tutanın (kocanın) bağışlaması dışında, tayin ettiğiniz mehirin yarısı onlara aittir. Fakat (mehiri) bağışlamanız takvaya daha yakındır. Aranızdaki bağı unutmayın. Allah, şüphesiz yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

236 Bir erkek bir kadına talip olup nikâh kıyıldıktan sonra evliliğin gereği olan karı koca arasında cinsî münasebet vuku bulmadan erkek karısını boşarsa, nikâh sırasında, erkeğin karısını boşaması hâlinde vermeyi taahhüt edeceği mehir de tespit edilmemiş ve iki taraf arasında bu hususta herhangi bir görüşme de vuku bulmamışsa, erkeğe düşen herhangi bir sorumluluk yoktur. Başka bir ifadeyle sonradan mehir tespit edip kadına vermesi şart değildir. Bununla beraber, erkeklerin boşadıkları kadınlara güçleri nispetinde ve halk arasında bilinen ölçülere göre mal verip onları faydalandırmaları üzerlerine borçtur. Zengin erkeğin, zenginliği ölçüsünde, fakirin de yine kendi hâline göre bu borcu ödemesi gerekir. Ancak bu borç, erkeklerin kadınlarını boşamalarının bir cezası değil, bir iyilik borcudur. Eğer bir erkek evlendikten hemen sonra, temas etmediği karısını boşar ve onu, üzerine vacip olan iyilik borcunu ödemeksizin evine gönderirse, bu davranış, halk arasında çok defa, kadında bulunan bir özür sebebiyle onun boşandı-

ğı şeklinde yorumlanır ve kadın hakkında söylentilerin yayılmasına sebep olabilir. Diğer taraftan, evlendiği gün evine gönderilen kadının kırılan gururunu da gözden uzak tutmamak gerekir. Fakat erkek ona ihsanda bulunur ve bu ihsanını artırırsa, kalbi kırılan ve hatta hayatının en büyük darbesini yemiş olan kadını az veya çok teselli etmiş ve onurunu korumuş olur. Ona bir şeyler vermek suretiyle özrü de yüklenmiş ve kadın hakkında ileri sürülecek söylentileri önlemiş olur. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, nikâhtan sonra temas etmeksizin karılarını boşayan erkeklere, eğer mehir de tayin olunmamışsa, boşadıkları kadınlara güçleri nispetinde ve maruf ölçüler içinde ihsanda bulunmayı vacip kılmıştır. Söylendiğine göre Hazreti Peygamber'in sevgili torunu Hasan, zevcelerinden birini bu şekilde boşadığı zaman, ona on bin dirhem gibi yüklü bir para vermiş, sonra da "Bu, ayrılan bir sevgiliden az bir mal." diyerek onuru kırılan kadının gönlünü almıştır.

237 Eğer erkek, temas etmeksizin boşadığı karısı için nikâh sırasında mehir tayin etmişse, bu takdirde, tayin olunan mehirin yarısını boşadığı kadına vermesi vaciptir. Bu, Allah'ın koyduğu bir haddir ve bu çeşit boşanmalarda, hadise normal şeklini takip ettiği zaman bu hadde uyulması gerekir. Bununla beraber, boşanan kadınların, kendilerine verilen bu mehirleri alıp almamaya veya bir kısmını almaya hakları vardır. Dilerlerse, kendilerine verilen yarım mehirin tamamını veya bir kısmını erkeklere bağışlayabilirler. Bu bağış, nikâh akdini ellerinde tutan erkekler tarafından da yapılabilir ve boşadıkları kadınlara, üzerlerine vacip olan yarım mehiri değil, tayin olunan mehirin tamamını verirler. Zira Allah'ın koyduğu had, adalet ölçülerine tamamıyla uygundur ve bu haddin altına inmek adaleti yok eder. Fakat tayin olunan haddin üstünde ve gönül rızasıyla ihsanda bulunmak fazilettir; fazilet yarışında ise hadde ve hududa gerek yoktur. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, temas etmeksizin karısını boşayan erkeklere, tayin olunan mehirin yarısını boşadıkları kadınlara vermeyi vacip kılmış olmakla beraber, kadınları bu mehiri almakta, erkekleri ise mehirin yarısını değil, tamamını vermekte serbest bırakmış, sonra da "Mehiri bağışlamanız takvaya daha yakındır." buyurmuştur. Her ne kadar bazı müfessirler, bu ibaredeki hitabın erkeklere yöneltilmiş olduğunu ileri sürerek bağışlama fiilini yalnız erkeklere tahsis etmişlerse de bir evvelki ibarede, hem kadınların hem de nikâh akdini ellerinde bulunduran erkeklerin, mehiri birbirlerine bağışlayabilecekleri beyan edildiğine göre, son ibaredeki muhatabın da müştereken kadın ve erkekler olduğu anlaşılır. Bu şu demektir ki maslahat neyi gerektiriyorsa ve hangisinin bağışlaması diğerinin daha çok hayrına oluyorsa, buna göre hareket etmek takvaya daha uygundur; çünkü Allah katında ecre ve sevaba nail olan hareket, tayin olunan mehiri almaktan ziyade, fazlasıyla ve gönül rızasıyla vermek yahut bağışlamaktır. Şunu da unutmamak gerekir ki kadın, erkek, birbirinden ayrılmış olsalar bile, daha önce başlarından geçen bir nikâh akdiyle, gerek kendi aralarında ve gerekse aileleri arasında bir yakınlık ve bir muhabbet vücut bulmuştu. İşte bu yakınlığın talak sebebiyle ortadan kalkmaması, aksine bağışlamalarla fazilet yarışına girilmesi gerekir. Aileler, buna dikkat ettikleri takdirde, toplum içinde kardeşlik bağları kuvvetlenir ve her yönden mükemmel bir toplum vücut bulur. Bütün bunlar, Allah'ın koyduğu hududa tecavüz etmekten sakınan ve O'nun rızasını kazanmak isteyen mü'minlerin unutmamaları gereken hususlardır. Zira Allah, kimin ne yaptığını elbette görür ve yaptığı işe göre, onu ya mükâfatlandırır, ya da cezalandırır.

Allah Teâlâ, talakın çeşitli şekilleri, birbirinden ayrılan karı kocaların durumları, sorumlulukları ve üzerlerine düşen hak ve vecibeleri hakkında uyulması gereken hükümleri açıklayıp, bu hususlarda Müslümanlara vaaz ve nasihatte bulunup, bazen müjdeleyerek, bazen de korkutarak

emir ve yasaklarına uyulmasını emrettikten sonra, ilk anda konuyla ilgisi olmadığı zannına varılan, fakat Allah'a itaatin bir ibadet hükmünde olduğu düşünülürse, konuyla yakın ilgisi bulunduğu anlaşılan namazlara devam meselesini zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

[238] Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin; huşu içinde Allah için namaza durun.

[239] Fakat (bir tehlikeden) korkmuşsanız, yaya veya bir şeye binmiş olarak da kılın. Tehlikeden emin olduğunuzda ise Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi zikredin.

238 Allah Teâlâ, bundan önceki ayetlerde, ibadet, muamelat ve son olarak da evliliğe ait hükümleri beyan etmiş, her hükmün veya hükümler grubunun sonunda da Allah'ı zikretmek ve hududuna tecavüz etmemek hususunda Müslümanları uyarmayı ihmal etmemiştir. İşte, Bakara suresinin ayetlerinde müşahede edilen bu özelliği, Kur'an-ı Kerim'in diğer surelerinde de görmek mümkündür ve bu bakımdan denebilir ki bir hükmün beyanından sonra, itikatla, ibadetle ve Allah'ın zikriyle ilgili bir emrin getirilmesi, Kur'an-ı Kerim'in üslup özelliklerinden biridir. Bu üslup, Allah Teâlâ tarafından vazedilen her hükmün ilahî vasfının, zihinlere nakşedilmesini ve bütün fiil ve hareketlerde bu hükümlerin hududu içinde kalınmasını sağlamak içindir. Eğer Kur'an-ı Kerim'de yer alan bu hükümler içinde Allah'ın zikrine, iman esaslarına, ibadetlere, mükâfatlara veya cezalara yer verilmeksizin bu hükümler madde madde sıralanmış olsaydı, Kur'an bir hukuk veya kanun kitabı hüviyetine bürünür ve fazlaca tesiri olmayan bir kitap hâline gelirdi. İşte, kısaca işaret ettiğimiz bu özellik dolayısıyla bu bölümdeki ayet-i kerimelerde de bir taraftan evliliğe ait hükümler vazolunurken diğer taraftan Allah'ın zikriyle ilgili emirlere de yer verilmiştir.

Allah'ın zikri, Allah'a ve ahiret gününe inanmanın bir gereğidir ve kim Allah'a ve ahiret gününe iman etmişse, Allah'ın zikri hususunda gelen emri de kulak arkasına itemez. İtemeyeceği bir şey daha vardır; o da bu zikir emrinin önünde ve arkasında yer alan ve yine Allah tarafından vazolunan hüküm veya hükümler grubudur. İşte, Kur'an-ı Kerim'in biraz önce işaret ettiğimiz üslup özelliğinin insan zihninde meydana getirdiği muhakemenin tabii neticesi budur ve dinin gayesi de insanı bu neticeye ulaştırmaktır. O hâlde, yukarıdaki ayet-i kerimelerle getirilen evliliğe ait hükümler arasında Allah'ın zikriyle ilgili emirlerin gelişini garip karşılamamak ve bunu, Kur'an'ın kısaca işaret ettiğimiz üslup özelliği içinde mütalaa etmek gerekir.

Allah Teâlâ, talakla ilgili hükümleri beyan edip, zikirle ilgili emrini yönelttikten sonra, "Namazları ve özellikle orta namazı koruyun; *huşu* içinde Allah için namaza durun." buyurmuştur.

Namaz, Allah'ın zikrine vesile olan en önemli ibadettir. İnsan, günün beş vaktinde Allah'ın huzurunda durarak ve şeref alameti sayılan alnını O'nun önünde yerlere sürerek kulluğunu O'na arz ederken, O'nun varlığını, birliğini ve ulûhiyetinde hiçbir eşi ve ortağı bulunmadığını da ispat etmiş olur. Namazın, günde beş vakit kılınması ve vakitler arasında çok kısa fasılalar bulunması dolayısıyla, insanın bir vakitte Allah'a kulluğunu arz ettikten sonra ikinci vakit gelinceye kadar O'nun kulu olduğunu inkâra götürecek fiil ve hareketlere girişmesi mümkün değildir. Nitekim namazın insan üzerindeki bu geniş ve mutlak tesiri dolayısıyladır ki Allah Teâlâ, Ankebût suresinin 45. ayetinde, "Namazı dosdoğru kıl; çünkü namaz, edepsizlikten ve dine aykırı her çeşit davranıştan alıkor." buyurmuştur.

Ancak, namazın bu faydasını görebilmek için ona devam etmek ve vakit aralarındaki kısalığı uzatmamak gerekir. Çünkü insan, öğle namazını kılmazsa sabahla öğle arasındaki kısa fasılayı, sabahtan ikindi vaktine kadar uzatmış olur. Ak-

şamdan akşama namaz kılan bir kimse ise yirmi dört saatlik fasıla ile ibadetten uzak kalmış demektir ki böyle bir namazın, insanı, dinin menettiği kötülüklerden korumak için zayıf kalacağı tabiidir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, ayet-i kerimede Müslümanlara, namaza devam etmelerini, bazı vakitleri geçirerek namaz aralarını uzatmamalarını emretmiştir. Sünen sahiplerinin ve Ahmed ibn Hanbel'in Bureyde tarikiyle rivayet ettikleri bir hadiste Hazreti Peygamber, "Bizimle onlar arasındaki ahit namazdır. Her kim onu terk ederse küfretmiş olur." buyurmuştur ki bu hadis, namazın önemini belirtmeye yeterlidir. (Hadis için bkz. Tirmizî, *Sünen*, V. 14; Nesâî, *Sünen*, I. 231; İbn Mâce, *Sünen*, I. 333; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, V. 346). Müslim tarafından rivayet edilen başka bir hadiste ise, "İnsan ile şirk ve küfür arasında namazın terki bulunur." denilmiştir. (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 87-88). Bu hadisten anlaşıldığına göre, insanın şirke veya küfre düşmesine yalnız namaz engel olur. Eğer insan namazı terk edecek olursa, bu engel kalkar ve onu şirke veya küfre düşmekten hiçbir şey kurtaramaz. Bu sebepledir ki namaz en büyük iman alametlerinden sayılır.

Ayet-i kerimede işaret edilen salât-ı vustâ'ya (orta namaz) gelince bu, şüphesiz beş vakit namazdan biridir. İki tarafı eşit olan bir şeyin ortasına vasat (evsat, vustâ) denir ki fazilet yönünden eşit taraflardan daha üstün bir manası vardır. Ancak orta namazın hangi vakit namazı olduğu ayet-i kerimede açıklanmamış ve bu sebeple ulema arasında, bu namazla ilgili olarak değişik görüşler ileri sürülmüştür. Çünkü hangi vakit başlangıç kabul edilirse, onu sırasıyla takip eden üçüncü vakit namazı orta namaz olur. Bununla beraber, Hazreti Peygamber'den rivayet edilen bazı hadisler, bu namazın, ikindi namazı olduğuna delalet eder. Buhârî ve Müslim tarafından da rivayet edilen bu hadislerden birinde Hazreti Peygamber, Ahzâb gününden söz ederek, "Allah, onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun. Zira onlar, güneş batıncaya kadar bizi tuttular ve orta namazı kılmaktan alıkoydular." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, I. 233; Müslim, *Sahîh*, I. 436). Her ne kadar hadiste, ikindi namazı zikredilmemişse de güneş batıncaya kadar meşgul edildikleri için kılamadıkları namazın, akşam vaktinden evvelki ikindi namazı olduğu anlaşılır. Hazreti Peygamber'den ikindi namazının faziletleri hakkında rivayet edilen hadisler de orta namazın ikindi namazı olduğu hakkındaki görüşü teyit etmektedir. Bu hadislerden birinde şöyle buyurulmuştur: "Her kim ikindi namazını kaçırırsa, sanki ehlini ve malını elinden kaçırmış gibi olur." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, I. 138; Müslim, *Sahîh*, I. 436). Mamafih Allah Teâlâ'nın orta namazı açıklamamasında, şüphesiz bir hikmet vardır ve bu hikmeti, yalnız ikindi namazının değil, fakat diğer vakit namazlarından herhangi birinin de orta namaz olması ihtimali dolayısıyla, Müslümanların bütün vakit namazlarına aynı dikkat ve titizliği göstermelerini sağlamak şeklinde açıklamak mümkündür.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi orta manasına gelen vustâ kelimesinin, fazilet yönünden eşit taraflardan daha üstün olduğuna delalet eden bir manası vardır. Nitekim Allah Teâlâ, Bakara suresinin 143. ayetinde, "Sizi vasat bir ümmet kıldık." buyurmuştur. Ayet-i kerimedeki vasat kelimesi, her iki yanında ifrat ve tefrite düşmüş olmaları dolayısıyla adaletten, faziletten ve şereften uzaklaşmış ümmetler bulunan bir başka ümmetin sıfatıdır. Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'in ümmetini, ifrat ve tefrite düşmemiş, adil, şerefli ve faziletli bir ümmet kılmıştır. Bunun gibi, yukarıdaki ayet-i kerimede de salât-ı vustâ'ya devam edilmesini emretmiştir. Vustâ, salât'ın sıfatı olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın bu emrini, Allah katında şerefi ve fazileti en yüksek namazı kılın manasında anlamak gerekir. Ancak Allah katında makbul namaz, kulun, Allah'ın azametini, buna karşılık kendi hiçliğini ve âcizliğini anlamış olarak kıldığı namazdır. Kul, namaz kılarken Allah'ın huzurunda olduğunu hiçbir zaman unutmamalı ve zihnini O'nun ibadetinden

başka hiçbir şeyle meşgul etmemelidir. Ayet-i kerimedeki, "Huşu içinde Allah için namaza durun." ibaresi, namazın bu şekilde kılınmasını gerektiren bir emirdir. Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir haberde Zeyd ibn Erkâm şöyle demiştir: "Biz ilk zamanlar namazda konuşurduk. Bir adam namaz içinde olduğu hâlde yanındakine söz söylerdi. Nihayet, "Namazlara ve orta namaza devam edin. Huşu içinde Allah için namaza durun." ayeti nazil oldu. Böylece sükûtla emrolunduk ve konuşmaktan menedildik." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V. 162; Müslim, *Sahîh*, I. 383). Ayet-i kerimedeki *kânitîn* kelimesi de bu manadadır. *Kânit* dünya işlerini unutarak sırf Allah'ın zikrine yönelmek, O'na dua etmek ve münacatta bulunmak manasına gelen *kunût'tan* fail olup, "Dünya işlerini unutmuş ve sırf Allah'ın ibadetine yönelmiş kimseler olarak namaz kılın." demektir.

239 Allah Teâlâ, namazlara devamı ve bu namazların dosdoğru ve sırf Allah için kılınmasını emrettikten sonra, hem namazın önemini bir defa daha göstermek, hem de kullarına bir kolaylık getirmek için, korkulu anlarda kılınacak namaza işaret etmiş ve "Herhangi bir tehlikeden korkmuşsanız yaya veya binici olarak da kılın." buyurmuştur. İnsan herhangi bir düşman tehlikesiyle karşılaşıp korkabilir. Yahut bir yırtıcı hayvan, bir sel veya bir yangın, onu korku içinde tehlike bölgesinden yaya olarak veya bir hayvan sırtında uzaklaşmaya zorlayabilir. İşte bu gibi durumlarda "namazlara devam" emri yine bakidir ve tehlike, hiçbir surette onun namazı terk etmesi için sebep teşkil etmez. Eğer bu tehlike onun bir yerde durup namazını kılmasına engel oluyorsa ve tehlike bölgesinden yaya olarak uzaklaşıyorsa yürürken; hayvan sırtında ise hayvan giderken namazını kılmak zorundadır. Bu gibi durumlarda ayakta durulmayabilir; rükû ve secde yapılmayabilir; fakat kalbi ibadet daima mümkündür ve insan ne durumda bulunursa bulunsun, bu ibadet ondan sakıt olmaz. Bu sebeple, ister yaya olsun, ister hayvan sırtında bulunsun, namaz vakti girdiği zaman, namaz hareketlerini durumu elverdiği ölçüde işaretlerle yaparak, kalbini ise sırf Allah'ın ibadetine hasretmiş olarak namazını kılar. Tehlike geçtikten ve emniyet hâsıl olduktan sonra ise normal zamanlarda kılınan namazlar gibi ve Allah'ın, Sevgili Peygamberi vasıtasıyla öğrettiği şekilde namaz kılınır ve emniyete kavuşturduğu için Allah'a şükredilir.

Bu iki ayet-i kerime, Allah'ın zikrine vesile olan namazın, İslam dininde ne derece büyük önemi olduğunu göstermeye yeterlidir. Hayati tehlikenin bulunduğu zamanlarda bile insanın üzerinden sakıt olmayan bu ibadeti, hiçbir Müslüman, keyfi istediği zaman kılıp istemediği zaman terk edemez yahut dünya meşgalelerinden hiçbiri onu terk etmek için mazeret olarak ileri sürülemez. Çünkü namaz, iman alametlerinin en büyüğüdür. İmanı tam ve kâmil olan hiçbir Müslüman, namazını ihmal etmez ve hiçbir vakti kaçırmaz.

Allah Teâlâ, evlenme ve boşanmayla ilgili hükümlerini beyan edip Allah'ın zikrine vesile olan namazın önemine işaret ederek, namazlarına devam eden Müslümanların Allah'ın koyduğu diğer hükümler karşısında da dikkatli ve titiz bulunduklarına dikkatleri çektikten sonra, evlilikle ilgili hükümlerin beyanına devam etmiş ve şöyle buyurmuştur:

240 İçinizden ölenler ve geride zevceler bırakanlar, evlerinden çıkarmaksızın zevcelerine bir yıla kadar faydalanacakları mal vasiyet etsinler. Fakat kendileri çıkmışlarsa, kendi başlarına yaptıkları meşru işlerden dolayı üzerinize herhangi bir günah yoktur. Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.

241 Boşanmış kadınlar için de Allah'tan sakınanlara borç olmak üzere maruf surette faydalanacakları bir mal olmalıdır.

242 İşte Allah, akıl edip düşünesiniz diye ayetlerini böyle açıklar.

240 Daha önceki ahkâm ayetlerinde, kocala-

rı tarafından boşanan kadınlardan söz edilmiş ve talakın muhtelif şekilleri üzerinde durularak bunlarla ilgili hükümler açıklanmıştı. Yukarıdaki ayetler ise evlilikle ilgili önceki ayetlerin tamamlayıcısı mahiyetindedir ve birinci ayetle kocaları ölmüş, ikinci ayetle de boşanmış ve kocalarından ayrılmış kadınların maddi yönden durumlarını düzeltmeyi hedef alan hükümler getirilmiştir.

Allah Teâlâ ilk ayette, öldükleri zaman geride eşler bırakacak erkeklere, ölmeden önce, eşlerine geçimlerini sağlayacak malla, oturdukları evde bir tam yıl daha oturmalarını vasiyet etmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Şüphesiz bu tavsiye, açık ve kesin bir emir değildir. Bununla beraber uzun seneler beraber yaşamanın ve hayat arkadaşı olmanın gerektirdiği bir vecibe olarak erkeğin, ölümünden sonra tek başına kalacak eşini, hayatın maddi sıkıntısı karşısında ezilmemesi için düşünmesi gerekir. Bilhassa erkek öldükten sonra, onun, kendi başının çaresine bakmasını isteyen ve kocasının evinden bekleme süresini doldurup hemen çıkmasını bekleyen vârisler varsa, erkeğin, hiç olmazsa bir sene evde kalması için vasiyette bulunması ve hakkı olan miras dışında, onu bir sene geçindirecek bir miktar da mal vasiyet etmesi bir insanlık görevi olur. Bununla beraber, eğer kocaları ölen kadınlar, bekleme süreleri olan dört ay on günü doldurduktan sonra, ya başka biriyle evlenerek yahut da maruf ve meşru yollarla kendileri için temin ettikleri başka bir eve çıkarlarsa, onların kendi başlarına yaptıkları bu işlerden dolayı ölen eşlerine veya velilerine rücu edecek herhangi bir vebal, herhangi bir günah yoktur. Çünkü onlar, artık hürdürler ve ölen kocalarının veya velilerinin velayeti altında değillerdir. Allah Teâlâ bu hükümleriyle Müslümanları, kendilerine zararı dokunacak hareketlerden faydalı hareketlere yöneltmektedir. O, şüphesiz, Azîz'dir; kullarının bütün işlerinde hâkim ve galip, emirlerine muhalefet edildiğinde bunun sorumlularını cezalandırandır. O, aynı zamanda Hakîm'dir; O'nun bütün emir ve nehiylerinde, kullarının yalnız fayda ve menfaatlerini ön planda tutan bir hikmet vardır.

Müfessirler, umumiyetle, bu ayet hükmünün, daha önce gelen ve dört ay on günlük bekleme süresini kocaları ölen kadınlara farz kılan 234. ayetle ve diğer miras ayetleriyle neshedildiği görüşündedirler. Her ne kadar nâsih kabul edilen 234. ayetin, Kur'an-ı Kerim'in aynı suresinde kendisinden sonra yer alan 240. ayetin hükmünü nasıl neshettiği münakaşa edilebilirse de bu sonuncusunun diğerinden daha önce nazil olduğu düşünülse bile, ortada neshi gerektirecek zıt bir hükmün mevcut olmadığı da meydandadır. Zira ölümü yaklaşan kocalara, ölümlerinden sonra eşlerinin oturdukları evde bir tam yıl daha oturmaları ve nafakalarının bu yıl için temini hususunda vasiyette bulunmaları vücûb ifade eden bir emrin değil, belki bir ibâhanın gereğidir. Eğer bu, Allah'ın kesin bir emri olsaydı, kocaları ölen kadınların da bu vasiyetin gereği olarak evde bir sene süreyle oturmaları gerekirdi. Hâlbuki Allah Teâlâ aynı ayette, vasiyeti tavsiye ettikten sonra, kadınları evden çıkıp çıkmamakta serbest bırakmıştır. Durum böyle olunca yukarıdaki ayetin, kendinden önceki ayetle neshedildiğini ileri sürmeye lüzum kalmayacağı gibi, neshe hükmettikten sonra iki ayetin iyi tertip edilmemiş olabileceği şeklinde kötü ve yanlış bir düşünceye de yer verilmemiş olur.

241 Allah Teâlâ, kocaları ölen kadınlar için kocalar tarafından bir sene evden çıkmamalarını ve bu süre içinde onların faydalanabilecekleri bir mal vasiyet edilmesi tavsiyesinde bulunduktan sonra, boşanmış kadınlar için de faydalanacakları bir mal olması gerektiğini beyan etmiştir ki bu, daha önceki ayetlerde zikredilen hükümlerin icmali mahiyetindedir. Zira talakla ilgili ayetlerde görülmüştür ki kocaları tarafından boşanmış dört çeşit kadın vardır. Birincisi nikâh sırasında mehirleri tayin olunmuş, normal evlilik hayatı yaşamış, sonra kocaları tarafından boşanmış kadınlardır ki Allah Teâlâ bunlara 229. ayette, "Kadınlara (mehir olarak) verdiğiniz şe-

yi geri almanız size helal olmaz." hükmüyle işaret etmiştir. İkincisi, nikâh sırasında mehirleri tayin olunmadığı gibi, nikâhtan sonra, karı koca münasebetinde bulunmadan ve kendilerine hiç temas edilmeden boşanmış kadınlardır ve bunlara da 236. ayette işaret edilerek, "Zengin olanlara güçleri nispetinde, fakir olanlara da yine güçleri nispetinde, maruf ölçüler içinde ve iyilik yapanlara bir borç olmak üzere onları mal yönünden faydalandırın." buyurulmuştur. Üçüncüsü, nikâh sırasında mehirleri tayin edilmiş, fakat nikâhtan sonra karı koca münasebetinde bulunmamış ve kendilerine hiç dokunulmamış kadınlardır. Bunlara da 237. ayette, tayin edilen mehirin ya kadın tarafından ya da erkek tarafından bağışlanmadığı takdirde, yarısının erkekler üzerine borç olduğu beyan edilerek işaret olunmuştur. Dördüncüsü ise nikâh sırasında mehirleri tayin olunmamış, fakat normal karı koca hayatı yaşadıktan sonra kocaları tarafından boşanmış kadınlardır ki bunlar hakkında da mehr-i misil vardır.

Buna göre, kocasından boşanmış her kadın için Allah'tan korkanların üzerlerine bir borç olmak üzere faydalanmaları gereken bir meta veya mal vardır ki eğer ayet-i kerimede zikredilen metadan murat mehir ise bunun hükmü önceki ayetlerde açıklanmıştır ve karısını boşamış bütün erkeklere vaciptir. Eğer meta, kocaları tarafından boşanmış ve kalpleri incinmiş kadınları hoşnut etmek, gönüllerini almak ve onlara iyi davranmış olmak maksadıyla mehir dışında fazladan verilmesi gereken bir mal ise mehir tayin olunmadan evlenen, fakat kendilerine hiç dokunulmadan boşandıkları için mehire hak kazanmamış kadınlara vacip, diğerlerine ise müstehâb olur ve karısını boşayan her erkek gücü nispetinde bu malla terk ettiği karısını hoşnut eder.

242 İşte Allah Teâlâ, Müslümanlara, hükümlerini ve bu hükümlerin onlar için getirdiği faydaları böyle açıklar; O'nun Kur'an-ı Kerim'de ittihaz ettiği sünnet budur. Ta ki akıl sahipleri vazolunan bu ahkâmın sebep ve hikmetleri üzerinde durup düşünsünler ve kendileri için mutlak fayda sağlayacağına kani olarak davranışlarını bu hükümler çerçevesinde sürdürsünler. Aklın gelişmesi ve kemale ermesi, ancak onun işletilmesi hâlinde mümkündür. Eğer ona bu görev yaptırılmazsa, insan ya inatçı bir kâfir olur, ya da kendisini cahil bir taklitçi olmaktan kurtaramaz; her iki tip ise İslam'ın reddettiği kimselerdir. Bunun delilini, yukarıdaki ayet-i kerimede olduğu kadar, Kur'an'ın diğer ayetlerinde, akıl sahiplerine yapılan hitaplarda ve akıllarını kullanmayı teşvik eden ihtarlarında görmek mümkündür.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayetlerde, gerek ibadetlere ve gerekse fertler arasındaki münasebetlere ve özellikle evlenme ve boşanma gibi aileleri ilgilendiren meselelere ait hükümleri beyan edip bu hükümlerin sebep ve hikmetlerini açıklayarak, mü'minlerin, âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ'dan korkup hududuna tecavüz etmemeleri için dikkatlerini çektikten sonra, bunların kafalara iyice yerleşmesini sağlamak maksadıyla, geçmiş milletlerden vaaz ve ibret teşkil edecek haberler ve kıssalar zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ
إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا
كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ

اِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَّهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُّقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ۖ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا
تُقَاتِلُوا ۖ قَالُوا وَمَا لَنَآ اَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَآئِنَا ۖ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ
طَالُوتَ مَلِكًا ۚ قَالُوٓا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ ۚ قَالَ اِنَّ
اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ ۖ وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَآءُ ۚ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾
وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖٓ اَنْ يَّاْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى
وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ ۚ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ
قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ ۖ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي ۖ وَمَنْ لَّمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنِّٓي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً
بِيَدِهٖ ۚ فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ ۗ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ ۙ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ
وَجُنُودِهٖ ۗ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُّلَاقُوا اللّٰهِ ۙ كَمْ مِّنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ ۗ وَاللّٰهُ مَعَ
الصّٰبِرِينَ ﴿٢٤٩﴾ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ قَالُوا رَبَّنَآ اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى
الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ ۙ وَقَتَلَ دَاوٗدُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ
مِمَّا يَشَآءُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ
﴿٢٥١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ۗ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

243 Binlerce olmalarına rağmen ölümden korkarak ülkelerinden çıkıp gidenleri bilmez misin? Allah onlara "Ölün!" demiş, sonra da onları yeniden hayata kavuşturmuştu. Allah, şüphesiz, insanlara karşı fazl u kerem sahibidir; fakat onların çoğu şükretmez.

244 O hâlde Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

245 Allah'a güzel bir ödünç verip de Allah'ın da onun karşılığını kat kat artırarak vereceği hani kim vardır? Allah, hem daraltır, hem genişletir. (Neticede yine) O'na döndürüleceksiniz.

246 Musa'dan sonraki İsrailoğullarının ileri gelenlerini bilmez misin? Hani peygamberlerine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım." demişlerdi; (o da onlara), "Savaş size farz kılınır da ya savaşmazsanız?" deyince, "Ülkemizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımıza göre bizim Allah yolunda savaşmamamız için ne sebep var?" demişlerdi. Fakat üzerlerine savaş farz kılınınca da pek azı müstesna yüz çevirmişlerdi. Allah zalimleri elbette en iyi bilendir.

247 Peygamberleri onlara şöyle demişti: "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi." Onlar

da, "Biz hükümdarlığa daha layık olduğumuz ve ona bol mal verilmediği hâlde, onun bizim başımızdaki hükümdarlığı nasıl olur?" demişler, (peygamberleri de onlara şöyle) demişti: "Allah size onu seçti; gerek ilim ve gerekse vücut yönünden onu kemale erdirip yükseltti. Allah, mülkünü dilediği kimseye verir. Allah, (kudreti ve tasarrufu) geniş, her şeyi hakkıyla bilendir."

248 Peygamberleri onlara şöyle demişti: "Onun hükümdarlığının alameti, içinde Rabbinizden gelen bir gönül rahatlığıyla Musa ve Harun ailesinin bıraktığı şeylerden artakalanların bulunduğu ve meleklerin taşıdığı sandığın gelmesidir. Eğer mü'min iseniz, bunda sizin için (ibret alınacak) bir delil vardır."

249 Tâlût, askerlerle ayrıldığı zaman (onlara şöyle) demişti: "Allah sizi bir ırmakla deneyecektir. Kim onun suyundan içerse benden değildir; kim ondan tatmazsa yahut sadece eliyle bir avuç alırsa bendendir." Ne var ki içlerinden çok azı dışında hepsi ırmak suyunu içmişlerdi. Tâlût ve kendisiyle birlikte olan inananlar nehri geçtikleri zaman demişlerdi ki: "Bugün artık Câlût'a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok." Allah'a kavuşacaklarına inananlar da şöyle demişlerdi: "Nice az bir topluluk vardır ki Allah'ın izniyle çok bir topluluğa galip gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir."

250 Câlût ve askerleriyle karşılaştıkları zaman da, "Rabbimiz! Bize bol sabır ver; sebatımızı artır ve kâfir olan bu kavme karşı bize yardım et." demişlerdi.

251 Böylece, Allah'ın izniyle onları hezimete uğratmışlardı. Davut Câlût'u öldürmüş, Allah da hükümdarlığı ve hikmeti ona vermiş ve dilediği şeyleri de öğretmişti. Eğer Allah'ın insanlardan bazısını diğer bazısıyla savıp yok etmesi olmasaydı, yeryüzü muhakkak fesada uğrardı. Fakat Allah, âlemlere karşı lütuf sahibidir.

252 (Ey Muhammed!) İşte bunlar, Allah'ın ayetleridir ki onları sana hak olarak okuyoruz ve sen muhakkak gönderilen peygamberlerdensin.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ, doğrudan doğruya fertleri ilgilendiren ahkâmı ve bu ahkâmın fayda ve menfaatlerini beyan ettikten sonra, Kur'an'ın edebî üslubuna uygun olarak vaaz ve ibret teşkil etmek üzere geçmiş milletlerle ilgili bazı tarihî vakaları nakletmiş, bu vakaların hususiliğine rağmen, hikmeti ve faydası daha önce açıklanmış olan Allah yolunda savaşla mal sarfı hakkındaki hükümlere işaret etmiştir. Bundan önceki hükümler, fertlerle ve fertlerin teşkil ettikleri ailelerle ilgili olduğu hâlde, yukarıdaki ayetlerde gelmiş olan hükümler, umumi olarak milletlerle ve bu milletlerin varlıklarını ve hürriyetlerini devam ettirebilmeleri için mütecavizlere karşı Allah yolunda savaşmaları, canlarını ve mallarını sarf etmeleriyle ilgilidir. Yukarıdaki ilk ayet, hüviyeti açıklanmayan, fakat sayıları binleri aşan bir kavmin kıssasını dile getirmiştir. Öyle bir kavim ki ölümden korkarak düşmanın önünden firar etmeyi bir kurtuluş çaresi saymış, fakat ölüm yine de onların peşini bırakmamıştır. Çünkü umumi bir kaidedir ki düşman, mağlup orduyu değil, mağlup olduğu takdirde, öldürüleceğinden korkarak savaşa girmeden firar eden korkakları kılıçtan geçirir. O hâlde firar, ölümden bir kurtuluş çaresi olamaz ve Allah'ın ölüm emri, firar edene daha çabuk yetişir. Bu sebeple, korkunun ecele faydası olmadığını bilerek Allah yolunda savaşmak ve düşmana karşı cesaretle durmak gerekir. İşte o zaman Allah, canını ve malını kendi yolunda sarf etmek için ortaya atılanların akıbetini güzelleştirir ve mükâfatını fazlasıyla verir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ilk ayetlerde bu umumi kaideyi hatırlattıktan sonra Musa'dan (as.) son-

raki İsrailoğullarına ait tarihî bir vakıayı hikâye ederek bu umumi kaide içerisinde onların davranışlarını açıklamış ve itaatsiz bir kavim içinden çıkan bir avuç mü'min sayesinde bu kavmin nasıl yeniden hayata döndüğünü insanların ibret nazarlarına sunmuş ve şöyle buyurmuştur:

243 Binlerce olmalarına rağmen ölümden korkarak ülkelerinden çıkıp gidenleri bilmez misin? Allah onlara, "Ölün!" demiş, sonra da onları yeniden hayata kavuşturmuştur. Allah, şüphesiz insanlara karşı fazl u kerem sahibidir; fakat onların çoğu şükretmez.

244 O hâlde Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

245 Allah'a güzel bir ödünç verip de Allah'ın da onun karşılığını kat kat artırarak vereceği hani kim vardır? Allah, hem daraltır, hem genişletir. (Neticede yine) O'na döndürüleceksiniz.

243 Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ, ölüm korkusuyla ülkelerinden kaçıp giden yahut savaşa girmek istemeyen bir kavmin hâlini, umumi bir kaideye bağlayarak, insanların zihinlerine iyice yerleştirmek için bu kaideyi bir kıssa üslubu içinde zikretmiş ve ölümden kaçışın, kaçana hiçbir fayda sağlamayacağını bütün açıklığıyla gözler önüne sermiştir. Ayet-i kerime *elem tera* hitabı ve soru ibaresiyle başlamıştır ve "Görmedin mi?" manasına gelir. Kur'an dilinde, lügat yönünden görmek manasına gelen ru'yet, çok defa, ılm (bilmek) manasında ve geçmişte vuku bulan bir hadiseyi görmeleri mümkün olmayan insanlara bildirmek için kullanılmıştır. Buna göre, ayet-i kerimenin ilk ibaresini, "Sayıları binlerce olduğu hâlde, ölümden korkarak ülkelerinden çıkanların durumu hakkındaki bilgi sana ulaşmadı mı? Bunların hâlini bilmiyor musun?" manasında anlamak gerekir. Buradaki muhatap, şüphesiz, bu hadiseyi bilmeleri ve ondan ibret almaları gereken herkestir. Soru ifadesi ise bilmeyenleri ve hâlâ öğrenmemiş olanları öğrenmeye teşvik içindir ve taaccübe, hayrete delalet eder.

Ayet-i kerimede, sayıları binleri bulduğu hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edip kaçanların kimler olduğu açıklanmamıştır. Bu, Kur'an-ı Kerim'in sık rastlanan üslup özelliklerinden biridir. Açıklanmasında insanlar için herhangi bir fayda bulunmayan hadiselerin kahramanlarını, zaman ve yerlerini açıklamak lüzumunu duymadığı gibi, araştırılıp öğrenilmesini de dinî bir görev olarak insanların üzerine yüklememiştir. Zira yukarıdaki ayet-i kerimede ölüm korkusuyla Allah yolunda savaşmaktan kaçanlara tarihin her devrinde rastlamak mümkündür; gelecek devirlerde rastlanmayacağına dair herhangi bir delil de mevcut değildir. Bu sebepledir ki tefsir kitaplarında, ayet-i kerimede geçen hadiseyi belirli bir tarihî olayla izah edebilmek için israili kaynaklardan ve özellikle Tevrat'tan kelime kelime nakledilen haberlere itibar etmemek gerekir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ, ayet-i kerimede, ölümden kaçanların hâlini umumi bir kaideye bağlayarak, bu kaçışın kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını göstermiştir. Zira nereye kaçarlarsa kaçsınlar, Allah'ın, "Ölün!" emri, onlara kaçtıkları yerde de yetişir ve onlar kaçtıkları yerde ölümü karşılarında bulurlar.

Allah'ın "Ölün!" emri, şüphesiz, onlara hatiften gelen bir sesten ibaret değildir. Bu emir, ölümden kaçanlar hakkında Allah Teâlâ'nın takdirine delalet eder ve kaçanların peşinden giden düşman kuvvetlerinin onları kılıçtan geçirmesiyle infaz edilir. İlahî takdir, korkup kaçanların hepsinin de ölmelerini gerektirmeyebilir. Büyük bir kısmı öldürülse bile, bir kısmı, yine ilahî takdirle ölümden kurtulur; fakat düşmana esir düşer. Nihayet bir gün, Allah'ın lütfu inayetiyle esaretten kurtulur ve böylece hürriyetine yeniden kavuşur ki bu, ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi, ölümden sonra yeniden dirilmek demektir. Nitekim daha önce açıkladığımız Bakara sure-

sinin 49. ayetinde Yahudilerin oğullarını boğazlayıp kadınlarına en kötü muameleyi yapan Firavun hanedanından söz edildikten sonra, "Bu hanedandan sizi kurtarmıştık." denildiği gibi, 55-56. ayetlerde de Yahudilerin Musa'ya, "Allah'ı ayan beyan görmedikçe sana asla iman etmeyiz." demeleri üzerine yıldırım çarpmışa dönmüşlerdir ki Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Ölümünüzden sonra sizi tekrar diriltmiştik." Binaenaleyh yukarıdaki ayet-i kerimede geçen, "Allah onlara ölün demiş, sonra da onları yeniden hayata kavuşturmuştu." ibaresini, bazı tefsirlerde görülen ve Yahudi kıssalarından nakledilen ölmüş ve etleri dökülüp kemikleri dağılmış insanları yeniden diriltmişti manasında değil, fakat ölümden kaçmaları dolayısıyla bir kısmı öldürülen, bir kısmı da esir edilen kimselerden esir olanların esaretten kurtarılmaları ve yeniden hayata kavuşturulmaları manasında anlamak gerekir. Bütün bunlar, şüphesiz Allah'ın insanlara karşı fazl u kerem sahibi olmasından ve büyük lütfunu onlardan esirgememesindendir. Böyle olmasına rağmen insanlar, geçmiş milletlerin başlarına gelenlerden ibret almaya yanaşmazlar. Kendilerinin de aynı duruma düşmemeleri için Allah'ın hududuna riayet etmekte titizlik göstermezler. Allah'a şükretmeleri gerekirken nankörlük ederler. Fakat nankörlük devam eder ve aşırı dereceye ulaşırsa, Allah'ın böyle milletlere ceza olarak musallat edeceği düşman belası, belki akılları başlara getirirse de ölümden veya esaretten kaçıp kurtuluş mümkün olmaz. Bu sebepledir ki önce Allah'ın ipine sımsıkı sarılmak, sonra da O'nun insanlara bahşettiği en büyük nimet olan hürriyet için O'na şükretmek gerekir.

244 Mademki hürriyet, insanların Allah'a şükretmelerini gerektiren büyük bir nimettir; mademki hürriyet olmaksızın dinin gereklerini yapmak mümkün değildir ve mademki ölümden kaçış, aslında ölümün ve esaretin kucağına koşuştur, o hâlde, din için, hürriyet için ve gerçek mutluluk için Allah yolunda savaşmaktan başka çare yoktur. Bunu insanların iyi bilip davranışlarını ona göre ayarlamaları ve kendilerini daima akıl ve izanlarının kontrolü altında tutmaları gerekir. Ölümden kurtulmak maksadıyla Allah yolunda savaşa katılmaktan kaçış için ileri sürülebilecek her çeşit mazeret faydasızdır; zira Allah, kimin ne düşünüp söylediğini işitir ve kimin ne yaptığını bilir; sonra da onu fiil ve hareketlerinden dolayı cezalandırır.

245 Allah yolunda savaş, şüphesiz, mü'minlerin canlarını ve mallarını feda etmeyi gerektiren bir iştir. Savaşa katılan bir kimse, canını, dini, vatanı ve milleti için ortaya koymuş kimse demektir. Fakat candan önce ortaya konan ve konması gereken şey maldır. Zira savaşa katılmadan önce silah ve teçhizatın hazır olması gerekir. Silah ve teçhizat olmadan düşmanla savaşılmaz. Bunlar ise ancak para ve mal karşılığı hazırlanabilecek şeylerdir. Bu sebepledir ki Allah yolunda savaşa katılan insanın önce malını, sonra da canını ortaya koyması ve onları feda etmesi gerekir. Ancak şunu unutmamak lazımdır ki malın ve canın beraberce ortaya konması, onların, mutlaka elden çıkacakları ve yok olup gidecekleri manasına gelmez. Çünkü ne mal infak etmekle tükenir, ne de can savaş alanında mutlaka sahibini terk edip gider. Tarihte nice kanlı meydan muharebeleri olmuştur da bu muharebelere katılanlar, tekbirlerle şehirler ve ülkeler zapt etmişlerdir.

Allah yolunda mal ve can feda etmek, mutlaka malı ve canı yitirmek manasına gelmediğine göre, bunun başka bir manası olması gerekir ve bu mana da yukarıdaki ayet-i kerimede de ifade edildiği gibi, malı ve canı, bir süre için, daha doğrusu savaşın devamı süresince Allah'a ödünç vermek demektir. Aslında malın da canın da asıl sahibi Allah'tır. O, dilediği zaman, dilediği kimseye, dilediği kadar mal verir; keza dilediği kimsenin canını da dilediği sürece kendisine bağışlar. O hâlde hiç kimse, elinde bulunan malın ve canın, ebediyen kendisinde kalacağı zannına kapılmamalı, bir gün mutlaka bunların elden çıkacağını ve asıl

sahibine rücu edeceğini unutmamalıdır. Allah'ın insana belirli bir süre için bağışladığı malı ve canı, kendi yolunda savaşarak feda etmesini istediği zaman da bunları O'nun yolunda feda etmekten kaçınmamalıdır. Şunu da unutmamalıdır ki insan Allah yolunda savaşarak malını ve canını feda etmeye hazır olduğu zaman, bunları tamamıyla elden çıkarmış değil, savaş süresince onları Allah'a ödünç vermiş olmaktadır. Savaş sonunda, Allah dilediği takdirde bunları kendisine iade eder yahut karşılığını öder. Fakat bu iade veya karşılığını ödeme, yalnız Allah'ın zatına has bir iade ve ödeme şeklinde olup malını ve canını Allah'a ödünç veren kimse, verdiklerini kat kat fazlasıyla alır. Zira Allah'tan başka hiç kimse, ödünç aldığı bir şeyi, bu şekilde hadsiz hesapsız fazlasıyla ödemez. O, dilediğini fakirleştirir, dilediğini de zengin eder. Nice insanlar vardır ki kazanmak için çalışmak gerektiğini bilmezler ve fakirliğe yol açan sebepleri elden bırakmazlar; onu kendileri istedikleri için, Allah da onların bu isteklerini gerçekleştirir. Çalışmasını bilenler ise çalışmalarının karşılığını elde ederler. Bu, Allah'ın değişmez bir kanunudur ve toplumlar bu kanun gereğince yükselirler veya çökerler. Ancak şurası da unutulmamalıdır ki bu kanun, zengin olup yükselmiş, fakat verdiği bu nimete karşılık Allah'a şükretmesini unutmuş bir insanı veya bir toplumu fakirleştirip çökertmesine engel değildir. Nitekim İbrâhîm suresinin 7. ayetinde, "Eğer şükrederseniz size nimetlerimi artırırım; küfrederseniz de muhakkak azabım çok şiddetlidir." buyurulmuştur ki bu, şükre vesile olmayan zenginliğin insanlara hiçbir fayda sağlamayacağının apaçık delilini teşkil eder. Zira insan, az da yaşasa, çok da yaşasa, nihayet Allah'a dönecek ve kıyamet günü zenginliğinin hesabını O'na verecektir. Şuarâ suresinin 88-89. ayetlerinde de açıklandığı gibi, "O gün, ne mal fayda verir, ne de oğullar. Meğerki kişi, Allah'a her türlü kötülükten arınıp iman etmiş bir kalple gelmiş ola."

Ayet-i kerimenin sibaka uygun olan bu tefsiri yanında şu manasını da göz önünde bulundurmak gerekir ki Allah Teâlâ, mal sahibi kişilere, belirli miktarlarda zekât vermeyi farz kıldığı gibi, üzerine zekât farz olsun veya olmasın, her Müslümana, gücü nispetinde sadaka vererek fakirlere yardım etmeyi de ihmal edilmemesi gereken bir borç olarak yüklemiştir. Binaenaleyh her kim bu borcu eda ederse, unutmamalıdır ki gönül rızasıyla fakire verdiği bu sadaka, Allah'a ödünç verilmiş bir mal gibidir ve bu ödüncü Allah, sahibine kat kat artırarak verecektir. Bu bakımdan, umumi manasıyla yukarıdaki ayet-i kerimeyi, yapılacak her çeşit iyiliğe teşmil etmek mümkündür ve ayet, Müslümanları bu iyiliklere teşvik eden bir manaya sahiptir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle, ölümden korkup kaçanlara, kaçışın hiçbir fayda sağlamayacağını, zira bunların, ya ölümün, ya da ölümden beter olan esaretin kucağına düşeceklerini umumi bir kaide olarak beyan edip Müslümanları, Allah yolunda can ve mal sarfına teşvik ederek bunu Allah'a ödünç verilmiş bir mala benzettikten sonra, vazettiği bu umumi kaideye açıklık getirmek ve daha kolay anlaşılmasını sağlama maksadıyla, Yahudi tarihinden bir örnek vermiş ve şöyle buyurmuştur:

246 Musa'dan sonraki İsrailoğullarının ileri gelenlerini bilmez misin? Hani peygamberlerine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım." demişlerdi; (o da onlara), "Savaş size farz kılınır da ya savaşmazsanız?" deyince, "Ülkemizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımıza göre, bizim Allah yolunda savaşmamamız için ne sebep var?" demişlerdi. Fakat üzerlerine savaş farz kılınınca da pek azı müstesna, yüz çevirmişlerdi. Allah, zalimleri elbette en iyi bilendir.

247 Peygamberleri onlara şöyle demişti: "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi." Onlar da, "Biz, hükümdarlığa ondan daha layık olduğumuz ve ona bol mal

verilmediği hâlde, onun, bizim başımızdaki hükümdarlığı nasıl olur?" demişler, (peygamberleri de onlara şöyle) demişti: "Allah, size onu seçti; gerek ilim ve gerekse vücut yönünden onu kemale erdirip yükseltti. Allah, mülkünü dilediği kimseye verir. Allah, (kudreti ve tasarrufu) geniş, her şeyi hakkıyla bilendir."

248 Peygamberleri onlara şöyle demişti: "Onun hükümdarlığının alameti, içinde, Rabbinizden gelen bir gönül rahatlığıyla Musa ve Harun ailesinin bıraktığı şeylerden artakalanların bulunduğu ve meleklerin taşıdığı sandığın gelmesidir. Eğer mü'min iseniz, bunda sizin için (ibret alınacak) bir delil vardır.

249 Tâlût, askerlerle ayrıldığı zaman (onlara şöyle) demişti: "Allah sizi bir ırmakla deneyecektir. Kim onun suyundan içerse benden değildir. Kim ondan tatmazsa yahut eliyle bir avuç alırsa bendendir." Ne var ki içlerinden çok azı dışında hepsi ırmak suyunu içmişlerdi. Tâlût ve kendisiyle birlikte olan inananlar nehri geçtikleri zaman demişlerdi ki: "Bugün artık Câlût'a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok." Allah'a kavuşacaklarına inananlar da şöyle demişlerdi: "Nice az bir topluluk vardır ki Allah'ın izniyle çok bir topluluğa galip gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir."

250 Câlût ve askerleriyle karşılaştıkları zaman da "Rabbimiz! Bize bol sabır ver; sebatımızı artır ve kâfir olan bu kavme karşı bize yardım et." demişlerdi.

251 Böylece, Allah'ın izniyle onları hezimete uğratmışlardı. Davut Câlût'u öldürmüş, Allah da hükümdarlığı ve hikmeti ona vermiş ve dilediği şeyleri de öğretmişti. Eğer Allah'ın, insanlardan bazısını diğer bazısıyla savıp yok etmesi olmasaydı, yeryüzü muhakkak fesada uğrardı. Fakat Allah, âlemlere karşı lütuf sahibidir.

252 (Ey Muhammed!) İşte bunlar, Allah'ın ayetleridir ki onları sana hak olarak okuyoruz ve sen muhakkak gönderilen peygamberlerdensin.

246 Allah Teâlâ daha önceki ayetlerde, sayıca çok olmasına rağmen ölümden korkarak savaştan kaçan ve ülkelerini terk edip giden bir kavmin akıbetini beyan edip, hakkın korunması ve hayatın şerefli bir şekilde sürdürülebilmesi için Allah yolunda canla ve malla savaşmayı açık ve kesin emirle farz kıldıktan sonra, yukarıdaki ayetlerde, düşman tarafından ülkelerinden çıkarılan ve bu ülkeyi geri almak için savaşmak zorunda kalan İsrailoğullarından bir kavmin kıssasını mufassal bir şekilde naklederek, daha önce mücmel ve muhtasar olarak gelen ilk kıssayı beyan etmiştir.

Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre, kıssada sözü edilen kavim, Musa'dan (as.) sonra ve Davut (as.) asrında yaşayan Yahudilerdir. Tefsirlerde de işaret edildiği gibi, o sıralarda başlarında Samuel adında bir peygamber bulunuyordu ve henüz Davut'a bu görev verilmemişti. Yahudiler, kendilerini bir nizam altına alacak ve düşmanla savaşmak için onları etrafında toplayacak bir kumandana veya bir krala sahip olmayı arzu ediyorlardı. Peygamber, Rabbinden aldığı emir ve nehiylerle din işlerini yürütür, kral da peygamberin emrinde savaş işlerini idare ederdi. Başlarındaki peygambere işte bu arzularını bildirmişler ve "Bize bir kral gönder ki onun idaresi altında Allah yolunda savaşalım." demişlerdi. Fakat gerçekten savaşırlar mıydı? Ya savaş, üzerlerine farz kılındığı hâlde savaşmaktan kaçarlarsa? O zaman emre isyan etmiş olmazlar mıydı? Peygamberleri bunu kendilerine hatırlattığı zaman onlar kesin konuşmuşlar ve "Yurdumuzdan çıkarıldık, çocuklarımızdan uzaklaştırıldık. Durum böyle olunca, Allah yolunda savaşmamamız için ne sebep var?" demişlerdi. Tevrat'ın Samuel kitabında da hikâye edildiği gibi, Yahudiler, Samuel'in peygamber olarak gönderildiği sıralarda, Musa şeriatından

uzaklaşmışlar ve kendilerine Allah'tan başka tanrılar edinip onlara ibadet eder olmuşlardı. Onların hak dinden uzaklaşmış olmaları dolayısıyla Allah Teâlâ üzerlerine ceza olarak Filistinlileri (Amalika) musallat etmiş ve cereyan eden savaşta, otuz bin Yahudi öldürüldüğü gibi, Yahudiler için manevi kuvveti olan ve düşmanlarına karşı yardım dileğiyle kendisine başvurdukları ahit sandığı da Filistinliler tarafından alınmıştı. Sandığın elden çıkması, Yahudileri büyük bir hayal kırıklığına uğratmış, artık her şeyin bittiğine ve İsrailoğullarının her şeyi kaybettiğine inanmışlardı. İşte bu sırada Yahudilerin şeyhleri ve ileri gelenleri toplanarak Samuel'den kendilerine bir kral seçmesini istemişler ve bu kralın idaresinde mağlup oldukları düşmana karşı savaşacaklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine Allah da onlara Tâlût'u kral olarak seçmişti. Ancak ayet-i kerimede de beyan edildiği gibi, Yahudilerin, peygamberlerinden bir kral seçmesini istemelerinden ve bu istek üzerine Tâlût'un kral seçilmesinden sonra savaş üzerlerine farz kılınınca da düşmanlarının kuvvetinden korkarak evvelce verdikleri sözü unutmuşlar ve içlerinden çok azı müstesna, savaştan yüz çevirmişlerdi. Bunlar, savaştan kaçmakla hem kendilerine, hem de kavimlerine zulmetmiş oluyorlardı. Çünkü üzerlerine düşen iş, kendilerini olduğu kadar kavimlerini de düşmana karşı korumak ve düşman belasını ölüm pahasına da olsa üzerlerinden savmaktı. Fakat onlar, düşmana mağlup olmanın kendilerine yüklediği zillet dolayısıyla savaştan kaçmayı tercih etmişler ve bu yüzden zalim olmuşlardı. Fakat Allah böyle zalimleri elbette çok iyi bilir ve dünyada zillet ve meskenetlerini devam ettirerek, ahirette ise azap ederek cezalarını verir.

247 Yahudiler, Allah'ın kendileri için Tâlût'u kral seçmesinden hoşnut olmamışlar ve "Onun bizim üzerimizdeki krallığı nereden oluyor? Biz krallığa ondan daha layığız; ona bol mal da verilmiş değil." demişlerdi. Yahudilerin Tâlût'u krallığa layık görmemeleri, bazı müfessirlerin ileri sürdüklerine göre, onun kral soyundan gelmemiş olması dolayısıylaydı. Zira Davut ve Süleyman gibi krallar, Yakup'un oğullarından olan Yahuda sülalesinden geliyorlardı. Peygamberlik ise yine Yakup'un oğullarından Lavi sülalesindeydi; Musa ve Harun da bu sülaleden gelmişti. Allah tarafından kral olarak seçilen Tâlût ise Yakup'un en küçük oğullarından olan Bünyamin sülalesinden geliyordu ve bu sülale, ne krallık ve ne de peygamberlik sülalesiydi. Öyle anlaşılıyor ki Yahudiler, peygamberlerinden kendilerine bir kral gönderilmesini istedikleri zaman, soyu sopu şöhret kazanmış, malı mülkü olan ve kral seçildiği zaman bütün Yahudileri peşinden sürükleyebilecek sıfatları bulunan bir kimse bekliyorlardı. Tâlût seçildiği zaman da tahayyül ettikleri sıfatları kendisinde bulamamışlar ve bu yüzden, biz krallığa ondan daha layığız, diyerek itiraz etmişlerdir. Fakat peygamberleri onların bu itirazlarına cevap vererek, "Allah, kendisini kralık için fıtri bir istidatla yarattığı Tâlût'u seçti. Gerek ilim yönünden ve gerekse cisim yönünden onu sizden üstün kıldı ve krallığa daha layık buldu." demiştir. Rivayetlere göre Tâlût, boyu çok uzun, iri yarı, cüsseli bir kimseydi. Halk arasında ondan daha uzun ve daha iri bir kimse yoktu. Binaenaleyh krallık için Allah'ın fıtri istidat verdiği, milletinin zayıf ve kuvvetli yönlerini bilerek onu idare edebilecek bir ilimle teçhiz ettiği, sağlıklı düşünmesine yardım edecek bir akıl ve sağlıklı bir vücuda sahip kıldığı ve nihayet bütün bu sıfatlarıyla kendisini krallığa seçtiği bir kimsenin bu mevkie diğerlerinden daha layık olduğuna elbette şüphe yoktur. Eğer bu kimse yeterince mala sahip değilse bunun hiçbir önemi olmaması gerekir. Çünkü yukarıda sayılan üstün sıfatlara ve kabiliyetlere sahip bir kimse, krallığın idaresi için gerekli malı temin etmekte güçlük çekmez. Önemli olan, onu krallığa Allah'ın seçmiş olmasıdır. Zira Allah, mülkünü, kullarından dilediği kimseye verir. Çünkü asıl kudret ve tasarruf sahibi O'dur ve ilmi her şeyi kuşatmıştır. Eğer

bir millet için hayrı murat etmişse, o milleti hayra sevk edecek, şerri murat etmişse ona zulmedecek liderleri seçip o milletin başına geçirmekte hiç kusur etmez.

248 Yahudilerin, kendilerine kral olarak seçilen Tâlût'a itiraz etmeleri üzerine, peygamberlerinin onları ikna etmek için Tâlût'un Allah tarafından seçilmiş olduğunu, gerek ilim ve gerekse vücut yönünden onu kemale erdirip yükselttiğini, Allah'ın, mülkünü dilediği kimseye vermek hususunda yegâne kudret ve tasarruf sahibi olduğunu hatırlattıktan sonra, sözlerine devam etmiş ve Yahudileri mağlup edip, içinde Musa ve Harun ailesinden kalan bazı şeylerin bulunduğu ve meleklerin taşıdığı sandığı zapt eden Filistinlilerin veya Amalika'nın elinden geri alınmasını, Tâlût'un krallığa layık oluşunun bir başka delili olarak göstermiştir.

Kur'an-ı Kerim, bu sandığın içinde neler bulunduğunu açıklamamıştır. Fakat Musa ve Harun'dan kalan bazı eşyalarla Tevrat'ın yazıldığı bazı levhaların bulunması mümkündür ki Yahudiler bu sandığa büyük kutsiyet atfediyorlar ve onun, yanlarında bulunmasıyla son derece büyük huzur buluyorlardı. Tefsir kitaplarında, gerek sandığın yapıldığı ağaç ve gerekse içinde bulunan eşya hakkında çok değişik ve acaip görüşler ileri sürülmüştür ki bunların, Yahudiler arasında dolaşan hikâyelerden alındığında şüphe yoktur. Tâlût'un kral olmasından sonra, sandığı elinde bulunduran Filistinliler, onu Yahudilere iade etmişlerdir. Ahd-i Atik'te sandığın geri veriliş sebebi olarak, Filistinlilerin elinde kaldığı sürece onun, başlarına büyük belalar, musibetler getirmiş olması gösterilir. Filistinliler, bu belalardan kurtulmak için sandığı başlarından atmak zorunda kalmışlar ve onu iki sığırın çektiği bir arabaya koyarak serbest bırakmışlardır. Arabanın başında herhangi bir kimse bulunmadığı için, sığırlara yol gösterenlerin de melekler olduğuna inanılmıştır. İnsan gayreti olmadan hayırla neticelenen işlerin, meleklerin yardımına bağlanması insanlar arasında cari olan âdetlerdendir. Ayet-i kerimede sandığın melekler tarafından taşındığının belirtilmesi de bundandır.

Peygamberleri, Yahudilere Tâlût'un kral olarak seçilişinin sebep, hikmet ve delillerini açıkladıktan ve onların artık Tâlût'a itiraz etmemeleri gerektiğini hatırlattıktan sonra sözlerini, "Eğer mü'min iseniz, bunda sizin için ibret alınacak deliller vardır." hitabıyla bitirmiştir ki "bunda" sözüyle, "sandığın geri gelmiş olmasında" manasının murat edildiği anlaşılmaktadır. Zira Yahudilerin büyük önem verdikleri ve yanlarında bulundurmakla huzur buldukları sandığın Filistinliler tarafından alındıktan sonra, Tâlût'un kral seçilmesiyle tekrar kendilerine iade edilmesi, Allah'ın Yahudilere yardım ettiğini ve bundan sonra da yardımlarını üzerlerinden esirgemeyeceğini gösterir. O hâlde Tâlût'tan memnun olmaları ve onun emrinde Allah yolunda savaşarak düşman belasından kurtulup hürriyetlerine yeniden kavuşmaları gerekir.

249 Tâlût'un kral seçilmesinden sonra sandığın geri gelmesi, Yahudileri huzura kavuşturmuş ve cesaretlerini artırmış olacaktır ki yeni krallarının etrafında toplanıp cihada çıktıkları, ayet-i kerimede Tâlût'un askerlerine verdiği emirlerden anlaşılmaktadır. Tâlût kumandasındaki ordu, düşmanla savaşmak için toplanma yerinden ayrılırken, Tâlût onlara şöyle demiştir: "Allah, sizin muti olanlarınızı asi olanlarınızdan ve beni size kral olarak seçmesinden hoşnut olanlarınızı olmayanlarınızdan ayırmak için bir nehirle deneyecek. Bu nehirden su içmeyin; içseniz bile, ancak ağzınızı ıslatacak kadar bir avuç dolusu alıp için; fakat daha fazlasına tama etmeyin. Kim bu emre itaat etmez, nehrin suyundan içerse, o benden değildir; bana ve dolayısıyla Allah'a isyan etmiş olur; fakat kim itaat eder, sudan içmezse yahut sadece bir avuçla yetinirse, gerçek mü'min odur ve benim yanımdadır." Ne var ki isyan ve itaatsizlik Yahudilerin eski âdetlerinden olduğu için, Tâlût'un emrine uymamışlar ve çok azı müstesna, içmeleri yasaklanan

nehir suyundan içmişlerdir. Savaşlarda komutanların emrine itaatsizlik, çok defa mağlubiyetle sonuçlanır; çünkü emre itaat etmemenin manası isyandır; isyan ise ordunun bozulup dağılmasına ve savaş gücünü yitirmesine sebep olur. Nitekim Tâlût, askerlerinden büyük bir kısmının nehir suyunu içmemek hususundaki emrine itaat etmemesi sebebiyle, nehri emrine itaat eden az sayıda askerle geçmek zorunda kalmış ve kuvveti büyük ölçüde zayıflamıştı. Kendisine inanmış askerler de bunun farkındaydılar ve başlarında Câlût'un bulunduğu düşman ordusunun kuvvetini bildikleri için arkadaşlarına ümitsizlik içinde, "Bugün, bizim Câlût ve askerlerine karşı duracak gücümüz artık kalmadı. Bu zayıf kuvvetimizle onlara galip gelmemiz nasıl mümkün olur?" demişler; bununla beraber, Tâlût'un, Allah'a kavuşacaklarına inanan askerleri de arkadaşlarının bu ümitsizliğine karşı çıkmışlar ve şöyle demişlerdir: "Nice zayıf ordular vardır ki kendilerinden kat kat üstün ordulara Allah'ın izniyle galip gelmişlerdir. Allah kendi yolunda gidenlere, zayıf ve sayıca az olsalar bile yardım eder ve onları zelil etmez. Onun için ümidinizi kaybetmeyin ve düşmana karşı sabırla dövüşün; Allah, muhakkak sabredenlerle beraberdir."

Ayet-i kerimelerin delaletinden öyle anlaşılıyor ki Tâlût, nehrin suyundan içmeyi yasakladığı sırada, ordusu içinde iman yönünden üç çeşit asker vardı: İmanı çok zayıf olanlar; orta derecede olanlar; kemal mertebesine ermiş olanlar. Bunlardan birincileri, Tâlût'un emrine itaat etmeyip nehir suyundan kana kana içenlerdir ki suyu içtikten sonra orada kaldıkları ve savaş için nehri geçmedikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple Tâlût kendisine inanan az sayıda askerle nehri geçmek zorunda kalmıştır. İmanı orta derecede olanlar, Tâlût'un emrine uymuş olmakla beraber, yine de nehir suyundan ağızlarını ıslatmak için bir avuç içenlerdir. Nehri geçtikten sonra da diğer arkadaşlarına, artık Câlût ve ordusuyla savaşacak güçleri olmadığını söyleyip ümitsizliğe düşenler de bunlardır. İmanı kemal mertebesine ermiş olanlar ise Tâlût'un emri üzerine nehir suyundan bir damla da olsa ağızlarına koymayanlardır ki nehri geçtikten sonra ümitsizliğe düşen arkadaşlarına sabır tavsiye ederek Allah'ın kendileriyle beraber olduğunu söylemişlerdir. Allah'a kavuşacaklarına ve O'nun mükâfatını kazanacaklarına inananlar da işte bunlardır.

250 Bunlar Tâlût'un kumandasında, Câlût ve askerleriyle karşı karşıya geldikleri zaman, Allah'a sığınmayı ve O'ndan sabır ve sebat dilemeyi de ihmal etmemişler ve "Rabbimiz! Bize bol sabır ihsan eyle; sebatımızı artır ve bu kâfir kavme karşı bize yardım et de onları mağlup edelim ve hezimete uğratalım." diyerek dua etmişlerdir.

251 Allah da onların bu dualarını kabul ederek sabır ihsan etmiş; savaşta sebatlarını artırmış ve onlardan yardımını esirgememiş; neticede kâfirler mağlup olup kaçmışlardır. Bu, mü'min ve sabırlı olan hak ehline, küfretmiş olan batıl ehli karşısında Allah'ın yardımı hususundaki değişmez sünnetinin bir tezahürüdür.

Rivayetlere göre Tâlût ordusuyla Câlût ordusu karşı karşıya geldiği zaman, kâfir Câlût meydana çıkmış ve kendisiyle dövüşecek bir yiğit istemiştir. İri yarı olan ve Filistinlilerin en meşhur kahramanlarından sayılan Câlût'un karşısına hiç kimse cesaret edip çıkamamıştır. Tâlût'un, Câlût'la dövüşüp onu öldüreni mükâfat olarak kızıyla evlendireceğini vaat etmesinden sonra, Davut adında bir genç ortaya atılmıştır. Bu gencin yaşı küçük olduğu gibi, üzerinde zırh ve elinde da taş atan sapandan başka herhangi bir silah yoktu. Bununla beraber, Câlût'la yaptığı mübarezede, sapanıyla önce onu başından yaralamaya, sonra da öldürmeye muvaffak olmuştur. İşte daha sonraları, Allah'ın hem peygamber, hem de İsrailoğullarına kral yaptığı bu genç, Davut (as.) idi. Allah Teâlâ ona *Zebur* adı verilen kitabı indirdiği gibi, din ilimlerini, demircilik sanatını ve hasımlar arasında hüküm verme usullerini öğretmiş, hikmet sahibi yapmıştır. Kendisinden önce hem peygamberliğin, hem de krallığın üzerinde birleştiği hiç kimse yoktu. İşte

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede bu hususa işaret ederek "Davut, Câlût'u öldürmüş, Allah da hükümdarlığı ve hikmeti ona vermiş ve dilediği şeyleri de öğretmişti." buyurmuştur. Ayet-i kerimenin sonunda yer alan, "Eğer Allah'ın, insanlardan bazısını diğer bazısıyla savıp yok etmesi olmasaydı, yeryüzü muhakkak fesada uğrardı. Fakat Allah, âlemlere karşı lütuf sahibidir." mealindeki ibareler ise yukarıdaki ayet-i kerimelerde görülen savaş emrinin hikmetini ve insanlara getirdiği büyük faydayı beyan içindir. Zira eğer savaş olmasaydı, yeryüzünde fesat çıkaran şer kuvvetler dünyaya hâkim olur ve insanlara, özellikle kendilerine karşı olan mü'minlere, akla gelmedik zulüm işlerlerdi. Fakat Allah, âlemler üzerindeki sonsuz lütuf ve inayetiyle, dünyayı fesat ehlinin şerrinden korumak için mü'minlere bunlarla savaşmayı farz kılmıştır. Dikkat edilecek olursa Allah Teâlâ, ayet-i kerimede *ve lev lâ def'ullâhi* (Allah'ın defi, savıp yok etmesi olmasaydı) buyurmak suretiyle, fesat ehlini defedip savma fiilini bizzat kendisine nispet etmiştir ki bu, Allah'ın mü'min kullarının fesat ehlinin şerrinden korumayı bizzat tekeffül ettiğinin açık ve kesin bir delilini teşkil eder. Buna göre, canıyla ve malıyla düşmana karşı Allah yolunda savaşmak mü'minlerin görevidir. Savaşta onlara yardım edip galip gelmelerini sağlayarak kâfir düşmanları defedip hezimete uğratmak da Allah'ın işidir. Bu, O'nun yeryüzündeki değişmez kanunudur ve insanlık tarihinde görülen zaferler ve hezimetler de bunun gerçekleşmiş örneklerini teşkil eder.

252 Allah Teâlâ, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edip kaçan kavimle, belirli bir döneme ait Yahudi kavminin kıssalarını naklettikten sonra, Hazreti Peygamber'e hitabetmiş ve anlatılan bu kıssaların, gerçek olduğunda hiç kimsenin şüphe edemeyeceği Allah'ın ayetlerinden ibaret olduğunu beyan etmiştir. Bu kıssalar o derece gerçektir ki kitap ehlinin ve özellikle Yahudilerin bile bunlardan şüphe etmeye mecalleri yoktur. Çünkü kendi din kitaplarından ve tarihlerinden bilirler ki bu anlatılanlar, kitaplarında gelmiş olan haberlere uygundur. Ancak onlar, kitaplarını tahrif etmişler ve tarihî vakaları birçok hurafelerle süslemişlerdir. Binaenaleyh Hazreti Peygamber, bu kıssaları, doğrudan doğruya Yahudilerden dinleyip öğrenseydi veya kitaplarından okusaydı, Kur'an'da onların anlattıkları üslupla naklederdi. Hâlbuki o, bunu ne Yahudilerden dinlemiş ve ne de kitaplarından okumuştur. Bunlar, Kur'an'ın diğer ayetleri gibi ona Allah tarafından vahyedilmiştir. Bu bakımdan yukarıdaki kıssaları ihtiva eden ayetler de Hazreti Peygamber'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunun açık ve kesin delilleridir.

Allah Teâlâ, Kur'an'ın ikinci cüzünün tamamlandığı yukarıdaki ayet-i kerimelerle, bütün insanlara ibret almaları gereken bir ders vermiş ve özellikle şunu bildirmiştir ki yeryüzünde mutlaka hakkın hâkim olması lazımdır. Ancak bunun için, hak ehline düşen bazı işler vardır ve bu işlerin başında, batılla ve batıl ehliyle savaşmak gelir. Bunun için de malı ve canı Allah yolunda ortaya koymak gerekir. Ölüm korkusuyla savaştan kaçmak çare değildir; çünkü ölüm, eğer gelecekse, kaçanı kaçtığı yerde de yakalar. Düşmana boyun eğmek ise ölümden beterdir ve o da bir kurtuluş çaresi değildir. O hâlde yapılacak iş, sadece Allah yolunda, hakkın zaferi için dövüşmek, dövüşürken sabretmek ve Allah'ın yardımını dilemektir. Düşman ne kadar kuvvetli olursa olsun, Allah, yeryüzünde hakkın hâkim olmasını istediği için, daima hak ehlinin yanındadır ve daima onların yardımcısıdır. Bundan hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Allah Teâlâ, yukarıdaki son ayet-i kerimeyle Hazreti Peygamber'e hitap ederek, onun Müslümanlara tebliğ ettiği geçmiş milletlerin tarihleriyle ilgili kıssalardaki doğruluğunun, Allah tarafından gönderilen peygamberlerden biri olduğuna açık ve kesin bir delil teşkil ettiğini bildirdikten sonra, dikkatleri bu peygamberlere çekerek şöyle buyurmuştur:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ۚ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ
مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَاتُ وَلَٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَٰكِنَّ اللَّهَ
يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

253 İşte bu peygamberler... Onlardan bazılarını bazılarına üstün kılmışızdır. Allah'ın konuştuğu ve bazılarının da derecelerini yükselttiği kimseler onlardandır. Meryem oğlu İsa'ya apaçık deliller vermiş ve onu Rûhu'l-Kudüs ile desteklemişizdir. Eğer Allah dileseydi, bu peygamberlerden sonra gelen (milletler), kendilerine gelen apaçık delillerden sonra, birbirlerini öldürmezlerdi; fakat ihtilafa düştüler. Onlardan bir kısmı iman etti, bir kısmı da küfretti. Eğer Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah dilediğini yapar.

Allah Teâlâ insanı yeryüzünün halifesi olarak yaratıp, ilk temsilci Âdem (as.) ile insanı yeryüzüne hâkim kıldıktan sonra, giderek çoğalan insan nesline, yine kendi aralarından peygamberler seçip göndermiş ve bu peygamberleri, ümmetlerine Allah'ın varlığını ve birliğini öğretmek, doğru yolda gitmeleri için dinini veya şeriatını bildirmekle görevlendirmiştir. İlk peygamber Âdem (as.) ile son peygamber Muhammed (sas.) arasında binlerce asırlık bir zaman geçtiği gibi, geçen bu süre içerisinde sayısını ancak Allah'ın bildiği birçok da peygamber gönderilmiştir. Bu peygamberler arasında, gerek Allah'a itaat yönünden, gerek Allah'ın dinini insanlara tebliğ etmek yönünden ve gerekse tebliğ ettikleri dinini insanları dünya ve ahiret saadetine yöneltmesi yönünden hiçbir fark yoktur. Bu sebeple, yaptıkları görev ve tebliğ ettikleri din yönünden bu peygamberlerden herhangi birini veya bir kaçını üstün görüp diğerlerini küçültmek doğru değildir. Nitekim Bakara suresinin 285. ayetinde gerçek mü'minlerin Allah'ın peygamberlerine iman ettiklerine işaret olunduktan sonra, bu peygamberler arasında hiçbir ayırım yapmadıkları beyan olunduğu gibi, Hazreti Peygamber de bir hadisinde, peygamberler arasında üstünlük iddiasına kalkışılmamasını emretmiştir. (Hadisin metni için bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV. 132-133; Müslim, *Sahîh*, IV. 1843).

Bununla beraber Allah Teâlâ, bu peygamberlerden dilediklerini, dilediği bazı hususiyetlerle bezemiştir. Mesela bundan önceki ayetlerde nakledilen kıssada da işaret edildiği gibi Câlût'u öldüren Davut'a (as.) hikmeti ve hükümdarlığı vermiş, dilediği şeyleri ona öğretmiştir. Musa (as.) ile konuşmuş; İsa'ya (as.) apaçık deliller, ölüleri diriltmek, hastaları iyileştirmek gibi mucizeler vermiştir. Hazreti Peygamber'e ise Kur'an'ı indirerek bütün insanları ona tabi olmaya davet etmiştir. Ancak Allah Teâlâ'nın peygamberlerini bu hususiyetlerle bezemiş olması ve bazısını bazısından yine bu hususiyetlerle ayırıp üstün kılması, bazısına inanıp bazısına inanmamayı gerektirmez. Özellikle Yahudilerin İsa'yı tekfir yahut Hıristiyanların ona ulûhiyet isnat etmelerine ve onu ilah mertebesine yükseltmelerine sebep teşkil etmez. Hepsi de Allah'ın kullarıdır ve hepsi de Allah tarafından peygamber olarak seçilmiştir. Bununla beraber insanların bir kısmı bu peygamberlere inanmış ve aralarında ihtilaflar belirmiştir. Bu ihtilaflar yüzünden de birbirlerini öldürmeye başlamışlardır. Şüphesiz Allah dileseydi, bu insanlar ne ihtilafa düşer ve ne de birbirlerini öldürürlerdi. Fakat O'nun insanı yaratışındaki hik-

meti, bu dilek yönünde tecelli etmemiş, yine kullarını denemek ve layık olanı mükâfatlandırmak için onları akıl ve iradelerinin idaresine bırakmıştır.

İşte, Allah Teâlâ, Musa devrinden sonraki Yahudi kavmiyle ilgili olarak Tâlût ve Câlût kıssasını nakledip bu kıssayı tarihî vakıalara uygun olarak, Hazreti Peygamber'in, Rabbinden aldığı vahiyle öğrenmiş olması sebebi ile onu, Hazreti Peygamber'in de diğer peygamberler gibi Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna delil kıldıktan sonra, istıtraden bu peygamberlere işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

253 İşte bu peygamberler... Onlardan bazılarını bazılarına üstün kalmışızdır. Allah'ın konuştuğu ve bazılarının da derecelerini yükselttiği kimseler onlardandır. Meryem oğlu İsa'ya apaçık deliller vermiş ve onu Rûhu'l-Kudüs ile desteklemişizdir. Eğer Allah dileseydi, bu peygamberlerden sonra gelen (milletler), kendilerine gelen apaçık delillerden sonra birbirlerini öldürmezlerdi; fakat ihtilafa düştüler. Onlardan bir kısmı iman etti, bir kısmı da küfretti. Eğer Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah dilediğini yapar.

253 Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ, Tâlût ve Câlût kıssasını nakledip bu kıssanın Hazreti Peygamber'e vahyedilmiş olmasını onun peygamberliğinin açık ve kesin delilleri arasında zikrederek Hazreti Peygamber'e hitaben, "Muhakkak sen gönderilen peygamberlerdensin." şeklinde buyurduktan sonra, bu peygamberlerin özelliklerini açıklamış ve bazısını bazısından bu özelliklerle üstün kıldığını bildirmiştir. Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Hazreti Peygamber ve daha önce gelip geçmiş diğer bütün peygamberler, her ne kadar Allah Teâlâ'nın şeriatını kullarına tebliğ ve kendilerini dünya ve ahiret saadetine götürecek yola hidayet etmek için Allah tarafından seçilmiş birer elçi olmak yönünden aralarında hiçbir fark mevcut değilse de her biri diğerinde bulunmayan bir takım özelliklerle teçhiz edilmiş ve bu özellikler yönünden birbirinden üstün kılınmışlardır. Mesela, ismi ayet-i kerimede zikredilmeksizin sadece özelliğine işaret edilen Musa (as.), Allah'ın kendisiyle konuştuğu peygamberlerdendir. Kur'an-ı Kerim'in diğer surelerinde de Musa'nın (as.) bu özelliğine işaret edilmiş ve Nisâ' suresinin 164. ayetinde, "Allah *Musa*'ya hitap ederek konuştu."; A'râf suresinin 143. ayetinde, "*Musa* tayin ettiğimiz vakitte gelince Rabbi onunla konuştu."; aynı suresinin 144. ayetinde de "Ey *Musa!* Ben seni risaletimle ve kelamımla insanlara üstün kıldım." buyurulmuştur.

Allah Teâlâ'nın Musa (as.) ile konuşması, şüphesiz vahiy şekillerinden biridir. Şûrâ suresinin 51. ayetinde bu şekiller açıklanmış ve şöyle denilmiştir: "Allah, bir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahiyle (kulunun kalbine dilediği şeyi ilham ederek) yahut perde arkasından konuşur yahut da bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder." Allah Teâlâ ile Musa (as.) arasındaki bu konuşmanın vahyin ikinci şekli olan perde arkasından konuşma olması mümkündür; yani Musa (as.), Rabbinin perde arkasından kelamını duymuş, fakat kendisini görmemiştir. Nitekim A'râf suresinin 143. ayetinde, "Musa tayin ettiğimiz vakitte gelince Rabbi onunla konuştu. Bunun üzerine Musa, 'Rabbim, bana kendini göster, sana bakayım.', dedi. Rabbi de buyurdu *ki:* Sen beni asla göremezsin..." buyurulmuştur. Hazreti Peygamber böyle bir vahye veya Rabbinin kendisiyle konuşmasına sadece Miraç gecesi mazhar olmuştur. Fakat Kur'an ayetlerinin de delalet ettiği gibi, Rabbinin kelamını duyma mazhariyeti, asıl Musa'ya (as.) aittir ve bu özelliğiyle diğer peygamberlerden üstün kılınmıştır.

Musa'nın (as.), Rabbinin kelamını işitmek yönünden üstün kılınması gibi, ayet-i kerimede yine ismi açıklanmayan başka bir peygamber de de-

recesinin yükseltilmiş olmasıyla diğerlerinden üstün kılınmıştır. Müfessirlerin çoğu, mertebesinin yüksekliğiyle diğerlerinden üstün kılınmış bu peygamberin, son peygamber Muhammed (sas.) olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Ayet-i kerimenin siyakından anlaşılan mana da budur. Zira kendilerine peygamber gönderilmiş milletler, bütün peygamberlerin Allah'ın kendilerine tek bir dini tebliğ etmiş olmalarına rağmen, yine de bu dini bölüp parçalamışlar, kimi iman ederek, kimi de küfrederek ihtilafa düşmüşler, sonra da birbirlerini öldürmeye başlamışlardır. O hâlde kimdir bu milletler, kendilerine aynı dini tebliğ eden peygamberler gönderildiği hâlde, bu dini parçalayıp bölenler; bir kısmı iman ettiği hâlde, bir kısmı da küfredip ihtilafa düşenler? Daha önce üzerinde durup tefsirini yapmaya çalıştığımız ayetlerin umumi delaletinden de anlaşıldığı gibi bu milletler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlardır. Ancak yine bu ayetlerden anlaşıldığı gibi, Allah'ın dinini Yahudilik ve Hıristiyanlık olarak bölüp parçalayanlar, sonra da 113. ayette açıklandığı gibi, Allah'ın kitabını okuyup durdukları hâlde, birbirlerini doğru yol üzerinde olmamakla itham edenler Yahudiler ve Hıristiyanlardır.

Kendilerine peygamber gönderilmiş Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman olmak üzere başlıca üç millet bulunduğuna ve yukarıdaki ayet-i kerimede de kendilerine has özellikleriyle birbirinden üstün kılınmış üç peygambere işaret olunduğuna göre, bu peygamberlerin üç milletin peygamberleri olduğunu anlamak kolaylaşır. Önce İsrail peygamberi Musa'ya (as.) işaret olunmuştur. Her ne kadar ismi zikredilmemişse de Allah'ın kelamını işitme özelliğiyle tanıtılmıştır ki onun Musa (as.) olduğunda şüphe yoktur. Ayet-i kerimede işaret olunan ikinci peygamber ise mertebesi yükseltilerek diğerlerinden üstün kılınan peygamberdir ki bunun da üçüncü olarak işaret edilen peygamberin isminin açıklanmış olması dolayısıyla, Müslümanların Sevgili Peygamberi olduğu kolayca anlaşılır. O hâlde, Musa (as.), nasıl Allah'ın kelamını işitmek yönünden diğer peygamberlerden üstün kılınmış ise Hazreti Peygamber de mertebesinin yükseltilmiş olması yönünden diğer peygamberlerden üstün kılınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, Hazreti Peygamber'in mertebe yönünden üstün kılındığına delalet eden pek çok ayet vardır. Mesela Kalem suresinin 4. ayetinde, *"Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin."* buyurulmuş, Enbiyâ suresinin 107. ayetinde ise, *"Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik."* denilmiştir ki bu hitaba başka hiçbir peygamber mazhar olmamıştır. Hazreti Peygamber'e indirilen Kur'an-ı Kerim ise başlı başına bir mucizedir ve onun Allah kelamı olduğunu ispatlayan sayısız ayetler vardır. Nihayet Hazreti Peygamber, sadece belirli bir kavme değil, bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş ve bütün insanların ona tabi olmaları emredilmiştir. Sebe' suresinin 28. ayetinde bu hususa işaret edilerek, *"Seni ancak bütün insanlara müjdeci ve uyarıcı (bir peygamber) olarak gönderdik..."* buyurulmuştur.

İşte Hazreti Peygamber'in bu özellikleriyle mertebesi yükseltilmiş ve diğer peygamberlerden üstün kılınmıştır. İsmi ayet-i kerimede açıklanan üçüncü peygamber Meryem oğlu İsa ise kendisine verilen *beyyinât* (apaçık deliller) ve peygamberliğini teyit etmesi için gönderilen Rûhu'l-Kudüs ile temayüz etmiştir. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki İsa'ya (as.) gönderilmiş olan Rûhu'l-Kudüs, peygamberlere vahiy getiren Cebrail'den (as.) başkası değildir. Nitekim Nahl suresinin 102. ayetinde Kur'an-ı Kerim'in Hazreti Peygamber'e Rabbinden Rûhu'l-Kudüs tarafından indirildiği açıklanmıştır ki bu da onun, Cebrail (as.) olduğunun apaçık delilini teşkil eder. O hâlde, İsa'nın (as.) Rûhu'l-Kudüs ile teyit olunması, sadece ona has bir özellik değil, Allah Teâlâ'dan vahiy alan bütün peygamberler arasında müşterek bir özelliktir. Bununla beraber ayet-i kerimede Rûhu'l-Kudüs'ün zikredilmesi, Hıristiyanların sahip oldukları teslis akidesine ince bir işaretle bu akideyi reddetmek içindir. Zira Hıristiyanlara göre Rûhu'l-Kudüs,

baba-oğul ikilisinden çıkmış üçüncü bir unsurdur ve ilah vasfına sahiptir. Oysa ayet-i kerimede de beyan edildiği gibi, Rûhu'l-Kudüs, İsa'ya (as.) ve diğer peygamberlere Rabbinin vahyini getirerek onların peygamberliklerini teyit eden bir melektir; Cebrail'dir. Ayet-i kerimede diğer iki peygamberin ismi zikredilmediği hâlde İsa'nın (as.) Meryem oğlu İsa adıyla zikredilmesi de Hıristiyanların aynı sapık akidelerini ret içindir ve İsa (as.) Allah'ın oğlu değil, Meryem'in oğludur; diğer peygamberler gibi, Allah tarafından kulları arasından seçilmiş ve yine diğer peygamberler gibi vahiyle teyit olunmuş bir peygamberdir.

Ayet-i kerimede zikredilen bu üç peygamberden Musa (as.) ve İsa'nın (as.) iki uçta zikredilip Hazreti Peygamber'in bunların arasında zikredilmesi ise diğer iki peygamberin temsil ettikleri ümmetlerin ifrat ve tefrite düşmüş olmalarına rağmen, Hazreti Peygamber'in ümmetinin, 143. ayette de açıklandığı gibi, vasat bir ümmet kılınması sebebiyledir. Zira Yahudiler, İsa'yı (as.) tekfir etmiş oldukları hâlde, Hıristiyanlar onu ilah mertebesine yükseltmişler ve bu inançlarıyla küfre düşmüşlerdir. Müslümanlar ise Allah'ın peygamberleri arasında hiçbir ayırım yapmadan onlara inanmayı imanın şartlarından saymışlardır.

İşte ilk insanın yaratılışından ve yeryüzünün halifesi kılınışından itibaren Allah Teâlâ, yukarıda bir kaçına işaret edilen sayısız peygamberler göndermiş ve onları açık deliller ve mucizelerle teyit etmiş olmasına rağmen, bu peygamberlerin gelip gidişinden sonra kavimleri yine de ihtilafa düşmüşler, kimi küfrederek, kimi de iman ederek birbirleriyle dövüşmüşler ve birbirlerini öldürmüşlerdir. Allah şüphesiz bu kavimlerin kendilerine açık deliller ve mucizelerle gönderilen peygamberlerden sonra küfretmelerini ve birbirlerini öldürmelerini istememiştir. Fakat onlar, 213. ayette de açıklandığı gibi, gerek akli seviyelerinin farklı oluşu ve gerekse yaratılışlarında bulunan ihtiras sebebiyle ihtilafa düşmüşler, bu ihtilaf ise akıllarını kullanamayanları küfre sevk etmiştir. Allah dileseydi, kudretiyle elbette bütün insanları peygamberlerine tabi kılar, ihtilaflarını, sonra da birbirlerini öldürmelerini önlerdi. Bu takdirde insanın, akıl ve iradeden yoksun herhangi bir hayvandan farkı kalmaz ve dolayısıyla yaptığı işten sorumlu olmazdı. Hâlbuki Allah ona akıl ve irade vermiş, sonra da emir ve yasaklarına uymak hususunda onu mükellef kılmıştır. Zaten insanların bu yaratılışa sahip olmaları sebebiyledir ki aralarında önce ihtilafa düşmüşler, sonra da dövüşmeye başlamışlardır. Yine bu sebepledir ki insanların kimi iman, kimi de küfretmiştir. Bu, şüphesiz, Allah Teâlâ'nın mutlak iradesinin tezahüründen başka bir şey değildir. O, böyle irade etmiş ve böyle yapmıştır.

Allah Teâlâ, sayısız deliller ve mucizelerle gönderilen peygamberleri ve bu peygamberlerden sonra kavimlerinin ve ümmetlerinin ihtilafa düşüp birbirlerini öldürdüklerini zikredip bunu mutlak iradesinin bir tezahürü olarak tavsif ettikten sonra, daha önce emrettiği Allah yolunda mal sarfına tekrar dönmüş ve şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ ۗ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

254 Ey iman edenler! İçinde ne bir alışverişin, ne bir dostluğun ve ne de bir şefaatin olduğu gün gelmeden önce size rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) sarf edin. Kâfirler, işte asıl zalim olanlar onlardır.

"Allah'a güzel bir ödünç verip de Allah'ın da onun karşılığını kat kat artırarak vereceği hani kim vardır?" mealindeki 245. ayetin tefsirinde de açıkladığımız gibi savaş, mü'minlerin hem canlarını, hem de mallarını Allah yolunda sarf etmelerini gerektiren bir iştir. Canı ve malı ortaya koyarak düşmana karşı savaşmadıkça hakkın müdafaası mümkün değildir. Hatta canın ve malın korunması bile, onları Allah yolunda feda etmeye bağlıdır. Bir evvelki ayette de açıklandığı gibi, mademki insanlar yaratılışları itibariyle ihtilafa düşmeye müsaittirler ve mademki kendilerine apaçık deliller ve mucizelerle birlikte peygamberler gönderilmiş olmasına rağmen, yine de ihtilafa düşerek bir kısmı iman etmiş, bir kısmı küfretmiş, sonra da birbirlerini vurup öldürmüşlerdir; o hâlde, insanlar arasındaki bu savaşın bitmesi, mü'min ile kâfir, hak ile batıl arasındaki mücadelenin sona ermesi mümkün değildir. Ve bu, Allah'ın yeryüzündeki değişmez sünnetinin tabii bir neticesi ve O'nun mutlak iradesinin şaşmaz tezahürüdür. Bu sebeple mü'minler, düşman tehlikesi karşısında daima hazır olmak ve gerektiğinde canlarını ve mallarını Allah yolunda feda etmek zorundadırlar. Savaş olmasa bile, halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve umumun menfaatine sarf edilmek üzere, devletin idaresinde daima para veya mal bulunması da gerekir ve bunu temin etmek de Müslümanlara düşer. İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede mü'minlere hitap ederek kendilerine rızık olarak verilen şeylerden Allah yolunda infak etmelerini emretmiştir. Bu manada ayet-i kerime, baş tarafta mealini vererek işaret ettiğimiz 245. ayetin tekrarından ibarettir. Ancak bu iki ayet arasında büyük üslup farkı vardır. "Allah'a güzel bir ödünç verecek kim vardır?" mealinde gelen 245. ayetin ifadesinde son derece büyük bir yumuşaklık vardır ve tesiri, imanı takva mertebesinin en üst noktasına ulaşmış ve sıddıklar arasına girmiş mü'minler üzerinde görülebilir. Oysa insanların çoğu, sadaka vermeye rağbeti artıracak bu türlü bir üslûbu anlamazlar. Böylelerini korkutmak, yapmaları gereken işi yapmadıkları takdirde ahiret azabıyla tehdit etmek gerekir. İşte 245. ayette Allah yolunda mal sarfı hakkındaki yumuşak üslup, yukarıdaki ayet-i kerimede, yerini sert ve tehditkâr üsluba bırakmış ve şöyle buyurulmuştur:

> 254 Ey iman edenler! İçinde ne bir alışverişin ne bir dostluğun ve ne de bir şefaatin olduğu gün gelmeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) sarf edin. Kâfirler, işte asıl zalim olanlar onlardır.

254 Ayet-i kerimede mü'minlere hitap edilmiş ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği şeylerden infak etmeleri, Allah yolunda sadaka olarak vermeleri emredilmiştir. Ancak verilmesi emredilen sadakanın, yalnız hâli vakti yerinde olanlara farz kılınan zekât mı, yoksa zekât dışında mendub sayılan sadaka mı olduğu hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Emrin yalnız zekâtla ilgili olduğunu söyleyen müfessirler, ayetin tehdide delalet eden üslubuna dayanmışlar ve insanın ancak vacibi terk etmesi hâlinde tehdit edildiğine dikkati çekmişlerdir. Mamafih ayet-i kerimeyle Allah yolunda sarf edilmesi emrolunan malın, Allah'ın rızık olarak verdiği maldan artakalan olduğu göz önünde bulundurulursa, emrin, hem vacip olan zekâta hem de mendub olan sadakaya şamil olduğu anlaşılır. Zira bir memlekette savaş tehlikesi belirir yahut fitne ve fesat halkı birbirine düşürür, bunların bertaraf edilmesi de fazla masrafı gerektirirse, hâli vakti yerinde olan Müslümanlara zekât dışında mal sarfı da vacip olur.

İşte bu manada Müslümanların, üzerlerine düşen bu görevi ifa etmeleri, hem de bunu, Allah'ın huzuruna çıkmadan önce yapmaları gerekir. Zira kıyamet günü insanı Allah'ın azabından koruyacak amel, Allah yolunda mal sarfıdır. Kim, ahiret hayatını dünya hayatına kıyas eder ve dün-

yadaki kusurlarını fidyeyle, ahbap vasıtasıyla veya onun bunun şefaatiyle bağışlattığı gibi ahirette de bağışlatabileceğini düşünür ve Allah'ın verdiği rızıktan infak etmez, cimrilik yaparsa yanılmış olur. Zira ahirette kendisini kurtarabileceği ne fidye vardır, ne de onun fidyesini kabul edecek bir kimse. Keza Allah nezdinde işini yaptırıverecek ahbaplar bulamayacağı gibi, dünyada iken işlediği günahlarını ve Allah'ın emirlerine aldırış etmemenin cezasını bağışlatıverecek şefaatçiler de bulamayacaktır.

Ayet-i kerimenin bu manası içinde, gerek idareciler yönünden ve gerekse idare olunanlar yönünden hak ve adalet ölçüleri içinde hareket etmeyenlere de açık bir tariz ve tehdit bulunduğu anlaşılmaktadır. Filhakika öyle insanlar vardır ki sadaka vermek bir yana, başkalarının malını haksız yere yerler veya yetimin, fakirin ve düşkünün hakkının bulunduğu devlet malını zimmetlerine geçirirler yahut da hakka hukuka aykırı davranışlarda bulunurlar, sonra da bu suçlarını fidye ödeyerek, rüşvet vererek veya araya kudretli ahbaplar, şefaatçiler sokarak bağışlatmaya çalışırlar ve çok defa da muvaffak olurlar. Fakat bunlar, dünyada alıştıkları bu hayatı ahirette asla bulamayacaklardır. Ne fidye, ne rüşvet, ne ahbap ve ne de şefaat orada kâr etmeyecek, kendilerini dünyada işledikleri suçtan ve günahtan kurtaramayacaklardır. Aldığı fidye ve rüşvetle yahut ahbaplık hatırı veya şefaatçi vasıtasıyla suçluyu affedip suçu suçsuza yükleyenler, hakkı sahibinden alıp başkasına devredenler de diğerleriyle birlikte bu davranışlarının cezasını göreceklerdir.

Allah Teâlâ, zekât ve sadakalarını vermekten kaçınan kimseleri, ahirette çekecekleri yalnızlıkla ve yardımcısız kalmakla tehdit edip, onları üzerlerine vacip olan zekât ve sadakayı vermeye teşvik ettikten sonra, böylelerini "kâfir" olarak vasıflandırmış ve "İşte asıl zalimler bu kâfirlerdir." buyurmuştur. Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki zekât ve sadakalarını vermekten kaçınan kimseler hakkında kullanılan kâfir kelimesi, Allah'ı, peygamberlerini ve kitaplarını ret ve inkâr eden kimseler hakkında kullanılan kâfir manasında değildir. Zira *küfr* kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de değişik manalarda kullanılmıştır ve kullanıldığı her ayette onu Allah'ı inkâr etmek manasında anlamamak gerekir. Mesela, Hadîd suresinin 20. ayetinde kâfir, küffâr; zürra, ziraatçılar manasında kullanılmıştır. İbrâhîm suresinin 7. ayetinde de "Şükrederseniz, size nimetimi artırırım; küfrederseniz, şüphesiz azabım çok şiddetlidir." buyurulmuş ve küfr kelimesi burada nankörlük etmek manasında kullanılmıştır. Bu manada kâfir, Allah'a şükretmeyen, nankör kimsedir ki yukarıdaki ayet-i kerimede de bu manada kullanılmıştır. O hâlde asıl zalimler, işte bu nankörlerdir ki Allah'ın kendilerine ihsan ettiği rızıktan zekât ve sadakalarını vermezler. Bunların zalim olmaları ise cimrilik ederek kendilerine zulmettikleri gibi, zekât ve sadaka almaya hak kazanmış yetim, fakir, düşkün vs. kimselerin haklarına engel olmak suretiyle de onlara zulmetmişlerdir. Bu bakımdan zalimler işte bunlardır ve ceza günü malları, mülkleri, ahbapları ve şefaatçileri, kendilerini azaptan kurtaramayacaktır.

Allah Teâlâ, hiçbir fidyenin, hiçbir dost ve şefaatçinin fayda vermeyeceği ceza günü gelmeden önce Allah yolunda mal sarfını mü'minlere emredip, hükümranlığının azametini ve taatinin zorunluluğunu göstermek, emir ve yasaklarıyla tayin ve tespit ettiği hududa tecavüz etmemenin gerekliliğini zihinlere iyice yerleştirmek için, Kur'an'ın bilinen ve kendine has üslubu içinde, İslam'ın tevhid esasını açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْحَیُّ الْقَیُّوْمُ ۚ لَا تَاْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ ۚ لَهٗ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ ۚ مَنْ ذَا الَّذِیْ
یَشْفَعُ عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ ۚ یَعْلَمُ مَا بَیْنَ اَیْدِیْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۚ وَلَا یُحِیْطُوْنَ بِشَیْءٍ مِّنْ عِلْمِهٖٓ اِلَّا بِمَا شَآءَ ۚ وَسِعَ
كُرْسِیُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ ۚ وَلَا یَـُٔوْدُهٗ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِیُّ الْعَظِیْمُ ﴿٢٥٥﴾

255 Allah, O'ndan başka ilah yoktur, diridir; kendi zatiyle kaimdir. O'nu ne bir uyuklama ve ne de bir uyku tutar. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan, O'nun yanında kim şefaat edebilir? Onların önünde ve arkasında olan her şeyi bilir. O'nun ilminden, kendisinin dilediği dışında hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun Kürsî'si gökleri ve yeri kaplamıştır; onların gözetimi O'na asla ağır gelmez. O, çok yüce ve çok büyüktür.

Kur'an-ı Kerim'in, okuyanları zaman zaman kendine çekip büyüleyen, zaman zaman dehşete düşürüp tüyleri ürperten, zaman zaman da coşturan, fakat hiçbir zaman ümitsizliğe düşürmeyen bir üslup özelliği vardır ki bu özelliğin önemli bir kısmını, ahkâm ayetleri arasında kıssaların yahut kıssalardan söz ederken tevhid delillerinin zikredilmesi teşkil eder. Ahkâm ayetlerinin, kıssaların ve tevhid delillerinin, birbiri içinde ve birbirine ekli olarak gelmesinin insan üzerinde ayrı bir tesiri ve faydası vardır. Yalnız ahkâm ayetlerinin yahut yalnız tevhid delillerinin toplandığı bir bölüm, okuyucu için ne derece yorucu olur ve dikkatinin dağılıp azalmasına yol açarsa, ahkâm ayetleri arasına yerleştirilmiş kıssalar ve kıssalar arasında zikredilmiş tevhid delilleri de aynı derecede dikkat çekici olur; gönülleri ferahlatıp kalplere rahatlık verir. Bu, güzel bir ülkeden diğer güzel bir ülkeye yolculuk yahut lezzeti hoş bir yiyecekten, başka lezzette diğer güzel bir yiyeceğe geçiş gibidir ki insana bıkkınlık vermez.

Konular arasındaki bu değişmenin insana sağladığı bir başka fayda da vazolunan ahkâma uymak ve çizilen hududa tecavüz etmemek hususunda onu daha dikkatli ve titiz olmaya sevk etmesidir. Zira bir kaç ahkâm ayetinden sonra bir kıssanın zikredilmesi, o kıssadan ibret alınmasını ve Allah'ın hükümlerine uymayan geçmiş milletlerin akıbetine düşmemek için bu hükümlere uymayı kolaylaştırdığı gibi, o arada zikredilen tevhidle ilgili bir kaç delil de bütün âlemlerin tek yaratıcısı olan ve kendisinden başka ne bir yardımcısı, ne de ortağı bulunan Allah Teâlâ'nın azameti karşısında kendi hiçliğini görmesine ve O'nun hükümlerine uymaktan başka çare olmadığını bilip anlamasına yardım eder. İşte yukarıdaki ayet-i kerime, ahkâm ayetleri arasına yerleştirilmiş, Tâlût ve Câlût kıssasından sonra zikredilen bir tevhid ayetidir ki bu ayet sayesinde, Allah Teâlâ'nın bu ayette kendisini tavsif ettiği sıfatlarla O'nu düşünüp de kıssadan ibret almamak, sonra da böyle bir ilah tarafından vazedilen hükümlerden yüz çevirmek, akıl sahiplerinin yapabilecekleri işlerden değildir.

Yukarıdaki ayet-i kerime, Allah'ın azamet ve kibriyasını en beliğ bir şekilde açıkladığı için, içerisinde geçen *kursî* kelimesine nispet edilmiş ve *âyetu'l-kursî* adıyla şöhret kazanmıştır. Bu ayetin faziletleri hakkında Hazreti Peygamber'den rivayet edilmiş bazı hadisler vardır. Bu hadislerden birinden öğrenildiğine göre Hazreti Peygamber, Ubeyy ibn Ka'b'a, "Allah'ın kitabında en büyük ayet hangisidir, biliyor musun?" diye sorduğu zaman, Ubeyy, "*Allâhu lâ ilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm* ayetidir." cevabını vermiş, Hazreti Peygamber de onun göğsüne vurarak, "İlim sana kutlu olsun." demiş ve memnuniyetini bildirmiştir. (Hadis için bkz. Müslim, Sahîh, I. 556). Buhârî tarafından rivayet edilen bir hadiste ise yatağında Âyetu'l-Kursî'yi okuyan bir kimsenin

üzerinde sabaha kadar Allah'tan bir muhafızın bulunduğu ve şeytanın ona yaklaşamadığı açıklanmıştır. (Hadis için bkz. Buhârî, Sahîh, III. 64). Ayet-i kerime tevhid yönünden çok geniş manaları ihtiva etmesi dolayısıyla, şüphesiz Kur'an'ın en muazzam ayetlerinden biridir. Bu ayet-i kerimede, Allah Teâlâ kendisini tavsif ederek şöyle buyurmuştur:

255 Allah, O'ndan başka ilah yoktur, diridir; kendi zatiyle kaimdir. O'nu ne bir uyuklama ve ne de bir uyku tutar. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan, O'nun yanında kim şefaat edebilir? Onların önünde ve arkasında olan her şeyi bilir. O'nun ilminden, kendisinin dilediği dışında hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun Kursî'si gökleri ve yeri kaplamıştır; onların gözetimi O'na asla ağır gelmez. O çok yüce ve çok büyüktür.

255 İslam'ın esasını teşkil eden tevhid akidesinin bütün inceliklerini en geniş manasıyla bu ayet-i kerimede görmek mümkündür. *Tevhid*, gerçek manada ibadet edilmeye layık ilahı birlemek ve O'ndan başka ilah bulunmadığını kabul edip O'na inanmak demektir ki ayet-i kerimenin başında buna işaret edilmiş ve ibadet edilmeye layık gerçek ve tek ilahın Allah olduğu bildirilmiştir. İbadetin hakiki manası da buna delalet eder ve ibadet eden insanı tevhid inancına ulaştırır. Çünkü gerçek ibadet, insan ruhunun kendisinden gaip olan, ilmiyle, zatını ve mahiyetini idrak etmesi mümkün olmayan yüce bir kudret önünde, hiçliğini ve âcizliğini bilerek ve hissederek eğilmesi ve kulluğunu O'na arz etmesidir. İnsan, ister tek ve müstakil bir ilaha ibadet etsin, ister bu ilahın yanında güçleri daha sınırlı, mutavassıt başka ilahlara ibadet etsin, onun bu ilahları yüceltmesi, duasını, ricasını ve ihtiramını onlara yöneltmesi, hep bu inançtan ve zatını ve mahiyetini bilemediği, kendinden gaip bir kudrete kulluk etme eğiliminden kaynaklanır. Hâlbuki canlı ve cansız, insan ve hayvan olarak insan vehminin yarattığı ilahlar ne kadar çok ve değişik olursa olsun, hak ve gerçek olan tek bir ilah vardır, hak ve gerçek olan ibadet de yalnız bu ilaha yapılır. Bütün âlemleri tek başına yoktan var eden, onları vazettiği kanunlarla tek başına sevk ve idare eden, icat ettiği sebeplere istinaden kullarına hayrı verip zararı kaldıran, dilediği zaman kanunlarını iptal ile kâinatı yine yok edecek bu ilah Allah'tır ve O'ndan başka ilah bulunması mümkün değildir. İnsan muhayyilesinin yarattığı ilahların hepsi yalandır, sahtedir; hayal mahsulüdür ve ibadet edilmeye layık değildir.

Kendisinden başka ilah olmayan Allah, aynı zamanda Hayy'dır; hayat sahibidir. *Hayat*, şuur, idrak, hareket ve gelişmeye delalet eden bir sıfat olması itibariyle, birbirlerinden farklı derecelerde bulunsa bile, insan, hayvan ve bitkilerin sahip oldukları sıfatlardandır. Ancak Allah Teâlâ bu manadaki hayattan münezzehtir; O'nun, mahlukatın sahip olduğu noksan sıfatlarla tavsif edilmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ'ya nispetle hayat sıfatı, yine kendi zatına has olan ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla birlikte düşünülmesi gereken bir sıfattır ki zatla beraber ezelden beri daimîdir ve öylece baki kalacaktır.

Allah Teâlâ Hayy olduğu gibi Kayyûm'dur ve Hazreti Peygamber'den rivayet edilen bir hadisten anlaşıldığına göre Hayy Kayyûm (*el-Hayyu'l-Kayyûm*) beraberce, Allah Teâlâ'nın yüce isimlerinden biridir; *İsm-i a'zâmdır*. (Hadis için bkz. Tirmizî, *Sünen*, V. 517; İbn Mâce, *Sünen*, II. 436; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, VI. 461). *Kayyûm*, kendi nefsiyle kaim ve kendi zatiyle sabit demektir ki vücudu hiçbir sebep veya illete muhtaç olmaksızın ezelden beri baki olduğu manasına gelir. Diğer varlıkların vücudu ise Allah Teâlâ'nın onları yaratmasına bağlıdır; mevcudiyetlerini devam ettirebilmeleri de keza Allah'ın onları korumasıyla mümkündür. Bu bakımdan, kâinatta her ne varsa, O'nun varlığını ve bu varlığının deva-

mını, Allah'ın halk ve iradesi dışında düşünmek mümkün değildir. O hâlde, Allah Teâlâ, Kayyûm sıfatıyla yaratıp icat ettiği bütün varlıkları idare eden, rızıklarını veren, koruyan, ecellerini takdir eden bir zât-ı bârîdir ki işte O'na Hayy ve Kayyûm olduğu hâlde ne bir uyuklama ve ne de uyku arız olur. Zira canlı varlıklarda uykudan önce kendini hissettiren uyuklama ve bunu takiben gelen uyku, hayatın ve yapılması gereken işlere kıyamın önce zayıflamasına, sonra da yok olmasına sebep olur. Uyuklayan bir insanda hayat emareleri zayıflar; iş yapma gücü de azalır. Uyuyan insanda ise hareket, şuur ve iş görme gücü gibi hayat emarelerinin hiçbiri kalmaz. Bu, mahlukatın sahip olduğu sıfatların ne derece noksan ve kusurlu olduğunu gösteren apaçık bir delildir. Oysa Allah Teâlâ onların sahip oldukları noksan sıfatlardan münezzehtir. O, hayat sahibidir ve hayatı kemal mertebesinde olup uyuklama ve uyku gibi mahlukata has noksanlıklar O'na arız olmaz. Keza O, Kayyûm olarak, mahlukatın sevk ve idaresinde de kemal mertebesindedir ve O'nu bu mertebeden indirecek hiçbir arız bulunmaz. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi ayet-i kerimede Allah Teâlâ'ya uyuklama ve uyku gibi mahlukata has hallerin arız olmayacağını beyan eden ibare, O'nun hayat ve kayyumiyet sıfatlarını tekit maksadıyla gelmiş ve bu sıfatların her türlü kusur ve noksandan salim bulunduğunu ortaya koymuştur.

Allah Teâlâ mademki Hayy ve Kayyûm'dur ve mademki böyle olduğu için kâinatta var olan her şey ancak O'nunla kaimdir, o hâlde göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur; O'nun mülküdür; O'nun kuludur. Bunlar üzerinde dilediği şekilde tasarruf etme hakkı yalnız O'na aittir. O, dilediğine hayat verir, dilediğinden onu geri alır. Her şey O'nun meşiyyetine tabidir; O'na boyun eğmiştir.

İşte Allah Teâlâ'nın mahlukat üzerindeki bu mutlak hâkimiyeti dolayısıyladır ki dinden sapan ve yeryüzünde fesat çıkaran kötü ahlak ve batıl itikat sahipleri hakkında hiç kimse şefaatte bulunamaz. Hiç kimse, şefaatiyle onun sünnetini, takdirini veya hükmünü değiştiremez. Bu bakımdan, müşriklerin ve kitap ehlinin haklarında takarrür etmiş cehennem azabı hükmünün şefaatle kaldırılacağı hakkındaki iddiaları boş bir ümitten başka bir şey değildir. Eğer iman ehlinden şefaat edilmeye layık kimseler olursa, böyle bir şefaat de ancak Allah'ın iznine tabidir ve yalnız O'nun izin verdiği kimseler şefaat edebilirler. Allah Teâlâ'nın, ayet-i kerimedeki şefaatle ilgili bu beyanı da O'nun bir evvelki ibarede zikrolunan mahlukat üzerindeki mutlak hâkimiyetinin ve bu hâkimiyette tek ve yegâne oluşunun teyit ve tekidi manasındadır. Ancak burada şuna da işaret etmek gerekir ki şefaatçinin herhangi bir kimse hakkındaki şefaati, Allah Teâlâ'nın o kimse hakkında tecelli eden ceza takdirini değiştirmez. Çünkü Allah Teâlâ, kullarının dünyada yapıp bıraktıkları ve ahirette karşılaşacakları bütün işleri bilir; ilmi bunların hepsini kuşatmıştır. Eğer şefaat, şefaatçinin başvurmasıyla cezanın affedilmesi manasında alınacak olursa bu, af keyfiyetinin sonradan vuku bulmuş bir iş olması dolayısıyla, affedenin ceza takdiri sırasında bunu bilmediği manasına gelir ki Allah Teâlâ için böyle bir şey düşünmek mümkün değildir. O, kullarının dünyada yaptıkları işleri ve ahirette ceza ve mükâfat yönünden karşılaşacakları halleri ezelden bildiğine göre, ister şefaatçi vasıtasıyla, ister bu vasıta olmaksızın, cezasını bağışlayacağı kimseler de O'nun ilmi içindedir. Eğer bu ezelî ilmi, O'nun takdiri manasında kabul edecek olursak, bu ilmin veya takdirin değişmesi mümkün değildir. Buna göre, şefaatçinin de değiştirebileceği hiçbir şey yok demektir. Bununla beraber Hazreti Peygamber'den rivayet edilen sahih hadislerde şefaat nefyedilmemiştir. Hazreti Peygamber, amcası Ebû Tâlib hakkında, "Umulur ki benim şefaatim, kıyamet günü ona fayda verir." buyurmuş, (Buhârî, *Sahîh*, IV. 247; Müslim, *Sahîh*, I. 195) başka bir hadisinde de "şefaatinin ümmetinden

büyük günah sahipleri için olacağını" bildirmiştir. (Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II. 537; Tirmizî, *Sünen*, IV. 625; İbn Mâce, *Sünen*, II. 583; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, III. 213).

Bu hadisler göz önünde bulundurulursa, başta Hazreti Peygamber olmak üzere Allah'ın şefaatte bulunmaya izin verdiği kimselerin şefaatlerinin, haklarında cezalarının affedileceği hususunda takdîr-i ilâhî sebkat etmiş kimseler için bir vesile kılındığı anlaşılır ki bu da Allah'ın ilmi içindedir. O hâlde Allah Teâlâ, kimin şefaatiyle kimleri bağışlayacağını bilir ve o şefaatçiyi vahiy veya ilham yoluyla bağışlayacağı kimseler hakkında şefaatte bulunmakla görevlendirir. Bu, hakkında şefaatte bulunan kimsenin de şefaatte bulunacak kimsenin de Allah tarafından seçildiği manasına gelir ki ister müşrik olsun, ister Yahudi, Hıristiyan veya Müslüman olsun, insanın "Nasıl olsa şefaat olunurum." inancıyla hak yoldan ayrılmasına imkân vermez.

Allah Teâlâ, ilmiyle, kullarının dünya ve ahirete ait işlerini kuşatmış olmasına, O'nun ilmi dışında hiçbir şeyin bulunmamasına rağmen, kulları, O'nun bildiği şeylerin çok azını bile bilmekten âcizdirler. Eğer bilebildikleri yahut kavrayabildikleri birtakım şeyler varsa, bunlar da ancak O'nun bilip kavramalarını dilediği şeylerdir. Bu bakımdan şefaat, bir evvelki ibarede de açıklandığı gibi, Allah'ın iznine bağlı bir iş olması dolayısıyla bu iznin bilinmesini gerektirir. İzin ise ancak vahiyle bilinir ve bu da Allah'ın kitabında beyan olunan ahkâm ile tahdit edilmiştir. Buna göre kim Allah'tan yüz çevirip fesada ve batıla yönelmiş olduğu için Allah'ın cezasını hak etmiş ve hakkında ceza hükmü beyan olunmuşsa, hiç kimse onun kurtuluşu için dua etmeye veya şefaatte bulunmaya cesaret edemez. Fakat kim de bazı sürçmelerine ve günah işlemesine rağmen, hak yoldan ayrılmamış ve Allah'ın rızasını kazanmış ise Allah'ın bu gibiler hakkında dua edip şefaatte bulunmalarına izin verdiği kimselerin dualarını ve şefaatlerini kabul etmesi muhtemeldir. Çünkü Allah Teâlâ kitabında böyle vazetmiş ve Nisâ' suresinin 48. ve 116. ayetlerinde, "Allah, kendisine şirk koşulmasını *asla* affetmez; fakat bunun dışındaki günahları, dilediği kimse için affeder." buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın Kursî'si, gökleri ve yeri, göklerde ve yerde her ne varsa bunların hepsini kaplamış ve kuşatmıştır. Ayet-i kerimede geçen Kursî kelimesini, ayetin siyakına istinaden "Allah'ın ilmi" manasında tefsir edenler olduğu gibi, O'nun azametini tasvir eden bir tabir olarak açıklayanlar da vardır. Ancak kelimenin gayb âleminden bir şeye delalet etmesi ve Allah Teâlâ tarafından açıklanmamış olması dolayısıyla, insanların mahiyetini bilmeleri mümkün olmayan hususlardandır. Bu sebeple Kursî hakkında ileri sürülecek her görüş tahminden ibaret kalacağı için, herhangi bir görüş serdetmekten sakınmak ve "Onun mahiyetini ancak Allah bilir." demek en doğru yoldur. Biz, Allah Teâlâ'nın gayb âleminden verdiği her şeye iman ederiz; fakat mahiyetini bilemeyeceğimiz şeylerin hakikatinden gelişi güzel söz etmekten de sakınırız.

Kursî'siyle kuşattığı bu göklerin ve yerin korunması, vazettiği kanunlar çerçevesinde her varlığın kendi görevini sürdürmesi, Allah Teâlâ'nın üzerine güç ve ağır gelecek bir iş değildir. Daha doğrusu, ancak mahlukat için düşünülebilen zorluk veya kolaylık, ağırlık veya hafiflik Allah Teâlâ için söz konusu olamaz. Bunlar, mahlukatın noksan sıfatlarıyla ilgili hususlardır. Allah Teâlâ ise onların sahip oldukları bu çeşit sıfatlardan münezzehtir. O, çok yücedir, çok büyüktür.

Kursî ayeti, (Âyetu'l-Kursî) delalet ettiği geniş manasıyla, mü'minlerin kalplerini Allah'ın azameti, celali ve kemaliyle o derecede doldurur ki şefaatte bulunmak için Allah'ın izin verdiği şefaatçilere dayanıp, "Onlar nasıl olsa bize şefaat edip azaptan kurtarırlar." diyerek Allah'tan ve dininden yüz çevirmelerine sebep olacak bir düşünceye yer bırakmaz. Bu sebepledir ki Müslümanların kitap ehline benzememeleri ve ahireti

şefaate bel bağlamadan kendi hayırlı amelleriyle kazanmaları gerekir. Zira hesap günü hakkında hüküm verecek olan yalnız Allah Teâlâ'dır ve O'ndan başka hüküm sahibi yoktur.

Allah Teâlâ, İslam'ın esasını teşkil eden tevhidi bu ayet-i kerimeyle açıklayıp, göklerin ve yerin mutlak hâkim ve sahibinin yalnız kendisi olduğunu, ilmiyle, her şeyi kuşatmış ve kaplamış bulunduğunu, bu sebeplerle ibadet edilmeye layık kendisinden başka ilah olmadığını bildirdikten sonra, bu temeller üzerine bina edilmiş olan dinin ilahî menşei itibariyle diğer dinlerden ayrıldığını ve herkesin bunu anlayabilecek bir yaratılışta olduğunu beyanla dinde zorlamayı nefyetmiş ve şöyle buyurmuştur:

لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ۚ فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۖ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ ۗ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

256 Dinde zorlama yoktur. Hak yol, batıl yoldan ayrılmıştır. Kim tağutu inkâr eder, Allah'a inanırsa, kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa tutunmuş olur. Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

257 Allah, inananların dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfredenler ise onların dostları da tağutlardır ve onları aydınlıktan karanlıklara çıkarırlar. Bunlar, cehennem ashabı olup orada daimîdirler.

Dinde zorlama yoktur. Allah Teâlâ'nın yukarıdaki ayet-i kerimeyle vazettiği bu hüküm, İslam dininin en mühim özelliklerinden birini teşkil eder. Hiçbir Müslüman bu hüküm gereğince başka bir din mensubunu, dinini terk edip İslam'a girmesi için zorlayamaz. İslam'ın başlangıcından bu yana tarih şahit olmuştur ki Müslüman ordular, fethettikleri ülkelerde yaşayan gayr-i müslimlerin hayatlarını korumak için onlardan cizye almışlar, fakat onları İslam'a girmeleri için ne tehdit etmişler, ne de öldürmüşlerdir. Aksine onları dinlerinin icaplarını yapmak hususunda serbest bırakmışlar, buna engel olmak isteyenlere karşı da onları ve dinlerini korumuşlardır. İslam'ın yabancı din mensuplarına karşı gösterdiği bu büyük müsamaha ve yerleştirdiği adalet duygusu dolayısıyladır ki kendi dinlerini terk edip İslam'a girenlerin sayısı, başka hiçbir dine nasip olmayacak derecede çok olmuştur. Bununla beraber İslam'ın süratle yayılmasından ve Müslümanların çoğalmasından tedirgin olan bazı kimselerin ileri sürdükleri İslam'ın kılıç zoruyla yayıldığı iddiası, İslam'a yöneltilmiş bir iftiradan ve düşmanlıktan başka bir şey değildir. Eğer kılıç zoruyla İslam'a sokmak gaye edinilmiş olsaydı, bugün ne Yahudilikten ve ne de Hıristiyanlıktan bir eser kalırdı.

"Dinde zorlama yoktur." ayetinin nüzul sebebi hakkında çeşitli rivayetler gelmiştir. Ebû Dâvûd tarafından nakledilen bir hadisten öğrenildiğine göre, İslamiyet'ten önce, Medineli bir kadın, çocuğu olmaz yahut olur da yaşamazsa, çocuğu olduğu takdirde onu Yahudi dini üzere yetiştirmeye ve Yahudi yapmaya nezrederdi. İslam geldiği zaman Medineli ensar arasında çocukları bu şekilde Yahudi olmuş aileler vardı. Bir Yahudi kabilesi olan Benû Nadîr, hicretten sonra Medine'den

ihraç olundukları sıralarda, aralarında Yahudi dinine girmiş ensar çocukları da bulunuyordu. Aileleri bu çocukları Yahudiler arasında bırakmamak için İslam'a girmelerini isteyip onları buna zorlayınca bu ayet-i kerime nazil olmuştur. (Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Sünen, II. 53-54).

İbn Hacer de sahabenin terceme-i hâline tahsis ettiği İsâbe adlı eserinde Husayn el-Ensârî'nin tercemesinden söz ederken muhtelif kaynaklara istinaden başka bir haber verir. Husayn'in İslamiyet'ten önce Hıristiyan olmuş iki oğlu vardı. Bunlar, yanlarında ensardan bazı kimselerle birlikte yiyecek almak için Medine'ye geldikleri zaman, babaları, Müslüman olmadan sizi bırakmam demiş, fakat onlar buna yanaşmayınca Hazreti Peygamber'e başvurmuşlardı. Babanın, "Ben bakıp dururken benim parçalarım ateşe mi girecekler?" demesi üzerine, "Dinde zorlama yoktur." ayeti nazil olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'den herhangi bir ayetin indirilmesini her zaman tek bir sebebe bağlamak doğru değildir. Bazen tek bir hadise bir ayetin indirilmesine sebep olsa bile, bazen de birbirine benzeyen hadiselerin tekerrür etmesi hâlinde, hepsine çözüm getirecek bir ayet gönderilmiş olması da mümkündür. Yukarıda nakledilen haberler buna delalet eder. Öyle anlaşılıyor ki İslamiyet'ten önce, Yahudi ve Hıristiyan dinini kabul etmiş bazı Araplar, İslam'ın gelişi üzerine, gerek aileleri tarafından ve gerekse diğer Müslümanlar tarafından İslam'a girmeleri için zorlanınca, yukarıdaki ayet-i kerime nazil olmuş ve bu zorlamayı menetmiştir.

Ayet-i kerimenin indirilmesine sebep olan hadiseler göz önünde bulundurulursa, dinde zorlamayla ilgili yasağın, sadece yabancı din mensupları için söz konusu olduğunu kabul etmek gerekir. Buna göre, herhangi bir Yahudi yahut Hıristiyan yahut da başka dine mensup herhangi bir kimse, dinini terk edip İslam'a girmesi için zorlanamaz. İslam'da ayet-i kerime bu manada anlaşılmış ve yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, tarih boyunca Müslümanlar hiçbir yabancı din mensubunu İslam'a girmesi için zorlamamışlardır. Bununla beraber Müslümanların kendi aralarındaki tatbikat bundan farklı olmuş, dinin emir ve yasaklarına uymayan yahut ahlak dışı davranışlarla dinin esaslarını ihlal eden Müslümanlar, diğer Müslümanlar tarafından hak yola davet edilmiş, gerektiği zaman da zor kullanılarak bu yola sokulmuşlardır. Bunun en açık örneğini, Ebû Bekir devrinde görmek mümkündür. Esed, Gatafan ve Tayy kabileleri, Müslüman oldukları hâlde Hazreti Peygamber'in vefat etmesi üzerine, daha önce verdikleri zekâtı vermekten çekinmişler, Ebû Bekr'e gönderdikleri elçilerle de İslam'dan dönmediklerini, namaz kılıp orucu tutacaklarını, fakat zekât vermeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Ebû Bekir, bu kabilelere karşı savaş açmış ve savaş yoluyla onlardan zekâtlarını almıştır. Bu bakımdan çeşitli fıkıh mezhepleri, İslam'a girdiği hâlde, İslam'ın emirlerini ihlal eden kimseler hakkında ceza tatbik edileceği ve bunun ikrah (zorlama) sayılmayacağı görüşü üzerinde birleşmişlerse de tatbik edilecek cezanın çeşidi üzerinde değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. İslam'a girdikten sonra dönenler hakkında ise ayrı hükümler gelmiştir. Mürtet denilen bu gibi kimselerin durumları ilgili ayetlerde ayrıca açıklanacaktır. Fakat İslam'a hiç girmemiş yabancı din mensupları hakkında ise Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

256 Dinde zorlama yoktur. Hak yol, batıl yoldan ayrılmıştır. Kim tağutu inkâr eder, Allah'a inanırsa, kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa tutunmuş olur. Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

257 Allah, inananların dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfredenler ise onların dostları tağutlardır ve onları aydınlıktan karanlıklara çıkarırlar. Bunlar, cehennem ashabı olup orada daimîdirler.

256 Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, dinde zorlama yoktur. Yabancı dine mensup bir kimseyi tehdit ederek ve zorlayarak dininden döndürüp İslam'a sokamazsınız. Çünkü dinin esas unsuru imandır ve yerleştiği yer de kalptir. Ameller ise bu imanın dışa aksetmiş tezahürleridir. Tehdit ve zorlama, kalbe yerleşmiş imanın sökülüp atılmasında hiçbir fayda sağlamaz. Müslüman olmayan bir kimse, zor karşısında belki İslam'a girmiş görünebilir ve hatta öldürülmekten korkarak namaz kılıp oruç tutabilir. Fakat bu ameller, hiçbir zaman kalbindeki imanın tezahürü olamaz. Çünkü onun asıl inancı, İslami inanç değil, kendi dini inancıdır ve zor karşısında bu inancı gizlemek zorunda kalmıştır. Nitekim Mekkeli müşrikler, ilk Müslümanlara İslam'dan dönmeleri için insanlık dışı işkenceler yaptıkları zaman, Hazreti Peygamber'in onlara, işkenceden kurtulmak için İslam'dan dönmüş gibi davranmalarına izin vermesi bundandır. Binaenaleyh dinden döndürmek için ne çeşit zorlama yapılırsa yapılsın, bundan hiçbir fayda sağlanamayacağı bilinmelidir.

Zaten buna gerek de yoktur; çünkü hak yol olan İslam ile bunun dışında yer alan ve din adı altında insanları dalalete sevk eden bütün batıl yollar birbirinden ayrılmış ve akıl sahibi her insan için bu yollar apaçık belirmiştir. İnsana akıl, kalp, duygu ve düşünce verilerek diğer hayvanlardan ayırt edilmesinin ve onlardan üstün kılınmasının sebep ve hikmeti de budur. İnsanın iyiyi, doğruyu ve güzeli, kötüden, yanlıştan ve çirkinden ayırıp iyi, doğru ve güzel olana yönelmesi, kısacası batılı terk edip hakka sarılması, ancak akıl ve düşünce sayesinde mümkün olur. Eğer iyiyle kötüyü, doğruyla yanlışı birbirinden ayırıp iyiye ve doğruya yönelmezse, o aklın ne faydası vardır? Yahut sahibini sadece kötüye sevk eden ve sadece kötü maksatlar için kullanılan akla akıl demek nasıl mümkün olur?

O hâlde, kim aklını kullanarak tağutu inkâr ile Allah'a iman ederse, kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa yapışmış olur. Ayet-i kerimede geçen tağut kelimesi, bazı Türkçe meallerde, şeytan, put gibi değişik manalarda tercüme edilmişse de kelimenin daha umumi bir manası vardır ve kendisine ister ibadet edilsin, ister edilmesin, insanın Allah'a karşı isyan etmesine ve hak yoldan ayrılmasına sebep olan her şeye şamildir. Peşinden gidilen bir düşünce, bir heves, bir şahıs, para, mal mülk hırsı, şan şöhret arzusu ve bunun gibi şeyler, eğer insanı Allah'a isyan etmeye götürürse, bunların her biri, o insanın tağutu olur. Buna göre, her kim, kendisini Allah'ın yolundan uzaklaştıran ve onu isyana sevk eden bu gibi şeylerden sakınır, onları ret ve inkâr edip Allah'a inanırsa, kopması mümkün olmayan bir dala tutunmuş olur. Bu dal, öyle bir iman dalıdır ki ona tutunan, dünya ve ahirette hüsrana düşme korkusunu hissetmez. Şüphesiz Allah, böyle bir dala tutunarak yukarıda manasına işaret edilen tağutu ret ve inkâr eden kimselerin, onu ne çeşit sözlerle ret ve inkâr ettiklerini hakkıyla işittiği gibi, kalplerinde bulunan şeyleri de, ister gizlesinler, ister açığa vursunlar, hakkıyla bilir.

İşte gerçek bu kadar açık olduğuna ve her insan, kendisi için hak veya batıl yolu seçebilecek akıl gücüne sahip bulunduğuna göre, yabancı din mensuplarının İslam'a girmeleri için zorlanmaları faydasızdır. Ayet-i kerimenin bu manası, Kur'an-ı Kerim'in başka ayetlerinde de görülür. Mesela Yûnus suresinin 99. ayetinde şöyle buyurulmuştur: "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündeki herkes iman ederdi. Böyle olunca sen, bütün insanları mü'min olsunlar diye zorlayacak mısın?" Bu ayetin devamında ise Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin iman edemeyeceği açıklanmıştır ki bu, herhangi birinin zoruyla bir başkasının iman edemeyeceği manasındadır. Gâşiye suresinin 21-22. ayetlerinde ise Hazreti Peygamber'e dini tebliğ vazifesi hatırlatılmış ve onun insanlar üzerinde zorlayıcı bir kimse olmadığı bildirilmiştir. Bu ayetlerden de anlaşılmaktadır ki peygamberlerin görevleri, Allah'ın dinini insanlara tebliğ edip öğ-

retmek, iman edenlere cennet nimetlerini müjdelemek, küfredenleri de cehennem azabıyla korkutmaktır. Fakat zorla ve tehditle onları dine sokmak ve iman etmelerini sağlamaya çalışmak onların görevi değildir. Müslümanlar üzerine farz kılınan cihad veya Allah yolunda savaş ise gayr-i müslimleri İslam'a sokmak değil, yeryüzündeki fitneyi ortadan kaldırmak ve dinin sırf Allah için olmasını sağlamak maksadına matuftur. Zira fitne, dinin tebliğ edilmesine imkân vermediği gibi, imanın kalplerde yerleşip kuvvetlenmesine de engel olur. Fitnenin büyüyüp yayılması, hem din için, hem de Müslümanlar için en büyük tehlikedir ve bu tehlikenin tehditkâr baskısının devamı müsamaha ile karşılanamaz. Fitnenin yok edilmesi ve imanın kalplerde serbestçe neşv u nema bulması için yapılan savaşlar ise dinde zorlama manasında değildir.

257 Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyle dinde zorlamayı menedip din seçimini, akıl sahibi insanların hür iradelerine bıraktıktan sonra, hak yola girmek isteyenlerin dostu ve yardımcısı olduğunu beyan ederek, "Allah, inananların dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır." buyurmuştur. Allah'ın inananlara dost olması, imanlarının korunmasında, teyit ve takviye edilmesinde Allah'tan başka yardımcının bulunmaması manasındadır. Allah, mü'min kullarına ihsan ettiği salim akıl, din ve duygu sayesinde, bunların hak yolda sebat etmelerini sağlar; içlerine herhangi bir şüphe arız olsa bile, o şüpheyi izale edecek bir hak nuru ile onları bu şüpheden kurtarır. Nitekim A'râf suresinin 201. ayetinde bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Takvaya erenler, onlara şeytandan bir şüphe gelip arız olduğu zaman, tezekkür ederler de birden (hakkı) görmüş olurlar." Bu, Allah Teâlâ'nın mü'min kullarının kalplerinde canlandırdığı bir duygu veya bir hakikat nurudur ki bu nur ile hak zahir olur ve şüpheden eser kalmaz.

Küfredenler, Allah'tan ve Allah'ın emir ve yasaklarından yüz çevirenler ise kendilerini isyana ve tuğyana sevk eden tağuttan başka dostlara sahip değillerdir. Mü'minlerin aksine, böylelerinin kalplerinde bir nebze hakikat nuru parlayacak olsa, tağutları hemen harekete geçer de bu nurun büyüyüp genişlemesine fırsat vermeden onu hemen söndürürler. Böylece kalpleri yine karanlıklar içinde kalır. İşte böyleleri, cehennem ashabındandır ve ahirette gidecekleri yer de içinde daimî kalacakları cehennem ateşidir. Bunlar, tağutlarının esiri oldukları için ne nasihat, ne tehdit ve ne de zorlama onlara kâr eder; çünkü hiçbir şey, onların kalplerinde hakikat nurunu canlandıramaz; bir kıvılcım bile meydana getiremez.

Allah Teâlâ, Allah'ın dostu olan mü'minlerle kendi tağutlarının esiri olan inançsızların hallerini açıkladıktan sonra, buna delil olmak üzere naklettiği üç değişik kıssayla nasıl İbrahim'i (as.), kendisine arız olan bir şüpheden kurtarıp hakikat nuruna sevk eden delillerle mücehhez kıldığını, buna mukabil inançsızları nasıl bu deliller karşısında bir zulmetten diğer zulmete sürüklediğini akıl sahiplerinin ibret nazarlarına sunmuş ve şöyle buyurmuştur:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ ءَاتٰىهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ
أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرٰهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي
كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾ أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا قَالَ أَنّٰى
يُحْيِي هٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ

قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۖ وَانْظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً
لِلنَّاسِ ۖ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا ۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ۖ
قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ
وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

258 Allah'ın, kendisine hükümranlık vermesinden dolayı İbrahim'le Rabbi hakkında tartışan kimseyi bilmez misin? İbrahim (ona), "Rabbim hem diriltir, hem de öldürür." deyince o, "Ben de diriltir ve öldürürüm." demişti. Fakat İbrahim, "Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir." deyince de o küfreden, şaşırıp kalmıştı. Allah, zalim kimseleri doğru yola iletmez.

259 Yahut çökük çatıları üzerine, (duvarları) yıkılıp harap olmuş bir kasabaya uğrayıp da, "Bunu ölümünden sonra, Allah nereden diriltecek?" diyen kimseyi (bilmez misin?). Böyle dediği için Allah onu yüz sene boyunca öldürmüş, sonra diriltip, "Kaç sene böyle kaldın?" demişti. O, "Bir gün yahut daha az." deyince, Allah (ona) şöyle buyurmuştu: "Hayır, yüz sene kaldın. (İnanmazsan) yiyeceğine ve içeceğine bak; hiç bozulmamış ve bir de merkebine bak. (Böyle yapmamız) seni insanlara bir ibret nişanesi kılmak içindir. Kemiklere bak, onları nasıl yerli yerine koyacak, sonra onlara et giydireceğiz." (Cereyan eden şeyler) ona açıkça belli olunca şöyle demişti: "Biliyorum ki Allah, her şeye kadirdir."

260 İbrahim, "Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster." demişti. Rabbi, "Yoksa inanmıyor musun?" buyurunca, "Hayır inanıyorum; fakat kalbimin huzur bulması için." demişti. (Bunun üzerine Rabbi ona şöyle) buyurmuştu: "Dört kuş al; onları ehlileştirip kendine alıştır; sonra onlardan her bir cüzünü bir dağ üzerine koy; sonra da onları çağır; koşarak sana geleceklerdir. Şunu da bil ki Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir."

Bundan önceki ayet-i kerimede, Allah Teâlâ'nın, inananların dostu olduğuna işaret edilerek, onları doğru yola iletip zulmetten nura çıkardığı, buna karşılık kendilerini Allah'tan uzaklaştıran, O'na isyan etmeye götüren ve adına tağut denilen kötü rehberlerin ve sahte tanrıların peşinden gidenleri de kendi zulmetleri içinde bıraktığı açıklanmış ve böylelerinin cehennemde daimî kalacakları bildirilmişti. Yukarıdaki üç ayette zikredilen üç ayrı kıssa ile de hem Allah Teâlâ'nın mü'minleri nasıl zulmetten nura çıkararak kalplerine arız olan şüphe ve tereddütleri izale ettiğini gösteren örnekler verilmiş, hem de tağutların peşinden giderek Allah'ın varlığını ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere karşı açık ve kesin deliller sunulmuştur. Öyle ki bu deliller karşısında, akıl sahibi olan ve aklını doğru yolda kullanabilen kimselerin, artık tağutların peşinden gitmekte ısrar etmemeleri ve hem Allah'a, hem de öldükten sonra dirilmeye inanmaları gerekir. Bununla beraber, yine de inatlarından vazgeçmeyip küfürlerinde ısrar edenler, eğer İbrahim'in (as.) ilk ayette muhasımına yönelttiği teklifle karşılaşırlar ve onlara da, "Allah güneşi doğudan getiriyor; haydi siz ve peşinden gittiğiniz tanrılarınız veya tağutlarınız hep beraber güneşi batıdan getirin; onun batıdan

doğmasını sağlayın." denilirse şaşırıp kalırlar. Cevap olarak söyleyecek tek bir kelime bulamazlar. Bu âcizlik, bir an için onların kalplerinde gerçeği aydınlatan bir nurun parlamasına sebep olsa bile, bu nur, bir kıvılcım çakması gibi gelip geçicidir ve onun çakıp kaybolmasından sonra, inançsızların kalpleri yine karanlıklar içinde kalır. Bu, onların peşlerinden gittikleri tağutların eseridir ve bu tağutlar, hiçbir zaman onların zulmetten nura çıkmalarına izin vermez; aksine, eğer kalplerinde bir nur parlamışsa, bu nuru söndürür ve onları yine zulmetler içinde bırakırlar.

İşte yukarıdaki üç ayet ve bu üç ayetle zikredilen üç ayrı kıssada, bu gerçekleri bütün açıklığıyla görmek mümkündür.

258 Allah'ın kendisine, hükümranlık vermesinden dolayı, İbrahim'le, Rabbi hakkında tartışan kimseyi bilmez misin? İbrahim (ona), "Rabbim hem diriltir, hem de öldürür." deyince o, "Ben de diriltir ve öldürürüm." demişti. Fakat İbrahim, "Allah, güneşi doğudan getirir; sen de onu batıdan getir." deyince de o küfreden şaşırıp kalmıştı. Allah, zalim kimseleri doğru yola iletmez.

259 Yahut çökük çatıları üzerine, (duvarları) yıkılıp harap olmuş bir kasabaya uğrayıp da, "Bunu ölümünden sonra Allah nereden diriltecek?" diyen kimseyi (bilmez misin?) Böyle dediği için Allah onu yüz sene boyunca öldürmüş, sonra diriltip, "Kaç sene böyle kaldın?" demişti. O, "Bir gün yahut daha az." deyince, Allah (ona) şöyle buyurmuştu: "Hayır, yüz sene kaldın. (İnanmazsan) yiyeceğine ve içeceğine bak; hiç bozulmamış ve bir de merkebine bak. (Böyle yapmamız), seni insanlara bir ibret nişanesi kılmak içindir. Kemiklere bak, onları nasıl yerli yerine koyacak, sonra onlara et giydireceğiz." (Cereyan eden şeyler) ona açıkça belli olunca şöyle demişti: "Biliyorum ki Allah, her şeye kadirdir."

260 İbrahim, "Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster." demişti. Rabbi, "Yoksa inanmıyor musun?" buyurunca, "Hayır inanıyorum; fakat kalbimin huzur bulması için." demişti. (Bunun üzerine Rabbi ona şöyle) buyurmuştu: "Dört kuş al; onları ehlileştirip kendine alıştır; sonra onlardan her bir cüzünü bir dağ üzerine koy; sonra da onları çağır; koşarak sana geleceklerdir. Şunu da bil ki Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir."

258 Ayet-i kerime, Hazreti İbrahim'le delilli hüccetli münakaşaya girişen bir şahsın hâlini aksettirmektedir. Bu şahsın kim olduğu açıklanmamıştır; bununla beraber, ayet-i kerimede ona, "Allah'ın hükümranlık verdiği kimse" olarak işaret edilmiştir ki bunun, İbrahim kavminden puta tapan müşriklerin hükümdarı olduğu anlaşılmaktadır. Tefsirlerde bu şahsın Nemrut olduğu zikredilirse de bunu teyit edecek dinî bir nass mevcut değildir. Hatta Hazreti İbrahim, kavminin ibadet ettiği putları kırdığı zaman, onun ateşe atılıp yakılmasını isteyenlerin başında Nemrut'un bulunup bulunmadığı da kesinlikle bilinmemektedir. Çünkü putların kırılması ve ateşe atılması kıssasının nakledildiği Enbiyâ suresinin 51-70. ayetlerinde de İbrahim'in (as.) muhasımları cemi sigasıyla zikredilmiş, Nemrut'a delalet edecek müfred siga kullanılmamıştır. Şu var ki yukarıdaki ayet-i kerimede, İbrahim (as.) ile Rabbi hakkında münakaşaya giriştiği anlaşılan şahsın, İbrahim'in, hem dilediğine hayat veren, hem de öldüren ve kendisinden başka ilah olmayan Allah'a ibadete ve hiçbir gücü ve kudreti bulunmayan putları da terke davet ettiği bir kral, bir hükümdar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu hükümdar, İbrahim'in (as.) sözlerini gerektiği şekilde anlamamış ve hükümdarlığının kendisine verdiği büyüklenmeyle, Allah'ın hayat veren ve öldüren sıfatlarına kendisinin de sahip olduğu-

nu ileri sürmüştür. Zira bir hükümdar, önce öldürülmesini emrettiği bir şahsı, tam öldürüleceği sırada affederek ona hayat vermiş olur; bir başka şahsın öldürülmesini emretmekle de ona ölüm verir. Kısacası bir kimsenin ölümüne veya hayatını devam ettirmesine sebep olur. Oysa İbrahim (as.), ona, "Rabbim hem diriltir, hayat verir, hem öldürür." dediği zaman, kastettiği mana çok farklıdır ve bu sözüyle ona, kâinatta canlı olarak her ne varsa yoktan var edip onlara hayat veren ve dilediği zaman da onları yok edecek olan bir tek Hâlık'ı hatırlatmıştır. İbrahim (as.), ileri sürdüğü delilin kral tarafından anlaşılmadığını yahut anlaşılmış olsa bile çok basite indirilip aynı işin kendisi tarafından da yapıldığının ileri sürüldüğünü görünce, onun daha kolay anlayabileceği, fakat diğeri gibi basite indiremeyeceği ikinci bir delil ileri sürmüş ve "Allah, güneşi doğudan getirip batıdan batırır. Haydi, sen de bunun aksini yap da güneş batıdan doğsun, doğudan batsın." demiştir. İşte bu delil karşısında hükümdar şaşırıp kalmış ve İbrahim'e (as.) verecek cevap bulamamıştır. Küfredenlerin akıbetleri budur. Zira Allah Teâlâ, gerçeği görmekten ve kendilerini gerçeğe ulaştıracak delilleri anlamaktan uzak duran yahut bunlardan yüz çeviren kimseleri doğru yola iletmez. Onları kendi tağutlarıyla baş başa bırakır; bu tağutlar ise onların kalplerinde belirecek hakikat nurlarını parlamadan söndürür ve onları kendi zulmetleri içine iterler.

259 Allah Teâlâ, Allah'ı inkâr eden bir hükümdarın İbrahim (as.) ile yaptığı bir münakaşada ileri sürülen delil karşısında nasıl acze düşüp kendi zulmeti içinde kaldığını açıklayıp Allah'ın varlığını ispat için zikredilen bu kıssayı, her zaman ve zeminde inkârcıların önüne konulması gereken muhkem bir delil kıldıktan sonra, ikinci bir kıssayla, yukarıda sözü edilen kâfir hükümdarın aksine, gerçeği görüp anlamaya meyyal bir şahsın, öldükten sonra dirilme hususunda kalbine arız olan bir şüpheyi nasıl izale ettiğini ve onu nasıl zulmetten nura çıkardığını göstermiş, aynı zamanda, bu kıssayı da diğeri gibi öldükten sonra dirilmenin hücceti veya kesin delili yapmıştır.

Ayet-i kerimede, bir kasabaya uğrayan ve o kasabanın harap olmuş hâlini görünce, "Allah, bu şekilde harap olup ölmüş bir şehre nasıl yeniden hayat verecek?" diyen bir şahsın kıssası nakledilmiştir. Bu şahsın kimliği ve uğradığı kasabanın adı açıklanmamıştır. Birçok kıssada görüldüğü gibi, hadisenin vuku bulduğu yerin, zamanın ve hadisede işaret edilen şahısların açıklanmaması, Kur'an-ı Kerim'in üslup özelliklerinden biridir. Çünkü kıssanın anlatılmasından maksat, ondan gerektiği şekilde ibret alınmasını sağlamaktır. Hâlbuki kıssaya sokulacak bazı teferruat, bilgi yönünden faydalı görülse bile, zihni meşgul etmesi yönünden kıssadan gerektiği şekilde ibret alınmasını engelleyici bir rol oynar. Bu sebeple Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de hadiseleri daima teferruattan uzak bir şekilde nakletmiştir. Bununla beraber müfessirler, İsrail menşeli haberlere istinaden bu kasabayı ve oraya uğrayan şahsı tespit etmeye çalışmışlar, bazıları bu kasabanın Kudüs, oradan geçen şahsın da peygamber Uzeyr olduğunu söylemişler, bazıları Ermiyâ peygamberden söz ederken, bazıları da onun kâfir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu kıssaların, 256. ve 257. ayetleri teyit için zikredildiği ve Allah'ın, inananları zulmetten nura çıkardığını, tağutların ise inançsızları zulmetleri içinde bıraktığını gösteren birer delil olduğu göz önünde bulundurulursa, yukarıdaki ayet-i kerimede sözü edilen şahsın, Allah'ın kudretini ikrar ile inancını belli etmesi dolayısıyla, onun, zulmetten nura çıkarılmış bir mü'min olduğunu kabul etmek gerekir. Ayet-i kerimeden anlaşılan mana odur ki harap olmuş ve insanları dağılmış bir kasabaya uğrayan şahıs, oranın, önce çatıları çökmüş, sonra da duvarları bu çatılar üzerine yıkılmış perişan hâlini görünce, Allah'ın orayı tekrar nasıl mamur bir hâle getireceği hususunda, içinde hayretle karışık bir şüphe belirmiş, bu şüphe üzerine, Allah Teâlâ da ona bazı gerçekleri göstermek ve kalbinde beliren bu şüpheyi izale etmek,

kısacası şüphenin onu düşürdüğü zulmetten nura çıkarmak için yüz yıl sürecek bir ölüm vermiştir. Ayet-i kerimede o şahsın başına gelen bu hâl ölüm olarak ifade edilmiştir. Fakat bunu, ölü gibi kendinden geçmek, derin bir uykuya dalmak şeklinde açıklamak da mümkündür. Öyle ki yüz yıllık bu süre içinde meydana gelen değişmelerden o şahsın hiç haberi olmamıştır. Hatta yüz yıl sonra, bu derin uykudan uyandığı zaman, yüz yıl uyuduğunun farkına bile varmamıştır. Nitekim kendisine ne kadar uyuduğu sorulunca, bir insanın normal olarak uyuyabileceği kadar uyuduğunu söylemiş ve "Bir gün yahut bir günden daha az." demiştir. Fakat Allah Teâlâ, onu ve onun bu hâlini, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere karşı ikna edici bir delil kılmayı murat etmiş, bu sebeple de ona, yüz sene boyunca ölü gibi kaldığını haber vermiştir. Fakat adamın, "Eğer yüz sene ölü olarak kalmış olsaydım, etlerim çürür, kemiklerim dağılırdı." şeklindeki düşüncesine ve itirazına meydan vermeden, kendisiyle birlikte bozulmamış olan yiyecek ve içeceğine dikkatini çekmiş, ancak yüz sene ölü kalan bir canlının da etlerinin çürüyüp kemiklerinin dağılacağı hususundaki görüşünü doğrulamak, aynı zamanda onu gerçekten yüz sene ölü olarak kaldığına inandırmak için merkebine bakmasını emretmiştir. Ayet-i kerimenin siyakından da anlaşıldığı gibi, bu yüz sene içinde eşeğin etleri çürüyüp dökülmüş; kemikleri de dağılmıştır. İşte hayvan bu hâldeyken, Allah Teâlâ o şahsa hitap ederek, "Kemiklere bak, onları nasıl yerli yerine koyacak, sonra onlara et giydireceğiz." buyurmuştur.

Dağılmış kemikleri bir araya getirmek, sonra üzerlerini etle kaplamak, o kemikleri yoktan var etmekten daha güç değildir. Nitekim Yâsîn suresinin 78-79. ayetlerinde, "Çürümüş olan bu kemikleri kim diriltecek?" diyen bir müşrike karşı Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'i irşat ederek ona şu cevabı vermesini emretmiştir: "Onları ilk defa yaratan diriltecek." Oysa bir şeyi yapmak veya yapamamak yahut zor veya kolay yapmak, mahlukatın noksan sıfatlarına taalluk eden işlerdendir. Allah Teâlâ ise mahlukatın nitelendirildikleri noksan sıfatlardan münezzehtir ve O'nun için güçlük veya kolaylık söz konusu değildir. O, bir şeyin olmasını murat ettiği zaman, ona "Ol!" demesi yeterlidir.

Binaenaleyh yüz sene ölüm uykusunda kaldıktan sonra tekrar kendisine hayat verilen bir şahsın gözleri önünde, çürümüş ve kemikleri dağılmış merkebinin yeniden diriltilmesi, Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretine ve aynı zamanda öldükten sonra insanların kıyamette nasıl diriltileceklerine açık ve kesin bir delil teşkil eder. İşte, harap olmuş kasabayı görüp de Allah'ın bu kasabayı nasıl mamur hâle getireceğini kendi kendine soran ve içinde bir takım tereddütlere yer veren şahıs, yüz sene süren ölüm uykusundan sonra Allah'ın irşadı ve zulmetten nura hidayetiyle gerçeği anlamış ve "Biliyorum ki Allah her şeyi yapmaya kadirdir." demiştir. Bu hadise, kalbine şüphe arız olmuş bir mü'minin, bu şüpheden ancak Allah Teâlâ'nın hidayetiyle kurtuluşunun bir örneğidir.

260 Bunun bir başka örneğini, içerisine şüphe arız olmayan bir mü'minin imanını nasıl teyit ve takviye edildiğini gösteren üçüncü kıssada görmek mümkündür. Bu kıssa, Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini görüp bilmek isteyen İbrahim (as.) ile ilgilidir ve ayet-i kerimede de görüldüğü gibi, Hazreti İbrahim bunu, kalbini mutmain kılmak için istemiştir.

İbrahim (as.) isteğini, "Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster." sözüyle belirtmiştir. Bu söz, Rabbine inanan bir peygamberin, öldükten sonra dirilmekle ilgili bir hususta bilgisini artırmak ve imanını daha da kuvvetlendirmek için edep hudutları içinde Allah'a yönelttiği tabii bir istektir. Bu istekle bir evvelki kıssada harap olmuş kasabayı görünce, "Allah, bu harap olmuş şehri nasıl tekrar mamur hâle getirecek?" diyen şahsın sözleri arasında büyük fark vardır. Öyle anlaşılıyor ki evvelki kıssada Allah'ın ölü bir şehri yeniden diriltmesinden şüpheye düşerek, "Bunu nasıl diriltecek?" diyen ve O'nun kudretini inkâr mana-

sına gelebilecek bir tavır takınan bu şahsın, ayet-i kerimede ismi açıklanmamasına rağmen, ölülerin diriltilmesi hakkında bilgi isteyenin İbrahim (as.) olduğunun belirtilmesindeki başlıca sebep de aralarındaki bu büyük farktır. Nitekim ilk kıssada, Hazreti İbrahim'le Rabbi hakkında münakaşaya girişen ve "Ben de diriltir ve öldürürüm." diyerek ulûhiyet iddiasında bulunan kâfirin de ismi açıklanmamıştır.

Hazreti İbrahim'in ölülerin diriltilişini görme arzusunu açıklaması üzerine Allah Teâlâ ona, "Yoksa inanmıyor musun?" buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın bu sözü, şüphesiz, İbrahim'in (as.) imanındaki noksanlığı tespit için değildir. Zira onun imanının derecesi, Allah Teâlâ'nın elbette meçhulü değildir. Keza yukarıdaki ilk kıssada İbrahim (as.) Rabbi hakkında münakaşaya girişen şahsa karşı ölülere hayat verip, canlılara da ölüm verenin Allah olduğunu müdafaa eden de İbrahim (as.) idi ve Allah Teâlâ onun bu hususlaki imanını yukarıdaki ilk ayetle tespit etmişti.

Allah Teâlâ'nın İbrahim'e (as.), "Yoksa inanmıyor musun?" sözünde, insanların oluş ve yaratılış hakkında bilmeleri caiz olan ve olmayan hususlarda onu irşat etmek manası vardır. Zira bir insanın, peygamber de olsa bir takım ilahî sırları bilmesi mümkün değildir. Eğer iman, bu sırların bilinmesiyle gerçekleşecek olsaydı, ona iman demek mümkün olmazdı. Oysa insan, bu dünyaya mücadele için gönderilmiş ve imanını, kendi gözleriyle görmediği ve mahiyetini bilmediği bir takım ilahî sırlara ancak bu mücadeleden sonra inanarak kazanmakla görevlendirilmiştir. Bu bakımdan insanın, yaratılışındaki sebep ve hikmeti bilmesi ve Allah'tan kendisine öğretmesini istediği şeylerin hududunu iyi tayin etmesi lazımdır. İşte Allah Teâlâ'nın İbrahim'e (as.), "Yoksa inanmıyor musun?" sözünde böyle bir irşat manası vardır ve diğer Müslümanların da bu irşattan kendilerine düşen payı almaları gerekir.

Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen bir hadiste Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "İbrahim Rabbine, 'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster.' deyip de, 'Yoksa inanmıyor musun?' cevabını aldığı sıradaki hâli eğer şüphe sayılırsa, biz bu şüpheye ondan daha layığız." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V. 163; Müslim, *Sahîh*, IV. 1839). Bu hadis de İbrahim'in (as.) öldükten sonra dirilme hususunda şüpheye düşmediğini ve dirilmeyi görme isteğinin böyle bir şüphe eseri olmadığını beyan eder. Bu istek, ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi, sadece kalbin mutmain olması içindir. Nitekim böyle olduğu içindir ki Allah Teâlâ İbrahim'in (as.) bu isteğini reddetmemiş, aksine istediği şeyi ona göstermek için dört kuş almasını, onları ehlileştirip kendisine alıştırmasını, sonra onlardan her bir cüzünü bir dağın tepesine bırakmasını, sonra da onları çağırmasını emretmiş, bu çağırışla hepsinin koşup gelecekleri bildirmiştir.

Ancak ölülerin diriltilmesiyle ilgili olarak, Allah Teâlâ'nın İbrahim'e (as.) gösterdiği bu yolun manası, müfessirler arasında iki değişik şekilde tefsir edilmiştir. İlk müfessirler, umumiyetle, emri, dört kuşu doğrayıp parçalamak ve her bir parçayı bir dağa koymak manasında anlamışlar, sonra da İbrahim'in (as.) bu işi yaptığını ileri sürmüşlerdir. Diğer bazı müfessirler ise –bunların başında meşhur Mutezili Ebû Müslim el-Isfahânî vardır– ayet-i kerimede ne kuşların parça parça edileceklerine delalet eden bir emir ve ne de İbrahim'in bu emri yerine getirdiğini gösteren bir ibare bulunduğunu ve dolayısıyla bunun bir misal olarak zikredildiğini söylemişlerdir. Buna göre ayet-i kerimeyi şöyle açıklamak mümkündür: Dört kuş al; bunları ehlileştir ve kendine alıştır. Sonra bu kuşlardan her birini bir dağa koy. Çağırdığın zaman, sana alışık oldukları için uçarak gelirler. İşte bu misalde olduğu gibi, Allah Teâlâ bir ölünün dirilmesini murat ettiği zaman, tıpkı yaratılışın başlangıcında olduğu gibi, kemikler çürümüş, etler dökülüp toprağa karışmış olsa bile onlara, "Dirilin!" (kûnû ahyâ) emrini vermesi yeterlidir. Ölünün bütün cüzleri, kuş misalinde

olduğu gibi, yaratıcılarından gelen bu davete hemen icabet eder ve yeniden hayata döner.

Ayet-i kerimenin tefsiri hakkında ileri sürülen bu iki farklı görüşten herhangi birini tercih etmeksizin, her ikisinin de doğru olabileceğini burada belirtmek gerekir. Her ne kadar ayette İbrahim'in kuşları parçalaması için açık bir emir ve onun da bu emre uyarak onları parçalayıp her bir parçayı ayrı ayrı dağlara bıraktığına dair herhangi bir beyan mevcut değilse de ayetin siyakı, ölülerin nasıl diriltildiğini görmek isteyen İbrahim'e (as.), bunun gösterilmesi murat olunduğu takdirde en ikna edici yolun şu olduğuna şüphe yoktur: Parça parça doğranmış ve her bir parçası bir dağa bırakılmış kuşların, İbrahim'in (as.) daveti üzerine, her kuşa ait parçaların bir araya gelip onun davetine icabet etmeleri ve uçarak yanına gelmeleri... Bu, şüphesiz Allah Teâlâ'nın yeryüzünde cari olan sünnetine aykırı bir hadisedir. Fakat bazı hallerde ve özellikle peygamberleri eliyle Allah'ın sünnetine aykırı hadiseleri yarattığını da hiçbir mü'min inkâr edemez. Mucize denilen bu gibi hadiselerin faili Allah Teâlâ'dır ve O'nun iradesi taalluk ettiği zaman, insanları dehşete düşüren hadiselerin vuku bulmasını tabii saymak gerekir. Bu bakımdan parçalanmış kuşların yeniden bir araya gelip dirilmeleri, İbrahim'e (as.) gösterilen mucizelerden biri sayılmalıdır. Ancak bu mucizenin vukuu ayet-i kerimede açıklanmamıştır. Başta Ebû Müslim olmak üzere daha sonraki müfessirleri, hadisenin bir misal olarak zikredildiği görüşüne sevk eden sebep de budur. Biz bu hususta, doğrusunu Allah bilir, demekle yetineceğiz. Ayet-i kerimenin son ibaresinde de belirtildiği gibi, bütün işlerinde yegâne galip, hiçbir şey karşısında mağlup olmayan, yaptığı her işi bir hikmetle yaptığı için öldükten sonra dirilmeyi de yaratma fiilinin hikmetine uygun kılan yalnız Allah'tır.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde mü'minlerin dostu olduğunu, kalplerine herhangi bir şüphe arız olsa bile onları doğruya irşat ederek zulmetten nura çıkardığını, buna karşılık Allah'tan yüz çevirenleri kendi tağutlarıyla baş başa bıraktığını bildirip bunu akıl sahiplerinin ibret almaları için zikrettiği üç değişik kıssayla beyan ettikten sonra, daha önce birçok defalar emrettiği Allah yolunda mal sarfına tekrar dönmüş ve konuyu, önemi dolayısıyla daha geniş bir şekilde vazederek şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ
حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا
يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾
قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا
صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ
بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهٗ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيلٍ وَّاَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۙ لَهٗ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ ۙ
وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهٗ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ ۚ فَاَصَابَهَآ اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ ۗ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ
الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا
لَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ ۖ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّآ اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ ۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ
غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾ اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَاْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ ۚ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا ۗ
وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَّشَآءُ ۚ وَمَنْ يُّؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ
اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾ وَمَآ اَنْفَقْتُمْ مِّنْ نَّفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِّنْ نَّذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهٗ ۗ وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ
﴿٢٧٠﴾ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ ۖ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِّنْ
سَيِّـَٔاتِكُمْ ۗ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾ لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَّشَآءُ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا
مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ ۗ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ اللّٰهِ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُّوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ
﴿٢٧٢﴾ لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْاَرْضِ ۖ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَآءَ
مِنَ التَّعَفُّفِ ۚ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰهُمْ ۚ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾
اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَّعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

261 Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her bir başakta yüz (hububat) tanesi bulunan bir tanenin durumu gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir ve Allah, ihsanı bol, her şeyi hakkıyla bilendir.

262 Allah yolunda mallarını sarf edenler, sonra da sarf ettiklerini minnet ve eziyet (vesilesi) kılmayanlar, işte onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve mahzun olacaklar da onlar değildir.

263 İyi bir söz ve bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah, (kullarının verecekleri sadakadan) müstağnidir, Halîm'dir.

264 Ey iman edenler! İnsanlara gösteriş olsun diye malını sarf eden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakıp eziyet vermekle iptal etmeyin. (Gösteriş için sadaka verenin) durumu, üzerinde (bir miktar) toprak bulunan bir kayanın durumu gibidir ki ona şiddetli bir yağmur isabet edince, toprak o kayayı çırılçıplak bırakıverir. (İşte böyleleri) kazanç olarak hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfir olanlara hidayet etmez.

265 Mallarını Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak ve içlerindeki imanı sağlamlaştırmak için sarf edenlerin durumu ise bir tepe üzerindeki bahçenin durumu gibidir ki oraya şiddetli bir yağmur isabet edince meyvelerini iki kat verir; şiddetli yağmur isabet etmezse de çisinti ona yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

266 İçinizden herhangi biri, kendisine ihtiyarlık çökmüş, (çalışıp kazanamayan) zayıf çocukları olduğu hâlde, (ağaçları) altından ırmaklar akan, içinde kendisine ait her çeşit meyveler bulunan hurma ve üzüm bahçesine, ateşle karışık bir kasırganın gelmesini ve o bahçenin yanmasını ister mi? İşte Allah, ayetlerini, düşünesiniz diye böyle açıklıyor.

267 Ey iman edenler! (Sadaka olarak) gerek kazandıklarınızın ve gerekse yerden sizin için çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Gözü kapalı olmadıkça alıcısı olmayacağınız malın kötüsünü sadaka olarak vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah, (sizin vereceğiniz şeylerden) müstağnidir; hamd edilmeye asıl layık olan da O'dur.

268 Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği emreder. Allah ise, size günahtan bağışlama ve bolluk vaat ediyor. Allah, ihsanı geniş olan ve her şeyi hakkıyla bilendir.

269 O, hikmeti dilediği kimseye verir; kime de hikmet verilmişse pek çok hayır verilmiş demektir. Akıl sahiplerinden başkası (bunu) düşünmez.

270 Nafaka veya adaktan her ne vermiş veya adamışsanız, Allah muhakkak onu bilir. Zalimlerin hiçbir yardımcıları yoktur.

271 Eğer sadakaları aşikâre verirseniz, bu iyidir ve fakat onu gizleyip de fakirlere verirseniz, sizin için daha iyidir. Allah, bununla günahlarınızdan bir kısmını örter. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

272 (Ey Muhammed!) Onları hidayete erdirmek senin üzerine borç değildir; fakat Allah dilediği kimseye hidayet eder. Sadaka olarak sarf ettiğiniz her şey sizin kendiniz içindir. Zaten siz, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için sarf edersiniz. Sadaka olarak her ne sarf etmişseniz, haksızlığa uğratılmaksızın aynen size verilecektir.

273 (Sadaka), Allah yolunda (kendilerini) hapsetmiş, kazanç için yeryüzünde dolaşamayan, iffetleri dolayısıyla (isteyemedikleri için) cahilin kendilerini zengin sandığı, senin de simalarından tanıdığın, yüzsüzlük edip insanlardan istemeyen fakirler içindir. Sadaka olarak verdiğiniz her şeyi Allah hakkıyla bilendir.

274 Gece ve gündüz, gizli ve aşikâre olarak mallarından sarf edenler, işte onlar için Rableri katında mükâfatları vardır; onlara korku yoktur ve mahzun olacaklar da onlar değildir.

Allah Teâlâ önceki ayetlerde, gerek sadaka gerekse zekât olarak Allah yolunda mal sarfını çeşitli vesilelerle emretmiş, bir taraftan hangi maksatlar için mal sarfının gerekli olduğunu açıklarken, bir taraftan da bunun insana kazandıracağı hudutsuz mükâfatı beyan etmişti. Mesela 195. ayette, "Allah yolunda malınızı sarf edin. Kendinizi tehlikeye atmayın." emrini, haram aylarda saldırıda bulunan düşmana karşı misliyle mukabele emrinden sonra zikretmiştir ki buradaki sadaka emrinin, savaşın gerektirdiği masrafları karşılama maksadına matuf olduğu anlaşılır. Buna mukabil 215. ayette, "ne sarf edeceklerini" soranlara karşı verilen cevapta, sadakanın, anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, düşkünlere ve yolda kalmışlara verilmesi emredilmişti. Ancak bu emirden önce, inançsızlara dünya hayatının süslü gösterilmesinden ve insanların tek bir ümmet

oldukları hâlde haset ve ihtiras sebebiyle ihtilafa düşüp bölünmelerinden söz edilmesi, sadaka vererek mal sarfının, insan benliğini kaplayan mal hırsını kırmak ve dünya süsüne aldanmamak gerektiğini zihinlere yerleştirmek gayesine yönelik olduğunu gösterir. 219. ayette ise içki ve kumar hakkında Hazreti Peygamber'e yöneltilen soruyla birlikte, sadaka olarak ne vereceklerini soranlara verilen cevapta da, "İhtiyaç fazlası." denilmiştir ki bununla, birbirinden farklı iki grup insanın mukayese edilmesi imkânı sağlanmış olmaktadır. Filhakika bir grup, mallarını kendileri için faydasından çok zararı olan, kendilerine sevap değil günah kazandıran, suça teşvik eden ve ileride "pislik" olarak nitelendirilip haram kılınacak olan içki ve kumar için hesapsız para ve mal sarf ederken, diğer grup bunu, Allah yolunda, ihtiyaç içinde kıvranan bir din kardeşinin acısını hafifletmek yahut umumun faydalandığı bir müesseseye bağışlayarak bütün insanlara yardım elini uzatmış olmak için sarf etmektedir. Bu iki grup insan arasındaki farkı görmek, içki ve kumarla mal sarfı hakkında vaki olan soruların ve cevapların tek bir ayet içinde birleştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Nihayet 245. ayette, Allah yolunda mal sarfı, Allah'a ödünç verilmiş bir mal olarak nitelendirilmiş ve Allah'ın bu ödüncü kat kat fazlasıyla ödeyeceği beyan edilmiştir ki bu ayetin, hemen savaş emrini getiren ayetten sonra yer alması da Allah yolunda mal sarfının, savaş masraflarını karşılamak maksadına matuf olduğunu gösterir.

Yukarıda birbiri arkasına gelen 14 ayette ise yalnız Allah yolunda mal sarfından söz edilmiş, çeşitli misallerle onun fazileti, sadaka vererek malını sarf eden kimseye sağladığı faydalar, Allah'ın rızasını kazanmak için mal sarf edenlerle, mal sarf etmiş gibi görünüp göz boyayan ve riyakârlık yapanların durumları, kendilerine verilse almayacakları derecede kötü olan malın sadaka olarak verilmemesi, fakirlik korkusuyla sadaka vermekten kaçınılmaması, verilen sadakanın, alanı minnet altında bırakmak ve ona eziyet etmek için vesile kılınmaması gibi meseleler mufassal bir şekilde anlatılmış ve hükümler getirilmiştir. Kısacası Allah yolunda mal sarfı, yukarıdaki ayet-i kerimelerde, yoksulları zenginlerin himayesinde, aç ve çıplak kalmak korkusundan uzak, bütün fertleri birbirine kenetlenmiş tuğlalar gibi el ele ve gönül gönüle verip her çeşit tehlike karşısında yıkılmaktan endişesiz, sağlam ve güçlü bir toplum meydana getirmenin ilk şartı olarak gösterilmiştir. Bu, şüphesiz Allah Teâlâ'nın mü'minler üzerindeki rahmetinin ne kadar geniş olduğunun ve onları başıboş bırakmayıp dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için onlara nasıl doğru yolu gösterdiğinin apaçık delilini teşkil eder. Aynı zamanda şuna da delalet eder ki bir toplumun aç ve çıplakları giderek artar ve avuç açıp dilenmek için sokaklara dökülür yahut gayr-i meşru yollarla karınlarını doyurmaya kalkışırlarsa, Allah'ın irşadına kulak asmayan o toplum için tehlike yaklaşmış ve patlama noktasına gelinmiştir. Bu da Allah'ın böyle toplumlara dünyada takdir ettiği zillet ve meskenetle sonuçlanan büyük bir cezadır. İşte, Allah yolunda mal sarfıyla ilgili ayetlerde Allah Teâlâ, bu gerçeği gözler önüne sermiş ve şöyle buyurmuştur:

261 Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her bir başakta yüz (hububat) tanesi bulunan bir tanenin durumu gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir ve Allah, ihsanı bol, her şeyi hakkıyla bilendir.

262 Allah yolunda mallarını sarf edenler, sonra da sarf ettiklerini minnet ve eziyet (vesilesi) kılmayanlar, işte onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve mahzun olacaklar da onlar değildir.

263 İyi bir söz ve bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah, (kullarının verecekleri sadakadan) müstağnidir, Halîm'dir.

264 Ey iman edenler! İnsanlara gösteriş olsun diye malını sarf eden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakıp eziyet vermekle iptal etmeyin. (Gösteriş için sadaka verenin) durumu, üzerinde (bir miktar) toprak bulunan bir kayanın durumu gibidir ki ona şiddetli bir yağmur isabet edince, toprak o kayayı çırılçıplak bırakıverir. (İşte böyleleri) kazanç olarak hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfir olanlara hidayet etmez.

261 Allah yolunda sadaka vererek mal sarf etmek, kalbe yerleşmiş imanın en önemli tezahürlerinden biridir. Namaz ve oruç gibi ibadetler de imanın birer tezahürü sayılırsa da bazı insanlar, çok defa tembelliklerini yenerek inançlarının gereği olan bu ibadetleri yaparlar da canlarının yongası saydıkları mallarını başkasına vermek istemez, verdikleri zaman zarar edeceklerini zannederler. Onlara göre namaz ve oruç gibi ibadetlerin mala dokunan herhangi bir zararı yoktur. Oysa gerçek iman, Allah'ın bazı emirlerine uymak, bazılarından da yüz çevirmek değil, bütün emirlerine aynı derecede ve sırf O'nun rızasını kazanmak için uymaktır. Bu sebepledir ki Allah yolunda mal sarf etmek, gerçek imanın en mühim tezahürü sayılır.

Diğer taraftan, Allah'ın rızasını kazanmak için malını dağıtan kimse, zarar edecek değil, aksine verdiğinin kat kat fazlasını alacaktır. İşte bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ buna şehadet etmiş ve bir hububat tanesini misal göstererek Allah yolunda mal sarf edenin kazancını bu tanenin kat kat fazlasıyla değerlendirmiştir. Bu misal, aklını kullanıp düşünebilenler için ne kadar açık ve ibret vericidir. Bir kimse düşünün ki riyadan veya minnet altında bırakmak yahut eziyet etmek maksadından uzak, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için bir buğday tanesini sadaka olarak vermiş. İşte bu tanenin ona getireceği kazanç, ayet-i kerimede zikredilen rakamlara göre, verdiğinin yedi yüz katıdır. Çünkü toprağa atılan bir tane, en azından yedi başak verir ve her bir başakta yüz tane bulunursa, yedi başağın verdiği tane miktarı yedi yüze ulaşır ki bu, bir buğday tanesinin ekiciye getirdiği kazançtır. Allah Teâlâ, Allah yolunda mal sarf edenin kazancını bu misalle belirttikten sonra, "Allah, dilediğine kat kat verir." buyurmuştur ki bu ifadeyi, verilen sadakanın, sahibine onun yedi yüz katını kazandıracağı manasında değil, dilediği kimse için Allah'ın onu daha da artıracağı manasında anlamak gerekir. Zira tecrübeler göstermiş ve ziraat mütehassısları teyit etmişlerdir ki bazen bir buğday tanesi kırka, hatta yüze varan başak vermiştir. Bu, şüphesiz ekicinin toprağa attığı tohuma ve tohumu attığı toprağa gösterdiği ihtimamın bir neticesidir. Bu bakımdan ayet-i kerimeyi, sadece sadaka verip onun yedi yüz katı kazancı beklemek manasında değil, ekicinin tohuma ve toprağa gösterdiği ihtimam gibi, verilen sadakaya ve onu alan kimseye de aynı ihtimamın gösterilmesi gerektiğini bu mana içinde düşünmek icap eder.

262 Nitekim ayetin sonunda, Allah'ın kullarına ihsan ettiği nimetlerin herhangi bir miktarla tahdit edilemeyeceğine ve bu hudutsuz nimete layık olanları O'nun hakkıyla bildiğine işaret edildikten sonra, onu takip eden ayette, verilen sadakanın şartı açıklanmış ve ancak bu şarta uygun olarak verilen sadakaların sahibine kazanç getireceği bildirilmiştir. Bu şart, Allah yolunda malını infak eden kimsenin, infaktan sonra, verdiklerini başa kakmamak ve eziyete vesile kılmamaktır ki sadaka verenler bu şarta ihtimam gösterdikleri takdirde, dünyada, verdiklerinin kat kat fazlasını kazanacakları gibi, ahirette de Rableri katında bunun mükâfatını ayrıca göreceklerdir. Bunlar, hem azap korkusu çekmeyecekler, hem de Allah yolunda mal sarf etmekten kaçıp cimrilik edenlerin, Rableri huzurunda duydukları hüznü duymayacaklardır.

263 Oysa öyle kimseler vardır ki Allah yolunda mal sarf etmek gayesiyle birisine bir şeyler verir, sonra da o kimseye karşı, onunla olan münase-

betlerinde, kendilerine borçlu imiş gibi tavır takınırlar. Ona söyledikleri sözlerle veya yapmasını istedikleri bir işin teklifiyle bu tavırlarını hissettirirler ve demek isterler ki "Ben sana hiç yoktan şu kadar mal veya para verdim. Öyleyse sen de sözümü dinle, şu işi yap." İşte, hem bir evvelki ayette, hem bu ayette geçeri *menn* kelimesi bu manada kullanılmıştır. Bu kelime, yapılan bir iyilik dolayısıyla, bu iyiliğin yapıldığı kimseye minnet borcu yüklemek demektir. Ayet-i kerimede geçen *eza* kelimesi ise, *menn* kelimesine nispetle daha umumi bir manaya sahiptir ve yapılan iyiliği açıkça ve tekrar tekrar yüze vurmaktır ki bazen bu iyiliğe muhatap olan kimseyi, iyiliği yapana karşı isyana sevk eder ve "Al, verdiğin malı başına çal; eksik olsun..." dedirtir. İyilik yapılan kimseye, gerek minnet borcu yüklemek ve gerekse bu iyiliği onun başına kakarak dünyanın en büyük eziyetini yapmak, iyiliğin dünyada sağlayacağı kazancı ve ahirette kazandıracağı sevabı iptal eden davranışlardır. Bu çeşit iyilikler, çorak toprağa gayesiz atılmış hububat tohumu gibidir ve böyle bir tohumdan nasıl tek bir başak bile almak mümkün değilse, Allah yolunda iyilik yaptığını ileri sürüp de arkasından minnet borcu yükleyen ve başa kakarak eziyet eden kimselerin iyilikleri de iyilik yapana hiçbir kazanç sağlamaz. İşte bu sebepledir ki yardıma ve başkalarının sadakalarına muhtaç bir fakire bir şeyler verilmese bile, güzel sözler söyleyip gönlünü almak, istemek durumunda kalmışsa, istemenin kendisine verdiği utancı ve sıkıntıyı giderecek sözlerle onu teselli etmek, onu istemeye sevk eden sebepleri düşünerek bağışlamak ve kusurunu örtmek, sadaka verip de bunu minnet ve eziyet vesilesi kılmaktan çok daha hayırlıdır. Çünkü öyle durumlar olur ki insan, bir fakire yardım etmek yahut bir hayır kurumunun faaliyetlerine bir kaç kuruşla katılmak istediği ve bunu sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yapmayı düşündüğü hâlde, üzerine borç olan ailesinin nafakasını güçlükle temin edebildiği durumlarda, bu isteğini yerine getiremez. İşte böyle bir zamanda kendisinden bir şeyler isteyen bir fakir çıkarsa, onu eli boş döndürmek zorunda kalır. Fakat biraz önce de belirttiğimiz gibi, onu güzel sözlerle ve hayır duasıyla geri çevirirse, yine de eli boş çevirmiş sayılmaz. Yahut bir hayır kurumundan gelen yardım talebine karşılık, yardım edemese bile, yaptıkları hayırlı işlerde onlara başarı dilemekle, onları ve yardım edenleri teşvik etmekle üzerine düşen görevi kudreti nispetinde yapmış olur. Bu iyi niyeti ona sevap kazandırdığı hâlde, sırf başkasını minnet altında bırakmak, ona eziyet etmek ve yaptığı işle gururlanmak için sadaka veren kimse, bu hareketleriyle sevap yerine günah kazanır ve bu yüzden Allah'ın cezasına müstahak olur. Böyleleri düşünmezler ki Allah, hiç kimsenin sadakasına muhtaç değildir. Eğer O, Allah rızası için sadaka vermeyi emretmişse, bu, kendisinin o sadakaya ihtiyacından değil, kullarına, verdikleri sadaka vesilesiyle sevap kazandırmak ve toplumu ıslah içindir. Çünkü toplumlar, ancak fertleri arasındaki yardımlaşmayla güçlenir. Yardımlaşma, fertler arasındaki sevginin, saygının, birlik ve beraberliğin başlıca temelini teşkil eder. Yukarıda da açıklandığı gibi, bazılarının maddi yardım yapmaları mümkün olmasa bile, güzel sözlerle gönül almalarının bu yardımlaşmaya katılmak manasına gelmesi de bundandır. Allah Teâlâ'nın kendi yolunda mal, eğer bu olmazsa güzel söz sarfını emretmesinin sebebi de budur. Mü'minlerin bu gerçeği gözden uzak tutmamaları ve hayra yönelik amellerini kötü ve çirkin davranışlarla heder etmemeleri gerekir. Şu husus da unutulmamalıdır ki Allah, her kötü davranışı, onun hemen akabinde cezalandırmaz; çünkü O, Halîm'dir; bu sıfatıyla günahkâr kullarına mühlet verir ve onların doğru yolu bulmalarını bekler. Fakat O'nun kulları hakkındaki bu muamelesi, kulları tarafından yapılan kötü işlerin cezasız kalacağı manasında anlaşılmamalı ve bu işlerin yapılmasında ısrar edilmemelidir. Zira hiçbir suç cezasız kalmaz.

264 Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimelerde, sırf Allah rızası için mal vererek yapılan ve arkasından minnet ve eziyet getirmeyen iyiliklerin faziletini beyan edip imkânsızlık sebebiyle maddi iyilik yapılamasa bile, güzel sözün ve bağışlamanın, minnet ve eziyete yol açan maddi iyiliklerden daha hayırlı olduğunu bildirdikten sonra, mü'minlere hitap ederek, onları, minnet ve eziyetle sadakalarının kendilerine kazandıracağı sevabı heder etmekten menetmiş ve "Ey iman edenler! İnsanlara gösteriş olsun diye malını sarf eden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakıp eziyet vermekle iptal etmeyin." buyurmuştur. Bu hitap, bir lokma yiyecek bulsa, belki açlık sebebiyle ölümden kurtulacak olan bir düşküne yardım edip de arkasından ona minnet borcu yükleyecek ve eziyet edecek olan zenginin ne büyük bir sorumluluk altına girmiş olduğunu göstermeye yeterlidir. Nitekim ayet-i kerimede böyle bir davranış içine girmiş olan zenginler, sırf başkalarının gözünü boyayıp kandırmak ve kendini halk nazarında "fakir babası" göstermek için malını dağıtan, Allah'a ve ahiret gününe de inancı ve imanı olmayan kimseye benzetilmişlerdir ki bunun, onlara ne büyük bir vebal yüklediği meydandadır. Zira Allah'a ve ahiret gününe inancı olan bir kimse, bir başkasına yaptığı iyiliği, Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir gayeye yöneltemez. Eğer bu işi gösteriş için, başkalarının gözünü boyamak veya yardım ettiği kimseye minnet yüklemek için yaparsa, Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı için yapmış olur. Mürai ve münafık kimselerin hâli ise üzeri toprakla örtülü bir kayanın hâlinden farksızdır. Şiddetli bir yağmur, nasıl bu kayanın üzerindeki toprağı alıp götürür ve onu çıplak bir taş parçası hâline getirirse, başkalarını kandırmak için mal sarf eden mürailer de kıyamet günü, halk nazarında kazandıkları "fakir babası" unvanının yok olup gittiğini ve kendilerine sevap kazandıracak amelin, aslında gösteriş için yapılmış bir takım oyunlar olduğunun anlaşıldığını göreceklerdir. Böyleleri, dünya ve ahirette, Allah rızası için değil, sırf gösteriş için yaptıkları işlerden hiçbir kazanç elde edemeyeceklerdir. Tıpkı kaya üzerindeki toprağa ekilmiş tohumun, şiddetli bir yağmur altında toprakla birlikte sürüklenip gitmesi ve bütün gayretlerin ileride alınacak mahsulle birlikte boşa çıkması gibi, gösteriş için yapılan iyilikler de boşa gidecektir. İşte iyilik yapıp, arkasından bunu minnet ve eziyete vesile kılanlar da böyledir. Onlar da gösteriş için iyilik yapan mürailer gibi Allah'a ve ahiret gününe inanmamışlar ve bu inançsızlıkları, onları, iyiliklerini minnet ve eziyetle heder edecek davranışa sürüklemiştir. Allah, şüphesiz, kâfir olanları doğru yola iletmez. Zira insanın, yaptığı işi ihlasla ve sırf Allah için yapmasını sağlayan yegâne unsur, kalbindeki imandır. Eğer bu iman olmazsa, o insandan Allah'ın rızasını kazanmak için hayırlı amel beklemek nasıl mümkün olur?

Hazreti Peygamber Müslim tarafından nakledilen bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Üç çeşit insan vardır ki Allah, kıyamet günü onlarla konuşmaz; onlara bakmaz; onları temize çıkarmaz. Onlar için çok acı bir azap vardır. Hazreti Peygamber, Bakara suresinin 174, Âl-i İmrân suresinin 77. ayetlerinde yer alan bu ibareleri üç defa tekrarlamış, kendisine bu üç çeşit insanın kimler olduğu sorulunca da şöyle buyurmuştur: Büyüklenerek elbiselerini yere kadar salıverenler, verdikleri şeyi başa kakanlar ve yalan yeminle ticaret mallarına sürüm sağlayanlar." (Hadis için bkz. Müslim, Sahîh, I. 102).

Hâlbuki mallarını sırf Allah'ın rızasını kazanmak ve kalplerindeki imanı kuvvetlendirmek için verenlerin durumu böyle midir? Elbette böyle olması mümkün değildir. Nitekim Allah Teâlâ, onların durumlarını da bir misalle açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

[265] Mallarını Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak ve içlerindeki imanı sağlamlaştırmak için sarf edenlerin durumu ise bir tepe üzerin-

deki bahçenin durumu gibidir ki oraya şiddetli bir yağmur isabet edince meyvelerini iki kat verir; şiddetli yağmur isabet etmezse de çisinti ona yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

266 İçinizden herhangi biri, kendisine ihtiyarlık çökmüş, (çalışıp kazanamayan) zayıf çocukları olduğu hâlde, (ağaçları) altından ırmaklar akan, içinde kendisine ait her çeşit meyveler bulunan hurma ve üzüm bahçesine ateşle karışık bir kasırganın gelmesini ve o bahçenin yanmasını ister mi? İşte, Allah, ayetlerini, düşünesiniz diye böyle açıklıyor.

265 Yukarıdaki ayet-i kerimede de açıklandığı gibi, mallarını, sırf Allah'ın rızasını kazanmak ve böylece kalplerindeki imanı daha da kuvvetlendirmek için verenlerin durumu, kaya üzerindeki toprağı görüp de oraya tohum ekenlerin durumundan çok farklıdır. Aksine onlar, bir tepe üzerinde toprağı yumuşak ve verimli bir bahçe sahibi gibidirler. Bu bahçeye ne kadar şiddetli yağmur düşerse düşsün, toprağı söküp götüremez. Fakat toprak, üzerine düşen yağmurdan alacağı kadarını alır, fazlasını diplerine gönderir. Bu şekilde, bahçe yeteri kadar sulandığı için meyvesini de kat kat artırarak verir. Şiddetli yağmur düşmese bile, zaman zaman gelen çisintiler, onun meyve vermesine ve sahibine kazanç sağlamasına yeter. İşte mallarını yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için verenler de bu bahçe sahibi gibidirler. Amelleri onlara daimî bir kazanç sağlar ve verdiklerini kat kat alırlar. Allah, şüphesiz, kimin ne yaptığını hakkıyla görür ve ihlasla yapılmış iyi amel sahiplerini mükâfatlandırır.

Ayet-i kerimede *min enfusihim şeklinde* buyurulmak suretiyle Allah yolunda mal sarf edenlerin, imanın belirli bir mertebesinde kalplerini sağlamlaştırmış olacaklarına işaret edilmiştir. Zira ibaredeki min harfi, bir şeyin bazısına, bir kısmına delalet eder ve Allah rızası için malını sarf eden kimse, nefsinin bir kısmında imanı sağlamlaştırmış olur. Çünkü mal sarf etmek, sair ibadetlere göre nefse çok daha ağır ve güç gelen bir iştir. Fakat Allah rızası için mal sarf etmek yanında, onun kadar ağır ve güç olan bir iş daha vardır ki o da yine Allah rızası için can vermektir.

Nefis, Allah yolunda mal ve can vermekle tam mutmain olur ve iman kemal derecesini bulur. Nitekim Allah Teâlâ, Hucurât suresinin 15. ayetinde şöyle buyurmuştur: "Mü'minler, ancak, Allah'a ve Resulüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen ve hem mallarıyla, hem canlarıyla Allah yolunda savaşan kimselerdir. imanlarında sadık olanlar da işte bunlardır."

266 İmanın hududu ve şartları bu kadar açık ve belirli iken, içinizden herhangi birini düşünün ki yaşı ilerlemiş ve kendisinde çöküntü alametleri iyice görülmeye başlamış... Çalışıp kazanmaktan ve karnını doyurmaktan âciz düşmüş... Çocukları ise ona bakamayacak kadar küçük ve zayıf... Ancak bu ihtiyar öyle bir bahçenin sahibi ki belki yukarıdaki ayette tasvir edilen bir tepe üzerinde ve yağmuru az da alsa çok da alsa, verimi bol. Fakat bu ayet-i kerimedeki tasvire göre, bir hurma ve üzüm bahçesi olmakla birlikte, içinde çeşit çeşit meyve veren başka ağaçlar da var; bu ağaçların altında ise onları sulayan ırmaklar... Ve ihtiyar bütün geçimini bu bahçeden sağlamakta. İşte hâl böyleyken, bu ihtiyar, bir gün ateş yüklü bir kasırganın gelip de geçim kaynağı olan bu bahçeyi yakıp kül etmesini, kendisini ve çocuklarını aç ve çıplak bırakmasını ister mi? Bunu, şüphesiz hiç kimse istemez. Bununla beraber, mallarını gösteriş için verenlerin yahut verdikleri malı minnet ve eziyet için vasıta kılanların hâli, kendisini ve çocuklarını aç ve çıplak kalmaktan koruyup dururken ateşli bir kasırgayla yanıp kül olan yahut susuz kalıp kuruyan böyle bir bahçe sahibinin hâlinden farklı değildir. Zira bu gibi kimseler, hiç kimseden yardım ve şefaat göremeyecekleri, hiç kimseye dertlerini anlatamayacakları ve kendilerini kurtarmak için fidye

bile veremeyecekleri kıyamet günü, en çok muhtaç oldukları sevabın, dünyadaki kötü amelleriyle heba olup gittiğini göreceklerdir. Çünkü onlar, ne kadar sadaka vermiş olurlarsa olsunlar, onu Allah için değil, sırf kendilerine daha çok menfaat temini maksadıyla, gösteriş için yahut başkalarına eziyet olsun diye verdiklerinden, kazanacakları sevabı kendi elleriyle iptal etmişlerdir. İşte bu hâldeyken duyacakları pişmanlık son derece acı olacaktır, amma bu pişmanlık, görecekleri azabı hiç hafifletmeyecektir.

İşte, Allah Teâlâ, ayetlerini bu şekilde açık ve seçik misaller ve kesin delillerle öyle açıklar ki insanın bunları anlaması için mutlaka âlim ve üstün zekâ sahibi olması şart değildir. Kendisine az veya çok akıl verilmiş her insan, misallerle açıklanan bu ayetleri kolayca anlayabilir ve bunlar üzerinde düşünüp onlardan ibret alarak hâl ve hareketlerini bir düzene sokabilir. Zaten Allah, bütün ayetlerini, insanlar, üzerlerinde düşünüp de ibret alsınlar ve doğru yolu bulsunlar diye indirmiştir.

O hâlde bütün mü'minlerin, akıllarını kullanarak ve Allah'ın kendilerine indirdiği ayetleri düşünüp onlardan ibret alarak, yaptıkları işleri yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için yapmaları, başka maksatlarla yapılacak iyiliklerin ise kazanılacak sevabı yok edeceğini bilmeleri gerekir. Bunun yanında bilmeleri gereken bir husus daha vardır ki Allah Teâlâ müteakip ayette bunu da açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

267 Ey iman edenler! (Sadaka olarak) gerek kazandıklarınızın ve gerekse yerden sizin için çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Gözü kapalı olmadıkça alıcısı olmayacağınız malın kötüsünü sadaka olarak vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah, (sizin vereceğiniz şeylerden) müstağnidir; hamd edilmeye asıl layık olan da O'dur.

267 Malın ihlasla ve sırf Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla verilmesi, onun, verildiği yoksulu da hoşnut edecek evsafta bir mal olmasını gerektirir. Zira imanının bir gereği olarak Allah yolunda ve O'nun rızasını kazanmak için mal veren bir kimse, malının en kötü ve işe yaramaz tarafını vererek borcunu eda ettiği kanaatine varmış olamaz. Daha doğrusu, kalbi mutmain olmaz; içi, Allah rızası için mal vermiş olmanın huzurunu duymaz. Bununla beraber bir Müslüman, bir taraftan üzerine borç olduğunu düşünüp bu borcun edası için malını yoksullara dağıtır, bir taraftan da sırf borcunu eda etmiş olmak için dağıttığı malı, malının en kötüsünden, kendisine verseler belki yüzünü buruşturup elinin tersiyle iteceği yahut alsa bile gözünü kapatıp hoşlanmadan alacağı cinsten seçip ayırır ve onu verirse, bu davranışı, onun Allah rızası için mal vermek hususundaki niyetiyle bağdaşmaz. Böyle bir malı verdiği takdirde, niyetinde samimi olmadığı anlaşılır; eğer niyetinde samimi ise kötülüğü dolayısıyla, belki çöplüğe atacağı malı sadaka olarak yoksula vermez. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede mü'minlere hitap ederek, sadaka olarak verecekleri malın vasfını beyan etmiş ve onun, kendilerine verilse, gözleri göre göre almayacakları kadar kötü olmamasını emretmiştir. Zira insanın, malının en kötüsünü seçerek fakire sadaka olarak vermesi, onun ihlastan uzak bir davranış içinde bulunduğuna delalet eder ve sadaka vermekle kazanacağı sevabı ortadan kaldırır. Hâlbuki insan, her ne iyilik yaparsa, bunu sırf ahirette muhtaç olacağı sevap için yapar; bu sevaptan mahrum olanlar ise kendilerini kurtuluşa götürecek bir yol bulamazlar. Allah'ın, gerek sadaka vermek ve gerekse verilen sadakanın, malın iyi, temiz ve helal tarafından verilmesi hususundaki emirleri de kullarının kendilerinin kurtuluşuna vesile olacak sevabı onlara kazandırmak içindir. Yoksa Allah, kullarının verecekleri sadakaya elbette muhtaç değildir ve O, her şeyden ve herkesten müstağnidir; fakat her şey ve herkes, O'na ve O'nun nimetleri-

ne muhtaçtır ve bu sebeple hamd edilmeye layık olan da yalnız O'dur.

Ayet-i kerimede, "gerek kazandıklarınız ve gerekse yerden sizin için çıkardıklarımız" denilerek verilecek malın cinsine işaret olunmuştur. İnsanın kazancı, ticaret ve sanat yoluyla elde edilen gelirlerdir. Allah'ın insan için yerden çıkardıkları ise çeşitli hububat, meyveler ve yer altından elde edilen madenlerdir ki bunlar vasıtasıyla gelir temin eden insan, bu gelirin temiz ve helal tarafından Allah'ın rızasını kazanmak için fakirlere sadaka vermek zorundadır. Ayet-i kerimede, malın iyi tarafından verilmesi emredilen sadaka, bazı müfessirler tarafından farz olan zekâtla tahsis edilmişse de ayette tahsise delalet edecek herhangi bir işaret bulunmadığı için, emri tahsis etmek yerine, hem zekâta, hem de zekâttan başka Allah rızası için verilmesi müstehâb olan sadakaya teşmil ederek umumi manada anlamak daha doğrudur.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde, gerek gösteriş yapmak ve gerekse minnet ve eziyete vesile kılmak için mal sarfını menederek sadaka vermenin adabını, yukarıdaki ayet-i kerimedeyse, malın kötüsünü vermeyi menederek sadakanın vasıf ve cinsini beyan ettikten sonra, sadakalarını ihlasla ve sırf Allah'ın rızasını kazanmak için verenlere şeytanın nasıl musallat olup onları sadaka vermekten uzaklaştırmaya çalıştığını açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

[268] Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği emreder. Allah ise size günahtan bağışlama ve bolluk vaat ediyor. Allah, ihsanı geniş olan ve her şeyi hakkıyla bilendir.

[269] O, hikmeti dilediği kimseye verir; kime de hikmet verilmişse, pek çok hayır verilmiş demektir. Akıl sahiplerinden başkası (bunu) düşünmez.

268 Yukarıda, Allah'ın rızasını kazanmak için sadaka vermenin, malın kötüsünü seçip vermekle bağdaşmayacağına işaret ederek bu şekilde davrananların, niyetlerinde ihlas ve samimiyet bulunmadığını açıklamıştık. Bu ayet-i kerime, bu hususa daha da açıklık getirmiş ve şu hususu teyit etmiştir ki eğer bir kimse, kendisinin göre göre almak istemeyeceği derecede kötü bir malı, sadaka vermek için seçip ayırmışsa bu, kendisine şeytanın musallat olduğuna ve onun kalbine vesvese verip, "Sakın malının iyisini dağıtma; eğer iyi malını verir, kötüsünü kendine bırakırsan fakir düşersin; aç ve çıplak kalırsın." diyerek telkinde bulunduğuna delalet eder. Eğer insan, iman yönünden zayıfsa, kendisini şeytanın tuzağına düşmekten ve onun telkinlerine kaptırmaktan kurtaramaz. Bunun neticesi, kendisinde cimrilik alametleri belirmeye ve vermesi gereken sadakayı vermemeye yahut verse bile, malın kötüsünü ayırıp vermeye başlar; çünkü düşünür ki sadaka olarak ayırdığı malı verse de vermese de kendisine bunun herhangi bir zararı dokunmayacaktır ve çünkü her mal, az veya çok işe yaramayacak bir parça barındırır. Bu parçayı da atmak gerekir. Onu atmak yerine bir fakire sadaka olarak vermek, hem kendisini bir borçtan kurtarır; hem de malının iyi kısmı eksilmemiş olur! İşte bu düşünce, şeytanın fakirlikle tehdit edip cimrilik telkin ettiği ve bu tehdit ve telkinleriyle tuzağına düşürdüğü zavallı bir insanın düşüncesidir. Kendisini böyle bir tuzağa kaptıran kimse, kalbine iman nuru sızmamış olan kimsedir. Eğer böyleleri, gerçekten iman sahibi kimseler olsalardı, şeytanın tehdit ve telkinlerine değil, Allah'ın vaadine kulak verirlerdi. Zira şeytanın kalplere verdiği vesveseye rağmen Allah, mü'min kullarına, kusurlarını bağışlamayı vaat ettiği gibi, ihlasla ve sırf Allah'ın rızasını kazanmak için verecekleri sadakanın kat kat fazlasını ödeyeceğini de beyan etmiştir. Mesela Sebe' suresinin 39. ayetinde, "Sadaka olarak her ne verirseniz, Allah, onun daha iyisini ihsan eder."; Leyl suresinin 5-10. ayetlerinde de, "Kim verir ve sakınırsa ve en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırla-

rız. Fakat kim de cimrilik eder, kendini müstağni görür ve en güzeli yalanlarsa, biz de ona en güç olanı hazırlarız." buyurmuştur. Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir hadiste ise Hazreti Peygamber'in şöyle buyurduğu görülür: "Kulların sabahladığı hiçbir gün yoktur ki iki melek inip de biri, 'Allah'ım! Sadaka veren kula bedelini ver.' derken, diğeri de, 'Allah'ım! Cimrilik edip malını tutanın malını helak et.' demiş olmasın." (Hadis için bkz. Buhârî, Sahîh, II. 120; Müslim, Sahîh, II. 700).

Bu ayet-i kerimelerin ve hadisi şerifin de delaletleriyle insanın iki teklif karşısında kaldığı kolayca anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi şeytandan gelmekte ve insanı fakirlik tehdidiyle cimriliğe davet etmekte; diğeri ise Allah Teâlâ'dan gelmekte, af ve mağfiretle birlikte karşılığını kat kat fazlasıyla alacağı Allah yolunda mal sarfına teşvik etmektedir. Bu iki tekliften birini seçmek ve davranışını ona göre ayarlamak insanın kendi elindedir. Fakat şurası unutulmamalıdır ki şeytana uyan hüsrana düşecek, Allah'a güvenen ise mutlaka kazançlı çıkacaktır. Zira Allah'ın rahmeti hudutsuz, ihsanı son derece geniştir. Onun vadinden dönmesi mümkün değildir. Kullarına her neyi vaat etmişse, onu hakkıyla yerine getirir; çünkü O, kimin ne yaptığını ve rızasını kazanmak için kimin malını ihtiyaç sahipleriyle paylaştığını hakkıyla bilir ve onun ecrini en güzel bir şekilde verir.

269 Ancak insanın bu gerçeği bilmesi ve şeytanın kalplere soktuğu vesveseyle Allah'ın Sevgili Peygamber'i vasıtasıyla kullarına eriştirdiği vaadi arasında ayırım yaparak yalnız Allah'a güvenmesi, ancak Allah'ın kendisine ihsan ettiği hikmet sayesinde mümkün olur. Hikmet, gerçek ve sahih ilimdir ki insanı, nefsine ve iradesine hâkim olarak dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak amelleri işlemeye, buna karşılık hüsranına sebep olacak kötü amellerden de uzaklaşmaya sevk eder. Bu sebeple hikmeti, mücerret ilim olarak tarif etmek mümkün değildir. Nitekim nice ilim sahibi kimseler vardır ki hikmetten yoksun oldukları için ilimleri kendilerini dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak amelleri işlemeye sevk etmemiş, iyiyle kötüyü, hak ile batılı, şeytan vesvesesiyle Allah vadini birbirinden ayırt etmeye yaramamıştır. O hâlde hikmet, ilimle imanın mezcedilmiş bir şeklidir ki ikisini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Nitekim İbn Abbâs, hikmete *fikhun fi'l-Kur'ân* manasını vermiştir ki insanın, mutlak hidayet olan Kur'an ayetlerinin getirdiği ahkâmı sebep ve hikmetleriyle birlikte idrak ederek onun hidayetiyle hidayet bulması demektir; hangi işte olursa olsun, şeytanın vesvesesi, onu bu hidayetin gerektirdiği amelleri işlemekten alıkoymaz.

Hikmetin aleti akl-ı selimdir. Nasıl iman olmaksızın mücerret ilim, insanı dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak amelleri işlemekte yetersiz kalırsa, Allah'ın hizmetine tahsis edilmemiş bir akıl da hikmetin kazanılmasında aynı derecede yetersiz kalır. Bu bakımdan insan, eşyayı delilleriyle birlikte idrak etmeye çalıştığı ve bunun için kendisine verilmiş olan akl-ı selimini kullanabildiği zaman hikmet sahibi olur; daha doğrusu Allah, hikmeti ona verir. Çünkü yukarıdaki ayet-i kerimede de işaret edildiği gibi akl-ı selimini kullanarak hikmet talebinde bulunmak insandan gelse bile, onu vermek Allah'ın meşiyyetine bağlıdır. Fakat şurası da bir gerçektir ki Allah, kullarından kimin ihlas sahibi olduğunu hakkıyla bilir ve ihlaslı kullarının hikmet taleplerini geri çevirmez. Kime de dilediği hikmet verilmişse, ona dünya ve ahirette kendisine yarayacak pek çok hayır verilmiş demektir. Çünkü insan, ancak hikmet sayesinde Allah'ın kendisi için yarattığı göz, kulak, şuur ve vicdanını yalnız akl-ı seliminin idaresinde kullanır ve onları şeytanın vesveselerine teslim etmez. Gözü yalnız Allah için görür; kulağı yalnız Allah için işitir; şuur ve vicdanı da yalnız Allah için duyar ve hüküm verir. Bu sebepledir ki hikmet, insanı daima Allah yolunda ve hem dünyada, hem ahirette kendisine yalnız hayrı dokunacak işlerin peşinde koştu-

rur. Bunu da akl-ı selim sahibi olanlardan başkası düşünüp anlamaz. Zira nice akıl sahipleri vardır ki akıllarını şeytanın vesveselerine kaptırıp onun esiri yapmışlardır. Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden sayısız delillere gözlerini çevirip bakmazlar; kulaklarını bu delillerin ulaştırdığı gerçeklere açıp işitmezler. Görüp işitmedikleri şeyler üzerinde akıl yormayı ise hiç düşünmezler. Yalnız akl-ı selim sahipleridir ki akıllarını bu yolda kullanırlar ve Allah'ın kendilerine hikmet verdiği kimseler arasında yer alırlar.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle mü'minleri sadaka konusunda şeytanın vesveselerine uymamak hususunda uyarıp bunun başlıca çaresinin de akl-ı selim ile kazanılmış hikmet olduğuna işaretle mü'minleri hikmet sahibi olmaya teşvik ettikten sonra, sadakatle ilgili hükümlerini açıklamaya devam etmiş ve şöyle buyurmuştur:

270 Nafaka veya adaktan her ne vermiş veya adamışsanız, Allah, muhakkak onu bilir. Zalimlerin hiçbir yardımcıları yoktur.

271 Eğer sadakaları aşikâre verirseniz, bu iyidir ve fakat onu gizleyip de fakirlere verirseniz, sizin için daha iyidir. Allah, bununla günahlarınızdan bir kısmını örter. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

270 Bundan önceki ayet-i kerimelerde, sadakanın çeşitli maksatlarla ve çeşitli şekillerde verildiğine işaret edilmiş ve bunların hükümleri açıklanmıştı. Buna göre, bazı sadakalar vardır ki ihlasla ve yalnız Allah rızasını kazanmak için verilir. Bazı sadakalar ise ya gösteriş için verilir ve halkı kandırmak gayesi güdülür veya verilen sadakayı minnet ve eziyet takip eder. Kısacası sadaka, ya hayra, ya da şerre yöneltilir ve sadaka vermekle, ya hayır, ya da şer murat olunur.

Adak dediğimiz nezir de böyledir. İnsan, "Şu işim olursa yahut hastam iyileşirse, şu kadar malı Allah rızası için sadaka olarak vereceğim." der ve bu adağı, Allah'a takarrüp (yaklaşma) vesilesi kılar. Bazen de adağın günah ve haram bir fiil için yapıldığı görülür. Kızgınlık ânında yapılan adakların çoğu böyledir. Mesela insan, birisine kızdığı zaman, "Eğer onunla konuşursam, şunu yapmak üzerime borç olsun." der. Böyle bir adakta, şüphesiz Allah'a yaklaşmak gayesi yoktur ve birisiyle konuşmamaya yemin etmek, İslam'ın kardeşlik prensibine aykırıdır.

İşte, gerek sadaka gerekse adak, yukarıda açıkladığımız gayelerden hangisine yöneltilmiş olursa olsun, Allah, bunların ne maksatla yapıldığını, yapıldığı zaman, onu yapanın hangi niyete sahip bulunduğunu bilir ve sahibini niyetine göre mükâfatlandırır veya cezalandırır. Sırf Allah rızasını kazanmak için sadaka veren yahut Allah'a taatini artırmak ve O'na yaklaşmak için adak adayan kimse bunun mükâfatını görür. Dünyada ve ahirette onun yardımcısı yalnız Allah'tır. Buna karşılık, cimrilik illetinden yahut gurur ve kibirlerinin yol açtığı gösteriş budalalığından nefislerini temizlemedikleri için bir taraftan kendilerine, bir taraftan da cimrilikleri sebebiyle nafakalarını vermedikleri yahut verseler bile, bunu minnet ve eziyete vesile kıldıkları için fakir fukaraya zulmedenlerin dünya ve ahirette hiçbir yardımcıları yoktur. Bunların, yaptıklarının cezasını çekeceklerinden hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Ayet-i kerime, açıkladığımız bu manasıyla, hem teşviki hem de tehdidi ihtiva etmekte, aynı zamanda Müslümanlara, ibret almaları gereken son derece önemli bir ders vermektedir. Bugün toplumlar, temelini para ve malın teşkil ettiği bir dünyada yaşıyorlar. Kültür ve medeniyetin artması ve yükselmesi, geniş ölçüde paraya ve mala dayalı. Parası olan milletin gelişip yükseldiği, buna mukabil eli boş olanların geri kaldıkları görülüyor. Acı bir gerçektir ki Müslümanlar da bu geri kalmış milletler arasında yer alıyor. Oysa sadaka müessesesi, Allah'ın emrettiği şekilde çalışsa ve Müslümanlar, kudretleri nispetinde sadakalarını umumun menfaatine işleyecek bir tezgâhın veya bir fabrikanın kuruluşunda birleş-

tirseler, ihlasla yapılan bu işte, Allah'ın kendilerine yardım edeceğinden ve onları geri kalmışlıktan kurtaracağından kim şüphe edebilir?

271 Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede sadaka ve adak olarak kimin ne verdiğini ve hangi niyet ve maksatla verdiğini Allah'ın hakkıyla bildiğini beyan ettikten sonra, sadaka vermenin yollarını göstermiş ve sadakanın aşikâre verilebileceği gibi, gizli olarak da verilebileceğini, fakat gizli vermenin daha hayırlı olduğunu bildirmiştir.

Sadakanın, açık ve herkesin görüp bileceği bir şekilde verilmesinde şüphesiz bazı faydalar vardır. Sadaka vermek, her şeyden önce, Allah'ın bir emri ve İslam şeairinden biri olması itibariyle gizlenmesine elbette gerek yoktur. Diğer taraftan, gizlendiği takdirde, sadaka vermekte tereddüt edenleri vermeye teşvik eden bir unsur olmaktan çıkar ve onların vermemek hususundaki temayüllerini daha çok kuvvetlendirir. Oysa böyle kimseler, başkalarının verdiğini görünce, kendilerinin de vermek zorunda olduklarını anlarlar ve sadaka vermeye yönelirler.

Bununla beraber Allah Teâlâ, ayet-i kerimede fakirlere gizli olarak verilecek sadakanın, aşikâre vermekten daha hayırlı olduğunu bildirmiştir ki bunun, sadaka veren kullarını, riya şüphesinden uzak tutmak gayesine matuf olduğu anlaşılır. Zira insan ne kadar ihlaslı olursa olsun, yine de zayıf yaratılışlı bir varlıktır. Nefis, bazen kendisine hoş gelen, fakat ihlası zedeleyen bir davranışa insanı sürükleyebilir. İnsan, hiç arzu etmediği hâlde, birisine aşikâre sadaka verirken kalbe arız olan ve nefse de hoş gelen bir gösteriş hissi, Allah rızası için yapılması gereken bir ameli değerden düşürür ve sevabını iptal ettiği gibi, insanı günaha da sokar. İşte böyle bir duruma düşmemek için, sadakayı gizli vermek, onu aşikâre vermekten daha hayırlıdır. Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen bir hadiste Hazreti Peygamber de, "Sadaka veren ve sağ elinin verdiği sadakayı sol eli bilmeyecek derecede gizleyen kimseyi, Allah'ın kendi gölgesinden başka gölge bulunmayan kıyamet gününde, kendi gölgesinde barındıracağı yedi çeşit insandan biri olarak zikretmiştir." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 116; Müslim, *Sahîh*, II. 715).

Mamafih burada şu hususa da işaret etmek gerekir ki İslam ulemasının büyük çoğunluğu, gizli olarak verilmesi daha hayırlı olan sadakanın, zekât dışında ve sırf tatavvu maksadıyla verilen sadaka olduğu görüşü üzerinde birleşmiştir. Farz olan zekâtın aleni verilmesi daha hayırlıdır; çünkü zekât, dinin asıllarından biridir ve dinin kuvveti de ancak bu asılların izhar edilmesiyle bilinir.

İşte, Allah Teâlâ'nın sadaka hakkındaki bu hükümlerine riayet ederek sadakalarını ihlasla ve sırf Allah rızasını kazanmak maksadıyla verenlerin günahlarından bir kısmını Allah örter veya bağışlar. Zira sadaka, bütün günahların silinmesine ve bağışlanmasına yeterli değildir. Bütün günahların bağışlanması için, insanın, Allah'ın bütün emirlerini yerine getirmesi, günahlarını artıracak davranışlardan da sakınması gerekir. Allah, şüphesiz bütün kullarının ne yaptıklarını bilir; sadakayı ister aşikâre versin, ister gizli versin, hepsinden de haberdardır.

Allah Teâlâ, gizli ve aleni verilen sadakalar hakkındaki hükmünü beyan ettikten sonra, sadakayı, mü'min olsun kâfir olsun, bütün fakirlere teşmil etmek ve fakir, kâfir de olsa onu sadakadan mahrum etmemek gerektiğini bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

272 (Ey Muhammed!) Onları hidayete erdirmek senin üzerine borç değildir; fakat Allah, dilediği kimseye hidayet eder. Sadaka olarak sarf ettiğiniz her şey, sizin kendiniz içindir. Zaten siz, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için sarf edersiniz. Sadaka olarak her ne sarf etmişseniz, haksızlığa uğratılmaksızın aynen size verilecektir.

273 (Sadaka), Allah yolunda (kendilerini) hapsetmiş, kazanç için yeryüzünde dolaşa-

mayan, iffetleri dolayısıyla (isteyemedikleri için) cahilin kendilerini zengin sandığı, senin de simalarından tanıdığın, yüzsüzlük edip insanlardan istemeyen fakirler içindir. Sadaka olarak verdiğiniz her şeyi, Allah, hakkıyla bilendir.

274 Gece ve gündüz, gizli ve aşikâre olarak mallarından sarf edenler, işte onlar için Rableri katında mükâfatları vardır; onlara korku yoktur ve mahzun olacaklar da onlar değildir.

272 Tefsirler, umumiyetle, İbn Abbâs tarafından rivayet olunan bir hadise işaret ederek, ayet-i kerimenin bu hadis sebebiyle nazil olduğunu belirtir. Bu hadise göre Hazreti Peygamber, ashabına, yalnız Müslümanlara sadaka verilmesini emrediyordu ve bu sebepledir ki müşrikler arasında akrabası bulunan Müslümanlar, muhtaç durumdaki akrabalarına yardım edemiyorlar, onların Müslüman olmalarını bekliyorlardı. Fakat Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyi indirerek, önce Hazreti Peygamber'e, sonra da Hazreti Peygamber'in şahsında bütün Müslümanlara hitap etmiş ve müşrik oldukları için ihtiyaç duydukları yardımı keserek onları hidayete erdiremeyeceklerini, zira hidayete erdirmenin yalnız Allah'a ait bir iş olduğunu hatırlatmıştır. Filhakika, "Dinde zorlama yoktur." mealindeki 256. ayetin tefsirinde de belirttiğimiz gibi, peygamberlerin görevi, Allah'ın dinini insanlara tebliğ edip öğretmek, iman edenlere cenneti müjdelemek, küfürlerinde ısrar edenleri de cehennem azabıyla korkutmaktır. Bundan ötesi Allah'a aittir. Nitekim Neml suresinin 80-81. ayetlerinde bu hususa işaret edilerek şöyle buyurulmuştur: "Şüphesiz sen, ölülere duyuramazsın; arkalarını dönüp kaçan sağırlara davetini işittiremezsin. Körleri dalaletlerinden ayırıp hidayet edici de değilsin..." Bu açık deliller karşısında şu husus iyice anlaşılmış olmaktadır ki hiçbir Müslümanın, kâfir de olsa ona yapacağı iyiliği küfrünün cezası olarak kesmeye veya bunu, onun hidayete ermesi için zorlayıcı bir tedbir olarak kullanmaya hakkı yoktur. Nitekim kâfirler için, küfürlerinden dolayı kıyamet günü en şiddetli azabı hazırlayan Allah Teâlâ, rızık konusunda mü'minle kâfir arasında hiçbir ayırım yapmamış, mü'min olsun kâfir olsun, dünyada rızkı bunlardan dilediğine bol bol vermiştir. Nitekim İsrâ suresinin 20. ayetinde Allah Teâlâ buna işaret ederek şöyle buyurmuştur: "Onlara (kâfirlere) da bunlara (mü'minlere) da hepsine birden Rabbinin nimetlerinden ulaştırırız. Zaten Rabbinin nimeti kimseye menedilmiş değildir." O hâlde, Allah'ın rızıklandırdığı bir kimseden, kulun rızkını kesmesi bir mü'mine yaraşmaz. Kâfir de olsa, muhtaç olduğu sürece ona da yardım etmek ve Müslümanların iyilik yarışında diğer milletlerden çok daha üstün olduklarını göstermek her mü'minin borcudur.

Zaten mü'minlerin sadaka olarak verdikleri her şey kendi lehlerinedir. Önce dünyada, fakirliğin sebep olduğu her çeşit kötülüğü defetmesi bakımından sadakanın sayılamayacak kadar çok faydası vardır. Zira bir toplumun fertleri arasındaki maddi dengesizliğin, o toplumun başına ne dertler açtığını aklı başında olan herkes bilir. Sadakanın ahiretteki faydası ise dünyadakinden çok daha farklıdır. Şunu unutmamak gerekir ki sadaka vermekle hâsıl olan sevap, onu alana değil verene aittir ve insanın ahirette sevaba olan ihtiyacı, dünyada mala olan ihtiyacından çok daha fazladır. Bu sebeple insan, ahiret yolculuğuna çıkmadan önce, daima sevabını artıracak amellerin peşinde koşmalıdır.

Diğer taraftan mü'minler, sadaka verdikleri zaman, bunu ne şan ve şeref, ne de mevki kazanmak için verirler. Sadaka vermeleri, sırf Allah'ın rızasını kazanmak içindir. Gaye bu olunca, şu veya bu fakir arasında hiçbir fark yoktur. Eğer verilen sadaka, o fakirin ihtiyacını karşılamış ve sıkıntısını biraz da gidermişse, sadaka veren, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, inancı ve dini dolayısıyla hiçbir kuluna rızkından mahrum etmeyen Allah'a takar-

rüp etmiş (yaklaşmış) ve mükâfatına hak kazanmış olur. Böyleleri, verdiklerinin karşılığını haksızlığa uğratılmaksızın, fazlasıyla alacaklardır.

273 Ancak, her ne kadar Müslüman olmayanlara sadaka vermemek doğru değilse de öncelik söz konusu olduğu zaman, sadaka almaya asıl müstahak olanların sıfatlarını da göz önünde bulundurmak gerekir. İşte bu ayet-i kerimede, sadakada öncelikle hakkı bulunan fakirlerin sıfatlarına işaret edilmiştir ki bu sıfatları şöylece sıralayabiliriz:

1. Allah yolunda kendilerini hapsetmiş olanlar: Bunlar, Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla cihad, ilim talebi ve bunun gibi umumun hayrına ve menfaatine olan işler dolayısıyla çalışıp kazanmak ve geçimlerini temin etmek imkânı bulamayan kimselerdir ki Allah yolundaki bu amelleri, kendilerini hapsetmiş ve çalışıp kazanmalarını engellemiştir. Buna göre, sadaka öncelikle bu kimseler içindir. Eğer bunlar, boş vakitlerinde çalışıp kazanma imkânı bulurlarsa, sadaka almaları caiz olmaz.

2. Hastalık, ihtiyarlık ve bunun gibi sebeplerle çalışıp kazanmaktan, yeryüzünde ziraat veya ticaret işleriyle meşgul olup geçimlerini temin etmekten âciz olanlar. Bu gibiler de Müslümanların ihtimamlarına muhtaçtırlar.

3. İffet sahibi olanlar ve bu iffetleri dolayısıyla başkalarının malına göz dikmiş oldukları zannını uyandırmaktan son derece çekinenler. Öyle ki bunların hallerini bilmeyenler, hâl ve hareketlerinden onları zengin zannederler. Hâlbuki sadaka verilmeye gerçekten layık kimseler bunlardır.

4. İffetleri, şundan bundan bir şeyler istemelerine ne kadar engel olursa olsun, kendileri de hallerini ne derece gizlerlerse gizlesinler, böylelerinin yine de kendilerine has simaları vardır ve feraset sahibi mü'minler, onları simalarından tanırlar. Binaenaleyh böyle mü'minlerin sadakaya layık bu gibi kimseleri arayıp bulmaları ve sadakalarını bunlara vermeleri üzerlerine borçtur.

5. Halk arasında dolaşıp bir şeyler istemeyi zillet sayanlar. Böyleleri çalışıp kazanmaktan âciz oldukları takdirde, bunlar da sadaka almaya layık kimselerdir.

İslam dini dilenciliği haram kılmıştır. Bilhassa çalışıp kazanmaya gücü varken çalışmayıp da dilenenler, Hazreti Peygamber tarafından şiddetli bir dille yerilmişlerdir ki konu ile ilgili bazı hadisler şunlardır: "Her kim malını çoğaltmak için insanlardan dilenirse, bir ateş parçası dilenmiş olur. Artık bunu ister azaltsın, ister çoğaltsın." (Müslim, *Sahîh*, II. 720); "Dilenciliği meslek hâline getiren adam, kıyamet günü, yüzünde bir et parçası olmaksızın huzura gelir." (Buhârî, *Sahîh*, II. 130; Müslim, *Sahîh*, II. 720); "İçinizden birinin, ipini alıp sırtında odun demeti getirerek satması ve bununla, Allah'ın onu yüzsuyu dökmekten koruması, muhakkak ki halk arasına girip dilencilik etmesinden hayırlıdır. Nasıl hayırlı olmasın ki o istediği zaman, onlar da ya verirler ya vermezler." (Buhârî, *Sahîh*, II. 129; Müslim, *Sahîh*, II. 721); "Miskin, insanlar arasında dolaşıp bir iki lokma veya bir iki hurma ile dönen şu gezici dilenci değildir... Miskin, o kimsedir ki kendisini geçindirecek zenginliği bulamaz; halk arasında kendisine verilmesi için fakirliği bilinmez ve iffeti dolayısıyla halktan da bir şey istemez." (Buhârî, *Sahîh*, II. 132; Müslim, *Sahîh*, II. 719).

Hazreti Peygamber'den sahih olarak rivayet edilen bu hadisler, gerçek ihtiyaç sahipleriyle dilenciliği meslek hâline getirmiş olanları birbirinden ayırt etmek için üzerinde durulması gereken delillerdir. Müslümanlar, gerçek hak sahiplerini ayırarak borçlarını eda ederlerse, dilenciliğin ortadan kalkmasına da hizmet etmiş olurlar.

Allah, sadaka borcunu düşünerek bunu hakkıyla eda edenleri, niyetlerini ve niyetlerindeki ihlâsı şüphesiz hakkıyla bilir ve onları bu amelleri dolayısıyla mükâfatlandırır.

Bazı müfessirler, bu ayet-i kerimenin Suffe ehli hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Hâlbuki konu ile ilgili açık ve kesin bir delil bu-

lunmamaktadır. Belki Suffe ehlinin sahip olduğu sıfatların ayet-i kerimede işaret edilen fakirlerin sıfatlarına uygun olması, böyle bir görüşün ileri sürülmesine sebep olmuştur. Filhakika Hazreti Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra inşa ettiği mescidin geri kısmında, üstü hurma dallarıyla örtülü geniş bir gölgelik de yaptırmıştı. Suffe denilen bu gölgelik, bazı rivayetlere göre, gece ve gündüz olmak üzere ashabtan 70-80 kişiyi barındırıyordu. Bu sahabilerin belirli işleri, az da olsa geçimlerini sağlayacak gelirleri bulunmadığı için ashabın en fakirleriydiler. Karınlarını diğer sahabilerin verdiği yiyeceklerle doyuruyorlardı. Hazreti Peygamber bir hadisinde bunlardan söz ederek, "İki kişilik yiyeceği olan üçüncüsünü, üç kişilik yiyeceği olan dördüncüsünü, dört kişilik yiyeceği olan beşincisini... bu suffe ehlinden alıp evine götürsün." buyurmuştu. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, I. 149). Bu sebeple, diğer sahabiler bunların geçimlerini üzerlerine almışlardı. Ancak, şunu hemen belirtmek gerekir ki bunlar, işsiz güçsüz, başkalarının sırtından geçinmeyi âdet hâline getirmiş kimseler değillerdi. Bunlar, Hazreti Peygamber'in yanından ayrılmayan, ona nazil olan ayetleri ve hükümlerini öğrenen, hadisleri hıfzeden, kısacası tefsir, hadis, fıkıh ve akaid tahsil eden ilim talebesiydi. Hazreti Peygamber'le birlikte gazvelere katılmaktan ve savaşmaktan da geri kalmıyorlardı. Bunlar, kendilerini Allah yolunda vakfetmişlerdi ve fakirlikleri de mallarını, mülklerini Mekke'de bırakarak yine Allah yolunda Medine'ye hicret etmiş olmalarından ileri geliyordu. Kısacası bunlar, ayet-i kerimede zikredilen sadaka almaya layık fakirlerin bütün sıfatlarını kendilerinde cemetmişlerdi.

İşte, sadaka vermeye niyet eden Müslümanların, öncelikle bu sıfatları haiz fakirleri seçmeleri ve sadakalarını onlara vermeleri gerekir. Çünkü en iyi amel, Allah'ın yapılmasını teklif ettiği şekilde ve ihlasla yapılan ameldir.

274 Binaenaleyh gerçek hak sahipleri mallarını ister gece versin ister gündüz, ister gizli versin ister aleni, bunların, Rableri katında kazanılmış sevapları vardır. Cimrilik edip de mallarını Allah yolunda sarf etmeye kıyamayanlar, kıyamet günü cimriliklerinin başlarına getireceği büyük azabın korkusuyla titreyip mahrum kaldıkları sevap yüzünden mahzun ve mükedder kıvranırken, sadakalarını hakkıyla verenler ve Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir gayesi olmayanlar için hiçbir korku yoktur. Mahzun ve mükedder olacak da değillerdir.

Allah Teâlâ, Bakara suresinin muhtelif ayetlerinde Müslümanlara sadaka vermeyi emrederek sadaka vermenin yollarını gösterip konunun ehemmiyeti dolayısıyla yukarıda açıkladığımız on dört ayette sadakaya tekrar dönerek onun faziletlerini ve hükümlerini açıkladıktan sonra, sadakayla taban tabana zıt düşen ve riba adı verilen başka bir tatbikattan söz etmiş ve bu tatbikatı, aşağıdaki ayet-i kerimelerle haram kılmıştır:

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِى يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى
فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللّٰهُ
الرِّبٰوا وَيُرْبِى الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

يَآ اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوْا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿٢٧٨﴾ فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا فَأْذَنُوْا بِحَرْبٍ
مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوْسُ اَمْوَالِكُمْ ۚ لَا تَظْلِمُوْنَ وَلَا تُظْلَمُوْنَ ﴿٢٧٩﴾ وَاِنْ كَانَ ذُوْ عُسْرَةٍ
فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ ۚ وَاَنْ تَصَدَّقُوْا خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوْا يَوْمًا تُرْجَعُوْنَ فِيْهِ اِلَى اللّٰهِ
ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿٢٨١﴾

275 Riba yiyenler, "Alışveriş, riba gibidir." demiş olmaları dolayısıyla, ancak kendisini şeytan çarpmış mecnun kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Hâlbuki Allah alışverişi helal, ribayı ise haram kılmıştır. Buna göre, kime Rabbinden bir öğüt gelir de (bu haramdan) vazgeçerse, geçmişi kendisine, işi Allah'a aittir. Kim de tekrar (bu harama) dönerse, işte bunlar cehennem ashabıdır ve cehennemde daimîdirler.

276 Allah ribanın bereketini giderir, sadakaları ise bereketlendirir. Allah, küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.

277 İman edenlerin, hayırlı iş işleyenlerin, namazı hakkıyla eda edip zekâtı verenlerin Rableri katında mükâfatları vardır; onlara korku yoktur; mahzun olacaklar da onlar değildir.

278 Ey iman edenler! Eğer gerçekten mü'min iseniz, Allah'tan korkun ve ribadan geri kalanı bırakın.

279 Fakat bunu yapmazsanız, Allah'a ve Resulüne karşı savaşa girdiğinizi bilin ve eğer tövbe ederseniz, anaparanız sizindir; ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz.

280 Eğer (borçlu) darda ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin. Hâlbuki bilmiş olsanız (alacağınızı) sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.

281 (Ey iman edenler!) Allah'a döndürüleceğiniz ve haksızlık edilmeksizin herkese kazancının verileceği (o hesap) gününden korkun.

Allah Teâlâ, cahiliye devrinde müşrik Arapların ve Yahudilerin, hayatlarının vazgeçilmez bir unsuru hâline getirdikleri ve böylece aralarında yardımlaşma duygusunun yitirilmesine sebep kıldıkları ribayı, yukarıdaki ayet-i kerimelerle tarif etmiş ve onu son derece büyük zararları sebebiyle mutlak surette haram kılmıştır. Lügatte riba, isim olarak kullanıldığında ziyade ve fazla gibi manalara gelir ve bir malın veya paranın fazlası, ziyadesi demektir. Kelime fiil olarak kullanıldığı zaman, malda veya paradaki artma ve fazlalaşma anlaşılır. Ayet-i kerimeyle haram kılınan ribanın, cahiliye devrinde müşrikler ve Yahudiler arasında kullanılan iki şekli vardır. Birincisi, herhangi bir kimsenin diğer bir kimseye bir ay veya bir sene gibi belirli bir süre için borç vermesi ve sürenin bitiminde verdiği borcu riba denilen fazlasıyla almasıydı. Eğer süre dolduktan sonra, borçlu borcunu ve riba olan fazlasını ödeyemezse, alacaklıdan ribanın artırılması şartıyla yeni bir süre talebinde bulunabiliyordu. İşte yukarıdaki ayet-i kerimelerle haram kılınan riba şekli budur ve buna *ribe'n-nesî'e* (nesî'e ribası) denilmiştir. Verilen bir borca mukabil, sürenin dolmasından sonra borcun fazlasıyla ödenmesi, ödenmediği takdirde fazlanın da anaparaya katılıp sürenin uzatılması dolayısıyla fazlanın kat kat artırılması manasında ortaya çıkan bu c

şekli, iktisadi hayatta faiz denilen tatbikata delalet etmektedir.

Nesî'e ribası yanında bir de malın kendi cinsinden malla değiştirilmesi sırasında elde edilen riba vardır ki buna *da ribe'l-fadl* (fadl ribası) denilmiştir. Mesela bir tas Amerikan buğdayına mukabil bir buçuk yahut iki tas yerli buğday vermektir ve aradaki fazlalık, riba denilen faizi teşkil eder. Bu konuda Hazreti Peygamber'den pek çok sahih hadis nakledilmiştir. Bu hadislerden birisi şöyledir: "Altınla altın, gümüşle gümüş, buğdayla buğday, arpayla arpa, hurmayla hurma, tuzla tuz misli misline ve elden ele değiştirilebilir. Her kim artırır yahut fazla almak isterse, muhakkak riba yapmış olur. Bu artırmada, alan ve veren eşittir." (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, III. 1211).

Riba yahut bugünkü deyimiyle faiz, hamr denilen sarhoş edici içkilerde de görüldüğü gibi birden bire haram kılınmamış, Araplar arasında yaygın olması dolayısıyla tedrici olarak ve riba yiyenlere terki güçleştirilmeden yasaklanmıştır.

Riba hakkındaki ilk ayet Mekke'de nazil olmuştur. Allah Teâlâ Mekkî olan Rûm suresinin 39. ayetinde şöyle buyurmuştur: "İnsanların mallarında artış olması için faizden verdiğiniz şey Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise işte sevaplarını kat kat artıranlar onu verenlerdir."

Dikkat edilecek olursa, bu ayet-i kerimede faiz açık bir şekilde haram kılınmamış, keza faiz yiyenler, sert ve şiddetli bir ceza ile tehdit edilmemiştir. Ayet-i kerimeyi, içki hakkında ilk nazil olan 219. ayetle karşılaştıracak olursak, aralarında büyük bir benzerlik olduğunu görürüz. Bu ayette de içki haram kılınmamış ve içenler için herhangi bir ceza tayin olunmamıştı. Fakat içkinin insanlar için hem faydasına hem de zararına işaret edilmiş, ancak zararlarının faydasından çok olduğu belirtilmişti. Riba hakkında gelen yukarıdaki ilk ayette de aynı manayı görmek mümkündür. Riba, insanların mallarında bir artış sağlasa da Allah katında onun artıracağı hiçbir şey yoktur. Binaenaleyh ribanın bazı maddi faydaları bulunsa bile, insan için zararı çok daha fazladır.

Riba hakkında nazil olan diğer ayetler ise Medenîdir. Bunlardan birisi, Nisâ' suresinin 161. ayetidir ve Yahudiler hakkındadır. Bu ayette, ribanın Yahudilere haram kılındığı hâlde onu yediklerinden ve bu yüzden cezalandırıldıklarından söz edilmiştir ki bunda, Müslümanların almaları gereken bir ibret vardır.

Riba hakkında Âl-i İmrân suresinin 130. ayeti, tahrimin üçüncü devresini teşkil eder ve tıpkı içkiyle ilgili olarak, "Sarhoş olduğunuz hâlde namaza yaklaşmayın." mealindeki Nisâ' suresinin 43. ayetinde olduğu gibi, "Ey iman edenler! *Faizi* kat kat artırılmış olarak yemeyin; Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz." buyurulmak suretiyle cüz'î bir tahrim getirir. Zira bu ayette faiz, açık ve kesin bir şekilde haram kılınmışsa da haram kılınan faiz, ayet-i kerimede ez'âfen muzâ'afe ifadesiyle tahsis olunmuş ve yalnız borcun sürenin bitiminde ödenmemesi hâlinde faizinin de anaparaya eklenmesiyle, hem anaparanın, hem de faizinin artırılması haram kılınmıştır ki bunun, mürekkeb faiz olduğu anlaşılmaktadır.

Nihayet dördüncü devrede, Bakara suresinin 275. ayeti nazil olmuş ve faiz olarak anaparayı aşan her çeşit fazlalık bu ayetle haram kılınmıştır. Aynı zamanda faiz yiyenler, Allah'a ve Peygamberine karşı savaş ilan etmiş kimseler olarak şiddetli bir dille lanetlenmişlerdir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Bakara suresi Medine'ye hicretle birlikte nazil olmaya başlamışsa da en son tamamlanan bir sure olarak da bilinir. Tefsirine başladığımız riba ayetlerinin de son nazil olan ayetler olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf bulunmadığı göz önünde bulundurulursa, ribanın tedrici olarak haram kılınışı hakkında yukarıda zikrettiğimiz dört devreyi anlamak kolaylaşmış olur.

Allah Teâlâ'nın faizi haram kılışının, şüphesiz çeşitli sebep ve hikmetleri vardır. Bu sebep ve hikmetlerin hepsini bilemesek bile, bilmemiz mümkün olanları bir kaç maddede sıralamak

mümkündür. Fakat her şeyden önce şuna işaret etmek gerekir ki faizin haram kılınışının başlıca sebebi, onun, gerek fert ve gerekse toplum hayatında yol açtığı son derece büyük zarardır. Bu zararın büyüklüğünü, ayet-i kerimede faiz yiyenler hakkında kullanılan ve hemen hemen başka bir tahrim ayetinde rastlanmayan son derece şiddetli dilden anlamak mümkündür. Buna göre, faizin haram kılınışının sebeplerini onun yol açtığı işte bu zarar içinde mütalaa etmek gerekir.

Faiz, insanları kendi iş, meslek ve sanatlarından uzaklaştırıp tembelliğe alıştırır. Zira insan alın teriyle çalışıp kazanmak yerine parasını artırmak için faize verir ve batıl yolla başkalarının parasını kendi parasına ekleme fırsatı bulmuş olur. Önce bir kadehle içkiye başlayıp sonra alkolik olan ve içki bulamadığı zamanlarda aklını yitiren insan gibi, faiz kazancına alışan bir kimse de malını ve parasını artırmak hususunda aynı ruh hâlini yaşar. Başkalarının parası haksız yolla kendi parasına eklendikçe, içki bulmuş alkoliğin sarhoşluğunu hisseder. Fakirlere karşı merhametten, düşkünlere karşı şefkatten yoksundur. Herhangi bir kıtlık ve iktisadi buhran dönemlerinde yahut savaş zamanlarında, bunlardaki hırsın daha çok arttığı görülür. Çünkü karşılıksız borç bulup meslek ve sanatlarını yürütemeyen iş sahipleri, ister istemez bunlara başvurup, faiz mukabilinde para almak zorunda kalırlar. Bunların hissettikleri sermaye ihtiyacı ise diğerlerinin faiz hırsını artırır. Bazen öyle durumlar olur ki faiziyle birlikte borcunu ödeyemeyen iş sahibi, evini, tarlasını yahut iş yaptığı dükkânını ve tezgâhını satmak zorunda kalır. Kısacası toplumun fertleri arasında sevginin, saygının ve yardımlaşma duygusunun ortadan kalkmasına sebep olan faizin toplum için hazırladığı akıbet çöküntüden başka bir şey değildir. Nitekim faizciliğin yaygınlaştığı toplumlarda bu çöküntüyü kolayca görüp hissetmek mümkündür. Buna karşılık fertleri birbirini seven ve birbirinin yardımına koşan, borç verirse bunu karşılık beklemeden veren, verdiği borcu alamadığı zaman, onu sadaka olarak bağışlayan toplumlar, faizi bilmeyen ve onunla iş yapmayan toplumlardır. Böyle toplumların yükselmemesi ve üstün medeniyet seviyesine ulaşmaması için hiçbir sebep yoktur.

İşte kısaca işaret ettiğimiz bu zararları dolayısıyla Allah Teâlâ, riba denilen faizi, Kur'an'ın ve dolayısıyla İslam'ın tamamlandığı son dönemlerde indirdiği Bakara suresinin son ayetleriyle haram kılmıştır. Faizin haram kılınışı, bir bakıma onu haram kılan ayetten önce yer alan sadaka ayetlerinin de teyidi manasındadır. Zira faiz tutkusu, Allah yolunda sadaka verme duygusunu yok eden en büyük tehlikedir. Eğer Allah Teâlâ, faizi haram kılmışsa, bunu, sadaka vermek hususundaki emirlerinin yerine getirilmesini sağlamak için kullarına ihsan ettiği bir kolaylık olarak da kabul etmek mümkündür. İşte bu manada Allah Teâlâ, bütün Müslümanları sadaka vermeye ve birbirleri arasında karşılık beklemeden yardımlaşmaya davet ettikten sonra, insanlarda iyilik duygusunu tam manasıyla tahrip edecek faizi haram kılmış ve şöyle buyurmuştur:

> 275 Riba yiyenler, "Alışveriş, riba gibidir." demiş olmaları dolayısıyla, ancak, kendisini şeytan çarpmış mecnun kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Hâlbuki Allah, alışverişi helal, ribayı ise haram kılmıştır. Buna göre, kime Rabbinden bir öğüt gelir de (bu haramdan) vazgeçerse, geçmişi kendisine, işi Allah'a aittir. Kim de tekrar (bu harama) dönerse, işte bunlar cehennem ashabıdır ve cehennemde daimîdirler.

275 Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyle ribayı yahut faizi haram kılmıştır. Nitekim ayet-i kerimede bu husus açık bir şekilde ifade edilmiş ve alışveriş (bey') ile ribayı bir ve aynı tutanlara karşı, alışverişin helal, ribanın ise haram kılındığı bildirilmiştir. Buna göre, haram bir fiili işlemek Allah'ın cezasını mucip olduğundan, riba yemek de ceza-

yı gerektirir ve riba yiyenler, dünya ve ahirette işledikleri bu işin cezasını çekerler.

Riba yemek, riba veya faiz olarak ele geçirilen paranın yiyecek için sarf edilmesi demektir. Faiz yendikten sonra, artık bundan dönüş yoktur; bu, tıpkı ağza alınan bir yiyeceğin çiğnenip yutulduktan ve midede hazmedildikten sonra, o yiyecekten dönüşün mümkün olmaması gibidir.

İnsanları faiz yemeye sevk eden sebep, onu alışverişle bir ve aynı tutmaları ve dolayısıyla faizi helal saymalarıdır. Oysa alışveriş veya daha açık bir ifadeyle ticaret, insanın çalışmasını gerektiren bir iştir. Çalışmayan ve alın teri dökmeyen bir tüccar kazanamaz. Bazen ticaretinde zarar ettiği de olur ve içinde daima zarar etme endişesi taşır. Diğer taraftan ticarette alıcıyla satıcı arasında rızaya dayanan bir mutabakat vardır. Alıcı satıcının ileri sürdüğü fiyatı uygun bulursa malı satın alır; bulmazsa almaz ve kendisi bir fiyat teklif eder. Satıcı bu fiyata, dilerse malını satar, dilemezse satmaz. Faizde ise seçme hakkı yoktur. Borç alan faize rıza göstermeksizin zoraki alır; mecburiyet onu almaya zorlar; faizi ise gönül rızasıyla değil zorla verir. Kısacası, ticaretle sağlanan meşru kâr, tüccarın alın teri karşılığıdır. Oysa faiz böyle değildir ve başkasına ait paraya, hiçbir iş yapmadan sahip olmaktır. Fakat ikisi arasındaki fark ne olursa olsun ve bu fark, tatmin edici bir şekilde açıklansın veya açıklanmasın, gerçek olan şudur ki Allah Teâlâ alışverişle riba veya faizi birbirinden ayırmış ve alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır. Buna göre, hiçbir Müslümanın faizi, kendi arzu ve heveslerine göre bir çeşit ticaret sayıp helal kılması mümkün değildir. Zira kim Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helal kılarsa, şiddetli azaba müstahak olur.

Allah Teâlâ'nın faizi helal sayıp yiyenler hakkında tayin ettiği azap, daimî cehennem azabıdır. Fakat ayet-i kerimenin başında, faiz yiyenlerin hâlini açıklayan ve onları şeytan çarpmış mecnuna benzeten ibareler dehşet vericidir. Her ne kadar birçok müfessir, faiz yiyenlerin, şeytan çarpmış mecnun gibi kalkışlarını, kıyamet günü kabirlerinden kalkışla açıklamışlarsa da gerek ayet-i kerimede ve gerekse Hazreti Peygamber'den rivayet edilen hadisler arasında bu görüşü teyit edecek herhangi bir delil mevcut değildir. Bu kalkışın, faiz yiyenlerin bu işi yürütürken içinde bulundukları durumu göstermiş olması ve kıyamet gününden ziyade dünya ile ilgili bulunması akla daha yakın gelmektedir. Buna göre, böyle kimselerde faiz tutkusu o derece artar ki bütün benliklerini yalnız bu yolla kazanacakları paraya kaptırırlar; gece ve gündüz bütün düşüncelerini artan parada toplarlar. Aslında para, geçim için bir vasıta olduğu hâlde, onu gaye hâline getirirler. Bu ruh hâli, onların hâl ve hareketlerine de tesir eder ve itidallerini kaybettirir. Konuşmaları değişir, hareketleri anormalleşir, âdeta cin dokunmuşa veya şeytan çarpmışa dönerler. Halk arasında ve bilhassa Araplarda, aklı başında olmayan ve normal hareket etmeyen kimseler hakkında bu tabirlerin kullanıldığı bilinmektedir. Sar'â nöbetine tutulmuş olanlara şeytanın çarptığına, delilik alametleri gösteren kimselere de cin dokunduğuna inanılır. Ayet-i kerime onların bu inançları istikametinde gelmiş ve faiz yiyenleri şeytan çarpmış mecnunlara benzetmiştir. Şüphesiz ayetin gayesi, Araplardaki bu inancın doğruluğunu teyit etmek değildir; fakat şeytan çarptığına inandıkları insanın hâlini onlara hatırlatmak ve faiz yiyenlerin akıbetini göstererek bu kötü işten vazgeçmelerini sağlamaktır. Nitekim ayet-i kerimede faizin kötülüğüne işaret edilerek onun haram kılındığı bildirildikten sonra, "Kime Rabbinden bir öğüt gelir de bu haramdan vazgeçerse, geçmişi kendisine, işi Allah'a aittir." buyurulmuştur.

Allah Teâlâ'nın öğüdü, faizin tahrimi hakkındadır. Binaenaleyh kime onun haram olduğu hususundaki bu hüküm ulaşır ve o da faiz almayı hemen terk ederse, daha önce alıp yemiş olduğu faizler kendisine aittir; onları aldığı kimseye geri vermesi gerekmez; yeter ki bundan sonra bir daha almasın. Böyle kimselerin işi de Allah'a

aittir ve Allah, bunlar hakkında adaletle hüküm verir. Adaletin gereği ise Allah'ın faiz hakkındaki hükmü, kendisine ulaşmadan önce faiz yiyenleri, bu davranışlarından dolayı muaheze etmemektir. Fakat kim, bu hüküm kendisine ulaştıktan sonra, yine de faiz yemeye devam ederse, işte böyleleri cehennem ashabıdır ve orada daimîdirler. Ancak ayet-i kerimede faiz yiyenler hakkında zikredilen cehennemdeki daimîlik sıfatı, faizi haram kılan ayet-i inkâr ederek faizi yemeye devam edenlere aittir. Fakat öyle kimseler de vardır ki haramı bilirler, onun haram olduğunu itiraf ederler; fakat nefislerine tatlı gelmesi dolayısıyla onu irtikap etmekten de kurtulamazlar. Böyleleri, kalplerine imanın iyice nüfuz etmediği kimselerdir. Bunlar da cehennem ehlindendirler; fakat orada daimî kalmazlar. Allah'ın takdir ettiği cezayı çektikten sonra, yine Allah'ın lütfuyla oradan çıkarlar. Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir hadiste Hazreti Peygamber, faiz yiyene de yedirene de lanet eder (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VII. 67; Müslim, *Sahîh*, III. 1218); bu hadis, ribayı irtikap etmenin ne büyük bir cürüm olduğunu gösterir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyle faizi haram kılıp faiz yiyenlerin akıbetlerini beyan ettikten sonra, daha önce uzun uzun üzerinde durduğu ve Müslümanlara emrettiği sadaka veya Allah yolunda mal sarfıyla faiz arasında akıl sahiplerine mukayese yapma imkânını sağlamak ve onları kendileri için asıl kârlı işe yöneltmek maksadıyla şöyle buyurmuştur:

276 Allah, ribanın bereketini giderir, sadakaları ise bereketlendirir. Allah, küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.

277 İman edenlerin, hayırlı iş işleyenlerin, namazı hakkıyla eda edip zekâtı verenlerin Rableri katında mükâfatları vardır; onlara korku yoktur; mahzun olacaklar da onlar değildir.

276 Faiz yiyenler, çok defa aldıkları faizle kâr ettiklerini ve mallarının arttığını zannederler. Hâlbuki aldıkları faizin, hem dünyada mallarının bereketini giderdiğini ve onu bir kurt gibi kemirip mahva sürüklediğini, bir taraftan da huzurlarını kaçırıp daimî bir sıkıntıya düşürdüğünü, hem de ahiret hayatlarını mahvettiğini fark etmezler yahut fark etmek istemezler. İçlerinde besleyip büyüttükleri mal hırsına rağmen, mallarının bereketini görememenin sebep olduğu sıkıntıyla, onların giderek yok olacağı endişesi, sağlıklarının bozulmasında en büyük rolü oynadığı hâlde, bunun sebebini faizde aramak yerine başka şeylerde ararlar. Eğer faizcilik bir toplum içerisinde yaygınlaşacak olursa, salgın bir hastalığa maruz kalmış herhangi bir ülke gibi, fertlerin birer birer döküldüğü, devletin ise yıkılmaya yüz tutmuş bir çatı gibi onları koruyamadığı görülür. Fakirlerle zenginler arasında büyüyen uçurum, faiz alanlara karşı kin ve nefreti artırır ve devlet çatısının yıkılmasına sebep olur. Kısacası faiz, malını artırarak dünya nimetlerinden zevk almak isteyen insanın, faizi olmayan az malla elde ettiği ağız tadını giderir ve dünyasını karartır. Ahirette ise dünyada sebep olduğu azabın kat kat fazlasını görür.

Oysa sadaka böyle değildir. Faizin aksine, kim Allah yolunda malını sarf eder, sadakasıyla bir fakirin sıkıntısını giderirse, kat kat fazlasını alacağı malını Allah'a borç vermiş olur. Sadaka ile ilgili ayetlerde bu husus açıklandığı için burada tekrar etmeye gerek yoktur. Hazreti Peygamber'in Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir hadisine işaret etmek, sadakanın sadaka verene sağladığı kazancı belirtmek bakımından yeterlidir. Hazreti Peygamber bu hadisinde şöyle buyurmuştur; "Her kim helal kazancından bir tek hurmayı sadaka olarak verirse –zaten Allah helal maldan başkasını kabul etmez– Allah onu sağ eliyle kabul eder; sonra, sizin tayınıza bakıp büyüttüğünüz gibi, o bir tek hurmayı dağ gibi olun-

caya kadar büyütür." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 113; Müslim, *Sahîh*, II. 702).

İşte, faizle sadaka arasındaki bu büyük fark dolayısıyladır ki Allah Teâlâ, kullarının hayrına olan sadakayı, ihmal edilmemesi gereken hayırlı bir amel olarak onlara ne derece şiddetle tavsiye ve telkin etmişse, zararının büyüklüğü dolayısıyla faizi de aynı şiddetle menetmiştir. Bu sebeple Allah, faizi helal sayıp onu yemekte ısrar ve Allah'ın verdiği nimetlerden yine Allah yolunda sarf etmeyerek nankörlük eden kimseleri, ayrıca bu nimetleri, başkalarının malını haksız yolla ele geçirmek için bir tuzak gibi kullanarak günah işlemeye devam edenleri asla affetmez.

277 Oysa iman edenlerin, hayırlı iş işleyenlerin, namazlarını dosdoğru kılıp zekâtlarını verenlerin, faiz yiyenlerle aynı derecede olmaları mümkün değildir. Çünkü bunlar, Rablerinden gelen emir ve yasakları tasdik eden, fiil ve hareketlerini bu emir ve yasaklara uygun bir şekilde düzenleyen gerçek mü'minlerdir. Birbiri arkasına ihlas ile ve dosdoğru kıldıkları namaz, onların daima Allah'ı hatırlarında tutmalarını sağlar ve O'na imanlarını, sevgilerini artırır; kendilerinin daima O'nun murakabesi altında bulunduklarını inancını kuvvetlendirir. Bu ise O'nun emir ve yasaklarına daha kolay itaat etmelerini sağlar. Verdikleri zekât, nefislerini cimrilik denen kötü huydan arındırır; onları Allah yolunda mal sarfına alıştırır. Ayet-i kerimenin başında zikredilen a'mâl-i sâliha (iyi ve hayırlı işler) tabiri, namaz ve zekât da dâhil bütün ibadetlere ve diğer hayırlı amellere şamil olmakla beraber namaz ve zekâtın ayrıca zikredilmesi, bu iki ibadetin diğer ibadetler ve hayırlı ameller arasındaki derecesinin büyüklüğü dolayısıyladır.

İşte, başta namaz ve zekât olmak üzere bütün ibadetlerini ifa eden ve diğer hayırlı amelleri de ihmal etmeyen gerçek mü'minler, Allah'ın haram kıldığı her şeyden ve özellikle faizden uzak dururlar; imanları bu haramları irtikap etmelerine imkân vermez. Bu sebepten, bunların Rableri katında mükâfatları vardır. Allah'ın emir ve yasaklarına kulak asmayan, helal ve haramı birbirine karıştırmakta bir beis görmeyen inancı zayıf kimselerin, kıyamet günü başlarına gelecek azap korkusu, bu mü'minlerde olmayacak, pişmanlığın, onların içlerinde meydana getirdiği büyük hüznü bunlar duymayacaklardır.

Allah Teâlâ, emirlerine uyan ve yasaklarından sakınan mü'minlerin, kıyamet günü ulaşacakları bu üstün mertebeyi beyan ettikten sonra, mü'minlere hitap etmiş ve onlara, imanlarının gereği olarak, ribadan vazgeçmelerini bir daha hatırlatarak şöyle buyurmuştur:

278 Ey iman edenler! Eğer gerçekten mü'min iseniz, Allah'tan korkun ve ribadan geri kalanı bırakın.

279 Fakat bunu yapmazsanız, Allah'a ve Resulüne karşı savaşa girdiğinizi bilin ve eğer tövbe ederseniz, anaparanız sizindir; ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz.

280 Eğer (borçlu) darda ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin. Hâlbuki bilmiş olsanız, (alacağınızı) sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.

278 Bilinen bir gerçektir ki insan ne çeşit bir sıfata sahip ise fiil ve hareketlerinde, yalnız o sıfatın tesiri ve izleri görülür. "Her kap, içinde bulunan sıvıyı sızdırır." sözü, bunun en açık ifadesidir. İçinde pekmez bulunan bir testinin sirke sızdırması veya sirkeyle dolu bir testiden bal akması mümkün değildir. İman da böyledir ve bir insanın kalbi imanla dopdoluysa, o insandan yalnız bu imanın gereği olan fiiller çıkar ve bu fiiller, Allah'ın rızasına uygun fiillerdir. Kişinin Allah'a olan imanı, ondan, Allah'ın gazabına yol açacak fiillerin çıkmasına engel olur. Nitekim Hazreti Peygamber, Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen bir hadiste, "Zani, zina işlediği sıra mü'min olduğu hâlde zina edemez; hırsız, hırsızlık ettiği sıra mü'min olduğu

hâlde hırsızlık edemez; içki içen de içki içtiği sıra mü'min olduğu hâlde içki içemez." buyurmuştur. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, vi. 241; Müslim, *Sahîh*, I. 76). Bu hadis, kalbinde imanı bulunan bir kimsenin, o iman kalpteyken haram olan bu fiillerden herhangi birini işleyemeyeceğini, zira imanın buna engel olacağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede önce, "Ey iman edenler!" diyerek mü'minlere hitap etmiş, sonra da bu imanın gereği olarak faizden vazgeçilmesi icap ettiğini zihinlere iyice yerleştirmek ve bundan vazgeçmenin de ancak imanın varlığı şartına bağlı olduğunu göstermek için, "Eğer gerçekten mü'min iseniz." buyurmuştur.

Buna göre insan, mademki mü'min olduğunu söylemektedir, o hâlde bu sözünde doğru ve samimi ise onun, gerçek bir mü'minin sıfatlarını haiz olduğu anlaşılır ki bu sıfatların gereği, Allah'ın faizi haram kıldığını öğrendikten sonra, o ana kadar alıp durduğu faizden vazgeçmeli, eğer borç verdiği kimseden alacağı başka faiz varsa artık onu borçluya bırakmalı ve almamalıdır. Çünkü gerçek iman, hem haramın terkini, hem de irtikap edildiği takdirde Allah'ın bunu cezasız bırakmayacağını bilerek ondan korkmayı gerektirir.

279 Bununla beraber, eğer mü'min olduğunu söyleyen kimse, yine de Allah'tan korkmaz ve O'nun haram kıldığı işi yapmaya ve haram olduğunu bile bile geri kalan faizleri almaya devam ederse, hem imanının sahte olduğu anlaşılır; hem de bu hâliyle o, Allah'a ve Resulüne karşı savaş açmış olur. Fakat aslında onun, ne Allah'la ve ne de Resulüyle savaş etmesi mümkün değildir. Asıl savaşı Allah ve Resulü ona ve onun gibi olanlara karşı açmıştır. Bu savaş, şüphesiz, böyle kimselerin dünya ve ahirette hezimete uğrayıp perişan olmalarıyla sonuçlanacak ve Allah onlardan intikamını alacaktır. Allah'ın kıyamet günü onlardan nasıl ve ne şekilde intikam alacağını bilmemiz elbette mümkün değildir. Fakat dünyada görülüp bilinmektedir ki kendilerini faize kaptıran birçok kimse, ulaştıkları büyük zenginlikten sonra mahv u perişan olmuşlar ve halka avuç açıp dilenmek zorunda kalmışlardır.

Oysa insanın, hem kendisini Allah'ın gazap ve intikamına arz etmemesi, hem de imanının tabii bir neticesi olarak faizden tövbe etmesi hâlinde kaybedeceği hiçbir şey yoktur. Borca verdiği anapara yine kendisinindir ve kendisine geri dönecektir. Almaktan vazgeçtiği faiz ise kendisi için zarar değil, aksine hudutsuz bir kazançtır. Aynı zamanda bu, faizi ödeyecek olan borçlunun da menfaatinedir ve ondan faiz almamakla ona zulmetmekten kurtulmuş olmaktadır.

280 Hatta iman, öyle bir haslettir ki bir insanda kemal mertebesine eriştiği zaman, o insanın borç verdiği kimseden faiz almasını değil, borçlunun darda kalıp da sürenin bitiminde borcunu ödeyememesi hâlinde, ona yeni süre tanımasını, dahası, hiç ödeyemeyeceğini hissettiği zaman, borcun bir kısmını veya tamamını ona bağışlamasını gerektirir. Mü'min denildiği zaman, işte bu şekilde hareket eden, yani ihtiyacı olan bir din kardeşine karşılıksız borç veren, verdiği borcun zamanında ödenemeyeceğini anlayınca yine karşılıksız süreyi uzatan, eğer borçlunun ödeyecek hiç gücü yoksa alacağını ona sadaka olarak bağışlayan ve bütün bunları, sadece Allah'ın rızasını kazanmak için yapan kimse düşünülmelidir. İnsan, bu şekildeki davranışın kendisi için daha hayırlı olduğunu bilirse, şüphesiz daha hayırlı olanı yapar; iman ise Allah'ın, kullarını irşat ettiği yolun kendileri için daha hayırlı olduğunun bilinmesine yardım eder. Binaenaleyh gerçek mü'min, Allah'ın gösterdiği yolun kendisi için daha hayırlı olduğunu bilen ve bunu bildiği için de o yoldan giden kimsedir.

Allah Teâlâ, faiz meselesinde mü'min olanların takip edecekleri yolu açıklayıp bu yolun kendileri için daha hayırlı olduğunu bildirdikten sonra, bütün Müslümanlara vaaz ve nasihat olmak üzere, Allah'a mutlaka dönülecek ve herkese haksızlığa uğratılmadan kendi kazancıyla muamele edi-

lecek olan hesap gününü hatırlatmış ve şöyle buyurmuştur:

281 (Ey iman edenler!) Allah'a döndürüleceğiniz ve haksızlık edilmeksizin herkese kazancının verileceği (o hesap) gününden korkun.

281 O büyük gün, insan, kendisini Rabbini düşünmekten ve O'nun emir ve yasaklarına uymaktan alıkoyan bütün dünyevi meşgalelerden ve bütün cismani lezzetlerden kopmuş ve ayrılmış olarak Rabbinin huzuruna çıkarılacaktır. O gün, dünyada iken ihtiyacı olduğunu düşünerek, ölünceye kadar büyük bir hırsla toplayıp biriktirdiği malının hiçbir faydası olmadığını görecek ve işte o zaman, kendisini Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktan alıkoyan o mala büyük pişmanlık içinde lanetler yağdıracak, fakat ne pişmanlığı ve ne de laneti onu hesaba çekilmekten kurtaramayacaktır. İşte o gün herkese, dünyada hayır ve şer olarak işlediği bütün amellerin karşılığı adalet ölçüsü içinde verilecek, hiç kimsenin hayırlı ameli zayi olmayacağı gibi, işlediği kötü ameller de karşılıksız kalmayacaktır.

O hâlde ey Mü'minler! Eğer bu günü ve Allah'ın bu günde kulları için amellerinin karşılığı olarak hazırladığı mükâfat ve cezayı hatırlar ve bunu hatırınızdan çıkarmazsanız, o gün Rabbinize hazırlıksız olarak döndürülmekten korkar ve dünyada yalnız size sevap kazandıracak amellerin peşinde koşarsınız. İşte, Allah Teâlâ'nın faizle ilgili hükümleri beyan ettikten sonra öğüdü budur.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu ayet-i kerime, riba hakkında nazil olan ayetlerin neticesi ve aynı zamanda son sözüdür. Hatta bu ayet-i kerime, Buhârî tarafından nakledilen bir hadisten de anlaşıldığına göre, Medine'de en son nazil olan ayettir. (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V. 164). Bu ayetin inmesinden sonra Kur'an tamamlanmış, Hazreti Peygamber'in peygamberlik görevi sona ermiş, nihayet sayılı bir kaç gün daha yaşamış ve Rabbine kavuşmuştur.

Allah Teâlâ mü'minleri önce kendileri için hayırlı olması dolayısıyla sadaka vermeye ve Allah yolunda mal sarf etmeye teşvik edip, buna karşılık insanlar arasında hem yardımlaşma duygusunu ve Allah yolunda mal sarfı arzusunu yok etmesi, hem de mal hırsını artırıp insanın Allah'a karşı kulluk görevlerini unutturması dolayısıyla faizi haram kıldıktan sonra, mal sahibinin malını koruyabilmesi ve aynı zamanda onu hayırlı kazanç maksadıyla kullanabilmesi için dikkat edilmesi gereken şartları açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۚ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ ۚ
وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ
وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا ۚ فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ
وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ۚ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ ۖ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ
الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ ۚ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا ۚ وَلَا تَسْأَمُوا
أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا
أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۗ وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ ۚ

وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾ وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ ۖ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ۗ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۚ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ ۖ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

282 Ey iman edenler! Belirli bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın; aranızdan bir kâtip doğru olarak yazsın ve Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup borcundan hiçbir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, cahil yahut zayıf yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velisi doğru olarak yazdırsın. (Borç ve alacak yazılırken) erkeklerinizden iki de şahit bulundursun. Eğer iki erkek olmazsa, razı olacağınız şahitlerden bir erkekle, birinin unutması hâlinde diğerinin ona hatırlatması için iki kadın yeter. Şahitler çağırıldıklarında (şahitlikten) çekinmesinler. Küçük olsun büyük olsun, borcu, süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha yakındır; ancak aranızda yaptığınız alışverişin peşin (paralı) bir ticaret olması hâlinde, onu yazmamanızda size bir günah yoktur. Alışveriş ettiğiniz zaman da şahit tutun. Kâtibe de şahide de zarar verilmesin. Eğer (bir zarar) verirseniz, bu, kendinize dokunacak bir itaatsizlik olur. Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.

283 Eğer yolculuktaysanız ve bir kâtip de bulamazsanız, (borca karşılık) alınan rehinler yeter. Eğer birbirinize güvenirseniz, kendisine güvenilen kimse emanetini ödesin; Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin; her kim onu gizlerse, o, mutlaka kalbi günahkâr olan bir kimsedir. Allah, ne yaptığınızı hakkıyla bilendir.

284 Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah, onunla sizi hesaba çeker; sonra da dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, her şeye hakkıyla kadirdir.

Verilen borcun şahitler huzurunda yazılmasıyla veya yazılamadığı takdirde borca mukabil rehin alınmasıyla ilgili bu ayet-i kerimelerin, bundan önceki Allah yolunda mal sarfını teşvik eden, daha sonra da ribayı mutlak surette haram kılan ayetlerle bağlantılarını tayin etmekte herhangi bir güçlük yoktur. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ'nın kendi yolunda mal sarf etmeyi ve sadaka vermeyi emretmesi, herhangi bir Müslümanın mal sahibi olmasını engelleyen ve mal şartıyla zenginliğini bertaraf eden bir hüküm getirmek maksadına matuf değildir. Başka bir ifadeyle, "zenginlik, İslam'da hoş görülmediği için ondan kurtuluş maksadıyla mal sarfı" emredilmemiştir. Aksine çalışmak, alın teriyle kazanmak ve kazandığını nemalandırmak, her Müslümanın görevidir. Ancak bu kazancın nemalandırılması da helal yoldan olmalıdır. Nitekim elinde bir miktar malı olan kimsenin faiz karşılığında onu birisine vermesi ve helal ol-

mayan yollarla artırması, yukarıda riba ayetleriyle haram kılınmış ve bu işi yapanlar şiddetli azap ile tehdit olunmuşlardır.

Helal yoldan kazanılan ve helal yoldan artırılan malın hem farz olan zekâtı, hem de fazladan sadakası verildikten sonra geride kalan miktarın yine helal yoldan artırılması için sermaye olarak kullanılması mümkün olduğu gibi, ihtiyaç duyan bir Müslümana borç olarak verilmesi de mümkündür. Ancak helal yoldan kazanılan malın, borç olarak verilmesi hâlinde, onun zayi olmaktan korunması ve borçlunun elinde heba olup gitmesine göz yumulmaması da mal sahibinin hakkıdır. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerle malların borçluları elinde yok olup gitmekten korunması için kullarını irşat etmiş ve verilen borçların şahit huzurunda yazıyla tespit edilmesini emretmiştir. Bu emirde, helal yolla kazanılan mal ne kadar çok olursa olsun, onun Allah katında kötü olmadığını ve mal sahibi olmanın İslam'da haram kılınmadığını gösteren açık bir işaret vardır. Öyle anlaşılıyor ki Allah yolunda mal sarfını ve sadaka vermeyi şiddetle teşvik eden, buna mukabil riba yoluyla mal kazancını yine aynı derecede haram kılan ayetlerin gelmesinden sonra, mal biriktirmenin ve zengin olmanın İslam dininde kötü sayıldığı ve Allah katında hoş görülmediği şeklindeki yanlış inancın belirmesini önlemek maksadıyla yukarıdaki ayetler indirilmiş ve bu ayetlerde, helal malın korunması için yapılması gereken işler gösterilmiştir. Nitekim Nisâ' suresinin 5. ayetinde, insanın dünya hayatında en önemli desteği olan malın, aklı başında olmayan kimselere verilip heder edilmemesi emrolunmuş, Hazreti Peygamber de bir hadisinde "salih kişinin salih malını" methetmiştir. (Hadis için bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, IV. 197, 202).

Buna göre, şu husus iyice anlaşılmış olmaktadır ki İslam'da mal, ancak tanrı edinip ona tapınıldığı, cimrilik edip Allah yolunda sarfından kaçınıldığı ve ister helal ister haram olsun, geldiği yere bakılmaksızın biriktirildiği zaman kötüdür. Fakat helal yolla kazanılan ve yine helal yolla çoğaltılıp hayırlı işlerde kullanılan malın kötü olması mümkün değildir; mü'min için destektir, kuvvettir; sevap kazandıran ve kulun Allah'a yaklaşmasına vesile olan bir nimettir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, böyle bir malın korunması için kullarına yol göstermiş ve şöyle buyurmuştur:

282 Ey iman edenler! Belirli bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın; aranızdan bir kâtip doğru olarak yazsın ve Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin; yazsın. Borçlu olan da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup borcundan hiçbir şey eksiltmesin. Eğer borçlu cahil yahut zayıf yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velisi doğru olarak yazdırsın. (Borç ve alacak yazılırken) erkeklerinizden iki de şahit bulundursun. Eğer iki erkek olmazsa, razı olacağınız şahitlerden bir erkekle, birinin unutması hâlinde diğerinin ona hatırlatması için iki kadın yeter. Şahitler çağırıldıklarında (şahitlikten) çekinmesinler. Küçük olsun büyük olsun, borcu, süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha yakındır; ancak aranızda yaptığınız alışverişin peşin (paralı) bir ticaret olması hâlinde, onu yazmamanızda size bir günah yoktur. Alışveriş ettiğiniz zaman da şahit tutun. Kâtibe de şahide de zarar verilmesin. Eğer (bir zarar) verirseniz, bu, kendinize dokunacak bir itaatsizlik olur. Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.

283 Eğer yolculuktaysanız ve bir kâtip de bulamazsanız, (borca karşılık) alınan rehinler yeter. Eğer birbirinize güvenirseniz, kendisine güvenilen kimse emanetini ödesin; Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği

gizlemeyin; her kim onu gizlerse, o, mutlaka kalbi günahkâr olan bir kimsedir. Allah, ne yaptığınızı hakkıyla bilendir.

282 Kur'an-ı Kerim'in en uzun ayeti olan yukarıdaki borçlanma ayeti, manasının da delalet ettiği gibi, Müslümanlara, gerek ticari alışverişlerinde ve gerekse karşılıksız borçlanmalarda, hak ve adalet ölçülerine riayet etmeleri ve ticaretlerini sağlam esaslara göre yapmaları için dikkat etmeleri gereken hususları göstermiş, uymaları icap eden şartları bildirmiştir. Zira bilinen bir gerçektir ki ticari hayat, bazen peşin alışverişle yürütüldüğü gibi, çok defa da borçlanma esasına dayanır veya parası ileride ödenmek üzere mal peşinen teslim alınır yahut da mal ileride teslim alınmak şartıyla parası peşin ödenir ve selem adı verilen bu son şekliyle her iki ticaret de ileride ödenecek para ve mal yönünden hem alıcıya hem de satıcıya ödenmesi gereken bir borç yükler. Bazen de ticaret söz konusu olmaksızın, şahıslar arasında borçlanmalar olur ve bir şahıs, başka bir şahsa belirli bir süre için karşılıksız borç para verir ki karz denilen bu borcun vakti gelince alacaklıya ödenmesi gerekir. İşte, yukarıdaki ayet-i kerimeyle Allah Teâlâ, bu çeşit muamelelerde, gerek alacaklıya ve gerekse borçluya bir takım görevler yüklemiştir ve bu görevlerin yerine getirilmesi, muamelelerin hem alacaklı ve hem de borçlu yönünden hak ve adalet ölçüleri içinde tamamlanabilmesi için şarttır.

İbn Abbâs'ın "teslimi belirli bir zamana bırakılmış olan selef (selem) satışının helal kılındığını bildirerek bu ayeti okuması", ayet-i kerimenin yukarıda işaret ettiğimiz selem'e tahsis edildiğine dair bazı görüşlerin ileri sürülmesine yol açmışsa da büyük çoğunluk, ayette sözü edilen borcun, selem de dâhil her çeşit muamelede ortaya çıkan borç olduğu görüşü üzerinde ittifak etmiştir.

Buna göre, borçlanma vukuunda Müslümanların dikkat etmeleri ve yerine getirmeleri gereken hususları şöyle sıralamak mümkündür:

1. İki kişiden biri diğerine borçlandığı zaman, borcun ödeme süresi ister bir ay olsun, ister bir sene veya daha fazla olsun, bu borcun yazılması ve yazılı bir vesika olarak muhafaza edilmesi gerekir. Borcun yazılmaması, aradan geçen zaman içinde hem borç miktarının, hem de sürenin unutulmasına ve alacaklıyla borçlu arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olabilir. Bu ise ya alacaklı, ya da borçlu hakkının zayi olmasına sebep olabilir. Çünkü alacaklı, verdiğinden fazlasını geri isteyebileceği gibi, borçlu da aldığından daha az borç ödeyeceğini ileri sürebilir.

2. Alacak veya borcu, adaletine güvenilen bir kâtibin (kâtib-i adl veya bugünkü deyimiyle noter) yazması gerekir. Vesikayı yazacak kâtibin adil olması, alacaklı veya borçludan herhangi birine meylederek birinin hakkını diğerine geçirmemesi veya her ikisinin hakkına zarar vermemesi yönünden önemlidir. Kâtib-i adl'in asırlar önce Hazreti Peygamber'e nazil olan ayet-i kerimede zikredilmiş olması, üzerinde dikkatle ve ibretle durulması gereken bir konudur.

3. Kâtib-i adl'in, borç vesikasını Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazması gerekir. Allah'ın kendisine öğrettiği şey, yalnız kitabet veya yazı sanatından ibaret değildir. Ayet-i kerimede geçen "ilim" tabiri, yazı sanatını da içine alan daha umumi bir manaya şamildir. Binaenaleyh yazı sanatına vâkıf olan kâtip, aynı zamanda, şer'î ahkâmı, hukuki kaideleri ve tabirleri de bilmelidir. Ayet-i kerimede, kâtibin önce adil olmasına, sonra da, "Allah'ın öğrettiği şekilde" denilmek suretiyle ilmine işaret edilmesi ve böylece adaletin ilmin önünde zikredilmesi, adalet sıfatının ilim sıfatını kazanmayı kolaylaştırması dolayısıyladır. Başka bir ifadeyle, adil kişi, kolayca ilim sahibi olabildiği hâlde, âlim kişinin adil olması bu kadar kolay değildir. Yani adalet, kişiyi ilme irşat ettiği hâlde, ilim onu adalete irşat etmez. Nitekim toplumlarda görülen fesadın çoğu, cahil olan adil kişilerden değil, fakat adil olmayan âlimlerden zuhur etmiştir. Binaenaleyh adil ve âlim olan, şer'î ahkâmı ve hukuki kaideleri bilen bir kâtibin borç vesikalarını adalet ölçüle-

ri içinde yazmaktan çekinmesi asla doğru değildir. Ayet-i kerimede bunu teyit için tekrarlanan, "yazsın" ibaresinden, bu çekinmeye hiçbir surette müsamaha gösterilemeyeceğine açık bir işaret vardır.

4. Borçlu olanın da kâtibe, üzerindeki borcu ikrar etmesi ve alacaklı gibi onu yazdırması gerekir. Fakat borcunu ikrar ederken Allah'tan korkmalı ve borcundan hiçbir şey eksiltmemelidir. Zira borçlunun, hem kendisine borç veren kimsenin kalbini yumuşatıp borç vermesini sağladığı için Allah'a, hem de kendisine borç verene şükran borcu vardır. Onun bir taraftan Allah'a şükretmesi, bir taraftan da kendisine borç verene teşekkürde bulunması gerekirken bunları unutması, sonra da aldığı borç miktarını eksik gösterip kâtibe eksik yazdırması nankörlüktür.

5. Eğer borçlu, akli dengesi bozuk, zayıf veya borcunu ikrar edip yazdırmaktan âciz bir kimse ise böyle kimselerin işlerini yürütmekle görevli velilerinin, borcu doğru bir şekilde yazdırmaları gerekir. Ayet-i kerimede zikredilen sefih kelimesi, akılsız, beyinsiz, düşüncesi kıt gibi manalara gelir ve bununla aklen hasta kimseler kastedilir. Zayıf tabiri, yaşı küçük veya çok yaşlı olup işlerini idare edemeyen kimselere delalet eder. Borcunu yazdırmaktan âciz olanlar ise ya cahil olup akılları hiçbir şeye ermeyenler yahut da dilsiz oldukları için söz söyleyemeyenlerdir.

6. Alacak ve borcun yazılması esnasında iki erkek şahidin de hazır bulundurulması gerekir. Ancak ayet-i kerimede min *ricâlikum şeklinde* buyurulmak suretiyle bu iki şahidin mü'minlerden olmasına özellikle işaret edilmiştir; çünkü hitap mü'minleredir ve "adamlarınızdan" manasına gelen *min ricâlikum* ibaresi de iki şahidin mü'minlerden olmasını gerektirir. Keza bu ibare, aklı ermeyen çocukların da şahitlik edemeyeceklerine delalet eder. Ayet-i kerimede iki erkek şahidin sıfatlarına işaret edilmemiş ise de Talâk suresinin 2. ayetinde, "İçinizden iki adil şahit getirin."; Mâide suresinin 106. ayetinde de, "Ölüm birinize geldiği zaman, vasiyet ederken içinizden yahut başkalarından iki adil kimseyi şahit getirin." buyurulmuş olmasından dolayı, borcun yazılması esnasında istenecek iki erkek şahidin de adil olmaları gerektiği hususunda ittifak edilmiştir.

7. Eğer borcun tespitinde iki erkek şahit bulunamazsa, borçlunun ve alacaklının dinlerine ve adaletlerine güvenip kendilerinden razı olabilecekleri bir erkekle iki kadını şahit tutmaları gerekir. Bir erkeğe karşılık iki kadının şahit gösterilmesi, kadınların erkeklere nispetle, umumiyetle, zayıf yaratılmış olmaları dolayısıyladır. Bu sebeplerdir ki kadınlarda unutkanlık ve hataya düşme ihtimali erkeklere nispetle daha fazladır. Bazı kadınların erkeklerden üstün oldukları ve bazı sahalarda başarı sağladıkları görülse bile, bunun umumi kaideyi değiştirmesi mümkün değildir. Nitekim ayet-i kerimede bu hususa işaret edilerek, "Birinin unutması veya hataya düşmesi hâlinde, diğerinin ona hatırlatması ve hatasını düzeltmesi için." iki kadın şahit gerekmektedir. Bu ise kadınlardan birinin şehadetinin, ancak diğerinin şehadetiyle tamamlanacağı manasındadır.

8. Borçların tespitinde iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının şahitlik etmek üzere davet olunduklarında, bu davete icabet etmeleri ve hiçbir surette şahitlik etmekten kaçınmamaları gerekir. Şahitlik, Allah Teâlâ'nın bu emri gereğince farz-ı kifâyedir ve şahitlikten kaçmak haramdır.

9. Borç, ister az olsun, ister çok olsun, süresiyle birlikte borç miktarının yazılması ve yazmaktan üşenilmemesi gerekir. Ayet-i kerimede öncelikle az ve küçük borca işaret edilerek yazılmasının emredilmesi, borcu yazma işinin ne derece önemli olduğunu gösterir. Zira öyle kimseler vardır ki ister borçlu, ister alacaklı olsunlar, eğer borç miktarı az ise ona ehemmiyet vermezler, hafife alırlar; ne var ki borcun hafife alınması, bir hakkın zayi olması neticesini doğurur ve borçlunun üzerinde, bazen alacaklının rızası hilafına hak kalmış olur. İşte Allah Teâlâ bu hakkın zayi olmaması ve borçlunun borç altında kalmaması için, miktarı az da olsa, borcun yazılmasını emretmiştir. Ancak bu uzun

ayette yer alan emir ve nehiylerin, borcun şahitler huzurunda ve süresiyle birlikte yazılması işini farz manasında vücûb derecesine çıkarıp çıkarmadığı hususunda kesin bir görüş belirmiş değildir. Bazı âlimler yazma işinin vacip olduğunu ileri sürmüşler, bazıları ise müstehâbtır demişlerdir. Fakat şurası muhakkaktır ki ayet-i kerimede de beyan edildiği gibi, borcun yazılması Allah katında daha adaletlidir; çünkü Allah, bütün hükümlerinde adildir ve kullarının da birbirleriyle muamelelerinde adil olmalarını ister. Keza borcun yazılması şahitlik için daha sağlamdır. Çünkü alacaklının ve borçlunun ikrarlarıyla yazılan bir vesika, en emin şahitlerden biri ve diğer şahitlerin yardımcısıdır. Böyle bir vesikanın bulunması hâlinde, alacaklının borçludan yahut borçlunun alacaklıdan şüphe etmesine de sebep olmaz.

10. Alışveriş peşin olur ve alıcı parasını verdiği anda malı teslim alırsa, bu takdirde alıcıyla satıcıyı şüpheye düşürecek veya aralarında husumete yol açacak herhangi bir sebep bulunmadığı için, yazının terkinde günahı gerektirecek hiçbir şey yoktur.

11. Peşin alışverişin yazıyla tespitine gerek görülmese bile, bu işin yine de şahit huzurunda yapılması lazımdır. Zira alıcıyla satıcı arasında cereyan eden pazarlık şekli, paranın satıcıya veya malın alıcıya teslimi sırasında bazı ihtilafların çıkmasına sebep olabilir. Eğer bu pazarlık şahit huzurunda cereyan ederse, böyle bir ihtilafın çıkması önlenmiş olur.

12. Veresiye alışverişlerde ve borçlanmalarda, borcu yazan kâtiplere ve şahitlik eden kimselere, yaptıkları bu işten dolayı zarar verilmemelidir. Ayet-i kerimedeki *velâ yudârre* ibaresinin farklı okunuşuna göre bazı müfessirler, bu ibareye, kâtip ve şahidin borcu yazmak ve şahitlik etmek için davet olunduklarında, gelmemek veya gelip de yazıda ve şahitlikte tahrife yahut yalana başvurmak suretiyle alacaklı veya borçluya zarar vermemeleri gerektiğini ileri sürmüşlerse de bunun, kâtip ve şahitlerin adaletiyle ilgili olması ve bu hususa ayet-i kerimede daha önce işaret edilmesi dolayısıyla, burada tekrar edilmesine gerek bulunmadığını düşünmek yanlış olmaz. Oysa kâtip ve şahitlerin davetten kaçınmamaları emrolunmuştur diyerek onları kendi işleriyle meşgul olup dururken vakitli vakitsiz kâtip ve şahitliğe çağırarak işlerinde zarara uğramalarına sebebiyet vermemenin de gerekli olduğunu düşünmek icap eder ve ayet-i kerimedeki ibareyi bu manada anlamak akla daha yakın gelmektedir. Hatta kendi işlerini bırakarak kâtiplik ve şahitlik yapanlara bir ücret ödenmesini düşünmek ve ayet-i kerimeden böyle bir mana çıkarmak bile mümkündür

Bununla beraber eğer kâtiplere ve şahitlere herhangi bir zarar verilecek olursa bu, ayet-i kerimede Allah'ın hududuna tecavüz etmemek hususunda O'nun hitabını yönelttiği mü'minlerin "mü'min" sıfatlarına uyan bir davranış olmaz. Çünkü mü'minin sıfatı, Allah'ın hududuna riayet ederken ona tecavüz etmemektir. Eğer tecavüz edilirse, bu bir isyan olur ki bunun zararı da kendilerine dokunur. O hâlde bütün mü'minlerin, ister alacaklı olsunlar ister borçlu, ister kâtip olsunlar ister şahit, Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı hareket etmekten sakınmaları ve O'ndan korkmaları gerekir. Zira bütün bu emir ve yasaklarda, kulların yalnız menfaatleri gözetilmiş ve yalnız onların hayrına olan yollar gösterilip öğretilmiştir. Eğer Allah, kullarına doğru yolu göstermemiş olsaydı, hiç kimse sapıklıktan kendini kurtaramazdı. Allah, şüphesiz, emir ve yasaklarıyla bir takım hükümler vazetmişse, bu, kullarının hayrına olan şeyleri hakkıyla bilmesindendir.

283 Eğer yolculuk esnasında bir alışveriş yapılır ve bu alışveriş dolayısıyla bir borçlanma durumu hâsıl olur, borcu yazacak bir kâtip de bulunamazsa, bu takdirde borçlunun, borcunu karşılamak üzere alacaklıya bir rehin bırakması gerekir. Ayet-i kerimenin bu hükmü, herhangi bir sebep veya bir özür dolayısıyla vesikayı yazdırmanın mümkün olmaması hâlinde, yazının terkedilebileceğine ve vesika yerine geçmek üzere alacaklıya bir rehin bırakılabileceğine delalet eder. Bu se-

beple vesika yerine rehin bırakmayı, yalnız yolculukta kâtip bulunamaması hâliyle sınırlandırmamak, herhangi bir özür sebebiyle vesikanın yazdırılamaması hâlinde rehin bırakılabileceği manasında anlamak gerekir. Nitekim Hazreti Peygamber, Medine'de evi için bir Yahudi'den satın aldığı yiyecek maddesine mukabil demir zırhını ona rehin olarak bırakmıştır ki (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, m. 46; Müslim, *Sahîh*, m. 1226), hadiste, bu alışverişin yolculuk sırasında vuku bulduğunu gösteren hiçbir işaret yoktur.

Netice olarak, bir mü'min bir mü'mine itimat ederek ona bir şey emanet etmişse, Allah'tan korkarak bu emanetin sahibine iade edilmesinde titizlik gösterilmesi gerekir. Bu emanet ister borç olsun, ister borca mukabil verilmiş bir rehin olsun, ona ihanet edilmemeli ve mutlaka geri verilmelidir. Alacaklı ile borçlu arasında borca şahitlik eden üçüncü şahidin de Allah olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Bu itibarla borcun yazılışında şahit olarak bulunanların da herhangi bir anlaşmazlık vukuunda şahitlikten kaçınmamaları ve doğru bildikleri şeyi gizlememeleri gerekir. Bilinen bir şeyin gizlenmesi, çok defa onun kalpte hapsedilmesi manasında anlaşılır. Nasıl el, ayak, göz ve kulak gibi organlar, insandan sâdır olan iyi ve kötü fiillerin birer aleti ise kalp de bir takım fiillerin aleti sayılır. İsrâ suresinin 36. ayetinde insanın bir takım hareketlerinden kulak, göz ve kalbin sorumlu olduğuna işaret edildiği gibi, yukarıdaki ayet-i kerimede de şahitlik ederek bildiği şeyleri doğruca söylemesi gereken insanın, bunu gizlemesinden kalbi sorumlu tutulmuş ve şehadeti gizleyerek işlediği günah, onun kalbine yüklетilmiştir. Kötü niyet, şüphesiz, kalbin işlediği günahların en büyüğüdür. Şehadetin gizlenmesi ise kötü niyete dayanan fiillerdendir ve bu yüzden büyük günahlardan sayılır. Bu sebeple hiçbir mü'minin şahitlikten kaçınmaması ve bildiği şeyleri, 'Bilmiyorum, görmedim veya işitmedim.' diyerek gizlememesi gerekir. Zira Allah, kimin ne bildiğini, kimin neyi görüp işittiğini ve kimin ne yaptığını hakkıyla bilir. Çünkü:

284 Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir. İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah, onunla sizi hesaba çeker; sonra da dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, her şeye hakkıyla kadirdir.

284 Ayet-i kerime, daha önceki ayette yer alan, "Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." mealindeki ibareyi tamamlamak ve Allah'ın sonsuz ilmine delil olmak üzere gelmiştir. Zira Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarıyla kullarını, yalnız kendileri için hayırlı olan yola hidayet etmesi, onların menfaat ve zararlarına olacak her şeyi hakkıyla bilmesindendir. Allah'ın bunu bilmesi ise göklerde ve yerde her ne varsa, bunları bizzat kendisinin yaratmış olması, mülkiyetinin yalnız kendisine ait bulunması ve bunların tasarrufunda hiçbir ortağının bulunmaması dolayısıyladır.

Emir ve yasaklarına karşı durulmayan, kendisinden başkasına ibadet edilmeyen, kullarına dilediğini emrederek onu yapmakla mükellef kılan Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Mülk suresinin 14. ayetinde de beyan edildiği gibi, yaratan, yarattığı şeyin açığını gizlisini bilmez olur mu? İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, kimin yapması gereken şehadeti gizlediğini, kimin yalan şehadette bulunduğunu ve kimin de doğru söylediğini hakkıyla bilir. Çünkü kullarının açığa vurduklarını da kalplerinde gizlediklerini de bilmesi, sonra kötü niyetlileri, içlerinde haset, kin ve düşmanlık besleyenleri, besledikleri bu duygularından dolayı hesaba çekmesi, bu duyguların neticesi olan kötü fiillerden dolayı da onları cezalandırması, O'nun adaletindendir. Ayet-i kerimede Allah Teâlâ'nın hesaba çektiği günahkâr kullarından dilediğini bağışlayacağı, dilediğine de azap edeceği beyan olunmuştur. Bazı cahiller buna dayanarak, terazinin ölçüsüz, hükmün tesadüfi olduğunu ileri sürüp günah üzerinde ısrar ederler ve günah üstüne günah iş-

lerler. Oysa ayet-i kerimenin gayesi, ilahî adaletin iptali değildir ve onu bu manada değerlendirmek büyük iftiradır. Allah'ın günahkâr kullarından dilediğini bağışlaması, dilediğine de azap etmesi, bağışlanmaya layık olanları bağışlaması, azaba müstahak olanlara da azap etmesi manasındadır. Öyle insanlar vardır ki günah işlerler, sonra da akıllarını başlarına alıp tövbe ederler; işledikleri günahın bağışlanması için de kendilerini hayır işlerine verirler. İşte, Allah dilediği takdirde bağışlayacağı günah, böyle kimselerin günahlarıdır. Bunlar arasında tövbelerinin derecesine ve hayır işlerindeki gayretlerine göre, işledikleri günah kadar cezalarını çekecek olanlar da vardır. Bu sebeple, hiç kimsenin Allah'ın adaletinden şüphe etmeye hakkı yoktur. Fakat şunun da unutulmaması gerekir ki bütün mahlukat Allah Teâlâ'nın mülküdür. Mülkü üzerinde dilediği şekilde tasarrufta bulunmak ve bu manada dilediğinin günahını bağışlayıp dilediğine azap etmek, elbette mülk sahibinin işidir ve hiç kimsenin O'na bu tasarrufundan dolayı sual sormaya hakkı yoktur. İşte bu manayı teyit etmek üzere ayet-i kerimenin sonunda, "Allah her şeye hakkıyla kadirdir." buyurulmuştur ki bu, kudretiyle dilediği şeyi infaz eder manasındadır.

Allah Teâlâ, Bakara suresinin başından sonuna kadar, iman ve ibadet esaslarını, evlenme, boşanma ve borçlanma gibi çeşitli ahkâmı beyan edip, mü'min, münafık, kâfir ve müşriklerin sıfatlarını açıklayıp, kitap ehlinin ve özellikle Yahudilerin tarih sahnesine çıktıkları devirlerden itibaren küfre dayalı yaşayışlarını ibret verici tablolar hâlinde gözler önüne serdikten sonra, sureyi, mü'minlerin dillerinden düşürmeyecekleri "hatime" mahiyetindeki bir dua ile tamamlamış ve şöyle buyurmuştur:

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَ ۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ۟ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ
اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ ۟ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا ۖ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا
وُسْعَهَا ۟ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ۟ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ اِنْ نَسِينَآ اَوْ اَخْطَاْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ
اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهٗ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ ۚ وَاعْفُ عَنَّا ۟ وَاغْفِرْ لَنَا ۟
وَارْحَمْنَا ۟ اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

285 Rabbinden kendisine indirilene Peygamber de iman etmiştir, mü'minler de. Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmiş ve şöyle demişlerdir: "Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz. Dönüş sanadır."

286 Allah hiç kimseye gücü dışında bir şey yüklemez. Kazandığı iyilik lehine, kötülük ise aleyhinedir. Rabbimiz! Unutmuş yahut hata yapmışsak, (bu yüzden) bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Rabbimiz! Gücümüzün yetmeyeceğini bize taşıtma. Bizi affet, bizi bağışla ve bize merhamet et. Sen bizim Mevla'mızsın. Kâfir milletlere karşı bize yardım et.

Bu iki ayet-i kerime, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Bakara suresinin hatimesidir. Allah Teâlâ, bu iki ayetle, Hazreti Peygamber'in ve mü'minlerin imanlarına şehadet etmiş ve onlara, kendilerini selamete çıkaracak, aynı zamanda dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak bu duayı öğretmiştir.

Surenin mukaddimesi sayılabilecek ilk ayetler göz önünde bulundurulursa, mukaddimeyle hatime arasındaki yakın münasebeti tespit etmekte herhangi bir güçlük çekilmez. İlk ayetlerde, bu kitapta, onun Allah kelamı olduğu hususunda insanı şüpheye düşürecek hiçbir şey bulunmadığı ve bu sebeple onun, Allah'tan sakınanlar için bir rehber olduğu bildirildikten sonra, Allah'tan sakınanların sıfatları açıklanmış ve şöyle buyurulmuştur: "Bunlar gayba inanırlar, namazları dosdoğru kılarlar ve bizim kendilerine verdiğimiz rızıktan sarf ederler. Keza hem sana indirilen kitaba, hem de senden önceki peygamberlere indirilen kitaplara inanırlar; hiç şüphe etmeden ahireti de tanırlar. İşte bunlar, Rablerinden gelen hidayet üzerindedirler; kurtuluşa erenler de bunlardır."

Allah Teâlâ, Allah'tan sakınanların belli başlı sıfatlarını ve onların tutundukları iman esaslarını Bakara suresinin ilk ayetlerinde böylece beyan ettikten sonra, kalplerine iman nuru düşmemiş kâfirlerin ve kendilerini şüpheden kurtaramamış şair insanların hallerini açıklamış, çeşitli ahkâm ayetleriyle insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak esasları vazederek onları bu esaslara uymaya davet etmiştir. Nihayet sureyi, sure içerisinde zikredilen bütün esaslara uyan ve kalplerinde en ufak bir şüpheye yer vermeden imanın en yüksek mertebesine ulaşan Hazreti Peygamber'le onun yolunda gidenlerin bu imanlarına şehadet ve onların hidayet üzerinde olan ve kurtuluşa eren kimseler olduklarını tescil etmiştir. Binaenaleyh Bakara suresinin başında da işaret edildiği gibi, gayba inanan, namazlarını dosdoğru kılan, kendilerine verilen rızıktan Allah yolunda sarf eden, Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inanan ve ahireti de tanıyan gerçek mü'minler, Hazreti Peygamber ve onun yolunda gidenlerdir. Bunlar, kalplerinin bütün samimiyetiyle imanlarını ikrar ederler ve bu imanın gereği olan amelleri işlemekte kusur etmezler. Aynı zamanda, Allah'ın af ve mağfiretini dilemekten ve ayaklarının kaymaması için Allah'ın yardımını istemekten de geri kalmazlar.

Bakara suresinin bu son iki ayeti ve bu ayetlerin fazileti hakkında Hazreti Peygamber'den bazı rivayet edilmiştir. Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen bir hadiste Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim geceleyin Bakara suresinin son iki ayetini okursa, bu iki ayet, onun emniyet içinde bulunmasına yeter." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VI. 104; Müslim, *Sahîh*, I. 555). Müslim tarafından rivayet edilen bir hadiste ise bu iki ayetin nüzul sebebi de açıklanmaktadır. Ebû Hureyre'nin bildirdiğine göre, "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a *aittir.* İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah, onunla sizi hesaba çeker." mealindeki 284. ayet nazil olunca, bu, sahabilere ağır gelmiş ve Hazreti Peygamber'e başvurarak, "Yâ Resûlallâh! Biz, namaz, oruç, cihad ve zekât gibi ancak takat getirebileceğimiz amellerle mükellef kılındık. Hâlbuki bu ayete takat getiremeyiz." demişlerdir. Hazreti Peygamber de onlara, "Siz, sizden önceki kitap ehli gibi işittik ve isyan ettik mi demek istiyorsunuz? Hayır, 'İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz, bağışlamanı dileriz; dönüş ancak sanadır.' deyiniz." buyurmuş, bunun üzerine de bu iki ayet nazil olmuştur. (Hadis için bkz. Müslim, *Sahîh*, I. 115). Bu ayetlerin başında Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'in ve onunla birlikte bulunan ashabının Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve hiçbiri arasında ayrım yapmaksızın bütün peygamberlerine olan imanlarını tasdik etmiş, sonra da, onlara af ve mağfiretiyle düşman belasına karşı yardımını kazandıracak bir duayı öğretmek maksadıyla şöyle buyurmuştur:

285 Rabbinden kendisine indirilene Peygamber de iman etmiştir, mü'minler de. Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmiş ve şöyle demişlerdir: "Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz. Dönüş sanadır."

286 Allah hiç kimseye gücü dışında bir şey yüklemez. Kazandığı iyilik lehine, kötülük ise aleyhinedir. Rabbimiz! Unutmuş yahut hata yapmışsak, (bu yüzden) bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Rabbimiz! Gücümüzün yetmeyeceğini bize taşıtma. Bizi affet; bizi bağışla ve bize merhamet et. Sen bizim Mevla'mızsın. Kâfir milletlere karşı bize yardım et.

285 Allah Teâlâ, ayet-i kerimenin ilk ibaresiyle Hazreti Peygamber'in ve onunla birlikte olan mü'minlerin imanlarına şehadet etmiş ve gerek Hazreti Peygamber'in, gerekse etrafında bulunan ashabının bu surede ve diğer surelerde indirilen iman ve ibadet esaslarını ve diğer ahkâmı tam bir ihlas ile tasdik ettiklerini beyan buyurmuştur. Bir mü'minin, diğer bir mü'minin imanına şehadet etmesi ve bazı kusurları bulunsa bile, "O, gerçekten mü'min bir kişidir." demesi, şüphesiz güzel bir şeydir; fakat o kimsenin imanına Allah'ın şehadet etmesi ve kitabında bunu beyan buyurması, diğer şehadetle kıyaslanamayacak bir yüceliğe sahiptir. Bu bakımdan Hazreti Peygamber ve ashabı, imanları ve bu imanın kendilerine kazandırdığı fevkalade üstün sıfatlarıyla Allah'ın şehadetine mazhar olarak müstesna bir mevki kazanmışlardır.

Gerek Hazreti Peygamber ve gerekse etrafındaki ashabından her biri, Allah'ın varlığına, birliğine, mahlukatı hakkında vazettiği nizamın hikmetine, meleklerin varlığına, bunların Rableri tarafından özel görevlerle görevlendirildiklerine, bu cümleden olarak, Cebrail'in Allah ile peygamberleri arasında elçilik görevi yaptığına ve Allah'tan vahiy getirdiğine, Allah'ın vahiy yoluyla Kur'an'da indirildiğini bildirdiği kitaplarına, gönderdiğini bildirdiği peygamberlerine tam bir ihlasla iman etmişler, sonra da bu peygamberler arasında, peygamber olmak ve peygamberlik görevini ifa etmek yönünden hiçbir ayırım yapmadıklarını söylemişlerdir. Ve yine şöyle demişlerdir: Biz, peygamber tarafından bize tebliğ olunan her şeye kulak verip dinledik. Ona itaat edip emrettiklerini yaptık; nehyettiklerinden sakındık. Bütün amellerimizi, bütün fiil ve hareketlerimizi bu emir ve nehiylere göre düzenledik. Nefislerimizi bu emir ve nehiylerin ışığı altında terbiye ettik.

İşte, imanlarında bu derece ihlaslı olanlar, Rablerine yönelip niyazda bulunmayı ve "Rabbimiz! Bizi bağışlamanı dileriz. Dönüş sanadır." demeyi de ihmal etmezler. Çünkü sahip oldukları iman, istemeyerek de olsa, işledikleri bir günah yüzünden yeryüzünde cezalandırılıp rezil ve rüsva olmaktan yahut ahirette Allah'ın cezasına uğrayıp azap çekmekten onları son derece büyük korkuya sevk eder. Bu sebeple, bir taraftan günah işlememeye dikkat ederlerken, bir taraftan da herhangi bir kusur sebebiyle hâsıl olan günahtan tövbe ederler ve Allah'ın onu bağışlayarak dünyada örtmesini, ahirette de bu günah yüzünden azap etmemesini dilerler. Çünkü yakinen bilirler ve inanırlar ki nihai dönüş Allah'adır ve her insan, dünyadaki amellerinin karşılığını O'na dönüşünde alacaktır.

286 Allah, hiç kimseye gücü dışında bir şey yüklemez; yapamayacakları hiçbir şeyin yapılmasını emretmez. Her neyi emretmiş ve her neyden nehyetmişse veya dinden şeriat olarak her neyi vazetmişse, bunların hepsi de kullarının güçleri dışında olmayan şeylerdir. Yine Bakara suresinin oruçla ilgili 185. ayetinde beyan edildiği gibi, Allah, kullarına kolaylığı ister; fakat güçlüğü istemez.

Ayet-i kerimenin bu ibaresi, müfessirler arasında iki şekilde tefsir edilmiştir. Bazılarına göre, "Allah, hiç kimseye gücü dışında bir şey yüklemez." ibaresi, "İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz. Dönüş sanadır." diyerek niyazda bulunan kullarına Allah Teâlâ'dan bağışlandıklarını bildiren bir müjdedir; yani Allah Teâlâ'nın haberidir. Bazılarına göre ise bağışlanmalarını dileyen mü'minlerin, Allah Teâlâ'nın kulları üzerindeki sonsuz merhametine dayanak O'nu, kendilerine güçleri üstünde bir şey yüklemeyen bir Rab olarak tavsif etmelerinden ibarettir. Kısacası bu ibare, bir evvelki ayette, "Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz. Dönüş sanadır." diyen mü'minlerin sözlerinin devamıdır ki Allah Teâlâ'nın onlara, kendisini bu şekilde tavsif etmelerine izin verdiğini gösterir.

Ayet-i kerimenin bunu takip eden, "Kazandığı iyilik lehine, kötülük ise aleyhinedir." mealindeki ibaresi de ilk ibarenin devamı olarak ya Allah Teâlâ'nın haberidir yahut da mü'minlerin ahirete taalluk eden bilgileri dâhilinde olan bir gerçeği, yine Allah'ın izniyle itiraf etmelerinden ibarettir. Zira her insanın iyilik olarak yaptığı amellerin mükâfatını, buna mukabil kötü amellerinin de cezasını göreceğini bilmesi ve buna böylece inanması, dinî görevlerinin başında gelen hususlardandır. Ancak buna inanan insandır ki Allah'ın rızasını kazanmak ve ahirette mükâfatına nail olmak için iyi amellerle sevabını artırmaya, azabına uğramamak için de günah işlememeye çalışır.

Ayet-i kerimede, "Kazandığı iyilik lehine, kötülük ise aleyhinedir." manası verdiğimiz *lehâ mâ kesebet ve aleyhâ mektesebet* ibaresini değişik bir ifadeyle manalandırmak gerekirse, "Kesbettiği şey lehine, iktisap ettiği şey ise aleyhinedir." demek mümkün olur. Ancak lügatte *kesb* ve *iktisâb* kelimeleri aynı manada kullanılmış ve her iki kelimeye de "kazanmak" manası verilmiştir. Şu var ki *kesb,* insan için kolay olan kazanca, *iktisâb* ise güç sarf ederek ve zorlanarak elde edilen kazanca delalet eder. Buna göre insan için kolay ve lehine olan amellerle, ona zor gelen ve aleyhine olan amelleri araştırmak gerekir. Acaba insan, yaratılış itibariyle hayırlı amelleri mi yoksa kötü amelleri mi işlemeye meyyaldir? Bu soruyu cevaplandırmak, insanın, hayırlı amelleri mi yoksa kötü amelleri mi daha kolay işleyebildiğini tespit etmek bakımından önemlidir.

Allah Teâlâ, Rûm suresinin 30. ayetinde şöyle buyurmuştur: "Yüzünü bir muvahhid olarak dine, Allah'ın o fıtratına çevir ki Allah insanları onun üzerine yaratmıştır". Hazreti Peygamber de bir hadisinde, "Her doğan, ancak fıtrat üzere doğar; sonra da anası, babası, onu Yahudi yahut Nasrani yahut da Mecusi yaparlar..." (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, VI. 20; Müslim, *Sahîh*, IV. 2047) buyurmuştur.

Bu ayet ve hadis, insanın İslam fıtratı üzerine yaratıldığını, ancak dış tesirlerin onun fıtratında bozukluklar meydana getirdiğini gösteren açık ve kesin birer delil teşkil eder. İnsanın İslam fıtratı üzerine yaratılmış olması ise onun, yaratılıştan hayırlı amelleri işlemeye meyyal olduğunu gösterir ki işte bu temayül sebebiyle insana hayır işlemek daha kolay gelir. Buna göre, ayet-i kerimedeki ibarenin manası şöyledir: "İnsanın hayırlı ameller işleyerek kazandığı sevap kendi lehine kötü ameller işleyerek kazandığı günah ise aleyhinedir."

İşte bu inanç içerisinde olan mü'min, Allah'ın son derece büyük bir lütfu olarak kendisine talim ettiği duayı tekrar tekrar okur ve yaşadığı sürece okumaktan usanmaz. Çünkü bu dua, Allah Teâlâ'nın, gerçekten iman etmiş kullarına ihsan ettiği bir kurtuluş reçetesidir ki hiçbir mü'min, bu reçetenin tarifini umursamazlık edemez: Rabbimiz! Eğer unutarak veya hataya düşerek yapılması gereken bir şeyi yapmamış yahut yapmamamız gerekirken onu yapmışsak, ihmalimizin ve ihtiyatsızlığımızın sebep olduğu bu kusur yüzünden bizi muaheze etme. Biliyoruz ki bir şeyi unutmak, ona itina göstermemenin, önem vermemenin ve üzerinde durup fikir imal etme-

menin neticesidir. Oysa senin emir ve yasaklarına itina göstermemek, onlara önem vermemek ve üzerlerinde durup düşünmemek nasıl mümkün olur? Tâhâ suresinin 126. ayetinde, "Ayetlerimiz sana geldiği hâlde, sen onları unutmuştun. Kıyâmet günü de sen unutulursun." buyurduğun zaman, unutkanlığın bizim için bir mazeret olamayacağını, emir ve yasaklarını unutanları muaheze edeceğini ve onları cezalandıracağını öğrenmiştik. Fakat bize talim ettiğin şu dua ile üzerimizdeki rahmetinin genişliğine inancımız bir kat daha arttı ve anladık ki biz bazen unutkanlık illetine yakalansak bile, sen bize doğru yolu göstermek lütfunu bizden esirgemiyorsun. Rabbimiz! Unutarak işlediğimiz günahlarımızı bağışla. Tövbe istiğfar ediyoruz. Bundan sonra unutmamaya, emir ve yasaklarına titizlikle uymaya söz veriyoruz. Bunun gibi, bizim diğer hatalarımızı da bağışla. Bu hatalarımız yüzünden bizi cezalandırma.

Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Bakara suresinde bize verdiğin örneklerden anladık ki bizden önce gelip geçmiş milletlere, özellikle Yahudilere güçlerinin yetmeyeceği ve altından kalkamayacakları yükler yüklemiş, onları çok ağır hükümlerle mükellef tutmuştun. Senin yaptığın her şeyde, şüphesiz bir hikmet, akıl sahiplerinin almaları gereken bir ibret vardır. Bize öyle geliyor ki isyan eden ve ihsan ettiğin sayısız nimetlere şükretmesini bilmeyen milletlere, emir ve yasaklarını ağırlaştırman, ahirette onlar için hazırladığın azabı daha çok artırmak içindir. Rabbimiz! Bizi sana karşı isyan etmekten koru. Nimetlerine şükreden kullarından eyle ve bize altından kalkamayacağımız işler yükleme. Yükleme ki kıyamet günü senin huzuruna bu işleri yapamamış insanların mahcubiyeti ve korkusu içinde çıkmayalım.

Rabbimiz! Bugün, Yahudilerin elinde, içindeki gerçekleri gizlemek için tahrif ettiklerine, heva ve heveslerine göre değiştirip senin mukaddes kitabın olmaktan çıkardıklarına senin de şehadet ettiğin bir kitap var: Tevrat, İşte bu kitapta yer alan bazı hükümlerde, eğer senin koyduğun hükümlerden bir takım gerçek kırıntıları varsa, bu hükümlerin ne kadar ağır olduğunu görüyor ve Yahudilerin bunların altından nasıl kalkabileceklerine şaşıyoruz. Mesela Çıkış, 12/15'te, "Yedi gün mayasız ekmek yiyeceksiniz."; 22/15'te, "Ve babasına yahut anasına vuran mutlaka öldürülecektir."; 22/17'de, "Ve babasına yahut anasına lanet eden mutlaka öldürülecektir."; 22/28'de, "Ve eğer bir öküz bir erkeği yahut bir kadını süserse ve o ölürse, öküz mutlaka taşlanacak ve onun eti yenilmeyecektir..."; Levililer 15/19-24'te, "Ve eğer bir kadının akıntısı olur ve bedeninde akıntısı kan olursa, yedi gün murdarlığında kalacak ve ona her dokunan akşama kadar murdar olacaktır... Ve kadının oturmuş olduğu yatak yahut herhangi bir döşek üzerinde bir şey olursa, adam o şeye dokunduğu zaman, akşama kadar murdar olacaktır. Ve eğer bir adam onunla yatarsa ve kadının murdarlığı ona bulaşırsa, yedi gün murdar olacak ve üzerinde yattığı her yatak murdar olacaktır."; Sayılar 19/11'de, "Herhangi bir insan ölüsüne dokunan yedi gün murdar olacaktır. Bir ölüye, herhangi bir insan cesedine dokunan ve kendisini tathir etmeyen adam Rabbin meskenini murdar eder ve o can İsrail'den atılacaktır..."; Tesniye 22/18'de, "Eğer bir adamın, inatçı ve asi, babasının sözünü ve anasının sözünü dinlemeyen ve kendisini tedip ettikleri hâlde onları dinlemeyen bir oğul olursa, o zaman babası ve anası onu tutacaklar ve onu şehrinin ihtiyarlarına ve yerinin kapısına çıkaracaklar... Ve şehrinin bütün adamları onu taşlarla taşlayacaklar ve ölecek ve aranızda kötülüğü kaldıracaksın ve bütün İsrail işitip korkacaklar." denilmiştir.

Rabbimiz! Bu hükümler, eğer senin Musa'ya (as.) gönderdiğin şeriat içinde yer alan hükümlerden ise bizi bu derecede ağır hükümlerden sorumlu tutmadığın için sana ne kadar şükretsek azdır; oysa biz, bizi sorumlu tuttuğun hükümler

karşısında bile ne kadar kusurluyuz. Rabbimiz! Bizim bu kusurlarımızı bağışla!

Rabbimiz! Biliyoruz ki sen, günahkâr kullarını hem dünyada hem ahirette cezalandırırsın. Eğer sen bizi bağışlamazsan, günahkârları senin cezandan kurtaracak ne bir yardımcı ve ne de bir şefaatçi vardır. Bu sebeple bizi, sana karşı işlediğimiz kusurlardan dolayı dünyanın çeşitli musibetleri, belaları ve tehlikeleriyle cezalandırma. Bizi, açlıkla, kıtlıkla, zelzele, sel, yangın gibi afetlerle ve düşman belasıyla terbiye etme. Takat getiremeyeceğimiz musibetlerden bizi koru. Ahirette de bize cehennem azabı gösterme.

Rabbimiz! Günahlarımızı affet; rahmetini üzerimizden eksik etme. Dünya ve ahiret saadetine bizi ulaştıracak hak yoldan, Sevgili Peygamberimizin bize öğrettiği, cennet nimetleriyle müjdeleyip cehennem azabıyla korkuttuğu İslam dininden bizi ayırma.

Rabbimiz! Sen bizim Mevla'mızsın. Bütün âlemleri, yerde ve göklerde var olan her şeyi yaratan sensin. Senden başka yaratıcı yoktur. Bizi yoktan var eden, insan olarak yaratıp ihsan ettiğin akıl, izan ve idrak ile bizi şereflendiren, kalplerimizi İslam nuruyla nurlandıran sensin. Bu sebeple yalnız sana hamd eder, şerefli kıldığın alnımızı, yalnız senin huzurunda toprağa sürüp yalnız sana ibadet ederiz.

Rabbimiz! Sana karşı işlediğimiz bütün kusurlarımıza ve günahlarımıza rağmen, senin günahkâr mü'minler üzerindeki rahmetinin genişliğine dayanarak bizi bağışlamanı ve kâfir milletlere karşı bize yardım etmeni diliyoruz. O milletler ki senin kitabını, senin peygamberini ve senin talim ettiğin dini inkâr etmişler, senin ulûhiyetteki vahdaniyetine gölge düşürüp kendi haham ve rahiplerini kendilerine Rab edinerek onları sana ortak koşmuşlardır. Bununla beraber, senin *Rahmân* sıfatının bir tecellisi olarak, dünyada mü'min olsun kâfir olsun, bütün kullarına ihsan ettiğin hudutsuz nimetlerden, onlar daha çok istifade etmesini bilmişler ve senin hem mü'min hem günahkâr ve böyle olduğu kadar da çalışmayı ve ilerlemeyi becerememiş kullarına zulmeder olmuşlardır.

Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla; bize çalışma yollarını göster ve bizi tembellikten kurtar. Dinimizi, vatanımızı, milletimizi ve bütün Müslüman ülkelerini kâfir düşman tasallutundan koru. Bizi, senin yolundan ayırmayacak üstün medeniyet seviyesine ulaştır. Bizim üzerimizden yardımını esirgeme, Rabbimiz! Âmîn.

ÂL-İ İMRÂN SURESİ

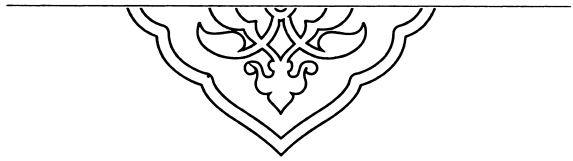

1. Surenin Nazil Olduğu Yer ve Zaman

Âl-i İmrân suresi, Kur'an-ı Kerim'in üçüncü suresi olup 200 ayettir. Hicretin 3. senesinde Enfâl suresinin nüzulünden sonra nazil olmuştur. Nüzulü, Bedir Gazvesi'nin bitimi ile Hudeybiye Antlaşması arasındaki devreyi kapsar. Bu sebeple sure, Medenîdir. Sure, içerisinde İmran ailesi kıssasına yer verilmesinden dolayı Âl-i İmrân ismini almıştır ki İmran ailesi, İmran'ın karısı ile kızı Meryem'den ibarettir. Sure içinde ayrıca İsa'nın (as.) kıssasına da yer verilmiştir.

2. Surenin Gayesi

Âl-i İmrân suresi, İbn Hişâm'ın *Sîre*'de naklettiği bir haberden anlaşıldığına göre, 60 kişilik bir heyetin Medine'ye gelerek Hazreti Peygamber'i ziyareti sırasında nazil olmaya başlamıştır. Bu heyet, Necranlı Hıristiyanlardan müteşekkil olup aralarında Hıristiyan din âlimlerinden ve kabile reislerinden meşhur kimseler de bulunmaktadır. Bunlar sırmalı ve süslü elbiseler giydikleri için Hazreti Peygamber'in ashabından onları görenler, bu kadar güzel ve azametli kimseler görmediklerini söylemekten kendilerini alamamışlardır. İkindi namazının akabinde mescide Hazreti Peygamber'in yanına girmişler, ibadet vakitlerinin girmesi üzerine de doğu tarafına yönelerek ibadetlerini yapmışlardır. Onlar ibadetlerini yaparken Hazreti Peygamber de ashabına, "Onları kendi hâllerine bırakınız." diyerek onların, ibadetlerini rahatça yapmalarına izin vermiştir.

Hıristiyan Necran heyeti, Medine'de birkaç gün kalmış ve bu süre zarfında zaman zaman Hazreti Peygamber'in yanına girerek dinin esasları ve İsa'nın (as.) gönderilişi üzerinde Hazreti Peygamber ile şiddetli münakaşalara girişmişlerdir. Hıristiyanlar, üçlü bir ilah inancına sahip olduklarından İsa'nın (as.) Allah'ın oğlu olduğuna itikat ediyorlardı. Bu sebeple, Hazreti Peygamber ile giriştikleri münakaşada bu inançlarının müdafaasını yapmaya çalışmışlar, Hazreti Peygamber de açık ve kesin delillerle onların bu iddialarını çürütmüş ve onlarda kendi inançlarını ispat edip, haklı gösterecek mecal bırakmamıştır. Ancak küfürlerinde inat ve ısrar ettikleri için Hazreti Peygamber'in delilleri onları ikna etmemiş ve neticede Allah'ın Resulü onları mübahaleye, (Allah'ın lanetinin, inanç ve itikadı sahte ve yalan taraf üzerine olması için lanetleşmek) davet etmiştir. Ancak Hıristiyanlar gerek Allah gerekse O'nun kulu ve peygamberi İsa (as.) hakkındaki inanç ve itikatlarının batıl olmasından ve lanetleşme neticesinde başlarına bir musibetin gelmesinden korkarak, Hazreti Peygamber'in bu teklifini kabul etmemişler, sonra da –bazı rivayetlerden öğrenildiğine göre–, Müslümanlara cizye vermeye razı olarak Medine'den ayrılmışlardır.

İşte, Necran heyetinin gelmesiyle nazil olmaya başlayan ve ilk 80 ayeti bu heyetle ve onların sahip oldukları Hıristiyan akaidi ile ilgili olan Âl-i İmrân suresi, ağırlığını Yahudiler üzerinde toplayan Bakara suresinden sonra Hıristiyanlığı açık ve kesin delilleriyle çürüten bir sure özelliğine sahiptir.

Hıristiyan akaidinin açık ve kesin delillerle reddinden sonra, surenin müteakip ayetlerinde Müslümanlar, ehl-i kitaba tabi olmamak ve onların sapık akidelerinin tesiri altında kalmamak hususunda uyarılmışlardır. Zira hiçbir mü'mine, imanından sonra tekrar küfre dönmesi yaraşmaz. Mü'minler, sahip oldukları hidayetle insanların en hayırlıları olduklarından ehl-i kitaba tabi olmak ve onların inanç ve itikatlarını benimsemek, onları ehl-i kitabın derekesine düşürmekten başka hiçbir işe yaramaz. Hâlbuki ehl-i kitap da Müslümanların iman ettiklerine iman etmiş olsalardı, bu, şüphesiz kendileri için daha hayırlı olurdu. Fakat küfürleri, onların kalplerini örtmüş, kulaklarını sağır, gözlerini de kör etmiştir. Bu sebeple gerçeği görüp anlamaktan çok uzaktırlar.

Âl-i İmrân suresinin daha sonraki ayetlerinde Uhud Savaşı'na işaret edilerek Müslümanların bu savaştaki hezimetleri ve hezimet sebepleri anlatılmıştır. Bu hezimet, şüphesiz kâfirleri ve münafıkları sevindiren bir hezimettir. Fakat aslında dünya malına karşı içlerinde besledikleri tutku sebebiyle Hazreti Peygamber'i dinlemeyen ve nöbet yerlerini terk eden bazı kimselerin sebep oldukları bir musibettir ki Allah onları bu musibetle cezalandırmıştır. Hâlbuki Bedir Savaşı'nda mü'minler, düşmandan sayıca çok az oldukları hâlde Allah onları muzaffer kılmış, çokluğu ile övünen müşrikleri ise mahvu perişan etmiştir.

Âl-i İmrân suresi, Enfâl suresinden sonra nazil olmuştur ama Bakara suresi ikinci, Âl-i İmrân suresi üçüncü suredir. Bakara suresi ile Âl-i İmrân suresinin ayetleri mütalaa edilecek olursa, Âl-i İmrân suresinin, Bakara suresinin devamı ve tamamlayıcısı olduğu müşahede edilir. Filhakika her iki sure de Allah tarafından gönderildiğinde şüphe bulunmayan Kur'an-ı Kerim'in zikriyle başlamış ve bu kitaba inanan ve inanmayanların durumlarından söz edilmiştir. İnançsızlara karşı, onları âciz kılan deliller ileri sürülürken, Bakara suresinde daha çok Yahudiler muhatap alınmış, Hıristiyanlardan kısaca bahsedilmiştir. Âl-i İmrân suresinde ise Yahudilere de işaret edilmekle beraber, asıl muhatap Hıristiyanlar olmuştur. Yahudilerin Hıristiyanlardan önce geldikleri göz önünde bulundurulursa, Bakara suresinde önce Yahudilerden söz edilmesini tabii karşılamak gerekir.

Bakara suresinde Âdem'in (as.) yaratılış kıssasına yer verilmiş, onu takip eden Âl-i İmrân suresinde ise İsa'nın (as.) babasız yaratılışı anlatılarak yaratılıştaki benzerlikleri ortaya konulmuş ve Hıristiyanların İsa'yı (as.) ilahlaştıran mesnetsizlikleri bütün açıklığıyla gözler önüne serilmiştir.

Bakara suresinin bir dua ile sona erişi gibi, Âl-i İmrân suresinin de bir dua ile sona erişi, iki sure arasındaki bağlantının bir başka örneğini teşkil eder.

3. Âl-i İmrân Suresinin Faziletleri

"Âl-i İmrân suresinin fazileti hakkında Müslim (*Sahîh*, 1. 554) ve Tirmizî (*Sünen*, V. 160) tarafından nakledilen bir hadisten öğrenildiğine göre Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü, Kur'an ve Kur'an ile amel edenler getirilir. Bakara ve Âl-i İmrân sureleri onların önünde yer alır." Hadisin ravisi en-Nevvâş ibn Sem'ân der ki: Resulullah (sas.), bu iki sure için üç misal getirdi ve ben onları hiç unutmadım. Buyurdu ki: "Bu iki sure, iki bulut yahut aralarında ışık bulunan iki siyah gölgelik veya kanat açıp saf saf olmuş iki bölük kuş gibidir. Sahiplerini koruyacaklardır."

Tirmizî (*Sünen*, V. 517), Ebû Dâvûd (*Sünen*, II. 343) ve İbn Mâce (*Sünen*, II. 436) tarafından nakledilen bir hadiste ise Hazreti Peygamber, Allah'ın ism-i azamının, Bakara suresinin *"İlahınız tek ilahtır; O, Rahmân ve Rahîm olan (Allah)'dan başka ilah yoktur."* mealindeki 163. ayetiyle, Âl-i İmrân suresinin başlangıcında yer aldığını haber vermiştir. Bu rivayetlerden Bakara suresiyle Âl-i İmrân suresini sık sık okumak gerektiği ortaya çıkmaktadır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۙ الْحَیُّ الْقَیُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَیْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَیْنَ یَدَیْهِ وَاَنْزَلَ
التَّوْرٰیةَ وَالْاِنْجِیلَ ۙ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ۗ اِنَّ الَّذِینَ كَفَرُوا بِاٰیَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ
شَدِیدٌ ۗ وَاللّٰهُ عَزِیزٌ ذُوانْتِقَامٍ ﴿٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا یَخْفٰى عَلَیْهِ شَیْءٌ فِی الْاَرْضِ وَلَا فِی السَّمَآءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِی
یُصَوِّرُكُمْ فِی الْاَرْحَامِ كَیْفَ یَشَآءُ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِیزُ الْحَكِیمُ ﴿٦﴾ هُوَ الَّذِی اَنْزَلَ عَلَیْكَ الْكِتَابَ
مِنْهُ اٰیَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ ۖ فَاَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ مَا
تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَآءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَآءَ تَاْوِیلِهِ ۗ وَمَا یَعْلَمُ تَاْوِیلَهُ اِلَّا اللّٰهُ ۘ وَالرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ یَقُولُونَ اٰمَنَّا
بِهِ ۙ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۚ وَمَا یَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَیْتَنَا وَهَبْ لَنَا
مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً ۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَآ اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِیَوْمٍ لَا رَیْبَ فِیهِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ لَا یُخْلِفُ
الْمِیعَادَ ﴿٩﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

1 Elif, lâm, mîm.

2 Allah. O'ndan başka ilah yoktur; diridir; kendi zatiyle kaimdir.

3-4 Kitabı sana, kendinden önceki kitapları tasdik etmek için hak ile indirmiştir; daha önce de Tevrat ve İncil'i insanlara hidayet olmak üzere inzal etmişti; hak ile batılı ayıran (Furkân)'ı da indirmiştir. Allah'ın ayetlerini inkâr edenlere, şüphesiz şiddetli bir azap vardır. Allah, Azîz'dir; (hak edenlere karşı) intikam sahibidir.

5 Şüphe yoktur ki yerde ve gökte hiçbir şey Allah 'a gizli kalmaz.

6 Sizi (ana) rahimlerinde nasıl dilemişse öylece şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilah yoktur; Azîz'dir; Hakîm'dir.

7 Kitabı sana indiren O'dur. O kitabın bir kısmı muhkem ayetlerdir; bunlar kitabın aslıdır; diğerleri ise müteşabih ayetlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunan kimseler, fitne çıkarmak ve (heveslerine uygun) tevilini yapmak için müteşabih ayetlere tabi olurlar. Oysa müteşabihin tevilini Allah'tan başkası bilmez, ilimde yüksek dereceye erişmiş olanlar ise, "Biz ona inandık; hepsi de Rabbimiz katındandır." derler. Bunu akıl sahiplerinden başkası düşünmez.

8 Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra, kalplerimizi (bu yoldan) saptırma ve bize kendi katından bir rahmet bağışla; şüphesiz bağış sahibi olan yalnız sensin.

9 Rabbimiz! Geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde insanları toplayacak olan muhakkak sensin. Allah, elbette vaadinden dönmez.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Âl-i İmrân suresi, Necranlı altmış kişilik Hıristiyan heyetinin Medine'ye gelerek Hazreti Peygamber'i ziyaret etmeleri üzerine nazil olmaya başlamıştır. Bu sebeple sure, Hıristiyan akaidinin esasını teşkil eden teslis inancını ve İsa'yı (as.) Allah'ın oğlu telakki eden sapık akideyi reddeden ve tevhid akidesini yerleştirmeye çalışan ayetlerle başlamıştır.

Taberî tarafından nakledilen bir haberden öğrenildiğine göre Hıristiyanlar, Hazreti Peygamber'e gelmişler ve İsa (as.) hakkında onunla münakaşaya girişmişlerdir. Allah Teâlâ, hiçbir sahip ve hiçbir evlat edinmediği ve kendisinden başka hiçbir ilah bulunmadığı hâlde O'na iftira ederek, İsa'nın (as.) babasının Allah'tan başka kim olduğunu Hazreti Peygamber'e sormuşlar, Hazreti Peygamber de şu cevabı vermiştir: "Siz bilmez misiniz ki birisinin bir çocuğu olur da o çocuk ancak babasına benzer." Onlar, "Evet" deyince, Hazreti Peygamber de sözlerine şöyle devam etmiştir: "Ve yine bilmez misiniz ki Rabbiniz Hayy (diri)dir, hiç ölmez; İsa ise fânidir. Keza bilmez misiniz ki Rabbiniz her şeyi kendi başına yapar, yürütür; korur ve rızıklandırır; İsa ise bu işlerden hiçbirine kadir değildir. Ve yine bilmez misiniz ki yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz; İsa ise kendisine öğretilenden başka hiçbir şey bilmez. Rabbimiz, İsa'yı, anasının karnında dilediği gibi şekillendirmiştir; bunu bilmiyor musunuz? Ve yine bilmiyor musunuz ki Rabbimiz hiçbir şey yemez; hiçbir şey içmez ve hiçbir hadeste bulunmaz. Keza bilmiyor musunuz ki bir kadın, herhangi bir kadın gibi İsa'ya hamile olmuş, herhangi bir kadının çocuğunu doğuruşu gibi onu doğurmuştur. Sonra o da her çocuk gibi gıda alıp beslenmiş, yiyeceğini yer, içeceğini içer ve hadeste bulunur olmuştur. İşte bütün bunları bildiğiniz hâlde nasıl olup da İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğunu iddia ediyor ve onun, rububiyette ve uluhiyette Allah'a benzemediğini bile bile bu iddia ile ona ilahlık isnat ediyorsunuz?"

Hıristiyanlar, Hazreti Peygamber'in, bu açık ve kesin delilleri karşısında söyleyecek bir söz bulamamışlar, fakat küfürlerinden yine de vazgeçmeksizin dönüp gitmişlerdir. İşte bu hadiseden sonradır ki Âl-i İmrân suresinin, Hıristiyan akaidine reddiye mahiyetindeki ilk ayetleri nazil olmuştur. Bu ayetler, İslam inancının yahut bu inancın dayandığı tevhid akidesinin esasını teşkil eder. Nitekim ilk ayetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[1] Elif, lâm, mîm.

[2] Allah. O'ndan başka ilah yoktur; diridir; kendi zatiyle kaimdir.

[3-4] Kitabı sana, kendinden önceki kitapları tasdik etmek için hak ile indirmiştir; Daha önce de Tevrat ve İncil'i insanlara hidayet olmak üzere inzal etmişti; hak ile batılı ayıran (Furkân)'ı da indirmiştir. Allah'ın ayetlerini inkâr edenlere, şüphesiz şiddetli bir azap vardır. Allah, Azîz'dir; (hak edenlere karşı) intikam sahibidir.

1 *Elif, lâm, mîm. el-Hurûfu'l-mukatta'a* adıyla bilinen ve Kur'an-ı Kerim'in 29 suresinde ilk ayet olarak veya ayet içerisinde yer alan harflerdendir. Bu harfler, umumiyetle müteşabih ayetlerden sayılmıştır. Bu itibarla, manalarını Allah'tan başka hiç kimse bilmez. Ancak bazı müfessirler, Kur'an'ın anlaşılmak ve kendisiyle amel edilmek için indirildiği görüşünden hareketle, bu harfleri de tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu tefsirler arasında bize göre en uygun olanı, sure başlarında yer alan bu harflerin, uyarı maksadıyla kullanılmış olmasıdır. Tıpkı söze başlamadan önce masaya vurulan yumruk gibi. Çünkü bu sesten sonra söylenecek sözün, dinleyiciler üzerinde bırakacağı tesir, diğer sözlerin tesirinden çok daha farklı olacağı tabiidir. Bakara suresinin başında bu konu üzerinde geniş bir şekilde durulduğu için burada aynı açıklamaları tekrarlamaya gerek görmüyoruz. Ancak şu kadarına işaret edelim ki söz dinlemeyen ve İsa'nın (as.) Allah'ın oğlu ol-

duğunu hâlâ ileri sürerek küfürlerinde ısrar eden Hıristiyanlara gerçeği anlatmak için şimdilik en uygun yol, masaya yumruğu indirerek onları gaflet uykusundan uyandırmak, sonra da Allah'ın, onların tavsif ettikleri şeylerden münezzeh ve çok yüce olduğunu onlara anlatmaktır.

2 Zira Allah, öyle bir Allah'tır ki kendisinden başka ilah yoktur; aynı zamanda Hayy'dır; hayat sahibidir. Ancak Allah Teâlâ'nın sahip olduğu bu sıfat, insan, hayvan ve bitki gibi canlı mahlukatın sahip olduğu hayat sıfatından farklıdır ve aralarında herhangi bir mukayese yapılamaz. Mahlukatın hayatı, önce yokken var olan, zaman içinde gelişme emareleri gösteren, gelişen, sonra zayıflayarak yok olan yahut birdenbire yokluğa karışan bir hayat olduğu hâlde Allah Teâlâ, ezelden beri diri olan, sonsuza kadar da öyle kalacak olan ve akla gelebilecek mahlukata has her çeşit kusur ve noksandan münezzeh bulunan bir hayata sahiptir. Ve O'nun hayatının herhangi bir dayanağı yoktur ki o ortadan kalkınca hayatı da sona ersin; yok olup gitsin. Bu itibarladır ki Allah Teâlâ, Hayy olduğu gibi, aynı zamanda Kayyûm'dur da. Yani O, kendi nefsiyle kaim, kendi zatiyle sabittir. O'nun vücudu, hiç bir sebep veya illete muhtaç değildir. Âl-i İmrân suresinin bu ayeti, Ayetü'l-Kürsî'nin başlangıç ibaresini teşkil etmektedir ki bu ayetin tefsiri için ilgili yere (2/Bakara, 255) bakılmalıdır.

İşte kendisinden başka ilah denilmeye layık hiçbir eşi ve dengi bulunmayan, aynı zamanda Hayy ve Kayyûm olan Allah, Kur'an-ı Kerim'i, sevgili peygamberine "hak" ile muttasıf olarak indirmiştir. Binaenaleyh bu kitapta yer alan bütün ayetler, ister akaidle, ister geçmiş milletler ve peygamberlerin haber ve kıssalarıyla, isterse ahkâm ayetleriyle ilgili olsun, hepsi de Allah tarafından indirilmiştir. Bu ayetlerin hiçbirinden şüphe edilemez. Onun hak olarak indirilmiş olması buna delalet eder.

Kur'an-ı Kerim, Hazreti Peygamber'e vahiy yolu ile gönderilmiştir. Ayet-i kerimede vahiy, "*tenzîl*" kelimesiyle tabir olunmuştur. Ancak "*inzâl*" kelimesiyle tabir olunan ayetler de vardır. Vahyin indirilmesi, değişik hâl ve şartlara göre olduğu için, kitabın tamamlanması da yirmi seneyi aşkın bir zaman almıştır. Bu itibarla, ayet-i kerimenin ilk ibaresini, "Sana kitabı hak ile ve tedricî olarak indirmiştir." manasında anlamak gerekir.

3 İşte, hak ile ve tedricî olarak bu kitabın indirilmesiyle, kendinden önce indirilen kitaplar da tasdik edilmiş olmaktadır. Zira bilinmektedir ki Allah Teâlâ geçen zaman içinde pek çok peygamber göndermiş ve bu peygamberlerin her birine vahiyler indirmiştir. O hâlde bu vahiylerden bir kısmının teşkil ettiği bir takım kitaplar vardır ki bu kitapların muhtelif peygamberlere nispeti, onlara gönderilen vahiyleri ihtiva etmeleri yönündendir. Buna göre Tevrat, Musa'ya (as.) nispet edilen bir kitaptır; çünkü Musa'ya (as.) gelen vahiyleri muhtevidir. İncil de İsa'ya (as.) nispet edilmiştir; çünkü bu kitap da ona gelen vahiylerden oluşmuştur. İşte, Kur'an-ı Kerim inzal edilmekle, daha önce muhtelif peygamberlere gönderilen vahiyler ve bu vahiylerin meydana getirdiği kitaplar, tefsirini yaptığımız bu ayet-i kerimenin de delalet ettiği gibi, tasdik olunmuştur. Ancak bu tasdik, icmali bir tasdiktir ve bu, ne bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın ve ne de Hıristiyanların elinde bulunan İncil'in ihtiva ettiği sözlerin doğruluğunu tasdik manasında değildir.

Filhakika yukarıdaki ayet-i kerimenin devamı olan ayetlerde de belirtildiği gibi Allah Teâlâ, Tevrat ve İncil'i insanlar için birer hidayet olmak üzere Musa (as.) ve İsa'ya (as.) indirmiştir. Bu bakımdan Tevrat ve İncil'in Allah'tan birer vahiy olduğunda ve Tevrat'ın Musa'ya, İncil'in de İsa'ya nispetlerinde hiç kimsenin şüphesi olmaması gerekir. Çünkü bunların, adı geçen peygamberlere indirildiğini Kur'an beyan etmiş ve onları doğrulamıştır. Ancak her ne kadar Tevrat ve İncil, Allah'tan bir vahiy olarak Musa ve İsa'ya indirilmiş ise de Hz. Musa'nın elinde bulunan bazı tab-

letler dışında indirildikten sonra geçen zaman içinde yazılmamış olması dolayısıyla unutulmuş, hatırlanan kısımlar tahrife uğramış ve böylece Allah tarafından vahyedilen birer kitap olma vasfını kaybetmiştir. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'in gönderilişiyle tasdik edilen kitaplar, Tevrat ve İncil gibi yine vahye müstenit kitaplar olmakla beraber, bu kitapların bugünkü muhtevaları değildir; çünkü bu muhteva, zaman içinde unutulup tahrife uğramış ve vahyedilen muhteva olmaktan çıkmıştır.

Tevrat'ın Yahudiler tarafından tahrif edildiğine Kur'an-ı Kerim de şehadet eder ve muhtelif ayetlerinde bunu açık bir dille ortaya koyar. Mesela Mâide suresinin 13. ayetinde şöyle denilmiştir: "... *(Ellerindeki Tevrat'ta kelimeleri yerlerinden değiştirip tahrifat yapmışlar ve (kitaptan) kendilerine hatırlatılan şeylerin çoğunu unutmuşlardır.*"...

Bugün, Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın kendisi de bu gerçeği teyit etmektedir. Tesniye'nin 31. bâbında (24) şu ibareler okunur: *"Ve vaki oldu ki Musa, bu şeriatın (Tevrat) sözleri tamam oluncaya kadar onları bir kitaba yazmayı bitirdiği zaman, Musa Allah'ın ahit sandığını taşıyan Levililere emredip dedi: Bu şeriat kitabını alın ve onu Allah'ınız Rabbin ahit sandığının yanına, sana karşı orada şahit olsun diye koyun. Çünkü ben, senin isyanını ve sert enseni bilirim; işte ben bugün sizinle beraber daha sağken Rabbe karşı asi oldunuz. Ölümümden sonra ne kadar ziyade asi olacaksınız!..."*

Yine Tesniye'nin 34. babında Musa'nın ölümünü anlatan haberlere yer verilmiştir: *"Ve Rabbin sözüne göre, Rabbin kulu Musa orada Moab diyarında öldü. Ve Moab diyarında beyt-peor karşısındaki derede onu gömdü; fakat bugüne kadar kimse onun kabrini bilmez. Ve Musa öldüğü zaman, 120 yaşında idi; gözü zayıflamadı ve kuvveti eksilmedi..."*

Musa'nın (as.) Tevrat'ı yazması ve ölümü ile ilgili bu iki haber, ehl-i kitap nazarında Tevrat'tandır ve fakat hakikatte kendisine indirilen ve bizzat kendisi tarafından yazılıp sandığa konulan şeriatla hiçbir ilgisi yoktur. Aksine hikâye tarikiyle başkaları tarafından daha sonraları yazılmış bir takım tarihî nakillerden ibarettir. Eğer Tevrat'ın hemen hepsinin buna benzer nakillerden meydana geldiği göz önünde bulundurulursa, Musa'ya indirilen şeriat ahkâmının, Kur'an-ı Kerim'in de şehadet ettiği gibi, tamamen kaybolduğuna kolayca hükmedilebilir. Filhakika bazı güvenilir kaynaklarda da belirtildiği gibi, Buhtunnassar kumandasındaki Babil hücumlarında Tevrat nüshaları tamamıyla tahrip edilmiştir. Tevrat'ın kaybolmasından sonra Azra tarafından yeniden toplanıp yazıldığı görüşü, Yahudiler tarafından da kabul edildiğine göre, bir ara Tevrat nüshalarının tamamıyla yok olduğu gerçeği ortaya çıkmış olur. Ancak Azra'nın Tevrat'ı nasıl yeniden toplayıp yazdığı, yazarken hangi asla istinat ettiği tam manasıyla meçhuldür. Bu itibarla şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki Musa'ya indirilen Tevrat yok olmuştur. Bugün Tevrat adı altında okunan kitaplar ise asırlarca sonra halk arasında dolaşan söylentilere istinaden yazılmıştır ve asıl Tevrat'la hiç ilgisi yoktur.

İsa'ya (as.) indirilen İncil'e gelince, bu kitap Tevrat'tan daha talihsizdir; zira Tevrat, hiç olmazsa Musa'ya indirildiği zaman yazılmış, halk tarafından okunmuş, hükümleri öğrenilmiş, sonra nüshaları tahrip edilerek ortadan kaldırılmıştır. Bu itibarla sonradan yazıldığında halk diline girmiş bazı hakikat kırıntılarını ihtiva edebileceğini düşünmek mümkün olabilmektedir. Fakat İncil böyle değildir. Hıristiyanlık geldiği zaman, her taraf müşrik Roma İmparatorluğunun hâkimiyeti altında bulunuyordu ve Hıristiyan olanlar dinlerini gizlemek zorunda idiler; çünkü yeni dine girdiği öğrenilen bir kimse hemen öldürülüyordu. Bu hâl, Roma'nın Hıristiyanlığı kabul ettiği senelere kadar sürmüş ve Hıristiyanlar, üç asra ulaşan süre zarfında daima gizlenmek zorunda kalmışlardır. Bir taraftan Yahudi baskısı, diğer taraftan Romalı tehdidi, İncil'in yazılıp yayılmasına imkân vermemiş, ancak dördüncü asırda yani İsa'nın doğumundan 3,5 asır sonra, halk dilin-

de dolaşan söylentilere istinaden yazılmış çeşitli İnciller belirmeye başlamıştır. Bunların birbirinden farklı nüshaları o kadar çoğalmıştır ki nihayet kilise ileri gelenleri, bunlardan sadece dördünü seçerek kabule şayan görmüşler, diğer yüzlerce farklı nüshayı reddetmişlerdir. Bugün, elde mevcut dört İncil de Tevrat gibi bazı tarihî olayları, İsa'nın hayatını, bazı sözlerini, çarmıha gerilip öldürülüşünü hikâye eden haberleri ihtiva eder ki bunların Allah tarafından İsa'ya vahyedilen sözler olması elbette mümkün değildir.

Özet olarak diyebiliriz ki Allah Teâlâ, bugün asılları bulunmayan Tevrat ve İncil'i, kendilerine gönderilen kavimlere hidayet olmak üzere indirmiş, ayrıca bu kitaplarda ileride gönderilecek olan son İslam peygamberini de müjdelemiştir. Binaenaleyh hak ile indirilen Kur'an-ı Kerim'in, kendinden önceki kitapları tasdik eder olması, bu yönden de dikkate şayan bir keyfiyettir. Filhakika Kur'an-ı Kerim'in Hazreti Muhammed'e indirilmesiyle, Tevrat ve İncil'de yer alan son İslam peygamberinin gelişi hakkındaki haberler hem tasdik edilmiş, hem de aynen gerçekleşmiştir.

4 Allah Teâlâ furkânı da indirmiştir. *Furkân*, *gufrân* vezninde mastardır ve hak ile batıl arasını ayırt eden şey manasındadır. Bazı müfessirler, bu kelime ile Kur'an-ı Kerim'in kastedildiğini ileri sürerlerse de ayet-i kerimenin başında *"Kitabı sana hak ile indirmiştir."* denilerek Kur'an'a işaret edilmesi ve aynı cümle içerisinde aynı manaya gelecek bir ifadenin tekrarından dolayı bu görüşü benimsemek mümkün görünmemektedir. Bazıları ise delil ve burhan gibi her hususta hak ile batılı birbirinden ayırt eden her şeyin furkân olduğunu söylemişlerdir; bu görüşü benimseyenlerin başında İbn Cerîr et-Taberî gelir. Son asır müfessirlerinden Muhammed Abduh da furkânı akıl ile tefsir etmiştir ki İbn Cerîr'in benimsediği görüş içerisinde akla da yer verildiğinde şüphe yoktur. Zira akıl, hak ile batılı birbirinden ayıran, insanların sahip oldukları en önemli bir ölçüdür. Nitekim buna benzer bir ifadeye Şûrâ suresinin 17. ayetinde de rastlanır. Bu ayette şöyle buyurulmuştur: *"Hak ile kitabı ve mizanı indiren Allah'tır."* Bu ibarede yer alan *mizan* kelimesi, müfessirler tarafından *adalet* ile tefsir olunmuştur ve tabiatıyla kitap ve mizan ayrı ayrı şeylerdir. Yukarıdaki ayet-i kerimede de önce, "Sana kitabı hak ile indirdi." denilmiş, daha sonra da sırasıyla Tevrat'ı, İncil'i ve furkânı indirdiği beyan edilmiştir. Bu sıraya göre furkânın, ilk üç kitaptan ayrı bir şey olduğu anlaşılır ki bunun da akıl olması mümkündür.

Netice olarak, Allah Teâlâ, kullarına hidayet etmek, onları doğru yola irşat edip dünya ve ahiret saadetine kavuşturmak için onlara peygamberler göndermiş, bu peygamberler vasıtasıyla kitaplar, mucizeler apaçık delil ve burhanlar indirmiştir. Bu mucizeleri, delil ve burhanları değerlendirmek ve böylece hak ile batılı ayırt etmek için onlara bir de akıl vermiştir. Bütün bunlardan sonra, Allah'ın indirdiği bu kitapları, bu kitaplarla gelen delil ve burhanları kim inkâr ederse, böyleleri için kıyamet günü şiddetli bir azap vardır. Bu, Allah'ın kâfirlere olan vaadidir; bu vaat, mutlaka gerçekleşecektir. Çünkü Allah, intikam sahibidir: Vaadine inanmayanlardan yahut aldırış etmeyenlerden intikamını elbette alacaktır. Bu, O'nun, kanunlarını infaz etmek hususundaki kuvvet ve kudretinin de tabii bir neticesidir.

Allah Teâlâ'nın mü'minleri mükâfatlandırıp kâfirleri ve münafıkları cezalandırması, onların, gizli aşikâr bütün hâl ve hareketlerini bilmesine dayanır. Filhakika O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır; hiçbir şey O'nun ilmi dışında değildir. Nitekim daha sonraki ayetlerde bu husus açıklanmış ve şöyle buyurulmuştur:

5 Şüphe yoktur ki yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

6 Sizi (ana) rahimlerinde nasıl dilemişse öylece şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilah yoktur; Azîz'dir; Hakîm'dir.

7 Kitabı sana indiren O'dur. O kitabın bir kısmı muhkem ayetlerdir; bunlar kitabın aslıdır;

diğerleri ise müteşabih ayetlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunan kimseler, fitne çıkarmak ve (heveslerine uygun) tevilini yapmak için müteşabih ayetlere tabi olurlar. Oysa müteşabihin tevilini Allah'tan başkası bilmez, ilimde yüksek dereceye erişmiş olanlar ise, "Biz ona inandık; hepsi de Rabbimiz katındandır." derler. Bunu, akıl sahiplerinden başkası düşünmez.

8 Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi (bu yoldan) saptırma ve bize kendi katından bir rahmet bağışla. Şüphesiz bağış sahibi olan yalnız sensin.

9 Rabbimiz! Geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde insanları toplayacak muhakkak sensin. Allah, elbette vaadinden dönmez.

5 Yerde ve gökte olan her şey Allah'ın ilmi içindedir. O'na gizli kalan yahut O'nun gözünden kaçıp unutulan veya ihmal edilen hiçbir şey yoktur. Kullarını doğru yola iletmek ve onları dünya ve ahiret saadetine kavuşturmak için kitaplar indirmiş ve bu kitaplarda, tatbik olunduğu zaman mutlaka kullarının iyiliğine olan hükümlerini bildirmiştir. Bu bakımdan hiç kimse, Allah'ın indirdiği hükümlerin, kullarının hayrına olmadığı iddiasında bulunamaz; zira böyle bir iddia, Allah tarafından vazolunan hükümlerin tesadüfi olduğu neticesini doğurur ki bu, Allah'ın ilmine karşı büyük iftiradır. Hiç kimse, Allah'ın emir ve nehiylerine uyarak yoldan sapmış değildir. Aksine yoldan sapanlar ve yoldan saptıkları için mü'min vasfını yitirenler, Allah'a itaat etmeyenlerdir. Allah, bu gibilerin hâlini en iyi bildiği içindir ki onlara cehennem azabını vadetmiştir. Hiçbir kâfirin küfrü O'na gizli değildir. Keza, imanında sadık olan gerçek mü'minle, sahte olan münafığın hâlleri de O'na gizli kalmaz.

6 Bütün bunlar Allah'a nasıl gizli kalsın ki kullarını analarının karnında hiç yoktan var edip onlara dilediği şekli veren O'dur. Hazreti Peygamber'in Buhârî (*Sahîh*, VII. 210), Müslim (*Sahîh*, IV. 2038) ve diğer sünen sahipleri tarafından nakledilen ve hadisçiler tarafından mütevatir olduğu söylenen hadisine göre Allah, insan yavrusunu ana rahminde ilk kırk günde cemedip sonra alak hâline getirir. Sonra bu alaktan bir et parçası oluşur. Üçüncü kırk günden sonra da ana rahmine bir melek gönderir. Bu meleğe, doğacak insanın rızkını, ecelini, isyankâr veya itaatkâr mı olacağı hususundaki ilahî takdirini yazmasını emreder. Artık bu takdirin değişmesi mümkün değildir. Binaenaleyh ana rahminde çocuğu erkek veya kız, güzel veya çirkin, uzun veya kısa yaratan, kısacası ona dilediği şekli veren Allah'tır. Ona dilediği şekli vermesi, O'nun şanına layık bir dikkat ve ihtimamın ve tabiatıyla kendi takdirinin neticesidir; fakat hiçbir zaman tesadüf eseri değildir.

İnsanı ana rahminde dilediği gibi şekillendirenin Allah olduğu hususundaki bu ayetin, İsa'yı (as.) ilah telakki eden Hıristiyan inancına açık ve kesin bir reddiye olduğunu anlamak hiç de güç değildir. Zira Hıristiyanlar da kabul etmektedirler ki İsa (as.) da diğer insanlar, gibi ana rahminde teşekkül etmiş bir varlıktır. Her ne kadar onun teşekkülü, diğer insanlardan farklı olarak bir babaya ihtiyaç hâsıl olmadan gerçekleşmiş ise de böyle bir olay, ne onu ana rahminde yaratılmış bir varlık olmaktan çıkarır; ne de onun ilah olmasını gerektirir. Kısacası o, hâlık değil mahluktur; yani yaratıcı değil, yaratılmıştır ve onu, kendisinden başka ilah olmayan Allah, ana karnında dilediği gibi yaratmış, sonra da dilediği şekli ona vermiştir. Bu bakımdan İsa'nın (as.), diğer insanlardan hiçbir farkı yoktur; diğer insanlar gibi o da Allah'ın kuludur. Şu var ki o, Rabbi tarafından peygamber olarak seçilmiş, diğer peygamberler gibi Allah'ın vahyini almış ve bu vahyi insanlara tebliğ etmekle görevlendirilmiştir. O hâlde İsa'ya ilahlık isnadı, sadece bir yalan ve iftiradır; Allah'a şirk koşmaktır ve bu iddiada bulunanlar da ancak birer müşriktir. Hâlbuki gökte ve yerde her

ne varsa, bunların hepsini yalnız Allah yaratmıştır ve O Allah'tan başka da ilah yoktur. İşte O Allah Azîz'dir. İlminin gereği ne ise iradesinin taalluk etmesi hâlinde onu yerine getirir. Hiçbir şey ve hiçbir güç, O'nun irade ettiği şeyi yapmasına veya yaratmasına engel olamaz; yegâne galip O'dur. O, aynı zamanda Hakîm'dir. Yaptığı ve yarattığı her şey bir hikmete dayanır; abes değildir.

7 Kur'an-ı Kerim'i sevgili peygamberine vahyederek indiren de O'dur. Binaenaleyh kitap içindeki emirler ve yasaklar, kıssalar ve nasihatler, hepsi de O'nundur. Onları O'ndan daha iyi bilen yoktur.

İşte bu kitabı teşkil eden ayetlerin bir kısmı muhkemdir. Bunlar, kitabın aslıdır; manalarında ihtimal yoktur; yani okuyanı müteredditde bırakacak birden fazla manaya sahip değildir. Tek bir mana ile gelmiştir ve o mana, Allah Teâlâ'nın murat ettiği mana olup, hiçbir tereddüde açık değildir. En'âm suresinin 151-153. ayetlerini muhkem ayetlere misal olarak zikredebiliriz. Bu ayetlerde şöyle buyurulmuştur:

"(Ey Muhammed!) De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri zorunlu/farz kıldığını okuyayım: Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamanız, anaya babaya iyilik etmeniz; çocuklarınızı geçindirememek korkusuyla öldürmemeniz; oysa biz sizi ve onları besliyoruz; açık olsun gizli olsun kötülüklere yaklaşmamanız; hak yolda olmadıkça, Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı insanı öldürmemeniz. İşte akıl edip düşünmeniz için Allah, bunları size tavsiye etmiştir."

"Ergenlik çağına erişinceye kadar, en güzel bir şekilde olmadıkça yetim malına yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletli yapın. Biz insana, ancak gücünün yettiğini teklif ederiz. Söylediğiniz zaman, akrabalarınız da olsa, adil davranın; Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte düşünesiniz diye Allah size bunları tavsiye etmiştir."

"Bu, hiç şüphesiz benim dosdoğru yolumdur; bu itibarla ona uyun; diğer yollara uymayın. Aksi hâlde sizi O'nun yolundan ayırır. İşte sakınasınız diye Allah size bunları tavsiye etmiştir."

Görüldüğü gibi bu ayetlerin manalarında insanı tereddüde düşüren ve "Acaba şu mana mı kastediliyor, yoksa bu mana mı?" sorusuna sebep olan herhangi bir gizlilik, bir müphemiyet mevcut değildir. Emir ve yasaklar açıktır; neyin emredildiği ve neyin yasaklandığı bellidir. Binaenaleyh dini ifsat etmek ve Müslümanların kalplerine şüphe sokarak onları dinden ve imandan uzaklaştırmak isteyenlerin, bu ayetlerden herhangi birini ele alarak, "Bakınız, siz bu ayeti yanlış anlıyorsunuz; Allah, bu anladığınız manayı murat etmemiştir; O, şunu demek istiyor; o hâlde siz de öyle yapınız." demesi mümkün değildir; çünkü bu ayetler, muhkem ayetlerdir.

Müteşabih ayetler ise böyle değildir. *Müteşâbih*, lügatte birbirine benzeyen şeyler hakkında kullanılan bir kelimedir. Nitekim Zümer suresinin 23. ayetinde *müteşâbih* kelimesi bu manada kullanılmış ve şöyle buyurulmuştur: *"Allah, sözün en güzelini, ayetleri güzellikte birbirine benzeyen (müteşâbih) ve mükerrer olarak gelen bir kitap şeklinde indirmiştir..."*

Kur'an-ı Kerim'in bütün ayetleri, Allah kelamı olmaları itibariyle aralarında herhangi bir fark yoktur. İnsanlara hidayet etmeleri yahut doğru yolu göstermeleri bakımından hepsi birbirinin aynıdır. Aralarında hiçbir ihtilaf yoktur; hiçbiri diğerini nakzetmez. Nitekim Nisâ suresinin 82. ayetinde, *"Onlar Kur'an'ı hiç düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başka birisinden gelmiş olsaydı, onun içinde pek çok çelişki bulurlardı."* denilmiştir. O hâlde her çeşit kusurdan salim olması yönünden Kur'an ayetlerinin hepsi birbirine benzer; yani müteşabihtir.

Ancak tefsirini yaptığımız ayet-i kerimede Kur'an ayetlerinden bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşabih olduğunun belirtilmesi ve muhkem olanların Kur'an'ın aslı, müteşabih olanların ise kalplerinde eğrilik olup da Müslümanlar arasında fitne çıkarmak isteyenlerin tutundukları ayetler olduğunun açıklanması, bu ayet-i kerimede müteşabihin, yukarıda işaret ettiğimiz manadan farklı bir manada kullanıldığını göstermektedir. Filhakika bütün müfessirler de müteşabihin bu farklı manasını kabul etmişler ve onu tarif ve tavsif etmeye çalışmışlardır. Buna gö-

re, muhkemin mukabili olarak zikredilen müteşabihi şöyle açıklayabiliriz:

Müteşabih ayet öyle bir ayettir ki bu ayetin lafzı herhangi bir manaya delalet ederse de akıl, ona aykırı başka bir manayı anlamaya yönelir. Şöyle ki: Müteşabih ayetin zahirî manası yanında farklı bir takım manaları da vardır ve insan, onun zahirî manasını aklına sindirerek kabul edemediği gibi, farklı manalardan hangisinin ayetin gerçek manası olduğunu da bilemez ve dolayısıyla bu manalar arasında herhangi bir tercih yapamaz. Bazı surelerin başında yer alan ve bazen bir ayet, bazen de ayetten bir cüz olarak gelen *elif, lâm, mîm*; *elif, lâm, râ*; *hâ, mîm* vb. birleşik harfler bunlardandır.

Aklın, zahirî manaları dışında başka manalar bulmaya çalıştığı, fakat bulduğu manalardan hangisinin onun gerçek manası olduğunu kestiremediği müteşabih ayetlere, şu ayetleri misal olarak gösterebiliriz:

"Allah'ın eli, onların elleri üzerindedir." (48/Fetih, 10).

"Rahmân, arş üzerinde istiva etmiştir." (20/Tâhâ, 5).

"Rabbin ve saf saf melekler gelmişlerdir." (89/Fecr, 22).

"Meryem oğlu Mesih İsa, sadece Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden bir ruhtur." (4/Nisâ, 171).

Bu ayetlerde Allah'ın sıfatlarına işaret edilmiş ve O'nun elinden, arş üzerinde istiva edişinden, gelişinden ve İsa'ya gelmiş bir ruh oluşundan söz edilmiştir. Ayetlerin zahirî manalarına bakılacak olursa Allah'ın eli vardır; arş üzerine istiva etmiş veya oturmuştur. Meleklerle birlikte bir yerden bir yere gelmiştir. Bir ruh olarak İsa'da zahir olmuştur. Ancak bu ayetlerle Allah'a isnat edilen bu sıfatları akıl tam manasıyla idrak edememektedir. Allah'ın gerçekten bir eli bulunup bulunmadığına, varsa bu elin nasıl bir el olduğuna yahut arş üzerinde istiva ettiğine göre, bu istivanın keyfiyetine, keza meleklerle gelişinin nasıl bir geliş olduğuna karar verememektedir. Sonra da Allah'ın herhangi bir yönde ve herhangi bir yerde bulunan bir cisim olmadığı noktasından hareketle, Allah'ın bildiğimiz manada bir elinin bulunamayacağı yahut belirli bir yere yerleştirilen arş üzerine oturmuş olamayacağı yahut da bir yerden, bir yere vasıtalı veya vasıtasız gelemeyeceği düşüncesiyle ayetlerin zahirî manalarını reddederek onlara başka manalar arayıp bulmaya çalışmaktadır. Nitekim bu ayetleri tevil eden müfessirler de Allah'ın "*el*"ine "*kudret*" manası vermişler ve "Allah'ın kudreti" demişlerdir. Bunun gibi, "*arş üzerinde istiva*"ya, "*arşı istila*" veya "*arşı kaplama, kuşatma*"; "*Rabbin gelmesi*"ni de "*emrinin veya azabının gelmesi*" manalarında tevil etmeye çalışmışlardır. Ancak bu ve benzeri tevillerin hepsi de birer ihtimalden ibarettir ve Allah'ın murat ettiği manalara uygun olup olmadığı bilinmemektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sıfatları yanında bazı peygamberlerin sıfatlarından söz eden yahut ahiret ahvalini, cenneti ve cehennemi anlatan bir takım ayetler de vardır ki bu ayetlerde tarif ve tavsif edilen şeyleri de akıl yolu ile kavrayıp anlamak mümkün değildir. Bunlara zahiren bir mana verilebilse de kalp tatmin edilemez. İşte bu çeşit ayetler de müteşabih ayetler arasında yer alır. Yukarıda zikrettiğimiz Meryem oğlu İsa Mesih'in Allah'tan bir ruh olduğunu beyan eden ayet bunlardandır. Bu ayet-i kerimede İsa (as.) tanıtılmakta ve onun hakkında "*Allah'ın kelimesi*" ve "*Allah'tan bir ruh*" tabirleri kullanılmaktadır. Ancak kelimelerin delalet ettiği bu zahirî manalar akıl yolu ile izah edilememekte, izah için tutulan bir yolun sıhhatinden ise emin olunamamaktadır. Binaenaleyh böyle bir ayeti de müteşabih saymaktan ve inanan bir kimse olarak, "Doğrusunu Allah bilir." demekten başka çare görünmemektedir.

İşte, tefsirini yapmaya çalıştığımız ayet-i kerime, Kur'an ayetlerini muhkem ve müteşabih olmak üzere iki kısma ayırdıktan sonra, kalplerinde eğrilik olan, haktan sapmış, dinden yüz çevir-

miş, Allah ve kitap tanımayan bir takım kimselerin, Müslümanlar arasında fitne çıkarmak, onları da dinden ve imandan uzaklaştırarak kendilerine benzetmek için bilhassa müteşabih ayetlere tutunduklarına ve onları kendi heva ve heveslerine uygun manalarda tevil ederek melanetlerini işlediklerine işaret etmiş ve mü'minleri bunlara karşı uyarmıştır.

Tefsirini yaptığımız ayet-i kerimede, *"Meryem oğlu Mesih İsa, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur."* denilmiştir. Kalbinde eğrilik olan ve Müslümanlar arasında fitne çıkarmak isteyen bir kimse, bu ayetteki, *"Ondan bir ruhtur."* ibaresini, zahirî manası ile alır; bu konuda gelen muhkem ayetlere hiç bakmaz ve der ki: Allah ruhtur; İsa Mesih de O'ndan bir ruhtur; o hâlde İsa, O'nun cinsindendir ve O'nun cinsi O'ndan ayrı bir şey değildir. Bu sebeple İsa Mesih de bir ilahtır.

Görüldüğü gibi müteşabih bir ibare, kötü niyetli kişileri, bu çeşit bir tevile götürebilmektedir. Hâlbuki muhkem ayetler, açık ve kesin bir şekilde belirtirler ki İsa (as.) da diğer insanlar gibi, ana karnında Allah tarafından yaratılmış, diğer insanlar gibi doğmuş, büyümüş, yaşamış ve Rabbine kavuşmuştur. Babasız dünyaya gelmiş olması, onun bir ilah olmasını gerektirmez. Ancak o, Rabbi tarafından peygamber olarak seçilmiştir ve babasız dünyaya gelmesi de onun peygamberlik alametlerinden biridir.

Kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne çıkarmak için ayetlerin müteşabih olanlarına yapışıp onları kendi heva ve hevesleri istikametinde tevile yeltenirlerse de bu ayetlerin tevilini Allah'tan başka hiç kimse bilmez. İlimde yüksek dereceye erişmiş olanlar ise, *"Biz ona inandık; hepsi de Rabbimiz katındandır."* derler. Bunu da ancak akıl sahipleri düşünür.

Ayet-i kerimenin bu manadaki ibareleri, bazı müfessirler tarafından farklı şekilde manalandırılmış ve "Müteşabih ayetlerin tevilini Allah'tan ve bir de ilimde yüksek dereceye erişmiş olanlardan başkası bilmez." denilerek âlimlere üstün bir paye verilmek istenmiştir. Ancak bu görüş, kanaatimizce yanlıştır ve *"ilimde yüksek dereceye erişmiş olanlar"* manasındaki *er-râsihûne fi'l-ilmi* ibaresini istisnaya dâhil ederek geride kalan *"derler"* manasındaki *yekûlûne* ibaresini hâl yapmak, Arapça yönünden de uygun düşmemektedir.

Şüphesiz Allah, kendi kelamı olan Kur'an ayetlerini ve bu ayetlerle murat ettiği manayı en iyi bilendir. Hiçbir âlimin, bu bilgide O'na denk olması mümkün olmadığı gibi, bu denkliğe delalet edebilecek bir şekilde, "Bunu bir Allah bilir; bir de âlimler bilir." demek, haddi aşmaktan başka bir manaya gelmez. Eğer bilinecek olan şey, bir de müteşabih bir ayet olursa, bu iddia, haddi aşmanın da ötesinde bir mana kazanır.

Bununla beraber, şurası da bir gerçektir ki birçok müfessir, şüphesiz, fitne çıkarmak için değil, gönlüne yatkın bir manayı belirtmek için, müteşabihin delalet ettiği manalara işaret etmiş, ancak onu, kesin bir bilgi olarak ileri sürmemiştir. Nitekim hiçbir âlim çıkıp da müteşabih olduğu bilinen *Elif, lâm, mîm* vb. birleşik harflerin tevilini bildiğini iddia etmemiştir. O hâlde yukarıdaki ayet-i kerimede yer alan ibareyi zorlayarak, "Müteşabihin manasını, Allah'tan ve bir de ilimde yüksek dereceye erişmiş olanlardan başkası bilmez." demeye gerek yoktur. Eğer ayetin manası böyle olsaydı, şimdiye kadar müteşabih ayetler hakkında tatmin edici açıklamalar ortaya çıkmış ve herkes tarafından bilinmiş olurdu. Buna rağmen böyle bir açıklama ortaya çıkmamışsa, bu, müteşabih ayetlerin manalarını açıklayacak ilimde yüksek dereceye ulaşmış bir kimsenin çıkmadığına delalet eder ki ayet-i kerimeden anlaşılan gerçek mana da zaten budur; yani müteşabihin manasını Allah'tan başka hiç kimse bilmez.

Şunu da belirtmek gerekir ki son asrın bazı müfessirleri, müteşabih ayetleri, birtakım gruplara ayırmışlar ve bunlardan bazılarını Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceğini, fakat bazı müteşabih ayetleri ise muhkem ayetlerin de delaletiyle

bazı âlimlerin anlayabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre kıyamet ahvali, cennet ve cehennem ile ilgili ayetler ve benzerleri, gayba ait olup bunların tevilini Allah'tan başkası bilmez. Dolayısıyla bunları geldikleri şekilde kabul etmek gerekir. Bununla beraber, diğer bazı müteşabih ayetler de vardır ki akıl, akli ve sem'î deliller karşısında bu ayetlerin zahirî manalarını kabul etmez; o manaları reddeder; sonra da aklın ve muhkem ayetlerin delaletiyle o ayetlere manalar bulmaya çalışır. Allah'ın ve peygamberlerin sıfatlarıyla ilgili ayetler bu cümledendir. İşte, çeşitli müteşabih ayetlerin zahirî manalarını reddederek onların yerine, yine akla ve muhkem ayetlerin delaletine uygun manalar bulmak, ayet-i kerimede işaret edilen ilimde yüksek dereceye ulaşmış kimselerin işidir.

Bu izah tarzı akla yakın gibi görünürse de bazı müteşabih ayetlere aklın ve muhkem ayetlerin delaletiyle bulunabilecek manaların, tefsirini yaptığımız ayet-i kerimeye, "Müteşabihin manasını bir Allah, bir de ilimde yüksek dereceye erişmiş olanlar bilir." manasını verebilecek derecede kesin olduğunu ileri sürmek elbette mümkün değildir. Bu itibarla biz, daha ihtiyatlı olmak gerektiğine inanarak ayetin, mealde belirtilen manasını tercih ediyoruz. Bununla beraber bu tercihin, bazı müteşabih ayetlerin manasını anlamak için aklı çalıştırmaya engel olmaması gerektiğine de inanıyoruz. Her ne kadar akıl, bir müteşabih ayetin, Allah'ın murat ettiği gerçek manasını tespit edemese bile bu maksatla yapacağı çalışma, hiç şüphesiz onu ataletten koruyacak ve onun canlı kalmasına yardımcı olacaktır. Kuvvetle muhtemeldir ki Kur'an-ı Kerim'de muhkem ayetler yanında bir takım müteşabih ayetlerin de bulunmasının belli başlı hikmetlerinden biri de budur. Nitekim Kur'an-ı Kerim, bütün insanların iyice anlamaları ve kendisiyle amel etmeleri için apaçık dille indirilmiş bir kitaptır. Birçok ayette bu gerçeğe işaret edildiği görülür. Böyle olmakla beraber, Kur'an'da muhtelif manalara gelen ve gerçek manalarının Allah'tan başka hiç kimse tarafından anlaşılması mümkün olmayan müteşabih ayetlerin niçin yer aldığını sormak ve soruşturmak çok tabii olması gerekir.

Kur'an-ı Kerim'de müteşabih ayetlere de yer verilmesinin sebepleri çeşitli yönlerden açıklanabilir. Bunlardan biri ve en önemlisi, müteşabih ayetlerle Müslümanları düşünmeye ve araştırmaya sevk ederek akıllarına canlılık kazandırmak ve böylece onları ataletten ve donukluktan kurtarmaktır. Çünkü açık ve anlaşılması kolay olan şeylerde aklın yapacağı iş yoktur. Akla iş düşmemesi ise onun durmasına ve ölmesine yol açar ki bu da Kur'an-ı Kerim'de sık sık tekrarlanan tefekkürle ilgili emirlere uyulmasını imkânsız kılar.

Kur'an'da müteşabih ayetlerin yer almasının bir başka sebebi de tasdik yönünden insanları imtihan etme gayesine yöneliktir. Eğer bütün ayetler, herkes için açık ve kolay anlaşılır bir manada gelmiş olsaydı, Kur'an'a imanda fazlaca bir özellik bulunmayabilirdi. Çünkü imanın en büyük özelliği, çok defa insanın bilmediği, görmediği ve mahiyetini anlayıp idrak edemediği şeylerde ortaya çıkmış olmasıdır. Nitekim ayet-i kerimede manasını Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği müteşabih ayetler üzerinde duran, düşünen ve akıllarını çalıştıran ilim sahiplerinin, muhkem olsun müteşabih olsun, onların hepsinin de Allah katından geldiğini ve hepsine de iman ettiklerini söyledikleri belirtilmiştir ki bu ifade yüksek bir imanın beyanından ibarettir.

8 İşte bütün bunları ve dolayısıyla Kur'an ayetleri arasında müteşabihin varlığındaki hikmeti, ancak akl-ı selim sahibi olan kimseler düşünürler. Muhkem ayetlerin ve aklın delaletiyle müteşabih ayetlere mana vermeye çalışırlarken, asıl mananın Allah katında olduğunu bilirler ve bulduklarını mana ile Müslümanlar arasında fitne çıkarmamak için son derece dikkat ederler. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, kalplerinde eğrilik bulunan bir takım kimseler, fitne çıkarmak ve heveslerine uygun tevil yapmak için müteşabih ayetlere tutunurlar. Asıl mü'minler ise gerçek manasını

Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği müteşabihin üzerinde dururken, bunların indirilişindeki çeşitli hikmetleri de düşünerek Rablerine sığınırlar ve doğru yolu bulduktan sonra herhangi bir hata ile kalplerinin bu yoldan sapmamasını niyaz ederler. Aksi hâlde imandan sonra tekrar sapıklığa düşmüş olurlar ve hem imanları, hem de iyi amelleri heba olur gider.

İnsanın imanını koruyabilmesi, şüphesiz Allah'ın, onun kalbini iman üzerinde sabit tutmasıyla mümkün olur. Nitekim Ümmü Seleme'den rivayet olunan bir hadise göre Hazreti Peygamber Rabbine, "Ey kalpleri döndüren Allah! Kalbimi dinin üzerinde sabit tut." diye dua eder, sonra da bu ayeti okurdu: *"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi bu yoldan saptırma ve bize kendi katından bir rahmet bağışla; şüphesiz, bağış sahibi olan yalnız sensin."* Hazreti Âişe'den gelen bir rivayette de şöyle denilmiştir: "Resulullah (sas.), çok defa şöyle dua ederdi: Ey kalpleri döndüren Allah! Kalbimi dinin üzerinde sabit tut. Ona dedim ki: Yâ Resulallah! Bu duayı ne kadar çok tekrarlıyorsun? Bana şu cevabı verdi: Hiçbir kalp yoktur ki Rahmân'ın parmaklarından ikisi arasında olmasın. Onu doğru tutmayı dilediği zaman doğru tutar. Saptırmayı dilediği zaman da onu saptırır. O'nun Kur'an'daki sözünü işitmiyor musun? *"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi bu yoldan saptırma ve bize kendi katından bir rahmet bağışla; şüphesiz, bağış sahibi olan yalnız sensin."*

Müteşabih ayetlerin tevili, herhangi bir hata sebebiyle insanı Müslümanlar arasında fitne çıkarmak gibi Allah katında vebali çok büyük bir tehlikeye düşürebildiğine göre insan, ancak Allah'a sığınmak suretiyle kendisini böyle bir tehlikeden koruyabilir. İşte, yukarıdaki ayet-i kerimede insana bu sığınma yolu gösterilmekte ve ona, Hazreti Peygamber'in de sık sık tekrar ettiği bir dua öğretilmektedir.

9 İnsanın kalbi, şüphesiz, rahmanın parmakları arasındadır ve dilediğinin kalbini dini üzerinde sabit tutar; dilediğinin kalbini de dininden saptırır. Sonra da hesap görmek için, vukuundan hiç şüphe edilmeyecek olan kıyamet günü herkesi huzurunda toplar. Çünkü bu, O'nun, peygamberleri vasıtasıyla ilk insanın yaratılışından itibaren bütün insanlara duyurduğu bir vaadidir. Bu vaat mutlaka gerçekleşecek ve herkes hak ettiği cezayı ve mükâfatı görecektir. Çünkü Allah, asla vaadinden dönmez. İşte o gün kâfirler için hiçbir kurtuluş yoktur. Nitekim bunu takip eden ayetlerde bu husus apaçık ortaya konmuş ve şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾ كَدَأْبِ
آلِ فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۚ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾ قُلْ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۖ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا ۖ فِئَةٌ
تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ ۚ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

[10] Küfredenlere malları ve çocukları Allah katında hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte ateşin yakıtı olanlar onlardır.

[11] Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin âdetleri üzere, ayetlerimizi yalanladılar. Allah da onları kendi günahlarından dolayı cezalandırdı. Allah'ın cezası çok şiddetlidir.

[12] (Ey Muhammed!) O inkâr edenlere de ki: "Yakında mağlup olacak (ahirette de) cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir barınaktır."

[13] (Bedir Savaşı'nda) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için bir ibret vardır. Bir grup Allah yolunda dövüşür; diğeri ise kâfirdir. (Ve bunlar) kendi gözleri ile Müslümanları kendilerinin iki katı olarak görüyorlardı. Allah, yardımıyla dilediğini destekler, işte bunda basiret sahipleri için muhakkak bir ibret vardır.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerinde hak olan dine ve dinin aslını teşkil eden tevhide işaretle, Tevrat'ın, İncil'in ve Kur'an'ın tevhid esası üzerine ve birbirini teyiden indirildiğini beyan edip Kur'an'ın, muhkem ve müteşabih ayetler yönünden mahiyetini belirterek, kalplerinde eğrilik bulunanların Müslümanlar arasında fitne çıkarmak için ayetlerin müteşabih olanlarına tutunup onları kendi hevesleri istikametinde tevil ettiklerini, hâlbuki müteşabihin tevilini Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceğini, ilim sahibi mü'minlerin ise muhkem olsun müteşabih olsun bütün Kur'an ayetlerinin Allah katından geldiğini ikrar ile hepsine iman ettiklerini belirttikten sonra, mü'minlere, kalplerinin hak din üzerinde sabit tutulması ve ondan saptırılmaması için nasıl dua etmeleri gerektiğini öğretmiş, sonra da yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde kâfirleri ele alarak, onların hâllerini, batıla saplanıp haktan uzaklaşma sebeplerini ve akıbetlerini açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

[10] Küfredenlere, malları ve çocukları Allah katında hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte, ateşin yakıtı olanlar onlardır.

10 İster Hz. Peygamber devrinde, isterse günümüzde olsun, dini ve dinin esaslarını inkâr edip dinden yüz çevirerek batıla yönelenlerin ve gururlanmalarının belli başlı sebeplerinden biri ve en önemlisi ya mal, mülk ve evlat sahibi olmak yahut da yüksek bir mevkie sahip bulunmaktır. Böyle kimseler, ya sahip oldukları mallarının veya mevkilerinin kendilerine verdiği gururla dinden müstağni olduklarını, yani ona ihtiyaçlarının bulunmadığını zannederler yahut da malları veya mevkileri, onların bütün benliklerini ele geçirir de dünyada düşünebilecekleri yahut meşgul olabilecekleri mal veya mevkiden başka hiçbir şeyin bulunmadığına inanırlar. Böyle kimseler, miktarı ve derecesi ne olursa olsun, yarın hesap için yakalarına yapışıldığında mallarının ve mevkilerinin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını düşünemeyecek kadar koyu bir cehalet içindedirler. Bu sebepledir ki bunlar, Sebe' suresinin 35. ayetinde de açıklandığı gibi, "*Biz, gerek mal yönünden ve gerekse evlat yönünden daha çoğuz. Bu itibarla azap görecek kimseler değiliz.*" derler. Hâlbuki insanı Allah'a yaklaştıracak olan mal ve evlat değil iman ve salih amellerdir. Bu itibarla inkârcılara ne malları ve evlatları, ne de mevkileri Allah katında hiçbir fayda sağlamayacaktır. Aksine bunlar, cehennemi tutuşturmak ve alevini artırmak için ona odun olacaklardır. Bu, şüphesiz mal sevdasına düşüp dini ve din günü olan ahireti unutmanın cezasıdır.

[11] Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin âdetleri üzere, ayetlerimizi yalanladılar. Allah da onları kendi günahlarından dolayı cezalandırdı. Allah'ın cezası çok şiddetlidir.

11 Mallarının ve evlatlarının çokluğu ile gururlanıp dini unutan inkârcılar, tıpkı Firavunun Musa'yı ve daha önceki kavimlerin, kendilerine gönderilen peygamberleri yalanladıkları gibi, son peygamberi ve ona indirilen Kur'an'ı da yalanlamışlar, böylece Allah'ın cezasına müstahak olmuşlardır. Allah da bu inkârlarının karşılığı olmak üzere onları yakalayıp helak etmiş, peygamberini ve

iman edenleri ise yardımlarıyla muzaffer kılmıştır. Kâfirler için şüphesiz böyle bir akıbetten kaçış ve kurtuluş yoktur; çünkü bu akıbet onlar için çok tabii bir neticedir ve kendi fiillerinin neticesidir. Yoksa Allah, hak etmeyen kimseye ceza vermez; O hiç kimseye zulmetmez. Fakat hak edeni cezalandırdığı zaman da O'nun cezası gibi bir ceza bulunmaz. Hem de bu ceza, sadece ahirete has bir ceza da değildir. Bunu hak edenler, onu daha dünyada iken görmeye başlarlar. Bu itibarla,

[12] (Ey Muhammed!) O inkâr edenlere de ki: "Yakında mağlup olacak, (ahirette de) cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir barınaktır."

12 Mağlubiyet, bir kavim veya bir millet için en büyük felaket ve en büyük azaptır. Mağlup bir milletin fertleri, alışageldikleri refah ve saadet seviyesini süratle kaybedip hiç akıl edemedikleri bir yokluk ve sefalet içine düşerler. Malları, mülkleri ellerinden tamamıyla çıkar; hor ve hakir görülen bir esaretin azabını yaşarlar. Oysa bunlar, sahip oldukları mallarının ve evlatlarının, mevki ve itibarlarının kendilerini ilelebet mutlu edeceğine inanırlar, onlar sayesinde kendilerine hiçbir kötülüğün erişemeyeceğini ve hiçbir zarara uğramayacaklarını zannederlerdi. Zaten bunun için peygambere ve ona indirilen kitaba inanmak ihtiyacını duymamış, ihtarlara rağmen onlara saldırmamışlar mı idi? Fakat bu zanlarında ne kadar yanıldıklarını ve şimdiye kadar hiç akıllarına getirmedikleri o büyük felakete nasıl uğrayacaklarını çok yakında görüp anlayacaklardır. Bu, Allah'ın kâfirlere vaadidir ve bu vaat mutlaka gerçekleşecektir. Bu itibarla, Ey Muhammed! Sen, mallarının ve evlatlarının kendilerini refah ve saadet içinde sonsuza kadar yaşatacağını zannederek dini ve kitabı inkâr edenlere haber ver ki onlar çok yakında mağlup olarak dünyanın en büyük azabını tadacaklar, sonra da her şeylerini kaybetmiş olarak cehenneme sürüleceklerdir. Orası ne kötü bir yerdir. Şüphesiz bunu kendileri istemişlerdir. Allah da bu isteklerini geri çevirmemiştir. Bakalım şimdi dönüş mümkün olacak mı?

Manasını açıklamaya çalıştığımız bu ayet-i kerimede sözü edilen kâfirlerin Yahudiler olduğuna dair bazı rivayetler vardır. İbn Hişâm'ın (*Sîre*, III. 47) Benû Kaynuka ile ilgili olarak verdiği bir haberden öğrenildiğine göre, Hazreti Peygamber, Bedir muharebesinde Müslümanların galibiyetinden endişeye kapılarak aralarındaki antlaşmayı bozan ve Müslümanlarla savaşa kalkışan Yahudi kabilesi Benû Kaynuka'yı kendi pazar yerlerinde toplamış ve onlara Bedir'de mağlup olan Kureyşli müşrikleri misal göstererek şöyle hitap etmişti: "Ey Yahudi topluluğu! Kureyş'in başına gelen felaketten ibret alarak Allah'tan sakının ve Müslüman olun. Siz çok iyi biliyorsunuz ki ben Allah tarafından gönderilen bir peygamberim. Bunu, kendi kitabınızda Allah'ın size bir vaadi olarak bulursunuz." Yahudiler ise Hazreti Peygamber'in bu sözlerini küçümsemişler ve ona, "Ey Muhammed! Gururlanma! Sen, harp sanatını bilmeyen bir kavimle karşılaştın ve onlardan bir fırsat buldun. Fakat sen bizimle bir dövüş de ne olduğumuzu o zaman anlarsın." demişlerdir. İşte bundan sonradır ki Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimeyi indirmiş ve çok yakında Yahudilerin mağlup olacaklarını ve sonra da cehenneme sürüleceklerini haber vermiştir. Nitekim çok geçmeden de Allah Teâlâ'nın bu haberi gerçekleşmiş ve Yahudi kaleleri fethedilmiş ve müşriklerle işbirliği yapan İslam düşmanı Yahudilerin kimi öldürülmüş, kimi de Medine'den sürülmüştür. Allah'ın vaadi haktır. Dünyayı ifsat eden bu kavim, Allah'ın vaadi gereğince ahirette de muhakkak cehenneme sürülecektir.

Yahudilere olan hitap, bundan sonraki ayet-i kerimede de devam etmiş ve Allah Teâlâ, peygamberine, malları ve evlatlarıyla gururlanan Yahudilere, asıl ibret almaları gereken hususu da hatırlatmasını bildirerek şöyle buyurmuştur:

[13] (Bedir Savaşı'nda) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için bir ibret vardır. Bir grup, Allah yolunda dövüşür; diğeri ise kâfirdir. (Ve bunlar) kendi gözleriyle Müslümanları, kendilerinin iki katı olarak görüyorlardı. Allah, yardımıyla dilediğini destekler, işte bunda basiret sahipleri için muhakkak bir ibret vardır.

13 Ey Yahudiler! Siz, mallarınızın ve evlatlarınızın çokluğu ile gururlanıp bunların sizi yeryüzünde ebedî kılacağını ve size azabın dokunmayacağını zannediyorsunuz. Oysa çok yakında mağlup olacak, sonra da cehenneme sürüleceksiniz. Bunun böyle olacağından asla şüphe etmeyin. Eğer aklınızı kullanırsanız, size söylenenlerin doğruluğunu Bedir'de birbirleriyle savaşan şu iki grubun durumundan kolayca anlayabilirsiniz; çünkü savaşan bu iki grupta, sizin için alınması gereken büyük bir ders vardır.

Gruplardan birisi, diğerine nispetle çok az sayıda olduğu hâlde Allah yolunda ve Allah için savaşmıştır. Diğer grup ise mü'minlere nispetle çok kuvvetli olmasına rağmen kâfirdir. Bununla beraber, zayıf olan birinci grup, kuvvetli olan diğer gruba galip gelmiştir. İşte bu, sizin için bir ders olmalıdır. Sayıca Müslümanlar az olduğu hâlde kâfirlere karşı galip gelmelerinin sebebini hiç düşünmez misiniz? Oysa biraz düşünseniz, bunun sebebini kolayca anlayabilirsiniz. Çünkü insanlık tarihinin hangi devrinde olursa olsun, ne zaman mü'minler hakkı korumak, dini ve mü'minleri kâfirlere karşı müdafaa etmek için Allah yolunda savaşa girmişlerse, arkalarında daima Allah'ın yardımını bulmuşlardır. Şüphesiz bu yardımın da bir takım şartları vardır ve bu şartlara uyulduğu takdirde yardım gerçekleşmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, Enfâl suresinin 45-46. ayetlerinde şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! (Savaşta) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve kurtuluşa eresiniz diye de Allah'ı çok zikredin. Allah'a ve Resulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Aksi hâlde başarısızlığa uğrarsınız ve kuvvetiniz yok olup gider. Sabredin; şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir."*

Görüldüğü gibi Allah Teâlâ mü'minlere, savaşta sebat etmelerini ve kurtuluşa ermeleri için de Allah'ı daima zikretmelerini emretmiştir. Ayrıca, başarısızlığa uğramamanın yolunu da göstermiş ve onlardan Allah'a ve Resulüne itaat etmelerini ve sabır göstermelerini istemiştir. Çünkü Allah, sabredenlerle beraberdir.

Müslümanlar, Allah'ın bu emirlerine takatleri ölçüsünde uymuşlar, Allah da onlardan yardımını esirgememiştir; çünkü bu, Allah'ın mü'minlere vaadidir ve Allah, hiçbir zaman vaadinden dönmez. Nitekim Muhammed suresinin 7. ayetinde şöyle buyurulmuştur: *"Ey iman edenler! Siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve taatinde sizi devamlı kılar."*

İşte Bedir Savaşı'nda Müslümanların sayıca az olmalarına rağmen, silah ve teçhizat bakımından kendilerinden kat kat üstün olan müşriklere galip gelmelerinin sırrı budur.

Bedir Savaşı'nda Allah'ın Müslümanlara yardımı, kâfirlere Müslümanları kendilerinin iki katı göstererek onların kalplerine korku salmasıyla gerçekleşmiştir. Aslında Bedir'de savaşan müşriklerin sayısı, –bazı kaynaklardan öğrenildiğine göre– 1000, Müslümanların sayısı ise müşriklerin üçte biri idi... Buna rağmen müşrikler, Müslümanları kendilerinin iki katı olarak görüyorlardı. Bu, Allah'ın vaadinin bir gereği olarak Müslümanları yardımıyla teyit edişinin bir örneği idi. Bu teyit, Enfâl suresinin 44. ayetinde daha ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiş ve şöyle buyurulmuştur: *"Allah, olması gereken bir işi gerçekleştirmek için (savaş alanında) karşılaştığınızda onları gözlerinizde size az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu."*

Bu ayet-i kerimede Allah'ın Müslümanları teyidinin yahut onlara yardımının bir başka şekli görülmektedir. Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre, Müslümanlarla müşrikler karşı karşıya geldikleri zaman, her iki grup da birbirinin gözüne az görünüyordu. Müslümanlar kâfirleri az ve zayıf görüyorlardı. Bu görüş, onları galibiyet arzusu ile canlandırıyor, morallerini yükseltiyor ve Allah yolunda savaşa girip muzaffer olmanın sevincini daha

savaşmadan tattırıyordu. Bu sebepledir ki Müslümanlar, kâfirler üzerine daha başka bir duygu ile saldırmak için hazırlanıyorlardı. Müşrikler de Müslümanları az ve zayıf görüyorlar, hem onları, hem de doğuşundan beri kendilerini tehdit eden İslam'ı ortadan kaldırma zamanının geldiğini düşünerek bir an önce onlara saldırmayı arzu ediyorlardı. Müslümanları o derece zayıf görüyorlardı ki savaş taktiklerine bile gerek bulunmadığı inancı içinde tedbirsiz harekete geçmişlerdi.

İşte bunlar, her iki grubun gözünde ve gönlünde beliren ve Allah tarafından sevk ve idare edilen görüntüler ve duygular idi. Her iki taraf da işte bu görüntüler ve duygularla birbirlerine saldırmışlardı.

Ne var ki savaş başladığı zaman görüntüde bir değişiklik olmuş ve Allah, kâfirlere, Müslümanları kendilerinin iki katı olarak göstermiş ve bu kuvvet dengesizliği sebebiyle içlerine bir korku salmıştır. Bu korku ise kâfirlerin paniğe kapılmalarına sebep olmuş ve 1000 kişi oldukları hâlde 300 mü'min karşısında birçok ölü, yaralı ve esir bırakıp kaçmışlardır.

İşte, Allah Teâlâ, dilediğini destekler ve yardımlarıyla onu başarıya ve zafere ulaştırır; dilediğini de mağlup ve perişan eder. Yeter ki insanlar, Allah'ın yardımına nail olmak için O'na inansınlar ve güvenip dayansınlar. Bu bakımdan, Bedir Savaşı'ndaki hadiselerde ve Allah'ın kendilerinden üç misli kuvvetli olan müşriklere karşı mü'minleri teyit ve takviyesinde ve onları zafere ulaştırmasında basiret sahibi kimseler için alınması gereken ibretler ve dersler vardır. Fakat kitap ehlinden olmanız dolayısıyla herkesten önce iman etmeniz gerekirken, mallarınız ve evlatlarınızla gururlanıp peygambere ve ona indirilen kitaba savaş açan ey Yahudiler! Sizde o basiret nerede?

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ
الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ۗ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ﴿١٤﴾

[14] İnsanlar için, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı aşırı derecedeki düşkünlük süslü ve cazip bir hâle getirilmiştir. Bunlar, dünya hayatının bir takım menfaatleridir; oysa (ahirette) asıl varılacak yerin güzelliği, Allah katındadır.

Daha önceki ayetlerde kâfirlerin mal ve evlat düşkünlüğünden söz edilmiş, fakat bu düşkünlük sebebiyle elde edilen mal ve evladın, ne kadar çok olursa olsun, sahiplerine hiçbir fayda sağlamayacağı ve onları cehennem azabından kurtarmayacağı, açık ve kesin bir dille gözler önüne serilmişti. Filhakika biz de bu konu ile ilgili olarak, Sebe' suresinin 35. ayetine dayanarak kâfirlerin, *"Biz, gerek mal yönünden gerekse evlat yönünden daha çoğuz. Bu itibarla azap görecek kimseler değiliz."* dediklerine işaret etmiş, hâlbuki insanı Allah'a yaklaştıracak ve ona Allah'ın rızasını kazandıracak şeyin, mal ve evlat olmadığını, iman ve salih amel olduğunu açıklamıştık. Bu açıklamadan sonra şunu hemen belirtmek gerekir ki gerek Kur'an-ı Kerim'de mal ve evlatla ilgili bu mealdeki ayetler ve gerekse bu ayetlere paralel olarak yapılan açıklamalar, İslam'da mala, mülke ve evlada hiç itibar edilmediği ve insanın, hiç mal, mülk ve çocuk sahibi olmaması gerektiği yolunda yanlış bir kanaate yol açmamalıdır. Zira İslam'da mal, mülk ve çocuk düşmanlığı olmadığı gibi, herkesin çalışıp kazanması, mal, mülk sahibi olması ve evlenip çoluk çocuğa karışması en meşru işlerdendir. Hatta mal, mülk ve çocuk sevgisi, insanın yaratılışında Allah tarafından onun mayasına karıştırılmış bir duygudur ki insan, bu yaratılışı sebebiyle mayasında bulunan bu duyguya karşı gelemez. Zaten insanın görevi de ona karşı

gelmek değil, onu daima kontrol altında tutmaktır. Ancak bu kontrol sayesindedir ki insan, dünya hayatının idamesinde bir vasıta olan malından ve evladından gerektiği şekilde menfaat sağlayabilir. Fakat bu duyguyu kontrol altında tutmaz ve mal sevgisini aşırı dereceye ulaştırıp bir hırs hâline getirirse, işte o zaman, daha önce açıkladığımız ayet-i kerimelerde sözü edilen ve sahip olduklarıyla gururlanıp, "Bende bu mal ve evlat varken cehennem azabı görmem." diyerek Allah'ı ve peygamberini inkâr eden kimselere döner.

İşte, Allah Teâlâ, mallarıyla gururlanıp ahireti unutan kâfirlerin uğrayacağı azabı zikrettikten sonra, insanın yaratılışında onun mayasında bulunan mal sevgisinin mahiyetini de açıklamak maksadıyla şöyle buyurmuştur:

[14] İnsanlar için, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı aşırı derecedeki düşkünlük, süslü ve cazip bir hâle getirilmiştir. Bunlar, dünya hayatının bir takım menfaatleridir; oysa (ahirette), asıl varılacak yerin güzelliği Allah katındadır.

14 Kadın, oğul, yığın yığın altın ve gümüş, at, sağmal hayvan ve ekin gibi çeşitli mal ve eşyaya karşı insanoğlunda var olan düşkünlük –ki bu düşkünlük, ayet-i kerimede *şehvet* kelimesiyle ifade edilmiştir– aslında onun fıtratının gereği bir düşkünlüktür. Çünkü Allah, onu yaratırken mayasına, bu şeylere karşı öyle bir sevgi yahut öyle bir düşkünlük duygusu karıştırmıştır ki artık onun bunlara yüz çevirmesi yahut elinin tersiyle onları itmesi mümkün değildir. Bu sebepledir ki insanda mal sevgisi onun fıtratındandır. Tıpkı, görmek, konuşmak, düşünmek gibi. Bunlar da insanın fıtratından olan özellikleridir ve insan, fıtratının gereği olarak görür, konuşur ve düşünür. Herhangi bir kimsenin ana karnından kör doğması yahut dilsiz veya akılsız doğması, insanın görmek, konuşmak ve düşünmek hususundaki fıtratını nasıl değiştirmezse, onun mal hususundaki insan fıtratına aykırı davranışı da bu kaideyi bozmaz. Netice itibariyle insan, bir takım şeylere karşı aşırı derecede arzulu yaratılmıştır ve aynı zamanda arzu ve istek kaynağı olan bu şeyler ona sevdirilmiş, süslü ve cazip gösterilmiştir. Bir takım şeylerin süslü ve cazip gösterilmesi de fıtrattan ve o şeylerin tabiatındandır. Zira öyle şeyler de vardır ki bunlar, insan için birer şehvet kaynağı olsa bile insanın onları fıtratının bir gereği olarak sevmesi mümkün değildir. Çünkü Allah, onlara karşı insan fıtratından olmak üzere bir sevgi yaratmamıştır. Mesela içilmesini haram kıldığı sarhoş edici içki bunlardandır. İçki içen insan, onu fıtratının bir gereği olduğu için değil, İslam fıtratını zorlayarak ve onu bozarak içer.

Bu açıklamalardan sonra kısaca özetlemek gerekirse Allah, insan kalbinde kadına, oğula, altın ve gümüşe, salma ata, sağmal hayvana ve ekine karşı bir sevgi yaratmış ve bu sevgi sayesinde dünya hayatı daha cazip hâle getirilmiştir.

Ancak unutmamak gerekir ki dünya bir imtihan evidir ve dünyada nasibi olan her insanın bu eve girip çıkması ve bu imtihanı görüp geçirmesi mukadderdir.

Allah, insana bir takım şeyleri sevdirmiş olmakla beraber, bu sevginin itidalli bir şekilde kullanılmasını istemiş, itidalin muhafaza edilebilmesi için de nefse güç ve ağır gelen sabrı şart koşmuştur. İnsanın, biraz önce sözünü ettiğimiz imtihandan başarılı çıkması için bu şartlara uymaktan başka çaresi yoktur. Cinsiyet şehvetinin bir semeresi olan kadın sevgisi, Allah'ın insan için takdir ettiği nefsi bir duygu olmakla beraber, bu duygunun meşru bir yöne tevcih edilmesi gerekir. Binaenaleyh insan, cinsiyet şehvetini, evlenmek ve bir eş almak suretiyle eşine yönelttiği takdirde imtihanın şartına uymuş olur; fakat bu şehvetin esiri olarak zina yollarına saparsa imtihanı kaybetmiş sayılır.

Bu, şehvet kaynaklarından sadece birisi için verdiğimiz bir misaldir. Diğer şehvet kaynakları da böyledir. Altın, gümüş, para veya mal sevgisi, insanı, meşru yollardan bunları kazanmaya ve

hayatını idame ettirmeye sevk eden bir vasıtadır. Fakat insan, bunlarla ilgili şehvetinin esiri olursa, bu şehvet onu, hırsızlık gibi gayr-i meşru yollardan bunları kazanmaya sevk eder ki bu da insan için büyük bir hüsrandır.

Başta kadın olmak üzere, ayet-i kerimede zikredilenlerin hepsi de insanların dünyanın geçiciliğine rağmen sahip olmak istedikleri ve faydalandıkları nimetlerden bazılarıdır. Binaenaleyh insanın bunları meşru yollardan ve şehvetinin esiri olmadan kazanması gerekir. Şunu da unutmaması gerekir ki varılacak yerin ve kavuşulacak şeyin en güzeli Allah katındadır. Kim dünyanın geçici nimetleriyle meşgul olup ahirette kavuşacağı daha güzel ve kalıcı nimeti elden kaçırmak ister?

Ayet-i kerimede kadın sevgisi, evlat ve mal sevgisinden önce zikredilmiştir. Bunun sebebi, yeryüzünde kadın yüzünden meydana gelen fitnelerin daha çok ve daha şiddetli olmasıdır. Nitekim Hazreti Peygamber de Müslim (*Sahîh*, IV. 2098) tarafından nakledilen bir hadisinde, "Benden sonra erkeklere, kadınlardan daha zararlı bir fitne ve imtihan sebebi bırakmadım." buyurmuştur. Bununla beraber şunu da unutmamak gerekir ki evlenen ve iffetini koruyan kadın, daima hayırla yâd edilmiş ve bu gibi kadınların çok çocuk doğurmaları da istenmiştir. Yine Müslim (*Sahîh*, II. 1090) tarafından nakledilen başka bir hadiste Hazreti Peygamber, "Dünya metaının en hayırlısı iyi (saliha) kadındır." buyurmuştur ki bu hadisin, sâlihât-ı nisvân'ı (iyi kadınlar), biraz önce zikrettiğimiz hadiste sözü edilen ve fitne kaynağı olarak tanıtılan kadınlardan ayırdığı açıkça anlaşılmaktadır. O hâlde kadın, iffetini koruduğu zaman dünya nimetlerinin en hayırlısı, iffetini yitirdiği zaman ise dünyanın en zararlı fitne kaynağıdır.

İnsanların fıtratında bir de evlat sevgisi vardır ve dikkat edilecek olursa bu sevgi, ayet-i kerimede kadın sevgisinden sonraki ikinci sırayı almıştır. Evlat sevgisinden sonra da mal sevgisi gelir. Gerek evlat ve gerekse mallarla ilgili olarak Allah Teâlâ, Enfâl suresinin 28. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"(Ey iman edenler!) Biliniz ki, sizin mallarınız da çocuklarınız da bir fitnedir. Muhakkak ki en büyük mükâfat Allah katındadır."*

Gerek kadın sevgisi gerekse evlat sevgisinin insan fıtratının gereği oluşundaki müşterek illet, neslin devamıdır. Bu sebepledir ki erkek evlat daima kız çocuklarına tercih edilmiş ve ayet-i kerimede de çocuk sevgisi, oğul sevgisiyle ifade edilmiştir.

Bizim en içten dileğimiz, bütün Müslümanların, ayet-i kerimede zikredilen "*şehevât*"a kapılmadan, onların esiri olmadan, itidal ile ve Allah'ın koyduğu hudut içinde bütün dünya nimetlerinden faydalanarak dünya ve ahiret saadetine kavuşmalarıdır. Bunun için her Müslümanın dilinden eksik etmemesi gereken dua şu olmalıdır:

"Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr."

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ
مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

15-17 (Ey Muhammed!) De ki: "(Bu sayılanların) daha hayırlısını size haber vereyim mi? 'Rabbimiz! Şüphesiz biz iman ettik; öyleyse bizim günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem azabından koru!' diyen, sabreden, sadık olan, ibadetlerinde ve itaatlerinde devamlı olan, mallarını Allah yolunda sarf eden ve seher vakitlerinde Allah'tan af ve mağfiret dileyen muttakiler için Rableri katında (ağaçları) altından ırmaklar akan, (içinde) tertemiz eşler ve Allah'ın rızası bulunan, ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, böyle kullarını hakkıyla görendir."

Bundan önceki ayet-i kerimede Allah Teâlâ, kadınların, oğulların, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşün, salma atların, sağmal hayvanların ve ekinlerin insanlara sevdirilip bunların dünya hayatında süslü ve cazip bir hâle getirildiğini, bu sebeple hepsinin de insanların istifadesine sunulan birer meta olduğunu beyan buyurmuş, sonra da insanların istifadelerine sunulan bu güzel şeylere kendilerini kaptırıp her şeyin bu dünya hayatından ibaret olduğunu sanmamaları için, asıl güzelliğin ahirette Allah katında bulunduğunu, bunların, şüphesiz, dünyadakilerle mukayese edilemeyecek derecede üstün olduğunu haber vermiştir. Ancak Allah'ın, ahirette Allah katında bulunduğuna işaret ettiği bu eşsiz güzellikler nelerdir ve kimler içindir? İşte Allah Teâlâ, insana dünya hayatında süslü ve cazip gelen şeylerden daha hayırlı olan ahiret nimetlerinin neler olduğunu ve kimler için olduğunu açıklaması için sevgili peygamberine hitap etmiş ve şöyle buyurmuştur:

15-17 (Ey Muhammed!) De ki: "(Bu sayılanların) daha hayırlısını size haber vereyim mi? 'Rabbimiz! Şüphesiz biz iman ettik; öyleyse bizim günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem azabından koru!' diyen, sabreden, sadık olan, ibadetlerinde ve itaatlerinde devamlı olan, mallarını Allah yolunda sarf eden ve seher vakitlerinde Allah'tan af ve mağfiret dileyen muttakiler için Rableri katında (ağaçları) altından ırmaklar akan, (içinde) tertemiz eşler ve Allah'ın rızası bulunan, ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, böyle kullarını hakkıyla görendir."

15-17 Ayet-i kerimenin soru şeklinde gelen ilk ibaresi, bir evvelki ayet göz önünde bulundurulunca şu manaya delalet eder: "Ey Muhammed! Kullarıma de ki: Dünyada size nimet olarak verilen kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden daha hayırlı olanlarını size haber vereyim mi?" İbarenin "... Daha hayırlı olanlarını size haber vereyim." yerine "*... Size haber vereyim mi?*" şeklinde soru olarak gelmesi, soruyu takiben haber verilen şeylerin önemini vurgulamak ve dikkatleri bunlar üzerinde toplamak içindir.

Ayet-i kerimede üzerinde durulması gereken bir ibare de soru cümlesinde yer alan ve "*daha hayırlı*" manasına gelen *hayrun* kelimesidir. Bu kelime, bir evvelki ayette sayılan ve *şehvet* diye adlandırılan kadın, altın, gümüş, at, davar ve ekin gibi çeşitli dünya nimetlerinin de hayırlı olduğuna delalet eder. Çünkü mukayese, dünya ve ahiret nimetleri olmak üzere iki çeşit şey arasında yapılmış ve birinin diğerinden daha hayırlı olduğu açıklanmıştır. Ancak dünya nimetlerinin hayırlı olmasına rağmen, bazen onların kötülük kaynağı da olabilmeleri, insanların, onlardan değişik biçimlerde faydalanmak istemelerinden ileri gelen bir hususdur. Yukarıda da açıkladığımız gibi, kadın, evlat sahibi olmak, nesli devam ettirmek ve nefsi sükûna kavuşturmak için dünya nimetlerinin en hayırlılarından olduğu hâlde kadın sevgisinde ifrata giden bazı erkeklerin, kadın yüzünden ne evlatlar feda ettikleri de apaçık bilinen hususlardandır. O hâlde kadın, hem dünya nimetlerinin en hayırlısıdır; hem de dünyada en büyük fitne kaynağıdır. Keza mal sevgisinin de birçok cinayete yol açtığı herkes tarafından bilinir. Aynı şekilde akıl, Allah'ın insanlara verdiği en büyük nimetlerden biridir ve onun sayesinde insan, hayvanlardan ayrılabilmektedir. Buna rağmen o bile başkalarını aldatmak, onlara eziyet etmek veya onları öldürmek için ne kadar çok kullanılır ve onun hile ve desiselerine ne kadar çok başvurulur? Fakat yine de o, insanlara verilen en büyük ve en hayırlı nimetlerden biridir. Bunu anlamak için ondan nasibi olmayanlara bakmak yeterlidir. Netice itibariyle, bir evvelki ayet-i kerimede sayılan ve birer şehvet kaynağı olan nimetlerin hepsi de Allah'ın koyduğu hudut içerisinde kullanıldığı zaman hayırlıdır. Fakat asıl hayırlı olan ve sonu hiç gelmeyen, hiç bitmeyen ve insanı hiçbir zaman kötülüğe sevk etmeyen en güzel

nimetler nelerdir, bilir misiniz? Size bunları haber vereyim mi? Bunlar, ağaçlarının altından ırmaklar akan, içinde tertemiz eşler ve Allah'ın rızası bulunan ebedî durak yeri cennetlerdir; cennet nimetleridir. İşte ahirette, Allah katında olan bu nimetleri, Allah'ın dünyada verdiği nimetlerin hiçbiriyle mukayese etmek mümkün değildir.

Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre, ahirette takva sahipleri için hazırlanan bu eşsiz nimetlerin bir kısmı maddi, bir kısmı da manevidir. Ağaçları altından ırmaklar akan cennetler ve bu cennetlerin birbirinden güzel meyveleri, her türlü ayıptan ve kusurdan arındırılmış, gerek yaratılış ve gerekse ahlak yönünden son derece üstün eşler ve insan tasavvurunun çok üstünde sayısız nimetler, maddi nimetlerdir.

Cennetin manevi nimeti ise *rıdvânullâh*, yani Allah'ın rızasıdır ki mü'minlere, cennetin maddi nimetleriyle mukayese edilemeyecek derecede yüksek bir zevk ve lezzet verir. Nitekim dünyada da Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan amellerle, Allah'ın rızasının ne olduğunu bilmeden ve anlamadan yapılan ameller arasında büyük fark vardır. Allah'ın emirlerine ve nehiylerine uyduğu hâlde Allah'ın rızasını kazanmayı amaç edinmeden amelleri yapmayı alışkanlık hâline getiren kişi hiç farkına varmadan, hayatın günlük akışı içinde onu sürdürür gider. Oysa mü'min, yaptığı iyi amelleri bir gaye uğrunda yaparsa ve bu gaye de Allah'ın rızasını kazanmak olursa, hem mü'minin bu amellerden aldığı zevk hudutsuz olur, hem de Rabbine yakınlığı giderek arttığı için, bu, iyi amellerinin artmasına, kötü amellerinin de yok olmasına vesile olur. Bu bakımdan, Allah'ın rızasını kazanma gayesi güdülmeden yapılan iyi ameller, sahibine aynı zevki vermediği gibi, bu çeşit amellerin artmasında teşvik edici bir unsur bulunmadığı için iyi amellerin artması da pek mümkün olmaz.

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, cennet ehlinin birbirinden farklı dereceleri veya tabakaları vardır. Bunların bir kısmı cennetin yalnız maddi nimetlerinden faydalanacak kimselerdir. Bir kısmı da maddi nimetler yanında bir de Allah'ın rızasını kazananlardır ki bunların derecesi, şüphesiz diğerlerinden çok daha yüksektir. Bu manaya delalet etmek üzere Allah Teâlâ, Tevbe suresinin 72. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"Allah, mü'min erkek ve mü'min kadınlara, içinde daimî kalacakları, (ağaçları) altından ırmaklar akan cennetler, Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetmiştir. Allah'ın rızası (hoşnutluğu) ise çok daha büyüktür. İşte en büyük kurtuluş da budur."* Bu ayet-i kerimede de *rıdvânullâh*'ın cennetin diğer nimetlerinden üstün tutulduğu açıkça görülmektedir.

Hadîd suresinin 20. ayetinde de şöyle buyurulmuştur: *"Bilesiniz ki dünya hayatı bir oyun, eğlence, süs, aranızda böbürlenme, mal ve evlat yönünden çoğalma yarışıdır. Bu, öyle bir yağmur gibidir ki bitkisi önce ekicilerin hoşuna gider de sonra kuruyuverir ve sen onu kısa sürede sararmış görürsün; sonra dağılıp giden kuru bir ot olur. Ahirette ya şiddetli bir azap vardır; ya da Allah'tan bir mağfiret ve rıdvan (hoşnutluk) vardır. Dünya hayatı ise aldatıcı bir menfaatten başka bir şey değildir."*

Bu ayet-i kerime, gerek dünya nimetleriyle cennet nimetlerinin mukayesesi ve gerekse dünya nimetlerinin süsüne ve cazibesine kapılarak itidali elden bırakan ve ahireti unutan kimselere cehennem azabını hatırlatması, fakat cennet ehline de mağfiret ve *rıdvânullâh*'ı haber vermesi yönünden daha veciz bir manaya sahiptir.

İşte, yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız bir kısmı maddi, bir kısmı da *"rıdvânullâh"* gibi manevi olan sayısız cennet nimetleri, dünyada iken Allah'tan korkan, sakınan ve O'na sığınan kimseler içindir; yani muttakiler veya takva sahipleri içindir.

Allah'tan korktukları için en küçük günahı bile işlemekten sakınan bu mü'minler, devamlı bir yakarış içerisinde Rablerine şöyle seslenirler: *"Rabbimiz! Hiç şüphe yok, biz iman ettik. Bu itibarla bizim günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem azabından koru."*

Bu yalvarış, takva sahibi olan, yani Allah'tan korkan, küçük de olsa günah işlememeye dik-

kat eden mü'minin yalvarışıdır. Bu mü'min, mademki ahirette Allah'ın rızasını kazanacak bir mü'mindir, o hâlde böyle bir mü'min, *"Rabbimiz! Hiç şüphesiz biz iman ettik."* dediği zaman, onun imanı, kalbine yerleşip perçinlenmiş, bütün amellerinde ve bütün düşüncelerinde eseri görülen sağlam bir imandır. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, bugünün hesabına, ceza ve mükâfatına yakinen iman etmiştir. Bu imanın tabii bir neticesi olarak Allah'ın haramını haram, helalini helal bilmiş, emirlerini tutmuş, nehiylerinden kaçınmıştır. Kısacası Rabbine halis bir kul olmuştur.

İşte, daha önce zikredilen cennet nimetleri böyle kimseler içindir. Bunlar sabırlıdırlar. Allah'a itaat ve ibadetlerinde haram kıldığı şehevattan uzaklaşmalarında ve Allah'ın hududunu muhafaza etmelerinde sabır gösterirler.

Bunlar sadıktırlar. Sözlerinde sadıktırlar; ona yalan karıştırmazlar, imanlarında sadıktırlar; ona nifak karıştırıp münafıklık etmezler. Amellerinde sadıktırlar; ona riya karıştırıp riyakârlık etmezler. Allah Teâlâ, Zümer suresinin 33. ayetinde bunları tavsif ederek şöyle buyurmuştur: *"Sıdkı (doğruyu) getiren ve onu tasdik eden, işte asıl muttakiler bunlardır."*

Bunlar, ibadetlerinde ve itaatlerinde devamlıdırlar. Rablerine huşu ve hudu içinde ibadet ederler. Bunlar, ister Allah'ın üzerlerine farz kıldığı sadaka olsun, ister fakirlere vermeyi teşvik ettiği sadaka olsun, mallarını Allah yolunda sarf etmekten çekinmezler. Ve nihayet bunlar, seher vakitlerinde günahlarının bağışlanması için Allah'tan mağfiret dilerler.

İşte, Allah'ın rızasıyla birlikte cennetin çeşitli nimetleri, bu sıfatlara sahip olan takva ehli içindir. Allah, şüphesiz kullarının ne yaptıklarını hakkıyla görür ve bilir. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Bu itibarla, asıl takva sahibi, kendisinin muttaki olduğunu söyleyen değil de Allah'ın yukarıda saydığı sıfatlarla muttaki olarak bildiği kimsedir ve cennet de bu gibi kimseler içindir.

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَآئِمًا بِالْقِسْطِ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿١٨﴾ اِنَّ
الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ اِلَّا مِنْۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ
وَمَنْ يَّكْفُرْ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ سَرِيْعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾ فَاِنْ حَآجُّوْكَ فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ
وَقُلْ لِّلَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ وَالْاُمِّيّٖنَ ءَاَسْلَمْتُمْ ۗ فَاِنْ اَسْلَمُوْا فَقَدِ اهْتَدَوْا ۚ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلٰغُ ۗ
وَاللّٰهُ بَصِيْرٌۢ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

[18] Allah, melekler ve ilim sahipleri, adalet ölçülerine dayanarak, Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmişlerdir. (Evet). O'ndan başka ilah yoktur; Azîz'dir; Hakîm'dir.

[19] Allah katında asıl din, şüphesiz İslam'dır. Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlık sebebiyle ihtilafa düşmüşlerdir. Her kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse bilsin ki Allah, hesabı çok çabuk görendir.

[20] Eğer seninle münakaşaya girişirlerse (onlara) de ki: "Ben, bana tabi olanlarla birlikte Allah'a teslim oldum." Kendilerine kitap verilenlere ve cahil müşriklere de de ki: "Siz de (Allah'a) teslim oldunuz mu?" Eğer teslim olmuşlarsa (ve İslam'a girmişlerse) doğru yolu bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse, sana, (sadece bunu onlara) duyurmak düşer. Allah, (böyle) kulları hakkıyla görendir.

Allah Teâlâ, takva sahibi mü'minlerin ahiret hayatında nail olacakları mükâfatı bildirip onları bu mükâfata ehil kılan sıfatlarını açıkladıktan sonra, tevhidin asıl ve esasını tekrar beyan etmiş, sonra da kendi katında makbul olan yegâne dinin İslam dini olduğunu zikretmiştir. Ne var ki ehl-i kitaptan olan Yahudilerle Hıristiyanlar, peygamberleri vasıtasıyla kendilerine gönderilen kitaplarda dinle ilgili gerçekleri bütün açıklığıyla görüp okumuş olmalarına rağmen, sırf aralarındaki kıskançlık sebebiyle ihtilafa düşmüşler, böylece Allah'ın tek dinini de bölüp parçalamışlardır. Fakat bu kâfirler, yaptıklarının cezasını elbette en ağır bir şekilde göreceklerdir.

Allah Teâlâ, ehl-i kitabın, tek olan dini, kıskançlık sebebiyle bölüp parçaladıklarını beyan ettikten sonra, peygamberine yol göstermiş ve ehl-i kitaptan olan Yahudi ve Hıristiyanların, kendisiyle münakaşaya girişmeleri hâlinde onlarla münakaşa etmemesini, zira bunun hiçbir fayda sağlamayacağını bildirmiştir. Çünkü onlar, eğer Müslüman olmuşlarsa, bu elbette kendi menfaatlerinedir. Yok eğer Müslüman olmamışlarsa, bu da kendilerinin bileceği bir iştir. Peygamberin görevi, onlara sadece İslam'ı tebliğ etmektir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[18] Allah, melekler ve ilim sahipleri, adalet ölçülerine dayanarak, Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmişlerdir. (Evet). O'ndan başka ilah yoktur; Azîz'dir; Hakîm'dir.

18 Allah Teâlâ, bizzat kendisi, kendi vahdaniyyetine, yani birliğine ve kendinden başka ilah olmadığına şahitlik ettiği gibi, melekler ve ilim sahipleri de O'nun vahdaniyyetine şahitlik etmişlerdir. Allah'ın kendi kendine şehadeti, yarattığı kâinatta vahdaniyyetine delalet eden sayısız delilleri gözler önüne sermesinden ve bunu melekleri vasıtasıyla ve vahiy yolu ile peygamberlerine bildirmesinden ibarettir. Meleklerin şahitliği de Rablerinin kendilerine bildirdiği vahdaniyyete, kesin bir şekilde itikat edip bunu peygamberlere tebliğ etmeleridir ki bu tebliğ, bir şahidin, bildiği bir şeyi haber vererek şahitlik etmesi gibidir. Zaten şahitliğin manası da bundan farklı bir şey değildir.

İlim sahiplerinin şahitlikleri ise Allah'ın vahdaniyyetine delalet eden kesin delillere dayanır. Bu delillerle teyit edilen Allah'ın kitabındaki şahitliğini açıklayarak haber veren âlim, O'nun vahdaniyyetine şahitlik etmiş olur.

Gerek Allah'ın, gerek meleklerin ve gerekse ilim sahiplerinin Allah'ın vahdaniyyetine şahitlik etmeleri, adalet ölçüleri içinde olmuştur. Dinde şeriatta ve âlemin yaratılışında görülen nizam ve intizam, Allah'ın, her şeyi adaletle yarattığını gösterir ki bu yaratılış, aynı zamanda O'nun vahdaniyyetinin de delilini teşkil eder. Melekler ve ilim sahipleri de Allah'ın beyanı ve yarattığı kâinatın delaletiyle O'nun vahdaniyyetine hakla ve adaletle şahitlik etmişler ve *"O'ndan başka ilah yoktur."* demişlerdir. Evet, O'ndan başka ilah yoktur. Uluhiyyet yalnız O'na mahsustur. Kudretinin, kemali dolayısıyla tek başına Azîz, ilminin kemali dolayısıyla da tek başına Hakîm olan O'dur.

[19] Allah katında asıl din, şüphesiz İslam'dır. Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlık sebebiyle ihtilafa düşmüşlerdir. Her kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah, hesabı çok çabuk görendir.

19 Allah katında tek ve yegâne din İslam dinidir. İlk peygamber Âdem'den (as.) son peygamber Muhammed'e (sas.) kadar gelip geçmiş bütün peygamberlerin Rableri katından getirip tebliğ ettikleri dinin asıl ve esası, bazı teklifler veya amele taalluk eden bazı davranışlar bir takım farklılıklar arz etmiş olsa bile İslam'dır; kendisinden başka ilah olmayan, yegâne hâkim-i mutlak, yaratıcı ve Rab olan Allah'a hudu ve inkıyattır. Bu sebepledir ki gerçek Müslüman, hangi ırktan ve

hangi milletten olursa olsun ve hangi zaman ve devirde bulunursa bulunsun, kalbinde en ufak bir şirk kırıntısı bile bulunmayan, imanında ve amellerinde samimi insandır. İslam, böyle olduğu içindir ki üzerinde durduğumuz surenin 85. ayetinde Allah Teâlâ, *"Her kim İslam'dan başka bir din ararsa, kendisinden bu din asla kabul edilmeyecektir. O kimse, ahirette de hüsrana uğrayanlardan olacaktır."* buyurmuştur.

İslam, teslim olmak, boyun eğmek, eda etmek, savaşın zıddı olan sulha (*silm*) dâhil olmak, selamete çıkmak, halis olmak gibi çeşitli manalara gelen bir kelimedir. Allah'ın, bütün peygamberleri vasıtasıyla kullarına tebliğ ettiği hak dine *İslam* denilmesinin sebebi de kelimenin delalet ettiği bütün manaların bu dine münasip olmasındandır. Nitekim Nisâ suresinin 125. ayetinde bu kelime, *"Allah'a teslim olmak"* manasında kullanılmış, aynı zamanda bu davranış en güzel bir din olarak tavsif edildiği gibi, İbrahim'in (as.) dininin de bu olduğu belirtilmiştir ki ayet-i kerime şöyledir: *"İşlerini en iyi yapan bir kimse olarak, Allah'a kendisini teslim eden ve dosdoğru olarak İbrahim'in dinine tabi olan kimseden, din yönünden daha güzel kim olabilir?"*

Bütün peygamberlerin, insanları davet ettikleri dinin tek bir din ve onun da İslam dini olduğu anlaşıldıktan sonra, bu dinin başlıca iki asli gayesi bulunduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, ruhları tasfiye etmek ve akılları, bir takım mahlukata ait gizli güçler bulunduğuna ve bunların kâinata hükmettiklerine inanmaktan kurtararak, insanları, onlara boyun eğmekten ve ibadet etmekten uzak tutmak. İkincisi de kalpleri ıslah ederek, insana, bütün amellerinde iyi niyeti kazandırmak ve bu niyeti yalnız Allah'a has kılmaktır. Allah'a ibadet, hem ruhu terbiye eder, hem de bu iki gayenin gerçekleşmesini kolaylaştırır.

Allah katında makbul yegâne din İslam olduğuna ve İslam'dan başka geçerli din bulunmadığına göre, bugün Yahudilik ve Hıristiyanlık adı altında karşımıza çıkan dinler, bu din mensupları arasında beliren ihtilaflardan, bölünmelerden ve birbirleriyle şiddetli mücadeleye girişmelerinden sonra İslam'dan ayrılmalarının ve tuttukları sapık yolları din olarak benimsemelerinin bir neticesidir. Eğer bunlar, Allah'a ve Musa'nın (as.) Allah katından getirdiği dine gerçekten inanmış olsalardı, hiç ihtilafa düşmeden ve hiç muhalefet etmeden, bu dini teyit için gönderilen İsa'ya ve onun tebliğine de inanırlar, sonra da bu inanç onları, yine ihtilafsız ve muhalefetsiz, hem Musa'yı hem de İsa'yı teyit için gönderilen Muhammed'in (sas.) tebliğinde birleştirirdi. Fakat durum böyle olmamış, Allah'ın tek olan dininde ihtilafa düşen kavimler, hem kendileri fırka fırka ve mezhep mezhep bölünüp birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girişmişler hem de dinlerini kendi keyiflerine göre tefsir edip onu bölük pörçük yapmışlardır. Nitekim Allah Teâlâ, Bakara suresinin 113. ayetinde Yahudilerin ve Hıristiyanların bu durumlarından söz ederek şöyle buyurmuştur: *"Hepsi de (kendilerine indirilen) kitabı okuyup durdukları hâlde Yahudiler Hıristiyanların doğru bir şey üzerinde olmadıklarını söylerken, Hıristiyanlar da Yahudilerin doğru bir şey üzerinde olmadıklarını söylemektedirler. Fakat Allah, kıyamet günü ihtilafa düştükleri bu meselede aralarında elbette hükmünü vereçektir."* Onların bu ihtilafı, tabiatıyla tek olan dinin de bölünüp parçalanmasına ve peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettikleri din olmaktan çıkmasına yol açmıştır. Nitekim En'âm suresinin 159. ayetinde de bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: *"Dinlerini, (bir kısmına inanıp bir kısmına da inanmayarak) parçalayanlar ve böylece fırka fırka olanlar, işte hiçbir hususta sen onlardan olmadın. Onların işi artık Allah'a kalmıştır; sonra da yapmış oldukları şeyi kendilerine haber verecektir."*

Allah'ın dininde ihtilafa düşmek, hem bölük pörçük olmak hem de tek olan dinin parçalanmasına yol açmak, dinin aslını teşkil eden Allah'ın kitabını keyfî mütalaalarla açıklama neticesinde ortaya çıkabilecek tehlikelerdir. Bu iti-

barla Müslümanların, özellikle Kur'an ayetleri üzerinde bu gibi keyfî mütalaalardan şiddetle kaçınmaları ve din üzerinde münakaşaya girişmemeleri gerekir. Aksi hâlde biraz önce zikrettiğimiz ayetlerde sözü geçen Yahudi ve Hıristiyanların durumuna düşmekten kurtulamazlar. Bunlar, Allah'ın ayetlerinden bir kısmına inanmamakla dinlerini parçalamışlardır. Oysa kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse, kâfir ismine müstahak olur ve Allah da bu gibilerin hesabını çok çabuk görür. Çünkü O, hesabı çok çabuk görendir. Allah'ın hesap görmesi ise şüphesiz, kâfirin küfrü sebebiyle onu layık olduğu ceza ile cezalandırmasıdır.

[20] Eğer seninle münakaşaya girişirlerse, (onlara) de ki: "Ben, bana tabi olanlarla birlikte Allah'a teslim oldum." Kendilerine kitap verilenlere ve cahil müşriklere de de ki: "Siz de (Allah'a) teslim oldunuz mu?" Eğer teslim olmuşlarsa (ve İslam'a girmişlerse) doğru yolu bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse, sana, (sadece bunu onlara) duyurmak düşer. Allah, (böyle) kulları hakkıyla görendir.

20. Hıristiyan Necran heyetinin Medine'ye gelerek Hazreti Peygamber'i ziyaret ettiklerine ve Hıristiyan akaidiyle İsa (as.) hakkında ona sorular sorup onun görüşlerini aldıklarına ve zaman zaman da onunla münakaşaya giriştiklerine surenin baş taraflarında değinmiştik. Bu hadise, Hazreti Peygamber ile Hıristiyanlar arasında cereyan eden münakaşaya bir örnek teşkil eder.

Hazreti Peygamber, zaman zaman Medine içinde oturan Yahudilerle de münakaşa etmiştir. Çünkü Yahudiler, her fırsatta kitapları üzerinde tahrifat yapıyorlar ve ibarelerini diledikleri şekilde tevil ediyorlardı. Hazreti Peygamber ise zaman zaman onları ikaz ediyor, dinleriyle oynamaktan ve kitaplarını diledikleri şekilde tevil ve tahrif etmekten vazgeçmelerini söylüyor, onları asıl dine dönmeye ve kendilerini Allah'a teslim etmeye davet ediyordu. Tabiatıyla bütün bunlar, Hazreti Peygamber ile Yahudiler arasında münakaşanın çıkmasına da sebep oluyordu.

İşte bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ, sevgili peygamberine hitap ederek buyuruyor ki: Ey Muhammed! Kitap ehli seninle münakaşaya kalkıştığı zaman onlara de ki: Ben, bana inanan ve bana uyanlar, hep birden kendimizi Allah'a teslim ettik; Müslüman olduk. Size düşen de bu. Apaçık deliller gelip kalplerde bulunan şüpheler ortadan kalktıktan sonra, siz yine de iman etmezseniz, biliniz ki sırf inat ve kibir yüzünden sürdürdüğünüz batıl inançlarınız üzerindeki münakaşanın hiçbir faydası olmaz. Ey Yahudiler, ey Hıristiyanlar ve ey cahil müşrikler! İslam'a ilk davet olunanlar sizler olduğunuz için size soruyorum: Ben ve bana uyanlar, beraberce kendimizi Allah'a teslim ettik; Müslüman olduk. Size gelen bu kadar açık delilden ve benim size bütün gerçeği açıklamamdan sonra, siz de Müslüman oldunuz mu? Yoksa küfrünüzde ve inadınızda hâlâ ısrar mı ediyorsunuz?

Ey Muhammed! Yahudi, Hıristiyan ve müşriklere yönelttiğin bu hitabın, şüphesiz küfürlerinde ısrar edenlere hiçbir faydası olmayacaktır. Hâlbuki onlar da Müslüman olsalardı, Allah'ın tek olan dinine girmiş ve doğru yolu bulmuş olurlardı. Fakat küfürlerinde ısrar edip senin davetine uymazlar ve İslam'a girmezlerse yahut girdiklerini itiraf etmezlerse, bu, elbette kendi bilecekleri bir iştir. Bunun hesabını yine kendileri vereceklerdir. Yoksa onların küfürlerinden sen mi sorumlu olacaksın? Hayır. Senin görevin, bir peygamber olarak tebliğdir; Allah'ın dinini onlara duyurmaktır. Sen de bu görevi hakkıyla ve en mükemmel bir şekilde ifa ettin. Bundan sonrası artık onlara aittir. Allah; şüphesiz, kimin ne yaptığını ve ne yapmak istediğini çok iyi bilir ve onu yaptığı ile cezalandırır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

[21] Allah'ın ayetlerini inkâr edenlere, peygamberleri haksız yere katledenlere ve insanlardan adaleti emredenleri de öldürenlere, acı azabı haber ver.

[22] İşte böyleleri, dünya ve ahirette amelleri boşa gitmiş kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur.

Allah Teâlâ, bundan önceki ayetlerde dinin aslını açıklayıp bunun, Allah'a teslimiyet manasında İslam olduğunu belirttikten sonra, ehl-i kitabın sırf aralarındaki düşmanlık yüzünden bu dini parçaladıklarını bildirmiş, daha sonra da ehl-i kitapla müşriklerin din hakkında Hazreti Peygamber ile yapmaya kalkıştıkları münakaşada peygamberin takip edeceği yolu göstermişti. Yukarıdaki ayet-i kerimelerde ise sözü Hazreti Peygamber'in yaşadığı devirdeki Yahudilere getirerek onları, ataları olan ve hem Allah'ın ayetlerini inkâr eden ve hem de peygamberleri ve adaleti emredenleri öldüren geçmiş Yahudilerin işledikleri bu kötülükleri yüzünden ayıplamış ve hepsine de tek bir millet ve hatta tek bir şahıs gibi, ahirette karşılaşacakları büyük azabı haber vermiştir. Çünkü geçmiş Yahudiler, nasıl Allah'ın ayetlerini inkâr etmişler, peygamberlerini de öldürmüşlerse asırlarca sonra gelen o Yahudilerin torunları da Medine'de aynı işi yapmışlar ve hem O'nun âlemlere rahmet olarak gönderdiği son peygamberini öldürmeye kalkışmışlar, hem de ayetlerini yalanlamışlardır. Keza geçmiş devirlerdeki Yahudiler, kendi peygamberlerine karşı nasıl müşrik kavimlerle işbirliği yapmışlarsa, Medine ve civarında yaşayan Yahudiler de tıpkı ataları gibi, Hazreti Peygamber'e ve Müslümanlara karşı Mekkeli müşriklerle işbirliğine girip onları ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu itibarla hepsi de bu yaptıklarının cezasını çekeceklerdir. O hâlde ey Muhammed:

[21] Allah'ın ayetlerini inkâr edenlere, peygamberleri haksız yere katledenlere ve insanlardan adaleti emredenleri de öldürenlere acı azabı haber ver.

[22] İşte böyleleri, dünya ve ahirette amelleri boşa gitmiş kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur.

21 Genel manada kâfirlere, özel manada da Yahudilere yöneltilen bu hitaptaki Allah Teâlâ'nın ağır tehdidi, onlar tarafından işlenen suçun büyüklüğü oranındaki şiddetini bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Allah'ın ayetlerini inkâr etmek yönünden ehl-i kitaptan olan Yahudilerle Hıristiyanlar ve hatta müşrikler arasında büyük bir fark mevcut değilse de ayet-i kerimede söz konusu edilen peygamberlerin haksız yere öldürülmeleri ve adaleti emredenlerin de aynı akıbete maruz bırakılmaları, bilhassa Yahudiler arasında sık görülen hadiselerdendir ve Kur'an-ı Kerim'in muhtelif surelerinde Yahudilere ait özelliklerden biri olarak zikredilir. Bakara suresinin 87. ayetini tefsir ederken şunları kaydetmiştik: "İsa (as.), Cebrail ile teyit edilerek kendilerine (yani Yahudilere) gönderilmiş bir peygamber olduğu hâlde onu yalanlamışlardı. Ondan önce gönderilmiş olan Zekeriyya (as.) ve Yahya (as.) peygamberleri ise öldürerek dünyanın en büyük ve en şeni cinayetini işlemişlerdi. İşte aynı Yahudiler, geçmişteki atalarının izinden gitmekte, kendi kitaplarından peygamber olarak gelece-

ğini öğrendikleri Muhammed'i (sas.) aynı şekilde yalanlamakta ve hatta öldürmek istemektedirler. Nitekim Hazreti Peygamber Hayber'e gittiği bir sırada ona zehirli koyun eti yedirmişler ve onu öldürmeye teşebbüs etmişlerdi." Gerçi Hazreti Peygamber'i öldürmeyi başaramamışlardı ama o, zehirden ileri gelen bir ağrıyı ölünceye kadar vücudunda zaman zaman hissetmişti.

Yahudiler, sadece kendilerine gönderilen peygamberleri değil, aynı zamanda halkı adalete davet eden ve onu her çeşit faziletin aslı ve esası sayan akıl ve hikmet sahiplerini yahut bazı müfessirlere göre Allah'ın emrettikleriyle emredip nehyettikleriyle nehyedenleri de öldürüyorlardı. Çünkü bunlar, peygamberlerin izinden giden, halk üzerinde tesir icra edebilen kimselerdi. Bu sebeple onların varlığı da kâfirleri rahatsız ediyor ve yegâne kurtuluşu, onları da ortadan kaldırmakta görüyorlardı.

Yahudilerin bu yaptıkları, şüphesiz dünyanın en büyük cinayeti idi ve bu cinayetin gerek dünyada ve gerekse ahirette karşılıksız kalması elbette düşünülemezdi. Bunu da özellikle bu cinayetleri işleyenlerin bilmesi gerekiyordu. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ sevgili peygamberine hitap etmiş ve *"Ey Muhammed! Onlara elim azabı haber ver."* demiştir. Gerek dünyada ve gerekse ahirette görecekleri bu azaptan, ne kaçıp kurtulmaları ve ne de bu azabın acısını hafifletmeleri asla mümkün olmayacaktır.

22 Allah'ın ayetlerini inkâr etmek, peygamberlerini ve adaleti emredenleri de öldürerek ortadan kaldırmak suretiyle dünyanın en büyük kötülüğünü işlemeleri dolayısıyla Allah, onların dünya ve ahiretteki amellerini de iptal eder ve kendilerinden, dünya yüzünde hiç kimsenin övgüsüne ve teşekkürüne mazhar olacak hayırlı bir iş sâdır olmaz. Yaptıkları her şey batıldır, sapıklıktır. Bu sebepledir ki ahirete de orada nail olacakları bir sevapla değil, görecekleri azabı kat kat artırmış olarak giderler. Orada onlara yardım edecek ve onları Allah'ın azabından kurtaracak hiçbir yardımcı da yoktur. Nasıl olsun ki onlar, hakkın ve haklının yardımcıları olarak gönderilen peygamberlerle, adaleti ve marufu emredip kötülükten nehyedenleri acımasızca öldürmüşler ve kendilerine ne yardımcı ve ne de şefaatçi olarak hiçbir şey bırakmamışlardır. Bu sebepledir ki onlar için sadece arkası kesilmeyecek ve sonu gelmeyecek acı bir azap vardır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ
مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ ۖ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا
كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ ۖ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا
يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

[23] Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Aralarında (kendisiyle) hükmetmek için Allah'ın kitabına davet olunuyorlar da onlardan bir grup yüz çevirip dönüyor.

[24] Bunun sebebi, "Ancak sayılı günlerde bize ateş dokunacaktır." demeleri ve uydurmuş oldukları bu şeyin, dinleri hususunda kendilerini aldatmasıdır.

[25] Onları, kendisinde şüphe bulunmayan bir günde topladığımız ve her nefsin kazancı, hiç haksızlık yapılmaksızın kendisine verildiği zaman onların hâlleri nice olur!

Bu ayet-i kerimelerde de Yahudilerin insan aklını durduran küfür ve inkâr hâllerinden örnekler verilmeye devam edilmiştir. Peygamberlerini ve adaleti emredenleri ortadan kaldırmaktan çekinmeyenler, Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplardan kendilerinin de bir nasipleri olduğu hâlde bu kitabın hükümlerine göre amel etmekten kaçınmışlardır.

Başta Taberî olmak üzere bütün müfessirlerin İbn Abbâs'a uzanan bir isnadla naklettikleri bir haberden öğrenildiğine göre, Hazreti Peygamber, Yahudilerin Tevrat öğretimi yaptıkları bir eve gitmiş ve orada bulunan Yahudi ileri gelenlerini Allah'ın dinine davet etmişti. Bu davet üzerine Yahudilerden Nu'aym ibn Amr ve el-Hâris ibn Zeyd, Hazreti Peygamber'e, "Ey Muhammed! Sen hangi dindensin?" diye sormuşlar, Hazreti Peygamber'in de, "İbrahim'in dininden." diye cevap vermesi üzerine Yahudiler, "İbrahim de Yahudi idi." demişlerdir. Yahudilerin bu cevabı üzerine Hazreti Peygamber onlara, "Öyleyse haydi Tevrat'ı getirin; o bizimle sizin aranızda hakem olsun." demiş, fakat Yahudiler, Tevrat'a başvurmaktan çekinmişler ve bu teklife yanaşmamışlardır. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirmiştir:

[23] Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Aralarında (kendisiyle) hükmetmek için Allah'ın kitabına davet olunuyorlar da onlardan bir grup yüz çevirip dönüyor.

[24] Bunun sebebi, "Ancak sayılı günlerde bize ateş dokunacaktır." demeleri ve uydurmuş oldukları bu şeyin, dinleri hususunda kendilerini aldatmasıdır.

23 *"Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun?"* şeklinde soru ile gelen ayet-i kerimenin ilk ibaresi, Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber'e yönelttiği bir hitaptır. Bu hitabın, İslam'a davet ettiği Yahudilerin bu daveti kabul etmemeleri sebebiyle, Hazreti Peygamber'in içinde beliren teessürü veya üzüntüyü gidermek ve onu teselli etmek, aynı zamanda Yahudilerin bir başka küfür hâllerini daha ortaya koymak gayesini taşıdığı anlaşılmaktadır. Yukarıda naklettiğimiz haberde de görüldüğü gibi, Hazreti Peygamber, Yahudi ileri gelenlerinin toplandığı bir eve gitmiş ve onları İslam'a davet etmiştir. Aynı zamanda bu dinin İbrahim'in (as.) dini olduğunu da onların bir sorusu üzerine açıklamıştır. Fakat Yahudiler, İbrahim'in (as.) de bir Yahudi olduğunu ileri sürerek Hazreti Peygamber'in davetine icabet etmemişler, hakem olarak Tevrat'a başvurma teklifini de reddetmişlerdir. Yahudilerin, Hazreti Peygamber'in davetine icabet etmemelerinin onda sebep olduğu üzüntü, bu ayet-i kerimeyle giderilmek istenirken şu mana kastedilmiştir:

Ey Muhammed! Sen, Yahudilerin, kendilerini İslam'a davet edişine olumlu cevap vermemelerinden ötürü üzüntü duyuyor ve kendini sıkıyorsun. Onlar sana asla tabi olmazlar. Görmüyor musun, Allah onlara da peygamberleri vasıtasıyla bir kitap verdiği ve bu kitabı okuyup durdukları hâlde sen onları İslam'a davet etmek için evlerine gidip de onlara, "Öyleyse haydi Tevrat'ı getirin; o, bizimle sizin aranızda bir hakem olsun." dediğin zaman, senin bu teklifini nasıl reddetmişlerdi. Şimdi sen, işlerine gelmediği zaman, inandıklarını söyleyip durdukları kendi kitaplarını bile reddeden bu kâfirlerin Müslüman olacaklarını mı zannediyorsun? Hayır, onlar buna asla yanaşmayacaklardır.

24 Onları bu şımarıklığa ve küfürlerinde inada sevk eden şey, cehennemde ancak sayılı birkaç gün yanıp sonra ebediyyen selamete çıkacaklarına inanmalarıdır. Bu uydurma inanç, tabiatıyla onları, din konusunda aldatmakta, küfür dâhil her türlü kötülüğü yapabileceklerine kendilerini inandırmaktadır. Fakat çok geçmeden yanıldıklarını anlayacaklardır.

Yahudilerin, *"sayılı günler dışında kendilerine as-*

la ateşin dokunmayacağı" iddiasına, Bakara suresinin 80. ayetinde de yer verilmişti. Bu iddiaya karşı Allah Teâlâ, sevgili peygamberine şöyle buyurmuştur: *"(Ey Muhammed! Kendilerine sayılı günler dışında asla ateş dokunmayacağını söyleyen o Yahudilere) de ki: Siz, Allah katından bir söz mü aldınız? Zira Allah, asla sözünden dönmez. Yoksa Allah'a karşı bilemeyeceğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?"* Aslında Yahudiler, Allah'tan böyle bir söz almamışlardı; söyledikleri, Allah'a karşı ileri sürdükleri iftiradan başka bir şey de değildir. Bu konuda daha geniş bilgi için Bakara suresinin 80. ayetinin tefsirine bakılmalıdır (I. 153). Burada da ifade edildiği gibi Yahudiler, hahamlarının kendilerine telkin ettikleri bu çeşit düzmecelerle ve kuruntularla uyutularak hak yoldan saptırılmış ve kendilerine nasıl olsa ateş dokunmayacağı inancı içinde cürüm üstüne cürüm işlemişlerdir. Günahları, kendilerini çepeçevre kuşatınca, yine de kendilerine ateş dokunmayacak mıdır? Hayır; onların zannettikleri gibi değil. Nitekim Allah Teâlâ, müteakip ayette, başlarına gelecek felaketin büyüklüğüne delalet etmek üzere şu soruyu yöneltmiştir:

[25] Onları, kendisinde şüphe bulunmayan bir günde topladığımız ve her nefsin kazancı, hiç haksızlık yapılmaksızın kendisine verildiği zaman, onların hâlleri nice olur!

25 Evet, kendisinde şüphe bulunmayan kıyamet günü, herkesin hesap vermek üzere toplandığı, mizanın kurulduğu, sevap ve günahların ölçülüp herkese hiç haksızlığa uğratılmadan dünyada yaptıklarının tam karşılığı verildiği zaman, kendilerine çok az, ancak belirli bir kaç gün ateş dokunacağını ileri sürerek hem Allah'ın ayetlerini inkâr eden, hem peygamberlerini ve adaleti emredenleri öldüren o Yahudilerin hâli nasıl olacak? Bunu hiç düşünmüyorlar mı? Eğer kötü amelleri, onların iman etmelerine imkân vermemiş ise kim onların ateşten çıkmalarına yardım edecek? Hâsılı, Yahudilerin, cehennemde fazla kalmayacakları inancı içinde Allah'ın ayetlerini yalanlamaları ve peygamberlerini öldürmeleri, son derece büyük bir cürümdür. Bunun cezasını, cehennemde ebedî kalarak çekeceklerdir ve bu acı azaptan kendilerini kurtaracak hiçbir yardımcı da bulamayacaklardır. Bu itibarla ey Muhammed! Onlar, senin, kendilerini İslam'a davet etmene cevap vermezlerse bu seni üzmesin. Gururları onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır. Çünkü her şey Allah'ın elindedir. Bu sebeple:

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ
بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ
الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

[26] (Ey Muhammed!) De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah! Mülkü dilediğine verir, dilediğinden de alırsın. Dilediğini aziz eyler, dilediğini zelil edersin. Hayır (iyilik), yalnız senin elindedir. Şüphesiz sen, her şeye kadirsin."

[27] "Geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokarsın. Ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine ise hesapsız rızık verirsin."

Müşrikler, Hazreti Peygamber'in, diğer insanlar gibi yemek yemesi ve sokaklarda dolaşması dolayısıyla ona peygamberliği yakıştıramıyorlar ve nübüvvetini inkâr ediyorlardı. Furkân suresinin 7. ayetinde de açıklandığı gibi, *"Şu da ne biçim peygamber? Yemek yiyor, sokaklarda yürüyor. Ona bir melek indirilseydi de onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya."* diyorlardı. Yahudiler ise Hazreti Peygamber'i hasetleri yüzünden reddetmişlerdi. Çünkü İsrail lakabıyla anılan Yakup'tan (as.) İsa'ya (as.) kadar peş peşe gelen peygamberlerin hepsinin de kendi kavimlerinden çıkmış olması, geleceğini bekledikleri son peygamberin de yine kendi kavimlerinden çıkacağına dair bir inanca sahip olmalarına yol açmıştı. Fakat bu peygamberin Araplar arasından çıkarılması ve kitabın da ona gönderilmesi, haset damarlarını kabartmış ve ona şiddetle karşı koymalarına sebep olmuştu. Oysa Allah Teâlâ, fazlu keremiyle dilediğini peygamber seçer, dilediğini aziz eyler, dilediğini de terk edip zelil eyler. Dünya ve ahirette her ne varsa O'nundur.

Yukarıdaki ayet-i kerimeler, müşriklerin ve kitap ehlinin Hazreti Peygamber'i inkâr etmelerine karşılık, onu teselli etmek, ona yardımda bulunmak ve onun dinini yüceltmek için indirilmiştir. Bu ayet-i kerimelerle ona şöyle denilmek istenmiştir: Ey Muhammed! Müşrikler cehaletleri, kitap ehli de gururları sebebiyle senden yüz çevirdikleri zaman, sana da dua ve sena ile Allah'a sığınmak ve her şeyin O'nun elinde olduğunu ve dilediğini yapacağını hatırlamak düşer. Bu itibarla:

[26] (Ey Muhammed!) De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah! Mülkü dilediğine verir, dilediğinden de alırsın. Dilediğini aziz eyler, dilediğini zelil edersin. Hayır (iyilik), yalnız senin elindedir. Şüphesiz sen, her şeye kadirsin."

[27] "Geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokarsın. Ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine ise hesapsız rızık verirsin."

26 Müfessirler, bu ayet-i kerimelerin, İbn Abbâs ve Enes ibn Mâlik'ten nakledilen sebeb-i nüzulüne işaret ederler. Hazreti Peygamber Mekke'yi fethettiği zaman, ümmetine, o sıralarda büyük bir imparatorluk olan İran ve Bizans (Rum) topraklarını da vadetmiş ve İslam'ın oralarda da yayılacağını haber vermişti. Hazreti Peygamber'in bu vaadini duyan Yahudiler ve münafıklar, Hazreti Peygamber'i ve sözlerini küçümseyerek şöyle demişlerdi: "Muhammed nerede İran ve Bizans nerede; Muhammed'e Mekke ve Medine yetmiyor da İran ve Bizans mülküne mi tama ediyor?

İşte, Yahudi ve münafıkların bu sözleri üzerinedir ki Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeleri onlara bir cevap olmak üzere indirmiştir. Dua mahiyetinde olan bu ayetlerde şöyle denilmektedir:

Allah'ım! Sen bizim Rabbimizsin. Seni her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Kâinattaki umumi nizamın sağlanmasında yerde ve göklerde bütün işlerin idaresinde yegâne hükümdar ve yegâne tasarruf sahibi sensin. Bu itibarla, yeryüzünün geçici hükümdarlığını ya peygamber olarak ya da kabile veya millet lideri olarak kullarından dilediğine verirsin. Fakat halkın hak yoldan sapması hâlinde de hükümdarlığı ondan alır ve eğer halkı cezalandırmak dilersen, onu yine kullarından dilediğin bir zalime verirsin; ya da onları, iyi muamele ile doğru yola iletecek adil bir hükümdar seçersin. Hâsılı mülkün asıl sahibi sensin. Onu dilediğine verir, dilediğinden çeker alırsın.

Dilediğini, ilim, irfan, bol gelir ve kuvvet yönünden yardımınla aziz eylersin. Çünkü kimin elinde bunların hepsi birden bulunursa, onun diğerleri yanında itibarı artar; sözü dinlenir; dünya üzerinde hâkim ve idareci bir rol oynar. Dilediğini de bütün bu izzet kaynaklarından mahrum bırakır ve zelil edersin. Zillet, insanın hor ve hakir görülerek itilip kakılması demektir ki izzetin zıddıdır. Zelil olan insan, hor ve hakir görülen, onun bunun tarafından itilip kakılan insan demektir ve eğer buna katlanabilirse, zillet içinde yaşamış olur. Bazen milletler de zillet içinde yaşarlar ve diğer milletler

tarafından hor ve hakir görülürler. Yabancı milletlerin işgali altında yaşayan ülke halkları böyledir. Onları bu hâle düşüren amillerin başında birlik ve beraberlik duygusunu yitirerek birbirlerine düşmeleri ve birbirlerinin hak ve hukukuna tecavüz etmeleri yer alır. Bu da onların, Allah'ı ve peygamberini unutmalarından ve O'nun dininden yüz çevirmelerinden ileri gelir. Allah Teâlâ, Enfâl suresinin 46. ayetinde bu konu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *(Ey mü'minler!) Allah'a ve Resulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Aksi hâlde başarısızlığa uğrarsınız ve kuvvetiniz yok olup gider. Sabredin; şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir."*

Bir milletin, zillete düşmeden, izzetini koruyarak yaşaması için fertlerinin sayıca çok olması şart değildir. Bilakis, fertleri gerçek manada Allah'a ve Resulüne itaat eden bir millet, izzet sahibi olmanın bütün şartlarını elinde bulunduran ve Allah indinde de aziz olan bir millettir.

İlk İslam devleti, Hazreti Peygamber'in 622 senesinde Medine'ye hicret etmesi üzerine bu şehirde kurulmuştu. Devletin hudutları, sadece bu şehrin hudutlarından ibaretti; halkını ise Mekke'den Hazreti Peygamber ile birlikte hicret eden muhacirlerle, onlara kucak açan az sayıdaki Medineli ensar teşkil ediyordu.

Hicretin 6. senesi sonlarında ve henüz Mekke fethedilmeden önce –ki bu sıralarda Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında Hudeybiye antlaşması imzalanmıştı– İslam devleti, bir kaç yüz kilometre karelik bir yere sahipti. 8. hicri senede Mekke fethedilmiş, 11. hicri senede ise bütün Arabistan'ı, Güney Irak'ı ve Filistin'i de alarak, Rusya hariç Avrupa kıtası kadar bir sahaya yayılmıştı. Bundan on beş sene sonra, Hazreti Osman'ın hilafetinde batıda Endülüs'e (İspanya) girmiş, doğuda ise Ceyhun nehrini geçerek Çin hududuna dayanmıştı. Bütün bunlar, 25 sene gibi çok kısa bir zaman içinde olmuştu. Şunu da unutmamak gerekir ki o sıralarda Müslümanlar, ne sayıca ve ne de silah ve teçhizat yönünden hasımlarıyla boy ölçüşebilecek bir durumda idiler. Hatta harp sanatı yönünden imparatorluk kurmuş Bizans ve İran ile hiç mukayese edilemezlerdi. Çünkü Müslüman olmadan önce bedevi Araplar, çadırlarından sadece kervan vurup yağmacılık etmek ve karın doyurmak için çıkıyorlardı. Yaşadıkları susuz çöl hayatı, cahil Araplara başka türlü bir hayat imkânı sağlamamıştı. Fakat İslam, onları çok kısa bir zaman içinde terbiye edip değiştirmiş, birbirleriyle ganimet için dövüşen yüzlerce kabileyi birleştirerek ülkeler fetheden bir millet hâline getirmişti. Cahiliye Arabını, devletin kuruluşundan elli senelik bir süre bile geçmeden, Kostantiniyye'yi (İstanbul) fethetmek için şehrin surları önüne kadar getiren ve orada Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi peygamber dostlarını toprağa düşüren bu kuvvetin, İslam'daki Allah'a ve Resulüne itaat duygusunun insana kazandırdığı izzet sıfatından başka bir şey olması mümkün müdür?

Oysa Yahudiler hakkında aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Onlar Mısır'da Firavunların idaresi altında esir olarak ve zillet içinde yaşarlarken, Allah onlara Musa'yı göndermiş ve ona birçok mucize vererek onları Mısır'dan çıkarmış ve Firavun belasından kurtarmıştır. Bununla beraber onlar, Allah'a şükretmek ve peygamberlerine sıkıca sarılmak yerine, nankörlük etmişler ve Firavun'dan kurtuluşlarının daha ilk günlerinde Musa'nın (as.) yanlarında olmayışından da faydalanarak, altından yapılmış bir buzağı heykelini mabut edinmişlerdir. Musa'nın dua ve niyazları sebebiyle bağışlanmış olmalarına rağmen, nankörlüklerine devam eden Yahudiler, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği kudret helvası ve bıldırcın etinden usanç gösterip Mısır'da yaşadıkları zillet hayatına ve bu hayatın yiyeceklerine özlem göstermişler ve Bakara suresinin 61. ayetinde de açıklandığı gibi, bu nankörlükleri sebebiyle üzerlerine zillet ve meskenet damgası vurulmuş, Allah'tan da bir gazaba uğramışlardır. Aynı ayette şöyle denilmiştir: *"(Onlara bu zillet ve meskenet damgasının vurulması), Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi; bu, isyan etmelerinden ve haddi aşmalarındandı."*

Yahudilerin, Musa (as.) tarafından mukaddes

arza getirilmek üzere Mısır'dan çıkarılışlarından bu yana asırlar geçmiştir. Ne var ki bu süre zarfında üzerlerine vurulan o zillet damgası hiç silinmemiş ve bu kavim, insanlar tarafından daima hor ve hakir görülmüştür. Bu, Allah'ın onlar için layık gördüğü dünyevi bir azaptır. Ahirette görecekleri azap ise ebedî cehennem azabı olacaktır.

Allah, onları İsrail lakabıyla anılan Yakup'tan (as.) İsa'ya (as.) kadar kendi içlerinden peş peşe gönderdiği sayısız peygamberlerle şereflendirmişti. Fakat dinin ikmali ve yalnız bir kavme değil, fakat bütün insanlara rahmet olacak ve onları Allah'ın bu dinine davet edecek bir peygamberin gönderilmesi söz konusu olunca, bu peygamberin müebbet zillete mahkûm edilmiş bir kavimden seçilmesi elbette mümkün olmazdı. Nitekim Allah Teâlâ, dünyanın bu son peygamberlik görevini şerefiyle birlikte Yahudilerden almış, Arap kavminin içinden seçtiği Muhammed adındaki bir kuluna vermiştir. Böylece Allah, Yahudileri bir kere daha zillete mahkûm etmiş, şirkin kapkaranlık uçurumunda yuvarlanan Arap kavmini ve son peygamberine itaat eden diğer kavimleri de aziz kılmıştır. Çünkü asıl mülkün sahibi O'dur. Allah'ım! Sen dilediğini aziz eyler, dilediğini de zelil edersin.

Hayrın hepsi senin elinde olup, onda kudretinle dilediğin şekilde yalnız sen tasarrufta bulunursun. Senin dışında hiç kimsenin onda tasarrufa gücü yoktur. Her şeye kadir olan da ancak sensin. Bu itibarla peygamberine ve mü'minlere vadettiğin gücü, kuvveti, zafer ve hâkimiyeti vererek onları aziz eylersin. Hiç kimse, bu meşiyyetini gerçekleştirmene engel olamaz ve hiç kimse bunu gerçekleştirmen konusunda seni âciz bırakamaz.

27 Allah'ım! Yine derecesine erişilmez kudretinle, gecenin bir kısmını gündüze sokarak geceyi kısaltır, gündüzü de uzatırsın. Sonra da gündüzün bir kısmını gecenin içine sokarak gündüzü kısaltır, geceyi de uzatırsın, senin bu kudretini gördükten sonra, peygamberliği ve hükümranlığı dilediğin gibi Yahudilerden alıp Muhammed'e vermiş olman nasıl inkâr edilebilir?

Keza ölüden diriyi çıkardığın gibi, diriden de ölüyü çıkarırsın. Tohum, çekirdek, yumurta gibi hayat alametine sahip olmayan ve ölü sayılan maddelere hayat vererek onlardan canlı varlıklar meydana getiren ancak sensin. Aynı şekilde canlı varlıklardan, hayat alametlerini kaybetmiş, tohum, çekirdek ve yumurta gibi ölü sayılan maddeleri çıkaran da senden başkası değildir. Cahile ilim vererek, kâfire hidayet ederek onlara can veren de sensin.

Bütün mülk senin elinde ve her şeyin sahibi sensin. Bu itibarla, dilediğine hesapsız rızık verir, dilediğini de aç ve çıplak bırakırsın. O hâlde kim, mü'min kavmi aziz, kâfir kavmi de zelil etmende sana karşı gelebilir ve kim bunda seni âciz kılabilir?

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا
أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾ قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ
يَعْلَمْهُ اللَّهُ ۗ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾ يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا
عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا ۚ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ
وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

[28] Mü'minler, mü'minlerin dışında (zaruri bir menfaat sebebiyle olmadıkça ve) kendilerinden sakınmadıkça, kâfirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa, hiçbir şeyde Allah'tan yardım göremez. (Böylece) Allah, sizi kendisinden sakındırıyor; (nasıl olsa) varış Allah'adır.

[29] (Ey Muhammed!) De ki: "İçinizdekini gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. O, göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah, her şeye kadirdir."

[30] Kıyamet günü, her insan, hayır olarak işlediği şeyi karşısında hazır bulacaktır; kötülük olarak işlediğini de. Ne var ki kendisiyle o kötülük arasında çok uzak bir mesafe bulunmasını temenni edecektir. (Bununla) Allah, sizi kendisinden sakındırıyor; zira Allah, kullarına karşı çok müşfiktir.

Allah Teâlâ, asıl mülkün ve asıl izzetin kendine ait olduğunu ve kâinatın tasarrufunda mutlak hâkimiyetin kendi elinde bulunduğunu, dilediğine bunu verip dilediğini de bundan mahrum kıldığını beyanla peygamberini ve bütün mü'minleri kendisine sığınmak hususunda uyardıktan sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde Allah'tan başkasına sığınıp onunla aziz olmanın ve şeref bulmanın en büyük aldanma sebeplerinden biri olduğunu açıklamış ve kullarını bu hususta da uyarmayı ihmal etmemiştir.

Siyer kitaplarında açıklandığına göre, Müslüman olan bazı kimseler, kâfirlerin farklı yaşayışlarında bir üstünlük görüyorlar, onların kuvvet ve kudretine inanıyorlar, onlarla dostluklar kurup, onlara sık sık sarılıyorlardı. Taberî'nin ve diğer müfessirlerin İbn Abbâs'tan naklettiklerine göre, el-Haccâc ibn Amr, İbn Ebî'l-Hukayk ve Kays ibn Zeyd adlı Yahudiler, ensardan bazı kimselerle yakınlık kurarak yanlarına girip çıkıyorlar, fakat bu arada onların dinlerini de ifsat etmeye çalışıyorlardı. Müslümanlardan Rufâ'a ibnu'l-Munzir, Abdullah ibn Cubeyr ve Sa'd ibn Hayseme, onları, Yahudilerden uzak durmak ve onlarla dostluk etmemek hususunda uyarmışlar, fakat onlar buna aldırış etmemişlerdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, Müslümanların bu hususta daha dikkatli davranmalarını sağlamak maksadıyla onlara ihtarda bulunmuş ve şöyle buyurmuştur:

[28] Mü'minler, mü'minlerin dışında (zaruri bir menfaat sebebiyle olmadıkça ve) kendilerinden sakınmadıkça, kâfirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa, hiçbir şeyde Allah'tan yardım göremez. (Böylece) Allah, sizi kendisinden sakındırıyor; (nasıl olsa) varış Allah'adır.

[29] (Ey Muhammed!)De ki: "İçinizdekini gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. O, göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah, her şeye kadirdir."

[30] Kıyamet günü, her insan, hayır olarak işlediği şeyi karşısında hazır bulacaktır; kötülük olarak işlediğini de. Ne var ki kendisiyle o kötülük arasında çok uzak bir mesafe bulunmasını temenni edecektir. (Bununla) Allah, sizi kendisinden sakındırıyor; zira Allah, kullarına karşı çok müşfiktir.

28 İnsanlar arasındaki dostlukların devamlı olması hâlinde birbirlerine karşı içlerinde duydukları güven duygusunun giderek arttığı ve birbirlerini sırdaş edinerek her çeşit sırrı birbirlerine açıkladıkları bilinen hususlardandır. Bu gibi durumlarda dostun menfaati, aile, akraba ve mensup olunan toplum menfaatinin de üstündedir. Eğer bu türlü dostlukların, taraflara, ufak da olsa herhangi bir zararı dokunmazsa, bunları hoş karşılamakta elbette bir mahzur yoktur. Fakat bu dostluk, taraflardan birisince istismar edilir ve diğerinin zararına yol açarsa, onun devam etmesine elbette göz yumulamaz.

İslamiyet'in, yeni yeni, Medine şehrinin hudutlarından taşmaya başladığı ve Mekkeli müşriklerin, Hazreti Peygamber'i ve ona inanan bir avuç Müslümanı yerle bir edecekleri inancı içinde Bedir'e kadar gelip de orada kendilerinin yerle bir edilircesine hezimete uğrayıp döndükleri bir sırada Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerin, Müslümanlara karşı nasıl bir hâlet-i ruhiyeye

sahip bulunduklarını tahmin etmek güç değildir. Nitekim 12. ayetin tefsirinde Yahudilerin, Müslümanlara karşı besledikleri düşmanlığı açıklamış ve onların Bedir galibiyetini nasıl küçümsediklerini ve kendilerini İslam'a davet eden Hazreti Peygamber'e, "Ey Muhammed! Gururlanma; sen harp sanatını bilmeyen bir kavimle karşılaştın ve onlardan bir fırsat buldun. Fakat sen bizimle bir dövüş de ne olduğumuzu o zaman anlarsın." dediklerini de zikretmiştik.

İşte, bu halet-i ruhiye içinde olan Yahudilerin, Yahudiler kadar olmasalar bile İslam'ın ve Müslümanların kuvvetlenmesinden yine de hoşnut olmayan Hıristiyanların, İslam'ı ortadan kaldırmak için her fırsatı değerlendirecekleri muhakkaktır. Kendileriyle dostluk kuran bazı cahil Müslümanlara, İslam'ın ve Müslümanların aleyhine olan bazı fikirleri telkin edebilecek bir imkâna sahip olmaları bu fırsatlardan birini teşkil eder.

İşte Allah Teâlâ, kâfirlere bu fırsatın verilmemesi için mü'minlere kâfirlerden dost edinmemelerini emrederek bu emre uyulmamasını da Allah'ın dostluğunu kaybetme ile cezalandıracağını bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Mü'minler, kâfirlerden dost edinmesinler. Mü'minin gerçek dostu yine mü'mindir. Bununla beraber, kim bu emre uymaz da kâfirlerden kendine dost edinirse, kendisiyle Rabbi arasındaki bütün bağlar kesilir ve hiçbir hususta Allah'ın yardımını göremez."*

Şu var ki mü'minlerle kâfirler arasında dostluk kurulmasını yasaklayan bu emir, mutlak bir emir değildir. Eğer dostluk kurmak, kâfirden gelecek bir zararı defedecekse bu dostluğu kurmakta herhangi bir mahzur yoktur. O hâlde mü'minlerle kâfirler arasında tesis olunacak dostluklarda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, bu dostlukların, İslam'ın ve Müslümanların aleyhine tecelli etmemesidir. Eğer onlardan gelebilecek bir zarar, dostluk sayesinde önlenebilecekse, bu dostluk kurulur. Zararı önlemek için bu dostlukların kurulmasına cevaz verildiğine göre, İslam'a ve Müslümanlara fayda sağlayacak dostlukların kurulmasının da evleviyetle caiz olacağı anlaşılır. Bu da göstermektedir ki Kur'an'da yer alan her hüküm, daima dinin ve Müslümanların menfaatleri gözetilerek vazedilmiş, onlara zarar verebilecek her şey, emir ve yasaklarla önlenmiştir. Yeter ki Müslümanlar bu hükümlere uysunlar.

Allah Teâlâ, ayet-i kerimede beyan buyurduğu veçhile emrine itaat etmeyip de kâfirlerle dostluk kuran ve Müslümanların sırlarını onlara ifşa ederek, hem dinin hem de mü'minlerin zarar görmelerine sebep olan kimselere yönelttiği büyük tehdit ile onları kendi azabından sakındırmış olmaktadır. Zira bu tehdit, çok ağır ve çok şiddetli bir tehdittir. Kim İslam'ın ve Müslümanların aleyhine olabilecek bir davranışta bulunur ve kendisine kâfirlerden dostlar edinirse, Rabbiyle olan bütün bağlarını koparmış ve ahirette O'nun dostluğunu kaybetmiş olur. Hâlbuki ceza ve mükâfat için dönüş yine Allah'adır ve kim Allah'ın dostluğunu kaybetmiş olarak O'na dönerse, kendisine yardım edecek bir dost nereden bulabilir?

29 Yukarıda da açıkladığımız gibi, kâfirlerden gelebilecek bir takım zararların önlenebilmesi için onlarla dostluk kurulabilir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki kâfirlerle dostluk kurulurken kalplerin onlara karşı gösterdiği temayülün mahiyeti Allah'a asla gizli değildir. Eğer bu dostluk, onları küfre yaklaştırırsa, Nahl suresinin 106. ayetinde de beyan edildiği gibi, *"İmanından sonra Allah'ı inkâr eden ve küfre göğüs açan kimselere Allah katından bir gazap gelir. Onlar için büyük bir azap vardır."* Bu itibarla Ey Muhammed! Kâfirlerle dostluk kuran o mü'minlere, kalplerinde olanları gizleseler de açığa vursalar da Allah'ın bildiğini söyle. Bu dostluğu, kalplerinin küfre meyli dolayısıyla mı, yoksa kâfirlerden gelecek bir zararın önlenmesi yahut da din ve iman yönünden bir menfaatin elde edilmesi için mi kurdukları Allah'a elbette gizli kalmaz. O, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir ve herkesi, işlediği amelden dolayı muhakeme edip karşılığını verir. O, bütün bunlara kadirdir. Hiç kimse ve hiç bir

şey, O'nu dilediğini yapmaktan âciz bırakamaz.

30 Bu sebepledir ki her insanın, hayırlı amel işleyip de mükâfatını önünde hazır bulduğu, kötü amel işleyenin ise cezasını görüp de ondan uzak olmayı dileyeceği o kıyamet gününden sakınması gerekir. Allah da zaten kullarını kendi gazabından sakındırmayı murat ediyor. O hâlde ey mü'minler! Kıyâmet günü, karşılığını önünüzde hazır bulacağınız iyi amelleri, şeytanın süsleyip de sizin için cazip hâle getirdiği kötü amellere tercih edin. Aksi hâlde kıyamet günü, bu amellerin acı veren karşılığını önünüzde hazır bulduğunuz zaman, onunla sizin aranızda çok uzak bir mesafenin bulunmasını temenni edersiniz de bu temenninin faydasını göremezsiniz. İşte Allah, sizi kendisinden böyle sakındırıyor; çünkü O, kullarına karşı çok şefkatlidir ve kullarını kendi gazabından sakındırması ve onlara ilminin ve kudretinin yüceliğini gösterip öğretmesi de O'nun kullarına olan şefkatindendir. Çünkü onlar, ne zaman Rablerinin ilmini ve kudretini yakinen bilip tanırlarsa, ancak o zaman O'nun rızasını kazanmaya gayret gösterirler; gazabını celbedecek kötü amellerden de sakınırlar.

Keza insan fıtratını hayra meyyal kılması ve şerrin insan nefsindeki eserine, tevbe ve salih amel ile yok olma özelliği vermesi de Allah'ın kullarına olan şefkatindendir. O hâlde ey insanlar! Size bu kadar şefkat gösteren Rabbinize karşı içinizde hiç sevgi beslemez misiniz? O hâlde:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ ۖ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

[31] (Ey Muhammed! Onlara) de ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah, Gafûr'dur; Rahîm'dir.

[32] (Ve yine) de ki: "Allah'a ve Resule itaat edin; eğer yüz çevirirlerse şüphesiz Allah kâfirleri sevmez."

Allah Teâlâ, mü'minleri, kâfirleri dost edinmekten men ve bunu, şiddetli bir tehdit ile teyit ettikten sonra, bu iki ayet-i kerimeyle, Allah'ı sevmenin başlıca yolunun, Resulüne uymak ve getirdiği emirlere sıkıca sarılıp, nehyettiği şeylerden de sakınarak onun peşinden gitmek olduğunu açıklamıştır.

Ayet-i kerimelerin nüzul sebebi hakkında müfessirler arasında görüş birliği yoktur. Taberî, bu konuda gelen haberleri iki gruba ayırarak zikretmiş, sonra da kendi tercihine yer vermiştir. Birinci grubu teşkil eden haberlerden anlaşıldığına göre, kim oldukları ve hangi dine mensup bulundukları açıklanmayan bir kavim, Hazreti Peygamber zamanında, "Biz, Rabbimizi seviyoruz." demişler, Allah Teâlâ da Resulüne, onlara şöyle demesini emretmiştir: "Eğer sözünüzde sadık iseniz, bana uyunuz; zira bu, söylediğiniz şeyde doğruluğunuzun alametidir."

İkinci grubu teşkil eden haberler, bu surenin başında sözünü ettiğimiz Hıristiyan Necran heyetiyle ilgilidir. Süslü elbiseler içinde Medine'ye gelerek İsa (as.) hakkında Hazreti Peygamber ile münakaşaya girişen bu heyet, ondan aldığı cevaplarla şaşkına dönmüş, kendilerine yöneltilen sorulara cevap bulamayınca da kaçıp gitmek zorunda kalmışlardır.

Hıristiyanların en büyük özelliği, ehl-i kitaptan oldukları ve aslında dinleri tek ilah inancına dayandığı hâlde İsa'nın (as.), Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmek ve onu Allah'a ortak koşmaktı. İşin en garip yanı da Hıristiyanların, İsa

(as.) hakkında söyledikleri bu sözün, Allah'a karşı olan büyük sevgilerinin bir neticesi olduğunu ileri sürmeleri idi. İşte Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'e, bu ayet-i kerimeleri indirerek Hıristiyan Necran heyetine şöyle demesini emretmiştir: "Eğer İsa hakkında söylediğiniz bu sözü, gerçekten Allah'a karşı olan büyük sevginizden söylüyorsanız, Muhammed'e (sas.) uyunuz."

Taberî, bu iki görüşle ilgili haberleri ayrı ayrı zikrettikten sonra, bu ayetlerin Necran heyeti hakkında nazil olduğu görüşüne katılmış ve bu görüşü teyit için de bu surede ve tefsiri yapılan bu ayetten önce, Necran heyeti dışında Allah'ı sevdiğini iddia eden hiçbir heyetin zikredilmediğini söylemiştir.

Taberî'nin ileri sürdüğü bu görüş doğru kabul edilse bile ayetin nüzulüne sebep teşkil eden birden fazla hadisenin bulunabileceğini kabul etmek de hatalı olmaz. Zira taklit yolu ile de olsa Allah'a iman eden herkes O'nu sevdiğini iddia eder. Nitekim Yahudiler de kendilerini Allah'ın oğulları ve sevgilileri olarak takdim ediyorlardı. Hatta müşrikler bile Allah'a yaklaştırdıkları iddiasıyla putlara ibadet ettiklerini ileri sürüyorlardı. Bunların hepsinin de bu ayet-i kerimenin nüzulüne sebep teşkil ettiğini düşünmek, delalet ettiği mana yönünden gerçeğe aykırı değildir. Bu bakımdan ayet-i kerime, Allah'ı sevdiklerini iddia eden Necran heyetine karşı bir hüccet veya bir delil olarak ileri sürülebilirse de ayet-i kerimedeki hitap umumidir ve her zaman ve her devirde Allah'ı sevdiğini söyleyen herkese yöneliktir. İşte bu mana içerisinde Allah Teâlâ sevgili peygamberine şöyle buyurmuştur:

[31] (Ey Muhammed!) De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tabi olunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah, Gafûr'dur; Rahîm'dir."

[32] (Veyine) de ki: "Allah 'a ve Resule itaat edin; eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, kâfirleri sevmez."

31 Manası apaçık olan ayet-i kerimede Allah Teâlâ sevgili peygamberine buyuruyor ki: Ey Muhammed! İnsanlara de ki: İster Yahudi, ister Hıristiyan, ister Müslüman, isterse ne olursanız olun, eğer Allah'a inanıyor ve O'nu seviyorsanız, bu sevginin bir gereği olarak O'nun bütün insanlara bir rahmet olarak gönderdiği son peygamberine, yani bana ittiba edin, uyun. Bana uymanız, benim size Rabbim katından getirdiğim emir ve yasaklara uymanız ve bu emir ve yasakların gereğini yapmanız demektir. Ancak bana uyduğunuz takdirdedir ki Allah da sizi sever ve günahlarınızı bağışlar. Zaten Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.

Şüphesiz Allah'ı sevmek, çok büyük bir iştir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki bu sevginin bir bedeli vardır ve O'nu seven kimse, bu bedeli ödemek zorundadır. Bu bedel, ayet-i kerimede de ifade edildiği gibi, O'nun peygamberine tabi olmaktır, başka bir ifadeyle, Allah'ı sevmenin yolu, O'nun uyulmasını emrettiği peygamberinden geçer. Eğer O'nu sevdiklerini söyleyenler, O'nun peygamberine tabi olurlarsa, ancak o zaman Allah'ın sevgisini kazanırlar ki bu, Allah'ı sevmekten daha büyük bir şeydir. Zira insan için önemli olan husus, onun Allah'ı sevmesinden çok, Allah'ın onu sevmesidir. Allah'ı sevdiğini söyleyip de kendisini Allah'a sevdirememiş kimse, ne bedbaht kimsedir!

İşte, insanın kendisini Allah'a sevdirebilmesinin tek yolu, ayet-i kerimede de beyan edildiği üzere, Allah'ın peygamberi Muhammed'e (sas.) tabi olmak ve onun peşinden hiç sapmadan gitmektir. Çünkü onun yolu, insanı Allah'ın sevgisine ulaştıran, mağfiretine ve merhametine kavuşturan tek yoldur. O da İslam'dır. O hâlde İslami yolu takip etmeyen ve o yolun şartlarına, emir ve yasaklarına uymayan kimse, boş yere Allah sevgisinden söz edip kendini kandırmasın. Zira böyle kimseler, Allah'ı sevdiklerini ne kadar çok söylerlerse söylesinler, sözleri asılsızdır, yalandır, aldatmacadır. Eğer doğru olsaydı, yolları İslam'dan başka bir yol olmazdı.

32 İslam'ın yolu, Allah'a ve peygamberi Muham-

med'e (sas.) itaatten oluşan bir yoldur. Allah'a itaat, O'nun kitabına itaattir; peygamberine itaat ise onun sünnetine uymaktan ibarettir. Kim Allah'a ve Resulüne itaatten yüz çevirirse, küfrü seçmiş ve kâfir olmayı yeğ tutmuş demektir. Oysa Allah, kâfirleri asla sevmez.

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِن بَعْضٍ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ
عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۖ إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ
كَالْأُنثَىٰ ۖ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ
حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ۖ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا ۖ قَالَ يَا
مَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا ۖ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

33-34 Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini, birbirinden gelen bir zürriyet olarak âlemlere üstün kılmıştır. Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

35 (Hani bir gün) İmran'ın karısı demişti ki: "Rabbim! Ben, karnımdakini, yalnız ibadet için sana adadım; (bunu) benden kabul et. Şüphe yoktur ki sen, hakkıyla işiten, hakkıyla bilensin."

36 Onu doğurduğu zaman da, "Rabbim! Onu bir kız olarak doğurdum." demişti. Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir. (Sonra da şöyle devam etmişti:) "Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını koydum. Onu ve zürriyetini kovulmuş olan şeytandan sana sığındırırım."

37 Rabbi de onu iyi bir şekilde kabul etmiş ve güzel bir bitki gibi geliştirmişti. Zekeriyya'yı da ona bakması için memur etmişti. Ne zaman Zekeriyya onun yanına, mabede girse, yanında bir rızık bulurdu. Ona şöyle derdi: "Ey Meryem! Bu nereden?" O da, "Rabbimin katından." diye cevap verirdi. Şüphesiz Allah, dilediğini hesapsız rızıklandırır.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Allah sevgisinin, Resulüne tabi olarak onun Rabbi katından getirdiği emir ve nehiylere sıkı bir şekilde uymakla ispat edilebileceğini ve Allah'ın sevgisine de ancak bunun ispatından sonra mazhar olunabileceğini açıkladıktan sonra, bu ayet-i kerimelerde de geçmiş kavimlerden, gerçekten Allah'ı seven, Allah'ın da kendilerini sevdiği ve içlerinden peygamberler, sıddıklar ve derece derece hayırlı insanlar çıkardığı kimselerden örnekler vermiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

33-34 Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini, birbirinden gelen bir zürriyet olarak âlemlere üstün kılmıştır. Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

33-34 Allah Teâlâ, ayet-i kerimede Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ve ailesini, sonra da İmran ve ailesini zikrederek, bunları insanlar arasından seçip yücelttiğini ve bunlardan peygamberler çıkardığını haber vermiştir ki bunların başında bütün insanların babası sayılan Âdem gelir. Tâhâ suresinin 122. ayetinde bu durum şöyle belirtilmektedir: *"Rabbi, Âdem'i seçmiş ve tevbesini kabul ile ona hidayet etmiştir."*

İkincisi Nûh'tur ve insanların ikinci babası sayılır. Bilindiği gibi onun zamanında o büyük tufan hadisesi cereyan etmiş ve kabaran sularda bütün insanlar yok olmuş, ancak Nûh ile ona tabi olanlar, Allah'ın vahyi ile inşa edilen gemi sayesinde ve Allah'ın yardımı ile kurtulmuşlardır. Tufandan sonra, Nûh'un zürriyetinden birçok peygamber gönderilmiş olmasına rağmen, onlardan gelen nesiller birbirinden ayrılıp çeşitli ülkelere dağılmışlar, sonra da aralarında putperestlik gelişip yayılmıştır.

Putperestliğin yaygınlaştığı bir sırada Allah'ın kendisine dost edindiği seçkin kullarından biri olan İbrahim (as.) peygamber olmuş ve onu, yine peygamber olarak kendi zürriyetinden İsmail, İshak, Yakup ve diğer torunları takip etmiştir.

İbrahim'in seçkin evlatlarından birini İmran ve kızı Meryem ile Meryem'in oğlu İsa'dan oluşan İmran ailesi teşkil eder. Peygamberlik ise İsmail'in soyundan gelen Muhammed (sas.) ile sona ermiştir.

Gerek İbrahim ailesi olsun ve gerekse İmran ailesi olsun, her ikisi de birbirinden türemiş tek bir zürriyettir. İbrahim ailesi, İsmail ve İshak ile bunların oğullarından meydana gelmiştir ve hepsi de İbrahim soyundandır. Keza İmran ailesi de Musa, Harun, İsa ve annesi Meryem'den meydana gelmiş bir aile olup, diğerleri gibi onlar da İbrahim soyundandır. Allah, hepsini de salih kulları arasından seçip peygamber yapmış ve âlemlere üstün kılmıştır. En'âm suresinin 84-88. ayetlerinde bu peygamberler, bir siyak içinde şöyle zikredilmiştir:

"Biz, İbrahim'e İshak ve Yakup'u ihsan ettik; her birini de hidayete erdirdik, daha önce de Nûh'u ve onun zürriyetinden Davud'u, Süleyman'ı, Eyüp, Yusuf, Musa ve Harun'u hidayete erdirdik (ve birer peygamber yaptık). İşte biz, iyileri böyle mükâfatlandırırız."

"Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas, hepsi de salihlerdendir."

"İsmail, Yesa, Yunus ve Lut'u da (hidayete erdirip) hepsini âlemlere üstün kıldık."

"Onların babalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden olan bazı kimseleri seçip yücelttik ve onları dosdoğru yola yönelttik."

"İşte bu, Allah'ın hidayetidir ve kullarından dilediği kimseyi onunla hidayet eder. Eğer Allah'a ortak koşmuş olsalardı, yapmış oldukları iyi işler, boşa gitmiş olurdu."

Ayet-i kerimenin sonunda Allah Teâlâ'nın her şeyi hakkıyla işiten ve hakkıyla bilen yegâne ilah olduğuna işaret edilmiştir ki müfessirler bu ibareyi, müteakip ayette yer alan duaya bağlamışlar ve "Allah, İmran'ın karısının söylediklerini elbette işitir; kızı hakkındaki niyetini de hakkıyla bilir." demişlerdir.

35 (Hani bir gün) İmran'ın karısı demişti ki: "Rabbim! Ben, karnımdakini, yalnız ibadet için sana adadım; (bunu) benden kabul et. Şüphe yoktur ki sen, hakkıyla işiten, hakkıyla bilensin."

36 Onu doğurduğu zaman da, "Rabbim! Onu bir kız olarak doğurdum." demişti. Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir. (Sonra da şöyle devam etmişti:) "Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını koydum. Onu ve zürriyetini kovulmuş olan şeytandan sana sığındırırım."

37 Rabbi de onu iyi bir şekilde kabul etmiş ve güzel bir bitki gibi geliştirmişti. Zekeriyya'yı da ona bakması için memur etmişti. Ne zaman Zekeriyya onun yanına, mabede girse, yanında bir rızık bulurdu. Ona şöyle derdi: "Ey Meryem! Bu nereden?" O da, "Rabbimin katından." diye cevap verirdi. Şüphesiz Allah, dilediğini hesapsız rızıklandırır.

35 Allah Teâlâ, şüphesiz, kocasından hamile kalan İmran'ın karısının söylediklerini hakkıyla işittiği gibi, Rabbine münacatta bulunduğu zaman, içinde taşıdığı niyeti de çok iyi biliyordu. Bu kadın, hamile olduğunu öğrenince Rabbine şöyle dua etmişti: Rabbim! Karnımda senin bana ihsan ettiğin bir çocuk taşıyorum. Bu çocuğu, yine senin izninle doğduğu zaman, sırf sana ibadet etmesi ve senin beytinin hizmetinde bulunması için sa-

na adadım. Bu adağımı kabul eyle. Şüphesiz sen, bu münacatımı işitir, niyetimin de halis olduğunu bilirsin. Dua edenlerin duasını da ancak sen kabul edersin. Benim duamı da kabul eyle, ey Rabbim!

36 İmran'ın karısı çocuğunu doğurmuş, fakat içini büyük bir üzüntü kaplamıştı. Çünkü o, Rabbine ibadet edecek ve Rabbinin beytine hizmette bulunacak bir çocuk adamıştı ve bu çocuğun da erkek olmasını dilemişti. Hâlbuki doğan çocuk kızdı ve onun kız olmasıyla, onu adayışındaki gayenin tam olarak gerçekleşemeyeceğini düşünmüştü. Bu sebeple Rabbine, üzüntüsüne de delalet edecek bir şekilde, *"Rabbim! Onu kız doğurdum."* demişti. Oysa Rabbi, onun ne doğurduğunu elbette biliyordu ve onu kız olarak takdir eden de O idi. Fakat İmran'ın karısı, kendisine verilen kız çocuğundaki hikmeti ve onun bir erkek çocuğundan daha hayırlı olduğunu nereden bilecekti? Bu sebeple o, doğmasını arzu ettiği erkeğin kız gibi olmayacağını ve kızın erkek gibi Allah'ın beytinde hizmet göremeyeceğini ifade etmiş; bununla beraber yine de Allah'ın takdirine rıza göstererek Rabbine yalvarmış ve Meryem adını verdiği kızını ve ondan gelecek torunlarını şeytanın şerrinden korumasını istemişti. Allah da onun bu duasını kabul etmiş ve hem kızını hem de kızından olan torununu şeytanın şerrinden korumuştur. Nitekim Buhârî (*Sahîh*, IV. 138) ve Müslim (*Sahîh*, IV. 1838) tarafından rivayet edilen bir hadiste Hazreti Peygamber'in şöyle buyurduğu görülmektedir: "Anasının doğurduğu gün, Âdemoğullarından her birine şeytan dokunur. Yalnız Meryem ve oğlu müstesna. Onlara şeytan dokunmamıştır."

37. Ananın bu duasından sonra Rabbi, Meryem'i ibadete adanmış salih bir kul olarak kabul etmiş ve ziraatçıların güzel bir bitki yetiştirmek için gerek su ve gerekse toprak yönünden gösterdikleri itina ve ihtimam gibi, ilahî bir terbiye ile onu büyütüp geliştirmiştir.

Rivayetlerden öğrenildiğine göre, İmran ve Zekeriyya iki kız kardeşle evlenmişlerdi. Zekeriyya'da Yahya'nın anası, İmran'da ise Meryem'in anası vardı. Ne var ki bu ana, Meryem'e hamile kaldığını öğrendiği sıralarda kocası İmran vefat etmiş, Meryem'in doğumundan sonra da kendisi fazla yaşamamış, o da kocasının arkasından Rabbinin rahmetine kavuşmuştur. Böylece Meryem, henüz küçük bir çocuk iken, hem annesini hem de babasını kaybetmişti. Ancak annesi tarafından Rabbine ve mescidin hizmetine adanmış olan Meryem'in kimsesiz kalmış olması elbette düşünülemez. Nitekim ayet-i kerimede de açıklandığı gibi, Allah Teâlâ Meryem'i teyzesinin kocası Zekeriyya'nın himayesine vermiş, Zekeriyya da onu, mescidin merdivenle çıkılan ve mihrap denilen yüksekçe bir bölümüne yerleştirip muhafaza altına almıştır.

Zekeriyya, ne zaman mihraba (odaya), Meryem'in yanına çıksa, orada çeşit çeşit yiyecekler görür ve bunların nereden geldiğini ona sorardı. O da, *"Allah katından; hiç şüphe yoktur ki Allah, dilediği kulunu hesapsız rızıklandırır."* derdi.

Ayet-i kerimede yer alan Meryem'in bu cevabı, yanında bulunan bu yiyeceklerin, Meryem'den bir keramet eseri olarak zuhur ettiği şeklinde bir tefsire yol açmıştır. Aslında ayet-i kerimede buna delalet edecek hiçbir işaret mevcut değildir. Meryem'in, bu yiyeceklerin Allah katından geldiğini haber vermesi, Müslümanların, olan bir işi daima Allah'a isnat etme alışkanlığından başka bir şey değildir. Nitekim bugün bile çoğumuz, elimize geçen bol bir rızkın nereden geldiği sorulduğu zaman, "Allah'tan." diye cevap veririz; çünkü o rızık, kendisine şiddetle ihtiyacımızın bulunduğu bir anda hızır gibi imdadımıza yetişmiştir. Onu bir yakınımız yahut bir komşumuz bize vermiş olduğu hâlde bu işi Allah'a isnat edip "Allah verdi." dememiz, bu kadar hayırlı bir işin, ancak Allah tarafından gerçekleştirilebileceğine inanmış olmamızdandır.

Allah'ın ibadetine ve mescidin hizmetine adanmış, dünya işlerinden de uzaklaştırılmış bir kız çocuğunun, mihraba kapandıktan sonra, ona sağdan soldan yiyecekler gelmesi, hamisi Zekeriyya'nın da onun yanına çıktığı sıralarda bu yiyecekleri gö-

rüp onların nereden geldiğini sorması, onun da, *"Allah katından."* diye cevap vermesi çok tabiidir. Bu itibarla ayet-i kerimeyi, Meryem'in kerametiyle tefsir etmek ve hele hiçbir delil bulunmadığı hâlde sadece İsraili kaynaklara dayanarak Meryem'in yanında yazın kış meyvelerinin, kışın da yaz meyvelerinin hiç eksilmediğini ileri sürmek, kanaatimizce doğru değildir.

Netice olarak Allah, Âdem'i seçip âlemlerden üstün kılmış, yeryüzünde hayvan, nebat gibi her ne varsa hepsini onun emrine vermiştir. Sonra da Nûh'u seçip yüceltmiş ve insanların ikinci babası kılmıştır. Sonra İbrahim ve ailesini diğer insanlara üstün kılmıştır. Araplar, İbrahim'in oğlu İsmail soyundan gelmek ve İbrahim dini üzerinde olmakla övünürlerken, ehl-i kitap, İbrahim'in torunu, lakabı İsrail olan Hz. Yakup soyundan gelmek ve İmran ailesinden olmakla övünürler. Fakat hepsi de bilirler ki bunu veya şunu kendi meşiyyetiyle seçip âlemlere üstün kılan Allah'tan başkası değildir. O, dilediğini seçer ve yüceltir. O hâlde yine O'nun, Muhammed'i (sas.) seçerek yüceltmesine ve bütün âlemlere rahmet ve hidayet rehberi yapmasına kim engel olabilir? Nitekim öyle olmuş ve Muhammed (sas.) Rabbi tarafından seçilip yüceltilmiş ve âlemlere rahmet ve hidayet rehberi kılınmıştır. İnsanlığı zulmetten nura, şirkten ve küfürden imana o çıkarmıştır. Gerek İbrahim ailesinden ve gerekse İmran ailesinden, beşeriyet üzerinde hidayet yönünden, ondan başka hiç kimsenin eseri, onun eseri kadar açık ve kesin olmamıştır. Dünya yüzünde akıl sahibi hiç kimse, bu gerçeği inkâr edebilecek bir mecale sahip değildir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde bu gerçeğe bir defa daha işaret ettikten sonra, Meryem'in hamiliğini yapan Zekeriyya'nın kıssasını anlatmış ve şöyle buyurmuştur:

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ ۖ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً ۖ إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ
وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ
الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ ۖ قَالَ كَذَٰلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا
يَشَاءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً ۚ قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا ۗ وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا
وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾

[38] Zekeriyya, orada Rabbine dua etmiş ve demişti ki: "Rabbim! Bana kendi tarafından temiz bir zürriyet ihsan et. Şüphesiz sen, duaları hakkıyla işitensin".

[39] Mabette, onun namaza kalkmış olduğu bir sırada melekler ona şöyle seslenmişlerdi: "Allah, sana kendisinden gelecek bir kelimeyi tasdik eden, efendi, nefsine hâkim ve salihlerden bir peygamber olan Yahya'yı müjdeler."

[40] (O da), "Rabbim! Yaşlılık bana gelip çatmış; karım da kısır olduğu hâlde benim nereden çocuğum olacak?" demiş, Allah da, "Allah, dilediğini böyle yapar." buyurmuştu.

[41] Zekeriyya, "Rabbim! Bana (bu hususta) bir alamet, (bir nişan) ver." demiş, (Rabbi de), "Senin alametin, üç gün boyunca, işaretleşme dışında insanlarla konuşmamandır. Rabbini de çok zikret ve akşam sabah tesbih et." buyurmuştu.

Bu ayet-i kerimelerde kalbi imanla dolu bir kız çocuğuna imrenerek, yaşı ileri olmasına rağmen, kendisine de hayırlı bir evlat vermesi için Rabbine niyazda bulunan Zekeriyya'nın kıssası anlatılmıştır.

Onun bu duası, Rabbi tarafından kabul edilmiş ve melekler ona, ileride peygamber olacak bir evlat müjdelemişlerdir.

[38] Zekeriyya, orada Rabbine dua etmiş ve demişti ki: "Rabbim! Bana kendi tarafından temiz bir zürriyet ihsan et. Şüphesiz sen, duaları hakkıyla işitensin."

38 Zekeriyya, Meryem'in güzel hâlini, Rabbine bağlılığını ve O'nun hakkındaki bilgisini görüp anlayınca, o da Rabbinin kullarına olan hudutsuz lütuf ve ihsanına dayanarak, Meryem gibi salih evlat temennisinde bulunmuş ve *"Rabbim! Bana tarafından temiz bir zürriyet ihsan et. Şüphesiz sen, duaları hakkıyla işitensin."* demiştir.

Bazı müfessirler, Zekeriyya'nın Rabbine yöneltiği bu duayı, onun, Meryem'in yanında yazın kış meyvelerini, kışın da yaz meyvelerini görmesine bağlamışlardır. Ancak yukarıda da açıkladığımız gibi, ayet-i kerimede bu manayı verecek herhangi bir işaret mevcut değildir. Meryem'in, yazın kış meyvelerine, kışın da yaz meyvelerine sahip olması, tabiatüstü bir hadisedir ve ayet-i kerimede Zekeriyya'nın böyle bir hadise ile karşılaştığını gösterecek bir mana veya ondan sâdır olmuş herhangi bir söz de yoktur. Hatta Rabbinden kendisi için temiz bir zürriyet niyaz ettiği zaman, kendisinin kocamış bir ihtiyar, karısının ise kısırlaşmış bir kadın olduğunu düşünerek dilediği temiz zürriyetin kendisine tabiatüstü bir yolla ihsan edilmesini de istemiş değildi. Eğer böyle olsaydı, onun bu duası üzerine, meleklerin gelip de ona Yahya isimli bir çocuk müjdeledikleri zaman, bunu Rabbinin tabiatüstü bir ihsanı telakki ederek *"Rabbim! Yaşlılık bana gelip çatmış, karım da kısır. Benim nereden çocuğum olacak?"* demezdi. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi, Zekeriyya, Meryem'in üstün imanını, güzel hâlini ve Rabbinin, kullarından dilediğini hesapsız rızıklandırdığını müşahede edince, kendinden geçmişçesine ve kendini düşünmeksizin, Meryem gibi bir evlat vermesini Rabbinden niyaz etmiştir. İşte bu niyazdan sonradır ki Zekeriyya'yı kendine getiren hadise cereyan etmiştir:

[39] Mabette, onun namaza kalkmış olduğu bir sırada melekler ona şöyle seslenmişlerdi: "Allah, sana, kendisinden gelecek bir kelimeyi tasdik eden, efendi, nefsine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler."

[40] (O da:) "Rabbim! Yaşlılık bana gelip çatmış; karım da kısır olduğu hâlde benim nereden çocuğum olacak?" demiş, Allah da, "Allah, dilediğini böyle yapar." buyurmuştu.

[41] Zekeriyya, "Rabbim! Bana (bu hususta) bir alamet, (bir nişan) ver." demiş, (Rabbi de:) "Senin alametin, üç gün boyunca, işaretleşme dışında insanlarla konuşmamandır. Rabbini de çok zikret ve akşam sabah tesbih et." buyurmuştu.

39. Zekeriyya, mihrapta namaza kalktığı bir sırada meleklerin kendisine seslendiğini duymuş ve Yahya adında bir çocuğunun olacağını öğrenmiştir. Ayet-i kerimede geçen ve bizim *namaz* manasını verdiğimiz *salât* kelimesi, bugün Müslümanların kıldığı rükû ve sücudu olan namaz değildir. *Salât* kelimesinin Arapçada dua manasına da geldiği göz önünde bulundurulursa, ayet-i kerimeyi, "Zekeriyya'nın Rabbine dua ettiği sırada" manasıyla anlamak yahut da o zamana has olmak üzere, "Zekeriyya'nın Rabbine ibadet ettiği bir sırada" manasını vermek daha doğru görünmektedir. Buna göre, meleklerin ona seslenişinin ve bir evlat müjdesi vermelerinin, bu dua sırasında olduğu anlaşılır ki bu tefsir, Zekeriyya kıssasını daha teferruatlı bir şekilde veren Mer-

yem suresinin 2-12. ayetlerine de uygun düşer. Bu ayetlerde Zekeriyya'nın Rabbine gizli bir seslenişle yalvardığına işaret edildikten sonra onun duasına yer verilmiştir. Bu duada Zekeriyya, kemiklerinin zayıfladığını ve başının ihtiyarlık aleviyle tutuştuğunu (yani saçlarının ağardığını), karısının da kısır olması dolayısıyla çocuk sahibi olamayacağını, fakat kendisinden sonra yerine geçecek yakınlarının kötülüklerinden korktuğunu, bu itibarla yerine geçecek ve Yakupoğullarına da mirasçı olacak bir veli vermesini Rabbinden niyaz etmiştir. Bunun üzerine Rabbi de, *"Ey Zekeriyya! Biz sana adı Yahya olan bir oğul müjdeliyoruz."* buyurmuştur.

Meryem suresinin bu ayetlerinden de anlaşılmaktadır ki Zekeriyya'ya oğul müjdesi, onun Rabbine dua ettiği sırada verilmiştir. Binaenaleyh, yukarıdaki ayet-i kerimede sözü edilen namaz, bir evvelki ayette, *"Zekeriyya, orada Rabbine dua etmiş ve demişti ki"* ibaresiyle beyan edilen duadır ve *"orada"* sözünden maksat da Meryem'i yerleştirdiği *mihrap*tır. Buna göre yukarıdaki ayet-i kerimenin manası, *"Zekeriyya, mihrapta Rabbine dua ederken melekler ona şöyle seslenmişlerdi."* demek olur.

Melekler, Zekeriyya'ya bir çocuğu olacağını müjdeledikleri gibi, bu çocuğa Yahya adının verileceğini de bildirmişler ve onun, Allah'tan gelecek bir "kelime"yi tasdik eden, efendi, nefsine hâkim ve salihlerden bir peygamber olacağını haber vermişlerdir. Yahya'nın peygamber olarak tasdik edeceği bu "kelime"den murat, Allah'ın, kendisinden bir "kelime" ile hayat verdiği İsa'yı tasdik etmesinden ibarettir. Zira insanlar, Allah'ın vazettiği değişmez bir kanun gereği, bir ana ile bir babadan vücuda geldikleri hâlde İsa, bu kanundan istisna edilmiş ve bir babaya ihtiyaç hâsıl olmadan, anası Meryem'in karnında Allah'ın ***"kün"*** kelimesiyle vücut bulmuştur. İşte, Zekeriyya'ya Yahya ismiyle müjdelenen bu evlat, Allah'ın bu "kelime"sini veya bu "kelime"den olan İsa'yı tasdik edecektir. Ayrıca Yahya, gerek ilmi, gerek salih amelleri ve gerekse üstün meziyet ve sıfatlarıyla kavminin efendisi, nefsini şehevi arzularına teslim etmeyen salih bir peygamber olacaktır.

Zekeriyya'ya Allah tarafından bir evlat verileceği müjdelenince, Meryem'in onu sürüklediği mana âleminden kendi dünyasına dönmesi çok çabuk olmuş ve sanki Rabbinden temiz bir zürriyet isteyen kendisi değilmiş gibi, biraz hayret ve biraz da şaşkınlık içinde kendisi yaşlanmış, karısı da kısır olduğu hâlde, *"Nereden benim çocuğum olacak?"* demiştir.

40 Aslında biri kısır, diğeri kocamış karı ve kocanın çocuk sahibi olmaması, Allah'ın vazettiği kanunlardan biridir. Fakat bu değişmezlik, şüphesiz, insanlara göredir. Oysa Allah, bir şeyi murat ettiği zaman, ona, maruf ve mutat sebepler dışında bir başka sebep icat eder ve onunla murat ettiği şeye vücut verir. İşte bundan dolayıdır ki Zekeriyya, yaşlılığını ve karısının kısırlığını ileri sürerek, *"Rabbim! Böyle olduğu hâlde benim nereden çocuğum olacak?"* dediği zaman, kendisini Allah'ın değişmez kanunlarına tabi bir insan olarak görüyor, fakat daha ötesini düşünemiyordu. Ne var ki Allah Teâlâ, onu hemen uyarmış ve melekleri vasıtasıyla ona kudretinin sonsuzluğunu hatırlatarak *"Allah, dilediğini böyle yapar."* buyurmuştur.

Şüphesiz Allah, her neyi dilemişse, onu dilediği şekilde yapar. İnsan için alışılmışın dışında olsa bile O'nun dilediği şeyin olmasını engelleyecek veya onu mecrasından saptıracak hiçbir şey yoktur; çünkü her şey O'nun emrine tabidir. Bu itibarladır ki insanın, bütün işlerini Allah'a havale etmesi, sonra da olan şeyin keyfiyetini veya nasıl olduğunu soruşturmaması gerekir; çünkü bunun sırrına ermek mümkün değildir. "Zekeriyya kocamış, karısı ise kısırlaşmış; böyle olduğu hâlde onun nasıl çocuğu olacak?" sorusu, "Allah ona nasıl çocuk verecek?" manasına gelmezse, başka hangi manaya gelir? Şüphesiz Zekeriyya'nın bu sorusu, Rabbinin kudretinden şüphe ettiği için ileri sürülmüş bir soru değildir. Fakat o, biraz

önce de işaret ettiğimiz gibi, insanların tabi olduğu ilahî kanunlar muvacehesinde yaşlı ve kısır bir karı kocadan çocuk meydana gelmeyeceğini düşünmüştür ve bu düşünce ile o bu soruyu ileri sürmüştür. Bunun dışında başka bir düşüncesi olması mümkün değildir.

41 Nitekim Rabbi ona, *"Allah dilediğini böyle yapar."* buyurunca da içini sonsuz bir sevinç kaplamış ve *"Rabbim! Bana bu hususta bir alamet, bir nişan ver."* demiştir. Bu alamet, karısının hamile kaldığını belli eden bir alamet olacak ve Zekeriyya bir çocuk sahibi olacağını daha işin başında öğrenecektir.

Zekeriyya, karısının hamile kaldığını gösterecek bir alamete veya işarete niçin ihtiyaç duymuştur da Rabbinden böyle bir alamet istemiştir? Rabbi, onun bir çocuk sahibi olacağını haber vermiştir de o, Rabbinin bu haberinden şüphe mi etmiştir? Şüphesiz bir peygamberin, Rabbinin vahye dayalı haberinden şüphe etmesi mümkün değildir. Böyle bir görüş ileri sürmek, Allah'ın salih bir peygamberine iftira etmekten başka bir manaya gelmez. Bu bakımdan, bazı müfessirlerin, bu konuda ileri sürdükleri rivayete dayalı bazı haberleri sahih kabul etmek mümkün değildir. Buna şu rivayet örnek gösterilebilir: Taberî'nin Süddî'den ve İkrime'den naklen zikrettiği bir haberden öğrenildiğine göre Zekeriyya, meleklerin Yahya'yı müjdeleyen seslerini işitince şeytan ona gelmiş ve "Ey Zekeriyya! Senin işittiğin bu ses, Allah'tan gelen bir ses değildir. O ses, seninle alay eden şeytandan gelmiştir. Eğer Allah'tan olsaydı, sana vahyettiği diğer şeyler gibi çocuk haberini de vahyederdi." diyerek onu şüpheye düşürmüş, bunun üzerine Zekeriyya da Rabbinden, çocuğunun olacağına dair bir alamet istemiştir.

Allah'ın melek vasıtasıyla peygamberine gönderdiği herhangi bir habere şeytanın karışması ve o haber üzerinde peygamberin kalbinde bir şüphe uyandırması nasıl mümkün olur? Bir haberin melek tarafından bir peygambere getirilmesini, "vahiy"den başka bir şeyle isimlendirmek mümkün müdür? O hâlde şeytan, Allah'ın bir vahyi üzerinde nasıl şüphe uyandırabilir? Öyle anlaşılıyor ki müfessirler, Zekeriyya'nın, çocuk sahibi olacağını gösteren bir alamet istemesinin sebebini araştırmışlar ve bunu, içine düşen bir şüpheden başka bir şeyle izah edememişlerdir. Çok defa olduğu gibi İsrailiyyat, bu konuda da onların tek dayanağı olmuştur. Filhakika Luka İncili'nde (1/18-20), Zekeriyya'nın kendisine çocuk müjdeleyen meleğe, çocuk sahibi olacağını nasıl bilebileceğini, zira kendisinin de karısının da çok yaşlı olduklarını söylediği zikredildikten sonra, şöyle denilmiştir: *"Melek cevap verip ona dedi: Ben Allah huzurunda duran Cebrail'im; seninle konuşmaya ve bu şeyleri sana müjdelemeye gönderildim. İşte dilin tutulacak ve bu şeyler oluncaya kadar söz söylemeyeceksin; çünkü vaktinde yerine gelecek olan sözlerime inanmadın."*

Görüldüğü gibi İncil, Zekeriyya'yı, Rabbinin vahiylerini peygamberlere tebliğ etmekle görevlendirilen Cebrail'in sözlerine inanmamakla itham etmiş, Zekeriyya'nın insanlarla konuşmamasını da Cebrail'in sözlerine inanmamanın bir cezası olarak değerlendirmiştir. Yukarıda Taberî'den naklen zikrettiğimiz haberlerde de Zekeriyya'nın şeytanın iğvasına kapılarak inançsızlığa düştüğü görülmüştü. Bundan da anlaşılmaktadır ki müfessirler, İncil'in tesiri altında kalmış ve ayet-i kerimeyi de aynı manada tefsir etmişlerdir. Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi, herhangi bir peygamberin kendisine gelen bir vahiyden şüpheye düşmesi veya vahiy getiren meleğe inançsızlık göstermesi mümkün değildir. Hâl böyle olunca, Zekeriyya'nın, çocuğu olacağına dair Rabbinden bir alamet istemesi, onun da bir insan olması itibariyle, kendisine Allah'ın sonsuz bir lütfu olarak ihsan edilen o hayırlı evlada nail olacağı zamanı bir an önce öğrenmek, heyecan içinde çırpınan kalbini sükûna kavuşturmak, sonra da ailesine koşarak sevinçli haberin müjdesini vermek ve bu lütfu dolayısıyla Rabbine şükretmek arzusundan başka hiçbir sebebe dayanmıyordu.

Zekeriyya'nın çocuk sahibi olacağının alameti ise insanlarla üç gün süreyle konuşamaması idi. Bu hâl, ne Zekeriyya'nın, meleklerin müjdesine inanmaması ve ne de şeytanın vahyi karıştırması sebebiyle Zekeriyya için tayin edilen bir ceza idi. Fakat bu, çocuk sahibi olacağı anı bir an önce öğrenmek ve Rabbine şükretmek için aceleci davranıp bir alamet isteyen Zekeriyya'nın, bu isteğinin de Rabbi tarafından kabul edilip yerine getirilmesiydi. Allah, onun istediği alameti böyle takdir etmişti ve aynı zamanda ona, Allah'ı bol bol zikretmesi ve şükrünü yerine getirmesi için geniş bir imkân da hazırlamış oluyordu. Çünkü Zekeriyya, diline arız olan bir tutukluk sebebiyle üç gün boyunca insanlarla konuşamayacak, bu hâl ise onun, bu süre zarfında inzivaya çekilip Allah'ı daha çok zikretmesine vesile olacaktı. Zaten Zekeriyya'nın da istediği bu değil miydi? Nitekim Allah, onun bu isteğini de yerine getirmiş ve ayet-i kerimenin sonunda, *"Rabbini çok zikret; akşam sabah O'nu tesbih et."* buyurmuştur.

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ
اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾ ذٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ
إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

[42] Melekler söyle demişlerdi: "Ey Meryem! Allah seni seçti; temizledi ve âlemlerin kadınlarına üstün kıldı."

[43] "Ey Meryem! Rabbinin huzurunda dur; secde et ve rükû edenlerle birlikte rükû et."

[44] (Ey Muhammed!) İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayba ait haberlerdendir. Onlar, Meryem'i hangisi himayesine alacak diye fal oklarını atarlarken, sen onların yanında değildin; onlar çekişirlerken de yanlarında bulunmuyordun.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Âdem, Nûh ve İbrahim ailesiyle birlikte İmran ailesini de nasıl seçip yücelttiğini ve âlemlere üstün kıldığını, karnındaki çocuğu Rabbinin hizmetine adayan İmran'ın karısının duasını kabul ederek nasıl ona bir kız evlat verdiğini, Meryem adındaki bu kızı himayesi altına alan Zekeriyya'nın, yaşı son derece ilerlemiş ve karısı da kısır olduğu hâlde ona nasıl bir erkek evlat ihsan ettiğini beyan buyurduktan sonra, yukarıdaki ayetlerde de tekrar İmran'ın kızı Meryem'e dönmüş ve nasıl onu seçerek yücelttiğini ve âlemlerdeki bütün kadınlardan üstün kıldığını anlatmaya başlamıştır. Bu arada tarihin derinliklerinde kaybolmuş bir gerçeği aksettiren bütün bu kıssaların, Muhammed (sas.) tarafından haber verilmesini de onun peygamberliğinin en büyük delillerinden biri kılmıştır. Zira onun haber verdiği bütün bu olaylar, ondan asırlarca önce vuku bulmuştur ve Allah tarafından bildirilmedikçe, bunları hiç kimsenin bilmesi ve onlardan haber vermesi mümkün değildir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[42] Melekler söyle demişlerdi: "Ey Meryem! Allah seni seçti; temizledi ve âlemlerin kadınlarına üstün kıldı."

[43] "Ey Meryem! Rabbinin huzurunda dur; secde et ve rükû edenlerle birlikte rükû et."

42 Allah Teâlâ melekleri vasıtasıyla Meryem'e hitap ederek onu seçip yücelttiğini ve âlemlerin

bütün kadınlarına üstün kıldığını haber vermiştir. Her ne kadar ayet-i kerimede Allah'ın hitabını Meryem'e ulaştıran melek cemi sîgasıyla (çoğul olarak) zikredilmiş ve "melekler" denilmiş ise de birçok müfessirin de işaret ettiği gibi, Araplar, bazı hâllerde tek olan bir şeyin cinsini kastettikleri zaman, onu çoğul olarak zikretmişler, mesela bir gemiye binip giden kimse için, "Gemilere binip gitti." demişlerdir. Bunun gibi, ayet-i kerimede de Meryem'e hitap eden bir melek olduğu hâlde "melekler" denilmiştir.

Kıssanın daha teferruatlı anlatıldığı Meryem suresinin 17. ayetinde Meryem'e gönderilenin, melek yerine "Rûh" olduğu ifade edilmiş ve *"Ona ruhumuzu göndermiştik; o da ona tam bir insan suretinde görünmüştü."* denilmiştir. Bu ayet-i kerimenin delaletiyle, Meryem'e gönderilen meleğin Cebrail (as.) olduğu anlaşılır. Ancak burada şunu hemen belirtmek gerekir ki Cebrail'in Meryem'le konuşması ve ona Rabbinin haberlerini getirmesi vahiy olarak değerlendirilemez; çünkü vahiy sadece peygamberlere gönderilmiştir. Meryem ise peygamber değildir ve ona gelen haberlere ancak "ilham" demek doğru olur.

Ayet-i kerimede Meryem'in, Allah Teâlâ tarafından seçilip yüceltildiği, temizlendiği ve âlemlerin bütün kadınlarına üstün kılındığı beyan edilmiştir.

Filhakika Meryem, anası tarafından Allah'ın hizmetine adanıp Beytu'l-Makdis'e yerleştirildiği zaman, Allah onu güzel bir şekilde kabul etmiş ve güzel bir nebat gibi yetiştirmiştir. Bu, Allah'ın onu ilk seçişi idi. Zira beyte hizmet, yalnız erkeklere has bir işti. Rabbi onu, maddi ve manevi her çeşit kirden temizleyerek mabette devamlı kalabilecek bir temizliğe eriştirmişti. Ayrıca, en güzel ahlakla da bezeyerek onu âlemlerin bütün kadınlarına üstün kılmıştı. Öyle ki kendisine bir erkek evlat müjdelendiği zaman o, ne daha önce mabetten ayrılmış, ne de ona herhangi bir erkek eli değmişti. İşte, Meryem'in ikinci defa seçilip yüceltilmesi budur; yani kendisine hiçbir erkek eli değmediği hâlde bir peygambere ana olması. İşte bu özellikler sebebiyledir ki Allah onu bütün kadınlara üstün kılmıştır. Hazreti Peygamber de Meryem'in faziletine işaret etmiş ve Buhârî (*Sahîh*, IV. 230) ve Müslim'in (*Sahîh*, IV. 1886) rivayetlerinden öğrendiğimize göre şöyle buyurmuştur: "Zamanına göre yeryüzü kadınlarının en hayırlısı, İmran kızı Meryem'dir. Bu zamanda da yeryüzü kadınlarının en hayırlısı, Huveylid kızı Hatice'dir." Hazreti Peygamber, Müslim'de (*Sahîh*, IV. 1886) yer alan başka bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Erkeklerden birçok kimse kemale erdi; fakat kadınlardan yalnız İmran kızı Meryem ile Firavunun karısı Âsiye kemale erdi."

43 Melekler, Meryem'e Rabbi tarafından seçilip yüceltildiğini haber verdikten sonra, hudu ve huşu içinde O'na itaat etmesini emretmişlerdir. Hudu ve huşu içinde Allah'a itaat, her şeyden önce, Rabbi tarafından seçilip yüceltilen bir insanın, Rabbine karşı kalbinde bulunması gereken sonsuz şükran duygularının bir ifadesidir. Bu itaat da ancak O'na karşı kulluk görevinin yerine getirilmesiyle mümkün olur. Kulluk ise insanın, Allah huzurunda hudu ve huşu ile ibadet etmesini gerektirir.

Melekler, Meryem'e, secde etmesini ve rükû edenlerle birlikte rükûa varmasını emretmişlerdir. Rükû ve secde ibadette hudu ve huşuun bir ifadesidir. Bizim kıldığımız namazda rükû ve sücud, bilinen hareketlerle yapılır ve hudu ve huşua delalet eder. Yahudilerin namazları ise amel ve şekil bakımından bizim namazımızdan farklıdır. Fakat rükû ve sücud ile nasıl bizden Allah'a karşı hudu ve huşu istenmişse Yahudilere ve dolayısıyla ayet-i kerimede söz konusu olan Meryem'e de rükû ve sücud emredildiği zaman, hudu ve huşu istenmiştir. Ondan rükûa varanlarla birlikte rükûa varmasının istenmesi ise kendisini, beytin en şerefli yeri sayılan mihraba bağlamış olması dolayısıyladır. Diğer bir ifade ile onun bütün vakitlerini mihrapta ibadetle geçirmesi ve her

an beyte ibadet için gelenlerle beraber bulunması sebebiyledir. Buna göre, Meryem'e diğer ibadet edenlerle birlikte ibadet etmesi emredilmiş olmaktadır.

[44] (Ey Muhammed!) İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayba ait haberlerdendir. Onlar, Meryem'i, hangisi himayesine alacak diye fal oklarını atarlarken sen onların yanında değildin; onlar çekişirlerken de yanlarında bulunmuyordun.

44 Allah Teâlâ, Zekeriyya ve Meryem'le ilgili kıssaları anlattıktan sonra Hazreti Peygamber'e hitap ederek şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! Gerek Zekeriyya ve gerekse Meryem'le ilgili olarak sana anlattığımız, senin de insanlara okuyarak duyurduğun kıssalar, senin şahit olmadığın, herhangi bir kitapta okumadığın yahut da herhangi bir kimsenin sana anlatmadığı, geçmiş devirlerden gayba ait hadiselerle ilgili haberlerdir. Bunları biz sana, Zekeriyya ve Meryem'e gönderdiğimiz Cebrail vasıtasıyla gönderdik; sana vahyettik. Eğer biz sana vahyetmemiş olsaydık, sen bunları nereden bilecektin? Aralarında Zekeriyya'nın da bulunduğu Beytu'l-Makdis cemaati, Meryem'e kefil olmak ve onu himayesine almak için aralarında kura çektiklerinde ve bunun münakaşasını yaptıklarında sen onların yanında değildin. O hâlde hiç kimsenin bilmediği gayba ait bu haberleri sana bildiren ve senin bilmeni sağlayan vahiyden başka ne olabilir?

Bu ayet-i kerimenin, Zekeriyya ve Meryem kıssalarının hemen ardından gelmesi, Hazreti Peygamber'in geçmiş bir kavme ait bu haberleri, okuma yazma bilmediği için, yazılı kaynaklardan okumuş olamayacağını, keza okuma yazma bilmeyen ve geçmişe ait haberlere bilgisi bulunmayan bir kavim içinde yetiştiği için de herhangi bir kimseden işitmiş bulunamayacağını gözler önüne sermek ve inkârcılara, inatları dışında akli ve mantıki hiçbir delil bırakmamak içindir. Filhakika Hazreti Peygamber, geçmiş kavimlere ait bu haberleri yazılı kaynaklardan okumadığına ve herhangi bir kimseden de işitmediğine göre, onun bunları öğrenmesi için iki yol kalmış olmaktadır. Birincisi vahiy, ikincisi de bizzat müşahede ile bunlara vâkıf olmak. İnkârcılar vahyi reddettiklerine göre, geçmişte cereyan eden hadiseleri bilmenin tek bir yolu kalmış olmaktadır ki o da müşahededir ve ayet-i kerimede biraz da istihza ile imkânsızlığı ortaya konan yol da işte budur.

Ehl-i kitaptan olan inkârcıların tutumları daha farklı görünmektedir. Eğer geçmişe ait bu çeşit Kur'an haberleri, kendi kitaplarındaki haberlere uygun olursa, bu haberlerin Kur'an'a kendi kitaplarından aktarıldığını söylüyorlar; eğer Kur'an haberleriyle kendi kitaplarının haberleri arasında bir aykırılık bulunursa, Kur'an haberlerinin sahih olmadığını ileri sürüyorlardı. Eğer Kur'an haberlerini kendi kitaplarında bulamazlarsa bu haberlerin de asılsız olduğunu iddia ediyorlardı. Müslümanlar nazarında ise Kur'an'da yer alan her şey haktır. Çünkü Kur'an, peygamberliği açık ve kesin delillerle sabit olan Muhammed (sas.) tarafından getirilmiş ve ilk ayetinden son ayetine kadar vahiy kâtipleri tarafından yazılmış, birçok hafız tarafından hıfzedilmiş ve nesilden nesile tek bir harfi ve kelimesi değişmeden mütevatir olarak nakledilmiştir. Tevrat ve İncillerin ise ne kimin tarafından yazıldığı ve ne de ilk defa hangi dilde yazıldığı bellidir. Belli olan ve apaçık bilinen bir şey varsa, o da gerek Musa'ya nispet edilen Tevrat'ın ve gerekse İsa'ya nispet edilen birbirinden farklı dört İncil'in, bu peygamberlerin vefatlarından asırlarca sonra, halk arasında dolaşan söylentilerden toplanıp yazılmış olmalarıdır. Bu sebepledir ki Tevrat ve İncil'de yer alan ve Kur'an'a uygun olan haberleri Kur'an'ın tasdik ettiğini, aykırı olan haberleri ise Kur'an'ın tashih ettiğini, yani düzelttiğini kabul etmek gerekir.

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ۖ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ۝٤٥ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ۝٤٦ قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي
وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ ۖ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۚ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ۝٤٧ وَيُعَلِّمُهُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ ۝٤٨ وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ
أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللّٰهِ ۖ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ
وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللّٰهِ ۖ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم
مُّؤْمِنِينَ ۝٤٩ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَلِأُحِلَّ لَكُم بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُم بِآيَةٍ
مِّن رَّبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُونِ ۝٥٠ إِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۗ هٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ۝٥١

45 Melekler şöyle demişlerdi: "Ey Meryem! Allah, kendisinden bir kelimeyi sana müjdeler. İsmi, Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünya ve ahirette şanı yüce ve (Allah'a) yakın olacaklardandır."

46 "Beşikte iken ve yetişkin hâlinde insanlarla konuşacaktır. (Aynı zamanda) salihlerden olacaktır."

47 Meryem de demişti ki, "Rabbim! Hiçbir beşer eli bana dokunmamışken, nereden benim oğlum olacak?" Allah da şöyle buyurmuştu: "Allah, dilediğini böyle yaratır. Bir şeyin olmasını murat ettiği zaman, ona sadece "Ol!" der; o da hemen olur."

48 "(Allah) ona yazıyı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretecektir."

49 "Onu İsrailoğullarına peygamber olarak gönderecektir. (Bu peygamber onlara diyecektir ki:) Ben, Rabbiniz katından bir mucize getirdim. Size, çamurdan kuş şeklinde bir şey yapacağım; sonra ona üfüreceğim; o da Allah'ın izniyle (canlı) bir kuş olacaktır. Yine Allah'ın izniyle, körü ve abraşı iyi eder, ölüleri diriltirim. Evlerinizde yediğiniz ve biriktirdiğiniz şeyleri sizlere haber veririm. Eğer mü'min iseniz, bunda sizin için alınacak bir ibret vardır."

50 "Benden önce gönderilen Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için geldim. Rabbimizden size ayetler getirdim. O hâlde Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

51 "Şüphe yoktur ki Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin. İşte doğru yol budur."

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Meryem ve Zekeriyya kıssalarını anlatıp, İsa ile ilgili haberlere geçişi sağlamak maksadıyla Meryem'in seçilip yüceltildiğine ve bütün kadınlara üstün kılındığına tekrar işaret ederek, onu Rabbine daha çok ibadet etmeye ve şükrünü artırmaya davet ettikten sonra, melekler vasıtasıyla ona bir oğlan çocuğu müjdelemiştir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Meryem'e Rabbinin oğul müjdesini getiren meleklerden maksat, Meryem suresinin 17. ayetinin delaletiyle "Rûh", yani Cibril'dir ve Meryem'e tam bir insan suretinde görünmüştür. Daha önce

Meryem'e gelerek, onun, Rabbi tarafından seçilip yüceltildiğini ve bütün kadınlara üstün kılındığını haber veren Cebrail, bu defa ona bir oğul müjdesiyle gelmiş ve onu şaşkına çevirmiştir; çünkü Meryem'e, o zamana kadar hiçbir erkek dokunmamıştır. Fakat Allah, bir şeyin olmasını murat ettiği zaman ona "Ol!" demesi yeter. Bu kelime O'ndan sâdır olduğu zaman, o şeyin olmasını engelleyecek hiçbir şey yoktur. Nitekim yukarıdaki ayet-i kerimelerde bu hususa da işaret edilerek Meryem'den doğacak İsa'nın bazı özellikleri anlatılmış ve şöyle buyurulmuştur:

45 Melekler şöyle demişlerdi: "Ey Meryem! Allah, kendisinden bir kelimeyi sana müjdeler. İsmi, Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünya ve ahirette şanı yüce ve Allah'a yakın olacaklardandır."

46 "Beşikte iken ve yetişkin hâlinde insanlarla konuşacaktır. (Aynı zamanda) salihlerden olacaktır."

45 Melekler veya yukarıda da işaret edildiği gibi Cebrail, Meryem'in Allah tarafından seçilip yüceltildiğini ve bütün kirlerden temizlenip âlemlerin kadınlarından üstün kılındığını müjdeleyerek ona, Rabbine ibadet etmesini ve şükrünü artırmasını emrettiği sırada bir de sahip olacağı bir oğlan çocuğu müjdelemiş ve bu çocuğun adının da Meryem oğlu İsa Mesih olacağını haber vermiştir.

Ayet-i kerimede Meryem'e müjdelenen çocuk, Allah'ın bir kelimesi olarak ifade edilmiş ve bu ifadeyle, İsa'nın dünyaya gelişinin diğer insanların dünyaya gelişinden farklı olduğuna işaret edilmiştir. İsa, Allah'ın kelimesidir. Ona "kelime" lafzının ıtlakı, Yâsîn suresinin 82. ayetinde de açıklandığı gibi, yaratılışının "Kün!" (Ol!) kelimesine dayalı olmasındandır. Bu ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: *"Allah, bir şeyin olmasını istediği zaman, O'nun işi, ona 'Ol!' demekten ibarettir; o da hemen olur."*

Her ne kadar kâinatta var olan her şeyin, Allah'ın "Ol!" emriyle vücut bulduğu bu ayet-i kerimeden kolayca anlaşılırsa da Allah Teâlâ, insanların yaratılışını bir takım sebeplere dayamış, bu sebepler olmaksızın bir insanın vücut bulmasını imkânsız kılmıştır. Bu sebepler, kısaca, erkek ve kadının birleşmesi neticesinde erkek menisinde bulunan spermanın kadın yumurtasını döllemesi olarak ifade edilebilir. Buna göre bir çocuğun vücut bulması için ana rahminde sperma ile bir yumurtanın birleşmesi şarttır. Bu birleşme olmadan çocuğun ana rahminde teşekkül etmesi imkânsızdır. Ne var ki İsa'nın doğumu bu kaidenin dışında cereyan etmiştir. Çünkü kendisini beytin hizmetine ve Allah'ın ibadetine adamış olan annesi Meryem, herhangi bir erkekle evlenmemiş ve dolayısıyla çocuk teşekkülüne sebep olacak şartlar tahakkuk etmemiştir. Bununla beraber Allah Teâlâ'nın, Meryem'den doğacak bir çocuğun dünya ve ahirette şanı yüce ve Allah'a yakın bir peygamber olmasını murat etmesi hâlinde ona "Ol!" demesi yeterlidir. Filhakika İsa'nın ana karnında teşekkülü böyle olmuş ve Allah Teâlâ *kün* (Ol!) kelimesini İsa'nın vücudu için sebep kılmıştır; daha doğrusu bu vücut, Allah'ın kelimesine izafe edilmiş, kelime de vücut bulan varlığa ıtlak olunmuştur; hatta İsa, kelimenin ta kendisi addolunmuştur.

Allah Teâlâ, Meryem'e müjdelediği çocuğun adını da belirlemiş ve ona Mesih İsa demiştir. *Mesih* kelimesi, İbraniceden Arapçaya geçmiş bir kelime olup bir hükümdar lakabıdır. Yahudi âdetinde kral veya hükümdar olacak kimse, kâhin tarafından mukaddes bir yağla meshedilir ve bu olaya *mesh,* hükümdara da *mesih* denirdi. Yine Yahudiler arasında yaygın bir inanca göre, peygamberleri onlara ileride zuhur edecek bir mesihi müjdelemişlerdi. Bir hükümdar olarak gelecek olan bu mesih, kaybetmiş oldukları yeryüzü hükümranlığını onlara yeniden kazandıracaktı. İsa zuhur edip de Mesih diye adlandırılınca, bazı kimseler, peygamberlerin müjdelediği mesi-

hin o olduğunu ileri sürmüşler ve ona inanmışlardır. Yahudiler ise bu müjdenin tevilinin gelmediğini, bu itibarla içlerinden mutlaka bir hükümdarın çıkması gerektiğini iddia etmişlerdir.

Allah Teâlâ, Meryem'e müjdelediği çocuğun ismini Mesih İsa olarak açıkladıktan sonra onu anasına nispetle *İbn-i Meryem* (Meryem'in oğlu) olarak zikretmiştir.

İşte, Allah'ın Âdem'den sonra, insanların yaratılışında vazettiği kaideden tamamıyla farklı bir şekilde hayat verdiği İsa, dünya ve ahirette şanı yüce ve Allah'a yakın olacaklardandır. Onun dünyadaki yüceliği, mü'minlerin kalplerinde kazanacağı mevki ve onlardan göreceği büyük saygıdır. Öyle ki dünyada hiçbir hükümdar, onun sahip olduğu bu mevkii elde edememiştir. Onun ahiretteki yüceliği ise Rabbine olan yakınlığından ibarettir.

46 Onun peygamberliğine delil, daha beşikte iken insanlara hitap etmesi ve onlarla konuşmasıdır. İsa'nın beşikte iken insanlarla konuşması, onun peygamberliğine olduğu kadar annesi Meryem'e karşı ileri sürülen iftiranın da asılsız olduğuna delalet etmektedir. Zira Yahudiler, İsa'nın babasız olduğuna inanmıyorlar, bilakis Meryem'in Yusuf isimli bir marangozla ilişkisi olduğunu ileri sürüp onun bu ilişki neticesinde doğduğunu iddia ediyorlardı. Oysa Allah, bir mucize ile henüz konuşabilecek bir yaşa gelmeden konuşma gücü verdiği ve bunu peygamberliğinin delillerinden biri kıldığı bir kimseye, yine bir mucize ile babasız hayat vermesi, O'na elbette güç gelecek bir iş değildir.

Bazı müfessirlere göre İsa'nın beşik konuşması bir defa cereyan etmiş, bundan sonra, normal konuşma çağı gelinceye kadar bir daha hiç konuşmamıştır. Hıristiyanlar ise İsa'nın beşikte hiç konuşmadığını ileri sürmüşlerdir.

Ayet-i kerimede İsa'nın yetişkinliğinde veya olgunluk çağında da insanlarla konuşacağına işaret edilmiştir ki bu da onun, Rabbinden vahiy alıp onu insanlara tebliğ edeceğine ve dolayısıyla onun peygamberliğine ayrı bir delil teşkil eder. Bu itibarla o, Allah'ın her yönden kendisine iyilik ihsan ettiği kimselerden olacaktır.

İşte, Allah Teâlâ'nın melekleri vasıtasıyla Meryem'e müjdelediği İsa Mesih budur ki dünya ve ahirette şanı yüce, Allah'a yakın, beşikte iken ve olgunluk çağında konuşan ve insanları Rabbinin yoluna davet eden bir peygamber. Ancak, Meryem bu müjdeyi aldığı zaman, bir beşerin normal şaşkınlığı içinde, evli olmadığı ve bir eşi bulunmadığı hâlde nasıl bir çocuk sahibi olacağını sormuştu. Allah Teâlâ, onun bu kıssasını şöyle anlatmıştır:

47 Meryem de demişti ki: "Rabbim! Hiçbir beşer eli bana dokunmamışken nereden benim oğlum olacak?" Allah da şöyle buyurmuştu: "Allah, dilediğini böyle yaratır. Bir şeyin olmasını murat ettiği zaman, ona sadece 'Ol!' der; o da hemen olur."

48 "(Allah) ona, yazıyı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretecektir."

49 "Onu İsrailoğullarına peygamber olarak gönderecektir. (Bu peygamber onlara diyecektir ki:) Ben, Rabbiniz katından bir mucize getirdim. Size çamurdan kuş şeklinde bir şey yapacağım; sonra ona üfüreceğim; o da Allah'ın izniyle (canlı) bir kuş olacaktır. Yine Allah'ın izniyle, körü ve abraşı iyi eder, ölüleri diriltirim. Evlerinizde yediğiniz ve biriktirdiğiniz şeyleri sizlere haber veririm. Eğer mü'min iseniz, bunda sizin için alınacak bir ibret vardır."

50 "Benden önce gönderilen Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için geldim. Rabbinizden size ayetler getirdim. O hâlde Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

51 "Şüphe yoktur ki Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin. İşte doğru yol budur."

47 Meryem, son derece mükemmel bir imana sahipti. Daha önce de açıklandığı gibi, anası onu Rabbine adamış, Rabbi de onu kabul edip güzel bir bitki gibi yetiştirmişti. Bu sebeple onun, Rabbinin sonsuz kudretinden şüphe etmesi asla mümkün değildi. Melekler ona, Allah'ın bir oğlan çocuğu müjdelediğini haber verince onun, *"Rabbim! Hiçbir beşer eli bana dokunmamışken nereden benim oğlum olacak?"* demesi de Rabbinin ona bir evlat vermesi hususundaki kudretinden şüphe etmesi sebebiyle değil, her insan gibi kendisinin de tabi olduğu beşerî kanunlar muvacehesinde evli olmadığı ve bir eşi de bulunmadığı hâlde bu işin nasıl olacağını soruşturması ve kendi kendine buna bir cevap bulamaması sebebiyle idi. Rabbi ona bir evlat müjdelemekle, acaba evleneceğini ve evlendikten sonra bir çocuğu olacağını mı haber vermişti? Evli olmayan bir insana, çocuk müjdesi verildiği zaman, aklına bu çeşit bir sorudan başka ne gelebilirdi?

Ancak, Allah Teâlâ'nın Meryem'e müjdelediği çocuğun teşekkülü, hiçbir beşerin aklına gelmesi mümkün olmayacak bir tarzda olacaktı. Çünkü Allah Teâlâ, Meryem'in, *"Rabbim! Hiçbir beşer eli bana dokunmamışken nereden benim oğlum olacak?"* sorusuna, *"Allah, dilediğini böyle yarattı."* buyurmuş ve ona hiçbir beşer eli dokunmadan bir oğul vereceğini bildirmişti. O'nun, bir şeyin olmasını murat ettiği zaman, ona sadece "Ol!" demesi yeterdi. Mesih İsa da Rabbinin bu kelimesiyle ana karnında teşekkül eden ilk çocuk olacaktı.

Allah Teâlâ'nın, yaşı ilerlemiş, karısı kısırlaşmış Zekeriyya'ya Yahya'yı, kendisine hiçbir beşer eli dokunmamış Meryem'e de Mesih İsa'yı vermesinde insanlar için alınması gereken büyük bir ibret vardır. Zira her iki hadise de Allah'ın sonsuz kudretine delalet eden bir yaratma örneğidir. Fakat asıl dikkati çeken husus, Allah Teâlâ'nın, her iki yaratma işini de farklı ifadelerle beyan etmesi ve Zekeriyya'ya verdiği Yahya'yı, "yapmak", Meryem'e verdiği İsa'yı ise "yaratmak" fiiliyle açıklamasıdır. Filhakika 39-40. ayetlerde de belirtildiği gibi, kendisine Yahya isimli bir evlat müjdelendiği zaman, *"Rabbim! Yaşlılık bana gelip çatmış, karım da kısır olduğu hâlde benim nereden çocuğum olacak?"* diyen Zekeriyya'ya Rabbi, *"Allah, dilediğini böyle yapar."* buyurduğu hâlde, *"Rabbim! Hiçbir beşer eli bana dokunmamışken nereden benim oğlum olacak?"* diyen Meryem'e ise Rabbi, *"Allah, dilediğini böyle yaratır."* buyurmuştur.

Allah Teâlâ Yahya hakkında, *"Allah, dilediğini böyle yapar."* buyurduğu hâlde, İsa hakkında neden, *"Allah, dilediğini böyle yaratır."* buyurmuştur? Bu farklı kullanışlar, iki fiil arasında olduğu kadar, bu fiillerin neticeleri arasında da belli bir farkın bulunduğunu göstermektedir. Filhakika Yahya'nın ana karnında teşekkülü ile İsa'nın ana karnında teşekkülü arasında böyle bir fark mevcuttur. Her şeyden önce Yahya, insanlar arasında maruf ve meşhur sebeplerin bir araya gelmesiyle vücut bulmuştur. Çünkü Yahya'nın hem anası, hem de babası vardır. Babasının yaşlı, anasının ise kısır olması, Zekeriyya'ya bir evlat vermeyi murat eden Allah Teâlâ'nın kudretine elbette engel teşkil etmez. Böyle olunca, herhangi bir insanın ana karnında teşekkülü gibi, Yahya'nın teşekkülü de karı ve kocanın birleşmesiyle normal yollardan gerçekleşmiş olur. İşte, Allah Teâlâ, Yahya'ya, belirli sebeplerin bir araya gelmesiyle ve benzeri diğer insanlarda görülen beşerî kaideler çerçevesinde hayat verdiği için bunu *yapma* fiili ile ifade etmiştir.

Yaratma ise *yapma*'dan farklıdır. Yaratmada yoktan var etme, icat etme manaları vardır. Sebepler, insanlar arasında maruf ve alışılmış değildir. İsa'nın ana karnında teşekkülü de böyle olmuştur. Onun bir babası yoktur; Meryem'e herhangi bir erkek de dokunmamıştır; dolayısıyla ana karnında onun teşekkülüne sebep olacak bir ilkah hadisesi olmamıştır. Bununla beraber Allah Teâlâ, insanlar arasında maruf olmayan bir sebep yaratmış ve İsa'nın ana karnında teşekkülünü işte bu sebebe dayamıştır. Sonra da bu işi, Yahya'nın teşekkülünden farklı bir şekilde *yaratma* fiiliyle ifade etmiştir.

Kâfirler, insanların ana karnında teşekkülü için gerekli sebeplere bakarak, İsa'nın ana karnında babasız teşekkülünü inkâr etmişler ve bunun imkânsız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Oysa bunun imkânsız olduğunu ispat edecek hiçbir akli delile sahip değillerdir. Bugün insanlar, daha öncekilerin hiç görmedikleri ve işitmedikleri pek çok şeyin keşfedildiğine şahit olmuşlardır. Eskilere bunlardan söz edilmiş olsaydı, belki inkâr ederler ve onların cin veya şeytan işi olduğunu ileri sürerlerdi. İlerleyen tıp ilmi bugün, insan teşekkülünde maruf ve meşhur olan sebepleri suni olarak bir araya getirmek suretiyle çocuk elde edilmesini sağlamıştır. Erkek spermasıyla kadın yumurtasının suni ilkahı, tüp bebeklere vücut vermiştir. Ancak bütün bunlar, bu bebeklerin anasız ve babasız teşekkül ettiğini göstermez. Çocuk teşekkülü için asıl önemli faktör, ana ve babanın yumurta ve tohumlarıdır. Ana ve baba ise bunların uygun şartlar altında birleşmelerini sağlayan sadece birer aracıdır. Bu bakımdan suni ilkah, ana ve babanın yapmadıkları bir işi, başka yollarla yapmaktan ibarettir.

Bu kısa açıklamadan sonra şu hususa hemen işaret etmek gerekir ki İsa'nın ana karnında teşekkülü bir baba vasıtasıyla olmadığı gibi, suni ilkah da söz konusu değildir. Ayet-i kerimede buna delalet edebilecek hiçbir işaret yoktur. Fakat açıkça belirtilen husus şudur ki Allah, dilediğini, baba veya suni ilkah gibi herhangi bir sebebe bağlamaksızın da yaratır. Bir şeyin vücuda gelmesini murat ettiği zaman ona, sadece "Ol!" der; o da hemen olur.

Ancak, Allah Teâlâ'nın, olmasını murat ettiği şeye "Ol!" emrini yöneltmesi, bazı müfessirlere göre temsilîdir. Yani Allah, bir şeyin olmasını murat ettiği zaman, ona "Ol!" demez; fakat olmasını murat ettiği şeye iradesi taalluk edince, o şey hemen olur. Bazı müfessirler ise emrin hakiki olduğunu ve Allah Teâlâ'nın olmasını murat ettiği şeye "Ol!" demesi hâlinde o şeyin hemen olduğunu ileri sürmüşlerdir; ayet-i kerimenin zahiri de buna delalet eder. Fakat Allah Teâlâ, ister gerçek manada "Ol!" demiş olsun, ister murat ettiği şeyin olmasına iradesi taalluk etmiş olsun, Meryem oğlu Mesih İsa, anasının karnında insanlar arasında bilinen sebepler dışında teşekkül etmiş ve dünyaya gelmiştir.

48 Onun dünyaya gelişi, diğer insanlardan farklı bir takım özellikler taşıdığı için, dünyaya geldikten sonra da Rabbinin ayrı bir ihtimamına mazhar olacağına şüphe yoktur. Bu cümleden olarak, ayet-i kerimede İsa'nın sahip kılınacağı faziletlere işaret edilmiş ve ona, kitabın, hikmetin, Tevrat ve İncil'in öğretileceği açıklanmıştır. *Kitap*tan murat, kitabet veya yazıdır ve okuyup yazma manasına gelir. *Hikmet* ise ilim manasındadır ve insanın, iradesi dâhilinde daima hayırlı ve faydalı işler yapmasını sağlar. Tevrat, Musa'ya (as.) indirilen kitaptır ve gerçekten İsa (as.), Tevrat'ı ve Tevrat'ın esrarını çok iyi bilir ve kavmine de öğretirdi. İncil ise Rabbinin kendisine vahiyle indirip öğrettiği kitaptır.

49 İşte melekler, Allah'ın bir evlat müjdesini Meryem'e ulaştırdıkları zaman, bu evladın sahip olacağı faziletleri de böyle ifade etmişlerdi. Kısacası Rabbi onu, dilediği gibi terbiye edip yetiştirecek, sonra da onu İsrailoğullarına peygamber yapacaktı. Nitekim bazı kaynaklardan öğrenildiğine göre İsa'ya (as.) otuz yaşında iken vahiy gelmiş ve üç yıl devam etmiştir.

Rabbi tarafından İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilecek olan İsa, peygamberliğinin ispatı için onlara bir takım deliller getirecek ve şöyle diyecekti:

Ey kavmim! Ben size, çamurdan, belirli ölçüleriyle bir kuş yapacağım. Sonra bu kuşa üfüreceğim. İşte o zaman Allah Teâlâ'nın emriyle bu kuşun diğer kuşlar gibi uçtuğunu göreceksiniz. Keza Allah'ın izniyle körün gözlerini açacak, abraşı (ala tenliyi) iyi edeceğim; ölüleri de diriltece-ğim. Bunlara ilaveten, evinizde yediğiniz ve yarınınız için biriktirdiğiniz yiyecekleri, görmediğim ve hiç kimseden duymadığım hâlde size haber

vereceğim. İşte bütün bu söylediklerimde, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğumu gösteren deliller vardır. Eğer mü'min kimseler iseniz, bu delillerle, Allah tarafından size gönderilmiş bir peygamber olduğuma ve beni size gönderen Allah'a iman edersiniz. Zira benim size mucize olarak göstereceğim bütün bu şeyler, yalnız Allah'ın dilemesiyle olan şeylerdir. Bu bakımdan asıl yaratıcı Allah'tır. Dilediğini dilediği şekilde yaratma kudreti O'nundur. Bu sebeple O'na inanmanız gerekir. Ben ise O'nun peygamber olarak seçtiği ve mucizelerini de elimde yarattığı bir kuluyum. Bana da sadece O'nun bir peygamberi ve kulu olarak inanacaksınız.

İşte, Meryem'e Rabbi tarafından müjdelenen ve adı Meryem oğlu Mesih İsa olacak peygamber adayının, kavmine gönderildiği zaman onlara söyleyeceği ilk sözler bunlar olacaktır. İsa'nın, onlara söyleyecek olduğu bu sözler, kavminin kendisine inanmasını sağlayacak bir takım mucizeleri ihtiva ediyordu. Bu mucizelerin, İsa'nın peygamber olarak gönderilmesinden sonra vuku bulup bulmadığını anlamak için sahih haberlerin gelmiş olması gerekir. Müfessirler bu konuda çeşitli haberler naklederler. Ancak bunların sıhhati hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bu haberlerden en dikkat çekici olanı, Taberî'nin İbn İshâk'tan naklettiği haberdir. Bu habere göre İsa (as.), bir gün çocuklarla beraber otururken, bir miktar çamur alır ve çocuklara, "Bu çamurdan size bir kuş yapayım mı?" der. Çocuklar, "Bunu yapabilir misin?" deyince, "Allah'ın izniyle." diye cevap verir. Sonra çamuru bir kuş hâline getirir; ona üfürür ve "Allah'ın izniyle kuş ol." der. Çamur kuş olur ve avuçlarının arasından uçar. Çocuklar bu gördüklerini hocalarına anlatırlar. Olay, halk arasında yayılır. Halk galeyana gelir. İsrailoğulları onu bulmak ister; fakat annesi onun başına bir kötülük gelmesinden korkar ve onu kaçırır.

Taberî tarafından nakledilen bu habere inanmak pek mümkün görünmemektedir. Zira hikâyede her şeyden önce dikkati çeken husus, İsa'nın (as.), İsrailoğullarına peygamberliğinin bir delili olarak gösterebileceği bir mucizeyi çocuklarla bir oyun hâline getirmiş olmasıdır. Bu münasebetle şunu hemen belirtmek gerekir ki mucize, sadece peygamberlere verilen bir takım harikulade oluşlar olmakla beraber, peygamberlerin her istedikleri anda gösterebilecekleri şeyler değildir. Bunların yerini, zamanını ve gösterileceği toplulukları yalnız Allah tayin eder ve vuku bulan harikulade hadiseyi de Allah yaratır. Peygamberlerin vuku bulan hadisede aracı olmaktan başka hiçbir rolleri yoktur. Hele peygamberlerin, sihirbazlığı meslek hâline getiren ve seyredenlerin gözlerini boyamaktan başka bir şey yapmayan sihirbazlar gibi bir olayı tekrar tekrar halka göstermeleri hiç mümkün değildir.

Mucize, bir hadisenin, Allah Teâlâ'nın vazettiği kanunlara aykırı olarak vuku bulmasıdır. Gözü aldatmak ve olan hadiseyi gizli bir sebebe dayayarak, olduğundan farklı göstermek şeklinde tarif edilebilecek olan sihirle mucizenin hiçbir ilgisi yoktur. Sihri meydana getiren sebepler ortadan kalkınca sihir de bozulur. Mucizenin yaratıcısı ise Allah Teâlâ'dır ve mucize olarak cereyan eden hadise, insanların alışık oldukları hadiselere zıt olarak vuku bulan gerçek bir hadisedir. Mesela güneş, her gün doğu tarafından doğar, batı tarafından da batar. Bu hadise, insanların alışık oldukları hadiselerden biridir; fakat bir gün, güneşin batıdan doğup doğudan battığı görülürse bu bir mucize olur. Eğer bu hadise her gün tekerrür ederse o da mucize olmaktan çıkar ve günlük hadiseler arasına girer. Bu bakımdan tekerrür eden hadiseleri mucize saymak mümkün değildir. Nitekim İsa'nın bebek iken beşikte konuşmasıyla ilgili mucize hakkında İbn Abbâs, "Onun beşikte konuşması, Allah Teâlâ'nın bize anlattığı şekliyle kısa bir andır. Ondan sonra, konuşacak yaşa gelinceye kadar bir daha konuşmadı." demiştir.

İsa'ya verilen diğer mucizelerin de onun peygamberliğine delalet etmek üzere, Allah Teâlâ tarafından takdir olunan bir anda gerçekleştirilip

tamamlandığını düşünmek yanlış olmaz. Şüphesiz işin doğrusunu yalnız Allah bilir.

Burada mucizelerle ilgili olarak bir hususu daha açıklamakta fayda vardır. Her peygambere verilen mucize, o peygamber zamanında meşhur olan ve halk arasında yaygın bulunan şey cinsinden olmuştur. Mesela Musa'ya (as.) asa (baston) verilmiş ve Firavunun sihirbazları tarafından sihir için atılan ipleri ve sopaları bu baston yalayıp yutmuştur. Musa'nın Firavunun sihirbazlarıyla müsabakaya girişecek şekilde kendisine asa mucizesinin verilmesi, devrinde Mısırlılar arasında sihirbazlığın çok yaygın olması dolayısıyladır. İsa'ya (as.), devrinde tıbbın gelişmesi ve hazık tabipler yetişmesi dolayısıyla tıpla ilgili mucizeler verilmiş, ayet-i kerimede de belirtildiği gibi, peygamber olarak gönderildiğinde çamurdan yapılmış bir kuşa Allah'ın izniyle can vereceği, anasından âmâ (kör) doğmuş kişiyi ve bir çeşit deri hastalığına yakalanmış abraşı iyi edeceği, ölüleri de dirilteceği açıklanmıştır. Peygamberimize de en büyük mucize olarak Kur'an-ı Kerim verilmiştir; çünkü onun devrinde edebiyat, şiir, fesahat ve belagat Araplar arasında büyük itibar görüyordu.

Netice olarak, Rabbi tarafından seçilip yüceltilen ve Beytu'l-Makdis'te seçkin bir bitki gibi bakılıp yetiştirilen Meryem'e, yazıyı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i bilen, Allah'ın izniyle çamurdan yapılmış bir kuşa can veren, körü, abraşı iyileştiren, ölüleri dirilten, evlerde yenen ve biriktirilen yiyecekleri bilen bir de evlat verileceği ve onun İsrailoğullarına peygamber olarak gönderileceği müjdelenmiştir.

50 Bu peygamber, onlara, şunları da söyleyecektir: Ey İsrailoğulları! Ben, size, daha önce Musa'ya gönderilmiş Tevrat'ı tasdik etmek ve size kazandıracağım taze ruhla, o kitabın hükümleriyle amel etmenizi sağlamak için geldim. Tevrat hükümlerinden hiçbirini değiştirecek değilim; onlardan hiçbirine muhalif olmayacağım. Ancak vaktiyle sizin küfrünüz ve çok soru sormanız yüzünden ceza olmak üzere üzerinize haram kılınmış bazı temiz yiyeceklerle ilgili Tevrat hükümlerini; Allah'ın İncil'de vazettiği hükümlerle hafifletecek ve sizi biraz rahatlatacağım.

Ey İsrailoğulları! Söylediklerimin doğruluğuna ve peygamberliğimin gerçek olduğuna şahitlik etmek üzere size birçok delil getirdim. Daha önce de zikrettiğim gibi bu deliller, Allah'ın bana verdiği mucizelerdir. Çamurdan yapılmış kuşa can vermek, körü ve abraşı iyileştirmek, ölüleri diriltmek gibi. Bütün bunlar, Allah'a ve O'nun peygamberi olarak bana inanmanız için yeterli delillerdir. O hâlde Allah'ın azabından korkun ve bana itaat edin.

Burada bir hususu açıklamakta fayda vardır. İsa'nın İsrailoğullarına haram kılınmış bazı temiz yiyecekleri helal kılacağını bildirmesi, onların Allah'a ve kendisine itaat ettikleri takdirde yüklerinin hafifletileceği manasındadır. Gerçekten, Nisâ suresinin 160-161. ayetlerinde Yahudilere helal ve temiz yiyeceklerin sonradan haram kılındığı belirtilmiş ve bunun sebepleri açıklanmıştır. İlgili ayet-i kerimelerde şöyle buyurulmuştur:

"Yahudi olanlardan neşet eden bir zulüm yüzünden, keza birçok kimseyi Allah'ın yolundan saptırmaları, kendilerine yasaklandığı hâlde ribayı almaları ve insanların mallarını haksız yolla yemeleri yüzünden, kendilerine helal kılınmış olan temiz nimetleri onlara haram kıldık ve onlardan kâfir olanlar için de elim bir azap hazırladık."

Yahudiler Allah'tan korktukları ve İsa'ya inandıkları takdirde şüphesiz doğru yolu bulmuş, aynı zamanda vaktiyle kendilerine haram kılınmış temiz yiyeceklerden de faydalanmış olacaklardır.

İşte İsa, İsrailoğullarına yönelteceği bu hitabından sonra, tevhidi ikrar ve Rabbine ubudiyyetini itiraf ederek sözlerini şöyle tamamlayacaktır:

51 Ey İsrailoğulları! Şüphe yoktur ki Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. O'ndan başka Rab, O'ndan başka ilah yoktur. Bu itibarla yalnız O'na ibadet edin; yalnız O'na kul olun. İşte asıl tevhid budur. Allah'ın dosdoğru yolu da budur.

فَلَمَّآ اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارِىٓ اِلَى اللّٰهِ ۜ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ ۚ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ ۚ
وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾ رَبَّنَآ اٰمَنَّا بِمَآ اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَكَرُوا
وَمَكَرَ اللّٰهُ ۖ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ۚ ﴿٥٤﴾ اِذْ قَالَ اللّٰهُ يٰعِيسٰٓى اِنِّى مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ اِلَىَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ۚ ثُمَّ اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا
كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَاُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۖ وَمَا لَهُمْ مِنْ
نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ ۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظّٰلِمِينَ ﴿٥٧﴾
ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

[52] İsa, onlardan küfür (sâdır olduğunu) hissedince: "Allah'a (varan yolda) benim yardımcılarım kimlerdir?" demiş, havariler de, "Biz, Allah'ın yardımcılarıyız; Allah'a iman ettik; şahit ol ki biz Müslümanlarız." diye cevap vermişler, (sonra da şunu ilave etmişler)di:

[53] "Rabbimiz! İndirdiğine (kitaba) iman ettik; (gönderdiğin) peygambere de tabi olduk. Bizi şahitlerle birlikte yaz."

[54] (Yahudiler, İsa'yı öldürmek için) tuzak kurmuşlar, Allah da onları kendi tuzaklarına düşürmüştü. Allah, hileyi hayra çevirenlerin en hayırlısıdır.

[55] Allah şöyle demişti: "Ey İsa! Şüphesiz sana ölümü verecek, seni nezdime yükseltecek, küfredenlerden seni temize çıkaracak, sana tabi olanları kıyamet gününe kadar küfredenlerden üstün kılacak olan benim. Sonra dönüşünüz yine bana olacaktır. İşte o zaman, ihtilafa düştüğünüz hususlarda aranızda ben hükmedeceğim."

[56] "Küfredenlere gelince, dünya ve ahirette, onlara çok şiddetli bir şekilde azap edeceğim. Onlar için hiçbir yardımcı da bulunmayacaktır."

[57] İman eden ve salih amel işleyenler ise Allah, onlara mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez.

[58] (Ey Muhammed!) Sana okuyup zikrettiğimiz bütün bu haberler ayetlerden ve Kur'an-ı Hakim'dendir.

Daha önceki ayetler, henüz dünyaya gelmemiş olan İsa'nın, melekler tarafından annesi Meryem'e müjdelenmesiyle ilgili idi. O ayetlerde de gördüğümüz gibi melekler, Meryem'e gelerek Allah'ın kendisinden bir kelimeyi ona müjdelediğini haber vermişler, daha açık bir ifadeyle, onun bir erkek çocuğu olacağını ve ona Meryem oğlu İsa Mesih denileceğini bildirmişlerdi. Yine meleklerin haber verdiklerine göre bu çocuk, dünyaya geldikten sonra, henüz beşikte bir bebek iken Rabbinden bir mucize olarak insanlarla konuşacak, olgunluk yaşına ulaştığı zaman da Rabbi ona, yazıyı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek, sonra da onu, İsrailoğullarına peygamber yapacaktı. Peygamberliğinin delili olmak üzere de onu, çamurdan yaptığı bir kuşa can ver-

mek, anadan doğma körü ve abraşı iyileştirmek, ölüleri diriltmek ve evlerde yenilen ve biriktirilen şeyleri haber vermek gibi mucizelerle teyit edeceğini bildirmişti. Ayrıca İsa'nın, kavmini, dinin esasını teşkil eden tevhide nasıl ve hangi sözlerle davet edeceğini de haber vermişti.

İsa'nın doğumundan önce meleklerin verdikleri bu haberlerle ilgili ayetlerden sonra, onun kavmiyle münasebetlerine yer verilmiş, kavminin ondan yüz çevirip uzaklaşması, onu inkâr etmesi, öldürmeye kalkışması, fakat Rabbinin onu kurtarması ve koruması, buna karşılık kâfirleri dünya ve ahiret azabıyla tehdit etmesi, yukarıdaki ayet-i kerimelerde açıklanmıştır. Allah Teâlâ, İsa'nın doğumu ile peygamber olarak gönderildiği olgunluk yaşı arasındaki devreden hiç söz etmeden, kavminin ona karşı tutumunu ele alarak şöyle buyurmuştur:

[52] İsa, onlardan küfür (sâdır olduğunu) hissedince: "Allah'a (varan yolda) benim yardımcılarım kimlerdir?" demiş, havariler de, "Biz, Allah'ın yardımcılarıyız; Allah'a iman ettik; şahit ol ki biz Müslümanlarız." diye cevap vermişler, (sonra da şunu ilave etmişler) di:

[53] "Rabbimiz! İndirdiğine (kitaba) iman ettik; (gönderdiğin) peygambere de tabi olduk bizi şahitlerle birlikte yaz."

52 İsa, İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilince, Yahudiler onu inkârla karşılamışlar, küfürlerinde inat ve ısrar ederek ona eziyet ve işkenceyi küfrün bir gereği saymışlardı. Gelen haberlerden öğrenildiğine göre, İsa'ya, "Ey İsa, filan kişi dün ne yedi? Yarın için evinde ne biriktiriyor?" diye soru soruyorlar, onun verdiği cevaptan sonra da onunla alay ediyorlardı. Bu hâl devam edip de alaylı soruların kendilerini tatmin etmediği zamanlarda ise işkence usullerini değiştiriyor ve kendileri için daha eğlenceli başka yollara başvuruyorlardı. Kaç defa onu öldürmeye teşebbüs etmişlerdi de İsa ve annesi onlardan kaçıp gizlenmek zorunda kalmıştı.

İsa'nın (as.) Yahudilerden gördüğü bu kötü muamelenin zikrinde şüphesiz Hazreti Muhammed (sas.) için bir ibret ve teselli gayesi vardır. Çünkü o da Mekke'de kavmini İslam'a davet ettiği zaman Kureyşli müşriklerin kötü muamelesine maruz kalmış, ona inanan bir avuç Müslümana akla hayale gelmeyen işkenceler yapılmıştı. Neticede bu işkenceler tahammül edilmez bir dereceye ulaşınca ve müşrikler Hazreti Peygamber'i öldürmek için hazırladıkları planı tatbik etmeye kalkışınca, Medine'ye hicret edilmiş ve İslam'ın daha rahat bir şekilde yayılması sağlanmıştı. Binaenaleyh Hazreti Peygamber'in kendi kavminden gördüğü kötü muamelenin bir benzerini, daha önce İsa'nın da kendi kavminden görmüş olmasında Hazreti Peygamber için elbette bir ibret ve teselli vardı. Çünkü bu, Allah yolunda ve Allah için mücadele edenlerin değişmeyen kaderiydi. Böyle olmasına rağmen zaferle birlikte dünya ve ahiret mükâfatı yine mü'minlerin olmuştur.

İşte İsa, kavminin kendine karşı küfür ve isyandaki ısrarını fark edince, Saff suresinin 14. ayetinde de belirtildiği gibi, havarilere, *"Allah yolunda yahut Allah'a davet yolunda benim yardımcılarım kim?"* diye sormuş, havariler de, *"Allah'ın dininin yardımcıları bizleriz; senin davetini teyit edip öğrettiklerini alanlar da bizleriz."* demişlerdi. Nitekim Hazreti Peygamber de henüz Medine'ye hicret etmeden önce Mekke'ye hac için gelenlere, "Rabbimin kelamını tebliğ etmemde bana kim yardım edecek? Zira Kureyş, Rabbimin kelamını tebliğ etmeme engel oluyor." demiş, ensar da ona yardım etmeyi vadedince, Medine'ye hicret etmiş ve dini tebliğ görevini orada sürdürmüştü.

İsa, Yahudilerin küfürlerindeki inat ve ısrarları üzerine, peygamberlik görevini yürütebilmek için kendine yardım edecek kimseler aramış, havariler de, *"Biz, Allah'a davet yolunda senin yardımcılarınız. Biz Allah'a iman ettik; sen de şahit ol, biz Müslümanlarız."* demişlerdi.

Allah'a iman etmiş bir kimsenin, Allah'ın dinine yardım etmesinden daha tabii bir şey olamaz. Kim Allah'a iman etmiş ise o, Allah'ın dinine ve bu dinin yayılmasına da hizmet eder. Her fırsatta Allah'ın dinine karşı çıkan, dinin hükümlerinden hoşlanmayan ve bu hükümleri değiştirmek için elinden gelen gayreti esirgemeyen kimselerin, "Allah'a iman ettik." demeleri, ne kadar yalan ve ne kadar aldatıcı bir sözdür!

Havariler Allah'a iman etmiş kimselerdi. Bu itibarla İsa'ya ve dolayısıyla Allah'ın dinine yardım etmeye söz vermişler ve İsa'nın da buna Allah katında şahitlik etmesini istemişlerdi. Çünkü bütün peygamberlerin, kıyamet günü, ümmetlerinin iyi ve kötü hâllerine şahitlik edeceklerini biliyorlardı. İsa'dan, kendilerinin Müslüman olduğuna şahitlik etmesini istemeleri ise açıkça göstermektedir ki peygamberlerin dilinde dolaşan ve Allah katında geçerli olan yegâne din İslam dinidir ve ancak bu dine yardım edenler Müslüman olabilirler.

53 İşte bu manada havariler, Müslüman olduklarını ifade ettikten ve İsa'dan, Allah katında şahitlik etmesini istedikten sonra, Allah'a yalvararak şöyle demişlerdi: Rabbimiz! Biz, senin dininin yardımcılarıyız. Çünkü peygamberin Meryem oğlu İsa Mesih'e indirdiğin İncil'e iman ettik, Hazreti İsa'ya da tabi olduk. Bu itibarla bizi de İsa ile kavmine şahitlik edecekler arasında yaz.

Havarilerin İsa'ya indirilen İncil'e iman ettiklerini bildirdikten sonra Hazreti İsa'ya tabi olduklarını ifade etmeleri, imanlarının yakin mertebesinde olduğunu gösterir. Zira gerçek ve sahih bilgiye dayanan iman, ancak ameli gerektirir. Amel üzerinde hiçbir tesiri olmayan ilim, mücmel, noksan ve yakin olmayan bir ilimdir. Nitekim pek çok kimse vardır ki bir şey hakkında ilim veya bilgi sahibi olduklarını iddia ederler de onunla ilgili olarak yapılması gereken şeyi yapmazlar yahut iyi yapamazlar; maharet gösteremezler. Bu da onların, bildiklerini iddia ettikleri şeyde bilgilerinin sathi ve noksan olduğunu gösterir. Bugün bile Allah'a, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiğini söyleyen nice insan vardır ki Allah, kitap ve peygamber hakkındaki bilgilerinin mücmel, nakıs ve kulaktan dolma olması dolayısıyla amelin önemini kavrayamamış olduklarından, Allah'ın emir ve yasaklarına kulak asmazlar. Din hakkındaki bilgileri, onlarda sağlam ve kesin bir iman husule getirmemiş, zayıf imanları da amellerinde müessir olamamıştır. Bu bakımdan havarilerin, *"Peygambere tabi olduk."* sözünde Allah'a inandıklarını söyleyen, fakat amellerine itina göstermeyen kimseler için bir ibret ve alınması gereken bir ders vardır.

[54] (Yahudiler, İsa'yı öldürmek için) hileye sapmışlar, Allah da onları kendi tuzaklarına düşürmüştü. Allah, hileyi hayra çevirenlerin en hayırlısıdır.

[55] Allah şöyle demişti: "Ey İsa! Şüphesiz sana ölümü verecek, seni nezdime yükseltecek, küfredenlerden seni temize çıkaracak, sana tabi olanları da kıyamet gününe kadar küfredenlerden üstün kılacak olan benim. Sonra dönüşünüz yine bana olacaktır. İşte o zaman, ihtilafa düştüğünüz hususlarda aranızda ben hükmedeceğim."

54 İsa'ya karşı küfürlerini ve azgınlıklarını aşırı derecede artıran Yahudiler, nihayet son çare olarak bir takım oyunlarla onu öldürme teşebbüsüne girince, Allah da onların bu oyunlarını bozmuş ve kötü emellerinde onları başarısız kılmıştır.

Ayet-i kerimede Yahudilerin bu davranışı "mekr" kelimesiyle ifade edilmiş, onların bu "mekr"ini boşa çıkaran ve onları başarısız kılan Allah Teâlâ'nın bu fiili de keza "mekr" olarak zikredilmiştir. *Mekr*, lügatte hile, hud'a ve gizli tedbir manasına gelir. Bu, öyle gizli bir tedbirdir ki tedbire başvurulan kimseyi, hiç hesap etmediği

bir akıbete ulaştırır, böyle bir tedbire, bazen bir insanın iyiliği için de başvurulması mümkündür; ancak iyilik için başvurulan tedbiri gizlemeye de gerek bulunmadığı düşünülecek olursa, gizli tedbire, çok defa kötülük için başvurulduğu anlaşılır. Buna göre "mekr" kelimesinin delalet ettiği mana içerisinde hem iyilik hem de kötülük bulunsa bile kelime daha çok kötülüğe delalet eden manada kullanılmıştır. Bununla beraber iyilik için de gizli tedbire başvurulması mümkündür. İnsanlar arasında öyle kimseler vardır ki haklarında hayırlı bir tedbire başvurulduğu zaman, cehaletleri sebebiyle bu tedbire karşı çıkarlar ve onu ifsat etmeye, bozmaya çalışırlar. İşte o zaman tedbir sahipleri, birtakım gizli yollarla tedbirlerini sürdürmek zorunda kalırlar.

Açıkladığımız bu mana çerçevesinde İsa'ya inanmayan Yahudiler, bir takım gizli tedbirlerle ve kötü niyetle ona sokulmuşlar ve onu öldürmek istemişlerdir. Fakat Allah da kendi tedbiriyle İsa'yı onların elinden kurtarmış ve böylece kötülüklerini tesirsiz bırakmıştır. Nitekim Nisâ suresinin 157. ayetinde de açıklandığı gibi, *"Biz, Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük."* demelerine karşılık Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Onu ne öldürmüşler ve ne de asmışlardır; fakat kendilerine öyle gösterilmiştir. Bu hususta görüş ayrılığına düşenler, işin doğrusundan şüphe içindedirler ve zanna tabi olmaktan başka hiçbir bilgileri yoktur. Şu var ki onlar, İsa'yı kesinlikle öldürmemişlerdir."* İşte bu, İsa'yı öldürmek için "mekr"e başvuranlara karşı Allah'ın "mekr"idir. Şüphesiz Allah, mekredenlerin en hayırlısı, en kuvvetlisi ve en kudretlisidir. O'nun kullarına gizli olan mekri veya tedbiri, vazettiği değişmez sünnetinin bir gereği olup kullarının yalnız hayrınadır. Eğer insanların çoğu bundan yeterince faydalanamıyorlarsa bu, onların cehaletlerinden ve seçimlerinin kötülüğündendir.

55 Allah'ın İsa'yı öldürmek isteyenlere mekri, *"Sana ölüm verecek, seni nezdime yükseltecek ve küfredenlerden seni temize çıkaracağım."* sözünde açıkça görülmektedir. Bu söz, İsa'nın kâfirlerin mekrine, hile ve desiselerine terk edilmeyeceğine, Rabbi tarafından onların mekrinden kurtarılacağına delalet eder. Zira daha önce de işaret ettiğimiz gibi, kâfir Yahudiler mekre başvurup İsa'yı asmak ve öldürmek istiyorlardı. Allah'ın mekri ise onu kâfirlerin elinden kurtarmak ve onları mekirlerinde başarısızlığa uğratmaktı. Allah, şüphesiz mekredenlerin en hayırlısıdır. Hangi mahluk, mekrinde Allah'a galip gelebilir ve O'nu âciz düşürebilir?

Filhakika Allah Teâlâ, İsa'ya ölüm vermek ve onu nezdine yükseltmek suretiyle kâfirlerin mekrinden kurtarmış ve onları kötü maksatlarına erişmekte başarısız kılmıştır.

Ancak ayet-i kerimede, *"Sana ölüm verecek ve seni nezdime yükselteceğim."* şeklinde mana verdiğimiz *innî muteveffîke ve râfi'uke ileyye* ibaresi, müfessirler arasında değişik şekillerde tefsir edilmiş ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşleri başlıca iki grupta toplamak mümkündür:

1. İsa öldürülmemiş, canlı olarak ruhu ve cesedi ile göğe yükseltilmiştir. Bu görüş, yukarıdaki ayet-i kerimenin farklı şekillerde tevil edilmesine yol açmıştır.

Bazı müfessirlere göre *innî muteveffîke (sana ölüm vereceğim)* ibaresi, *"Sana uyku vereceğim."* manasındadır. Buna göre Allah, İsa'ya uyku vermiş ve o uykuda iken onu göğe çekmiştir. Bazı müfessirler de ibareyi, ruhu ve cesediyle birlikte yeryüzünden çekip almak manasında tefsir etmişlerdir. Diğer bazı müfessirler ise *innî muteveffîke* ibaresine *"Sana ölüm vereceğim."* manasını vermiş olsalar bile ayet-i kerimede bu ibareyle kendinden sonra gelen *verâfi'uke ileyye* ibaresi arasında bir takdim ve tehir bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre ibarenin aslı, *innî râfi'uke ileyye ve muteveffîke* olur ki, *"Seni nezdime yükseltecek ve sonra da sana ölüm vereceğim."* demektir. Bu tevile göre Allah Teâlâ, İsa'yı canlı olarak nezdine yükseltmiştir. Ölümü ise ona, semadan yeryüzüne onu ikinci defa indirdikten ve in-

sanlar arasında Hz. Muhammed'in şeriatına göre hükmetmesini sağladıktan sonra verecektir.

Ayet-i kerimenin bu manada tevil ve tefsirine Hazreti Peygamber'den sahih olarak rivayet edilen hadislerin yol açtığı şüphesizdir. Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki Meryem oğlu İsa'nın (as.) adil bir hakem olarak aranıza inmesi çok yakındır. O, ince salibi (haçı) kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracaktır. O zaman mal o kadar çoğalacaktır ki hiç kimse onu kabul etmeyecektir." (Buhârî, *Sahîh,* III. 40, 107; IV. 143; Müslim, *Sahîh,* I. 135).

2. İbarenin gerçek manasının, zahirî manası olduğudur. Onun zahirî manası ise İsa'nın tabii bir ölümle ölmesi, sonra da ruhunun ref' edilmesidir. Ruh, insanın aslı ve hakikatidir. Bu itibarla ayet-i kerimede İsa'ya hitap edilerek, *"Seni nezdime yükselteceğim."* denilirken ruhunun kastedildiğine şüphe yoktur. İnsanın cesedi ise bu ruha giydirilmiş eğreti bir elbise gibidir: Yırtılır, bozulur, noksan olur ve değişir; fakat ruh değişmez; insan da onunla insan olur.

Bu manada İsa'nın nezd-i ilahîye yükseltilmesi demek, Allah katında yüksek bir mevkie getirilmesi demektir. Nitekim Meryem suresinin 57. ayetinde de İdris (as.) hakkında *ve refa'nâhu mekânen aliyyâ* buyurulmuştur ki, *"Onu yüksek bir mevkie yükselttik."* manasındadır.

Ayet-i kerimenin ilk ibaresini, açıkladığımız bu manada tefsir eden müfessirler, Hazreti Peygamber'den sahih isnadlarla rivayet edilen ve sahih hadis kitaplarında yer alan hadisleri de diğer müfessirlerden farklı bir şekilde değerlendirmişlerdir. Bu müfessirlere göre, İsa'nın ref' ve nüzulü ile ilgili olarak Hazreti Peygamber'den rivayet edilen hadisler, itikada taalluk eden hadislerdir ve âhâd yolla rivayet edilmiştir. Hâlbuki itikadi konulardaki delillerin, ya Kur'an ayetleri, ya da mütevatir olarak rivayet edilmiş hadisler olması gerekir; âhâd haberler itikadi konularda delil olarak kullanılmaz.

İsa'nın ref' ve nüzulü hakkında ileri sürülen bu görüşe göre, Hazreti Peygamber'den rivayet edilen bu hadislerin sahih bile olsa kabul edilmedikleri anlaşılmaktadır. Kabul edilmeme sebebi ise yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hadislerin âhâd tarîkla rivayet edilmiş olmasıdır. Ancak biz, bu görüşe katılmadığımızı belirterek şunu hemen ifade etmek zorundayız ki bir hadisin sahihlik şartı, onun mütevatir olması değildir. Şüphesiz mütevatir hadis, en sağlam ve en sahih hadistir; fakat bu, mütevatir olmayan bütün hadislerin sahih olmadığı manasına gelmez. Bazen bir hadisin sıhhatini gerektiren öyle karinelerle karşılaşılır ki bunlarla o hadisi reddetmek mümkün olmaz. Mesela Buhârî ve Müslim'in naklinde ittifak ettikleri, herhangi bir hadis imamının tenkidine uğramamış ve manaları arasında tenakuz bulunmayan bir hadis, tevatür derecesine ulaşmamış ve dolayısıyla âhâd arasında yer almış olsa bile hiçbir hadisçi onun sıhhatinden şüphe etmemiştir. İtikadi konulara taalluk eden hadisler için bu kaideyi değiştirmek ve sahihlik şartlarına sahip olmasına rağmen onları reddetmek mümkün değildir.

İsa'nın ref' ve nüzulü hakkında Hazreti Peygamber'den rivayet olunan hadisler de böyledir. Onlar da sahih olarak nakledilmiş ve hadisleri ince eleyip sık dokuyan hadis imamları tarafından sahih hadis kitaplarına alınmıştır. Kendilerinden hüküm çıkarılan ve haram kıldıkları haram, helal kıldıkları da helal sayılan, emrettiklerine uyulan, nehyettiklerinden de sakınılan binlerce sahih hadisten onların ne farkı vardır ki itibar edilmesin yahut zayıf hadis muamelesi görsün? İsa'nın göğe yükseltilmesi (ref'), sonra da Allah'ın takdir ettiği bir zamanda yeryüzüne dönecek olması, şüphesiz insan akliyle izah edilebilecek hadiselerden değildir. İnsanların alışık oldukları ilahî sünnete uygunluğu da ileri sürülemez. Fakat onun böyle olması, ne ilahî takdirin tecellisinden ibaret ola-

bilecek böyle bir hadisenin ve ne de bu hadiseye delalet edebilecek sıhhati tespit edilmiş hadislerin reddini gerektirir. Bu itibarladır ki biz, tıpkı İsa'nın babasız yaratılışında olduğu gibi, ref' ve nüzulünde de akılla izahı mümkün olmayanı reddetmek veya tevil yolu ile asli manasından saptırmak yerine, onları müteşabihattan sayarak, *"Onların manasını Allah'tan başka kimse bilmez."* demenin takvaya daha yakın olacağı kanaatindeyiz. Allah ve Resulü neyi murat etmişlerse doğrusu odur. Doğruyu yalnız onlar bilir; biz ise bilemeyiz.

Allah Teâlâ, küfredenlerin mekrine karşı İsa'ya ölüm verip onu nezdine yükselteceğini ve böylece onu, onların iftiralarından ve kötülüklerinden temize çıkarıp kurtaracağını bildirdikten sonra, ona tabi olan mü'minler hakkında da şöyle buyurmuştur: *"Sana tabi olanları da kıyamete kadar küfredenlere üstün kılacağım."*

İsa'ya tabi olanlar, şüphesiz ona Allah'ın kulu ve resulü olarak iman eden ve Rabbinin ona vahyettikierini tasdik edenlerdir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki bu sıfatlara sahip olarak İsa'ya uyanlar ve onun peşinden gidenler Hıristiyanlar değildir. Bu itibarla ayet-i kerimedeki, *"sana tabi olanlar"* manasına gelen ibareyi yanlış değerlendirmemek ve onunla, kendilerinin Hıristiyan olduğunu söyleyen herkesin kastedildiğini zannetmemek gerekir. Zira İsa'nın aralarından ayrılması üzerine, ashabı çeşitli gruplara ayrılmış, çok az bir kısmı, onun, Allah'ın kulu ve resulü olduğuna inanmış olmakla beraber, büyük çoğunluk, onunla ilgili inancında ifrata gitmiştir. Bunlardan bir kısmı, onun Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürerken, bir kısmı daha da ileri giderek onun Allah olduğunu iddia etmiş, diğer bir kısmı ise, "O, üçten biridir." iddiasıyla teslise itikat etmiştir. Bugün yeryüzünde İsa'ya Allah'ın kulu ve resulü olarak iman etmiş ve onun Allah'tan aldığı vahye inanmış hemen hemen hiçbir Hıristiyan mevcut değildir. Çünkü bu inançtaki bir Hıristiyanın Hıristiyan olarak kalması imkânsızdır. Çünkü bu inanç, İsa'ya tabi olduktan sonra, onun ardından gelen ve peygamberlerin sonuncusu olan Muhammed'e (sas.) de inanmayı ve ona tabi olmayı gerektiren bir inançtır. Nitekim Allah Teâlâ, Saff suresinin 6. ayetinde İsa ile ilgili şu haberi vermiştir: *"Meryem oğlu İsa şöyle demişti: Ey İsrailoğulları! Ben, benden önce gönderilmiş olan Tevrat'taki şeyleri doğrulayıcı ve benden sonra gelecek olan Ahmed ismindeki peygamberi de müjdeleyici olarak, Allah'ın size gönderdiği peygamberiyim."*

İşte, Allah Teâlâ'nın İsa hakkında verdiği bu haber, haklı olarak bizde şu düşünceyi uyandırmaktadır: İsa'nın, Allah'ın bir kulu ve peygamberi olarak, kendisinden sonra geleceğini haber verip müjdelediği Ahmed ismindeki peygambere iman edenler ve dolayısıyla İsa'ya tabi olanlar, ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlardır. Yahudiler, zaten ona hiç inanmamışlar, aksine onu öldürmek istemişlerdir. Hıristiyanlar ise ona inanmakla işe başlamışlar, fakat biraz önce de açıkladığımız gibi, onu Allah, Allah'ın oğlu veya üçten biri gibi görerek yoldan sapmışlar ve ona tabi olmaktan, onun ardınca gitmekten yüz çevirmişlerdir. O hâlde geride tek bir zümre kalmaktadır ki o da İsa'ya, Allah'ın bir kulu ve peygamberi olarak inanan, ona tabi olan ve onun kendinden sonra geleceğini müjdelediği Ahmed ismindeki peygambere de iman ederek onun, İsa'nın, Musa'nın ve daha önce gelip geçmiş bütün peygamberlerin tek olan yoluna, hak yola, yani İslam'a giren Müslümanlardır. Evet, bunda hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. İsa'ya gerçek manada tabi olanlar, ona Allah'ın kulu ve resulü olarak iman edenler, Hıristiyanlar değil Müslümanlardır. Hıristiyanların, hak yoldan, İsa'nın yolundan sapmış olduklarını gösteren en açık ve en kesin deliller, Allah'ın, Kur'an-ı Kerim'de onlara yönelttiği ihtarlar ve ikazlardır ki bunlardan biri Nisâ suresinin 171. ayetidir: *"Ey kitap ehli! Dininizde (Allah'ın vazettiği hududa) tecavüz etmeyin ve Allah'a karşı gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa sadece Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden bir*

ruhtur. Allah'a ve peygamberlerine iman edin. "(İlahlar) üçtür." demeyin. Kendi hayrınıza olmak üzere (bu teslisten) vazgeçin. Zira Allah, tek bir ilahtır. O, bir oğul sahibi olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur, (O'nun tarafından yaratılmıştır). Vekil olarak Allah yeter." Allah Teâlâ'nın, Hıristiyanların sapık inançlarını bu açık ve kesin şehadetinden sonra, onların hâlâ İsa'ya tabi olan ve onun yolundan giden bir kavim olduğunu iddia etmek mümkün müdür?

Allah Teâlâ tefsirini yaptığımız ayet-i kerimede İsa'ya tabi olanları, kıyamete kadar kâfirlere üstün kılacağını beyan buyurmuştur. Ancak bu beyan, ayet-i kerimede İsa'ya hitap şeklinde vaki olmuş ve *"Sana tabi olanları, kıyamete kadar küfredenlere üstün kılacağım."* denilmiştir. İsa'ya yöneltilen bu hitapta sözü edilen kâfirlerin Yahudiler olduğunda şüphe yoktur. Zira İsa'nın hayatında ona inanmayan ve onu öldürmek isteyenler Yahudiler idi; İsa'ya inananlar ise sayıca çok az olup Yahudilerin şerrinden korkuyor ve daima gizlenmek zorunda kalıyorlardı. İşte İsa ve ashabı bu durumda iken Allah Teâlâ, İsa ve taraftarlarına, kâfirlere karşı kıyamete kadar sürecek bir üstünlük vadetmiştir ki bir zamanlar İsa'yı ve taraftarlarını korkutup sindiren Yahudilerin, kısa bir süre sonra zillet ve esaret hayatına düşmekle Allah tarafından vadedilen bu üstünlüğün gerçekleşmiş olduğunu görüyoruz.

Allah'ın vaadi şüphesiz haktır. Bugün Hıristiyanların himmetiyle ayakta durabilen Yahudiler elbette kıyamete kadar yaşayacaklardır; fakat daima hor ve hakir görülen bir kavim olarak.

Hıristiyanlara gelince, İsa'dan sonra üç asır boyunca bir taraftan Yahudilerin, bir taraftan da müşrik Romalıların baskısı ve takibi altında yaşadıkları için daima gizlenmek zorunda kalmışlar ve dinlerini rahatça yayma imkânı bulamamışlardı. İsa'ya inanmışlardı; ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, aralarında onu Allah'ın kulu ve peygamberi olarak tanıyanlar bulunsa bile büyük bir çoğunluk, ona olan inancında aşırılığa düşmüş ve onu olduğundan farklı görüp göstermeye başlamıştı. Bununla beraber Allah, mü'minlere olan vaadini gerçekleştirmek için Roma Kralı Konstantin ile Hıristiyanları güçlendirmiş, onları korkutup sindiren Yahudileri ise ebediyyen zillet ve esarete mahkûm etmiştir. Bilindiği gibi Konstantin, dördüncü asrın başlarında kendi adını taşıyan Kostantiniyye (İstanbul) şehrini kurup Roma'nın merkezi yaptıktan sonra, Hıristiyanlığı da devletin resmî dini olarak ilan etmişti. Ne var ki bu din, çok geçmeden, Konstantin'in idaresi altında Allah'ın dini olmaktan çıkmış, "Konstantin'in dini" hüviyetini kazanarak Hıristiyanların da İsa'nın yolundan sapmalarına sebep olmuştur. İşte bundan dolayıdır ki biz, yukarıda İsa'ya tabi olan asıl mü'minlerin, onun kendisinden sonra geleceğini haber verip müjdelediği Muhammed'e (sas.) inanmış ve onun tebliğ ettiği İsa'nın da dini olan İslam'a bağlanmış Müslümanlar olduğunu söyledik. Gerçek olan da budur.

Gerçek olan diğer bir husus da ayet-i kerimede de beyan edildiği gibi, kıyamet günü, İsa ile birlikte muhalifleri ve tabileri huzur-i ilahîde toplandıkları zaman Allah Teâlâ'nın, ihtilaf ettikleri konularda aralarında hüküm verecek olmasıdır. İşte o zaman hak, bütün açıklığıyla önlerinde belirecek ve kimlerin küfürlerinde inat ettikleri, kimlerin de gerçekten mü'min oldukları ortaya çıkacaktır.

[56] "Küfredenlere gelince, dünya ve ahirette, onlara çok şiddetli bir şekilde azap edeceğim. Onlar için hiçbir yardımcı da bulunmayacaktır."

[57] İman eden ve salih amel işleyenler ise Allah, onlara mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez.

56 Küfürlerinde inat edenlere, Allah, hem dünyada hem de ahirette en şiddetli azabı verecektir. Onları bu azaptan kurtaracak hiçbir yardımcı da bulamayacaklardır. Nitekim Allah'ın kâfirler

hakkındaki bu vaadi gerçekleşmiş ve İsa'yı inkâr etmekte direnen Yahudiler, üzerlerine musallat kılınan milletlere mağlup olarak kıyamete kadar zillet altında yaşamaya mahkûm edilmişlerdir.

57 İman edip salih amel işleyenler ise elbette kâfirler gibi değillerdir. Onlar, İsa'nın, Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu tasdik ve ikrar ederek, Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından da sakınarak İslam'ın yoluna girmişler ve hem dünyada hem de ahirette Allah'ın mükâfatına hak kazanmışlardır. Bu sebeple Allah, onların mükâfatını hiç eksiltmeden tastamam verecektir. Peygamberlerini inkâr etmek suretiyle dinden çıkan ve böylece en büyük zulmü işlemiş kimseleri ise O, asla sevmez; onları da hak ettikleri ceza ile cezalandıracaktır.

[58] (Ey Muhammed!) Sana okuyup zikrettiğimiz bütün bu haberler, ayetlerden ve Kur'an-ı Hakim'dendir.

58 Allah Teâlâ, Meryem'in hamile kalışı, İsa'nın doğumu, İsa'ya verilen mucizeler, Yahudilerin İsa'yı öldürmek istemeleri, buna karşılık, Allah'ın İsa'yı kâfirlerin şerrinden kurtarıp nezd-i ilahîye yükseltmesi, kâfirleri de dünya ve ahiret azabıyla cezalandırması hakkındaki geçmişle ilgili kıssaları Kur'an üslubu içinde anlattıktan sonra, sevgili peygamberi Muhammed'e (sas.) hitap etmiş ve bu anlatılanların hepsinin de Kur'an-ı Hakim'den vahyedilmiş birer ayet olduğunu bildirmiştir. Zira bunların hepsi de gayba ait haberlerdir ve Allah'ın vahyetmemesi hâlinde Hazreti Peygamber'in bunları bilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan Hazreti Peygamber'in bütün insanlara tebliğ ettiği bu haberler, onun peygamberliğinin en açık ve en kesin delillerini teşkil eder.

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ ۖ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا
تَكُن مِّنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ
وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾ إِنَّ هَٰذَا
لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

[59] İsa'nın durumu, Allah katında Âdem'in durumu gibidir. Âdem'i de topraktan yaratmış, sonra ona "Ol!" demişti; o da hemen oluvermişti.

[60] Bu hak, Rabbinden gelmiştir; o hâlde şüphecilerden olma.

[61] Sana ilim geldikten sonra, kimler bunun hakkında seninle münakaşaya girişirse, (onlara) de ki: "Geliniz, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım; (hep birlikte) dua edelim ve Allah'ın lanetinin yalancılar üzerine olmasını dileyelim."

[62] İşte (İsa hakkında) bu anlatılanlar, gerçek kıssalardır. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve şüphesiz Allah, işte Azîz ve Hakîm olan da O'dur.

[63] Buna rağmen yine de yüz çevirirlerse, Allah, bozguncuları elbette hakkıyla bilendir.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde İsa'nın, annesinin ve kendisine iman edenlerle küfredenlerin kıssalarını anlattıktan sonra, bu ayetlerde üçüncü bir grubu ele almış ve onların görüşlerini reddetmek için, Âdem ile İsa'nın yaratılışlarındaki benzerliği ortaya koymuştur. Hıristiyanlar arasındaki bu üçüncü grup, İsa'yı inkâr etmeyen, fakat sahih bir imanla da inanmayan, buna rağmen babasız doğmuş olması dolayısıyla onun hakkında sapık inançlara bağlanan bir takım kimselerdir. Bunlara göre, İsa'nın, *"Allah'ın kelimesi"* ve *"Allah'ın ruhu"* olmasının manası, Allah'ın Meryem'e hulul etmesi ve "kelime"nin İsa'da cisimleşip insan ve ilah olmasıdır. Yukarıdaki ayet-i kerimeler, Necranlı Hıristiyanların Hazreti Peygamber'i ziyaretleri sırasında Hazreti Peygamber'in, "İsa, Allah'ın kulu ve kelimesidir." demesi ve Necranlıların da buna itiraz etmeleri üzerine nazil olmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[59] İsa'nın durumu, Allah katında Âdem'in durumu gibidir. Âdem'i de topraktan yaratmış, sonra ona "Ol!" demişti; o da hemen oluvermişti.

59 Hicretin dokuzuncu senesinde Necranlı 60 kişilik bir Hıristiyan heyet, Medine'ye gelmiş ve Hazreti Peygamber'i ziyaret etmişti. Aralarında Hıristiyan din âlimlerinin ve kabile reislerinin de bulunduğu bu heyet, Hazreti Peygamber'i ziyareti sırasında ona Hıristiyanlık ve İsa hakkında çeşitli sorular sormuşlar, umdukları cevabı alamayınca da onunla ateşli münakaşalara girişmişlerdi. Bu münakaşalarda konunun ağırlık noktasını, İsa'nın babasız doğması dolayısıyla, yaratılışındaki fevkaladelik yahut insanların alışık olduklarının dışında bir tabiatüstülük teşkil ediyordu. Necranlı Hıristiyanlar, İsa'nın yaratılışındaki bu fevkaladeliğe dayanarak, Allah'ın Meryem'e hulul ettiğini, kelimesinin de İsa'da cisim hâline geldiğini ve böylece onun hem insan hem de ilah olarak ortaya çıktığını ileri sürüyorlardı. Hazreti Peygamber ise Necranlı Hıristiyanların bu iddialarını reddediyor, İsa'nın, Allah'ın bir kulu ve insanlar arasından seçilmiş bir peygamberi olduğunu söylüyordu. İşte, münakaşaların devam ettiği bir sırada Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyi indirerek, İsa'nın yaratılış biçimini uluhiyetiyle izaha kalkışan Necranlılara, Âdem'in yaratılışını misal göstermiş ve iddialarının mesnetsizliğini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur.

Filhakika ayette de belirtildiği gibi, Âdem'in yaratılışı ile İsa'nın yaratılışı arasında hiçbir fark yoktur. Hatta Âdem'in yaratılışı, İsa'nın yaratılışından daha gariptir. Zira Âdem topraktan yaratılmıştır. Her ne kadar İsa, topraktan yaratılmamış olması dolayısıyla aralarında bu yönden bir benzerlik yoksa da her ikisinin de babasız yaratıldıkları göz önünde bulundurulursa, bu yönden de aralarında hiçbir farkın bulunmadığı anlaşılır. Aslında hem Âdem'in, hem de İsa'nın yaratılışında görülen garabet sadece bizim içindir. Allah Teâlâ yönünden bunun garip hiçbir yanı yoktur. Yaratılışa taalluk eden maruf kanunlar, bizim müşahede ettiğimiz ve alışık olduğumuz tekerrürlerden çıkarılmıştır; bunlar, mâdâsının imkânsızlığına delalet eden akli kanunlar değildir. Nitekim ancak gazetelere geçen haberlerden, zaman zaman bazı organları noksan yahut aksine, olmaması gerekirken fazladan eklenmiş bir organla doğan ve "hilkat garibesi" denilen bir takım yaratıkların dünyaya geldiklerini öğreniyoruz. Bunlar, bizim bildiğimiz ve alışık olduğumuz yaratılış kanunlarına aykırı olsa bile Allah'ın bilgisine elbette aykırı değildir. O hâlde nadirattan olması dolayısıyla bizim alışık olmadığımız bu türlü yaratılışlar, Allah'ın bilgisine uygun oluşlardan ibarettir ve O'na göre hiçbir özellikleri yoktur.

İşte İsa'nın yaratılışı da böyledir ve onun, alışık olmadığımız bir tarzda babasız yaratılmış olması, peygamberliği dışında onun başkalarından üstün sayılmasını gerektiren bir meziyet de-

ğildir. Hele bu özelliği dolayısıyla ilah sayılması hiç mümkün değildir. Eğer bu bir meziyet olsaydı, ana rahminde teşekkül etmeyip de topraktan yaratılan Âdem, şüphesiz buna İsa'dan daha çok layık olurdu. Bu bakımdan Hıristiyanların, Âdem'in hem anasız, hem de babasız, fakat sadece topraktan yaratılışını ikrar ve itiraf edip de İsa'nın babasız ana karnında yaratılmış olmasını inkâr ederek ona ayrı bir meziyet atfetmeleri, sonra da ona, Allah'ın oğlu veya ilah gibi tazimde bulunmaları, akl-ı selim sahibi insanın kabul edebileceği hususlardan değildir. Oysa Allah, nasıl Âdem'i yaratmayı murat ettiği zaman, ona sadece "Ol!" demiş, o da hemen olmuşsa, İsa'nın yaratılışı da Allah'ın iradesine muvafık olarak böyle olmuştur.

[60] Bu hak, Rabbinden gelmiştir; o hâlde şüphecilerden olma.

[61] Sana ilim geldikten sonra, kimler bunun hakkında seninle münakaşaya girişirse, (onlara) deki: "Geliniz, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım; (hep birlikte) dua edelim ve Allah'ın lanetinin yalancılar üzerine olmasını dileyelim."

[62] İşte (İsa hakkında) bu anlatılanlar, gerçek kıssalardır. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve şüphesiz Allah, işte Azîz ve Hakîm olan da O'dur.

[63] Buna rağmen yine de yüz çevirirlerse, Allah, bozguncuları elbette hakkıyla bilendir.

60 İşte, gerek Meryem ve gerekse İsa hakkında bu anlatılanların hepsi, Allah katından gelen bir haktır, gerçektir. Bunun dışında bir gerçek yoktur. Bu itibarla ey Muhammed, sakın şüphecilerden olma.

Hazreti Peygamber'in, Cebrail vasıtasıyla Rabbinden getirilen haberlerden şüpheye düşmesi elbette olacak şey değildir. Allah Teâlâ da onun şüpheye düşmesi ihtimali bulunduğu için değil, bu çeşit uyarılar onun sebatını artırdığı ve kalbindeki itminanı kuvvetlendirdiği için ona, *"Şüphecilerden olma."* diye hitap etmiştir. Bununla beraber peygamberin ümmeti içinde yine de şüpheye düşenler olursa, onlar da bilmelidirler ki şüphe, ancak iğreti imanla birlikte bulunur. Ne zaman iman kuvvet kazanır ve kalp mutmain olursa, şüpheden eser kalmaz. O hâlde Allah'ın hak olarak beyan ettiği İsa ve anası Meryem hakkındaki kıssadan şüphe niye?

İşte, Allah Teâlâ, bütün bu anlatılanların hak olduğunu, onlarda şüphe edecek hiçbir hususun bulunmadığını açık ve kesin bir dille beyan buyurduktan sonra, hakkı inkâr edenlere karşı en müessir silah olmak üzere, sevgili peygamberine mübahele (karşılıklı lanetleşme) yolunu göstermiş ve ona hitap ederek şöyle buyurmuştur:

61 Ey Muhammed! İsa ve Meryem'in kıssalarını sana anlattıktan sonra, artık her ikisiyle de ilgili gerçek ortaya çıkmıştır. Bu anlatılanlar dışında söylenen ve söylenecek olan her şey gerçek dışıdır. Meryem, Allah'ın seçilmiş kullarından biridir. Kim ona bunun dışında bir meziyet veya kutsiyet isnat ederse, Allah'a iftira etmiş olur. Keza, İsa da Allah'ın bir kulu ve peygamberidir; Meryem'e ilka ettiği kelimesidir. Buna rağmen kim ona bunun dışında bir meziyet isnat eder, "Allah'ın oğlu" veya "üçten biri" gibi sıfatlarla onu olduğundan farklı görür ve gösterirse, o da Allah'a en büyük iftirayı etmiş ve en büyük zulmü işlemiş olur. Binaenaleyh bu hususlarda gerçek ortaya çıkıp hak olan sana anlatıldıktan sonra, kim küfründe ısrar eder ve hakka karşı seninle delilli ispatlı münakaşa ve mücadeleye kalkışacak olursa, onları, çocukları ve eşleriyle birlikte mubaheleye davet et. Onlara de ki: Geliniz, çocuklarımızı ve kadınlarımızı çağıralım; biz de onların yanında olduğumuz hâlde hep birden Allah'a dua edelim ve İsa ile Meryem hakkında kimin söyledikleri yalan ise Allah'ın lanetinin yalancılar üzerine olmasını dileyelim.

Daha önce de açıkladığımız gibi, bu ayet-i ke-

rimeler, 60 kişilik Necran Hıristiyan heyetinin Hazreti Peygamber'i ziyareti sırasında nazil olmuştur. Hıristiyanlar Hazreti Peygamber'in huzurunda İsa hakkındaki batıl sözlerini tekrarlayıp bunun üzerinde ısrar edince, Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyi indirmiş ve peygamberine, onları beraberce lanetleşmeye davet etmesini istemiştir. Mubahele ayeti adıyla tanınan bu ayet-i kerimede dikkat edilecek olursa, mubahele için davet edilecek olanlar, önce çocuklar, sonra kadınlar, daha sonra da erkeklerdir. Bunun sebebi, Necranlı Hıristiyanlara işin önemini ve ciddiyetini göstermektir. Erkek, çok defa çocuklarını ve kadınlarını kendi nefsine tercih eder ve herhangi bir tehlike anında kendini tehlikeye atarak onları korumaya çalışır. Bazen da ne olursa olsun çocuklarını ve kadınlarını feda etmeyi göze alamaz. Nitekim Necranlı Hıristiyanlar, çocukları ve kadınlarıyla mubahele için davet olunduklarında peygamberin davasında haklı olması hâlinde başlarına büyük felaketlerin gelebileceği korkusu içinde lanetleşmeye yanaşmamışlardır. Buhârî (*Sahîh,* V. 120) ve Müslim (*Sahîh,* V. 1882) tarafından nakledilen bir hadisten öğrendiğimize göre, Necran'ın ileri gelenlerinden Âkıb ve Seyyid, Hazreti Peygamber ile lanetleşmek için gelirken, biri diğerine, "Yapma! Allah'a yemin ederim ki eğer o, gerçekten bir peygamber ise ve biz de lanetleşecek olursak, bundan sonra ne biz, ne de bizden sonra gelecek olanlarımız asla iflah olmayız." demiş, sonra lanetleşmekten vazgeçmişlerdir. Hazreti Peygamber'e de, "İstediğin cizyeyi sana vereceğiz. Bizimle emin bir adam gönder; emin olmayan adam gönderme." demişler, Hazreti Peygamber de, "Size tam manasıyla emin birini göndereceğim." buyurmuş, sonra da Ebû Ubeyde ibnu'l-Cerrâh'a bakarak, "İşte bu, bu ümmetin en emin adamıdır." demiştir.

Hazreti Peygamber'in Necranlı Hıristiyanları mubâheleye davetinde, Necranlıların da büyük bir korkuya kapılarak bu davete icabet etmemelerinde üzerinde dikkatle durulması gereken bir nokta vardır ki bu, aynı zamanda ibret alınacak bir noktadır. Hazreti Peygamber, İsa'nın, Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu hususundaki inancında ne kadar emin ve imanı ne kadar sağlam ve kuvvetli ise Necranlı Hıristiyanlar da kendi inançlarında o kadar şüpheli ve imanlarında o kadar zayıf idiler. Eğer onlar, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu hususundaki inançlarından aynı derecede emin olsalardı, Hazreti Peygamber'in davetinden korkuya kapılıp kaçmazlar, ona icabet ederlerdi. Bu bakımdan mubâhele olayı, Hıristiyan akaidinin, hiçbir mesnedi bulunmayan birtakım batıl inançlardan ibaret olduğunu gösteren en güzel delillerden birini teşkil eder.

62 O hâlde İsa hakkındaki asıl gerçek Kur'an'da anlatılanlardır. Bunun dışında her ne söylenmişse batıldır; asılsızdır. İsa, ne ilahtır, ne de Allah'ın oğlu. O, Allah'ın bir kuludur ve Allah'tan başka da bir ilah yoktur. Yegâne izzet sahibi O'dur; hiçbir kimse ve hiçbir şey O'na galip gelemez. Yegâne hikmet sahibi de O'dur ve hiç kimse, uluhiyetinde ve rububiyetinde O'na ortak olamaz. Oysa oğul, babasının kopyasından başka bir şey değildir; onun cinsinden, onun nevindendir. Allah Teâlâ ise cinsten ve nevden münezzehtir, O'nun eşi ve benzeri yoktur.

63 Buna rağmen ey Muhammed, o Hıristiyanlar, yine de sana tabi olmazlar, Allah'ın bir olduğu, O'ndan başka ilah bulunmadığı esasından ibaret olan tevhid akidesini kabul etmezler, İsa hakkında ileri sürdükleri iddialarının doğruluğu hakkında lanetleşmeye de yanaşmazlarsa Allah, şüphesiz, dinde fesat çıkaranları ve fesatlarındaki gayenin ne olduğunu hakkıyla bilir, dünya ve ahirette onları cezasız bırakmaz.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا
وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ ۚ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾ يَا أَهْلَ
الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾ هَا أَنْتُمْ
هَٰؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
﴿٦٦﴾ مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ إِنَّ
أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا ۗ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

[64] (Ey Muhammed!) De ki: Ey kitap ehli! Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceğimiz, hiçbir şeyi O'na ortak koşmayacağımız, Allah dışında birbirimizi Rabler edinmeyeceğimiz hususunda bizimle sizin aranızda bir olan kelimeye (tevhid kelimesine) geliniz. Buna rağmen yine de yüz çevirirlerse, işte o zaman, "Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun." deyiniz.

[65] Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin münakaşa ediyorsunuz? Oysa Tevrat ve İncil ondan çok sonra indirilmişti. (Bu kadarını da) düşünemiyor musunuz?

[66] Haydi siz, bilginiz olan hususlarda münakaşa eden kimselersiniz; fakat bilginizin olmadığı hususlarda niçin münakaşa ediyorsunuz? Oysa Allah (her şeyi) bilir de siz bilemezsiniz.

[67] İbrahim ne bir Yahudi ve ne de bir Hıristiyan idi; fakat o, hakka yönelen bir Müslüman idi. Müşriklerden de hiç olmamıştı.

[68] İbrahim'e insanların en layığı, ona tabi olanlarla, şu peygamber ve iman edenlerdir. Allah, mü'minlerin velisidir.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde İsa hakkındaki gerçek kıssayı anlatıp, İsa'ya inandıklarını söyledikleri hâlde inançlarında aşırılığa giderek onu Rab ve ilah kılan Hıristiyanların hâlini beyan edip, Hazreti Peygamber'in, batıl inançlarında inat etmelerinden dolayı onları mubâhele için davetini, onların da bundan kaçışını zikrettikten ve İsa hakkındaki inançlarının yakin derecesine ulaşmadığını gösterdikten sonra, peygamberine, iman hususunda tabi olmaları gereken hakka onları davet etmesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

[64] (Ey Muhammed!) De ki: Ey kitap ehli! Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceğimiz, hiçbir şeyi O'na ortak koşmayacağımız, Allah dışında birbirimizi Rabler edinmeyeceğimiz hususunda bizimle sizin aranızda bir olan kelimeye (tevhid kelimesine) geliniz. Buna rağmen yine de yüz çevirirlerse, işte o zaman, "Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun." deyiniz.

64 İlk peygamber Âdem'den son peygamber Muhammed'e (sas.) kadar gönderilen, sayısını Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği yüzlerce peygamberin üzerinde ittifak edip birleştiği, bu peygamberlerden bazısına indirilen sahife ve kitabın, Tevrat'ın, İncil'in ve Kur'an'ın açıkladığı tek bir kelime yahut bu kelimeden murat tek bir söz veya cümle vardır ki işte bu kelime,

söz veya cümle, Allah'ın tek dini olan İslam'ın özünü, esasını yahut ruhunu teşkil eder. Bu söz, Allah'tan başkasına ibadet etmemek, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamak ve Allah'tan başkasını Rab edinmemektir. Allah'tan başkasına ibadet etmemek sözünde uluhiyetinde vahdaniyet manası vardır. Yani Allah'tan başka ilah yoktur; bu itibarla, biz yalnız Allah'a ibadet ederiz demektir. O'ndan başkasını ilah tanımak ve O'ndan başkasına ibadet etmek, uluhiyetinde O'na ortaklar bulup çıkarmaktır; bu ise şirktir; en büyük zulümdür.

Allah'tan başkasını Rab edinmemek sözünde ise rubûbiyetinde vahdaniyet manası vardır. Yani O'ndan başka Rab yoktur; yegâne mürebbi O'dur; emir ve nehiyleriyle insanı en yüksek ahlak mertebesine ulaştıran, helali helal, haramı haram kılan yalnız O'dur. Oysa Yahudiler ve Hıristiyanlar, Allah'ın hem ülûhiyetinde hem rubûbiyetinde O'na ortaklar kılmışlar ve en büyük zulmü işlemişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ, Tevbe suresinin 30-31. ayetlerinde bu gerçeği açıklayarak şöyle buyurmuştur: *"Yahudiler, Uzeyr, Allah'ın oğludur, demişler, Hıristiyanlar da Mesih, Allah'ın oğludur, demişlerdir. Bu, onların kendi ağızlarıyla geveledikleri sözleridir ki kendilerinden önceki kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları katletsin; nasıl da uyduruyorlar. Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem'in oğlu Mesih'i kendilerine Rab edinmişlerdir. Hâlbuki onlar da tek bir ilaha ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmamışlardı. Zira O'ndan başka ilah yoktur. O, onların şirk koştuklarından münezzehtir."*

Tayy kabilesinin ileri gelen reislerinden Adiyy ibn Hatim et-Tâ'î, kabilesinin bir elçisi olarak Hazreti Peygamber'e geldiği zaman, boynunda haç taşıyan bir Hıristiyan idi. Kendisi Hazreti Peygamber'e gelişini şöyle anlatmıştır: "Boynumda altından yapılmış bir haç olduğu hâlde Resulullah'a (sas.) geldim. Bana, "Ey Adiyy! Boynundaki şu putu çıkarıp atsan ya!" dedi. Onun, *"Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem'in oğlu Mesih'i kendilerine Rab edindiler."* (9/Tevbe, 31) ayetini okuduğunu işittim. Ona, "Onlar bunlara ibadet etmiyorlardı ki." dedim. Bana şu cevabı verdi: "Allah'ın helal kıldığını onlar haram kılıp haram kıldığını da helal kılmıyorlar mı idi?" Ben, "Evet." deyince, "İşte bu, onları Rab edinmek demektir." buyurdu.

Yahudiler ve Hıristiyanlar, Müslümanlar gibi tek bir ilaha ibadet etmek ve O'ndan başkasını Rab edinmemekle emrolundukları hâlde O'na ortaklar koşmuşlar ve O'ndan başkalarını kendilerine Rab edinmişlerdir. Yukarıdaki hadisten de anlaşıldığı gibi, onların hahamları ve rahipleri, Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını da haram kılmışlardır. Daha da feci olanı, Hıristiyan rahiplerin, günah sahiplerinin günahlarını bağışlamaları ve bu yolla kilise adına mal toplayıp dünyayı satın almalarıdır.

Ne Tevrat ne de İncil onlara elbette böyle bir yol göstermemişti. Musa ve İsa da onlara bunu emretmemişti. O hâlde peygamberlerinin dini, tevhid dini İslam'dan başka bir din olmayan Yahudi ve Hıristiyanların da bu dini din olarak benimsemiş olmaları gerekmez mi idi?

İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede Yahudi ve Hıristiyanlara din hususundaki mevkilerini bir daha hatırlatması ve onları yeniden tevhid dinine davet etmesi için peygamberini görevlendirmiş ve onlara şöyle demesini emretmiştir:

Ey Kitap ehli! Ben ve siz, çok iyi biliyor ve inanıyoruz ki bu âlem tek bir ilah tarafından yaratılmıştır. Onu yaratan ve belli bir nizam içinde onu idare eden bu tek ilahtır. Hoşnut olduğu ve hoşnut olmadığı amelleri tebliğ etmeleri ve öğretmeleri için bize peygamberler gönderen O'dur. O hâlde gelin, bütün bu peygamberlerin ittifak ettikleri esaslar üzerinde ittifak edelim. İsa'nın bizzat kendisinden, "Allah'ın oğlu" olduğuna dair bir sözün geldiğini kesinlikle bilmiyoruz. Eğer böyle bir söz kendisinden nakledilmişse, herhâlde bu sözün yine kendisi tarafından tef-

sir edilmiş olması lazımdır. O, bu sözüyle kendisinin ilah olduğunu ve kendisine ibadet edilmesi gerektiğini mi murat etmiştir; yoksa o sizi bir tek ilahın, yani Allah'ın ibadetine mi davet etmiştir? Hiç şüphe yoktur ki o sizi yalnız Allah'ın ibadetine davet etmiştir. "Allah'ın oğlu" gibi sözler, eğer İsa'dan sâdır olmuşsa, bu muhakkak mecazi manada kullanılmıştır ve o, bu sözle asla ilah olduğu iddiasında bulunmamıştır. O hâlde gelin, İsa'ya ve annesi Meryem'e ibadet etmekten vazgeçin. Hep birlikte yalnız Allah'a ibadet edelim; çünkü ibadet edilmeye layık Allah'tan başka ilah yoktur. Hiçbir şeyi O'na şerik koşmayalım. Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını da haram kılan bir takım düzenbazları, haham, rahip veya din adamı da olsalar, kendimize Rab edinmeyelim.

Ey Muhammed! Eğer onlar, senin bu davetine icabet etmezler, Allah'tan başkasına ibadet etmekte ısrar ederler ve kendi başlarına helal ve haram kılan hahamları, rahipleri ve din adamlarını Rab edinmekte direnirlerse, onlara şöyle deyin:

Biz, her şeyimizle Allah'a aitiz ve ihlas ile O'na boyun eğmişiz. O'ndan başkasına ibadet etmeyiz. O'ndan başkasına sığınmaz, O'ndan başkasından yardım dilemeyiz. O'nun helal kıldığından başkasını helal, haram kıldığından başkasını da haram kılmayız. Bu itibarla biz, halis Müslümanlarız; buna şahit olun!

[65] Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin münakaşa ediyorsunuz? Oysa Tevrat ve İncil ondan çok sonra indirilmişti. (Bu kadarını da) düşünemiyor musunuz?

[66] Haydi siz, bilginiz olan hususlarda münakaşa eden kimselersiniz; fakat bilginizin olmadığı hususlarda niçin münakaşa ediyorsunuz? Oysa Allah, (her şeyi) bilir de siz bilemezsiniz.

[67] İbrahim ne bir Yahudi ve ne de bir Hıristiyan idi; fakat o, hakka yönelen bir Müslüman idi. Müşriklerden de hiç olmamıştı.

[68] İbrahim'e insanların en layığı, ona tabi olanlarla, şu peygamber ve iman edenlerdir. Allah, mü'minlerin velisidir.

65 Taberî tarafından İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir haberden öğrendiğimize göre, Necran Hıristiyanları ile Yahudi din âlimleri Hazreti Peygamber'in huzurunda toplanmışlar ve İbrahim (as.) hakkında şiddetli bir münakaşaya girişmişlerdi. Yahudiler İbrahim'in Yahudi, Hıristiyanlar da Hıristiyan olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Yahudi ve Hıristiyanları ayıplayan ve onların, koyu bir taassup sebebiyle basit bir meseledeki düşüncesizliklerini ortaya koyan bu ayetleri indirmiş ve şöyle buyurmuştur:

Ey kitap ehli! İbrahim'in Yahudi yahut Hıristiyan olduğunu nasıl iddia edersiniz? Bütün peygamberlerin, Allah'ın tek olan dini üzere olduklarını, her birinin yalnız bu dini kavimlerine tebliğ ettiklerini ve insanları yalnız bu dine çağırdıklarını bilmiyor musunuz? İşte bu din, İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın, Yakup'un, Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in bir olan dinidir. Fakat siz, bu dini parça parça etmiş, kendi keyfinize göre değiştirip adına Yahudilik ve Hıristiyanlık demişsiniz. İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed (salat ve selam hepsinin üzerine olsun), Allah'ın birer peygamberi olduklarına ve hepsinin de dini bir olduğuna göre, eğer siz gerçekten peygamberlerinize ittiba etmiş olsaydınız, dininiz arasında hiçbir fark bulunmaz, birbirinizi de hak yol üzerinde olmamakla itham etmezdiniz. Oysa siz, her ikiniz de hak yolda değilsiniz. Böyle olduğu hâlde yolundan saptığınız İbrahim'in Yahudi yahut Hıristiyan olduğunu ileri sürüyorsunuz. Yahudiliği ve Hıristiyanlığı ayrı ayrı birer din olarak sizler icat edip ortaya çıkardığınıza göre, sizden asırlarca önce gelip geçmiş ve Allah'ın tek olan dini üzere olmuş bir peygamberin Yahudi yahut Hıristiyan olduğunu nasıl ileri sürersiniz? Bu kadar basit bir olayı nasıl olup da düşünemiyorsunuz?

66 Siz, bildiğiniz meselelerde münakaşa edip kendinize göre bir takım görüşler ileri sürebilirsiniz. Münakaşanız bildiğiniz meselelerde olmasına rağmen çok defa hataya düşmekten kendinizi kurtaramazsınız. Nitekim işte İsa, apaçık delillerle size peygamber olarak gönderildiği, kendinden önce gönderilen Musa'yı tasdik ettiği, kendinden sonra gönderilecek Muhammed'i (sas.) de müjdelediği hâlde onun hakkında da münakaşa etmiştiniz de kiminiz ifrata gidip onun ilah olduğunu ileri sürmüştünüz; kiminiz de tefrite düşüp onu inkâr etmiş, annesi hakkında da kötü iftiralarda bulunmuştunuz.

Yakından tanıdığınız kimse hakkında giriştiğiniz münakaşalarda siz bu derecede büyük hatalara düşerseniz, dini hakkında hiç de geniş bilgi verilmeyen İbrahim'i nasıl münakaşa konusu edip onun Yahudi yahut Hıristiyan olduğunu iddia edersiniz?

Siz, sizin için gayb olan şeyleri şüphesiz bilemezsiniz; bilmeniz de mümkün değildir. Bunları ancak Allah bilir. Bu itibarla bilmediğiniz şeyler hakkında münakaşa etmekten vazgeçin.

67 İbrahim, sizin iddia ettiğiniz gibi, ne bir Yahudi ve ne de bir Hıristiyan idi. Fakat o, Allah'tan başka ilah tanımayan, hiçbir şeyi O'na ortak koşmayan ve O'ndan başkasını kendine Rab edinmeyen halis bir Müslüman idi. Eğer siz de İbrahim'in dininde olmak ve onun dininden olmakla şeref duymak isteseydiniz, onun yolundan sapmaz, İsa'yı inkâr etmek veya onu, uluhiyetinde ve rubûbiyetinde Allah'a ortak koşmak yerine, Allah'ın bir kulu ve Resulü olarak ona uyar, sonra da onun, geleceğini size önceden haber verdiği İbrahim dininin son peygamberi Muhammed'e (sas.) sımsıkı sarılır, onun yolundan bir karış da olsa ayrılıp sapmazdınız; zira o, İbrahim'in dininden azıcık da olsa sapmamıştı.

O hâlde ey Yahudiler! Siz İsa'yı inkâr ve dünyanın en mübarek kadını olan Meryem'e zina isnat edip İsa'yı onun gayr-i meşru çocuğu olarak ilan etmişken ve onu teyit ve tasdik etmek üzere gönderilen Muhammed'i (sas.) tanımamışken ve siz ey Hıristiyanlar, siz de İsa'yı ve anası Meryem'i ilah mertebesine yükseltip onlara ibadet edip dururken ve Yahudiler gibi, İbrahim'in dininden hiç sapmamış olan Muhammed'i (sas.) tanımazken, şimdi onun kendi dininizden olduğunu nasıl iddia edersiniz? Siz, küfrünüzle ve şirkinizle en büyük zulmü işlemişken, hak yoldan ayrılmamış ve hele müşriklerden hiç olmamış İbrahim'in sizden olması mümkün müdür?

68 Hayır! İbrahim sizden olmadığı gibi, sizin de İbrahim'e layık olmanız mümkün değildir. Ne İbrahim sizin dininizden idi; ne de siz İbrahim'in milletinden. İbrahim nerede siz nerede! İbrahim'e layık olanlar, onun yaşadığı sırada ve ondan sonra ona tabi olup yolundan hiç sapmayanlarla, işte şu anda Allah'ın ayetlerini size tebliğ ederek sizi İbrahim'in yoluna bir defa daha davet eden şu son peygamber ve ona iman edenlerdir. İbrahim'e layık olanlar, kısaca, tevhid ehlinden olanlardır. Allah'tan başka ilah tanımayan, hiçbir şeyi O'na ortak koşmayan, hahamlarını ve rahiplerini Rab edinmeyenlerdir. Bunlar, İbrahim dininin gerçek yardımcılarıdır. Bu sebeple Allah da onların velisi olup her yerde ve her zaman onların yanında ve yardımındadır. Şüphesiz bu, hak yolda olanların, Rableri katından dünyada kendilerine ulaşacak en büyük mükâfatlarıdır. Ahiretteki mükâfatlarının ise hududu yoktur.

وَدَّتْ طَّآئِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ ۚ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾ يَآ اَهْلَ
الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾ يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ
وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾ وَقَالَتْ طَّآئِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذِٓى اُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُٓوا اٰخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَا تُؤْمِنُٓوا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ ۗ قُلْ اِنَّ الْهُدٰى
هُدَى اللّٰهِ ۙ اَنْ يُؤْتٰٓى اَحَدٌ مِثْلَ مَآ اُوتِيتُمْ اَوْ يُحَآجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ ۗ قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ ۚ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ ۗ
وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَآءُ ۗ وَاللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

69 Kitap ehlinden bir grup, sizi (hak yoldan) saptırmak istemektedir; oysa onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar da bunun farkına varmazlar.

70 Ey kitap ehli! (Gerçeği) görüp durduğunuz hâlde Allah'ın ayetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?

71 Ey kitap ehli! Niçin gerçeği batıl ile karıştırıyor ve bile bile Hakkı gizliyorsunuz?

72 Kitap ehlinden bir grup demektedir ki: "İman edenlere indirilene (Kur'an'a) günün evvelinde iman, sonunda da onu inkâr edin ki Müslümanlar da belki (dinlerinden) dönerler."

73 "Dininize tabi olanlardan başkasına inanmayın." (Ey Muhammed!) De ki: "Doğru yol, Allah'ın yoludur." Yine demektedirler ki: "Size verilenin (kitabın) benzerinin başka birine de verildiğine yahut Rabbiniz katında size karşı delil getireceklerine de (inanmayın)." (Ey Muhammed!) De ki: "Üstünlük, şüphesiz, Allah'ın elindedir; onu dilediğine verir. Allah, ihsanı bol, her şeyi hakkıyla bilendir."

74 O, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, son derece büyük lütuf sahibidir.

Allah Teâlâ, daha önceki ayet-i kerimelerde kendilerine hak gelmiş olmasına rağmen, ehl-i kitabın, hiçbir delil ve burhana istinat etmeden bu haktan küfürle yüz çevirdiklerini, sonra, İbrahim'in ve İbrahim'den sonra gelen peygamberlerin dini olan İslam'a yeniden davet olunsalar bile onlarda bu daveti işitecek kulak ve içine sindirecek kalp bulunmadığını bütün açıklığıyla gözler önüne serdikten sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde onların, kalplerine nüfuz etmiş ve sökülüp atılması mümkün olmayan başka bir kötülük örneğini, yine aynı açıklıkla ibret alacakların önüne koymuştur. Bu da Müslümanları hak yoldan saptırabilmek için içlerinde besledikleri aşırı derecedeki hırs idi. Bu hırs sebebiyle, mü'minlerin kalplerine şüphe sokabilmek için başvurmadık hiçbir çare bırakmıyorlar, ellerine geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışıyorlardı.

Hazreti Peygamber'in önce müşrikleri, sonra da ehl-i kitaptan olan Yahudi ve Hıristiyanları İslam'a davet etmesi, her üç grup tarafından da şiddetli bir tepki ile karşılanmıştı. Gerek Yahudiler ve gerekse Hıristiyanlar, İslam'a davet edilmelerini, kendi inanç ve itikatlarına yöneltilmiş bir yıkma gayesi görüyorlar ve onlar da İslam'a karşı aynı gaye ile yöneliyorlardı. Müşrikler ise atalarından kendilerine intikal eden örf ve âdetlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları için, bunları

terk etmeye hiç yanaşmıyorlardı. Nitekim Zuhruf suresinin 22-24. ayetlerinde müşriklerin bu hâlleri anlatılarak şöyle denilmiştir: *"Bir de şöyle demişlerdir: Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk; şimdi onların izleri üzere gitmekteyiz. Senden önce de (ey Muhammed) biz bir ülkeye herhangi bir uyarıcı gönderdiğimizde oranın varlıklıları da hemen, 'Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk; şimdi biz de onların izine uyuyoruz." derlerdi. Uyarıcı da onlara, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş olsam da mı?' der, onlar da, 'Biz, sizinle gönderilen dini tanımıyoruz ki' derlerdi"*

Kısacası, gerek müşrikler ve gerekse Yahudiler ve Hıristiyanlar, Hazreti Peygamber'in kendilerini hak yola davet etmesini hazmedemedikleri gibi, mü'minleri de kendi sapık yollarına çekmek için her fırsatı değerlendiriyorlardı. Nitekim müfessirlerin ifadelerine göre, ehl-i kitabın, mü'minleri haktan saptırmak istemeleriyle ilgili ayet-i kerime, Muâz ibn Cebel, Huzeyfe ibnu'l-Yemân ve Ammâr ibn Yâsir'in, Benû'n-Nadir, Kurayza ve Benû Kaynuka Yahudileri tarafından Yahudi dinine davet edilmeleri üzerine nazil olmuştur. Bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[69] Kitap ehlinden bir grup sizi (hak yoldan) saptırmak istemektedir; oysa onlar, kendilerinden başkasını saptırmazlar da bunun farkına varmazlar.

69 Kitap ehlinin, bazı sahabileri kendi dinlerine davet etseler de etmeseler de mü'minleri imandan saptırmak için büyük bir hırs içinde oldukları kesindir. Hatta onlar için, mü'minlerin Yahudi veya Hıristiyan olmaları bile büyük bir önem taşımıyordu. Onlar için önemli olan, her ne şekilde olursa olsun, onların kalplerine, imanlarını sarsabilecek bir takım şüpheler sokabilmek ve kökleşmiş olan imanın kalplerden sökülüp atılmasını sağlamaktı. İşte bütün oyunları ve bütün sahtekârlıkları bunun içindi. Hâlbuki işleri, başkalarını yoldan çıkarmak için daima oyun olan kimselerin, bizzat kendilerinin doğru yolda kalmaları mümkün değildir. Çünkü zihinlerini meşgul eden kötülük ve o kötülüğün kendilerini istedikleri neticeye ulaştırmaması hâlinde denemeye koyacakları onun başka bir şekli, onları içinden çıkamayacakları öyle bir kötülükler uçurumuna sürükler ki kendileri bile bunun farkına varamazlar. Hâlbuki ellerinde apaçık deliller varken onların böyle mi davranmaları gerekirdi? Tevrat Yahudilere, İncil Hıristiyanlara kendilerini teyit edecek bir peygamberin gönderileceğini müjdelememiş mi idi?

[70] Ey kitap ehli! (Gerçeği) görüp durduğunuz hâlde Allah'ın ayetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?

[71] Ey kitap ehli! Niçin gerçeği batıl ile karıştırıyor ve bile bile onu gizliyorsunuz?

70 Gerek Yahudiler ve gerekse Hıristiyanlar, kendilerine gönderilen kitapları teyit edecek bir kitabın Allah katından geleceğini ve bir de peygamber gönderileceğini çok iyi biliyorlardı. Bakara suresinin 89. ayetinde de işaret edildiği gibi, müşriklere karşı kendilerine yardım edecek bir kitabın gelmesini bekleyip durmaları da bu bilginin tabii bir neticesi idi. Bu bakımdan hem Yahudiler, hem de Hıristiyanlar için Hazreti Peygamber'in peygamberlik delilleri hiç de meçhul değildi. Böyle olmasına rağmen, peygamberlik delillerine sahip olduğunu açıkça görüp bildikleri Hazreti Peygamber'in davetine icabet etmiyorlar, en azından kendi kitaplarının emrine tabi olmuyor, onunla amel etmiyorlardı. İşte bu yüzdendir ki Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede onlara hitap ederken, bir taraftan onların Allah'ın ayetlerini nasıl inkâr ettiklerini açık ve kesin bir beyanla ortaya koymuş, bir taraftan da, "Niçin inkâr ediyorsunuz?" sorusu ile gerçeği inkâr etmelerinin akıbetini kendilerine hatırlatacak en büyük ihtarı yapmıştır.

71 Fakat kitap ehli, sadece bilip durdukla-

rı Allah'ın ayetlerini inkâr etmekle yetinmiyor, yalnız Allah'a ibadet etmek, sadece iyi ve hayırlı amelleri işlemek ve İsmailoğullarından geleceği müjdelenen peygambere uymak gibi Allah katından indirilen kitapların yazdığı ve peygamberlerin haber verdiği bir takım gerçekleri de hahamlarının ve rahiplerinin batıl olarak ileri sürdükleri görüş ve tevillerle karıştırıyorlardı. Böylece Allah'ın, kitapları ve peygamberleri vasıtasıyla bildirdiği hak, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının görüş ve tevilleri altında gizli kalıyor, hiç kimsenin bu haktan haberi olmuyordu.

Bazı müfessirler, ayet-i kerimenin son ibaresindeki, *"Bile bile hakkı niçin gizliyorsunuz?"* hitabını, özellikle Tevrat ve İncil'deki Hazreti Peygamber'in geleceğiyle ilgili haberlere tahsis ederlerse de bunun, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının yaptıkları bütün tahrifatı şamil olduğuna şüphe yoktur. Zira onların Allah'ın bir tek olan dininden saptıran ve bu dini Yahudilik ve Hıristiyanlık adı altında parça parça eden şey, haham ve rahiplerin, Allah'ın ayetlerini kendi heva ve hevesleri istikametinde tevil ederek hakkı batıl ile karıştırıp gizlemelerinden başkası değildir. Bu davranışları içinde elbette hasetlerinin sebep olduğu, geleceği müjdelenen Hazreti Peygamber ile ilgili haberlerin gizlenmesi de vardır.

Fakat kitap ehlinin hakkı batılla karıştırıp onu gizledikten sonra başvurdukları en büyük kötülüklerden biri de bir evvelki ayette de işaret edildiği gibi, mü'minleri de hak yoldan saptırmak istemeleridir.

[72] Kitap ehlinden bir grup demektedirler ki: "İman edenlere indirilene (Kur'an'a) günün evvelinde iman, sonunda da onu inkâr edin ki Müslümanlar da belki (dinlerinden) dönerler."

[73] "Dininize tabi olanlardan başkasına inanmayın." (Ey Muhammed!) De ki: "Doğru yol, Allah'ın yoludur." Yine demektedirler ki: "Size verilenin (kitabın) benzerinin başka birine de verildiğine yahut Rabbiniz katında size karşı delil getireceklerine de (inanmayın)." (Ey Muhammed!) De ki: "Üstünlük, şüphesiz Allah'ın elindedir; onu dilediğine verir. Allah, ihsanı bol, her şeyi hakkıyla bilendir."

[74] O, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, son derece büyük lütuf sahibidir.

72 Müfessirlerin birbirine yakın ibarelerle rivayet ettikleri haberlerden öğrenildiğine göre, Yahudilerden Abdullah ibnu's-Sayf, Adiyy ibn Zeyd ve el-Hâris ibn Avf birbirlerine, "Gelin, Muhammed ve ashabına indirilene günün sabahında iman edelim; sonra da akşam onu inkâr edip Müslümanların zihinlerini karıştıralım; belki onlar da bizim yaptığımızı yaparlar da dinlerinden dönerler." demişler, Allah Teâlâ da bu ayet-i kerimeleri indirmiştir.

Taberî tarafından nakledilen başka bir habere göre de bir grup Yahudi din adamı, birbirlerine şöyle demişlerdir: "Günün ilk saatlerinde Muhammed'in dinine girin ve şöyle deyin: Biz şehadet ederiz ki Muhammed haktır ve doğruyu söylüyor. Günün sonu olunca da inkâr edin ve deyin ki: Biz, kendi âlimlerimize ve din adamlarımıza başvurduk ve onlara sorduk. Bize Muhammed'in yalancı olduğunu söylediler. Bu itibarla siz, doğru bir yol üzerinde değilsiniz. Biz de kendi dinimize döndük. Bizim dinimiz sizin dininizden daha iyi. Siz böyle deyince, Müslümanlar da muhtemelen şöyle derler: Bunlar sabahleyin bizimle beraberdiler; şimdi ne oldu ki?" Bunun üzerine de Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeleri indirmiştir.

Yahudilerin, Müslümanları İslam'dan uzaklaştırmak için başvurdukları bu oyun, insan tabiatına uygun düşen bir kaideye istinat eder. Zira insan, hak olduğunu bildiği bir şeyden dönmediği gibi, hak olan şeyin başlıca özelliği de hak olduğu bilindiği sürece, kendisinden dönülmemektir. Nitekim bu gerçek, Bizans İmparatoru

Herakliyüs tarafından da biliniyordu ki Hazreti Peygamber, ona İslam'a davet mektubunu gönderdiği zaman, Hazreti Peygamber hakkında bilgi sahibi olmak için Ebû Süfyân ibn Harb'e yönelttiği sorulardan biri şöyle idi: "Bir kimse, onun dinine girdikten sonra, tekrar ondan dönüyor mu?" Ebû Süfyân'ın bu soruya verdiği cevap "Hayır" olmuştu. Bizans hükümdarı Herakliyüs ile Ebû Süfyân arasındaki bu muhavere, Buhârî (*Sahîh*, IV. 3) tarafından bütün detayı ile nakledilmiştir.

Yahudiler, günün sabahında İslam'a girip akşamında ondan dönmekle, Müslümanlar üzerinde, "Eğer İslam'ın batıl bir din olmadığını görmüş olsalardı ondan dönmezlerdi." kanaatini uyandırmak istiyorlardı. Böyle bir kanaatin, kalplerinde imanın yerleşmiş ve kökleşmiş olduğu sahabilerde belirmesi elbette düşünülemezdi. Fakat bu, İslam'ı putperestlikten üstün görüp Müslüman olan, ancak iman henüz kalplerine nüfuz etmemiş bulunan ve müellefe-i kulûb denilen zayıf yaratılışlı bazı kimseler üzerinde menfi tesir icra etmekten de uzak değildi. Hâl böyle olunca, Allah Teâlâ'nın, Yahudilerin oyunlarına karşı peygamberini uyarması ve zayıf mü'minlerin bu oyuna gelmemeleri için onu bundan haberdar etmesinden daha tabii bir şey olamaz. Bu sebeplerdir ki yukarıdaki ayet-i kerime, Yahudilerin Müslümanlara karşı kendi aralarında sır olarak kararlaştırdıkları bir oyunu Hazreti Peygamber'e haber vermiş olması dolayısıyla, ona verilen mucizelerden biridir.

73 Yahudiler bir taraftan mü'minleri imanlarından saptırıp İslam'dan uzaklaştırmak için birbirlerine, sabah Kur'an'a iman edip akşam dönmelerini tavsiye ederken, bir taraftan da peygamberliğin yalnız kendi kavimlerine has bir mazhariyet olduğu görüşünden hareketle, yine kendilerinden başka hiç kimseye inanmamalarını telkin ediyorlardı. Aslında doğru olan ve uyulması gereken yol, Allah'ın yolu idi. Yahudilerin, peygamberliğin yalnız kendilerine ait olduğuna ve kendilerinin de Allah'ın has kavmi olduklarına iyice inanmış olmaları, buna rağmen Araplar arasından kendilerinden olmayan bir peygamberin çıkması ve bir de ona kitap indirilmesi, haset damarlarının iyice kabarmasına yol açmış, Müslümanları da bu yüzden doğru yoldan saptırma gayretlerine girişmişlerdi. Birbirlerine, "Müslümanlara karşı Müslüman olmuş gibi görünün; sonra da onların anlayacakları şekilde İslam'dan dönün ki onların içlerine de İslam hakkında bir şüphe düşsün." diyorlardı. Yine diyorlardı ki: "Sakın kendi dininizden olmayanlara inanmayın ve onları tasdik etmeyin. Hele size verilen kitap gibi başka bir kitabın Müslümanlara da verilmiş olabileceğini yahut size gönderilen peygamber gibi, Müslümanlara da bir peygamberin gönderilmiş olabileceğini sakın itirafa kalkışmayın ve bunu özellikle Müslümanların yanında söylemeyin. Aksi hâlde Rabbinizin yanında bunu size karşı delil olarak kullanırlar ve size galip gelirler."

Oysa bu Yahudiler düşünmüyorlardı ki peygamberlik, Allah'ın bir lütfudur ve bunu kullarından isteyene değil, O, istediğine verir. O, şüphesiz, bu peygamberliğe müstahak olanları hakkıyla bilir ve hudutsuz ihsanıyla bunu onlara verir.

74 Binaenaleyh O'nun rahmeti ve hudutsuz ihsanı, sadece kendi dilemesine bağlıdır ve sadece dilediklerine ihsan eder. Hiçbir şey ve hiç kimse, O'nun dilemesini zorlayıp değiştiremez; onu yönlendiremez. O, hudutsuz lütuf ve ihsan sahibidir.

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ
اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَآئِمًا ۗ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِى الْاُمِّيّٖنَ سَبِيلٌ ۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ
وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا اُولٰٓئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٧٧﴾

[75] Kitap ehlinden öyle kimseler vardır ki, onlara tonlarca mal emanet etsen, onu sana aynen geri verirler. Yine onlardan öyle kimseler de vardır ki onlara da bir dinar emanet etsen, başlarında dikilip durmadıkça, onu sana geri vermezler. Bu, onların, "Ümmilerin (Arap) (malını yemek) hususunda üzerimize düşen bir sorumluluk yoktur." demelerindendir. Böylece onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.

[76] Hayır, (sorumluluk vardır). Her kim ahdini yerine getirir ve (Allah'tan) sakınırsa, Allah da şüphesiz, sakınanları sever.

[77] Allah'a olan ahitlerini ve yeminlerini az bir ücret mukabili satanlar, işte böyleleri için ahirette hiçbir nasip yoktur. Kıyâmet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne yüzlerine bakacak ve ne de onları temize çıkaracaktır. Onlar için şiddetli bir azap vardır.

Emanete hıyanet. İşte ehl-i kitabın başka bir hâli ve başka bir özelliği. Allah Teâlâ, onların dindeki hainliklerini ve yeni dine girmiş Müslümanları dinden döndürmek için her fırsatta başvurdukları çirkin oyunları açıkladıktan sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde onların başka bir hâline işaret ederek emanetlere nasıl hıyanet ettiklerini, batıl yollarla ve özellikle kendi kitaplarındaki bazı ibareleri tevil ve tahrif ederek halkın malını nasıl yediklerini gözler önüne sermiştir. Onlara göre herhangi bir Yahudinin malını yemek helal değildir; fakat Yahudi olmayan ve bilhassa Müslüman bir ümmi Arabın malını yemekte üzerlerine düşen hiçbir sorumluluk yoktur. Onların bu iddiaları, Allah'a karşı ileri sürdükleri iftiradan başka bir şey değildir. Bu yaptıklarının cezasını, dünya ve ahirette, şüphesiz en ağır bir şekilde çekeceklerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[75] Kitap ehlinden öyle kimseler vardır ki onlara tonlarca mal emanet etsen, onu sana aynen geri verirler. Yine onlardan öyle kimseler de vardır ki onlara da bir dinar emanet etsen, başlarında dikilip durmadıkça, onu sana geri vermezler. Bu, onların, "Ümmilerin (Arap) (malını yemek) hususunda üzerimize düşen bir sorumluluk yoktur." demelerindendir. Böylece onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.

[76] Hayır, (sorumluluk vardır). Her kim ahdini yerine getirir ve (Allah'tan) sakınırsa, Allah da şüphesiz, sakınanları sever.

[77] Allah'a olan ahitlerini ve yeminlerini az bir ücret mukabili satanlar, işte böyleleri için ahirette hiçbir nasip yoktur. Kıyâmet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne yüzlerine bakacak ve ne de onları temize çıkaracaktır. Onlar için şiddetli bir azap vardır.

75 Ehl-i kitap içerisinde Müslümanları dinlerinden döndürmek için her çeşit hileye başvuran ve onlara her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmeyen kimseler bulunduğu gibi, onların mallarını yemeyi helal sayan ve kitaplarının bunu kendilerine menetmediğini iddia eden kimseler de vardı. Bunların yanında kendilerine tonlarca mal emanet edildiğinde bunu sahiplerine aynen iade edecek olanlar da yok değildi. Fakat büyük çoğunluğu, bir dinar bile emanet edilse, bunu, başlarında dikilip durmadıkça sahibine geri verecek cinsten insanlar değillerdi.

Ayet-i kerimede sözü edilen bu batakçılar, özellikle Yahudilerdi. Nitekim Taberî'nin naklettiği bir haberden öğrenildiğine göre, cahiliye devrinde sonradan Müslüman olan bazı Araplar, Yahudilere mal satmış, fakat parasını alamamışlardı. Müslüman olduktan sonra da paralarını isteyince, Yahudiler, "Sizin bizde bir emanetiniz yok; bizim de size ödeyecek borcumuz. Çünkü siz, üzerinde bulunduğunuz dininizi terk ettiniz." demişler, onların Müslüman olmalarını, borçlarının üstüne yatmaları için sebep saymışlar, ayrıca, kitaplarının da buna hükmettiğini ileri sürmüşlerdir. İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede onları bu gibi hâlleri yüzünden yalanlamış ve onların, Allah'a karşı bile bile yalan söylediklerini haber vermiştir.

Aslında Yahudilerin bu yaptıkları, hep aynı hayal mahsulü gururdan kaynaklanıyordu: Kendilerinin daima Allah'ın has kulları olduklarını zannederek her türlü kötülüğü mubah saymak ve kendilerinden olmayanları küçük görerek mallarından kendilerine geçmiş bir hak varsa, bunda sorumluluk duymayıp onun da kendilerine ait olduğu iddiasında bulunmak. Fakat daha kötüsü, bu yaptıklarını da hahamlarının veya din adamlarının tevil ve tahrif ederek keyiflerine göre manalandırdıkları kitaplarının kılıfına uydurmak ve bile bile Allah'a karşı yalan söylemek.

Onların, Allah katından gelmiş kitaplarını tevil ve tahrif ederek Allah'a karşı yalan söylediklerini bilmemeleri elbette mümkün değildi. Zira Tevrat'ta, ümmi Araplara hainlik etmelerini ve mallarını haksız yere yemelerini mubah kılan hiçbir ayet yoktu ve kendileri de böyle bir ayetin bulunmadığını çok iyi biliyorlardı. Fakat Yahudiler, kitaptan uzaklaşıp da hahamlarını veya din adamlarını kendilerine Rab, onların sözlerini de din edinince, ulaştıkları netice de bu olmuş ve Allah'a karşı her çeşit yalanı söylemeyi dinlerinin bir gereği saymışlardır.

76 Fakat hayır! Allah'ın bu ezelî ve ebedî düşmanları, her zaman olduğu gibi, yine Allah'a karşı yalan söylemektedirler. Kendilerine ait olmayan her malda üzerlerine düşen bir sorumluluk vardır. İki kişi arasında bir sözleşme ve anlaşma varsa, her ikisinin de bu sözleşmede bir sorumluluğu vardır ve her ikisi de bu sözleşmeye uymak zorundadır. Mal alışverişine dayalı akitler, emanetler ve alışverişten doğan borçlar da böyledir. Kim birisine bir şey emanet ederse yahut kim birisine ödünç mal verir veya belirli bir sürede ücreti ödenmek üzere bir mal satarsa, kendisine emanet olunan emaneti, ödünç alan aldığını, mal alan da malın ücretini ödemek zorundadır. Kısacası, ahde vefa göstermek şarttır. Bu, hem insan olarak yaratılmanın, hem de Allah'ın dinine tabi olmanın gereğidir. Ne var ki Yahudiler, ahde vefayı üzerlerine vacip bir görev saymamışlar veya kendilerinden olana karşı bu görevi yerine getirseler bile Yahudi olmayana karşı vefanın gerekliliğini kabul etmemişlerdir.

Ahd, iki kısımdır. Birincisi, akit ve emanetlerde olduğu gibi, kişiler arasındaki ahitlerdir. İkincisi ise kulun Allah'a olan ahdidir ki Rabbine inanan bir kimsenin O'nun dinine tabi olması ve peygamberi vasıtasıyla vazettiği ahkâma göre amel etmesidir. Yahudiler bu iki ahitten hiçbirine vefa göstermemişler veya ahitlerini yerine getirmemişlerdir. Eğer Allah'ın ahdine vefa gösterselerdi, peygamberleri Musa'ya (as.) indirilen Tevrat'ın emir ve tavsiyelerine uyarak İslam'ın son peygamberine iman ederler ve onunla birlikte indirilen hidayet rehberi Kur'an'a da tabi olurlardı. Fakat açıkça görülmektedir ki Yahudiler, hem Hazreti Peygamber'e düşman olmakla Allah'ın ahdine, hem de insanla-

rın mallarını haksız yolla yemek ve emanete hıyanet etmekle onların ahdine vefa göstermemişlerdir. Oysa ahde vefa, insanı Rabbine yaklaştıran ve O'nun dünya ve ahirette sevgisini ve rahmetini kazanmasına vesile olan bir haslettir. Kim ahdini yerine getirir ve Allah'tan sakınırsa, Allah da onu sever ve rahmetini üzerinden eksik etmez.

77 Buna rağmen kim de doğruluğu, ahitlere ve akitlere bağlı kalmayı, emanetleri ehline vermeyi, Allah'a ibadet etmeyi ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamayı, bütün işlerde O'ndan sakınmayı elden bırakmayarak, "O'na mutlaka iman edecek ve yardımımızı esirgemeyeceğiz." diye yemin ederek Allah'a verdiği sözü, az bir ücret mukabili satar ve bu sözden vazgeçerse, işte bu gibilerin, ahirette elde edebilecekleri hiçbir cennet nimeti yoktur. Allah onlara buğz eder; kıyamet günü, ne onların yüzlerine bakar, ne de onları temize çıkarır. Kısacası onlar, Allah'ın hudutsuz rahmetinden zerre kadar da olsa istifade edemezler. Onlar için sadece şiddetli bir azap vardır.

Buhârî (*Sahîh,* V. 166) ve Müslim'in (*Sahîh,* I. 122-123) rivayetine göre, el-Eş'as ibn Kays şöyle anlatır: Benimle bir Yahudi arasında bir yer meselesi vardı ve bu Yahudi benim hakkımı inkâr ediyordu. Onu Resulullah'a (sas.) götürdüm. Bana, "Elinde delil var mı?" diye sordu. Ben, "Yok" dedim. Yahudiye de "Yemin et." deyince, ben "Yâ Resulallah! Bu takdirde o yemin eder, benim malım da gider." dedim. İşte bundan sonradır ki *"Allah'a olan ahitlerini ve yeminlerini az bir ücret mukabili satanlar..."* ayeti nazil oldu.

Bir anlaşmadan dönen kimse, şüphesiz o anlaşmaya karşılık ondan kat kat üstün bir menfaat elde eder ve o menfaati de döndüğü anlaşmaya bedel kılar. Bu bakımdan büyük işlerde daima büyük bedeller döner. Ancak Allah'a karşı yeminle teyit edilmiş bir ahitten dönülmesi hâlinde bunun bedelinin ne kadar düşük ve kıymetsiz kalacağını tahmin etmek güç değildir. Bu sebepledir ki ayet-i kerimede, *"Allah'a olan ahitlerini ve yeminlerini az bir ücret mukabili satanlar..."* denilmiştir. Bu ücret insan gözünde ne derece yüksek görünürse görünsün, Allah'ın ahdi karşısında çok düşük kalır ve insan, Allah'ın ahdini böyle bir ücretle değiştirecek olursa hüsrana uğrar, zararlı çıkar.

Ahde vefasızlık ve emanete hıyanet, insanlar arasında güven duygusunun yok olmasına ve toplum düzeninin bozulmasına sebep olduğu için, Allah Teâlâ tarafından şiddetle kötülenmiştir. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'de büyük günahlardan sayılan zina, içki, kumar ve anaya, babaya itaat etmemek gibi kötülükler, ahde vefasızlık ve emanete hıyanet kadar kötülenmemiştir. Çünkü ahde vefasızlığın ve emanete hıyanetin kötülüğü diğerlerinden çok daha büyüktür. Bu sebepledir ki Hazreti Peygamber bir hadisinde, "Emaneti olmayan kimsenin imanı, ahdi olmayan kimsenin de dini yoktur." buyurmuştur.

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُۥنَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَٰبِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَٰبِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَٰبِ ۚ
وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ ۖ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

[78] Yine kitap ehlinden öyle kimseler vardır ki söylediklerini kitaptan sanasınız diye, dillerini kitaba benzettikleri söz ile eğip bükerler; fakat (o söyledikleri) kitaptan değildir. Onun, Allah katından olduğunu söylerler; Hâlbuki o, Allah katından değildir. Böylece onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimede de ehl-i kitap içindeki üçüncü bir gruptan söz etmiş ve bunları da diğerleri gibi yaptıkları akıl ve izan dışı davranışlarıyla tanıtmıştır. Bunlar, Medine civarında yaşayan bazı Yahudi âlimleridir ki Allah Teâlâ'ya söylemediği birtakım sözleri isnat edip iftirada bulunuyorlar ve dinde hıyanetin bir başka çeşidini işliyorlardı.

İbn Abbâs'tan rivayet olunduğuna göre, başlarında Hazreti Peygamber'in en azılı düşmanlarından olan ve ona kötülük yapmak için her fırsatı değerlendirmeye çalışan Ka'b ibnu'l-Eşref'in bulunduğu bu Yahudiler, Tevrat'ı değiştirmişler ve bir kitap yazarak Hazreti Peygamber'in sıfatlarını bu kitapta tebdil ve tağyir etmişlerdir. Daha sonra bu kitabı, kendi ellerinde bulunan kitapla karıştırarak ve dillerini de eğip bükerek okumaya başlamışlardır. Böylece Yahudiler, aslında Tevrat'tan olmayan bir takım yabancı sözleri, sanki Tevrat metni gibi okuyorlar, halkta da bu sözlerin Tevrat'tan olduğu vehmini uyandırıyorlardı.

Yahudilerin Tevrat'tan olmasa bile bir takım sözleri Tevrat'tanmış gibi ve dillerini de eğip bükerek okumalarına Nisâ suresinin 46. ayetinde de işaret edilmiş ve şöyle denilmiştir: *"Yahudi olanlar (Allah'ın kitabındaki) kelimeleri yerlerinden kaldırıp değiştiriyorlar ve dillerini eğip bükerek, dine de saldırarak, "İşittik, isyan ettik; işit işitemez olası." ve "râinâ" diyorlar. Hâlbuki onlar, "İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize de bak.' deselerdi, bu, kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, küfürleri dolayısıyla onları lanetlemiştir. Çok azı dışında (onların çoğu) iman etmezler."*

İşte Allah Teâlâ, bu tıynetteki Yahudilerden haber vererek şöyle buyurmuştur:

[78] Yine kitap ehlinden öyle kimseler vardır ki söylediklerini kitaptan sanasınız diye, dillerini, kitaba benzettikleri söz ile eğip bükerler; fakat (o söyledikleri) kitaptan değildir. Onun, Allah katından olduğunu söylerler; Hâlbuki o, Allah katından değildir. Böylece onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.

78 Müslümanların kalplerine şüphe sokarak onları haktan uzaklaştırmak için günün sabahında iman edip akşamı imandan dönen Yahudiler, ehl-i kitabın bir grubunu teşkil ediyordu. Bunların yanında yer alan bir başka grup, emanete hıyanet eden ve Müslümanların malını haksız yere yemekte hiçbir sorumluluk bulunmadığını ileri süren kimselerdi. Yukarıdaki ayet-i kerimede ise Yahudilerin üçüncü grubu tanıtılmıştır ki bunlar, Allah'ın kitabını tahrif eden, kitaptan olmayan sözleri, dillerini eğip bükerek okuyan ve böylece onlara Allah'ın sözü imiş gibi hava veren sahtekârlardır.

Aslında Yahudilerin Hazreti Peygamber'e ve Müslümanlara karşı içlerini dolduran kıskançlıkla bu kıskançlığın sebep olduğu kin ve düşmanlık, onları, daima söyledikleri sözleri bile tahrif ederek söyleyen bir kavim hâline getirmiştir. Siyer ve hadis kitapları, bu tahrifatın çeşitli örnekleriyle doludur. Buhârî (*Sahîh*, VII. 133, 165) ve Müslim'in (*Sahîh*, IV. 1706) Hazreti Âişe'den naklettikleri bir hadisten öğrendiğimize göre, Yahudiler, Hazreti Peygamber'e selam verdikleri zaman *es-selâmü aleyküm* demek yerine, kasıtlı olarak *es-selâm* kelimesindeki *lâm* harfini ağızlarında geveleyip yok ederler ve *es-Sâmu aleyküm* derlerdi. *es-Sâmu* demekle ona ölüm temenni etmiş olurlar, Hazreti Peygamber de *ve aleyküm* diyerek onlara bu temennilerini iade ederdi.

Daha önce işaret ettiğimiz Nisâ suresinin 46. ayetinde açıklanan hususlar da Tevrat'tan olmayan bir takım sözlerin, kitaba benzetmek için dillerin eğilip bükülmek suretiyle nasıl okunduğunu gösteren başka bir örneği teşkil eder. Bu Yahudiler, *"İşittik ve itaat ettik; dinle bize de bak."* sözlerin tahrif etmişler ve *"İşittik, isyan ettik; işit işitemez olası."*; *"Bizi de dinle; bak."* yerine *"Sözü dinlenmeyecek adam."* manasında *râinâ* demişlerdir.

Yahudiler, Müslümanlara, yalana dayanan her neyi isnat etmişler ve her ne iftirada bulunmuş-

larsa, bunun, Allah katından olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki bunlar, Allah katından değildi ve Yahudiler, bile bile Allah'a yalan isnat ediyorlardı. Fakat onlar, sadece Allah'a yalan iftirada bulunmamışlar, bu iftiralarını peygamberleri hakkında da sürdürmüşlerdir. Bu konuda da Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُّؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتٰبَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُوْلَ لِلنَّاسِ كُوْنُوْا عِبَادًا لِّيْ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ
وَلٰكِنْ كُوْنُوْا رَبّٰنِيّٖنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُوْنَ الْكِتٰبَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُوْنَ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَاْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا
الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًا ۭ اَيَاْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ﴿٨٠﴾

[79] Allah'ın, kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiği hiçbir insanoğlunun, diğer insanlara, "Allah'ı bırakın da bana kul olun." demesi mümkün değildir: Fakat o, "Öğrettiğiniz ve okuyup öğrendiğiniz kitap sayesinde Rabbe halis kul olun." der.

[80] Size, melekleri ve peygamberleri Rabler edinmenizi emretmez. Sizin Müslüman olmanızdan sonra, hiç size küfrü emreder mi?

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Yahudilerin Allah'a iftira etmelerini ve O'nun söylemediği şeyleri sanki söylemiş gibi O'na isnatla ileri sürmelerini örnekleriyle gözler önüne serdikten sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde de onların peygamberlere nasıl iftira ettiklerini açıklamıştır.

İbn Abbâs'tan rivayet olunduğuna göre, Necran Hıristiyan heyetiyle Yahudi din adamlarından oluşan bir grup, Hazreti Peygamber'in yanında İslam'a davet olundukları zaman, Ebû Râfi el-Kurazî, Hazreti Peygamber'e: "Ey Muhammed! Hıristiyanların İsa'ya ibadet ettikleri gibi, sen de bizim sana ibadet etmemizi mi istiyorsun?" demiş, Hazreti Peygamber de "Maazallah" buyurmuştur. İşte bundan sonradır ki Allah Teâlâ bu iki ayeti indirmiştir:

[79] Allah'ın, kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiği hiçbir insanoğlunun, diğer insanlara, "Allah'ı bırakın da bana kul olun." demesi mümkün değildir. Fakat o, "Öğrettiğiniz ve okuyup öğrendiğiniz kitap sayesinde Rabbe halis kul olun." der.

[80] Size, melekleri ve peygamberleri Rabler edinmenizi emretmez. Sizin Müslüman olmanızdan sonra, hiç size küfrü emreder mi?

79 Allah'ın peygamberlik vererek bütün insanları tek olan dinine davet etmesi için görevlendirdiği, kitap indirerek bu dinin bütün esrarını öğrettiği ve bütün bu işleri bir peygamber olarak yürütebilmesi için özellikle seçip terbiye ettiği bir insanın, kendisine bu görev verildikten sonra davet ettiği insanlara, "Şimdi Allah'ı bırakın da hepiniz bana ibadet edin." demesi hiç mümkün olur mu? Aklı başında bir insanın böyle bir şey olabileceğini düşünmesi mümkün müdür?

İnsanları Allah'ın dinine davet etmek üzere peygamber olarak seçilen insan, hiç tereddüt edilmesin ki insanların Allah'ı en çok bileni ve O'na en çok ibadet edenidir. Zira böyle olmayan bir peygamberin, Allah'a taat ve ibadetinde diğer insanlara örnek olması asla mümkün değildir.

Herhangi bir kimse, insanları kendisine ibadet etmeye davet etse, sonra da onları Allah'a ibadetten menetmese ve hatta Allah'a da ibadet etmelerini emretse, yine Allah'a şirk koşmuş ve insan-

ları Allah'tan başkasına ibadete davet etmiş olur. Çünkü gerçek ibadet, dini Allah'a has kılarak yalnız O'na ibadet etmektir. Nitekim Zümer suresinin 14. ayetinde Allah Teâlâ, sevgili peygamberine şöyle hitap etmiştir: *"De ki: Dinimi Allah'a halis kılarak O'na ibadet ederim."* Beyyine suresinin 5. ayetinde de şöyle buyurulmuştur: *"Oysa onlar, dini yalnız Allah'a has kılarak ve doğruya yönelerek Allah'a ibadet etmekten, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekâtı vermekten başka bir şeyle emrolunmamışlardı. Zira dosdoğru din bu idi."*

Dini Allah'a has kılarak yalnız Allah'a ibadet etmek, kul ile Allah arasında herhangi bir vasıta veya aracı edinmemeyi de gerektirir. Mesela duada bir kimse, kendisiyle Allah arasında bir vasıta edinse, Allah'ı bırakıp bu vasıtaya ibadet etmiş olur; çünkü aracı ihlasa aykırıdır yahut başka bir ifadeyle ihlasın kaybolmasına yol açar; ihlas yok olunca ibadet de yok olur. Bu itibarladır ki Allah Teâlâ, Zümer suresinin 2-3. ayetlerinde şöyle buyurmuştur: *"Ey Muhammed! Kitabı sana hak ile indirdik. Bu itibarla dini Allah'a halis kılarak O'na ibadet et. Bilesiniz ki halis din Allah'ındır. O'ndan başkasını, "Biz onlara, ancak bizi Allah'a daha çok yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz." diyerek dost edinenler ise Allah, onların ihtilaf ettikleri hususlarda aralarında elbette hüküm verecektir. Elbette Allah, kâfir, yalancı olan kimseye hidayet etmez."* Allah'tan başkasını kendilerine dost edinenlerin, "O dost bizi Allah'a daha çok yaklaştırıyor." demeleri, onları Allah'a şirk koşmuş olmaktan kurtarmaz. Müslim (*Sahîh,* IV. 2289) tarafından nakledilen bir hadis-i kudsî de buna delalet eder. Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah Tebareke ve Teâlâ buyurdu ki: Ben, ortakların, ortaklıktan en müstağni olanıyım. Her kim bir iş yapar da o işte benden başkasını bana ortak kılarsa, ben, onu da ortağını da terk ederim."

Ahmed ibn Hanbel (*Müsned,* IV. 215) Tirmizî (*Câmi,* V. 314) ve İbn Mâce (*Sünen,* II. 550) tarafından nakledilen bir hadiste de Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah, kendisinde hiç şüphe bulunmayan günde insanları topladığı zaman onlara şöyle seslenir: Allah için bir iş yapan kimse, bir başkasını o işte ortak edinirse yaptığı işin sevabını Allah'tan başka birinden istesin. Zira Allah, ortakların, ortaklıktan en müstağni olanıdır."

Bu açıklamaların ışığı altında şu husus bir daha anlaşılmış olmaktadır ki Allah'ın kitap, hikmet ve peygamberlik verdiği hiç kimse, "Allah'ı bırakın da bana kul olun." demez. Fakat bir peygamber, kendisinin de vasıta yapılmadan doğrudan doğruya Rabbe intisap edip Rabbani olmalarını emreder. Rabbani olmak için de gerçek vesile Allah'ın kitabıdır. Onu okuyup öğrenmek ve öğretmekle, aynı zamanda onun emir ve yasaklarına göre amel etmekle Rabbe kul olmanın yolu bulunmuş olur.

80 Keza Allah'ın kitap, hikmet ve peygamberlik verdiği hiç kimse, insanlara, melekleri ve peygamberleri Rab edinmelerini de emretmemiştir. Böyle olduğu hâlde müşrik Araplar meleklere ibadet etmişler, Yahudiler Uzeyr'in, Hıristiyanlar da Mesih İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürerek onları Rab edinmişlerdir. İslam dini ise bütün bunları, peygamberlerin, dini Allah'a halis kılarak yalnız O'na kulluk etmek ve O'ndan başkasına ibadet etmemek hususundaki emirlerine aykırı bulmuş ve hepsini de reddetmiştir.

Kur'an-ı Kerim, kendinden önce Musa'ya indirilen Tevrat'ı ve İsa'ya indirilen İncil'i tasdik etmek, aynı zamanda ilk peygamberden itibaren gelip geçmiş bütün peygamberlere vahiy yolu ile talim edilen İslam dinini tamamlamak için indirilmiştir. Bu bakımdan istisnasız bütün peygamberlerin dini İslam, İslam'ın en son ve en mütekâmil kitabı ise Kur'an'dır. Öyleyse bu kitabı aç ve başından sonuna kadar ayet ayet oku; bakalım İslam'ın esası olan Allah'ın tevhidinden başka bir şeye davet edildiğini görebilecek misin? Peygamberleri yahut melekleri Rab edinmeye bir emir bulabilecek misin? Hayır, bunların hiçbirisini bulamazsın; Kur'an bunların hepsini de reddeder ve Rab olarak yal-

nız Allah'a kulluk edilmesin ister; çünkü tek ilah O'dur; O'ndan başka ilah yoktur. Enbiya suresinin 25. ayetinde de buyurulduğu gibi, peygamber olarak gönderilen her insanoğluna, Allah'tan başka ilah olmadığı, bu sebeple yalnız O'na ibadet edilmesi gerektiği vahyolunmuştur: *"(Ey Muhammed!) Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona, 'Benden başka ilah yoktur; bu itibarla yalnız bana ibadet edin.' diye vahyetmiş olmayalım."* İşte İslam'ın esası budur; ayet-i kerimenin de delalet ettiği gibi, bütün peygamberlerin dini de budur. O hâlde hangi peygamber bütün bunlardan sonra, İslam'ın bu esasını terk edip Müslüman olanlara küfrü emreder?

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ
لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ
الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾ فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾ أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

[81] Allah, (geçmiş) peygamberlerden şöyle söz almıştı: "Size kitap ve hikmet verdim. Sonra da yanınızda bulunan (kitap ve hikmet)i tasdik eden bir peygamber geldi. Ona mutlaka iman edecek ve yardımda bulunacaksınız. İkrar ettiniz ve bu ağır yükümü kabul ettiniz mi?" buyurduğunda (peygamberleri), "İkrar ettik." demişler, bunun üzerine Allah da, "O hâlde şahit olunuz. Ben de sizinle birlikte (buna) şahitlik edenlerdenim." buyurmuştu.

[82] Artık bu sözden sonra kimler yüz çevirir (ve verilen sözden döner)se, işte asıl fasıklar onlardır.

[83] Allah'ın dininden başka (din) mi istiyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde ne varsa hepsi de ister istemez Allah'a boyun eğmiştir. Sonunda yine O'na döndürüleceklerdir.

Allah Teâlâ, daha önceki ayet-i kerimelerde ehl-i kitaptan özellikle Yahudilerin, Müslümanları, kalplerine şüphe sokarak dinden uzaklaştırmak için, nasıl çirkin oyunlara başvurduklarını, nasıl emanete hıyanet ettiklerini ve Müslümanların mallarını haksız yere yemek için kitaplarını nasıl tahrif edip Allah'a yalan isnat ettiklerini, keza kitaplarında bulunmayan birtakım sözleri, nasıl ağızlarını eğip bükerek kitaptanmış gibi okuduklarını ve böylece Allah'a iftira ettiklerini, sonra da nasıl aynı iftiraları peygamberlere yönelttiklerini delilleriyle açıkladıktan sonra, inatlarını kırmak ve iddialarını çürütmek için, onların da çok iyi bildiği bir başka delili gözler önüne sermiştir. Bu delil, Arap kavminden bir peygamberin gelmiş olmasını inkâr eden ehl-i kitabın kalbindeki şüpheyi izale ve Muhammed'in (sas.) peygamberliğini ispat eden en açık ve en kesin delillerden biridir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[81] Allah, (geçmiş) peygamberlerden şöyle söz almıştı: "Size kitap ve hikmet verdim. Sonra da yanınızda bulunan (kitap ve hikmet)i tasdik eden bir peygamber geldi. Ona mutlaka iman edecek ve yardımda bulunacaksınız. İkrar ettiniz ve bu ağır yükümü kabul ettiniz mi?" buyurduğunda (peygamberleri), "İkrar ettik." demişler, bunun üzerine Allah da, "O hâlde şahit olunuz. Ben de sizinle birlikte (buna) şahitlik edenlerdenim." buyurmuştu.

[82] Artık bu sözden sonra kimler yüz çevirir (ve verilen sözden döner)se, işte asıl fasıklar onlardır.

81 Ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi, Muhammed'in (sas.) peygamberliğini en açık bir şekilde ispat eden bu delil, Allah Teâlâ'nın, kendilerine kitap ve hikmet vermiş olduğu bütün peygamberlerden alınan bir sözden ibarettir. Bu söz gereğince her peygamber, kendisine verilmiş olan kitap ve hikmeti tasdik etmek üzere gönderilen peygambere iman edecek ve onun peygamberlik görevinde başarısı için hiçbir yardımı ondan esirgemeyecektir.

Filhakika her peygamberin, birbirlerini teyiden gönderilmiş olması, onların, birbirlerine ve yanlarında bulunan kitap ve hikmete inanmalarını gerektirir. Esasen onların, Allah katından getirdikleri akide sisteminde hiçbir ayrılığın bulunmaması dolayısıyla, birbirlerine inanmalarını ve birbirlerine tabi olmalarını önleyecek herhangi bir engelin olmaması da bu neticeyi kolaylaştıran bir başka amil sayılır.

Ayet-i kerimede peygamberler arasındaki bu sıkı bağlantı, dikkat çekici bir surette ortaya konmuştur. Allah Teâlâ buyurmaktadır ki: *"Size kitap ve hikmet verdim. Sonra da yanınızda bulunan (kitap ve hikmet)i tasdik eden bir peygamber geldi. Ona mutlaka iman edecek ve yardımda bulunacaksınız."* Ayet-i kerimenin bu ibaresinden anlaşıldığına göre, her peygamber, kendinden önce gönderilen diğer peygamberi teyit ve tasdik için gönderilmiştir. Buna karşılık, yine her peygamber kendisini teyit ve tasdik için gönderilen her peygambere iman edecek ve yardımda bulunacaktır. Allah Teâlâ, işte bu hususta bütün peygamberlerden söz almıştır.

Ancak şunu unutmamak gerekir ki her peygamberden alınan söz, bu peygamberlerin kavimleri veya kendilerine gönderildikleri milletleri adınadır. Nasıl bir peygamberin, kendinden önce gönderilen kitap ve hikmet sahibi peygamberleri teyit ve tasdiki, o peygamberin kavmini ilzam eder ve onların da teyit ve tasdik etmelerini gerektirirse, her peygamberin, kendinden sonra gelen peygambere iman etmesi ve yardımda bulunması da o peygamberlerin kavimlerini de ilzam eder ve onların da gelen ve gelecek olan peygambere inanmalarını ve ona yardımcı olmalarını gerektirir. Çünkü Kur'an üslubunda has olarak zikredilen pek çok şey umuma delalet eder. Mesela Talâk suresinin 1. ayetinde doğrudan Hazreti Peygamber'e hitap edilerek, *"Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman onları iddetleri içinde boşayın ve iddeti sayın."* buyurulmuştur. Ayet-i kerimedeki hitap Hazreti Peygamber'e yöneltilmiş olsa bile hükmü bütün Müslümanlara şamildir ve karısını boşayacak her Müslüman, onu iddeti içinde boşamak ve iddetini hesap etmek zorundadır.

Zikrettiğimiz bu misalde olduğu gibi, bir peygamberin teyit ve tasdik ettiği kitap ve hikmet sahibi peygamberleri, o peygambere tabi olanların da teyit ve tasdik etmeleri gerekir. Aynı şekilde eğer bir peygamber, kendinden sonra gelecek peygambere inanmak ve ona yardım etmek hususunda Rabbine söz vermişse, bu sözden, o peygamber kadar ona tabi olanlar da sorumludurlar. O hâlde hiç tereddüt etmeden şu neticeye işaret edebiliriz: Kur'an-ı Kerim'de de açıklandığı gibi, Allah Teâlâ, gerek Tevrat'ta ve gerekse İncil'de İsmail soyundan bir peygamberin geleceğini haber vermişti. Hatta Tevrat'ta, geleceği müjdelenen bu peygamberin sıfatları o derecede açıklanmış ve Yahudiler bu sıfatları o şekilde öğrenmişlerdi ki bu sıfatlara sahip birisiyle karşılaşsalar, onun Tevrat'ta tavsif edilen peygamber olduğunu hemen anlayabilirlerdi. İşte bu yüzdendir ki Allah Teâlâ, Bakara suresinin 146. ve En'âm suresinin 20. ayetlerinde, *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, peygamberi, kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."* buyurmuştur. Aslen bir Yahudi olan, fakat Hazreti Peygamber'in Medine'ye hicretinde Müslüman olan Abdullah ibn Selâm da Hazreti Peygamber'i Medine'de ilk gördüğü anda, "İşte Tevrat'ta tavsif edilen peygamber bu!" diyerek Müslüman olmuştu. Binaenaleyh Hazreti Peygamber, kendinden önce İsa'ya veri-

len İncil'i ve Musa'ya verilen Tevrat'ı teyit ve tasdik için gönderilmiş, ona tabi olan Müslümanlar da bu kitapları tasdik etmişler, onlara inanmışlardır. O hâlde Yahudi ve Hıristiyanların da kendi peygamberlerine tabi olarak ve onların Allah'a verdikleri söze dayanarak Hazreti Peygamber'e inanmaları ve ona, kendi peygamberlerinin de dini olan İslam'ın neşrinde yardımcı olmaları gerekmez miydi? Filhakika bu ayet-i kerimenin de delalet ettiği gibi, Musa ve İsa, İslam'ın son peygamberi Muhammed'e (sas.) inanmak ve ona yardımcı olmak hususunda Allah'a söz vermişlerdir. Onların sözü, kavimlerinin sözü demektir. Bu söz gereğince elbette onlar da Musa ve İsa gibi Hazreti Peygamber'e inanmak ve ona yardımcı olmak zorundadırlar. Nitekim sahih bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Allah'a yemin ederim ki eğer Musa sağ olup aranızda bulunsaydı, bana tabi olmaktan başka yapacak bir şeyi olmazdı." (Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, III. 338). Bu hadisi, Allah Teâlâ'nın geçmiş peygamberlerden aldığı misakın tabii bir neticesi olarak değerlendirmek gerekir. Onu, bunun dışında bir mana ile izah etmek mümkün değildir.

Yukarıdaki ayet-i kerime, Muhammed'in (sas.) peygamberliğini ispat eden delillerden biri olduğu kadar, Allah katında tek ve yegâne dinin, İslam dini olduğunu, İslam'dan başka din bulunmadığını, bulunduğu ileri sürülse bile onun Allah katında makbul olmadığını açık bir şekilde ortaya koyan ve bunu ispat eden bir manaya da sahiptir. Filhakika eğer Yahudi ve Hıristiyanların iddia ettikleri gibi, İslam'dan ayrı olarak Yahudilik ve Hıristiyanlık adı altında ayrı ayrı dinler bulunsaydı yahut başka bir ifadeyle Musa, İsa ve daha önce gelip geçmiş diğer peygamberler, her biri kendi adı altında diğerlerinden ayrı ve müstakil bir din getirmiş olsaydı, bu peygamberler arasında elbette herhangi bir bağlantı bulunmaz, çok defa da bir peygamberin söylediğini diğeri nakzederdi. Bu ise Allah Teâlâ tarafından peygamber gönderilmiş olmanın hikmetini ortadan kaldırır, peygamberlik, boş ve faydası olmayan bir görev olarak karşımıza çıkardı. Nitekim Yahudi ve Hıristiyanlar, peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettikleri din bir ve aynı olmasına ve İsa'nın Allah'ın Musa'ya verdiğini teyit ve tasdik etmek için gelmesine, Musa'nın da Allah'ın misakına uyarak İsa'ya inanmasına rağmen, Yahudiler peygamberlerine uymamışlar; İsa'ya inanmadıkları gibi onu tekfir edip öldürmeye kalkışmışlardır. Allah Teâlâ'nın Bakara suresinin 113. ayetinde de şehadet ettiği gibi, Yahudiler Hıristiyanların, Hıristiyanlar da Yahudilerin doğru yolda olmadıklarını iddia edip durmaktadırlar. Oysa bunlar, dinlerini tahrif etmeyip peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettiği şekliyle onu muhafaza etmiş olsalardı, hepsi de birbirlerini tek bir din üzerinde bulurlar, birbirlerini doğru yolda olmamakla itham etmezlerdi. Ve yine Yahudiler ve Hıristiyanlar, eğer kendi peygamberlerine iman etmiş olsalardı, Hazreti Peygamber'in tebliğ ettiği dinin de kendi dinlerinden farklı olmadığını anlamakta güçlük çekmezler ve kendilerinin Yahudi veya Hıristiyan olduklarını ileri sürerek İslam'dan yüz çevirmezlerdi. Fakat esefle görüyoruz ki Yahudiler ve Hıristiyanlar, Allah'a verdikleri sözden dönerek O'nun tek olan bu dinini bölüp parçalamışlar, peygamberleri arasında ayırım yaparak bir kısmını inkâr etmişler, bir kısmına da inandıklarını ileri sürmüşlerdir.

82 Ne var ki gelecek olan peygambere iman etmek ve ona yardımda bulunmak hususunda Allah'a söz verip bunu ikrar ettikten sonra bundan dönenler, işte asıl fasık ve asıl kâfir olanlar bunlardır. Bu ayet-i kerimeden de anlaşılmaktadır ki Allah Teâlâ'nın peygamberlerinden aldığı bu misak veya söz, peygamberlerin kendi şahısları adına değil, kavimleri adınadır. Binaenaleyh Yahudiler ve Hıristiyanlar, Muhammed'in (sas.) peygamberliğini inkâr etmekle Allah'a verdikleri sözden dönmüşler, O'nun ahdini bozmuşlardır; en azından kendi peygamberlerinin yolundan sapmışlardır. Bu bakımdan asıl fasık olanlar

ve Allah'ın hak olan dininden uzaklaşanlar, işte bu Yahudiler ve Hıristiyanlardır.

[83] Allah'ın dininden başka (din) mi istiyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde ne varsa, hepsi de ister istemez, Allah'a boyun eğmişlerdir. Sonunda yine O'na döndürüleceklerdir.

83 Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah'ın gönderdiği son peygamberi inkâr etmek ve O'nun dininden yüz çevirmekle, "Kendilerine başka bir din mi edinmek istiyorlar? Oysa Allah katında makbul ve geçerli olan yegâne din İslam'dır. Başka bir ifadeyle, bütün tasarruflarında O'na teslim olup hükmüne rıza göstermektir. O'nun son peygamberi Muhammed (sas.), bütün insanlara bu gerçeği bir defa daha duyurmak ve bütün teklifleriyle İslam'ı tamamlayıp onlara tebliğ etmek için gönderilmiştir. Onlar ise bu peygamberi inkâr etmekle İslam'dan yüz çevirmiş ve kendi sapık inançlarını din edinmiş olmaktadırlar. Hâlbuki göklerde ve yerde akıl sahibi herkes Allah'ın tasarrufuna boyun eğmekte, bir kısmı kendi rıza ve ihtiyariyle O'na itaat etse bile bir kısmı zor karşısında ve tehlike anında O'na sığınmaktadır. Binaenaleyh kıyamet günü herkes, yine O'na döndürülecek ve dünyada yaptıklarının hesabı kendilerinden sorulacaktır.

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَآ
اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ ۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ ۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ
الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ ۚ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾

[84] (Ey Muhammed!) De ki: "Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve oğullarına indirilenlere, Musa'ya, İsa'ya ve (diğer) peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik Onlardan hiç biri arasında ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olanlarız."

[85] Her kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bu din) kendisinden asla kabul edilmeyecektir. O kimse, ahirette de hüsrana uğrayanlardan olacaktır.

Allah Teâlâ, geçmiş peygamberlerin, gelecek peygamberlere ve dolayısıyla Muhammed'in (sas.) peygamberliğine iman etmek ve ona yardımcı olmak hususunda onlardan nasıl misak aldığını açıklayıp bu misaktan dönenlerin fasık olduklarını, fasıkların ise kıyamet günü Rablerinin huzuruna çıkarıldıklarında yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerini bildirdikten sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde de sevgili peygamberine yönelttiği emri ve bu emrin mahiyetini beyan etmiştir. Bu emirle şu husus bir defa daha açıklanmış olmaktadır ki Allah Teâlâ, geçmiş peygamberlerden, gelecek peygambere iman etmeleri ve ona yardımcı olmaları hususunda nasıl söz almışsa, son peygamberden de aynı şekilde Allah'a, peygamberlerine indirdiği kitaplarına ve peygamberlerine iman etmesi için söz almıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[84] (Ey Muhammed!) De ki: "Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve oğullarına indirilenlere, Musa'ya, İsa'ya ve (diğer) peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik Onlardan hiç biri arasında ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olanlarız."

[85] Her kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bu

din) kendisinden asla kabul edilmeyecektir. O kimse, ahirette de hüsrana uğrayanlardan olacaktır.

84 Allah Teâlâ'nın, bu ayetiyle peygamberine yönelttiği emrin özünü, kendi katında yegâne geçerli din olan İslam'ın iman esasları teşkil eder. İman esaslarının başında ise Allah'a iman gelir. Allah'a imandan maksat, O'nun varlığına, birliğine ve kâinattaki mutlak tasarrufuna inanmaktır. Allah'a imanın, diğer iman esaslarının başında yer alması, bunun asıl, diğerlerinin ise bu asıldan neşet etmesi sebebiyledir. Zira biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, mutlak tasarruf sahibi Allah Teâlâ'dır ve ancak O, dilediği kavme dilediği kimseyi peygamber olarak göndermiş, o peygambere de dilediği kitabı vahiy yolu ile indirmiştir. Bir peygambere indirilen kitabın, ancak Allah'tan gelen vahye dayalı olması ve peygamberliğin de vahiyle sabit bulunması dolayısıyla ayet-i kerimede kitaplara iman Allah'a imandan sonraki sırayı almıştır.

Kur'an'ı Kerim'in, en son nazil olan kitap olmasına rağmen, ayet-i kerimede iman edilmesi gereken kitapların başında zikredilmesi, diğer peygamberlere indirilen kitapların bilinmesinde asıl olması dolayısıyladır. Zira biz, hangi peygambere hangi kitabın indirildiğini, ancak Kur'an sayesinde öğrenebiliyoruz. Binaenaleyh biz, önce Kur'an'a iman etmeliyiz ki sonra da onun haber verdiği kitaplara iman edelim.

Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'in isimlerini bildirdiği bütün peygamberlere inanmak da iman esaslarındandır. Kur'an, bunlardan bir kısmı hakkında geniş bilgi verdiği hâlde bir kısmını da icmalen zikretmiştir. Binaenaleyh tafsilen zikredilenlere tafsilen, icmalen zikredilenlere de icmalen inanmak her insana vaciptir. Bunlar arasında ayırım yaparak bir kısmına inanıp bir kısmına inanmamak yahut bazısı hakkında şüphe göstermek iman esasına aykırıdır; böyle inanca sahip kimse imanını yitirmiş, dinden çıkmış olur. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, sevgili peygamberine, *"Bu peygamberlerden hiçbiri arasında ayırım yapmayız."* demesini ve dolayısıyla böyle bir ayırım yapılmamasını emretmiştir.

Yukarıda da açıkladığımız gibi, Hazreti Peygamber'e yöneltilen imanın ikrarıyla ilgili bu emir, bütün Müslümanlara şamildir ve onların da peygamberle birlikte, *"Allah'a, bize indirilen Kur'an'a, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve oğullarına indirilenlere, Musa'ya, İsa'ya ve diğer peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik, onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olanlarız."* demeleri ve kalplerindeki imanlarını böyle ikrar etmeleri gerekir. Zira İslam'ın esası şudur: Nefislerimizin heves ve arzularından ve bize insanlığımızı ve kulluğumuzu unutturan her çeşit dünya şehvetinden sıyrılarak rıza ve ihlas ile Allah'a teslim olmak. Nefislerimizi ıslah etmeden ve ruhlarımızı temizlemeden Allah'a yaklaşmamız mümkün olmadığı gibi, halis Müslüman olmamız da mümkün değildir. Nefislerin ıslahı ve ruhların temizlenmesi ise ancak Allah'a ihlas ile ibadet etme neticesinde mümkün olur. İşte Allah'ın, kullarından istediği budur ve buna İslam denilmiştir.

Dikkat edilecek olursa, ayet-i kerimede önce Allah'a, kitaplarına ve peygamberlerine imandan ve bu imanın ikrarından söz edilmiş, sonra da Allah'a ibadet ederek yalnız O'na kul olmak manasında teslimiyet zikredilmiştir. İşte ilkinden sonuncusuna kadar bütün peygamberlerin dini budur: Önce iman, sonra ibadet. Allah'a iman etmeyen kimsenin O'na ibadet etmesi nasıl mümkün değilse, ibadetsiz iman da olacak şeylerden değildir. Çünkü din, onu teşkil eden unsurların bir arada bulunmasıyla gerçek manada din olur. Eğer bu unsurlardan biri ortadan kalkarsa, din de din olmaktan çıkar.

85 Bu sebepledir ki her kim, peygamberler veya onlara indirilen kitaplar arasında ayırım yaparak bir kısmına inanır, bir kısmına inanmazsa yahut inandığını söyleyip de ibadetiyle Allah'a kulluk görevini yapmazsa, İslam'dan başka bir davranış ve inanç sistemini kendine din edinmiş olur

ve bu sapık din, kendisinden asla kabul edilmez. Ayrıca o kimse, ahirette de Allah'ın rahmetinden ve peygamberinin şefkat ve şefaatinden mahrum kalır ve hüsrana uğrayan kimselerden olur.

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٦﴾ أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾ خَالِدِينَ
فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾

[86] İman edip Resulün hak olduğuna şehadet eyledikten ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, küfreden bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir? Allah, zalim bir kavme asla hidayet etmez.

[87] İşte onların cezaları, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetinin üzerlerine olmasıdır.

[88] Bu lanetin içinde daimîdirler. (Çekecekleri) azap ise ne hafifletilir, ne de tehir edilir.

[89] Bundan sonra tevbe edenler ve hâllerini düzeltenler müstesna. Zira Allah, çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

Allah Teâlâ, iman ve ibadet olarak İslam'ın aslını ve esasını beyan edip, bütün peygamberlerin bu din üzere gönderildiğini ve hiç kimseden aslı iman ve ibadet olan İslam'dan başka bir din kabul edilmeyeceğini belirttikten sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde bu dini inkâr eden kâfirlerin hâlini ve Rableri katında maruz kalacakları büyük cezayı açıklamıştır.

Taberî'nin muhtelif isnadlarla *Tefsîr*'de ve İbn Hacer'in *İsâbe*'de naklettiklerine göre, el-Hâris ibn Suveyd el-Ensârî, Hazreti Peygamber'in hicretiyle Müslüman olmuş bir kimseydi. Fakat sonradan irtidat edip kavmine dönmüş ve böylece küfrü seçmişti. Onun irtidadı üzerine Allah Teâlâ da yukarıdaki ayet-i kerimeleri indirmişti. Kavminden bir adam, bu ayetleri el-Hâris'e haber verince, "Vallahi sen sözüne güvenilir bir kimsesin; Resulullah (sas.) ise senden daha güvenilirdir." demiş ve gelip tekrar Müslüman olmuştur. Bununla beraber ayet-i kerimelerin Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında nazil olduğunu söyleyenler de vardır. Zira bunlar, önce kendi peygamberlerine inanmışlar, fakat Muhammed'in (sas.) gönderilmesi üzerine onu inkâr etmişlerdir. Oysa kitaplarının geleceğini haber verdiği ve sıfatlarını saydığı bu peygamberi bekleyip duruyorlardı.

Ayet-i kerimelerin nüzulü hakkında ileri sürülen hadiseler birbirinden farklı olsa bile imandan sonra küfre dönmek gibi aralarında görülebilecek benzer illetlerin nüzul sebebi olarak düşünülmesi hatalı olmaz. Zaten Kur'an-ı Kerim'in en büyük özelliği nüzul sebebi olan hiçbir hadiseye içinde yer vermemesi ve böylece ahkâmının, kıyamete kadar vuku bulacak illetleri müşterek hadiseler karşısında geçerliliğinin muhafaza edilmiş olmasıdır. Bu sebepledir ki biz, ayet-i kerimelerin, ne yukarıda adı geçen el-Hâris ibn Suveyd, ne dinden çıkmış bir grup ve ne de Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında nazil olduğunu ileri sürüp işe olup bitmiş nazariyle bakamayız. Fakat aynı hadiseler, dün olduğu gibi bugün de vuku bulmakta ve çeşitli sebeplerle dinden çıkma olaylarına az da olsa rastlanmaktadır. Bundan sonra da elbette vuku bulacaktır. İşte o zaman bu gibi kimselere,

Allah Teâlâ'nın bu ayetleri hatırlatılacak ve şöyle denilecektir:

[86] İman edip Resulün hak olduğuna şehadet eyledikten ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, küfreden bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir? Allah, zalim bir kavme asla hidayet etmez.

86 Evet, Allah'ın, Musa'ya ve İsa'ya indirdiği kitaplarda bütün sıfatlarını açıklayarak bu sıfatlara sahip bir peygamberin gönderileceğini beyan etmesi, bu peygamberin, açıklanan sıfatlara sahip olarak gelmesi ve onun peygamberliğinin en büyük mucizesi olmak üzere Kur'an'ın da ona indirilmesinden sonra, hem Allah'a, hem O'nun peygamberine, hem de Allah'ın bu peygambere indirdiği kitaba önce iman edip sonra da bu imandan dönerek küfre dalan kimseye Allah nasıl hidayet eder ve o istemediği hâlde onu nasıl hidayet üzerinde tutar? Oysa Allah'ın insanoğluna hidayet etmeyi dilediği zaman en açık ve en kesin delilleri onun gözleri önüne sermesi, sonra da onun bu delilleri görmesine engel olabilecek bütün engelleri ortadan kaldırması, O'nun değişmeyen sünnetlerinden biridir. Öyle ki artık bundan sonra insan için, kendisinden istenen imana kavuşmuş ve hidayeti bulmuş olmaktan başka ümit edeceği hiçbir şey yoktur. Nitekim her peygamberin gelişinden sonra insanların dalga dalga onların etrafında kümelenmeleri ve onlara tabi olmaları, getirdikleri delillerin aklı başında olanlarca reddedilemeyecek kadar açık ve kesin olmasındandır. Bu açık ve kesin delilleri görerek peygambere ve onun getirdiği kitaba iman eden bir kimsenin, artık bu imandan dönmesi mümkün değildir. Fakat yine de dönerse en büyük zulmü işlemiş olur. Zira "zulüm", hangi şeyde olursa olsun, hakka vasıl olması dolayısıyla girilmesi ve takip edilmesi gereken yoldan sapmak manasındadır. Binaenaleyh her kim hakka vasıl olan yoldan saparak zulüm işlerse hidayet bulamaz ve elbette Allah, böylelerini hidayete erdirmez. Hidayetten mahrum kalan bu gibi kimselerin hiç akıllarına getirmedikleri bir de cezaları vardır.

[87] İşte onların cezaları, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetinin üzerlerine olmasıdır.

[88] Bu lanetin içinde daimîdirler. (Çekecekleri) azap ise ne hafifletilir, ne de tehir edilir.

[89] Bundan sonra tevbe edenler ve hâllerini düzeltenler müstesna. Zira Allah, çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

87-88 Evet! Önce iman ile Resulün hak olduğuna şehadet eyleyip kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, onu ve delillerini ellerinin tersiyle iterek imandan dönen ve küfre yönelen kimselerin dünya ve ahirette görecekleri en büyük ceza, önce Allah'ın, sonra da meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramaktır. Lanet, "suht" manasına gelir ki birisine son derece kızmak demektir. Bu kızgınlık sebebiyle onu tart eder; her çeşit hayır ve rahmetten uzak tutar. Buna göre Allah'ın kâfire laneti, ona kızması ve rahmetinden onu uzak tutmasıdır. Meleklerin ve insanların laneti ise kâfir aleyhine lanetle dua etmeleridir. Zira insanın önce iman edip sonra tekrar küfre döndüğünü işiten herkes, ona lanetle dua eder. Bu itibarla o, küfür içinde kaldığı sürece, üzerine kesilmeksizin lanet yağar. Göreceği azap hiç eksilmez; herhangi bir mazeret dolayısıyla tehir de edilmez.

89 Bununla beraber işledikleri bu zulümden sonra, pişmanlık duyarak günahlarından tevbe edenler ve kalplerine yerleştirdikleri sağlam imanla amellerini ıslah edenler, Allah'ın af ve merhametine nail olurlar. Ancak şunu unutmamak gerekir ki tevbenin kabulü, onun, amel üzerine tesir edecek cinsten bir tevbe olmasına bağlıdır. Nitekim ayet-i kerimede de bu hususa işaret edilmiş ve *"Tevbe edenler ve hâllerini düzeltenler müstesna."* denilmek suretiyle hâlin ıslahı tevbe

üzerine atfedilmiştir. Zira hâl ve amele tesiri olmayan tevbenin din nazarında hiçbir değeri yoktur. Nitekim birçok kimsenin işlediği günahlardan nedamet duyup tevbe istiğfar ettikten sonra, bu günahlara yeniden dönmekte gecikmedikleri görülür ki bunun başlıca sebebi, tevbelerinin gaflet anında kendilerini ikaz etmekten ve amellerini ıslah edecek yola onları sevk etmekten uzak olmasıdır. Hâlbuki tevbeleri, amellerinin ıslahında yeterli olacak derecede içten gelseydi, tekrar eski günahlarına dönmezler, Allah'ın af ve mağfiretinden de ümitsizliğe düşmezlerdi. Zira Allah, tevbesi sahih ve makbul olmayanları af ve mağfiret etmez.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ ۗ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

[90] İman ettikten sonra küfredenlerin, sonra da küfürlerini artırdıkça artıranların tevbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte asıl sapık olanlar onlardır.

[91] Küfredenler ve kâfir olarak ölenler, fidye olarak dünya dolusu altın verseler, bu, hiç birinden asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elim bir azap vardır; hiçbir yardımcıları da bulunmayacaktır.

Önce iman ile Resulün hak olduğuna şehadet eyleyip kendilerine apaçık deliller geldikten sonra küfre dönen, bu yüzden Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine müstahak olan ve bu lanet içinde sonsuza kadar kalacakları bildirilen kâfirlere işaret edilip bunlardan tevbekâr olanlar bu lanetten istisna kılındıktan sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde kâfirlerin iki tabakasına daha yer verilmiş ve bunların da akıbetleri açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Bu ayet-i kerimelerden anlaşıldığına göre, inkârları sebebiyle küfre düşenler başlıca üç gruptur. Birincisi, daha önceki ayetlerde de görüldüğü gibi, küfreden, fakat küfürden sonra sahih ve makbul bir tevbe ile Allah'a yönelen kimselerdir ki Allah, bunların tevbelerini kabul eder ve günahlarını bağışlar. Diğer iki grup ise yukarıdaki ayetlerde sözü edilen kâfirlerdir. Bir kısmı, küfürden sonra yine tevbe edenlerdir; fakat bunların tevbeleri asla kabul edilmez. Diğer kısmı ise hiç tevbe etmeden küfür üzere ölen kâfirlerdir. Bu iki grup hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[90] İman ettikten sonra küfredenlerin, sonra da küfürlerini artırdıkça artıranların tevbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte asıl sapık olanlar onlardır.

[91] Küfredenler ve kâfir olarak ölenler, fidye olarak dünya dolusu altın verseler, bu, hiçbirinden asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elim bir azap vardır; hiçbir yardımcıları da bulunmayacaktır.

90 Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, yukarıdaki ayet-i kerimelerin nüzul sebeplerinden biri, ehl-i kitabın Hazreti Peygamber'e karşı takındıkları tavırdır. Zira gerek Yahudiler gerekse Hıristiyanlar, kitaplarının geleceğini haber verdiği ve sıfatlarını bildirdiği bir peygamberi dört gözle bekleme-

ye başlamışlar, fakat Hazreti Peygamber'in gelmesi üzerine, kıskançlık içinde ondan yüz çevirip küfre dönmüşlerdir. Bunlardan bazıları sahih ve makbul bir tevbe ile Allah'ın rızasını kazanmış olsalar bile büyük çoğunluğu küfür üzerine küfür işleyerek, Allah'ın hak olan yolundan uzak düşmüşlerdir. Bunlar, tevbe etmiş olsalar bile kötülük içlerine iyice nüfuz etmiş ve küfür kalplerinden sökülüp atılmayacak derecede yerleşmiş olduğu için, bunların tevbeleri asla kabul edilmemiştir; kabul edilmesi de mümkün değildir.

Ayet-i kerimenin, kâfirlerin tevbelerinin asla kabul edilmeyeceği şeklindeki bu zahirî manasının, bir evvelki ayette yer alan, *"Tevbe edenler ve hâllerini düzeltenler müstesna."* ifadesine ve Şûrâ suresinin, *"Kullarının tevbelerini kabul eden O'dur."* mealindeki 25. ayetine aykırı düştüğü zannedilirse de aslında ayetler arasında böyle bir aykırılık yoktur. Zira Allah Teâlâ, daha önceki ayette kâfirin cezasının, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramak olduğunu bildirmiş, sonra da tevbe edenlerin bu lanetten istisna kılınacağını beyan etmiştir. Yukarıdaki ayet-i kerimede sözü edilen, tevbeleri asla kabul edilmeyecekler ise tevbe edip de bu tevbeden sonra tekrar küfre dönenlerdir. Eğer bir kimse küfürden sonra tevbe eder, sonra tekrar küfre dönerse, artık onun tevbesi makbul bir tevbe değildir. Çünkü imandan sonra küfre dönen ve hakka mukavemet, peygambere eziyet ve Allah'ın dini ile kavga eden kimselerin küfürleri, bu amelleri sebebiyle arttıkça artar; daha önce tevbe etmiş olsalar bile onların bu tevbeleri hiç yapılmamış gibi olur. Nefisleri küfürle o derece kaynaşır ki kendilerinden sâdır olan bütün amellerde bu küfrün eserini görmemek mümkün değildir. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde onları, kalpleri paslanmış (83/Mutaffifîn, 14) ve mühürlenmiş (2/Bakara, 7; 4/Nisâ, 155; 9/Tevbe, 93; 16/Nahl, 108; 47/Muhammed, 16) kimseler olarak tavsif etmiştir. Bunlar, inat ve kibirleri yüzünden hakkı inkâr etmiş olsalar bile nefislerinin kendilerine tevbe etmeyi fısıldamaktan geri kalmadığı da düşünülebilir. Ne var ki nefsin bu fısıltısı boş bir soluktan ibaret kalır; zira onunla tevbe arasında bulunan engel, tevbeden sonra onun hakkı ve hayrı kabul etmesine imkân vermez. Oysa nefis, tevbe ile birlikte günahın o büyük acısını hissetmiş olmalıdır ki bu, onu akıbeti hüsran olan günahtan nihai olarak uzaklaştırsın ve salih amele yöneltsin. İşte kâfirin günahının af ve mağfiret edilmesini gerektiren tevbe böyle bir tevbedir. Şunu unutmamak gerekir ki günahından tevbe eden kimsenin günahının af ve mağfiret edilmesi, tahmini bir atıfet değildir. Bu, ancak, tevbenin insan fıtratına uygun düşmesiyle gerçekleşir. Bu fıtrat ise nefse, günahın çirkinliğini ve akıbetinin kötülüğünü telkin ederek onu terk etmeye ve salih amel ile izlerini ortadan kaldırmaya yöneltir. Böylece tevbe, sahibini, günahları bağışlanmaya hazır bir kimse hâline getirmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ, Şems suresinin 9-10. ayetlerinde şöyle buyurmuştur: *"Nefsini (günahın pisliklerinden) temizleyen kimse kurtuluşa ermiştir. Onu kirletip gömen ise hüsrana uğramıştır."* Bu, tıpkı bembeyaz elbisesine kir bulaştırıp onu kirleten kimseye benzer. Bu kirden hoşlanmayan sahibi onu hemen yıkarsa, elbisesi kolayca temizlenir ve ilk beyazlığına kavuşur. Fakat bu kirin elbisede kalması onu hiç rahatsız etmez ve elbiseyi aylarca yıkamazsa, üzerine eklenen kirlerle kalın bir tabaka hâline gelen kir, daha sonra yıkansa bile artık onu kumaş üzerinden temizleyip çıkarmak mümkün olmaz. Kumaşın tekrar tekrar yıkanması, iplerinin eriyip kopmasına sebep olur, fakat kir temizlenmez. İşte tevbe ile bağışlanmayan günah da böyledir. Allah Teâlâ, Nisâ suresinin 17-18. ayetlerinde her iki hâle de işaret ederek şöyle buyurmuştur: *"Allah katında kabul görecek tevbe, cahillikle bir kötülük edip de arkasından hemen tevbe edenlerinkidir. İşte Allah böylelerinin tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, (her şeyi) hakkıyla bilendir; hikmet sahibidir. Yoksa tevbe, kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden bi-*

rine ölüm gelip çatınca, şimdi ben tevbe ettim diyenin ve kâfir olarak ölenlerin tevbesi değildir. İşte böylelerine de elim bir azap hazırladık."

Hak yoldan sapmış olanlar da işte bunlardır. Bunların hidayete ermeleri veya doğru yolu bulmaları hususunda hiçbir ümit ışığı yoktur. Tevbeleri de kabul edilmez.

91 Hakkı inkâr edip de kâfir olarak ölenlere gelince, bunlar, küfürleri sebebiyle ahirette görecekleri elim azaptan kurtulmak için, dünyada iken dünya dolusu altını fidye olarak verseler, bu onlardan asla kabul edilmeyecektir. Dünya hayatında bazı açıkgözlerin bir takım zalim idarecilere rüşvet vererek işledikleri suçun cezasından kurtulmaları bazen mümkün olsa bile ahirette Allah'ın kâfirler için hazırladığı cehennem azabından rüşvetle veya fidye ile kurtulmak mümkün değildir. Bu fidye, dünya küresini dolduracak kadar altın bile olsa, kâfire hiçbir fayda sağlamaz. Nitekim Allah Teâlâ, Hadîd suresinin 15. ayetinde fidye konusuna temas ederek şöyle buyurmuştur: *"Bugün sizden (münafıklardan) de inkâr edenlerden de fidye kabul edilmez. Sığınağınız ateştir; layığınız da odur. Ne kötü bir gidiş."*

Evet, dünyada iken ruhunu Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere iman ile yükseltemeyen kimse, ahirette cehennem ateşinin derinliklerinden cennetin yüksek derecelerine de yükseltemez; yükseltmek için de hiçbir yol bulamaz. Dolayısıyla onlar için işte o cehennem ateşi içerisinde akıllarının almayacağı derecede acı verici azap vardır. Onlar kendilerini bu acı azaptan fidye ile veya rüşvetle kurtaramayacakları gibi, kurtulmak için kendilerine yardım edecek bir dost da bulamayacaklardır. İşte bu, dünyada iken imandan nasiplerini alamayan inkârcıların akıbetidir.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayetlerde kendi katında makbul olan yegâne dinin İslam dini olduğunu, hiç kimseden İslam'dan başka din kabul edilmeyeceğini, kim bu dine ve onun iman esaslarına inanıp iman ettikten sonra, bunları inkâr eder ve kendine başka bir din edinirse, en büyük zulmü işlemiş olacağını, tevbe edenler dışında böylelerinin cezasının, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramak olduğunu, fakat küfürlerinde ısrar edenlerin, tevbe etseler bile tevbelerinin kabul edilmeyeceğini, uğratılacakları elim azaba karşılık fidye olmak üzere dünya dolusu altın verseler, kendilerinden bunun da kabul görmeyeceğini açıkladıktan sonra, mü'minlerden kabul edilecek ve kendilerine faydası dokunacak sadakanın sıfatını bildirerek şöyle buyurmuştur:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

[92] Hoşlandığınız şeylerden (Allah yolunda) sarf etmedikçe, asıl iyiliğe asla eremezsiniz. Her ne sarf ederseniz, şüphesiz Allah da onu hakkıyla bilir.

Allah indinde makbul din, şüphesiz İslam dinidir. Bu itibarla İslam'dan başka din aramak beyhudedir. Kim böyle bir arayış içine girerse, sonu hüsran olur. Buna göre, ister müşrik olsun, ister Yahudi veya Hıristiyan olsun, kim İslam'dan yüz çevirmiş ve iman esaslarından uzak kalmışsa, tevbe edip hak yola girmedikçe kendisini bu hüsrandan kurtaramaz. Fakat kim de gerçek bir tevbe ile İslam'a sarılır ve amellerinde bu tevbenin eseri açıkça görülürse, işte o, Allah'ın hidayetine mazhar olmuş kişilerden sayılır.

Ancak şunu unutmamak gerekir ki mücerret iman ve İslam, kişiye, mazhar olduğu hidayetin ve kazandığı faziletin zevkini tattırmaz. Belki insanı uçurumun dibinden kıyıya çıkarıp kurtarır da onun tekrar uçuruma yuvarlanmasını önleyemez veya yuvarlanma korkusunu içinden söküp atamaz. Oysa İslam bizatihi selamet olan bir dindir

ve bu dine girmiş bir kimsenin her türlü tehlikeden emin olması ve selamette bulunması gerekir. İşte yukarıdaki ayet-i kerime, insana, bu selameti hissetmenin yollarından birini gösteren işarettir.

İster küfürden sonra tevbe ederek uçurumun karanlıklarından kendilerini kurtarıp kıyıya ulaşan mü'minler olsun, ister hak yoldan sapmamış olmakla birlikte uçurumun kenarından bir türlü uzaklaşamayan ve selamete çıkamayan Müslümanlar olsun, hepsinin de imanın tadına varmak ve gerçek iyiliğe ulaşmak için nefislerini bir takım bağlardan ve dünyevi menfaatlerden kurtarmaları gerekir. Bu da ancak sevilen ve hoşlanılan maddi eşyanın Allah yolunda elden çıkarılması ve nefsi kayıt altında tutan mal sevgisinin kırılmasıyla mümkün olur. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

[92] Hoşlandığınız şeylerden (Allah yolunda) sarf etmedikçe, asıl iyiliğe asla eremezsiniz. Her ne sarf ederseniz, şüphesiz Allah da onu hakkıyla bilir.

92 Karşılığını "iyilik" olarak zikrettiğimiz *birr* kelimesi, iman ile kusursuz bir şekilde işlenen salih amelin insana kazandırdığı en üstün dereceye delalet eder. Bu sebepledir ki bazı müfessirler bunu *cennet,* bazıları da Allah'ın *mutlak ihsanı* olarak tefsir etmişlerdir. Buna göre ayet-i kerimeden anlaşılan mana şu olması gerekir: Hoşlandığınız veya sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda sarf etmedikçe cennete yahut Allah'ın ihsanına nail olamazsınız. Bu manada ayet-i kerime, hoşlanılan maldan Allah yolunda sarf etmeyi nihai gaye olarak ortaya koymuştur. Ancak bunu, insanın, iman ve ibadetlerinde gerekeni yapmasa bile hoşlandığı şeylerden infak etmek suretiyle *birr*e nail olabileceği manasında anlamamak gerekir. Zira böyle bir anlayış, insanı sadece hüsrana götürür.

*Birr*in yalnız mal infakından ibaret olmadığını anlamak için, Bakara suresinin 177. ayetini bir defa daha hatırlamakta fayda vardır ki bu ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: *"İyilik (birr), yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Fakat iyilik, o kimselerin (iyiliği)dir ki Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygambere iman etmişlerdir. Mal sevgisine rağmen, onu, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara ve kölelerin kurtuluşuna vermişlerdir. Namazı dosdoğru kılmış, zekâtı vermiş, ahitleştikleri zaman, ahitlerini yerine getirmişlerdir. Zorda, darda ve savaşta sabırlıdırlar. İşte doğru olanlar onlardır. Takva sahibi olanlar da ancak onlardır."* Bu ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi, *birr* (asıl iyilik) ulaşmanın şartı, sadece hoşlanılan maldan Allah yolunda sarf etmek değildir. Her ne kadar bu ayet-i kerimede mal sevgisine rağmen, onu, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara ve kölelerin kurtuluşuna vermek *birr*in şartı olarak zikredilmişse de ondan önce ve ondan sonra zikredilmiş başka şartlar da vardır ve bunlar; iman ve ibadeti de içine alan şartlardır. Nitekim ayet-i kerimenin başında, *"İyilik (birr), yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir."* denildikten sonra, onun, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygambere iman etmek, çok sevilmesine rağmen, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara ve kölelerin kurtuluşuna mal vermek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, ahitlere sadık kalmak ve zorda, darda ve savaşta sabretmek olduğu açıklanmıştır. O hâlde asıl iyiliğe (*birr*) erişmek için, iman ve ibadetle birlikte, hoşlanılan şeylerden de Allah yolunda sarf etmek gerekir. Bununla beraber Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede iman ve ibadeti tekrar etmeye gerek görmemiştir; çünkü daha önceki ayet-i kerimelerde salih amel ile neticelenmeyecek bir tevbe ile imana dönmedikçe, kâfirin sonsuza kadar lanet altında kalacağı belirtilmiştir ki bu, mal infakıyla ilgili beyanın başlangıcını teşkil eder. Bununla denilmek istenmiştir ki imandan sonra inkâra yeltenip kâfir olanlar, kendilerini amel-i

salihe yöneltecek bir tevbe ile tevbe edip imana dönmedikçe asla bağışlanmazlar. Fakat gerek tevbe ile imana dönmüş mü'minler ve gerekse küfre hiç bulaşmamış mü'minler, hoşlandıkları şeylerden Allah yolunda sarf etmedikçe, asıl iyiliğe (birr) asla erişemezler. Bundan da anlaşılıyor ki hoşlanılan şeyden Allah yolunda sarf etmek, imanın ve İslam'ın mütemmimi, yani tamamlayıcısıdır. Bu olmadan iman ve İslam tam olmuş sayılmaz. Kısacası hoşlandığı maldan Allah yolunda sarf etmeyen kişi tam Müslüman, kâmil mü'min değildir. İşte bu sebepledir ki gerek müfessirler ve gerekse hadisçiler, ilk Müslümanlardan, hoşlandıkları malları Allah'a veya Allah yoluna tahsis eden kimselerin pek çok kıssalarını zikrederler. Buhârî, Müslim, Tirmizî ve diğer hadis imamlarının Enes ibn Mâlik'ten naklettikleri bir hadis şöyledir:

"Ebû Talha, Medine'de mal olarak ensarın en zengini idi. Kendisinin en çok sevdiği yer de Beyrûha denilen bostandı. Burası Mescid-i Nebevi'nin karşısına düşüyordu ve Resulullah (sas.) zaman zaman oraya girer ve içindeki tatlı sudan içerdi. *"Ey mü'minler! Hoşlandığınız şeylerden Allah yolunda sarf etmedikçe, asıl iyiliğe asla eremezsiniz."* ayeti nazil olunca, Ebû Talha Resulullah'a (sas.) gelmiş ve şöyle demiştir: Yâ Resulallah! Allah Teâlâ, *"Hoşlandığınız maldan infak etmedikçe asıl iyiliğe asla eremezsiniz."* buyuruyor. Benim, malım içinde en çok sevdiğim Beyrûha'dır. O, Allah için bir sadakadır. Bu sadakanın hayrını ve Allah katında tükenmez bir ahiret azığı olmasını umarım. Yâ Resulallah! Bu yeri, Allah Teâlâ'nın sana gösterdiği yolda sarf eyle. Hazreti Peygamber, Ebû Talha'nın bu sözü üzerine şöyle buyurmuştur: "Büyük şey! Beyrûha sahibine kazanç veren bir maldır. Senin ne demek istediğini anladım. Ben, bu yeri akrabana tasadduk etmeni uygun görüyorum." Ebû Talha da "Senin dediğini yapacağım." demiş ve Beyrûha'yı akrabaları ve amca çocukları arasında taksim etmiştir" (Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, II. 126; Müslim, *Sahîh*, II. 693).

Ebû Talha Zeyd ibn Sehl el-Ensârî, Hazreti Peygamber'in müşriklerle savaşlarında onun yanında bulunur ve onu, atılan oklardan korumak için vücudunu siper ederdi. Savaş sırasında Hazreti Peygamber'in yanında kendi başına toprak saçarak, "Hayatım, senin hayatın için feda olsun." der, sonra da düşman üzerine ok yağdırmaya başlardı. Hazreti Peygamber, onun savaş sırasındaki kükremesinden söz ederken, "Savaşta Ebû Talha'nın kükreyişi, yüz askerin kükreyişinden hayırlıdır." derdi. İşte, yukarıdaki ayet-i kerime nazil olduğu zaman, en çok sevdiği malını Allah yolunda sadaka olarak veren kişi böyle bir Müslüman idi. Kalbini dolduran iman ve peygamber sevgisi, bu derece yüksek olmasaydı, canı gibi sevdiği o bahçeyi akraba bile olsalar başkalarına nasıl verirdi?

Müfessirlerin naklettikleri benzer olaylardan biri de Zeyd ibn Hârise ile ilgilidir. Bu ayet nazil olunca atından daha kıymetli ve daha sevgili başka bir malı olmayan Zeyd, Sebel adlı atıyla Hazreti Peygamber'e gelmiş ve atı göstererek, "Bu sadakadır." demiştir. Hazreti Peygamber atı sadaka olarak kabul etmiş, sonra da ona Zeyd'in oğlu Usâme'yi bindirmiştir. Zeyd ise ata oğlunun bindiğini görünce, içi burkulmuş ve üzülmüştür. Ancak Hazreti Peygamber onu teselli ederek, "Allah, sadakanı kabul etmedi mi?" demiştir.

Gerek Ebû Talha'nın ve gerekse Zeyd ibn Hârise'nin yukarıda naklettiğimiz haberlerinde Hazreti Peygamber'in din siyasetinin delillerini görmemek mümkün değildir. Ebû Talha ve Zeyd ibn Hârise, kalplerini dolduran üstün imanın tabii bir neticesi olarak, sahip oldukları malların en sevgilisi olanlarını ayırmışlar ve onları Allah için sadaka olarak vermek istemişlerdir. Ancak Hazreti Peygamber, sadaka vermekle kalplerde hâsıl olan itminan ve huzuru pekiştirmek ve şeytanın kalplerine vesvese sokarak mallarının en iyisini ve en sevgilisini başkalarına vermekten pişmanlık duymalarını önlemek için, onları akrabalarına vermelerini telkin etmiştir; zira insan, en çok

sevdiği malının bir başkası tarafından kullanıldığını görünce, bazen içini bir pişmanlık duygusunun doldurduğunu hisseder de bütün gayretine rağmen bu duygunun tasallutundan kendisini kurtaramaz. Malının muhtaç bir yakının elinde kalması ise çok defa bir teselli kaynağı olur ve sadakayı veren de huzur ve itminan bulur.

Allah Teâlâ, özellikle hoşlanılan şeylerden Allah yolunda infak etmeyi emrettikten sonra, infak edilen şeylerin kendisine meçhul kalmayacağını belirterek şöyle buyurmuştur: *"Her ne sarf ederseniz, şüphesiz Allah da onu hakkıyla bilir."*

Evet, hiçbir şey Allah'a meçhul değildir. Kimin sadaka olarak ne verdiğini, verdiğinde ihlaslı mı yoksa riyakâr mı olduğunu, sadaka olarak verdiği şeyin, hoşlandığı şeylerden mi yoksa malının en kötülerinden mi olduğunu hakkıyla bilir ve herkesi, kendi niyetlerine göre cezalandırır veya mükâfatlandırır. Zira nice zenginler vardır ki hoşlandıkları şeylerden infak ederler de infakları riyadan salim değildir; nice fakir de vardır ki elinde infak edecek hiçbir malı bulunmadığı hâlde kalbinden iyilik taşar.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde gerçek dinin İslam olduğunu, İslam'dan başka hiçbir dinin hiç kimseden kabul edilmeyeceğini, bu dinin esasının ise Allah'ın vahdaniyetine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman etmek ve ibadetlerle birlikte bütün salih amelleri işlemek olduğunu ve bütün bunların, ancak hoşlanılan maldan Allah yolunda sarf etmek suretiyle mükemmeliyete ulaşıp insanı Allah'ın en büyük ihsanına mazhar kılacağını açıkladıktan sonra, aşağıda zikredeceğimiz ayetlerde ehl-i kitabın ve özellikle Yahudilerin asılsız iddialarını cevaplandırmış ve ortaya koyduğu delillerle onları kıskıvrak yakalamıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَٰٓءِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ مِن قَبْلِ أَن تُنَزَّلَ ٱلتَّوْرَىٰةُ ۗ قُلْ فَأْتُوا۟
بِٱلتَّوْرَىٰةِ فَٱتْلُوهَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ
ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٩٤﴾ قُلْ صَدَقَ ٱللَّهُ ۗ فَٱتَّبِعُوا۟ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ
وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ مَّقَامُ إِبْرَٰهِيمَ ۖ وَمَن دَخَلَهُۥ كَانَ
ءَامِنًا ۗ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ۚ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٧﴾

[93] Tevrat indirilmeden önce, İsrail'in (Yakup'un) kendisine haram kıldığı şeyler dışında bütün yiyecekler, İsrailoğullarına helal idi (Ey Muhammed! O Yahudilere) de ki: "Eğer sözünüzde doğru iseniz, haydi Tevrat'ı getirin ve onu okuyun."

[94] "Kim bundan sonra da Allah'a karşı iftirada bulunursa, işte asıl zalimler onlardır."

[95] (Ey Muhammed!) De ki: "Allah doğruyu söylemiştir. O hâlde hakka yönelmiş olarak İbrahim'in dinine uyun; zira o, müşriklerden değildir."

[96] Âlemlere mahza feyz ve hidayet kaynağı olarak insanlar için ilk inşa edilen beyt (ev), şüphesiz, Mekke'deki (Kâbe)'dir.

[97] Orada apaçık alametler vardır. İbrahim'in Makamı (bunlardan biridir). Kim oraya girerse (tecavüzden) emin olur. Oraya gücü yetip yol bulabilenlerin beyti haccetmeleri, Allah için insanlara borçtur. Kim (bunu) inkâr ederse, (bilsin ki) Allah âlemlerden müstağnidir.

Yukarıdaki ayet-i kerimeler, Yahudilerin iki hususta iddialarını cevaplandırmak ve bunların hiçbir mesnedi bulunmadığını gözler önüne sermek için indirilmiştir. Bunlardan birincisi, İbrahim dininde deve eti haram olduğu hâlde Hazreti Peygamber'in bunu helal kıldığı iddiasıdır. Yahudiler, Hazreti Peygamber'e şöyle demişlerdi: Sen, İbrahim'in dini üzere olduğunu ileri sürüyorsun. O hâlde İbrahim dininde haram olan deve etini ve sütünü nasıl yiyip içiyorsun? Bu durumda sen, haram bir şeyi helal kılmakla İbrahim'i tasdik etmiş ve dininde ona tabi olmuş olmuyorsun. O hâlde sen, İbrahim'e herkesten daha layık bir kimse olduğunu söyleyemezsin.

Allah Teâlâ, Yahudilerin bu iddialarını reddetmiş ve bütün yiyeceklerin İbrahim'e ve İsrailoğullarına vaktiyle helal olduğunu, fakat sonradan, Yahudilere ceza olmak üzere bazı güzel yiyeceklerin haram kılındığını haber vermiştir.

Yahudilerin ikinci iddiaları, kıblenin Kudüs'teki Beytu'l-Makdis'ten Mekke'deki Kâbe'ye değiştirilmesiyle ilgilidir. Bu hususta da demişlerdir ki Beytu'l-Makdis, Kâbe'den daha üstün ve kıble olmaya daha layıktır. Çünkü o, ilk inşa edilen mescittir. İshak neslinden gelen bütün peygamberler ona yönelip ibadet etmişler ve tazimde bulunmuşlardır. Eğer sen de senden önceki peygamberlerin yolunda olsaydın, onların tazim ettiklerini tazim eder, onu başka bir yerle değiştirmez ve senden önceki peygamberlere aykırı davranışta bulunmazdın. Allah Teâlâ, Yahudilerin bu iddialarını da reddetmiş ve yeryüzünde ibadet için yapılan ilk beytin Kâbe olduğunu ve onu İbrahim ile İsmail'in inşa ettiklerini haber vererek şöyle buyurmuştur:

[93] Tevrat indirilmeden önce, İsrail'in (Yakup'un) kendisine haram kıldığı şeyler dışında bütün yiyecekler, İsrailoğullarına helal idi (Ey Muhammed! O Yahudilere) de ki: "Eğer sözünüzde doğru iseniz, haydi Tevrat'ı getirin ve onu okuyun."

[94] "Kim bundan sonra da Allah'a karşı iftirada bulunursa, işte asıl zalimler onlardır."

[95] (Ey Muhammed!) De ki: "Allah doğruyu söylemiştir. O hâlde hakka yönelmiş olarak İbrahim'in dinine uyun. Zira o, müşriklerden değildi."

93-94 Tevrat, Musa'ya (as.) indirilmeden önce bütün temiz ve güzel yiyecekler İsrailoğullarına ve İsrail'den önce de İbrahim'e helal idi ve hepsi de bu yiyecekleri diledikleri gibi yiyebiliyorlardı. Yalnız, İsrail, bazı yiyecekleri kendisine haram kılmış, İsrailoğulları da bu tahrimde ona uymuştu. Ancak İsrail'in bu yiyecekleri kendisine haram kılması, Allah'ın iznine mi dayanıyordu, yoksa peygamber olarak kendi ictihadı mı idi, bu hususta müfessirler arasında tam bir görüş birliği yoktur. Peygamberin ictihadda bulunamayacağı görüşünü benimseyenler, İsrail'in bu yiyecekleri Allah'ın izniyle kendisine haram kıldığını söylerler. Peygamberin ictihadda bulunabileceği görüşünde olanlar ise İsrail'in (Yakup) kendi ictihadı ile bazı yiyecekleri kendisine haram kıldığını ileri sürmüşlerdir ki doğru olan da budur ve ayet-i kerimenin ifadesi de bunu teyit eder. Zira ayette, *"İsrail'in kendi nefsine haram kıldığı"* şeklinde geçmektedir. Gerçekten bazı rivayetlerden öğrenildiğine göre Yakup (as.), şiddetli bir hastalığa yakalanmış, hastalıktan kurtulup iyileştiği takdirde deve eti ve sütü yememeyi nezretmişti; çünkü en çok sevdiği yiyecekler bunlardı. İşte Yakup'un (as.) bu nezri, onun çocukları arasında da yaygınlaşarak bir âdet hâline gelmiş ve böylece deve eti ve sütü Yakupoğulları arasında haram bir yiyecek olmuştu.

Bu haberden anlaşıldığına göre, deve eti ve sütünün İbrahim (as.) devrinden beri Allah tarafından haram kılındığı hususundaki iddia, Yahudilerin yalan ve iftiralarından başka bir şey değildir. Bununla beraber, Tevrat'ın nüzulü sırasında Yahudilerin haddi aşan davranışları, Musa'ya (as.) eziyetleri ve bir türlü işlemekten vazgeçme-

dikleri büyük günah ve isyanları sebebiyle Allah Teâlâ ceza olmak üzere bir takım temiz ve güzel yiyecekleri haram kılmıştır. Bu yiyecekler de daha önce onlara helal idi. Zaten Allah, hiçbir temiz şeyi insanoğluna haram etmemişti. Nitekim işledikleri günah yüzünden ceza olmak üzere Yahudilere bazı yiyeceklerin haram kılınması, Nisâ suresinin 160-161. ayetlerinde de açıklanmış ve şöyle buyurulmuştur: *"Yahudi olanlardan neşet eden bir zulüm yüzünden, keza birçok kimseyi Allah'ın yolundan saptırmaları, kendilerine yasaklandığı hâlde ribayı almaları ve insanların mallarını haksız yolla yemeleri yüzünden, kendilerine helal kılınmış olan temiz nimetleri onlara haram kıldık ve onlardan kâfir olanlar için de elim bir azap hazırladık."*

En'âm suresinin 146. ayetinde de Yahudilere, yine isyanları yüzünden nelerin haram kılındığı açıklanmıştır: *"Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kılmıştık. Keza sırtlarının yahut bağırsaklarının taşıdığı yahut da kemiğe karışan yağları hariç sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kılmıştık. İsyanlarından dolayı onları böyle cezalandırmıştık. Biz, şüphesiz, (her söylediğimizde) sadığız."*

Görülüyor ki bazı temiz yiyeceklerin Yahudilere haram kılınması, onların maruf ve mutat isyanları yüzündendir. Müslümanlar onların işledikleri bu günahları işlememişlerdir ki onlara da bu temiz nimetler haram kılınsın. O hâlde Müslümanların haram kılınan bazı yiyecekleri helal sayıp yedikleri hususundaki Yahudi iddiası, yalan ve iftiradan başka bir şey değildir. Eğer Yahudiler, iddialarında doğru olsalar ve yalnız doğruyu söyleseler di, ellerindeki Tevrat'ı şahit olarak getirirler ve temiz olan yiyeceklerin İbrahim (as.) zamanından beri haram olduğunu kitaplarında buldukları bir delil ile ispat ederlerdi. Hâlbuki bütün yiyecekler önceden onlara helal idi. İsyanları yüzünden bazı yiyeceklerin haram kılınması ise sadece kendilerine has sebebe dayanmaktadır. Eğer kitaplarını okusalardı, bu sebebi öğrenmekte güçlük çekmezlerdi. Onun için peygambere, *"Eğer sözünüzde sadık iseniz, haydi Tevrat'ı getirin ve onu okuyun."* demesi emredilmiş ve böylece yalan ve iftiralarının acı neticesi, yine Yahudilerin kendilerine dönmüştür; çünkü rivayetlerden öğrenildiğine göre Yahudiler Tevrat'ı getirmeye cesaret edememişler, böylece Kur'an'ın mucizesi bir defa daha gerçekleşmiştir. Artık bundan sonra hiç kimsenin Allah'a karşı yalan ve iftiraya başvurmaması gerekir. Özellikle Yahudiler, bazı temiz yiyeceklerin, kendilerinin irtikâp ettikleri büyük günahlardan sonra ceza olmak üzere haram kılındığı bu kadar açık ve kesin delillerle anlaşıldıktan sonra, Tevrat'ın nüzulünden önce ve geçmiş peygamberler zamanında haram kılındığı iddiasından vazgeçmelidirler. Her kim bu kadar açık ve kesin delilden sonra, yine de Allah'a karşı yalan ve iftiraya başvurursa, işte böyleleri, kendi nefislerine zulmeden ve bu yüzden Allah'ın azabına müstahak kimselerdir. *Zulüm*, hakkı saptırmak ve Allah'ın hükmünü kendi yeri dışında başka bir yere vazetmektir. Yahudiler de yiyecek hususunda böyle yapmışlar ve hem kendileri dalalete düşmüş, hem de batıl üzerindeki ısrarlarıyla başkalarını dalalete düşürüp hak yoldan uzaklaştırmışlardır.

95 Ey Muhammed! Tevrat'ın nüzulünden önce Yahudilere hiçbir yiyeceğin haram kılınmamış olduğu hususundaki Allah beyanında şüpheye düşülecek en ufak bir nokta bulunmadığını ve Allah'ın yalnız gerçek olanı haber verdiğini onlara bir defa daha hatırlat. Gerçek bu olunca, sana ve dolayısıyla kendisine mensup olmakla övündükleri İbrahim'in dinine uysunlar. Çünkü sen de İbrahim dinindensin ve senin onları davet ettiğin din, İbrahim'in dininden başka bir din değildir. İbrahim ise kavmini, yalnız tevhid dini İslam'a davet etmiş, hiçbir zaman Allah'tan başka ilahlara ibadet eden müşriklerden olmamıştır. Oysa Yahudiler, Uzeyr'in; Hıristiyanlar ise Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmişler, Araplar ise putlara ibadet ederek Allah'a şirk koşmuşlar ve müşriklerden olmuşlardır. Bu itibarla,

haktan uzaklaşmış yollarını terk etsinler ve ataları İbrahim'in yoluna girmek için sana tabi olsunlar. Böylece haram olduğunu iddia ile yemekten imtina ettikleri deve etini ve sütünü de rahatça yiyip içsinler.

Kıble olarak yöneldiğiniz beyte gelince;

[96] (Âlemlere mahza feyz ve hidayet kaynağı olarak) insanlar için ilk inşa edilen beyt (ev), şüphesiz Mekke'deki (Kâbe)'dir.

[97] Orada apaçık alametler vardır, İbrahim'in makamı (bunlardan biridir). Kim oraya girerse (tecavüzden) emin olur. Oraya gücü yetip yol bulabilenlerin beyti haccetmeleri Allah için insanlara borçtur. Kim (bunu) inkâr ederse, (bilsin ki) Allah, âlemlerden müstağnidir.

96 Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Yahudilerin hazmedemedikleri ve fırsat buldukça Hazreti Peygamber'i İbrahim dininden uzaklaşmakla itham etmelerine sebep gösterdikleri bir husus da kıblenin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a değiştirilmesi idi. Bakara suresinin 143. ayetinin tefsirinde de açıkladığımız gibi, Kâbe kıble olmadan önce, Hazreti Peygamber namazlarında Kudüs istikametine yöneliyor, bununla beraber, kıblenin değiştirilmesini şiddetle arzu ediyor ve zaman zaman yüzünü gökyüzüne çevirerek, Rabbinden gelecek değişiklikle ilgili bir müjde bekliyordu. Nitekim bu müjde fazla gecikmeden gelmiş ve Bakara suresinin 144. ayetiyle Kâbe kıble yapılmıştır. Bu ayette Allah Teâlâ şöyle buyuruyordu: *"Senin, yüzünü çok defa gökyüzüne çevirip durduğunu elbette görüyoruz. İşte şimdi, hoşnut olacağın bir kıbleye seni döndürüyoruz. Yüzünü Mescid-i Haram tarafına (Kâbe'ye) çevir. (Ey Müslümanlar!) Nerede bulunursanız, siz de yüzlerinizi onun tarafına çevirin."* Bu ayetin nüzulüyle Müslümanlar, Kudüs istikametine yönelmekten vazgeçerek Kâbe'ye yönelince Yahudilerin kıskançlık damarları bir defa daha kabarmış ve "Bu Müslümanlara ne oldu ki şimdiye kadar üzerinde bulundukları ve ibadetlerinde yönetip durdukları, daha önceki peygamberlerin de kıblesi olan Beytu'l-Makdis kayasından yüz çevirdiler?" demeye başlamışlardır. Onlara göre Beytu'l-Makdis, Kâbe'den daha üstün ve tazim edilmeye daha layık idi; aynı zamanda ilk inşa edilen yerdi. Fakat Yahudilerin bu iddiaları da haram saydıkları bazı yiyecekler hakkındaki iddiaları gibi hiç bir esasa dayanmıyordu. Yine yalan söylüyorlar ve iftira ediyorlardı. Oysa Müslümanların yöneldikleri Kâbe (*el-Beytu'l-Harâm*), mabet olarak yeryüzünde ilk inşa edilen yerdi ve onu İbrahim (as.) ile oğlu İsmail (as.) sadece ibadet etmek için inşa etmişlerdi. Kudüs'teki Beytu'l-Makdis ise bundan bir kaç asır sonra Davut'un (as.) oğlu Süleyman (as.) tarafından yapılmıştı. Bu bakımdan, Hazreti Peygamber'in İbrahim (as.) tarafından inşa edilen Kâbe'ye yönelmek istemesi ve Rabbinden izin çıkması üzerine de oraya yönelmesi pek tabii idi. Bu sebeple yeryüzünde ilk inşa edilen mabet Kâbe ise ve ondan önce de hiçbir peygamber tarafından inşa edilmiş başka bir mabet bulunmadığına göre, şeref yönünden de evveliyetin Kâbe'ye ait olması gerekirdi. Buhârî (*Sahîh*, IV, 117) ve Müslim (*Sahîh*, I. 370) tarafından nakledilen ve Ebû Zerr'den (ra.) gelen bu rivayette şöyle denilmiştir: "Ben, 'Yâ Resulallah! Yeryüzünde inşa edilen ilk mescit hangisidir?' diye sordum. O şöyle buyurdu: "el-Mescidu'l-Harâm." 'Sonra hangisidir?' dedim. "el-Mescidu'l-Aksâ." dedi. 'Aralarında ne kadar zaman vardır?' dedim. 'Kırk yıl; nerede namaz vakti girerse orada kıl; orası mescittir.' buyurdu."

Mescid-i Haram'ın gerek ilk inşa edilen mabet olması ve gerekse İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edilmiş olması dolayısıyla sahip olduğu şerefe, onun, bulunduğu yer için bereketli ve âlemlere hidayet kaynağı olması da delalet eder. Nitekim mescid, ziraata elverişli olmayan bir vadide inşa edilmiş olmasına rağmen, yeryüzünün bütün nimetleri oraya taşmış ve âdeta bir servet kaynağı olmuştur.

Mescidin bulunduğu yerin bir hidayet kaynağı

olması ise çok daha aşikârdır. İslam, ilk defa orada doğmuş, parlak ışıklarını ilk defa orada yaymaya başlamıştır. Asırlardan beri arkası hiç kesilmeksizin dünyanın dört bir yanından oraya akın eden mü'minler, kalplerindeki imanı orada tazelemek ve İslam'ın doğuş heyecanını orada yeniden yaşamak imkânı bulmaktadırlar. Dünyanın başka hangi yerinde böyle bir hidayet kaynağı vardır? Bunda el-Beytu'l-Harâm'ı inşa edeceği yere ailesini getirip yerleştiren İbrahim'in (as.), Rabbi tarafından kabule mazhar olan duasının rolünü elbette unutmak mümkün değildir ki İbrâhîm suresinin 37. ayetinde zikredilen bu duasında o, Rabbine şöyle niyaz etmişti: *"Rabbimiz! Ben, çocuklarımdan bazısını senin Beyt-i Haram'ının yanında ziraata elverişli olmayan bir vadiye, namazı dosdoğru kılabilmeleri için yerleştirdim. İnsanlara, onlara sevgiyle meyleden bir kalp ver; onları şükretsinler diye çeşitli meyvelerle rızıklandır."*

97 İşte bereket ve hidayet kaynağı olan Beyt-i Haram'da hiç kimseye gizli kalmayan apaçık deliller yahut alametler vardır ki bunlardan biri, İbrahim'in namaza durduğu ve Rabbine ibadet ettiği yerdir. Bu yer, Makam-ı İbrahim adıyla hâlen maruf ve meşhur olup bu konu ile ilgili haberler tevatür yolu ile gelmiştir. İşte sadece bu delil bile Beyt-i Haram'ın, yeryüzünde yalnız âlemlerin Rabbi için yapılacak sahih ibadetlere has olmak üzere inşa edilen mabetlerin ilki olduğunu göstermeye yeterlidir.

İkinci delil yahut alamet, oraya girenlerin, her türlü tecavüzden emin olmalarıdır. Filhakika bütün Arap kabileleri, Allah'a nispeti dolayısıyla bu beyte hürmet göstermek ve onu tazim etmek hususunda ittifak etmişler, hiçbir kabile bu ittifaka aykırı bir davranış içine girmeyi düşünmemiştir. Hatta oraya sığınan bir kimse, kendi nefsini emniyet altına almış olduğu gibi, orada bulunan başkalarının emniyetini de ihlal etmekten sakınmıştır. Cahiliye devrinde kabileler arasındaki büyük geçimsizliklere, şiddetli kin ve düşmanlıklara ve hatta sık sık patlak veren savaşlara rağmen, Beyt-i Haram bu özelliğinden hiçbir şey kaybetmemiş, düşmanlar, ayrı ayrı putları ilah edinmiş olsalar bile Kâbe'ye sığındıkları anda birbirlerinden emin olmuşlardır. Ömer ibnu'l-Hattâb'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Kâbe içinde el-Hattâb'ın katilini yakalasam, oradan çıkmadıkça ona dokunamam." Yine bu sebepledir ki İmam A'zam Ebû Hanîfe, konu ile ilgili hükmünü şöyle açıklamıştır: "Bir kimsenin, helal olarak kısasla yahut irtidadı dolayısıyla yahut da zina sebebiyle öldürülmesi vacip olsa, o da Kâbe'ye sığınsa ona dokunulmaz. Ancak oradan çıkmak zorunda kalıncaya kadar kendisine ne yiyecek, ne içecek verilir."

Buhârî (*Sahîh*, I. 36; VIII. 38) tarafından nakledilen bir hadiste Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Haberiniz olsun ki Mekke'de savaş benden önce hiç kimseye helal olmadığı gibi, benden sonra da hiç kimseye helal olmayacaktır. Biliniz ki o, yalnız bir günün bir saatinde yalnız benim için helal olmuştur. Biliniz ki işte şu saatte benim için de haramdır. Ne dikeni kesilir, ne ağacı baltalanır ve ne de sahibini bulmak maksadı dışında yitiğine el uzatılır. Buna göre, kimin bir kimsesi öldürülürse, kendisi için hayırlı olan iki şeyden birini isteyebilir: Ya diyet verilir; ya da maktulün ailesi kısas ettirir."

Hadiste de belirtildiği gibi, Mekke hudutları içinde Hazreti Peygamber için savaşın helal kılındığı saat, sadece Mekke'nin fethine rastlayan bir günün saatidir ki bu saatte savaş, beytin şirkten ve putlardan temizlenmesi için helal kılınmıştır. Bu saatten önce helal olmadığı gibi, bu saatten sonra da helal değildir.

Beyt-i Haram'ın üçüncü delili, oraya gidebilenlerin Allah için onu haccetmeleridir ki ayet-i kerimede bu alamet vücub sîgasıyla zikredilmiş ve *"Oraya gücü yetip gidebilenlerin beyti haccetmeleri, Allah için insanlara borçtur (vaciptir)."* denilmiştir. Bu ifade beytin namazda kıble yapılmasına itiraz eden Yahudilere karşı ona yapılan tazimin büyüklüğüne delalet eder. Zira Yahudilerin kü-

çümseyerek itiraz ettikleri Kâbe'nin, Allah Teâlâ tarafından oraya gidebilecek kimselere haccedilmesinin farz kılınması kadar tazime delalet eden bir şey tasavvur edilemez. Nitekim Kâbe'nin inşa edildiği İbrahim devrinden Hazreti Peygamber devrine kadar gelip geçen bütün Arap kabileleri tarafından İbrahim'in sünnetinden bir amel olarak Kâbe haccedilmiş, ne bu kabilelerin şirkleri, ne de birbirinden farklı ve çeşitli putlara ibadetleri, onları Kâbe'nin haccından alıkoymamıştır. Tevatür yolu ile bu konuda gelen haberler de Kâbe'nin İbrahim'e (as.) nispetinde hiç bir şüpheye imkân bırakmaz.

Ayet-i kerimedeki, *"oraya gücü yetip gidebilmek"* manasında ifade ettiğimiz ibare, Beyt-i Haram'a vasıl olabilme gücüne delalet eder ve bu güç, şahıslara ve ülkelerinin veya evlerinin oraya uzaklık veya yakınlığına göre değişir. Bu sebepledir ki her fert, oraya gitmeyi kendi nefsine göre değerlendirir ve yine bu sebepledir ki oraya gidebilme gücünü açıklayanlar, onu, yol emniyetiyle birlikte gidip gelmesini sağlayacak vasıta imkânını ve gidiş gelişte iaşe ve ibatesini sağlayacak maddi imkânları göz önünde bulundurdukları gibi, vücut sağlığı, düşman korkusundan emniyet, borçlu ise borçlarından arınmak, üzerine nafakası vacip olanların nafakalarını yola çıkmadan önce sağlamak gibi çeşitli imkânları da sıralamışlardır ki bütün bunlar, Beyt-i Haram'ı haccetmek için güç yetirebilmenin şartlarıdır. Eğer bunları veya bunların bir kısmını sağlamak mümkün olmuyorsa, beyte vasıl olma gücü de yok demektir ki bu takdirde beytin haccı insana borç olmaktan çıkar. Çünkü ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi, Allah Teâlâ bu borcu, oraya gidebilmeye gücü olanlara yüklemiştir. Allah, hiç kimseye gücü üstünde bir yük yüklemez.

İşte, yukarıda zikrolunan bütün bu delil ve alametlerden sonra, kim Beyt-i Haram'ın İbrahim tarafından, âlemlerin yegâne Rabbi olan Allah'a ibadet etmek için yeryüzünde ilk inşa olunan beyt olduğunu inkâr ederse, bilsin ki onun inkârı, Allah'ın ilminden hiçbir şey eksiltmez. Zira Allah, hiç kimsenin ikrarına muhtaç değildir. Kim iman ederse kendisine, kim de inkâr ederse, yine kendisinedir; her insan, sadece kendi yaptığının karşılığını görür.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

98 (Ey Muhammed!) De ki: "Ey kitap ehli! Allah, yaptıklarınızı görüp dururken, Allah'ın ayetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?"

99 (Yine onlara) de ki: "Ey kitap ehli! (İslam'ın hak din olduğunu kendi kitaplarınızda) görüp dururken, onu eğri gösterip iman edenleri Allah'ın yolundan niçin döndürmeye çalışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."

Allah Teâlâ, Tevrat ve İncil'de Muhammed'in (sas.) geleceğini müjdeleyen haberlerle onun peygamberliğini ve tevhidi ispat eden delillere Yahudi ve Hıristiyanların dikkatini çekip özellikle Yahudilerin, bazı yiyeceklerle kıblenin tahvili konusunda Hazreti Peygamber'i İbrahim dininden uzaklaşmakla itham eden ve fakat tamamıyla yalan ve iftiraya dayanan iddialarını cevaplandırdıktan sonra, sevgili peygamberinin ağzıyla ve daha yumuşak bir ifadeyle onlara hitap etmiş ve kitap ehlinden olmaları dolaylısıyla herkesten önce hakka ve hakikate itikat etmiş olma-

ları gerektiğini hatırlatacak şekilde bunun tamamıyla zıddı bir davranış içine girmelerinin sebebini sormuş ve şöyle buyurmuştur:

98 (Ey Muhammed!) De ki: "Ey kitap ehli! Allah yaptıklarınızı görüp dururken, Allah'ın ayetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?"

99 (Yine onlara) de ki: "Ey kitap ehli! (İslam'ın hak din olduğunu kendi kitaplarınızda) görüp dururken, onu eğri gösterip iman edenleri Allah'ın yolundan niçin döndürmeye çalışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."

98 Ey Allah'ın kendilerine kitap verdiği Yahudiler ve Hıristiyanlar! Ey Muhammed'i ve onun peygamberliğini inkâr eden kitap ehli! Sizin de çok iyi bildiğiniz gibi, Allah Teâlâ, size verdiği kitaplarında Muhammed ve onun peygamberliği hakkında apaçık deliller getirmişken ve bu delillerin doğruluğu hususunda en ufak bir şüpheye bile içinizde yer vermezken, şimdi onu ve peygamberliğini nasıl inkâr ediyorsunuz? Allah'ın, kitaplarınızda gözlerinizin önüne serdiği ve sizin de okuyup durduğunuz bu delillere karşı koymanızı sağlayabilecek ve inkârınıza destek olabilecek hiçbir karşı delile sahip olmadığınıza göre, bu inkârınızın tamamıyla kasta dayalı olduğu açıkça görülmektedir. Yani siz, Muhammed'i ve onun peygamberliğini bilerek ve kasıtlı olarak inkâr ediyorsunuz. Bununla siz, yine bilerek ve yaptığınız işin farkında olarak Allah'ı da inkâr etmiş oluyorsunuz. Bütün bu yaptıklarınızı Allah'ın bilmediğini mi zannediyorsunuz?

99 Ey Allah'ın kendilerine kitap verdiği Yahudiler ve Hıristiyanlar! Ey Muhammed'i ve onun peygamberliğini inkâr eden kitap ehli! Muhammed'e (sas.) iman eden ve ona tabi olan mü'minleri, kâinattaki sayısız delilleri araştırarak akli melekelerinin gelişmesini, güzel ahlak ve salih amel ile tezkiye ederek ruhlarının yücelmesini sağlayan ve böylece onlara Allah'ın rızasını kazandıran imandan niçin saptırmak ve uzaklaştırmak istiyorsunuz? Hem de bu işi yaparken, küfür, inat, kibir ve haset içinde Allah'ın bu hak yolunu tekzip ediyor, zayıf Müslümanların kalplerine şüphe sokuyorsunuz. Oysa siz, kitaplarınızın çok önceleri size verdiği müjdelerle böyle bir peygamberin geleceğini biliyor ve onun gelmesini bekliyordunuz. Böyle olunca, sizin, batılda sapıklıkta ve başkalarını da kendi sapık yolunuza saptırmakta ısrar etmemeniz gerekirdi.

Fakat ne yaparsanız yapın, bütün bu yaptıklarınızdan Allah'ın gafil olduğunu zannetmeyin. O, yaptığınız her şeyi bilir ve sizi cezasız bırakmaz.

Taberî'nin Zeyd ibn Eslem'den rivayet ettiğine göre, Şâs ibn Kays adında İslam'a ve Müslümanlara son derece düşman, azılı kâfir bir Yahudi vardı. Bir gün Evs ve Hazrec kabilelerine mensup, Hazreti Peygamber'in ashabından olan ve aralarında sohbet eden bir topluluğa rastlar. Cahiliye devrinde birbirine şiddetle düşman olan bu iki kabile mensuplarının İslam'a girip Müslüman olduktan sonra, birbirini seven kardeşler gibi tatlı tatlı sohbet etmeleri Yahudinin haset damarlarının kabarmasına sebep olur ve içini dolduran fesat tohumlarını bu Müslüman topluluk arasında saçıp birlik ve beraberliklerini bozmak arzu ve hevesiyle yanında bulunan bir Yahudi gencine şöyle der: "Haydi onların yanına git ve otur. Onlara Buas gününü ve o gün birbirlerine okudukları şiirlerinden bazısını okuyuver." Buâs günü, cahiliye devrinde Evs ile Hazrec'in birbirleriyle savaştıkları ve Evs'in Hazrec'e galip geldiği gündür. Genç Yahudi, Şâs'ın emrini yerine getirir ve okunan şiirlerle eski günlerini hatırlayan Evs ve Hazrecli Müslümanlar galeyana gelir ve birbirlerine eskiden olduğu gibi laf atmaya başlarlar. Nihayet iş münakaşaya, sonra da kavgaya dönüşür. Her iki taraf da "Silahlara, silahlara! Harre meydanında buluşmak üzere!" diyerek harekete geçer. Durum Hazreti Peygamber'e aksettirilir. O da muhacirlerden bir grupla, vuruşmak üzere olan iki kabile arasında durur ve onlara şöyle hitap

eder: Ey Müslüman topluluğu! Bu yaptığınız nedir? Allah, sizi İslam ile hidayete erdirip size ikramda bulunduktan, cahiliye âdetleriyle aranızdaki bağı kestikten ve küfürden sizi kurtarıp aranızda kardeşliği tesis ettikten sonra, yeniden cahiliye davası mı? Hem de ben aranızda bulunduğum hâlde öyle mi?

Hazreti Peygamber'in bu sözleri üzerine, kabileler, şeytanın oyununa ve düşmanlarının tuzağına düştüklerini anlamakta gecikmemişler ve birbirlerinin boyunlarına sarılarak Hazreti Peygamber ile birlikte oradan ayrılmışlardır. İşte bu hadiseden sonradır ki Allah Teâlâ, saçtığı fitne tohumlarıyla iki kardeş kabile arasını bozmaya çalışan Yahudi Şâs ibn Kays ve yaptıkları hakkında yukarıda açıkladığımız iki ayeti indirmiş, bu Yahudinin oyununa gelen Evs ve Hazrec'in ileri gelenlerinden Evs ibn Kayzî ve Cebbâr ibn Sahr ile yanındakiler hakkında da şöyle buyurmuştur:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن تُطِيعُوا۟ فَرِيقًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ كَٰفِرِينَ ﴿١٠٠﴾
وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُۥ ۗ وَمَن يَعْتَصِم بِٱللَّهِ فَقَدْ هُدِىَ إِلَىٰ صِرَٰطٍ
مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَٱعْتَصِمُوا۟
بِحَبْلِ ٱللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا۟ ۚ وَٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَآءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ
فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِۦٓ إِخْوَٰنًا ۚ وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ
ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

100 Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir zümreye eğer uyarsanız, onlar sizi, imanınızdan sonra çevirip kâfir yaparlar.

101 Allah'ın ayetleri size okunup dururken ve içinizde de O'nun peygamberi varken nasıl küfredersiniz? Her kim Allah'a sımsıkı tutunursa, doğru yola muhakkak iletilir.

102 Ey iman edenler! Allah'tan sakınılması gerektiği şekilde sakının ve ancak Müslüman olarak ölün.

103 Toplu bir şekilde Allah'ın ipine sımsıkı yapışın ve bölünüp parçalanmayın; Allah'ın size olan nimetini de hatırlayın. Hani (bir zamanlar birbirinize) düşman idiniz; kalplerinizi birleştirmişti de O'nun bu nimetiyle kardeş oluvermiştiniz. Keza bir ateş çukurunun tam kenarındaydınız da sizi oradan kurtarmışı. İşte doğru yolu bulasınız diye Allah, ayetlerini size böyle açıklar.

Yukarıda da açıkladığımız gibi, Allah Teâlâ, ehl-i kitabı, küfürleri ve Allah'ın yolundan sapmaları, aynı zamanda başkalarını da saptırmaları dolayısıyla tehdit edip yalan ve iftiraya dayalı görüş ve iddialarını apaçık delillerle çürüttükten sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde mü'minlere hitap etmiş ve onları ehl-i kitabın kandırma ve saptırmalarına karşı uyarmış ve böylelerine uyulmaması ve sözlerine kulak verilmemesi gerektiğini bildirmiştir; zira bunlar, fitne körükçüleridir.

Allah Teâlâ, mü'minleri kâfirlerin fitnesine karşı uyardıktan sonra, daima uyanık kalmanın yo-

lunu da göstermiş ve onlara Allah'ın ipine sımsıkı sarılmalarını ve bölünüp parçalanmamalarını emretmiştir; zira fitnenin ilk hedefi, bir bütünü bölüp parçalamak, sonra da onu yok etmektir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

100 Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir zümreye eğer uyarsanız, onlar sizi, imanınızdan sonra çevirip kâfir yaparlar.

100 Ey mü'minler! Şu kâfir Yahudilerin sözlerine kulak verir ve onları dinlerseniz yahut onların sizin hakkınızdaki isteklerine uyarsanız, sizi kendileri gibi kâfir yaparlar. Bakara suresinin 109. ayetinde de bu konuya işaret edilmiş ve şöyle buyurulmuştur: *"Kitap ehlinden olanların çoğu, hak kendilerine apaçık belirdikten sonra, içlerindeki hasetlik yüzünden, imanınızdan sonra sizi tekrar küfre çevirebilmeyi arzulamaktadırlar."* Keza üzerinde durduğumuz Âl-i İmrân suresinin 69. ayetinde de aynı gerçek dile getirilmiş ve şöyle denilmiştir: *"Kitap ehlinden bir grup, sizi (hak yoldan) saptırmak istemektedirler."* Şüphe yoktur ki küfür, gerek din yönünden ve gerekse dünya yönünden mü'minlerin helak olmalarına yol açan bir inançsızlık hâlidir. Bu hâl, insanlar arasına saçılan fitne tohumlarının süratle filizlenip büyümesine ve kısa zamanda kin ve düşmanlık meyvelerini vermesine sebep olur. Bu da pek çok insan kanının dökülmesi ve dünya hayatının yok olmasıyla neticelenir. İnsanın din yönünden helak olmasını ise açıklamaya elbette gerek yoktur; çünkü küfrün hâkim olduğu yerde dinden eser kalmaz. Din olmazsa, insanın hem dünya hayatı, hem de ahiret hayatı olmaz.

Allah Teâlâ, ehl-i kitaptan herhangi bir zümreye uyulmaması gerektiğini, uyulduğu takdirde onların mü'minleri kâfir yapmak isteyeceklerini beyan ettikten sonra, zaten aralarında Allah'ın Resulü varken ve kendilerine O'nun ayetleri okunup dururken, onlara uyulamayacağını belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

101 Allah'ın ayetleri size okunup dururken ve içinizde de O'nun peygamberi varken, nasıl küfre düşersiniz? Her kim Allah'a sımsıkı tutunursa, doğru yola muhakkak iletilir.

102 Ey iman edenler! Allah'tan sakınılması gerektiği şekilde sakının ve ancak Müslüman olarak ölün.

103 Toplu bir şekilde Allah'ın ipine sımsıkı yapışın ve bölünüp parçalanmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (bir zamanlar birbirinize) düşman idiniz; kalplerinizi birleştirmişti de O'nun bu nimetiyle kardeş oluvermiştiniz. Keza bir ateş çukurunun tam kenarındaydınız da sizi oradan kurtarmıştı. İşte doğru yolu bulasınız diye Allah, ayetlerini size böyle açıklar.

101 Filhakika Kur'an-ı Kerim'in nüzulü henüz tamamlanmamış, ayet ayet, sure sure Hazreti Peygamber'e nazil olmakta. Allah Teâlâ'nın ibret, vaaz ve nasihat dolu bu ayet ve sureleri, bizzat O'nun peygamberi tarafından vakit geçirilmeden, kendisine indirildiği şekilde Müslümanlara okunup açıklanmakta. Herhangi bir Müslüman, diniyle veya dünyasıyla ilgili herhangi bir müşkülle karşılaşsa, her zaman ve her yerde Allah'ın sevgili peygamberine başvurma imkânına sahip bulunmakta. Bütün bunlara ilaveten, Hazreti Peygamber'in, imanı kuvvetlendiren ve kalpleri aydınlatan sünneti, bir üsve-i hasene olarak Müslümanlar tarafından her gün ve her saatte müşahede edilmekte.

İşte ey Müslümanlar, bu ahval ve şerait içinde siz, bir grup kâfir Yahudinin kalplerde şüphe uyandıran yalan ve iftira dolu sözlerine nasıl kulak verip de onların derekesine düşer, peşlerinden gidersiniz? Hayır; bu, olacak şey değildir. Size düşen, herhangi bir anlaşmazlık hâlinde sizin bütün müşküllerinizi halleden, size ışık ve hidayet kaynağı olan peygambere ve onun sünnetine başvurmaktır ki A'râf suresinin 157. ayetinde şöyle buyurulmaktadır: *"O peygamber, Müslü-*

manlara iyiliği emreder; onları kötülükten nehyeder; onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri de haram kılar. Üzerlerindeki ağırlıklarını ve zincirleri onlardan kaldırıp atar. Ona iman edenler, onu yücelterek himaye edenler, ona yardım edenler ve onun vasıtasıyla indirilen nura tabi olanlar, işte kurtuluşa erenler bunlardır."

Şüphe yoktur ki kim peygambere yardım ederse, Allah'ın dinine yardım etmiş olur; kim peygambere itaat ederse yine Allah'a itaat etmiş olur. Bu itibarladır ki Allah'a, Allah'ın dinine, kitabına ve peygamberine tutunup sarılan kimse için artık hidayet gerçekleşmiş, Allah'ın dosdoğru yoluna girilmiş olur. Bu yolda onun için hiçbir korku hiçbir tehlike yoktur. O hâlde ey Müslümanlar, Allah'a, Allah'ın dinine, kitabına ve peygamberine sımsıkı tutunun; hiçbir surette gevşeklik göstermeyin.

102 Bütün bunlarla birlikte, gücünüzün yettiği kadar takvayı elden bırakmayın. Zira takva, imanın zirvesidir ve mutlaka kendinizi bu zirvede tutmaya çalışın. Takvanın en büyük düşmanı, küçük ve önemsiz görülen günahlarda direnmektir. Oysa insanın büyük günahlardan korunabilmesi için küçük günahlara bulaşmaması gerekir. Zira küçük ve önemsiz görülen bir günah işlenirse bunları, derece derece büyükleri takip eder. Öyle ki günahı işleyen kimse için artık onun büyüğü ve küçüğü arasında hiçbir fark kalmaz; işlediği her çeşit günahtan zevk alır. Bu hâl ise insanda takvadan eser bırakmayacağı gibi, imandan da onu süratle uzaklaştırır. Bu sebepledir ki her Müslümanın Allah'tan sakınması, büyük küçük her çeşit günahtan uzak kalması ve öldüğü zaman da bu hâl üzere ölmesi gerekir. İşte gerçek manada takva budur. O hâlde ey iman edenler! İmanınızı en yüksek mertebede tutabilmek ve ona zarar verecek her çeşit davranıştan sakınabilmek için bütün gücünüzü kullanın.

103 Bölünüp parçalanmamak için de topluca Allah'ın ipine yapışın. Allah'ın ipi, Ebû Saîd el-Hudrî'den (ra.) rivayet edilen bir hadisten öğrenildiğine göre Kur'an'dır. Bu hadiste şöyle denilmiştir: "Allah'ın Kitabı, Allah'ın gökten yere uzatılmış ipidir." Zeyd ibn Erkam'dan gelen bir hadiste de "Hablullâh (Allah'ın ipi), Kur'an'dır." denilmiştir.

Bazı müfessirlerin ifadelerinden de anlaşıldığı gibi ibare, temsilî bir manaya sahiptir ve din, insan nefis ve iradesine hâkimiyeti ve amellerini kendi gösterdiği istikamette yönlendirmesi dolayısıyla sağlam bir ipe benzetilmiş ve her kim bu ipe sımsıkı tutunursa, onun, korkunç bir uçurumun derinliklerine düşmekten emin olacağı ifade edilmiştir. Bu bakımdan, biraz önce işaret ettiğimiz hadislerde açıklanan ve Kur'an'ın Allah'ın ipi olduğunu beyan eden ifade ayet-i kerimenin en güzel tefsirini teşkil eder. Filhakika Allah'ın kitabı, İslam dininin esasını teşkil eder ve ikisini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Nitekim Hazreti Peygamber'e Kur'an'ın son ayeti nazil olduğu zaman, dinin ikmali de tamamlanmış oluyordu. Bu bakımdan Kur'an dindir veya din Kur'an'dır demek kadar tabii bir şey düşünülemez. O hâlde kim Kur'an'a veya İslam dinine sımsıkı tutunursa, kendisini her çeşit tehlikeye karşı emniyet altına almış olur. Bu tehlikelerin en büyüğü ise tefrikadır; yani toplumların kısa sürede tarih sahnesinden silinmesine sebep olan fertler arası ihtilaflar ve bu ihtilafların yol açtığı kin ve düşmanlıklar, bölünüp parçalanmalardır. Oysa Allah'ın kitabına sımsıkı tutunmakla ilk birlik teessüs etmiş ve bölünüp parçalanması mümkün olmayan bir topluluk vücut bulmuş olur. Bu birliğin teessüs etmesinden ve ihtilafsız bir toplumun vücut bulmasından sonra, Kur'an onu meydana getiren fertlere yönelttiği emir ve nehiylerle onları bölünüp parçalanmaktan korur, birlik ve beraberliklerini korumalarını sağlar. Mesela bunun bir örneğini En'âm suresinin 153. ayetinde görmek mümkündür. Bu ayette şöyle denilmiştir: *"Hiç şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Bu itibarla ona uyun; başka yollara düşmeyin; yoksa sizi Allah'ın yolundan ayırır."* Mealini zikret-

tiğimiz bu ayet-i kerimeden açıkça anlaşılıyor ki Allah'ın dosdoğru yolu olan Kur'an'dan veya İslam dininden başka yollara uyarak bu yolları takip etmek, Allah'ı asla hoşnut etmeyecek olan sapık yollara düşmek demektir ki böyle bir davranış içine girenler, yine En'âm suresinin 159. ayetinde, *"fırka fırka olup dinlerini parçalayan"* kimseler olarak tavsif edilmişlerdir; *"Bunların işi ise artık Allah'a kalmıştır. Sonra onlara bu yaptıklarını bildirecektir."*

O hâlde ey Müslümanlar! Bütün bunları göz önünde bulundurarak, sizi bölünüp parçalanmaktan ve Allah'ın dinini de parça parça etmekten koruyacak olan Allah'ın ipine, yani Kur'an'a sımsıkı sarılın ve asla onu elinizden bırakmayın. Ona tutunmuşken sizi yüceltip duran bu ipi bırakıp da baş aşağı uçurumun derinliklerine yuvarlanmak hoşunuza gider mi?

Allah'ın ipine sımsıkı yapışırken, O'nun size ihsan ettiği o eşsiz nimeti de unutmayın. Hani İslam'dan önce siz, birbirinizin düşmanı idiniz; fırsat buldukça birbirinizin malını yağmalıyor, yine fırsat buldukça birbirinizi öldürüyordunuz. Fakat İslam gelince aranızda bir yakınlık meydana getirdi, sizi birbirinizin kardeşi yaptı. O derecede ki Medineli ensar, Mekke'den gelen muhacirlerle mallarını ve arazilerini taksim ettiler. Evs ile Hazrec, aralarında 120 sene süren savaşa son verip birbirlerinin kardeşi oldular. Bunlar, İslam'ın onlara dünyada kazandırdığı nimetlerdir. Ya ahirette?! Hayatlarını cahiliye âdeti ve dini üzere sürdürüp de o hâl üzere ölmüş olsalardı, kendilerini bekleyen akıbetin ne olacağını hiç tasavvur edebilir misiniz? Nitekim ayet-i kerimede bu hususa da işaret edilmiş ve *"Bir ateş çukurunun tam kenarındaydınız da sizi oradan kurtarmıştı."* denilmiştir.

Filhakika Müslümanlar, İslam'dan önceki cahiliye dönemlerinde çeşitli putları kendilerine ilah edinmişler, sanki kâinatı onlar yaratmış, iyiliği de kötülüğü de sanki onlar vermiş gibi, yalnız onlara güvenip dayanmış ve yalnız onlardan yardım istemişlerdir. İşte, şirkin cahiliye damgasını vurduğu bu dönemin insanları, azgın alevlerin, ağzına kadar dalga dalga yükseltiği ateş çukurunun kenarında içine yuvarlanacakları anı bekliyorlardı ki ancak bir mucize onları bu akıbetten kurtarabilirdi. Zira şirk ile içine yuvarlanacakları bu cehennem ateşi arasında sadece bir ölümlük mesafe vardı ve bu mesafe, açık bir gözün kapanması anında katedilebilecek kadar kısa bir mesafe idi. Fakat Allah'ın şu büyük lütfuna bakınız ki kendilerine bu kadar yakın olan ölüm onları yakalamadan ve onlar şirkleri yüzünden cehennem ateşine yuvarlanmadan önce, İslam onlara yetişmiş ve onları evvela şirkten, sonra da ateş çukurunun tam kenarından çekip kurtarmıştır. Fakat Allah'ın bu büyük nimeti bu kadarla kalmamış, yine cahiliye dönemlerinde her biri bir diğerinin yok olup gitmesini dilerken ve büyük bir arzu içerisinde bunu gözleyip dururken Allah, İslam ile kalplerindeki kin ve nefreti silmiş, birbirlerine varlıklarını ikram eden fertlerden müteşekkil bir cemiyet meydana getirmiştir. Tarih bunun şahididir; kim aksini iddia edebilir?

İşte Allah, ayetleriyle ilk Müslümanların kıssalarını böyle açıklıyor. Ta ki bunlardan ibret alıp hak ve hidayet üzere daim olasınız. Gaflete dalıp cahiliye döneminin şirk, isyan ve küfür ile beslenen kin ve düşmanlık havasına yeniden girmeyesiniz. Ve özellikle Allah'ın emir ve nehiylerini kendi heva ve hevesiniz istikametinde çekiştirip dinde ihtilafa düşmeyesiniz ve Allah'ın dinini parça parça etmeyesiniz. Zira milletlerin bölünüp parçalanmalarına ve tarih sahnesinden silinmelerine dindeki ihtilafları ve dini ortadan kaldırmaları kadar hiçbir şey sebep olmamıştır. İşte bütün bunlar, hatırdan çıkarılmaması gereken hayati önemi haiz hususlardır. Bu sebepledir ki üzerinize çok önemli bir görev düşüyor. Bu görev şudur:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
﴿١٠٤﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۚ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾
يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ
بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾ تِلْكَ آيَاتُ
اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ۗ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِلَى
اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾

104 Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten nehyeden bir topluluk oluşsun, işte asıl kurtuluşa erenler bunlardır.

105 Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, bölünüp parçalananlar ve ayrılığa düşenler gibi olmayın, işte böyleleri için çok büyük azap vardır.

106 (Bu azap, öyle bir gündedir ki) o gün bir takım yüzler beyazlaşır, birtakım yüzler de kararır. Yüzleri kararan kimselere, "İmanınızdan sonra küfre mi döndünüz? Öyleyse, küfretmiş olmanızdan dolayı bu azabı tadın." (denir).

107 Yüzleri beyazlaşanlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler. Orada onlar daimîdirler.

108 İşte bunlar, sana hak olarak okuduğumuz Allah'ın ayetleridir. Allah, âlemlere hiç haksızlık etmek istemez.

109 Göklerde ve yerde her ne varsa (hepsi de) Allah'ındır. Bütün işler Allah'a döndürülür.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde bazı fitneci Yahudilerin idlal ve iğvalarına kapılarak neredeyse silahlı bir çatışmaya girişecek olan, fakat Hazreti Peygamber'in araya girmesiyle düştükleri büyük hatayı anlayarak dövüşmekten vazgeçen iki Müslüman kabileye ve dolayısıyla bütün Müslümanlara, fazlu rahmetinin bir eseri olarak, ihtilaf anında Allah'ın ipine sımsıkı yapışmayı, takvayı elden bırakmamayı ve cemaatin lüzumu dolayısıyla asla tefrikaya düşmemeyi emrettikten sonra, Müslümanların daima hak ve hidayet üzere olmaları, gaflete dalıp cahiliye döneminin şirk, küfür ve isyan hayatına yeniden dönmemeleri, kısacası, Kur'an'ın ve Hazreti Peygamber'in gösterdiği hak yoldan ayrılmamaları için iyiliği emredip kötülükten nehyetmeyi onlara farz kılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

104 Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten nehyeden bir topluluk oluşsun. İşte asıl kurtuluşa erenler bunlardır.

104 Evet! Fertlerin gerçek manada İslam'ı yaşamaları ve İslam'ın fertler üzerinde yaşatılması veya Allah'ın gerçek dininin, insanın dünya ve ahiret saadetine kavuşmasını sağlaması için, fertleri, birbirlerini hayra veya İslam'a davet edecek ve birbirlerine nehiylerini hatırlatarak doğru yolda kalmalarını sağlayacak bir toplum vücut bulsun.

Ayet-i kerime bu ifadesiyle Müslümanlara el-emrü bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker (iyiliği emir, kötülükten nehiy) görevini yükleyen ilahî bir emir getirmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki her açık ve kesin emir, farza delalet ettiğine göre, Müslümanların birbirlerine iyiliği emretmeleri ve kötülükten nehyetmeleri farzdır. Farzın terki, haram bir fiilin işlenmesi gibi vebali gerektiren bir iştir. Bu sebepledir ki farzı terk eden veya haramı işleyen bir kimse Allah'ın cezasına müstahak olur.

Allah Teâlâ, İslam'a davet ile iyiliği emr ve kötülükten nehyetmeyi bu ayet-i kerime ile Müslümanlara farz kılmış olmakla beraber, bu farzın farz-ı kifaye mi olduğu, yoksa bütün Müslümanlara mı şamil bulunduğu müfessirler arasında ihtilaflı bir konudur. Bilindiği gibi, farz-ı kifaye, Allah'ın emrettiği bir işi, yapan birkaç kişi bulunduğu takdirde yapmayan diğer Müslümanlara onu yapmayı farz olmaktan çıkaran bir hükme delalet eder. Mesela cenaze namazı kılmak Müslümanlara farzdır. Fakat bir cenaze namazını bütün Müslümanların kılması gerekmez. Ancak şunu unutmamak gerekir ki cenaze namazı kılınmadığı sürece, bekleyen bir cenaze namazını kılmak bütün Müslümanlara farz olmaya devam eder ve kılan çıkmazsa, bütün Müslümanlar farzı terk etmekten dolayı günahkâr olurlar.

İslam'a davet ile iyiliği emir ve kötülükten nehiy ayetinin de farz-ı kifaye bir hüküm getirdiği görüşünde olan müfessirler, genellikle, ayet-i kerimede yer alan *minkum* ibaresine *"bazılarınız"* manası vermişlerdir. Buna göre ayet-i kerime, *"Sizden bazılarınız, hayra davet eden ve iyiliği emredip kötülükten nehyeden bir topluluk olsun."* manasına gelir. Bu mana gereğince Müslümanlar, kendi aralarından seçtikleri bir grubu bu işle görevlendirirler. Bu göreve seçilenler, her zaman ve her yerde Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de vazettiği ahkâmın tatbik edilmesini sağlarlar. Müslümanlara hakkı ve sabrı tavsiye edip kötülüklerden uzak tutmaya çalışırlar. Bu görevliler sayesinde ve Kur'an'ın irşat ettiği yolda en üstün sıfatlara sahip örnek bir toplum meydana gelir.

İrşat görevine seçilenlerin de şüphesiz bir takım üstün sıfatlara sahip olmaları gerekir. Zira bu sıfatlara sahip olmadan başkalarını irşat etmek ve onlara üstün sıfatlar kazandırmak mümkün değildir. Onların sahip olmaları gereken bu sıfatların başında Kur'an, sünnet ve siret bilgisi gelir. Kur'an ilimlerine, Kur'an'ın tefsiri demek olan ve İslam'ın Kur'an'dan sonraki kaynağını teşkil eden sünnet ve hadise, aynı zamanda Hazreti Peygamber'in ve hulefa-i raşidinin siretine vâkıf olmadan irşat görevini yürütmek mümkün olmaz. Şunu da unutmamak gerekir ki bu görevi üstlenen kişinin, Kur'an ve sünnet hakkındaki bilgisi kadar, amelinin de mükemmel olması gerekir. Kısacası mürşit, ilmiyle amil olmalıdır. İşte bu evsaftaki görevli grup, Müslümanlara Allah'ın emir ve nehiylerini hatırlatarak emirlerin ifa edilmesini, nehiylerden de sakınılmasını temine ve Allah'ın ipine sımsıkı yapışmış, birlik ve beraberlik içinde yaşayan bir toplumun vücut bulmasını sağlamaya çalışırlar.

İslam'a davet ile marufu emir ve münkerden nehiy görevinin bütün Müslümanlara farz olduğunu ileri süren müfessirler ise ayet-i kerimede yer alan *minkum* ibaresindeki *min* harfini cinsin beyanı manasına almışlar ve ayet-i kerimedeki hitabın bütün Müslümanlara yöneltilmiş olması dolayısıyla ayete, *"Sizin hepinizden hayra davet eden, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan bir toplum oluşsun."* manasını vermişlerdir. Kanaatimizce ayet-i kerimeden anlaşılması gereken asıl mana da budur. Emir umumidir ve umuma delalet eder. Aynı manayı Asr suresinde de görmemiz mümkündür: *"Asra yemin ederim ki insan muhakkak hüsrandadır. Ancak iman edenler, salih amel işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler böyle değildir."* Asr suresinin bu ayetlerinden de anlaşıldığı gibi, söz konusu edilenler, amel sahibi bütün mü'minlerdir ve bunlar, birbirlerine hakkı ve

sabrı tavsiye ederler ki bunlar da emir ve nehiylerden başka bir şey değildir. Keza Mâide suresinin 78-79. ayetlerinde de Yahudilerden söz edilerek şöyle denilmiştir; *"İsrailoğullarından küfredenler, Davut ve Meryem'in oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları yüzündendi. İşledikleri kötülükten (münker) de birbirlerini menetmezlerdi. İşlemiş oldukları bu şeyler ne kadar da kötü idi."* Bu ayet-i kerimelerde birbirlerini kötülükten menetmeyenlerin Davut ve İsa tarafından lanetlenen bütün kâfir Yahudiler olduğu açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen geçmiş milletlere ait buna benzer haberler, onlardan ibret alınmasını sağlamak içindir. Eğer Yahudiler birbirlerine iyiliği emr ve kötülükten de men etmedikleri için Davut ve İsa tarafından lanetlenmişlerse, Müslümanların bundan alacakları bir takım dersler olması gerekir ki bu derslerin başında Allah'ın emir ve nehiyleri hususunda Yahudilere benzememek gelir.

İyiliği emr ve kötülükten nehyin farz-ı kifaye olduğunu ileri sürerek diğer görüş sahiplerine itiraz edenlerin en önemli delilleri, iyiliği emir, münkerden de men edecek olanlarda bulunması gerektiğine inandıkları şarttır. Bu şart, emredecekleri iyiliği ve menedecekleri kötülüğü çok iyi bilmektir. Zira insan neyi emredeceğini ve neden menedeceğini bilmeden bu işi yapması mümkün değildir. Oysa Müslümanlar arasında Kur'an ahkâmını bilmeyen pek çok kimse vardır ve bu gibi kimselerden ayet-i kerimeyle farz kılınan görevin ifası beklenemez.

Ancak bu görüş, diğer görüş sahiplerince gerçeğe uygun görülmemiştir. Her şeyden önce ileri sürülen şart, Müslümanların sahip olmaları gereken din bilgisi seviyesiyle uyuşmamaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara yöneltilen bütün hitaplardan elde edilmesi gereken sonuç, onların, üzerlerine vacip olan bilgiye cahil kalamayacakları ve kalmamaları gerektiği hususundadır. Başka bir ifadeyle Kur'an, Müslümanlara, üzerlerine vacip olanı bilebilecek fertlerden oluşan bir toplum olarak hitap etmiştir. Bu sebepledir ki hiç kimse cehaletini mazeret olarak ileri süremez ve Kur'an'ın emir ve nehiylerine karşı ilgisizliğini bu mazeretin arkasına gizleyemez.

Her Müslüman, ayet-i kerimede zikredilen iyilik ve kötülüğü bilmekle ve aralarını ayırt etmekle memur ve mükelleftir. *Ma'rûf*, akl-ı selimin kabul ettiği, yaratılış gayesine ters düşmeyen ve "iyilik" olarak tercüme ettiğimiz, başta ibadetler olmak üzere bütün ahlaki davranışlardır ki Kur'an'da hepsinin yapılması emredilmiştir. *Münker* ise, akl-ı selimin kabul etmediği ve yaratılış gayesine ters düşen bütün kötülükler ve kötü olan şeylerdir ki Kur'an-ı Kerim bütün insanları bunlardan nehyetmiştir. Binaenaleyh bir Müslümanın bunları bilmesi ve birbirinden ayırt etmesi için âlim olması yahut *İbn Âbidîn, Fethu'l-Kadîr* veya *Mebsût* gibi fıkıh kitaplarını okuması şart değildir. Bunlar, her türlü illetten salim bir yaratılışa sahip Müslümanların, Kur'an ve sünnetin irşadıyla bilebilecekleri, cahil olunması hiçbir Müslümana yaraşmayan ve Müslümanın, ancak bunları bilmekle gerçek bir Müslüman olabileceği şeylerdir. Bu sebeple iyiliği emr ile kötülükten nehyi umuma teşmil etmeyerek onun farz-ı kifaye olduğunu ileri sürenler, bu görüşleriyle Müslümanların hayır ile şerri bilemeyecek ve maruf ile münkeri birbirinden ayırt edemeyecek kadar cahil olmalarını tecviz etmiş olmaktadırlar ki bu, din yönünden caiz değildir.

Hayra davet, iyiliği emr ve kötülükten men ile ilgili olarak Hazreti Peygamber'den rivayet edilen bazı sahih hadislerin bulunduğunu da burada hatırlatmakta fayda vardır. Ahmed ibn Hanbel'in, Müslim'in ve sünen sahiplerinin naklettikleri sahih bir hadiste Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur. "Sizden her kim bir münker (kötülük) görürse, onu eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle değiştirsin. Bu da imanın en zayıfıdır." (Müslim rivayeti için bkz. *Sahîh*, I. 69).

Allah'ın haram kıldığı kötülüğün el ile değişti-

rilmesi, fiilen o kötülüğe engel olmaktır. Kötülüğü işleyen kimsenin daha güçlü olması hâlinde yahut ona engel olunurken daha büyük kötülüğün zuhur etmesi ihtimali karşısında fiilî müdahaleden vazgeçerek dil ile ve nasihat yolu ile onu durdurmaya çalışmak, Hazreti Peygamber'in hadisinden anlaşılan mananın şümulü içerisindedir. Ancak münkeri değiştirmek dil ile de mümkün olmazsa, onu yetkili mercilere aksettirmekten ve kötülüğü işleyen kimseye karşı kalben buğz etmekten başka ferdin yapabileceği bir şey yoktur. Burada şunu da unutmamak gerekir ki kötülüğün değiştirilmesiyle kötülükten men arasında belirli bir fark vardır. Münkeri değiştirmek, ancak onun vukuundan sonra başvurulabilecek bir iştir. Kötülükten men ise vukuundan önce ona engel olmaktır ve bunun da çeşitli yolları vardır.

Muhtelif hadis kitaplarında rivayet edilen sahih bir hadiste Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "En üstün cihad, zalim sultanın yahut zalim hükümdarın huzurunda adaletten söz etmektir." Geçmiş devirlerde pek çok ulemanın, zalim ümera ve hükümdarlara vaaz u nasihatte bulundukları ve onları davranışlarında ve özellikle devlet idaresinde tebaaya karşı adil olmaya davet ettikleri bilinen hususlardandır. Hatta bu âlimlerden bazılarının vaaz u nasihatleri yüzünden hükümdarları kızdırdıkları ve kiminin sürgün edildiği veya hapisle cezalandırıldığı, kiminin de öldürüldüğü tarih sayfalarında nakledilen haberlerdendir. Tabiatıyla ne sürgün veya hapis ve ne de ölüm korkusu, bu âlimleri yıldırmamış, Allah'ın, üzerlerine farz kıldığı iyiliği emr ve kötülükten men etme görevini ifa etmelerine engel olmamıştır. İşte bu sebepledir ki tarihte, âlimiyle, yarı cahil ve cahiliyle bütün fertleri, yine Allah Teâlâ'nın Nahl suresi 125. ayetindeki *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel bir şekilde mücadele et; zira Rabbin, yolundan sapan kimseleri de bilir; doğru yolda olanları da bilir."* emrinin ışığı altında birbirlerine iyiliği emr, kötülükten de nehyeden toplumlar vücuda gelmiş ve asırlarca diğer milletlere önderlik etmiştir. Ayet-i kerimede de açıkça belirtildiği gibi, dünya ve ahiret saadetine kavuşan toplumlar da fertleri, birbirlerini yalnız hayra ve iyiliğe davet edip kötülükten alıkoyan toplumlardır. O hâlde ey Müslümanlar! Rabbinizin üzerinize farz kıldığı *emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker* (iyiliği emir, kötülükten nehiy) görevi üzerinde dikkat ve titizlikle durun ve gerek bu görevi ihmal ederek, gerekse onu ifa edeceğim diyerek yanlış ve hatalı yollara sapmayın ve sakın,

[105] Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, bölünüp parçalananlar ve ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte böyleleri için çok büyük azap vardır.

[106] (Bu azabın olduğu) o gün, bir takım yüzler beyazlaşır, bir takım yüzler de kararır. Yüzleri kararan kimselere, "İmanınızdan sonra küfre mi döndünüz? Öyleyse, küfretmiş olmanızdan dolayı bu azabı tadın." (denir).

[107] Yüzleri beyazlaşanlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler. Orada onlar daimîdirler.

[108] İşte bunlar, sana hak olarak okuduğumuz Allah'ın ayetleridir. Allah, âlemlere hiç haksızlık etmek istemez.

[109] Göklerde ve yerde her ne varsa (hepsi de) Allah'ındır. Bütün işler Allah'a döndürülür.

105 Evet, sakın Yahudi ve Hıristiyanlar gibi olmayın. Zira bunlar, kendilerine peygamberleri vasıtasıyla birer kitap indirilip apaçık deliller verildikten sonra bölünüp parçalanmışlar ve birçok fırka ve mezhebe ayrılmışlardır. Her fırka ve her mezhep, diğer fırka ve mezheplere muhalefet ederek kendi görüşünün müdafaasını yapmış, zamanla bu muhalefet şiddetlenip kin ve düşmanlığa dönüşünce birbirleriyle kanlı mücadeleye girişmişlerdir. Nitekim Bakara suresinin 253.

ayetinde ehl-i kitaba ve bunlara gönderilen peygamberlerle son peygambere işaret edildikten sonra şöyle denilmiştir: *"Eğer Allah dileseydi, bu peygamberlerden sonra gelen (millet)ler, kendilerine gelen apaçık delillerden sonra birbirlerini öldürmezlerdi; fakat ihtilafa düştüler. Onlardan bir kısmı iman etti, bir kısmı da küfretti. Eğer Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah dilediğini yapar."*

Bakara suresinin mealini zikrettiğimiz bu ayetinde açıkça ifade ediliyor ki milletler, kendilerine gönderilen peygamberlerden ve bu peygamberlerle gelen apaçık delillerden sonra, yine de ihtilafa düşmüşler ve birbirlerini öldürmeye başlamışlardır. Oysa bunlar, Allah'ın ipine sımsıkı yapışarak tek bir gayeye yönelseler ve marufu (iyilik) emredip münkerden (kötülük) nehyeden bir toplum olsalardı, ne dinde ihtilafa düşüp fırka ve mezhepler hâlinde bölünüp parçalanırlar, ne de birbirlerini öldürürlerdi.

Bu açıklama, topluca Allah'ın ipine sarılmak ve bölünüp parçalanmamak hususunda 103. ayet-i kerimede yer alan ilahî emrin asıl olduğunu ve üzerinde durduğumuz 105. ayet-i kerimeyle de tamamlandığını açıkça göstermektedir. Filhakika bütün insanların topluca ve sımsıkı bir şekilde Allah'ın ipine sarılarak tek bir vücut olmaları gerekir. Bu vahdeti bozacak ve bölünüp parçalanmalara, sonra da birbirlerini öldürmelerine sebep olacak yegâne tehlike, fertler arasındaki ihtilaftır. İşte bu tehlike, ancak fertlerin birbirlerine iyiliği emretmeleri ve birbirlerini kötülükten alıkoymaları ile önlenebilir. Bu bakımdan Allah'ın ipine topluca ve sımsıkı bir şekilde sarılı kalarak vahdetin muhafaza edilmesi, marufu emir ve münkerden nehyetmeye bağlıdır. Aksi hâlde kendilerine peygamber gönderilip apaçık deliller geldikten sonra, ihtilafa düşüp birbirlerini öldüren ehl-i kitabın durumuna düşülür. Ehl-i kitabın durumuna düştükten sonra da Allah Teâlâ'nın bu gibiler için hazırladığı büyük azaptan kurtulmak mümkün değildir.

106 Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra ihtilafa düşüp bölük pörçük olanlara karşı ayet-i kerimede işaret edilen büyük azap ile tehdit, bir evvelki ayette zikredilen hayra davet ile iyiliği emredip kötülükten nehyedenlere vadedilen "felah"ın (kurtuluş) mukabilidir. Bu vaatteki felah (kurtuluş), nasıl dünya ve ahiret saadetinin en üstün derecesine delalet ediyorsa, tehditte zikredilen büyük azap da şüphesiz dünya ve ahirette maruz kalınacak en büyük hüsranı gösterir. Binaenaleyh hayra davet ile iyiliği emredip kötülükten alıkoyan ve böylece Allah'ın ipine sımsıkı sarılarak ihtilafa düşmekten kurtulan toplumlar, dünya ve ahiret saadetine kavuşurken, iyiliği emretmeyen ve kötülükten de alıkoymayan ve bu yüzden ihtilafa düşüp birbirlerini boğazlayan toplumlar ise hem dünyada hem de ahirette en büyük azaba uğrayacaklardır. Başka bir ifade ile kıyamet günü, yüzlerin bir kısmı beyazlaşırken bir kısmı da kararacaktır. Fakat bu ifade yüzlerin dünyada iken ağarmayacağı yahut kararmayacağı manasında değildir. Zira gerek Allah'ın ipine sımsıkı sarılarak bölünüp parçalanmadan kurtuluşa ermek ve gerekse apaçık delillere rağmen bölünüp parçalanmak ve ayrılığa düşmek suretiyle en büyük azaba müstahak olmak, insanların hem dünyada hem de ahirette maruz kalacakları bir akıbet olunca, yüzlerin dünyada da ahirette de müstahak oldukları ağarmalarını veya kararmalarını tabii karşılamak gerekir.

Ak da denilen beyaz, en güzel ve en temiz renge delalet eder. Bu sebepledir ki ahlakı bozulmamış, herhangi bir ayıpla kirlenmemiş, fazilet sahibi kişiler hakkında "yüzü ak" tabiri kullanılır. Keza işin altından "yüz akı" ile çıkmak, hiçbir kötü yola başvurmadan ve içine hiçbir hile karıştırmadan tamama erdirmek demektir ki böyle olan iş sahiplerinin yüzlerinde işlerini yüz akıyla bitirmenin sevincini, nur parlaklığı içinde görmemek mümkün değildir. O hâlde bütün azim ve iradelerini, içinde yaşadıkları toplumun hayrına olan işlerde toplayan, kendinden çok toplu-

mun diğer fertlerini düşünen, topluma ve toplumun küçük bir üyesi olan ferde en ufak bir zarar gelmesinden endişe duyan, yine bu endişeyle, istisnasız bütün fertleri Allah'ın ipine sımsıkı yapışmış, dışarıdan gelebilecek her çeşit tehlikeye yekvücut olarak karşı koyabilecek bir toplum oluşmasını dileyip bütün hayatını bu dileğinin gerçekleşmesi istikametinde düzenleyen kimselerin yüzlerinde aynı aklık, aynı nur parlaklığı neden görülmesin? Görevlerini kusursuz yerine getirmiş insanların hissettikleri vicdan huzurunun kendilerine kazandırdığı yüz aklığını inkâr etmek mümkün müdür?

Buna karşılık, başına gelmiş yahut başına gelmesi iyice kesinleşmiş bir felaketin sıkıntısı içinde kıvranan ve bu felaketi kendi elleriyle hazırlamış olmanın fayda vermeyen pişmanlığını içinde hissederek dövünen insanın kasvet dolu suratının aklığından hiç söz edilebilir mi? Kara veya siyah, beyazın zıddıdır. Yüzü ak olmayan kişi, onu karalıktan kurtaramamış demektir. Böyleleri, dünyada olduğu gibi, ahirette de kapkara yüzlerinin felaket haberleri altında kıvranacaklardır.

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif surelerinde yüzleri kararan kimselere zaman zaman işaret etmiştir. Mesela Zümer suresinin 59-60. ayetlerinde şöyle buyurmuştur: *"Evet, ey insanoğlu! Ayetlerim sana gelmişti de onları yalanlamış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştun. Kıyâmet günü, Allah'a yalan söyleyenleri göreceksin, yüzleri kapkara kesilmiştir."* Kız evlat sahibi olmanın büyük bir zillet ve büyük bir felaket olduğuna inanan ve doğar doğmaz onu canlı olarak toprağa gömen müşrik Arapların bu ruh hâllerine işaret eden Allah Teâlâ, Nahl suresinin 58. ayetinde bu hâlin yüzlerine nasıl aksettiğini şöyle açıklamıştır: *"İçlerinden biri, kız çocukla müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü kapkara kesilir."* Yûnus suresinin 26-27. ayetlerinde ise iyilerle kötülerden söz edilerek, iyilerin yüzlerindeki aklığa küçücük bir toz parçasının bile bulaşmayacağı, buna karşılık kötülerin yüzlerini, sanki zifiri karanlıktan bir parçanın kapladığı anlatılır ve şöyle denir: *"İyi iş yapanlara, (mükâfat olarak) daha iyisi ve bir de ziyade vardır. Onların yüzlerine ne toz bulaşır, ne de zillet. İşte asıl cennet ehli bunlardır ve orada daimîdirler. Kötülük işleyenlere ise kötülüğün cezası misliyle verilir. Onlara bir de zillet ulaşır. Onların Allah'tan herhangi bir kurtarıcıları yoktur. Yüzleri sanki zifiri karanlıktan bir parça ile kaplanmıştır. İşte bunlar da cehennem ehlidir ve orada daimîdirler."* Keza Kıyâmet suresinin 22-25. ayetlerinde yüz akına ve yüz karasına delalet etmek üzere şöyle buyurulmuştur: "O *gün parıldayan nice yüzler vardır, Rablerine bakarlar. O gün nice asık yüzler vardır; kendilerine bel kemiğini kıracak bir işin yapılacağını anlarlar."* Aynı manaları Abese suresinin 38-41. ayetlerinde de görmek mümkündür: *"O gün yüzler vardır, aydınlıktır, güleçtir, neşelidir. Yine o gün yüzler vardır, üzerleri tozlu, siyah bir duman kaplamıştır. İşte bunlar, kâfirler, facirlerdir."*

Meallerini zikrettiğimiz bu ayet-i kerimelerden açıkça anlaşılmaktadır ki kendilerine apaçık deliller geldikten sonra bölünüp parçalananlar ve ayrılığa düşenler için hem dünyada hem ahirette yakalarını kurtaramayacakları büyük bir azap vardır. Bu azap dolayısıyladır ki imanlarındaki zafiyetin kötü akıbetini kapkara bir bulut gibi üzerlerine çökmüş hissedeceklerdir. Yüzlerindeki kasveti görenler, onlara, "Önce iman etmiştiniz; şimdi tekrar küfre mi döndünüz? Öyleyse bu küfrünüzden dolayı hak ettiğiniz azabı tadın." diyeceklerdir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, mademki Müslümanların birlik ve beraberliğini bozanlar, ihtilafa düşüp hem kendilerini hem de dinlerini parça parça edenler, dünyada da ahirette de bu yaptıklarının cezasını çekeceklerdir, o hâlde hem dünyada hem de ahirette onlara bu sözü söyleyenler elbette çıkacaktır. Allah'ın ipine sımsıkı sarılmış, toplumun bölünüp parçalanmasını istemeyen Müslümanlardan bazıları o bölücüleri elbette uyaracaklar ve bunun, ancak kâfirlerin işi olduğunu, dünyada iken onlara

söyleyeceklerdir. Ahirette ise bunu söyleyen, hiç şüphesiz Allah Teâlâ olacaktır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Kur'an, dinde tefrika çıkaran ve Müslümanları İslami inançlarında bölük pörçük yapan kimseleri kâfir ve müşrik olarak zikretmiştir. Mesela Rûm suresinin 31-32. ayetlerinde şöyle denilmiştir: *"Allah'a ihlas ile yönelin. O'ndan korkun ve namazı dosdoğru kılın. Sakın dinlerini parçalayan, fırka fırka olan ve her fırkası kendi elindekiyle sevinen müşrikler gibi olmayın."* En'âm suresinin 159. ayetinde ise Allah Teâlâ, sevgili peygamberine hitap ederek şöyle buyurmuştur: *"(Ey Muhammed!) Dinlerini (bir kısmına inanıp bir kısmına da inanmayarak) parçalayanlar ve böylece fırka fırka olanlar, işte hiçbir surette sen onlardan olmadın. Onların işi artık Allah'a kalmıştır; sonra da yapmış oldukları şeyi kendilerine haber verecektir."*

Keza Kur'an-ı Kerim, dinin tayin ettiği dosdoğru yoldan çıkmayı da küfür addetmiştir. Çünkü iman, itikat, kavl ve amelden ibarettir ve pek çok şubeleri vardır. Nitekim Hazreti Peygamber, Buhârî (*Sahîh*, I. 8) ve Müslim (*Sahîh*, I. 63) tarafından da nakledilen bir hadiste imanın bu şubelerine işaret ederek şöyle buyurmuştur: "İman, yetmiş küsur yahut altmış küsur şubedir. En efdali *lâ ilâhe illallâh* sözüdür. En aşağı derecesi, eziyet verecek şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ (utanma) da imandan bir şubedir." Adil olmak ve zulümden sakınmak da şüphesiz imanın üstün derecelerinden biridir. Böyle olmasına rağmen, eğer bir kimse adaleti elden bırakır ve zulmü kendisine şiar edinirse, Allah Teâlâ'nın, Bakara suresinin 254. ayetindeki, *"Kâfirler, işte asıl zalim olanlar onlardır"* hükmü gereğince kâfir olur. Kur'an hükmüne göre, mademki zalim olanlar kâfirdir, o hâlde ihtilafa düşüp bölük pörçük olanlar ve dini parça parça edenler de kâfirdir; çünkü ihtilaftan ve bölünüp parçalanmaktan sakınarak vahdeti, birlik ve beraberliği muhafaza etmek imanın en önemli şubelerinden biridir. Hatta imanın üzerine bina kılındığı bir temeldir. Zira birlik ve beraberlik olmadan imanı muhafaza etmek mümkün değildir. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ, tefsirini yaptığımız yukarıdaki ayetlerde mü'minlere önce, Allah'tan nasıl sakınılması gerekiyorsa öyle sakınmalarını ve ancak Müslüman olarak ölmelerini emretmiş, sonra da Müslüman olarak ölmek için Allah'ın ipine sımsıkı yapışmayı ve bölünüp parçalanmamayı, hayra davet ile iyiliği emir ve kötülükten de nehyetmeyi şart koşmuştur. Bu şartlara uymayanlar, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra bölünüp parçalananlar ve ayrılığa düşenlerdir ki dünya ve ahirette yüzleri kararacak ve en büyük azabı görecek olanlar da işte bunlardır.

107 Yüzleri beyazlaşanlar ise Allah'ın rahmeti içinde daimî kalacak olanlardır; bunlar, yukarıda da açıklandığı gibi, Allah'ın ipine sımsıkı yapışan, bölünüp parçalanmaktan sakınan, bunun için de hayra davet ile iyiliği emir ve kötülükten nehyeden ve ancak Müslüman olarak ölen kimselerdir. Bunlar, dünyada bu hâl üzere kaldıkları sürece, Allah'ın kendilerine ihsan edeceği sayısız nimetler içinde yaşayacaklardır. Ahirette kavuşacakları nimetlerin ise haddi hesabı yoktur.

108 İşte, ey Muhammed! Bütün bunlar, sana hak olarak okuduğumuz Allah'ın ayetleridir. Hiç kimse bu ayetlerden şüphe edemez; bir takım ihtimallere dayanarak çeşitli tevillere sapamaz. Bu itibarla, hiç kimseden, bu ayetlerle sabit olan İslam'dan başka bir dine veya fırka ve mezhebe bağlanmasında mazeret kabul edilmez. Bu ayetlerde zahir olan bütün emir ve nehiylerin yahut vaat ve vaidin (tehdidin) bir tek gayesi vardır. Bu gaye, Allah'ın ipine sımsıkı sarılarak tek bir vücut hâlinde ihtilafsız, kuvvetli bir toplum oluşturmaktır. Allah, insanlara her neyi emretmiş ve onları her neden nehyetmiş ise onları doğru yola, kendi hak yoluna ulaştırmak içindir. Eğer insanlar O'nun emirlerine uymazlarsa, aralarındaki ihtilaf büyür, toplumun nizamı bozulur ve bölünüp parçalanmalar başlar; böylece insanlar, kendi kendilerine zulmetmiş olurlar. Zulüm ise da-

ha önce de işaret ettiğimiz gibi, küfürden başka bir şey değildir. Eğer bir ülkede zulüm artarsa Allah, zalimleri cezalandırmaktan asla geri kalmaz. Nitekim Hûd suresinin 102. ayetinde bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: *"İşte Rabbin, zalim kasabaların halkını yakaladığı zaman, O'nun yakalayışı böyledir ve O'nun yakalayışı çok acı, çok şiddetlidir."*

Bu açıklamalar gösteriyor ki Allah bir toplum içinde günah diz boyuna çıkmadıkça o toplumu cezalandırmaz. Günahsız ceza zulümdür. Allah ise kullarından hiçbirine zulmetmeyi asla murat etmez.

109 Zaten göklerde ve yerde olan her şey O'nundur. Her şeyi yoktan var eden ve her şey üzerinde mutlak tasarruf sahibi olan yalnız O'dur. Ancak O'nun bu tasarrufu, yine kendi sünnetine göre cereyan eder ve bu sünnette hiçbir değişme olmaz. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın göklerde ve yerde olan şeylerin sahibi oluşunun sebeplerinde tamamlanmaya muhtaç hiçbir noksanlık yoktur ki başkalarına zulmetmek suretiyle böyle bir noksanlığı tamamlasın. Kısacası Allah Teâlâ, uluhiyetinin tabii bir sonucu olarak kendi yarattıklarına zulmetmek ihtiyacında değildir. O, bu gibi noksanlıklardan münezzehtir.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ۗ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ
الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ۚ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾ لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى ۖ
وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ
وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ
اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

110 Siz, insanların (iyiliği) için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emreder, kötülükten nehyedersiniz; Allah'a da iman edersiniz. Kitap ehli de iman etseydi, kendileri için daha hayırlı olurdu. Gerçi onlardan iman edenler de vardır; fakat çoğu fasıktırlar.

111 Onlar size eziyet etmekten başka asla zarar veremeyeceklerdir. Eğer sizinle savaşırlarsa, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra, onlara yardım da edilmez.

112 Allah'ın (haklarındaki) hükmüne ve (Müslüman) halkın hukukuna sığınanlar dışındaki (Yahudi)ler, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine zillet damgası vurulmuştur. (Ayrıca onlar) Allah'ın hışmına uğramışlar ve miskinliğe mahkûm edilmişlerdir. Zira onlar, Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Bu da onların isyan etmelerinden ve aşırı gitmelerindendi.

Allah Teâlâ, mü'minlere, kendi ipine sımsıkı yapışmalarını emredip, kalplerini İslam kardeşliği ile birleştirerek onlara ihsan ettiği en büyük nimetlerinden birini hatırlatmış, inat ve isyan hususunda ehl-i kitap gibi olmamaları için onları uyarıp buna uymayanları en büyük azap ile tehdit etmiş, bu arada kıyamet ahvaline de bir nebze işaret edip yüzleri beyazlaşacak olanlarla kararacak olanları da zikrettikten sonra, yukarıdaki ayetlerde Allah'ın ipine sımsıkı sarılanların, bir-

birlerini Allah için sevip birbirleriyle Allah yolunda kardeş olanların, Allah'a itaat ve inkıyatlarında devamı sağlamak için faziletlerini, sonra da ehl-i kitabın ve özellikle Yahudilerin haddi aşan isyankâr hâllerini açıklamış, böylece, mü'minlerle kâfirler arasındaki farkı gözler önüne sermiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

110 Siz, insanların (iyiliği) için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten nehyedersiniz; Allah'a da iman edersiniz. Kitap ehli de iman etseydi, kendileri için daha hayırlı olurdu. Gerçi onlardan iman edenler de vardır; fakat çoğu fasıktırlar.

110 Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyle, başlarında Hazreti Peygamber'in de bulunduğu ilk İslam toplumuna hitabetmiş ve onların, hâli hazırda mevcut bütün toplumların en hayırlısı olduğunu açıklayarak şöyle buyurmuştur: Ey Müslümanlar! Hâli hazırda siz, ümmetlerin en hayırlısısınız. Çünkü siz, iyiliği emredip kötülükten nehyediyorsunuz. Eseri kendi nefislerinizde görülen, sizi her çeşit kötülükten uzaklaştırıp yalnız hayra yönelten gerçek bir imanın sahibisiniz. Oysa sizin dışınızdaki diğer milletler fitne ve fesada mağlup olmuşlar, bunlar olmaksızın hiçbir iş yapamaz hâle gelmişlerdir. Bunlar, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek yerine, kötülüğü emredip iyilikten menetmeyi âdet hâline getirmişlerdir. Bu, onların gerçek imana sahip olmamalarının tabii bir neticesi idi.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu ayet-i kerimede en hayırlı ümmet olarak Allah Teâlâ'nın methine mazhar olanlar, Hazreti Peygamber ile onun en yakın yardımcıları olan ashabtır. Bu ilk Müslümanlar, İslam'dan önce, birbirlerine düşman kabilelerden oluşmuştur. İslam geldiği zaman, kabileler arasındaki düşmanlığı kaldırmış, kalplerini birleştirerek aralarında sarsılmaz bir kardeşlik tesis etmiştir. Dinde birbirlerinin kardeşi olan bu Müslümanlar, Allah'ın ipine de sımsıkı sarılmak suretiyle birliklerini kuvvetlendirmişler, iyiliği emir, kötülükten de nehyederek bu birliğin zayıflamasına ve bozulmasına fırsat vermemişlerdir. Kalplerini dolduran iman, hayatları boyunca onların yegâne rehberi olmuştur. Bu, öyle bir imandır ki Allah Teâlâ, onun sahipleri hakkında Hucurât suresinin 15. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"Asıl mü'minler, Allah'a ve Resulüne inanıp hiç şüphe etmeyenler ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenlerdir. İşte imanlarında sadık olanlar bunlardır."* Keza yine bu iman sahipleri hakkında Enfâl suresinin 2-4. ayetlerinde şöyle denilmiştir: *"Mü'minler o kimselerdir ki (yanlarında) Allah anıldığı zaman, yürekleri ürperir; kendilerine O'nun ayetleri okunduğu zaman da imanları artar ve yalnız Allah'a güvenip dayanırlar. Keza namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler. İşte gerçekten mü'min olanlar bunlardır. Onlara Rableri katında dereceler vardır. Bağışlanma ve hudutsuz rızık onlara mahsustur."*

Müslümanların en hayırlı ümmet olarak tavsif edilmeleri, hiç şüphesiz, iyiliği emredip kötülükten de nehyetmeleri sebebiyledir. Eğer bir gün bu vasıf, onların üzerinden kalkacak olursa, yine hiç şüphe edilmemelidir ki bu, onların iyiliği emir, kötülükten de nehyetmeyi terk etmeleri yüzünden olacaktır. Bunu terk etmeleri ise daha önceki ayet-i kerimelerde de gördüğümüz gibi, aralarındaki birliğin bozulmasına ve bölünüp parçalanmalarına yol açacaktır.

Netice olarak, marufu emir ve münkerden nehiy, İslami imanın en önemli muhafızıdır. Bu sebepledir ki ayet-i kerimede Müslümanların en hayırlı ümmet olarak tavsif edilmelerinin sebebi açıklanırken önce, onların iyiliği emir ve kötülükten nehyettikleri belirtilmiş, sonra da Allah'a iman ettikleri zikredilmiştir. Yahut başka bir ifade ile iyiliği emir ile kötülükten nehiy, ayet-i kerimede Allah'a imandan önce yer almıştır. Bunun sebebi, biraz önce de belirttiğimiz gibi, imanın, ancak bu ikisiyle, yani iyiliği emir ve kötülükten

de men etmekle kalabilmiş olmasıdır. Nitekim Müslümanlar, imanlarını ancak iyiliği emir, kötülükten de men ederek korumuşlar ve en hayırlı ümmet olma vasfını kazanmışlardır. Fakat ne zaman bunu terk etmişlerse, kalplerindeki iman nuru da zayıflamıştır. Bunlar, her ne kadar Müslüman olduklarını ileri sürmüş olsalar bile imanın gereği olan amele hiç yanaşmamışlardır; çünkü bilinen bir gerçektir ki iman olmadıkça, kaynağı iman olan salih amelin insandan sâdır olması mümkün değildir. Nitekim Allah Teâlâ, Hucurât suresinin 14. ayetinde kendilerini mü'min olarak tavsif eden bazı Araplar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Bedeviler, iman ettik demektedirler. (Ey Muhammed!) De ki: Siz iman etmediniz. Fakat İslam olduk deyin. Çünkü iman, henüz kalplerinize girmedi. Eğer Allah'a ve Resulüne itaat ederseniz, Allah amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."* Allah Teâlâ, neticesi amele varmayan yahut insanı salih amel işlemeye sevk etmeyen ve sadece ağızlarda kuru bir sözden ibaret kalan ifadelere gerçek ve kâmil anlamda "iman" denilemeyeceğini böylece beyan ettikten sonra, yine Hucurât suresinin 15. ayetinde gerçek manadaki imanı tarif ederek şöyle buyurmuştur: *"Asıl mü'minler, Allah'a ve Resulüne inanıp hiç şüphe etmeyenler ve Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte imanlarında sadık olanlar bunlardır."* Görüldüğü gibi gerçek iman, Allah'a ve Resulüne, en ufak bir şüpheye yer vermeden inanmak, sonra da bu inançla Allah yolunda malla ve canla savaşmak, cihad etmektir. Bu ise en açık manasıyla iyiliği emir, kötülükten men demektir. Zira en büyük ve en önemli maruf, dinin kendisidir; Allah'ın birliğine ve nübüvvete imandır. En büyük kötülük ise Allah'ı inkârdır; küfürdür. Bu sebepledir ki İslam'da cihad, başkalarına en büyük menfaati sağlamak ve onları bütün kötülüklerden kurtarmak için farz olmuştur. Ancak iman sayesindedir ki insan, canına ve malına gelebilecek bu tehlike ve zarara karşı koyabilmiş ve böylece iyiliği emir ve kötülükten nehyetme görevini ifa edebilmiştir.

İşte Allah Teâlâ Müslümanların, eseri, iyiliği emir, kötülükten men etmekten ibaret olan böyle bir iman ile en hayırlı ümmet olma vasfını kazandıklarını belirttikten sonra, ehl-i kitabın durumuna işaret etmiş ve *"Kitap ehli de sizin gibi iman etmiş olsaydı, kendileri için daha hayırlı olurdu."* demiştir. Allah Teâlâ'nın bu açık ve kesin beyanı iman iddiasında bulunan Yahudi ve Hıristiyanların, gerçek manada bir imana sahip olmadıklarını açık bir şekilde göstermektedir. Filhakika eğer kitap ehli de Müslümanlar gibi sahih bir imana sahip olsalardı, bu iman onları güzel ahlak ve üstün fazilet sahibi yapar, fakat hiçbir zaman nefislerini çeşitli kötülüklerden alıkoymayan ve en bayağı rezaletlerden uzaklaştırmayan sahte iman iddiasında bulunmazlardı. Daha önemlisi, iyiliği emir, kötülükten men etmeyi de elden bırakmazlardı. Fakat onlar, iddia ettikleri gibi sahih iman sahibi olamamışlar ve hak yolu, Allah'ın üzerlerine farz kıldığı kendi peygamberlerinin yolunu ve dolayısıyla İslam'ın yolunu bulamamışlardır. Bu bakımdan onlar fasıktırlar. Hak yoldan uzaklaşmış ve küfürlerinde inat etmişlerdir. Bununla beraber aralarında sayıları çok az da olsa, gerçekten iman etmiş kimseler de yok değildir. Abdullah ibn Selâm, Sa'lebe ibn Sa'îd ve bunların kardeşleri, Hazreti Peygamber'in Medine'ye gelmesinden sonra ona nazil olan Kur'an'a iman etmişler ve gerçek yolu bulmuşlardı. Bunların dışında iman eden başka Yahudi ve Hıristiyanlar da vardı; ancak bunlar sayıca çok azdı ve büyük çoğunluğu fasıklardan oluşuyordu.

Allah Teâlâ, ehl-i kitabın iman yönünden durumlarını açıklayıp büyük çoğunluğunun fasık olduğunu belirttikten sonra, Müslümanların bu fasıklardan hiçbir surette çekinmemeleri veya yaygaracı çokluklarından korkmamaları için, içlerini rahatlatacak bir ifadeyle şöyle buyurmuştur:

[111] Onlar size eziyet etmekten başka asla zarar veremeyeceklerdir. Eğer sizinle savaşırlarsa, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez.

111 Evet, ey mü'minler, bu fâsıklar sayıca sizden ne kadar çok olurlarsa olsunlar ve ne kadar kuvvetli görünürlerse görünsünler, size hiçbir surette zarar veremeyeceklerdir. Belki size kötü söz söyleyerek, dininize küfrederek ve kalplerinize şüphe sokmaya çalışarak sizi rahatsız edeceklerdir; fakat daha ileriye gidip sizinle savaşmaya cesaret edemeyeceklerdir. Dövüşmeye kalksalar, arkalarını dönüp kaçacaklardır ve Allah, size karşı onlara asla yardım etmeyecektir.

Bu ayet-i kerimeyle, Hıristiyanlardan çok Yahudilerin kastedildiği ve Allah Teâlâ'nın, Yahudiler hakkında Müslümanları istikbalde gerçekleşecek üç hâl dolayısıyla müjdelediği anlaşılmaktadır ki, O'nun gayba ait her üç haberi de Yahudiler hakkında gerçekleşmiştir.

1. Müslümanlar, Medine'ye hicretten sonra, Medine ve civarında oturan Yahudilerle geniş çapta temasa geçmişlerdir. İslam'ın giderek yayıldığını ve Müslümanların kuvvetlendiğini gören Yahudiler, geleceklerinden büyük bir endişeye kapılarak buna engel olmaya çalışmışlar, bu maksatla çeşitli hilelerle, iftiralara Tevrat metinlerini tahrife başvurmuşlar ve Müslümanlara gerçekten eziyet etmişlerdir. Ancak onların bu davranışları eziyetten öte geçememiş, ne İslam'a ve ne de Müslümanlara zarar verebilecek köklü bir tedbire asla başvurmamışlardır. Fakat aksine, yaptıkları her şey, kendi evlerinden ve kendi yurtlarından sürülüp atılmalarını kolaylaştırmıştır.

2. Yahudiler, Medine'ye hicret eden Müslümanların giderek kuvvetlendiklerini ve İslam'ın süratle yayıldığını görünce bunu önlemek için müşrik kabilelerle anlaşmalar yapmışlar, onları Müslümanlar aleyhine kışkırtarak savaş hâlinde onlara yardım etmişlerdir. Fakat hiçbir zaman onlar Müslümanlarla savaşa cesaret edememişlerdir. Eğer savaşa cesaret etselerdi, daha savaşın ilk saatlerinde arkalarına bile bakmadan kaçıp giderlerdi. Bunu elbette kendileri de çok iyi biliyorlardı.

3. Allah Teâlâ, onların İslam'a ve Müslümanlara karşı sürdürdükleri soğuk savaşta onlara asla yardım etmemiştir; O'nun, hakka karşı zulme veya küfre yardım ettiği nerede görülmüştür? O'nun yardımı ancak kendi dinine ve o dinin kuvvetlenmesine yardım edenler içindir. Nitekim O, Muhammed suresinin 7. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve taatinde sizi devamlı kılar"*. Bu ayet-i kerime, Allah'ın mü'minlere yardımının bile şartlı olduğunu ve bu yardımın, onların Allah'ın dinine yardım etmeleri şartına bağlandığını gösterir. Bu, şu demektir ki Müslümanlar, Allah'a gerçek manada iman ile iyiliği emir ve kötülükten nehyederek en hayırlı ümmet olma vasfını muhafaza ettikleri takdirde Allah'ın yardımına mazhar olacaklardır. Allah Teâlâ, Tevbe suresinin 112. ayetinde bu mü'minleri şöyle tavsif etmiştir: *"(Bunlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rükû ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten nehyedenler, Allah'ın sınırlarını koruyan (ve ona tecavüz etmeyenlerdir. (Ey Muhammed! Bu vasıftaki) mü'minleri müjdele."* İşte, Allah Teâlâ'nın yardımı bu vasıftaki mü'minler içindir. Bu vasıfları kaybettikleri zaman da yukarıda işaret ettiğimiz ayet-i kerime gereğince O'nun yardımından mahrum kalacaklarında şüphe yoktur. Müslümanların durumu böyle olunca, küfürlerinde ısrar eden ve bu yüzden Allah'ın yardımından mahrum kalacakları yukarıdaki ayet-i kerimede açıkça beyan edilen Yahudiler hakkındaki bu vaadin gerçekleşmiş olmasından asla şüphe edilemez; çünkü onlar bu cezayı ve hatta daha ağırını hak etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ müteakip ayette bunu da açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

[112] Allah'ın (haklarındaki) hükmüne ve (Müslüman) halkın hukukuna sığınanlar dışındaki

(Yahudi)ler, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine zillet damgası vurulmuştur. (Ayrıca onlar) Allah'ın hışmına uğramışlar ve miskinliğe mahkûm edilmişlerdir. Zira onlar, Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Bu da onların isyan etmelerinden ve aşırı gitmelerindendi.

112 Yahudilerin hak ettikleri en ağır ceza, şüphesiz, bulundukları her yerde üzerlerine zillet damgasının vurulmuş olmasıdır. Kendilerini Allah'ın en seçkin milleti olarak görmelerine rağmen, kıyamete kadar zillete mahkûm edilmeleri, onların Allah'a karşı işledikleri suçun azametini gösterir. Zira yeryüzünde Yahudilerden başka hiçbir milletin böyle bir cezaya mahkûm edildiği görülmemiştir. Nitekim Yahudiler, Musa'nın (as.) önderliğinde Firavunun esaretinden kurtulup arz-ı mukaddese gitmek üzere Mısır'dan çıktıktan sonra, uzun seneler geçirdikleri çöllerde Musa'dan sebze, acur, sarımsak, mercimek ve soğan istemişlerdi de üzerlerine zillet ve meskenet damgası vurulmuş, Allah'tan bir de gazaba uğramışlardı. Bakara suresinin 61. ayetini tefsir ederken Yahudilerin, Musa'ya yönelttikleri bu isteklerinin arkasında Mısır'daki zillet ve esaret özleminin yattığına işaret etmiş ve bütün azgınlıklarının, yaratılışlarına ve Mısır'da alışageldikleri zillet hayatına ters düşen izzet ve hürriyet hayatından kaynaklandığını belirtmiştik. İşte bu azgınlıklarını Hazreti Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra, hem ona, hem ona inanan Müslümanlara karşı da sürdürmeleri dolayısıyla Allah, onlar hakkındaki zillet ve meskenet hükmünü bir defa daha teyit etmiş ve onlara karşı olan gazabını veya hışmını bir defa daha göstermiştir. Ancak Allah'ın, haklarındaki hükmüne rıza göstererek ve Müslümanlarla aynı haklara sahip olarak zimmet altında yaşayanlar, zillet ve meskenete mahkûm olan umum Yahudilerden müstesnadır. Şu var ki bunlar, kendilerinden kaynaklanan bir izzete, yani şeref ve kuvvete sahip değillerdir. Bu şeref onlara, Allah'ın ve Müslümanların zimmetinde veya himayesinde yaşamaktan gelir. Nitekim Yahudiler, gerek Hazreti Peygamber'in hayatta bulunduğu devirde ve gerekse daha sonraki devirlerde Müslümanların himayesi altında yaşadıkları sürece zillet üzerlerinden kaldırılmış, canlarına ve mallarına tecavüz haram kılınarak Müslümanlarla birlikte eşit haklara sahip olarak yaşamışlardır. Başka yerlerde ise asrımıza kadar dağılmış gruplar hâlinde hor ve hakir görülerek ve oradan oraya sürülerek hayatlarını sürdürmüşlerdir. 15. ve 16. asırlarda İspanya'da maruz kaldıkları katliamdan kurtulabilenler, Osmanlıların himayesine sığınarak yaşayabilmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sında toplama kamplarında geçirdikleri hayat ise hâlâ hafızalarda canlılığını muhafaza etmektedir.

Bugün arz-ı mukaddeste (Filistin) bir devlet kurmuşlar, fakat Yahudilerin büyük çoğunluğu çeşitli ülkelerde yine dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Kurdukları devlete şimdilik ömür biçmek mümkün değildir. Zira himaye altında yaşayanlardan Allah zilleti kaldırmıştır; fakat meskenet kaldırılmamıştır. Bu itibarla bugün sahip olmuş göründükleri hükümranlığın ebedî olacağını düşünmek mümkün değildir.

İşte, Yahudilerin kıyamete kadar bu şekilde zillet ve meskenete mahkûm edilmeleri, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini haksız yere öldürmeleri yüzündendir. Nitekim Hazreti Peygamber'i inkâr etmeleri, ona karşı koymaları ve hatta onu öldürmek için suikastlar tertip etmeleri, Allah'ın Musa (as.) vasıtasıyla kendilerine gönderdiği Tevrat ayetlerinden bazılarını inkâr etmelerinin neticesiydi. Eğer onlar, Allah'ın Tevrat'ta Hazreti Peygamber'in geleceğini haber veren ayetlerini inkâr etmemiş olsalardı, Hazreti Peygamber geldiği zaman Araplarla birlikte ona da iman ederler ve İslam'dan başka bir din peşinde koşmazlardı.

Yahudiler Allah'ın ayetlerini inkâr ettikleri gibi,

kendilerine hoşlanmadıkları bir şey getiren peygamberleri de öldürmekten çekinmemişlerdir. Bakara suresinin 87. ayetinde bu hususa işaret edilerek şöyle buyurulmuştur: *"Musa'ya kitap vermiş, ondan sonra da birbiri arkasına peygamberler göndermiştik. Meryem oğlu İsa'ya da apaçık deliller vermiş, Rûhu'l-Kudüs ile onu teyit etmiştik. (Buna rağmen siz) ne zaman bir peygamber, size gönlünüzün hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, kibirlenip bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürmediniz mi?"* Yahudilerin, bu gerçeği inkâr edecek hâlleri yoktu. Bunu Allah bildiriyor ve bütün dünya biliyordu. Zekeriyya ve Yahya peygamberleri öldürmüşlerdi. Muhammed'i (sas.) de zehirli koyun eti yedirerek öldürmek istemişlerdi. İşte onlar, bu gibi davranışları yüzünden zillet ve meskenete mahkûm edilmişlerdir. Bu mahkûmiyet, her Yahudi için ömür boyu bir mahkûmiyet olduğu için, kıyamete kadar hor ve hakir görülen insanlar olarak hayatlarını sürdürecekler, ahirette de Allah'ın azabına uğratılacaklardır. Çünkü Allah'ın ayetlerini inkâr edenlerin ve peygamberlerini öldürenlerin akıbeti budur.

Yahudileri, Allah'ın ayetlerini inkâra ve peygamberlerini öldürmeye sevk eden şey, onların daha önceden işledikleri günahlar ve bu günahların devamlı oluşu ile birlikte isyan ve haddi aşmaları idi. Küçük günahlarla başlayan isyan, devam ettiği takdirde giderek büyük günahlara ulaşır ve nihayet Allah'ın ayetlerini inkâra ve peygamberlerini öldürmeye kadar varır; aynı zamanda babadan oğula tevarüs eden bir huy veya tabiat hâline gelir. Bu sebepledir ki bir milletin asırlarca önce yaşayan fertleri tarafından işlenen işler, asırlarca sonra, o milletin soyundan gelenlere de nispet edilir. Nitekim Allah'ın peygamberlerini, Hazreti Peygamber devrinin Yahudileri öldürmedikleri hâlde atalarının bu cinayetlerini tasvip etmeleri ve buna rıza göstermeleri sebebiyle, onlar da aynı cinayeti işlemiş olmakla itham edilmişlerdir. Çünkü onlar da aynı ahlakı atalarından almışlar ve fırsat buldukları zaman aynı cinayeti işleyebilecek bir yaratılışa sahip olduklarını göstermişlerdir. Nitekim Buhârî (*Sahîh*, V. 137) tarafından nakledilen bir hadisten öğrendiğimize göre, Allah'ın peygamberlerini öldüren Yahudilerin ahfadı da Hazreti Peygamber'i öldürmek için ona zehirli koyun eti yedirmişler, ancak başarıya ulaşamamışlardır. Zehirlenme hadisesinden sonra üç sene kadar daha yaşayan Hazreti Peygamber, zehirden ileri gelen bir ağrıyı, zaman zaman vücudunda hissetmiş, ölüm hastalığında da zevcesi Hazreti Âişe'ye, aynı ağrının verdiği rahatsızlıktan söz etmiştir. İşte ehl-i kitaptan olan Yahudiler böyle insanlardır. Ancak ehl-i kitabın bütün fertleri yukarıda anlatılan Yahudiler gibi midir? Hayır.

لَيْسُوا سَوَآءً ۗ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُوْنَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَآءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُوْنَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُوْنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُوْنَ فِى الْخَيْرَاتِ ۗ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ
الصّٰلِحِيْنَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوْا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُّكْفَرُوْهُ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ بِالْمُتَّقِيْنَ ﴿١١٥﴾

113 (Bununla beraber) kitap ehlinin hepsi de bir değildir. Onlardan hakka yönelmiş öyle bir cemaat vardır ki gece vakti secde edip Allah'ın ayetlerini okurlar.

114 Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emredip kötülükten nehyederler ve hayır işlerinde yarışırlar. İşte bunlar, salih kişilerdendir.

115 Onlar, yaptıkları hiçbir hayırlı işin sevabından asla mahrum edilmeyeceklerdir. Allah, takva sahiplerini hakkıyla bilendir.

Allah Teâlâ önceki ayetlerde ehl-i kitabı ve özellikle Yahudileri, en kötü sıfatlarını ve en çirkin amellerini zikrederek tanıtmış ve onların bu amelleri yüzünden bilhassa dünyada maruz kalacakları azabı beyan ettikten sonra, yukarıdaki ayetlerde ehl-i kitaptan olan herkesin böyle olmadığını bildirmiş ve onlardan bazılarının da iyi sıfatlarını ve güzel amellerini açıklamıştır. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi bunlar, ehl-i kitaptan oldukları hâlde iman eden ve salih amelleri bulunan mü'minlerdir. Daha önce tefsirini yaptığımız 110. ayet-i kerimede de bunlara işaret edilmiş ve *"Kitap ehli de iman etseydi, kendileri için daha hayırlı olurdu."* denildikten sonra, bunlardan iman edenlerin de bulunduğu, fakat çoğunun fasık olduğu belirtilmiştir. İşte, yukarıdaki ayet-i kerimelerde ehl-i kitap içinde istisna teşkil eden ve sayıları çok az olan bu mü'minler zikredilmiş ve onların sıfatları anlatılmıştır.

[113] (Bununla beraber) kitap ehlinin hepsi de bir değildir. Onlardan hakka yönelmiş öyle bir cemaat vardır ki gece vakti secde edip Allah'ın ayetlerini okurlar.

[114] Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emredip kötülükten nehyederler ve hayır işlerinde yarışırlar, İşte bunlar, salih kişilerdendir.

[115] Onlar, yaptıkları hiçbir hayırlı işin sevabından asla mahrum edilmeyeceklerdir. Allah, takva sahiplerini hakkıyla bilendir.

113 Kitap ehli, daha önce zikredilen çirkin sıfatlar ve kötü ameller yönünden birbirinin aynı değildir. Bunlar arasında sayıları az da olsa mü'min olanlar vardır; fakat ekseriyeti fasıktır. Allah Teâlâ, bundan önceki ayetlerde ekseriyetini fasıkların teşkil ettiği kitap ehlini çirkin sıfatları ve kötü amelleriyle anlattıktan sonra, kitap ehli içinde bulunan ve sayıları az olan mü'minleri zikrederek, onları en güzel sıfatlar ve en iyi amellerle tavsif etmiştir. Faillerine hudutsuz sevap kazandıran ve onları güzel akıbete kavuşturan bu sıfatlardan sekizi ayet-i kerimelerde zikredilmiştir ki bunların hepsi de ayrı ayrı övülmeye değer sıfatlardır. Bunlar şöyle sıralanmıştır:

1. Kitap ehlinden öyle bir cemaat vardır ki bunlar, hakka yönelip adalete sarılmış kimselerdir. Dinin hiçbir emrine aykırı davranmazlar ve hiç kimseye zulmetmezler. Bu sıfatlarıyla onlar, büyük çoğunluğu fasık olan kitap ehlinin tamamıyla karşısındadırlar.

Ayet-i kerimede *"ümmet"* olarak zikredilen bu cemaat, Taberî'nin İbn Abbâs'tan naklen belirttiğine göre, Abdullah ibn Selâm, Sa'lebe ibn Sa'ye, Useyd ibn Saîd, Esed ibn Ubeyd gibi Yahudilerden Müslüman olmuş kimselerdir. Yine İbn Abbâs'tan rivayet olunduğuna göre, Abdullah ibn Selâm, Sa'lebe ibn Sa'ye, Useyd ibn Sa'ye, Esed ibn Ubeyd ve diğer bazı Yahudiler, İslam'a ilgi duyup iman edince, Yahudi âlimler ve diğer kâfirler, "İçimizde yalnız en şerir (kötü) olanlarımız Muhammed'e iman etti. Eğer bunlar bizim en hayırlılarımız olsalardı, atalarının dinini terk edip başka dine girmezlerdi." demişler, bunun üzerine Allah Teâlâ yukarıdaki ayetleri indirmiştir.

2-3. Ehl-i kitaptan olan bu cemaat, gece vakti secde edip Allah'ın ayetlerini okurlar. Namazın en önemli rükünlerinden biri olması ve yalnız hudu ve huşua delalet etmesi dolayısıyla ayet-i kerimede secde tabiri zikredilmiş ve bununla namaz kastolunmuştur.

114 4-5. Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman ederler. Onların Allah'a imanları, Allah'ın hoşnut olduğu gerçek manadaki imandır ve O'na karşı duyulan haşyet ve hudu ile ahiret gününün hesabına inanmanın eseridir. Yoksa bu iman, diğer Yahudilerde olduğu gibi, gurur ve iddia vesilesi kılmak için sahip olunan bir iman değildir. Onlar da Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; fakat bu imanın varlığıyla yokluğu arasında hiçbir fark yoktur. Allah'a inanıyoruz derler; sonra Uzeyr'in

Allah'ın oğlu olduğunu iddia ederler; peygamberlerden bazılarına inanmazlar, bazılarını da öldürürler. Ahiret gününü de ona uygun olmayan sıfatlarla tavsif ederler.

6. Bunlar, iyiliği emredip kötülükten nehyederler. En faydalı ilim Allah'ı bilmek, en faydalı amel de Allah'ı zikretmektir. Binaenaleyh insan, ancak Allah'ı bilerek ve O'na ibadet ederek kemale erişir; kâmil bir insan olur. Kemal sıfatının en önemli özelliklerinden biri ise diğer insanları da irşatlarıyla kemale erdirmektir. İrşat, marufu emretmek, münkerden de nehyetmek demektir. Eğer insan, gözü önünde işlenen kötülüğe göz yumar, onu işleyeni menetmezse, hem irşat görevini yerine getirmemiş, hem de kötülüğün artmasına ve yayılmasına yardım etmiş olur. Bunun da kemal sıfatıyla bağdaşır bir yanı yoktur.

7. Bunlar, hayır işlerinde birbirleriyle yarış ederler. Bu yarış, salih amel işleme yarışıdır. Bu amellerin işlenmesinden yarış olarak söz edilmesi, onların süratle yapıldığını belirtmek içindir. Çünkü bazı kimseler bu çeşit amelleri isteksiz yaparlar ve bu isteksizlik, o amellerin ağır yapılmasına sebep olur. Nitekim Allah Teâlâ, Nisâ suresinin 142. ayetinde münafıklardan söz ederken şöyle buyurmuştur: *"Münafıklar, hilelerini Allah bozduğu hâlde Allah'a hile yapmaya kalkışırlar. Namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar; insanlara gösteriş yaparlar; Allah'ı da çok az zikrederler."*

Hayır işlerinde başkalarıyla yarışa girişmek, dinî ve ahlaki pek çok üstünlükleri kendinde toplayan bir sıfattır; çünkü insan, kendisini kemal mertebesine ulaştıran birçok üstünlüğü ancak bu sıfat sayesinde kazanır. Bir işin istenerek, benimsenerek ve sevilerek yapıldığının en iyi göstergesi, onun süratle yapılmasıdır. Ancak burada kullandığımız "sürat" kelimesini "acele" kelimesiyle karıştırmamak gerekir. Bir işin süratli yapılmasıyla acele yapılması arasında büyük fark vardır. Biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, süratte, istek, arzu ve sevgi olduğu hâlde acelede isteksizlik, hoşnutsuzluk ve bıkkınlık vardır. Bu sebepledir ki acele yapılan iş, baştan savmadır ve ne kadar hayırlı olursa olsun, onu yapana hiçbir fayda sağlamaz.

8. İşte bunlar salih kişilerdendir. Yukarıda sayılan sıfatlarla hâlleri düzelmiş ve amelleri güzelleşmiştir. Yahut başka bir ifade ile bu sıfatlar, onların salih kişiler arasında yer almalarını sağlamıştır. *Salâh*, bir insanın methedilebileceği en yüksek ve en üstün sıfata delalet eder. Allah Teâlâ, peygamberlerin bazı ileri gelenlerini bununla methetmiştir. Mesela Enbiyâ suresinin 72. ayetinde İbrahim'den (as.) söz edilirken, *"Ona İshak ve Yakup'u bir bağış olarak vermiş, her ikisini de salihlerden eylemiştik."* şeklinde; 75. ayetinde ise, *"Lut'u da rahmetimize sokmuştuk; o da salih kişilerdendi."* şeklinde buyurulmuştur. En'âm suresinin 85. ayetinde de keza salihler arasında yer alan bazı peygamberler zikredilmiştir: *"Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas, hepsi de salihlerdendir."* Neml suresinin 19. ayetinde ise Süleyman'ın (as.), Rabbine salih kullarından eylemesi için nasıl dua ettiğini görmek mümkündür: *"Rabbim! Bana ve anama, babama verdiğin nimetine şükretmemi ve hoşnut olacağın işi yapmamı bana kolaylaştır ve beni rahmetinle salih kulların arasına sok."*

İşte, kitap ehlinin çoğunluğu fasık olsa bile aralarında yukarıda açıklanan sıfatlara sahip mü'min ve salih kişiler de vardır.

115 Bunlar, yaptıkları hiçbir hayırlı işin sevabından mahrum edilmeyeceklerdir. Bu, mü'minlerin Allah katındaki mükâfatlarıdır. Zira Allah, hiç kimsenin amelini zayi etmez. O, takva sahiplerini yakinen bilir ve bilgisine istinaden onları mükâfatlandırır. Herhangi bir mü'minin mükâfatında isabet olunmaması ya unutkanlıktan ya hata yapmaktan ya da cehaletten ileri gelir. Ancak Allah Teâlâ hakkında bu gibi noksan sıfatların hiçbiri doğru olmadığr içindir ki herhangi bir kimsenin yaptığı hayırlı bir işin sevabından mahrum kalması ve o işi sanki hiç yapmamış gibi olması düşünülemez.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَٰذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا
أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ ۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَٰكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

[116] Küfredenler ise muhakkak ki onların ne malları ve ne de evlatları, Allah'tan gelecek azaba karşı, onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır. Onlar cehennem ashabıdırlar ve orada daimîdirler.

[117] Onların bu dünya hayatında sarf ettikleri şeyin misali, kavurucu soğuğu bulunan bir rüzgârın misalidir ki kendilerine zulmetmiş bir kavmin ekinine isabet eder de onu helak eder. Oysa Allah, onlara zulmetmemiş, fakat onlar kendi kendilerine zulmetmişlerdir.

Allah Teâlâ, önceki ayetlerde ehl-i kitaptan olan mü'minlerin ehl-i kitap gibi olmadıklarını, sayıca az olsalar bile bunların övülmeye değer sekiz güzel sıfat ve salih amel ile fasık olan ehl-i kitaptan ayrıldıklarına işaretle bu sıfat ve amelleri zikredip mükâfat olmak üzere işledikleri hiçbir hayırlı işin sevabından mahrum bırakılmayacaklarını, zira Allah'ın takva sahiplerini hakkıyla bildiğini açıkladıktan sonra, yukarıdaki iki ayette kâfirleri bahis konusu etmiş ve onların, kıyamet günü kendilerini azaptan kurtaracak hiçbir yardımcı bulamayacaklarını, ne mallarının, ne evlatlarının ne de dünya hayatında mevki ve şöhret için sarf ettiklerinin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını beyan etmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[116] Küfredenler ise muhakkak ki onların ne malları ve ne de evlatları, Allah'tan gelecek azaba karşı, onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır. Onlar cehennem ashabıdırlar ve orada daimîdirler.

[117] Onların bu dünya hayatında sarf ettikleri şeyin misali, kavurucu soğuğu bulunan bir rüzgârın misalidir ki kendilerine zulmetmiş bir kavmin ekinine isabet eder de onu helak eder. Oysa Allah, onlara zulmetmemiş, fakat asıl onlar kendi kendilerine zulmetmişlerdir.

116 İster kitap ehlinden olsun, ister Mekkeli müşrikler olsun ve isterse münafıklar olsun, mallarının ve evlatlarının çokluğu ile övünerek Hazreti Peygamber'i ve ona inananları küçük görüp, *"Eğer Muhammed doğru yol üzerinde olsaydı, Rabbi onu bu fakr u zaruret içinde bırakmazdı."* diyerek ayıplayan kâfirler, mal, şan ve şeref hırsının gözlerini bürüyüp kör etmesi sebebiyle hakkı görememenin bedelini çok ağır ödeyeceklerdir. Filhakika bunlar, gerek mal yönünden ve gerekse evlat yönünden övünmeyi âdet edinmişlerdi. Zannediyorlardı ki malları ve evlatları, onları, başlarına gelecek her türlü felaketten korumaya yetecekti. Bu sebeple yalnız mallarına ve evlatlarına güveniyorlar ve Allah Teâlâ'nın Sebe' suresinin 35. ayetinde de açıkladığı gibi, *"Biz, gerek mal yönünden ve gerekse evlat yönünden daha çoğuz; bu itibarla azap görecek kimseler değiliz."* diyorlardı. Oysa *"her emzikli kadının emzirdiğini unuttuğu, her hamile kadının çocuğunu düşürdüğü ve insanların sarhoş olmadıkları hâlde sarhoş gibi oldukları"* (22/Hacc, 2) o kıyamet gününün dehşetinde hiç kimsenin ne hesapsız malları, ne de sayısız evlatları hiçbir fayda sağlamayacaktır. Allah Teâlâ, Kur'an'ın muhtelif yerlerinde bu hususa açık ve kesin şekilde işaret etmiştir. Mesela Sebe' suresinin 37. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"(Ey insanlar!) Sizi bize yaklaştıracak olan, ne mallarınız ve ne de*

evlatlarınızdır." Âl-i İmrân suresinin, daha önce tefsir ettiğimiz 91. ayetinde ise malın en değerli türü olan altına işaret edilerek şöyle denilmiştir: *"Küfredenler ve kâfir olarak ölenler, fidye olarak dünya dolusu altın verseler, hiçbirinden kabul edilmeyecektir."* O hâlde insanoğlunun, *"Hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden fidyenin kabul edilmeyeceği, hiç kimseye şefaatin fayda vermeyeceği ve nihayet kendilerine yardım bile edilmeyecek olan o hesap gününden sakınması gerekmez mi?"* Fakat işte görülüyor ki bir takım beyinsizler, mallarının ve evlatlarının çokluğuna güvenerek pervasızca küfür işliyorlar. Oysa onların ne malları ve ne de evlatları, işledikleri küfrün akıbeti olmak üzere Allah'tan gelecek azabı defedemeyecektir. Onlar kendi yollarını kendileri seçmişler ve cehennem ateşini tercih etmişlerdir. Bu itibarla onlar cehennem ashabıdırlar; yalnız cehenneme yaraşırlar ve bu itibarla orada daimîdirler. Hiçbir surette oradan çıkamayacaklardır.

117 İster şöhret kazanmak, mevki elde etmek veya başkalarının akıllarını yahut ahlaklarını bozarak onları Allah'ın yolundan saptırmak için olsun, ister sadece hayır yapmak için olsun, kâfirlerin sarf ettikleri para veya mal, mülk, tıpkı dondurucu soğukla esen bir rüzgâr gibidir ki bu rüzgâr bir kavmin ekinine isabet eder de onda tek bir dane bile bırakmaz; hepsini yakar, yok eder. Hatta bu kâfirler, paralarını, mallarını ve mülklerini sırf hayır işinde sarf etseler, çeşmeler, hastaneler, köprüler yaptırıp karşılıksız halkın hizmetine açsalar, aç bulup doyursalar, çıplak bulup giydirseler, yetimleri barındırsalar ve bu yaptıkları işlerden bol sevap kazanacaklarını umsalar, ahirete göçüp gittikleri zaman, küfürlerinin, kazandıkları sevabı yok ettiğini göreceklerdir. İşte bu, ekinleri, dondurucu soğuk altında kavrulup yok olan kimselerin durumuna benzer. Zira bunlar da iyi bir hasat almak için tarlalarını sürerler, gübrelerler, tohum atıp sularlar; fakat iyi bir hasat alacakları sırada gelen dondurucu bir rüzgâr, tarlada hiçbir şey bırakmaz. Bu da kendilerine zulmetmiş kâfirlerin dünya ve ahirette karşı karşıya gelecekleri bir akıbettir ve bundan kaçıp kurtuluş yoktur. Allah Teâlâ, bu gibiler hakkında Furkân suresinin 23. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"(İyi de olsa) işledikleri her ameli alırız da hepsini toz duman ederiz."* Nûr suresinin 39. ayetinde yine kâfirlerin amelleri, bir serapa benzetilmiş ve şöyle denilmiştir: *"Küfredenlerin amelleri dümdüz sahradaki serap gibidir. Susuz kalmış insan onu su zanneder; fakat yanına varınca hiçbir şey bulamaz; ancak yanı başında Allah'ı bulur; O da onun hesabını görür. Allah, hesabı çabuk görendir."* Netice itibariyle, Mâide suresinin 27. ayetinde de açıkça belirtildiği gibi, *"Allah, (Kâfirlerin değil) sadece kendisinden korkanların amellerini kabul eder."*

Şunu da unutmamak gerekir ki Allah'ın, hayır için de olsa, kâfirlerin sarf ettikleri malları ve işledikleri amelleri onlardan kabul etmemesi ve onları yaptıkları işlerin sevabından faydalandırmaması, onlara zulmetmek için değildir. Allah, hiç kimseye zulmetmez. Fakat asıl onlar, mallarını, kendilerini hüsrana uğratacak yolda sarf etmeleri sebebiyle kendi kendilerine zulmederler. Nitekim gerek Mekkeli müşrikler ve gerekse Yahudiler, Hazreti Peygamber'e kötülük yapmak ve onu ortadan kaldırmak için bütün imkânlarını seferber etmişler, para, mal, mülk harcamışlar, fakat ne Hazreti Peygamber'e ve ne de onunla beraber olanlara zarar verememişlerdir. Buna rağmen küfürleri, mü'minler karşısındaki hüsranlarını daha çok artırmış ve neticede mahvu perişan olmuşlardır. Zaten kâfirlerin, er veya geç, akıbetleri budur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ
أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾ هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ
تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ
مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾ إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ
سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾

118 Ey iman edenler! Kendi dışınızdakilerden sırdaş edinmeyin. Zira onlar, size zarar vermekten geri kalmazlar; size sıkıntı verecek şeyleri ister dururlar. Filhakika onların kin ve düşmanlıkları, kendi ağızlarından apaçık belli olmuştur, içlerinde gizledikleri (düşmanlık) ise çok daha büyüktür. Eğer aklınızı kullanacak olursanız, (ibret alasınız diye) ayetleri size açıkladık

119 İşte siz, onlar sizi sevmezken, siz onları seviyor ve bütün kitaplara inanıyorsunuz. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman, "Biz de inandık." diyorlar, yalnız kaldıklarında da kin ve düşmanlıklarından, sanki sizi ısırıyormuşçasına, parmaklarını ısırıyorlar. (Ey Muhammed!) De ki: "Öfkenizden çatlayın. Allah, şüphesiz kalplerde olanı hakkıyla bilendir."

120 Eğer size bir iyilik dokunursa, bu, onları üzüntüye düşürüyor; eğer size bir kötülük isabet ederse, bununla da seviniyorlar. Eğer sabreder ve (Allah'tan) sakınırsanız, onların hilesi, size hiçbir zarar vermez. Allah, şüphesiz, onların yaptıklarını (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır.

Allah Teâlâ, bundan önceki ayetlerde kitap ehlinin ve özellikle Yahudilerin iman yönünden durumlarını ele alarak, onların Müslümanlar gibi iman etmediklerini, aksine, iman edenlere karşı duydukları haset yüzünden, onlara kin ve düşmanlık beslediklerini, fırsat bulsalar, onları ortadan kaldırmak için her kötülüğü yapabileceklerini, bununla beraber onlara eziyet etmekten başka ellerinden hiçbir şey gelmeyeceğini ve hatta Müslümanlarla savaşa girseler, arkalarını dönüp kaçacak kadar da korkak olduklarını, işte onların küfürdeki bu inat ve ısrarları dolayısıyla, ceza olarak, üzerlerine bu dünyada hiç kurtulamayacakları bir zillet ve meskenet damgası vurulduğunu beyan edip, aralarında sayıları çok az da olsa gerçekten iman edenlerin de bulunduğuna işaret etmiş ve bu mü'minlerin güzel sıfatlarını açıklayıp mükâfat olmak üzere bütün hayırlı amellerinin karşılığını mutlaka göreceklerini belirtmiştir. Kâfirlerin ise ister kitap ehlinden olsun, ister müşrik olsun, dünyada hüsran, ahirette de azap olmak üzere cezalarını mutlaka çekeceklerini, ne mallarının ve ne de evlatlarının kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını bütün açıklığıyla ortaya koymuş ve yukarıdaki ayet-i kerimelerde ise bazı Müslümanların, başlangıçtan beri kötü sıfatları ve içlerini dolduran kin ve düşmanlıkları anlatılan kâfirlerle dostluk kurduklarına ve aralarında beliren yakınlık dolayısıyla onları âdeta sırdaş edindiklerine işaret etmiş, kâfirlerden hiçbir surette yakın dost olmayacağını hatırlatarak Müslümanları uyarmış ve şöyle buyurmuştur:

118 Ey iman edenler! Kendi dışınızdakilerden sırdaş edinmeyin. Zira onlar, size zarar vermekten geri kalmazlar; size sıkıntı verecek şeyleri ister dururlar. Filhakika onların kin ve düşmanlıkları, kendi ağızlarından apaçık belli olmuştur. İçlerinde gizledikleri (düşmanlık) ise çok daha büyüktür. Eğer

aklınızı kullanacak olursanız, (ibret alasınız diye) ayetleri size açıkladık.

118 Ayet-i kerimeyle, –başındaki hitaptan da anlaşıldığı gibi–, sadece mü'minlere yönelik ilahî bir emir ve bu emrin suduruna sebep olan hâller açıklanmıştır. Emir, Müslümanların, Müslüman olmayanlardan sırdaş edinmemeleriyle ilgilidir. İbn Abbâs'tan rivayet olunduğuna göre, bazı Müslümanlar, cahiliye devrinden kalma komşuluk münasebetleri ve antlaşmalar sebebiyle bazı Yahudilere gidip geliyorlar ve onlarla olan yakın münasebetlerini devam ettiriyorlardı. Bu dostluklarında Müslümanlar ne kadar samimi olurlarsa olsunlar, Yahudiler aynı samimiyeti göstermiyorlardı. Çünkü –daha önce de açıklandığı gibi–, aralarından peygamberler çıkarmış ve bu yüzden kendilerini Allah'ın en sevgili kulları olarak görmeye alışmış bir kavmin, Araplar arasından çıkmış bir peygambere tabi olmaları imkânsızdı. İçlerini dolduran kıskançlığın ve bu kıskançlığın sebep olduğu kin ve düşmanlığın tek sebebi işte bu idi. O hâlde onlarla dostluk kurmanın ne faydası vardı? Herhangi bir faydası olmadığı gibi onlar, bu dostluğu istismar ediyorlar ve Müslümanların ağızlarından aldıkları lafları, yine Müslümanlar aleyhine değerlendirip kullanmaya çalışıyorlardı.

İşte, Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede gerek Yahudilerin ve gerekse onlarla birlikte hareket eden münafıkların bu hâllerini hatırlatarak mü'minlerin onlarla dostluk kurmalarını yasaklamış; ayrıca onların çirkin sıfatlarına da işaret ederek bu yasağın sebeplerini açıklamıştır. Bunları bir kaç madde hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Yahudi ve münafık kâfirler, mü'minlere zarar vermekten hiçbir surette geri kalmazlar. Fırsat buldukları takdirde her zaman ve her yerde onların işlerini ifsat etmeye, karıştırıp bozmaya çalışırlar.

2. Müslümanlara, dinlerinde ve dünyalarında en büyük zararı vermek isterler; içleri, bu istekle yanar tutuşur.

3. Müslümanlara karşı kalplerini dolduran kin ve düşmanlığı, ağızlarıyla da ortaya koymaktan çekinmezler. Nitekim Hazreti Peygamber'i ve ona indirilen Kur'an-ı Kerim'i yalanlamaları bunun en açık delilini teşkil eder.

4. Şu var ki ağızlarıyla ortaya koydukları bu kin ve düşmanlıktan başka yapamayıp da içlerinde besledikleri kin ve düşmanlık ise çok daha büyüktür.

İşte bunlar, bir takım alamet veya işaretlerdir ki Müslümanlar, bu işaretler sayesinde gerçek dostları ve kendileriyle gerçek manada dostluk kurabilecek olanları, içlerinde kin ve düşmanlık besleyen münafık ve kâfirlerden kolayca ayırt edebileceklerdir. Binaenaleyh akıllarını kullananlar, dost ve düşmanları birbirinden ayırt etmek için yapılan bu açıklamaların değerini de anlamakta güçlük çekmeyeceklerdir.

Bu ayetlerle Müslümanları kâfirlerle işbirliği yapmaktan ve onları dost edinmekten sakındıran Allah Teâlâ, bunun başka yollarını ve sebeplerini de göstermiş ve şöyle buyurmuştur:

> 119 İşte siz, onlar sizi sevmezken, siz onları seviyor ve bütün kitaplara inanıyorsunuz. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman, "Biz de inandık." diyorlar; yalnız kaldıklarında da kin ve düşmanlıklarından, sanki sizi ısırıyormuşçasına parmaklarını ısırıyorlar. (Ey Muhammed!) De ki: "Öfkenizden çatlayın. Allah, şüphesiz kalplerde olanı hakkıyla bilendir."

119 Allah Teâlâ, Müslümanların ve Yahudilerin birbirlerine karşı davranışlarını zikrederken, bazı Müslümanların bir hatasına işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur: Ey mü'minler! Siz, bu kâfirlere karşı içinizde bir sevgi besliyorsunuz ve onları seviyorsunuz. Hâlbuki onlar, size düşman olanların en katıları ve en acımasızlarıdır. İşlerinizi karıştırıp bozmaktan geri kalmıyorlar. Her hususta sizin zararınızı istiyorlar. Böyle olduğu hâlde onlara karşı nasıl yakınlık duyup onlarla dost olabiliyorsunuz?

Diğer taraftan siz, Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inanıyorsunuz. İster size indirilen kitap

olsun, ister onlara indirilen kitap olsun hiçbiri arasında ayırım yapmıyorsunuz. Oysa onlar, bu kitaplardan bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ediyorlar. Tıpkı Allah'ın gönderdiği peygamberlerden bir kısmına inanıp bir kısmını da inkâr ettikleri ve hatta bazılarını öldürdükleri gibi.

Bir başka husus da şudur: Onlar sizinle karşılaştıkları zaman, Muhammed'in getirdiklerine biz de inanıyoruz ve onları tasdik ediyoruz diyorlar. Fakat sizden ayrıldıkları ve yalnız başlarına kaldıkları zaman, içlerini dolduran kin ve düşmanlığı bütün şiddetiyle ortaya döküyorlar; o derecede ki size olan kızgınlıkları yüzünden, parmaklarını ısırmaktan kendilerini alamıyorlar. Parmaklarını ısırırken de sanki sizi ısırıyormuş gibi öfke içinde kıvranıyorlar. Böyle olanlara, "Öfkenizden geberin!" demekten başka ne yapılır? Ey Muhammed ve ey Müslümanlar! Siz de kin ve düşmanlıklarını, ancak öfkeyle parmaklarını ısırarak ortaya koyan bu beyinsizlere öyle deyin: *"Öfkenizden geberin! Nasıl olsa Allah, kimin kalbinde ne olduğunu elbette çok iyi biliyor."*

Onların en belirgin vasıfları ise şudur:

120 Eğer size bir iyilik dokunursa bu, onları üzüntüye düşürüyor; eğer size bir kötülük isabet ederse bununla da seviniyorlar. Eğer sabreder ve (Allah'tan) sakınırsanız, onların hilesi size hiçbir zarar vermez. Allah, şüphesiz, onların yaptıklarını (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır.

120 Bu vasıflarıyla onlar, faraza İslam'ı yayma davanızda düşmanlarınıza karşı Rabbinizden size bir yardım ulaşsa ve bu yardımla onlara galip gelseniz yahut insanların dalga dalga İslam'a girdiklerini görseler üzüntülerinden ölürler; zira size herhangi bir hayır veya iyilik dokunmasını asla hazmedemezler. Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberlik, onların en büyük korkularıdır; çünkü asıl kuvvetin birlik ve beraberlikte olduğunu çok iyi bilmektedirler.

Buna karşılık başınıza bir felaket gelse, bir düşman taarruzuna uğrasanız yahut birbirinize düşerek bölünüp parçalansanız, sevinçten bayram yaparlar. Bütün arzuları sizin felaketinizi görmektir. Fakat ey Müslümanlar, onlar ne yaparlarsa yapsınlar, siz, mükellef olarak bir takım güçlüklere sabrederseniz, emirlere uyar, kâfirleri dost ve sırdaş edinmemek de dâhil olduğu hâlde nehyolunduğunuz şeylerden de sakınırsanız, onların kötülükleri, hile ve desiseleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü siz Allah'ın emir ve nehiylerine uymakla, O'na karşı olan ubudiyet görevini ifa etmiş olursunuz; buna karşılık O da rububiyet hakkını kullanarak sizi çeşitli felaketlerden ve korkulardan muhafaza eder.

Müslümanların, mükellef olarak yapmaları gereken, düşmanlarının kötülüklerine, hile ve desiselerine sabır göstermek ve onların bu kötü davranışlarına aynıyla mukabele etmemektir. Zira Kur'an'ın bu konuda takip ettiği metot, daima, kötülükleri iyilikle ve güzel yolla defetmek esasına dayanır. Nitekim Fussilet suresinin 34. ayetinde şöyle buyurulmuştur: *"İyilikle kötülük bir değildir; kötülüğü en güzel olanla sav; işte o zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki yakın bir dost gibi olur."* Ancak düşmanın kötülüğü iyilikle değişmez ve ortadan kalkmazsa, bu takdirde kötülüğün misliyle defedilmesi gerekir. Zira İslam, Müslümanın zillete düşmesine rağmen yine de kötülüğe sabretmeyi tavsiye etmiş değildir. Nitekim Hazreti Peygamber'in Benû Nadir Yahudilerine muamelesi böyle olmuştur. Yahudilerin Müslümanlara karşı olan kin ve düşmanlıklarına rağmen, önce onlara karşı yakınlık göstermiş ve onlarla antlaşmalar yapmıştır. Fakat Yahudiler, bu antlaşmaları hiçe sayarak Bedir ve Ahzâb günlerinde Müslümanlara karşı Kureyş'e ve diğer Arap kabilelerine yardım etmişler, Hazreti Peygamber'i de öldürmeye kalkışmışlardır. Nihayet onlara iyi davranmanın fayda etmeyeceği anlaşılınca, onlarla savaşılmış ve yurtlarından sürülüp atılmışlardır.

Allah, gerek Müslümanların gerekse Yahudilerin ne yaptıklarını, ne yapmak istediklerini, sebep ve hedeflerini, ilmiyle çepeçevre kuşatmıştır. Bir şe-

yi çepeçevre kuşatmak, onu, sebep ve neticeleriyle en ince teferruatına kadar bilmek ve sonra da olan ve olacak olan şeye karşı gereken her tedbiri hazırlamak manasına gelir. Allah'tan başka hiçbir varlığın sahip olmadığı bu ihata gücü dolayısıyladır ki Allah Teâlâ, yardım etmek istediği kullarını hayırlı olan yola irşat eder. Nitekim yukarıdaki ayet-i kerimede mü'minlere sabrı ve takvayı tavsiye etmesi de başarıdaki sırrın bu iki davranışta bulunmuş olması dolayısıyladır. Kısaca ifade etmek gerekirse denebilir ki Allah Teâlâ, içleri Müslümanlara karşı kin ve düşmanlık ateşiyle kavrulan Yahudilerin, onlara ne yapabileceklerini yakinen bilmekte ve Müslümanlara sabır ve takva ile kurtuluş yolunu göstermektedir.

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ۗ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾ اِذْ هَمَّتْ طَّآئِفَتَانِ مِنْكُمْ
اَنْ تَفْشَلَا ۙ وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا ۗ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ ۚ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾ اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ
الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى ۙ اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَاْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ
مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهٖ ۗ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ
عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَآئِبِينَ ﴿١٢٧﴾ لَيْسَ لَكَ
مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾

121 Hani sen, savaş için mü'minleri savaş yerlerinde hazırlamak üzere, erken vakitte ailenin yanından ayrılmıştın. Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

122 İçinizden iki grup, Allah yardımcıları olduğu hâlde bozguna uğramak korkusuna kapılmıştı. Hâlbuki mü'minler Allah'a güvenmelidirler.

123 Nitekim Bedir'de siz, (düşmana nazaran) daha zayıf olduğunuz hâlde Allah size yardım etmişti. O hâlde Allah'tan sakının ki şükredesiniz.

124 Mü'minlere, "Rabbinizin indirilen üç bin melekle size yardım elini uzatması, size kâfi gelmeyecek mi?" demiştin.

125 Evet. Eğer sabreder ve sakınırsanız, bu (düşman) da size aniden gelirse, Rabbiniz yine, işaretlenmiş beş bin melekle yardım elini size uzatır.

126 Allah, sırf sizin için ve kalplerinizin mutmain olması için (Resulullah'ın bu sözünü) müjde kılmıştır. Zaten yardım, ancak Azîz ve Hakîm olan Allah katındadır.

121 (Bu yardım da) küfredenlerden bir kısmını helak etmek, bir kısmını da ümitlerini yitirmiş olarak dönüp gitsinler diye perişan eylemek içindir.

127 Bir kısmının tevbelerini kabul etmek, bir kısmı da zalim olduklarından, onlara azap etmek içindir ki bunda senin yapabileceğin hiçbir şey yoktur.

128 Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi de Allah'ındır; dilediğini bağışlar; dilediğine de azap eder. (Yine de) Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

Yukarıdaki ayet-i kerimeler ve bundan sonraki ayetlerin büyük bir kısmı Uhud Savaşı'nda nazil olmuştur. Nitekim yukarıdaki ilk ayette geçen savaş sözüyle de Uhud Savaşı kastedilmiştir. Uhud, Medine yakınında fazla yüksek olmayan bir dağın adıdır. Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasındaki savaşlardan biri bu dağın eteğinde cereyan ettiği için, bu savaş, dağın adıyla şöhret kazanmıştır. Yukarıdaki ayet-i kerimeler de bu savaşla ilgili olduğuna göre, kısa da olsa burada savaş hakkında bilgi vermekte fayda vardır.

Hicretin ikinci senesinde Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında Bedir Savaşı cereyan etmiş ve müşrikler, Müslümanlara nispetle asker ve teçhizat yönünden çok üstün olmalarına rağmen ağır bir mağlubiyete uğrayarak perişan bir hâlde Mekke'ye geri dönmüşlerdi. Bu savaşta Kureyş'ten 70 kişi öldürülmüştü ve bunlar arasında Kureyş'in belli başlı reisleri de bulunuyordu. Hem ağır mağlubiyet, hem de ileri gelen reislerinin öldürülmüş olması dolayısıyla Mekke matem tutuyor ve Mekkeliler, bu mağlubiyetin ve ölülerin intikamını almayı kaçınılmaz bir görev sayıyorlardı. Nitekim Kureyşli kadınların tahrikleri ve şairlerin intikam propagandaları neticesinde 3000 kişilik bir kuvvet hazırlanmış ve harekete hazır hâle getirilmişti. Bu kuvvet içinde 700 zırhlı, 100 de atlı asker bulunuyordu. Ayrıca askerleri tefleriyle kıtale teşvik edecek 15 kadın da bu kuvvete katılmıştı. Kadınların başında ordu kumandanı ve Mekkelilerin reisi Ebû Süfyân'ın karısı Hind bulunuyordu. Hind, babası Utbe ibn Rebia'yı Bedir Savaşı'nda öldüren Hazreti Hamza'ya diş biliyor ve intikam ateşiyle tutuşuyordu. Bu maksatla Vahşî adında mızrak atmakta usta, zenci bir köleyi Hamza'yı öldürmekle görevlendirmiş ve onu öldürdüğü takdirde kendisini azat edeceğini ona vadetmişti.

Müşrikler savaş hazırlıklarını süratle tamamladıktan sonra, kadınların tef sesleri ve Bedir ölülerini hatıralarda tazeleyen çığlık ve hıçkırıkları altında Medine'ye doğru yürüyüşe geçmiş ve üçüncü hicri senenin Şevval ayında şehrin karşı taraflarında durmuşlardı.

Müşriklerin henüz Mekke'de iken savaş hazırlıklarına başladıklarını ve kuvvetli bir ordu ile harekete geçeceklerini haber alan Hazreti Peygamber de Medine'de hazırlıklarını tamamlamış bulunuyordu. O, şehirde kalarak düşmanı beklemek ve savaşa şehirde girişmek görüşünü ileri sürmüş, ashab ise şehir dışında düşmanla karşılaşmayı tercih etmişti. Hazreti Peygamber'in de bu görüşü benimsemesi üzerine 1000 kişilik bir kuvvet Medine'den çıkmış, fakat münafıkların reisi Abdullah ibn Ubeyy ibn Selûl'un 300 kişilik kuvvetiyle Müslümanlardan ayrılması üzerine, Hazreti Peygamber'in etrafında 700 kişilik bir kuvvet kalmıştı ki bu kuvvet içinde sadece 100 zırhlı asker ile iki de at vardı. Bununla beraber Hazreti Peygamber, üstün bir savaş taktiği ile ordunun sırtını Uhud dağına vermiş, yandan sarkması muhtemel düşman askerlerini durdurmak üzere de Abdullah ibn Cubeyr kumandasında 50 okçuyu uygun yerlere yerleştirerek yerlerini hiçbir surette terk etmemelerini emretmişti. Bu plana göre, Müslümanların baskına uğramaları veya kuşatılmaları ihtimali mevcut değildi.

Müşrikler ise Bedir'de uğradıkları hezimete bir daha uğramamak için Müslümanların karşısında sağ tarafa yerleştirdikleri askerlerin başına Hâlid ibnu'l-Velîd'i, sol taraftaki askerlerin başına da Ebû Cehil'in oğlu İkrime'yi kumandan olarak görevlendirmişlerdi. Okçuların başında Abdullah ibn Ebî Rebî'a, süvarilerin başında ise, Süfyân İbn Ümeyye bulunuyordu. Savaş, önce mübareze şeklinde başlamış, Kureyş'ten bazı alemdarların öldürülmesinden sonra da umumileşmişti. Düşman saflarına dalan Ali, Hamza ve Ebû Ducâne gibi bazı kahramanlar, kısa zaman içinde pek çok müşriği öldürerek düşman saflarında büyük bir şaşkınlık ve panik meydana getirmişlerdi. Ancak savaşın iyice kızıştığı bir sırada Ebû Süfyân'ın karısı Hind tarafından Hamza'yı öldürmekle görevlendirilen Vahşî, uzaktan fırlat-

tığı mızrağını Hamza'nın karnına saplamayı başarmış ve onu şehit etmişti. Buna rağmen savaş, Müslümanların lehine gelişmeye devam etmiş ve düşman saflarında belirgin bir bozulma ve panik baş göstermişti. O derecede ki Müslümanlar, bozulan düşmanı tamamıyla imha etmek yerine ganimet toplamayı tercih etmişlerdi. Hatta bu ganimet o kadar cazip hâle gelmişti ki dağın yan tarafına yerleştirilen 50 okçu bile hiçbir surette yerlerini terk etmemeleri kendilerine emredilmiş olduğu ve kumandanları Abdullah ibn Cübeyr orayı terk etmelerine engel olmaya çalıştığı hâlde ganimet peşine düşmekten kendilerini alamamışlardı. Fakat en büyük felaket de bundan sonra başlamış, okçuların yerlerini terk etmeleri sebebiyle beliren gediği fark eden Hâlid ibnu'l-Velîd, bu gedikten dalarak ganimet peşine düşen Müslüman askerlerin arkasına inmiş ve onları darmadağın etmişti. Bu sırada bozguna uğrayan düşman kuvvetleri de kısa zamanda toparlanarak Müslümanların üzerine saldırmış ve onlardan pek çoğunu şehit etmişti. Ashabı tarafından titizlikle korunan Hazreti Peygamber bile yüzünden yaralanmış, kılıç darbesiyle ikiye bölünen miğferi, iki dişinin kırılmasına yol açmıştı. Buhârî (*Sahîh*, V. 35) tarafından nakledilen bir haberden öğrenildiğine göre Hazreti Peygamber, "Peygamberini yaralayan bir millet nasıl hidayete nail olur?" demişti de bunun üzerine, *"Senin bunda yapabileceğin hiçbir şey yoktur."* mealindeki yukarıda zikrettiğimiz 128. ayet nazil olmuştur.

Hazreti Peygamber yaralandıktan sonra bir tepeye çıkmış, onun buradaki kayalıklar arasına sığınması ve bir süre ortalıkta görünmemesi, Müslümanlar arasında "Peygamber öldü." şeklinde bir haberin süratle yayılmasına ve mukavemetlerinin iyice kırılmasına sebep olmuştu. Fakat bunun doğru olmadığı ve Hazreti Peygamber'in hayatta bulunduğu anlaşıldığı zaman da artık savaş hızını kaybetmiş ve Müslümanların mağlubiyeti kesinlik kazanmıştı. Bu sırada müşrikler Hazreti Peygamber'in bulunduğu tepeye çıkamayacaklarını anlamışlar, fakat Bedir maktullerinin intikamını almış olmanın verdiği hazla zafer şarkıları içinde Mekke'nin yolunu tutmuşlardı.

İslam tarihinin meşhur Uhud hadisesi, özetlemeye çalıştığımız bu şekliyle bilinince, hem yukarıdaki ayetleri, hem bu hadiseyle ilgili diğer ayetleri, hem de bu ayetlerde Müslümanlar için tezahür eden ibretleri ve alınması gereken dersleri anlamak çok daha kolay olacaktır. Zira harp tarihinde Allah'a olan güvenini yitirmeden, hiçbir korkuya kapılmadan ve hiçbir dünya malını düşünmeden yalnız zafer için dövüşen bir asker, düşman karşısında maddi gücü ne kadar zayıf olursa olsun, daima muzaffer olmuştur. Fakat onun savaşı, ne zaman bu gayelerden uzaklaşmışsa, düşmana karşı olan maddi üstünlüğü ona hiçbir fayda sağlamamıştır. İşte Uhud Savaşı, bu gerçeği bütün açıklığıyla gözler önüne sermiştir. 700 kişilik Müslüman kuvvetin, 3000 kişilik müşrikler güruhu karşısında galip gelmişken, düşmanın peşine düşüp onu savaş alanında kovalayacağı yerde ganimet peşine düşüp savaşı gayesinden saptırması ve başkumandanlarının emrini bir an için unutuvermesi, neticenin değişmesine ve galibiyetin mağlubiyete dönüşmesine sebep olmuştur. İşte bunda Müslümanlar için alınması gereken bir ders ve ibret vardır ve Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimelerde bunu şöyle ortaya koymuştur:

> [121] Hani sen, savaş için mü'minleri savaş yerlerinde hazırlamak üzere, erken vakitte ailenin yanından ayrılmıştın. Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

121 Ey Muhammed! Şimdi, Uhud'da cereyan eden bütün bu olayları hatırla ve mü'minlere de bir daha hatırlat.

Hani sen, içlerini dolduran kin ve düşmanlık ateşi içinde seni ve Müslümanları ortadan kaldırmak ve İslam nurunu söndürmek için kuvvetli bir ordu ile harekete geçen Mekkeli müşriklerin,

Medine yakınına kadar gelip Uhud dağının karşı taraflarına yerleşmeleri üzerine, hicretin üçüncü senesi Şevval ayının yedisine rastlayan Cumartesi sabahı erken saatlerde evinden, ailenin yanından ayrılıp düşmanla savaşmak üzere askerlerinle birlikte Uhud'un eteklerine gelmiş, piyadeleri dağın bir yanına, okçuları ve süvarileri de bir başka yana yerleştirip düşman karşısında mevzi almıştın.

Medine'den ayrılmazdan önce, sizinle birlikte savaşa katılıp düşmanla dövüşeceklerini sandığınız münafıkların sudan bahanelerle saflarınızdan ayrılıp evlerine kapandıklarını unutabilir misiniz? O hâlde böylelerini dost ve hatta sırdaş edinip onlara nasıl güvenebilir ve onlarla birlikte nasıl savaşa katılabilirsiniz?

Senin, düşmanla Medine içinde mi yoksa Medine dışında mı dövüşmek gerektiği hususunda mü'minlerle yaptığın müşavereden Allah elbette haberdardır. Bu müşavere sırasında Allah, kimlerin düşmanı Medine'de bekleyip onunla şehirde dövüşmeyi istediğini, kimlerin de şehir dışına çıkmayı teklif ettiğini çok iyi bilmektedir. Allah, onların bu hususta neler söylediklerini elbette işitiyor ve bunları söylerken niyetlerinin de ne olduğunu elbette biliyordu. Bunlar arasında samimi olanlar bulunduğu gibi, başka niyetler peşinde koşanlar da vardı. Nitekim Medine'den çıkıp Uhud'a gitmeye karar verdiğiniz zaman, Medine'den çıkmak istemeyen münafıklardan 300 kişilik bir grup, bunu bahane ederek müşriklerle savaşmaktan vazgeçivermişlerdi. Bunların hepsinden de Allah elbette haberdardı.

[122] İçinizden iki grup, Allah yardımcıları olduğu hâlde bozguna uğramak korkusuna kapılmıştı. Hâlbuki mü'minler Allah'a güvenmelidirler.

122 Ancak senin, Uhud eteğine gelip de askerlerini mevzilerine yerleştirmeye başladığın sıralarda bir taraftan münafıkların lideri Abdullah ibn Ubeyy ibn Selûl'ün 300 kişilik taraftarıyla Müslümanlardan ayrılıp müşriklerle savaşmaktan vazgeçmiş olması, diğer taraftan 3000 kişilik müşrikler güruhunun 700 kişilik İslam ordusuna nispetle çok daha kuvvetli görülmesi, içinizden iki grubu endişeye düşürmüş ve düşman karşısında mağlup olma korkusuna kapılmalarına sebep olmuştu. Hâlbuki onların korkuya kapılmaları yersizdi; çünkü bu gibi durumlarda korku, ümitsizlik alametinden başka bir şey değildi. Mü'minler ise asla Allah'tan ümitlerini kesmezler. Korkuya kapılan o iki grup da mü'min kişilerden oluşuyordu ve Resulullah'ın (sas.) müşriklerle savaşacak olan iki kanadını teşkil ediyordu. Binaenaleyh onların dostu ve yardımcıları Allah idi; düşman karşısında sayıca ne kadar az ve ne kadar zayıf görünürlerse görünsünler, Allah, düşmanlarına değil, onlara yardım ederdi. Bu itibarla onların ümitsizliğe kapılmadan Allah'a güvenmeleri ve O'nun yardımını beklemeleri gerekirdi. Mü'minler yalnız Allah'a güvenmelidirler. Nitekim bu, Bedir Savaşı'nda da böyle olmamış mıydı?

Ayet-i kerimede sözü edilen bu iki grup, Buhârî (*Sahîh,* V. 31) tarafından nakledilen Câbir ibn Abdullah'ın (ra.) bir sözünden anlaşıldığına göre, Hazrec'ten Benû Seleme ile Evs kabilesinden Benû Harise idi. Aralarından 300 kişilik bir grubun ayrılması, onlarda endişe ve korkuya sebep olmuş; fakat bu uzun sürmemiş ve savaş başladıktan sonra da Allah'ın yardımıyla mağlup olmaktan kurtulmuşlardı. Ancak yukarıda da açıklandığı gibi, savaşın kesin sonucu alınmadan ganimet kapma arzusu ve bu arzu ile okçuların Hazreti Peygamber'in emrine aykırı davranıp yerlerini terk etmeleri, Müslümanlara ders alacakları bir mağlubiyet acısı tattırmıştı. Binaenaleyh bu acı, Müslümanların kendi hatalarının bir neticesi ve emre uymamanın cezası idi. Yoksa Allah, daha kötü şartlar içerisinde cereyan eden Bedir Savaşı'nda olduğu gibi, Uhud Savaşı'nda da mü'minlere yardım eder ve mağlubiyet acısını onlara tattırmazdı.

[123] Nitekim Bedir'de siz, (düşmana nazaran) daha zayıf olduğunuz hâlde Allah size yardım etmişti O hâlde Allah'tan sakının ki şükredesiniz.

[124] Mü'minlere, "Rabbinizin, indirilen üç bin melekle size yardım elini uzatması, size kâfi gelmeyecek mi?" demiştin.

[125] Evet. Eğer sabreder ve sakınırsanız, bu (düşman) da size aniden gelirse, Rabbiniz yine işaretlenmiş beş bin melekle yardım elini size uzatır.

123 Bedir, Mekke ile Medine arasındaki bir suyun veya kuyunun adıdır. Kuyunun sahibinin adı Bedir olduğundan dolayı bu kuyuya da Bedir denilmiş, daha sonraları ise bu kuyunun bulunduğu bölgenin de adı olmuştur. Müslümanlarla müşrikler arasında İslam tarihinin ilk büyük savaşı bu bölgede cereyan etmiş ve müşrikler, Müslümanlara nispetle asker ve teçhizat yönünden çok üstün olmakla beraber, Allah'ın yardımıyla büyük bir hezimete uğramışlar ve başta Ebû Cehil olmak üzere birçok liderini savaş alanında kaybetmiş olarak Mekke'ye geri dönmüşlerdi. Filhakika Bedir'de Müslümanlar, Uhud'da olduklarından çok daha zayıf idiler. Hicretin ikinci senesinde, Ramazan ayının 17'sinde cereyan eden bu savaşa müşrikler 900-1000 kişi ile katılmışlardı. Bu kuvvetin 100'ü atlı idi ve silahları tamdı. Müslümanlar ise 310 kişi idiler; bir veya iki atları vardı. Silahları ise yok denecek kadar azdı. Buna rağmen Müslümanlar, Allah'ın yardımıyla müşrikleri, hiç hazmedemedikleri bir hezimete uğratmışlar, onlar da bu hezimetin intikamını almak için Uhud Savaşı'nı yapmışlardı.

İşte Allah Teâlâ, ayet-i kerimede Müslümanlara Bedir Savaşı'ndaki bu galibiyeti hatırlatarak, bunun ancak Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğini belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

Ey mü'minler! Siz Bedir'de gerek asker ve gerekse silah yönünden çok az ve çok zayıf olduğunuz hâlde Allah size yardım etmişti de müşriklere karşı şanlı bir zafer kazanmıştınız. Eğer Allah'ın bu yardımı olmasaydı, silahsız üç beş askerle nasıl galip gelebilirdiniz? Bu itibarla Allah'a şükredin ve şükredebilmek için de Allah'tan sakının. Zira Allah'ın sayısız nimetlerine şükretmek, ancak takva ile yani Allah'tan sakınmak ile mümkün olur. Takva sahibi olmayan insan, nefsinin heva ve hevesine mağlup olur da Allah'a şükretmeyi unutur.

124 Ey Muhammed! Allah'ın Bedir'de size yardım ettiği sırada da sen mü'minlere, *"Rabbinizin, indirilen üç bin melekle size yardım etmesi kâfi gelmeyecek mi?"* diyordun. Zira o sıralarda Kurez ibn Abdullah el-Muhâribî'nin müşriklere yardım edeceği haberi mü'minlere ulaşmıştı da bu onları hem üzmüş, hem de endişelendirmişti. Bunun üzerine sen de onlara Allah'ın üç bin melekle yardım edeceğini müjdelemiştin. Sonunda bu yardım gerçekleşmiş ve müşriklere karşı şanlı bir zafer kazanmıştınız.

Müslim'in (*Sahîh*, III. 1383, hadis no. 58) İbn Abbâs tarikiyle Ömer ibnu'l-Hattâb'tan naklettiği bir hadisten öğrenildiğine göre Bedir günü Hazreti Peygamber müşriklerin bin kişi, ashabının ise üç yüz on dokuz kişi olduğunu gördüğünde kıbleye dönmüş ve ellerini uzatarak Rabbine şöyle dua etmişti: "Ey Allah'ım! Bana vadettiğini yerine getir. Ey Allah'ım! Bana vadettiğini ihsan eyle. Ey Allah'ım! İslam ahalisinden olan şu topluluk eğer helak olursa, yeryüzünde sana ibadet olunmayacak." Allah'ın Resulü, elini kıbleye doğru uzatmış olduğu hâlde duasına devam ederken omuzundan ridası düşmüştü. Bu sırada yanına Ebû Bekir gelmiş, ridasını onun omuzuna koyarak arkasından şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Nebisi! Rabbine bu münacatın yetişir; zira Allah, sana olan vaadini yerine getirir." Bundan sonra Allah şu ayeti indirmiştir: *"O vakit siz, Rabbinizden yardım istemiştiniz de O da, "Ben size, birbiri ardınca gelen bin melekle mutlaka yardım edeceğim." diye cevap vermişti."* (8/Enfâl, 9).

125 Hazreti Peygamber, Allah'ın Bedir'de mü'minlere üç bin melekle yardım edeceğini müjdeledikten sonra, bazı şartlara bağlı olarak bu sayının daha da artabileceğini haber vermiş ve şöyle demişti:

Evet, Allah'ın üç bin melekle size yardım elini uzatması size kâfi gelir. Bununla beraber düşmanla karşılaşmaya, savaş ve savaşın çeşitli sıkıntılarına sabredip Allah'a karşı günah işlemekten ve peygamberine muhalefet etmekten sakınırsanız, bir de düşman üzerinize aniden gelirse, Allah size beş bin melekle de yardım eder.

Bu ayet-i kerimelerden anlaşılan husus şudur ki Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'in Uhud Savaşı'nda düşman karşısında endişeye kapılan mü'minlerin endişesini izale etmek ve kalplerine sinen korkuyu gidermek için onlara söylediği sözleri haber olarak zikretmiş, fakat Bedir'de üç bin yahut beş bin meleğin mü'minlere yardım ettiklerine dair delil olabilecek hiçbir beyanda bulunmamıştır. Bununla beraber bin meleğin Bedir'de mü'minlere yardım ettiği, Enfâl suresinin 9. ayetiyle sabit olmuştur ve bunda hiçbir tereddüt yoktur. Keza yukarıda zikredilen ayet-i kerimelerde meleklerin Uhud Savaşı'nda da mü'minlere yardım etmek için gönderildiklerini gösteren herhangi bir delil mevcut değildir. Hatta Uhud'da mü'minlere meleklerle yardım edilmediği, daha açık bir hüküm olarak belirmektedir; zira melekler mü'minlerin yardımına gelmiş olsalardı, Bedir'de olduğu gibi düşman karşısında galip gelirler, mağlubiyet acısını tatmazlardı.

Meleklerin Bedir'de mü'minlere yardım ettiği, Enfâl suresinin 9. ayetiyle sabit olmakla beraber, bu yardımın nasıl gerçekleştiği kesin olarak belli değildir ve bu hususta herhangi bir delil yoktur. Bazı müfessirler ve bazı siyer âlimleri, meleklerin de Müslüman askerlerle birlikte savaşa katılıp dövüştüklerini ileri sürmüşlerse de diğer bazı müfessirler bu görüşü reddetmişler ve şöyle demişlerdir: Cebrail'in (as.) Medayin'de Lut kavmine yaptığı gibi tek bir melek bile yeryüzü halkını helak etmeye yeterlidir. Böyle olunca, Bedir'de bir meleğin müşriklerle dövüştüğü kabul edilse bile ondan başka meleklerin gönderilmesine elbette gerek kalmazdı. Diğer taraftan, meleklerin Müslüman askerler safında dövüştükleri kabul edilse, ya insan suretine bürünmüş olarak başkaları tarafından savaş alanında gözle görülmeleri gerekirdi ki bu takdirde üç yüz olan Müslüman askerlerin sayısı en az bin üçyüz olurdu ki hiç kimseden böyle bir sayı rivayet edilmemiştir. Yahut meleklerin kendi suretlerinde gelmiş olmaları gerekirdi ki bu takdirde elbette gözle görülmezlerdi. Gözle görülmeyen varlıkların kâfirlerle dövüştükleri kabul edilse, o zaman da savaş alanında kâfir başlarının görülmeyen kılıç darbeleriyle yere düştükleri, karınlarının yarıldığı, kollarının bacaklarının kopup parçalandığı görülürdü ki bu da büyük bir mucize olurdu ve savaş alanından sağ kurtulanlar, dehşet içinde bu hadiseyi nakledlerlerdi. Oysa böyle bir haberin nakledildiği bilinmemektedir.

Kur'an-ı Kerim'de meleklerin bilfiil savaşa katıldıklarını gösteren ve bazı müfessirlerin ihtiyatla karşılanması gereken –biraz önce zikrettiğimiz– görüşlerine karşı delil teşkil edebilecek kesin bir nass mevcut değildir. Bununla beraber Allah Teâlâ'nın mü'minlere bin melekle yardım edeceği vaadini gösteren Enfâl suresinin 9. ayetini ve bu ayetteki yardım veya imdat sözünün tefsiri mahiyetinde gelen aynı surenin 12. ayetini gözden uzak tutmamak gerekir. Bu ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Rabbin meleklere de şöyle vahyetmişti: Şüphesiz ben sizinle beraberim; mü'minlerin kalplerini pekiştirin; küfredenlerin kalplerine korku salacağım. Bu itibarla vurun boyunlarının üstüne; vurun onların bütün parmaklarına."* Bu ayet-i kerime, ruhani yaratıklar olan meleklerin, Bedir Gazvesi'nde kalplerle ilgili bir işle görevlendirildiklerini göstermektedir ki bu iş mü'minlerin kalplerini düşman karşısında pekiştirmek, buna mukabil müşriklerin kalplerine de korku salmaktır. Bu korkunun düşmanların kal-

bine nasıl salındığını ise Enfâl suresinin 44. ayeti açıklamaktadır: *"Allah, işlenmesi gereken bir işi gerçekleştirmek için (savaş alanında düşmanla) karşılaştığınızda onları gözlerinizde size az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu."*

Bu ayet-i kerime, savaş henüz başlamadan önce, düşmanın sayıca az gösterilip mü'minlerin cesaretlerinin artırıldığına ve yüreklerindeki korkunun giderildiğine, keza mü'minlerin de düşmana az gösterilmek suretiyle onların düşman gözünde küçümsendiklerine ve önemsenmediklerine delalet eder ki önemsenmeyen düşman karşısında ciddi tedbirlerin alınmadığı, bu yüzden de umulmayan neticelerle karşılaşıldığı bilinen hususlardandır. Nitekim Bedir'de müşriklerin lideri Ebû Cehil, Müslümanları görünce, "Muhammed ve ashabı bir deve yiyimi." diyerek onları küçümsemiş, sonra da küçümsediği bu kuvvet karşısında ordusu hezimete uğramış, kendisi de canından olmuştu.

Âl-i İmrân suresinin 13. ayetinde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Bedir Savaşı'nda) karşı karşıya gelen şu iki grupta, sizin için bir ibret vardır. Bir grup, Allah yolunda dövüşür; diğerleri ise kâfirdir (ve bunlar) kendi gözleriyle Müslümanları kendilerinin iki katı olarak görüyorlardı."* Bu ayet-i kerime de savaş başladıktan sonra, Müslümanları kendilerinin iki katı gören kâfirlerin yüreklerine düşen büyük korkuya ve bu korkunun sebep olduğu paniğe işaret etmektedir. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, Bedir Gazvesi'ne mü'minleri zafere ulaştıran yardımlarının nasıl tezahür ettiğini gösteren bazı örneklerdir. Hiç kimse, bu yardımların, Allah'ın emriyle melekler tarafından gerçekleştirilmiş olabileceğini inkâr edemez. Meleklerin, mü'minlerin kalplerine sabır ve cesaret ilham ederek onların azimlerini kuvvetlendirmeleri, buna mukabil kâfirlerin kalplerine korku salıp savaş güçlerini kırmaları, Allah'ın mü'minlere yardımından başka bir şey değildir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[126] Allah, sırf sizin için ve kalplerinizin mutmain olması için (Resulullah'ın bu sözünü) müjde kılmıştır. Zaten yardım ancak Azîz ve Hakîm olan Allah katındadır.

[127] (Bu yardım da) küfredenlerden bir kısmını helak etmek, bir kısmını da ümitlerini yitirmiş olarak dönüp gitsinler diye perişan eylemek içindir.

[128] Bir kısmının tevbelerini kabul etmek, bir kısmı da zalim olduklarından onlara azap etmek içindir ki bunda senin yapabileceğin hiçbir şey yoktur.

126 Allah Teâlâ'nın ihbarı mahiyetindeki, Resulullah'ın (sas.) mü'minlere yönelttiği, *"İndirilen üç bin melekle Rabbinizin size yardım elini uzatması, size kâfi gelmeyecek mi?"* mealindeki sözleri, onların kalplerine neşe ve sevinç salmak, onları mutmain eylemek yahut her çeşit korku ve endişeden arındırarak rahata kavuşturmak ve böylece, onların savaştan çekinmelerini önlemek gayesine matuftur. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, Resulünün bu sözlerini mü'minler için bir müjde kılmıştır. Çünkü bu sözlerde kalbe rahatlık ve itminan verici tesirler vardır. Buna göre Hazreti Peygamber'in bu sözlerini, Allah Teâlâ'nın, melekleriyle mü'minlere yardım vaadi olarak değerlendirmemek gerekir. Bu sözler, Hazreti Peygamber'in mü'minlere söylediği sözlerle ilgili bir ihbardır ki Allah Teâlâ, Resulünün mü'minlere neler söylediğini haber vermiş, sonra da bu sözlerin faydalarını beyan etmiştir. Beyan olunan diğer bir gerçek de asıl yardımın, Azîz ve Hakîm olan Allah Teâlâ'nın elinde bulunmasıdır. Bu itibarla O, dilediğini yardım sebeplerine hidayet ederek onun yardım görmesini sağlar; dilediğini de bu sebeplerden uzak tutar ve onu yardımdan mahrum bırakır. Eğer bu yardım, melekler vasıtasıyla fiilen gerçekleşmişse, yardım sebeplerinin çeşitlerinden birini teşkil eder. Düşman kalbine korku ve dehşet salarak onların savaş gücünü kırmak, mü'minlerin kalplerine de sabır, sebat ve tedbir ilham etmek, meleklerle yardım çeşidinin başka bir kısmıdır.

127-128 Yalnız Allah Teâlâ'ya ait olan ve yalnız O'nun elinde bulunan bu yardımın mü'minler için gerçekleşmesi, kâfirlerden bir kısmını, kılıç darbeleri altında helak etmek içindir. Nitekim bazı rivayetlerden öğrenildiğine göre, Uhud'da savaşın başlamasıyla birlikte 18 müşrik öldürülmüştür. Diğer bazı rivayetlere göre de yalnız Hamza 30 müşrik öldürmüştür.

Allah Teâlâ'nın bu yardımı, kâfirlerden bir kısmını helak etmek için olduğu gibi, bir kısmını da bütün zafer ümitlerini yitirmiş oldukları hâlde geri dönüp gitsinler diye, hezimete uğratıp perişan eylemek için; bir kısmının tevbelerini kabul etmek, bir kısmı da zalim olduklarından, onlara azap etmek içindir. Bu itibarla ey Muhammed! Senin, kullarımla ilgili bu işler hakkında yapabileceğin hiçbir şey yoktur. Yapacağın şey, onlar hakkındaki emirlerime itaat ve hükmümü infaz etmendir.

Dilediğimi dilediğim şekilde cezalandırırım. Bu, ya acil olarak bir kılıç darbesiyle yahut ona mühlet verilerek kâfirler için hazırlanan ahiret azabıyla olur. Dilediğimi de tevbesini kabul edip bağışlarım. Allah Teâlâ bu manayı teyiden şöyle buyurmuştur:

129 Göklerde ve yerde ne varsa hepsi de Allah'ındır, dilediğini bağışlar; dilediğine de azap eder. (Yine de) Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

129 Hiç şüphe yoktur ki göklerin ve yerin mülkiyeti ve hâkimiyeti her kimin ise göklerde ve yerde emir ve hüküm onundur; bunların idaresi de ona aittir. Yer ve gök ehlinden hiçbirinin onun emir ve hükmünde yahut yer ve gök işlerinin tedvirinde ona iştirak etmesi veya ortak olması, bunlarla ilgili görüş beyan etmesi yahut tesirde bulunması mümkün değildir. Gökleri ve yeri hiç yoktan yaratıp var eden, gök ve yer olaylarının hepsini bir nizam içinde tedvir eden, olduran ve öldüren, sonra yeniden olduran yalnız Allah Teâlâ olduğuna göre, göklerin ve yerin mülkiyeti ve hâkimiyeti de O'na aittir. Dolayısıyla emir ve hüküm yalnız O'nundur; dilediğini dilediği şekilde yapmak ve dilediği neticeye ulaştırmak yalnız O'na mahsustur. Bu itibarla O, kulları arasında isyan edenlerden dilediğinin tevbesini kabul edip günahını bağışlar; dilediğini de günahı nispetinde cezalandırır. Şunu da unutmamak gerekir ki Allah Teâlâ, emir ve nehiylerine isyan ederek günah işleyen kullarını cezalandırmayı murat ettiği zaman onlara asla zulmetmez; günahlarının karşılığı olan cezanın üstünde bir ceza vermez. Buna rağmen Allah Teâlâ Gafûr'dur; fazlı ile dilediğinin günahını örter; onu affeder. Aynı zamanda Rahîm'dir; günahları cezalandırmakta acele etmez ve daha büyük günah işlemedikçe onu terk eder.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۗ يَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَآءُ ۗ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٩﴾
يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوا الرِّبٰوٓا اَضْعَافًا مُّضٰعَفَةً ۠ وَّاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿١٣٠﴾
وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِيْٓ اُعِدَّتْ لِلْكٰفِرِيْنَ ﴿١٣١﴾ وَاَطِيْعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُوْلَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ﴿١٣٢﴾
وَسَارِعُوْٓا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ ۙ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِيْنَ ﴿١٣٣﴾ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ
فِي السَّرَّآءِ وَالضَّرَّآءِ وَالْكٰظِمِيْنَ الْغَيْظَ وَالْعَافِيْنَ عَنِ النَّاسِ ۗ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٣٤﴾
وَالَّذِيْنَ اِذَا فَعَلُوْا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوْا لِذُنُوْبِهِمْ ۗ وَمَنْ يَّغْفِرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اللّٰهُ ۗ

وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

130 Ey iman edenler! Ribayı kat kat artırılmış olarak yemeyin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.

131 Kâfirler için hazırlanan ateşten sakının.

132 Allah'a ve peygambere itaat edin ki rahmet olunasınız.

133 Rabbinizden gelecek olan mağfirete ve takva sahipleri için hazırlanan, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun.

134 (İşte o takva sahipleri), bollukta ve darlıkta, Allah yolunda sarf eden, kinlerini içlerinde tutan ve insanların kusurlarını bağışlayan kimselerdir. Allah, iyilik edenleri sever.

135 (Yine o takva sahipleri), çirkin bir iş işlediklerinde yahut kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikredip günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten Allah'tan başka günahları kim bağışlar? Keza onlar, yaptıkları kötü işlerde bile bile direnmezler.

136 İşte böyle olanların mükâfatları, Rableri tarafından bağışlanmak ve (ağaçları) altından ırmaklar akan daimî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir.

Uhud Savaşı ile ilgili ayetlerin hemen ardından terğib (bir şeye karşı rağbeti artırmak), terhib (bir şeyden sakındırıp uzaklaştırmak), inzar (korkutmak) ve tebşir (müjdelemek) ile ilgili ayetlere yer verilmesi, Kur'an-ı Kerim'in sık rastlanan hikmet dolu üsluplarından biridir. Ancak bu üslup, belli bir konu ile ilgili olarak gelen bir ayetin veya ayetler grubunun kendinden sonra gelen ayetle bağlantılı olmasına aykırı değildir. Nitekim bazı müfessirler, *"Ey iman edenler! Ribayı kat kat artırılmış olarak yemeyin."* ayetinin söz başı olduğunu, bu itibarla onun, kendinden önceki ayetlerle bağlantısı bulunmadığını söylemiş olmakla beraber, diğer bazı müfessirler, arada var olduğunu kabul ettikleri bu irtibatı açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan bazılarına göre, Uhud Savaşı, Bedir'de öldürülen liderlerinin ve yakınlarının intikamını almak maksadıyla müşrikler tarafından çıkarılmıştır. Müşrikler, bu savaşa iyi hazırlanabilmek için askerlerine bol miktarda mal sarf etmişler ve sarf ettikleri bu malı da riba yolu ile kazanmışlardır. Bilindiği gibi Müslümanlar da ganimet kapma hevesine kapıldıkları için bu savaşı kaybetmişler ve mağlup olmuşlardı. Şimdi aynı şeyi Müslümanlar yapabilirler ve riba yolu ile kazanç sağlayıp ordu kurabilirlerdi. İşte böyle bir ihtimal sebebiyle Allah Teâlâ, ilk defa ribayı haram kılan bu ayeti indirmiştir.

Ayetler arasındaki diğer bir bağlantı yönü, Allah'ın emir ve nehiylerine uyup uymamaları hâllerinde Müslümanların başlarına gelebilecek büyük felaketleri çeşitli örnekleriyle gözler önüne sermek ve bu vesileyle onları uyarmaktır. Bilindiği gibi Müslümanlar, Bedir Savaşı'nda gerek sayı yönünden ve gerekse silah ve teçhizat yönünden çok zayıf olmalarına rağmen, takvaları ve Allah'ın emir ve nehiylerine uymaları sayesinde ilahî yardıma mazhar olmuşlar ve müşriklere karşı büyük bir zafer kazanmışlardı. Uhud'da ise ganimet hırsına kapılarak emir ve nehiylere uymamanın cezasına çekmişler, müşrikler karşısında mağlup olmuşlardı. Bu konuya Müslümanlar dışındaki kimselerden ve özellikle Yahudilerden dost edinilmesini yasaklayan ayetten sonra yer verilmiş, bu arada Müslümanların iman yönünden üstünlüklerine de işaret edilerek sabret-

meleri ve Allah'tan sakınmaları hâlinde bunların Müslümanlara hiçbir surette zarar veremeyecekleri beyan edilmiştir. Nitekim Bedir ve Uhud, bu beyanın tatbikattaki en açık delilini teşkil eder. Zira Bedir, sabır ve takvanın simgesi, Uhud ise sabrını yitirmiş, takvadan uzaklaşmış bir askerin mağlubiyet belgesi olmuştur. İşte bundan sonra Allah Teâlâ Yahudilerin ve onları taklit eden müşriklerin kötü amellerinden biri olan ribayı zikretmiş ve Müslümanlara bunu haram kılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[130] Ey iman edenler! Ribayı kat kat artırılmış olarak yemeyin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.

130 Bu ayet-i kerimeyle *ad'âfen mudâ'afe* (kat kat artırılmış) olarak riba yenilmesi İslam'da ilk defa haram kılınmıştır. Bakara suresinin riba ile ilgili 275-276. ayetleri ise bundan sonra nazil olmuştur. Bu ayet-i kerimeyle kastedilen riba şekli, Arapların İslamiyet'ten önce yedikleri cahiliye ribasıdır ki borcun vadesinde ödenmemesi hâlinde ödeme süresinin uzatılması, buna karşılık, eski faize anaparanın eklenmesiyle birlikte borç miktarının yeniden faizlendirilmesidir. Böylece borçlu, alacaklıdan aldığı borç miktarının kat kat fazlasını ödemek zorunda kalmaktadır. Bu riba, *riba'n-nesie*'nin, asrımızda mürekkeb faiz diye adlandırılan şekliyle uygulanmasıdır. Bir de *riba'l-fadl* vardır ki bu, borç olarak alınan malın, kendi cinsinden mal ile değiştirilmesi, değiştirilirken de riba olmak üzere aynı maldan fazla alınmasından ibarettir. Bir kilo yeni hurmanın, bir buçuk kilo eski hurmaya satılması yahut bir tas Amerikan buğdayına karşılık bir buçuk veya iki tas yerli buğday verilmesi gibi. Ancak bu ribayı haram kılan bir ayet nazil olmamış ise de Hazreti Peygamber'den rivayet olunan hadislerle tahrimi sabit olmuştur. Hazreti Peygamber'in bu tür ribayı yasaklaması, *sedd-i zerayi* cümlesindendir; yani *fadl ribası*nın yasaklanması, Allah Teâlâ'nın şiddetle haram kıldığı *nesie ribası*na yol açmasını önlemek maksadına matuftur. Zira *fadl ribası*nı yemeye alışan bir kimsenin, kendisini *nesî'e ribası*ndan uzak tutması asla mümkün değildir. Ribanın zararları hakkında Bakara suresinin 275-276. ayetlerinin tefsirinde geniş açıklama yapıldığı için burada tekrar edilmeyecektir. Ancak şunu tekrar edelim ki Allah Teâlâ, bu ayetinde Müslümanlara hitaben buyurmuştur ki: Ey iman edenler! Allah sizi İslam'a hidayet eyleyip cahiliye kirinden temizledikten sonra, yeniden cahiliye devrindeki gibi, kat kat artırılmış olarak cahiliye ribasını yemeyin. Allah'ın emirlerine uyarak ve riba gibi nehyettiği şeylerden de sakınarak takvanızı pekiştirin. Özellikle ihtiyaç sahiplerinin, çaresizlik içinde kıvranıp durdukları bir sırada onların zayıf hâllerinden faydalanarak, üzerine kat kat faiz bindirilmiş, altından kalkamayacakları bir borcu onlara yüklemeyin. Böyle bir borç yüzünden işlerinin bozulmasına ve aile yuvalarının yıkılmasına gönlünüz nasıl razı olur? Özellikle mü'min bir kalp, buna rıza gösterecek kadar katı olabilir mi? Oysa dünya ve ahiret saadetinin esası sevgiye dayanır. Sevgi ise katı kalplerin değil, ancak imanla yoğrulmuş kalplerin harcıdır. İşte kalpleri yalnız böyle olanlar kurtuluşa ererler. Kısacası, ey mü'minler! Eğer kurtuluşa ermek istiyorsanız, Allah'ın emir ve nehiylerine karşı gelmekten sakının ve birbirinize karşı muhabbetli, merhametli ve yardım sever olun.

[131] Kâfirler için hazırlanan ateşten sakının.

131 Keza kalpleri katılaşmış, gözlerini mal hırsı bürümüş, fakirlere, çaresizlere musallat olup riba ile onların kanını emen, canını alan, şefkat ve merhamet tanımayan şu kâfirler için hazırlanan cehennem ateşinden de sakının.

Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu ayet-i kerimelerde Allah Teâlâ mü'minlere hitap etmiş ve kat kat artırılmış faizi onlara haram kılmıştır. Buna göre, şu husus iyice anlaşılmış olma-

lıdır ki eğer mü'minler, Allah'ın kendilerine haram kıldığı şeylerden sakınmazlarsa, gidecekleri yer, kâfirler için hazırlanmış cehennem ateşidir. Bu sebepledir ki İmam Ebû Hanîfe, bu ayet-i kerimeyi, haramdan sakınmayan mü'minlere yöneltilmiş, Kur'an-ı Kerim'in en şiddetli ayeti olarak tavsif etmiştir.

[132] Allah'a ve peygambere itaat edin ki rahmet olunasınız.

132 O hâlde ey mü'minler, eğer bu hâle düşmek istemiyor ve kâfirler için hazırlanan cehennem ateşinden korunmayı arzuluyorsanız, Allah'a ve O'nun peygamberi Muhammed'e (sas.) itaat edin. Bu itaat, hiç şüphesiz, gerek Allah'ın ve gerekse peygamberinin emir ve nehiylerine uymak, gösterdikleri hak yoldan gitmek suretiyle mümkün olur. Bu ise kalbi dolduran gerçek bir imanın eseridir. Bu itibarla, Allah'ın emirlerine uymayan, nehiylerinden sakınmayan ve dolayısıyla Allah'ın farz kıldığını nefislerine haram eden, haram kıldığını da mubah sayan kimselerin gerçek birer mü'min olduklarını ileri sürmek mümkün değildir. Böyle kimseler, dünya ve ahirette Allah'ın rahmetinden uzak kalırlar, amellerinin cezasını da hiç eksiltilmeksizin çekerler. Bu itibarla ey mü'minler, Allah'ın ve peygamberinin emirlerini yerine getirerek ve nehiylerinden de sakınarak onlara itaat edin. İtaat edin ki Allah da sizden merhametini esirgemesin.

[133] Rabbinizden gelecek olan mağfirete ve takva sahipleri için hazırlanan, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun.

[134] (İşte o takva sahipleri), bollukta ve darlıkta, Allah yolunda sarf eden, kinlerini içlerinde tutan ve insanların kusurlarını bağışlayan kimselerdir. Allah, iyilik edenleri sever.

[135] (Yine o takva sahipleri) çirkin bir iş işlediklerinde yahut kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikredip günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten Allah'tan başka günahları kim bağışlar? Keza onlar, yaptıkları kötü işlerde bile bile direnmezler.

[136] İşte böyle olanların mükâfatları, Rableri tarafından bağışlanmak ve (ağaçları) altından ırmaklar akan daimî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir.

133 Ey iman edenler! Rabbinizin günahlarınızı bağışlaması, sonra da sizi cennetine sokması için, gerekli amelleri vakit geçirmeden hemen yapın. Hiç kimse günahsız olduğunu iddia etmesin. Şüphe yoktur ki insanoğlu anasından günahsız doğar; fakat günah işlemeye de müsaittir. Eğer nefsinin heva ve hevesine uyarak dünya için ahireti unutursa, hiçbir şey onun günah işlemesine engel olamaz. Bu sebepledir ki insanlar genellikle nefislerinin esiri olarak zaman zaman günah işlemekten kendilerini kurtaramamışlar, az veya çok günah işleyerek Rablerine asi olmuşlardır. Bununla beraber ne kadar büyük olursa olsun, işlenen bir günahla her şey bitmiş değildir; zira Allah kulunun günahlarını bağışlamaya her zaman hazırdır. Yeter ki kul, yaptığı işin kötülüğünü anlayıp pişmanlık duysun ve Rabbine tevbe ederek günahının bağışlanmasını dilesin. O hâlde ey mü'minler, gerek kat kat artırılmış ribayı yiyerek ve gerekse Allah'ın haram kıldığı diğer kötü ve çirkin işleri işleyerek irtikâp ettiğiniz günahların, Rabbiniz tarafından mağfiret olunması için hemen tevbe edin; sonra da cennete girmenize vesile olacak hayırlı amelleri işleyin. Allah'ın nehyettiği ve haram kıldığı şeylerden sakınırken yapılmasını emrettiği işleri yapın. Ancak böyle yapmakla cennete girmeye hak kazanabilirsiniz. Öyle bir cennet ki âdeta göklerin ve yerin genişliğinde; uçsuz bucaksız. İşte bu cennet, yalnız muttakiler için hazırlanmıştır. Yalnız takva sahipleri için kendilerine mükâfat olmak üzere yaratılmıştır.

134 O takva sahipleri ki bolluk içinde de olsalar, darlık içinde de olsalar, sırf Allah'ı hoşnut et-

mek ve Allah'ın rızasını kazanmak için mallarını Allah yolunda sarf ederler. Böyle oldukları için de asla riba yemezler.

Allah Teâlâ, ribayı mü'minlere haram kıldıktan sonra, takva sahibi mü'mini, bu ayetinde her şeyden önce malını Allah yolunda infak eden bir kimse olarak tavsif etmiştir. Bunun başlıca iki sebebi vardır. Birincisi, infakın, ribanın mukabili veya zıddı bir davranış olmasıdır. Zira Allah yolunda mal infak etmek veya sadaka vermek, muhtaç kimseye yardım etmek ve onu doyurmak manasına gelir. Riba ise muhtaç olanın malını haksız yere kullanmak ve onu daha muhtaç bir hâle sokarken kendi malını artırmak demektir. Nitekim bu sebepledir ki Kur'an-ı Kerim'de ne zaman riba kötülenmiş ve onun çirkin bir iş olduğu açıklanmışsa, hemen onun ardından zekât ve sadaka methedilmiştir. Mesela Bakara suresinin 276. ayetinde şöyle denilmiştir: *"Allah, ribanın bereketini giderir, sadakaları ise bereketlendirir."* Rûm suresinin 39. ayetinde de şöyle buyurulmuştur: *"İnsanların mallarında artış olması için riba olarak verdiğiniz şey, Allah katında artmaz; Allah'ın rızasını kazanmak için verdiğiniz zekât ise (böyle değildir); işte asıl artıranlar onlardır."*

Takva sahiplerinin tavsifinde önce mal infakından söz edilmesinin ikinci sebebi, hem bolluk hem de darlık içinde mal infakının takvaya daha çok delalet etmesidir. Zira mal, canın yongasıdır ve insan nefsi için son derece kıymetli bir şey olup Allah rızası için başkalarının menfaatine ondan vazgeçmek çok güçtür. Bolluk hâlinde zenginin gururu, darlık hâlinde ise fakirin arzusu ve ihtiyacıdır. Bu sebeple ne zengin gurur kaynağını dağıtmak, ne de fakir kendi ihtiyacını elden çıkarmak ister. Buna rağmen zengin de fakir de sırf Allah'ın rızasını kazanmak ve muhtaç olanlara yardım etmek gayesiyle güçleri oranında mallarını sarf etmişlerse takvalarını, bundan daha güzel bir şeyle ispat etmiş olamazlar. İşte bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, zengin olsun fakir olsun bütün mü'minlere sadaka vermeyi emrederek şöyle buyurmuştur: *"Varlıklı olan kimse varlığına göre infak etsin. Rızkı kendisine yetecek kadar dar olan da Allah'ın kendisine verdiğinden versin. Allah, hiç kimseye verdiğinden fazlasını yüklemez. Allah, güçlükten sonra kolaylık verir."* (65/Talâk, 7). Bu da gösteriyor ki Allah, kendi yolunda mal sarfını takvanın en önemli alametlerinden biri kılmış, böylece cimrilik de takvadan hiç nasibi bulunmayanların başlıca vasfı olmuştur.

Takva sahiplerinin ikinci özelliği, öfkelerini ve kızgınlıklarını içlerinde tutup, onun tesiri altında şuurlarını kaybetmemeleri yahut intikam peşinde koşturmamalarıdır. "Öfkeyle kalkan zarar ile oturur." sözünün de delalet ettiği gibi, öfkesine kapılan bir kimse şuurunu büyük ölçüde kaybederek büyük zararlar verir ve öfkesi zail olmadıkça zarar vermeye devam eder. Öfkesi geçtikten sonra ise sebep olduğu zararın pişmanlığını duysa bile iş işten geçtiği için, bu pişmanlığın faydası olmaz. Takva sahibi kimse öfkelendiği zaman, öfkesini içinde tutmasını bilen ve sonradan pişman olacağı davranışlara kalkışmayan kimsedir.

Ayet-i kerimede zikredilen takva sahiplerinin üçüncü sıfatı, insanların kusurlarını bağışlamak, onları kusur sebebiyle muaheze etmeye güçleri bulunduğu hâlde muaheze etmemektir. Bu, bir bakıma bundan önce zikrettiğimiz öfkenin gizlenmesi manasına gelen bir davranıştır. Ancak nefsine hâkim olmasını bilen kimseler, başkalarının kusurlarını bağışlarlar ve onları affederler.

Takva sahiplerinin dördüncü vasfı ihsan, yani insanlara iyilik etmektir. İyilik etmenin çeşitli yolları vardır. İster zengin olsun ister fakir olsun, insanın gücü oranında malından, muhtaç olanlara infak etmesi ihsanın bir çeşididir. Keza cahile bir şeyler öğretip onu cehaletten, dalalette olana doğru yolu gösterip onu dalaletten kurtarmak da birer ihsandır; iyilik etmektir. Kısacası, başkalarına muhtaç oldukları maddi veya manevi her çeşit menfaati sağlamak yahut başlarına gelebilecek maddi ve manevi zararlardan onları korumak, birer ihsan olup hepsi de takva alametidir.

İhsanın Allah katındaki mükâfatı ise O'nun muhabbetine mazhar olmaktır ki bu mükâfat, kazanılabilecek sevabın en yüksek derecesidir.

135 Takva sahiplerinin sahip oldukları beşinci sıfat, çirkin bir iş işledikleri yahut kendi nefislerine zulmettikleri zaman, hemen Allah'ı ve O'nun vaat ve vaidini hatırlayıp O'ndan af ve mağfiret dilemeleridir. Mü'min insan, şüphesiz Allah'ın emir ve nehiyleri karşısında çok dikkatli ve titiz davranmak zorundadır. Sahip olduğu iman, onun, Allah'ın emredip işlenmesini farz kıldığı her çeşit iyi davranışı ifa etmesini, buna mukabil O'nun nehyedip haram kıldığı her kötü şeyden de sakınmasını sağlayabilmelidir. Bazen insan, böyle bir imana sahip olduğu hâlde ihtiyarı dışında Allah'ın haram kıldığı bir fiili işlemekte ve günaha girmektedir. İşte bu gibi durumlarda insanın işlediği günahtan pişmanlık duyup Allah'tan af ve mağfiret dilemesi gerekir. Şunu da bilmesi gerekir ki Allah'tan başka hiç kimse, Allah'a karşı işlenen bir günahı bağışlamaz. Ayet-i kerime içindeki, *"Allah'tan başka günahları kim bağışlar?"* cümlesi, iki cümle arasına girmiş bir cümle-i mu'teriza hükmündedir ve işledikleri günahtan dolayı Allah'tan af ve mağfiret dileyen mü'minlerin bu davranışlarını teyit ve tasdik ile Allah'ın günah işleyen mü'min kullarına rahmet ve mağfiretinin genişliğini müjde manasına sahiptir.

Şunu da unutmamak gerekir, takva sahibi mü'min, işlediği haramla ilgili Allah'ın nehyini ve vaidini bile bile haram üzerinde ısrar etmez. Kâmil bir mü'min, büyük günah işlemez. Eğer işlemişse, bilmeden ve ihtiyarı dışında işlemiştir ki bunun büyük günah olduğunu anlayınca, ondan hemen rücu ederek Rabbinden af ve mağfiret diler ve bir daha o harama yaklaşmaz. Eğer işlediği günah küçük günahlardan ise bunda da ısrar etmez ve tekrar tekrar aynı günahı işlemez. Çünkü bilir ki küçük günah üzerinde ısrar, insanı daima büyük günah işlemeye sevk eder.

136 Sıfatlarını ve özelliklerini yukarıda açıklamaya çalıştığımız takva sahibi mü'minlerin Rableri katında elde edecekleri büyük mükâfatlar vardır. Bu mükâfatlar başlıca iki kısımda toplanır. Birincisi mağfirettir ki büyük küçük bütün günahlardan bağışlanmış olmak ve ufak da olsa herhangi bir ceza veya ıkab korkusundan emin bulunmak; ikincisi de içinde ebediyyen kalıp çeşitli nimetlerinden istifade edecekleri cennete kavuşmak. İşte bu mükâfat, yukarıda açıklandığı şekilde mallarını Allah yolunda infak eden, öfkelerini içlerinde gizleyip nefislerine hâkim olan, insanların kusurlarını bağışlayan, herkese iyilik eden, büyük günah işlemekten ve küçük günah üzerinde direnmekten sakınan takva sahibi mü'minlerin Allah katındaki mükâfatlarıdır. Ve bunların mükâfatları ne güzeldir!

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾ هَٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ
وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾ وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ إِنْ يَمْسَسْكُمْ
قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ
شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾

137 Sizden önce, (ibret alınması gereken pek çok) hadise olup bitmiştir. Bu itibarla, yeryüzünde söyle bir dolaşın (ve inceleyin); sonra da (dini ve dinin esaslarını) yalanlayanların akıbetlerinin ne olduğunu, (kendi gözlerinizle) görün.

138 İşte bunlar, insanlar için bir beyandır; Allah'tan korkanlar için bir hidayet ve bir öğüttür.

139 (Ey mü'minler!) Eğer gerçekten mü'min kişiler iseniz, (savaşta) gevşeklik göstermeyin ve (mağlubiyet korkusuyla) üzüntüye kapılmayın. Hem de siz, (onlardan) daha üstün olduğunuz hâlde.

140-141 Eğer siz, (Uhud'da maddi ve manevi) bir yara almışsanız, (karşınızdaki) kavim de o yaranın aynını (Bedir'de) almıştı. Allah'ın, iman edenleri ortaya çıkarması, içinizden şehitler edinmesi ve iman edenleri temizleyip kâfirleri de yok etmesi için bugünleri, insanlar arasında nöbetleşe döndürür dururuz. Allah zalimleri sevmez.

Allah Teâlâ, önceki ayetlerde Müslümanlara, yine Müslümanlardan başkasını dost edinmemelerini emretmişti. Çünkü onların, İslam'a ve Müslümanlara karşı içlerinde şiddetli bir kin ve düşmanlık beslediklerini, bununla beraber Müslümanların sabretmeleri ve takva sahibi olmaları hâlinde onların Müslümanlara hiçbir zarar veremeyeceklerini açıklayarak Bedir ve Uhud Gazvelerinin neticelerini sabır ve takva yönünden değerlendirip Müslümanların ibret nazarlarına sunduktan sonra nihayet mürekkeb faiz manasına gelen kat kat artırılmış ribayı Müslümanlara haram kılarak takvanın şartlarını belirtmiş, yukarıdaki ayetlerde ise Allah'ın kullarıyla ilgili değişmeyen sünnetine dikkatleri çekmiştir. Binaenaleyh kim bu sünnet üzere yürümüşse o, saadete erişmiş, kim de ondan sapıp uzaklaşmışsa hüsrana uğramıştır. Bu itibarla hak, mutlaka batıl karşısında zafere ulaşacaktır. Bu, Allah'ın hak yolda giden kullarına vaadidir; bu vaat, mutlaka gerçekleşecektir; çünkü Allah, asla vaadinden dönmez. Nitekim Sâffât suresinin 171 -173. ayetlerinde, *"Peygamber olarak gönderilmiş kullarımız için sebkat etmiş bir sözümüz vardır: Muhakkak onlar muzafferdirler; muhakkak ordumuz galiptir."* denilmiş, Enbiyâ suresinin 105. ayetinde de şöyle buyurulmuştur: *"Tevrat'tan sonra Zebur'da yazdık ki arza, salih kullarım mirasçı olacaktır."*

İlk insanın yaratılışından bu yana, hakkı temsil eden insanlarla batılın peşinde koşanlar arasındaki mücadele hiçbir zaman sona ermemiştir; bundan sonra da kıyamete kadar devam edecektir. O hâlde mü'minlerin, kendileri için de bir imtihan olan bu mücadeleye, zaferin daima hakka ait olduğunu bilerek yılmadan devam etmeleri gerekir.

137 Sizden önce, (ibret alınması gereken pek çok) hadise olup bitmiştir. Bu itibarla, yeryüzünde şöyle bir dolaşın (ve inceleyin); sonra da (dini ve dinin esaslarını) yalanlayanların akıbetlerinin ne olduğunu, (kendi gözlerinizle) görün.

138 İşte bunlar, insanlar için bir beyandır; Allah'tan korkanlar için bir hidayet ve bir öğüttür.

137 Ey mü'minler! Medine'ye hicretinizin henüz ikinci senesinde Bedir'de müşriklerle savaştınız. Kökleşmiş bir devlete sahip değildiniz; muntazam bir ordunuz bulunmadığı gibi, silah ve teçhizatınız da yoktu. Bedir'de kâfirlerle karşılaştığınız zaman, siz 300 kişi idiniz. Kâfirler ise, 1000 kişi idi. Buna rağmen sabrınız ve takvanız sayesinde Allah'ın hoşnutluğunu kazanmıştınız da Allah da size yardım etmişti ve kâfirleri büyük bir hezimete uğratmıştınız.

Müşrikler, bu hezimetin intikamını almak için Uhud'a geldikleri zaman da durum aynı idi. Allah orada da size yardım ederdi ve kâfirlere galip gelirdiniz. Fakat ganimet sevdasıyla sabırsızlık gösterip peygamberinizin emrine karşı geldiniz ve Allah'ın yardımından mahrum kaldınız. Bununla beraber şunu unutmamanız gerekir ki insanlık tarihi buna benzer hadiselerle doludur ve bu, Allah'ın sünneti veya değişmez bir kanunudur. Daha önceki peygamberlerin tabileri de bu gibi hadiselerle karşılaşmışlar, bazen zafer,

bazen de mağlubiyet olmak üzere, sizin başınıza gelenler, onların da başlarına gelmişti. Fakat kötü akıbet daima kâfirler için olmuştur. Bunu daha iyi müşahede edebilmek için yeryüzünde şöyle bir dolaşın; gelip geçmiş kavimlerden geride kalan eserlere bakın; onları inceleyin; zira geçmiş kavimler hakkında gerçeğe uygun bilgi edinmenin en emin yolu, onlardan kalan eserleri bizzat görüp incelemektir. Bu eserlerin görülüp incelenmesi, insanların ibret almaları ve doğru yolu bulmaları için ihmal edilmemesi gereken bir görevdir. Eğer ibret alır ve doğru yolda gitmiş salih kavimlerin yolunu seçerseniz, sizin akıbetiniz de onların akıbeti gibi olur. Eğer peygamberlerini yalanlayanların yolunda giderseniz, akıbetiniz, onların akıbetinden farklı olmaz ve hüsrana uğrarsınız.

Keza yeryüzünde dolaşın ve sizden önceki milletlere ne olduğunu araştırın, sonra da düşünün ki bu size, bugün olduğu gibi, eski milletlerde de asıl savaşın hak ile batıl arasında cereyan ettiğini, sonunda hakkın batıla galip geldiğini, bu galebenin de ancak sabır ve takva ile gerçekleştiğini gösterecektir. Şüphesiz bu neticenin alınmasında savaşa hazırlanmak hususunda Allah'ın emirlerine uymanın da payı olduğunu unutmamak gerekir. Mesela Enfâl suresinin 60. ayetinde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla, hem Allah düşmanını, hem kendi düşmanınızı, hem de bunlar dışında sizin bilmediğiniz, fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz."*

138 İşte bütün bu açıklamalar, okuyup anlasınlar, sonra da ibret alsınlar diye insanlar için yapılmıştır. Bunlar arasında şüphesiz, kâfir ve müşrik olanlar da vardır ve bunlar da akıl sahibidirler. Belki bu açıklamaları anlarlar da "Eğer Muhammed peygamber olsaydı, Uhud'da mağlup olmazdı." gibi asılsız düşüncelere kafalarında yer vermezler. Zira aralarında peygamber olsun veya olmasın bütün insanlar, Allah'ın sünnetine veya değişmeyen kanunlarına tabidirler. Kumandanlarının emirlerine muhalefet eden yahut korumaları gereken kaleyi terk edip giden hiçbir ordunun, düşman karşısında zafer kazandığı görülmemiştir. O ordunun kumandanı Allah'ın peygamberi de olsa, sabrı, takvası ve itaatiyle zaferi hak etmedikçe onu elde edemez. İşte Bedir ve Uhud savaşları bunun en belirgin örneğidir. Kısacası, yukarıda da açıklandığı gibi, gelip geçmiş bütün peygamberlerin kavimleri, Allah'ın değişmeyen bu sünnetine tabi olup ya sabır, takva ve itaatleriyle zafer kazanmışlardır; ya da sabrı elden bırakıp itaatsizlikleriyle mağlubiyeti hak etmişlerdir. İşte bu sebepledir ki yukarıdaki açıklamalar, içlerinde kâfirlerin de bulunduğu bütün insanlar için bir ibret, fakat özellikle takva sahibi mü'minler için hem hidayet hem de öğüttür. Çünkü bu gibi gerçeklerden kâfirlerin hidayet bulmaları ve öğüt almaları çok zordur.

Allah'tan korkan mü'minler, Allah'ın, kitabında kendilerine haber verdiği bu gibi hadiseleri en iyi bir şekilde değerlendirerek kendilerinden öncekileri zafere ulaştıran yoldan giderler. Onların düştükleri hataları ve bu hataların neticelerini görerek onları tekrarlamaktan sakınırlar; çünkü aynı hataların tekrarlanması hâlinde aynı akıbete kendilerinin de düşeceğini bilirler. İşte bu, Bakara suresinin ilk ayetinde de açıklandığı gibi, Kur'an-ı Kerim'in, Allah'tan korkan mü'minler için gerçek bir hidayet oluşunun en bariz delilini teşkil eder.

139 (Ey mü'minler!) Eğer gerçekten mü'min kişiler iseniz, (savaşta) gevşeklik göstermeyin ve üzüntüye kapılmayın. Hem de siz, (onlardan) daha üstün olduğunuz hâlde.

140-141 Eğer siz, (Uhud'da maddi ve manevi) bir yara almışsanız, (karşınızdaki) kavim de o yaranın aynını (Bedir'de) almıştı. Allah'ın, iman edenleri ortaya çıkarması, içinizden şehitler edinmesi ve iman edenleri temizleyip kâfirleri de yok etmesi için bugün-

leri insanlar arasında nöbetleşe döndürür dururuz. Allah zalimleri sevmez.

139 Ey mü'minler! Uhud'da yara aldık ve bozguna uğradık diye savaşlarda gevşeklik gösterip daha çok zayıf düşmeyin. Hele o gün Allah yolunda düşmanla dövüşürken şehit düşen kardeşlerinize üzülmeyin. Hem nasıl gevşeklik gösterir ve kendinizi üzüntüye kaptırırsınız ki siz imanı en yüksek kimselersiniz? Şunu da unutmayın ki Uhud'da uğradığınız bozgun, ne sizin için tam bir hezimet, ne de müşrikler için kesin bir zaferdir. Bu, sadece kumandanınızın savaşta aldığı tedbirlere muhalefet etmeniz dolayısıyla sizin için bir ihtar ve bir derstir. Böyle bir dersi aldıktan sonra herhâlde aynı hataya bir daha düşmezsiniz. Zaten böyle bir dersin alınması alınmamasından daha hayırlıdır; çünkü bundan sonraki savaşlarınızda aynı duruma düşmemek için şüphesiz daha dikkatli davranır ve tedbirinizde kusur etmezsiniz. Bu itibarla eğer Allah'ın kendi dinine yardım edenlere yardım ettiğine ve güzel akıbetin yalnız Allah'ın sünnetine tabi olan muttakilere ait olduğuna sağlam bir şekilde imanınız varsa –ki nefislerinizde ve amellerinizde onun tesirini apaçık görmek mümkündür–, o hâlde nasıl olur da savaşlarda zayıflık gösterir ve şehit olmayı arzu edenlerin ardından üzülürsünüz? Oysa sabır, sebat ve iki güzel akıbetten birini arzulamak, imanın gerekleridir ve bu iki güzel akıbetten biri zafer, diğeri de şehitliktir. İşte siz, bu özelliklerinizle düşmanlarınızdan çok daha üstünsünüz. Bu itibarla size, üzülüp savaşı terk etmek değil, savaşıp ya zaferi ya da şehitliği dilemek yaraşır.

Bu ayet-i kerime, açıklamaya çalıştığımız bu manasıyla, sabreden ve takva sahibi olan mü'minlerin, bir orduyu zafere ulaştıran sebeplere yapıştıkları takdirde daima muzaffer olacaklarını bildiren ilahî bir müjde teşkil eder. Hem bu müjde dolayısıyla, hem de mü'minlerin ders almalarına vesile olması dolaylısıyla Uhud bozgunu zaferden daha hayırlı olmuştur.

140-141 Ey mü'minler! Uhud'da müşriklerin karşısında bozguna uğramakla bir yara aldınız ve şimdi siz bu yara sebebiyle savaştan yılmış görünüyor ve üzülüyorsunuz. Ancak şunu unutmamalısınız ki sizin aldığınız bu yaranın aynını, düşmanlarınız olan müşrikler de Bedir'de almış ve sizin adamlarınızdan kaybettiğiniz kadar, onlar da kendi adamlarından kaybetmişlerdi. Kısacası siz, iman sahibi kişiler olmanıza rağmen kâfirlerin başına gelen, sizin de başınıza gelmişti. İşte bu, daha önce de üzerinde durulan Allah'ın değişmeyen sünnetidir ki bu sünnetin gereği olarak zaferle neticelenen günleri insanlar arasında değiştirir durur. Başka bir ifadeyle, mü'minlerle kâfirler arasındaki savaş, bazen mü'minlerin, bazen de kâfirlerin galibiyetiyle sona erer ve böylece her iki taraf da mağlubiyet acısını tatmış olur. Fakat muhakkak olan şudur ki en güzel akıbet, daima hakka tabi olanlarındır.

Savaşlarda hâkimiyetin el değiştirmesi, zafere ulaştıran sebeplerin iyi bilinmesine ve bunlara hakkıyla riayet edilmesine bağlıdır. İttifak hâlinde olmak, niza ve ihtilafa düşmemek, azim ve sebat etmek, isabetli kararlar almak, düşmana karşı yeterince kuvvet hazırlamış olmak, zafere götüren bu sebeplerin bazılarıdır. Eğer bunlar yerine getirilirse, zafere muhakkak nazarıyla bakılabilir. Bununla beraber, bazen önemsenmeyen bir sebebin ihmal edilmesiyle beklenen zaferin gerçekleşmeyip onun yerini acı bir mağlubiyetin aldığı görülür ki işte bu, zaferle neticelenen günlerin, mü'minlerle kâfirler arasında nasıl değişip durduğunu açık bir şekilde gösterir.

Allah Teâlâ'nın, zaferle neticelenen günleri mü'minlerle kâfirler arasında değiştirip durması çeşitli sebeplere dayanır ve bu sebepler, zamana ve zemine göre değiştiği gibi, insanlara göre de değişir. Bir ülkede adaleti hâkim kılmak ve nizama istikrar kazandırmak için mü'minleri zafere ulaştırır; fakat yine o mü'minlere, bir takım kusurları dolasıyla ders vermek ve aynı kusurları bir daha işlememelerini sağlamak için mağlubi-

yetin acısını tattırır. Keza iman edenleri, özellikle münafıklardan ayırmak ve kimlerin mü'min, kimlerin de münafık olduklarını herkese göstermek için bu zafer günlerini insanlar arasında değiştirir. Nitekim Uhud Savaşı henüz başlamadan önce münafıkların reisi Abdullah ibn Ubeyy ibn Selûl, bazı bahaneler ileri sürüp 300 kişilik taraftarıyla Müslümanlardan ayrılmış ve müşriklerle savaşmaktan kaçmıştı.

Zafer günlerinin insanlar arasında değişmesinin bir başka sebebi, Allah Teâlâ'nın, dilediği bazı kullarına şehitlik mertebesini ikram etmesidir. Nitekim Bedir Savaşı'na katılan Müslümanlardan bazıları, Allah yolunda ölmeyi dilemişler, fakat bu dilekleri gerçekleşmemişti. Bedir Savaşı'ndan sonra da bu dileklerini sürdürüyorlar ve Bedir günü gibi bir günün gelmesini ve o günde Allah için savaşıp şehitlik mertebesine kavuşmayı arzuluyorlardı. Çok geçmeden de Allah Müslümanlara Uhud gününü vermiş ve bugünde 70 Müslüman şehit olmuştu.

Diğer bir sebep de bazı zayıf mü'minlerin kalplerini temizlemek, onları zayıflık kirinden kurtararak halis mü'min kılmaktır. Zayıf yaratılmış bir insan, çok defa nefsinin telkini altında şüphe ve tereddüt içindedir. Fakat bazen başına gelen bir kötülük, onun gerçekleri görmesine ve tavrını değiştirmesine sebep olur. Uhud'da Hazreti Peygamber'in emrine muhalefet edip ganimet uğruna nöbet yerlerini terk eden, sonra da düşmanın ani baskını üzerine arkalarını dönüp kaçan Müslümanlar, bundan gerekli dersi almışlar ve Uhud'dan sonra cereyan eden savaşlarda tecrübe sahibi birer savaşçı olarak büyük kahramanlıklar göstermişlerdir.

Allah Teâlâ, bir de kâfirleri mahvu perişan etmek ve varlıklarıyla yokluklarını bir eylemek için zafer günlerini taraflar arasında değiştirir durur. Burada kastedilen mana, kâfirlerin tamamıyla ortadan kalkması değil, onların bütün ümitlerini, bütün cesaretlerini ve bütün izzeti nefislerini yitirmeleridir. Kısacası, onları bitkisel hayata mahkûm etmek için bugünler döndürülür. Allah zalimleri asla sevmez. Ayet-i kerimede cümle-i mu'teriza olan bu ibare, şehitlerle ilgilidir ve Allah, şehitleri ancak imanlarında muhlis olan kullarından seçer. Emir ve nehiylerine uymayan ve bu yüzden nefislerine zulmeden kimseler şehitlik mertebesine asla erişemezler.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنْتُمْ
تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ
مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا
وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ
الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ
رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ
﴿١٤٦﴾ وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى
الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾ فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾

142 Yoksa siz, Allah, içinizden cihada katılanları belli etmeden ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?

143 Oysa siz, (Uhud'da düşmanla ve) ölümle karşılaşmadan önce, ölümü ve (şehit olmayı) temenni etmiştiniz. İşte şimdi bakıp onu (karşınızda) görüyorsunuz. (O hâlde mağlubiyet korkusu ve üzüntü niye?).

144 Muhammed, peygamberden başka bir kimse değildir. Ondan önce de şüphesiz (başka peygamberler) gelip geçmiştir. Öyleyse şimdi o, ölür veya öldürülürse, topuklarınız üzerinde (İslam'dan küfre) geri mi döneceksiniz? Topukları üzerinde kim böyle dönüş yaparsa, (bilsin ki) Allah'a hiçbir şeyle zarar veremeyecektir. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.

145 (Şu da var ki) Allah'ın izni olmadıkça, hiç kimsenin ölmesi mümkün değildir. Ölüm, belli bir süreye bağlanmıştır. Her kim dünya sevabı isterse, ona istediğinden veririz. Her kim de ahiret sevabı isterse, ona da onu veririz. Şükredenleri mükâfatlandıracağız.

146 (Gelip geçmiş nice) peygamber vardır ki onunla birlikte birçok mü'min savaşmıştır da kendilerine Allah yolunda isabet eden (musibet)lerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermemişler, boyun eğmemişlerdir. Allah sabredenleri sever.

147 Onların, sözleri de "Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki aşırılığımızı bağışla; ayaklarımızı (hak yolda) sabit tut ve kâfir milletlere karşı bize yardım et." demekten başkası değildi.

148 Allah da onlara dünya sevabını ve ahiret sevabının en güzelini vermişti. Allah iyilik edenleri sever.

Uhud Savaşı ve Uhud Savaşı'na katılan mü'minlerle ilgili açıklamalar, bu ayet-i kerimelerde de devam etmiştir. Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Uhud'da başlarına gelen mihnet ve bela sebebiyle üzülmemek ve gevşeklik gösterip zayıf düşmemek hususunda mü'minleri uyarıp doğru yola irşat ettikten sonra, başlarına gelen bu kötülüklerin, Allah'ın değişmez sünnetinin bir gereği olarak, zaferle neticelenen savaş günlerinin insanlar arasında değiştirilip durmasından ileri geldiğini açıklamıştır. Çünkü bunda mü'minleri bazı günah ve kusurlardan arındırma ile hidayet ve irşat gayesi vardır. Bazı üstün ahlak ve faziletlerin, insana acı veren bir takım hadiselerden sonra kazanıldığını hiç kimse inkâr edemez. Binaenaleyh neticesi zafer de olsa, bir savaşın açtığı yaralarla, kaybedilen savaşların sebep olduğu acılar, insan nefsinin terbiyesinde ne derece büyük rol oynadığı kolayca anlaşılır.

Allah Teâlâ, yukarıdaki ayetlerde cennetin ancak, sabır ve sebatla Allah yolunda cihad ederek nefislerini terbiye eden ve imanlarını halis kılan mü'minlere ait olduğunu bildirmiş, sonra da ölümden korkup savaştan kaçmakla cennetin kazanılamayacağını ve esasen ölümden kaçmanın da hiçbir fayda sağlamayacağını bütün açıklığıyla gözler önüne sermiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

142 Yoksa siz, Allah, içinizden cihada katılanları belli etmeden ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?

143 Oysa siz, (Uhud'da düşmanla ve) ölümle karşılaşmadan önce, ölümü (ve şehit olmayı) temenni etmiştiniz. İşte şimdi bakıp onu (karşınızda) görüyorsunuz. (O hâlde mağlubiyet korkusu ve üzüntü niye?).

142 Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyle, yine mü'minlere hitap ederek cennete girmenin ancak Allah yolunda cihadla ve cihadın insana yük-

lediği büyük mihnet ve meşakkate sabretmekle mümkün olabileceğini bildirmiştir. Tıpkı Bakara suresinin 214. ayetindeki, *"Ey mü'minler! Yoksa siz, sizden evvel gelip geçen, hatta peygamberleri, beraberlerindeki mü'minlerle birlikte, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar sıkıntılara ve acılara maruz kalıp sarsılan (millet)lerin hâli, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?"* hitabı gibi, bu hitapta da cennet yolunun ancak bazı sıkıntılara sabretmekle açılabileceği belirtilmiştir ki bu, daha önceki ayet-i kerimlerde tefsirini yaptığımız Allah'ın değişmeyen sünnetinin tabii bir neticesidir.

Savaşta zaferle neticelenen günlerin insanlar arasında nöbetleşe değiştirilip durması, kâfirler yanında mü'minlerin de can ve mal kaybına maruz kalmaları ve bunların sebep olduğu açlık ve susuzluk gibi çeşitli sıkıntılar, hepsi de cennet yolunun aşılması güç engellerini teşkil eder. Binaenaleyh cennete girmeyi arzulayan bir insan bu engelleri aşmak zorundadır. Nitekim Hazreti Peygamber de Müslim (*Sahîh*, IV. 2174) tarafından nakledilen bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Cennet, mekârîh (nefse hoş gelmeyen şeyler)le örtülmüştür; cehennem de nefsin hoşlandığı şehvetlerle kuşatılmıştır." Hadis-i şerifte geçen *mekârîh* kelimesi, *mekrûh*un çoğulu olup, hoş olmayan, kötü ve çirkin şey manasına gelir. Cennetin mekârîh ile örtülü olması, insan nefsinin hoşlanmayacağı bir takım zorluklarla kuşatılmış olduğu manasındadır. Binaenaleyh insan, nefsine hoş gelmeyen bu zorlukları aşmadıkça cennete giremeyecektir. Filhakika bazı ibadetler, nefse hoş gelmese ve insanı bazı sıkıntılara maruz bıraksa bile insan bu sıkıntılara katlanmak zorunda kalır. Mesela oruç ve zekât bu ibadetlerdendir. Keza Allah yolunda savaş veya cihad da böyledir. Yani insan, sıkıntıları sabırla karşılamadıkça ve onlara katlanmadıkça, cennet etrafındaki engeller aşılmamış olur ve cennete girilemez. Hadis-i şerifte işaret edilen cehenneme ise insanların daha kolay girebilecekleri görülmektedir. Zira cehennem, insan nefsindeki hırs ve tamaın kaynağı şehvetlerle kuşatılmıştır. Nefis bu şehvetlerin peşinde koştuğu sürece gideceği yer cehennemdir.

Netice itibariyle Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimede mü'minlere hitap ederek buyurmuştur ki: Ey mü'minler! Siz, hiçbir güçlük çekmeden, hiçbir sıkıntı görmeden, özellikle Allah yolunda cihada çıkıp ölümle burun buruna gelmeden ve nihayet bütün bunların ortaya çıkardığı birbirinden ağır sıkıntılara sabır göstermeden, cennete kolayca girebileceğinizi mi sanıyorsunuz? Allah, şüphesiz, sizin içinizden kimlerin Allah yolunda savaşacağını, kimlerin de savaştan kaçacağını ezelden beri biliyordu. Şimdi siz, Allah'ın bu bilgisi dâhilinde Allah yolunda dövüşecek, kiminiz gazi, kiminiz de şehit olacaksınız. Bu arada savaşın verdiği sıkıntılara sabrederek göğüs gereceksiniz. İşte ancak böyle yaptığınız takdirde arzu ettiğiniz cennete girebilirsiniz. Aksi hâlde cennet yolu size kapalı kalır.

143 Zaten siz, daha önce üzerinize Bedir'deki gibi bir günün gelmesini, müşriklerle savaşmayı ve Bedir Savaşı'na katılan mü'minlerin başına hayır olarak her ne gelmişse, kendi başınıza da aynı şeyin gelmesini temenni etmiştiniz. Bedir'dekiler gibi Allah yolunda dövüşerek ölmeyi istemiştiniz. İşte şimdi, Uhud'da temenni ettiğiniz o gün size gelip çatmıştır. Ölümü burnunuzun dibinde görüyorsunuz. Oklar başınızın üzerinde vızır vızır uçuyor; kılıçlar birbirine çarpıp etrafa kıvılcım saçıyor. Ölüm, yanınızda, sağınızda, solunuzda ve siz onu yere düşen askerlerde görüyorsunuz. Böyle olduğu hâlde sanki ölümü temenni edenler sizler değilmişsiniz gibi, nasıl olup da düşmana arkanızı dönüyorsunuz?

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu ayet-i kerimedeki hitap, Uhud Savaşı'na katılan mü'minleredir. Bilindiği gibi Mekkeli müşrikler Bedir hezimetinin intikamını almak için kuvvetli bir ordu ile Uhud dağının karşı taraflarında karargâh kurdukları zaman Hazreti Peygamber

onları Medine'de beklemeyi ve savaşa Medine'de girmeyi uygun görüyordu. Sahabenin büyükleri de bu görüşte idiler. Keza münafıkların lideri Abdullah ibn Ubeyy ibn Selûl de bu görüşü müdafaa ediyordu. Sahabenin çoğunluğu ve özellikle Bedir'e katılmamış gençler ise Medine dışına çıkmayı istiyorlar ve Bedir ehli gibi dövüşerek ecir ve sevap kazanmayı, Bedir şehitleri gibi şehit olmayı temenni ediyorlardı. Ancak savaş başlayıp da bilinen sebeplerle hezimet belirince, bilhassa ölümü veya şehit olmayı temenni eden o gençler, ölüm korkusu ile kaçışmaya başlamışlardı. İşte yukarıdaki ayet-i kerimenin muhatabı bunlardır. Bunların savaştan önce ölümü temenni ettikleri ve şehitlik mertebesine nail olmayı istedikleri muhakkaktı. Çünkü Allah Teâlâ ayette bunu *velekad* şeklinde tekit harfleriyle haber vermiştir. Fakat savaşla birlikte temenni edilen şey fiilen gerçekleşmeye başlayınca, o istek ve temenni zail olmuş, ölümü temenni edenler, temenni ettikleri şeyden korkmuşlardır.

Bu hadisenin örneğine bugün ne kadar çok rastlanır! Bazı insanlar vardır ki her fırsatta dinini, vatanını ve milletini sevdiğini, daima onların hizmetinde bulunmak istediklerini, gerektiğinde mallarını ve canlarını uğurlarında feda edebileceklerini söyler dururlar da vatanın ve milletin gerçekten kendilerine ihtiyaç duyduğu bir anda zayıflık gösterirler; din, vatan ve millet için yapabilecekleri işe başlamadan ondan vazgeçerler. Oysa gerçek mü'min, ne kadar güç olursa olsun, hak olan ve yapılması gereken bir iş kendine teveccüh ettiği zaman, malı ve canı pahasına onu yapmaktan vazgeçmez.

[144] Muhammed, peygamberden başka bir kimse değildir. Ondan önce de şüphesiz (başka peygamberler) gelip geçmiştir. Öyleyse şimdi o, ölür veya öldürülürse, topuklarınız üzerinde (İslam'dan küfre) geri mi döneceksiniz? Topukları üzerinde kim böyle dönüş yaparsa, (bilsin ki) Allah'a hiçbir şeyle zarar veremeyecektir. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.

144 Uhud Savaşı'nda düşmanın ani baskınını önlemek ve Müslümanların arkadan kuşatılmalarına fırsat vermemek için yerleştirilen okçuların ganimet sevdasıyla yerlerini terk etmeleri üzerine, Hâlid ibnu'l-Velîd kumandasındaki müşriklerin Müslümanları arkadan kuşatarak bozguna uğrattıklarını daha önce anlatmıştık. Bu bozgunda Müslümanlarla müşrikler o kadar birbirlerine karışmışlardı ki bazen bir Müslümanın diğer bir Müslümanı düşman zannedip öldürmesi işten bile değildi. Bu hengâmede müşriklerden Abdullah ibn Kamî'e el-Leysî adında biri, Hazreti Peygamber'e benzettiği Mus'ab ibn Umeyr'i şehit etmiş, sonra da "Peygamberi öldürdüm." diye bağırarak arkadaşlarının yanına koşmuştu. Bu hadise Müslümanları büsbütün şaşırtmış ve büyük bir ümitsizliğe düşürmüştü. Bazıları Hazreti Peygamber'in ölümünden sonra yaşamanın hiçbir kıymeti kalmadığını düşünerek ve daha çok kılıca sarılarak bir an önce şehit düşmek için ileri atılırken, diğer bazıları, yine aynı düşünceyle kılıcı ellerinden atmışlar ve bir kenara çökmüşlerdi. İmanı zayıf bazı Müslümanlar, "Keşke Abdullah ibn Ubeyy ibn Selûl, Ebû Süfyân'dan bizim için aman dileseydi." demişler, bazı münafıklar ise daha da ileri giderek Müslümanlara, "Eğer Muhammed peygamber olsaydı öldürülmezdi. Vakit geçirmeden Mekkeli kardeşlerinizin yanına ve eski dininize dönün." diyerek onları küfre davet etmişlerdi. Bütün bunlar yukarıdaki ayet-i kerimenin nüzulüne sebep olmuştur. Bu ayet-i kerimeyle bazı gerçekler açıklanmış ve Müslümanlar irşat edilmişlerdir. Her şeyden önce şu husus bir daha anlaşılmıştır ki Muhammed, Allah tarafından seçilmiş bir peygamberdir ve diğer peygamberler gibi o da bir insandır. Dolayısıyla onun İbrahim ve Musa gibi ölmesi yahut Zekerriyya ve Yahya gibi öldürülmesi mukadderdir. Başka bir ifadeyle, onun peygamber olması, ölmesine veya öldürülmesine engel değildir.

Peygambere ihtiyaç, ancak Allah'ın dininin insanlara tebliğine gerek duyulduğu zaman hâsıl olur. Tebliğ işi tamamlandığı zaman da maksat hâsıl olmuş demektir. Bundan sonra peygamberin ölmesi veya öldürülmesi, dinin bozulmasını veya ortadan kalkmasını gerektirmez.

Keza bir gaye uğruna yapılan savaşın devamının veya durmasının ordu kumandanıyla da hiçbir ilgisi yoktur. Kumandan savaşta ölür veya öldürülürse, savaşın durması ve ordunun düşmana teslim olması gerekmez.

İşte Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimede Müslümanlara bu gerçeği anlatmış, Hazreti Peygamber'in başına herhangi bir şey gelmiş olsa bile onun getirdiği nizamın devam etmesi hususunda onları irşat etmiştir.

Buna rağmen peygamber öldü diye, daha önce kabullendikleri bu nizamı bozmak yahut Allah yolunda giriştikleri cihaddan vazgeçmek isteyenler çıkarsa, bilmelidirler ki bunlar, Allah'a hiçbir surette zarar veremezler. Aksine Allah'ın mü'minler için hazırladığı sevaptan ve güzel akıbetten nefislerini mahrum ettikleri için kendilerine zarar vermiş olurlar. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine yardım edene, dinini yüceltene ve adını her tarafta yayıp yükseltene yardım etmeyi vadetmiştir. O, vaadinden asla dönmez. Ne imanı zayıf olanların ve ne de münafıkların topukları üzerinde dönüp irtidat etmeleri, O'nun vaadini yerine getirmesine engel olmaz. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, vadettiği sayısız nimetlerini, üzerlerine yaydığı mü'min kullarının şükürlerini de karşılıksız bırakmaz ve onları hudutsuz bir şekilde mükâfatlandırır.

[145] (Şu da var ki) Allah'ın, izni olmadıkça, hiç kimsenin ölmesi mümkün değildir. Ölüm, belli bir süreye bağlanmıştır. Her kim dünya sevabı isterse ona istediğinden veririz. Her kim de ahiret sevabı isterse ona da onu veririz.

145 Her şeyden önce şu husus iyice bilinmelidir ki Allah'ın izni ve meşiyyeti olmadan ve O'nun tayin ve tespit ettiği belirli vakit gelmeden herhangi bir nefsin ölmesi mümkün değildir. Nitekim pek çok kimse savaşa katılır da savaş alanında veya cephede önünden ardından, sağından solundan, vızır vızır oklar ve mermiler uçuşur yahut sirayet edici hastalıklarla yahut da zelzele, sel, yangın gibi çeşitli tabiat olaylarıyla karşılaşır, fakat Allah'ın izni olmadıkça bu hadiselerden hiçbiri onun ölümüne sebep olmaz. Savaş alanında cesaretiyle ün yapmış asker, ön safta ve herkesin önünde düşmana saldırır da ölümden salim kalır; buna rağmen korku içinde bir kaya oyuğuna yahut toprakta açılmış bir çukura sinen askerin ölüme yakalandığı görülür. Bunun gibi, yaşlılığın verdiği yorgunluk ve bitkinlik içinde ölümü bekleyen nice insan dururken, henüz hayatı bile tanıyamamış birçok genç ölümün pençesine esir düşer. Bütün bunlar göstermektedir ki her ömrün bir eceli ve her ecelin de bir kaderi vardır; insan, bu ecelin ne zaman ve ne ile tamam olacağını bilemez; bu sebeple, "Korkunun ecele faydası yoktur." denilmiştir. Binaenaleyh ölümden korkarak Allah yolunda savaştan kaçmak veya gevşeklik gösterme çare değildir; çünkü kaçış, insanı ölümden kurtarmaz.

Ayet-i kerime, hayatın da mematın da yalnız Allah'ın elinde olduğunu böylece açıkladıktan sonra, herkesin niyetine uygun olarak, ister dünyaya, ister ahirete ait olsun, işlediği bütün amellerinin karşılığını eksiksiz alacağını belirterek şöyle buyurmuştur: Her kim, işlediği amelle dünya nimetine nail olmayı dilerse bu kendisine verilir. Her kim de amelleriyle ahiret sevabına nail olmak isterse bu da ona verilir. Hiç kimse amelinin karşılığından başka bir şeyle mükâfatlandırılmaz. Hazreti Peygamber Buhârî'nin *Sahîh*'inin de başında yer alan bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: "Ameller niyetlere göredir. Her kişinin kazancında niyet ettiği şey vardır. Allah ve Resulü için hicret eden kimse, Allah'a ve Resulüne hicret

etmiş olur. Kazanacağı bir dünya malı yahut evleneceği bir kadın için hicret eden kimse de dünya nimetine yahut kadına hicret etmiş demektir."

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyle yine Uhud Savaşı'nda ganimet sevdasıyla Hazreti Peygamber'in emrine muhalefet edip, nöbet yerlerini terk eden ve mağlubiyete sebebiyet veren Müslümanlara tarizde bulunmuş ve şöyle demek istemiştir: "Eğer siz, dünya nimeti istiyorsanız, şunu bilesiniz ki Allah bunu size menetmemiştir. Ancak bunun bir yolu vardır ve bu yola sülûk ettiğiniz takdirde hem dünya hem de ahiret nimetlerine nail olursunuz. Oysa siz, dünya nimeti peşinde koşarken ahireti unutuyorsunuz."

Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde yalnız dünya nimeti peşinde koşan insanlardan söz edilirken, bunların, peşinde koştukları nimete kavuşsalar bile ahiret nimetlerinden hiçbir şeye nail olamayacakları açık bir şekilde ifade edilmiştir ki bu ayetlerden bazıları şunlardır: *"Sizden bir kısmınız dünyayı, bir kısmınız da ahireti istiyordu."* (3/Âl-i İmrân, 152); *"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki bize dünyada nasibimizi ver Rabbimiz derler; böyleler için ahirette nasip yoktur."* (2/Bakara, 200); *"Kim ahiret sevabını isterse onun sevabını artırırız. Kim de dünya lezzetlerini isterse, ona da ondan veririz. Onun, artık ahiretten hiçbir nasibi yoktur."* (42/Şûrâ, 20); *"Kim dünyayı isterse, biz de orada ona, dilediğimizi dilediğimiz kimse için acele edip veririz; sonra da ona cehennemi hazırlarız. Yerilmiş ve kovulmuş olarak oraya girer. Her kim de mü'min olarak ahireti ister ve çalışmasını oraya uygun bir şekilde yaparsa, işte böylelerinin çalışmaları (Allah katında) mükâfatlandırılmaya değer bulunur."* (17/İsrâ, 18-19).

Bu ayet-i kerimeler bize, hem dünyanın hem de ahiretin hayırlı olmasını dilememiz gerektiğini hatırlatmaktadır. Nitekim Bakara suresinin 200. ayetinde şöyle buyurulmuştur: *"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki 'Rabbimiz! Bize dünyada nasibimizi ver.' derler; böyleleri için ahirette nasip yoktur. Onlardan bazıları da derler ki: 'Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver; ahirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru.' Kazandıkları şeyden nasibi olanlar işte bunlardır. Allah, hesabı çabuk görendir."*

Bu ayet-i kerimeler, insanın iki çeşit irade veya isteğin sahibi olduğunu gösterir ki bunlar ve bunlara taalluk eden ameller onun saadetiyle yakından ilgilidir. Birincisi, kısa süren, gelip geçici dünya hayatıyla ilgili iradesi ve bu iradenin mahsulü olan ameller; ikincisi de ebedî ahiret hayatıyla ilgili iradesi ve bu iradeye taalluk eden amellerdir. İnsanlar, işte bu iki çeşit iradeyle birbirlerinden ayrılırlar ve birbirlerinden üstünlük arz ederler. Nitekim bir grup vardır ki sırf mevki sahibi olmak ve maddi hırslarını tatmin etmek için mücadele eder; kan döker ve bazı kuvvetlerin yardımıyla idareyi ele geçirirse ülkeyi ifsat, insanlarını da zulüm ile helak eder. Bir başka grup ise hakkın müdafaası ve adaletin hâkimiyeti için savaşır ve idareyi ele geçirirse ülkeyi imar eder; marufu emredip münkerden de nehyeder ve mesut insanlardan oluşan bir toplum meydana getirir. İşte, irade ve istekleri birbirinden farklı bu iki grubun, birbirinin aynı olduğunu ileri sürmek mümkün müdür?

Fertler de böyledir. Adam kâr etmek ve kazanç sağlamak için gücünün yettiği her çareye başvurur. Hırs ve tamaının baskısı ölçüsünde hile yapar; yalan söyler; faiz yer; yetim demez, yoksul demez, herkesten bir şeyler toplamaya çalışır. Kısacası yediğinin helal mi haram mı olduğunu umursamaz. Böyle bir insanın buna benzer amelleri, hiç şüphesiz, onun irade ve isteğinden kaynaklanan amellerdir.

Hırs ve tamaını frenlemesini bilen bir başkası, yalnız helal kazanç için çalışır; ticaretinde doğruluktan ayrılmaz; hile ve yalan bilmez. Bununla birlikte kazancından fakire fukaraya Allah için infak eder; sadaka verir; çeşitli hayır kurumlarına yardım etmekten zevk alır. Bu şahsın amelleri de kendi irade ve isteğinin neticesidir. Şimdi halkın bu iki çeşit insana eşit gözüy-

le bakması mümkün müdür? Keza bu iki insan, Allah indinde aynı derecede midir? Yoksa gerek irade ve istek bakımından ve gerekse bunlara bağlı olarak sâdır olan ameller bakımından biri, diğerinden daha faziletli ve daha mı üstündür? Hiç şüphesiz, helal kazanç için çalışan, haramdan uzak duran, hak ve hukuk tanıyan insan diğerinden daha faziletli ve Allah katında daha sevgilidir. Buna rağmen şunu hiç unutmamak gerekir ki Allah Teâlâ'nın insanlar arasındaki mal taksimi, onların fazilet derecelerine göre değil, irade ve isteklerine göre takdir olunmuş, kim dünya malını istemiş ve esbabına gerektiği şekilde yapışmışsa, ona dünya malından vermiş; kim de dünya malı yanında ahiretin hayrını dilemişse, ona da dünya malıyla birlikte ahiret saadeti hazırlamıştır.

Bu saadet, hiç şüphe yoktur ki kendilerini dünya nimetlerine gark eden Allah Teâlâ'ya şükretmesini bilenlerin mükâfatıdır. Şükretmesini bilenler ise elbette malın helalini ve haramını bilip de yalnız helalini kazanan, kazandığından Allah yolunda infak eden ve gerektiğinde dini, vatanı ve milleti uğruna canını da veren mü'minlerdir. Yoksa helal haram demeden, yalan dolanla mal kazanan, bütün irade ve isteklerini yalnız bu yolda kullanan kimselerden Allah'a şükretmelerini beklemek ne kadar abestir. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimede, *"Kim dünya sevabı isterse ona istediğinden veririz; kim de ahiret sevabı isterse ona da onu veririz."* buyurduktan sonra, *"Şükredenleri mükâfatlandıracağız."* demiştir ki bu mükâfatın, yalnız ahiret sevabı isteyenlere ait olduğu, ömürlerini ve iradelerini yalnız dünya malı toplamak için sarf edenlerin ise bu mükâfattan mahrum kalacakları anlaşılır. Yukarıda çeşitli surelerden örnek olarak zikrettiğimiz ayetlerin delalet ettiği mana da budur ki kim dünyadan nasip istemekle ömür tüketirse ona ahiretten nasip yoktur.

Allah Teâlâ, Müslümanların Uhud'a gelmezden önce, düşmanla karşılaşmayı ve hatta savaşırken ölmeyi büyük bir şevk ve heyecan ile temenni edip durduklarını, fakat düşmanla karşılaşıp, olan olduktan sonra bu şevk ve heyecanın kaybolduğunu anlatmış, peygamberleriyle birlikte savaşa katılıp aynı duruma düştükleri hâlde sabreden, gevşeklik gösterip zayıf düşmeyen kavimlerden ibret almaları için misaller vermiş ve şöyle buyurmuştur:

146 (Gelip geçmiş nice) peygamber vardır ki onunla birlikte birçok mü'min savaşmıştır da Allah yolunda kendilerine isabet eden (musibet)lerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermemişler, boyun eğmemişlerdir. Allah, sabredenleri sever.

147 Onların sözleri de "Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki aşırılığımızı bağışla; ayaklarımızı (hak yolda) sabit tut ve kâfir milletlere karşı bize yardım et." demekten başkası değildir.

148 Allah da onlara dünya sevabını ve ahiret sevabının en güzelini vermişti. Allah, iyilik edenleri sever.

146 Ey mü'minler! Uhud Gazvesi'nde müşriklerle savaştınız; onlara galip gelmiştiniz ki içinizden bazılarının dünya malına tama etmesi ve kumandanlarının emrine uymaması yüzünden bozguna uğradınız. Bazı yakınlarınızın ve din kardeşlerinizin şehit düştüklerini gördünüz. Peygamberinizin öldürüldüğü söylendi. Görüp işittiklerinizle gelen bozgun sizi gevşetip zayıflattı; düşman karşısındaki mukavemetinizi kırdı. Önceden düşmanla savaşmayı ve Allah yolunda şehit düşmeyi temenni edip dururken, dünyanın geçici lezzeti ve ölüm korkusu sizi sindirdi. Oysa kalbinizdeki iman ile bunların hiçbirisinin olmaması gerekirdi. Nitekim sizden önce de tabi oldukları ve inandıkları peygamberleriyle birlikte pek çok kavim gelip

geçti. Onlar da peygamberlerinin safında düşmanlarıyla dövüşmüş, eşlerinden, dostlarından ve yakınlarından öldürülenler olmuştu. Hatta bu öldürülenler arasında bazen bir peygamber de bulunuyordu. Buna rağmen o kavimler, düşman karşısında gevşeklik göstermemiş, zayıf düşmemiş ve boyun eğmemiştir. Peygamberlerinin hayatında kendilerine isabet etmiş çeşitli musibetlere nasıl katlanıp sabretmişler ve sebat göstermişlerse, peygamberlerinin ölümünden sonra da çeşitli güçlüklere göğüs germişler, sebat etmişlerdir; fakat hiçbir zaman topuklarını üzerinde geri dönüp peygamberlerinin yolundan ayrılmamışlardır. O hâlde ey mü'minler, siz de geçmiş kavimlerden ibret alarak sabır ve sebat gösterin. Bozguna uğradık, yakınlarımız öldü, neredeyse biz de ölüyorduk diyerek gevşemeyin, zayıflık göstermeyin. Sizden önceki kavimlere her ne isabet etmişse size isabet eden de odur ve bu, Allah'ın gelip geçmiş kavimler gibi sizin hakkınızdaki değişmez sünnetidir. Bu itibarla sabredin. Allah sabredenleri sever.

147 Peygamberlerine inanan ve onların yolunda giden geçmiş kavimlerin sabır ve sebata sımsıkı sarıldıkları o felaketli günlerde söyledikleri yegâne söz, Rablerine yönelttikleri bir dua idi ve bu dualarında şöyle diyorlardı: Rabbimiz! Senin yolunda yaptığımız cihad sebebiyle günahlarımızı, işlerimizi yürütürken haddi tecavüz ederek işlediğimiz büyük küçük bütün hatalarımızı bağışla. Bizi hidayet ettiğin doğru yolda ayaklarımızı sabit tut ki bu yoldan ayrılıp dalalete düşmeyelim. Kâfir kavimlere karşı giriştiğimiz savaşlarda bizden yardımını esirgeme ki gevşeklik gösterip zaafa düşmeyelim ve bozguna uğramayalım.

Bu duada yer alan ifadelerden öyle anlaşılıyor ki insanların işlediği günahlar ve sık sık tekerrür eden hatalar, onların, yardımdan mahrum kalmalarına ve aşağılanmalarına sebep olan amillerdendir. Buna mukabil doğruluk, itaat, sabır ve sebat, yardım edilmelerini ve selamete çıkıp kurtulmalarını sağlayan amillerdendir. Bu sebepledir ki Rablerinden, nefislerini kirleten günah kalıntılarını temizlemesini, ayaklarını hak yolda sabit tutup kaymaktan korumasını niyaz etmişlerdir. Keza ayet-i kerimeden, sayılarının çok olduğu anlaşılırsa da bu çoklukla yetinmeyip yine de Allah'tan yardım diledikleri görülmektedir. Zira Allah'ın yardımı olmaksızın hiçbir işin gerçekleşmesi mümkün değildir. Şunu da unutmamak gerekir ki bu gibi durumlarda Allah'a yönelerek dua ve niyazda bulunmak, Allah yolunda cihad eden mü'minin kuvvetini, azmini ve musibetler karşısındaki sabrını artıran en önemli amillerdendir. Bu sebepledir ki psikologlar, mü'minlerin, savaşlarda kâfirlerden daha sabırlı ve daha sebatkâr olduklarını söylerler.

148 İşte, peygamberleriyle birlikte bir taraftan düşmana karşı sabır ve sebatla savaşırken bir taraftan da Allah'tan mağfiret ve yardım dileyen o geçmiş kavimlere, Allah da dünya sevabıyla ahiret sevabının en güzelini ihsan etmiştir. Onlara yardımlarıyla düşmana karşı zafer ve yeryüzünün efendiliğini, şeref, izzet ve kerametini vermiş, ahirette ise onları Allah'ın rızasına ve yakınlığına nail kılmıştır. Secde suresinin 17. ayetinde şöyle buyurulmuştur: *"Onlar için, yapmış oldukları na bir mükâfat olmak üzere, gözlerin aydın olacağı ne gibi nimetlerin gizlendiğini hiç kimse bilemez."* Bu mükâfat, onların dünyada iken, *"Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver; ahirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru."* diyen mü'minlerden olmaları dolayısıyladır. Allah, şüphesiz iyilik edenleri sever. Çünkü iyilik edenler, Allah'ın sünnetini yeryüzünde ikame ve bütün hâlleri ve amelleriyle, Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olduklarını izhar edenlerdir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن تُطِيعُوا۟ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ فَتَنقَلِبُوا۟ خَٰسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ ٱللَّهُ
مَوْلَىٰكُمْ ۖ وَهُوَ خَيْرُ ٱلنَّٰصِرِينَ ﴿١٥٠﴾ سَنُلْقِى فِى قُلُوبِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلرُّعْبَ بِمَآ أَشْرَكُوا۟ بِٱللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ
بِهِۦ سُلْطَٰنًا ۖ وَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ۖ وَبِئْسَ مَثْوَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٥١﴾

149 Ey iman edenler! Eğer küfreden kimselere itaat ederseniz, onlar sizi, topuklarınız üzerinde (İslam'dan küfre) geri çevirirler de hüsrana uğrayanlara dönersiniz.

150 Hâlbuki sizin Mevlanız Allah'tır ve O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

151 Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na şirk koştukları için küfredenlerin kalplerine korku salacağız. Onların barınakları ateştir. Zalimlerin kalacakları bu yer, ne kötü bir yerdir.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Uhud Savaşı'nın ve bu savaşın neticesinin Müslümanlar üzerindeki menfi tesirlerini izale etmek ve onların Allah yolunda savaşmak hususundaki şevk ve heyecanlarını kaybetmemelerini sağlamak maksadıyla onları irşat etmiş, gelip geçmiş eski kavimleri de örnek göstererek onların nasıl peygamberleriyle birlikte düşmanlarına karşı savaştıklarını, başlarına çeşitli musibetler gelmiş olmasına rağmen, bunlara nasıl sabır ve sebatla mukavemet ettiklerini, bu musibetlere rağmen, nasıl Allah'tan mağfiret ve yardım dilemeyi ihmal etmediklerini, bu yüzden de nasıl Allah'ın onları hem dünyada ve hem de ahirette en güzel bir şekilde mükâfatlandırdığını anlattıktan sonra, yukarıdaki ayetlerde yine Uhud'a şahit olmuş bütün Müslümanlara hitap ederek onları kâfirlerin bir takım isnat ve iftiralarına karşı uyarmış ve şöyle buyurmuştur:

149 Ey, iman edenler! Eğer küfreden kimselere itaat ederseniz, onlar sizi topuklarınız üzerinde (İslam'dan küfre) geri çevirirler de hüsrana uğrayanlara dönersiniz.

150 Hâlbuki sizin Mevlanız Allah'tır ve O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

149 Allah Teâlâ bu ayet-i kerime ile mü'minlerin, Hazreti Peygamber'in nübüvvetini, yani peygamberliğini inkâr eden kâfirlere itaat etmemelerini istemiş, itaat ettikleri takdirde onların da küfre dönüp en büyük hüsrana uğrayacaklarını haber vermiştir. Ayet-i kerimede sözü edilen kâfirler, bazı müfessirlere göre, intikam için Mekke'den gelen ve Uhud'da Hazreti Peygamber'e karşı savaşan müşriklerin lideri Ebû Süfyân ve avenesidir. Diğer bazı müfessirler ise bunların, münafıkların lideri Abdullah ibn Ubeyy ve adamları olduklarını belirtirler. Daha önce de zikrettiğimiz gibi münafıklar, imanı zayıf mü'minlerin kalplerine şüphe sokmak için, "Eğer Muhammed Allah'ın peygamberi olsaydı, bu hadise meydana gelmez, Müslümanlar mağlup olmazlardı. Onun, diğer insanlardan farkı yok! Savaş bazen lehine, bazen de aleyhine neticeleniyor. Bu itibarla siz, daha önce mensup olduğunuz dine dönün; kardeşlerinizin yanına dönün." gibi laflar ediyorlar ve onları İslam'dan şirke, imandan küfre döndürmek istiyorlardı. İşte, münafıkların bu çeşit sözlerine karşı Allah Teâlâ mü'minleri uyarmış ve "Eğer münafıklara itaat ederseniz, onlar sizi dininizden uzaklaştırırlar ve imandan sonra küfre döndürürler de hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğrarsınız." buyurmuştur. Dünyadaki hüsran, mü'minlerin, kâfirlerin hükümranlığını kabul edip onlara boyun eğmeleri ve aralarında zillet içinde yaşayıp dünya saadetinden ve yeryüzü hükümranlığından mahrum kalmalarıdır. Oy-

sa Allah, iman edip salih amel işleyenlere vaadini Nûr suresinin 55. ayetinde açıklamıştır: *"Allah, içinizden iman edenlere ve iyi iş işleyenlere, kendilerinden önceki mü'minleri hükümran kıldığı gibi onları da yeryüzünde hükümran kılacağını, kendileri için hoşnut olduğu dinlerini, yine onlar için iyice yerleştireceğini ve korkulu hâllerini güvene çevireceğini vadetmiştir."*

Kâfirlere itaat ederek topukları üzerinde yeniden küfre dönecek olanların ahirette uğrayacakları hüsran ise cehennemdeki ebedî azaptır ve bu azaptan kurtuluş yoktur.

150 Ey mü'minler! İşte, dünyada ve ahirette uğrayacağınız bu hüsranı düşünerek sakın imandan sonra küfre dönmeyin. Kâfirlerin ve münafıkların sözüne kanarak dünya ve ahiret hayatınızı cehenneme çevirmeyin; Ebû Süfyân gibi kâfir, Abdullah ibn Ubeyy gibi münafık liderlerin dostluklarına güvenmeyin. Onlar size asla yardım edemezler. Sizin asıl dostunuz, asıl yardımcınız ve asıl güvenceniz Allah'tır ve O, size daima yardımcı olmayı vad'etmiştir. Enfâl suresinin 40. ayetinde, *"İyice bilin ki Allah sizin Mevlanızdır. Ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcı."* Diye buyurmuş; Muhammed suresinin 10-11. ayetlerinde ise, *"Yeryüzünde hiç dolaşıp da kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bir bakmıyorlar mı? Kâfirler için işte böyle akıbetler vardır. Bu, Allah'ın, iman edenlerin dostu olması, kâfirlerin ise hiçbir dostlarının bulunmaması dolayısıyladır."* şeklinde açıklamıştır. Allah'ı dost edinmeyenler ise hiç şüphesiz sapıklık içindedirler. Bu sapıklıklarının cezası da dünyada ve ahirette daimî hüsrandır.

[151] Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na şirk koştukları için, küfredenlerin kalplerine korku salacağız. Onların barınakları ateştir. Zalimlerin kalacakları bu yer, ne kötü bir yerdir.

151 Hazreti Peygamber'in ve onunla birlikte Bedir'de ve Uhud'da savaşan mü'minlerin başlıca düşmanları Mekkeli müşriklerdi. Bunlar, hicretten önce Hazreti Peygamber'in İslam'a davetini reddetmekle kalmamışlar, bu davete icabet edip de Müslüman olanlara akla gelmedik işkenceyi reva görmüşler, İslam dininin tebliğine de büyük ölçüde engel olmuşlardır. Nihayet bıçak kemiğe dayanınca hicret vaki olmuş ve Hazreti Peygamber, Müslümanlarla birlikte Medine'ye hicret ederek İslam'ı orada yaymaya başlamıştır. Ancak İslam'ı kabul etmeyen ve Mekke'de kalan müşrikler, Medine'de de Müslümanlara rahat vermemişler ve iki sene içinde biri Bedir'de biri de Uhud'da olmak üzere onlarla iki defa savaşa girişmişlerdir.

Müşrikler, kendi elleriyle taştan, ağaçtan veya çamurdan yaptıkları putları ilah tanıyıp onlara ibadet ediyor ve dolayısıyla onları Allah'a ortak koşmuş oluyorlardı. Kendilerine müşrik (ortak koşan) denilmesinin sebebi de bu idi. İşte Allah Teâlâ, ayet-i kerimede bunlardan söz etmiş ve ibadet ettikleri bu putların ilah olduğuna dair akli ve nakli hiçbir delil bulunmadığı hâlde onları Allah'a ortak koştukları için kalplerine korku salacağını haber vermiştir. Filhakika Allah'ın bu vaadi Uhud'da da gerçekleşmiş ve müşrikler, mü'minler karşısında hezimete uğramışlardır. Ancak bazı Müslümanların itaatsizlikleri sebebiyle savaşın neticesi değişmiş ve Müslümanlar mağlup olmuşlardır. Bu, müşrikler için, şirkleri dolayısıyla dünyevi bir cezadır. Ahirette ise varıp dayanacakları yer, cehennem ateşidir ve orada ebedî kalacaklardır. Bu, Allah'ı, peygamberini ve kitabını inkâr eden kâfirlerin ve kendi elleriyle yaptıkları putları ilah edinenlerin cezasıdır. Bu, ne kötü bir ceza ve ne kötü bir barınaktır.

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهٗٓ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهٖۚ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ
مَٓا اَرٰىكُمْ مَّا تُحِبُّونَۜ مِنْكُمْ مَّنْ يُّرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَّنْ يُّرِيدُ الْاٰخِرَةَۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْۚ
وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُوفَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾ اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوٗنَ عَلٰٓى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِٓى
اُخْرٰىكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْۜ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾ ثُمَّ
اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُّعَاسًا يَّغْشٰى طَٓائِفَةً مِّنْكُمْۙ وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ
غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِۜ يَقُولُونَ هَلْ لَّنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَىْءٍۜ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهٗ لِلّٰهِۜ يُخْفُونَ فِٓى اَنْفُسِهِمْ مَّا
لَا يُبْدُونَ لَكَۜ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَىْءٌ مَّا قُتِلْنَا هٰهُنَاۜ قُلْ لَّوْ كُنْتُمْ فِى بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ
عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْۚ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فِى صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِى قُلُوبِكُمْۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾ اِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِۙ اِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا۟ۚ
وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

152 Allah, size olan vaadini şüphesiz yerine getirmiştir; nitekim O'nun izni (ve yardımı) ile kâfirleri öldürüyordunuz. Ne var ki bu yardım, arzu ettiğiniz zaferi size gösterdikten sonra, zaafa düştüğünüz, verilen emir hususunda çekiştiğiniz ve isyan ettiğiniz vakte kadar sürmüştür. Sizden bir kısmınız dünyayı, bir kısmınız da ahireti istiyordu. (Bu sebeple) Allah, imtihan etmek için sizi onlardan (ve yardımını da sizden) geri çekmiş, bununla beraber, yine de sizi bağışlamıştır. Allah, mü'minlere karşı çok lütufkârdır.

153 (Savaş alanından siz, boyuna) uzaklaşıyor ve hiç kimseyle ilgilenmiyordunuz; peygamber ise arkanızdan sizi çağırıp duruyordu. Bu yüzdendir ki elinizden kaçırdığınıza ve başınıza gelen musibete üzülmemeniz için Allah size keder üzerine keder vermiştir. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

154 Sonra bu kederin ardından size öyle bir güven (duygusu), bir uyku (hali) indirdi ki içinizden bir grubu (kâmilen) örtmüştü. Diğer bir grup ise yalnız kendi canlarıyla uğraşıyorlar, Allah hakkında da cahiliye zannı gibi hak olmayan bir zan besleyerek, "Bu zafer işinden bize düşen bir şey mi var ki?" diyorlardı. (Ey Muhammed!) De ki: Bütün iş Allah'a mahsustur. Sana açıklayamadıkları şeyi kendi içlerinde gizliyorlar ve diyorlar ki: "Eğer bu işten bize düşen bir şey olsaydı burada öldürülmezdik." (Ey Muhammed! Onlara) de ki: Evinizde bulunsaydınız bile alınlarına öldürülme yazılmış olanlar, öldürülüp düşecekleri yere giderlerdi. Bu, Allah'ın, gönüllerinizdekini denemesi ve kalplerinizdekini temizlemesi içindir. Allah, gönüllerde olanı hakkıyla bilendir.

155 (Savaş için) iki ordunun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip gidenler, şüphesiz irtikâp ettikleri bir takım şeyler dolayısıyla şeytanın yoldan çıkarmak istediği kimselerdir. Bununla beraber Allah, onları yine de bağışlamıştır. Allah, şüphesiz çok bağışlayıcı, çok şefkatlidir.

Yukarıdaki ayet-i kerimeler, Uhud Savaşı'nın veciz bir özetidir. Taberî'nin haberine göre Hazreti Peygamber, Uhud'da müşriklerle karşı karşıya gelip okçularını dağın belirli yerine yerleştirdiği zaman onlara, "Yerinizi terk etmeyin. Düşmanı hezimete uğratmış olsak bile oradan ayrılmayın. Siz oradan ayrılmadıkça galibiyetimiz devam edecektir." demiş ve Abdullah ibn Cubeyr'i de başlarına kumandan olarak vermişti. Bundan sonra savaş başlamış ve bilindiği gibi, mü'minler düşmanı hezimete uğratmışlardı. Ancak savaşın kesin neticesi alınmadan bazı mü'minlerin ganimet peşine düşmesi, bunu gören okçuların da yerlerini terk ederek ganimete koşması, savaşın Müslümanlar aleyhine dönmesine sebep olmuştu. Çünkü okçuların mevzilerini terk ettiğini gören düşman kumandanı Hâlid ibnu'l-Velîd, süvarileriyle Müslümanları arkadan kuşatma hareketine girişmiş, dağılan düşman da bundan faydalanarak toparlanmış ve Müslümanların üzerine saldırmıştı. Böylece arada kalan Müslümanlar büyük bir hezimete uğramış ve 70 kadar şehit vermişlerdi.

Kısaca tekrar özetlediğimiz Uhud olayının üzerinde durulması gereken iki önemli noktası vardır. Birincisi, Hazreti Peygamber'in dağın stratejik bir yerine yerleştirdiği okçulara, ne olursa olsun yerlerini asla terk etmemelerini emretmesi ve onlara bu şarta bağlı olarak zafer vadetmesi; ikincisi ise okçulardan çoğunun, ganimet sevdasıyla emre itaat etmeyip yerlerini terk etmeleri; buna karşılık aralarından imanı kalplerine iyice yerleştirmiş çok az sayıdaki bazı Müslümanların ganimet için ayrılan arkadaşlarına Hazreti Peygamber'in emrini hatırlatarak ayrılmalarına engel olmaya çalışmaları.

Uhud Savaşı'nda görülen bu iki önemli nokta, savaşın kazanılması ve kaybedilmesinde rol oynayan iki amil olarak tezahür etmektedir. Eğer okçular, emre uyup yerlerini terk etmeselerdi, zafer mağlubiyete dönüşmeyecekti. Bunun içindir ki Hazreti Peygamber, onlara bunu sıkı sıkı tembih etmiş ve bir de okçular, eğer iman kalplerine iyice yerleşmiş olsaydı, asla emre muhalefet etmeyecek ve yerlerini terk etmeyeceklerdi. Buna göre, şu husus iyice belirmiş olmaktadır ki Allah'ın ve Resulünün emirlerine tam teslimiyet, ancak, imanın kemal mertebesine ulaşmasıyla mümkün olabilmektedir. Eğer iman kemal mertebesine ulaşmamış ise emir ve nehiylere kolayca karşı gelinebilmektedir. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

> [152] Allah, size olan vaadini şüphesiz yerine getirmiştir; nitekim O'nun izni (ve yardımı) ile kâfirleri öldürüyordunuz. Ne var ki bu yardım, arzu ettiğiniz zaferi size gösterdikten sonra, zaafa düştüğünüz, verilen emir hususunda çekiştiğiniz ve isyan ettiğiniz vakte kadar sürmüştür. Sizden bir kısmınız dünyayı, bir kısmınız da ahireti istiyordu. (Bu sebeple) Allah, imtihan etmek için sizi onlardan (ve yardımını da sizden) geri çekmiş, bununla beraber, yine de sizi bağışlamıştır. Allah, mü'minlere karşı çok lütufkârdır.

152 Bazı haberlerden öğrenildiğine göre, Uhud'da olan olup Hazreti Peygamber ashabıyla birlikte Medine'ye döndükten sonra sahabilerden bazısı, "Allah bize zafer vadettiği hâlde bu hezimet nereden?" gibi laflar edince Allah Teâlâ bu ayeti indirmiştir. Filhakika daha önce de açıkladığımız gibi Allah Teâlâ, savaşta sabır ve sebat etmeleri şartıyla mü'minlere yardım edeceğini vad'etmiş, Hazreti Peygamber de okçulara yerlerini terk etmedikleri takdirde galibiyetin kendilerinde olacağını onlara haber vermişti. Nitekim Allah'ın Müslümanlara yardımı ve savaşı kolaylaştırması sebebiyle müşrikleri vurup öldürmekte ve onları hezimete uğratmakta güçlük çekmemişlerdi. Allah'ın bu yardımı ve mü'minlerin düşman karşısındaki üstünlüğü, arzu ettikleri zaferi gördükleri vakte kadar devam etmişti. Evet,

Allah'ın vadettiği ve Hazreti Peygamber'in müjdelediği zafer, müşriklerin hezimetiyle kendisini göstermişti ve Müslümanlar, Bedir'den sonra yeni bir zafere daha kavuşmuş olacaklardı.

Ne var ki zaferin kendilerine yöneldiğini fark ettikleri anda her şeyin olup bittiği zehabına kapılmışlar ve nefislerini, ganimet peşine düşme sevdasından alıkoyamamışlar ve bu yüzden de zaafa düşmüşlerdi. Bu zayıflık ise Hazreti Peygamber'in, okçuların yerlerini terk etmemeleri hususundaki kesin emri üzerinde ihtilaf etmelerine yol açmış, bazısı, "Yerimizi terk etmeyelim." derken, büyük bir çoğunluk da aksi görüşü müdafaa etmiş ve neticede Hazreti Peygamber'in emrine karşı gelinerek o yer terk edilmişti. Bundan da anlaşılıyor ki Hazreti Peygamber'in emrine muhalefet ederek terk edilmemesi gereken yeri terk edenler, dünyayı ve dünya malını istiyorlardı. "Yerimizi terk etmeyelim." deyip sebat edenler ise ahireti istiyorlardı. Okçuların büyük çoğunluğu dünyayı istedikleri içindir ki Allah da onlara istediklerini vermiş ve yardımını da onlardan geri çekmiştir. Bu, aslında bir imtihan idi ve Allah, gerçek mü'minlerle, mü'minler arasında bulunan münafıkları ve imanı zayıf olanları birbirinden ayırmayı ve herkese kimin ne olduğunu göstermeyi murat etmişti.

Allah, Uhud'da mü'minlere hatalarının cezası olmak üzere bir mağlubiyet acısı tattırmıştı ama yine de onların günahlarını bağışlamış, günahlarının eserini üzerlerinden silmişti. Nitekim daha sonraki savaşlarda yardımlarını onlardan esirgememiş ve onlara şanlı zaferler ihsan etmiştir. Allah, kendisine ve peygamberine iman edenlere karşı daima lütuf sahibidir. Yeter ki mü'minler bunu bilsinler.

[153] (Savaş alanından siz, boyuna) uzaklaşıyor ve hiç kimseyle ilgilenmiyordunuz; peygamber ise arkanızdan sizi çağırıp duruyordu. Bu yüzdendir ki elinizden kaçırdığınıza ve başınıza gelen musibete üzülmemeniz için Allah size keder üzerine keder vermiştir. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

[154] Sonra bu kederin ardından, size öyle bir güven (duygusu), bir uyku (hâli) indirdi ki içinizden bir grubu (kâmilen) örtmüştü. Diğer bir grup ise yalnız kendi canlarıyla uğraşıyorlar, Allah hakkında da cahiliye zannı gibi hak olmayan bir zan besleyerek, "Bu zafer işinden bize düşen bir şey mi var ki?" diyorlardı. (Ey Muhammed!) De ki: Bütün iş Allah'a mahsustur. Sana açıklayamadıkları şeyi kendi içlerinde gizliyorlar ve diyorlar ki: "Eğer bu işten bize düşen bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik." (Ey Muhammed! Onlara) de ki: Evinizde bulunsaydınız bile alınlarına öldürülme yazılmış olanlar öldürülüp düşecekleri yere giderlerdi. Bu, Allah'ın, gönüllerinizdekini denemesi ve kalplerinizdekini temizlemesi içindir. Allah, gönüllerde olanı hakkıyla bilendir.

153 Allah Teâlâ, Uhud'da bozguna uğrayan Müslümanların, bozgundan sonraki perişan hâllerini açıklamaya devam etmiş ve buyurmuştur ki: Ey Müslümanlar! Siz bozguna uğradıktan sonra, arkanıza hiç bakmadan ve size sesleneni hiç duymadan şaşkın ve perişan, dağda uzaklaşırken peygamber de geride kalanlarınıza, "Ey Allah'ın kulları, bana dönün; ben Allah'ın Resulüyüm! Ey Allah'ın kulları bana dönün." diye bağırıyor, fakat hiçbiriniz dönüp bakmıyordunuz. Oysa peygamberde sizin için üsve-i hasene (güzel örnek) vardı; sabrında ve sebatında ona uymanız gerekirdi; fakat çoğunuz bunu yapmadınız.

Peygamberin emrine karşı gelip yerinizi terk etmekle ve sonra da hezimete uğramakla peygamberi büyük kedere soktunuz. Allah da size bozguna uğramanın, birçok dost kaybetmenin ve savaş ganimetlerini elden kaçırmanın kede-

rini verdi. Böylece birbiri arkasına gelen kederler, sizin davranışlarınızın cezası olduğu gibi, bundan sonra elden kaçıracağınız çeşitli menfaat ve ganimetlerin ve başınıza gelecek musibetlerin acısına da alışmış oldunuz. Allah, bütün yaptıklarınızdan ve bunları niçin yaptığınızdan hakkıyla haberdardır. Hiçbir şey O'na gizli değildir. O, aynı zamanda herkesi kendi ameliyle muhakeme etmeye kadirdir. Kimin ameli kötü ve çirkin ise onu, o amelinden dolayı cezalandırır. Kimin ameli de iyi ve güzel ise onu da o ameliyle mükâfatlandırır.

154 Ey Müslümanlar! İşte kendi amellerinizin bir neticesi olmak üzere Uhud'da birbiri arkasına size verilen bu kederlerden sonra Allah, üzerinizdeki savaş korkusunu gideren bir güven, savaşın sebep olduğu yaraları iyileştiren, zafiyet ve yorgunluğu ortadan kaldıran bir uyku hâli vermiştir. Filhakika insan, ancak güven içinde bulunduğu zamanlarda uyuyabilir. Korkulu ve endişeli insanı uyku tutmaz. Uhud'daki hezimetten sonra, Müslümanların üzerine bir uyku hâlinin çökmüş olması ve bu uykunun da Müslümanlardan ancak bir gruba isabet etmesi, onların, savaşın yol açtığı bütün korku ve endişelerden kurtulduklarına ve tam bir güven içinde bulunduklarına delalet eder.

Müfessirler, Uhud'da Müslümanların üzerine çöken bu uyku hâlinin, savaş anında mı yoksa savaştan sonra mı vuku bulduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerse de bunun savaştan sonra olduğu, büyük çoğunluğun da bu görüşe sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira bazı haberlerden öğrenildiğine göre Müslümanlar, savaş bitip iki taraf birbirinden ayrıldıktan sonra, düşmanın tekrar geri dönüp baskın yapması ihtimaline karşı saf hâlinde nöbet tutarken, üzerlerine çöken bu uyku sebebiyle kılıç ellerinden düşüyor, eğilip onu aldıktan bir süre sonra onun tekrar düşmüş olduğunu fark ediyorlardı. Savaş hâlinde iken böyle bir uykunun çökmüş olduğu düşünülse, Müslümanlardan büyük bir çoğunluğun savaş alanında kılıçtan geçirilmesi işten bile olmazdı. Fakat durum böyle olmamış, her ne kadar Müslümanlar hezimete uğrasalar bile başlangıçta zafer kazanacak kadar zinde bir şekilde dövüşmüşler, ancak okçuların yerlerini terk etmeleri sebebiyle gafil avlanmışlardır. Yoksa bu hezimet uykunun sebep olduğu bir hezimet değildir.

Yukarıdaki ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi, bu uyku, Müslümanlardan ancak bir grubun üzerine çökmüştür. Bu grup, gerçek mü'minlerin oluşturduğu bir gruptur ve Uhud'daki hezimetin, mü'minlerin günah ve hataları yüzünden ileri geldiğini anlamakta güçlük çekmemiş ve Allah'tan af ve mağfiret dilemişlerdir. Zira daha önce tefsirini yaptığımız Âl-i İmrân suresinin 135. ayetinde de belirtildiği gibi, takva sahibi mü'minler, *"Çirkin bir iş işlediklerinde yahut kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikredip, günahlarının bağışlanmasını dilerler."* Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileyen bu mü'minler, şuna da yakinen inanmaktadırlar ki Uhud'da günahlarının cezası olarak düşman karşısında hezimete uğramış olsalar bile Allah'ın mü'minlere yardım ve zafer vaadi vardır. Bu vaat bir gün gerçekleşecek ve mü'minler bekledikleri zaferi kazanacaklardır. Allah, vaadinden asla dönmez. İşte gerçek mü'minler bu duygu ve düşünce içinde Allah'tan af ve mağfiret dilerken, Allah, bir lütuf ve bir nimet olmak üzere onlara bu uyku hâlini vermiş ve onların, yeni bir düşman saldırısıyla ilgili içlerini dolduran korku ve endişeleri, savaşın sebep olduğu yorgunluğu ve acıları bu uyku ile izale etmiştir.

Bu uykudan nasibi olmayan diğer gruba gelince, bunlar kendilerinden başkasını düşünmeyen, Allah hakkında cahiliye zannı gibi doğru olmayan bir takım düşünceleri bulunan ve bu yüzden, *"Bu zafer işinden bize düşen bir şey mi var ki?"* diyen zayıf imanlı, münafık kimselerdi. Bu sözleriyle, zaferin kazanılmasında veya kaybedilmesinde kendilerine düşen hiçbir şey olmadığını söylerken, Muhammed'in (sas.) peygamberliğini

de inkâr ediyorlardı. Çünkü onlara göre, gerçek din ile Allah'ın yardımı arasında çok sıkı bir bağlantı vardı ve Allah, Muhammed'e yardım etmemişti. Eğer o, Allah'ın peygamberi olsaydı, onun tebliğ ettiği din de Allah'ın dini olur ve ona yardım ederdi. Uhud'da cereyan eden olaylar göstermiştir ki bu din hak din değildir.

Münafıklar bu görüşleriyle büyük hataya düşüyorlardı. Daha önce de açıkladığımız gibi, Allah'ın peygamberlerine yardımı, giriştikleri savaşların bazen lehlerine, bazen de aleyhlerine neticelenmesine engel değildir. Allah'ın birçok peygamberi giriştikleri savaşlarda hem zafer kazanmışlar, hem de kaybetmişlerdir. Fakat hayırlı akıbet daima mü'minler içindir.

İşte bu manada ve bir cümle-i mu'teriza olarak Allah Teâlâ ayet-i kerimede Hazreti Peygamber'e hitap ederek, *"Ey Muhammed! Onlara bütün işin Allah'a mahsus olduğunu söyle."* demiştir. Evet, her şey, Allah'ın mahlukatı hakkındaki sünnetine göre cereyan eder. O, bir nizam koymuş ve bu nizam içinde sebep ve esbabı birbirine rapt eylemiştir. Her şey bir sebebe bağlı olarak bu nizama uygun bir şekilde vuku bulur. Bundan dolayıdır ki kendisine yardım eden mü'minlere yardım edeceğini beyan etmiş ve bu vaadini şöyle açıklamıştır: *"Allah, ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz diye yazmıştır."* (58/Mücâdele, 21); *"Galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur."* (37/Sâffât, 173).

Gerçek bu olduğu hâlde münafıklar bunu kabule yanaşmıyorlar, Hazreti Peygamber'e açıklayamadıkları asıl niyet ve düşüncelerini içlerinde gizleyerek, *"Bu yardım işi ve zafer bizim elimizde olsaydı yahut başka bir ifadeyle, Muhammed'in iddia ettiği gibi, zafer mü'minlere ait olsaydı, burada mağlup olmaz ve bizden de birçok kimse öldürülmezdi."* diyorlar ve insan ecelinin mahdut, ömrünün de muvakkat olduğundan habersiz görünüyorlardı. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, peygamberine emrederek onlara cevap vermesini istemiş ve şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! Onlara de ki: Siz evinizde olsanız ve savaşa da katılmasanız, içinizden eceli gelen ve Allah'ın ilminde savaş alanında öldürüleceği sabit olan kimse, yine de öldürüleceği yere gider ve Allah'ın ilminde nasıl öldürüleceği sabit olmuşsa o şekilde öldürülür. Hiç kimsenin, Allah'ın ilmi dışındaki bir akıbetle akıbetini değiştirmesi mümkün olmadığı gibi, olması mukadder bir şeyin Allah'ın ilmi dışında bulunması da mümkün değildir. Kısaca denebilir ki ne sakınmakla kader defedilebilir; ne de tedbir almakla takdire mukavemet olunabilir. Bu itibarla haklarında öldürülmeleri takdir olunanlar, her ne olursa olsun, mutlaka öldürülürler. Bu, ecelleri sona erenlerin akıbetlerinin öldürülmek olması ve Allah'ın mü'minleri iman ve ihlas yönünden denemesi içindir. Böylece Allah, kimin imanı kuvvetli, kimin imanı da zayıf ise bunları ortaya çıkarır; sonra da kalpleri, içlerindeki imanı zayıflatan şeytanın vesveselerinden tasfiye eder, temizler. Şunu da unutmamak gerekir ki Allah, göğüslerde olan bütün sırları bilir. Bu itibarla O'nun, kullarını imtihan etmesi, sırlarını bilmesinden değil, onları açığa çıkararak mü'minleri çeşitli güçlüklere alıştırıp sabretmeyi öğretmek, münafıkları da teşhir etmek istemesindendir.

155 (Savaş için) iki ordunun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip gidenler, şüphesiz irtikâp ettikleri bir takım şeyler dolayısıyla, şeytanın yoldan çıkarmak istediği kimselerdir. Bununla beraber Allah onları yine de bağışlamıştır. Allah, şüphesiz çok bağışlayıcı, çok şefkatlidir.

155 Mü'minlerin arkadan kuşatılmalarına engel olmak ve ani baskınları geri püskürtmek için Hazreti Peygamber'in dağ kenarına yerleştirip her ne olursa olsun bu yeri terk etmemelerini emrettiği okçular, hiç şüphesiz şeytanın iğvasına kapılmışlar, onun kalplerine soktuğu vesvese ile terk etmemeleri gereken yerden ayrılmışlar ve gani-

met peşine düşmüşlerdir. Küçük hatalar müsamaha ile karşılandığı takdirde şeytanın insan nefsini istila etmesi kolaylaşır. Okçuların davranışı da böyle olmuş ve yerlerini terk edip ganimet peşinde koşturmanın büyük bir zarar meydana getirmeyeceği, dolayısıyla yaptıkları işin de büyük bir suç teşkil etmeyeceği görüşüyle hareket etmişlerdir. Fakat bu düşünce ve davranış, daha sonra cereyan eden büyük hadiselere, en kötüsü de Hazreti Peygamber'in yaralanmasına sebep olmuştur. Yine küçük gördükleri bu hata sebebiyle, düşman karşısında kazanılmış bir zafer elden gitmiş, onun yerine ise bütün acılarıyla bir hezimet gelmiştir. Yahut başka bir ifadeyle, şeytanın onları içine düşürdüğü bu hata, ganimet hırsı dolayısıyla yerlerini terk etmelerinden sonra, zayıflığa ve hezimete dönüşmüştür.

Bu hadise bize, insan ahlak ve tabiatı hakkında Allah Teâlâ'nın değişmeyen sünnetini öğretmektedir ki o da insan nefsine veya toplumla ilişkilerine arız olan bazı musibetlerin, insanın bizzat kendi amelinin tabii bir neticesi olmasıdır. Şu var ki Allah, insan nefsine tesir etmeyen, meleke veya âdet hâline getirilmeyen, insandan iradesi dışında sâdır olmakla beraber tekerrür etmeyen amelleri affeder. Nitekim Şûrâ suresinin 30. ayetinde bu hususla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: *"Başınıza gelen her musibet, sizin kendi ellerinizin yaptıkları işler yüzündendir. Böyle olduğu hâlde Allah çoğunu affeder."*

Mü'minlerin Uhud'da mağlubiyetlerine sebep olan günahlarına gelince, Allah Teâlâ, her ne kadar yardımını onlardan çekmekle onları cezalandırmış ise de bu, dünyevi bir cezadır. Ahirete taalluk eden ceza hakkında ise Allah onları bağışlamış ve yukarıdaki ayet-i kerimede bunu açıkça beyan etmiştir. Allah, tevbe edenlerin cezasını bağışlar ve günahkârları cezalandırmakta acele etmez.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَقَالُوا۟ لِإِخْوَٰنِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَوْ كَانُوا۟ غُزًّى لَّوْ كَانُوا۟ عِندَنَا مَا مَاتُوا۟ وَمَا قُتِلُوا۟ ۖ لِيَجْعَلَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ حَسْرَةً فِى قُلُوبِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَئِن قُتِلْتُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾ وَلَئِن مُّتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى ٱللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

156 Ey iman edenler! Küfreden ve yeryüzünde (herhangi bir sebeple) yolculuğa çıktıkları yahut savaşa katıldıkları zaman, (ölen) kardeşleri hakkında Allah'ın, kendi kalplerinde (onlara karşı) bir hasret (ve bir üzüntü) yaratmak için (söylettiği), "Yanımızda kalsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi." (sözünü) söyleyenler gibi olmayın; zira yaşatan da öldüren de Allah'tır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

157 Hiçbir şüphe yoktur ki Allah yolunda öldürülseniz yahut ölseniz, Allah'ın (ahirette günahlarınızı) bağışlaması ve rahmeti, (kâfirlerin dünyada) topladıklarından çok daha hayırlıdır.

158 Ve yine şüphe yoktur ki ölseniz yahut öldürülseniz, Allah'ın huzurunda mutlaka toplanacaksınız.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Uhud Savaşı'nın, mü'minlerin hezimetiyle sona erişinin sebeplerini açıklamış, bu münasebetle, Allah'ın yardımla ilgili vaadinin yerine getirildiğini, ancak bu yardım neticesinde zafer kazanılmışken, bazı mü'minlerin, Hazreti Peygamber'in emri üzerinde ihtilafa düşüp çekişmeleri dolayısıyla zayıf düştüklerini, sonra da ganimet uğruna zaferi elden kaçırdıklarını; netice itibariyle hezimet ve mağlubiyetin, bazı zayıf iman sahibi kişilerle münafıklara arız olan şeytanın vesveselerinden ileri geldiğini açıkladıktan sonra, yukarıdaki ayet-i kerimelerde ise mü'minlere hitap ederek, şeytanın vesveselerine mağlup olan kâfirler gibi olmamaları ve özellikle takdir-i ilahîye taalluk eden ve insanoğlunun bilgisi dışında bulunan ölüm konusunda yanlış zanna dayalı sözler söylememeleri hususunda onları uyarmış ve şöyle buyurmuştur:

156 Ey iman edenler! Küfreden ve yeryüzünde (herhangi bir sebeple) yolculuğa çıktıkları yahut savaşa katıldıkları zaman, (ölen) kardeşleri hakkında Allah'ın, kendi kalplerinde (onlara karşı) bir hasret (ve bir üzüntü) yaratmak için (söylettiği), "Yanımızda kalsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi." (sözünü) söyleyenler gibi olmayın; zira yaşatan da öldüren de Allah'tır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

156 Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede mü'minleri, ölümle ilgili bazı görüş ve sözleri sebebiyle kâfirler gibi olmaktan menetmiştir. Kâfirlerden maksat, Abdullah ibn Ubeyy ve adamları gibi münafıklardır. Ayet-i kerimede münafıklardan "kâfir" olarak söz edilmesi ve ölümle ilgili sözleriyle küfür arasında bir bağlantı kurulması, bu sözlerin, herhangi bir mü'min tarafından söylenmesinin mümkün olmaması dolayısıyladır. Ticaret veya gezinti maksadıyla seyahate çıkan bir kimse, yolda veya gittiği yerde ölürse, savaşa katılan kimse de savaşta öldürülürse, bu gibileri hakkında ancak kâfirler tarafından söylenilebilecek bu söz, ayet-i kerimede şöyle ifade edilmiştir: *"Yanımızda kalsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi."* Filhakika münafıklar, Müslümanların Allah yolunda cihada çıkmalarını engellemeye çalışıyorlar, bunlardan biri şehit düşünce de "Biz demedik mi? Cihada çıkmayıp yanımızda kalsaydı başına bu felaket gelmez ve öldürülmezdi." diyorlardı.

Aslında bu söz, İslam'ı bilmemekten ve onu inkâr hevesinden kaynaklanıyordu. Daha önce tefsirini yaptığımız 145. ayette Allah Teâlâ, *"Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin ölmesi mümkün değildir."* şeklinde buyurmakla ölümün, Allah'ın ilminde süresi ve vakti belirli bir olay olduğunu ve hiç kimsenin tedbirle bunu değiştiremeyeceğini apaçık beyan etmiştir. Şunu unutmamak gerekir ki İslam'daki kaza ve kader akidesi, insanı, kendisinden sâdır olan fiilleri işlemeye mecbur tutan, zorunlu kılan bir akide değildir. Başka bir ifadeyle insan, işlediği bir fiili, kaderinde bulunduğu için zorunlu olarak işlemiş değildir. Fakat o, cüz'î de olsa irade kudret ve ilim sahibidir ve o fiili kendi ihtiyariyle işlemiştir. Bu bakımdan kaza ve kader akidesinde kader, ilahî ilmin bir şeye taalluku; kaza da o şeyin ilahî ilme uygun olarak vukuudur. Bu itibarla, vuku bulan bir şey, Allah'ın ilmine muvafık olarak vuku bulur; fakat bu ilim, o şeyin vuku bulmasını zorlayıcı ve yaptırıcı bir özelliğe sahip değildir. İnsanın bir şeyi yapmaya niyet edip de sonradan bunu yapmaktan vazgeçmesi, ya o şeyin yapılmasındaki maslahatla ilgili bilgisinin değişmesinden, ya o işi yapmaya gücünün yetmemesinden, ya da onun yapılmasını engelleyen bir şeyin bulunmasındandır. Bunlar, insanın irade, kudret ve ilim yönünden ne kadar nakıs bir varlık olduğunu gösteren delillerdir. Bu itibarla o, ölüm sebeplerini ilmiyle ihata edemez. Bazılarını bilse bile onlardan sakınıp ölümü durdurmaya kadir olamaz. Kendilerini savaş alanının göbeğine atan nice insan ölümden kurtulur da siper arkasın-

da başını çıkarmaya korkan birçok kimsenin isabet alarak öldüğü görülür. Bütün bunlardan şu husus iyice anlaşılmış olmaktadır ki insanla ilgili olarak her ne vaki olursa, onun vukuu, insanın cüz'î iradesindendir. Eğer insan, Allah'ın yardımına hulus-i kalp ile iman edecek olursa, Allah, onun için meçhul olan saadet sebeplerini öğrenmesine yardım eder ve o da bu sebeplere yapışmak suretiyle umut ettiği saadete kavuşur. Kısacası, ümitsizliğe düşmeden ve tembelliğe yönelmeden, Allah'ın yardımını dileyerek saadet yollarını arayıp bulmak insanın işidir.

İşte bütün bunları düşünmekten uzak bulunan münafıklar, yolculuğa çıkan veya savaşa katılanların öldürülmeleri hâlinde ölüm sebebinin yola çıkmak veya savaşa katılmak olduğunu zannederek *"Yanımızda kalsalardı, bunlar başlarına gelmezdi."* derler. Böylece, yolculukta veya savaşta ölen ve öldürülen dostlarına karşı kalplerindeki hasret daha çok artar ve daha çok zayıflık hissederler. Bu, yolculuğu ve savaşı ölüm sebebi zannetmeleri dolayısıyla, onlar için Allah'ın bir cezasıdır; böyle düşündükleri sürece de Allah onların kalplerindeki hasreti, elemi ve acıyı artırır. Bu sebeple ey mü'minler, siz de o kâfirler gibi düşünerek ölenlerinizin ardından, "Yola çıkmasaydı, savaşa katılmasaydı ölmez ve öldürülmezdi." demeyin. Böyle diyerek o kâfirler gibi olmayın. Aksi hâlde yola çıkmaktan ve savaşa katılmaktan korkar, çekinirsiniz. Yolda ölmek veya savaşta öldürülmek korkusu bütün benliğinizi sarar da zayıf düşer, hedefinize ulaşamazsınız. Hâlbuki ölümünüzün veya öldürülmenizin sebebi ne yolculuk, ne de savaştır. Fakat hayatınızın devamında veya ölümünüzde yegâne etken, hayat ve ölüm sebeplerini kendi sünnetine göre tanzim eden Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh O, bazen ölüm için müsait bir ortamda yolcuya veya savaş alanındaki savaşçıya hayatını bağışlar da evinde çeşitli nimetler arasında ve huzur içinde oturan kimseye ölüm verir. Uhud'da kuşatma hareketiyle Müslümanları mağlup eden, Müslüman olduktan sonra da İslam'ın zaferi için kılıç sallayan meşhur kumandan Hâlid ibnu'l-Velîd'in ölüm döşeğinde şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Vücudumun bir karış yeri yoktur ki, orada bir kılıç veya mızrak yarası bulunmasın. Buna rağmen işte ben bir hayvan gibi ölüyorum. Ne kötü bir akıbet!"

Allah, herkesin ne yaptığını, içlerinde sözlerinin ve amellerinin şekillenmesinde başlıca etken olan ne gibi inançlar taşıdığını hakkıyla bilir. Hiç bir şey O'na gizli kalmaz. Bu itibarla ey mü'minler nefislerinizi şeytanın vesveselerinden uzak ve temiz tutun ki kâfirlerden sâdır olan şeyler, sizden de sâdır olmasın.

157 Hiçbir şüphe yoktur ki Allah yolunda öldürülseniz yahut ölseniz, Allah'ın (ahirette günahlarınızı) bağışlaması ve rahmeti, (kâfirlerin dünyada) topladıklarından çok daha hayırlıdır.

158 Ve yine şüphe yoktur ki ölseniz yahut öldürülseniz, Allah'ın huzurunda mutlaka toplanacaksınız.

157 Allah yolunda ölmek, hiç şüphesiz, Allah'ın insanları hidayet ettiği, gerçekleştiği zaman razı olduğu, insanın iyilik ve hayır yolunda yapabileceği en üstün ve en güzel amellerden biridir. Allah, din için, vatan için ve millet için Allah yolunda ölen kimseye mağfiret eder; onun günahlarını bağışlar ve rahmetinden ona yüksek mertebeler ihsan eder. Hâl böyle olunca, akıl sahibi insanın, geçici dünya malına tama ederek Allah yolunda şehit olup dünyada hayırla yâd edilmeyi, ahirette de günahları bağışlanıp en yüksek mertebelere nail olmayı terk etmesi nasıl mümkün olur? Nasıl geçici dünya malının lezzetini, ebedî ahiret hayatının sonu hiç gelmeyecek tadına tercih edebilir?

158 Bu itibarla, ey insanlar, şunu iyice bilesiniz ki ölümünüz hangi sebeple olursa olsun, sonunda Allah'ın huzurunda toplanacak, sonra da her biriniz müstahak olduğunuz ceza ile cezalandırı-

lacaksınız. İyi olanlarınız iyilikleriyle, kötü olanlarınız da kötülükleriyle layık olduğunuzu bulacaksınız. Bu sebeple ey insanlar! Sizi Allah'a yaklaştıracak ve O'nun rızasını kazandıracak amellere ve özellikle Allah yolunda cihada önem verin; dünyaya ve onun lezzetlerine kapılmayın; zira bunlar fânidir, geçicidir. Ahiret hayatı ise bakidir, daimîdir.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ ۖ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ
لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ۖ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ ۚ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾ إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللهُ فَلَا
غَالِبَ لَكُمْ ۖ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ ۗ وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

159 Allah'ın bir rahmeti dolayısıyladır ki sen onlara karşı yumuşak davrandın; eğer kaba, katı kalpli olsaydın, elbette etrafından dağılır giderlerdi. Bu itibarla onları bağışla ve onlar için Allah'tan mağfiret dile; işlerinde de onlara danış. Bir şeye azmettiğin zaman da Allah'a güven. Allah, şüphesiz (kendisine) güvenenleri sever.

160 Allah size yardım ederse, artık size galip gelecek (hiçbir düşman) yoktur. Sizi bir de yardımsız bırakırsa, ondan sonra artık size yardım edecek kim vardır? Bu sebepledir ki mü'minler, Allah'a dayanıp güvensinler

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde mü'minlere hitap ederek onları kâfirlerin kalplerini ifsat eden şeytanın vesveselerine karşı uyarıp bir takım söz ve davranışlarında onlar gibi olmamak, Allah'ın mahşer günü bütün insanları iyi ve kötü amelleriyle huzurunda toplayacağını düşünerek o güne yalnız iyi amelle hazırlanmak hususunda irşat ettikten sonra, yukarıdaki ayetlerde ise sevgili peygamberinin Uhud'da savaşan mü'minlerin kusurlarını bağışlaması, onlara karşı yumuşak davranması ve üzerlerine gitmemesi dolayısıyla onu methetmiştir. Bilindiği gibi Uhud'da zafer mü'minlere yönelmişken, bazı Müslümanların Hazreti Peygamber'in emrine aykırı hareket etmeleri, hem mağlubiyete, hem de yetmiş kadar sahabinin öldürülmesine sebep olmuştu. Hazreti Peygamber bile bu yüzden yaralanmıştı. Bununla beraber o, bu neticeyi sabırla karşılamış, hatalı davrananlara yumuşaklıkla hitap etmiş, onları cezalandırma veya sert ve ağır sözlerle azarlama cihetine gitmemişti. Hazreti Peygamber'in bu davranışı, hiç şüphesiz, Kur'an'a uymasının tabii bir neticesi idi; zira Uhud Savaşı dolayısıyla birbiri arkasına pek çok ayet nazil olmuştur. Bu ayetlerde Müslümanlardan bazılarının zayıflıkları, emirlere karşı gelmeleri ve kusurları açıklanmasına rağmen, onların bu kusurlarının bağışlandığına ve zaferin yine de mü'minlerin olacağına dair ifadeler yer almıştır. Bu ayetler sebebiyledir ki Hazreti Peygamber de onlara yumuşak davranmış ve kusurlarını bağışlamıştır. Konuyla ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

159 Allah'ın bir rahmeti dolayısıyladır ki sen onlara karşı yumuşak davrandın; eğer kaba, katı kalpli olsaydın, elbette etrafından dağılır giderlerdi. Bu itibarla onları bağışla ve onlar için Allah'tan mağfiret dile; işlerinde de onlara danış. Bir şeye azmettiğin zaman da Allah'a güven. Allah, şüphesiz (kendisine) güvenenleri sever.

[160] Allah size yardım ederse, artık size galip gelecek (hiçbir düşman) yoktur. Sizi bir de yardımsız bırakırsa, ondan sonra artık size yardım edecek kim vardır? Bu sebepledir ki mü'minler, Allah'a dayanıp güvensinler.

159 Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimede Hazreti Peygamber'e hitap ederek şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! Ashabının bazısından, insan yaratılışının tabii bir neticesi olarak kızgınlığı, ağır söz söyleyip levmetmeyi ve hatta cezalandırmayı gerektiren bazı kötü davranışlar zuhur etti. Hem de bu davranışlar, savaş korkusunun kalpleri doldurduğu ve tehlikenin henüz ortadan kalkmadığı bir zamanda ortaya çıktı ve zaferle neticelenmek üzere olan bir savaşın kaybedilmesine sebep oldu. Onlara bu davranışlarından dolayı levmedebilir, en ağır sözleri söyleyebilir ve en ağır ceza ile onları cezalandırabilirdin. Buna rağmen sen onlara böyle muamele etmedin. Allah'ın, senin kalbine indirdiği ve Kur'an ahlak ve adabıyla birlikte yalnız sana has kıldığı bir rahmet sebebiyle onlara güzel muamelede bulunup yumuşak davrandın. Eğer böyle yapmayıp onlara sert ve acımasız davransaydın yahut kötü muamele etseydin, hiç şüphesiz, senden koparlar, ayrılırlar ve bir daha seninle olmazlardı. Böylece onları hidayet ve doğru yola irşat görevin de tamamlanmamış olurdu. Çünkü insanlara birbiri arkasına peygamber göndermekten maksat, onlara Allah'ın şeriatını veya dinini tebliğ etmektir. Bu da ancak, insanların, kendilerine gönderilen peygamberlere kalben meyletmeleri ve onlara bağlanmalarıyla mümkün olur. Bu ise peygamberlerin, kendilerine inanan insanlara son derece merhametli, şefkatli ve bağışlayıcı olmalarına bağlıdır. Kötü huylu, çirkin ahlaklı insana hiç kimse tahammül edemez.

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimeyle Hazreti Peygamber'i güzel ahlakı ve Uhud'da kusurlu hareket eden ashabına karşı güzel davranışı dolayısıyla methetmiştir. Kur'an-ı Kerim'de onun ahlakını metheden başka ayetler de vardır ki bazıları şunlardır: *"Muhakkak ki sen en yüksek ahlak üzeresin."* (68/Kalem, 4); *"Sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu eden ve Allah'ı çok zikreden kimseler için, Allah'ın Resulünde güzel bir örnek vardır."* (33/Ahzâb, 21); *"(Ey mü'minler!) Size, kendi içinizden sıkıntıya uğramanız kendisine ağır gelen, size düşkün, mü'minlere karşı müşfik, merhametli bir peygamber gönderilmiştir."* (9/Tevbe, 128). Ebû Dâvûd (*Sünen*, I. 309) tarafından nakledilen bir hadiste ise Hazreti Âişe, Hazreti Peygamber'in ahlakını soran bir kimseye, "Sen hiç Kur'an okumaz mısın? Peygamberin ahlakı Kur'an idi." cevabını vermiştir.

Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'in, ashabı hakkındaki davranışını tasvip edip ona bu davranışı kazandıran güzel ahlakını medihkâr bir ifadeyle belirttikten sonra, hatalı davranışları dolayısıyla ashabını bağışlayıp onlar için Allah'tan mağfiret dilemesini, işlerinde daima onlara başvurup görüşlerini almasını ve bir işi yapmaya azmettikten sonra da onu, Allah'a dayanıp güvenerek yapmasını emretmiştir. Bu emir, Kur'an ahlakı ile ahlaklanmış olan Hazreti Peygamber'in af ve danışma hususundaki tatbikatını devam ettirmesini emir mahiyetindedir. Zira Hazreti Peygamber, ashabına karşı daima yumuşak, lütufkâr ve kusurlarını bağışlayıcı bir davranışa sahip olduğu gibi, çeşitli konularda onlara danışmayı da ihmal etmezdi. Nitekim Uhud Savaşı için hazırlıklara henüz başlandığı sıralarda Hazreti Peygamber, savaşın Medine içinde mi yoksa Medine dışında mı yapılması hususunu ashabına danışmış, kendisi düşmanı şehirde beklemeye taraftar olduğu hâlde çoğunluğun şehir dışına çıkmayı savunduğunu görünce, onların görüşüne uymuş ve Uhud dağı eteklerinde mevzilenmişti.

Hazreti Peygamber, Müslüman toplumun lideri olmasına ve onlara yepyeni bir dünya görüşü kazandırmasına rağmen, istişarenin önemini elbette çok iyi biliyor, hiçbir önemli meselede tek başına karar verip, onu uygulamaya kalkışmıyordu. Yine biliyordu ki bir toplumun görüş birliği-

ne vardığı bir meselede hata yapmış olma ihtimali, tek bir kişinin görüş bildirdiği meselede hataya düşme ihtimalinden çok daha az olduğu gibi işlerini, görüşleri ne kadar isabetli olursa olsun, bir kişiye havale eden bir toplumun maruz kalacağı tehlike, görüş birliğiyle hareket eden bir toplumun maruz kalacağı tehlikeden de çok daha şiddetlidir.

İstişare, şüphesiz, münakaşaya yol açan bir iştir. Özellikle müsteşarların, yani görüşlerine başvurulan kimselerin veya danışmanların çok olması hâlinde bu münakaşaların daha da şiddetlendiği olur. Bu sebepledir ki, Hazreti Peygamber, bir meseleyi ashabına danıştığı zamanlarda her birini büyük bir sükûnetle dinler ve görüşler arasında bir tercih yapmak durumunda kaldığı zaman, toplumun menfaatine en uygun ve en az zararla neticelenecek görüşü tercih ederdi.

Danıştıktan ve görüş alışverişinden sonra yapılacak iş hususunda kalpte kesin bir kanaat oluşup da onu yapmaya azmedince, artık Allah'a tevekkül etmek, O'na güvenip dayanmak gerekir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuyla ilgili olarak ayet-i kerimede, *"Azmettiğin zaman da Allah'a tevekkül et."* buyurmuştur.

Ayet-i kerime, bir işin başarıya ulaşması için başlıca üç şartın yerine getirilmesi gerektiğini göstermektedir. Birincisi, meşveret veya danışma, ikincisi azimet, yani meşveret neticesi işi neticelendirmek için takip edilecek yolun kesinlik kazanması ve o yola sülûk etmeye karar verilmesi, üçüncüsü de Allah'a tevekkülüdür. Bu şartlarla birlikte göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus da azimetten, yani takip edilecek yol kesinlik kazanıp, o yola sülûk etmeye karar verdikten sonra, görüş değiştirmemek ve verilen karardan dönmemektir. Azmi bozmak ve karardan dönmek, insanın, söz ve fiillerinde itimada layık olmadığına delalet eden bir ahlak zayıflığıdır. Böyle bir kimsenin, devletin çeşitli kademelerinde idareci olarak bulunması veya bir ordunun kumandanı olması hâlinde o idarenin veya ordunun ne hâle gelebileceğini tahmin etmek güç değildir. Bu sebepledir ki Hazreti Peygamber, ilk görüşünden dönen kimselerden görüş almaz, onların görüş bildiren sözlerine de kulak asmazdı.

Şunu da unutmamak gerekir ki her işin belirli bir vakti ve süresi vardır. Danışma vakti sona erince, artık iş veya amel vakti girer. Bu vakit içinde şûrâdan alınan karar gereğince işe başlamak ve sonuca ulaşmak gerekir. İşe başladıktan sonra şûrânın karar değiştirmesi ve yapılan işi iptal etmesi caiz değildir. Şûrâ, kararında hata yapmış olsa bile sonuca katlanmak gerekir; zira bu sonuç, işe azmedip Allah'a tevekkül ettikten sonra, Allah'ın takdir ettiği bir sonuçtur ve olanı geri çevirmek artık mümkün değildir.

Allah'a tevekkül etmek, azmedilen işin, ancak O'nun yardımıyla hayırlı bir sonuca ulaşacağına inanmak demektir. Bu itibarla Müslümanların, bir işi yapmaya azmettikleri zaman, Allah'a tevekkül etmeleri, O'na güvenip dayanmaları gerekir. Yalnız sahip olduğu güce veya kuvvete yahut yalnız görüşünün doğruluğuna veya haklılığına güvenip dayanan kimse, hüsrana uğrar; zira bunların hiçbiri, Allah'ın muvafakati ve yardımı ile birleşmedikçe insanın başarıya ulaşması mümkün değildir.

Gerçek manada tevekkül, ancak sebeplere yapışmakla olan tevekküldür. Sebeplere yapışmaksızın tevekkül iddiasında bulunmak, dine ve dinin temelini teşkil eden Kur'an'a aykırıdır. İnsan, yaşamak için karnını doyurmak zorundadır. Karnını doyurmak için de bu işin sebeplerine yapışmak gerekir. Karın doyurmanın sebepleri ise helal olan çeşitli yollara başvurarak çalışıp kazanmak, kısacası karın doyurmanın meşru yollarına sülûk etmektir. Oturup da rızkı Allah'tan beklemek, tevekkül değil, tembelliktir. Nitekim Hazreti Peygamber, Tirmizî (*Sünen,* IV. 573) ve İbn Mâce (*Sünen,* II. 540) tarafından nakledilen bir hadisinde, "Siz, Allah'a gerçek manada tevekkül etmiş olsanız, Allah da sizi,

kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırır." buyurmuştur ki bu, tevekkülün ancak gayret ve çalışma ile beraber olduğunu gösterir. Zira kuş, çalışarak rızkını temin eden varlıklara gösterilebilecek en güzel örnektir. Sabahleyin yuvasından karnı boş olarak ayrılır; akşamleyin dolu olarak döner. İmam Ahmed ibn Hanbel bazı kimselerin, "Biz oturur ve rızkımızı Allah'tan bekleriz." dediklerini hatırlatan oğluna şu cevabı vermiştir: "Bu, çok çirkin ve kötü bir görüştür. Allah'ın Cum'a suresinin 9. ayetinde, *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğunda alışverişi bırakıp, Allah'ın zikrine koşun."* buyurduğunu görmüyorlar mı?"

Gerçek manada tevekkülün, ancak esbaba yapışmakla olabileceğine delalet eden pek çok Kur'an ayeti vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: *"Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur; o hâlde yerin sırtlarında dolaşın ve rızkından yiyin."* (67/Mülk, 15); *"Ey iman edenler! Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın."* (8/Enfâl, 60); *"Kendinize azık edinin; şüphesiz azığın en iyisi takvadır."* (2/Bakara, 197); *"(Ey Lut!) Geceleyin bir ara ailenle birlikte yola çık."* (11/Hûd, 81); *"Musa'ya, kullarımı geceleyin yola çıkarmasını vahyettik."* (20/Tâhâ, 77). Bu ayetlerin hepsinde de Allah, kullarına esbaba tevessül etmelerini ve gerekli tedbiri almalarını emretmiş, fakat Allah'a tevekkül ettikten sonra, tedbire gerek bulunmadığına dair hiçbir şey söylememiştir. O hâlde Allah'a tevekkül ediyorum diyerek çalışmayı terk etmek ve gerekli tedbirleri almamak, İslam'a, İslam'ın esası olan Kur'an'a aykırıdır. Böyle düşünen ve böyle davranan kimse, Kur'an'a ve sünnete muhalefet etmiş olur. Bu sebepledir ki ey Müslümanlar, bir işi yapmaya azmettikten sonra, Allah'a tevekkül edin; O'na güvenip dayanın ve ondan sonra da azmettiğiniz şeyi gerçekleştirmeye koyulun. Şunu unutmayın ki Allah, gerçek manada kendisine tevekkül edenleri, güvenip dayananları sever. Bu sevginin en bariz tezahürü de sevilenlerin işlerine yardım etmesi ve kendileri için hayırlı olacak sonuca onları ulaştırmasıdır. Bu sebeple müteveklkil olanlar, daima Allah Teâlâ'nın muaveneti altında bulunurlar. Hatta işleri, istedikleri sonuca ulaşmamış olsa bile bunda kendileri için mutlaka bir hayır bulunduğuna da inanmaları gerekir; çünkü Allah'ın mü'min kullarına vaadi budur.

160 Bu itibarla şunu aklınızdan hiç çıkarmayın ki Allah size yardım elini uzattı mı artık size galip gelecek, sizi hükmü altına alacak hiçbir güç ve hiçbir kuvvet yoktur. Nitekim Bedir'de böyle olmamış mıydı? Düşman sizden kat kat üstün olduğu hâlde Allah size yardım etmişti de nasıl onları kırıp geçirmiş, mahvu perişan etmiştiniz. Bu, elbette savaş hakkındaki meşveretten sonra doğru karar verip savaşa azmetmekten ve sonra da gücünüzün yettiğince silah ve kuvvet hazırlayıp Allah'a tevekkül etmekten dolayı idi. Eğer Allah'ın yardımını gerektirecek bu şartları yerine getirmemiş olsaydınız, Allah da sizden yardım elini çekseydi, düşmana nasıl galip gelirdiniz? İşte Uhud! Bazılarınız ganimet sevdasına kapılıp da kumandanınızın emrine karşı gelerek yerlerini terk edince ve Allah'a tevekkül etmeyi de unutunca, Allah nasıl sizden yardım elini çekmiş, sonra da hezimete uğramıştınız? O hâlde bütün mü'minler, bunları göz önünde bulundurarak Allah'a hakkıyla tevekkül etsinler; O'na güvenip dayansınlar; zira O'ndan başka yardımcı yoktur.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ ۚ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا
يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾ اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ بَآءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ ۚ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾
هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾ لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا
مِنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ۚ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي
ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾

161 Hiçbir peygambere ganimet malından gizlice alıp hıyanet etmesi yaraşmaz. Her kim bu hıyanetliği yaparsa, kıyamet günü, hıyanetliği(nin ağır günahı) ile gelir. Sonra herkese kazancı, haksızlığa uğratılmaksızın ödenir.

162 Allah'ın rızasını kazanan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi midir? Zira onun varacağı yer cehennemdir ve (orası da) ne kötü bir yerdir.

163 Onların hepsi de Allah katında derece derecedirler. Allah, yaptıklarını hakkıyla görendir.

164 Allah, kendilerine, içlerinden ayetlerini onlara okuyan, onları (maddi ve manevi pisliklerden) temizleyen ve onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle, mü'minlere şüphesiz büyük lütufta bulunmuştur. Oysa önceden onlar apaçık bir sapıklık içinde bulunuyorlardı.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Uhud Savaşı'nda bazı sahabilerin, Hazreti Peygamber'in emrine muhalefet ederek yerleştirildikleri mevziyi terk etmekle büyük bir suç işlediklerini, buna rağmen Hazreti Peygamber'in onlara karşı yumuşak davranıp hatalarını bağışladığını ve onlar için Allah'tan mağfiret dilediğini, böyle yapmakla da üstün bir ahlak örneği gösterdiğini, zira sert ve katı davranmış olsaydı, onların kendisinden kopup dağılacaklarını hatırlatarak, onlara karşı daima bu şekilde davranmasını, onlar için Allah'tan mağfiret dilemesini ve işlerinde her zaman onlara danışmasını, bir işe azmedince de Allah'a tevekkül etmesini emretmiş, yukarıdaki ayet-i kerimelerde ise yine savaşla ilgili olmak üzere, savaşlarda ele geçirilen ganimet meselesine değinerek, peygamberlerin bu ganimet mallarından hiç bir şeyi gizlice almalarının mümkün olmadığını, daha doğrusu böyle bir davranışın, onların peygamberlikleriyle asla uyuşmayacağını açıklamıştır.

Ganimetle ilgili bu ayetlerin, Bedir'de mi yoksa Uhud'da mı nazil olduğu hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Ebû Dâvûd'un (*Sünen,* II. 356) ve Tirmizî'nin (*Sünen,* V. 230) İbn Abbâs'a varan bir isnadla naklettikleri bir haberden anlaşıldığına göre, bu ayet Bedir'de nazil olmuştur. Sebebi de kaybolan ganimet malı kırmızı bir kadifedir. Bu kadifenin kaybolması üzerine bazı kimseler, "Belki onu Resulullah (sas.) almıştır." demişler, bunun üzerine de *"Hiç bir peygambere ganimet malından gizlice alması yaraşmaz."* ayeti nazil olmuştur.

Bu haber, Bedir'de vuku bulan bir hadiseyi aksettirmekte ve ayetin de o sırada nazil olduğunu göstermekte ise de onun siyak ve sibakında yer alan ayetlerin Uhud'la ilgili olduğu göz önünde bulundurulursa, yukarıdaki İbn Abbâs hadisinin gerçeği tam olarak aksettirmediği sonucuna varılır. Nitekim müfessirlerin Kelbî'den ve Mukâtil'den naklettikleri başka bir haber, ayet-i kerimenin Uhud Savaşı'yla ilgili olarak nazil ol-

duğunu göstermektedir. Bu habere göre ayet, Uhud günü, Hazreti Peygamber'in yerleştirdiği okçuların, ganimet maksadıyla mevzilerini terk etmeleri üzerine nazil olmuştur. O zaman okçular, "Peygamberin, 'Kim ganimet olarak bir şey elde ederse o onundur.' demesinden ve Bedir'deki gibi ganimet malını taksim etmemesinden korktuk." demişler, Hazreti Peygamber ise onlara, "Emrim gelinceye kadar mevzilerinizi terk etmemenizi size tembih etmemiş miydim?" dediği zaman onlar, "Diğer kardeşlerimizi orada bırakmıştık." cevabını vermeleri zerine Hazreti Peygamber de onlara şöyle demiştir: "Hayır, siz, ganimet malını gizlice alacağımızı ve onu taksim etmeyeceğimizi zannettiniz."

Hazreti Peygamber, bu teşhisinde ne kadar haklı ise okçular da bu zanlarında ve bu zanna istinaden yerlerini terk etmelerinde o kadar hatalı idiler. *"Muhakkak ki zannın bir kısmı büyük günahtır."* (49/Hucurât, 12). *"Zan, hiçbir şekilde hakkın yerini tutmaz."* (10/Yûnus, 36). Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, yukarıdaki ayet-i kerimeyi indirmiş ve okçuların yanlış zanlarını reddetmek için şöyle buyurmuştur:

> [161] Hiçbir peygambere, ganimet malından gizlice alıp hıyanet etmesi yaraşmaz. Her kim bu hıyanetliği yaparsa, kıyamet günü, hıyanetliği(nin ağır günahı) ile gelir. Sonra herkese kazancı, haksızlığa uğratılmaksızın ödenir.

161 Taksim edilmemiş ve sahibi henüz belli olmamış ganimet malından gizlice alıp saklamak ve sonra da ona sahip olmak, ayet-i kerimede *gulûl* kelimesiyle ifade edilmiştir. *Gull* veya *gulûl* gizlice almak manasına geldiği için, önceleri hırsızlık manasında kullanılmış, daha sonra lügatte, taksim edilmemiş ganimet malından gizlice almaya tahsis edilmiştir. Binaenaleyh, Allah'ın peygamberlerinden herhangi birinin üzerinde başkalarının da hakkı olan bir ganimet malını alıp, ona hıyanet etmesi olacak şey değildir. Böyle bir davranış, onun peygamberlik sıfatıyla asla uyuşmaz. Allah Teâlâ, bu beyanla, Uhud'da okçuların yanlış bir zanna kapılarak Hazreti Peygamber'in ganimet malını taksim etmeden ona sahip olacağı düşüncesini ve bu düşünceyle mevzilerini terk etmiş olmalarını şiddetle reddetmiştir. Zira kim olursa olsun, ganimet malından gizlice alır ve ona hıyanet ederse, kıyamet günü yaptığı kötü işin büyüklüğüne delalet eden ve onu açıkça gösteren bir hâlde haşrolunur. Buhârî (*Sahîh*, IV. 36-37) ve Müslim (*Sahîh*, III. 1461) tarafından nakledilen bir hadis-i şerifte Ebû Hureyre şöyle demiştir: Bir gün Resulullah (sas.) bize gulûlden ve günahının büyüklüğünden söz ederek buyurdu ki: "Sakın sizden birinizle, kıyamet günü omuzunda meleyip duran ganimet malı bir koyunla, bir diğeriniz de omuzunda homurdayan ganimet malı bir atla, "Yâ Resulallah! Bana yardım et!" derken karşılaşmayayım. Zira ona derim ki: Sana yardım etmeye muktedir değilim. Sana Allah'ın hükmünü tebliğ etmiştim. Keza başka birinizle omuzunda böğüren ganimet malı bir sığırla, "Bana yardım et yâ Resulallah!" derken karşılaşmayayım. Ona da yapabilecek hiçbir şeyim yok. Sana tebliğ etmiştim, derim. Bir başkasıyla omuzunda sessiz altın gümüş yükü ganimet malıyla, "Bana yardım et, yâ Resulallah!" derken karşılaşmayayım. Ona da yapabilecek hiçbir şeyim yok, çünkü sana tebliğ etmiştim derim. Bir başkasıyla, omuzunda yellenen ganimet elbiseyle, "Bana yardım et, yâ Resulallah!" derken karşılaşmayayım. Ona da yapabilecek hiçbir şeyim yok, ben sana Allah'ın hükmünü tebliğ etmiştim derim."

Ayet-i kerimede de ganimet malını gizlice alan kimsenin, kıyamet günü o malla birlikte geleceği açıklanmıştır. O malla birlikte gelmek, temsilî bir beyan tarzıdır. Bununla kastedilen mana, gizlice alınmış olsa bile Allah Teâlâ'nın, o malın alındığını bilmesi ve kıyamet günü onu alana bir ceza olmak üzere, yaptığı işin herkese ifşa edilmesidir. Çünkü hırsızın hırsızlık ettiğinin bilinmesi,

onun, çaldığı mallarla görülmesine bağlıdır. Binaenaleyh, ganimet malını gizlice alan kimse de kıyamet günü, çaldığı malla yakalanmış hırsız gibi olacaktır. Yoksa gerçek manada sırtında gizlice aldığı mal olduğu hâlde ortaya çıkacak değildir.

Hırsız, çaldığı malın; ganimet malını alan, aldığı malın; hâsılı her nefis, işlediği işin vebal ve sorumluluğu altında kıyamet günü, Allah'ın huzurunda toplandığı zaman, herkese yaptığı işin karşılığı, hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın ödenecektir. Allah Teâlâ bu surenin 30. ayetinde şöyle buyurmaktadır: *"Kıyamet gönü her insan, hayır olarak işlediği şeyi karşısında bulacaktır; kötülük olarak işlediğini de."* Keza, Kehf suresinin 49. ayetinde ise, *"Amel defterleri (önlerine) konur. İşte o zaman, suçluların, onun içindekilerden korktuklarını ve 'Yazıklar olsun bize! Bu defter nasıl olup da küçük büyük hiçbir şeyi bırakmadan (bütün günahları) saymış.' dediklerini görürsün. Böylece onlar, yaptıklarını önlerinde hazır bulurlar. Rabbin, hiçbirine zulmetmez."* şeklinde buyurulmuştur.

Allah Teâlâ, ayet-i kerimenin sonunda, hiç haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazancının ödeneceğini bildirdikten sonra, müteakip ayetlerde itaat edenlerle isyankâr davrananların bir olmadığını göstermek için bu ödemeyi şöyle açıklamıştır:

[162] Allah'ın rızasını kazanan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi midir? Zira onun varacağı yer cehennemdir ve (orası da) ne kötü bir yerdir.

[163] Onların hepsi de Allah katında derece derecedirler. Allah, yaptıklarını hakkıyla görendir.

[164] Allah, kendilerine, içlerinden, ayetlerini onlara okuyan, onları (maddi ve manevi pisliklerden) temizleyen ve onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle, mü'minlere şüphesiz büyük lütufta bulunmuştur. Oysa önceden onlar, apaçık bir sapıklık içinde bulunuyorlardı.

162 Allah'a ve peygamberine itaat ederek emirlerine uyan ve nehiylerinden uzak duran, Allah'tan korkan, gulûl ve hırsızlık gibi kötü işlerden ve çirkin davranışlardan sakınan ve böylece nefsini temizleyip, ruhunu saflaştırarak Allah'ın rızasını kazanmaya çalışan kimse ile hırsızlık, gulûl ve adam öldürme gibi çeşitli fuhşiyatı işleyerek nefsini bu çeşit fiillere alıştıran ve dolayısıyla hayır ve amel-i salih sayılabilecek bütün amellere yabancı kalan ve böylece Allah'ın gazabını ve düşmanlığını celbeden kimse hiç bir olur mu? Akıl sahibi her insan çok iyi bilir ki bunlar birbirinin aynı değildir. Aralarında zulmet ile nur arasındaki fark gibi fark vardır. Bu, tıpkı Allah Teâlâ'nın şu beyanlarının benzeridir: *"(Ey Muhammed!) De ki: İyi ve temiz olan şeyle, kötü ve pis olan şey, kötü ve pis olanın çokluğu hoşunuza gitse bile bir değildir."* (5/Mâide, 100); *"Yoksa iman edenleri ve salih amel işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahut da Allah'tan korkanları, kötülük işleyenler gibi mi tutacağız?"* (38/Sâd, 28); *"Hiç mü'min olan kimse, fasık olan kimse gibi midir? Bunlar, asla eşit olamazlar."* (32/Secde, 18). Bunların bir veya aynı olmaları elbette mümkün değildir. Zira Allah'ın gazabını celbedecek fiil ve davranış içinde bulunanların varacakları yer cehennemdir. Onlar kendilerini cehenneme götürecek yolu seçmişlerdir. Bu, ne kötü bir tercih ve ne kötü bir yerdir!

163 Gerek Allah'ın rızasını kazanmak için çalışanlar ve gerekse fiil ve davranışlarıyla O'nun gazabını celbedenler, Allah katında derece derecedirler. Bu, işledikleri iyi ve kötü ameller yönünden Allah'ın hükmünde müstahak oldukları ceza ve mükâfat itibariyledir. Buna göre iyi amel sahiplerinin işledikleri amel yönünden nasıl birbirinden farklı mükâfat dereceleri varsa, kötü amel sahiplerinin de işledikleri kötülükler sebebiyle müstahak oldukları birbirinden farklı ceza derekeleri vardır. Nitekim Allah Teâlâ, Bakara suresinin 253. ayetinde peygamberlerinden söz ederken, *"Allah, onlardan bazılarının derecelerini*

yükseltti." demiş, Nisâ suresinin 145. ayetinde ise münafıkların, cehennemin en alt derekesinde olacaklarını haber vermiştir.

Allah'ın rızasını kazanan mü'minlerin ve iyi amel sahiplerinin en yüksek derecelerde bulunmalarına karşılık, münafıkların ve kâfirlerin en aşağı derekelerde yer almaları, Allah Teâlâ'nın, onların yaptıklarını hakkıyla görüp bilmesi dolayısıyladır. O, kullarının yaptığı ve yapmaya niyet ettiği her işi bilir ve yapılan işleri sevap ve ıkab yönünden değerlendirerek, sahiplerinin derecelerini ve derekelerini tayin ve tespit eder. Bu bakımdan gerek derecelerin ve gerekse derekelerin tahsil yeri geçici olan bu dünyadır. Bunların karşılıkları ise ahirette sahiplerine hiç haksızlığa uğratılmadan verilecektir.

Dünyada tahsil edilen derecelerin bir kısmı dünyevi, bir kısmı da uhrevidir. Dünyevi derecelerle ilgili olarak Allah Teâlâ, Zuhruf suresinin 32. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edecek? Biz, dünya hayatında onların geçimlerini kendi aralarında taksim ettik ve birbirlerine iş gördürebilmeleri için bazılarını, derece yönünden bazılarından üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."* En'âm suresinin 165. ayetinde de dünyevi derecelerden söz edilerek insanlardan bazısını bazısından kimin üstün kıldığı açıklanmış ve şöyle denilmiştir: *"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerle sizi imtihan etmek için bazınızın derecesini bazınızın üstüne yükselten O'dur."* İsrâ suresinin 20-21. ayetlerinde ise Allah Teâlâ, mü'min olsun kâfir olsun, dünyada hiçbir ayırım yapmadan nimetlerini herkese yaydığını haber verdikten sonra, uhrevi derecelere işaret ederek bunların çok farklı olduğunu bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: *"(İster mü'min olsun, ister kâfir olsun, dünyada) hem onlara, hem onlara, hepsine de Rabbinin bir kısım nimetlerini ulaştırırız. Zaten Rabbinin ihsanı hiç kimseye menedilmiş değildir. Nitekim bak, (mü'min olsun, kâfir olsun, rızık yönünden) bazısını bazısından nasıl üstün kılmışızdır. Oysa ahirette daha büyük dereceler ve daha büyük üstünlükler vardır."*

Derecelerin Allah tarafından yükseltilmesi, insanların ilim ve amel yönünden iktisap ettikleri üstünlüklere bağlıdır. Nitekim Mücâdele suresinin 11. ayetinde şöyle buyurulmuştur: *"... Allah, içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."* Yûsuf suresinin 76. ayetinde de şöyle denilmiştir: *"Biz dilediğimiz kimseleri derecelerle yükseltiriz. Bu bakımdan her ilim sahibinin üstünde daha âlim kimseler vardır."* Uhrevi derecelerdeki üstünlüğün, dünyada işlenen birbirinden farklı amellerin üstünlük dereceleriyle yakından ilgili olduğuna delalet eden ayetler de vardır. Mesela Nisâ suresinin 95. ayetinde şöyle buyurulmuştur: *"Mü'minlerden özürsüz olarak evlerinde oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler birbirinin aynı değildir. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri, derece yönünden oturanlara üstün kılmıştır."* Aynı ayette, cihad edenlerin ecirlerinin, oturanlara nispetle çok büyük olduğu belirtilmiş, takip eden ayette ise bu derecenin mağfiret olduğu açıklanmıştır. En'âm suresinin 132. ayetinde, *"İşlediklerine karşılık her birinin dereceleri vardır. Rabbin, onların işlediklerinden gafil değildir."* Tâhâ suresinin 74-75. ayetlerinde ise, *"Rabbine mücrim olarak gelen kimseye cehennem vardır; orada ne ölür, ne de yaşar. Rabbine mü'min olup amel-i salih işlemiş olarak gelen kimse de işte böyleleri için en üstün dereceler vardır."* denilmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki bütün insanlar, dünyada sahip oldukları fazilet ve marifet yönünden birbirlerinden farklı oldukları gibi, iyi ve kötü amellerine terettüp eden ceza yönünden de birbirlerinden farklıdırlar. Bu farklılık, cennetin en üst makamından cehennemin en aşağı derekesine kadar derece derecedir. Binaenaleyh Allah, herkesin ne yaptığını hakkıyla görür ve bilir, sonra da işledikleri amellere göre en aşağı dereke ile en yüksek derece arasında amellerine uygun olan

yere oturtur. Şunda hiç şüphe yoktur ki *"Nefsini temiz tutan felah bulur; onu kirleten de hüsrana uğrar."* (91/Şems, 9-10).

164 Allah Teâlâ, ganimet malında gulûl ve hıyaneti Hazreti Peygamber'den en veciz bir üslupla nefyedip her insanın amel ve ilim yönünden bir derecesi ve buna terettüp eden bir cezası bulunduğunu belirttikten sonra, kendisinden gulûl ve hıyaneti nefyettiği Resulünü teyiden şöyle buyurmuştur: *"Allah, kendilerine, içlerinden ayetlerini onlara okuyan, onları (maddi ve manevi pisliklerden) temizleyen ve onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle mü'minlere şüphesiz büyük lütufta bulunmuştur."*

Bu peygamber onların kendi ülkelerinde dünyaya geldi; kendi aralarında yetişti; hayatı boyunca onda doğruluk, emanet ve Allah'a davet ile dünya malından uzak durma tavsiyesinden başka bir şey görmediler. Hâli böyle olan kimseden gulûl ve hıyanet nasıl beklenir?

Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede Hazreti Peygamber'i öyle sıfatlarla tavsif etmiştir ki bu sıfatlardan her birinin, mü'minleri büyük minnet altında bırakmaması mümkün değildir. Bu sıfatları şöyle sıralayabiliriz:

1. Allah, bu peygamberi, kendi içlerinden, yani Araplar arasından göndermiştir. Bundan dolayı onlar, onun davetini diğer insanlara nispetle daha çabuk anlamak, hidayetiyle daha kolay hidayet bulmak ve ona daha çok güvenmek şansına sahip olmuşlardır. Ayet-i kerimede bu şansın diğer insanlardan önce Araplara tahsis edilmesi, Hazreti Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olmasına aykırı değildir. Her ne kadar bazı müfessirler, ayet-i kerimedeki, *"içlerinden"* ibaresiyle bütün insanların kastedildiğini ileri sürmüşlerse de bunun zayıf bir görüş olduğunda şüphe yoktur. Zira ayet-i kerimenin siyak ve sibakından da anlaşıldığı gibi, sözü edilen mü'minler ayetin nüzulü sırasında Uhud Savaşı'nı yaşayan Müslümanlardır ki bunlar Araplardan başkası değildir. Binaenaleyh Allah, Araplara kendi içlerinden bir peygamber göndermekle büyük lütufta bulunmuştur. Enbiyâ suresinin 107. ayetinde, Araplar içerisinden gönderilen bu peygamberin bütün âlemlere gönderildiği belirtilmiş ve şöyle buyurulmuştur: *"(Ey Muhammed!) Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* Onun âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olması dolayısıyla bütün insanların ona minnet borcu vardır. Fakat Allah onu, Araplar arasından seçmekle, onlara ayrıca lütufta bulunmuştur ve Arapların yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, onun davetini diğer insanlardan daha çabuk anlamaları ve daha kolay hidayet bulmaları gerekir.

2. Allah'ın aralarından seçip gönderdiği bu peygamber, onlara, Allah'ın kudretine, vahdaniyetine ve ilmine delalet eden, insanları zulmetten nura, dalaletten hidayete çıkaran ve nefisleri onlardan istifade etmeye ve ibret almaya yönelten ayetlerini okumuş ve tebliğ etmiştir. Nitekim, *"Göklerin ve yerin yaratılışında, geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, gemilerin insanlara faydalı şeylerle denizde yüzüşünde ve Allah'ın gökten indirdiği suda... aklını kullanan kimseler için alınacak ibretler vardır."* (2/Bakara, 164); *"Güneşe ve onun ışığına, onun ardından gelen aya, onu ortaya koyan gündüze, onu örten geceye, göğe ve onu yapana, yere ve onu yayana kasem olsun ki..."* (Şems, 1-7); *"(Bu insanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına hiç bakmıyorlar mı?"* (Gâşiye, 17-20) ayetleri, insanların istifade etmeleri ve ibret almaları gereken bir kaç örnektir.

3. Bu peygamber, onları, şirkin, yani putperestliğin kötü inançlarından ve çirkin âdetlerinden arındırıp temizlemiş, nefislerini terbiye etmiştir. Zira Araplar, İslamiyet'ten önce müşrik idiler. Ağaçtan, taştan veya çamurdan yaptıkları putlara ibadet ederlerdi. Bu sebeple inanç ve akideleri sadece bu putlara taalluk ediyor, akılları da ancak bu putlar çerçevesinde varlık gösterebiliyordu. Nefisleri, hurafelerle hemhâl olan akıllarının tesirinden kurtulamadığı gibi, ahlakları da

aynı aklın ifsat edici baskısı altında bulunuyordu. Hazreti Peygamber, onların nefislerini terbiye ederken akıllarını da aynı ölçüde terbiyeye tabi tutmuştur. Zira aklı terbiye etmedikçe nefsin terbiyesi mümkün olmaz.

4. Bu peygamber, onlara kitap ve hikmeti öğretmiştir. Kitaptan murat, çeşitli haberlerden öğrenildiğine göre Kur'an'dır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in çeşitli surelerinde ve bazı sure başlarında yer alan *el-kitâb* kelimesiyle Kur'an-ı Kerim'in kastedildiği açıkça anlaşılır. Mesela Bakara suresinin başında *elif-lâm-mîm*'den sonra, *"İşte bu kitap, kendisinde hiçbir şüphe yoktur."* denilirken, yalnız Kur'an-ı Kerim kastedilmiştir.

Hazreti Peygamber'e gelen vahyin, bir taraftan sahabiler tarafından hıfzedilirken, bir taraftan da vahiy kâtibi sahabiler tarafından yazıldığı malumdur. Yazılan bu vahiyle, kitap da denilen Kur'an'ın vücut bulması sağlanmış, bu ise Müslümanlara, onu okuyabilmek için yazıyı öğrenme zorunluluğu getirmiştir. Hazreti Peygamber tarafından başlatılan okuma yazma seferberliği içerisinde özellikle Bedir Savaşı'nda esir edilen müşriklerden her birinin on Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretmesi hâlinde serbest bırakılacağının bildirilmesi, tarihte eşine rastlanmayan bir fidye ödeme şekli olarak tezahür eder ve bu olay, Hazreti Peygamber'in okuyup yazmaya ne kadar büyük önem verdiğini gösterir.

Hikmete gelince onu, Kur'an ayetlerinin esrarına vukuf ile onlardan hüküm istihracına yarayacak anlayış ve istihraç yollarının bilinmesi olarak açıklamamız mümkündür. Kısaca ifade etmek gerekirse, ayetteki okuyup yazma, Kur'an ayetlerinin zahirî manasının; hikmet ise esrarının öğrenilip bilinmesi manasında zikredilmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki İmam Şâfiî, bazı ilim ehline istinaden *hikmet* kelimesinin sünnet ve hadis manasına geldiğini söylemiştir ki İslam dininin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağının sünnet olduğu göz önünde bulundurulursa bunun gerçeğe daha uygun olduğu anlaşılır. Buna göre Hazreti Peygamber, onlara hem Kur'an'ı hem de sünneti öğreterek onları zulmetten nura, dalaletten hidayete çıkarmıştır. Zira onlar, Hazreti Peygamber'in gönderilmesinden önce kopkoyu bir dalalet içinde bulunuyorlardı. Bu dalalet, Allah'a şirk koşmaktan kaynaklanan bir dalalet idi. Oysa yeryüzünde şirkten daha büyük ve daha açık bir dalalet yoktur. Ancak onlar ümmi bir kavim idiler; okuma yazma bilmiyorlardı. Bu yüzden de içinde bulundukları dalaletin farkında değillerdi. İşte bu yüzdendir ki Hazreti Peygamber'in gönderilişi, önce Araplar, sonra da bütün insanlar için bu dalaletten kurtuluş olmuştur ve bu yüzden bütün insanlık ona minnet borçludur.

أَوَلَمَّآ أَصَٰبَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّىٰ هَٰذَا ۖ قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ أَنفُسِكُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ
قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾ وَمَآ أَصَابَكُمْ يَوْمَ ٱلْتَقَى ٱلْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ ٱللَّهِ وَلِيَعْلَمَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ نَافَقُوا۟ ۚ وَقِيلَ
لَهُمْ تَعَالَوْا۟ قَٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَوِ ٱدْفَعُوا۟ ۖ قَالُوا۟ لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَّٱتَّبَعْنَٰكُمْ ۗ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ
مِنْهُمْ لِلْإِيمَٰنِ ۚ يَقُولُونَ بِأَفْوَٰهِهِم مَّا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ لِإِخْوَٰنِهِمْ
وَقَعَدُوا۟ لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا۟ ۗ قُلْ فَٱدْرَءُوا۟ عَنْ أَنفُسِكُمُ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٦٨﴾

165 (Uhud'da) başınıza bir felaket gelince, "(Biz hak yolda olduğumuz hâlde) bu nasıl olur?" mu diyorsunuz? Oysa bu felaketin iki katını siz, (Bedir'de) düşmanlarınızın başına getirmiştiniz.

(Ey Muhammed! Müslümanlara) de ki: Bu, kendi kusurunuzdandır. Allah, şüphesiz her şeye kadirdir.

166 İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen felaket de Allah'ın izniyle olmuştur. Bu, mü'min olanları ayırt etmesi içindir.

167 Ve bir de münafık olanları ortaya çıkarması içindir. Nitekim onlara, "Gelin, Allah yolunda savaşın yahut düşmana karşı durun." denilince, "Savaş olacağını bilsek, elbette size uyardık." demişlerdir. O gün onlar, imandan daha çok küfre yakındılar. Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Allah, gizlediklerini en iyi bilendir.

168 (Ey Muhammed!) Evlerinde oturup da kardeşlerine, "Bize itaat etselerdi öldürülmezlerdi." diyenlere de ki: "Mademki öyle, eğer doğruyu söyleyen kimseler iseniz, ölümü kendinizden uzaklaştırın bakalım!"

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde münafıklar tarafından Hazreti Peygamber'e isnat edilen gulûl ve hıyaneti ondan nefyedip onu tebriye etmiştir. Onun Araplar arasından çıkarılıp onlara Allah'ın ayetlerini okumak, onları maddi ve manevi pisliklerden temizlemek, nefislerini ve akıllarını terbiye etmek için onlara kitap ve hikmeti öğretmek suretiyle bulunduğu en büyük lütfu beyan edip, bu lütufta bulunmazdan önce onların, şirk gibi funyanın en ağır ve en açık dalaleti içinde yüzdüklerini belirttikten sonra, yukarıdaki ayetlerde konunun yine Uhud olması itibariyle, Müslümanların bu savaşta maruz kaldıkları mağlubiyetin kendi hataları yüzünden olduğunu ve bu felaketi de Allah'ın, onlara mü'min olanlarla münafıkları belli etmek için verdiğini, zira münafıkların savaşmamak için çeşitli bahaneler uydurduklarını, savaşta ölenler hakkında ise, *"Eğer bize itaat edip savaşa katılmasalar ve bizim gibi evlerinde otursalardı, başlarına bu ölüm felaketi gelmezdi."* dediklerini açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

165 (Uhud'da) başınıza bir felaket gelince, "(Biz hak yolda olduğumuz hâlde) bu nasıl olur?" mu diyorsunuz? Oysa bu felaketin iki katını siz, (Bedir'de) düşmanlarınızın başına getirmiştiniz. (Ey Muhammed! Müslümanlara) de ki: Bu, kendi kusurunuzdandır. Allah, şüphesiz her şeye kadirdir.

166 İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen felaket de Allah'ın izniyle olmuştur. Bu, mü'min olanları ayırt etmesi içindir.

167 Ve bir de münafık olanları ortaya çıkarması içindir. Nitekim onlara, "Gelin, Allah yolunda savaşın yahut düşmana karşı durun." denilince, "Savaş olacağını bilsek, elbette size uyardık." demişlerdir. O gün onlar, imandan daha çok küfre yakındılar. Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Allah, gizlediklerini en iyi bilendir.

168 (Ey Muhammed!) Evlerinde oturup da kardeşlerine, "Bize itaat etselerdi öldürülmezlerdi." diyenlere de ki: "Mademki öyle, eğer doğruyu söyleyen kimseler iseniz, ölümü kendinizden uzaklaştırın bakalım!"

165 Müslümanlar, Bedir'de Uhud'da olduklarından daha zayıf idiler; buna rağmen müşriklere karşı ezici bir üstünlük sağlamışlar, müşrik reislerini öldürüp onları hezimete uğratmışlardı. Uhud'da ise bunun tamamıyla aksi cereyan etmişti. Gerçi müşriklere nispetle yine zayıf idiler, fakat bu zayıflık Bedir'deki kadar değildi. Böyle olduğu hâlde hezimete uğrayanlar, bu sefer Müslümanlar olmuştu. Şimdi kendi kendilerine ve birbirilerine soruyorlardı: Bu hezimet nereden çıktı? Nasıl olup da müşrikler karşısında mağlup olmuşlardı? Hak yolda olanlar kendile-

ri değiller mi idi? Aslında bu soruları sormamaları ve mağlubiyetlerine bu derece şaşırmamaları gerekirdi. İşte bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ onlara bu durumları göstererek buyuruyor ki: Uhud'da başınıza gelen bu felaketi neden garip karşılıyorsunuz? Buradaki mağlubiyetiniz, elbette Bedir'deki zaferiniz derecesinde değildir; ancak Bedir'de Allah'ın size olan lütfunu ve yardımını neden unutuyorsunuz? O lütuf ve yardım sebebiyle değil midir ki siz onlara, hem Bedir'de hem Uhud'da okçular yerlerini terk etmeden önce iki defa galip gelmiştiniz; fakat okçuların yerlerini terk etmelerinden sonra onların size galip gelmelerine niçin hayret ediyorsunuz? Dünya işlerinin aynı minval üzere gitmeyeceğini, her şeyin Allah'ın değişmeyen sünneti üzere cereyan ettiğini bilmiyor musunuz?

Mağlubiyetinizin asıl sebebi sizlersiniz; çünkü Hazreti Peygamber'e bazı hususlarda muhalefet edip karşı koydunuz.

1. Müşrikler Uhud'a gelip mevzilendiklerinde peygamber onları Medine'de karşılamak ve onlarla Medine sokaklarında savaşmak görüşünde idi. Fakat siz aranızda ihtilafa düşüp münakaşa ettiniz ve savaş alanının Uhud'a kaydırılmasına sebep oldunuz.

2. Peygamber önemli bir mevziye sizi yerleştirmiş ve ne olursa olsun bu mevziyi terk etmemenizi size emretmişti. Fakat siz ganimet hırsıyla peygamberin emrine muhalefet ettiniz ve terk edilmemesi gereken yeri terk etmek suretiyle düşmanın sizi arkadan kuşatmasına sebep oldunuz. Şüphe yoktur ki her akıbet, onu hazırlayan bir davranışın sonucudur. Mağlubiyetiniz de işte bu muhalefetinizin ve isyanınızın sonucu olmuştur. Oysa Allah size büyük günahları terk etmeniz hâlinde zafer vadetmiş ve *"Evet, sabreder ve Allah'tan sakınırsanız, onlar da hemen üzerinize gelirlerse, Rabbiniz size işaretlenmiş beş bin melekle yardım eder"* buyurmuştu. Fakat siz, sabır göstermediniz ve peygambere karşı geldiniz; Rabbiniz de sizden yardımını kesti. Eğer siz sabır gösterip sebat etmiş olsaydınız, Allah size yardım eder ve zafere ulaştırırdı. Zira O her şeye kadirdir. Şu var ki O, yardımını da vereceği zaferi de bir takım sebeplere bağlamış, mü'min ve kâfiri bundan müstesna kılmamıştır. Aranızda peygamberin bulunması, Allah'ın sünnetine muhalefet etmeniz dolayısıyla müstahak olduğunuz akıbetten sizi kurtarmamıştır.

166-167 Şunu da unutmamanız gerekir ki iki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen bu felaket, Allah'ın izni ve mutlak iradesiyledir. Yoksa kudretindeki kusur veya noksanlık sebebiyle değildir. Keza içinizde peygamberin bulunmasının da O'nun kudretini engelleyen hususlardan olmadığı açıkça bellidir. O hâlde bu, Allah'ın iradesiyle ortaya çıkmış bir neticedir ki bu neticenin bir takım sebepleri vardır ve bu sebepleri de sizler kendi ellerinizle hazırladınız. Nitekim bir asker, bir hata yapar ve kumandanın emrine aykırı hareket eder de bu hareket, sizin başınıza gelen felaketin benzerinin veya daha ağırının gelmesine sebep olur. Böyle bir felakete uğramanızın sebebi de düştüğünüz hatanın ve işlediğiniz günahın, size neye mal olduğunu Allah'ın size göstermesi ve sizin de bundan ibret alarak aynı hataya bir daha düşmemenizdir. Böylece içinizden cihada çıkmış gerçek mü'minlerle, mü'min olduklarını söyleyip de içlerinde nifakı gizleyen münafıklar da apaçık belli olacaktır. Nitekim o münafıklara, *"Gelin Allah yolunda savaşın; yok eğer savaşmaya gücünüz yetmiyorsa, düşmana karşı nefsinizi, ailenizi ve malınızı koruyun"* denildiği zaman, *"Savaş olacağını bilsek, arkanızdan gelir, sizi yalnız bırakmazdık; fakat görülüyor ki iş, savaş olmadan sona erecek."* derler.

Rivayet olunduğuna göre bu ayet, münafıkların reisi Abdullah ibn Ubeyy ibn Selûl ve adamları hakkında nazil olmuştur. Bunlar, üç yüz kişi idiler ve Hazreti Peygamber'in ashabıyla birlikte bin kişi olarak Medine'den çıkmışlar, fakat sonra onlardan ayrılarak savaşa katılmamışlardı. Böylece Hazreti Peygamber, sadece 700 kişiyle savaşmak zorunda kalmıştı.

Münafıkların, *"Savaş olacağını bilsek, arkanızdan gelirdik."* demeleri tam bir nifak alameti idi. Zira onlar, müşriklerle asla savaşmak istemiyorlar, fakat her zaman olduğu gibi, Müslümanlara hoş gelecek sözler söyleyerek onlarla alay ettiklerini düşünüyorlardı. Asıl istedikleri de Müslümanların müşrikler karşısında mağlup olmaları ve bir daha bellerini doğrultamamaları idi. Onların bu istekleri hâl ve davranışlarından o kadar belli oluyordu ki Müslümanlara söyledikleri hoş sözlerin bir nifak alameti olduğu açıkça anlaşılıyordu. Nitekim ayet-i kerimede buna da işaret edilmiş ve *"Savaş olacağını bilsek, elbette size uyardık."* demeleri sebebiyle Allah Teâlâ, *"O sırada onlar, imandan çok küfre yakın idiler."* buyurmuştur.

Mamafih burada şunu belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, onlardan bahsederken, *"Kâfir idiler."* demek yerine, küfre daha yakın olduklarını söylemiştir ki bunda küfrünü açıkça izhar etmeyen kimselerin tekfir olunamayacaklarına bir işaret vardır. Nitekim Hazreti Peygamber de münafıklara kâfir muamelesi değil, mü'min muamelesi yapmıştır. Hatta Uhud vakasından bir kaç sene sonra vefat eden münafıkların lideri Abdullah ibn Ubeyy ibn Selûl'un cenaze namazını bile kılmıştır. Ancak Tebuk Gazvesi'nde küfürlerinin açıklık kazanması üzerine Allah Teâlâ, münafıklar hakkında Tevbe suresinin 84. ayetini indirmiş ve *"Münafıklardan ölen hiç kimsenin namazını sakın kılma ve kabri başında da durma; çünkü onlar, Allah'ı ve Resulünü inkâr etmişler ve fasık olarak ölmüşlerdir."* buyurmuştur. Tevbe suresinin bu ayeti nazil oluncaya kadar münafıkların mü'min muamelesi görmeleri, küfrü içlerinde gizlemeleri ve onu açığa vurmamaları sebebiyle idi. Allah, şüphesiz, onların kalplerinde olanı biliyordu. Hatta cihaddan kaçmaları bile küfür alametlerinden biri idi. Ancak Allah, yukarıdaki ayetlerde bunu açıklamamış, belki tevbe edip gerçek imana dönmeleri için onlara fırsat vermiştir. Aksi hâlde bunlar, küfrü izhar etmemiş olmalarına rağmen, kendilerinde görülen bazı nifak alametleri sebebiyle kötü muameleye maruz kalırlar ve tevbe etme fırsatından faydalanamazlardı.

Davranışları küfre imandan daha yakın olan bu münafıkların başlıca özellikleri, ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylemeleri idi; yani yalancılıkları. Dilleri imandan söz ediyordu ama kalplerinde küfür gizli idi. Nitekim Uhud'da da *"Eğer savaş olacağını bilseydik, size tabi olurduk."* demişlerdi. Aslında savaş olacağını biliyorlardı; çünkü müşrikler Mekke'den kalkıp Uhud'a kadar gelmişler, Hazreti Peygamber de ashabıyla birlikte Medine'den çıkmış, Uhud'un yolunu tutmuştu. Müşrikler güçlerine güveniyorlardı ve Bedir'in intikamını almak istiyorlardı. Binaenaleyh savaşın olmaması için hiçbir sebep yoktu. Buna rağmen münafıklar, *"Eğer savaş olacağını bilseydik, size tabi olurduk."* demişler ve başka hiçbir sebebe dayanmadan, Hazreti Peygamber'in ordusundan ayrılmışlardı. Bu, savaştan kaçmak ve Müslümanları müşrikler karşısında yalnız ve zayıf bırakıp mağlubiyetlerini beklemekten başka bir manaya gelmiyordu. Fakat onlar ne düşünürlerse düşünsünler ve kalplerinde ne gizlerlerse gizlesinler, Allah onların gizlediklerini elbette en iyi bilendi. Binaenaleyh onların ne küfürleri, ne de nifakları kendilerine asla fayda vermeyecek, dünyada ve ahirette yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir.

168 İşte, *"Savaş olacağını bilsek, size tabi olurduk."* deyip de savaşmaktan kaçan münafıklar, Allah yolunda öldürülen kardeşleri hakkında da demektedirler ki: Eğer bize itaat etselerdi ve bizim gibi savaşa katılmasalardı, elbette öldürülmezlerdi. Nitekim biz de savaşmadık ve öldürülmedik. Ey Muhammed! Böyle diyen o münafıklara sen de de ki: Mademki bu sözü söyleyebilecek kadar kendinize güveniyorsunuz, o hâlde siz ölüm sebeplerini de hakkıyla biliyorsunuz ve onları ilminizle çepeçevre kuşatmışsınız demektir. Eğer gerçekten bunun böyle olduğuna inanıyorsanız ve bu inancınızda da samimi iseniz, haydi başınıza gelecek ölümden kendinizi kurtarın ba-

kalım. Fakat hayır; bunu asla başaramayacaksınız. Sizin hiçbir surette bilemeyeceğiniz bir sebeple ölüm sizi yakalayacak ve siz ne olduğunu anlamadan kendinizi ölümün pençesinde bulacaksınız. Bu itibarla savaşa katılıp da ölenler hakkında ileri sürdüğünüz ölüm sebebi, sizin yanlış zannınızdan başka bir şey değildir. Eğer sizin zannettiğiniz gibi olsaydı, savaşan her asker ölür, savaşmayana ise ölüm gelmezdi. Şimdi siz, Allah yolunda cihaddan kaçtığınız için, ölümün size gelmeyeceğini mi zannediyorsunuz? Bekleyin ve görün!

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ
اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ
وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ
النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾
فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ إِنَّمَا
ذَٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

169-170 Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma. Aksine onlar, Rableri katında diri olup, Allah'ın fazlu kereminden kendilerine verdiği (şehitlik mertebesinden) sevinçli bir şekilde (O'nun sayısız nimetleriyle) rızıklandırılırlar ve arkalarında kalıp da henüz kendilerine katılmamış olan (kardeş)lerine, hiçbir korku bulunmadığını ve mahzun da olmayacaklarını müjdelerler.

171 (Onlara) Allah'tan gelecek bir nimeti ve fazlasını da müjdelerler. Allah, şüphesiz mü'minlerin (hak ettikleri) mükâfatı asla zayi etmez.

172 (Uhud'da) kendilerine isabet eden (ağır) yaradan sonra, Allah'ın ve peygamberin davetine icabet edenler ve bir de içlerinden iyilikte bulunup Allah'tan sakınanlar için son derece büyük mükâfat vardır.

173 Onlara bazı kimseler, "(Size düşman olan) insanlar, size karşı bir araya geldiler; bu sebeple onlardan korkun." demişlerdir de (bu söz), onların imanını artırmış ve "Allah bize yeter; O, ne güzel bir vekildir." demişlerdir.

174 (Nitekim o düşmanla karşılaşmak için çıktıktan sonra) kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan, Allah'tan gelen bir nimet ve kârlı bir ticaret ile geri dönmüşler ve (bu hareketleriyle) Allah'ın rızasına da uymuşlardır. Allah, son derece büyük lütuf sahibidir.

175 (Düşmanların size karşı birleştikleri haberini getiren adam), sadece sizi dostlarıyla korkutan şeytandır. Eğer gerçekten mü'min kimseler iseniz, onlardan korkmayıp benden korkun.

Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde Uhud Savaşı'ndan söz ederek, bu savaşta Müslümanların uğradıkları hezimetin kendi hataları yüzünden ileri geldiğini, ancak bununla, Allah'ın, mü'min olanlarla münafık olanları ortaya çıkardığını, zira münafıkların çeşitli bahaneler ileri sürerek savaştan kaçtıklarını, özellikle kendilerine, *"Gelin siz de bizimle birlikte Allah yolunda cihad edin yahut düşmana karşı canınızı, malınızı ve ehlinizi koruyun."* denildiğinde, *"Savaş olacağını bilsek sizin arkanızdan gelirdik; fakat bu iş savaşsız bitecek."* dediklerini, savaşa katılıp da ölenler hakkında ise, *"Eğer bizi dinleselerdi ve bizim gibi savaşa katılmasalardı elbette öldürülmezlerdi."* gibi asılsız görüşler ileri sürdüklerini, zira ölümün savaşa katılmaktan değil, Allah'ın kaza ve kaderiyle vuku bulduğunu açıklayıp kimin hakkında ölüm takdir olunmuşsa, bunu kendisinden uzaklaştıramayacağını, hakkında ölüm takdir olunmayanın ise artık Allah yolunda cihada çıkmaktan korkmaması gerektiğini belirttikten sonra, yukarıdaki ayetlerde Allah yolunda öldürülenlerin hâlini ele alarak bunlara ölü denilmeyeceğini, onların Rableri katında şehit ve diri olduklarını, Allah'a müstesna bir yakınlıkları ve üstün bir dereceleri bulunduğunu, bu itibarla Allah'ın hudutsuz ikramına nail olduklarını beyan etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in şehitler hakkındaki bu açık ve kesin beyanları dolayısıyladır ki gerçek mü'minler, Allah yolunda cihada çıkıp İslam düşmanlarıyla savaşırken öldürülmeyi büyük bir arzu ile temenni ederler.

Bu ayetlerin nüzul sebeplerinden biri olarak zikredilen ve Tirmizî'de (*Sünen*, V. 230) yer alan bir hadis-i şerifte Câbir ibn Abdullah (ra.) şunları anlatır: Bir gün Allah'ın Resulü bana rastladı ve dedi ki: "Ne o ey Câbir, seni çok bedbin görüyorum?" Ona şu cevabı verdim: "Ey Allah'ın Resulü! Babam şehit düştü ve bana bakıma muhtaç bir aile ve ödenecek borç bıraktı." Bunun üzerine Allah'ın Resulü şöyle buyurdu: "Babanın Allah'a nasıl kavuştuğunu sana müjdeleyeyim mi?" Ben, "Evet" deyince, Allah'ın Resulü buyurdu ki: "Allah, hiç kimseyle perde arkasından başka bir şekilde konuşmaz. Fakat babanı diriltti; onunla yüz yüze konuştu ve dedi ki: Ey kulum! Benden dile ki sana vereyim. O da, "Ey Rabbim! Beni tekrar dünyada dirilt de senin yolunda ikinci defa öldürüleyim." dedi. Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu: "Hiç kimsenin geri döndürülmeyeceği hususundaki takdirim sebkat etti." Baban da dedi ki: "Ey Rabbim! Bunu arkamdakilere de duyur." Bunun üzerine Allah bu ayeti inzal buyurdu."

Ebû Dâvûd (*Sünen*, II. 14), Tirmizî (*Sünen*, V. 231), İbn Mâce (*Sünen*, II. 135) ve Ahmed ibn Hanbel (*Müsned*, VI. 386) tarafından nakledilen başka bir hadis-i şerifte, İbn Abbâs (ra.), Hazreti Peygamber'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "Kardeşleriniz Uhud'da şehit olunca, Allah, onların ruhlarını yeşil kuşların içlerine koydu. Şimdi onlar, cennetin ırmaklarına gider gelirler, meyvelerinden yerler ve Arş'ın gölgesinde asılı duran kandillere konarlar. Yedikleri ve içtikleri yerin temizliğini ve yattıkları yerin güzelliğini görünce, "Keşke kardeşlerimiz de bizim durumumuzu bilselerdi de cihaddan geri kalmasalardı." derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Ben onlara haber veririm." demiş ve bu ayetleri indirmiştir."

169-170 Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma. Aksine onlar, Rableri katında diri olup, Allah'ın fazlu kereminden kendilerine verdiği (şehitlik mertebesinden) sevinçli bir şekilde (O'nun sayısız nimetleriyle) rızıklandırılırlar ve arkalarında kalıp da henüz kendilerine katılmamış olan (kardeş)lerine, hiçbir korku bulunmadığını ve mahzun da olmayacaklarını müjdelerler.

171 (Onlara) Allah'tan gelecek bir nimeti ve fazlasını da müjdelerler. Allah, şüphesiz mü'minlerin (hak ettikleri) mükâfatı asla zayi etmez.

169-170 Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimede münafıkların, *"Bize itaat edip de savaşa katılmasalardı, öldürülmezlerdi."* şeklindeki sözlerini işiten yahut bu sözlerin delalet ettiği, savaşa katılıp da öldürülen kimsenin yok olup gittiği veya yokluğa karıştığı manasına inanarak öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kimseye hitap ederek buyuruyor ki: Ey bu sözleri işiten kimse! Allah yolunda savaşırken öldürülenlerin sakın ölü olduklarını zannetme. Hayır, onlar ölü değil diridirler ve Rableri katında rızıklanıp durmaktadırlar.

Allah Teâlâ'nın, *"Allah yolunda öldürülen kimseler"* olarak tavsif ettiği şehitlerin diri olarak bulundukları âlem, hiç şüphesiz bu âlem değildir ve Allah orasını şehitler için daha hayırlı olması dolayısıyla onlara tahsis etmiştir. Yine orası, şerefi ve yüceliği dolayısıyla *ınde rabbihim (Rablerinin katı)* olarak tarif edilmiş ve şehitlerin orada rızıklandırılıp durdukları açıklanmıştır. Ancak ayet-i kerimede zikredilen dirilik yahut şehitlerin hayatta olmaları keyfiyeti, gayba taalluk eden bir husus olması dolayısıyla gerçek manasını tahkik ve tespit etmek mümkün değildir. Bu hususta ileri sürülen birbirinden farklı görüşler, gayba taalluk eden konularda en uygun izah tarzının, tevil ve tahrife kaçmadan Kur'an ayetinin delalet ettiği mana olduğunu göstermektedir ki buna göre şehitler, Allah katında dipdiri olup rızıklandırılmaktadırlar; şu var ki bu diriliğin keyfiyetini Allah'tan başka kimse bilmez.

Ayet-i kerimeden anlaşılan bu zahir manaya rağmen bazı Mutezile kelamcıları, *"Onlar diridirler."* ibaresini tevil ederek ona, "Ahirette diri olacaklardır." manasını vermişlerdir. Mutezilenin bu görüşü kabul edildiği takdirde ayet-i kerimede şehitlere tahsis edilen, onların ölü olmayıp Rableri katında diri olarak rızıklandırılmaları hususundaki ilahî beyanın özelliği iptal edilmiş olacaktır. Zira sair ölüler de kıyamete kadar ölü olarak kalacaklar ve şehitlerle aralarında hiçbir fark bulunmayacaktır. Hâlbuki ayet-i kerimede, *"Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma."* denilmiştir. Buna göre şehitlerin diğer ölüler gibi yalnız kıyametten sonra değil, kıyamete kadar ve kıyametten önce de ölü olmadıklarını gösteren bir özellikleri vardır ki bunun keyfiyetini Allah'tan başka kimse bilmez.

Mutezilenin açıklamaya çalıştığımız bu görüşünü kabul etmek mümkün olmadığı gibi, şehitler, halkın dilinde güzel sözlerle anıldıkları ve onlardan sena ile bahsedildiği için diri sayılırlar; onlar, kabirlerinde cesetleriyle birlikte diri olup bizim gibi yerler, içerler ve evlenirler; cesetleriyle birlikte gökyüzüne, Arş'ın altına yükseltilip orada izaz ve ikram edilirler ve saadet içinde yaşarlar şeklindeki görüşlerini de kabul etmek mümkün değildir. Bunların hepsi de delilsiz, mesnetsiz birer iddiadır; zira gaybı Allah'tan başka kimse bilmez. Bu sebepledir ki en doğru yol, ayet-i kerimenin zahir manasını kabul etmek, bundan ötesi için de "Ancak Allah bilir." demektir. Buna göre şehitler, Allah katında diridirler ve Allah'ın fazlu kereminden kendilerine ihsan ettiği sayısız nimetler dolayısıyla son derece mesrurdurlar; neşe ve sevinç içindedirler. Onlara Allah'ın fazlu kereminden ihsan edilmesi, hak ettikleri mükâfatın üstünde bir ihsana mazhar olmaları manasındadır. Zaten sevinç içinde olmalarının bir sebebi de budur. Fâtır suresinin 30. ayetinde *fazl*ın bu manası açıklanmış ve şöyle buyurulmuştur: *"Allah, onların mükâfatlarını onlara tam olarak verir; fazlu kereminden de onlara artırır."*

Şehitlik mertebesine eriştikten sonra, Allah katında dipdiri olarak O'nun fazlu kereminden ziyadesiyle istifade eden bu mü'minler, içinde bulundukları o sevinçli ve güzel hayatı, henüz şehitlik mertebesine erişmeyip geride kalan kardeşleri için de temenni ederler ve onların da Allah yolunda cihad ederken ciddiyeti ve samimiyeti elden bırakmadan kendilerine katılmalarını isterler. Bu temenni ve istekte hudutsuz nimete sahip olup da aynı nimete kardeşlerinin de sahip olmalarını arzu eden kimselerin duygusu hâkimdir. Bu itibarla geride bıraktıkları kardeşlerine, ebedî

hayata kavuşmanın zevkini, hiçbir korku ve endişenin, hiçbir üzüntü ve kederin zedelemeyeceğini müjdelerler.

171 Keza onlara, dünyadaki amellerinin karşılığı olmak üzere kazandıkları sevabı ve bunun mükâfatını, ayrıca Allah yolunda öldürülüp şehit olanlara mahsus olmak üzere, Allah'ın fazlu kereminden kendilerine ziyade edilen nimeti de müjdelerler. Binaenaleyh Allah, şehit olan mü'minlerin ecir ve sevabından hiçbir şey zayi etmez ve ihsan ettiği mükâfatın hepsini tastamam verir.

172 (Uhud'da) kendilerine isabet eden (ağır) yaradan sonra, Allah'ın ve peygamberin davetine icabet edenler ve bir de içlerinden iyilikte bulunup Allah'tan sakınanlar için son derece büyük mükâfat vardır.

173 Onlara bazı kimseler, "(Size düşman olan) insanlar, size karşı bir araya geldiler; bu sebeple onlardan korkun." demişlerdir de (bu söz), onların imanını artırmış ve "Allah bize yeter; O, ne güzel bir vekildir." demişlerdir.

174 (Nitekim o düşmanla karşılaşmak için çıktıktan sonra) kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan, Allah'tan gelen bir nimet ve kârlı bir ticaret ile geri dönmüşler ve (bu hareketleriyle) Allah'ın rızasına da uymuşlardır. Allah, son derece büyük lütuf sahibidir.

175 (Düşmanların size karşı birleştikleri haberini getiren adam), sadece sizi dostlarıyla korkutan şeytandır. Eğer gerçekten mü'min kimseler iseniz, onlardan korkmayıp benden korkun.

172 Allah'ın ecir ve sevabından hiçbir şey zayi etmediği, üstelik daha da artırarak fazlu kereminden ihsanda bulunduğu mü'minlerin, Rablerinden bu derece hudutsuz lütuf görmelerine sebep olan güzel amellerinin başında Allah'ın ve Resulünün davetine icabet etmeleri ve savaştan yara alarak çıkmış olmalarına rağmen, kendilerinden istenen işi en mükemmel bir şekilde yapmaları gelir. Bunlar, kendilerinden beklenen işi yaparken, eksik veya kusurlu yapmanın akıbetinden sakınırlar ve onu kusursuz tamamlamaya çalışırlar. İşte böyle mü'minler için büyük bir ecir vardır.

Ayet-i kerimede Allah'ın ve Resulünün davetine icabet edip de işlerini en iyi yapanlarla, bazı sebepler yüzünden iyi yapamayanların *minhum* lafzıyla ayırt edildikleri görülür. Buna göre ayette vadedilen büyük ecir, işlerini en iyi yapan mü'minler içindir.

İbn Abbâs'tan rivayet olunduğuna göre, müşrikler Uhud'dan ayrıldıktan sonra birbirlerine şöyle demişlerdi: "Ne Muhammed'i öldürebildik, ne de cariyeler ele geçirebildik. Geri dönüp şunların işini bitirelim." Hazreti Peygamber, müşriklerin bu düşüncelerini haber alınca Müslümanları onları karşılamaya teşvik etmiş, Müslümanlar da Hazreti Peygamber'in bu davetine uyarak Hamrâ'u'l-Esed denilen yere gelmişlerdi. Ancak müşrikler, önümüzdeki yıl karşılaşırız diyerek geri dönmüşler, Hazreti Peygamber de ashabıyla birlikte Medine'ye avdet etmişti. Burada herhangi bir savaş olmamasına rağmen, Müslümanların Hamrâ'u'l-Esed'e seferleri bir gazve addedilmiş, yukarıdaki ayet-i kerimeler de bu sefer üzerine inzal olunmuştur.

Uhud hezimetinden sonra Müslümanlara hissedilir bir zafiyetin arız olduğuna şüphe yoktur. Buna rağmen aralarında yaralıların da bulunduğu kalabalık bir grup, Hazreti Peygamber'in daveti üzerine müşriklerle karşılaşmak için yeniden harekete geçmiş ve Hamrâ'u'l-Esed'e kadar gelmiştir. Bazı Müslümanlar ise ya kendi şahıslarından ya da ailelerinden kaynaklanan bazı sebepler veya engeller yüzünden bu sefere katılamamıştır. İşte yukarıdaki ayet-i kerimede işlerinde kusur işlemekten sakınıp onu iyi yapanlardan

murat, bu sefere katılanlardır ve bu sebeple büyük bir ecre müstahak olmuşlardır.

173 Allah'ın büyük ecrine müstahak olan mü'minler, o kimselerdir ki onlara *"Sizin düşmanlarınız olan müşrikler, sizi tamamıyla yok etmek için yeniden bir araya geldiler; bu sebeple onlardan korkun."* denildiğinde imanları bir kat daha kuvvetlenip, *"Allah bize yeter; O ne güzel bir vekildir."* derler.

Filhakika bazı rivayetlerden öğrenildiğine göre, müşriklerin lideri Ebû Süfyân Uhud'dan ayrılırken Hazreti Peygamber'e, "Seninle Bedir mevsiminde tekrar karşılaşacağız; çünkü arkadaşlarımızı siz o zaman öldürmüştünüz. Korkak olan geri döner; cesur olan da silahlarını ve ticaret mallarını alır gelir." demiş, fakat Bedir mevsiminde içine düşen bir korku sebebiyle Müslümanların karşısına çıkmaya cesaret edememişti. Bununla beraber Mekke'de rastladığı Nuaym ibn Mes'ûd'u, hazırladıkları ordudan söz ederek Müslümanları korkutması için telkinde bulunmaya ikna etmiş, o da Medine'ye dönüşünde müşriklerin kuvvetinden söz etmeye başlamıştır. Ancak Hazreti Peygamber, "Tek başıma da kalsam kararlaştırılan zamanda çıkacağım." demiş ve yetmiş süvari ile birlikte yola çıkmıştır. Askerlerin hepsi de yol boyunca *hasbunallâh ve ni'me'l-vekîl (Allah bize yeter; O ne güzel vekildir)* diyorlardı. Bu şekilde Bedir'e kadar gelmişler ve orada sekiz gün kalarak Ebû Süfyân'ı beklemişler, ancak hiç kimseyle karşılaşmamışlardır. Oysa Ebû Süfyân, o sıralarda bin kişilik ordusuyla Mekke'ye geri dönmüş, Müslümanlar ise Bedir çarşılarında yanlarındaki ticaret mallarını satarak kârlı alışverişlerde bulunmuşlar, sonra da sağ salim Medine'ye dönmüşlerdir.

Netice olarak diyebiliriz ki Ebû Süfyân, bazı münafıklar vasıtasıyla Müslümanların kalplerine salmak istediği korkuyu salamamış ve onları savaş vakti savaşacakları yere gelmekten alıkoyamamıştır. Aksine, düşmanların Müslümanlara karşı birleştikleri ve korkulacak bir kuvvet oluşturdukları söylentisi, Müslümanların Allah'a olan imanlarını ve güvenlerini daha da artırmış, peygamberlerinin emrinde Allah için savaşma azimlerini de kuvvetlendirmiştir. Bu sebepledir ki Hazreti Peygamber'in ardında savaş yerine giderlerken *hasbunallâh ve ni'me'l-vekîl* sözünü dillerinden hiç düşürmemişlerdir. Onların bu hâli, Allah Teâlâ'nın, Ahzâb suresinin 22. ayetinde beyan ettiği mü'minlerin hâline ne kadar çok benzemektedir: *"Mü'minler, düşman gruplarını gördükleri zaman, işte bu, Allah'ın ve Resulünün bize vadettiğidir. Allah ve Resulü doğru söylemiştir. Bu, ancak onların iman ve teslimiyetlerini artırmıştır."*

Burada gelen rivayetlerle ilgili olarak bir hususa işaret etmekte fayda vardır. Daha önce de açıkladığımız gibi müşrikler, Uhud'dan ayrıldıktan sonra, gerek Muhammed'i öldüremedikleri ve gerekse cariyeler ele geçiremedikleri gerekçesiyle geri dönüp bu isteklerini gerçekleştirmeyi düşünmüşler, sonra da bundan vazgeçerek Mekke'ye geri dönmüşlerdi. Hazreti Peygamber ise müşriklerin düşüncelerini haber alarak ashabıyla birlikte düşmanı karşılamak üzere Hamrâ'u'l-Esed denilen ve Medine'ye sekiz mil mesafede bulunan mevkie gelmişler, hiç kimseyi bulamayınca da Medine'ye avdet etmişlerdi. İşte yukarıdaki ayet-i kerimenin bu hadiseden sonra nazil olduğu söylenirse de diğer bazı rivayetlerde onun, biraz önce özetlediğimiz Bedru's-Suğrâ ile ilgili olduğu görülür. Oysa Hamrâ'u'l-Esed, Uhud Gazvesi'nin hemen akabinde cereyan eden olayla ilgili olduğu hâlde Bedru's-Suğrâ daha sonraları Bedir mevsiminde vuku bulmuştur.

174 Mamafih Müslümanların düşmanla karşılaşmak üzere çıktıktan sonra, hiç savaşmadan, hiç ölüm ve yaralanma tehlikesiyle karşılaşmadan, kısacası kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan, sadece Allah'tan gelen bir nimet ve kârlı bir ticaretle geri döndükleri düşünülür ve ayet-i kerime bu manada tefsir edilirse, onun, Bedru's-Suğrâ'da nazil olduğu sonucuna varılır.

Ayrıca Müslümanlar, bu seferlerinde hem Allah'ın, hem de peygamberin emirlerine uymak suretiyle, dünya ve ahirette necat ve saadete vesile olan Allah'ın rızasını da kazanmışlardır. Allah Teâlâ, gerek mü'minlerin kalplerindeki imanı kuvvetlendirmek, gerek onları büyük arzu ile cihada çıkmalarını sağlamak, gerek düşmana karşı cesaretlendirmek ve gerekse dokunabilecek kötülüklerden onları korumak bakımından son derece lütufkârdır. Ayet-i kerime, bu gerçeği açıklamakla, Hazreti Peygamber ile birlikte sefere çıkan mü'minleri güzel akıbetle müjdelerken, geride kalanların kalplerine hüsran ve pişmanlık sokmuştur. Zira ister maddi, ister manevi olsun, bu seferlerinden kârlı bir ticaretle geri dönenler ve Allah'ın rızasını kazananlar, Hazreti Peygamber ile birlikte bu sefere katılan mü'minlerdir. Diğerleri ise bundan mahrum kalmışlardır.

175 Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimede Müslümanlara, *"Düşmanlarınız, büyük bir kalabalık hâlinde size karşı bir araya geldiler; bu sebeple onlardan korkun."* diyerek gözdağı vermek ve içlerine korku salarak müşriklere karşı harekete geçmelerini önlemek isteyen kimselere tekrar dönerek bunların şeytan olduğunu ve dostları olan müşriklerle Müslümanları korkutmak istediklerini haber vermiştir. Müfessirler, bu ayet-i kerimede şeytan olarak isimlendirilen kimsenin veya kimselerin tayininde değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre bu, Ebû Süfyân'dır. Nitekim müşriklerin lideri olan bu şahıs, Uhud'dan sonra ikinci bir Bedir'le Müslümanları korkutmak istemiştir. Diğer bazıları bunun, Ebû Süfyân tarafından Müslümanların içine korku salmakla görevlendirilen Nu'aym ibn Mes'ûd olduğunu ileri sürmüşlerdir. Her iki görüşe göre, şeytandan murat ins şeytanıdır ve şu mana kastedilmiştir: "Size karşı, düşmanlarınız, kuvvetli bir şekilde bir araya geldiler. Binaenaleyh onlardan korkun diyen yahut bu manada içinize vesvese sokan, şeytandan başkası değildir. Sizi, dostları olan Mekkeli müşriklerle korkutmak istiyorlar ve size diyorlar ki: "Sizin için hayırlı olan, oturmanız ve onlara karşı çıkmamanızdır."

Bazı müfessirlere göre ise ayet-i kerimede sözü edilen şeytan cin şeytanıdır ve Bakara suresinin 268. ayetinde, *"Şeytan size fakirliği vadedip kötülüğü emreder."* denildiği gibi, burada da Müslümanları kendi dostlarıyla korkutma hevesindedir. Ne var ki ayet-i kerimede kastedilen şeytan, ister ins şeytanı olsun, ister cin şeytanı olsun, onun, Allah'ın dostlarını korkutması mümkün değildir. Binaenaleyh gerçek mü'minler, müşrik olsun münafık olsun, Allah'tan başka hiç kimseden korkmazlar. Onlar yalnız Allah'tan, Allah'ın emirlerine karşı gelmekten korkarlar. Çünkü onların asıl dostu, asıl yardımcısı ve asıl velisi O'dur ve O'nun Bakara suresinin 249. ayetindeki vaadini hiçbir zaman unutmazlar. Bu ayette O şöyle buyurmuştur: *"Nice az topluluk, Allah'ın izniyle, çok topluluğa galip gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir."*

Müslümanların bu ayet-i kerimeden almaları gereken bazı dersler vardır. Bunları şöyle özetleyebiliriz: Ayet-i kerimede, *"Eğer gerçekten mü'min kimseler iseniz, onlardan korkmayıp benden korkun."* denildiğine göre, bir mü'min, Allah'tan başka hiç kimseden korkmaz; kısacası mü'min korkak olmaz. Bu itibarla mü'minin en bariz vasfı, cesur oluşudur. Korkaklığın gerçek manadaki sebebi ise ölüm ve dünyevi hırstır ki mü'minin kalbi bunlara karşı boştur. İslam'ın doğuşundan bu yana, Müslüman orduların savaşlarda gösterdiği cesaret ve kahramanlık örneklerinin sebebi de budur.

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ ۚ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا ۗ يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا
فِي الْآخِرَةِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا ۖ وَلَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ ۚ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا ۚ
وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ۗ
وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ ۖ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ۚ وَإِنْ
تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

176 (Ey Muhammed!) Küfürde birbirleriyle yarış edenler, seni üzüntüye sokmasınlar. Onlar hiçbir şeyle Allah'a zarar veremeyeceklerdir. Allah, ahirette onlara hiçbir ahiret sevabı vermeyi murat etmemiştir. Onlar için son derece büyük azap vardır.

177 İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir şeyle zarar veremeyeceklerdir. Onlar için çok acı bir azap vardır.

178 Küfredenler zannetmesinler ki bizim onlara mühlet vermemiz kendileri için hayırlıdır. Biz onlara mühlet vermişsek, (bu), günahları daha da artsın diyedir. Onlar için rezil edici bir azap vardır.

179 Allah, kötüyü iyiden ayırmadan, mü'minleri, üzerinde bulunduğunuz şu hâl üzere bırakacak değildir. Allah, size gaybı bildirecek de değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer (ve ona kullarının kalplerinde olanları bildirir). O hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve sakınırsanız, en büyük mükâfat sizindir.

Uhud Savaşı'nın Müslümanlar aleyhine müşriklerin galibiyetiyle neticelenmesi, bu arada Hazreti Peygamber'e ve Müslümanlara maddi ve manevi ağır yaraların isabet etmesi, bazı münafıkları harekete geçirmiş, içlerinde gizledikleri küfrü açığa vurarak yardımdan ve zaferden ümitlerini kesmelerine yol açacak davranışlarla onları korkutmaya ve tehdit etmeye yeltenmişlerdi. Mü'minlere şöyle diyorlardı: Muhammed hükümranlık peşinde koşuyor. Ne var ki giriştiği iş, bazen lehine, bazen de aleyhine neticeleniyor. Eğer o, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olsaydı, şu savaşta hezimete uğramazdı.

Münafıkların mü'minleri İslam'dan soğutup uzaklaştırmaya matuf bu çeşit sözleri, Hazreti Peygamber'i son derece üzüyor, geçen zaman içinde de bu üzüntü giderek artıyordu. İşte, yukarıdaki ayet-i kerimeler, münafıkların üzerlerindeki nifak örtüsünü atıp altındaki gerçek hüviyetlerini ortaya koymaları üzerine, Hazreti Peygamber'i teselli etmek için indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in muhtelif surelerinde kâfirlerin imandan yüz çevirmeleri yahut Kur'an'a veya Hazreti Peygamber'in şahsına saldırmaları sebebiyle üzülen Peygamberin nasıl teselli edildiğini gösteren ayetler vardır ki bazıları şunlardır: *"Ey Peygamber! Kalpleri iman etmemişken ağızlarıyla inandık diyenler, Yahudilerden yalana kulak verenler ve başka kavimler adına casusluk edenler seni üzmesin."* (5/Mâide, 41); *"(Ey peygamber!) Bu söze inanmayanların ardından üzülerek neredeyse kendini mahvedeceksin."* (18/Kehf, 6); *"(Ey peygam-*

ber!) Artık onlara üzülerek kendini harap etme. Allah, onların yaptıklarını elbette bilir." (35/Fâtır, 8). İşte yukarıdaki ayet-i kerimelerde de Allah Teâlâ, münafıkların küfrü ihtiyar ederek Müslümanlar aleyhine faaliyet göstermeleri karşısında büyük üzüntü duyan peygamberini teselli etmiş, sonra da bu teselliyi tamamlamak maksadıyla, münafıkların bu çeşit davranışlarıyla hiçbir zarar veremeyeceklerini, en büyük zararı kendilerinin göreceğini ve yaptıklarının cezasını çok ağır bir şekilde çekeceklerini haber vermiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

176 (Ey Muhammed!) Küfürde birbirleriyle yarış edenler, seni üzüntüye sokmasınlar. Onlar hiçbir şeyle Allah'a zarar veremeyeceklerdir. Allah, ahirette onlara hiçbir ahiret sevabı vermeyi murat etmemiştir. Onlar için son derece büyük azap vardır.

177 İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir şeyle zarar veremeyeceklerdir. Onlar için çok acı bir azap vardır.

178 Küfredenler zannetmesinler ki bizim onlara mühlet vermemiz, kendileri için hayırlıdır. Biz onlara mühlet vermişsek, (bu), günahları daha da artsın diyedir. Onlar için rezil edici bir azap vardır.

176 Allah Teâlâ, münafıkların ve onlarla birlikte hareket eden Yahudilerin Hazreti Peygamber'e ve İslam'a karşı giriştikleri çirkin davranışlar karşısında büyük üzüntü duyan sevgili peygamberini teselli etmek ve üzüntüsünü gidermek için ona hitap etmiş ve buyurmuştur ki: Ey peygamber! Münafıkların ve bir grup Yahudinin kâfirlere yakınlık gösterip onların yardımına koşmak, buna karşılık mü'minlerin işlerine engel olmak ve her çareye başvurarak yeryüzünden silinmelerini sağlayacak kötülükleri yapmak hususunda birbirleriyle yarış etmeleri seni üzmesin. Onlar ne yaparlarsa yapsınlar, bu yaptıklarıyla ne Allah'ın dinine ve ne de dostlarına hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Onların küfür yolunda giriştikleri bu yarışın akıbeti de ancak kendi üzerlerine olacaktır. Onlar seninle savaşmıyorlar ki sana zarar versinler. Onların savaşı Allah iledir; onlar yalnız Allah ile savaşıyorlar. Fakat bu savaşlarında ne kadar âciz kaldıklarını anlamayacak derecede de beyinsizdirler. Onların Allah'a zarar vermeleri mümkün olmadığına göre, yaptıklarının zararı elbette kendilerine dokunacaktır. Nitekim onların küfürde yarışır olmaları, ahiret nimetlerinden hiçbir nasiplerinin bulunmadığını gösterir. Allah, onları, kendi sünnetinin ve kendi iradesinin gereği olarak bu nimetlerden mahrum kılmıştır. Bu mahrumiyetle birlikte ahirette görecekleri büyük bir azap da vardır ki bunun büyüklüğünü ve şiddetini tayin etmek mümkün değildir.

177 Allah Teâlâ, küfre yardım etmek ve ona destek olmak hususunda birbirleriyle yarışa giren münafıklar ve Yahudiler hakkındaki hükmünü beyan ettikten sonra, bu hükmü, küfrü imana tercih eden veya imanı küfürle değişen kimselere de teşmil ederek daha umumi bir ifadeyle şöyle buyurmuştur: İman karşılığı küfrü satın alanlar yahut imanı küfür ile değişenler, hiçbir surette Allah'a zarar veremeyeceklerdir. Yaptıklarından sadece kendileri zarar görecek ve derecesi ölçülemeyen büyük ve acı bir azap ile cezalandırılacaklardır.

178 Şu var ki bu kâfirler, dünyada kendilerine verilen uzun ömür ve geniş imkânlara bakarak, bunun kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Zira uzun ömrün ve geniş imkânlarla dünya nimetlerinden faydalanmanın kendileri için hayırlı olduğu kimseler, yalnız salih amel sahibi olan kimselerdir; çünkü bunlar, ömürlerini hayırlı işlerde tüketirler ve kendilerine cennet kapılarını açan bol sevap kazanırlar. Ömürleri ne kadar uzun olursa kazandıkları sevap da o kadar çok olur. Kâfirler ise amelleriyle sadece günah kazanırlar ve ömürleri uzadıkça da günahları artar. Bu sebepledir ki eğer Allah onlara mühlet verip canlarını almıyor ve ömürlerini uzatıyorsa

bu, onların günahlarını daha çok artırmak ve bu günahları yüzünden onlara daha çok azap etmek içindir ve gerçekten bu kâfirler için rezil edici bir azap vardır.

Netice olarak ayet-i kerimeden alınması gereken ders şudur ki Allah Teâlâ bir mü'minin ecelini tehir eder ve ömrünü uzatırsa bu, onun hasenatını artırması ve hayratını çoğaltması içindir. Binaenaleyh Müslümanlar bunu göz önünde bulundurarak salih amellerle sevaplarını artırmak için Allah'tan uzun ömür dilemelidirler.

179 Allah, kötüyü iyiden ayırmadan, mü'minleri, üzerinde bulunduğunuz şu hâl üzere bırakacak değildir. Allah, size gaybı bildirecek de değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer (ve ona kullarının kalbinde olanları bildirir). O hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve sakınırsanız, en büyük mükâfat sizindir.

179 Allah Teâlâ, içlerindeki küfrü açığa vurarak Hazreti Peygamber'e ve ashabına sataşmak cüretini gösteren münafıkları ve bazı Yahudileri bahis konusu ederek, bu davranışlarıyla onların kendilerinden başka hiç kimseye zarar veremeyeceklerini, ahirette de bu davranışlarının cezasını derecesi ölçülemeyecek bir azap ile çekeceklerini haber verdikten sonra, Uhud Gazvesi'nde mü'minlerin maruz kaldıkları sıkıntıların, mü'min ile münafığı birbirinden ayırt etmek için gerekli olduğuna işaret etmiş ve bu çeşit sıkıntıları, gerçek imanın yanılmaz bir ölçüsü olarak ortaya koymuştur.

Uhud Gazvesi'nde Müslümanların maruz kaldıkları sıkıntının veya başlarına gelen musibetin, müşrikler karşısındaki mağlubiyetleriyle, Hazreti Peygamber'in yaralanması ve yetmiş kadar sahabinin öldürülmesi olduğu malumdur. Oysa Müslümanlar Medine'ye hicretten sonra, zaferle neticelenen Bedir Savaşı'ndan başka önemli bir hadise ile karşılaşmamışlardı. Bu sebeple Allah'ın emrettiği ibadetlerden başka hiçbir şey onları meşgul etmiyordu. Mü'min olsun münafık olsun, hepsi de namazlarını kılıyor, fazla bir yekûn tutmayan sadaka veya zekâtlarını da veriyorlardı. Genellikle sakin geçen bu gibi durumlarda insanları birbirinden ayırt edip her biri hakkında gerçeğe uygun hüküm vermek mümkün değildi. Bazıları diğerlerinden farklı bir görüşe sahip olsalar bile bu görüşün açıklanmasında herhangi bir fayda mülahaza edilmezse, hatta daha kötüsü, açıklandığı takdirde tehlike yaratacak cinsten olursa, bu görüşü açıklamazlar; değişik bir görüş sahibi olduklarını bile hissettirmezler. İşte Uhud Gazvesi'nden önce münafıkların durumu böyle idi. İslam'ı benimsememişlerdi; kalplerinde de imanın kırıntısı yoktu. Fakat menfaatleri İslam'ın gücü karşısında onları İslam'a girmiş görünmeye zorlamış, onlar da zoraki Müslüman görünmüşlerdi. Bu sebeple, akılları yatmasa bile Müslümanlarla birlikte yaşıyorlar, onlar gibi ibadetlerini ifa ediyorlardı. Bundan dolayı mü'min ile münafığı birbirinden ayırt etme imkânı yoktu. Ancak münafığın mü'min gibi yaşamasına ve mü'minin sahip olduğu haklara ortak olmasına ne zamana kadar müsaade edilebilirdi? Hele mü'minler arasında fırsat buldukça nifak tohumları saçmasına nasıl göz yumulabilirdi? İşte ayet-i kerimede Allah Teâlâ, akla gelebilecek bu gibi sorulara cevap teşkil etmek üzere buyurmuştur ki: *"Allah, kötüyü iyiden ayırmadan, mü'minleri, üzerinde bulunduğunuz şu hâl üzere bırakacak değildir."*

Allah, kötüyü iyiden, münafığı mü'minden ayırmadan Müslümanları içinde bulundukları hâl üzere, mütecanis bir toplum olarak bırakmayı murat etmemiştir. Toplum mütecanis değildir, hem mü'minler vardır; hem de mü'min gibi görünen, fakat mü'min olup olmadığı bilinmeyen kimseler vardır ve bunların İslam'a ve Müslümanlara ileride ne gibi zararlarının dokunacağını ancak Allah bilmektedir.

Bazı şiddet olaylarının ve savaşların, imanı kuvvetli olanla zayıf olanı yahut mü'minlerle münafıkları ayırt etmesi yönünden büyük faydaları vardır. Müslümanların hezimetiyle neticelenmiş olmasına rağmen Uhud Savaşı, münafıkları açığa çıkarmış ve kimin ne olduğunu herkese göstermiştir. Nitekim Hazreti Peygamber, müşriklerle savaşmak için Medine'den Uhud'a doğru bin kişilik bir ordu ile yola çıktığı zaman, başlarını Abdullah ibn Ubeyy ibn Selûl'ün çektiği üç yüz kişilik münafıklar grubu, bir takım bahanelerle ordudan ayrılmış ve savaşa katılmamıştı. İmanı zayıf bazı okçular ise Hazreti Peygamber'in sıkı tembihine rağmen mevzilerini terk etmişler ve Müslümanların hezimetine sebep olmuşlardı.

Bu hadiseler münafıkların tanınmasına büyük ölçüde yardım etmiştir. Eğer bunlar olmasaydı, onları tanımak elbette mümkün olmaz ve bu yüzden de ileride daha büyük tehlikelere yol açabilirlerdi.

Ayet-i kerimede de belirtildiği gibi, Allah Teâlâ'nın Müslümanlara her münafığın hâlini gaybtan öğretmesi de olacak işlerden değildi. Zira her Müslümanı gayba muttali kılması, O'nun sünnetine aykırı idi. Bununla beraber O, peygamberlerden dilediğini seçer ve ona münafıkların kalplerinde bulunan nifak veya küfrü haber verirdi. Nitekim Cinn suresinin 26-27. ayetlerinde de bu hususa işaret edilerek şöyle buyurulmuştur: *"Gaybı bilen Allah, gayba hiç kimseyi muttali kılmaz. Yalnız rıza gösterdiği peygamber müstesna."* Bundan da anlaşılmaktadır ki gaybı yalnız Allah ve bir de gayba muttali kılınmasını dilediği peygamberi bilir. Bu itibarla Müslümanların, peygamberlerin gaybtan haber verdikleri şeylere inanmaları iman esaslarından sayılması gerekir. Nitekim ayet-i kerimede buna delalet etmek üzere, *"Allah'a ve peygamberlerine iman edin."* denilmiştir ki zahirî manası içinde "Peygamberlerin gaybtan verdikleri haberlere de iman edin." manası mündemiçtir. Binaenaleyh kim peygamberlerin gaybtan getirdikleri haberlere iman eder ve Allah'tan da sakınırsa, onun için miktarı ölçülemeyecek derecede büyük ecir vardır.

Önemi dolayısıyla burada bir hususa açıklık getirmekte fayda vardır. Bazıları, Allah'ın, bazı seçkin peygamberlerine bütün gaybı bildirdiğini ileri sürmüş, bazıları da bundan kıyamet vaktini istisna etmiştir. Ancak bu konuda fazla cüretkâr davranmaktan ve nassların delalet ettiği manalar dışına çıkmaktan sakınmak gerekir. Yukarıdaki ayet-i kerimede Allah'ın, peygamberlerden dilediğini seçip gaybı ona bildireceği beyan edilmişse de bundan gaybın tamamını anlamak büyük bir hata olur. Belki Allah, dilediği peygamberine, gayba ait dilediği cüz'î bazı şeyleri bildirmiş, fakat her şeyi bildirmemiştir. Nitekim bu husus, Allah Teâlâ'nın, En'âm suresinin 50. ayetinde sevgili peygamberine söylemesini emrettiği şeylerdendir. Bu ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: *"(Ey peygamber!) de ki: Ben size, Allah'ın hazineleri elimdedir demiyorum. Gaybı bilmiyorum. Melek olduğumu da söylemiyorum. Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum."* Bu sözlerin aynını, geçmiş peygamberlerden Nûh'un (as.) da kendi kavmine yönelttiğini, Hûd suresinin 31. ayetinden öğreniyoruz. Keza Hazreti Peygamber, A'râf suresinin 188. ayetinde gaybı bildiğini reddederek, *"Eğer gaybı bilseydim, daha çok hayır işlerdim ve bana hiç kötülük dokunmazdı."* demesi emrolunmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki Allah Teâlâ, mü'minlerle münafıkların belli olması ve herkesin ne olduğunun bilinmesi için Uhud Gazvesi'ni imtihan kılmış; imanı kuvvetli olanlar bu imtihanın şiddetine göğüs gerip Allah yolunda savaşmış, imanı zayıf olanlar ise ondan kaçmış yahut kaçış yolları aramıştır.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَيٰهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ ۖ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ ۖ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾ لَّقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ
قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ ۘ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ
الْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا
أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ ۗ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي
قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٨٣﴾ فَإِن كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ
وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿١٨٤﴾

180 Allah'ın fazlu kereminden kendilerine verdiği nimetleri (Allah yolunda sarf etmeyip) cimrilik edenler, bu (nimet bolluğu)nun kendileri için hayır olduğunu sanmasınlar. Aksine bu, onlar için şerdir. Cimrilik ettikleri o şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

181 Allah, "Allah fakirdir; biz ise zenginiz." diyenlerin sözlerini elbette işitmiştir. Onların söylediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacak ve "O yangının azabını tadın." diyeceğiz.

182 "Bu, kendi ellerinizin işleyip çıkardığı (amellerinizin karşılığı)dır." Yoksa Allah, kullarına karşı asla zalim değildir.

183 (Ey Muhammed!) "Bize, ateşin yediği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamız hususunda Allah bizden söz aldı." diyen kimselere de ki: "Benden önce size apaçık delillerle ve bir de söylediğiniz mucizeyle birçok peygamber gelmişti. O hâlde sözünüzde bu kadar sadık kimseler idiyseniz, onları niçin öldürdünüz?"

184 Eğer seni yalanlarlarsa, onlar zaten senden önce apaçık delilleri, sahifeleri ve aydınlatıcı kitabı getiren peygamberleri de yalanlamışlardı.

Bu ayet-i kerimelerle, Uhud Gazvesi'nden ayrı, yeni ve müstakil bir konuya geçilmiş olmaktadır. Bu konu, Allah yolunda mal sarfı ve bunun zıddı olan cimrilik ile ilgilidir. Bundan sonraki ayetler de genellikle vaaz ve irşat kabilindendir.

Ayetlerin konusu, her ne kadar yeni ve müstakil sayılırsa da kendinden önceki ayetlerle irtibatlı olduğunda şüphe yoktur. Nitekim daha önceki ayetlerde Uhud Savaşı'ndan ve Uhud Savaşı dolayısıyla Allah yolunda savaştan ve savaşta can feda etmekten söz edildiği gibi yukarıdaki ayet-i kerimelerde de canın kardeşi sayılan maldan ve dolayısıyla Allah yolundaki mal sarfından söz edilmiştir. Ölüm korkusu ile savaştan kaçıp canını kurtarmak isteyenler bulunduğu gibi, malının tükenmesinden korkup Allah yolunda onu sarf etmekten kaçan cimriler de vardır. Allah Teâlâ daha önceki ayetlerde nasıl Allah yolunda cihad etmekten kaçanları şiddetli azap ile uyarıp tehdit etmişse, malında cimrilik gösterenler için de enva-i çeşit vaid zikretmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[180] Allah'ın fazlu kereminden kendilerine verdiği nimetleri (Allah yolunda sarf etmeyip) cimrilik edenler, bu (nimet bolluğu)nun kendileri için hayır olduğunu sanmasınlar. Aksine bu, onlar için şerdir. Cimrilik ettikleri o şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

180 Pek çok kimse vardır ki Allah Teâlâ kendilerine fazlu kereminden bol bol mal mülk ihsan eder de onlar bu malları sırası gelince Allah yolunda ihtiyaç sahiplerine sarf etmekten çekinirler; cimrilik ederler; malın ellerinde kalmasında hayır bulunduğunu zannederler. Oysa bir takım hâller vardır ki bu hâllerin zuhurunda Allah'ın ihsan ettiği bu maldan infak etmek gerekir. Bu hâllerin başında mal sahiplerine farz kılınan zekâtın ödenmesi gelir. Bazı hâllerde de ülke düşman tehdidine maruz kalır ve bu tehdidi ortadan kaldırmak ve ülkeyi selamete çıkarmak için orduya, silah ve teçhizata ihtiyaç hâsıl olur; bu da bol miktarda mal sarfını gerektirir. Bazı hâllerde ise toplumun çeşitli kesimlerinde açlık tehlikesine ve dolayısıyla ölüme maruz kalmış dul, yetim ve kimsesizler için mal sarf etmek gerekir.

Bu ve benzeri hâllerin hepsinde Allah'ın ihsan ettiği maldan infak etmek her mal sahibi mü'minin görevidir. Bu bir bakıma, insanın kendi nefsinden zararın defi manasındadır. Şunu da unutmamak gerekir ki ayet-i kerime ile kötülenen cimrilik, insanın ihtiyacı olan malı elinde tutması değildir. Zira Allah Teâlâ, helal ve temiz her şeyden insanın istifade etmesine izin verdiği gibi, sahip olduğu bütün malın sarf edilmesini de emretmiş değildir. Eğer böyle bir emir olsaydı, bütün mü'minler, sahip oldukları malı infak etmekle kendileri aç ve çıplak kalır, yardıma muhtaç duruma düşerlerdi. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde mü'minleri tavsif ederken, "Kendilerine verdiğimiz rızkı infak ederler." demeyip, *"Kendilerine verdiğimiz rızktan infak ederler."* buyurmuştur. Keza Allah Teâlâ, (zekât ve fıtır sadakası gibi mecburi ödemeler dışında) Allah yolunda sarf edilecek malın miktarını tayin ve tespit etmemiş, bunu kendi malında fakir fukaranın da hakkı bulunduğuna inanan ve kalbindeki imana tabi olan mü'minin anlayışına ve hamiyetine bırakmıştır. Zekât ve fıtır sadakasının miktarları ise Hz. Peygamber tarafından tayin edilmiştir. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, Allah yolunda sarf etmek, aynı yolda can vermek kadar önemli olan ve ihmal edilmemesi gereken bir görevdir. Bu itibarla malda cimrilik etmekte ve malı elde tutarak ihtiyaç sahiplerine ondan hiçbir şey vermemekte, cimriler için hayır değil şer vardır. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Başka bir ifadeyle dünyada iken vermeye kıyamadıkları mal, kıyamette boyunlarının halkası olacak ve bu halkadan kurtuluş imkânı bulamayacaklardır.

Ayet-i kerimedeki "boyna dolanmak" anlamına gelen *tatvîk* kelimesi, bazen *takat*tan gelir ve *teklif* manasında kullanılır. Buna göre bazı müfessirler, ayet-i kerimedeki bu ibareyi, "Ahirette, mal infakıyla mükellef tutulurlar; fakat infak etmeye muktedir olamazlar; çünkü dünyadaki malları dünyada kalmış, kendileriyle beraber ahirete intikal etmemiştir." manasında tefsir etmişlerdir. Bu, tıpkı dünyada iken secdeye davet olundukları hâlde alınları secde görmeden ahirete göçüp de kıyamet günü yeniden secdeye davet olunmaları, fakat onların bunu yapamamaları gibidir. Allah Teâlâ bunlar hakkında Kalem suresinin 43. ayetinde şöyle buyurmuştur: "O *gün secdeye davet olunurlar, ama buna güçleri yetmez. Oysa onlar sapasağlamdırlar."*

Netice olarak onlar, cimriliklerinin cezasını kıyamet günü mutlaka çekeceklerdir. Bu ceza, boyna geçmiş bir halka gibi onları asla terk etmeyecektir.

Allah'ın kendilerine ihsan ettiği şeyde cimrilik edenlerin unutmamaları gereken bir husus

da göklerde ve yerde bulunan her şeyin yalnız Allah'a ait olmasıdır. Cimrilik edip elden çıkarmak istemediği o mal, ölümü hâlinde bir başkasına kalır; fakat onun elinde de kalmaz, ondan sonrakine intikal eder. Böylece vâris de muris de yok oluncaya kadar elden ele dolaşır ve nihayet mülkün asıl sahibine kalır ki o da âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ'dır. O hâlde mülkün asıl sahibi Allah Teâlâ'nın izni ve ihsanıyla ondan bir miktar elde edenler nasıl olup da ondan daha az bir miktarını yine Allah için sarf etmekten kaçınırlar, cimrilik ederler?

Fakat kim ne yaparsa yapsın, Allah herkesin yaptığını hakkıyla bilir. Yapılan ve yapılmak istenen hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Sonra da herkesi yaptığı amele göre cezalandırır.

[181] Allah, "Allah fakirdir; biz ise zenginiz." diyenlerin sözlerini elbette işitmiştir. Onların söylediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacak ve "O yangının azabını tadın." diyeceğiz.

[182] "Bu, kendi ellerinizin işleyip çıkardığı (amellerinizin karşılığı)dır." Yoksa Allah, kullarına karşı asla zalim değildir.

181 İbn Abbâs'tan gelen bir rivayetten öğrendiğimize göre, Hazreti Ebû Bekir, Yahudi Midras'ın evine gitmişti ki orada bir grup Yahudinin Finhas isimli Yahudi din âliminin etrafında toplanmış, onu dinlediklerini gördü. Ona, "Yâ Finhas! Allah'tan kork ve Müslüman ol. Sen iyi biliyorsun ki Muhammed Allah'ın Resulüdür ve bunu elinizdeki Tevrat'ta yazılı olarak görüyorsunuz." dedi. Finhas şu cevabı verdi: "Yâ Ebû Bekir! Biz Allah'a karşı değil, Allah bize karşı fakirdir. Biz O'ndan daha zenginiz. O, bizden zengin olsaydı, dostunuzun da ileri sürdüğü gibi bizden borç istemezdi. O size ribayı yasaklıyor, fakat bize kendisi veriyor. Eğer O bizden zengin olsaydı, bize riba vermezdi." Bu sözlere kızan Ebû Bekir, Finhas'ın yüzüne şiddetli bir tokat attı ve "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki eğer bizimle senin aranda bir anlaşma olmasaydı boynunu vururdum, ey Allah'ın düşmanı!" dedi. Bunun üzerine Finhas Hazreti Peygamber'e gitti ve şikâyette bulunarak dedi ki: "Ey Muhammed! Bak arkadaşın bana ne yaptı?" Hazreti Peygamber Ebû Bekir'e, "Seni bunu yapmaya sevk eden şey nedir?" diye sordu. Ebû Bekir de, "Ey Allah'ın Resulü! Bu adam o kadar ağır söz söyledi ki Allah'ın fakir, kendilerinin ise Allah'tan zengin olduklarını iddia etti. Bunu söyleyince Allah için dayanamadım ve suratına vurdum." cevabını verdi. Finhas, "Böyle demedim." deyip söylediklerini inkâr edince, Allah Teâlâ Finhas'ın yalanını ortaya çıkaran ve Ebû Bekir'i doğrulayan bu ayeti indirdi. Ayet-i kerimede Allah Teâlâ'nın, bu kâfirlerin Allah hakkında söylediklerini işittiği bildiriliyordu. Zira kim gizli veya aşikâr bir şey söylerse o, Allah'a asla gizli kalmaz ve söylenen sözün mahiyetine göre söyleyen, söylediğinin cezasını görür. Nitekim ayet-i kerimede söylenen sözün çirkinliği dolayısıyla tehditkâr üslubu fark etmemek mümkün değildir. Buna karşılık mesela, *"Allah, kendisine hamdeden kulunun sözünü işitmiştir."* sözünde güzel bir akıbetin müjdesi vardır.

Bakara suresinin 245 ve Hadîd suresinin 11. ayetlerinde, *"Allah'a, karşılığını kat kat artıracağı güzel bir ödüncü kim takdim eder?"* sözüyle istihza ederek Allah'ın fakir olduğunu ileri süren Yahudilerin bu çirkin sözleri ve daha önceleri peygamberlerini haksız yere öldürmek suretiyle işledikleri o iğrenç cinayetleri, Allah tarafından elbette yazılıp tespit edilecek ve bu yaptıklarının cezasını kat kat çekeceklerdir. Onlara denilecektir ki: "Bu azabı, yangın azabını çekin bakalım; çünkü siz, Allah'ın peygamberlerini öldürerek ve kitabına dil uzatıp iftira ederek O'nun dostlarına çok azap etmiştiniz."

182 Sizin şimdi tadacağınız ve bir daha kendinizi kurtaramayacağınız bu yakıcı azap, dünyada iken bizzat kendi elleriniz ve dillerinizle işle-

yip meydana getirdiğiniz amellerinizin karşılığıdır. Kısacası, dünyada siz işlediniz ve kazandınız; ahirette de bu kazancınıza kavuşacaksınız. Binaenaleyh tadacağınız bu yakıcı azap, sizin hak etmediğiniz bir azap değildir. Zira Allah, hiç kimseye haksız yere azap etmez. Aksi hâlde bu zulüm olurdu ki Allah, kullarına karşı asla zalim değildir. Buna rağmen kâfirler de yaptıklarının karşılığını mutlaka göreceklerdir. Eğer onlar yaptıklarının cezasını görmeyecek olurlarsa, bu takdirde mü'min ile kâfir arasında hiçbir fark kalmaz, din de abes bir şey olurdu. Nitekim ilgili ayetlerden bazıları şunlardır: *"Yoksa biz, iman edip salih amel işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacağız? Yahut Allah'tan sakınanları tacirler gibi mi tutacağız?"* (38/Sâd, 28); *"Kötülük işleyen kimseler, kendilerini, hayatlarında ve ölümlerinde iman eden ve salih amel işleyen kimselerle bir tutacağımızı mı sanıyorlar?"* (45/Câsiye, 21); *"Müslümanları suçlularla bir mi tutarız?"* (68/Kalem, 35).

[183] (Ey Muhammed!) "Bize, ateşin yediği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamız hususunda Allah bizden söz aldı." diyen kimselere de ki: "Benden önce size apaçık delillerle ve bir de söylediğiniz mucizeyle birçok peygamber gelmişti. O hâlde sözünüzde bu kadar sadık kimseler idiyseniz, onları niçin öldürdünüz?"

[184] Eğer seni yalanlarlarsa, onlar zaten senden önce apaçık delilleri, sahifeleri ve aydınlatıcı kitabı getiren peygamberleri de yalanlamışlardı.

183 İbn Abbâs'tan rivayet olunan bir habere göre bu ayet-i kerime, Yahudi Ka'b ibnu'l-Eşref, Mâlik ibnu's-Sayf, Finhas ibn Âzûrâ, Huyey ibn Ahtab ve diğerleri hakkında nazil olmuştur. Bu Yahudiler, bir gün Hazreti Peygamber'e gelmişler ve şöyle demişlerdir: "Ey Muhammed! Sen, Allah'ın Resulü olduğunu ve Allah Teâlâ'nın sana bir kitap indirdiğini iddia ediyorsun. Oysa Allah Tevrat'ta bizden, gökten inerken hafif uğultusu olan bir ateşin yediği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamız hususunda söz aldı. Eğer bize böyle bir kurban getirirsen seni tasdik ederiz." Yahudilerin bu sözleri üzerine bu ayet-i kerime indi.

Aslında Yahudiler tarafından ileri sürülen gökten inen ateşin kurban yemesi, yalan ve iftiradan başka bir şey değildi. Kurban üzerinde bir ateş yakılması söz konusu olsa bile bu ateş hiçbir zaman gökten inmemiş, onu Yahudiler kendi elleriyle yakmışlardır. Binaenaleyh kendi elleriyle ateşe verdikleri bir kurban hiçbir zaman imanı gerektirmez. Meğer ki bu kurban, mucizevi olarak gökten gelen bir ateşle yanmış olsun. Ancak Yahudilerin bu iddiaları, Hazreti Peygamber'e inanma yollarını araştırmaktan değil, ona inanmamak için kendilerine mazeret arama gayretinden kaynaklanıyordu. Eğer gerçekten ona inanmak isteselerdi, ellerinde inanmalarını gerektiren pek çok delil vardı. Nitekim Allah Teâlâ, ayet-i kerimede Yahudileri tekzip ederek bu delillere işaret etmiş ve onları cevap veremeyecek bir hâlde boyunlarından kıskıvrak yakalamıştır. Sevgili peygamberine, onlara sorulmak üzere şöyle demesini emretmiştir: Ey Yahudiler! Peygamber olarak bana inanmak için benden bir mucize getirmemi istiyorsunuz. Ancak siz, bu isteğinizde sadık ve samimi değilsiniz. Eğer sözüne güvenilir kimseler iseniz, bana cevap verebilir misiniz? Benden önce Zekeriyya ve Yahya gibi birçok peygamber, peygamberliklerine delalet eden apaçık deliller, mucizeler ve özellikle sizin söylediğiniz ateşin yediği kurban ile gelmişlerdi de onlara yine inanmamıştınız ve hatta daha da ileri giderek onları öldürmüştünüz. Şimdi söyler misiniz, apaçık delillerle gelen o peygamberlere niçin inanmadınız ve onları niçin öldürdünüz? Bu, sizin ne kadar katı kalpli bir kavim olduğunuzu göstermiyor mu? Tevrat da sizi katı kalpli bir kavim olarak tavsif etmiştir. Bu itibarla siz, benden mucize istemiyor, inanmamak için inat ediyorsunuz.

Burada bir hususu açıklamak gerekir ki ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi, kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlayıp öldüren Yahudiler, Hazreti Peygamber devrinden asırlarca önce yaşamış ve Hazreti Peygamber devrinde yaşayan Yahudilerin cetleridir. Böyle olduğu hâlde cinayetin Hazreti Peygamber devri Yahudilerine de nispet edilmesi, onların, cetlerinin işledikleri fiile rıza göstermeleri ve hak yolda olduklarına inanmaları sebebiyledir. Asırlarca yaşayan bir millet, örf, âdet ve ahlakiyle bir bütün teşkil eder ve tek bir şahıs gibidir. Binaenaleyh bir ferdin işlediği cinayetten onu kabullenip benimseyen bütün toplumun da sorumlu olmasından daha tabii bir şey yoktur.

184 Allah Teâlâ, ateşin yediği bir kurban getirmedikçe Hazreti Peygamber'e iman etmeyeceklerini ileri süren Yahudilerin tekzibi ve iddialarında samimiyetsizliklerinin tespiti hususunda peygamberini irşat ettikten sonra, küfürlerinde yine de ısrar etmeleri hâlinde onu teselli ederek şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! Onlara kesin deliller ve apaçık mucizeler getirdikten sonra, sana yine karşı gelirler ve seni yalanlarlarsa, artık bundan üzüntü duyma. İnatları ve küfürleri sana ağır gelmesin. Bu, Allah'ın mahlukatı hakkındaki değişmez sünnetlerinden biridir. Zaten onlar, senden önce de sayısız mucizeler, reddedilmesi mümkün olmayan açık ve kesin deliller ve aydınlatıcı kitaplarla gelen peygamberlerini de yalanlamışlar, onlara akıl almaz eziyetler, işkenceler etmişler, kimini de öldürmüşlerdir. Buna rağmen bu peygamberler onların yaptıkları bu eziyetlere ve işkencelere katlanıp sabretmişler, her şeyi Allah'ın takdirine bırakmışlardır. Bu itibarla ey Muhammed! Sen de sabret. Allah, elbette inatçı kâfirler hakkında hükmünü verecektir.

Ayet-i kerimenin bu manasında Hazreti Peygamber'in tesellisi ve beşer tabiatının her zaman bir ve aynı olduğunun beyanı vardır. Nitekim insanoğlunun yaratılışından bu yana, kimi hakkı kabul edip onu savunmuş, kimi de ona karşı durup onunla mücadele etmiştir.

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ۗ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۖ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ
فَازَ ۗ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾ لَتُبْلَوُنَّ فِيٓ أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوٓا أَذًى كَثِيرًا ۚ وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ
الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾

185 Her nefis ölümü tadacaktır, kıyamet günü, yaptıklarınızın karşılığı mutlaka verilecektir. Kim ateşten kurtarılıp cennete sokulursa, o, muhakkak kurtuluşa ermiştir. Zaten dünya hayatı aldatıcı bir metadan başka bir şey değildir.

186 Mallarınız ve canlarınız konusunda elbette imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden de muhakkak eza verici birçok söz işiteceksiniz. Eğer (bütün bunlara) sabreder ve sakınırsanız, işte bu, azmedilmesi gereken işlerdendir.

Her iki ayet de konu itibariyle müstakil olmakla beraber, ilk ayetin kendinden önceki ayetle irtibatı açıktır. Daha önceki ayette, Yahudilerin tekzip ve istihzalarına karşı, insanların geçmiş peygamberleri yalanlamak hususunda aynı yaratılışa sahip oldukları, bununla beraber bu peygamberlerin inatçı ve inkârcı olan bu insanlara sabırla mukavemet ettikleri belirtilmiş ve Yahudilerin aynı muamelelerine maruz kalan Hazreti Peygamber, geçmişin benzer kıssalarıyla teselli edilmiştir. Yukarıdaki iki ayette de bu tesellinin tekidi vardır. Zira ölüm bir gaye olup bütün dünyevi üzüntüler onunla son bulur. Ancak ondan sonra başlayan yeni bir hayat vardır ki işte o hayatta herkes müstahak olduğu şeyle cezalandırılır. Bu bakımdan yukarıdaki ayet-i kerimeler bir başka teselli manasına sahiptir ve şöyle denilmektedir: Kâfirlerin inatları seni üzüp usandırmasın. Her şeyin bir sonu vardır; bunun da sonu gelecektir ve çok yakındır. Bu son geldiği zaman, herkes amellerine göre cezalandırılacaktır. Bu itibarla bütün kötü amellerinin bu dünyada cezalandırılmasını bekleme. Nitekim sen de bütün amellerinin mükâfatını bu dünyada alamıyorsun. Şimdilik nail olduğun ecir sana yettiği gibi, onlara isabet eden kötü ceza da şimdilik yeter. Zira iyi ve kötü amellerin karşılığının tastamam ödeneceği yer, dünya değil ahirettir. İşte, bu manayı tazammun eden ayetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[185] Her nefis ölümü tadacaktır, kıyamet günü, yaptıklarınızın karşılığı mutlaka verilecektir. Kim ateşten kurtarılıp cennete sokulursa, o, muhakkak kurtuluşa ermiştir. Zaten dünya hayatı aldatıcı bir metadan başka bir şey değildir.

[186] Mallarınız ve canlarınız konusunda elbette imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden de muhakkak eza verici birçok söz işiteceksiniz. Eğer (bütün bunlara) sabreder ve sakınırsanız, işte bu, azmedilmesi gereken işlerdendir.

185 Her nefis, her can mutlaka ölecek, içinde yaşadığı bedenden ayrılmanın tadını tadacaktır. Şu var ki nefsin ölümü tadacak olması, onun yok olması manasında değildir; zira kıyamet günü yeniden diriltilecektir. Eğer ölümle yokluğa karışmış olsaydı, yeniden dirilme elbette söz konusu olmazdı. Nitekim ayet-i kerimede de buna işaret olmak üzere, *"Her nefis ölümü tadacaktır."* denilmiştir. Tatma, ancak canlılara has bir iştir. Ölü olanın tat alması ise mümkün değildir. Bunun başka bir ifadesi de ruhun bedeni terk etmesidir. Bu hâlde iken asıl ölen ve şuurdan mahrum kalan bedendir.

Mademki nefis, ölümü tadacak olmasına rağmen yok olmayacak ve kıyamet günü tekrar varlık âlemine dönecektir, o hâlde varlık âlemine tekrar dönüşünde dünyadaki amellerinin ücreti yahut karşılığı kendisine mutlaka ödenecektir. Çünkü insan bu ücreti dünyada iken işlediği amellerle kazanmıştır; bunun bir kısmı dünyada ödenmiş olsa bile tamamının ödenmesi ancak ahirete mahsustur. Bu itibarla kim işlediği iyi ameller sayesinde cehennem azabından kurtulur, cennete girerse, artık selamete çıkmış, kurtuluşa ermiş olur.

Ayet-i kerimenin bu ibaresinde, üzerinde durulması gereken çok ince bir mana vardır: *"Kim ateşten kurtarılıp cennete sokulursa, o, muhakkak kurtuluşa ermiştir."* Bir tarafta ateşin delalet ettiği cehennem ve cehenneme has olması dolayısıyla azap; bir tarafta da cennet ve kurtuluş. Öyle anlaşılıyor ki bütün insanların yolu ateşten geçmekte ve cennete ulaşmakta. Bütün insanlar ise genellikle hayvani amelleri işlemeye daha müsait oldukları için, sanki içlerinden hiçbiri cennete giremeyecek şekilde ateşe doğru sevk edilmekte. Buna rağmen bu insanlar arasında dünyada iken işledikleri amelleri hayvani olmaktan ziyade ruhi olan ve nefislerinde ruhi sıfatları galebe çalan kimseler ise birer birer ayıklanıp ateşe uzanan

yoldan uzaklaştırılmakta ve cennet yoluna sevk edilmekte. İşte kurtuluşa erenler ve selamete çıkanlar bunlardır. Ulaştıkları yer öyle bir yerdir ki bunun ötesinde artık insanın ulaşmak isteyebileceği başka bir hedef veya başka bir konak yoktur. İnsanın önünde ulaşılması gereken işte böyle nihai bir durak varken dünya hayatı nedir ki? İnsan, az veya çok yaşayarak dünya nimetlerinden faydalanırsa da bunların nasıl geçici ve aldatıcı olduğunu çok geçmeden kolayca anlar. Dünyanın bütün mülküne sahip olsa bile bu mülkiyetin onu dünyada ebedî kılması mümkün müdür? O hâlde geçici ve aldatıcı bir dünya zevki için, ateşten kurtarılıp nihai hedefe ulaştırılarak kazanılacak ebedî ahiret hayatının o hudutsuz zevki nasıl terk edilebilir?

186 Her nefsin ölümü tadacağı ve dünyada iken işlenen amellerin karşılığının kıyamet günü mutlaka verileceği beyan edilerek Yahudilerin tekzip ve istihzalarına karşı Hazreti Peygamber teselli edildikten sonra, bu ayet-i kerimeyle teselliye devam olunmuş ve denilmiştir ki: Kâfirler Uhud'da peygambere ve onunla birlikte olan Müslümanlara eziyet ettikleri gibi, bundan sonra da gerek mal yönünden ve gerekse can yönünden yine onların eziyetlerine maruz kalacaksınız. Size eziyet edebilmek için ellerinden gelen her çareye başvuracaklardır.

Allah Teâlâ'nın, Müslümanların kâfirlerden görecekleri eziyetleri önceden haber vermesi, onlara sabrı öğretmek ve ona alıştırmak içindir. Çünkü insanın başına gelen ani bir bela onu şaşkına çevirir ve ne yapacağını bilemez bir hâle sokar. Oysa böyle bir belanın geleceğini bilen kimse, onu sabırla karşılamaya ve en az zararla onu kendisinden uzaklaştırmaya hazırlanır.

Müslümanların mal yönünden imtihana çekilmeleri veya bu konuda denenmeleri, İslam toplumunun yükselmesine vesile olacak ve bütün kötülüklerden veya ona zarar verebilecek her çeşit tehlikeden onu korumaya yarayacak mal sarfıyla olacaktır. Malın bazen savaş sırasında yanarak veya parçalanarak heder olması da bu imtihanın tabii sonuçlarından sayılması gerekir.

Müslümanların can yönünden denenip imtihana tabi tutulmaları ise düşman tehlikesi karşısında Allah yolunda hiç korkmadan ve çekinmeden cihad etmekle olur. İnsan bu cihada ya kendi canını verir yahut da kendisi ölümden kurtulsa bile bir yakınının, bir arkadaşının veya bir dostunun yanı başında şehit düştüğünü görür. İşte bütün bu belalarda Müslümana düşen iş, sabretmek ve Allah'a güvenip dayanmaktır. Zaten imtihanın veya denemenin gayesi de gerçek mü'min ile münafık ve kâfiri birbirinden ayırmak ve herkese kimin ne olduğunu göstermektir. Çünkü öyle insanlar vardır ki mü'minler arasında mü'min gibi yaşar da bir musibet anında mü'minlerden ayrılıverir. Kendisinden Allah yolunda mal sarf etmesi istenince cimrilik damarlarının kabardığı görülür yahut Allah yolunda savaşa çağrılınca, dünyalıklarını geride bırakmak için ölümün henüz erken olduğunu ileri sürüp savaştan kaçar.

Müslümanlar, mal ve can yönünden imtihana tabi tutulup denendikleri gibi, kitap ehli Yahudi ve Hıristiyanlarla müşriklerden işitecekleri eza verici sözler ve maruz kalacakları kötü fiil ve davranışlarla da deneneceklerdir. Bazen alaya bazen de iftiraya maruz kalacaklardır. Nitekim Hazreti Âişe'ye yaptıkları bir iftira, ne kadar büyük üzüntülere sebep olmuştur. Yahut Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaları bozup onlara karşı müşriklerle yeni antlaşmalar yapacaklar yahut da İslam'ı tamamen ortadan kaldırmak için Hazreti Peygamber'i öldürmeye teşebbüs edecekler ve Medine'ye saldırılar düzenleyeceklerdir. İşte ayet-i kerimede işaret edilen bütün bu eza verici olaylar vuku bulmuş ve Müslümanlar bu olayların büyük acısını duymuşlardır. Ahzâb suresinin 10. ve müteakip ayetlerinde bu olaylardan birine işaret edilmiş ve şöyle denilmiştir: *"Size üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi; gözler dönmüş, yürekler boğazlara gelip dayanmıştı. Allah hakkında çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. İşte ora-*

da mü'minler denenmişler ve şiddetli bir şekilde sarsılmışlardı. Münafıklar ve kalplerinde bir illet bulunanlar, Allah ve Resulü bize boş vaatten başka bir şeyde bulunmadı diyorlardı. Onlardan bir grup da ey Medine halkı! Artık burada durmanıza gerek yok; geri dönün, demişler, yine onlardan bir başka grup da evlerimiz açıktır diyerek peygamberden izin istemişlerdi. Aslında evleri açık değildi; fakat sadece kaçmak istiyorlardı. Hâlbuki evlerinin çeşitli taraflarından yanlarına girilseydi, sonra da mü'minlere karşı savaşmaları istenseydi, buna katılıp istenileni yapmaktan geri kalmazlardı."

Ahzâb suresinden naklettiğimiz bu ayetler, hicretin beşinci senesinde Kureyş ile Gatafan kabilelerinin Medine üzerine yaptıkları bir saldırıyı anlatmaktadır. Bu sırada Benû Nadir Yahudileri de Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı bozup bunlarla birleşmişlerdi. Gerçi düşman, şehrin etrafına kazılan hendek sebebiyle Müslümanlara zarar verememişti; fakat muhasara sırasında duyulan korku ve endişenin, kimlerin mü'min, kimlerin münafık olduğunu açığa çıkardığı bu ayetlerden kolayca anlaşılmaktadır. Binaenaleyh ister mal ve can yönünden olsun, ister ehl-i kitaptan ve müşriklerden gelecek kötü söz ve davranışlar yönünden olsun, Müslümanlara gelebilecek her çeşit tehlikeye karşı sabretmek ve sakınılması gereken şeylerden sakınmak gerekir. Bu itibarla sabır ve takva, her Müslümanın elden asla bırakmaması gereken iki asıldır. Özellikle insanın, ihtiyarına sahip olamadığı şiddet olaylarında azimle tutunacağı işlerdendir. Başarı ve kurtuluş bundadır.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ
وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ
يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾

187 (Bir zamanlar) Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu insanlara muhakkak açıklayacaksınız; onu asla gizlemeyeceksiniz." diye söz almıştı da onlar onu arkalarına atıp umursamamışlar, yok pahasına onu satmışlardı. Ne kötü alışveriş!

188 Yaptıklarıyla sevinen, yapmadıklarıyla da övülmeyi arzulayan kimselerin, azaptan kurtulacak bir mevkide olduklarını sakın zannetme. Onlar için elim bir azap vardır.

189 Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah, her şeye kadirdir.

Daha önceki ayet-i kerimelerde konu, ehl-i kitaptan Yahudilere intikal etmiş ve onların kendilerine gönderilen peygamberleri nasıl tekzip edip onlarla istihza ettiklerine işaretle, bu gibi davranışlar yönünden bütün insanların bir ve aynı oldukları, bu sebeple peygamberlerin kendilerine yapılan bu çeşit muamelelere sabırla göğüs gerdikleri belirtilerek Hazreti Peygamber'in de gerek Yahudilerden ve gerekse diğer kâfirlerden göreceği aynı muamelelere sabretmesi gerektiği anlatılmış ve böylece Hazreti Peygamber, maruz kaldığı kötü muamelelere karşı teselli edilmiştir. Konunun Yahudilerle ve Yahudilerin dededen toruna intikal eden kötü tabiatlarıyla ilgi-

li olması itibariyle, yukarıdaki ayet-i kerimelerde yine onların kötü hâllerinden biri zikredilmiş ve bu hâlleriyle Hazreti Peygamber'in nübüvvetine dil uzatmaya ve tebliğ ettiği dinden şüphe etmeye hiç hakları bulunmadığı belirtilmiştir. Zira gerek Yahudiler ve gerekse Hıristiyanlar, Tevrat ve İncil'deki Muhammed'in (sas.) nübüvveti ve risaletinin doğruluğu ile ilgili delilleri açıklamakla emrolunmuşlardı. Böyle olduğu hâlde şimdi onlar nasıl Hazreti Peygamber'e ve onun tebliğ ettiği dine dil uzatabilmektedirler? Mamafih bu, Yahudilerin insanlık tarihinde hiç değişmeyen tabiatlarının tabii bir neticesi idi. Bu itibarla onlar, yeryüzündeki mevkileri ne olursa olsun, kıyamet günü yaptıklarının cezasını çok acı bir şekilde mutlaka çekeceklerdir. Allah, her şeye kadirdir.

187 (Bir zamanlar) Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu insanlara muhakkak açıklayacaksınız; onu asla gizlemeyeceksiniz." diye söz almıştı da onlar onu arkalarına atıp umursamamışlar, yok pahasına onu satmışlardı. Ne kötü alışveriş!

188 Yaptıklarıyla sevinen, yapmadıklarıyla de övülmeyi arzulayan kimselerin, azaptan kurtulacak bir mevkide olduklarını sakın zannetme. Onlar için elim bir azap vardır.

189 Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah, her şeye kadirdir.

187 Hani Allah, kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hıristiyanlardan peygamberleri vasıtasıyla söz almıştı da bu söz gereğince onlar, kitaplarını, içinde hiçbir şeyi gizlemeksizin halka anlatacaklar, tek bir kelimesini bile tahrif etmeden, açıklayacaklar, hangi sözün ne maksatla indirildiğini hiçbir şüphe ve tereddüde yer vermeksizin zikredeceklerdi. Fakat onlar sözlerinde durmadılar ve kendilerinden istenen şeyi yapmadılar; yapmış olsalar bile kelimeleri değiştirerek ve manalarını tahrif ederek yaptılar. O hâlde bu, ellerindeki kitabı gizlemekten başka ne manaya gelir?

Ayet-i kerimede kastedilenlerin Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu açık bir şekilde anlaşılmakla beraber, bunda Müslümanların almaları gereken bir ders veya ibretin bulunduğunu da gözden uzak tutmamak gerekir. Zira Müslümanlar, kitapları Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmelerine, cami ve mescitlerde, evlerde, sokaklarda, muhtelif toplantılarda ve çeşitli vesilelerle onu okumalarına rağmen, ayetlerini ve ayetlerindeki esrar ve ahkâmı halka açıklamayı, böylece onların hidayet ve irşadını ihmal etmektedirler. Zannedilmektedir ki Kur'an, manası anlaşılsın veya anlaşılmasın, sadece gözü kapalı okumak yahut okunduğu zaman huşu ile dinlemek için indirilmiştir. Şüphesiz Kur'an'ı okumak ve okunduğu zaman dinlemek bir ibadettir; fakat ibadetten de öte bir hidayet kaynağıdır. Binaenaleyh Müslümanların her şeyden önce bu kaynaktan istifade etmeleri gerekir.

Kur'an'ın açıklanmasında başlıca iki büyük gaye vardır. Birincisi onun mü'min olmayanlara tanıtılıp imana davet edilmeleri; ikincisi de mü'minlere açıklanarak Rablerinden kendilerine indirilenlerle hidayet ve irşat edilmeleri. Her iki gayenin gerçekleşmesinde asıl büyük görev, şüphesiz İslam âlimlerine aittir ve bu bakımdan Kur'an'ın açıklanması herkesten önce onların üzerine vaciptir. Nitekim bu surenin daha önce tefsir ettiğimiz 104. ayetinde şöyle denilmiştir: *"Sizden, iyiye çağıran, marufu emredip münkerden nehyeyleyen bir cemaat olsun, kurtuluşa erenler bunlardır."* Müslümanların, Yahudi ve Hıristiyanların durumuna düşmemeleri için Kur'an ayetlerinin esrar ve ahkâmını herkese açıklamaları gerekir. Zira Yahudiler ve Hıristiyanlar, peygamberleri vasıtasıyla kendilerine gönderilen kitaplara gereken ihtimamı göstermemişler, onları arkalarına atıp Allah'ın emir ve yasaklarına kulak asmamışlardı. Bu kitaplar yerine, dünyanın geçici nimetleri ve hakir menfaatleri onlara daha ca-

zip gelmiş ve Allah'ın kitabını üç pulluk dünya menfaatine satmaktan çekinmemişlerdi. Yaptıkları en çirkin işlerden biri, yine menfaat karşılığı kitabı tevil ile manasını tahrif etmek ve ona, Allah'ın murat ettiği mana dışında başka manalar vermekti. Tabiatıyla bu işleri, kendilerine en çok güvenilmesi gereken din adamları, hahamlar ve rahipler yapıyorlardı. Bazen emir sahiplerinin şerrinden emin olmak, bazen onlara yaklaşmak, onlardan hediye, para, mevki vs. koparmak, bazen de toplumu hoşnut etmek yahut zenginin önce rızasını, sonra da parasını kazanmak arzusu, onları, Allah'ın kitabını tebdil, tağyir ve tahrif etmeye sevk eden belli başlı amiller idi. Böylece onlar, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Allah'ın kitabını, üç pulluk dünya menfaatine satmış oluyorlardı. Fakat yaptıkları bu alış veriş, ne kötü ve ne çirkin bir işti. Geçici dünya menfaatini ebedî dünya ve ahiret saadetinin kaynağı olan Allah kelamına bedel kılmışlardı.

188 Kitap ehlinin, içinde hiçbir şey gizlemeksizin kendilerine verilen kitabı halka açıklamaları gerekirken menfaat uğruna bunu yapmayıp Allah'ın ahdine sadık kalmamak suretiyle ortaya koydukları küfürleri yanında dikkati çeken bir özellikleri de yaptıklarıyla sevinip, yapmadıklarıyla da yapmış gibi övünme arzularıdır. Allah'ın kitabını halka açıklamakla görevli oldukları hâlde bunu yapmamaları, Allah'ın emrine karşı gelmek bakımından en büyük suç olduğunda hiç şüphe yoktur. Buna rağmen onlar, kendilerinin, Allah'ın kitabını hıfzeden, onu en iyi bilen, tefsir ve teviline en çok vâkıf kimseler olduklarını ileri sürmekten de geri kalmamışlardır. Oysa onların tefsir ve tevilleri, bir takım gerçekleri menfaat uğruna tahrif ederek halktan gizlemek esasına dayanıyordu ve bu da elbette en büyük suçtu. Bu itibarla ey okuyucu, onların sevinmelerine ve övünmelerine bakarak bu hâlleriyle azaptan kurtulacaklarını zannetme. Aksine bu yalancılıkları, sahtekârlıkları ve kötü ahlakları sebebiyle dünya ve ahirette en acı azabı çekeceklerdir.

Buhârî (*Sahîh*, V. 174), Müslim (*Sahîh*, V. 2143), Tirmizî (*Sünen*, V. 233) ve Ahmed ibn Hanbel (*Müsned*, I. 298) tarafından nakledilen bir haberden öğrenildiğine göre, Muâviye tarafından Medine valiliğine tayin edilen Mervân ibnu'l-Hakem kapıcısına, "İçimizden yaptığı ile sevinen ve yapmadığı ile de övünmek isteyen kimseler azap görecekse, hepimiz azap göreceğiz demektir. Şimdi git de bunu Abdullah ibn Abbâs'a sor." deyince kapıcı, İbn Abbâs'a gidip efendisinin söylediklerini ona nakletmiş, İbn Abbâs da şu cevabı vermiştir: "Bu ayetten size ne? Bu ayet, kitap ehli hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hazreti Peygamber onlara bir şey sormuş, onlar da sorulan şeyi gizleyip başka bir şey söylemişlerdir. Buna rağmen kendilerini, Hazreti Peygamber'in sorduğu soruya cevap vermiş gibi göstererek ondan kendilerini övmesini istemişler, Hazreti Peygamber'in kendilerine sorduğu şeyi gizlemelerine de sevinmişlerdi."

İbn Abbâs'tan nakledilen bu hadise ile birlikte Ebû Sa'îd el-Hudrî'den de şöyle bir haber nakledilmiştir: "Hazreti Peygamber zamanında münafıklardan bazı kimseler, Hazreti Peygamber gazveye çıkınca ondan geride kalmışlar ve kaldıklarına da sevinmişlerdi. Hazreti Peygamber gazveden döndüğünde ise yemin ederek özür dilemişler ve yapmadıklarıyla övünmek istemişlerdi. Bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil olmuştur". (Buhârî, *Sahîh*, V. 174).

Yukarıda naklettiğimiz iki hadise, ayet-i kerimenin nüzul sebebi olarak gösterilmiştir. Şunu hemen belirtmek gerekir ki bu hadiselerin birbirine yakın zamanlarda vuku bulması, her ikisinin veya diğer benzer hadiselerin aynı ayetin nüzul sebebi olmasını tabii kılar ki nüzul sebeplerini, tek bir hadise ile sınırlandırmak şart değildir.

189 Netice olarak, gerek Yahudiler ve gerekse Hıristiyanlar, peygamberleri vasıtasıyla kendilerine gönderilen kitapları, bu kitaplar içindeki Allah'ın emir ve yasaklarını, ahkâm ve esrarını halka açıklamakla emrolundukları hâlde geçici

dünya menfaati elde etmek için bu emre uymamışlar ve Allah'ın kitabını arkalarına atmışlardır. Bununla da yetinmeyerek, işledikleri kötülüğü, iyi bir iş yapmış gibi kendilerine sevinç vesilesi kılmışlar, Allah'ın emrine uymayıp kitabı açıklamamalarıyla da övünmüşlerdir. Böylece dünyanın en büyük cinayetini işlemişler, hem kendilerine, hem de kendilerinden sonra gelecek evlatlarına iman kapısını kapamışlardır. Bu yaptıklarının cezasını mutlaka çekecekler, dünya ve ahirette en ağır ve en acı azabı göreceklerdir. Bu itibarla, ey mü'minler, göklerin ve yerin hükümranlığının Allah'a ait olduğunu aklınızdan hiç çıkarmayın ve kitap ehlinin bu yaptıklarından dolayı sakın üzülmeyin ve sakın siz de onlar gibi davranarak Allah'ın kitabını arkanıza atıp emir ve yasaklarını, ahkâm ve esrarını görmezlikten gelmeye ve halktan gizlemeye kalkışmayın. Aksi hâlde dünya ve ahirette aynı azaba siz de uğratılırsınız. Zira Allah her şeyi yapmaya kadirdir.

اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾ اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ
اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا
سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾ رَبَّنَآ اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾
رَبَّنَآ اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْاِيمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّاٰتِنَا
وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ
﴿١٩٤﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّي لَآ اُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ
هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

190 Göklerin ve yerin yaratılışında geceyle gündüzün birbiri ardından gelip gidişinde akıl sahipleri için (ibret alınacak) deliller vardır.

191 Ayakta, oturarak ve yatarak Allah'ı zikreden, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunan (o akıl sahipleri derler ki:) "Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni (her türlü noksan sıfatlardan) tenzih ederiz. Bundan dolayı bizi cehennem azabından koru."

192 "Rabbimiz! Sen, kimi ateşe sokarsan, onu zelil etmiş olursun. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."

193 "Rabbimiz! Biz, 'Rabbinize iman edin.' diye çağıran bir münadiyi (peygamberi) işittik ve hemen iman ettik. Rabbimiz! Sen de bizim günahlarımızı bağışla; kusurlarımızı ört ve bize iyilerle birlikte ölüm ver."

194 "Rabbimiz! Peygamberlerinle bize vadettiklerini de bize ver ve kıyamet günü bizi zelil etme. Şüphesiz sen, vaadinden dönmezsin."

[195] Rableri da onların bu dualarına icabet eder (ve der) ki: Ben, içinizden erkek olsun kadın olsun, hiçbir amel sahibinin amelini asla zayi etmem; (zira kadın ve erkek olarak siz), birbirinizden (olma)sınız. Hicret edenlerin, ülkelerinden sürülüp çıkarılanların, benim yolumda eziyet çekenlerin, savaşanların ve (savaşta şehit olarak) öldürülenlerin, Allah katından (yaptıklarının) sevabı olarak, kusurlarını mutlaka örteceğim ve onları, (ağaçları) altından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.

Yukarıdaki ayet-i kerimeler, mü'minlerle müşrikler, münafıklar ve kitap ehli arasında cereyan eden bir takım hadiselerin, münakaşaların ve mücadelelerin anlatılmasından sonra gelmiştir ve bu ayetlerle insanlardan akıl sahibi olan yahut aklını kullanabilen kimselere hitap edilmiştir. Çünkü daha önce üzerinde durulan bütün hadiselerin ve bütün mücadelelerin, hatta bunlara yol açan küfür ve nifak gibi çirkin ve gayr-i ahlaki davranışların hepsi de insanların akıllarını iyi kullanmamaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Aklın kullanılması, insanda tefekkür veya düşünme denilen bir fikir hareketinin meydana gelmesine sebep olur ki bu fikrî hareket, insanı gerçeğe ulaştırır. Ancak aklın doğru yolda kullanılması ve bir hareket noktası tespitiyle ona bir yön verilmesi için bir takım rehberlere ihtiyaç duyulması, mutlak gerçeğe ulaşmanın başlıca şartlarındandır.

O hâlde rehberliğini peygamberlerin yaptığı bu dünyada insanlar, önce çevrelerine bakıp düşünmek ve akıllarını, mutlaka bulunup bilinmesi gereken gerçeğe ulaşmak için kullanmak zorundadırlar. İşte bu manada Allah Teâlâ, önce kullarını tevhidine ulaştıracak delillere işaret ederek akıllarını kullanacakları yola irşat etmiş, sonra da tefekkür edenlerin Rablerine yönelttikleri niyazlarını ve Rablerinin onlara cevabını zikretmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

[190] Göklerin ve yerin yaratılışında geceyle gündüzün birbiri ardından gelip gidisinde akıl sahipleri için (ibret alınacak) deliller vardır.

190 İçerisinde yeryüzünü hem aydınlatan, hem de ısıtan güneşi ile ayı, yıldızları ve insanoğlunun henüz pek çoğuna vâkıf olamadığı sayısız esrarı ile göklerin ve üzerinde sayılamayacak kadar çok canlının yaşadığı yeryüzünün yaratılışındaki nizam ve intizamı görüp de bundan ibret almamak mümkün müdür? Bu nasıl bir nizam ve intizamdır ki dünyası, güneşi, ayı ve yıldızları, birbirinin etrafında milyonlarca senedir döner durur da dönüş yollarında derecenin binde biri de olsa en küçük bir sapma olmaz. Zira böyle bir sapma olsa, içinde milyonlarca canlının yaşadığı dünyamız, ya güneşin korkunç alevleri içine dalıp bir anda yanar kül olur; ya da güneşten uzaklaşıp gökyüzünün uçsuz bucaksız boşluğunda, bilinmeyen bir yerde yok olur gider. Keza gökyüzünün diğer cisimleri de aynı nizam içinde hareketlerine devam eder de birbirlerinin yollarını kesmez; birbirlerinin hareketlerine engel olmaz.

Ya gece ile gündüzün hiç sıra şaşırmadan birbiri arkasından gelip gidişi; hem de senenin belirli ay ve günlerinde sahip oldukları uzunluk kısalıklarında hiçbir değişikliğe uğramadan geliş ve gidişlerini sürdürmeleri!

Bütün bunlar, akıl sahiplerinin ayrı ayrı üzerinde durup akıllarını kullanmaları ve düşünmeleri gereken delillerdir. Bu deliller sayesinde insan, gökleri ve yeri yaratan bir kudretin bulunduğu ve bu kudretin de ancak tek bir varlığa ait olduğu sonucuna ulaşır. Zira böyle bir kudret olmaksızın ne göklerin ve ne de yerin içlerindeki diğer varlıklarla birlikte yoktan var olması mümkün değildir. İşte bu kudret Allah'ın kendisidir; gökleri ve yeri yaratan O'dur. Keza bu deliller, göklerin ve yerin yaratılışında hiçbir şeyin veya

hiçbir kimsenin Allah'a ortak olmadığını ve onların idaresinde de kıyamete kadar O'na ortak olmayacağını gösterir. Zira böyle bir ortaklık, yaratıcılardan hiçbirinin gökleri ve yeri yaratacak bir güce veya kudrete sahip olmadığına delalet eder ki böyle birine ilah demek elbette mümkün değildir. Keza yukarıda işaret ettiğimiz gökyüzü cisimleri arasındaki nizam ve intizam da onları yaratan ilahın vahdaniyetini, yani birliğini gösterir. Çünkü birden fazla ilahın, böyle bir nizam üzerinde ittifak etmesi mümkün olmadığı gibi, ihtilafları da sözü edilen nizamın devamına imkân vermez.

Netice olarak, göklerin ve yerin bir nizam içinde yaratılışında ve gece ile gündüzün yine aynı nizam içinde birbiri ardınca gelişinde aklını kullanabilenler için, Allah'ın varlığına ve birliğine ait deliler vardır.

191 Ayakta, oturarak ve yatarak Allah'ı zikreden, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunan (o akıl sahipleri derler ki:) "Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni (her türlü noksan sıfatlardan) tenzih ederiz. Bundan dolayı bizi cehennem azabından koru." "Rabbimiz! Sen, kimi ateşe sokarsan, onu zelil etmiş olursun. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."

192 "Rabbimiz! Biz, Rabbinize iman edin diye çağıran bir münadiyi (peygamberi) işittik ve hemen iman ettik. Rabbimiz! Sen de bizim günahlarımızı bağışla; kusurlarımızı ört ve bize iyilerle birlikte ölüm ver."

193 "Rabbimiz! Peygamberlerinle bize vadettiklerini de bize ver ve kıyamet günü bizi zelil etme. Şüphesiz sen, vaadinden dönmezsin."

191 Mademki gökleri ve yeri ve bunların içindekileri bir nizam ve intizam ile yaratan ve gece ile gündüzü de hiç ihtilafsız birbiri ardınca getiren bir Allah vardır ve O'ndan başka Rab, O'ndan başka ilah yoktur; o hâlde o akıl sahiplerini tefekkürün ulaştırdığı bir sonuç daha olması gerekir ki o da kendinden başka ilah olmayan O Allah'ı, ayakta, oturarak ve yatarak zikretmek ve göklerin ve yerin yaratılışını, içindekilerin esrarını ve bunların delalet ettiği yaratıcısının ilmini, hikmetini ve kudretini yine tefekkür edip düşünmektir. Filhakika akıl sahibi olup da akıllarını kullanabilenler, göklerin ve yerin yaratılışındaki ve gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişindeki delilleri tefekkür edip Allah'ın varlığı ve birliği inancını kalplerine yerleştirip pekiştirdikten sonra, ister ayakta olsunlar, ister oturmuş veya yatmış olsunlar, Allah'ı zikredip O'nun mahlukatı üzerinde tefekkür ederler ve derler ki: Rabbimiz! Göklerde ve yerde görüp müşahede ettiğimiz her ne varsa, sen bunların hiçbirini batıl ve lüzumsuz olarak yaratmadın. Seni batıl ve abes iş yapmaktan tenzih ederim. Hiç şüphe yoktur ki senin yarattığın her şeyde yüksek bir hikmet ve hudutsuz bir menfaat vardır. Keza yarattığın insan, ne olursa olsun abes olarak yaratılmamıştır. Onların bir kısmı sana itaat edip doğru yolu bulur; bir kısmı da senden yüz çevirip dalalete düşer. Fakat ölüm gelip ruhları bedenlerinden ayrılınca, cesetleri parça parça toprağa dökülüp çürümeye yüz tutar. Vakti gelince de ilk defa yaratıldıkları gibi yeniden yaratılırlar. Sana itaat edip salih amelleriyle senin rızanı kazanmış olanlar cennete, diğerleri ise cehenneme giderler ve sana isyan etmiş olmanın cezasını çekerler. Bu itibarla ey Rabbimiz, bizi sana itaat edip rızanı kazanan kullarından eyle ve bizi cehennem azabından koru!

192 Rabbimiz! Bu öyle bir cehennem, öyle bir ateştir ki kimi oraya sokarsan, onu rezil rüsva etmiş olursun. İşte bu sebepledir ki bizi cehennem azabından koru; bizi ateşin içine atma!

Ayet-i kerimeden anlaşılan mana odur ki Rabbine itaat ederek O'nun rızasını kazanan mü'minin cehennem azabından kendisini koruması için O'na yönelttiği bu dua ve niyaz, hudut-

suz derecede büyük ve içtendir; çünkü önünde insanın içine düştüğü takdirde kurtulması mümkün olmayan büyük bir tehlike vardır ve bu tehlike cehennem azabıdır. İnsan ne zaman böyle bir tehlike ile karşı karşıya gelse veya kendisini ona yakın hissetse, içinde onun kucağına düşmemek ve ondan kurtulmak için büyük bir arzu belirir; tehlikenin yakınlığı nispetinde de kurtulma arzusu şiddetlenir ve kendisini ondan kurtaracak yardımcıya sarılır. İşte yukarıdaki ayet-i kerimede zikredilen ateş ve bu ateşe sokulan kimsenin rezil rüsva oluşundaki o korkunç akıbettir ki mü'minin Rabbine yönelerek, *"Bizi cehennem azabından koru."* diye yalvarıp yakarmasına vesile olur.

Gerçek olan şudur ki ateş, özellikle zalimler içindir; oraya girişlerinin sebebi de zulümleridir, küfürleridir. Orada ebedî kalacaklardır; çünkü onları oradan çıkaracak hiçbir yardımcıları yoktur. Başka bir ifadeyle, ahiret gününün sahibi ve hâkimi Allah Teâlâ olduğuna göre, zalimleri oraya sokacak O'dur; keza onlara yardım elini uzatmayacak da O'ndan başkası değildir.

193 Göklerin ve yerin yaratılışındaki hikmeti, onları yoktan var edip yaratanın gücünü ve kudretini tefekkür ederek Allah'ın varlığı ve birliği inancını kalplerine yerleştirip pekiştiren, sonra da ister ayakta, ister oturmuş veya yatmış olarak Allah'ı zikreden mü'minler, dua ve niyazlarına devamla derler ki: "Rabbimiz! Bize, "Yerleri, gökleri ve içlerinde her ne varsa hepsini yoktan var eden Rabbinize iman edin." diyerek bizi imana davet eden bir münadi, bir peygamber geldi; onun bu davetini işittik ve hiç tereddüt etmeden hemen iman ettik. O hâlde sen de bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı örtve bize iyilerle birlikte ölüm ver."

Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre, mü'minlerin Rablerinden diledikleri belli başlı üç şey vardır. Birincisi, geçmiş günahlarının bağışlanması, ikincisi, kendilerinden sâdır olacak kusurların örtülmesi, üçüncüsü de ölümlerinin, iyilerin ölümünde olduğu gibi iyi ameller üzere olması ve böylece ahiretteki derecelerinin onların dereceleri seviyesinde bulunmasıdır. Ayet-i kerimede mü'minlerin bağışlanmasını diledikleri günah, *"zenb"* (*zunûb*) kelimesiyle ifade edilmiştir ki bununla büyük günahlar kastedilmiştir. Bu çeşit günahları, bazen mü'minlerin de işledikleri olur ve Allah, dilerse, dilediği kimse için onun günahını bağışlar yahut da günahından dolayı onu cezalandırır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki günahlar (*zunûb*), umumiyetle kulun, Allah'a karşı vecibelerinde veya ibadetlerinde işlediği kusurlardır. Diğer insanlarla muamelelerindeki kusurlar ise ayet-i kerimede *"seyyiât"* kelimesiyle ifade edilmiştir. Günahın bağışlanmasından maksat, üzerine ceza terettüp etmeyecek şekilde örtülmesi, seyyiâtın bağışlanması ise silinip iptal edilmesidir. Buna göre mü'minlerin bu niyaz ile Rablerinden dilekleri, kendisine karşı işledikleri günahlarının (*zunûb*) bağışlanması, kullara karşı işledikleri kötülüklerin (*seyyiât*) de silinmesidir.

Mü'minlerin, niyazlarında kendilerine iyiler (*ebrâr*) ile birlikte ölüm verilmesi dilekleri, ölümlerinin iyilerin ölümleri gibi güzel amel üzere olması ve kıyamet günü onların eriştikleri dereceye eriştirilmeleridir. Nitekim Allah Teâlâ, Nisâ suresinin 69. ayetinde, *"Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın nimetlendirdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve iyilerle beraberdirler."* buyurmuştur ki mü'minlerin Rablerinden niyaz ettikleri güzel akıbet de budur: Allah'ın rızasını kazanmış bir mü'min olarak, kıyamet günü, peygamberler, sıddıklar, şehitler ve iyilerle beraber Allah'ın Arşı'nın gölgesinde barınmak. Allah, bütün mü'minleri güzel amelleriyle bu güzel akıbete kavuştursun. Âmîn!

194 Mü'minler, Rablerine yönelttikleri yakarışlarına devamla derler ki: Rabbimiz! Gönderdiğin peygamberler arasında hiçbir ayırım yapmaksızın hepsine de iman ettik. Onların senin katından getirdikleri her şeyi tasdik ile bizi davet ettikle-

ri yola sülûk ettik. Bu itibarla davranışımızın güzel bir mükâfatı olmak üzere peygamberlerin vasıtasıyla vadettiğin dünya ve ahiret saadetini bize ver. Kıyâmet günü cehennem ateşiyle bizi rezil rüsva etme; bizi mahzun eyleme. İman ve güzel amel şartıyla bize vadetmiş ve şöyle demiştin: *"Allah, içinizden iman edenlere ve iyi iş işleyenlere, kendilerinden öncekileri hükümran kıldığı gibi, onları da yeryüzünde hükümran kılacağını, kendileri için hoşnut olduğu dinlerini, yine onlar için iyice yerleştireceğini ve korkulu hâllerini güvene çevireceğini vadetmiştir."* (24/Nûr, 55). *"Ey iman edenler! Siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve taatinde sizi devamlı kılar."* (47/Muhammed, 7). *"Allah, mü'min erkek ve mü'min kadınlara, içinde daimî kalacakları (ağaçları) altından ırmaklar akan cennetler, Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetmiştir."* (9/Tevbe, 72).

Rabbimiz! İşte peygamberlerin vasıtasıyla bize vadettiğin bu güzel şeylerden bizi mahrum eyleme. Onları bize ver ve bizi dünya ve ahiret saadetine ulaştır. Biliyoruz ki sen, bir şeyi vadedince ondan dönmez, vaadini yerine getirirsin.

Mü'minlerin Rablerine yönelttikleri bu dua, şüphesiz cevapsız kalmaz. Nitekim Allah Teâlâ müteakip ayette kullarının bu niyazını cevaplandırmış ve şöyle buyurmuştur:

[194] Rableri de onların bu dualarına icabet eder (ve der) ki: Ben, içinizden erkek olsun kadın olsun, hiçbir amel sahibinin amelini asla zayi etmem; (zira kadın ve erkek olarak siz), birbirinizden (olma)sınız. Hicret edenlerin, ülkelerinden sürülüp çıkarılanların, benim yolumda eziyet çekenlerin, savaşanların ve (savaşta şehit olarak) öldürülenlerin, Allah katından (yaptıklarının) sevabı olarak, kusurlarını mutlaka örteceğim ve onları, (ağaçları) altından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.

195 Allah Teâlâ, mü'minlerin yukarıda zikrolunan dualarını geri çevirmemiş, kadın olsun erkek olsun, hiçbir mü'minin amelini zayi etmeyeceğini, onu mutlaka mükâfatlandıracağını beyanla ona icabet etmiştir. Çünkü O, herkesten çok daha iyi bilmektedir ki kendisine niyazda bulunan bu mü'minler, imanlarında, zikirlerinde Rablerini tefkir ve tenzihlerinde, peygamberleri tasdiklerinde kendisine karşı olan şükürlerindeki kusur ve zafiyetlerini ve dolayısıyla mağfirete ihtiyaçlarını anlamalarında sadık ve samimidirler; sözlerinde hiçbir riya, hiçbir yalan yoktur.

Ancak Allah Teâlâ'nın, mü'minlerin dualarına icabetinde gözden uzak tutulmaması gereken bazı önemli noktalar vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Mü'minler günahlarının bağışlanmasını, kusurlarının örtülmesini ve kendilerine iyiler (*ebrâr*) ile beraber ölüm verilmesini istemişlerdir. Allah Teâlâ onların bu isteğine, her amel sahibinin amelinin karşılığını kazanacağını beyan ederek cevap vermiştir. Bu cevap açıkça göstermektedir ki sevap kazanmada ve azaptan kurtuluşta asıl, güzel amel ve bu ameldeki ihlastır. Bu amel olmaksızın kurtuluşa ermek mümkün değildir.

2. Allah Teâlâ, mü'minlerin dualarına icabetinde, *"Erkek olsun kadın olsun, hiçbir amel sahibinin amelini zayi etmem."* buyurmak suretiyle, erkek ve kadının, amellerine karşılık olarak kazanacakları mükâfat yönünden kendi katında eşit olduklarını, erkek kadına nispetle ne derece kuvvetli olursa olsun, amelinin karşılığını almak yönünden kadına karşı hiçbir üstünlüğünün bulunmadığını göstermiştir.

3. Allah Teâlâ, erkek ile kadın arasındaki bu eşitliği, *"(Kadın ve erkek olarak siz) birbirinizden (olma)sınız."* sözü ile beyan buyurmuştur. Filhakika erkek kadından doğmuş, kadın da erkekten olmuştur. O hâlde beşeriyet yönünden aralarında hiçbir fark yoktur. Eğer bir üstünlük söz konusu olursa, bu, ancak amellerinin güzelliğiyle olur; kimin ameli daha güzel olursa, o diğerinden üstündür.

4. İslam, bu hükmü ile erkeğin kadına karşı muamelesini ıslah etmiş, kadına erkeğin yanında gerçek değerini kazandırırken bazı milletlerin kadını sadece erkeklerin ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılmış bir varlık yahut diğer bazılarının onu, dinî mükellefiyeti bulunmayan bir mahluk gibi telakki eden görüş ve davranışlarını ise kamilen reddetmiştir. Bu sebepledir ki kadına yeryüzünde layık olduğu değeri veren ilk ve son din, İslam dini olmuş, diğer dinler ise İslam'ın çok gerisinde kalmıştır. Eğer bugün Müslüman kadınlar erkeklerin çok gerisinde kalmışlarsa bu, Müslümanların yanlış davranışlarından ve kadının talim ve terbiyesine yeterince ilgi göstermemelerindendir; İslam'ın kendinden değildir.

Allah Teâlâ, kadın erkek arasında hiçbir ayırım yapmadan her ikisine de verilecek mükâfatı, işledikleri amelin derecesine bağladıktan sonra, günahlarının bağışlanıp kusurlarının örtülmesine, iyilerin amelleri üzere ölmelerine ve cennete girmelerine vesile olacak amelleri açıklamış ve bunların, Hazreti Peygamber'e hizmet, dini yaymak ve Allah ismini yüceltmek gayesiyle vatandan hicret, düşman işgaline uğradıktan sonra, zorla ve zulümle yurtlarından sürülüp çıkarılmak, Allah yolunda ve din uğrunda eziyete maruz kalmak, aynı yolda ve aynı uğurda savaşmak, savaşırken şehit düşmek gibi ameller olduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh bu amellerden her biri, o amel sahibinin günahlarının bağışlanmasına ve ağaçları altından ırmaklar akan cennete girmesine vesile olacaktır. Bu, Allah'ın vaadidir ve Allah, asla vaadinden dönmez. Bu itibarla Allah'ın mü'minlere ve onlardan güzel amel sahiplerine vaadi olan bu mükâfatın başka hiçbir dengi ve benzeri yoktur. Mükâfatların en güzeli O'nundur.

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾ لَٰكِنِ
الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۗ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ
خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ
لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾ يَا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

196 (Ey Muhammed!) Küfredenlerin, ülkeleri (diledikleri gibi) dolaşmaları seni aldatmasın.

197 Bu, çok az bir (dünyevi) metadır; sonra barınakları yine cehennemdir. O ne kötü bir yerdir.

198 Oysa Rablerinden sakınanlar (öyle mi?) Onlar için Allah'tan bir ikram olmak üzere, içinde daimî kalacakları (ağaçları) altından ırmaklar akan cennetler vardır, iyiler için Allah katındaki mükâfat daha hayırlıdır.

199 Kitap ehlinden öyle kimseler vardır ki Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene Allah'tan korkarak iman ederler; Allah'ın ayetlerini yok pahasına satmazlar, işte böylelerinin Rableri katında mükâfatları vardır. Allah, şüphesiz hesabı çabuk görendir.

200 Ey iman edenler! Sabredin; tahammül gösterin; müteyakkız olun ve Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.

Daha önceki ayetlerde Allah Teâlâ, mü'minlerin, günahlarının bağışlanması, kusurlarının örtülmesi ve kendilerine iyilerin ölümü gibi ölüm verilmesi hususundaki dua ve niyazlarına icabetle, erkek olsun kadın olsun, herkesi amellerinin güzelliği ölçüsünde mükâfatlandıracağını ve hiç kimsenin amelini zayi etmeyeceğini beyan etmiş, sonra da günahların bağışlanmasına ve ağaçları altından ırmaklar akan cennetlere girilmesine vesile olan amelleri zikrederek, bu amelleri işleyenlerin kusurlarını mutlaka örteceğini ve onları ağaçları altından ırmaklar akan cennetlere sokacağını vadetmişti. Bu vaat, Allah Teâlâ'dan mü'minlere bahşedilen eşsiz bir mükâfat idi ve böyle bir mükâfatı O'ndan başkası mü'minlere ihsan edemezdi.

Güzel amel sahibi mü'minlerin ahirette nail olacakları bu mertebe ve kavuşacakları hudutsuz saadet, dünyanın hangi geçici nimetiyle kıyaslanabilirdi? Vâkıa mü'minler dünyada iken fakr u zaruret içinde yaşıyorlar, çok defa karınlarını doyuracak bir lokma yemeden sabahladıkları bile oluyordu. Bu yetmiyormuş gibi zaman zaman kâfirlerin hakaretlerine ve eziyetlerine de maruz kalıyorlar, hayatlarını sıkıntı içinde geçiriyorlardı. Buna rağmen kâfirlerin yaşadıkları hayat, mü'minlerin hayatlarından çok farklı idi. Mal, mülk sahibi idiler; refah içinde yaşıyorlardı; hiçbir endişeleri, hiçbir sıkıntıları yoktu. Doğrusu dünya nimetlerini her şeyin üstünde tutup da bunlara sahip olamayan kimselerin kıskanmadan edemeyecekleri bir hayat sürdürüyorlardı.

Ancak Müslümanların, kâfirlerin göz alıcı bu hayatına imrenmeleri, onları kıskanmaları ve "Ah, keşke biz de onlar gibi yaşasaydık!" demeleri mümkün müdür? İşte yukarıdaki ayet-i kerimelerde bu sorunun cevabı verilmiştir. Kâfirlerin hayatı ne kadar cazip görünürse görünsün, bu hayat geçicidir. Ondan sonra ulaşacakları ebedî hayat ise onlar için cehennem azabı olacak ve onların dünya hayatından pişmanlıkları işte o zaman başlayacaktır. Fakat bu pişmanlık onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır; çünkü artık iş işten geçmiştir. Oysa mü'minlerin kıyamet günü sahip olacakları ebedî saadet böyle midir? İşte bu manasıyla yukarıdaki ayet-i kerimeler, mü'minler için hem bir teselli, hem de dünyanın geçici olan sıkıntılı hayatı karşısında onları sabra davettir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

196 (Ey Muhammed!) Küfredenlerin, ülkeleri (diledikleri gibi) dolaşmaları seni aldatmasın.

197 Bu, çok az bir (dünyevi) metadır; sonra barınakları, yine cehennemdir. O ne kötü bir yerdir.

196 Ayet-i kerimedeki hitap Hazreti Peygamber'e ve dolayısıyla bütün Müslümanlaradır. Her ne kadar Hazreti Peygamber'in aldanmış olabileceği hiçbir surette düşünülemezse de olayın aldatıcı yanının ağır basarak bazı Müslümanların yanlış düşüncelere saplanmış ve bunların da Hazreti Peygamber vasıtasıyla uyarılmış olmaları uzak bir ihtimal değildir. Nitekim bazı rivayetlerden öğrendiğimize göre, Mekkeli müşrikler ticaretle meşgul oluyorlar ve diyar diyar dolaşıp bol para kazanıyorlardı. Bu kazanç da onların, sıkıntısız, bolluk ve refah içinde yaşamalarını sağlıyordu. Bu sırada Müslümanlar ise bir taraftan İslam'ın yayılıp kuvvetlenmesi için çeşitli sıkıntılara göğüs germek zorunda kalıyorlar, bir taraftan da karınlarını doyuracak bol gelir kaynakları bulunmadığı için fakr-u zaruret içinde kıvranıyorlardı. İşte hâl böyle iken bazı mü'minler, "Allah'ın düşmanlarına bak! Onlar bolluk ve refah içinde yaşarlarken, biz açlık ve sıkıntıdan helak oluyoruz." demişlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ yukarıdaki ayet-i kerimeyi indirmiş, böyle düşünen ve böyle düşünebilecek mü'minlere, *"Kâfirlerin bolluk ve refah içinde diyar diyar dolaşmaları sizi aldatmasın."* buyurmuştur.

Bazı mü'minlerin refah içinde yaşayan kâfirlere bakarak bu yanlış düşünceye saplanmaları-

nın, uğrunda savaştıkları davanın yüceliğini bir an için unutmuş yahut da bu davadaki yüceliği henüz kavrayamamış olmalarından kaynaklandığına şüphe yoktur. Hatta Müslüman olmamış yahut yeni Müslüman olup da kalplerine henüz iman iyice yerleşmemiş kimselerin de bir kâfire bir de mü'mine bakarak aralarındaki yaşayış farkına dikkat edip bu sözü söylemiş olmaları mümkündür. Fakat bunu kim söylerse söylesin, önemli olan söyleyenin değil, söylenenin özellikle yeni Müslüman olanlar üzerinde bırakacağı olumsuz tesirdir. Kâfirler, mal mülk sahibi olmaları dolayısıyla refah içinde yaşayabilirler; fakat onların bu yaşantıları aldatıcıdır.

197 Çünkü sahip oldukları mal mülk geçici bir dünya metaıdır ve kendilerini ilelebet saadet içinde yaşatacak değildir. İnsan ömrü o kadar kısadır ki onun sonuna geldiği zaman, bolluğu ile övündüğü o malın çok az bir kısmını yiyebildiğini görecek, geride kalanların ise hayatını bir saat de olsa uzatmayacağını anlayacaktır. İşte o zaman, dünya hayatına ebedîlik kazandırmayan geçici bir avuç mal için ahiretini heba etmenin pişmanlığı içinde kendisini ölümün pençesine teslim edecek, o da onu ebediyyen kalacağı cehenneme götürecektir. Bu ne kötü bir akıbet ve orası ne kötü bir yerdir!

[198] Oysa Rablerinden sakınanlar (öyle mi)? Onlar için Allah'tan bir ikram olmak üzere, içinde daimî kalacakları (ağaçları) altından ırmaklar akan cennetler vardır. İyiler için Allah katındaki mükâfat daha hayırlıdır.

198 Oysa Rablerinin emirlerine uyup nehiylerinden sakınanların akıbeti böyle midir? Onların dünyaları, kâfirlerinki gibi bolluk ve refah içinde geçmese bile ebedî olan ahiret hayatları, Allah'a itaat etmenin ve sırf Allah yolunda sıkıntı çekmenin bir mükâfatı olarak ilelebet mutluluk içinde geçecektir. Allah tarafından kendilerine ihsan edilecek bu mükâfat, içinde ebediyyen kalacakları, ağaçları altından ırmaklar akan cennetler olacaktır. Allah Teâlâ bunu mü'minlere müteaddit defalar vadetmiştir. Mesela Kehf suresinin 107-108. ayetlerinde şöyle buyurmuştur: *"İman edenler ve salih amel işleyenler için kalacak Firdevs cennetleri vardır. Orada daimîdirler. Oradan hiç ayrılmak istemezler."* Keza Allah Teâlâ'nın Secde suresinin 19. ayetindeki vaadi de bundan farklı değildir: *"İman edenler ve salih amel işleyenler için, yaptıklarına karşı mükâfat olarak kalınacak cennetler vardır."* Allah vaadinden asla dönmez. O hâlde iman eden ve salih amel işleyen mü'minlere Allah tarafından ihsan edilecek olan bu ebedî mükâfat, kâfirlerin bir avuç dünya malı için diyar diyar gezip dolaşmalarından, sonra da topladıklarını geride bırakıp cehennemin korkunç uçurumunda sonsuza kadar ateşin azabını çekmelerinden çok daha hayırlı değil midir? Elbette daha hayırlıdır ve mü'min için bundan daha hayırlı bir mükâfat olamaz. Zaten mükâfatların en güzeli ve en hayırlısı Allah katındadır. O hâlde ey mü'minler! Kâfirlerin süslü ve cazibeli yaşantılarına bakıp da aldanmayın; onların süsü de cazibesi de göz açıp kapayacak kadar kısa sürecek, sonra da küfürlerinin cezasını çekmek üzere ebedî durakları olan cehennemi boylayacaklardır.

[199] Kitap ehlinden öyle kimseler vardır ki Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene Allah'tan korkarak iman ederler; Allah'ın ayetlerini yok pahasına satmazlar. İşte böylelerinin Rableri katında mükâfatları vardır. Allah, şüphesiz, hesabı çabuk görendir.

199 Allah Teâlâ, mü'minlerin hâlini ve ahirette kendileri için hazırlanan mükâfatı, sonra kâfirlerin hâlini ve ahirette kendilerini bekleyen kötü akıbeti beyan edip kâfirlerin hâlinde mü'minlerin imrenmelerini gerektirecek hiçbir özellik bulunmadığını açıkça gösterdikten son-

ra, bu ayette de daha önceleri kendilerine gönderilen kitaplara inanıp onlara göre amel eden, Kur'an gönderildikten sonra da Kur'an'a inanıp ona uyan bir grup kitap ehlinden söz etmiş ve onları, şeref ve meziyetleri bulunan birtakım sıfatlarla tanıtmıştır:

1. Kitap ehlinden olan bu kimseler, Allah'a iman etmişlerdir. İmanları sağlam ve sahihtir. Onlar, münafıklar gibi iman etmedikleri hâlde iman ettik demezler. Nitekim Bakara suresinin 8. ayetinde böylelerine işaret edilmiş ve *"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah'a ve ahiret gününe iman ettik derler; hâlbuki onlar mü'min değillerdir."* denilmiştir. Ayrıca onlar, müşrikler gibi Allah'a şirk koşarak iman etmezler. Bu gibileri hakkında da Allah Teâlâ, Yûsuf suresinin 106. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"Onların çoğu da Allah'a ancak şirk koşarak iman ederler."* Kısacası kitap ehlinden olan bu mü'minler, imanlarını ne nifakla ne de şirkle kirletmişlerdir.

2. Bu kitap ehli, Müslümanlara indirilen kitaba da iman etmişlerdir. Kitap, Allah Teâlâ'nın, Hazreti Muhammed'e (sas.) indirdiği Kur'an-ı Kerim'dir. Ayet-i kerimede ehl-i kitaptan olan bu grubun Kur'an'a olan inançlarının, kendi kitaplarına olan inançlarından önce zikredilmesi, diğer kitapların yanında Kur'an'ın asıl olması, ihtilaf hâlinde hükmün ona göre verilmesi ve onun diğer kitaplardan farklı olarak, tahriften ve zayi olmaktan uzak kalması dolayısıyladır.

3. Ayet-i kerimede *"kendilerine indirilen"* olarak zikredilen kitaplar, ehl-i kitabın peygamberlerine indirilen kitaplardır. Zaman içinde bu kitapların zayi olması, bazı kısımlarının unutulması, tercüme ve nakiller sebebiyle değişikliğe uğraması ve daha önemlisi bizzat hahamlar ve rahipler tarafından tahrif ve tağyir edilmesi, şüphesiz kitap ehlinin bu kitaplara iman etmelerine engel değildir. Ancak buradaki imanın icmali, Kur'an'a imanın ise tafsili olduğunu unutmamak gerekir.

4. Huşu, yani Allah korkusu, ehl-i kitaptan olan bu grubun başka bir özelliğini teşkil eder. Bu, hiç şüphesiz, sahih imanın bir semeresi olup kalpte belirir; oradan vücudun bütün organlarına yayılır ve tesirini icra eder.

5. Allah'ın ayetlerini yok pahasına satmamak da onların özelliklerinden biri olup bir önceki maddede zikredilen Allah korkusunun tabii bir neticesidir.

İşte ayet-i kerimede sıfatları madde madde zikredilen ehl-i kitabın hidayete ermiş bu seçkin kişilerinin de Rableri katında mükâfatları vardır. Allah, geciktirmeden onlara bu mükâfatı verecektir. Çünkü O, bütün insanların hesabını kısa bir anda görür ve herkese amelinin karşılığını tam olarak verir.

Nesâî (*Sünen*, N. 69) tarafından nakledilen bir hadisten öğrendiğimize göre, Habeş hükümdar Necaşî'nin ölüm haberi Hazreti Peygamber'e ulaştığı zaman ashabına, "Ona namaz kılın." buyurmuştu. Ashab, "Habeşi bir köleye mi namaz kılalım?" deyince, Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyi indirmiş ve ehl-i kitaptan bazı kimselerin, ayette zikredilen sıfatlarıyla gerçek birer mü'min olabileceklerini göstermiştir.

Ehl-i kitaptan hidayete erenlerle ilgili olarak gelen bu ayet-i kerime, diyar diyar dolaşıp refah içinde yaşayan kâfirlerin hâline imrenen bazı mü'minler başta olmak üzere, bu çeşit düşüncelere kafalarında yer verebilecek herkese ibret almaları için önceki ayetlerin hemen akabinde zikredilmiştir. Böylece onlara denilmiş olmaktadır ki: Ehl-i kitaptan hidayete erip hak yolu seçen şu insanlara bakın. Onların hâli de sizin hâliniz gibidir. Yollarını, dünyada kazanacakları bir avuç mala göre değil, ahirette salih amellerinin karşılığı olmak üzere Rablerinden alacakları mükâfata göre çizmişlerdir. Böyle olduğu hâlde nasıl olup da kâfirlerin bolluk ve refah içindeki geçici yaşantıları sizi aldatıyor?

Nihayet Allah Teâlâ, daha önceki ayetlerde gördüğümüz dua ve niyazların kabulü, dünyadaki ilahî yardımın devamı ve ahiretteki mükâfatın tahakkuku için, Âl-i İmrân suresini mü'minlere şu tavsiye ile bitirmiştir:

[200] Ey iman edenler! Sabredin; tahammül gösterin; müteyakkız olun ve Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.

200 İnsanoğlunun dünyada kaldığı ve hayatta olduğu sürece başına gelmesi muhtemel pek çok acı ve üzüntü verici olay vardır. Hastalık, fakirlik, kavga, dövüş, savaş, sel, yangın, deprem ve buna benzer diğer felaketler insan için daima bir korku kaynağı olmuş, bunlara karşı kendisini koruyabilmek için az veya çok elinden gelen gayreti göstermiş, buna rağmen yine de zaman zaman bu felaketlerden birinin veya bir kaçının pençesine düşmekten kurtulamamıştır. O hâlde bu gibi hadiseler karşısında insana düşen bir takım görevler vardır ki karşılaşılan hadiselerin acısını en aza indirmek için bu görevleri mutlaka yerine getirmek gerekir. İşte bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ, bu gibi hadiseler karşısında mü'minlere düşen görevleri hatırlatarak bunların yerine getirilmesini emretmiştir. Allah Teâlâ'nın mü'minlere emri sırasıyla şöyledir:

1. Ey mü'minler! Sabredin. Başınıza gelen felaket ne olursa olsun ve bu felaketin acısı hangi dereceye ulaşırsa ulaşsın bunlara sabredin. Zira felaketler karşısında ezilip yok olmamanın başlıca çaresi sabırdır. Sabırsızlık teslimiyete, teslimiyet de insanı helake götürür.

2. Başkalarından size gelebilecek güçlük veya eziyetlere tahammül gösterin. Bu güçlük ve eziyet, size komşularınızdan yahut düşmanlarınızdan gelebilir. Siz de bunlara karşı mukavemetinizi artırmak ve onlara galip gelmek için onlardan göreceğiniz her çeşit eza ve cefaya tahammül etmek zorundasınız. Aksi hâlde tahammülsüzlük teslimiyete, teslimiyet de mağlubiyete ve dolayısıyla düşmanın hâkimiyetine yol açar.

3. Müteyakkız ve uyanık olun; size galip gelmek isteyen düşman karşısında daima hazırlıklı bulunun. Bu manada Allah Teâlâ, Enfâl suresinin 60. ayetinde şöyle buyurmuştur: *"Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla hem Allah düşmanını, hem kendi düşmanınızı, hem de bunlar dışında sizin bilmediğiniz, fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz."* Bu ayet-i kerime, düşman karşısında hem müteyakkız olmak, hem de düşmana mağlup olmamak için, en azından düşmanın sahip olduğu silah gücüne denk bir güce sahip bulunmak gerektiğini açıkça göstermektedir. Gaye düşman karşısında mağlup olmak değil, ona galip gelmektir. Galibiyet ise nükleer silahlara sahip düşmana av tüfeğiyle değil, yine onun sahip olduğu silahlarla karşı çıkılarak elde edilir. Bu sebepledir ki Müslümanların kara, deniz ve hava kuvvetlerini en modern silahlarla teçhiz etmeleri ve düşmanlarından asla geri kalmamaları gerekir. Bu, Allah Teâlâ'nın emridir ve bütün Müslümanların bu emre uymaları vaciptir.

4. Allah'tan da sakının. Şunu unutmamak gerekir ki bir milletin silahlı kuvvetleri ne kadar güçlü olursa olsun, Allah'a güvenip dayanmayı, O'nun rızasını kazanıp gazabından da sakınmayı ihmal etmemesi gerekir. Zira zaferin ve kurtuluşa ermenin şartı, ancak ittika ile yani Allah'ın gazabından, hışmından ve ukubetinden sakınmakla tamamlanır. Bu ise Allah'ı bilmekle mümkün olur. Allah'ı bilmeden, dolayısıyla O'nun rızasını kazandıracak, gazabından, hışmından ve ukubetinden sakındıracak şeylere tam manasıyla vâkıf olmadan Allah'tan sakınmak elbette mümkün değildir. Bütün bunlar da Kur'an'ı iyi anlamak ve Hazreti Peygamber'in sünnetini iyi bilmekle elde edilebilecek hasletlerdir.

İşte ayet-i kerimede zikredilen sabır, tahammül, teyakkuz ve ittika, dünya hayatında düşman karşısında zafer kazanmanın şartlarıdır. Bunlardan biri olmaksızın zafere ulaşmak mümkün değildir. Bunlar, aynı zamanda ahiret saadetine vesile olan amellerdendir.

Cenab-ı Hak, cümlemize, irşat ettiği yolda ilerlemeyi nasip ve müyesser eylesin ve bizi, dünya ve ahiret saadetini hazırlayan esbaba muktedir kılsın. Âmîn.